ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
SOUTH KAZAKHSTAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

12 - сәуір – Ғылым күніне орай өтетін «Байтанаев оқулары-X» және білім алушылардың дәстүрлі республикалық XI ғылыми-тәжірибелік конференциясының
ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК НАУЧНЫХ СТАТЕЙ
научно-практической конференции «Байтанаевские чтения-X» и XI традиционной республиканской научно-практической конференции обучающихся, приуроченных к 12 апреля – Дню науки

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES
of the scientific practical conference "Baitanaev readings-X" and the XI traditional republican scientific practical conference of students, dedicated to April 12 – Science Day

II том

Шымкент-2022

УДК 001
ББК 72
О-59

Ұйымдастыру алқасының төрайымы

Сугирбаева Гулжан Даулетбековна	**-Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің Басқарма төрағасы-Ректор, т.ғ.к., доцент**

Ұйымдастыру алқасы

Исабек Баршагүл Қашқынқызы	**-Басқарма төрағасының орынбасары, Академиялық мәселержөніндегі проректор, т.ғ.к., доцент**
Уалиханова Баян Сапарбекқызы	**–Ғылыми жұмыстар және инновациялар жөніндегі проректор м.а.,PhD**
Байғұт Ақлима Мархабатқызы	**-Әлеуметтік және тәрбие ісі жөніндегі проректор, ф.ғ.к.**
Тажекова Ақмарал Джаксыбековна	**-Ғылыми зерттеулер офисінің басшысы, г.ғ.к., доцент м.а.**

12 - сәуір – Ғылым күніне орай өтетін «Байтанаев оқулары-X» және
білім алушылардың дәстүрлі республикалық XI ғылыми-тәжірибелік конференциясының
ғылыми мақалалар жинағы. Шымкент,2022. -585 бет

Сборник научных статей научно-практической конференции «Байтанаевские чтения-X» и
XI традиционной республиканской научно-практической конференции обучающихся, приуроченных
к 12 апреля – Дню науки. Шымкент, 2022. -585 стр.

Collection of scientific articles of the scientific practical conference "Baitanaev readings-X" and
the XI traditional republican scientific practical conference of students,
dedicated to April 12 – Science Day. Shymkent, 2022. -585 p.

ISBN 978-601-7968-09-0

Жинаққа Қазақстандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері ендірілді. Барлық жарияланымдар авторлардың редакциясымен берілген.

© Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, 2022

ӘОЖ 372.854

МЕТАЛДАР ТАҚЫРЫБЫН ЖАҢА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ОҚЫТУ

Жолтай Г.И. – 125-18а тобының студенті
Ғылыми жетекші: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье описана технология преподавания темы металлов по общей химии в школе с использованием инновационных технологий в обновленном содержании образования. На уроке были рассмотрены вопросы формирования навыков говорения на английском языке в процессе использования химических терминов на английском языке. Рассмотрено применение инновационных компьютерных технологий в обучении металлов при организации самостоятельной работы. В ходе исследования составлен краткосрочный план на тему «общая характеристика металлов». Проанализировано содержание урока, проведенного в соответствии с планом.

Оқыту үрдісіне қазіргі таңдағы еліміздегі қайта жаңару, экономикалық даму, ақпараттану процестері жаңа талаптар әкелетіні белгілі. Осы уақытқа дейінгі зерттеулерде мұғалімдердің міндеттеріне тек білім беру емес, білімге қол жеткізу жолдарын үйрету маңызды екені көрсетіліп келеді [1].

Қысқа мерзімді жоспар ""Металдар мен құймалар" тарауының "Металдардың жалпы сипаттамасы" тақырыбына дайындалды [2,3]. Жоспардағы негізгі бөлімдер АКТ құралдарында жүргізілетін өзіндік жұмыстарымен толықтырылып, «Металдардың жалпы сипаттамасы» тақырыбында сабақ өткізілді.

Сабақ басында тақырыпты ашу сұрақтары алатындай күнделікті тіршілік процестерімен байланысқан түрде, тақырыпқа сәйкес алынды:

1. Металдардың қандай қасиеттерін білесіңдер?
2. Металдар қандай салаларда қолданылады?
3. Металдардың адам ағзасы үшін маңыздылығы қандай?

Оқушылар қойылған сұрақтарға жауап бере отырып жаңа тақырыптың мазмұнын анықтады. Бұл оқушылардың тыңдау және ойды еркін жеткізу дағдыларын дамытуға бағытталады.

Сабақтың мақсаты металдарға тән физикалық және химиялық қасиеттерді сипаттау және металл атомдарының тек тотықсыздандырғыш қасиет көрсететінін түсіндіру жұмыстары презентация арқылы жүргізілді [4]. Ерекшелігі тақырыпқа арналған презентацияда текст түріндегі мәліметтер, оның ішіндегі терминдер, негізгі сөздер ағылшын тілінде берілді. Мысалы:

- Metals — электр тоғы мен жылуды жақсы өткізетін, пластикалық қасиеті жоғары, жылтыр matters. Мұндай properties-дің болуы металдардың ішкі құрылымымен байланысты.

Білімалушылар жүйелі түрде осындай тексттермен жұмыс жасай отырып, терминдерді ағылшын тілінде тез әрі есте жақсы сақтай алу мүмкіндігі қарастырылды. Оған қоса әр сабақ сайын сөздік қорлары кеңейгендіктен сабақты толықтай ағылшын тілінде оқыту деңгейіне дейін жеткізуге болады.

Сонымен қатар, оқушыларға сабақ барысында кездесетін тақырыпқа байланысты ағылшынша-қазақша сөздік берілді. Оқушылар сабақты мұқият тыңдап, металдар туралы жалпы мәлімет алды. Сабақта берілген маңызды мәліметтерді дәптерге түсіріп отырды, тақырыпқа байланысты сөздіктермен танысып шықты:

- металдар-metals
- элементтер-elements
- Менделеевтің периодтық жүйесі-periodic system of Mendeleev
- заттар-matters
- кристалдық тор-crystal cell
- металдық байланыс-metallic bond
- электрон газы-gas of electron
- реакциялар-reactions
- сулы ерітінділер-aqueous solutions
- қасиеттер-properties
- бор-boron
- кремний-silicon
- мышьяк-arsenic
- теллур-tellurium
- астат-astat
- валенттілік- valence
- формула-formula
- энергетикалық деңгей- energy level
- атом радиусы-atomic radius
- иондану энергиялары-ionization energies
- сілтілік металдар-alkali metals
- электртерістілік-electronegativity
- галогенидтер-halides
- нитраттар-nitrates
- сульфаттар-sulfates
- карбонаттар-carbonates
- катион-cation
- электрон-electron
- қайнау-boiling

Білімалушылардың өтілген тақырып бойынша алған білімдерін нақтылау үшін тақырыпты пысықтау тапсырмалары өзіндік жұмыс ретінде берілді. Жұмыс «Testmoz» қосымшасында орындалды. Қосымшаға кіру үшін арнайы сілтеме қолданылды [5].

Сурет 1. Жалпы нәтиже Сурет 2. Жеке нәтижелер

Өзіндік жұмысын орындауға 10 минут уақыт берілді. Жалпы 15 тапсырма берілді. Нәтижесінде 18 оқушының 13-і жақсы нәтиже көрсетті (сурет 1, 2). Оқушыларды бағалау «Results» бөліміндегі қорытынды бойынша жүргізілді.

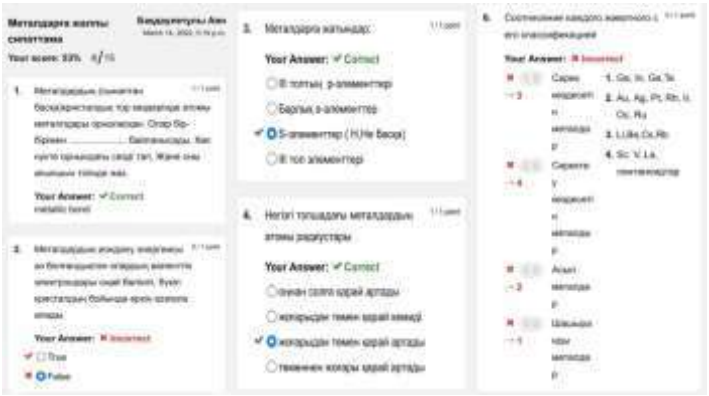

Сурет 3. Қатемен жұмыс

Сабақ соңында өзіндік жұмыста берілген әрбір сұрақ (сурет 3) бойынша талдау жасалынды. Әр оқушы тапсырмалар бойынша өзіндік ой-пікірлерімен бөлісіп, жіберген қателіктері бойынша қатемен жұмыс жасады. Сабақтағы түсініксіз мағлұматтар бойынша қайта түсіндірме жұмыстары жасалып, пысықталып отырды.

Қорытынды. «Металдардың жалпы сипаттамасы» тақырыбына қысқа мерзімдік жоспар жасалды. Онда жаңартылған білім беру мазмұнында металдар тақырыбын оқыту технологиясы сипатталды. Сабақ өткізуге қажетті материалдар негізінде дидактикалық жүйе (ҚМЖ, презентация, үш тілді оқыту әдісі, өзіндік жұмыс) дайындалды. Мектеп оқушыларының функционалды сауаттылықтарын дамыта отырып, өзіндік ой-пікірлерін, ағылшын тілінде сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға, ойын еркін жеткізуге бағытталған тапсырмалар қарастырылды. Сабақ нәтижесі бойынша білімалушылардың өз бетінше білім алу дағдылары, танымдық қабілеттері артқаны байқалды.

Әдебиеттер:

1. Қасымбекова Д.А., Түрік К., Зұлпыхар З. Ақпараттық- коммуникативті технологияларды білім беру жүйесінде іске асыру// Абай атындағы ҚазНПУ-нің Хабаршысы. – 2019. –№2. –Б. 115–119.
2. https://урок.рф/library/metaldar_men_jmalar_063727.html
3. М.Б.Усманова, Қ.Н.Сақариянова, Б.Н.Сахариева Химия: жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық// Алматы: Атамұра. – 2019. –304 б.
4. https://edupres.ru/prezentatsii-po-himii/10-klass/file/40352-metaldar-a-zhalpy-sipattama
5. https://testmoz.com/q/11538210. Құпия сөзі: 123456788

ӘОЖ 372.8:57

ӨРНЕКТІ ҚАРА-ШҰБАР ЖЫЛАННЫҢ – ELAPHE DIONE PALLAS, 1773 БИОЛОГИЯСЫ

Қаныбек Г.Қ. – М-150510 тобының магистранты
Ғылыми жетекші: Сартаева Х.М. – б.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме.

В данной статье представлены результаты исследований географического распространения, мест обитания, морфометрии, активности, размножения и геохимического анализа неядовитой змеи узорчатого полоза, обитающей на территории Туркестанской области. Собранные научные исследования имеют знечение для студентов на уроках зоологии

Түркістан облысы Қазақстанның негізгі жазық бедерлі, яғни шөлді-далалы, шығысы таулы ландшафтты территориясы. Экологиялық және зоологиялық әдебиеттерде климаттық және антропогендік факторлар есепке алына отырып, Түркістан өңірінің бауырымен жорғалаушыларының экологиясын талдап зерттеуге арналған жұмыстар аз екендігін айта кету қажет.

Түркістан облысы бауырымен жорғалаушыларын топтастыру күрделілігі және таксономиялық алуантүрлілігіне жүргізілген талдаулар топтастырудағы таксономиялық қатынастардың құрылымын және осы топтастырулар ұйымдастырылуының сандық-сапалық сипатын анықтауға мүмкіндіктер береді. Жорғалаушыларының кең таралған (фондық) түрлердің популяциясының қазіргі таңдағы жағдайы анықталды, жорғалаушыларының фондық түрлерінің морфологиялық ерекшеліктері бойынша мәліметтер эволюциялық үрдістерді зерттеуде және систематика мен популяциялық биологияның сұрақтарын шешуде маңызы зор. Ең кең таралған түрлердің экологиясы бойынша алынған мәліметтер жеке түрлердің экологиялық ерекшеліктерімен қатар, олардың адам өмірі және табиғаттағы маңызын, әсіресе олардың экологиялық-геохимиялық ерекшеліктер мен жағдайын бағалауға мүмкіндіктер береді.

Зерттеу әдістері. Бірқатар бауырымен жорғалаушыларына экологиялық-фауналық сипаттама жасау мақсатында Түркістан облысының биоценозындағы басыңқы бауырымен жорғалаушылар түрлерін анықтау, олардың фондық түрлерінің морфологиялық ерекшеліктерін, маусымдық

динамикасына, қоректенудің экологиялық ерекшеліктеріне, бауырымен жорғалаушылардың түрлік байлылығына, токсономиялық алуантүрлілігіне және топтастырылу күрделілігіне баға беру бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізуде далалық зерттеулер мен жинау жұмыстары 2018-2020 жылдар аралығанда орындалды.

Далалық зерттеу және жинау жұмыстары Түркістан облысының Ордабасы, Түлкібас, Төлеби, Шардара аудандарында және Шымкент қаласының төңірегінде жүргізілді.

Бауырымен жорғалаушыларына экологиялық-фауналық зерттеулерге негіз болып Түркістан облысының оңтүстік-шығыс және оңтүстік-батыс және орталық аймақтарында 2018-2020 жылдары жүргізілген далалық зерттеулер мен жинау жұмыстары табылады.

Түркістан облысында барлық жерлерде кездеседі. Усыз жылан. Жалпы 42 өрнекті қара шұбар жылан тіркеліп, оларға талдаулар жүргізілді. Оның ішінде, аталық даралар 22, аналық даралар 20. Кеудесінің ұзындығы аталықтарында 98 см, аналықтарында 110 см, ал құйрықтарының ұзындығы – 30 см. өрнекті жыланның түсі өте әдемі: 4 кең, көлденең, қоңыр немесе қоңырлау жолақтары бар қоңырлау, қызылдау немесе қоңыр реңді сұр түсті. Құрсағы сұрлау немесе сұр-сары түсті, бұрыс қоңыр немесе қара дақтары бар. Тіркелген өрнекті қара шұбар жаландардың қалқандары мен қабыршақтарына талдау жасау барысында анықталды: Көз ұсы қалқаны төмен жағынан екіге бөлінген, жақаралық және маңдай аралық қалқандарының ені олардың өздерінің биіктігінен ұзын. Маңдай алды қалқаны көз үсті қалқанымен жанасқан, бет сүйегі қалқаны трапеция тәрізді болып келеді. Көз алды қалқандары 2 немесе 3, жоғарғы ерін қалқаны – 8 (сирек 7 немесе 9), құйрық асты – 51-79, дене айналасында – 23-28 қабыршақты. Аталықтарында құрсақ өалқандары 171-202, ал аналықтарында 187 – 245. аналь қалқандары бөлшектенген. Денесінің бүйіріндегі қабыршақтары тегіс, ал арқасындағы - әлсіз қабырғалы және 2 апикальды саңылаулары болады.

Таралуы. Қазақстанның бірнеше табиғи белдеулерінде – дала мен шөлден қылқанжапырақты және аралас ормандарға дейін таралған. Түрлі биотоптарда таралған, мезофильді өсімдіктері бар аймақтарды ұнатады

Біздің қарастырған аймақтарда, өзен жайылмалары мен аңғарларында, тоғайлар мен қамыс арасында, альпілік шалғындарда және батпақтардың шетінде, сор мен тақырларда, құм төбелер мен күріш алқаптарында, бақшалар мен жүзімдіктерде, аршалар арасында және таудың тасты баурайларында да кездестірдік. Оларды теңіз деңгейінен 3565 м биік тауларда да тіркедік. Ағаш бұталарына жақсы өрмелейді және жерде де, ағашта да жылдам қозғалады. Суда жақсы жүзеді және сүңгиді. Зерттелген аймақтарда өрнекті қара шұбар жыланның тығыздығы 15 экз./га.

Мекен ортасы. Мекен ортасы ретінде тамыр астындағы, ағаштардың тамырға дейінгі белдеулеріндегі, ағаш діндеріндегі қуыстарды және топырақ жарықтарын пайдаланады.

Белсенділігі. 7 ай белсенді. Күндіз белсенділігі жоғары. Қысқы ұйқы қыркүйек-қарашадан басталып наурыз-сәуірге дейін жалғасады. Ең кеш қысқы ұйқыға кету 25 қарашада тіркелді (Ақсу елді-мекені), ал ең ерте ұйқыдан ояну 26 ақпанда (Шардара ауданы), ал таулы аудандарда 15 наурызда (Машат шатқалы) басталды.

Мінез-қылық ерекшеліктері:өзіне қауіп төнген кезде құйрығын улы жыландар сияқты құйрықтарының ұшын дірілдете алады. Адамның жақындауынан қашпайды, бақтарда, үй төбелері мен жер төлелерде де мекендейді.

Қоректенуі: Кемірушілер, құстар, кесірткелер, қосмекенділер, балықтар және насекомдармен қоректенеді. Каннибализм құбылысы да байқалды. Жемтігін басынан бастап жұтады. Құс жұмыртқасымен қоректенгенде, алдымен жұмыртқаны тұтастай жұтады да, сосын омыртқаның төменгі өсінділерінің көмегімен қауызын сындырады.

Көбеюі: Шағылысу сәуір-мамыр айларында байқалады, бірақ Ордабасы ауданында некелік кезең маусым айында да байқалды. Өрнекті қара шұбар жыланның жұмыртқаларын шіріген ағаш ұнтақтары арасынан, орман жамылғысы немесе көгерген шөптер арасынан таптық. Жұмыртқаларының саны 5-24 дейін жетеді. Жұмыртқаларының ұзындығы түрліше. Мысалы, Түлкібас ауданы Машат шатқалында ағаш шіріндісіне салынған 10 жұмыртқаның 5 ұзындығы 20-30 мм, 3 ұзындығы 16-28 мм, 2 жұмыртқаның ұзындығы 18-34 мм. Ұжымдық жұмыртқа басу да анықталды. Мысалы, Қаратөбе елді-мекенінде қызып кеткен шөп арасынан 95 жұмыртқадан тұратын ұжымдық жұмыртқа салу тіркелді. Бірақ олардың жартысынан ғана 1 айдан соң 42 жас жыландар шықты. Жұмыртқаның инкубациялық кезең шамамен 1 айға созылады. Бірақ, 2 апта ішінде жұмыртқалардан жас жыландардың шығуы тіркелді. Себебі, жұмыртқа аналық жұмыртқа жолында ұзағырақ болған. Жас жыландар шілде және қыркүйек айларында пайда бола бастайды. Олардың ол кезде ұзындығы – 22-35 см, салмағы 2,8-9,3 г жетеді.

Біздің байқағанымыз, жас жыландарға қарағанда ересек жыландар қысқы ұйқыға ерте кетеді. Өрнекті қара шұбар жыланның жаулары – жыртқыш сүтқоректілер мен құстар (мысалы, дала бүркіті). Бірақ олардан бұл жыландар тез қозғала алатындығымен жасырынатын орындарға және ағаш бұталарына тығылып қалады.

Әдебиеттер

1. Сартаева Х.М., Қоразбекова Қ.Ж. Оңтүстік Қазақстан өңіріндегі герпетофаунаның биоалуантүрлілігі және экологиялық жағдайы. Шымкент, 2012, 150 бет.
2. Цукерман Г. А. Инновации в мировой педагогике. - Рига, «Эксперимент», 1998. - 180 с.
3. Чемвей Б., Кибос Дж.К., Илиева Э.. Влияние коллективного обучения на преподавание поэзии. - Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо, том 6, №4, октябрь, 2005. - С. 26-34.
4. Чупрасова В. И. Современные технологии в образовании. – Владивосток, 2000. – 54 с.

ӘОЖ 91(574)

ТҰРҒЫНДАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН БАҒАЛАУДЫҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Әмірбек А. -1511-29 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Мырзалиева З.К.- г.ғ.к.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматривается качество жизни населения и связанные с ним проблемы

Қазіргі өмір сүру жағдайына сәйкес, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту бойынша мәселелерді зерттеу барынша нақты аймақты қарастыруды қажет етеді. Аймақтағы өмір сүру сапасының динамикасына талдау жасау мен салыстыру жүргізу үшін қажетті жабдықтардың болуы, тиімді аймақтық әлеуметтік-экономикалық саясат жүргізудің басты шарты болып саналады.
Бірақ, «өмір сүру сапасы» санатының танымалдылығына қарамастан, қазіргі уақытта оның диагностикасы үшін арнайы бірыңғай үлгідегі құрылымы мен стандартты құрамы бекітілмеген. Осыған сәйкес аймақтағы өмір сүру сапасын бағалаудың әдіснамасын дайындауға қатысты теориялық және эмпирикалық зерттеулер жүргізудің маңызы артады. Осындай маңызды теориялық және әдіснамалық мәселелердің шешімін табу үшін, біздің ойымызша, заманауи ғылыми зерттеу әдістерін қолдану -геоақпараттық технологиялар, жүйелік талдау, математикалық және картографиялық үлгілеу әдістерін қолданудың келешегі зор болмақ [1].

Жеке бірегей сипаты мен әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі қалыптасқан аймақ барынша кеңістіктік бейімделу жүйесімен сипатталады. Сондықтан аймақтық деңгейде тек болып жатқан өзгерістердің тиімділігін бағалап қана қоймай, сондай-ақ аймақтың болашақ дамуының ғылыми негізделген болжамдық мониторингін жүргізу қажет. Осы жағдайда барлық назар әлеуметтік, ізгілік жағына аударылып, ал халықтың өмір сүру сапасы жалпы тұжырымдамалық ұғымда барынша мәнді, тіпті негізгі түсінікке айналуы мүмкін [2].

Халықтың өмір сүру сапасын және оның дамуын зерттеу кез келген иерархиялық деңгейдегі аумақ үшін аса маңызды. Қазіргі уақытта аймақтағы адамның белсенді әрекеттері әсерінен болатын үдерістердің әртүрлілігін зерттеу қажеттілігі артып келеді. Осы үдерістерді қадағалау арқылы аймақішілік аумақтық бірліктердің қызметтері мен дамуының басты заңдылықтарын, ерекшелігін және белгілі бір деңгеде, олардың әрқайсысының бірегейлігін, бастысы, аймақ халқының өмір сүру сапасының болашақ аймақтық даму мақсатындағы аумақтық жіктелуін анықтауға болады. Бұл жерде әртүрліліктегі бірлік ұраны құрылымды бола бастайды. «Жергілікті өзгешеліктер, артықшылықтарды және регионализмдерді органикалық, т.б. өндіріс үшін өзара толықтыру мүмкіндіктерін қолдану бар айырмашылықтарды жою, басу немесе бірыңғайлауға қарағанда барынша тиімді болмақ» [3].

Тұрақты әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жағдайында болашақ қоғамдық дамудың барынша көпнұсқалы сипатының артатынын ескеру қажет. Осыған байланысты аймақтың өмір сүру сапасының өзгеру үдерісін оның аумақтық жіктелу ұстанымында сценарийлік болжаудың маңызы артады, ал негізгі факторларға тәуелді, аймақтың әртүрлі даму нұсқаларын сипаттайтын болжам сценарийлерінің кешені біртұтас болжамды құрайды.

Халықтың өмір сүру сапасы және онымен байланысты мәселелер соңғы жылдардағы әлеуметтік – географиялық зерттеулердің басты бағыттарының бірі болып танылады. Әлеуметтік-экономикалық болмыстағы құбылыстар мен үдерістердің кең қамтылуынан «халықтың өмір сүру сапасы»ұғымы теориялық-әдіснамалық, әдістемелік жоспарда да барынша пікірталас туғызатын ұғымдардың бірі болып анықталады. Соңғы онжылдықта халықтың өмір сүру сапасы мәселесі, бір жағынан, саяси парадигмаға сәнді сипат берсе, екінші жағынан, жергілікті, аймақтық және жаһандық деңгейде халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейін кешенді, әрі оның жеке құрамдастарын бағалауға арналған ауқымды жұмыстар саны пайда болды. Алайда, жалпы қазіргі заманауи география ғылымында алдымен кеңістіктік әркелкілік белгілеріңжою мен адам мүмкіндіктерін арттыру тұрғысынан әлеуметтік-экономикалық даму басымдығына негізделген тәсілдер толық көрсетілмеген және аймақтағы халықтың өмір сүру сапасын және оның аумақтық өзгешеліктерін кешенді бағалаудың әдіснамасы мен әдістері толық құрастырылмаған [4].

Адам өмірінің көп жақтылылығы оның «өмір сүру сапасы» түсінігінің және оны бағалау өлшемінің көп жақтылығын анықтайды. Ғылыми әдебиеттерде, географиялық мектеп аясында, өмір сүру сапасын үш топ факторлар арқылы анықтауға болады деп көрсетіледі, өмір сапасын қалыптастырушы құраушы жағдайлардың жиынтығы аймақтық деңгейде – экологиялық-географиялық (оның ішінде табиғи-климаттық, экологиялық жағдайдың ушығуы), әлеуметтік-географиялық (аумақтық қоныстану мен жаңа жерге орналастыру жүйелерін ұйымдастыру, әлеуметтік-демографиялық факторлар, халықтың денсаулық жағдайы) және әлеуметтік-экономикалық (сатып алу мүмкіндігінің деңгейі мен жан басына шаққандағы орташа табыс деңгейі, көлік қолжетімділігінің факторлары мен қамтамасыздандырылуы) анықталады [5].

Табиғи-климаттық факторлар адамның тамақтану қажеттіліктеріне, денсаулығын сақтауға және еңбек белсенділігіне, өмірлік іс әрекеттерде жағымсыз жағдайлардан қорғану жағдайына әсер етеді. Климаттың қолайсыздығы өлшемдеріне кеңістіктік талдау жасау барысында мынажайт анықталады: оның анықталуы үшін маңызды көрсеткіштер: ашық аспан астында жұмыс жасауды шектейтін және кедергі келтіретін кезеңдердің ұзақтығы; орташа температура -30ºС төмен күндер саны; қараша мен науаз айлары аралығында ауа температурасының күрт өзгерісі (шамамен 6 ºС); 8ºС жоғары қалыпты-эквивалентті-тиімді температура (ҚЭТТ) кезеңінің ұзақтығы; ауа температурасының 10ºС астам орташа тәуліктік температурасы; жылу беру кезеңінің ұзақтығы.

Халықтың өмір сүру сапасын бағалаудың басты құрам бөлігіне *әлеуметтік - географиялық факторлар* жатады. Осы жағдайда өлшем ретінде аумақтың игерілу мен қоныстану деңгейі, заманауи халықтарды орналастыру үдерістері, аумақтық қоғамдық жүйелердің (АҚЖ) қалыптасуының толығуы өлшемдері алынады.Сонымен қатар, қоғамның аумақтық ұйымдастырылуының барынша әмбебап көрсеткіштеріне халықтың тығыздығы, елді-мекендердің құрылымы мен тұрғындардың көптеп қоныстануы, қоныстанудың тығыздығы (елді-мекендердің аудан бірлігіне қатысты саны) жатады. Мұндай көрсеткіштер қоныстандырудың аумақтық жүйелерінің дамуы, онда өмір сүрудің қолайлылығы мен сапасы жайында, тура және жанама түсініктер береді.

Өмір сүру сапасын анықтауда *әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштер* соңғы орынды алады. Бұл әрбір адамның өмір сүру әрекетінің әлеуметтік ортасын сипаттайтын басты белгілер. Оларға халықтың репродуктивті әлеуеті, әлеуметтік қажеттіліктер мен қысым, еңбекпен қамтамасыз етіулі, көші-қон тәртібі, болашақ демографиялық дамуы (туу, өлімғы орынды алады. Бұл әрбір адамның өмір сүру әрекетінің әлеуметтік ортасын сипаттайтын басты белгілер. Оларға халықтың репродуктивті әлеуеті, әлеуметтік қаж Қазіргі адамның
өмір сүру жағдайында оның өмір сүру сапасының басты көрсеткіштерінің бірі ретінде экологиялық факторлар мен олардың өлшемін анықтайтын көрсеткіштер есепке алынуда. Республикадағы қоршаған ортаның техногендік ластану деңгейі алдымен нақты ластаушы заттардың шекті рауалы концентрациясымен (ШРК) жұмыс орнындағы суда, топырақта, ауада, тамақтану өнімдерінде және басқада табиғи компонеттермен орталарда анықталады. Алайда оныдай зерттеу жұмыстарының күрделілігі фактілік ақпараттар мен алынатын нәтижелердің нақтылығының төмендігіне сәйкес апатты жағдайға ұшыраудың шарасыздығымен қорытылады [6].

Келтірілген көрсеткіштер тізімі адамның өмір сүру ортасын сипаттайтын жанама өлшемдерге жатқызылады, себебі олар табиғи нысандардың (немесе жүйелердің) және олардың компонеттерінің экологиялық жағдайын сипаттамайды. Сонымен, халықтың өмір сүру сапасының деңгейін географиялық аспектіде зерттеу өте маңызды болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Касымов С.М., Надыров Ш.М. Пространственная организация территории и расселения населения Республики Казахстан до 2030 года. – Астана: АО «Институт экономических исследований», 2018. - Том 1. - 300с.
2. Зубаревич, Н.В. Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода / Н.В. Зубаревич. – М.: Едиториал УРСС,2013.– 264 с.
3. Маркович Д.Ж. Социальная экология и качество жизни.М.: Междунар. независимый эколог.-полит. ун-т., 1998. – 265с.
4. Смирнова В.М. Пространственные аспекты качества жизни в первичных системах расселения /В.М. Смирнова // Расселение населения. –2019. – С.33-39
5. Валентей С., Нестеров, Н. Человеческий потенциал: новыеизмерители и новые ориентиры // Вопросы экономики. – 2018. - № 2. - С.90-102.
6. Нюсупова Г.Н., Калимурзина А.М. Географический анализ качества жизни населения Республики Казахстан. ВестникКазНТУ им. К.И. Сатпаева, ISSN 1680 – 9211 /№5 (105) сентябрь 2014 , 9с.

ӘОЖ

СУДЫҢ ЕРЕКШЕ ҚАСИЕТТЕРІ.СУДЫҢ БІЗ БІЛМЕЙТІН ЕРЕКШЕ ҚАСИЕТТЕРІН АНЫҚТАУ

Ходжанова Ж.Б, Тұрмахат Г.Қ. – 1505-39 тобының студенттері
Ғылыми жетекші: Тұрабай Н.Ә. – магистр оқытушы,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

Как мы все знаем, вода является очень важным минералом для жизни человека, животных и растений.Мы расскажем о значении воды для жизни, об особых свойствах воды, которых мы не знаем, о великой пользе воды в жизни человека. Мы расскажем о целебных свойствах водопада «Пещерное кольцо», о которых мы не знаем.
Мы также познакомим вас со свойствами Замзам Зам, самой чистой и полезной питьевой воды в мире.

Су – тіршілік көзі. Ол түссіс, иіссіз, дәмсіз болады. Барлығы осы мөлдір сұйықтыққа байланысты. Бірақ күнделікті өмірдің ажырамас бөлігіне айналған судың емдік қасиетін көпшілік біле бермейді. Су адамның шөлін немесе басқа тұрмыстық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін пайдаланады.

Судың біз білмейтін басқа да қасиеттері бар: Мысал ретінде бірнешесін тиеп етіп айта өтсек болады. Мысалы: иммундық жүйені құрайтын сүйек кемігінің әртүрлі ауруларға төзімділігін арттырады. Су витаминдер мен минералдардың негізгі еріткіші болып табылады. Су ағзаның қажетті қоректік элементтердің сіңуін арттырады. Эритроциттердің тиімділігін арттырады. Жасушаларды оттегімен қамтамасыз етеді және қалдық газдарды өкпеге тасымалдайды. Улы қалдықтарды жинап, бауыр мен бүйрекке жеткізеді. Су буын қуыстарының негізгі майлаушысы болып табылады. Омыртқа дискілеріндегі соққыны су көпіршіктеріне айналдырады. Ішек жұмысын реттейді, майлауды қамтамасыз етеді. Дене температурасын реттейді. Су - ми функциялары үшін күш пен электр энергиясының көзі. Жүрек аурулары мен сал ауруынан қорғайды. Бұл мидан гормондарды шығару үшін қажет. Су адамның зейінін ашады жәнеде стресс пен депрессияны жеңілдетеді, ұйқыны қалпына келтіреді, шаршауды басады, теріні жұмсартады.

Дүниедегі ең таза су – Зәмзәм суы. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының 2004 жылғы мәліметі бойынша бұл су әлемдегі ішуге жарамды ең таза су болып табылады. Зәмзәм бұл Меккедегі құдық. Зәмзәм ерекше қасиеттер бар. Ол адамның ауырған жерге шипа береді, қуат береді. АҚШ-та жүргізілген сынақ нәтижесінде жер бетіндегі микроорганизмдер мен микроорганизмдер жоқ жалғыз таза су екені ғылыми түрде дәлелденді. Зәмзәм суының құрамында күкірті аз, құнарлы және басқа суларға қарағанда минералды заттар көп. Үйлену үшін ішкеннің қарны бар, үйленемін деп ішкеннің шөлі бар. Кәдімгі суыдан айырмашылығы оның құрамында кальций мен магний тұздары көп. Тағы бір ерекшелігі, зәмзәм суының құрамында түрлі жұқпалы ауруларға қарсы тұратын фтор бар. Тіршіліктегі судың дәмін бұзатын биологиялық құбылыстар

зәмзәм суына ешқандай әсер етпейді. Бұл да ғылыми дәлелденген және Алланың құдіреті.

Арыстан-баб кесененің сол жағында 14 ғасырда қазылған құдық бар. Тереңдігі 14 метр. Суы өте ащы. Сіз көп іше алмайсыз. Дәмі ішіп, жұтқандарға дұға еткен абзал. Бұл судың қандай киелі екені, бізге беймәлім қандай тылсым күштердің бары бір құдірет.

«Ақтас әулие» көзі көршілес екі таудың ортасында орналасқан. Бірі – Ата бұлақ, екіншісі – Ана бұлақ. Олардың арасындағы қашықтық 600 метрді құрайды. Құрамында отыздан астам химиялық элементтер бар делінген. Түсте ерлерге ананың бұлағы, әйелдерге әкенің бұлағы емделеді. Екі бұлақтың бастауы темір қоршаумен қоршалған, оның етегінде тас қоршау мен көл бар. Отырғандар жоғарыдан су ішіп, төменгі көлшікке жатуы керек. Содан кейін күн қайтадан шығады. Бұл сумен емдеу ескі жараларды емдейді деп саналады.

Жылаған ата туралы қызықты деректер бар. Үңгір мөлдір жартастың басында, бір жол кесіп өтетін биік тау беткейінде орналасқан. Үңгірден сағат сайын мөлдір судың ақ көбігі ағып тұрады. Бірақ сарқырамадан үнемі су ағыны болса, «жылаған атадан» су ақпайды. Және де тағы бір тылсымы бұл үңгірдің Құран оқыған кезде сарқырамадан судың тоқтаусыз ағуы. Бір қызығы, қисық, арам адам жақындаса, су тоқтайды дейді жергілікті тұрғындар. Судың дәмін татқан адам қайта-қайта ішкісі келеді екен. Бірақ суды ыдысқа құйып, қайнатып ішуге болмайды. Бұл орын алған кезде су бірден көзден жоғалады. Ұзынқұлақтан бұл үңгірдің құдіретін естіген геогтер сарқырама басына келіп: «Теңіз толқыны ғана болса керек» деп, зерттеу жүргізеді. Үңгірден атқылаған судың қайдан шыққанын анықтау үшін екі ай уақыт қажет болды. Бірақ бұл аралықта үңгірден су мүлде шықпады. Сонда таңғалған зерттеушілер: «Бұл шынында да Алла Тағаланың құдіреті ғой!» – деп пікір қалдырып кеткен екен.

Дәрігерлердің айтуынша, сумен емдеудің көптеген қарапайым тәсілдері бар. Мысалы, суды алдымен мұздатып, содан кейін ерітіп ішуге болады. Тек үстіңгі қабат төгілуі керек. Өйткені ауыр металдар су бетіне көтеріледі. Бұл суды адам күнде таңертең аш қарынға ішсе, емдік қасиеті зор. Адам ағзасы бірден жұмыс істей бастайды. Таза су ағзаға еніп, сұйық қанымызға әсер етіп, тазалық туралы ақпаратты тасымалдайды. Сонымен қатар, ол біздің денемізде сұйықтықтың пайда болуына ықпал етеді. Адам ағзасының 70% судан тұрады. Сондықтан денедегі судың құрамын өзгерту арқылы емдеуге әбден болады.

Әдебиеттер

1. Айғақ газеті басты бет Салтанат Тойболава
2. "Ана жасы" сайты Facebook әлеуметтік желісінен
3. Қазақстанның табиғат зоналары-С.Ә. Әбілмәжінова. « Алматы кітап» баспасы 2006ж.

ӘОЖ 57.023.581.1

ЖОҒАРЫ САТЫДАҒЫ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ӨСУ ПРОЦЕСТЕРІНЕ МУЗЫКАНЫҢ ӘСЕРІ

Жанатбекова А.Ж.,Мауленкулова М.Д. – 1505-29 тобының студенттері
Ғылыми жетекші: Тұрабай Н.Ә. – магистр оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

Целью работы было изучение влияния классической и рок-музыки на рост растений. В эксперименте использовался редька и ячмень посевной. В ходе проведения эксперимента нами регистрировалась всхожесть, морфометрические показатели и концентрация пигментов фотосинтеза и фенолов.

Музыканың өсімдіктерге әсері мәселесі бойынша ұзақ уақыт бойы зерттеу жүргізілді. Адамдар музыканы ертеден практикалық іс-әрекетінде пайдаланған. Өткен ғасырдан бері музыка әуенімен өсімдіктерді өсіру ерекшеліктері белгілі болды. Бірақ барлық музыка өсімдіктердің өсуіне жақсы әсер ете бермейді. XX ғасырдың 70-жылдары Колорадо штатынан келген Дороти Ретеллек нәтижесі нағыз сенсацияға айналған эксперимент жүргізді. Ол классикалық музыка мен хард-рок музыкасының әуендерінде қарапайым бақша өсімдіктерін өсірді. Классикалық музыка естілген жерде өсімдіктер жақсы өсті, ал хард-рок естілген жерде барлық өсімдіктер тіршілігін жойды. Эксперимент нәтижесінде мәдени өсімдіктердің өсуі мен дамуына музыканың әсерін салыстыру қызығушылық тудырды, сондықтан біз өз тәжірибемізді жүргіздік. [1]

Ең алдымен, тұқымдар сүзгі қағазы салынған Петри табақшаларына орналастырылды. Әр табақшада 33 арпа тұқымы және 33 шомыр тұқымы болды. Тәжірибенің үш нұсқасы болды, әрқайсысында үш табақша бар. Күн сайын жарты сағат бойы өнген тұқымдармен зерттеу жүргізілді, қалған уақытта олар жылытылған балконда болды. Өнетін тұқымдар үш топқа бөлінді:

а) Бақылау – тұқымы бар табақшалар терезеден тасымалданып, дыбыссыз компьютердің жанына орналастырылды.

б)1-нұсқа – Классикалық. Бірінші нұсқада шомыр мен арпа Чайковский «Жыл мезгілдері», музыка Моцарт пен Бетховен сынды классиктердің музыкасының ырғағымен өсірілді.

в) 2-нұсқа – Рок. Екінші нұсқада шомыр мен арпа Lumen, Three Days Grace, 7race сияқты рок-музыканың сүйемелдеуімен өсірілді.

Эксперимент екі аптаға созылды. Тұқымның өнуі өлшеніп, морфометриялық көрсеткіштер жазылды: ол үшін 2 аптадан кейін өсімдіктерде тамыр саны, тамырдың ұзындығы, өскіннің ұзындығы, жапырақтардың ұзындығы мен ені өлшенді. Тәжірибе соңында арпа мен шомыр жапырақтарындағы фотосинтез пигменттерінің концентрациясы және фенолдардың концентрациясы стандартты әдістер бойынша тіркелді [3].

Классикалық және рок-музыкамен жарты сағат бойы дыбысталған тұқымдардың өнуін есепке алған кезде бақылаудың барлық кезеңдерінде арпаның өнуі бақылаумен салыстырғанда жоғарылағаны анықталды.

Классикалық музыканың әсерінен тұқымның өнуі тәжірибенің басында ғана өсті. Бақылаудың барлық кезеңдерінде рок-музыканың әсері классикалық музыкаға қарағанда жоғары болды.

Кесте 1 – Музыка әсерінен шомырдың өсуі

Тәжірибе нұсқалары	1 күн	2 күн	3 күн	4 күн	5 күн	6 күн	7 күн	8 күн	9 күн
Бақылау	26,6±4,41	53,3±4,98	63,3±4,82	63,3±4,82	63,3±4,82	63,3±4,82	73,3±4,42	73,3±4,42	73,3±4,42
Классикалық музыка	20±4	60±4,89	76,6±4,23*	76,6±4,23*	83,3±3,73*	83,3±3,73*	83,3±3,73*	83,3±3,73*	83,3±3,73*
Рок-музыка	20±4	63,3±4,82*	73,3±4,42*	73,3±4,42*	73,3±4,42*●	73,3±4,42*●	73,3±4,42●	76,6±4,23	76,6±4,23

*- бақылау және эксперименттік нұсқа арасындағы статистикалық маңызды айырмашылықтар

● - эксперимент нұсқалары арасындағы статистикалық маңызды айырмашылықтар

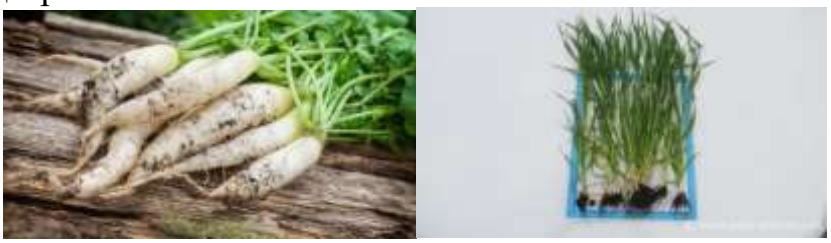

Сурет-3

Көрсеткіштер	Бақылау	Классикалық музыка	Рок-музыка
Тамыр саны, шт	5,2±0,12	6,8±0,19*	6,8±0,06*
Тамыр ұзындығы, см	12,6±0,23	14,6±0,21*	16,6±0,35*●
Өскін ұзындығы, см	11,4±0,09	14,1±0,50*	12,4±0,22*●
Жапырақ саны, шт	2,0±0,01	2,2±0,04*	2,0±0,01
Жапырақтың ұзындығы, см	8,5±0,08	11±0,34*	9,2±0,21*●
Жапырақтың ені, см	0,45±0,01	0,47±0,01	0,47±0,01

Классикалық музыканың әсерінен шомырдың морфометриялық көрсеткіштерін талдаған кезде, тамырлардың ұзындығы қысқарғаны көрсетілген (3-сурет). Рок-музыка әсерінен тамырлардың ұзындығы ұлғайып,жапырақтың ұзындығы қысқарды. Арпа мен шомырдың музыканың жанрына реакциясын салыстыра отырып, өсімдіктердің екі түрі де музыкалық өңдеуге жауап бергенін көруге болады.

Тәжірибеде арпа мен шомырдағы фенолдардың концентрациясы классикалық музыканың әсерінен өзгермейтіні анықталды. Рок-музыка әсерінен өсімдіктерде фенолдардың мөлшері бақылаумен салыстырғанда жоғарылады. Шомырда рок-музыка классикалық музыкамен салыстырғанда фенолдардың концентрациясын арттырды. [2]

Осылайша, зерттеулер нәтижесі:
1) Арпа және шомыр көшеттерінде классикалық музыка мен рок-музыка әсерінен тұқым өнгіштігінің жоғарылауы байқалды. Музыкалық дыбыспен тұқымның өнуі 3-15 пайызға артты.
2) Шомырда тамырдың ұзындығы мен жапырақтың ұзындығы өссе, арпада тамырдың ұзындығы, жапырақ, бүкіл өскін және жапырақ саны өсті. Өсімдік тамырларының ұзындығына музыка қатты әсер етті.
3) Арпада фотосинтез пигменттерінің концентрациясы жоғарыласа, шомырда азайған. Рок-музыка әсерінен өсімдіктерде фенолдық қосылыстардың мөлшері арта түсті. Арпа мен редис рок-музыкаға көбірек әсер етеді.
4) Шомыр рок-музыкадан гөрі классикалық музыканы жақсы көрді. Арпада рок-музыка күштірек әсер етті. Арпаға музыканың әсері шомырға қарағанда жоғары болды.

Әдебиеттер:

1. Мухитдинов Н., Бегенов Ә., Айдосова С., М 73 Өсімдіктер морфологиясы мен анатомиясы /оқулық/ Алматы,2018. – 344 бет.
2. Жатқанбаев Ж., Ж 34 Өсімдіктер физиологиясы және биохимиясы негіздері: Оқулық. – Алматы, 2011. – 388б.
3. Б.М.Силыбаева, Ж.К.Байғана, Н.Ш.Карипбаева, В.В.Полевик, Ж 68 Жоғары сатыдағы өсімдіктер систематикасы: Оқу құралы – Алматы, 2012. – 615б.

ӘОЖ 591.1

ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР

. **Айтуарқызы С. ,Бейсеқұл А.Қ. 1505-29 студенті**
Ғылыми жетекші: Тұрабай Н.Ә - магистр оқытушы.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті. Шымкент

Резюме

С помощью экстракта лекарственного растения можно добиться выхода различных биомасс бактериальных штаммов. Оптимальное количество экстракта, добавленного в бактериальную суспензию, варьируется в зависимости от окружающей среды и особенностей растущего объекта.

Мыңдаған жылдар бойы адамзат адамның әртүрлі ауруларымен күресуге дәрілік өсімдіктерді пайдаланып келеді. Әрине ол әртүрлі мемлекеттерде әрқалай, әртүрлі дәрежеде пайдаланылады. Өркениетті елдерде дәрілік өсімдіктерді пайдаланудың өте бай тәжірибесі жинақталды. XX ғасырда ғылым мен техниканың дамуы нәтижесінде фармаокологияда синтетикалық химияның дамуы көптеген ауруларды емдеуге пайдалануға болатын жасанды препаратарды өмірге әкелді. Соның нәтижесінде көптеген елдерде сол синтетикалық препараттарды пайдаланудың нәтижесінде дәрілік өсімдіктерге деген көзқарас өзгере бастады,яғни қызығушылық төмендеді. Бірақ та соңғы

жылдары дәрілік өсімдіктерге деген көзқарас өзгеріп, оларды кеңінен пайдалана бастады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы өсімдіктерден алынған дәрілерге өте үлкен мән береді. Өйткені көптеген кедей мемлекеттер халықтарының дәріханалардан дәрілер сатып алуға қаражаттары жеткіліксіз. Сондықтан олар бұрынғыша емдеудің дәстүрлі әдістерін қолданады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы бағасы бойынша дүниежүзі халқының 80 пайызы осындай жағдайда. Кейбір Азия мемлекеттерінде, нақтырақ айтқанда Жапония, Қытай, Индия бұрынғыша қазіргі заманғы медицина жетістіктерімен қатар халық емшілерінің емдерін кеңінен қабылдауда.

Соңғы жылдары дамыған елдерде ауырған адамдардың көбісі табиғи жолмен алынған дәрілерді кеңінен қолдана бастады. Мысалы, Жапонияда фармацевтикалық жолмен алынған дәрілер 15 есе өсті. Қытайда 1993 жылы өсімдіктерден алынған дәрілер сатудың жалпы бағасы 2,5 млрд.доллар болды.

Америка Құрама Штаттарында дәрігердің жазған рецептерінің 25%- ы өсімдік препараттары. Халықтың арасында сұрау жүргізгенде сол мәлімет берген адамдардың Голландияда және Бегияда-60%, Англияда-74% қосымша медицинаны халықтың пайдалануға мүмкіншілігі болуы керек деген.

Қазақстанды дәріханаларда сатылатын қымбат дәрілердің 70-90% шет елдерден әкелінген. Өз елімізде фармацевтикалық өндірісті дамыту үшін әріне көп уақыт және өте көп қаражат керек. Сондықтан мұндай жағдайда біздің еліміз үшін әрине дәрілк өсіміктерден препараттарды алуды тезірек ұйымдастыру әлде қайда тиімдірек. Ол үшін медицинада дәрілік өсімдіктердің өздерін кеңірек пайдалану қажет. Соңғы жалдары осы мәселенің өзектілігін ескере отырп Қазақстан үкіметі Республикалық ғылыми техникалық бағдарламаларға көңіл бөліп қаржыландырып келеді. Кейбір институттардың, акционерлік қоғамдарының және жеке кәсіпкерлердің белсенділігі нәтижесінде соңғы жылдары дәрілік өсімдіктерден алынған шикі зат мөлшері айтарлықтай артты. Дәрілік өсімдіктерден алынатын препараттарды жасау жолындағы жұмыстардың ауқымы кеңеюде. Әрине бұл бағыттағы жұмыстардың табиғат үшін әсіресе кейбір дәрілік өсімдіктер үшін қауіпті жақтары да жоқ емес. Осыған байланысты Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы дәрілік өсімдіктермен жұмыс жасаудың нұсқауын жасады. Ол нұсқау барлық елдердің азаматтары үшін бұлжытпай орындалатын ереже болу керек. Сондықтан ДДСҰ-ң нұсқауын халыққа тезірек жеткізіп түсіндіру үшін Қазақстанда академик Н.Д.Беклемишевтің басшылығмен біраз маман ғалымдар Рахахимов К.Д,,САтыбалдиева Ж.А., Суходева Г.Н., Адекенов С.М., Тулемисова К.А Қазақстан Республикасының Фармакологиялық Мемлекеттік комитетінің ұсынысымен және мақұлдауымен 1999 жылы «Дәрілік өсімдіктермен жұмыс жасаудың нұсқауы» деген арнайы жинақ кітап шығарды. Бұл жинақта дәрілік өсімдіктерді зерттеу байланысты халықаралық талаптар келтірілген.

Дәрілік өсімдік сығындысының көмегімен бактериялық штамдардың әр түрлі биомассасының шығуына қол жеткізуге болады. Бактериялық суспензияға қосылған экстрактың оңтайлы мөлшері қоршаған ортаға және өсіп келе жатқан

объектінің ерекшеліктеріне байланысты өзгереді. Бұл жұмыста алынған мәліметтерге сүйене отырып, біз таңдаған дәрілік өсімдіктер сығындылары Escherichia coli ішек таяқшасы культурасының биологиялық белсенділігіне, өміршеңдігіне және өсуіне әсер етті деп есептеуге болады. Орындалған жұмыстың нәтижесінде Escherichia coli ішек таяқшасының өсуіне айқын әсер ететін дәрілік өсімдіктердің сығындылары анықталды: Оларға астыралар тұқымдасына жататын Дәрілік Календула, Ащы жусан және ерінгүлділер тұқымдасына жататын Бұрыш жалбыз, Кәдімгі жұпаргүл өсімдіктерінің сығындылары. Бұл өсімдіктерді фитомедицинаға негізделген дәрілік препараттарды әзірлеу кезінде осы деректерді ескеру қажет көптеген елдерде сол синтетикалық препараттарды пайдаланудың нәтижесінде дәрілік өсімдіктерге деген көзқарас өзгере бастады,яғни қызығушылық төмендеді. Бірақ та соңғы жылдары дәрілік өсімдіктерге деген көзқарас өзгеріп, оларды кеңінен пайдалана бастады.

Соңғы жылдары дамыған елдерде ауырған адамдардың көбісі табиғи жолмен алынған дәрілерді артық көре бастады.

Әдебиеттер

1. Айдарбаева Д.К. “Дәрілік өсімдіктердің пайдасы және оларды қорғау” -Алматы 2003, 128-132б

2. Айдарбаева Д.К. “Қазақстанның оңтүстігі мен шығысындағы өсімдік қорларының қазіргі жағдайы” (автореферат) - Алматы 2010, 51б

3. Кукенов М.К.,Мусаев К.Л. “Жоңғар Алатауындағы дәрілік өсімдіктердің қоры” - 1993, 3-7б

4. Бетебаева Б.Б,Гемеджиева Н.Г, Кириенко В.А, Мусаева К.Л “Қазақстан флорасындағы пайдалы өсімдіктер, оларды зерттеу деңгейімен игерілуі” - Алматы 2010, 55-58б

5. Тыныбеков Б. “Дәрілік өсімдіктер” - Алматы, 2-5б

6. Мухитдинов Н.М, Мамурова А.Т “Дәрілік өсімдіктер”-Алматы 2013, 4-5б

ӘӨЖ 575

«ҚОРҚОР (КАЛЬЯН) ҚҰРАМЫНЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ПАЙДАСЫ МЕН КЕЛТІРЕР ЗИЯНЫ»

Алпыс Ә.А. Бердібек Б.Н. 1505-29 студенттері

Ғылыми жетекші: Тұрабай Н.Ә - магистр оқытушы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогиалық университеті, Шымкент

Резюме:

Коркор (кальян). Сегодня это главное увлечение Запада, которым с изумлением и энтузиазмом пользуется молодежь. В этой статье вы узнаете не только что такое кальян, но и его пользу и вред.

Қорқор- яғни жалпақ тілге кальян атымен танымал бүгінгі қоғамның еліктейтін өзгеден келген ермегі десек қателеспеспіз. Қорқор- инголяциялық түтінді салқындатып, сүзуге мүмкіндік туғызатын түтікшелі темекі құралы. Бұл құралда сүзгінің ролін кальян шахтасы жасайды.Оның суық қабырғаларында әртүрлі қоспалар конденсацияланады және түтіннің құрамындағы заттардың

38% - на дейін тұндырылатын сұйықтық бар ыдыс. Түтікке (шахтаға) қосылған темекі ыдысына (чилим) салынған, оның соңы су астына түседі. Су деңгейінен жоғары ыдыстан тағы бір түтік шығады, ол арқылы түтін ингаляциясы жасалады. Темекі шегу кезінде кальян ыдысында вакуум пайда болады, соның арқасында түтін сұйықтық арқылы көтеріліп, түтік арқылы темекі шегушінің өкпесіне енеді.Ең алғаш рет кальяндыҮндістанда ойлап тапқан болатын. Кейіннен жалғасы Индохинадан Мароккоға дейін мұсылман әлеміне тез таралды. Еуропада ол XIX ғасырда белгілі бір танымалдыққа ие болды. Ал, біздің Қазақстандай ғажапстанымызда 21 ғасырдың екінші ширегінде қатты белең алды.[1.12б]

Қазіргі таңда қандай да бір кешкілік жастар жиналатын мекемеге кірсеңіз, қорқордың иісі мұңкіп, бұрыш-бұрышта түтінін аспанға айдап отырған жиналған қауымды көресіз. Алғашқыда көзге үйреншіксіз дүние, бүгінде жәй ет үйренген жағдай болды. Еркектер қауымын былай қойғанда, әйелдердің де мәз-мейрам болып қорқорды тартып отырғанын көруге болады. Тіпті дәммен иіске, талғам мен таңдауға арнайы қорқор мәзірі де бар. Ол, ол ма қорқор орталығы деп, әсемделіп, креативтілікпен мен мұндалап тұратын ғимарттар саны да жетерлік.[3.36б]Біздің зерттеп қараған соңғы мәліметтерге сүйенсек, елімізде қорқорды пайдалану, және де қорқор орталығын ашу саны бойынша:

1. Алматы
2. Нұрсұлтан
3. Шымкент
4. Тараз
5. Орал
6. Ақтөбе

өңірлері көш бастап тұр екен. Бұл қаншалықты дұрыс?Сіздің ойыңызша пайдасынан қарағанда зияны көп пе? Әлде керсінше? Қорқорға әуестік қалай туады? Осы сұрақтарға жауап іздеп көрейік.[3.42б]

Қорқорды жүйелі тұтынушылар оның түбіне ешқашан кіріп, салынып кетпейміз,-деген сөзді алға тартады. Олардың пайымдауынша никотинге деген қызығушылққа қарағанда, арасында ішке түтін жұту жақсырық көрінеді. Мысалға келтіретін болсақ: темекіні шеккенде түтін мен никотин және шайырды жұтқанда ондағы құрам адам организмінде 70 күн қанда айналып жүреді, ал, қорқор құрамындағы су мен сүт ағзаға аз мөлшерде ғана түтін өткізеді. Кальянды жақтаушылардан сұрасаң, ол миды тынықтырып, артық стресстен айықтырады. Одан туатын аурулар туралы сөзді тіпті білмейтіндей. Қорқорға әуес жандар, жәй ғана қызық үшін ауызға апарып көреді, көбінесе, сол себепті оны ережеге сай тарта алмауы мүмкін. Әдетте, оны жалғыз тартып отыратын адамды көрмейміз. Бір топ адам шоғырланып кезекпе-кезек ауызға апарады. Ал,енді гигиена мен тазалық қайда дерсіз. Кальянды тазалап, жуу жұмыстары болады,бірақ топпен пайдалану салдарынан одан пайда жоқ. Кальян арқылы пайда болатын немесе жұғатын аурулар: герпес яғни тері аурулары, гепатит ең қауіпті бауыр ауруы, туберкулез, тіпті жыныстық аурулар да жұғады деседі,-дәрігер мамандар. Кальянның қоспалары туралы еш жерде

арнайы көрсетілмеген, нұсқауы да жоқ, сол себепті белгісіз аурулар да жұқтыру ықтималдығы бар...[7]

Кальянның пайдасы бар ма?

Қорқордың пайдасы туралы мағлұматтар зиянынан қарағанда аз. Тыныс жолдарына жаттығу, тұмау кезінде ингольятор ретінде пайдаға асады екен. Түрлі шөптердің қайнатпасын бу арқылы түтікшемен сорып, мұрынға жібересіз. Бірақ мұндағы пайдасы кальянның өзі емес, ыдысынан болып тұр. Қорқордың иісі мен дәмі болады. Мұндай хош иісті микстер басында бөлме иісін жақсартуға арналған шөптерден жасалған екен. Кейіннен адамдар өздеріне ләззат сыйлау үшін тұтынуға көшкен. Мұндай микстердің құрамы әр түрлі шөптер мен синтетикалық заттардан тұрады. Оның әсері есірткі әсерінен кем түспейді деген болжам да бар. Синтетикалық заттар микстерге есірткі әсерін береді. Микс өндіріс ошағы-ол Голландия. Сол жерден шыққан микстер сыртқа экспортталады. Заңды түрде қарсылық жоқ болғандықтан, әлемге судай ағылып, жайылуда...

Бүгінгі қоғамның жастары түрлі микстерді пайдалануды әрі сәнге әрі әдетке айналдырған. Оны сатушылар денсаулыққа ешбір зияны жоқ екенін алға тартады. Оны зерттеуді енді ғана бастап келе жатқан мамандар оның құрамында адам организіміне өте зиян JWH-018 есірткіге ұқсас зат бар екенін мәлімдеген болатын. Елімізде ол тауарды еркін саудалайды. Қорқорға ешбір шектеу жоқ. Иә, байқап отырғанымыздай қорқордың пайдасынан қарағанда зияны 90%. Жастарымыз естен кетіп, осы бір қорқорды ермек қылуы қиын жағдай. Десе де, шектеу қойылса, ең болмағанда норма енгізілсе дұрыс болар еді. Жастарымыздың жастана қорқор орталықтарын екінші үйі санауы сананы күйзелтеді. Саналы жастар сергелдеңге салынбай, зиянды заттардан аулақ болса, нұр үстіне нұр болар еді. Біздің баршамыздың ортақ үйіміз-ол Қазақстан. Өз елімізді өзгенің түгі кетпес зиянынан сақтайық,-деп өз ойымызды аяқтаймыз.

Әдебиеттер

1. Кальян // Большая российская энциклопедия. Том 12. — М., 2008. — С. 575.
2. Smoky desires: get the hookah up from several local lounges (недоступная ссылка). The Stanford Daily[en]. Дата обращения: 8 апреля 2008. Архивировано 22 августа 2006 года.
3. Beyond the Smoke, There is Solidarity Among Cultures (недоступная ссылка). Victoria Harben for Common Ground News Service. Дата обращения: 5 декабря 2008. Архивировано 22 июля 2011 года.
4. Metro Detroit's Hookah Scene. Terry Parris Jr for Metromode Media. Дата обращения: 27 декабря 2008. Архивировано 22 августа 2011 года.

ӘОЖ 577.2

ТРАНСГЕНДІ ЖАНУАРЛАРДЫ АЛУ ӘДІСТЕРІ

Равшанбекова О. Э. Текебай А. Б. —1505-29 тобы
Ғылыми жетекші: Тұрабай Н. Ә. —магистр оқытушы,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,Шымкент

Резюме

В этом статье рассматривается как правильно надо взять трансгенных животных,ключевыми словами статьи является такие слова,как,<< рекомбинантные белки,трансгенные животные>>В этом статье описаны методы получения трансгенных животных. На сегодняшний день методы получения трансгенных сельскохозяйственных животных включают микроинъекцию ДНК в пронуклеус зиготы (DI) и ядерный перенос соматических клеток (SN), наиболее распространенным методом является микроинъекция ДНК в пронуклеус зиготы самца.

Трансген бар ауылшаруашылық жануарларын алуға мүмкіндік беретін әдістерге бүгінде ДНҚ-ның пронуклеус зиготасына микроинъекциясын (МИ) және соматикалық жасуша ядроларының тасымалдануын (ЯТ) жатқызуға болады.Ең көп қолданылатын әдіс – зиготалардың аталық пронуклеусіне ДНҚ микроинъекциясы . Сызықтық ДНҚ ядроға енген кезде жасуша сызықтарының немесе тірі ағзалардың геномына интеграциялануы мүмкін.Бір геномдық аймақта инъекциялық құрылымның бірден бірнеше ондаған, тіпті жүздеген көшірмелері болуы мүмкін. Бұл технология алғаш рет тышқандарда сыналған және әзірге ол трансгенді жануарды алудың сенімді әдісі болып қала береді. Осы әдісті қолдану арқылы алғашқы ауылшаруашылық ТЖ-лары да алынды. Дегенмен, қазіргі уақытта МИ әдісі негізінен трансгенді тышқандарды, қояндарды және шошқаларды алады. Ірі жануарлардың репродуктивті циклі (физиологиялық жетілу уақытын және бастапқы трансгенді аталық өндіруші аналықтардың сүтімен рекомбинантты ақуызды алу қажеттілігін ескере отырып) аналық/еркек ешкілерде шамамен 0.9/2.3 жыл, шошқаларда 1.0/2.3 жыл, сиырларда 2.3/4.5 жыл. Бұл шектеулер бастапқы ТЖ алу құнын және осындай жұмысты ұйымдастыруға кететін уақытты арттырады.

1-сурет. Ядролық тасымалдау (жоғарғы бөлік) және ДНҚ-ны ядроға микроинъекциялау (төменгі бөлік) арқылы трансгенді жануарларды алу схемасы.1997 жылы соматикалық сүт безінің жасушасын ооцитке ядролық

тасымалдау (ЯТ) арқылы қой клоны алынды].Бұл жетістік ауылшаруашылық ТЖ алудың өзіндік құнын төмендету және процедурасын жеңілдету мүмкіндігін ашты , өйткені бұл жағдайда жұмыстың көп бөлігі фермадан зертханаға ауыстырылады, онда соматикалық жасушалар трансфекцияланады және клондар жасалады. Содан кейін соматикалық жасуша ядросы аналық реципиенттерге трансплантацияланатын энуклеацияланған ооцитке енгізіледі. Ірі ауылшаруашылық жануарларының көп бөлігі соңғы уақытта ЯТ әдісімен алынды [1]. Алайда, бұл жағдайда трансферленген жасушалар антибиотикке төзімді маркерлік гендердің көмегімен таңдалады, бұл FDA және EMEA-да алынған рекомбинантты ақуыздарды сертификаттауды қиындатады . Мұндай іріктеудің тиімділігін арттыру үшін флуоресцентті ақуыздар көбінесе қосымша таңдау агенті ретінде қолданылады, мысалы, күшейтілген жасыл флуоресцентті ақуыз (eGFP) . Сонымен қатар, таңдалған жасуша сызықтарының геномынан селекциялық маркерлерді алып тастау үшін, атап айтқанда, сайтқа тән рекомбиназаларға негізделген жүйелер қолданылады [6].ЯТ-әдісінің кемшіліктеріне жатырішілік даму кезінде эмбриондардың өмір сүру деңгейінің төмендігі және туылған жануарлардың денсаулығының нашарлығы жатады [1]. Бұл соматикалық ядроның толық емес бағдарламалануымен түсіндіріледі.Нәтижесінде ауылшаруашылық ТЖ алу үшін ЯТ-әдісін қолдану бойынша әлемдік көшбасшылардың бірі AgroResearch (Жаңа Зеландия) бұл әдістен бас тартты.Эмбриональды бағаналы (ЭБ) жасушаларын қолданатын сайтқа тән трансгенез технологиясы МИ және ЯТ әдістеріне балама бола алады [7]. Бұл әдісте трансген ЭБ жасушаларының геномына енеді, қажетті көшірмелер санының дұрыс интеграциясы бар клондар таңдалады, содан кейін трансгенді ES жасушалары бластоцист қуысына енгізіледі, ол қабылдаушы әйелге трансплантацияланады.

Қазіргі уақытта ТЖ алудың басқа әдістері салыстырмалы түрде сирек қолданылады. Сонымен, трансгенді қамтитын ретро вирустарды қолдана отырып, ТЖ-ды тиімді алуға болады [1]. Ол үшін қорғаныш қабығы жоқ зиготаларды лентивирустық бөлшектер қосылған ортада өсіреді, содан кейін оларды патронаттық аналықтарға ауыстырады. Лентивирус титріне байланысты трансгеннің бір көшірмеден бірнеше көшірмеге дейін интеграциясы жүреді және ұрпақтың 100% дерлік трансгенді болуы мүмкін [1].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kues W.A., Niemann H. // Prev. Vet. Med. 2011. V. 102. P. 146–156.
2. Goldman I.L., Kadullin S.G., Razin S.V. // Med. Sci. Monit. 2004. V. 10. P. RA274–285.
3. Yang P., Wang J., Gong G., Sun X., Zhang R., Du Z., Liu Y., Li R., Ding F., Tang B., et al. // PLoS One. 2008. V. 3. P. E3453.
4. Whyte J.J., Prather R.S. // Mol. Reprod. Dev. 2011. V. 78. P. 879–891.
5. Honaramooz A., Yang Y. // Vet. Med. Int. 2010. Pii: 657860.
6. Garrels W., Mátés L., Holler S., Dalda A., Taylor U., Petersen B., Niemann H., Izsvák Z., Ivics Z., Kues W.A. // PLoS One. 2011. V. 6. P. E23573.

ӘОЖ 372.854

АНАЛИТИКАЛЫҚ ХИМИЯ ПӘНІНІҢ САПАЛЫҚ АНАЛИЗ КУРСЫН АРАЛАС ОҚЫТУ МАҢЫЗЫ

Раимқұл А.Б. Әбдіғапбар П.С. - 112-18а студенті
Әбдіғапбар П.С. – 1504-11 оқу тобының магистрі
Ғылыми жетекші: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Summary

In the article presents the results of conducting a lesson in analytical chemistry at school, with mixed learning using a demonstration experiment and the inverted class method.

Аралас оқыту үрдісі ақпараттық технологияларды пайдалана отырып қашықтықтан және офлайн форматта сабақ жүргізу болып саналады [1]. Лекция сабақтары қашықтықтан ұйымдастырылып, офлайн форматта семинар, зертханалық сабақтар өткізіледі. Аралас оқытуды қашықтықтан білім беру жүйесінің жалғасы ретінде қарастыруға болады. Аралас оқыту форматында мұғалімнің рөлі өзгереді, алдын-ала тақырыпқа байланысты видеороликтер, слайдтар, виртуальды тәжірбиелер, электронды кітаптар дайындалады. Оқушылар да өз беттерінше мәліметтер, видеороликтер көру арқылы сабаққа дайындалады, ақпараттарды талдай отырып оқуға деген белсенділіктері, жауапкершіліктері артады. Аралас оқытуда мағлұматтарды оқушылар өздері зерделеп саралайды. Сабақты ұйымдастыруда аралас оқыту модельдері жетекшілікке алынады. Дамыған мемлекеттерде аралас оқытуды алты модель бойынша оқытады, олардың ішінде сұранысқа ие “Rotation” моделі. “Rotation” моделіне "автономды топ", "төңкерілген сынып" және "жұмыс аймақтарын өзгерту" модельдері кіреді [2]. Осы модельдің төңкерілген сынып әдісі сабақ өткізуде қолданылды. Төңкерілген сыныпта оқытушы ақпараттық технологиялар көмегімен алдын-ала дайындалған материалдарды ұсынады. Онлайн форматта жаңа сабақты меңгеруде ұсынылған видеороликтер, электронды оқулықтар арқылы үй тапсырмасын орындауда өз беттерінше үйренуге мүмкіндік алады, ал офлайн форматта оқытушы сол тақырыптарды талқылау барысында кейбір сұрақтарды түсіндіріп өтеді, оқушылармен бірге қорытындылайды [3].

Химия пәнін оқытуда демонстрациялық тәжірбиелер қолданылады. Демонстрациялық тәжірбиені мұғалім жүргізеді. Тәжірбиені шартты түрде үш әдіске жіктеп қарастырады. Біріншісі - иллюстрациялық әдіс, екіншісі - демонстрациялық әдісте эксперименттерді іс жүзінде көрсету, үшіншісі-бейне әдіс, жаңа ақпараттық-технологияларды қолдана отырып сабақ өту. Демонстрациялық тәжірбие жүргізілгенде стол үстінде артық аспап және бөгде заттар тұруына қатаң түрде тыйым салынады. Демонстрациялық тәжірбиеде ескеру қажет бірнеше ережелер ескеріледі, оларға жұмыс аймағының тазалығы,

тәжірбиенің дұрыс, барынша көрнекі түрде орындалуы жатады. Осы талаптарды ескере отырып "1 (IA) топ элементтері және олардың қосылыстары" тақырыбына демонстрациялық тәжірбиелер жүргізілді. Бұл сабақта төңкерілген сынып әдісін қолданылатындықтан жаңа тақырыпқа қатысты слайд және видеороликтер үй тапсырмасы ретінде ұсынылды. Үйге берілген тапсырманы тексеру үшін "миға шабуыл" әдісі қолданылып, бірнеше сұрақтар қойылды.

1. Сілтілік металдарға қандай элементтер жатады ?
2. Сілтілік металдардың химиялық, физикалық қасиеттер
3. Катиондардың сапалық реакциялары қандай ?
4. Na^+ катионы қай салада қолданылады ?

Сұрақтарға берген жауаптарға сәйкес оқушылардың білім деңгейі анықталды.

Топтап оқыту тәсілін қолдану үшін әр-түрлі пішіндегі (жүрек, алма, төртбұрыш) стикерлер арқылы сынып үш топқа бөлінді. Топ бойынша "Боди-арт" әдісін пайдаланып жарыс ұйымдастырылды. Әр топтан үш оқушыдан шығарылды және олар сап түзей бір-бірінің артына тұрды, әр оқушыға қағаз таратылып, соңғы ойыншыға бір элемент берілді, соны оқушы ары қарай, келесі адамның артына сызу арқылы, бұл қандай элемент екенін анықтады. Оқушылар үйге берілген әдістемелік нұсқау бойынша катиондардың сапалық реакциясының жүру барысымен танысып келді. Сабақ барысында мультимедиялық технология арқылы эксперимент жұмыстырының видеороликтері арқылы Na^+, K^+ катиондарының сапалық реакцияларына жасалған тәжірбиелер көрсетілді. Видеоролик көрсетілген соң, аммоний ионының сапалық реакцияларына демонстрациялық тәжірбиелер жүргізілді.

Тәжірбиелер жүру барысы:

1. Несслер реактивімен реакциясы $K_2[HgI_4] + KOH$

$NH_4^+ + 2[HgI_4]_2^- + 4OH^- \rightarrow [NH_4Hg_2O]I\downarrow + 7I^- + 3H_2O$

Реакция жүру барысы: Бір пробирка алады оған аммоний тұзы ерітіндісінің 1 тамшысын тамызып үстіне 5-6 тамшы су мен 1-2 тамшы Несслер реактивін қосады. Тұнба түзілуі байқалады, NH_4^+ иондарының концентрациясы төмен болған жағдай да ертінді қоңыр сары түске боялады.

2.Сілтілермен реакциясы.

$NH_4CI + NaOH = NH_4OH + NaCI$

$NH_4OH \rightarrow NH_3\uparrow + H_2O$

Реакция жүру барысы: Пробиркаға 2-3 тамшы аммоний тұзының ерітіндісін және үстіне 3-4 тамшы NaOH немесе KOH ерітіндісін қосып қыздырғанда аммиак бөлінеді, реакция тез жүреді. Тәжірбие аяқталғанан соң оқушылар түсінбеген сұрақтарына жауап алды. Тәжірбиені толық түсіну мақсатында жүргізілген сапалық реакцияларға қатысты сұрақтар қойылды: 1. $2KCI + Na_3[Co(NO_2)_6] = K_2Na[Co(NO_2)_6] + 2NaCI$

$2K^+ + Na^+ + [Co(NO_2)_6]^{3-} = K_2Na[Co(NO_2)_6]\downarrow$ реакция нәтижесінде қандай түсті тұнба түзіледі?

2. K^+ иондарының анықталуына қандай катиондар кедергі жасайды?

3. K^+ катионының концентрациясы жоғары болған кезде қандай өзгерістер болады?

Сұрақтарға жауап бере отырып тәжірбиені толық түсінді.

Әр топқа ребус қағаздары таратылып, белгілі бір уақыт ішінде оқушылар жауап берді. Сабақтың соңында Quizizz тест қосымшасы арқылы тапсырмалары беріліп, оқушыларға қорытынды баға қойылды. Берілген тапсырма бойынша 11 оқушы «5» алса, 7 оқушы «4», 2 оқушы «3»деген бағалар алды. Оқушылардың сабақ үлгерімі 90%-ды құрады.

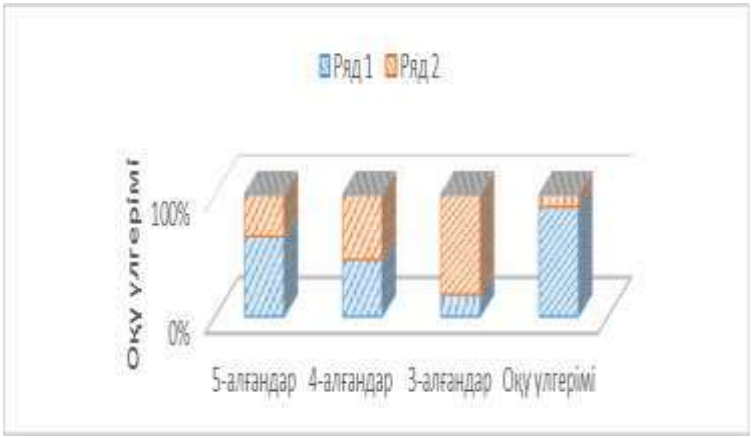

Диаграмма-1.

Қорытындылай келе аралас оқытуда демонстрациялық тәжірбие және төңкерілген сынып модулін қолдана отырып ашық сабақ жүргізілді. Сабақ өту барысында мультимедиалық және ақпараттық-коммуникациялық технологиялар қолданылды. Аналитикалық химия сапалық анализ курсы бойынша бірінші топ элементтерінің сапалық реакцияларына алдын-ала түсірілген видеоролик көрсетіліп, іс –жүзінде демонстрациялық эксперимент жүргізіліп, тәжірбие жүру барысымен толық танысты. Сабақ өту барысында оқушыларды дұрыс бағалау үшін топтық және жеке тапсырмалар берілді. Қорытынды бағалау мақсатында, арнайы Quizizz тест бағдарламасын қолдана отырып сұрақтар, викториналар жасалып оқушылардың оқу үлгерімі анықталды.

Әдебиеттер:

1. Аверкова_сборник_по_смешанного_обучения_2020.pdf
2. Аралас оқыту технологиясына кіріспе: Монография, Шымкент, 2022
3. Статья “Смешанное обучение на практикуме по химии” Е.В.Нечитайлова учитель химии МБОУ лицея №1 г. Цимлянска Ростовской области, учитель РФ

ӘОЖ 372.854

«АНИОНДАРҒА САПАЛЫҚ АНАЛИЗ» ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МАҢЫЗЫ

Хасимбекова У.М. – 112-18а тобының студенті
Кеңесбай А.Қ. – 1504-11 оқу тобының магистрі
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Резюме

В статье приведена методика урока с использованием инновационных технологий по теме «качественный анализ анионов» в соответствии со школьной программой.

Мектеп бағдарламасында химия пәнін оқытуда білімалушылар өзін қоршаған әлемінің химиялық бейнесі туралы түсініктерін қалыптастыратын барлық қажетті білімді алады. Химия ғылымын жетік меңгеру мақсатында зертханалық тәжірибелер жүргізіледі. Білімді өздігінен алуға бағыттау үшін оқытудың заманауи моделі саналатын әдістемелер қолданылды. Аралас оқыту - дәстүрлі және электрондық оқыту технологияларын біріктіру және өзара толықтыру негізінде құрылған, дәстүрлі оқу сабақтарының бір бөлігін электрондық оқытудың әртүрлі түрлерімен алмастыруды көздейтін модель. Химияны оқыту үшін ең оңтайлы, күндізгі және қашықтықтан оқытудың үйлесімін жүзеге асыратын модельдер: Төңкерілген сынып (Flipped Classroom), жұмыс аймағын ауыстыру (станция ротациясы), Автономды топ (Lab Rotation) және т. б. [1]. «Аниондарға сапалық анализ» тақырыбын оқыту үшін тиімді тәсіл ретінде төңкерілген сынып әдісі алынды.

Төңкерілген сынып - бұл оқыту стратегиясы, оқыту мазмұны сыныптан тыс, көбінесе интернетте өткізілетін аралас оқыту түрі. Төңкерілген сыныпта оқушылар онлайн режимінде лекцияларды көре алады, on-line дискуссияда сөйлесе алады және мұғалімнің жетекшілігімен аудиторияда зерттеу жүргізе алады [2].

Бейне дәрістер, электронды оқулықтар, фильмдер "төңкерілген сынып" технологиясының негізгі компоненті ретінде қарастырылады. Бейнежазбаның ұзақтығы 7-ден 15 минутқа дейін. Оқушылар фильмді жай көріп қана қоймай, оған тест, жоспар, кесте құрастыру қажет [2]. "Төңкерілген сынып" моделін жүзеге асырудың бірінші, өте маңызды кезеңі - сабаққа алдын-ала дайындық тапсырмалары жасалынып, оқушыларға интернет желісі арқылы тақырыптың теориялық бөлімі, зертханалық жұмыстың видеоролигі [3] жіберілді. Аралас оқытудың осы моделін сәтті жүзеге асыру үшін оқу процесін ұйымдастыруды жүзеге асыратын желілік ресурс болуы қажет. Сыныпқа әр түрлі сипаттағы тапсырмалар: видеороликті көру және оған сұрақтар қою, тренажердегі тапсырмаларды орындау және ұсынылған тест сұрақтарының қайсысы қиын болғаны жөнінде хабарлау.

"Төңкерілген сынып" әдісін қолдану нәтижесінде оқушылар сабақ барысында тақырыптың теориялық білімі негізінде, сыныпта берілген

тапсырмаларды орындады. Зертханалық жұмысты орындап, аниондардың сапалық реакцияарын түсінді.

Сабақты бастамас бұрын оқушыларға бағалау критерийі таныстырылып, сабақтың соңында дескрипторға сәйкес білім деңгейі анықталды:

- Аналитикалық химия жайлы түсінік қалыптасты;
- Галогенид иондар мен басқа аниондарды анықтау реакцияларын біледі.

Сабақ басында оқушылар таратылған түсті қима қағаздар арқылы 4 топқа біріктірілді. «Пікір-талас» оқыту технологиясына сүйеніп әр топқа жеке тақырып берілді.

1-топ	2-топ	3-топ	4-топ
Аналитикалық химия жайлы не білеміз?	Аналитикалық химияның экологияға тигізетін пайдасы мен зияны.	Аниондарға сапалық анализ жүргізудің маңызы.	Аниондардың адам өміріндегі маңызы.

Бұл әдіс тақырып жайлы өз ойларын қорғап, бір-бірін тыңдау, сұрақ қою арқылы өткен тақырыпты еске түсіруге көмектесті. Оқушылар аниондар жайлы білімін толықтырып, тапқырлық, ізденімпаздық қасиеттерін қалыптастырып, шығармашылық қабілеті шындалды. Пікір таласқа қатысу арқылы оқушылардың сыни ойлау дағдылары қалыптасты. Әдістің тәрбиелік мәні ескерілді. Оқушылардың өз ойларын тиянақты жете айта біліп, сахнада өздерін сабырлы ұстауды ескеріп, бір-бірімен ынтымақтастықта жұмыс жасауға дағдыланды, қарсыластарын тыңдай білуге тәрбиеленеді.

Оқушылармен кері байланыс жүргізу арқылы өздері үшін қиын болған сұрақтар ортаға салынып талқыланып отырды. Сыныпта слайд [4] арқылы қысқаша жалпы тақырып жайлы түсініктеме берілді.

Оқушылардың аниондар жайлы білімін тексеру мақсатында ойын технологиясы қолданылды. Бұл әдістеме сайыс түрінде компьютер, ноутбук, смартфондар арқылы өткізілді. Сабақта «Quizizz» викториналық ойыны қолданылды. Әдістің артықшылығы оқушының сабаққа ынтасын арттырып, балалар арасында бәсекелестік туындату арқылы тақырыпқа тиянақты зейін қоюға көмектесті.

1-сурет. Тест нәтижесі

Ойын нәтижесі бойынша жоғары балл жинаған 5 оқушыға мұғалімнің көмегімен зертханалық жұмыс жасау мүмкіндігі берілді. Максималды балл жинаған оқушыларды іріктеп алу себебі, зертханалық тәжірибе жасау мүмкіндігі арқылы келесі сабаққа дайындалып келуге ынталандырады.

Теорияны практикамен ұштастыру арқылы білімін шыңдады. Өз қолдарымен жасап көру арқылы, көз алдында жасалынып жатқан тәжірибе көмегімен тақырыпты жетік меңгерді.Оқушылар тәжірибені бастамас бұрын қауіпсіздік ережелерімен танысты. Тәжірибенің жасалыну жолы түсіндірілді. Тәжірибе аяқталған соң оқушылармен жұмыс барысында туындаған сұрақтар талданып, мұғалімге баяндама жасады. Баяндама жасау арқылы оқушылар өз жеке пікірін ашық айтуға дағдыланып, жаңа ақпараттарды есте сақтады.

3-сурет

4-сурет

2-сурет

Сабақ соңында бүкіл сынып бағалауға қатысып, білім деңгейлері бағалау критерийлеріне сәйкес анықталды. Жетістік критерийлеріне сәйкес топтар бір-бірін өзара бағалады. Бағалауды оқушылармен жүргізудің артықшылығы таным деңгейін, сыни ойлау қабілеттерін, өз іс-әрекетіне жауапкершілігін арттыруға көмегін тигізеді. Сабақ барысында оқушылар ынтымақты түрде жұмыс жасауға дағдыланып, берілген сұраққа бірлесе жауап дайындады.

Қорытындылай келе, оқушылар инновациялық технологиялармен сабақ оқу барысында өз бетінше білім алуға әдеттенді. Оқушылар химиялық реактивтермен және зертханалық жабдықтармен жұмыс істеу дағдыларын дамытты. Өздері тәжірибе жасап, теорияны практикада қолдануды үйренді. Оқушылар жаңа технологиялар көмегімен:

- алынған және үйренген материалды бекітті;
- сабақта белсенділіктерін арттыруға септігін тигізді;
- жеке пікірін, берілген ақпаратпен жұмыс жасау дағдыларын қалыптастырды

Мектепте химияны оқытуда интерактивті технологияларды қолдану оқушылардың ішкі мотивация деңгейін арттыруға, ғылыми ойлауын қалыптастыруға ықпал етті. Оқыту процесінде төңкерілген сынып әдісін қолдану барысында білімалушылардың сабаққа жауапкершіліктері артты.

Әдебиеттер:

1. Велединская С.Б., Дорофеева М.Ю. Смешанное обучение: секреты эффективности // Высшее образование сегодня. – 2014. – №8. – С. 8-13. 23

2. Abeysekera L., Dawson P. Motivation and cognitive load in the flipped classroom: definition, rationale and a call for research // Higher Education Research & Development. – 2015. – V. 34. – №1. – P. 1-14.

3. ..\Documents\Аниондарға сапалық реакциялар оқулық..pptx

4. Слайд ..\Documents\Аниондарға сапалық анализ.pptx

ӘОЖ

ОҚУШЫЛАРҒА МАТЕМАТИКАДАН БІЛІМ БЕРУДЕ ЖОБАЛАУ ӘДІСІН ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ, ҚАЗІРГІ ЖАЙ КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУЫ

Ибинова Яхшигул Пулатбекхужакызы – 7М1501-11 тобының магистранты

E-mail: ibinovaz@bk.ru

Ғылыми жетекші: Ибрагимов Раскул - п.ғ.д., доцент

E-mail: raskul1953@mail.ru

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

Автор статьи в своей работе стремится дать направление на творческое сопряжение себя, раскрывая природные возможности ученика, помогая каждому ученику раскрыть свою внутреннюю природу. Учит выбирать и использовать наиболее эффективные методы в формировании личности. Сегодня технологии консолидации, технологии развивающего обучения, технологии критического мышления, технологии модульного обучения и т. д. обучают учащихся с использованием новых технологий. Одна из новых технологий, которую должен освоить учитель с целью развития творческих способностей, умений и активности учащихся в соответствии с современными требованиями, – это популяризация метода проекта, обмен информацией с учителями и учащимися школы. В соответствии с этим кардинально обновляется школьное образование, расширяются цели деятельности учителя, помогая достичь больших перемен. Основная цель состоит в том, чтобы научить ученика учиться и использовать эти знания в умении решать реальные проблемы, когда он выходит из стен школы, и подготовить детей к большой жизни, мотивируя их видеть плоды своей работы.

Адам бойындағы табиғи мүмкіндіктерді ашып, әр адамның өзін сезіне білуіне ішкі табиғатын ашуға көмектесетін, өзін шығармашылықпен ұштастыруға бағыт беру тікелей педагогқа байланысты. Сондықтан педагогтарға қойылып отырған талаптың жүгі де ауыр, міндеті де күшті.

Тұлға – дербес әрекет ететін субьект ретінде нақты жеке адам болмысының қайталанбас, ерекше әдісі, адамның қоғамдық өмірінің жеке нысаны.

Ал, осы тұлғаны қалыптастыру әр педагогтың өз шеберлігіне байланысты. Жеке тұлғаны қалыптастыруда әдіс-тәсілдердің қай-қайсысы өз жемісін беріп жатса сол тиімді болмақ.

Қазіргі заман талаптарына сай оқушылардың шығармашылық қабілетін, іскерлігін және белсенділігін дамыту мақсатында мұғалімнің меңгеруі тиіс жаңа технологиялардың бірі – жоба әдісі болмақ..

Қазіргі жаңа формация мектебінде жұмыс істеп жүрген педагогтардың алдында тұрған негізгі проблемалар бар:

1. Баланы оқи білуге үйрету
2. Баланы ойлауға үйрету
3. Баланың өзін-өзі тұлға ретінде дамуына жағдай жасау

Осыған сай мектеп білімі түбегейлі жаңартылып, мұғалімнің қызметінің мақсаттары кеңейіп, үлкен өзгерістер болып жатыр.

Білім мазмұны да оқушылардан өз бетінше білім алуға, оны практикада қолдана білу қажеттілігін тәрбиелеуге бағытталған, яғни оқушыларды зерттеу мен жоба жасауға мақсатты әрі жүйелі түрде бағыттау керек.

Сондықтан да жобалау технологиясын ұйымдастыру тақырына арналған бұл жұмыстың өзектілігі осында.

Жобалау технологиясы 19 ғасырдың 2-ші жартысында АҚШ ауылшаруашылығы мектептерінде пайда болған. Оның негізін қалаған психолог және педагог, философ Джон Дьюи.

Дьюидің ілімін жалғастырушы – Колумбия университетінің жанындағы мұғалімдер колледжінің Уильям Херд Килпатриктің ойынша, бұл технолгоияның негізі – **балаларды өз жұмысының жемісін көруге ынталандыру арқылы үлкен өмірге дайындау.**

Бірақ оның негізі, түпкі мақсаты қай кезде де оқушыны білім алуға және сол білімін мектеп қабырғасынан шыққанда нақты проблемаларды шеше білуде қолдануға үйрету болмақ.

Қазіргі таңда жобалық әдіс практикалық тапсырмаларды орындау барысында, жобаларды жоспарлау және орындау үрдісінде, білімі мен іскерлігін есепке алу кезінде ең тиімді оқу жүйесі ретінде қарастырылады.

Жобаларды жоспарлау және орындау үрдісінде әр түрлі іскерлікті қабылдайды: еңбекқорлыққа, өзіндік шешім қабылдауға, өздігінен білім алуға, жауапкершілікке, терең ойлауға, тапқырлыққа тәрбиеленеді.

Жобалау технологиясын қолданудағы негізгі мақсат – оқушылардың қызығушылық ынтасын дамыту, өз бетімен жұмыстарын жүргізу арқылы білімдерін жетілдіру, ақпараттық бағдарлау біліктілігін қалыптастыру және сыни тұрғыдан ойлау қабілетін арттыру арқылы оқушыны болашақта әр түрлі жағдаяттарда, әр түрлі қоғамдық ортада өзін-өзі көрсете білуге бейімдеу.

Егер оқушы жобасы тақырыбын дұрыс таңдай отырып, жоспарлай білсе, оны дұрыс орындай алса – ол болашаққа дұрыс бейімделген тұлға болып қалыптасады.

Әр түрлі жағдаяттарда дұрыс шешім қабылдай отырып, әр түрлі адамдармен тіл табыса отырып, әр ортада дұрыс бағыт-бағдар бере алады.

Сонымен, жобаның тиімділігі – көзбен көріп, құлақпен естіп, есте сақтай отырып, оқушыны ізденіске, іскерлік пен танымдық ынта, шығармашылық қабілетті жетілдіру арқылы түрлі мәселелерді шеше білуге, тапқырлыққа, жаңа ғылыми ізденіске жетелеуде.

Жобалық технологияны сабақтың түрлі кезеңдерінде қолдануға болады:

1. Сабақ бастапқы кезеңінде – проблемалық ситуация туғызу мақсатында
2. Белгілі бір тарау немесе тақырыпты бекіту бөлімінде – теорияны практикада қолдану мақсатында
3. Қортынды қайталау сабақтарында – оқушы білімін тереңдету, кеңейту мақсатында.

Жобамен жұмыс түрі:

1. Жеке
2. Топтық (топ жетекшісі мәліметтер қорын жинайды, партполио жасайды)

Жобалау кезеңдері:

I. Дайындық кезең:

- мұғалім оқушыға өмірлік тәжірибеден ситуацилар, құбылыстарға сілтеме береді
- дайын тақырыптар ұсынылады
- педагогикалық мақсаттарды мұғалім өзі анықтап, ұсынады
- жобалық іс-әрекет мақсаты күтілетін нәтижеге сәйкес бірлесіп анықталады
- жобаның нәтижесі туралы өз ойы немесе ғылыми тұжырымдамаға сүйене отырып оқушы өзі анықтайды

II. Құрылымдық кезең:

Мұғалім жобамен жұмыс жоспарын ұсынып, талқылауды ұйымдастырады.

- жоба міндеттерін шешуде қандай әдістерді қолдануға болатыны туралы талқылау ұйымдастырады
- әдіс-тәсілдердің тізімін беріп таңдатады:
- әдебиеттер көзін зерттеу, талдау.
- теориялық моделдеу, жүйелеу.
- сауалнамалар, интервью
- интернет, сұраныстары
- бақылау, эксперимент
- статистикалық өңдеу әдістері т.б.
- Жобаны орындаудың мүмкін болатын бірнеше нұсқаларын қарастыру және ең тиімді нұсқасын таңдауға кеңес береді

III. Жобаны жасақтау кезеңі:

- түрлі ақпараттарды жинау, талдау, жүйелеу
- зерттеулер, есептеулер жүргізу

IY. Қортындылау кезеңі:

Өз жобаларын қорғау: Сабақта, конференцияда, көрмеде.

Жобалау технологиясының негізінде – оқушылардың жұппен немесе топпен бірігіп дайындайтын шығармашылық жұмыстарын ұйымдастыру жатыр.

Оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыру мақсатында математика сабақтарында жобалау технологиясын қолдану бағытында жұмыс жасап келемін.

Бұл технология әлемдік педагогикада жаңалық емес. Ағылшын тілінен аударғанда **«cooperative learning» - бірге үйрену** деген мағынаны білдіреді. Түсіндірме сөздікте оған төмендегідей анықтама беріледі:

Жобалау технологиясы – оқушылардың жоспарлау және күрделене беретін тапсырмаларды орындау арқылы меңгеретін бөлімі.

Жобалау әдісінің негізгі идеясы: оқушының нәтижеге бағытталған оқу – танымдық әрекеті. Нәтиже практикалық немесе теориялық маңызды проблемаланың шешімі болуы тиіс.

Мектепте математика пәнін оқыту барысында сыныптағы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда жоблау технологиясын қолдануға дайындық және оқушы ерекшеліктерін анықтау мақсатында төмендегідей сабақтар түрлерін және элементтерін қолдану тиімді деп есептеймін.

Сабақтың түрлері	**Оқушының белсенділігін, ойлау қабілетін, ізденісі мен шығармашылығын қалыптастыру әдістері**
Кіріспе Жаңа сабақ Аралас сабақ	Өткенді қайталау сұрақтарын талдау. Проблемалық ситуация туғызуға арналған сұрақтар Суретті, мәтінді карточкалар мен бақылау сұрақтары Кітаппен және таратпа материалдарымен жұмыс.
Іскерлік пен дағдыны қалыптастыру сабақтары. Білімді есепке алу сабақтары	Топтық және жеке тапсырмаларды орындау. Кросворд, сөзжұмбақтар құрастыру, шешу. Деңгейлік тапсырмаларды орындау. Өзін - өзі тексеру жұмыстары.
Қайталау және қортынды жинақтау сабақтары	Тақырыптық бақылау жұмысы және тест. Шығармашылық жұмыстар өнімдерін қорғау. Қортынды сынақ жұмыстары

Математика сабақтарын өткізу кезінде әр түрлі деңгейде ұйымдастыру арқылы, жеке тапсырмалар беру арқылы, ойлау қабілеттерін және танып білу белсенділігін арттыру негізінде жүзеге асады.

Өз іс-тәжірибемде сабақ беру үрдісінде өзіндік жұмыстар көмегімен төмендегі талаптарды жүзеге асыруды мақсат тұтамын:

- Оқушылардың теориялық сауаттылығын арттыру
- Оқушыларды өз бетінше жұмыс істеуге үйрету
- Оқушыларды жекелей, жұппен, топпен жұмыстар жүргізуге баулу.
- Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту.

Математика пәнін оқытуда оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту үшін төмендегі жұмыстарды үнемі жүргіземін:

- 5 сыныпта жаңа тақырыптар өткен кезде оқушылар өз ойлары бойынша түрлі тақырыптарға ребустар, аннаграмалар, сөзжұмбақтар салуды орындатамын.
- PASCAL, VISUALBASIC бағдарламалауды пайдаланып қосымша есептер программаларын құруды ұсынамын.
- Excel программасын программасын пайдаланып жаңа материалдарды бекіту мақсатында өз сыныбының математика пәні бойынша тоқсандық, жылдық үлгерім кестелерін құрып, диаграммаларды тұрғызуды және тиісті салыстыруларды орындауды тапсырамын.
- PowerPoint бағдарламасын пайдаланып 6-шы және 7-ші сынып оқушыларын тақырыпты қорытындылау сабақтарында әр оқушыға өзін қызықтыратын мәселелер бойынша презентациялар көрмесін ұйымдастыруды алдын ала жоспарлаймын.

Сыныпта оқушылар бір бағдарламамен және бір оқулықпен оқығанмен, олардың материалдарды игеру деңгейі әртүрлі болады. Осы жағдайды ескере

отырып, оқушылардың қабілеті мен бейімділігін дамытуда білім дәрежесіне қарап деңгейлік тапсырмалар бойынша оқытудың маңызы зор.

Әдебиеттер:

1. «Білім әлемінде» журналы 2005 жыл №5
2. Дьюи ДЖ. «Школа и общество»(1925)- цит. По «Педагогическая лоция. 2003/04 учебный год. Метод проектов в школе» / Спец. прилож. К журналу «Лицейское и гимназическое оброзование», вып. 4, 2033 – с14.
3. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / под ред. Е.С.Полат – М.:2000
4. Пахомова Н.Ю. Проектное обучение – что это? // Методист, №1, 2004-с.42
5. ″Информатика негіздері″ журналы 2009 жыл №6
6. ″Қазақстан мектебі″ журналы 2007 жыл № 5-6 № 12
7. Ясребцева Е.Н.″Как рождается проект″ М. 1995г.
8. Монахов В.М. Проектирование и внедрение новых технологий обучения // Сов. Педагогика. – 1990. - №7.
9. Лебедов О.Е. Эффективное управление школей в современных условиях. – СПб,: Изд. КАРО, 2006. – С.96-254.
10. Қалиева С.Н. Қазіргі әлеуметтік жағдайларындағы жалпы білім беретін қазақ мектептерін басқаруды жетілдіру. - Қарағанды, 2008. – 6.78
11. Педагогика / под ред. Хмель Н.Д: курс лекция. Авторский колектив

ӘОЖ 58(07)

ХАРА БАЛДЫРЛАР.БАЛДЫРЛАРДЫҢ ТАБИҒАТТАҒЫ ЖӘНЕ АДАМ ӨМІРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ

Алишерова М. Қозтай А.Қ – 1505-29 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Тұрабай Н.Ә. – магистр оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

Харовые водоросли – одно из самых распространенных растений на сегодняшний день. Хара встречается в основном в жесткой пресной воде, богатой органическими веществами, кальцием и лишенной кислорода. Водоросли хара образуют устойчивый биоценоз в воде в течение вегетационного периода. Хара населена многими эпифитными микроорганизмами – водорослями, простейшими, бактериями. В народном хозяйстве водоросли — очень дешевое сырье, имеющее особое значение.

Харалар - жоғары сатыда дамыған жасыл түсті тік өсетін балдырлар. Бұл балдырлар қәзіргі уақытта кең тараған өсімдіктер қатарына жатады. Басқа балдырлардан басты айырмашылығы - архегониялы өсімдіктер сияқты көп клеткалы аналық жыныс органы оогонидің болуында .Сонымен бірге, денесі жоғарғы сатыдығы өсімдіктер сияқты сабаққа шоғырланып орналасқан белгілі бір мөлшерге дейін ғана өсе алатын «жапырақ» және «тамыр» сияқты түссіз көп клеткалы риозондатардан тұрады. Жалпы харалар көп клеткалы қабатты ,аса күрделі құрылымды өсімдік .Сабақ жоғарғы ұшынан үздіксіз ұзарып өсе

алады , ал буындағы «жапырақтары» белгілі мөлшерге дейін ғана өседі. Буын аралықтары ірі, ұзындығы бірнеше сантиметрге дейін жететін цилиндр пішінді (5см),көп ядролы бөлінуге қабілеті жоқ клеткалардан тұрады.[1]
Хара – тұщы су, таяз су қоймаларында, резервуарларда, көлдерде және баяу ағынды суларда болатын жасыл балдырлар,baltica - тұщы суда өседі, ал fragilis - ыстық бұлақтарда кездеседі. Хара пияз тәрізді иіс шығаруының себебі жиі күкірт қосылыстарының болуына байланысты. hatei топырақта өседі. nuda және grovesii тауларда, wallichii және liydropitys жазықтарда кездеседі. Палеозой дәуірінен балдырлардың қазба қалдықтары табылды.

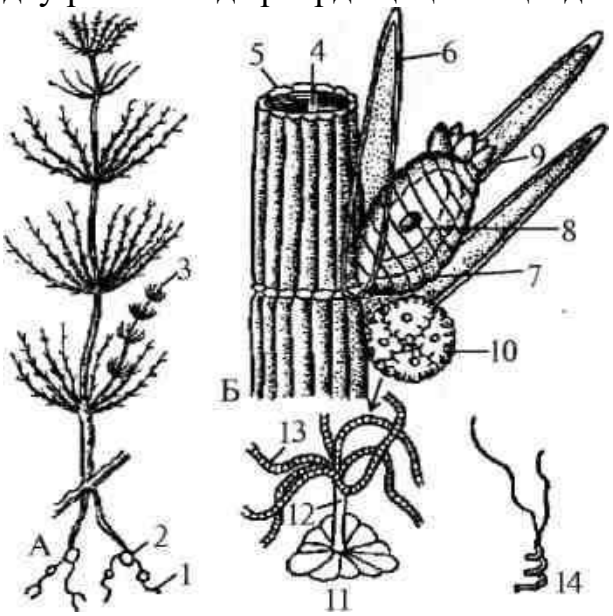

1 - сурет . Chara

А – жалпы пішіні ; Б – талломның бір бөлігі ; 1 – ризоиды ; 2 – түйнектер ; 3 – бүйірлік бұтақшалар ; 4 – орталық клетка ; 5 - шеткі клетка ; 6 - бір клеткалы тармақтар ; 7 – оогоний ; 8 – жұмыртқа клетка ; 9 – коронка ; - 10 – антеридий ; 11 – қалқан ; 12 – қалқан тұғыры ; 13 – сперматаген жіпшелері ; 14 – сперматозоидтар

Әр балдырлардын , онын тобының эволюциялық даму кезендері мен тіршілік ерекшеліктері біркелкі болмайды . Тіршілік кезенін кейде онтогенезбен ауыстырып жүреді . Тіршілік кезені дегеніміз балдырлардын алма - кезек жынысты және жыныссыз көбеюге кабілеттілігі .
Хара балдырлары қаптап өскен уақытта суда тұрақты биоценозын құрайды . Хараны көптеген эпифитті микроорганизмдер - балдырлар , карапайымдар , бактериялар мекендейді . Олар көптеген карапайым организмдерге керекті заттың қоры болып есептеледі. Олармен балықтар қоректенеді. Хара балдырлары бір уақытта улы заттар бөліп шығарады. Хара балдырлар крахмал мен май тамшыларына бай. Швейцария елдерінде органикалық тыңайтқыш ретінде пайдаланады . Шипалы лайдын құралуына қатысады . Хара балдырлары биофизикалық және физиологиялық процестерді зерттеуге өте ынгайлы зерзат болып есептеледі .

Балдырлардың жиі тараған экологиялық топтары планктон, бентос және топырақ балдырлары болып бөлінеді. Барлық жағдайда балдырлар органикалық заттардын қорын тузуші организмдер болып есептеледі . Тропикалық суларда тіршілік ететін жасыл, қоныр балдырлардың жұмсақ қабаттарын балықтар толық жеп, тек жеуге жарамайтын қатты извес телген қабықтары бар көк - жасыл балдырлардын түбірлерін ғана қалдырады. Балдырлар су жануарлар дүниесінің алғашқы қорегі және панасы . Фотосинтез процесі кезінде бөлініп шығатын оттегін су организмдері тыныс алу үшін пайдаланады .

Табиғи тазартқыштарды дұрыс пайдаланудың бір жолы-суды дұрыс пайдалану.Солардың бірі балдыр. Дүние жүзі - кемелері бір тәуліктің ішінде ша мамен 14 мың тонна әр түрлі отын калдыктарын шығарып отырады . Сөйтіп , суды ластайды. Кейінгі уақытты Киевтегі табиғи және жасанды талшык комбинатындағы ағып жаткан суды цинк тұздарының , кукіртті сутегінен , күкіртті көміртегінен және басқа улы зиянды заттардан тазарту үшін аздаған арзан тыңайтқыштар мен хлорелла балдырын жіберген . Судың тазалығын осы арқылы реттеп отырады.

Адам өмірінде өсімдіктердің маңызы орасан зор. Адамзаттың кызмет сала сында өсімдіктің қолданбайтын жері жоқ . Халық шаруашылығы экономикасында балдырлар өте арзан шикі зат қоры , маңызы ерекше . Жапондықтар балдырды екі ғасыр бойы мәдени өсімдік ретінде өсіріп келеді . Олар кызыл балдырдан агар агар алады оны кондитер , мата , ка ғаз өндірістерінде , тері өңдеуде , жо ғарғы сортты желім дайындауда кенінен колданылады. Балдырлардың адам үшін ең пайдалы теңіз өнімдерінің бірі.

Теңіз балдырлары йодқа және басқа да маңызды минералдарға бай. Бұл барлық теңіз жануарлары үшін азық-түліктің негізгі көзі және осыған байланысты теңіз ең бай азық-түлік өндіру аймағы болып табылады. Қазіргі таңда өзекті мәселенің бірі - халыкты тамакпен қамтамасыз ету. Күнделікті азық - түліктін жетіс пеуінен дүние жүзі халқының 14% дан артығы аштық, жартылай аштық жағдайда тіршілік етеді. Жыл сайын табиғатта фотосин тез құбылысының нәтижесінде әлем бойынша түзілетін органикалық заттың 80 % -ы су өсімдігінің, оның ішінде балдырдын үлесіне тиед. Олай болса, азык - түлік мәселесін шешудің , адам баласын тамақпен қамтамасыз етудің бірден - бір жолы - балдыр өнімін пайдалану.

Әдебиеттер

1. Өсімдіктер систематикасы. Төменгі сатыдағы өсімдіктер. оқу құралы/ Астана: Фолиант,2012 О. Абдрахманұлы 304-327 бет.

ӘОЖ 631.4(075.8)

АЗОТТЫҚ ТЫҢАЙТҚЫШТАРДЫҢ ӨСІМДІКТЕРГЕ ӘСЕРІ

Әбдіғаппар А.Е, Бегенова Ж.А, Мұхаметалы Ж.Е-1505-39 тобының студенттері
Ғылыми жетекші: Мамыкова.Р.У –б.ғ.к.доцент м.а
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

Удобрения – это органические и минеральные вещества, используемые для улучшения питания растений в почве.При правильном применении удобрений можно повысить урожайность и улучшить качество урожая.

.

Неліктен өсімдіктерге азот тыңайтқышы қажет?

Азот- барлық органикалық қосылыста бола бермейді. Мысалы, қантта, талшықта, майда, крахмалда азот мүлде кездеспейді. Амин қышқылы мен ақуызда азот бар. Азот - нуклеин қышқылының маңызды құрамдас бөлігі және ақуыз синтезі мен тұқым қуалайтын деректердің көбеюіне жауап беретін кез-келген жасушаның басты құрамдас бөлігі (қайталануы - геномға ұқсас қосымша тұқым қуалайтын материалдың пайда болуы) Жер бетіндегі өсімдіктердің барлығында азот бар, және азоттың біршама бөлігі ең алғашқы жапырақ пышақтарында кездеседі. Гүлденудің аяқталуымен және аналық бездің пайда болуымен азот өсімдіктердің репродуктивті мүшелеріне ағып, онда ақуыздарды түзеді. Қалыпты азотты қоректендіру өнімділікті жоғарылатып қана қоймай, оның сапасын да жақсартады. Бұл белоктың пайыздық үлесін және құнды белоктардың негізін арттырады.(1)

Негізінде азотпен қамтамасыз етілген мәдени өсімдіктер жылдам өседі, олардың жапырақтары қараңғы жасыл түсті және үлкен мөлшермен ерекшеленеді. Керісінше, азоттың кездеспеуі өсімдіктің барлық мүшелерінің өсуіне кедергі келтіреді, жапырақтары ашық жасыл түсі (азотпен өсімдіктің әлсіз қамтамасыз етілуіне байланысты қалыптаспаған кішкентай хлорофил) бар және олар кішкентай. Дәнді дақылдар, ақуыздардың мөлшерітұқымдарда азаяды. Сондықтан, топырақта органикалық азот болмаған кезде, тыңайтқыштармен өсімдіктердің қалыпты азотты қоректенуін қамтамасыз ету қажеттілігі ауыл шаруашылығы үшін өте маңызды болып табылады.(2)

Азот тыңайтқышын қолдану және қолдану нормалары

Азотты тыңайтқышты қолдану кезінде барлық дерлік ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттырып отырады.Азотты тыңайтқыштар- көкөніс дақылдары, жеміс-жидек дақылдары, жеміс ағаштары, бұталар, жүзім, құлпынай, құлпынай, сәндік өсімдіктер, гүлдер (раушандар, пиондар, қызғалдақтар) үшін ауыл шаруашылығында және бау-бақшада қолданылады. Сондай-ақ кеңінен көгалдандыру үшін пайдаланылады.Бақтар мен бақшалар үшін картоп, көкөніс, жеміс-жидек және гүл егу үшін негізгі қолдануға арналған орташа доза 100 м² үшін 0,6-0,9 кг азот деп қарастырған жөн.Картоп, көкөніс және гүл егу үшін 100 м ²-ге 0,15-0,2 кг азот, жеміс-жидек дақылдары үшін - 0,2 - 100 м² үшін 0,3 кг азот.Ерітінді дайындау үшін 15 г азотты 10 литрге су қабылдайды, ерітіндінің көлемі 10 л-ден артық.(3)

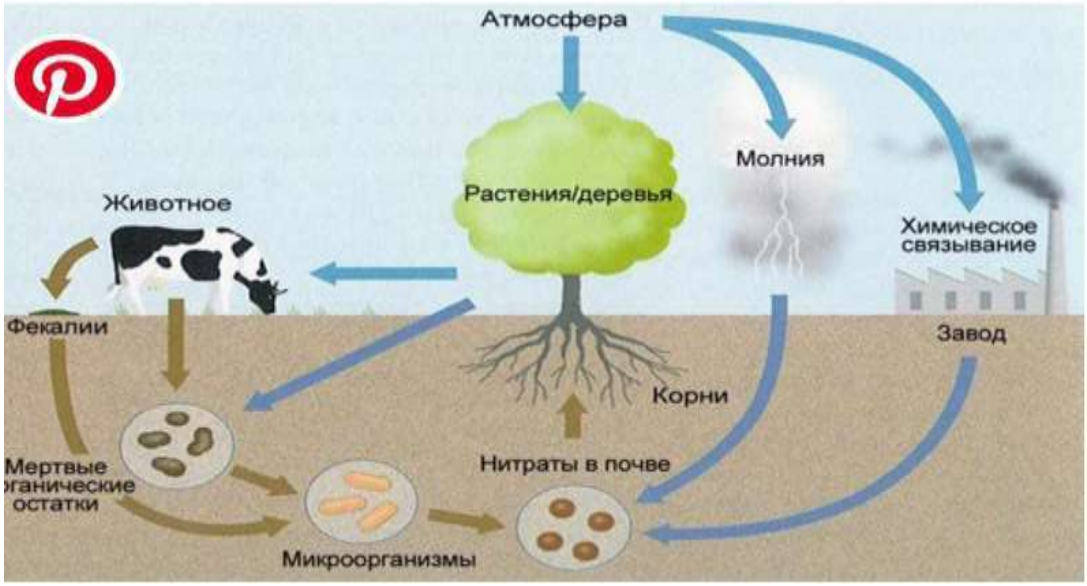

Азот атмосферадан жауын-шашынмен және атмосферадан азот түзеткіштерінің көмегімен кейбір атомдардан, бактериялардан, саңырауқұлақтардан және балдырлардан шығуы мүмкін. Бірақ бұл азот салыстырмалы түрде өте кішкентай болып табылады және ол ұзақ жылдар бойы жиналмаған және таза жерлерде жинақталу нәтижесінде азотты азықтандыруда маңызды рөл атқара алады. Тыңайтқыштарды дұрыс пайдалану арқылы ауыл шаруашылық өнімдерінің түсімі артады, өнім сапасы жақсарады. Елімізде өсірілетін сан алуан түрлі ауыл шаруашылығы дақылдарынан мол, тұрақты және сапалы өнім алуда басқа да агротехникалық шаралармен қатар, тыңайтуды дұрыс ұйымдастырудың маңызы орасан зор. Ауыл шаруашылығы практикасында егіншілікті химияландыру, оны қарқынды дамытудың куатты факторы екенін сенімді дәлелдеп берді. Мысалы, N тыңайтқышы астық дәніндегі белок мөлшерін арттырады, Р тыңайтқышы зығыр талшығының сапасын және өнімділігін жақсартады. К тыңайтқышы кант қызылшасы тамырының қанттын, картоптың крахмал мөлшерін арттырады.

Әдебиеттер

1.Топырақтану:оқулық / Ж.К.Қабышева. Алматы:Дәуір ,2013-
135-139 беттер.
2. Топырақтың экологиялық мониторингі :оқулық /Мотузова Г.В,
Безуглова О.С. Алматы : 2013- 72-75 беттер.
3. Өсімдіктер физиологиясы:оқулық /Сағатов К.С.Алматы :Ғылым баспасы, 2002 -88-92 беттер.

ӘОЖ 372.854

МЕКТЕПТЕ МЕТАЛДАР ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ПАЙДАЛАНУ

Керімбай Ә.М. - 112-18а тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. - х.ғ.к., профессор м.а
Оңтүстік Қазақстан мемілекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Резюме

В данной статье приведена методика применения мультимедийно - компьютерных технологий при проведении занятий по теме металлы. На качественные реакции ионов металлов сняты видеоролики, которые были использованы во время урока.

Бүгінгі таңда «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында цифрлық технологияларды пайдалану білім беру саласында кеңінен қолданылады [1].
Химия пәнін оқытуда аналитикалық химияның сапалық анализ курсының зертханалық жұмыстарын қолдану маңызды. Себебі, металл иондарының сапалық қасиеттеріне арналған реакцияларды жүргізіп, нәтижелерін талдау көрнекі түрде түсіндіруге ыңғайлы. Орта білім беру мекемелерінде химия пәнінен сабақ өтуде зертханалық тәжірибелерге алдын-ала видеоролик дайындап, оқушыларға итерактивті тақтаны қолданып көрсетуге болады. Ол видеороликті жасау ушін мультимедиа оқыту технологиясы пайдаланылады. Мультимедиялық технология - бұл бір уақытта бірнеше ақпараттық ортаны қолданатын компьютерлік технологиялар жиынтығы. Оған графика, мәтін, видео, фотосурет, анимация, дыбыстық эффектілерді пайдалану арқылы жасалады [2]. Бұл оқыту технология бағдарламаламасын пайдалануда видеоролик пен дыбыстық сүйемелдеу қолданылады. Олар оқушының бірнеше ақпараттық арналарына әсер етіп, сабақ өтілуі кезінде материалдарды игеру мен есте сақтауды жеңілдетеді. Соңғы жылдары мектеп бағдарламасына жаңартылған стандарттар еңгізіліп, оқытудың жаңа технологиялары кеңінен қолданылады. Химияны зерттеуде зертханалық тәжірибелік жұмыстар жүргізу дағдыларын қалыптастыруға көп көңіл бөлінді [3].

Менделеев атындағы №15 мектеп - лицейінде практика өту барысында жаңа технологиялар негізінде сабақ өткізілді. Металл иондарының (Ag^{+}, Pb^{2+}, Hg_2^{2+}) сапалық реакциялары тақырыбында өтілетін сабаққа видеоролик дайындалды. Түсірілген зертхана жұмысына арнап мектепте өткен іс-тәжірибе барысында металдар тақырыбында өтуде қолданылды. Ол тәжірибеде қышқыл - негіздік классификация негізінде II топ катиондарына топтық реагенттерінің әсері, реакция жүргізу жағдайлары көрсетілген. Осындай фарматтағы зертханалық тәжірибелік жұмысты пайдалану арқылы өткізілетін сабақта оқушылардың материялдарды есте сақтау мен игеруді жеңілдетеді. Сабақты ұйымдастыру кезінде тақырып бойынша қысқа мерзімді жоспар жасалынды. Сабақты ұйымдастыру сәтінен кейін оқушылар тақырыпқа байланысты I- топ «Күміс», II -топ «Қорғасын», III-топ «Сынап» үш топқа бөлінді. Топтық оқыту методикасын қолданып жаңа сабақты түсіндіруді бастамас бұрын оқушыларға «Есіңде сақта» атты топтық жұмыс әдісі қолданылды. Осы «Есіңде сақта» әдісі

бойынша оқушылардың есте сақтау қабілеттерін жетілдіреді. Әрмен қарай сабақты компьютерлік технология бойынша жасалған слайтты Ag, Pb, Hg металдар.pptx интерактивті тақтаны пайдаланып сабақ түсіндіріледі. Металдардың химиялық реакцияларын түсіндіру барысында, қышқыл - негіздік классификация негізінде II аналитикалық топ катиондарының сапалық анализ реакциялары қалай жасалатыны түсіндіріліп өтті. Сабақ түсіндіру барысында оқушыларға бағдарламаның демонстрациялық экраны арқылы металл иондарына жасалған видеоролик көрсетілді ..\Desktop\2_5233419479832074625.MOV (1,2 сурет).

1 сурет

2 сурет.

Видеороликті көрсетіп болған соң дәстүрлі оқыту әдісінің элементтерін қолдана отырып, сабақ түсіндіру барысында оқушылар қаншалықты түсінгенін тапсырма арқылы анықтауға болады. Үш топ оқушыларына ортақ сөз жұмбақ тапсырмасы дайындалды. Тапсырма ішінде жаңа сабаққа негізделген сұрақтар құрастырылған. Осылайша сабақты қаншалықты мұқият тыңдағандары тапсырмаларға жауап беру барысында байқалады.

Сабақ мәресіне жеткен кезде дәстүрлі түрде бағалу кезеңінде, білімділікті сынауға арналған Quizizz.com компьютерлік қосымшасы арқылы бір нұсқалы тест алынды. Бұл қосымшаны қолдану кезінде сабақты дәстүрлі оқыту әдісінің элементтерін қолдана отырып, слайд, видеоролик көрсетіп өтілген сабақтың оң нәтиже көрсетуін және зертханалық жұмысты меңгеруін бақылау мақсатында пайдаланылды. Quizizz.com компьютерлік қосымшасы арқылы тест алу кезінде оқушылардың жеке деңгейлері анықталды.

3 сурет.

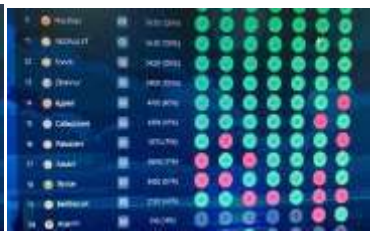

4 сурет.

Бұл ойынға барлық оқушы қатысып, экранда шыққан жауаптары ақылы бағаланды. Бұл бағдарламалық қосымшасы жылдамдыққа және дұрыс жауап берген оқушыларға жақсы балл береді. 13-оқушы өте жақсы «5», 5-оқушы жақсы «4», 7-оқушы қанағаттанарлық «3» деген бағалар алды.

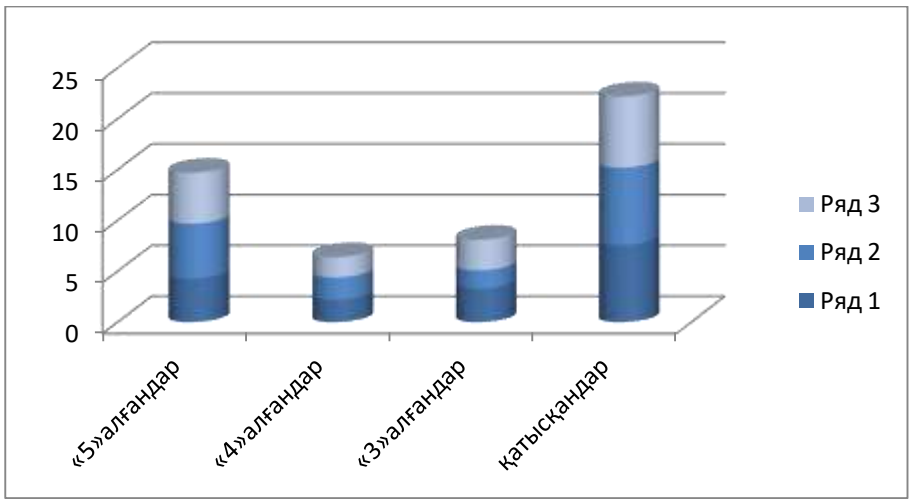

Диаграмма-1.

Қорытындылай келе, аналитикалық химия пәнінің сапалық анализ курсын мектеп бағдарламасында металдар тақырыбында сабақ өтуде мультимедиялық оқыту, дәстүрлі оқыту технологияларын қолдану тиімді болды. Себебі, оқушыларға металл иондарының сапалық реакцияларына жасалған зертханалық тәжірибе видеороликті көрсету арықылы білім алушылардың танымдық деңгейі мен материалдарды оңай меңгеруін жақсартуды жеңілдетеді.

Әдебиеттер:

1. Ғ.М. Мәдібекова, Б.Ж. Муталиева, С.А. Сатыбалды, «Сапалық анализ пәнін қашықтықтықтан оқыту ерекшеліктері» Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, «Жаратылыстану-география ғылымдары» сериясы, №1(67), 2021 ж.
2. Мультимедийные технологии обработки и представления информации. http://inftis.narod.ru/it/n13.htm
3. Өнербаева З.О. «Химияны оқыту әдістері мен тәсілдері» Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, «Жаратылыстану-география ғылымдары» сериясы, №3 (49), 2016 ж.

ӘОЖ 372.854

ҚЫШҚЫЛ-НЕГІЗДІК ТИТРЛЕУ ЗЕРТХАНАЛЫҚ САБАҒЫНДА ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ

Жарылқасын Ә.С.-112-18а тобының студенті
Ғылыми жетекші:Мәдібекова Ғ.М.-х.ғ.к., профессор
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

Впервые при обучении химии в соответствии с программой средней школы проведено лабораторное занятие по кислотно-основному титрованию. В ходе урока были показаны виртуальные и демонстрационные эксперименты, а также составлен итоговый протокол полученных результатов. Для проверки и обобщения лабораторных навыков учащихся использовались тестовые задания и новый метод шесть шляп мышления.

Мектеп бағдарламасына сай 11-сыныптың химия пәні оқулығында «Қышқыл және негіз ерітінділері» тақырыбында титрлеу әдісі аталып көрсетілген. Осы тақырыпты қорытындылау үшін қышқыл-негіздік титрлеу

зертханалық сабағы орта мектепте өткізілді. Сабақ кезінде виртуальды лаборатория және демонстрациялық эксперимент көрсетіліп, сабақ жоспары дайындалды.

Сабақ басында оқушылар 3 топқа бөлінді және белсенді қатысқан топтарға ұпай берілетіндігі айтылды. Топқа бөлінген соң оқушылармен зертханалық жұмыстың тақырыбын ашу мақсатында талқылау жүргізілді. Талдау кезінде сұрақтар қойылды:

1. Қышқыл-негіз ерітінділері қандай реакцияға негізделген.
2. Ерітінділердегі реагенттердің сандық құрамын анықтауда қандай әдістер қолданылады.
3. Медицинада қан талдау сараптамаларын жүргізуде қолданылатын әдіс [1].

Тақырып бойынша педагог дайындаған виртуальды лаборатория көрсетілді (1,2,3 суреттер).

Сурет 1. Виртуальды зертхана мәзірі

Сурет 2,3. Эксперимент жүргізу сәті

Виртуальды лаборатория бойынша оқушылар керекті құрал-жабдықтарды, реактивтер мен зертханалық жұмыстың орындалу ретін және эксперименттің жүргізілуімен танысты [2].

Виртуальды лабораториядан кейін оқушылар демонстрациялық эксперимент арқылы, көрсетілген виртуальды зертханалық жұмысты тәжірибе жүзінде жасап көрді (4 сурет).

Сурет 4. Сілті мөлшерін концентрациясы белгісіз ерітіндіден анықтау.

Алынған нәтижелерді және кестені оқушылар жеке түрде жұмыс дәптерлеріне толтырып, дұрыс нұсқасы тақтаға жазылды (5 сурет).

Сурет 5. Титрлеу қондырғысы

Орындалған зертханалық жұмыстың жүргізу дағдысын меңгергендігін анықтау мақсатында оқушыларға топ бойынша 3 нұсқа тест тапсырмалары берілді [3]. Әр топ өзіне берілген тест тапсырмаларын жасап, нәтижелері пайыздық өлшеммен анықталды (6, 7 сурет).

Сурет 6. Тест тапсыру барысы

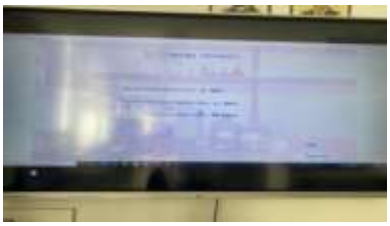

Сурет 7. Тест нәтижесі

Сабақты қорытындылау үшін және білімалушыларды сергіту мақсатында «Ақылдының алты шляпасы» әдісі бойынша 3 топтан 2 оқушыдан шығып, түрлі-түсті шляпаларды таңдады (8 сурет). Таңдалған шляпаларда жасырылған атаулар мен сұрақтар болды:

1. Ақ шляпа киген оқушыға титриметриялық зертханалық жұмысы бойынша түйген ақпаратымен бөлісіп, титриметрияның заттың сандық мөлшерін анықтауға қолданатындығын айтып, ғалым деп атауға лайық екенін дәлелдеді.
2. Сары шляпа киген оқушыда титрлеу әдісінің тиімді жақтарын нақты көрсетіп, оптимист ретінде өзін көрсете білді .
3. Қызыл шляпа киген білімалушы сабақтан алған әсерімен бөлісіп, әдістің жасалуын суреттеп өтті.
4. Қара шляпа таңдаған оқушы титриметриялық әдісті сынап, барлық оқушыға орындауға қондырғының қойылмағандығын айтты, ұсыныстар жасады.
5. Жасыл шляпа киген оқушы сабақта қолданылған термин сөздерді атап көрсетіп, басқа да қоспаларды осы әдіспен анықтау мүмкіндігін шығармашылық түрде баяндады.
6. Көк шляпа киген оқушы сабақты қорытындылап, барлық оқушылардың ойларын, пікірлерін толықтырып отырды, оған жетекші деген рөл берілді.

Сурет 8. Алты шляпа әдісі

Сабақтың қорытындысы бойынша:

- алғаш рет орта мектепте жаңартылған бағдарлама негізінде қышқыл-негіздік титрлеу тақырыбында зертханалық сабақ өткізілді;

-дайындалған виртуальды зертханалық жұмыс сабақ барысында қолданылды;

-оқушылар алғаш рет эксперименттік титрлеу жұмыстарын орындауға мүмкіндік алды;

-сабақ «алты шляпа» әдісі арқылы қорытындыланып, тапсырылған тест нәтижелері талданды.

Әдебиеттер:

1. Ғ.М. Мәдібекова Көлемдік анализ. Электронды оқу құралы. ХҚТУ. Шымкент.2007ж.
2. И.В.Роберт Новые информационные технологий в обучении. Перспективы использования // Образование и информатика. 1991. №4.
3. Қ.Қ. Шекеева. Аналитикалық химия. Оқу құралы. Алматы, Эвро 2014.

UDC 372.8:54

APPLICATION OF GAME METHOD IN THE STUDY OF ORGANIC CHEMISTRY

Kalaubek S.M.- student of group 112-28A
Supervisor: Baymakhanova G.M.- Ph.D. in Chemistry, Associate Professor
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Резюме

В статье рассматривается преимущества игр в организации обучения органической химии в средней школе.

Games are the most accessible type of activity, a way to process the impressions received from the external world. Games clearly characterize the student's thinking and imagination, his emotions, activities, the need to develop communication. Interesting games increase the mental activity of the child, he can solve more difficult problems than in the normal course. But this does not mean that the curriculum can be conducted only in the form of games. Games are only one of the methods, which can produce good results only in combination with other methods: observation, dialogue, independent work. While playing, children learn to apply their knowledge and skills in practice, using them in different conditions. Play is an independent activity in which children interact with their peers. They are united by a common goal, a common objective, and a common experience. Play experiences leave a deep imprint on the child's mind and contribute to the formation of good feelings, noble ambitions and skills for group life. Play is very important, it is closely related to classroom learning and daily life observation. It teaches them to solve play problems independently, to find the best way to implement a plan, to use their knowledge, to express it in words. Games often act as an excuse to spread new knowledge and broaden horizons.

Thus, play activity is a real problem in the learning process.

Games are given many different functions, both purely educational and educational, so it is necessary to determine more precisely the impact of games on students' development and to find its place in the educational and correctional system. It is most accurate to identify those aspects of students' psychological development and personality formation that develop primarily in play or are influenced only to a limited extent in other activities.

It is very difficult to study the significance of play for psychological development and personality formation. Pure experiments are impossible here, because it is impossible to remove play activities from the child's life and see how the developmental process will proceed. The most important thing is the importance of play for the field of motivational needs of the child. According to the work of D.B. Elkonin, the problem of motivation and needs surfaced. It is not enough to point to the motivation, but it is necessary to find the psychological mechanisms by which motivation has an impact.

Games are important for the formation of friendly teams, formation of independence and formation of a positive attitude to work. All these educational effects are based on its impact on the psychological development of the child, on the formation of his personality. The process of the game allows you to form the qualities of an active participant in the process of the game, to learn to discover and make decisions, to develop the abilities that can be found in other conditions and situations, to learn awareness, extraordinary behavior, the ability to adapt to the existing conditions given by the game. Learning the ability to communicate, to establish connections, to enjoy communication with partners, to learn to create a special emotional environment attractive to students. The game format can be used in elementary and high schools, as well as in non-traditional courses. Despite the general recognition of the positive impact of games on the development of cognitive activity and independence of students, they have not yet found sufficiently deep and thorough solutions in the pedagogical approach to the subject.

Techniques in the form of game education are aimed at allowing students to understand their pedagogical motivations, their behavior in play and in life. Forming their own goals and plans, as a rule, deeply hidden in the normal situation, independent activity and anticipating its direct results.

There are four forms of organization of play activities: individual, paired, single, group, collective.

* Individual form includes games where a person plays with himself or with various objects and symbols.
* The single form is the activity of one participant in the simulation model system, whose direct and feedback comes from the results of achieving its intended goal.
* Paired form is a game of one person with another, usually in a competitive or rivalry environment.
* A team game is a game played by three or more opponents pursuing the same goal in a competitive environment.
* The collective form is a group game in which individual players play against each other replaced by opposing teams.
* The mass form of the game is a replicated single-player game with direct and feedback from a common goal that multiple people pursue simultaneously

Educational game technology is the practical implementation of pedagogical theory and reception of the intended results of the teaching process. Game technology is developed on the basis of a wide range of educational ideas, principles, concepts, rules. The specific and direct goal of game technology is spontaneous directed development of students' personality in games. This is the concept of systematic and

consistent implementation in practice of educational innovative processes, pre-designed educational processes. Pre-designed based on those ideas that are recognized in the world as values of high personal and social significance. It should be noted that educational games are creative repetition of a specific human activity at the individual level, original, useful and meaningful elements in conditions of independence or competition with rivals. During the game, associative memory, mechanical memory, visual memory and other types of memory are triggered at the request of the game situation, not at the request of the teacher. To win the game-game you need to remember a lot and understand it in a short time. In other words, the game in the lesson is a complex carrier of information.

Literature:

1. Wentzel, K.R. and Brophy, J.E.-Motivating Students To Learn, 4th edn. New Yourk and Abingdon:Routledge. 2014.- 45p.
2.West, A., Roberts, J., Lewis, J. and Noden, P.-Playing for higher education in England: funding policy and families, British Journal of Educational Studies. 2015. -23-45 p.
3.Petty, G.-Teaching today: A Practical Guide, 5th edn.Oxford: Oxford University Press 2014. - 63 p.
4. Department for Business, Innovation and Skills- Paticipation Rates in Higher Education: Academic Years 2006/2007-2012/2013. London:DBIS. 2014. - 54 p.
5. Goodman, R. and Burton, D.-The academies programme: an education revolution , Educationalfutures:BESA Journal. 2012.
6. Sharp, J. and Murphy, B.- The mystery of learning, Educational Studies:An Issues-Bsed Approach, 3rd edn. London SAGE/Learning Matters 2014.-74p.

ӘОЖ

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСІН ПАЙДАЛАНЫП ХИМИЯЛЫҚ БАЙЛАНЫС ТҮРЛЕРІ ТАҚЫРЫБЫН ӨТКІЗУ.

Адина Айдана – 1504-19а тобының студенті
Ғылыми жетекші: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье описан метод обучения по методу «Джигсо» с использованием интерактивного обучения. Разработан краткосрочный план по теме «Виды химических связей». На уроке применялась методика трехъязычного обучения.

Ұстаз парызы – шәкірт үшін адамгершіліктің үлгісі ретінде өмірге бағыт бағдар беру, бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу. Сабақ барысында бір ғана емес бірнеше оқыту әдістерін пайдалануға болады. Соңғы жылдары интербелсенді оқыту әдісі кеңінен қолданылып келеді. Интербелсенді оқыту әдістерінің дәстүрлі оқыту әдістерінен айырмашылығы – оқу процесінде студенттер өмірлік тәжірибесін есте сақтау, талдау және ақпарат жинау үшін өзінің жеке және кәсіби қабілеттерін ашуға мүмкіндік береді [1].

Жаңартылған білім беру бағдарламасы негізінде оқушылардың белсенділігін арттыруға мүмкіндік беретін әдіс тәсілдер интербелсенді оқыту әдісі болып саналады. Интербелсенді оқытуға кіретін Джигсо әдісі топтық жұмысқа негізделген. Бұл ұжымдық оқыту әдісінің мақсаты ортақ мәселені

алдымен жұпта, содан кейін топта талқылау, тексеру және оқыту. Бұл жағдайда әрбір оқушы бір сәт өзін ұстаз ретінде сезінеді, оқуға деген жауапкершілік артады [2]. 8-сынып оқушыларына «химиялық байланыс түрлері» тақырыбы бойынша, тақырып күрделі болғандықтан, Джигсо әдісін пайдаланып қорытынды сабақ өткізілді.

Алдымен оқушыларға «жағымды сөздер» әдісін пайдаланып сергіту сәті өткізілді (4мин). Сонымен қатар оқушылар тақырыпқа байланысты сөздікпен танысу арқылы кілт сөздерді пайдаланып, тақырыпқа жалпы шолу жасады (5мин). Бүгінгі технология және жаһандану заманында көптілді меңгеру жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін дамытуына мүмкіндік беретін қажеттілік. Қазіргі жалпыға міндетті білім беру стандарттарының талаптары деңгейінде үш тілде білімді меңгерген, бәсекеге қабілетті тұлғаны тәрбиелеу [3].

Кесте 1.

Электртерістілік	Электроотрицательность	Electronegative
Химиялық байланыс	Химическая связь	Chemical bond
Атом радиусы	Радиус атома	Atomic radius
Металдық қасиет	Свойства металла	Metal properties
Электрон бұлты	Электронное облако	Electronic cloud
Полярлы молекулалар	Полярные молекулы	Polar molecules
Зарядталған бөлшек	Заряженная часть	Charged part
Иондық байланыс	Ионная связь	Ionic bond
Коваленттік полюсті байланыс	Ковалентная полярная связь	Covalent polar bond
Коваленттік полюссіз байланыс	Ковалентная неполярная связь	Covalent non-polar bond

Сабақты түсіндіру бөлімінде сандар арқылы топқа бөлу әдісін пайдаланып стикерлерге жазылған ұқсас сандар бойынша 4 топ құрылды. Әр санның артында тақырыптар жазылған.

1. Электртерістілік
2. Ковалентті полюсті байланыс
3. Ковалентті полюссіз байланыс
4. Иондық байланыс

Аталған тақырыптар бойынша оқушылар кітаптан мәліметтер іздеп, дайындалды. Дайындалуға 5 минут уақыт берілді. Дайындықтан соң ұқсас тақырыптары бар оқушылар бір топқа жиналып өзара ақпарат алмасты. Кейіннен әр оқушы өз тобына барып, тақырыптарын бір біріне түсіндіріп ақпарат алмасты. Бұл оқушылардың арасындағы коммуникативтілік қабілетін арттырады. Белгіленген рет бойынша берілген тақырыпқа әр топ постер құрастырып, топ басшылары ортаға шығып түсіндіріп отырды (25мин). Джигсо әдісін пайдалану арқылы рефлексияны да қолдана аламыз. Ол оқушылардың өз қателігін топта талқылау арқылы түзетіп, тақырыпты бекітуіне көмектеседі.

Мұғалім рефлексия арқылы қолданылған әдістердің тиімді немесе тиімсіздігін анықтап, қабылданған әрекеттерді анализдеп, соған орай келесі сабақтарды жоспарлайды [4]. «Не білемін, не білгім келеді, не білдім» стратегиясын пайдаланып, рефлексия жасалды. Оқушылар кестені толтырып

нәтижелерін талқылау арқылы кері байланыс жасалып, сабақ қорытындыланды. Оқушылардың көпшілігінің берген жауаптары арқылы кесте толтырылды.

Кесте 2.

Не білемін?	Не білгім келеді?	Не білдім?
-химиялық байланыстардың түрлері -Электртерістіліктері жоғарғы және төменгі металдар мен бейметалдар -бірнеше химиялық қосылыстар	-Басқа қандай байланыс түрлері бар? -Неге байланыстар ажырап кетпейді?	-Ковалентті полюсті және полюссіз байланыстардың айырмашылығы -Элементтердің бір бірімен қандай заңдылықпен байланысатындығы -Байланыстардың ажырамау себептері -Байланыс түрлерінің элементтердің электртерістілігіне байланысты бөлінуі

Сабақ соңында формативті әдіс арқылы, стикерлерді пайдаланып, оқушылар бағаланды, сабақты түсіну деңгейі біршама жоғарылағандығы байқалды.

Оқушыларға өтілген тақырыпқа сәйкес үй тапсырмасы ретінде химиялық байланыс түрлеріне мысалдар келтіру және терминологияларды дәптерге түсіріп, қайталауға берілді.

Қорытынды. «Химиялық байланыс түрлері" тақырыбына қысқа мерзімді жоспар жасалынды. Онда жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша жасалған интербелсенді оқытудағы «Джигсо» әдісі пайдаланылды. Сабақ өткізуге қажетті материалдар ретінде ҚМЖ, презентация, постер, топтық жұмыс, үштілді оқыту әдісі қолданылды. Әлемдік оқыту әдістері арқылы бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу мақсат етілді. Соның нәтижесінде оқушылардың коммунакативтілік, белсенділік қабілеттерінің артқаны байқалды. Өздері оқып, оны достарына түсіндіру арқылы оқушылар сабақты толық түсінді.

Әдебиеттер

1. Елена Карпенко. Интерактивные технологий в обучений. Педагогика нового времени (2020).
2. А.А. Есекеева. Оқытудың интерактивті әдістерін қолданудың ерекшеліктері. "ҚазҰУ хабаршысы" журналы 2012ж.
3. Джанабаева Р.А., Касенова С.А. Интербелсенді әдіс-тәсілдер негізінде тілдік дағдыларды дамыту жолдары.
4. Ахметжанова Алуа Асетовна. Коучинг: оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру. Кері байланыс және рефлексия ұйымдастыру жолдары (2017ж).

ӘОЖ 978-601-01-0448-8

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ

Айботаева А.Д. – 1505-39 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Мамыкова Р.У. – б.ғ.к.,доцент м.а
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Summary

This article touches upon the topic "The use of innovative technologies in biology lessons as a means of improving the effectiveness of the educational process." The characteristics, complexity, and application of innovative software tools in the organization of the educational process are considered. Special attention is paid to the use of innovative technologies in biology lessons.

Қазіргі уақытта қоғамға шығармашыл, өзін-өзі жетілдірген бәсекелестікке қабілетті адамдар қажет.Қоғамда ақпараттандыру процесстері үнемі жеделдендіріп отырғанда, қазіргі заманғы мектеп шетте қалмауы керек. Ақпарат берудің дәстүрлі әдістері ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануға жол ашады. Білім беруді ақпараттандыру қарқынды әлеуметтік дамудың қажетті шарты ретінде қарастырылады. Биологияны жалпы білім беру пәні ретінде ақпараттандыру негізінен оқу процесіне техникалық оқыту құралы ретінде жаңа ақпараттық технологияларды енгізу түрінде дамиды. Компьютерлік технологияларды оқытудың техникалық құралы ретінде ұтымды пайдалану қазіргі уақытта дидактика мен оқыту әдістемесінің маңызды міндеті болып табылады. Сондықтан мұғалім үшін биология сабақтарында, сабақтан тыс іс-әркетте және өткізуге дайындық кезінде ақпараттық технологияларды пайдалану дағдыларын игеру маңызды болып табылады.Ақпараттық-коммуникациялық технологияның болашақ балалардың жан-жақты білім алуына, ізденуіне, өз еркінше дамуына жол ашатын педагогикалық және психологиялық жағдай қалыптастыру үшін де пайдасы мол. Биология пәнін жетік меңгеруде оқыту технологиясын дұрыс таңдай білу өте өзекті мәселенің бірі.Инновациялық әдістердің ең негізгісі – «интерактивті оқыту әдәсі» болып саналады. Интерактивті әдістерге мыналарды жатқызуға болады: проблемалық шығарма әдістер; презентациялаар пікірталастар; топпен жұмыс; сын тұрғысынан ойлау әдісі; зерттеулер; инсерт әдісі. Биология сабағын қызық әрі пайдалы өткізу үшін бір сабақтың өзінде түрліше әдісерді қолдану тиімдірек, мысалы: уақыт шеңбері, қар кесегі, жұптық әңгіме, ашық микрофон, стикердегі диалог, стоп-кадр. Биология сабағын оқытуда инновациялық технологияларды пайдалану және оны қолданудың мүмкіншіліктері мол. Бұл сабақта логикалық жүйеге негізделген бағдарламаларды пайдалану арқылы өтілген тақырыптардан қайталау, пысықтау барысында талдау, қолдану сынды тапсырмаларды орындатуға болады. Инновациялық технологияның басты тиімділігі- бұл мұғалім биология сабақтарындағы оқу үрдісін толығымен өзгертуге, оқытудағы пәнаралық байланыст нығайта отырып, балалардың дүниетанымдарын кеңейтуге және жаңа қабілеттерін ашып, оны дамытуға толық жағдай жасауы.

Қорытындылай келе, инновациялық технологияларды мүмкіндігімізше биология сабақтарында қолдана алсақ оқушылардың білім деңгейінде көтере

аламыз. Сондай-ақ оқушыларды өз бетімен және ұжыммен жұмыс істеуге тәрбиелей аламыз. Ол инновациялық технологияларды биология пәнінде дұрыс қолдансақ қана жүзеге асады.

Әдебиеттер:

1.А.Иманбаева, Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі. Қазақстан мектебі, №2, 2000 ж.

2.С.Т.Мұхаметжанова, Ж.Ә. Жартынова, Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008ж.

УДК

ПОЛЬЗА ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ

Каримова С. – студентка группы 1505-39

Научный руководитель: Мамыкова Р.У. – б.ғ к., доцент м.а.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент

Түйін

Бұл мақалада дәрілік өсімдіктер туралы ақпарат талқыланады. Олардың біздің ағзамызға пайдасы туралы. Қазіргі уақытта иммунитетті төмендететін көптеген адамдар бар және дәрілік өсімдіктердің арқасында біз әртүрлі ауруларға мүлдем зиянсыз дәрі-дәрмектер жасай аламыз. Коронавирустық пандемиядан кейін иммунитетті арттыру өте қажет, әсіресе балалар мен қарт адамдарға.

В прошлые столетия целебные растения составляли 70% всех используемых лекарственных средств, но с возникновением новых препаратов люди забыли о их пользе и удобстве. Вследствие сильному распространению, доступности и ценным свойствам, целебные растения употребляются уже с давних времен. Опыт использования их накапливался столетиями и дал почву созданию общенародной медицины, где выдавались знахари – «знающие» люди, которые со временем становились обладателями тайн траво-лечения. Первые популярные сочинения о лекарственных растениях принадлежат выдающемуся врачу Древней Греции Гиппократу, который жил до нашей эры. Он описал больше 200 вариантов растений, применявшихся в медицине тех времён. Мир лекарственных растений еще полностью не изучен. В настоящее время употребляется приблизительно 300 вариантов трав. Растения применялись в лечебных целях с прежних времен. Сейчас в настоящее время, несмотря на большие достижения в области синтеза лекарственных препаратов, использование целебных растений не только не снижается, но и заметно возрастает. (1). На сегодняшний день целебные травы и растения употребляют как внутренне, также и наружно: во-внутрь употребляют водное содержание: настой, отвар, водно-спиртовые, масляные настойки. Из сочных свежих плодов растений собирают сок. Для наружного использования используются: травянистая ванна, обертывание, примочка, компресс. Целебные растения используются в медицинской практике в свежем или высушенном виде. Из свежих растений подготавливают соки, настои, отвары, временами раздельные доли растений прикладывают на больную часть тела. Свежие растения обладают более сильным лечебным действием, так как в процессе сушки сырья

часть полезных веществ расходуется. Также можно использовать сушенные или измельченные лекарственные растения. Наиболее простой лекарственной формой являются порошки, которые получают путем растирания лекарственных растений в ступке или измельчения кофемолкой. Их применяют вовнутрь в варианте пилюль, прикладывают на раны, порезы, язвы. Перемешав порошки с вазелином, сливочным маслом (или несоленым салом) получают мази. Последние свободно проникают в кожу и предоставляют больше совершенное действие, чем мази на вазелине (2).

Рациональное природопользование это научно обоснованное, целевое, комплексное потребление природных ресурсов, в том числе и растительных, с целью экономической выгоды, их сохранения и восстановления. Такие виды хозяйственной деятельности человека, как сельскохозяйственное освоение площадей, крупное промышленное и жилищное строительство, мелиорация и ирригация земель, промышленная заготовка древесины, строительство ГЭС, водохранилищ, расширение пастбищ и др., привели к резкому сокращению запасов дикорастущих лекарственных растений. Для сохранения необыкновенных и пропадающих вариантов растений образованы национальные заповедники, ботанические, ландшафтные, грубые и остальные заказники республиканского и регионального значения. Для видов целебных растений, репертуары каких подорваны антропогеновым действием исключительно в некоторых долях ареала, должно проектировать и осуществлять болванку сырья в строго обусловленных районах, в ограниченном числе и по специальному разрешению.

Изготовление целебных форм растений можно разделить на три группы: 1) К растениям 1-й категории относятся чистотел большой, сорняк ланцетолистный, листок наперстянки, ипекакуана (ипекакуана), рододендрон болотный, блекота черная, раскрасавица белладонна, волчье лыко, блекот пятнистый, хмель индейский, Кузьмичева трава, каприфоль съедобная, молочай, окопник, очиток едкий, орляк мужской, картофель черный, рута душистая. При приготовлении настоев и отваров обязано соблюдаться соотношение 1: 200, 1: 300 или 1: 400, т. на 1 часть растения береться 200, 300 или 400 долей растворителя (вода, спирт, водка, вино, уксус). 2) К растениям 2-й категории причисляются короночник ранневесенний (адонис), валерьяна лекарственная, ландыш майский, былинка водяного перца. Им при приготовлении целебных настоек нужно придерживаться соотношения 1: 20, 1: 30 или 1: 40 .3) При изготовленье настоев, а так же отваров из растений 3-й категории должно соблюдать соотношение 1: 10, а для лекарственных форм внешнего использования 1:4. **Есть такие лекарственные растения которые активно влияют на нашу нервную систему, к ним можно отнести**: **Аралия маньчжурская – Aralia mandshurica .** Дерево возвышенностью 1,5 м. Распространен в Далеком Востоке, Корейском полуострове, Полярном Китае. Лечебное сырье: Обнаруживает предупредительное и лечебное воздействие на лучевую болезнь. Фиксировано антистрессорное воздействие препарата. Негативного воздействия не оказывает. Улучшает всеобщее состояние

больных, создает стимулирующее воздействие на основную лихорадочную и сердечнососудистую системы, способствует увеличению жизненной емкости легких и мышечной силы.

Жень-шень обыкновенный – Panax ginseng. Долголетнее травянистое растение возвышенностью 40–80 см. Распространен в Дальнем Востоке, Корее, Китае. Целебное сырье: корни, корневища. Главная фармакологическая особенность: тонизирующее действие. В соотношении от используемых доз женьшеня наблюдается многообразное воздействие его препаратов на тормозные процессы: в малых порциях – увеличивает ходы побуждения и обессиливает тормозные процессы, в большущих дозах, наоборот, увеличивает хода торможения. Препараты женьшеня увеличивают трудоспособность и уменьшают изнеможение при больших физиологических и стрессовых нагрузках. **Пихта сибирская – Abies sibirica.** Складное вечнозеленое деревце с гладенькой серой корой. Испущена на северо-востоке Европейской доли России, на Урале, в Западной и Ориентальной Сибири и является фундаментальной породой темнохвойной тайги. Семяношение завязывается с 70- летнего возраста, на открытых местах значительно раньше. Деревце проживает до 300 лет. Лекарственное сырье: хвоя. Возбуждает деятельность центральной нервной системы, стимулирует дыхание и кровообращение, оказывает тонизирующее влияние на сердечную мышцу, усиливает в ней обменные процессы. Также применяют при пневмониях, бронхитах, бронхоспазме, для профилактики послеоперационных пневмоний у больных, длительно находящихся на постельном режиме, при инсультах, инфекционных заболеваниях, при отравлении наркотическими и снотворными препаратами или угарным газом. ***А так же нашему организму необходимы витамины, для поддержания иммунной системы и хорошей работы организма. Преимущественно целебными являются растения: зародыши (шиповник, рябина, облепиха, чернейшая смородина), цветочки (календула), листья (крапива, первоцвет), былинка (пастушья сумка). Поскольку лекарственные растения накапливают целый комплекс витаминов, лекарственное сырье называют поливитаминным.*** Так, витамину С в плодах шиповника можно отнести витамины А, В2, Р, К, а в плодах облепихи обнаружено высокое содержание А, Е, С, Р и витаминов группы В. В качестве полезных лекарств назначают соки, сиропы, настои, отвары, масляные экстракты из витаминного растительного сырья.

Лечебные воздействия полезных растений, обусловлены присутствием в их составе биологически активных веществ, которые в организме активизируют терапевтический эффект, воздействуя на те или иные органы. Они обычно бывают в растениях в незначительном количестве, но часто различаются разным воздействием на организм человека. Эти все целебные растения помогают людям бороться с многообразными заболеваниями, оттого они и нуждаются в определенной защите. Для охраны целебных растений должно вырабатывать у населения ощущения обережного взаимоотношения к природе.

Литература:
1. Гончарова Т. Энциклопедия целебных растений. — М.
2. Землянский С. Целебные растения Совет / Мета редактора. — 2-е издание — Москва: Медгиз, 1956 . — — 502 с.
3. Конспект лекций «ЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ» Взыскательный – 2010.
4. «Лекарственные растения» Носов А.

ӘОЖ 57.08(075.8)

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ГЕО-ЭКОТУРИЗМІН АУМАҚТЫҚ БАҒАЛАУ ОҢТҮСТІК АЛТАЙДАҒЫ ТҰРАҚТЫ ТУРИЗМНІҢ БОЛАШАҒЫ

Сманова Н.Ж, Бимырза Т.Б, Таубек Ж.Қ – 1505-29 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Тұрабай Н.Ә. – магистр оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Summary

In spite of picturesque landscapes, natural beauties and authentic traditional lifestyles to be seen in East Kazakhstan, tourism is far from being developed. The Kazakh Altai (called the Kazakh Switzerland) is one the most colourful parts of the country and, indeed, all Central Asia. The attractiveness of this geographically isolated region (formerly a part of the Imperial Russia), consisting of rocky semi-deserts, vast parkland-steppes, and rugged mountain terrains, is reflected in its distinctive geological and geomorphological character, its pristine nature, and its extraordinary geodiversity and biodiversity. This study presents a roster of geotourism and ecotourism loci for the broader Altai area within a framework of sustainable development.

Қазақстан Орталық Азиядағы ең ірі ел ретінде осы уақытқа дейін зерттелмеген және пайдаланылмаған үлкен табиғи және мәдени байлықтары ете көп аймақ болып табылады.Бұл факт ұлттық табыс тұрғысынан туризм индустриясының елеусіз рөлін көрсетеді. Мұндай мәдени және тілдік кедергілер мен жергілікті мүдделі тәжірибесі болмауы ретінде шектеу факторлары туризмді, ең алдымен шалғайдағы ауылдық жерлерді дамытуды тежеп отыр.

Катонқарағай рекреациялық аймағы Катонқарағай мемлекеттік табиғи паркінің 30%-ға жуығын алып жатыр (6435 км2). Қазақстандағы ең ірі және ең соңғы (2001) құрылғанболып табыдпды, демалыс секторын қоспағанда, NP экономиканы дамыту секторын және қалың жұртшылықпен келушілер үшін жабық қатаң қорғалатын табиғи резерватты қамтиды. ҚҚТП аумағында көптеген ерекше геоморфтық орындар, сондай-ақ Ұлы Алтай-Саян трансшекаралық эко өңірінің бір бөлігі ретінде ерекшеленіп, халықаралық мәртебеге ие болған мәдени орындар табылған.

Негізгі геозиттерге Алтайдың ең биік шыңы Белуха тауы (биіктігі 4506 м) Катунь жотасы, Алтайдағы ең биіктердің бірі Көккөл сарқырамасы (биіктігі 56 м), Язовое және Арасан тау көлдері, Рахмановский ключи ыстық көздері (биіктігі 1760 м), Көккөл асуындағы молибден-вольфрам Көккөл кеніші жатады. Белуха тауы - альпинизм мен экстремалды тау треккингінің дәстүрлі орны. Рахманов көлінің солтүстігінде (1,14 км2) жағасында орналасқан

Рахманов минералды бұлақтары, ең алдымен, табиғи емдеу үшін пайдаланылатын курортологиялық курорттың арқасында Алтайдың ең көп баратын орындарының бірі болып келеді.
Тарихи деректерде көлдің жанында орналасқан буддалық үйшік туралы айтылады. Радиоактивті радонмен байытылған жергілікті гидрокальций карбонатты ыстық бұлақтар 340–430 ◦C температурасымен гранитті және тақтатас жыныстарының түйіспелерінен пайда болған. Айналадағы шыңдардың (биіктігі 4000 м) ең биік тау пейзажы Арасан көлінен (биіктігі 1734 м) қалқымалы Белая Берел өзенімен ағызылатын Язовое көліне құйылатын сарқырама сарқырамалармен ерекшеленеді. Ракмановский сарқырамасы - оңтүстік Сібір тайгасының фитоқорығында орналасқан ең көрнекті геосайттардың бірі. Бұл жердің эстетикалық құндылығы Язовое ауылына қиыршық тасты жолмен жалғанған. Ландшафттардың сұлулығын ескере отырып, Катонқарағай демалыс аймағындағы геотуризм мен экотуризмге бағытталған қызметтің болашағы өте зор.

Қазақстан Республикасының географиялық жағынан алуан түрлі аймақтарын қамтитын Оңтүстік Алтайдың кең аумағындағы гео және экотуризмнің негізгі орындары көп. Ландшафттың әртүрлілігіне және ең басты табиғи сұлулығына қарамастан, анықталған туризм және рекреациялық аймақтар Ресейдің Таулы және Шыңжаң Алтайымен салыстырғанда әлі де болса келушілер үшін демалыс орындары аз болып тұр. Саяхат пен рекреациялық әлеуеттің геобиографиялық моделі Орталық Азияның осы көркем және әлі ашылмаған бөлігінде заманауи геотуризм мен экотуризмді орнату үшін пайдалы құрал болып табылады. Ең перспективалы маңызы бар рекреациялық аймақтарды аумақтық бағалау Шығыс Қазақстанның ерекше қорғалатын табиғи аумақтарын басқаруға ықпал етеді. Табиғатқа қолайлы бос уақытты ұйымдастыруға қажетті мемлекеттік қолдау, керісінше, тиімді экологиялық стратегияны жүзеге асыру арқылы өңірлік дамуды әртараптандыруға, инфрақұрылымдық инвестицияларды ынталандыруға болады. Азияның биік таулы және альпі аймақтарында негізгі экожүйелік өзгерістер мен геоқауіптерді тудыратын қазіргі климаттың өзгеруі туралы кері байланыс таулы ландшафттар мен биотикалық алуан түрліліктің тұрақтылығына үлкен проблемаларды тудыруы мүмкін, дегенмен қазақтың дәстүрлі мәдени ортасына біріктірілген геомұра тұжырымдамаларына сәйкес келетін заманауи гео-экотуризмге бағытталған негізгі саясат маңызы зор.

Әдебиеттер

1. Павличенко Л.; Шакирова К. Алматы облысының туристік-рекреациялық әлеуетін аумақтық саралау. Инт. Акад. Дж. Веб Ш.2019, 5, 3–8.
2. Акбар и.; Ян З.; Мазбаев о.; Секен А.; Удахогора м. Жергілікті тұрғындардың Дүниежүзілік мұра мен туризм объектісіне қатысуы шектеулер, Ақсу-Жабағылы мемлекеттік табиғи қорығы, Батыс Тянь-Шань, Қазақстан. Геой. Тур. Жас кезеңдері 2020, 28, 35-51
3. Макенова г.; Тулеубаева М.; Исаева А.; Даурембекова а. Халықаралық туризмді және оның дамуын талдау

Туризм нарығына әсері: Қазақстан тәжірибесі. J. қоршаған орта. Басқармасы. Тур. 2020, 11, 2053-2067.

ӘОЖ 57.08(075.8)

САНДЫҚ ӨСІМДІКТЕР ӘЛЕМІ

Әзімхан А.А., Тұрғынова А.О., Алимбекова А.О – 1505-29 тобының студенттері
Ғылыми жетекші: Тұрабай Н.Ә – магистр оқытушы.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент.

Резюме

Декоративные растения или садовые растения - доказательство видов растений, выращиваемых в декоративных целях в садах и проектах ландшафтного дизайна.

Декоративные растения включают в себя все растения, которые люди намеренно сажают в качестве компонента сада, приусадебного участка, украшения помещений, ритуалов, одежды, будь то цветы, травы, кустарники или деревья, цветочные гирлянды. Поэтому в этой статье мы напишем о декоративных растениях, видах, преимуществах и примерах.

Ертеде өсімдіктер азық пен дәрілік ретінде ғана қолданылған. Ол кезде сәндік өсімдіктерге көңіл бөлінбеген. Қазіргі кезде сәндік өсімдіктерге, гүлді өсімдіктерге көңіл бөліп, гүлдендіруде. Сәндік өсімдіктер-пайдалы өсімдіктердің ең көп және әр түрлі тобы. Олар адамның эстетикалық қажеттіліктерін, оның сұлулыққа деген ұмтылысын қанағаттандыруға қызмет етеді. Қазіргі таңда гүлсіз мерекені немесе жасыл кеңістіксіз тұрғын үйлерді елестету қиын. Сәндік өсімдіктердің пайдасы бар, олар бізге хош иіс, таза оттегіні беріп тұрады. Мәселен әлемдегі ең үлкен сәндік өсімдіктерден жасалған гүл бағы Дубайда орналасқан. Ал ол жерде сәндік өсімдіктер мен гүлдердің 45 миллион данасынан жасалған ғажайып гүл бағынан тұрады. Сәндік өсімдіктер елдің қалалары мен елді мекендерін көгалдандыруда кеңінен қолданылады, онда олар маңызды қорғаныс және санитарлық рөл атқарады, сонымен қатар үлкен эстетикалық мәнге ие. Әр жыл сайын саябақ жабылғаннан кейін жыл сайын жаңартылады: сәндік өсімдіктермен, гүлді өсімдіктердің жаңа ландшафттық құрылымдары қалыптасады.

Жаңа хош иіс беретін кейбір өсімдік бұтақтарын бөлмеге иіс беру үшін орналастыруға болады, бұл оларды сәндік өсімдікке айналдырадыда бөлменің

көркін ашады. Ландшафттық сәулет өнерінде сәндік өсімдіктердің пішіні мен орналасуы маңызды мәселе болып табылады. Сәндік өсімдіктердегі тағы бір маңызды мәселе - олар ұнататын табиғи орта. Осы мағынада сәндік өсімдіктер қатарына жол бойындағы және көлеңкелі өсімдіктерді де ашық жерлерде отырғызуға болады. Сәндік өсімдіктер атқаратын қызметіне қарай топтастырылғандықтан, көкөніс, дәрілік немесе жеміс-жидек өсімдіктерінің сәндік өсімдікке айналуы немесе керісінше болуы мүмкін. Сәндік өсімдіктердің гүлдері жұртшылық арасында ең танымал, өйткені гүлдер декорация ретінде пайдаланылуы үшін бірдей, гүлді сәндік өсімдіктер өсімдік түріне байланысты әртүрлі пішіндер мен түстерге ие болады. Өсімдіктің бұл түрі әдетте ашық ауада тікелей жерге отырғызылады , мысалы раушан гүлдері, жасмин гүлдері, күнбағыстар , ромашкалар, орхидеялар, гибискус гүлдері, франгипани гүлдері жатады. Жапырақты сәндік өсімдіктер - бұл жапырақтары жағынан әдемі өсімдіктер, яғни сәндік өсімдіктерде жапырақтары гүлдемейді, сәндік өсімдіктің бұл түрі төзімді және гүлді сәндік өсімдіктер сияқты оңай солып, құлап кетпейді. Бұл түрдегі сәндік өсімдіктерді сыртта немесе үй ішінде орналастыру үшін қолайлы. Кейбір сәндік өсімдіктер ашық жапырақтар үшін өсіріледі. Олардың жапырақтары жапырақты болуы мүмкін, күзде түсіп кетпес бұрын ашық сарғыш, қызыл және сарыға айналады немесе үнемі жасыл болады, бұл жағдайда ол жыл бойы жасыл болып қалады.

Сәндік өсімдіктердің пайдасы экономикалық тұрғыдан алғанда, сәндік өсімдіктерге зиянына күмән жоқ, пайдасы көбірек. Сәндік өсімдіктерді өсіру кәсіп ашатындарды жұмыс орындарымен қамтамасыз ете алады. Сирек кездесетін өсімдіктер үшін, олар өте үлкен экономикалық құндылық береді. Ал қоршаған ортада сәндік өсімдіктерге күтім жасағанда біз сезінетін үлкен әсерлердің бірі - ақыл-ойдың босаңсуы. Содан кейін айналадағы ауа да таза және тыныс алу үшін жақсырақ болады. Кейбір түрлер үшін оны шөптік дәрі ретінде қолдануға болады. Ғылыми тұрғыдан қарағанда лаванда гүлдерінен хош иісті парфюмерия ретінде қолданылады. Лаванда гүлдері кішкентай және күлгін, бұл лавандаға ұқсайды. Бұл парфюмерия Еуропадан және Франциядан келеді.

Лаванда гүлі

Басқа сәндік өсімдіктер гүлдену үшін өсіріледі. Гүлденетін сәндік өсімдіктер көптеген бақтардың негізгі аспектісі болып табылады, көптеген гүл бағбандары

бақша көктем мен жазда үздіксіз гүлдену үшін әртүрлі гүлдерді отырғызуды жөн көреді. Өсірілетін өсімдіктердің түрлеріне байланысты гүлдер нәзік және нәзік немесе үлкен және көрнекті болуы мүмкін, кейбір сәндік өсімдіктер ерекше хош иіс береді. Қазіргі уақытта сәндік өсімдіктер өте жоғары бағаланады және экзотикалық түрлерге жатады. Нәзік жандылар үшін сәндік гүлдердің алатын орны ерекше.

Әдебиеттер

1. Уикипедия – ашық энциклопедиясы
2. Массагетов Т.С., “Өсімдік әлеміне саяхат” Алматы- 1988
3. Ж.Ж.Жатқанбаев «Өсімдіктер физиологиясы»

ӘОЖ 372.8:91

ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУДА ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУҒА МОТИВАЦИЯ

Шығанбай А.Ж. – ОҚМПУ, 1-курс магистранты
Ғылыми жетекші: Қожабекова З.Е. – ОҚМПУ, г.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
Шымкент, Қазақстан

Резюме

Мақалада географияны оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды қолдану бойынша жалпы түсінік берілген

Заманауи ақпараттық-коммуникативтік технологиялары(АКТ) географияны оқытудағы мазмұны және пәнаралық байланыстағы қиынға соққан сұрақтарды шешудің тетігі. Географияны оқытуда компьютерді пайдалану білім алушыларды ынталандырып, бойындағы қабілеттің дамуына ықпал ететіні сөзсіз.

Қазіргі білім беру процесінде орта мектептердегі географияның «Литосфера», «Гидросфера», «Атмосфера» және «Биосфера» тарауларын түсіндіруде айтарлықтай қиындықтар бар. Сол қиындықтарды еңсеру үшін АКТ-ның компьютерлік бағдарламаларын көбірек пайдаланған жөн.

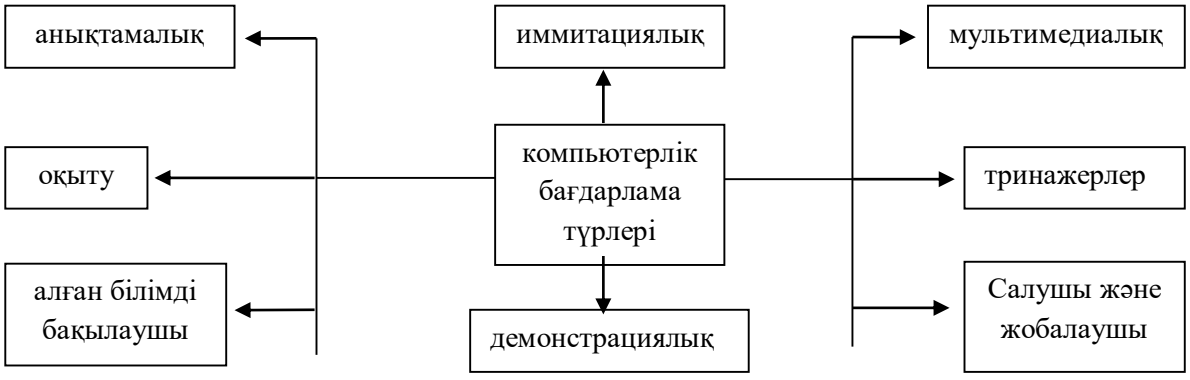

1-схемалық-сызба. Ақпараттық технологияда қолданылатын компьютерлік бағдарлама түрлері.

Бүгінде, кейбір тақырып бойынша сабақ түсіндіру барысында карталар мен глобусты пайдалану жеткіліксіз. Себебі, жер бедері тұрақсыз, бір арал жойлып жатса, екінші бір пайда болып, карталардың өзгерісіне әкеліп соғады. Сондықтан, білім алушыға визуалды көрнекі – макеттер мен приборлар, онлайн форматтағы 3D фото-суреттер мен шағын мультипликациялық роликтер көру аркылы тез ұғынады, оңай есте сақтайды және әлдеқайда тиімді. Күнделікті оқыту процесінде қолданып жүрген интербелсенді тақта арқылы “Macromedia fFlesh”, “3ds MAX” компьютерлік бағдарламаларын пайдаланып, тақырыптық электронды онлайн карталар мен жер бедерін бақылай алады.

Білім алудағы визуалды қабылдау(елестету) – сөйлеуді және тәуелсіз түсінуді дамытудың маңызды шарттарының бірі, ол білім алушыларға ойлаудың барлық түрлерін сәтті қалыптастыруды үйретеді және оларға қоршаған шындық туралы объективті ғылыми білім көзі болады. Қазіргі уақытта визуалды қабылдау дәрежесі адамның жеке ерекшеліктеріне, оның тану қабілетінің даму деңгейіне, бастапқы кескіндерді визуалды қабылдау деңгейіне байланысты өзгереді.

2-схемалық-сызба. Интербелсенді карталар мен мультимедиалық оқыту құралдарының атқаратын қызметтеріне қарай жіктеу

География пәнін оқыту бізге көрнекі құралдардың көмегімен күрделі оқу материалдарын түсінуге және қабылдауға мүмкіндік береді. Пәннің материалын зерттеу барысында оларды мазмұннан бөліп алу керек. Бұл жағдайда оқытушыға әр түрлі критерийлерге жауап беретін көрнекі құралдар, соның ішінде: суреттер, географиялық карталар және атластар көмектеседі. Негізгі көрнекі құралдар – кестелер, диаграммалар, индивидуалды пайдалануға арналған есептік, приборлар және кейбір үлестірме материалдар, сабақ айту барысында видеодәрістер мен электронды құжаттар және т.б. білім алушылар өздері де жасай алады. Осындай көрнекі құралдарды жасау білім алушылардың осы материалға деген қызығушылығын, оны география пәнінде қолдануға деген ынтасын оятады. Бұл бізге оқу материалын жақсы түсінуге және қабылдауға мүмкіндік береді. География пәнінде қоршаған орта объектілері визуалдық құралы ретінде қолданылады. Визуалды құралдардың ішінде: қағаздан

жасалған суреттер, заттардың суреттері, олардың сыртқы түрі, заттардың суреттері бар карталар, атластар, арнайы макеттер мен өлшеуіш құрылғылар жатады.

Осылайша, заманауи талаптарға сәйкес оқушылардың сапалы білім алуын қамтамасыз етуде көрнекі құралдарды тиімді пайдалану білім берудің жаңа ақпараттық технологиясы ретінде пайдаланылады. Ақпараттық технологияларды сабақ өту барысында пайдалану үшін бүгінде озық стратегиялық жоспарлар жан-жақты әзірленіп жатыр. Стратегиялық жоспар – өз кезегінде қазіргі ғылыми-техникалық процестің қарқынды дамуына сәйкес.

Бүгінде ғылыми-техникалық процестер мен техникалық инновациялар үнемі даму үстінде болғандықтан, тереңдетіліп жасалынған стратегиялық жоспарлардың маңызы зор. Еліміздің ертеңгі болашағы – білім беру жүйелері мен фундаменталды орта мектептерге байланысты. Қазіргі заманғы білім беру мекемелерінде білім беру мазмұнын, оны оқыту жүйесінің жүйелі жасалған жоспары заманауи талаптарға сәйкес жаңарту - білім беру реформасын іске асырудың басты шарты.

Заманауи білім беру саласындағы соңғы үлгідегі технологияларды меңгермей білікті жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияларды игеру мұғалімнің кәсіби, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да адами қасиеттерін қалыптастыруға жағымды әсер етеді, оқу процесін тиімді ұйымдастыруға және өзін-өзі дамытуға ықпал жасайды. Ақпараттық технологиялар іс жүзінде қоғамдағы барлық мамандандыру салаларына қатысты пәндерді оқытуға байланысты.

Әр география мұғалімінің міндеті – білім беру жүйесінің заманауи талаптарына жауап беретін спутниктік арна арқылы электронды оқулықтар мен қашықтықтан оқыту арқылы географияға деген қызығушылықты арттыру.

География басқа пәндермен салыстырғанда картамен тығыз байланысты екенін ескере отырып, студенттерге оқулық мәтінінде келтірілген карталарды, схемалық сызбаларды немесе диаграммаларды ғана емес, сонымен қатар бейнелерді де қолдана отырып, әлемнің континенттері мен бөліктері, аралдағы елдер мен халықтар туралы қызықты деректерді пайдалану тиімдірек екенін ескерту керек.

Әдебиеттер:

1. Финаров Д.П. «Методика обучение географии в школе.М. 2003.
2. Колеченко А.К. «Педагогикалық технология энциклопедиясы.» –М. КАРО.- 2008.
3. Махмутов М.И. «Проблемалық оқыту». М. 1975
4. Фомин Н.Г. «Методика преподования географии в средней общеобразвательной школе». Тамбов, 2003
5. Даркин Р.М. «Теория и методика обучения географии». Пензенский ГУ, 2003.
6. Е.А. Тоқпанов, О.Б. Мазбаев, Т.О. Увалиев «Географияны оқыту әдістемесі», Алматы, 2016 ж.

ӘӨЖ 037.205

АДАМ АҒЗАСЫНА АУЫР МЕТАЛДАРДЫҢ ӘСЕРІ

Бейсен Ә.Қ. -1507-11а тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Керімбаева К.З. -тех.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

О пользе тяжелых металлов для организма человека, вреде для жизни человека. О пользе тяжелых металлов для здоровья человека, их получении и происхождении.

Қазіргі кезде ауыр металдардың қоршаған ортаға таралуы тек табиғи жағдайда ғана емес, сонымен қатар антропогенді жолмен де қарқынды түрде жүруде. Олардың қатарына өндіріс қалдықтары, тау-кен өндірісі, транспорт, түсті және қара металл өндіру, құрамында ауыр металдар кездесетін тыңайтқыштарды ретсіз пайдалану, жылу-электр орталықтары (ЖЭО) немесе жалпы урбанизацияны жатқызуға болады. [2]

Топырақта жиналатын металдарың ауыры бар, басқалары бар, түрлері көп, мысалы, темір (Fe), қорғасын (Pb), сынап (Hg), мыс (Cu) және т.б. осылардың ішінде ең қауіптісі сынап болса, соның жыл сайын топыраққа 4,0-5,0 мың тоннасы түсетіні көрінеді, ал өндірілетін қорғасынның әр тоннасынан қоршаған ортаға 25,0 келісі түседі. Әдетте, ауыр шаруашылығы аудандармен салыстырғанда өнеркәсіп өндірісі дамыған аймақтарда топыраққа 25-27 есе көп қорғасын түседі екен. Жыл сайын әр шаршы метр жер бетіне техногендік жолмен 35,0 келі мыс түседі. [1]

Қорғасын және оның қосылыстары бүгінгі таңда өте өзекті болып табылады. Әсіресе осы металл өнеркәсіптің әртүрлі салаларында кеңінен қолданылады.Қорғасыннан кем емес қауіпті көздердің бірі өнеркәсіптік қалалардың шаңы болып табылады. Осы уақытқа дейін, қорғасын отында қарсы дүмпу (жарылысқа қарсы) заты ретінде пайдаланылғаны белгілі. Енді осы отынға көптеген елдерде тыйым салынған, бірақ кейбір елдерде үлкен мәселе болуы жалғасуда. Бұл әсіресе ірі қалаларға қатысты. Қорғасын құрамындағы шаң концентрациясы ауада бір текті емес екенін атап өткен жөн. Оның ең аз концентрациясы атмосфераның төменгі қабаттарында байқалады, ол баланың өсуіне сәйкес кедергі жасайды. Қанға қорғасын еніп, организмде тез тарала отырып, организмнің табиғи сузілуінен (бауыр) өтіп кетеді. Ең қауіпті тыныс жолдары арқылы қорғасынның енуі болып табылады. Бұл металл асқазанға енсе, онда ол тұз қышқылымен араласады және қорғасын хлоридін түзеді. Бұл бейорганикалық қосылыс тез ериді және асқазан қабырғасы арқылы қанға сіңеді. Қанда қорғасын ақуыздармен (атап айтқанда, альбумин) және фосфаттармен байланысады. Осындай коллоидтық жағдайда қорғасын қанның құрамындағы эритроциттерде (шамамен 90 пайыз) және паренхиматоздық органдарда (бүйрек) болады. [2]

Қорғасын тұздарын тұрақтандырғыш және бояу заты ретінде бояуларға қосады. Бұл ақ қорғасынды пайдаланатын сырлаушылар және жұмысшылар арасында жоғары интоксикация қаупіне әкеледі. Және де баспахана қызметкерлері қауіпке ұшырағыш, сондықтан қорғасын ретінде басып шығару қаріпте пайдаланылады.Қорғасын адамдармен ғасырлар бойы пайдаланылады.

Бұл күнделікті өмірде және өндірісте пайдаланылады. Бұрыннан бері белгілі, және қорғасынмен улану симптомдары - сатурнизм. XX ғасырда қорғасынның таралуы күрт өсті, ал адам ағзасына осы металлдың уытты әсері туралы жұмыстар легі басталды. [2]

Ғалымдардың мәліметтері бойынша, кадмий және қорғасын барлық жерлерде таралған және олар әсер ету жағынан бірінші сыныпқа жатқызылады. Бұл элементтердің қандай да мөлшері болмасын адам ағзасы үшін өте қауіпті және қалыпты мөлшерден жоғарылауы тірі ағзаларда зат аламсудың әртүрлі бұзылуына әкеледі. Көптеген ауыр металдар, олардың ішінде қорғасын, кадмий, хром, никель, сынап улы заттардың қатарына жатады. Олар тірі организмдерде жинақталып, ұзақ уақыт бойы сақтала алады және аккумуляцияланған у ретінде әсер етеді. Бұл заттардың тірі организмдердегі концентрациясы қоршаған ортадағы концентрациясынан 100-1000 есе жоғары.Энергия үнемдеуші шамдардың қоршаған ортаға, денсаулыққа әкелер зиянын көпшілік біле бермейді, білседе істен шыққан шамдарды арнаулы орындарға өткізбейді. [2]

Әдебиеттер

1. Нұрахметов Н.Н., Ниязбаева А., Рысқалиева Р., Далабаева Н. Химия. — Алматы: "Мектеп" баспасы, 2010— 336 бет

2.Романова С.М., Нұрахметов Н.Н., Батаева Қ.О.Қазақстанның жер үсті суларының улы заттармен ластануының экологиялық аспектілері, Химия. Қоршаған ортаны қорғау. Адам экологиясы. 2011

ӘОЖ 58.009

ЖҮГЕРІ ДАҚЫЛЫНЫҢ ФИЗИОЛОГИЯСЫ

Дихан М. Б. – 5101-19 тобының студенті

Ғылыми жетекші: Тұрабай Н. Ә. – магистр оқытушы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педогогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В своем ежегодном обращении к народу первый Президент страны Нурсултан Назарбаев поставил цель стать ведущим государством мира. Это связано с тем, что охрана окружающей среды и обеспечение экологической безопасности на сегодняшний день является важнейшей задачей государства. Поэтому Послание Президента возлагает большую ответственность на всех учителей, в том числе биологов, химиков и экологов. Ведь наша главная задача в будущем – научить школьников с раннего возраста изучать окружающую их среду, флору и фауну, и таким образом заинтересовать своим предметом и освоить науку.

Жүгері дәнді дақылдардың ішіндегі ең құнарлысы. Оның дәнінің құрамында 70% крахмал және 5% жуық май бар. Қалғаны су мен минералдық заттар, Бірақ жүгері дәнінде протеин аз және оның биологиялық сапасы төмен, қыста семіртуге қойылған қойды жүгері дәнімеен үстап азықтандырған жөн өйткені жүгері жеген қойдыыың еті мен майының сапасы жақсарады. Жүгері жармасын немесе ұнын ересек қойға күніне 600-800 г, қозыға 300-500 мөлшерде беруге болады, қыста көп қажеет етеді. Ол әсіресе шашақтаныып, торлану, гүлдену және дәннің пісіліп жетілуі кезеңінде ылғалды өте көп қажет етеді. Жүгерінің дәніңде крахмал 65-70

%, белок 12%, май 5-7% болады. 1 кг жүгері дәні 1,34 азық өлшеміне тең, қорытылатын протеин 26 г. Жүгері қышқыл топырақта pH 6,0-7,5 және тұзды топырақта нашар өседі.Жүгері дәнді дақылдарға жататын өсімдік. Дәнді дақылдар өздерінің морфологиялық, биологиялық және өсіру технологиясының тәсілдеріне қарай екі топқа бөлінеді.Бірінші топқа бидай, қара бидай, арпа, сұлы жатады. Олардың негізгі ерекшеліктері – дәндерінің бауыр жағында тілігі болады, дән тамыршалары, 3-8 масақшаның төменгі гүлдері жақсы дамыған, жылуды аз, ал ылғалды көбірек талап етеді, сабақтарыныың іші қуыс келеді. Бұлар – ұзақ күннің өсімдіктері, сондықтан алғашқы кезеңде тезірек дамып, арам шөптермен аз ластанады [1,2,3].Күздік дәнді дақылдарға күздік бидай, қара бидай және күздік арпа жатады. Күздік дәнді дақылдар жазғы дәнді дақылдармен салыстырғанда өнімді артық береді. Екінші топтағы дәнді дақылдарға тары, жүгері, күріш, қонақ жүгері жатады. Бұлардың дәндерінің бауыр жағында тілігі жоқ, масақшаның жоғарғы гүлдері жақсы дамыған. Бұлар бірінші топтың дақылдарына қарағанда жылуды көп, ал ылғалды, күріштен басқасы, аз талап етеді. Жүгері мен қонақ жүгерінің сабақтары өзекщемен толтырылған.Жүгері – мүмкіншілігі мол дақыл, сондықтан халық шаруашылығында жан – жанқы пайдаланылады. Жүгері тамақ өнеркәсібі үшін аса маңызды дақыл, өйткені оның дәнінде 60-80 процентке дейін крахмал, 10-40 процент белок және 6-8 процент майлы заттар (ұрығында 40 процентке жетеді) бар.Жүгерінің дәнінен ұн, кенеулілігі жоғары жарма, қауыз дайындалады. Жүгері үнын нан пісіргенде бидай мен қара бидайдың ұнынан қосып, пайдаланады. Жүгерінің қантты сорттарын сүттену кезеңінде жинап консервті жасайды [4].

Жүгерінің биологиялық ерекшелігі

Жүгері қабыршақты гүлдер қатарлар тобы, тарылар тұқымдас тармағы (подсемейство просовидные) –Panicoideae жатады.Масақтың қабықшасы (чешуя) екіден көп, масағы барлық уақытта біргүлді. Кейде екінші гүл пайда болды, бірақ ол аталық гүл болып келеді, жапырақтың тілшесі түкті, жапырақтың хлорофилл жиналатын паренхимасы жүйкелердің айналасына орналасады.Жүгерінің Отаны – Америка. Оның Мексика және Гватемала тропикалық – субтропикалық аймақтары. Жүгері дәнінің алғашқы үлгілері XV- ғасырдың аяғында Европаға әкелінеді. Алғашында сирек кездесетін сәнді өсімдік ретінде, содан соң астық және мал азығы ретінде бағаланды. Жоғары өнімділігі, өсіру технологиясының қарапайымдылығы, оның бағасын арттырады. Лезде жер шарының барлық түпкірлеріне, оның ішінде мал шаруашылығы дамыған елднрге тарады. Жүгері бұл күндері алпыстан астам мемлекетте өсіріледі [6]. Республикамыздың оңтүстік және оңтүстік шығыс обылыстарында егілетін дәндік, сүрлемдік жүгері егістігінің басым көпшілігі жылдық жауын-шашын жиынтығы 200-250мм болатын аймақтарда орналасқан. Әрі мұндай топырақ қоректік органикалық заттарға кедей. Сондықтан, біздің республикамыз жер жүзі мен Одақ көлемінде климат – топырақ аймағы анағұрлым өзгеше және қатаң болумен ерекшелендеі [7].

Шағын цехтың жұмысын ағайынды азаматтар Қасым, Сейдмұхаммед Әбжаппаровтар жүргізіп отыр. Бұл – әулеттің ата кәсібі деуге болады. Олар бұғанасы бекіп еңбекке араласқан кезден жүгері егіп, дәнді дақылдың дәнінен сусын дайындауға машықтанады. Келе-келе дайын өнім шығаруды қолға алып, «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы аясында 3 миллион теңге қайтарымсыз грантқа ие болады. Қызылорда облысы әкімінің 1 миллион теңге грантына да қол жеткізеді. Осы қаражатқа керекті қондырғыларды, сыртқы қорабын дайындайтын аппарат сатып алып, берекелі істі бастап кетеді.Қасым Абдузайырұлы «Кәусардың» дайындалу барысымен таныстырды. Алдымен жүгері жуылып, ұнтақталады. Сосын цехтағы қазандыққа жеткізіледі. Онда 380 градуста қайнатылып, 12 сағат бойы бұқтырылады. Одан кейін ашытылады. Оған су, майлылығы 1%-тен аспайтын айран қосып, араластырып, арнайы құтыға құяды. Міне, осылай жүгеріні сусынға айналдыру процесі жүреді.Кәсіпкердің сөзінше, сусын А, В, С, Е дәрумендеріне бай, оған қоса, калий, магний, қант және т.б пайдалы микроэлементтері бар. Қазақ тағамтану академиясының сараптау зертханасынан өткізіп, сапалы, құнарлы сусын деген сертификат алған. Сол себепті сұраныс өте жоғары. 2018 жылдан бері 300 тоннадан аса жүгері сусыны Қызылорда және Түркістан қалаларына, Шиелі, Жаңақорған аудандарының нарығына жол тартты. Әсіресе, көктем, жаз мезгілінде тапсырыс көп болады екен.

– Бұған дейін шикізатты 100 теңгеден алатынбыз. Баға шарықтап, жүгерінің келісі 300 теңгеге көтерілді. Бұл бағада өнім шығаратын болсақ, өз-өзін ақтамайды. Ал өзіміз 30 гектар жерге еккен жүгері жетпейді. Өндіріске қажетті өніммен қамтамасыз ету үшін кемі 100 гектар жерге жүгері дәнін тастап, өнім жинауымыз қажет. Осы бағытта «Байқоңыр» Әлеуметтік кәсіпкерлік корпорациясы» АҚ -мен бірлесе жүгері кластерін дамытуға ниеттіміз, – дейді кәсіпкер Сейдмұхаммед Әбжаппаров.

Әдебиеттер:

1. Абуталиева И.А. Руководство по опробации сельскохозяйственных культур. Алматы «Қайнар» 1984.
2. Бекбергенов Қ. Ауыл шаруашылық мелиорациясы. Алматы «Қайнар» 1994.
3. Вавилов П.П., Гриценко В.В. Растениеводство. Москва «Колос» 1979 г.
4. Губанов Я.В., Иванов Н.Н. Озимая пшеница. Москва «Агропромиздат». 1988 г.
5. Дүйсенбеков Ә. Суармалы гектарлар. Алматы «Қайнар», 1987 ж.
6. Берг В.С. Кукуруза в национальных областях северного Кавказа. Сельхозгиз. 1931.
7. Калинин М.С. Кукуруза. Сельхозгиз. 1956.

ӘОЖ 372.854

БІРІНШІ АНАЛИТИКАЛЫҚ ТОП КАТИОНДАРЫ

Тынабек Б.Ғ., Арзимат А.Д. – 1504-10 тобының студенттері
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қаласы

Резюме

В статье представлена методика выполнения качественых реакций катионов первой аналитической группы. Процесс осаждения катионов был показан в заранее подготовленном видеоролике.

Қазақстанда білім беру саласы оқытудың жаңа технологияларын қолдана отырып дамытуды өзекті мәселе ретінде қарап, ресурстар мен технологиялардың қол жетімділігін қамтамасыз етуде. Химия пәнін жалпы орта білім беретін мектептерде, жоғары оқу орындарда оқыту мәселелері [1] авторлардың мақаласында қарастырылған. Онда, химия пәнінен толыққанды білім алу үшін оқушылардан химиялық тәжірибелерді орындауды, оны оқу үдерісінде үздіксіз қолдануы қажеттілігі айтылады. Химиялық тәжірибе немесе эксперимент ғылыми негізде жоспарланып, білім алушылар белгілі бір сыртқы жағдайларға байланысты қандай да бір табиғи құбылысты бақылайды, оны берілген шарттарға сәйкес сан мәрте қайталауға болады, демек, зерттеуші өзінің сезім мүшелері арқылы құбылыстың шынайылығына көз жеткізеді. Химиялық тәжірибелер аналитикалық химияның зертханалық сабақтарында қолданылады, бірінші аналитикалық топ катиондарының сапалық қасиеттерін зерттеу зертханалық тәжірибелер арқылы орындалады.

І-топ аналитикалық топ катиондарын Na^+, K^+, NH_4^+ катиондары құрайды. Бұл катиондардың тұздары, гидроксидтері суда жақсы ериді. Олар күшті негіздерге жатады: NaOH, KOH, ал NH_4OH әлсіз негіз болып табылады. І-ші аналитикалық топ катиондарының тұздары көптеген жерлерде қолданылады. Атап айтатын болсақ, KNO_3, $NaNO_3$, аммоний тұздары ауыл шаруашылық дақылдарының өнімін арттыруда, топырақтың құнарлығын жоғарылату үшін қолданылады. NaCl физологиялық ерітінділер дайындауға, Na_2SO_4 іш жүргізетін препарат ретінде пайдаланылады. KI қалқанша бездің іс әрекетін реттейді, KBr тыныштандыратын қасиеті бар.

І-ші аналитикалық топ катиондарына сапалық реакциялар жүргізу

https://youtube.com/shorts/UxkGhCPK1HE?feature=share

K^+ катионының реакциясы

Шарап қышқылының немесе натрий гидротартратының әсері.

Бұл реагенттер ерітіндінің pH=5-7 тең және K^+катионының концентрациясы жоғары болған кезде ақ кристалдық тұнба түзеді.

$$KCl+NaHC_4O_6=KHC_4H_4O_6+NaCl$$

Реакция толық жүру үшін шыны таяқшамен пробирканың ішкі қабырғасын үйкелеу қажет. NH_4^+ -иондары кедергі жасайды.

Р е а к ц и я н ы ң о р ы н д а л у ы. Калий ерітіндісінің 3-4 тамшысына шарап қышқылы немесе $NaHC_4H_4O_6$ ерітіндісін қосып , араластыру қажет (сурет 1,2) .

Сурет 1. Калий ионына реагенттер.

Сурет 2. Түзілген тұнба

https://youtube.com/shorts/gticU-s1rFE?feature=share

Na^+ -катионы сапалық реакциясы

Калий дигидроантимонатының әсері.

Натрий тұздары калий дигидроантимонатымен ақ кристалды тұнба түзеді.

$$NaCl + KH_2SbO_4 = NaH_2SbO_4 + KCI$$

Р е а к ц и я н ы ң о р ы н д а л у ы. Натрий тұзының ертіндісінің 4-5 тамшысына реагенттің 4-5 тамшысын қосады да, салқындатып, шыны таяқшамен пробирканың ішкі жақтарын үйкелейді, ақ тұнба түзілгені байқалады (сурет 3,4).

Сурет 3. Натрий ионына реагенттер.

Сурет 4. Түзілген тұнба.

https://youtube.com/shorts/0k04JqjxgG4?feature=share

NH_4^+ -ионының реакциялары

1.Сілтілердің (NaOH, KOH) әсері.

Аммоний тұздарын сілтілермен қыздырғанда аммиак газ күйінде бөлінеді:

$$NH_4CI + NaOH = NH_4OH + NaCI$$
$$NH_4OH = NH_3 + H_2O$$

Реакция өте сезімтал. Түзілген NH_3 аммиак газын бірнеше тәсілмен байқауға болады:

1) иісі бойынша, 2) қызыл лакмус қағазының көгеруі бойынша, 3) HCI ерітіндісімен суланған шыны таяқшаның жанында “түтін” түзілуінен байқау арқылы.

Р е а к ц и я н ы ң о р ы н д а л у ы. Аммоний тұзы ерітіндісінің пробиркада 2-3 тамшысына 3-4 тамшы NaOH немесе KOH ерітіндісін қосып қыздырады. Аммиактың бөлінгенін алдында көрсетілген тәсілдердің бірімен байқауға болады.

2.Несслер реактивінің әсері.

Несслер реактиві $K_2[HgI_4]$+KOH қоспасы, ол аммоний иондарымен қызыл-қоңыр (кірпіш-қызыл) тұнба түзеді.

$$NH_4CI + 2K_2[HgI_4]+4KOH =[Hg_2ONH_2]I+7KI+KCI+3H_2O$$

Реакция аммоний иондарына ғана тән. Оның анықтауына калий, натрий иондары кедергі жасамайды.

Р е а к ц и я н ы ң о р ы н д а л у ы. Аммоний тұзы ерітіндісінің 1 тамшысына 5-6 тамшы су қосып 1-2 тамшы Несслер реактивін қосады. Тұнба түзілуін байқайды, NH_4^+ иондарының концентрациясы өте төмен болған жағдайда ерітінді қызғылт-сары түске боялады. Реакцияны заттық шыныда орындауға да болады.

Сурет 5. Аммоний ионына реагенттер.

Сурет 6. Түзілген тұнба.

https://youtube.com/shorts/E3nbzZBLzsE?feature=share

Жұмыс барысында, I-ші аналитикалық топ катиондарына сапалық реакциялар жүргізілді. K^+ катионы бейтарап ортада натрий гидротартратымен әрекеттесіп ақ тұнба түзеді. Na^+ катионы калий дигидроантимонатымен әрекеттесіп, ақ кристалды тұнба түзеді. NH^{4+} катионы Несслер реактивімен әрекеттесіп, қызыл-қоңыр тұнба түзілді. Бұл реакциялар жоғарыда тәжірибелік бөлімде көрсетілді. Бірінші топ катиондарының сапалық реакцияларына бірнеше тәжірибелер жасалады, ол тәжірибелер нәтижесінде аналитикалық эффект байкалады. Яғни, реакция барысында тұнба түзіледі, газ бөлінеді, ерітінділердің түсі өзгереді.

Осы тәжірибелік жаттығуларға алдын-ала видеороликтер түсірілді. Оқушылар видеороликтерді көре отырып, тәжірибенің қалай жасалатынымен танысады. Видеороликтерде тәжірибелік жұмыстың орындалу техникасы толықтай көрсетілген.

Химия пәнінен тәжірибелік жұмыстар жасау барлық мектепте қолжетімді бола бермейді. Арнайы зертханалық тәжірибе жасайтын кабинеттер қарастырылмаған. Жаңартылған бағдарлама бойынша мектеп оқулықтарына жаңа тақырыптар қосылып, тәжірибелік жаттығулар берілген. Мектепте өткен іс-тәжірибе барысында студенттер аналитикалық химия пәнінің оқу-зерттеу жұмыстары барысында дайындалған видеороликтер мен виртуалды зертханаларды тәжірибелік жұмыстарда жүргізуге қолданды.

Әдебиеттер:

1. Тәжірибелер жүргізу арқылы оқушылардың химия пәніне қызығушылығын арттыру. Ж.Ә.Шоқыбаев, Қожағұлова Ж.Р., Қаражанова Д.А. Химия мектепте. №5 (95) . 176-179 б. Алматы, 2018.

ӘОЖ

ДӘРІЛІК ҚҰРАЛ-ЖАБДЫҚТАРДЫҢ САПАСЫН,ТИІМДІЛІГІН ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІГІН ФАРМАКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ДИАЛЕКТИКАЛЫҚ САБАҚТАСТЫҒЫ.

“ Қазақстан тарихы және әлеуметтік қоғамдық пәндер’’ кафедрасы.
Орынхан И.М, 2курс жалпы медицина факультеті, Шымкент қаласы, Казахстан,iorynhan@gmail.com.
Утегенов Б.Д,жетекші,аға оқытушы,Шымкент қаласы, Казахстан,bakit@mail.ru.

Қазіргі кездегі денсаулық сақтау саласындағы дәрілік препараттардың қолданылуы пациенттердің өмірі сапасын көтеруге және көптеген ауру-сырқаулар кезіндегі өлім-жітімді төмендетуге мүмкіндік береді.

Жоғары биологиялық белсенділігі бар заманауи инновациялық дәрі-дәрмектік препараттарды клиникалық практикаға енгізу,халықтың химиялық және биологиялық белсенді заттарға деген өсе түскен сенсибилизациясы препараттарды рациональды емес түрде пайдалану,полипрагмазия,медициналық қателіктер,фармацевтикалық нарықтағы дженериктердің ауқымды санының болуы фармакотерапия кезіндегі жағымсыз реакциялардың дженериктер дамуы қаупін жоғарылатты[1].

Қазіргі заманғы биотехнологиялық препараттар ашық көріністегі иммуногенділікке ие және әр алуан кері реакцияларды туындатады.

Қолда бар мәліметтер дженериктер ауруханаға жатқызудың жекелей себебі болатынын,қосымша терапияны талап ететінін және пациенттердің өлім-жітімінің себебі болып табылатынын көрсетеді.

Қазіргі кезде практикалық дәрілік құрал-жабдықтардың жоғары тиімді түрлерінің қолданылуы жағымсыз кері реакциялардың пайда болуына алып келеді.Жоғары тиімді жоғары емдік әлеуетінің қарама-қарсы жағы олардың қолданылуы кезіндегі пайда болатын кері әсерлер болып табылады.Сондықтан да дәрілік препараттардың қауіпсіздігі проблемасы барлық әлемде өзекті болып табылады.Дәрілік құралдардың жағымсыз кері әсерінен туындаған,денсаулықта болатын мәселелер кең таралған және шынайы мәселе болып табылады.Дәрілік препараттарды негізсіз тағайындау,оларды ауру-сырқауға жол беретін басқа да препараттармен өзара әрекеттестігінің ерекшеліктерін ескертетін қолдану асқынушылықтарға және тіпті өлім-жітімге де алып келуі мүмкін.Бұл COVID-19 пандемиясы кезінде өрескел қателіктерге де бой ұрғызғаны мәлім.

Әдебиеттік мәліметтерден нақтыланғаны дәрілік препараттардың қолданылуы кезіндегі асқынушылықтар(пневмония кезіндегі)[2.3].Бүкіл әлемдегі пациенттердің өлім-жітімінің себептерінің алғашқы ондығына кірді.COVID-19 кезінде антибиотиктерді бақылаусыз түрде қолдану микроағзалардың қолданылған препаратқа деген тұрақтылығын туындатты.Бұл АҚШ-та және басқа да елдердегі дәрілік препараттардың жөнсіз қолданылуымен байланысты науқас үшін өлім-жітімнің дамуы қаупін ондаған есе жоғарылатты!

Соңғы жылдары барлық медициналық қауымдастықтың назары анельгетикалық құралдардың жүрек-қан тамырлары жүйесінің жағдайына жағымсыз,теріс

ықпал ету мәселесіне,яғни көтеретін препаратының операциядан кейінгі кезеңдегі қан кетушіліктің дамуына және оның қолданылуы кезіндегі кардиоваскулярлық асқынудың пайда болу қаупінің жоғарылауына мүмкін боларлық әсеріне ауған болатын[2.4].

Бірақта қазір осы жағымсыз әсерлердің өзі дәрігерлердің дозаларды сақтауы мен препараттарды қабылдаудың созылмалығын бақылау кезінде азаятынына жеткілікті дәлелдер бар[4].

Фармакоқадағалау туралы алғашқы түсінік 1961-жылы желтоқсанда маманданған медициналық lancef W.McBride басылымында дәрігердің басқа еңбегінде көрсетілді.Ол алғаш рет ұрықтың шынайы деформациясы мен жүктілік уақытында қолданылатын талидомид препараты арасындағы себептілік байланысын келтіреді[5].

1968-жылы дәрі-дәрмектерге деген жағымсыз реакциялар туралы әлемді хабарламаларды орталықтандыруға бағытталған ДДСҰ бағдарламасы қабылданды.Оның басты мақсаты-ерте мүмкін болатын сигналдарды анықтау болды.Осының салдарынан бұл бағдарлама бірқатар елдердегі жағымсыз реакцияларды тіркеу бойынша болатын фармакоқадағалаудың ұлттық орталықтарын құру мен ұйымдастыру есебінен айтарлықтай кеңейтілді.Бірақ COVID-19 туралы мәлімет ҚХР-да өз уақытында жалпылама жарияланбағандықтан да бұл пандемияға айналып кетті.

АҚШ-ДДСҰ-нан шығатынын мәлімдеді.Сонда да ДДСҰ препараттардың қауіпсіздігіне қатысты мәселелер бойынша эксперименттік қорытындыларды ұсынуда басты рөл алады.

“Фармакоқадағалау”терминін өткен ғасырдың 70-жылдардың ортасында “дәрілік құралдарды қолданумен төтенше байланысты кері әсерлер қаупін бағалауға” мүмкіндік беретін іс-шараларды анықтау үшін француздық фармакологтар мен токсикологтар тобы ұсынды[6].

Фармакоқадағалау зияндылықтың үздіксіз және апатты әлеуетіне ие болатын дәрілік препараттардың асссортиментінің үздіксіз азаюы немесе ұлғаюы нәтижесінде болатын міндеттерді шешуде маңызды рөл алады.Бұл пандемияның Қазақстандағы пневмониялық түрінің көбеюі кезіндегі дәрі-дәрмектердің жеткіліксіздігі мәселесінде айқын көрініс берді.

Дәрі-дәрмек құралдарының қауіпсіздігі мониторингі медицинаның ғылыми-клиникалық үдемелі саласы болып табылып “дәрілік препараттардың қолданылуы кезіндегі кері реакциялар сирек туындайтын,дәрілік препараттардың үздіксіз ұлғаюының салдарынан пайда болатын міндеттерді шешуде үлкен рөл алады[1.4].Бұл мониторинг клиникалық практика мен дәрі-дәрмектік құралдардың тұрақты бір бөлігі болуы тиіс.

Медициналық түрде қолдануға арналған дәрілік препараттардың қауіпсіздігі мониторингі клиникалық практиканың бір бөлігі және республика теориясында болатын дәрілік құралдардың болуы тиіс.

Айтарлықтай өлшемде медициналық-санитарлық көмектің сапасы фармакологиялық қадағалаудың қағидалары туралы клиникалық дәрігерлердің ақпараттануы дәрежесіне байланысты болады.Пациенттерге ұсынылатын

медициналық-санитарлық көмектің сапасын көтеру препараттардың қауіпсіздігі мәселесі бойынша маман дәрігерлерді дайындауға мүмкіндік береді.

Қазақстанда дәрілік препараттардың қолданылуы үшін болатын фармакоқадағалауды медициналық және фармацевтикалық іс-әрекетті қадағалау мәселесі және "Дәрілік құралдардың,медициналық бағыттар мен медициналық техника өнімдерінің эксперимизациясы ұлттық орталығы" республикалық мемлекеттің кәсіпорны іске асырады[7].

2011-жылдан бастап практик дәрігерлердің дәрілік препараттардың жағымсыз іс-әрекеттері мониторингісінде бәсеке қалмауы үшін медициналық ұйымдардағы жағымсыз жағдайларды нақтылау бойынша жылдық статистикалық есеп беру жүргізіледі.

Бүгінгі күнде оның құрылымы жетілдірілген,бұл іс-әрекетті оңтайландыруға және қызметкерлерді кәсіби түрде жетілдіру мүмкіндігін кеңейтуге мүмкіндік береді және формулярлы жүйенің бөлігі ретінде дәрі препараттарын енгізу жүргізіледі.

Әдебиеттер:

1.ЛешаховаА.В.,Лепахин В.К., Бунятян Н.Д.,Переверзев А.П., Публикации коммунальный источник выявления неблагоприятных необычных реалеций на лекарственные средства// Безотеньешь лекарств и фармаконадзор.-2008. №2. с.4-12

2.Лепахан В.К.,Романов Б.К., Торонова И.А.,
Анализ сообщений о нежелательных реакциях на лекарственные средства//ведомости НЦЭС МП-2012.-№1.с.22-25.

3.Хосева Е.Н.,Морозова Т.Е., Ермеков Д.А., Ошорова С.Д.Вопросы контроля безопасности лекарственной терапии в широкой клинической практике:позиции пациентов и медрайонников.//.Врач-асперант.-2013,№2.1(57)-с.203-212.

4.Машвеев А.В., Крашеннижимов А.Е., Егорова Е.П.
Современный взгляд на эффективность и безопасность кошоронама//.ЖЖ.Медицинское обозрение.2018.№4.с.34-39

5.Mc BRIDE WG.1961.Thalidomide and congenitae abnormalities,lancet.278,1358 10.1016/50140-6736/90927-8[Cross Ref].

6.Begand B, Choslerie A., Haramburu F.1994.Organization and results of drug vigilance in France.RevEpidemiolSaute Publigue.42,416-23[PubMed].

7.Постановление Правителства Республики Казахстан от 2 октября 2002 года.№108/ САПП Республики Казахстан, 2002 г.,№33, с.354.

УДК 535.345

ЕРІТІНДІДЕГІ ЕКІ КОМПОНЕНТТІ ҚОСПАНЫҢ ҚҰРАМЫН СПЕКТРОФОТОМЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ ӘДІСІМЕН АНЫҚТАУ

Әбутәліп А.Ә.–126-28 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Пазылбек С.А. –PhD., доцент м.а
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

Определяют оптическую плотность серии растворов перманганата калия при длинах волн 550 и 480 нм и дихромата калия при 480 нм.

Молекулалық абсорбциялық фотометриялық талдау спектрофотометрияны, фотоколориметрияны және визуалды фотометрияны қамтиды. Фотоколориметриялық және спектрофотометриялық әдістерде сәулеленудің белгілі бір толқын ұзындығындағы жұтылуы ерітіндідегі зерттеліп талданатын заттың концентрациясының функциясы ретінде өлшенеді[1-3].

Боялған ерітінді қабаты арқылы өтетін монохроматикалық жарық ағынының қарқындылығының түсетін жарық ағынының қарқындылығына, боялған заттың концентрациясына және ерітінді қабатының қалыңдығына тәуелділігі жарықты жұтылуының негізгі заңы болып табылады, яғни фотометриялық талдау әдістерінің көпшілігінің негізінде жатқан Бугер-Ламберт-Бердің біріккен заңымен анықталатын болады [4]

$$I= I_0* 10^{-kcl}$$

мұндағы k - табиғи заттың табиғатына, температураға, еріткішке және жарықтың толқын ұзындығына байланысты жарықтың жұтылу коэффициенті, с – ерітінді концентрациясы, l-жұтылу қабатының қалыңдығы болып саналады.

Жарық жұтудың негізгі заңы сақталған кезде d ерітіндісінің оптикалық тығыздығы жарық жұтудың молярлық коэффициентіне, жұтатын заттың концентрациясына және ерітінді қабатының қалыңдығына тура пропорционал болып табылады

$$D= \varepsilon_\lambda \, cl$$

Оптикалық тығыздықтың концентрацияға тәуелділігінің графикалық кескінінде (тұрақты l мәнімен) түзу сызық алынатын болады. Бұл түзу жарықтың еріткішпен жұтылуы мен жүйелік қателіктер болмаған координатаның бас нүктесі арқылы өтеді [5].

$I= I_0* 10^{-\varepsilon_\lambda cl}$ және $D= \varepsilon_\lambda$ cl теңдеулер монохроматты жарық үшін енгізілген, яғни белгілі бір толқын ұзындықтағы жарық болып саналады. Ол арнайы оптикалық құрылғылар болып саналатын монохроматордың көмегімен бөлініп алынады.

Кез-келген таңдалған толқын ұзындығы үшін аддитивті заңға сәйкес ерітіндінің жалпы жұтылуы былай өрнектеледі:

$$\sum D^{\lambda i}= D^{\lambda i}_{KMnO4}+ D^{\lambda i}_{K2Cr2O7}$$

Екі белгісіздікті есептеу үшін екі түрлі толқын ұзындығындағы ерітіндісінің жалпы оптикалық тығыздығын білдіретін екі теңдеу құру жеткілікті болады. Барынша қоспаның компоненттерінің жұтылу қабілеті әртүрлі болатын толқын ұзындығын таңда дұрыс болып есептеледі. Перманганат пен дихроматтың жұтылу спектрлері ішінара қабаттасады, сондықтан бірінші толқын ұзындығын λ_1 = 550 нм таңдау керек, онда дихроматпен жарық жұтылмайды, ал екінші толқын ұзындығы λ_2 = 480 нм, онда ерітіндінің екі компоненті де жарық жұтады. Онда теңдеулер жүйесі төмендегідей болады:

λ_1 = 550 нм кезінде: $\sum D^{\lambda 1}= D^{\lambda 1}_{KMnO4}= \varepsilon^{\lambda 1}_{KMnO4} C_{KMnO4} l$

λ_2 = 480 нм кезінде: $\sum D^{\lambda 2}= D^{\lambda 2}_{KMnO4}= \varepsilon^{\lambda 2}_{KMnO4} C_{KMnO4} l + \varepsilon^{\lambda 2}_{K2Cr2O7} C_{K2Cr2O7} l$

Бұл сызықтық теңдеулер жүйесін шешу үшін перманганаттың молярлық жұтылу коэффициенттері 550 және 480 нм, ал дихромат 480 нм, белгілі

концентрация компоненттерінің стандартты ерітінділерінің оптикалық тығыздығын өлшеу арқылы алдын-ала есептелінетін болады[6].

Калий дихроматы мен перманганатының құрамын анықтаудың екінші әдісі градуирлеу графигі арқылы жүзеге асады. Ол үшін 550 және 480 нм кезінде $KMnO_4$ стандартты ерітінділер сериясының оптикалық тығыздығы және 480 нм кезінде $K_2Cr_2O_7$ стандартты ерітінділер сериясының оптикалық тығыздығы анықталады. Алынған мәліметтерге сәйкес, перманганат пен дихроматтың стандартты ерітінділері үшін D -$V_{ст}$ координаттарында градуирлеу графиктері сызылып тұрғызылады.

Ерітінділердің оптикалық тығыздығын өлшеу үшін қабаттың қалыңдығы l= 1,0 см шыны кюветтері таңдалды. Кювет орнатқыш ұяшықтарына салыстыру ерітіндісі бар кювет (дистилденген су) және стандартты $KMnO_4$, $K_2Cr_2O_7$ ($V_{ст}$ = 3,0; 6,0 және 9,0 $см^3$) ерітінділері бар 6 кювет рет-ретімен орнатылып, λ = 480 нм мен λ = 550 нм толқын ұзындықтары бойынша оптикалық тығыздығының мәндері алынып 1 деректер кестесіне енгізілді.

а) Есептеу әдісі (молярлық коэффициент әдісі)

$D_{\lambda} = \varepsilon_{\lambda} \cdot c \cdot \ell$ теңдеуі көмегімен екі стандартты ерітінділері, яғни перманганат пен дихроматтың ($\varepsilon_{\lambda 1}(KMnO_4)$, $\varepsilon_{\lambda 2}(KMnO_4)$, $\varepsilon_{\lambda 1}(K_2Cr_2O_7)$) оптикалық тығыздығының өлшеу мәліметтері бойынша молярлық жұтылу коффициенттерін есептеуге болады:

$$\varepsilon_{\lambda} = D_{ст} / C_{ст} \cdot \ell$$

Тиісті көлемдерге арналған стандартты ерітінділердегі перманганат пен дихромат (моль/$дм^3$) концентрациялары мынадай теңдеу бойынша есептеледі:

$$C_{ст} = \frac{T \cdot V_{ст} \cdot 1000}{V_к \cdot M}, \text{ моль/дм}^3,$$

мұндағы Т- калий перманганаты немесе дихроматының стандартты ерітінділерінің сәйкес келетін титрі (г/$см^3$); $V_{ст}$ – стандартты ерітінділердің көлемі, $см^3$; М – тиісті компоненттердің молекулалық массасы, г/моль; $V_к$ – фотометрлеуге арналған ерітінді дайындалатын өлшегіш колбаның көлемі ($см^3$).

Кесте 1. Ерітінділердің әртүрлі толқын ұзындығында өлшенген оптикалық тығыздық нәтижелері

$KMnO_4$ стандартты ерітінділері			***$K_2Cr_2O_7$ стандартты ерітінділері***	
$V_{ст}$, $см^3$	**480 нм**	**550 нм**	**$V_{ст}$, $см^3$**	**480 нм**
3,0	0,0038	0,008	3,0	0,0035
6,0	0,023	0,054	6,0	0,0238
9,0	0,043	0,1	9,0	0,043
Х-Зерттелетін ерітінді	0,022	0,052	-	-

Әрі қарай, зерттелетін ерітіндідегі перманганат пен дихромат концентрациясын есептеулер жүргізіліп белгісіз концентрацияның $C_{K2Cr2O7}$= (0,15-0,0177*2,399*1)/(0,0165*1)=0,1/0,0165=6,0 екені анықталды.

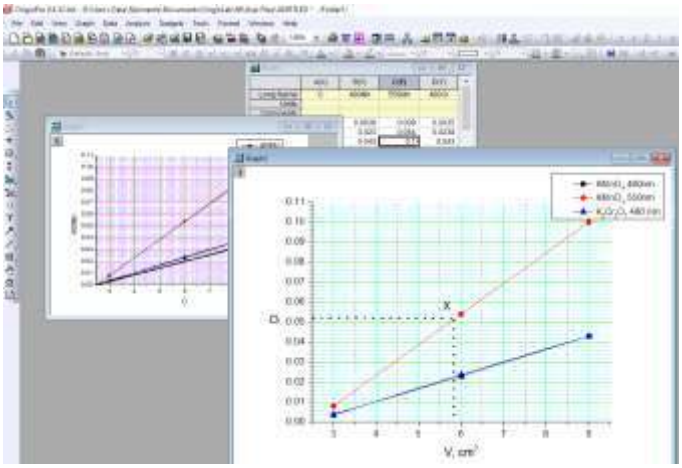

2- сурет. Перманганат пен дихроматтың стандартты ерітінділерінің оптикалық тығыздығын өлшеу нәтижелері бойынша градуирлеу графиктері

б) Градуирлеу графиктерінің әдісі

Перманганат пен дихроматтың стандартты ерітінділерінің оптикалық тығыздығын өлшеу нәтижелері градуирлеу графиктері (2-сурет) бойынша перманганаттың (V_{KMnO4}) және дихроматтың ($V_{K2Cr2O7}$) стандартты ерітінділерінің зерттелетін ерітіндідегі құрамына сәйкес көлемі анықталып және компоненттердің массасы анықталды. Графиктен Х ерітіндінің концентрациясының V_{KMnO4} =$V_{K2Cr2O7}$ =5,85 $см^3$ екенін көруге болады, енді ($KMnO_4$) үшін Т = $3,16\cdot10^{-4}$ г/$см^3$, ($K_2Cr_2O_7$) үшін Т =$2,94\cdot10^{-3}$г/$см^3$ болса, онда $m_{KMnO4}=3,16\cdot10^{-4}*5,85=18,486\cdot10^{-4}$ г, $m_{K2Cr2O7}=2,94\cdot10^{-3}*5,85=17,199\cdot10^{-3}$ г.

Әдебиеттер

1. И.Я. Берштейн, Ю.Л. Каминский. Спектрофотометрический анализ в органической химии. Ленинград, «Химия», Ленинградское отделение, 2011.
2. З. Марченко. Фотометрическое определение элементов. Москва, «Мир», 2004.
3. Ю.С. Ляликов. Физико-химические методы анализа. Москва, «Химия», 1999.
4. У.Ф. Пиккернинг. Современная аналитическая химия. Москва, «Химия», 2014.
5. Г. Шарло. Методы аналитической химии. Москва, «Химия», 1997.
6. A. Ryer. Light measurement handbook. Newburyport, International Light, Inc., 2009

ӘОЖ 94 (575)

ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҰЖЫМДАСТЫРУ ЖАЙЛЫ ДЕРЕКТЕР

Тажиғұл Г.М – 1602-19 тобының студенті

Орынбасар Балауса - Ө.Жәнібеков атындағы №19 жалпы орта білім беретін мектептің 7 сынып оқушысы

Ғылыми жетекшісі: Алдабергенова М.К доцент м.а. PhD

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Түйін

Мақалада Қазақстандағы ауыл шаруашылығын ұжымдастыру жайлы мәліметтер келтіріледі. Қазақстандағы ауыл шаруашылығын ұжымдастырудың мақсаты, барысы, салдары туралы деректер жинақталған. Сталиннің «астық майданын» ашуы мен ауыл шаруашылығын ұжымдастырудың зардаптарын, ұжымдастырудың Қазақстанға әсері зерделенеді.

«Социалистік индустрияландырудың сталиндік жоспары» өзінің ауқымдылық сипатына орай өнеркәсіпке салынатын инвестиция көлемінің тепе-теңдігін халықтың тұрмыс деңгейі мен тұтыну және тіршілік сапасын айқындайтын саланы дамытуға жұмсалатын қаражатты қысқарту есебінен бұзып жіберді. Тек өндіріс құрал-жабдықтарын өндіру саласын ғана ынталандырып, тұтыну бұйымдарын өндіруді естен шығару елде жаппай «тауарға деген мұқтаждықты» тудырды. Тұтыну тауарларына тапшылықтың әбден күшейіп тұрған жағдайында бюджеттің мүмкіндігі есептелмей жасалған «құлаш-құлаш» жоспарлар бағаның мүлдем шарықтап өсіп кетуіне әкеп соқтырды. БК(б)П ОК-нің 1928 жылғы шілдеде өткен пленумында сөйлеген сөзінде: «Кеше бізде не жөнінде айтыс болды? Бәрінен бұрын, қала мен ауыл арасындағы «қайшылық» туралы. Әңгіме шаруаның әлі де өнеркәсіп тауарларына бағаны артық төлейтіні және ауыл шаруашылығы өнімдерінен пайданы аз алатыны туралы болды. Әңгіме осы өнеркәсіп тауарларына төленетін артық төлемақы мен шаруаның өз онімінен пайданы аз алуды, шаруа шаруашылығына салынатын шектен тыс салықты, былайша айтқанда, индустрияландыру пайдасына жұмсалатын «сыйды» міндетті түрде құртуға тиіспіз, алайда бүкіл еліміз үшін жұмыс істейтін индустриямызды, халық шаруашылығымызды социализмге сүйрейтін индустриямызды ақсатпайық десек, біз құрта алмайтын қосымша күн салығы туралы болды». Одан әрі ол кекесінмен былай деді: «Қайсыбіреулерге бұл ұнамады . Несі бар. Бұл әркімнің қалауына байланысты... Әрине, «шектен тыс салық», «қосымша салық» — жағымсыз сөздер, жүйкеге де катты әсер етеді. Бірақ, мәселе, біріншіден, сөзде емес. Екіншіден, сөз шындыққа толық сай келеді».

Аталған себептер жинақтала келгенде 1927/28 жылдардағы астық дайындау дағдарысын тудырды.Бұл жағдай кеңестік тарихнамада «ауқатты және контрреволюциялық элементтердің пролетариат диктатурасын аштықпен тұншықтырғысы келген әрекеті, кулактардың астық ереуілі» ретінде біржақты бағаланды. Алайда, егер бұрынғы идеологиялық дағдының және қасаң таптық көзқарастың шырмауында қалмасақ, мұны басқаша, яғни ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің мемлекеттің күштеу саясатына, олардың тағы да бір «әскери-коммунистік» шараларының объектісі болуын қаламайтын балама, экономикалық өзіндік әрекеті ретінде қарастырған жөн.

Сталиннің өзі Сібірде «астық майданын» ашты, онда ол үш аптадай дерлік уақыт болды (1928 жылғы қаңтар-ақпан). Новосибирск, Барнаулдың, Рубцовск және Омбының (шамасы Қазақстанның Батыс Сібірмен шектес округтерінің партиялық басшылық өкілдері де қатысқан болуы керек)партия белсенділерін қатаң сынға ала отырып, ол ең қатал шаралар қолдануды талап етті, оның көпшілігіне осы кезге дейін де тең келері жоқ. Астық дайындау дағдарысының терендеу барысында ол бап өзінің қолданылу тұрғысынан алғанда елеулі түрде түзетілді және 1928 жылғы қаңтардан бастап ең алдымен астық өсірушілерге, «артық астығын мемлекеттік баға бойынша тапсырудан бас тартқандарға және алыпсатарларға қарсы» қолданылды. Осы «басты ңәтижелердің» сыртында РКФСР КК-нің жаппай тұтқындау мен түрмеге қамаумен тұншыққан ауылдар,

адамды айуандықпен қанау мен жүгенсіздіктер кеңестік жүйеге қарсы шыққандар мен әкімшілік терроpды сынап-мінеуге батылы барғандарға қатысты қолданылатын қанқұйлы 58-10-бабы тұрды.

Сөйтіп, 20-шы жылдардың аяқ шенінде бүкіл елдегі сияқты Қазақстанда да колхоздастыру науқаны басталды. Бұл шараның іске асырылуына шаруалардың тілегі мен ықыласы себеп болған жоқ, ол жоғарыдан берілген әмір, нұсқаулар негізінде жүргізілді. Қазақстанда колхоздастыруды 1932 жылдың көктеміне қарай аяқтау белгіленді. Шаруаларды күштеп ұжымдастырудың арқасында республикада колхоздар саны қауырт өсіп 1927 жылы 1072 болса, 1928 жылы - 2354, ал 1929 жылы - 4876-ға жетті. Бұлар колхоздастыру саясатын жүргізудегі жоғары көрсеткіштерге қол жеткізу үшін құрылған жасанды шаруашылықтар еді. Оларды құру барысында небір сұмдық зорлыққа, күштеуге жол берілді. Ол тұста қабылданған бірнеше қаулы-қарарлардың заңдылығын тексеру барысында Қазақстан Республикасы Жоғары Кенесінің Төралқа комиссиясының 1992 жылғы желтоқсанындағы қорытындылары жарияланды. Онда келтірілген деректер мен мағлұматтар колхоздастырудың қандай әдістермен жүргізілгені жөнінде толық түсінік береді. Бұл жағдай ауыл шаруашылығына қасіретті зардабын тигізді. Селодағы саясаттың ең басты шарты - әміршіл-әкімшіл терроpға сүйенген экономикалық емес жарлықтар, шаруалар қауымын кооперациялау идеясын жаманатты қылып қоймай, оның пайдалы жақтарын да құртып жіберді. Ұлы бетбұрыс селолық құрылымдарды қатігез қаталдықпен аяусыз қиратып, қоғамның болашақта туатын проблемаларын біртіндеп әзірлей бастады. Колхоздастыру осындай ауыр жағдайда басталды да, оны басқару әкімшілік, зорлық, күштеу әдістерімен жүргізілді. Егер 1928 жылы Қазақстанда колхозға барлық шаруашылықтардың екі пайызы ғана кірсе, 1931 жылдың күзінде шаруаларды 70-тен 100 пайызға дейін колхоздастырған аудандардың саны 78-ге жетті. Бұл тұста өлкеде 122 аудан болатын. Шаруаларды ұжымдастыру кезінде ауыл-селоларда байкулактарды тап ретінде жою шаралары іске асырылды. Жергілікті орындарға жеткізілген нұскау бойынша жойы-луға тиісті бай-кулак шаңыpактары барлық шаруашылықтың жалпы санының 3-5 пайызынан аспауы керек деп ескертілді. Бірақ, осыған қарамастан әміршіл-әкімшіл жүйенің асыра сілтеу әрекетімен тәркіге салынғандар саны кез келген жерде ең жоғарғы көрсеткішке жеткізілді. Нәтижесінде тек 1930-1931 жж. республикадан тыс жерге бай-кулак деп "жер аударылып" жіберілген шаруалар саны 6765 адамға жетті. Ондаған мың шаруалар тұрған округтерінен республика ішінде басқа жерлерге көшірілді. Ұжымдастыру мен отырықшыландыруды жүргізу үшін Қазақстан өлкелік партия комитеті жергілікті белсенділермен бірге кәсіпорындардан сегіз мың жұмысшыны тартты. Қорыта айтқанда, ашаршылықтан және онымен байланысты туған эпидемиялардың салдарынан, сондай-ақ өлім-жітімнің көп болуы, халықтың басқа республикаларға, Қытайға, Иранға, Монғолияға т.б. елдерге ауа көшуі нәтижесінде Қазақстан бірнеше миллиондаған адамдарынан айырылды. Қазақстанда жіберілген орны толмас қателіктер мен бұрмалаушылықтарды Мәскеудегі орталық аппарат жергілікті

басқару органдары айыпты деп, барлық бәлені соларға жапты. Әсіресе, күштеп ұжымдастыру мен қазақ көшпелі шаруашылықтарын еріксіз отырықшыландыру мәселелеріне айырықша назар аударылды. Бірақ, мұндай алғашқы қол жеткен табыстар орасан бүліншілікке ұшыраған республика өмірінің қоғамдық және экономикалық негіздерін қалпына келтіре алмады. Ұлы Отан соғысына дейін Қазақстаннан тыс ауа көшкен жүз мыңдаған қазақтар қайтып оралмады, өлкеде қырылған малдың орны толмады.

Әдебиеттер

1.Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том. – Алматы: «Атамұра», 2010, 752 бет, суретті, карталы. ISBN 978-601-282-055-3, т. 4 ISBN 978-601-282-026-3

2. Сельское хозяйство Союза ССР в 1926/27 ж. по данным налоговых сводок по единому сельхозналогу. М., 1928, 7-6.

3. Коллективизация сельского хозяйства Казахстана (1926-1941).Алма-Ата,1967,ч. 1-2

4. 4.Талдыбаев Ж.Күшпен ұжымдастыру кесапаты 3 миллион қазақты жалмады.//Алматы Ақшамы. 1998.29 мамыр.

ӘОЖ 372. 854

ТОТЫҒУ-ТОТЫҚСЫЗДАНУ ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ

Эрметова З. Ш., Ходжанова К. К. – 1507-10а тобының студенттері
Ғылыми жетекші: Мәдібекова Ғ. – х.ғ.к, профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассмотрена методика применения интерактивных методов при изучении окислительно-восстановительных реакций.

Соңғы жылдары оқыту үрдісіне жаңа әдіс-тәсілдер мен жаттығулар, рефлексия мен кері байланыс, тренингтер мен ойсергектер, ойын түрінде ұйымдастырылған тәсілдер енгізілуде.

Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы басты міндеттерінің бірі – білім алушыларға бағыт-бағдар беру. Білім беру орталықтарында оқыту үрдісін жақсартуға арналған жаңа технологиялар енгізілуде. Жаңа инновациялық әдіс тәсілдердің мақсаты оқушылардың білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге бағыттайды.

Химия-биология білім беру бағдарламасына сәйкес 2 курс студенттеріне Аналитикалық химия пәнінен «Тотығу-тотықсыздану реакциялары» тақырыбына арналған семинар сабақ өткізілді. Сабақтың негізгі мақсаты– тотығу-тотықсыздану реакцияларын толық меңгеріп, иондарды анықтау тәсілдерін талдауда оқытудың әртүрлі әдістемелерін қолдану.

Сабақ барысында алдымен студенттер топқа бөлініп, сабақ презентация және бейнероликтер [1] арқылы түсіндірілді. INSERT- әдісі «Түртіп алу жүйесі» және «Тілші» әдісі арқылы тақырып толық талқыланып, студенттер өзара пікір алмасу арқылы бір-бірін толықтырды. Одан әрі тақырыпты тереңірек түсініп әрі сабақты қызықты өткізу мақсатында сәйкестендіру,

артықты тап, puzzle ойындары ойнатылды. Тақырып бойынша есептер шығарылып, Kahoot программасы арқылы оқушыларға тест сұрақтары берілді. Сабақ соңында кері байланыс мақсатында “Бағдаршам” әдісі қолданылды.

Кесте 1. Оқытудың кейбір тәсілдерін қолданғанда мәліметтің 24 сағат ішінде есте сақталуы [2].

Тәсілдер	Есте сақталу мөлшері
Лекция	5%
Оқу (мәтін, кітапты оқу)	10%
Аудио- және видео құралдарды қолдану	15%
Көрсету *(көрнекіліктер)*	30%
Пікірталас	50%
Практикалық іс-әрекеттер	75%
Үйренген білімді дереу қолдану, басқаларды үйрету	90%

Сабақты жүргізу барысында бірнеше әдістер қолданылды.

INSERT- әдісі «Түртіп алу жүйесі» - мәтінмен жұмыс кезінде қолданылады. Бұл әдісті пайдалану үшін мәтіннің талдануға ыңғайлы, білім алушының түсінігіне лайық, жете меңгере алатындай бірнеше мәліметтері болуы керек. Оқушы мәтінді оқу кезінде бірнеше белгілер қойып отырады. Бұл әдіс оқығанын саналы түсінуге, өз ойын басшылыққа алуға, ойын білдіруге үйретететін ұтымды әдіс. Оқушылар білгендерін анықтап, білмейтіндерін сұрауға әзірленеді. Бұл әрекет арқылы жаңаны түсіну үшін бұрынғы білетіндерімен жаңа материалды байланыстыруға дағдыланады. Кесте толтырылады.

«!» - білемін

«-» - келіспеймін

«+» - мен үшін жаңа

«?» - таң қалдым, сұрақ туды

Оқып, белгілеп болғаннан кейін оқушы жеке отырып кестені мәліметтермен жоғарыдағы үлгі бойынша толтырады. Артынан жұппен, топпен талқылау өткізіледі.

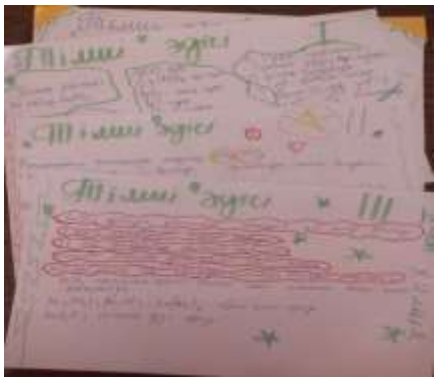
а)

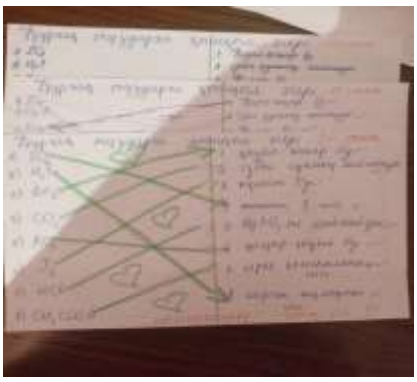
ә)

б) в)

1-сурет. а) «Кезбе тілші» әдісі арқылы түсіндірмелі жұмыс; ә) «Сәйкестендіру» әдісі арқылы мәліметтерді есте сақтай алу көрсеткіші; б) «Артық сөзді тап» әдісі арқылы термин сөзді меңгеру ойын тәсілі; в) тақырыптық сөздік қорды арттыру мақсатындағы «Puzzle» ойын тәсілі.

Тақырып қорытындыланып, INSERT әдісінде жүйеленген сұрақ және туындаған мәселелер 1-а) суретіндегі «Кезбе тілші» әдісі арқылы қайта түсіндіріледі, білім алушы өз жауабын табады. Шарты: топ мүшелері 5 рөлге бөлінеді: көшбасшы, уақыт сақшысы, бақылаушы, хатшы, баяндамашы. Әр топ басшысы хаттардың біреуін таңдайды. Әр хатта оқытудағы жаңа әдіс - тәсілдер түсіндірмесімен берілген. Берілген мәтінді топта талқылап алған соң баяндамашы келесі топтарға, хаттың мәтінін постер арқылы баяндап береді. Мақсаты: студенттер бір-бірін тыңдауға, топпен жұмыс істей білуге, дағдыландыру.

Демалу ойындары әрі сабақта шаршаған кезде, әрі сабақты ойын арқылы шыңдау. Мысалы, сәйкестендіру; артықты тап ойындары; puzzle ойындары.

1-ә) суретіндегі «Сәйкестендіру» әдісі. Топтарға жаңа тақырыпты толық меңгерту мақсатында сәйкестендіру әдісін пайдалану арқылы тапсырмалар беріледі. Бұл әрі қызықты, әрі негізгі мәліметтерді есте сақтауға көмектеседі.

1-б) суретіндегі «Артық сөзді тап» әдісі [3]. Мұғалім оқушыларға бір қатар сөздер береді. Ойынның басты шарты – әр қатарда бір артық сөзді табу. Бұл ойынның тиімділігі-оқушылардың сабақты қаншалықты жақсы меңгергендігін, сабаққа қатысты термин сөздерді естерінде сақтап, дұрыс қолдана алуларын көрсетеді.

1-в) суретіндегі «Puzzle» ойын тәсілі. Бұл ойында білім алушы вертикаль және горизонталь бағытынан әріптер арқылы термин сөздерді табады. Ал бұл ойынның тиімділігі білім алушының жан-жақты ізденісін, сөздік қорын көрсетеді.

Рефлексия – «Бағдаршам» әдісі [4].

- *Жасыл* – мақсатқа қол жеткізілді, сенімді алға жүреді.
- *Сары* – біршама алға жылжу бар, кейбір мәселелер бойынша табысқа қол жеткізілді, алайда сенімсіздік бар, кеңес, көмек сұрайды.
- *Қызыл* – жетістікке қол жеткізбеді, абыржуда, сондықтан ол туралы мұғалімге мәлімдейді.

2-сурет. «Бағдаршам» әдісі арқылы кері байланыс жасау үлгісі.

Әлемдік ғаламдану процесінің жеделдеуімен байланысты егеменді еліміздің білім беру жүйесін модернизациялау бағытында ауқымды іс-шаралар жүргізіле бастады. Заман өзгерісіне қарай мектептерге қойылатын талап та ондағы оқыту және тәрбиелеу әдіс-тәсілдері де өзгерді. Сабақ жаңа технологияларды және тақырыпты жан-жақты ашуға көмектесетін түрлі әдістерді қолдана отырып өтілді. Сабақтың мақсаты білім алушыларға дұрыс бағыт бағдар беру болды. Өтілген материалдар практика жүзінде қолданылды.

Әдебиеттер:

1. https://youtu.be/Se3F0RHOtvQ
2. *А. Маслоудың идеялары бойынша Н.Сандерстің кестесі*
3. https://multiurok.ru/files/artyg-yn-tap-didaktikalyk-oiyny.html
4. https://melimde.com/saba-tairibi-auipsizdik-erejesiisa-ashitia-jgiru-ou-masattari.html?page=56

ӘОЖ 581.5(574)

СЕКСЕУІЛ ТУЫСЫНЫҢ БИОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

С.Ж. Әбдіжаппар С-МІҚ-9.02-21 тобының студенті
Ғылыми жетекші: З.С. Әбіш -х.ғ.м.
ОҚМА АҚ жанындағы медициналық колледжі

Резюме

В статье приведены данные о биоэкологическое особенности рода саксаула в пустынных зонах Казахстанаи их значение

Бүгінгі күнге Қазақстан бойынша сексеуіл орман қорының көлемі 5,4 млн. Га болып отыр. Кейінгі 10 жылда сексеуіл екпе ағаштарының жалпы ауданы 591,2 мың гектарға көбейді.

Сексеуіл туысы өсімдіктер систематикасында жоғарғы сатыдағы, жабық тұқымдылар бөліміне кіретін қос жарнақтылар класы- алабұта (Chenopodiacae) тұқымдастарға жатады.

Қазақстан жерінде сексеуіл барлық шөл және шөлейт далаларда өсіп, Қытайға дейін барады, Каспий теңізіне дейін барады. Солтүстікке қарай 49° бойлықта жатыр. Ол, Қызылқұм, Мойынқұм, Сары-Ишик-отырауға созылған, және Іле жағалауының құмдарында өседі. Аралда, Қарақұмда, Хоргас өзенінің жағалауындағы құмдарда кездеседі. Сексеуіл ықауымдастығы Бетпақдалада

кездеседі, Маңғыстауда, Зайсан бөгетінде және Шығыс Балқаш маңайында өседі.

Қоршаған ортаны қорғау проблемалары жыл сайын үдеп келе жатқаны бәрімізге белгілі. Елімізде соңғы жылдары табиғи ландшафтарды жүйесіз пайдалану етек алып отыр, сөйтіп жазық далалы, шөлді және таулы алқаптардың өсімдік байлығы жүдеп, тоза бастауда. Антропогендік факторлардың нәтижесінде бүгінгі таңда өсімдіктердің көпшілік түрлеріне жойылып кету қаупі төнуде. Сондықтан табиғи флораның нәсілдік қорын, алуан түрлілігін сақтап қалу - бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Бұл мәселені шешу үшін жекелеген аймақтардың флорасын және жекелеген түрлерін, туыстарын, тұқымдастарын түгелдей зерттеу қажеттілігі өзінен-өзі түсінікті. Солардың қатарына Алабұта тұқымдастарының флорасын жатқызуға болады. Қазақстан жері қаншылықты ұланғайыр болса, оның қойнауындағы табиғи байлық та соншалықты мол, әрі алуан түрлі. Ұлан байтақ өлкенің қысы Сібірдің қақаған аязындай бет қарыса, жазы орта Азияның аптап ыстығындай ми қайнатады. Жер бедері бірде тайгаға ұқсаса, бірде шөлге ауысады. Қазақстандағы табиғи жайылымды қайта өңдеудің ең бір тиімді тәсілі - шөлейт жерлерге ыстыққа және шөлге төзімді, азықтық және ауылшаруашылыққа пайдалы әрі экологиялық түрлі факторларға тиімді өсімдік түрін енгізу болып табылады. Ондай өсімдікке ағаш тектес сексеуіл жатады.

Сексеуіл туысы - бұтақ тектес немесе ағаш тектес өсімдік. Биіктігі - 12 метрге дейін 100 жетеді. Азияның шөл және шөлейт далаларында сексеуілдің 10 шақты түрі кездеседі, 60-100 жылға дейін өмір сүреді. Сексеуілді ғалым Пондер Salsola деп атады, ал Лихтенштейн өзінің әріптесі Эверсман мырзаға саяхатқа барған жазбаларында Tamarix тегіне жатқызады. Сыртқы көрінісі жимолостқа ұқсайды, бірақ үлкен және жұмсақ ине тәрізді жапырағы бар.

Дәмі қышқылтым, ағаштың сыртқы қабаты сары-сұр болып келеді, ағаштың өзі өте мықты болады, морт сынады, отқа жақсы жанады, қызуы өте жоғары болып ұнамды иіс шығарады. Сексеуіл туысы құмды жерлерде бұтақ болады да, саздақта ағаш тектес болады. Оңтүстік өңірде сексеуіл өсімдігі құмды тоқтатуға қолданылады. Қазақстан аумағында кездесетін сексеуілдің үш түріне сипаттама:

Қара сексеуіл (Haloxylon aphyllum Iljin) - ірі бұтақты өсімдік, кейде оның биіктігі 7 метрге дейін жетеді және бұтақтары молынан жайылған болады. Орта Аияның шөл далаларында өседі. Құмдақ және саздақ сұр топырақта өткізгіштік қабілеті тереңдегі суларды сіңіріп алуына жәрдемдеседі (5-30м. тереңдіктен). Тақыр және тақыртектес сұр топырақтарда да кездеседі, бұл жерде бұтақтары аздау болады. Қара сексеуіл өзінің азықтық өнімділігінің арқасында, жайылымды қорғау үшін егілгенде жайылымдағы өсімдіктердің тамыр жүйелеріне жақсы әсер береді. Бұл сексеуілдің бұтақтарын түйелер ақ сексеуілдікіне қарағанда жақсы жейді, себебі азықтық қоры мол болады.

Қара сексеуілдің басқа өсімдіктен айырмашылығы, діңінің көлденең кесіндісі арқылы оның жасын анықтауға болмайды, себебі бір жылдың ішінде бірнеше сақина пайда болады (5 тен де көп), оларды жылдық сақина деп атауға

болмайды. Бұл айырмашылықты ғалым былайша түсіндіреді: сексеуіл діңгегінің майда тамыр талшықтарының өсу шамасы шектеулі болады да оларда әдеттегі камбий болмайды. Сексеуіл діңгегінің жуандауы бірнеше камбийлердің арқасында жүзеге асады. Олардың әрқайсысы сабақтың алғашқы құрылысы тәріздес ерекше аймақтар түзеді. Сексеуіл ағашы ирек, қисық болып келеді, серпімді емес, өте қатты болады. Сексеуіл ағашын шаппайды, сындырады. Қара сексеуіл құрылыс жұмысына жарамсыз болады, оны тек отын ретінде пайдалануға болады. Қара сексеуілдің құрғақ түрінің жылуы 4642 кал. Құрғақ сексеуіл қоры 50 т/га, болып жекеше экземплярлар 0,5т. дейін жетеді. Қара сексеуілдің вегетациялық мерзімінің басталуы ауа райының климаттық жағдайына байланысты болады. Көктем ақпанның аяғында басталады, наурыздың бас кезінде вегетация басталады. Түйнек бүршіктерінің пайда болуы наурыз-сәуірде байқалады. Гүлдеу мерзімі сәуірде басталып 12-15 күнге созылып, айдың аяғында бітеді. Толық гүлдеген кезде ағаштың түрі, аталықтардың көбеюінен сарғыш түске енеді. Гүлдеп болғаннан соң ағаштың өсу органдарының қарқынды өсуі басталады, ассимиляциялық
бұтақтардың өсуі және жалғайтын бұтақтардың жетілуі байқалады. Мамыр айында көп жылдық сабақтары өсуін бастайды. Жаздың ыстығында климаттық қаталдығына байланысты вегетативтік бұтақтарының көп мөлшерде мүшелерін жоғалтады. Жаз мезгілінде генеративтік сабақтарында айта қаларлықтан өзгерістер байқалмайды, тамыз айының 2-жартысынан бастап, бес қанатшадан тұратын тұқымның айналасы пайда бола бастайды. Тұқымдар қазан айының ортасында жетіледі. Сексеуілдің вегетациялық мерзімі қараша айының аяғы мен желтоқсанның бас кезінде аяқталады. Ол кезде сексеуілге суық ауа-райы әсер етеді. Бұл уақытта бір жылдық бұтақтар түсіп қалады. Қара сексеуілдің вегетациялық мерзімі 250-290 күнге созылады.

Ақ сексеуіл - (Haloxylon persicum Bunge ex Boiss) - бойы 1,5-2,5 метрге келетін, кейде 5 метрге дейін жететін ірі бұтақты өсімдік, шөл далада өседі. Жапырақтарында аздаған қабыршақтар блады. Көк өскін сабақтары азықтық болып саналады. Түйелер үшін жыл бойына тамаша азық болып табылады. Түйелер сексеуілдің 3 метрге дейінгі жерлеріндегі көк сабақтарын жей отырып өздеріне 12кг. азықтық қор жинайды. Қойлар үшін жерге түсіп қалған бұтақтары азық болады. Сексеуілдің құнарлығы жоғары; 100 кг. құрғақ азықта 52 3 азықтық бірлігінде 3,7 кг. қорытылатын ақуыз болады.

Зайсан сексеуілі - (Holoxylon Ammodendron Bqe) - ағаш тектес, құмдар мен тұзды- 5-8, сорларда өеді. Түркістан аймағында, Зайсаннан Персияға дейінгі жерлерде өседі. Манғолияда да кездеседі. Діңгегі бұтақтардан тұрады, өте күшті, жайылып кеткен , бойы 5-8, кейде 10 метрге дейін жетеді. Гүлдері майда, көзге көрінбейді, қабыршақтардың үстіне орналасқан, олар бес бос жапырақтардан тұрады, гүл айналасынан және бес аталықтан бір аналықтан және 2-5 тілшеден тұрады. Сексеуілдің ағашы өте қатты болғанымен өте нәзік болады да тек отынға ғана жарайды. Сондықтан жергілікті жердегі түземдіктер үшін өте қажетті өсімдік. Бұларға қосымша сексеуілдің бұл аймаққа да қажеттігі зор, қалың орман болып өскен сексеуілдер құмды біріктіріп ұстап

тұрады. Сексеуілді отын ретінде көп пайдалану қажеттігінің артуы кейінгі кездерде майда құм шағылдардың сырғып оазистерді басып қалуына әкелуде. Сексеуіл өте жәй өсетін өсімдік, соңдықтан шабылған сексеуілдің қайта көктеуі үлкен шаруа. Қазақстанда - Зайсан көлінің шығысында және Торайғыр тауының етегіндегі құмдақ және тастақ жерлерде өседі. Ауғанстанда, Персияда, Солтүстік тау Африкада және Испанияда сексеуілдің басқа түрлері өседі. Сонымен, сексеуіл бұтақты ағаштардың ішіндегі ең пайдалы түрі болып табылады. Жайылым қорғауға, құм тоқтатуға және жоғарғы түсімді көп жылдық жайылым жасауға өте тиімді.

Бүгінгі таңда сексеуіл орман қорының көлемі кейінгі 10 жылда сексеуіл екпе ағаштарының жалпы ауданы 591,2 мың гектарға көбейді. Бұл негізінен сексеуіл ормандары аумағында ағашы кесілген жерлерде сексеуілдің табиғи ұрықтануына көмектесу шаралары мен табиғи өздігінен жетілу барысына тұрақты тексеру, бақылау жұмыстарын жолға қойғандықтан болса, ормандану дәрежесін төмендеуіне жол бермеу мақсатында орман қоры жерлерінде сексеуіл тұқымдарын себу арқылы оның көлемін арттыру іске асады. Сексеуіл ормандарының молаюына Қазақстан Үкіметінің 1999 жылғы 29 сәуірдегі «Сексеуіл ормандарын сақтау туралы» қаулысы да әсер етуде, қаулы бойынша 1999-2000 жылдары сексеуіл ормандарын кесуге тыйым салынған.

Біздің зерттеулерімізде қара сексеуіл өсімдігінің азықтық және мәдени өсімдік ретіндегі басқа өсімдіктермен салыстырған кездегі ерекшеліктері көрсетіледі. Қара сексеуіл – бұл өсімдік ғасырдың басынан бастап - ақ құм тоқтату үшін темір жолдардың жағасына егілген және Орта Азия мен Қазақстанның ормандарына егіліп, кеңінен пайдаланылған. Жайылымды қорғап тұрады және экологиялық жағдайды өзгертеді, азықтық қорды сақтауға әсер етеді және табиғи ландшафты өзгертеді.

Әдебиеттер

1. Қоршаған ортаны қорғау туралы Қазақстан Республикасының заңы. 1997 жылғы 15 шілдедегі № 160. Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. 1997ж. б 17-18.
2. Әметов Ә.Ә Ботаника. Алматы; Дәуір. 2005. 402 б
3. Аралбаев Н.К. Влияние антропогенного фактора на растительный покров Южного Казахстана. Государственный кадастр растений Южно-Казахстанской области.
Государственный кадастр растений Южно- Казахстанской области. - Изд. Гылым, Алматы, 2002. -14 с.
4. Курочкина Л.Я. Растительность песчаных пустынь Казахстана. В кн.: Растительный покров Казахстана, Т.1. Алма-Ата, 1966, с. 191

ӘОЖ 37.016

СЫНИ ТҰРҒЫДАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП «АРОМАТТЫ КӨМІРСУТЕК БЕНЗОЛ» ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУ

Сапарбек Т. – 1507-19а тобының студенті
Ғылыми жетекші: Битемирова А.Е. – х.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме:

В статье рассматривается одна из современных технологий содержания образования для повышения качества знаний учащихся за счет внедрения приемов критического мышления на уроках химии. Модель бензола предлагает способы использования методов критического мышления в химии.

Мақаланың өзектілігі: Жалпы білім беретін мектеп әмбебап білімнің, іскерліктің, дағдылардың тұтас жүйесін, сондай-ақ білім алушылардың өзіндік қызметі мен жеке жауапкершілігінің тәжірибесін, яғни білім беру мазмұнының қазіргі заманғы сапасын айқындайтын түйінді құзыреттерді қалыптастыруы тиіс. Осы құзіреттіліктерді дамытуға мүмкіндік беретін білім беру саласындағы ең қызықты заманауи технологиялардың бірі - сыни ойлауды дамыту технологиясы. Ақыл-ойдың сыншылығы-бұл адамның өзінің және басқа адамдардың ойларын объективті бағалау, алға қойылған барлық ережелер мен қорытындыларды мұқият және жан-жақты тексеру қабілеті. Зерттеу нысаны химия сабағындағы оқу-тәрбие үдерісі болып табылады, ал зерттеу пәні: Ароматты көмірсутектер тақырыбындағы химия сабақтарында оқушылардың сыни ойлауын, өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын қалыптастыру және білім беру сапасын арттыру құралы ретінде.

Мақсатымыз сыни тұрғыдан ойлау технологиясын зерттеу, өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын қалыптастыру және білім беру сапасын арттыру құралы ретінде оқушылардың ойлау қабілетін дамыту (химия пәнін оқыту мысалында).

Іздену барысында 10А сыныбына сыни тұрғыдан ойлау әдістерін пайдаланып, ал 10Ә сыныбына дәстүрлі оқыту әдісін пайдаланып сабақ өтілді.
10А сыныбында жаңа сабақты топқа бөлу арқылы тақырыпты ашуға тырыстық. 3 топқа Бензол қатарының көмірсутектерінің формуласы жазылған таратпа қағаздар арқылы бөлеміз:

1. Бензол 2. Кумол 3. Толуол

«Ароматты көмірсутек - Бензол» тақырыбын түсіндіруден бастаймыз. Интерактивті тақтадан презентация көрсетіп, демонстрация ретінде бензол сақинасының макетін көрсету арқылы оқушылардың назарын сабаққа аударамыз.

Берілген материалды есте сақтау мақсатында «Елші» әдісін пайдаланып, оқушылардың білімін кеңейтуге болады.

«Елші» әдісі – үш топқа 3 түрлі мәтін беріледі. Әр топтан бір елші шығып, келесі топқа өз мәтінің түсіндіреді. Осылайша 3 топта барлық мәтінмен толық танысып шығады.

1) Ароматты көмірсутектердің номенклатурасы мен изомериясы
2) Ароматты көмірсутектердің химиялық қасиеттері

3) Ароматты көмірсутектердің физикалық қасиеттері мен қолданылуы

Келесі әдіс «Кубизм» деп аталады. Кубиктің көмегімен төмендегі тапсырламарды бөлу:

Суретте	қандай?
Салыстыр	неге ұқсас, неге ұқсамайды?
Байланыстыр	бұл туралы ойлағаныңызды көзге елестетіңіз
Таңда	Неден жасалған? Неден тұрады? Не үшін?
Қолдан	бұнымен не жасауға болады?
Дәлелде	«ия», «жоқ» деп оған дәлел келтіру

Әр топ кубик бойынша Бензол және оның гомологтары тақырыбында жұмыс жасайды, тақырыпқа сәйкес әр оқушының жеке жауабы тыңдалады. Жазған мәліметтерін топта талқылайды, топтың атынан ортақ жауап дайындайды.

Сергіту сәті ретінде оқушыларға «Эксперименттер айдары» әдісі арқылы алкадиендер мен бензолға сапалық реакция жасап көрсетеміз. Ол үшін калий перманганаты мен бром суын алып 1 және 2 пробиркада тұрған алкадиендерге тамызып, 3 және 4 номерленген пробиркаға бензолды және оған дәл осылай калий перманганатын және бром суын тамызамыз. Эксперимент аяқталғаннан кейін оқушыларға проблемалық сұрақ қоямыз. «Не себепті алкадиендер мен бензол екі түрлі реакция берді?»

Оқушылардың жауабы тыңдалады.

Сабақты бекіту мақсатында оқушыларға «Quiz» ойынын ойнатамыз. Алынған білімнің қаншалықты деңгейде түсінгендерін анықтаймыз.

Рефлексия ретінде «СМС» әдісін алып, сабақтан не түсінгенің, түсіне алмағанын және не түсінгісі келетінің смс арқылы жазады.

Үй тапсырмасына Синквейн әдісімен кластер құрастыру беріледі.

Мысалы:

1. Көмірсутектер.

2.Ациклді, қаныққан.

3.Күйеді, галогенденеді, нитрленеді.

4.Отын және еріткіш ретінде қолданылады.

5. Алкан.

10 Ә сыныбында жаңа сабақты мұғалімнің баяндамасынан бастаймыз. Әрі қарай оқушылармен пікіралмасып, бекіту мақсатында оқушыларға сұрақтар қойылды.

Екі сыныптың тақырыпты қаншалықты түсінгенің анықтау үшін тест алынды. Қорытындысы келесідей болды:

	10 А	10 Ә
100-89%	9	3
88-63%	15	7

63-50%	3	17
49-0%	-	-

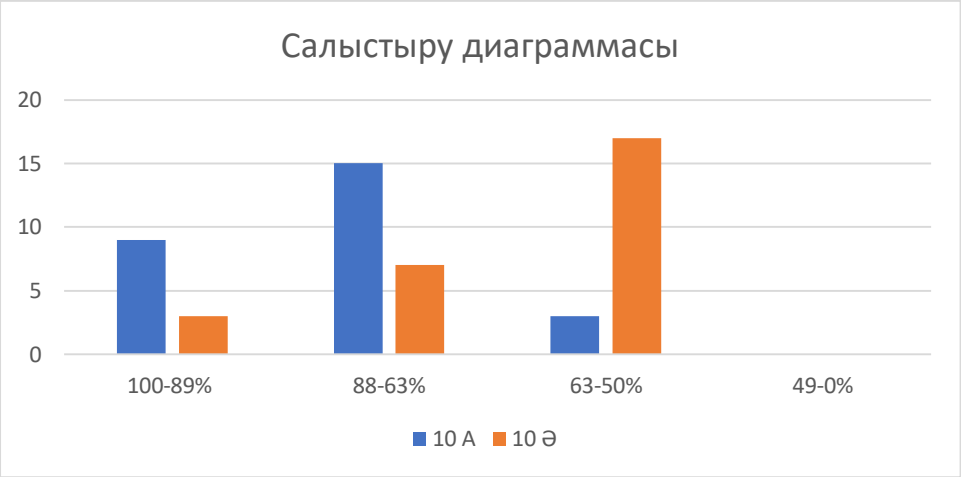

Қорытынды: сыни тұрғыдан ойлау-бұл жаңа сұрақтар қою, әртүрлі дәлелдер жасау, тәуелсіз ойластырылған шешімдер қабылдау мүмкіндігі.

Ақпаратпен жақсы жұмыс істеу үшін оқушылар практикалық ойлау дағдыларын игеруі керек. Бұл оларға идеялар негізінде ақпаратты тиімді сұрыптауға мүмкіндік береді, таңдалған ақпарат идеяларды түзетуге әкеледі және оларды практикалық формаларына айналдыруға болады.

Бұл кезеңнің мақсаты - бірнеше маңызды танымдық іс-әрекеттерді жүзеге асыру. Біріншіден, оқушыны белсенді болуға шақырады. Ол осы тақырып туралы не біледі. Бұл оқушыны өз білімін талдауға және тақырып туралы барлық егжей-тегжейлі ойлауға мәжбүр етеді. Бұл іс-әрекет арқылы оқушының өз білім деңгейін анықтайтындығы үлкен мәнге ие.

Әдебиеттер:

1. И.В.Муштавинская «Технология развития критического мышления»
2. С.Мирсеитова «Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту нысандары мен әдістері»
3. Н.Қошқарбаев «Қазіргі кездегі оқытудың педагогикалық технологиялары»

ӘОЖ 372. 854

ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҰМЫСТАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Ушкенова Ә.Т., Есенгелді А.Ә. 1507-10а тобының студенттері.
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қаласы

Резюме

В статье показана методика проведения качественных реакций катионов второй аналитической группы. Представлены результаты экспериментальных работ по проведению специфических реакций ионов.

Химия пәні-заманауи мектептің басты пәндерінің бірі. Ол адамның рухани болмысын қалыптастырады және дамытады. Заманауи химия экологиялық, энергетикалық және т.б. мәселелерді шешу жолын таба білетін жаңашыл ұрпақты тәрбиелеп қалыптастырады.

Жаңа технологиядар арқылы жас ұрпаққа сапалы білім мен ұлағатты тәрбие беру, өміріне жолдама алуына барлық жағдай жасау үшін білім беру ісін әлеуметтендірудің маңызы зор. Оқытудың жаңа ақпараттық - коммуникациялық технологияларын меңгеру-қазіргі заман талабы.

Мұғалім жайлы Ахмет Байтұрсынов былай деген: "Мұғалім қандай болса, мектеп те сондай болмақшы. Яғни мұғалім білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шықпақшы. Солай болған соң, ең әуелгі мектепке керегі білімді, педагогикадан, методикадан хабардар, жақсы оқыта білетін мұғалім". Демек білім сапасын көтерудің негізгі тетігі-ұстаз, сондай-ақ, оның теориялық білімі мен кәсіби шеберлігі, шығармашылық талпынысы, өз жұмысында заманға сай сабақ кезінде жаңа технологияларды қолдануы және қолданбалы курстар, факультативтік сабақтар да оқушылардың білім деңгейін көтеруге, дарынды балалармен жұмыс істеуге, шығармашылық қабілеттерін дамытуға, олимпиадаларға дайындауға шама береді [1].

Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері химия пәні сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда. Заттардың құрамы мен құрылымын, қасиеттерінің құрылымына тәуелділігін, қасиеттері белгілі жаңа заттар мен материалдар алуды, химиялық өзгерістердің заңдылықтары мен оларды басқарудың жолдарын зерттеу-мектепте химия пәнін оқытудағы негізгі мәселелер. Заттар әлемін (олардың құрамын, құрылымын, бір заттың басқа затқа айналуын) зерттей отырып, оқушылар практикалық қызмет үшін тиянақты білім алуы тиіс.

Осыған байланысты күнделікті сабаққа:

-мультимедия (видео, аудио қондырғалары мен теледидарларды, электрондық оқулықтарды);

-зертханалық тәжірибелер;

-анықтамалық мәліметтер (сөздік, энциклопедия, карта, деректер қоры);

-интернет және т.б. көрнекі материалдарды пайдалану айтарлықтай нәтиже береді.

Ақпараттық технологиялардың бірі-интерактивтік тақта, мультимедиялық және онлайн сабақтары. Оқыту үрдісін компьютерлендіру мақсатында интерактивті тақтамен жұмыс жасау тиімді. Қазіргі уақытта

Қазақстанның жалпы орта білім беретін мектептерінің барлығы дерлік интерактивті тақтамен қамтамасыз етілген. Білім алу мекемесінде ақпарттық технологияларды қолдану кеңінен қарастырылған. Соның ішінде ең басты және негізгі қарастырылғаны және кеңінен қолданылатыны эксперименттік тәжірибелерді жүргізуге арналған зертханалардың болуы.

Жалпы болашақ мұғалім ретінде оқушылардың пәнге деген қызығушылығын және ойлау қабілеттерін арттыру мақсатында бірнеше эксперименттік тәжірибелер жүргізілді. Жалпы мақсат: АКТ-мен жұмыс арқылы оқушыларға қызықты химиялық тәжірибелерді мұғалімнің жеке интернет желісі арқылы көрсету. Сюжеттер мен триггерлік суреттерді, видео материалдарды интерактивті тақтадан көрсетіп, оны талқылау.

Орыс психологы В.М.Снетков "жақсы сұрақ-кең ауқымды ойланып, барлық мүмкін жауаптарын іздестіруге бағыттайтын ойландыратын сұрақ" деген тұжырымға келеді [1]. Эксперименттік тәжірибелер аналитикалық химияның сапалық анализ курсында иондардың қасиеттерін анықтауда қолданылады.

Екінші аналитикалық топ катиондарының қасиеттері. Бұл катиондардың тұздарының барлығы дерлік суда нашар ериді. Бұл топ катиондарының тек нитраттары және күміс пен қорғасынның ацетаттары ғана жақсы ериді. Күміс пен сынаптың (I) гидроксидтері тұрақсыз қосылыс болып табылады, олар түзілген сәтте оксид пен суға ыдырайды. Қорғасынның гидроксиді амфотерлік қасиет көрсетеді. Екінші топ катиондарының тұздары гидролизге ұшырайды және олардың ерітінділері қышқылдық ортаны көрсетеді.

Ag^+, Pb^{2+},$[Hg_2]^{2+}$ –катиондары хлорсутек қышқылымен әрекеттескенде, суда және сұйытылған қышқылдарда өте нашар еритін, ақ түсті ірімшік тәрізді тұнба түзеді.

1. Ag^+ катионының реакциялары.

1-тәжірибе: HCl, NaCl әсері. Хлорсутек қышқылы және натрий хлориді күміс иондарымен ақ түсті тұнба түзеді (сурет 1):

$$AgNO_3 + HCl = AgCl\downarrow + HNO_3$$

Сурет 1. Күміс хлориді тұнбасы.

2-тәжірибе: KI әсері. Қышқылдарда ерімейтін ашық жасыл түсті AgI түзіледі (сурет 2): $AgNO_3 + KJ = AgJ\downarrow + KNO_3$

Күміс иодиді тек KCN мен $Na_2S_2O_3$ ерітінділерінде ериді:

$$\downarrow AgJ + 2\ Na_2S_2O_3 = Na_3[Ag(S_2O_3)_2] + NaJ$$

Сурет 2. Күміс иодиді тұнбасы.

2. Pb^{2+} катионының реакциялары

3-тәжірибе: KI әсері Калий иодиді Pb(II) ионымен сары түсті тұнба түзеді (сурет 3): $Pb(NO_3)_2 + 2KI = PbI_2\downarrow + 2KNO_3$

Сурет 3. Қорғасын иодидінің тұнбасы.

3. $[Hg_2]^{2+}$ катионының реакциялары

4-тәжірибе: $SnCI_2$ әсері. Сынап(I) нитраты ерітіндісіне $SnCI_2$ ерітіндісін қосқан кезде алғашында тұнба Hg_2CI_2 түзіледі, содан соң ақ тұнба қараяды, себебі Hg_2^{2+} дербес сынапқа дейін мына реакциялар бойынша тотықсызданады (сурет 4):

$$Hg_2(NO_3)_2 + SnCI_2 = Hg_2CI_2 + Sn(NO_3)_2$$
$$Hg_2CI_2 + SnCI_2 = SnCI_4 + 2Hg\downarrow$$

Сурет 4. Сынап хлоридінің тұнбасы.

Қорыта келе, сабақ өту барысында екінші аналитикалық топ катиондарының сапалық реакцияларының оқу-зерттеу жұмыстары барысында орындалған видеороликтері жасалды. Видеороликке әр ионның сапалық, спецификалық реакцияларының орындалуы түсірілді. Сабақ барысында, өзіндік жұмысқа дайындық кезінде қолданылды.

Әдебиеттер:

1. Шымкент қаласы білім басқармасының әдістемелік орталығы: "Педагогтың кәсіби дамуы: нәтижеге бағытталған білім беру" тақырыбындағы қалалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы II-том, 71-74 бет. Шымкент, 2021.

2. Тәжірибелер жүргізу арқылы оқушылардың химия пәніне қызығушылығын арттыру. Ж.Ә.Шоқыбаев, Қожағұлова Ж.Р., Қаражанова Д.А. Химия мектепте. №5 (95) . 176-179 б. Алматы, 2018.

ӘОЖ 37.016

ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА КВЕСТ ӘДІСІН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП , ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ОЯТУ

Оңғарбек А.О. – 1507-19а тобының студенті
Ғылыми жетекші: Битемирова А.Е. – х.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме:

В этой статье я ищу ответ на вопрос: «Как повысить интерес учащихся к преподаванию химии?». Ответ: использование технологии «квест» с применением новых технологий в обучении. В статье я объяснила значение технологии «квест», объяснила ее значение, как ею пользоваться, как она влияет на учащихся, а также привела пример обучения с использованием квест-технологии.

Танымдық белсенділікті актуализациялау тұрғысынан ең тиімдісі интерактивті оқыту технологиялары болып табылады, олардың бірі квест технологиясы.

"Квест" немесе "шытырман оқиғалы ойын" (ағыл. Quest-ізденіс, Adventure-шытырман оқиға) - қатысушыдан сюжетті алға жылжыту үшін ақыл-ой мәселелерін шешуді талап ететін ойындардың негізгі жанрларының бірі [1].

Педагогикалық ғылымдағы "квест" ұғымы зерттеу қызметінің арнайы ұйымдастырылған түрі ретінде анықталады, оны орындау үшін білім алушы аталған мекен-жайлар бойынша (іс жүзінде) ақпарат іздеуді жүзеге асырады, оған осы мекен-жайларды немесе басқа объектілерді, адамдарды немесе тапсырмаларды іздеу кіреді.

Квесттерді қолданудың өзектілігін бүгінде барлығы мойындайды. Өмір қазіргі балалардың жаңа ақпаратты өз бетінше алу және жүйелеу процесінде білімді жақсы меңгеретіндігін көрсетеді. Тапсырмаларды пайдалану ақпараттық қоғамның талаптарына жауап беретін жеке қасиеттерді тәрбиелеуге және дамытуға, балалардың қабілеттерін ашуға және дарындылығын қолдауға ықпал етеді. Білім беру квесттеріне жобалық қызметті жатқызуға болады[2].

Жобалық әдіс пен ойын технологиясының синтезіне негізделген квест-Жжобалық іс-әрекет приключенияға немесе ойынға байланысты ұзақ мерзімді мақсатты іздеуден тұрады. Ол іске асырудың әртүрлі формаларына ие болуы мүмкін: білім беру веб-тапсырмалары; шытырман оқиғалар немесе ойын тапсырмалары; "тірі" тапсырмалар.

"Тірі" квесттер ерекше қызығушылық тудырады, белгілі бір проблемалық тапсырманы орындауға бағытталған, білім беру мақсаттарын жүзеге асырады, орын, объект, адамдар, ақпарат іздеумен байланысты сюжеттік, рөлдік ойын элементтері бар. Бұл ретте мақсатқа қол жеткізу үшін шекарасында орын ауыстыру жүргізілетін аумақтың ресурстарыпайдаланылуы мүмкін.

Сабақта квест-жобаларды пайдалану сәтті әдіс болып табылады.

Квест технологиясының артықшылығы-оқытудың белсенді әдістерін қолдану. Квест-сабақ топтық және жеке жұмыс үшін арналуы мүмкін.

Осындай квест-жобамен жұмыс істеу барысында білім алушы нақты процестерді түсінеді, нақты жағдайларды өмір сүреді, құбылыстарға терең енуге, жаңа процестер мен объектілердің құрылысына қосылады.

Басқаша айтқанда, білім беру квесті-бұл оқу проблемасынан сюжеттік элементтермен, рөлдік ойын элементтерімен ерекшеленетін, кез-келген аумақтың ресурстары немесе ақпараттық ресурстар пайдаланылатын орындарды, объектілерді, адамдарды, ақпаратты табуға байланысты білім беру міндеттерін жүзеге асыратын мәселе.

Оқу тапсырмаларын мектептің әр түрлі кеңістігінде де, одан тыс жерлерде де ұйымдастыруға болады. Мысалы, жабық үй-жайдағы, сыныптағы квесттер; мұражайлардағы, ғимараттар ішіндегі, саябақтардағы квесттер; жергілікті жердегі квесттер (қалалық бағдарлау - "жүгіретін қала"); кэштер (геокэшинг) және бағдарлау элементтері (оның ішінде GPS) және өлкетану бар жергілікті квесттер; қалалар мен елді мекендерді үйлестіретін аралас нұсқалар қатысушылардың қозғалысы, ақпараттық технологияларды іздеу және пайдалану, сюжет және алдын - ала тапсырма-аңыз [3].

Сюжетке байланысты тапсырмалар болуы мүмкін:

- сызықтық, онда ойын тізбек бойынша құрылады: біртапсырманышешіп, қатысушыларбүкіл маршрут өткенгедейінбонустаралады;

- шабуылшылар, онда барлық ойыншылар негізгі тапсырманы және нүктелердің тізімін алады, бірақ сонымен бірге проблемаларды шешу жолдарын өздері таңдайды;

- сақиналы, олар бірдей "сызықты" тапсырманы білдіреді, бірақ жабық шеңберде [5-6]. Командалар әртүрлі нүктелерден бастап, тапсырмаларды орындау арқылы мәреге жетеді.

Білім беру квестінің құрылымы мынадай болуы мүмкін:

-кіріспе (онда сюжет, рөлдер жазылады);

-тапсырмалар (кезеңдер, сұрақтар, рөлдік тапсырмалар);

-орындау тәртібі (бонустар, айыппұлдар);

-бағалау (қорытындылар, сыйлықтар)

Квестті дамытатын мұғалім мыналарды анықтауы керек:

-квесттің мақсаттары мен міндеттері;

-квесттің сюжеті мен формасы, сценарий жазу;

-қажетті кеңістік пен ресурстарды анықтаңыз;

-көмекшілер, ұйымдастырушылар саны;

-күнді тағайындау;

-қатысушыларды қалай қызықтыруға болады.

Осылайша, интерактивті технологияның бір түрі ретінде білім беру тапсырмасы келесі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді:

Дамытушылық - оқушылардың пәнге деген қызығушылығын, шығармашылық қабілеттерін, қиялын дамыту; зерттеу қызметінің дағдыларын, ақпаратпен өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, ой-өрісін, эрудициясын, уәждемесін кеңейту;

Тәрбиелік-тапсырманы орындау үшін жеке жауапкершілікті тәрбиелеу, мәдени дәстүрлерді, тарихты, өлкетануды құрметтеуге тәрбиелеу және денсаулық сақтау.

Квест ойынын қалай құруға болады? Тек тапқырлық пен қиялды қосу керек. Кез-келген мұғалім өзінің ерекше ізденісінің сценарийін жаза алады. Ол сынып оқушыларының жас және жеке ерекшеліктерін, мүмкіндіктері мен қызығушылықтарын ескере отырып жасалады және мұндай квест құндырақ болады.

Мен "Радиоактивті элемент - Уран" тақырыбын зерттеуде квест технологиясын қолдана отырып, химия сабағының нұсқасын ұсынамын.

Ұйымдастыру кезеңінде мұғалім оқушыларды квест сабағына шақырып, алдағы жұмыс жоспарымен таныстырады. Оқушылар командаларда жұмыс істеуі керек, бұл тиімді қарым-қатынас, бірлескен қызмет және ынтымақтастық дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сабақта әр оқушы бір команданың мүшесі болу дегеннің не екенін сезінуге мүмкіндігі бар.

Оқушыларға квест деген не екенін еске түсіру ұсынылады.

Квест (ағылшын тілінен qvest-приключение іздеу) - бұл эрудиция, оқу және бір командада жұмыс істеу қабілеті.

Квест-сабақтың барлық қатысушылары алдын ала 3 командаға бөлінеді.

Ойын ережелері-тақтада қысқаша жобаланады:

-Барлық оқушылар-ұйымшыл, тату команда. Оқушылар уран элементіне, оның қасиеттірін түсінуге қатысты мәселелерде ақылды, тез ойлы, білімді екенін дәлелдеуі керек.

-Барлық қатысушылар ойынға белсенді қатысуы керек.

- Командада тапсырманы талқылау кезінде ұрысуға болмайды, бір-бірін тыңдау керек, теңгерімді шешім қабылдау керек.

- Қарсыластардың жауаптарын мұқият тыңдап, үзуге, күлуге болмайды.

Ең алдымен, оқушыларға Уран элементі туралы ақпарат беріледі. Келесі Ресейдің “Чернобыль” атты атомдық электростанциясының апаты туралы бейнеролик көрсетіледі. Енді, оқушылардың қиялын оятып, бәріміз уақытты кейін қайтарып осы Чернобыль атомдық электростанциясында болған апаттан 1 сағат бұрын уақытқа көшеміз. Сонымен, 1986 жыл, 25 сәуір, сағат түнгі 00:00, оқушылар атом электростанциясында. Атом электростанцисы 4 бөлімшеден тұрады. Оқушылар осы 1 бөлімшеден 4бөлімшеге өтіп, апаттан аман шығуы керек. Квест 3 кезеңнен тұратын болады, яғни әр кезеңде әр түрлі тапсырмалар беріледі.

Оқушыларға ақ халат кию және медициналық маска тағу ұсынылады.

Сабақ дабыл әуенімен басталады.

І-кезеңде оқушылар “КАНООТ” атты вертуалды ойын ойнап балл жинайды.

ІІ-кезеңде оқушылар тест орындайды, әр команда команданың барлық мүшелерінің дұрыс орындауын қадағалайды. Тест нәтижесі бойынша, әр командаға әр түрлі кілт беріледі. Бұл кілт бонус қорапшасының кілті, қай топтың кілті тура келеді, сол команда бонус қорапшасын иеленеді.

ІІІ-кезеңде “мини ойын” ойнайды, яғни оқушыларға апаттық шығу схемасы беріледі және әр бөлімінде сұрақ немесе есеп болады, тапсырмаларды орындау арқылы балл жинайды.

Соңында қорытындыда әр команданың жинаған баллына қарай қорытындылап, көп балл жинаған команда бостандыққа шығады. Ал, қалған екі команда карантинге жатқызылады.

Квест бойынша орындалған тапсырмаларды қорғау барысында оқушы әр іс-қимыл, тапсырма, проблема бойынша бірнеше көзқарастар, тапсырмаларды шешудің бірнеше нұсқалары болуы мүмкін екенін түсінеді. Бала басқа көзқарастарды салыстыруға, қабылдауға үйренеді. Сыныпта квест технологиясын қолдану оқушылардың ақпараттық іс-әрекетке ықпал ететін ақпараттық құзыреттіліктерін, білімдері мен дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді, өзін-өзі бағалауды және өзіне деген эмоционалды-позитивті көзқарасты, мақсатқа жетудегі табандылыққа тәрбиелейді, балалар шығармашылығының максималды тәуелсіздігін болжайды.

Әдебиеттер

1. Быховский я.с. білім беру веб-квесттері // "білім берудегі ақпараттық технологиялар. Бұл-99". - http://ito.bitpro.ru/1999
2. А. В. Василенко https://www.predmetnik.ru/conference_notes/69
3. Н. В. Николаева http://mir-nauki.com/PDF/45PDMN315.pdf2002, №7. - http://vio.fio.ru/vio_07
4. Романцова Ю. В., http://festival.1september.ru/articles/513088/
5. Осяк С. А., Султанбекова С. С., Захарова Т. В., білім беру квесті – заманауи интерактивті технология // ғылым мен білімнің заманауи мәселелері. – 2015. – № 1-2.;

ӘОЖ 372. 854

ТЫҢАЙТҚЫШТАР ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА СЫНИ ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Чимкатова Нилуфар – 1504-19а тобының студенті
Ғылыми жетекші: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье описана методика обучения по технологии критического мышления. К занятию был разработан краткосрочный план по теме «Классификация минеральных удобрений и названия питательных веществ». Использована методика трехязычного обучения. Рассмотрены вопросы формирования речевых навыков употребления химических терминов на английском языке.

Қазіргі таңда жаңартылған білім беру бағдарламасы негізінде өткізілетін сабақтарда инновациялық технологиялар қолдана отырып өткізіліп келеді. 9-сыныптарда "минералды тыңайтқыштардың жіктелуі және олардың құрамына кіретін қоректік элементтер" тақырыбында өткен сабаққа сыни ойлау технологиясы қолданылды.

Білімнің дайын күйде берілмейтіндігі сыни ойлауды дамыту технологиясының дәстүрлі оқытудан басты айырмашылығы болып табылады. Бұл жобаның мақсаты - оқушылардың өз көзқарасы бойынша пайымдауы арқылы өзін-өзі жетілдіріп отыратын, айналадағы үдерістерге сыни көзбен қарай алатын жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылады [1]. Сыни ойлау технологиясын пайдалану жеке тұлғаның ойлау қабілетін дамытуға, эстетикалық тәрбие, коммуникативтік қабілеттерін шыңдауға, қолайлы шешім

қабылдай алуға, ең бастысы, білім сапасын арттыруға негіз болады. «Сын тұрғысынан ойлау технологиясының» 90 түрлі стратегиясы бар, солардың ішіндегі: «Әдеби үйірме» технологиясы қолданылды бұл әдіс- берілген мәтінді оқу, талдау жұмыстарын өткізгеннен кейін сыныпты топтарға бөлу болып табылады [2].

«Минералды тыңайтқыштар жіктелуі және олардың құрамына кіретін қоректік элементтер » тақырыбына қысқа мерзімді жоспар түзілді. Сабақ барысында ақпараттық коммуникативтік технологиялар қолданылды. Сабақты ашып алу үшін келесідей сұрақтар қойылды "миға шабуыл "әдісі қолданылды:

1. Өсімдіктерде қандай заттар бар?
2. Қандай органикалық заттарды білесіңдер?
3. Өсімдіктерде қандай бейорганикалық заттар кездеседі?
4. Қандай химиялық элементтер өсімдіктерде жиі кездеседі?

Қойылған сұрақтарға жауап беру арқылы жаңа тақырыптың мазмұны ашылады. Ақпараттық коммуникативті технологиялар негізінде алдын ала дайындалған слайдтар, видеороликтер арқылы минералды тыңайтқыштардың жіктелуі және олардың құрамына кіретін қоректік элементтер туралы ақпараттар көрсетілді. Осы сабақ барысында көрсетілген презентацияда ағылшын тілінде және орыс тіліндегі терминдер қолданылды (кесте 1).

Кесте.1 Терминдер

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Фотосинтез	Фотосинтез	Photosynthesis
Азот тыңайтқышы	Азотное удобрение	Nitrogen Fertilizer
Карбамид	Мочевина	Urea
Сұйық тыңайтқыш	Жидкое удобрение	Liquid Fertilizer
Крахмал	Крахмал	Starch
Фосфорит	Фосфорит	Phosphorite
Микробиология	Микробиология	Microbiology
Суперфосфат	Суперфосфат	Superphosphate
Доломит	Доломит	Dolomite
Диаммофос	Диаммофос	Diammophos
Тыңайтқыш	Удобрение	Fertilizer

Жаңа тақырып түсіндірілгенен соң «Әдеби үйірме» әдісі қолданылады бұл жерде оқушылар топтарға бөлініп жұмыс жүргізді. 1-топ «Сілтеме табушылар» деп аталды. Олар мәтіннің қызықты жерлерін табады. 2-топ «Сұрақ қоюшылар» тобы. Олар мәтіннің желісі бойынша топты ойландыратын, мәселелік сұрақтар қояды. 3-топ «Баяндаушылар» тобы. Бұл топ мәтін бойынша, өткен ой талқысы

туралы баяндама жасайды. 4-топ «Ізденушілер» тобы, қосымша ақпарат, мәлімет жинақтайды. 5-топ «Реттеушілер», ой талқысына қатысады, кезекпен сөйлейді, тәртіпті, бәрінің қатысуын қадағалайды. Бұл әдісті сабақта қолдану оқушылардың сын тұрғысынан ойлау қабілетін қалыптастырады. Сабақ қызықты етіп өткізу үшін сәйкестендіру әдісі қолданылды.

Кесте 2. Сәйкестендіру

Аты	Формуласы
Калий нитраты	KNO_3
Фосфорит	$Ca_3(PO_4)_2$
Карбамид	$CO(NH_2)_2$
Поташ	K_2CO_3
Натрий нитраты	$NaNO_3$

Берілген сөздер мен формулаларды сәйкестендіру кезінде мынадай әдістер қолданылады (кесте 2): 1) құжаттамалық; 2) шолып қарау; 3) сынау. Бұл әдісте білім алушылар химиялық қосылыстардың аталуына сәйкес формулаларын есте сақтау қабылетін дамытады .

Дескриптор - берілген тыңайтқыштарды формуламен дұрыс сәйкестендіреді;

Тақырыпты бекіту кезеңінде минералды тыңайтқыштардағы қоректік заттардың құрамын қосылыс формуласы бойынша анықтауға арналған есепті шығарды.

Тапсырма. Натрий мен аммоний нитратындағы азот элементінің массалық үлесін (%) анықтау.

Натрий нитратының формуласы - $NaNO_3$, натрий нитратындағы азоттың массалық үлесі:

$$\omega(N) = Ar(N)/Mr(NaNO_3) \cdot 100\%,$$
$$\omega(N) = 14/85 \cdot 100\% = 16{,}5\%.$$

Аммоний нитратының формуласы NH_4NO_3, аммоний селитрасындағы азоттың массалық үлесі:

$$\omega(N) = 2Ar(N) / Mr(NH_4NO_3) \cdot 100\%,$$
$$\omega(N) = 2 \cdot 14/80 \cdot 100\% = 35\%.$$

Сабақта өзіндік тапсырмалар орындалып талқыланды, оқушылар түсініксіз болған сұрақтарына жауап алып, кері байланыс орындалды. Өткізілген сабақ қорытындыланып, оқушылардың жұмыс нәтижелері бағаланды.

Қорыта айтқанда, "Минералды тыңайтқыштардың жіктелуі және олардың құрамына кіретін қоректік элементтер " тақырыбына қысқа мерзімді жоспар түзілді. Сабақта ақпараттық коммуникативтік технологиялар қолданылды.

Сыни ойлау технологиясының бір ерекшелігі - көп сөйлемейтін, белсенділігі төмен оқушылардың өз мүмкіндіктеріне қарай топтар бойынша сабаққа қатысуға қолайлылығында. Бұл технологияны пайдалану жеке тұлғаның ойлау қабілетін дамытуға, эстетикалық тәрбие, коммуникативтік қабілеттерін шыңдауға, қолайлы шешім қабылдай алуға, ең бастысы, білім сапасын арттыруға негіз болды. Нәтижесінде оқушы еркін сөйлеп, өз ойын жасқанбай айтуға үйренеді; жұппен, топпен жұмыс істей отырып, бірін-бірі сыйлауға, шешімі табылмай жатқан мәселені ақылдасып шешуге ұмтылды, бірін-бірі оқытуға және дамытуға үйренеді, жағымды қарым-қатынасқа бейімделеді, ойы сараланған, дарынды, шығармашыл тұлға қалыптасады.

Әдебиеттер:

1. Ташенова А. Сын тұрғысынан ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту // Білім-Образование -2006.
2. «Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту нысандары мен әдістері » С. Мирсеитова, 2011 жыл.

ӘОЖ

ӨСІМДІКТЕРДІ МИКРОКЛОНДЫҚ КӨБЕЙТУ КЕЗІНДЕГІ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ЖАҒДАЙЫ

Қонысбек Н.Е. – М1505-11 тобының магистранты
Ғылыми жетекші: Утегенова Г.А. – Phd доктор
Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті
Биология кафедрасы

Резюме.

Микроклональное размножение растений позволяет многое. Когда погода плохая, вы можете создать хорошую и удобную среду для растений и размножить растения. Технология выращивания растительных тканей обеспечивает не только массовое размножение элитных растений, но и средства размножения и регенерации новых растений из генетически модифицированных клеток. Эта технология улучшает культуры за счет создания сомаклональных и гаметоклонических вариантов.

Ұлпа культурасы – жасушалардың, ұлпалардың, мүшелердің немесе бүкіл өсімдіктің *in vitro* жағдайында бақыланатын қоректік және қоршаған орта жағдайларында, көбінесе өсімдік клондарын алу үшін асептикалық культура. Алынған клондар таңдалған генотипке сәйкес келеді. Бақыланатын жағдайлар мәдениетті олардың өсуі мен көбеюіне қолайлы ортамен қамтамасыз етеді. Бұл шарттарға дұрыс қоректік заттармен қамтамасыз ету, орта pH, сәйкес температура және сәйкес газ және сұйық орта кіреді.

Өсімдік ұлпаларын өсіру технологиясы өсімдіктерді кең көлемде көбейту үшін кеңінен қолданылады. Өсімдік ұлпаларын өсіру әдістері зерттеу құралы ретінде қолданумен қатар, соңғы жылдары өсімдіктерді көбейту, ауруларды жою, өсімдіктерді жақсарту және қайталама метаболиттерді өндіру саласында үлкен өндірістік мәнге ие болды. Үздіксіз процесте жүздеген немесе мыңдаған қондырғыларды жасау үшін тіннің кішкене бөліктерін (эксплант

деп аталады) пайдалануға болады. Бір эксплантты жыл бойы маусым мен ауа райына қарамастан салыстырмалы түрде қысқа мерзімде және бақыланатын жағдайларда бірнеше мың өсімдікке көбейтуге болады. Қауіпті, жойылып кету қаупі төнген және сирек кездесетін түрлер жоғары көбею жылдамдығына және бастапқы өсімдіктер саны мен аумаққа қойылатын талаптардың аздығына байланысты микрокөбейту арқылы сәтті өсіріледі және сақталады[1].

Сонымен қатар, өсімдік ұлпаларының культурасы сомаклондық және гаметоклондық нұсқаларды өндіру арқылы дақылдарды жақсартудың ең тиімді технологиясы болып саналады. Микрокөбейту технологиясы жоғары сапалы өсімдіктерді алу үшін үлкен әлеуетке ие, жақсы бейімделген жоғары өнімді генотиптердегі пайдалы нұсқаларды ауруға төзімділігі мен стресске төзімділігі жоғары. Каллус культурасының белгілі бір түрі сомаклондық вариация потенциалына байланысты ата-аналық өсімдіктерден ерекшеленетін тұқым қуалайтын белгілері бар клондарды шығарады, бұл коммерциялық маңызды жақсартылған сорттарды жасауға әкеледі. Өсімдіктерді микрокөбейту әдістерін қолдана отырып, өнеркәсіптік өсіру дәстүрлі тұқымдармен, кесінділермен, егумен, ауа қабаттарымен және т.б. арқылы көбейту әдістерімен салыстырғанда бірқатар артықшылықтарға ие. Бұл вируссыз өсімдіктерге әкелетін жылдам көбею процестері.

Өсімдік ұлпасының культурасы асептикалық жағдайда эксплантан немесе тіпті бір өсімдік жасушасынан тұтас өсімдік шығарудан тұрады. Өсімдік биотехнологиясының бұл құрамдас бөлігі жасушаның тотипотенция құбылысына сүйенеді, бұл кез келген жеке жасушалардың мүшелерге тән барлық сараланған жасушаларды өндіру және тұтас өсімдікке регенерациялау қабілеті. Микрокөбейту өсімдік жасушаларының осы негізгі қасиетін салыстырмалы түрде қысқа уақыт аралығында элита генотиптерін үлкен масштабта жылдам жаппай көбейту үшін пайдаланады[2].

Қазіргі уақытта микрокөбейту ауыл шаруашылығында, бау-бақша шаруашылығында және өнеркәсіпте жыл бойына сау көшеттерді өндіру және өсімдік айналымын азайтуда айтарлықтай рөл атқарады (Суман, 2017). Бұл сонымен қатар өсімдіктердің генетикалық ресурстарын сақтау, егінді жақсарту және сомаклондық вариациядан жаңа сорттарды көбейту және генетикалық манипуляцияның негізгі технологиясы болып табылады. Дегенмен, бұл әдіс өсу мен даму процесінің әрбір дерлік кезеңінде химиялық дезинфекциялау құралдарын, сәйкес фитогормондардың өзгермелі концентрациясын, кейде антибиотиктерді, саңырауқұлақтарға қарсы, вирусқа қарсы препараттарды қолдануды талап етеді. Өсімдіктердің өсу реттегіштерінің (ӨӨР) кейбіреулері өте қымбат, сондықтан бұл технологияның таралуын және ауыл шаруашылығында оның табыстылығын шектейді[3].

Өсімдік ұлпаларын өсіру технологиясы. Микрокөбею - эксплант деп аталатын өсімдік сегментінен өсімдік материалын жаппай көбейтуге мүмкіндік беретін *in vitro* мәдениет әдісі. Эксплант өсімдіктің кез келген

бөлігінен, мысалы, жетілмеген эмбрионнан, тұқымнан, жапырақ бөлігінен, тамырдан немесе өркеннен, тозаңдан, тозаң дәнінен, аналық жасушадан, меристемадан немесе ұшынан тұруы мүмкін. Өсімдіктердің микрокөбеюі сонымен қатар эксплантты пайдалану және оларда дифференцияланбаған немесе сараланған жасушаларды өсіру процесін білдіреді. Эксплант стерильді жағдайда жасанды қоректік ортамен толтырылған культуралық контейнерде өсіріледі. Өсімдік ұлпаларын өсіру технологиясы элиталық өсімдіктерді жаппай көбейтумен қатар, генетикалық түрлендірілген жасушалардан жаңа өсімдіктерді көбейту және регенерациялау құралдарын да қамтамасыз етеді. Бұл технология сомаклондық және гаметоклондық нұсқаларды жасау арқылы мәдениеттерді жақсартады[4].

Микрокөбейту процесін кезеңге бөлуге болады:

1- Кезең: Өсімдіктерді иммобилизациялау және алдын ала өңдеу, эксплант таңдау.
2- Кезең: Ұйымдастыру.
3- Кезең: Ұзару және көбею.
4- Кезең: Тамырлау.

Микрокөбею процесінің бұл төрт кезеңі әдетте табиғатта кездесетін микробтармен әрекеттесу мүмкіндігінсіз жоғары қорғалған ортада өтеді. Сондықтан қалпына келтірілген өсімдіктер тікелей егістік жағдайға көшкен кезде осал болады. Сонымен, симбиотикалық және симбиотикалық емес саңырауқұлақтар мен бактериялар сияқты пайдалы микробтармен өзара әрекеттесуді ескеру маңызды. Соңғы жылдары кейбір ғылыми жұмыстар *in vitro* көбею процесінде пайдалы микроорганизмдермен бұл байланысты қалпына келтіруге әрекеттенді. Бұл микроорганизмдер эксплантардың өсуіне оң әсер етіп, жылыжайда және дала жағдайында трансплантация соққысын сақтау арқылы жақсы өмір сүруді қамтамасыз ете алады[5].

Микрокөбейту процесінде қажет өсімдік өсу реттегіштері. Өсімдіктердің өсу реттегіштері - бұл өсімдіктерде белгілі бір ынталандыруға жауап ретінде синтезделген және өте төмен концентрацияда болатын органикалық қосылыстар. Бұл химиялық хабаршылар немесе сигнал молекулалары өсімдіктің өсуін, дамуын, көбеюін және қартаюын реттеуде және бақылауда маңызды рөл атқарады. Екінші жағынан, олар эмбриогенезден бастап өсімдік дамуының барлық аспектілерін бақылайды, орган өлшемін реттеу, патогендерден қорғаныс, стресске төзімділік.

ӨӨР өсу, даму және қоректік заттардың бөлінуіне делдалдық арқылы өсімдікке өзгеретін ортаға бейімделуге мүмкіндік береді. Шығу тегі бойынша ӨӨР үш топқа бөлінеді: өсімдіктермен синтезделген, микробтық шығу тегі және синтетикалық қосылыстар[6].

Әдебиеттер:

1. Adesemoye, A. O., Obini, M., and Ugoji, E. O. (2008). Comparison of plant growth-promotion with *Pseudomonas aeruginosa* and *Bacillus subtilis* in three vegetables. *Braz. J. Microbiol.* 39, 423–426.

2. Akin-Idowu, P. E., Ibitoye, D. O., and Ademoyegun, O. T. (2009). Tissue culture as a plant production technique for horticultural crops. *Afr. J. Biotechnol.* 8, 3782–3788.
3. Al-Ani, L. K. T. (2019a). “Secondary metabolites of nonpathogenic *Fusarium* spp.; scope in agriculture” in *Secondary metabolites of plant growth promoting rhizomicroorganisms: Discovery and applications.* eds. H. B. Singh, C. Keswani, M. S. Reddy, E. S. Royano, and C. García-Estrada (Singapore: Springer), 59–76.
4. Al-Ani, L. K. T. (2019b). “Bioactive secondary metabolites of *Trichoderma* spp. for efficient management of phytopathogens” in *Secondary metabolites of plant growth promoting rhizomicroorganisms: Discovery and applications.* eds. H. B. Singh, C. Keswani, M. S. Reddy, E. S. Royano, and C. García-Estrada (Singapore: Springer), 125–143.
5. Al-Ani, L. K. T., and Mohammed, A. M. (2020). “Versatility of *Trichoderma* in plant disease management” in *Molecular aspects of plant beneficial microbes in agriculture.* eds. V. Sharma, R. Salwan, and L. K. T. Al-Ani (Cambridge: Elsevier Science), 159–168.
6. Ali, B., Sabri, A. N., Ljung, K., and Hasnain, S. (2009). Quantification of indole-3-acetic acid from plant associated *Bacillus* spp. and their phytostimulatory effect on *Vigna radiata* L. *World J. Microbiol. Biotechnol.* 25:519.

ӘОЖ

ҚАЗАҚСТАНДА ӨСЕТІН POLYGONUM L. ӨСІМДІКТЕРІНІҢ ЭФИР МАЙЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ БАКТЕРИЯҒА ҚАРСЫ ЖӘНЕ САҢЫРАУҚҰЛАҚТАРҒА ҚАРСЫ БЕЛСЕНДІЛІГІ.

Қонысбек А.Е. – М1505-11 тобының магистранты
Ғылыми жетекші: Утегенова Г.А. – Phd доктор
Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті
Биология кафедрасы

Резюме.

В статье представлены результаты выделения и компонентного хроматографического анализа эфирных масел растений Polygonum L., выращенных в Казахстане на производственных объектах Казахстана. Представлены результаты изучения антибактериальной и противогрибковой активности выделенных соединений.

Эфир майлары – құрамында эфир майы бар өсімдіктерден алынатын әртүрлі органикалық қосылыстардың сұйық көп компонентті қоспалары. Өсімдік эфир майлары жеке химиялық қосылыстардың – терпендер мен олардың туындыларының терпеноидтар, көмірсутектер, спирттер және т.б. күрделі және тұрақсыз химиялық құрамға ие. Эфир майлары суда ерімейді, бірақ спиртте, майда және басқа еріткіш материалдарда ериді.

Эфир майларын өндіру үшін пайдаланылатын эфир майы бар өсімдіктер жалбыз, бұта және ағаш эфир майы бар өсімдіктер сияқты жабайы өсетін де, мәдени де болуы мүмкін.

Эфир майлары құрамында эфир майы бар өсімдіктердің әртүрлі бөліктерінде әртүрлі жинақталады, олар көбінесе жапырақтарда, гүлдерде, тамырларда, жидектерде және тұқымдарда жиналады. Өсімдік тектес биоактивті заттар қабынуды кешенді емдеу мәселесін шешудің перспективалы құралдарының бірі болаалады. Әртүрлі өсімдіктерді емдік мақсатта қолдану ерте заманнан

белгілі. Қазіргі уақытта дәрілік заттардың синтетикалық химиясының қарқынды өсуіне қарамастан, табиғи фармакологиялық белсенді заттарды одан әрі зерттеу өзекті болып қала береді. Заманауи медицинада қолданылатын барлық дәрі-дәрмектің 40%-ға жуығы өсімдік шикізатынан алынуы осының дәлелі. Химиялық қосылыстардың басқа биологиялық белсенді топтарымен қатар фармакологиялық әсерінің кең спектрі бар эфир майлары медициналық тәжірибеде кең тарады [1-5].

Дәрілік өсімдіктердің негізгі артықшылығы - олардың ағзаға емдік әсерінің жұмсақтығы мен кеңдігі, тұрақты қолданғанның өзінде жанама әсерлер мен асқынулардың болмауы және пациенттердің жоғары төзімділігі. Сонымен қатар, медиальды өсімдіктер көбінесе табиғи биологиялық белсенді заттар мен дәрілік заттардың жалғыз және (немесе) экономикалық тиімді көзі болып табылады.

Осыған байланысты Polygonum L. өсімдіктері ерекше назар аударуды қажет етеді. Қазақстанда оның 44 түрі (8 эндемик) және тек 4 фармакопеялық түрі өседі. Басқа түрлері халық медицинасында кеңінен қолданылады, өнеркәсіптік игеруге жабайы өсімдіктердің 12 түрінің қоры жеткілікті, бірақ олар әлі ресми медицинада қолданылмайды [6].

Polygonum L. - тау бұталары, қияқ, бұталар, бір жылдық, көп жылдық шөптесін өсімдіктер. Сабақтары тік, қиғаш, бұйра. Жапырақтары тегіс немесе өрескел. Гүлдері қос жынысты, 5-6 жапырақшадан тұрады. Тозаңдануы жәндіктер арқылы және көбінесе өздігінен тозаңдану жүреді. Жемісі өсіп келе жатқан периантпен қоршалған, пішіні үшбұрышты немесе линза тәрізді жаңғақ. Жемістер екі түрлі болып келеді: қысқа, жазда қара қоңыр, кеудешемен қоршалған, ал күзде жасыл-қоңыр, ұзартылған, тамырдан шығып тұратын, кейде жарты ай тәрізді. Жемістер желмен, құмырсқалармен және сумен таралады. Қымыздық (Riimex acetosella) және түйіршіктер сияқты арамшөптердің жемістері малдың, соның ішінде үй жануарларының, адамның аяқ киімдері мен көліктердің аяқтарына жабысып, балшықпен бірге таралады. Тау, қоңыржай және тропиктік аймақтарда таралған 300-ге жуық түрі бар. ТМД-да 150-ге жуық түрі бар. КСРО флорасында 124 түрі сипатталған. Гүлшоғырының төменгі бөлігінде G. viviparous (P. viviparum) вегетативті көбеюге арналған пиязшықтар орналасқан. Қымыздықтардың көптеген түрлерінің гүлдері желмен тозаңдануға бейімделген. Олар желдің екпінділерінен оңай тербеледі және үлкен қауырсын стигмалары шаңды жақсы ұстайды. [7].

Қарақұмық бал өсімдіктерінің ішінде бағалы: қарақұмық, жылан шаққан (Polygonum bitorta) және т.б. Қарақұмық балының дәмі нәзік, қою қоңыр түсті болады. Сондай-ақ қарақұмық құрамында бояғыш өсімдіктер де бар. Тау бояуы өсімдігі (Polygonum tinctorium) 4-5% индиго береді, ал түйін тамыры да көк бояу береді. Сәндік өсімдік ретінде көпжылдық Балжуан жорғасы (P. baldshuanicum) қолданылады. Қарақұмықтың емдік қасиеттері бұрыннан белгілі. Ежелден халық медицинасында мыналар қолданылады: құс саңғырығы (Polygonum aviculare L.), бүйрек түйнектері (Polygonum persicaria

L.), жылан немесе жылан саңырауқұлағы (Polygonum bistorta L.). Таулы тұқымның басқа түрлері халықтық медицинада және заманауи медицинада қолданылады[8].

Polygonum L. өсімдіктерінің ортақ қасиеті - қан тоқтататын (К витамині), қабынуға қарсы (флавоноидтар), тұтқыр (таниндер), қабықшаларды және сергітетін (полисахаридтер) әрекетімен ерекшеленеді. Олар антипиретикалық, диафоретикалық, тоник, несеп айдағыш, холеретикалық, микробқа қарсы, антисептикалық ретінде қолданылады. Сонымен қатар, олар шырышты қабаттардың қан кетуін азайту, қалыпты қан қысымын төмендету және жараның жазылуын тездету үшін қолданылады [9].

Polygonum L. майының қатысуымен бактерияға қарсы белсенділікті арттыру үшін эфир майларының скринингі үшін дискілік диффузия әдісі қолданылды. Бактериялық суспензия диаметрі 85 мм пластиналарға Мюллер-Хинтон агары бар стерильді мақта тампонын пайдаланып біркелкі микроб өсімін алу үшін үш бағытта таралады. Асептикалық жағдайда бос стерильді дискілер 5 мкл эфир майымен сіңдірілген. Майды жақсы сіңіру үшін дискілер бөлме температурасында 5 минутқа қалдырылды, содан кейін егілген агар бетіне қойылды. Анықтамалық бақылау ретінде ципрофлоксацин (10 мкг/диск) бар стандартты диск пайдаланылды. Петри табақшалары майдың жақсырақ диффузиясы үшін бөлме температурасында 30 минутқа қалдырылды, содан кейін 370С инкубаторға 24 сағатқа қойылды. Инкубациялық кезеңнен кейін эфир майлары бар дискілердің айналасындағы тежелу аймақтарының диаметрлері өлшенді.[10].

Эфир майлары қоспалары бар дискілердің айналасындағы тежелу аймақтарының диаметрін бағаладық. Осы мақсатта 50 мкл Polygonum L. майын 50 мкл сәйкес екінші маймен араластыру арқылы стерильді эпендорф түтіктерінде эфир майларының қоспаларын дайындадық. Содан кейін қағаз дискілері эфир майларының 5 мкл тиісті қоспасымен сіңдірілді.

Эфир майы қоспасын зерттеуге арналған дискілік диффузиялық талдаудың нәтижелері май қоспасының тәжірибелік тежелу аймағын индифферентті комбинациялық әсердің теориялық тежелу аймағының ауданымен салыстыру арқылы бағаланды (Polygonum L. майы + 1⁄2 үшін тежелу аймағының 1⁄2 бөлігі ретінде есептелген). Екінші май үшін тежелу аймағының 2 аймағы). Қолдану нәтижелері статистикалық өңдеуден өтті.[11]

Әдебиеттер:

1. A. E. Edris, Phytother. Res., vol. 21, pp. 308-323, 2007.
2. M. M. Farag, J. Drug Res., vol. 26, pp. 38-45, 2005.
3. F. Bakkali, Food Chem. Toxicol., vol. 46, pp. 446-475, 2008.
4. S. Burt, Int. J. Food Microbiol., vol. 94, pp. 223-253, 2004.
5. K. Takarada, R. Kimizuka, N. Takahashi, Oral Microbiol. Immunol., vol. 19, pp. 61-65, 2002.
6. State Pharmacopoeia of the Republic of Kazakhstan, Almaty: Silk Way, 2008.

7. Еленевский А.Г. и др. высшая или земная ботаника: Сб. для шпилек. Высшее пед. учебник учреждений // А.Г. Еленевский, М.П. Соловьева, В.Н.Тихомиров – М.: Издательство «Академия Центр», 2000. – 432 с.
8. Хржановский В.Г. Курс общей ботаники (элементы систематики, экологии растений и географии). Три. для сельскохозяйственных вузов. - М., Высшая школа, 1976. - 480 с.
9. Гринкевич Н.И., Гринкевич И.А., Баландина В.А. Лекарственные растения: Справочник не допускается к использованию в учебном процессе. — М.: Высшая школа, 1991. — 125 с.
10. Губанов И.А., Киселёва К.В., Новиков В.С. Дикие полезные растения. - М.: Ред. МГУ, 1993. - 300 с.
11. R.A.Muzychkina,D.Yu.Korulkin,Methodologyofresearchofnatural metabolites, Almaty: MV-Print, 2012.

ӘОЖ 372.854

ЕКІНШІ АНАЛИТИКАЛЫҚ ТОП КАТИОНДАРЫНЫҢ ҚАСИЕТТЕРІ

Әлі С.М – 1504-10 тобының студен
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қаласы

Резюме

В статье представлена методика выполнения качественых реакций катионов второй аналитической группы. Процесс осаждения катионов был показан в заранее подготовленном видеоролике.

Қазақстанда білім беру саласы оқытудың жаңа технологияларын қолдана отырып дамытуды өзекті мәселе ретінде қарап, ресурстар мен технологиялардың қол жетімділігін қамтамасыз етуде. Химия пәнін жалпы орта білім беретін мектептерде, жоғары оқу орындарда оқыту мәселелері [1] авторлардың мақаласында қарастырылған. Онда, химия пәнінен толыққанды білім алу үшін оқушылардан химиялық тәжірибелерді орындауды, оны оқу үдерісінде үздіксіз қолдануы қажеттілігі айтылады. Химиялық тәжірибе немесе эксперимент ғылыми негізде жоспарланып, білім алушылар белгілі бір сыртқы жағдайларға байланысты қандай да бір табиғи құбылысты бақылайды, оны берілген шарттарға сәйкес сан мәрте қайталауға болады, демек, зерттеуші өзінің сезім мүшелері арқылы құбылыстың шыңайлылығына көз жеткізеді. Химиялық тәжірибелер аналитикалық химияның зертханалық сабақтарында қолданылады, екінші аналитикалық топ катиондарының сапалық қасиеттерін зерттеу зертханалық тәжірибелер арқылы орындалады.

Күміс. Күміс-жалтырауық жұмсақ жақсы созылғыш жылуды және электр тогын жақсы өткізетін ақ түсті металл.Сол жұмсақтығынан өзі жеке көп пайдаланылмайды.Оның құймасын түрлі бұйымдарды қасық, пышақ, түрлі ыдыстар, әшекей заттарды т.б. жасауға қолданады. Күміс заттарды сынама дейтін болады .Ол мың грамм құймадағы күмістің грамм мөлшерін көрсететін сан. Сынап. Сынап – сұйық металл, жылтырап тұрады, - 39 градуста қатты күйге көшеді. Қыздырғанда 0-100 градус арасында көлемі газдардай ұлғаяды. Сынап қалыпты температурада-ақ ұшып буға айналады. Буы улы.Сынап, ең көп таралған және қоршаған ортаның қауіпті органикалық ластағыштары.

Сурет 1. Бос күйіндегі сынап.

Сынап кең қолданылады, көп сынап күркіреуік сынап деп аталатын қопарылғыш зат жасауға жұмсалады, ол барлық оқтардың пистондарының құрамына кіреді; біраз сынап физикалық аспаптар - термометр, барометр, насостар т.б жасауға кетеді; сынап амальгама жасауға пайдаланылады Қорғасын. Қорғасын да қалайы сияқты ерте заманнан белгілі металл. Тіпті көп уақытқа дейін – алхимия дәуіріне дейін – қорғасын мен қалайы екі басқа металл екендігін білмейтін.Қорғасын жаратылыста түрлі қосылыстар құрамында болады.Қорғасын ,уран мен торийлан басталатын радиоактивтік процестердің ең ақырғы тоқтайтын радиоактивт емес элементі.Торийден түзілген қорғасынның атомдық массасы 208, ураннан түзілген қорғасындікі 206; бұл қорғасынның екі түрлі изотопы.

Сурет 2. Бос күйіндегі қорғасын.

Екінші аналитикалық топ катиондарына сапалық реакциялар жүргізу.

Ag^+ катионының реакциясы.

https://youtu.be/q4zNtqilydw

https://youtu.be/7lAZDVqhFrk

K_2CrO_4 әсері. Ag^+ катионы калий хроматымен бейтарап ортада әрекеттесіп, қызыл түсті күміс хроматы тұнбасын береді [1]:

$$2AgNO_{3+}K_2CrO_4 \rightarrow Ag_2CrO_4\downarrow+2KNO_3$$

Сурет 3. Күміс хроматының тұнбасы.

*Реакцияның орындалуы.*Күміс нитартының 2 тамшысына 2 тамшы калий хроматы тұнбасын ерітіндісін қосады, тұнбаның түзілгенін бақылайды.

1) Реакцины pH=6,5-7,5 аралығында тұруы қажет;
2) Күшті қышқылдық ортада, аммиак ерітіндісі қатысында тұнба түзілмейді. Сірке қышқылы қатысында-$Ag_2Cr_2O_7$, күшті сілтілік ортада - Ag_2O, аммиак қатысында еріп комплексті қосылыс $[Ag(NH_3)_2]_2CrO_4$ алынады;
3) Реакцияның жүруіне Pb^{2+}, Ba^{2+}, Sr^{2+}, Bi^{3+}, Hg_2^{2+} иондары кедергі келтіреді.

Hg^+ -катионы сапалық реакциясы.
https://youtube.com/shorts/IjYEM7ShAp8?feature=share

Калий немесе натрий гидоксиді. Hg_2^{2+} ионымен әрекеттескенде қара түсті сынап оксиді түзіледі:

$$Hg_2(NO_3)_2+2NH_4OH \rightarrow Hg_2O\downarrow+2NaNO_3+H_2O$$

$$Hg_2^{2+}+2OH^- \rightarrow Hg_2O\downarrow+ H_2O$$

Сурет 4. Сынап оксидінің тұнбасы.

*Реакцияның орындалуы.*Сынап(I)тұзы ерітіндісінің 1-2 тамшысына 1-2 тамшы сілті ерітіндісін қосып, қара тұнба түзілгенін байқайды.

Pb^+ катионының реакциясы.
https://youtu.be/dHCF49X0n6M

KI әсері (формакопиялық реакция). Pb (II) ерітіндісі KI әрекеттескенде сары түсті тұнба түзіледі. Тұнба реактивтің артық мөлшерінде ериді:

$$Pb(NO_3) + 2KI \rightarrow PbI_2 \downarrow + 2KNO_3$$

$$PbI_2\downarrow +2KI \rightarrow K_2[PbI_4]$$

Сурет 5. $K_2[PbI_4]$ тұнбасы

Реакцияның орындалуы. Pb (II) тұзы ерітіндісінің 2-3 тамшысына сондай көлемде калий йодидін қосып сары түсті тұнбаның түзілуін байқау, егер тұнбаға бірнеше тамшы су және 1-2 тамшы 2н сірке қышқылын қосып қыздырса сары тұнба ериді, бірақ суыққаннан кейін жарқыраған алтын тәрізді сары кристалдар түзілді.

Жұмыс барысында, II-ші аналитикалық топ катиондарына сапалық реакциялар жүргізілді. Екінші топ катиондарының сапалық реакцияларына бірнеше тәжірибелер жасалды, ол тәжірибелер нәтижесінде аналитикалық эффект байкалады. Дайындалған видеороликтерде тәжірибелік жұмыстың орындалу техникасы толықтай көрсетілген.

Әдебиеттер:

1. Крешков А.П. Основы аналитической химия. 1 том. 1976, “Химия”, Москва

ӘОЖ 504.75.06

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Рахматулла М.Д., Айтмахан Д.Т., – 1507-10а тобының студенттері
Суебай Ардақ – №36 Қазыбек би атындағы жалпы орта мектебі, 7 “Ә” сыныбы
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье представлены результаты изучения изменения состава воздуха и его загрязнения. Определена кислотность снеговой и дождевой воды. Определены pH почвы, сульфат-ионов, содержание нормальных карбонатов с добавлением хлороводородной кислоты.

Адамның табиғатқа әсер етуінің артқаны соншалық, табиғи ортаны сақтау проблемасы адамның өзінің тіршілік ету проблемасымен ортақтасып жатыр. Сондықтан экологиялық проблемаларды шешудің саяси, экономикалық, идеологиялық және құқықтық құралдарын дайындау туралы мәселе тұр. Халықаралық құқықтың барлық негізгі қағидалары қоршаған ортаны қорғау және ұтымды пайдалану сферасындағы басты реттеуші болып табылады.

Әлемдік экологиялық проблемалар – әлемді тұтас қамтитын табиғи, табиғи-антропогендік немесе таза антропогендік құбылыстар. Аталған ғаламдық проблемалар өзара тығыз байланысты және барлығы іс жүзінде жердегі экологиялық дағдарыстың даму процесімен қалыптасады. Зор геосаяси проблеманың экологиялық қауіптілігінің мынадай көріністері бар: Табиғи экожүйенің бүлінуі, озон қабатының жұқаруы, атмосфераның, әлемдік мұхиттың ластануы, биологиялық түрлердің немесе әралуандылықтың азаюы және т.б.

Қазіргі уақытта ең негізгі әрі өзекті мәселелердің басында тұрғандығы. Себебі демографиялық жарылыс нәтижесінде адамдардың табиғаттан алатын ресурстары, яғни тұтынушы ретінде қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін табиғи негіздерді пайдалануы шектен тыс көбейіп кетті. Егер тарихқа үңілсек, 1930 жылғы адам саны 2 млрд адам болған, біздің уақытта жер бетіндегі адам саны 8 046 949 318 жеткендігі. Бұл көрсеткіш адамның саны өскен сайын табиғаттан алатыны және адамнан шығатын қалдықтың көп мөлшерде болуын көрсетеді. Енді адам табиғаттан өз өміріне қажетті ресурстарды алудан бөлек табиғатқа өте аз мөлшерде зиянды заттарды шығару мәселесі тұр. Себебі, экология күн өткен сайын нашарлап бара жатыр [1].

а) ә) б)

1 -сурет. а) “Нұрсәт” ш/а, 9:15 уақытындағы атмосфера бейнесі; ә) “Нұрсәт” ш/а, 12:20 уақытындағы атмосфера бейнесі; б) “Нұрсәт” ш/а, 17:30 уақытындағы атмосфера бейнесі.

Тәжірибе нәтижесінде атмосферадағы ауаның бір күндегі осындай өзгерістері, әр тәулік мезгіліндегі атмосфера ауа қабатына шығарылатын улы газдардың мөлшерінің әртүрлілігін көрсетеді. 1-а); ә); б) – суреттерінде атмосфераға таңғы 09:15 және кешкі 17:30 уақыттарында улы газдардың көп бөлінуі айқын байқалды.

Адамның өмір сүруіне керекті құнды дүниелердің негізі – ауа. Адам ауасыз максималды 50 секунд өмір сүре алады. Сонымен қатар біздің барлық тіршілік әрекеттеріміз ауамен тікелей байланысты. Қазіргі уақытта атмосфера көп қалдық шығаратын автокөліктер, атап айтқанда ҚР 2021 жылдың соңына қарай 3,8 млн жеңіл көлік тіркелген. Ал көліктердің 86,6%-ы ескі көліктер. Ескерте кеткен жөн, көліктердің максималды қолдану мерзімі 10 жыл [2].

а) ә)

2 – сурет. а) қар суының pH-ы; ә) жаңбыр суының pH-ы.

2 -а) суретінде қар суының қышқылдылығын зерттелінді (17.11.2021ж.). Қар суларының pH ортасы 7-ден жоғары болуы тиіс, судың қышқылдығының жоғарылауынан су өсімдіктері өле бастайды,. Тәжірибенің нәижесінде қар суының pH – 5 тең.

2-ә) суретінде жаңбыр суының қышқылдық қасиетін анықталды (18.01.2022ж.). Жалпы жаңбыр суларының pH ортасы 7-ден жоғары болуы тиіс pH=6 болғанда тұщы су асшаяндары өледі, . Жаңбыр суын жинақтап алынып, оның pH метр, лакмус қағазы арқылы анықталды. Тәжірибе нәтижесі: жаңбыр суының pH - 4,5 тең екендігін көреміз, яғни жаңбыр өз кезегінде қышқылдық қасиет көрсетіп тұр. Топырақ құнарсызданады.

а) ә) б)

3 – сурет. а) топырақтағы қалыпты карбонаттарды анықтау; ә) топырақтағы сульфат иондарын анықтау; б) топырақтың pH-ы.

3-а) суретінде карбонат иондары анықталды. Фарфор ыдысына 5г мөлшерде топырақ орналастырылған және 10% тұз ерітіндісінің 6-7 тамшы қосылды.

$$CaCO_3 + 2HCl \rightarrow CaCl_2 + CO_2 + H_2O$$

Тәжірибе нәтижесінде топырақ қайнайды. Топырақтың қайнауы топырақ құрамындағы CO_2 газының бар екендігін көрсетеді. Фотосинтез процесіне сай топырақтың құрамындағы CO_2 газының болуы тұрақтылықты білдіреді.

3-ә) суретінде сульфат иондары анықталды. 5 мл сүзіндіге концентрацияланған тұз қышқылының 2-3 тамшысын және барий хлоридінің 20% ерітіндісін 5-6 тамшысын қосылды.

$$CaSO_4 + BaCl_2 \rightarrow BaSO_4 + CaCl_2$$

Тәжірибе нетижесінде барий сульфаты тұнбаға түскен болса, бұл сынамадағы топырақ қышқыл ортаға бейім. Себебі, күкірт окиді – қышқыл жаңбардың пайда болуына ықпал ететін негізгі ластаушы.

3 -б) суретінде топырақтың pH ортасы анықталды. Ол үшін топырақтың 2 г-ын 35 мл дистилденген сумен араластырып, индикатор лакмус қағазымен топырақтың ортасын анықтаймыз. Топыраққа негізінен ең қолайлы орта pH-7 болуы тиіс. Тәжірибенің нәтижесінде топырақтың pH ортасы 5.5 дейін төмендегені анықталды.

Қорытындылай келе, ауа құрамындағы болып жатқан өзгерістер және ауаның ластану мөлшері зерттелді. Сондай – ақ қар суы мен жаңбыр суының қышқылдығы анықталды. Топырақтың құрамындағы қалыпты карбонаттарды HCl қосу арқылы және топырақтың pH ортасы, SO_4^{2-} иондарын анықтау реакциясы жүргізілді. Бұл реакциялар жоғарыда тәжірибелік бөлімде көрсетілді.

Мектепке дейінгі орындарда және мектепте, ЖОО экологиялық сананы қалыптастыру. Экологияға деген көзқарас дұрыс қалыптастыру үшін алдын ала оларға видеороликтер көрсетіп, қоршаған ортаның тазалығының пайдасын, сонымен қатар лас табиғат ортасының қаншалықты зиян екендігін түсіндіру. Экологиялық сана осы уақытқа дейін қалыптасқан, демек алдағы уақытта да қалыптасады.

Әдебиеттер:

2. Сырлыбекқызы С., Сейдалиева Л.Х., Қойбақова С.Е., ”Экологиялық мониторинг” – 2019, Алматы. ЖК “LP – Zhasulan”;
3. Бейсеева Г.Б., Қозыбаева Ф.Е., Өнербаева З.О., “Топырақ қасиеттерін далалық және зертханалық зерттеулер” – 2019, Алматы, ЖК “LP – Zhasulan”;
5. [1] https://countrymeters.info/ru/World#:~:text=%D0%A1%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B9%20%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B5%2C%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%86,%D0%BD%D0%B0%2096%20954%20665%20%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA
6. [2] https://naryk.kz/news/qazaqstanda-eski-kolikter-kobeip-barady

ӘОЖ 372.854

ПЕСТИЦИДТЕРДІҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ РӨЛІ

Абдубек А.О., Укебай С.Н.-1504-10 тобының студенттері,
Төлепберген Асхат - №36 Қазыбек би атындағы жалпы орта мектеп, 9 «Ә» сынып оқушысы.
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогигалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Summary

The article presents information on the use of pesticides in agriculture and in various greenhouses. The harmful properties of herbicides have been studied.

Топырақтың химиялық құрамына — тыңайтқыштар мен зиянкестерге, арам шөптерге, ауруларға қарсы әртүрлі химиялық заттар қолданылатын ауыл шаруашылығы да әсер етеді. Қазіргі кезде ауыл шаруашылығы процесіндегі зат айналымға түсетін заттардың мөлшері өнеркәсіп орындарынан бөлінетін заттардан кем түспейді. Айта кетерлігі, тыңайтқыштар мен улы химикаттарды қолдану жылдан-жылға артып келеді. Ал топырақтың құнарлылығы алынған өнім мен ондағы өсетін өсімдіктердің түрлік құрамына байланысты. Қазіргі кездегі топырақты ластаушыларының негізгі көздері мыналар:

- пестицидтер;
- минералдық тыңайтқыштар;
- өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы қалдықтары;
- атмосфераға өнеркәсіп орындарынан бөлінетін газды-түтінді заттар;
- мұнай және мұнай өнімдері.

Сондықтан да пестицидтердің ауыл шаруашылығына, яғни әр түрлі жылыжайларда, көшетханаларда, жылу сүйетін жидектер мен көкөністерді, гүлдерді және басқа да өсімдіктерді жыл бойы өсіруге мүмкіндік беретін, қорғалған, жылытылатын, кендігі әр алуан құрылыс орындарына әсері - қазіргі таңда өзекті мәселе болып табылады.

Пестицидтер - бірдей дәрі-дәрмектер, бірақ өсімдіктерді аурулардан, зиянкестерден, арамшөптерден және басқа зиянды заттардан қорғауға арналған. Әдетте, оларды қуатты химиялық концерндер шығарады, олар көбінесе ірі фармацевтикалық компаниялар болып табылады. Олар заттың молекулаларын жасайды - синтездейді, көбінесе бұл адамдар үшін дәрі бола ма, ауыл шаруашылығына арналған пестицид бола ма, білмейді. Әрине, пестицидтерді сынаудың кейбір кезеңдерінде өрескел қателіктер жіберілді. Бірақ бағбандар мен бағбандардың жеке практикасының көпшілігінде басты проблема сапасыз жабдықты пайдалануда және қауіпсіздік шараларын сақтамауда қолданылатын дәрілік заттардың нормаларын нашар білуден және ескеруден тұрады. Сондай-ақ пестицидтерге өсімдіктердің жапырақтарын жою үшін пайдаланатын - дефолианттар, өсімдіктің артық гүлдерін құрту үшін - дефлоранттар, өсімдіктің дамуы мен өсуің реттейтін - химиялық заттар, арамшөптерді жою үшін гербицидтер, жәндіктер, кемірушілер және басқа да жануарларды үркіту үшін қолданылатын химиялық заттар - репеллленттер, жою үшін алдымен жәндіктерді еліктіретін - аттрактанттар, жәндіктерді жыныстық стерилдеу үшін қолданатын – стерилизаторлар. Пестицидтерді пайдалану ауыл шаруашылығы мен орман

шаруашылығының өнімдерін арттырғанымен топыраққа, қоршаған ортаға зиянды болып келеді.

Пестицидтер шығу тегіне байланысты химиялық, биологиялық (немесе микробиологиялық) және шөптік препараттар болып бөлінеді. Бірақ кез-келген жағдайда, қазіргі заманғы өсімдіктерді қорғау құралдары жылы қанды жануарларға (яғни, үй және жабайы аңдарға, құстарға, балықтарға, пайдалы жәндіктерге және адамдарға арналған) тиімді және уытты болмауы керек. Олар салыстырмалы түрде аз мөлшерде қолданылуы керек, қоршаған ортаға кері әсерін тигізбеуі керек және табиғи жағдайда тез қоршаған ортаға зиянсыз компоненттерге айналуы керек.

Гербицид-зиянкестерді өлтіру үшін пестицидтерді қолдану тәсілі ретінде қажет емес өсімдіктерді өлтіруге арналған өнім. Көбінесе, гербицидтер арамшөптерді өлтіруге немесе щетканы тазалауға арналған. Синтетикалық және органикалық гербицидтер бар. Олардың бәрі сақтықпен және мұқият пайдаланылуы керек. Өнім органикалық болып табылады, ол адамдарға, үй жануарларына, малға және «жақсы» өсімдіктерге улы болуы мүмкін емес дегенді білдірмейді. Тәжірибе жүргізу мақсатында ураган гербициді алынды. Ураган - гербицид, әсер етуші заты глифосат+тримезиум. Жаңадан өсіп шыққан арамшөптерге қарсы қолданылады. Жұмсалу мөлшері - 2,0-6,0 кг/га (сурет 1.1, 1.2).

Сурет 1. 1

Сурет 1.2

№1.Тәжірибе. Гербицидтің арамшөпке әсері.

Сурет 2.1

Сурет 2.2

Сурет 2.3

2.1. Арамшөптен тазартылған-құнарлы жер.

2.2. 100х100 м жерге гербицид (ураган) құйылған жер.

2.3. Арамшөптен тазартылмаған және де гербицид құйылмаған жер.

Сонымен, бұл тәжірибеде жерге, яғни арамшөпке гербицидтің әсері байқалынды.Гербицид ретінде ураган қолданылды.Ураган-біржылдық және көпжылдық дәнді және қосжарнақты арамшөптерді жоюға қоолданылады. Қолайлы ауа-райы жағдайында және пайдалану ережелерін сақтаған кезде ерітінді өсімдік жасушаларына 1,5-3 сағат ішінде енеді. Көзге көрінетін әсер

бүркуден кейін 2-3 күнде көрінеді. Шөп құрап, сарыға айналады. 10-14 күннен кейін топырақ тазарып, әрі қарай өңдеуге жарамды болады.

№2. Тәжірибе. Озанатор көмегімен көкеніс құрамындағы пестицидтерді тазарту**.**

Сурет 3.1.

Сурет 3.2

Тәжірибе барысында, ең алдымен тазартылатын көкөніс шыны ыдысқа салынды. Озонатор түтігі суы бар ыдысқа салынып, 10-15 минутқа қойылды. Көбіктенудің нәтижесінде көкөніс(қияр) тазартылды. Өнімді ағынды сумен шайып қолдана беруге болады.

Қорытынды. Мақалада ауыл шаруашылық дақылдарын түрлі зиянкестерден сақтауда кеңінен қолданылып жүрген, химиялық заттардың, яғни пестицидтердің ауыл шаруашылығына әсері зерттелді. Ауыл шаруашылық дақылдарын түрлі зиянкестерден сақтауда кеңінен қолданылып жүрген химиялық заттарды-пестицидтер деп атайды. Бұлардың ішінде арам шөптерге қарсы күресуде қолданылатын гербицид қарастырылды.

Әдебиеттер:

1. Батраков В.В., (рецензент), составители: Васильев Д.А. , Феоктистова Н.А., Золотохин С.Н. История микробиологии: Курс лекций. – Ульяновск, 2007. – 74с.
2. Беднова О.В. Немабакт – биоинсектицид, перспективный в лесозащите. Журнал «Лесное хозяйство» №1, 2003.

ӘОЖ 54.066

ТҰРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ҚАЙТА ӨҢДЕУ

Қасымбек А.О., Таджиева Т.Е. -1504-10 тобының студенттері,
Каликулов Амиржан- №36 Қазыбек би атындағы жалпы орта мектеп, 7 «Б» сынып оқушысы
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қаласы

Резюме:

В статье поднимались вопросы переработки бытовых отходов. Рекомендуется установка пунктов сбора и выборочного приема бытовых отходов.

Жер шарындағы халық айтарлықтай өсуде және сонымен бірге тұтыну үшін әртүрлі өнімдер шығаратын өндірістік кәсіпорындар өсуде. Бұл жұмыспен қамту саны да артып келе жатқанын көрсетеді. Тұрмыстық қалдықтарды өңдеудің бұрын талап етілген әдістері: жерлеуді жою қойылған

міндеттерді шешуді тоқтатады және қоршаған орта үшін қауіп төндіреді. Егер сіз осындай процедураларды қолдануды жалғастыра берсеңіз, жер біртіндеп нағыз полигон түрінде болады.Мысал ретінде ескі шиналары бар пластикалық бөтелкелерді ыдырату процесін қарастыруға болады. Олардың ыдырауының ең аз мерзімі-100 жыл, ал полиэтилен пленкасы шамамен 200 жыл ішінде ыдырайды. Қатты тұрмыстық қалдықтарды өңдеу жаңа мәселе емес және оны жоюдың әртүрлі әрекеттері жасалуда. Қазіргі уақытта металл сынықтарымен макулатураны құрастыру бойынша жобалар жасалуда, шыны ыдыс та белсенді қабылдануда. Барлық осы әрекеттер кейінгі қайта өңдеуге бағытталған. Қазіргі уақытта қатты тұрмыстық қалдықтарды өңдеудің әртүрлі технологиялары бар. Ең танымал әдістер, олардың арасында үш топты бөлуге болады. Өнеркәсіптік, азық-түлік кәсіпорындарынан әкелінетін тұрмыстық өнімдер. Бұған тұрғын үйлердегі қоқысты да жатқызуға болады. Қатты қалдықтар санатына орналастыруға болатын құрылыс жұмыстары. Төртінші қауіптілік сыныбында орналасқан өнеркәсіптік шикізатты қабылдауға жол беріледі. Алайда, егер олардың жалпы саны бүкіл массаның 1/3 аспайтын болса ғана қабылданады . Келесі топтарды әкелуге тыйым салынады: құрамында асбест, қож бөлшектері, сондай-ақ күл бар төрт қауіптілік сыныбының құрылыс шикізаты; радиоактивті сипаттағы қалдықтар. Мұндай сайттарды тек Санпиннің талаптарына сәйкес және ауа немесе су ортасын қолдана отырып, адамдарға бактериялармен жұқтыру қаупі аз жерлерде жабдықтауға болады.

Компостинг. Мұндай процедура тек табиғи өнімдерге жарамды. Бұл тамақ қалдықтары, өсімдіктер, қағаз өнімдері және басқа компоненттер. Бұл манипуляция ауыл шаруашылығында сұранысқа ие жоғары сапалы тыңайтқыш болып табылатын компост алуға мүмкіндік береді. Барлық оң қасиеттермен компостинг сирек қолданылады, өйткені ол жеке үйге қатысты [1].

Төмен температуралы пиролиз. Атмосфераға зиянды элементтердің шығарылуы минималды белгіге дейін азаяды, сондықтан технология перспективалы болып саналады. Бұл әдіс кезінде жылу энергиясына немесе электр энергиясына айналдыруға болатын көптеген жылу жасалады. Егер қоқыс осы техниканың көмегімен өңделсе, көптеген пайдалы ингредиенттерді өңдеуден алуға болады. Осы себепті төмен температуралы пиролиз экономика тұрғысынан тиімді жоба болып саналады. Ірі заттарды жоюмен бірге сұрыптаумен қатар, түсті және қара металл сынықтарымен бірге жүреді. Процесс барысында пиролитикалық газ, май және басқа да жанама ингредиенттерді алу үшін алынған материалды кептіру және ыдырату арқылы ұнтақтау жүзеге асырылады. Өңдеу өнімдерінде барлық ластанулар жойылады және алынған газдың температуралық режимі төмендейді. Алынған газды бу, электр және жылу энергиясын алу үшін пайдалануға болады. Осы әдісті қолдана отырып, жанғыш ингредиенттердің аз бөлігі бар заттарды өңдеуге болады. Пайда болған газ төменнен жоғары қарай қозғалады және жоғарыдан жеткізілетін қоқыс арқылы өтеді. Сонымен қатар, газ өнімі шаңды сіңірмейді, бұл қалыптасқан өнімнің тазалығын көрсетеді. Манипуляциялар оттегісіз жүргізілетіндіктен, көмірсутекті жағу кезінде пайда болатын газ өнімдерінде

қауіпті ингредиенттер жоқ. Егер мұндай пиролиз кезінде элементтердің сұйық формасы пайда болса, оны мұнай өнімдерін ауыстыру ретінде пайдалануға болады. Күлде қышқылданбаған көміртегі жоқ, ол төмен температурамен сипатталады, сондықтан ол құрылысқа жарамды. Қатты тұрмыстық қалдықтарды сауатты қайта өңдеу қоқысты жинау сатысында бөлуден басталады. Көптеген еуропалық мемлекеттер бұл әдісті қолданады және оны күнделікті өмірдің ажырамас нормасына байлайды. Әрбір саналы адам қоқысты шығару кезінде өз бетінше бөлуі қажет. Қазақстан аумағында мұндай тәсіл жаңашылдық сатысында және күнделікті өмірге енді ғана ене бастады. Осы себепті сұрыптау әдетте тек қоқыс өңдеу цехында жүзеге асырылады. Шикізат сұрыпталғаннан кейін өңдеуді бастауға болады. Белгілі бір түрдегі қатты қоқысқа мамандандырылған қоқыс өңдейтін қондырғылар бар, ал қалған категорияларды да қайта өңдеуге болады. Қағаз өнімдері басылады және қалыптасқан макулатура қағазды қайталама шикізат ретінде шығаратын мекемелерге сатылады. Пластикалық бөтелкелерді одан әрі сату үшін пресс астына жіберуге немесе шеберханада ұқсас жабдық болса, өңдеуге жіберуге болады [2].

Қорыта келе, қазіргі таңда тұрмыстық қалдықтарды өңдеу өте маңызды болып келеді. Себебі, тұрмыстық қалдықтар жүз жылдай ыдырамай, қоғамға зиянын тигізеді. Сондықтан, тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу орынды, себебі экологияға зиянын тигізбеуі қажет.

Ұсыныс: Жалғыз мәселе - баспалдақтар мен аулалардағы қоқыс контейнерлері, әдетте, қоқыстың барлық түрлеріне ортақ. Мысалы, шыны бөтелкелер мен банкаларды шыны ыдыстарға, қағазға, ескі журналдарға, газеттерге – макулатураға тапсыруға болады. Тұрмыстық қауіпті қалдықтардың қоқыс жәшігіне түспеуі өте маңызды. Мысалы, шамдар, батареялар, сынап термометрлері және басқалары қоршаған ортаға зиян келтіруі мүмкін. Қаланы таза ұстауды әдетке айналдыру қажет. Сенбіліктер, ағаш отырғызу бойынша қоғамдық акциялар, саябақтарда қоқыс жинау бойынша волонтерлік бағдарламалар өткізілуі қажет.

Әдебиеттер:

1. Бейсеева Г.Б., Қозыбаева Ф.Е., Өнербаева З.О., Мухатаева Н.Н. “Экология” – 2019, Қарағанды, ЖК- “Ақнұр”;
2. Қуатбаев А.Т., “Жалпы экология” - 2012. Алматы.

ӘОЖ 372.8:57/59

ӨСІМДІКТЕРДІ МИКРОКЛОНДЫҚ КӨБЕЙТУ КЕЗІНДЕГІ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ЖАҒДАЙЫ

Қонысбек Н. Е. – 1505-11 тобының магистранты
Ғылыми жетекші: Утегенова Г.А. – PhD, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

Микроклональное размножение растений позволяет многое. Когда погода плохая, вы можете создать хорошую и удобную среду для растений и размножить растения. Технология выращивания растительных тканей обеспечивает не только массовое размножение элитных растений, но и средства размножения и регенерации новых растений из генетически модифицированных клеток. Эта технология улучшает культуры за счет создания сомаклональных и гаметоклонических вариантов.

Ұлпа культурасы – жасушалардың, ұлпалардың, мүшелердің немесе бүкіл өсімдіктің *in vitro* жағдайында бақыланатын қоректік және қоршаған орта жағдайларында, көбінесе өсімдік клондарын алу үшін асептикалық культура. Алынған клондар таңдалған генотипке сәйкес келеді. Бақыланатын жағдайлар мәдениетті олардың өсуі мен көбеюіне қолайлы ортамен қамтамасыз етеді. Бұл шарттарға дұрыс қоректік заттармен қамтамасыз ету, орта pH, сәйкес температура және сәйкес газ және сұйық орта кіреді.

Өсімдік ұлпаларын өсіру технологиясы өсімдіктерді кең көлемде көбейту үшін кеңінен қолданылады. Өсімдік ұлпаларын өсіру әдістері зерттеу құралы ретінде қолданумен қатар, соңғы жылдары өсімдіктерді көбейту, ауруларды жою, өсімдіктерді жақсарту және қайталама метаболиттерді өндіру саласында үлкен өндірістік мәнге ие болды. Үздіксіз процесте жүздеген немесе мыңдаған

қондырғыларды жасау үшін тіннің кішкене бөліктерін (эксплант деп аталады) пайдалануға болады. Бір эксплантты жыл бойы маусым мен ауа райына қарамастан салыстырмалы түрде қысқа мерзімде және бақыланатын жағдайларда бірнеше мың өсімдікке көбейтуге болады. Қауіпті, жойылып кету қаупі төнген және сирек кездесетін түрлер жоғары көбею жылдамдығына және бастапқы өсімдіктер саны мен аумаққа қойылатын талаптардың аздығына байланысты микрокөбейту арқылы сәтті өсіріледі және сақталады[1].

Сонымен қатар, өсімдік ұлпаларының культурасы сомаклондық және гаметоклондық нұсқаларды өндіру арқылы дақылдарды жақсартудың ең тиімді технологиясы болып саналады. Микрокөбейту технологиясы жоғары сапалы өсімдіктерді алу үшін үлкен әлеуетке ие, жақсы бейімделген жоғары өнімді генотиптердегі пайдалы нұсқаларды ауруға төзімділігі мен стресске төзімділігі жоғары. Каллус культурасының белгілі бір түрі сомаклондық вариация потенциалына байланысты ата-аналық өсімдіктерден ерекшеленетін тұқым қуалайтын белгілері бар клондарды шығарады, бұл коммерциялық маңызды жақсартылған сорттарды жасауға әкеледі. Өсімдіктерді микрокөбейту әдістерін қолдана отырып, өнеркәсіптік өсіру дәстүрлі тұқымдармен, кесінділермен, егумен, ауа қабаттарымен және т.б. арқылы көбейту әдістерімен салыстырғанда бірқатар артықшылықтарға ие. Бұл вируссыз өсімдіктерге әкелетін жылдам көбею процестері.

Өсімдік ұлпасының культурасы асептикалық жағдайда эксплантан немесе тіпті бір өсімдік жасушасынан тұтас өсімдік шығарудан тұрады. Өсімдік биотехнологиясының бұл құрамдас бөлігі жасушаның тотипотенция құбылысына сүйенеді, бұл кез келген жеке жасушалардың мүшелерге тән барлық сараланған жасушаларды өндіру және тұтас өсімдікке регенерациялау қабілеті. Микрокөбейту өсімдік жасушаларының осы негізгі қасиетін салыстырмалы түрде қысқа уақыт аралығында элита генотиптерін үлкен масштабта жылдам жаппай көбейту үшін пайдаланады[2].

Қазіргі уақытта микрокөбейту ауыл шаруашылығында, бау-бақша шаруашылығында және өнеркәсіпте жыл бойына сау көшеттерді өндіру және өсімдік айналымын азайтуда айтарлықтай рөл атқарады (Суман, 2017). Бұл сонымен қатар өсімдіктердің генетикалық ресурстарын сақтау, егінді жақсарту және сомаклондық вариациядан жаңа сорттарды көбейту және генетикалық манипуляцияның негізгі технологиясы болып табылады. Дегенмен, бұл әдіс өсу мен даму процесінің әрбір дерлік кезеңінде химиялық дезинфекциялау құралдарын, сәйкес фитогормондардың өзгермелі концентрациясын, кейде антибиотиктерді, саңырауқұлақтарға қарсы, вирусқа қарсы препараттарды қолдануды талап етеді. Өсімдіктердің өсу реттегіштерінің (ӨӨР) кейбіреулері өте қымбат, сондықтан бұл технологияның таралуын және ауыл шаруашылығында оның табыстылығын шектейді[3].

Өсімдік ұлпаларын өсіру технологиясы. Микрокөбею - эксплант деп аталатын өсімдік сегментінен өсімдік материалын жаппай көбейтуге мүмкіндік беретін *in vitro* мәдениет әдісі. Эксплант өсімдіктің кез келген бөлігінен,

мысалы, жетілмеген эмбрионнан, тұқымнан, жапырақ бөлігінен, тамырдан немесе өркеннен, тозаңдан, тозаң дәнінен, аналық жасушадан, меристемадан немесе ұшынан тұруы мүмкін. Өсімдіктердің микрокөбеюі сонымен қатар эксплантты пайдалану және оларда дифференцияланбаған немесе сараланған жасушаларды өсіру процесін білдіреді. Эксплант стерильді жағдайда жасанды қоректік ортамен толтырылған культуралық контейнерде өсіріледі. Өсімдік ұлпаларын өсіру технологиясы элиталық өсімдіктерді жаппай көбейтумен қатар, генетикалық түрлендірілген жасушалардан жаңа өсімдіктерді көбейту және регенерациялау құралдарын да қамтамасыз етеді. Бұл технология сомаклондық және гаметоклондық нұсқаларды жасау арқылы мәдениеттерді жақсартады[4].

Микрокөбейту процесін кезеңге бөлуге болады:

5- Кезең: Өсімдіктерді иммобилизациялау және алдын ала өңдеу, эксплант таңдау.
6- Кезең: Ұйымдастыру.
7- Кезең: Ұзару және көбею.
8- Кезең: Тамырлау.

Микрокөбею процесінің бұл төрт кезеңі әдетте табиғатта кездесетін микробтармен әрекеттесу мүмкіндігінсіз жоғары қорғалған ортада өтеді. Сондықтан қалпына келтірілген өсімдіктер тікелей егістік жағдайға көшкен кезде осал болады. Сонымен, симбиотикалық және симбиотикалық емес саңырауқұлақтар мен бактериялар сияқты пайдалы микробтармен өзара әрекеттесуді ескеру маңызды. Соңғы жылдары кейбір ғылыми жұмыстар *in vitro* көбею процесінде пайдалы микроорганизмдермен бұл байланысты қалпына келтіруге әрекеттенді. Бұл микроорганизмдер эксплантардың өсуіне оң әсер етіп, жылыжайда және дала жағдайында трансплантация соққысын сақтау арқылы жақсы өмір сүруді қамтамасыз ете алады[5].

Микрокөбейту процесінде қажет өсімдік өсу реттегіштері. Өсімдіктердің өсу реттегіштері - бұл өсімдіктерде белгілі бір ынталандыруға жауап ретінде синтезделген және өте төмен концентрацияда болатын органикалық қосылыстар. Бұл химиялық хабаршылар немесе сигнал молекулалары өсімдіктің өсуін, дамуын, көбеюін және қартаюын реттеуде және бақылауда маңызды рөл атқарады. Екінші жағынан, олар эмбриогенезден бастап өсімдік дамуының барлық аспектілерін бақылайды, орган өлшемін реттеу, патогендерден қорғаныс, стресске төзімділік.

ӨӨР өсу, даму және қоректік заттардың бөлінуіне делдалдық арқылы өсімдікке өзгеретін ортаға бейімделуге мүмкіндік береді. Шығу тегі бойынша ӨӨР үш топқа бөлінеді: өсімдіктермен синтезделген, микробтық шығу тегі және синтетикалық қосылыстар[6].

Әдебиеттер

7. Adesemoye, A. O., Obini, M., and Ugoji, E. O. (2008). Comparison of plant growth-promotion with *Pseudomonas aeruginosa* and *Bacillus subtilis* in three vegetables. *Braz. J. Microbiol.* 39, 423–426.

8. Akin-Idowu, P. E., Ibitoye, D. O., and Ademoyegun, O. T. (2009). Tissue culture as a plant production technique for horticultural crops. *Afr. J. Biotechnol.* 8, 3782–3788.
9. Al-Ani, L. K. T. (2019a). “Secondary metabolites of nonpathogenic *Fusarium* spp.; scope in agriculture” in *Secondary metabolites of plant growth promoting rhizomicroorganisms: Discovery and applications.* eds. H. B. Singh, C. Keswani, M. S. Reddy, E. S. Royano, and C. García-Estrada (Singapore: Springer), 59–76.
10. Al-Ani, L. K. T. (2019b). “Bioactive secondary metabolites of *Trichoderma* spp. for efficient management of phytopathogens” in *Secondary metabolites of plant growth promoting rhizomicroorganisms: Discovery and applications.* eds. H. B. Singh, C. Keswani, M. S. Reddy, E. S. Royano, and C. García-Estrada (Singapore: Springer), 125–143.
11. Al-Ani, L. K. T., and Mohammed, A. M. (2020). “Versatility of *Trichoderma* in plant disease management” in *Molecular aspects of plant beneficial microbes in agriculture.* eds. V. Sharma, R. Salwan, and L. K. T. Al-Ani (Cambridge: Elsevier Science), 159–168.
12. Ali, B., Sabri, A. N., Ljung, K., and Hasnain, S. (2009). Quantification of indole-3-acetic acid from plant associated *Bacillus* spp. and their phytostimulatory effect on *Vigna radiata* L. *World J. Microbiol. Biotechnol.* 25:519.

ӘОЖ 372.854

ТЫҢАЙТҚЫШТАР

Мырзатай А.Ә. – 1504-10 тобының студенті,
Төлепберген Ғ.М. - №36 Қазыбек би атындағы жалпы орта мектеп
10 «А» сынып оқушысы
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қаласы

Резюме

В статье приведены сведения об общих свойствах минеральных удобрений, повышающих плодородие почвы, улучшающих качество и количество продукции.

Қазақстандық ауыл шаруашылығы тыңайтқыштары нарығы қиын жағдайда. Біздің республика ауыл шаруашылығы алқаптарының гектарына минералды тыңайтқыштардың мөлшері ең аз енгізілетін елдердің тізіміне енді. Бұл өнімділіктің өсуіне ықпал ете алмайды. Керісінше, жердің кедей-ленуіне және жойылуына әкеледі. Минералды тыңайтқыштардың жаңа на-рығын құра отырып, мәселені кешенді түрде шешу қажет. Қазақстанда бір гектар ауыл шаруашылығы алқаптарына тыңайтқыш тұтыну 4,9 килограммды құрайды. Салыстыру үшін, Қырғызстандағы көршілерімізде бұл көрсеткіш бес есе жоғары – 22 келі, ал Өзбекстанда 30 есе көп – гектарына 150 келі. Солтүстік көршілерімізбен салыстырғанда, мысалы, Ресейде гектарына 39 келі, Беларусьте 50-60 келі, Украинада 80-ден 100 келіге дейін өнім пайдаланады. Өсімдіктердің қоректік заттарға қажеттілігін анықтау тыңайтқыш технологиясының маңызды аспектісі болып табылады . Өсіп келе жатқан дақылдың пайда болуы тыңайтқыш қажеттілігін көрсетуі мүмкін, дегенмен кейбір өсімдіктерде көбірек немесе басқа қоректік заттарға деген қажеттілік байқалмауы мүмкін. Егер мұндай проблема болса, оның табиғатын

диагностикалау, жетіспеушілік дәрежесін анықтау, осы дақылға қажетті тыңайтқыштардың мөлшері мен түрін табу қажет.

Тыңайтқыш дегеніміз - өсімдіктердің өсуі мен өнімділігін жақсартатын химиялық элементтері бар табиғи немесе жасанды зат. Тыңайтқыштар топырақтың табиғи құнарлылығын арттырады немесе топырақтан алдыңғы дақылдармен алынған химиялық элементтерді алмастырады. Топырақтың құнарлылығы - бұл басқа факторлар қолайлы болған кезде өсімдіктердің өсуін ынталандыру үшін жеткілікті мөлшерде және тиісті тепе-теңдікте қосылыстармен қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін топырақтың сапасы. Топырақтың құнарлылығы өте жақсы болмаса, өсімдіктерді қажетті қоректік заттармен қамтамасыз ету үшін табиғи немесе жасанды материалдарды қосуға болады, яғни тыңайтқыштарды. Жалпы алғанда, өсімдіктерге кем дегенде 16 элемент қажет, олардың ішіндегі ең маңыздылары-көміртегі , сутегі , оттегі , азот , фосфор , күкірт , калий , кальций және магний . Өсімдіктер көміртекті атмосферадан, ал судан сутегі мен оттегін алады, басқа қоректік заттар топырақтан сіңеді.

Қазіргі химиялық тыңайтқыштарға өсімдіктердің қоректенуі үшін маңызды үш элемент кіреді: азот, калий фосфор. Күкірт, магний және кальций элементтері екінші реттік маңызға ие. Азот тыңайтқыштарының көпшілігі синтетикалық аммиактан алынады. Бұл химиялық қосылыс (NH3) газ түрінде де, сулы ерітіндіде де қолданылады немесе аммоний сульфаты, аммоний нитраты және аммоний фосфаты сияқты тұздарға айналады, бірақ орау цехтарының қалдықтары, өңделген қоқыс, ағынды сулар және көң де оның жалпы көздері болып табылады. Азоттың көп болуына және топырақтағы аммиакқа оңай айналуына байланысты мочевина ең көп шоғырланған азот тыңайтқыштарының бірі болып табылады. Қымбат емес қосылыс, ол аралас тыңайтқыштарға қосылады, сонымен қатар топыраққа бөлек қолданылады. Формальдегидпен ол азотты баяу, үздіксіз және біркелкі шығаратын метилен-мочевина негізіндегі тыңайтқыштар береді, бір уақытта бір жылға жеткілікті етіп енгізіледі. Фосфат тыңайтқыштарына фосфат жынысынан немесе сүйектерден алынған кальций фосфаты жатады. Суперфосфат пен үштік суперфосфаттың еритін препараттары сәйкесінше кальций фосфатын күкірт және фосфор қышқылымен емдеу арқылы алынады. Калий тыңайтқыштары, атап айтқанда калий хлориді және калий сульфаты калий кен орындарынан алынады. Өнеркәсіптік калий қосылыстарының 95% - ы ауыл шаруашылығында тыңайтқыш ретінде қолданылады.

Органикалық тыңайтқыштар. Көңді тыңайтқыш ретінде дәстүрлі ауылшаруашылық өкілдері әлі де тұрақты түрде қолданып келеді. Өсімдіктер үшін органикалық заттар мен қоректік заттардың көздерінің арасында ауылшаруашылық көңінің маңызы зор. Көңге қоралар мен мал аулаларынан шыққан қалдықтар, соның ішінде нәжіс, сабан немесе басқа қоқыс материалдары жатқызылады. Мал шаруашылығы көп мөлшерде көң шығарады. Мұндай көң өсімдіктер үшін қоректік заттарға байланысты топырақты сақтау және жақсарту үшін маңызды. Көңді сұйық немесе қатты түрінде қолдануға

болады. Мал шаруашылығы учаскелерінде сұйықтық түрінде жиналған кезде оны қажет болғанша резервуарларда сақтауға болады, содан кейін оны тарату машинасына немесе суару жүйесіне жібереді . Бұл әдіс еңбек шығындарын азайтады.

Қолдану әдістері. Тыңайтқыштарды топыраққа қатты, сұйық немесе газ түрінде қосуға болады, таңдау көптеген факторларға байланысты. Әдетте, шаруашылық иелері аз ақша, сонымен қатар еңбек шығындарымен қанағаттанарлық өнім алуға тырысады.

Зертханалық жұмыс. “Здравень” фирмасынан шыққан, алма ағашына арналған тыңайтқыштың 0.5граммы техникалық таразыда өлшеп алынып, 500мл өлшеуіш колбаға салынды. Үстінен 333мл дистилденген су құйылып, тыңайтқыш ерігенше араластырылды. Ерітіндінің құрамындағы элементтерді анықтау үшін сапалық анализ жүргізілді. Ол үшін 4 пробиркаға ерітінді құйылып, ашу реакциясы жасалынды. Ашу реакцияларын жүргізуде фосфат ионы темір (II) сульфаты арқылы, нитрат ионы барий хлориді арқылы, магний катионы калийдің дигидроантиманаты арқылы сондай-ақ калий катионы шарап қышқылымен анықталды.

а)

ә)

б)

в)

Сурет-1. а) Фосфат ионының анықталуы; ә)Нитрат ионының анықталуы; б) Магний катионының анықталуы; в) Калий ионының анықталуы.

Жұмыс барысында тыңайтқыштардың құрамындағы химиялық элементтердің иондарына сапалық анализ жүргізілді. Топырақтың құрамындағы кездесетін минералды тыңайтқыщтардың қалдықтары зерттелді.

Әдебиеттер.

1) https://www.britannica.com/topic/fertilizer
2) https://www.google.com/amp/s/kapital.kz/amp/business/58657/v-kazakhstane-bezdonnyy-rynok-mineral-nykh-udobreniy.html
3) «Агрохимия және тыңайтқыш қолдану». А. Сапаров, Ә. Балғабаев, Е. Туктугулов, Р. Елешов, 2016ж Алматы.
4) «Агрохимия және тыңайтқыш қолдану». А. Сапаров, Ә. Балғабаев, Е. Туктугулов, Р. Елешов, 2016ж Алматы.

ӘОЖ 37.016

ХИМИЯДАН БІЛІМ БЕРУДЕ АКТ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Рысбай З. – 1507-19а тобының студенті
Ғылыми жетекші: Битемирова А.Е. – х.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме:

Данная статья направлена на обучение студентов современному образованию, научить их критически мыслить, развить любознательность и интерес к предмету, понимание важности современного образования в современной системе образования.

Химиялық білім беру саласында АКТ химиялық білім берудің көптеген мәселелерін шеше алады және осылайша химия саласындағы химиялық білімнің сапасын жақсартуға көмектеседі. Сыныптағы дәстүрлі оқыту - бұл негізінен сөйлесу және Бор әдісі. Бормен сурет салудың және сөйлесудің дәстүрлі әдісі оқушының мәселесін шешуге көмектесе алмайды, сондықтан құрал ретінде АКТ қажеттілігі, білім мен оқу тәжірибесін жақсарта алады. Жаратылыстану ғылымдарын оқыту мен оқытудың мотивациялық аспектісін сипаттау үшін қолдануға болатын көптеген ұғымдар бар. Мысалы:

1. Ароматтылық
2. 3D құрылымын оңтайландыру
3. Таутомерлік формалар
4. Автоматты нөмірлеуді өзгерту
5. Молярлық сыну қабілетін, беттік керілуді, сыну көрсеткішін, тығыздықты, полярлықты және диэлектрлік өткізгіштігін есептеу.
6. ИЮПАК номенклатурасы
7. Молекуланы импорттау және экспорттау
8. 2D-ді 3D-ге түрлендіру
9. Көмірсулардың құрылымы
10. Фуллереннің және басқа үлкен молекуланың құрылымы
11. Молекула құрылымын өңдеу.

Акт мұғалімдердің тиімділігін арттырады және мұғалімдердің әкімшілік міндеттерді орындауға кететін уақытын қысқартады. Студенттер үшін де, мұғалімдер үшін де өз курстарында АКТ-ны үнемі пайдалану маңызды.

Сабақтарда АКТ-ны тиімді пайдалану үшін мұғалімдер;

1. АКТ құралдарының әлеуетін білу керек;
2. Оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес құралдар мен әдістерді таңдай алу керек;
3. Оқыту әдістерін тиімді дамыта білу керек;
4. Оқытудың жаңа стратегияларын әзірлей алу керек;

Енді АКТ-ны химия саласындағы білім беруде қолдану арқылы қандай нәтижеге жете аламыз:

Стереохимияның маңызды саласы-хиральды молекулаларды зерттеу. Стереохимия үш өлшемді химия деп те аталады, өйткені "стерео" - префиксі "үш өлшемді" дегенді білдіреді. Стереохимияны бор және сөйлесу әдісімен оқыту әрдайым мұғалім үшін қиын жұмыс болып табылады, өйткені бұл молекуланың үш өлшемді құрылымын қажет етеді, ал тақтаға үш өлшемді нысанды салу мүмкін емес. Интернетте бірнеше ақысыз сурет салу құралдары бар, олардың көмегімен үш өлшемді нысандарды, сонымен қатар бірнеше басқа ақпаратты оңай бояуға болады. Байланыс бұрышы, бұрыштық деформация, хиральды көміртек және т.б. оңай есептеуге болады. Мысалы:

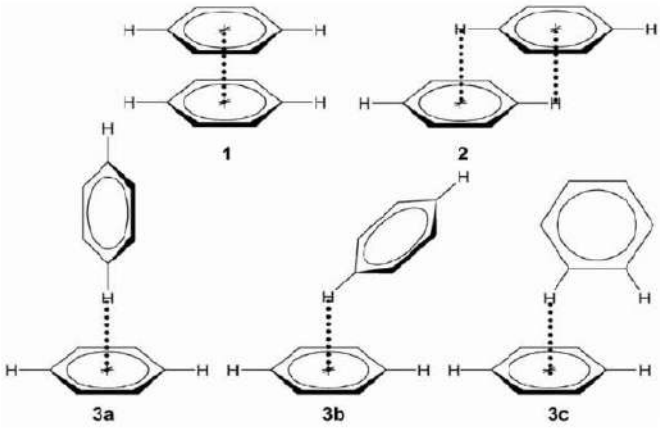

Сурет 1 Бензолдың стереохимиясы

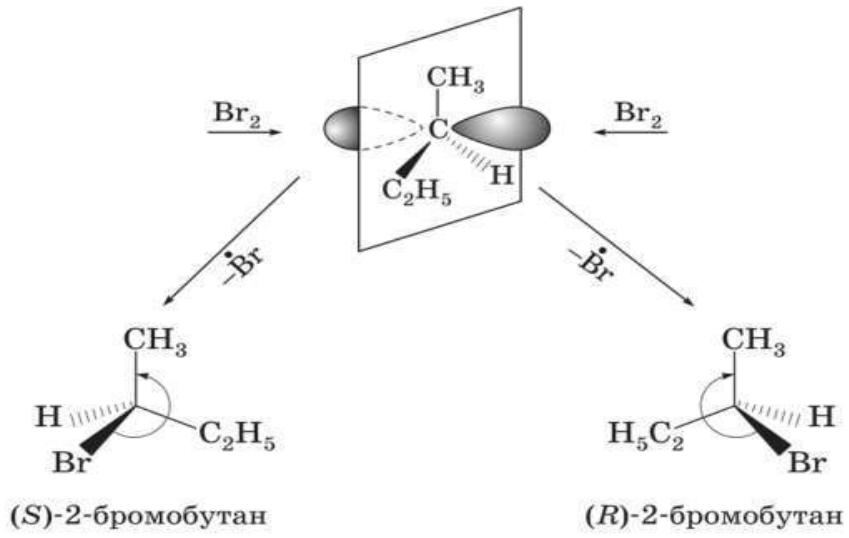

Сурет 2. S_R реакциясының стереохимиясы

Үш өлшемді құрылымдық формуланың қарапайым мысалы-метан формуласы, оның молекулалық формуласы CH_4. Метанның келесі екі көрінісін салыстырыңыз (CH_4):

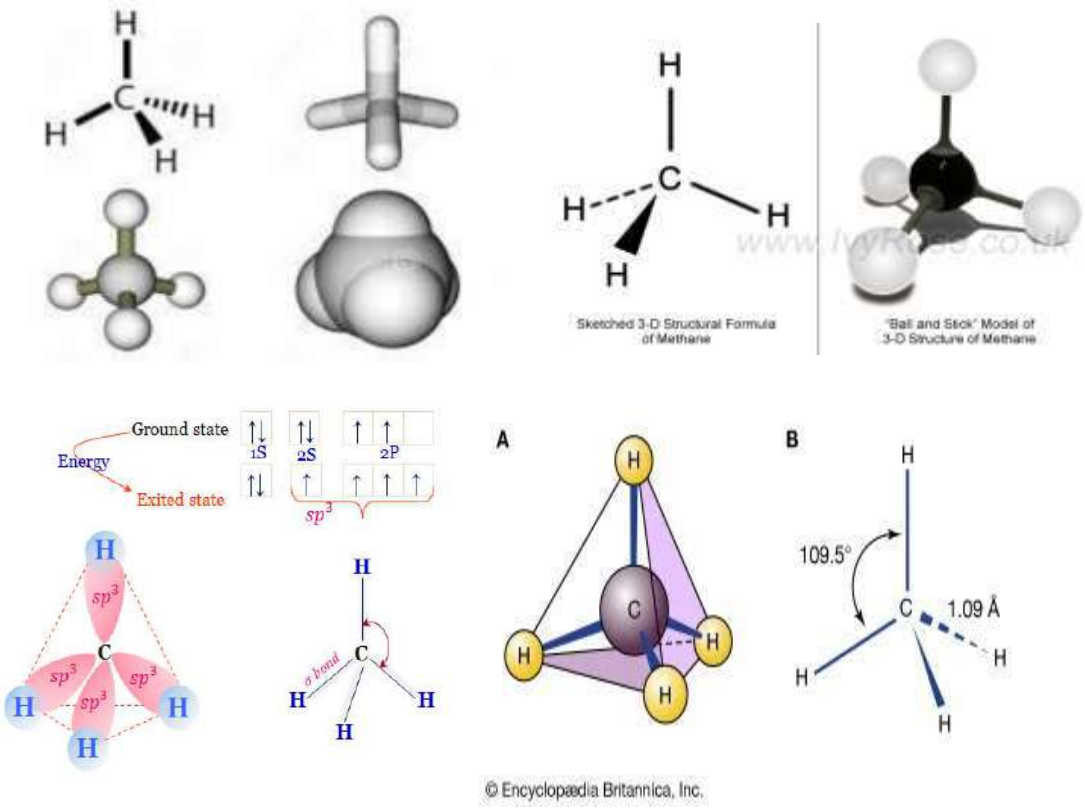

Сурет 3. Метанның 3D құрылысы

Метанның үш өлшемді құрылымдық формуласын (сол жақта) метанның үш өлшемді құрылымының моделімен ("доп және таяқ") (оң жақта) салыстыру кезінде одан да нақты түсінуге болады. Осылай метаның құрылысын оқушыға

нақты әрі оңай түсіндіруге болады. 3Д құрлымын пайдалану арқылы оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыруға болады. Химияны жақсы үйрену үшін АКТ құралы ретінде оңай қолдануға болатын көптеген химиялық бағдарламалар бар. Олардың кейбіреулері еркін қол жетімді, ал кейбіреулері коммерциялық құндылыққа ие. Молекуланың сызбасын (Chemsketch) және (Marvin Sketch) көмегімен жасауға болады. Бұл құралдар объектімен бірге әртүрлі қосымша ақпарат береді.

Қорыта келе АКТ құралдарымен жұмыс істеу барысында мектеп оқушыларының оқуға, білім алуға деген ұмтылысының артуын сонымен қатар заманауи АКТ құралдарымен жұмыс істеу оқушыларды ұқыптылыққа, нақтылыққа, берілген тапсырмалардың нәтижелі орындалуына, басты мәселеге назар аудара білуге баулитынына көз жеткіземіз. Сондай - ақ, АКТ құралдарымен жұмыс істеу барысында оқушылардың өзінің жеке іс - әрекетін дұрыс жоспарлауға, дұрыс шешім қабылдай алуға тәрбиелейді.

Әдебиеттер

1. Семин А.Н. Компьютер в жизни учителя: расширение горизонтов творчества // Химия в школе-2016.-№8.

2. Н.В.Багрова. ИКТ как инструмент индивидуализации процесса обучения //Химия в школе –2012 .-№5– с.78-80.

ӘОЖ.372.854.

ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА КӨРНЕКІЛІК ПРИНЦИПТІ КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯ АРҚЫЛЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕМЕСІ

Байболат А.А. – 112-38 тобының студенті

Ғылыми жетекші: Қозыкеева Р.А. – т.ғ.к., доцент

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент

Summary

The article discusses using of electronic textbooks as a means of increasing student interest to the subject of chemistry.

Қазіргі қоғамда мұғалім өзінің пәндік саласын терең білумен қатар, қазіргі заманғы техникалық оқу құралдарын жақсы білуі керек. Ол өзінің кәсіби қызметінде АКТ құралдарын жақсы меңгерсе, сол арқылы оқытудың тиімділігін артыра алады.

«Технология» сөзінің өзі грек тілінен шыққан және аудармада ғылым, шикізатты, жартылай фабрикаттарды, өнімдерді өңдеу және оларды тұтыну тауарларына айналдыру әдістері мен тәсілдерінің жиынтығы деген мағынаны білдіреді.[1-2]

Ақпараттық технологияны қолдану мақсаты:

1. Оқушының жеке басының дамуы, ақпараттық қоғамдағы өзіндік өндірістік әрекетке дайындық: - компьютермен байланыс ерекшеліктері арқасында конструктивті, алгоритмдік ойлауды дамыту; - репродуктивтік белсенділіктің үлесін азайту арқылы шығармашылық ойлауды дамыту; -

ақпараттық мәдениетті қалыптастыру, ақпаратты өңдеу мүмкіндігі (кестелік процессорларды, мәліметтер базаларын пайдалану кезінде).
2. Қазіргі қоғамды ақпараттандыруға байланысты әлеуметтік тапсырысты іске асыру: - тәуелсіз танымдық іс-әрекетке ақпараттық технологиялар көмегімен тыңдаушыларды дайындау
3. Оқу процесінің уәждемесі: - ақпараттық технологияны енгізу арқылы оқу процесінің сапасы мен тиімділігін арттыру; - танымдық белсенділікті ынталандыруды анықтау және қолдану. АКТ қолдану бағыттары:
- шағын әлемнің объектілері мен құбылыстарын визуалды бейнелеу;
- химиялық өнімдер өндірісін зерттеу;
- химиялық тәжірибе мен химиялық реакцияларды модельдеу;

Компьютерлік оқыту құралдары химияның барлық салаларында негізгі құзіреттіліктерді қалыптастыруда оқушылардың ақыл-ой белсенділігін күшейтуге мүмкіндік береді.

Тексеру мақсатында АКТ көмегімен жаңа тақырып түсіндірілгеннен кейін бақылау жұмысын жүргіздім. Тесті жазуға екі параллельді сынып қатысты. Әрқайсысында 27 оқушы іріктелді. Бір сыныпта жаңа материалды түсіндіру дәстүрлі түрде АКТ-ны қолданбай жүргізілді. Екінші сыныпта жаңа материалды түсіндіру үшін АКТ қолданылды. [3-4]

Оқыту эксперименті кезінде әр тақырыптан кейін оқушылардың материалды қаншалықты игергенін бақылау үшін және дидактикалық карточкалармен жұмыстар жүргізіліп, оның нәтижесін қорытындылап отырдым. Осындай бақылаулардың бір мысалы ретінде «*Арендер. Бензол»* тақырыбынан кейінгі оқушылардың химиялық тілге байланысты білім деңгейлерін анықтауға арналған сұрақтар мен тапсырмаларды келтірдім. 1-Тест тапсырма «Арендер.Бензол» тақырыбында тестілеу жұмысы

1.Арендердің жалпы формуласын көрсетіңіз:
A)C_nH_{2n-6}
B) C_nH_{2n+2}
C) C_nH_{2n}
D) C_nH_{2n-4}
E) C_nH_{2n-2}

2.Безолдың формуласы қандай?
A)C_6H_8
B) C_6H_{14}
C) C_6H_6
D) C_6H_{10}
E) C_6H_{12}

3.Бензол қандай күйде болады?
A)газ
B) сұйық
C) қатты
D) жеңіл
E) ауыр

4.Бенолдың қайнау температурасы қанша?
A)+80,1^{0}C
B) +91^{0}C
C) +78,1^{0}C
D) +65,1^{0}C
E) +70,1^{0}C

5.Белсендірілген көмірді катализатор ретінде пайдаланып, бензолды қай қосылыстан алады?
A)C_3H_4
B) C_2H_2
C) C_5H_8
D) C_6H_{10}
E) C_3H_6

6.Бензолдың гомолог қатарын көрсетіңіз

A) C_7H_{14} , C_8H_{16}
B) C_5H_8 , C_5H_{10}
C) C_2H_2 , C_3H_4
D) C_4H_8 , C_4H_{10}
E) C_7H_8 , C_8H_{10}

7.Бензолдың алыну жолын көрсетіңіз:
A)$C_6H_{12} \rightarrow C_6H_6+3H_2\uparrow$
B) $C_6H_{10} \rightarrow C_6H_6+2H_2\uparrow$
C) $C_5H_8 \rightarrow C_6H_6+3H_2\uparrow$
D) $C_7H_{14} \rightarrow C_6H_6+4H_2\uparrow$
E) $2C_3H_6 \rightarrow C_6H_6+3H_2\uparrow$

8.Бензолдың алыну жолын көрсетіңіз:
A) $C_7H_{14} \rightarrow C_6H_6+4H_2\uparrow$
B) $C_6H_{10} \rightarrow C_6H_6+2H_2\uparrow$
C) $C_5H_8 \rightarrow C_6H_6+3H_2\uparrow$
D) $3C_2H_2 \rightarrow C_6H_6$
E) $2C_3H_6 \rightarrow C_6H_6+3H_2\uparrow$

9.Бензол бірінші рет нешінші жылы және кім тарапынан ашылған?
A)1825ж. М.Фарадей
B) 1830ж. Авогадро А.
C) 1835ж. К.Бертолле
D) 1825ж. Р.Бойль
E) 1825ж. В.Вернадский

10) Қайсы ғалым бензолдың молекуласы алтыбұрышты пішінді екенін тапты?
A) М.Фарадей
B) Авогадро А.
C) К.Бертолле
D) Ф.Кекуле
E) В.Вернадский

1-Кесте Бақылау жұмысының нәтижелері

	Баға алған оқушылар Саны			
	«Қан.с	«Қанағ.	«Жақс	«Үздік.
Жаңа материалды АКТ-ны қолданумен түсіндіргенде	3	5	14	5
Жаңа материалды АКТ-ны қолдануысыз ндіргенде	7	7	10	3

АКТ-ны жаңа материалды түсіндіру кезінде қолдану білім мен біліктің тиімді игерілуіне ықпал етеді.

Қорытындылай келе, жалпы химияны оқыту әртүрлі формаларды, құралдарды және оқыту әдістерін қолдануды қамтиды. Қазіргі заманғы химия сабағы оқушылардың оқу процесіне толықтай қатысуы үшін жаңа технологияларды қолдана отырып, оқытудың интерактивті әдістеріне негізделуі керек. Бұл тек оқылған материалды бекіту үшін сабақты жоспарлау мен өткізу үшін ғана емес, сонымен қатар жаңа теориялық тақырыптарды зерделеу сабақтарында да маңызды роль атқарады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған екеттік бағдарламасы.
2. Ә.М.Нұрмағамбетова. Ақпараттық-коммуникативтік технологияны оқу үрдісінде ілану.// Педагогикалық альманах,№3-4,2010.
3. А.Ғабитқызы. Кәсіби құзыреттілік және жаңа ақпараттық технологиялар.// Қазақстан ібі, №11,2012,
4. Б.Ибраимова.Ақпараттық технология -нәтижелі білім берудің көзі.// Қазақстан ібі,№6,2012.

ӘОЖ54.066

АС ТҰЗЫ ҚАСИЕТТЕРІ

Махсут А.М.–1504-10 тобының студенті.
Ғылыми жетекшісі Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент,Қазақстан

Резюме

В статье приводятся основные свойства поваренной соли, и их применение. Предусмотрены расширить методы исследования и разработки технологии получения технической соли.

Тұз барлық тіршілік иелерінің өмір сүру үшін өте маңызды тағам қоспасы болып келеді. Себебі тұз адам ағзасына қажетті минералды заттарды құрайды, натрий, хлор макроэлементтері жасушааралық кеңістіктегі су балансын, соған сәйкес қан қысымын реттеп отырады. Натрий иондары басқа элементтердің иондарымен бірге жүйке импульсінің берілуіне, бұлшықет талшықтарының жиырылуына қатысады, сондықтан олардың организмде жеткіліксіз

концентрациясы жалпы әлсіздікке, шаршағыштықтың жоғарылауына және басқа жүйке-бұлшықет бұзылыстарына әкеледі. Тұзға деген тәуліктік қажеттілік 10-15 г құрайды, ал ыстық климат кезінде тершеңдік күшейгендіктен 25-30 г дейін жоғарылайды[1]. Тұздың жетіспеуі депрессияға, жүйке және психикалық ауруларға, ас қорыту және жүрек-қантамыр жүйесінің бұзылуына, тегіс бұлшықет спазмасына, остеопорозға, анорексияға әкелуі мүмкін. Тұзды құрайтын иондардың, сондай-ақ ағзадағы басқа макроэлементтердің созылмалы жетіспеушілігімен қиын жағдайға әкелуі мүмкін. Тұз жетіспеушілігінің белгілері - бас ауруы және әлсіздік, бас айналу, жүрек айну. Тамаққа тұз қосқаннан кейін әл-ауқаттың жақсаруы, сонымен қатар тағамды ұзақ уақыт консервілеудің басқа әдістері белгісіз болған дәуірдегі тұздың керемет консервілеу қасиеттері оған ең құнды деген ерекше көзқарас тудырды. Ежелгі заманнан бері аңшылар мен бақташылардың тайпалары ет өнімдерін, кейде шикізатты қолдану арқылы тұзға деген қажеттілікті қанағаттандырып келген.

Боливиядағы Уюни тұзды сазында тұз өндіріледі. Ас тұзы өнеркәсіпте сода, хлор, тұзқышқылы, натрий гидроксиді және металл натрий алу үшін қолданылады.Еуропадағы және Батыс Азиядағы ежелгі тұзды ыдыстар Еуропадағы алғашқы қалалардың бірі - Болгарияның Қара теңіз жағалауындағы Провадия-Солницата қонысын қазу кезінде табылды [2].VI мыңжылдықтың ортасынан бастап бұл қоныс ас тұзын өндіретін ірі орталық болды; ал жергілікті тұз көзінен алынған су күмбез тәрізді массивті пештерде буланған. 5 мыңжылдықтың аяғына дейін б.з.д. тұзөндірісі 4-5 тоннаға дейін өсіп, өнеркәсіптік деңгейге жетті. Кем дегенде екі мың жыл бұрын тұзды өндіру теңіз суын буландыру арқылы да жүзеге асырылды. Бұл әдіс алдымен судың булануы табиғи түрде болған құрғақ және ыстық климаты бар елдерде пайда болды; ол жайылған кезде су жасанды түрде қыздырылды. Солтүстік аймақтарда, атап айтқанда, Ақтеңіз жағасында әдіс жетілдірілді: тұщы су тұздыға қарағанда ерте қатады, ал қалған ерітіндідегі тұз концентрациясы сәйкесінше артады. Осылайша, теңіз суларынан бір уақытта тұщы су мен концентрацияланған тұзды ерітінділер алынды, содан кейін оларэнергияны аз жұмсап қорытылды. Тұз, сонымен қатар, құрғатылған теңіздер орнында орналасқан шөгінділерден алынған галитті (тас тұзын) өндірістік тазарту арқылы өндіріледі. Тамақ пісіру кезінде тұз маңызды дәмдеуіш ретінде қолданылады. Тұздың жұмсақ антисептикалық қасиеттері бар; тұздың 10-15% -ы шіріткіш бактериялардың дамуына жол бермейді, бұл оны тағамға және басқа органикалық массаларға (былғары, ағаш, желім) консервант ретінде кеңінен қолдануға негіз болады. Қазір тұздың экзотикалық сорттары көп (ысталған француз, перу қызғылт, гималай тас қызғылт - Гималай тауларында қолмен өндіріледі, негізінен Пәкістанда және т.б.), кейбір мейрамханаларда (мысалы, Пхукет таиландтық курортында) тіпті «тұзды соммелье» деген мамандық бар.

1-тәжірибе. Натрий және хлор бөлшектерін натрий хлориді ерітіндісінен анықтау.Зертханада 5 г тұз 50 г суда ерітілді. Алынған ерітіндінің бір бөлігіне күміс нитратының ерітіндісі тамшылап қосылды. Ақірімшік тәрізді тұнбаның түзілуі тұз

құрамында хлор бөлшектерінің бар екендігін көрсетеді. Спирттік шам жалынының түссіз тұсына зерттелетін ерітіндінің бір тамшысыенгізілді. Жалын сарыға айналды, бұл тұздағы натрий бөлшектері бар болуын көрсетеді. Қорытынды: ас тұзында натрий және хлор иондары бар(сурет 1).

Сурет 1. Құрғақ тұз. Сурет 2. Анкета жүргізу.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті бойынша сауалнама жүргізіліп,бірнеше сұрақтар қойылды(сұрақтарын кестедеберілген). Сауалнамаға 200 адам қатысты(сурет 2), сауалнама нәтижесі кестеде көрсетілген.

Сұрақ	Иә, адам саны 125	Иә, % 62,5%	Жоқ, адам саны 75	Жоқ, % 37,
Сіз тұзды тағамдарды ғы көресіз ба?	125	62,5%	75	37,5%
Сіз тұзды тағамды пайсыз ба?	98	49%	102	51%
Сіз тағамды үнемі айсыз ба?	113	56,5%	87	43,5%
Созылмалы ауруыңыз ма?	92	46%	108	54%

Кесте 1. Анкета нәтижелері

Медицина ас тұзынының адам ағзасына қажеттілігін, асқазан сөліндегі тұз қышқылының түзілуіне ықпал ететіндігін анықтаған. Ал, тұз қышқылының жетіспеуінің өзі бауыр мен өт жолдарының дұрыс қызмет атқармауына әкеледі, сол себепті өттің қоюлануы, тас пайда болуы сияқты ауру түрлері орын алуы мүмкін. Тұзда иодтың жетіспеуінен туындайтын эндемикалық аурулар көбеюде. Қазақстан иод жетіспейтін ауруы көп аймаққа жататындықтан Тамақ Академиясының көп жылғы зерттеулерінің нәтижесінде иодталған тұз өндірісі қолға алынған. Қазіргі таңда тек иодталған Арал ас тұзы қолданылады.

Техникалық натрий хлориді жылыту жүйесінде темір, шойын батареяларды таттан тазарту мақсатында қолданылады. Тонналап өндіріс орындарына жеткізілетін тұздың анализі қолданылуына мүмкіндік беретін МЕМСТ талабымен жүргізіледі.

Нанотехнология ғылыми саласында да қолданылады. Галит, тас тұзы химиялық заттардың, шыны мен қағаз өндірісінде негізгі қосылыс ретінде енгізілген. Тазартылған тұз суды тазарту жүйелерінде негізгі сүзгі элементінің рөлін атқарады. Бұл сығылған натрий хлориді суды сүзіп қана қоймайды, сонымен бірге зиянды қоспаларды ұстап, патогендерді жояды. Пандемия кезінде тұздың судағы ерітінділері антибактериалды құрал ретінде қолданылғаны белгілі.

Жұмыс барысында, суда жақсы еритін бұл түссіз қатты кристалдардың әлі де зерттелмеген тұстары мен қолданылу аймағын анықтау зерттеулерін жүргізу қажет деген ұсыныс болды. Университеттің ғылыми-зерттеу зертханаларында заманауи талдаулар жүргізу мүмкіндіктері қарастырылған, қажетті реактивтер мен

қондырғылар жеткілікті. Ас тұзын өндірудің заманауи, тиімді технологиясын әзірлеу жұмыстарын жүргізу қолға алынады.

Әдебиеттер:

1. Ас тұзы // Брокгауз бен Эфронның шағын энциклопедиялық сөздігі: 4 томдық. - SPb., 1907-1909.
2. Курланский М. Тұздың әмбебап тарихы \u003d Тұз: Әлем тарихы / Марк Курланский / Аудармашылар: Н. Жукова, М. Суханова. - М.: КоЛибри, 2007. - 520 б. ISBN 5-98720-025-3.

ӘОЖ 54.066

АСКОРБИН ҚЫШҚЫЛЫНЫҢ ДӘРУМЕН РЕТІНДЕ МАҢЫЗЫ

Бурибаева М.Ф. - 1504-10 тобының студенті,
Рахишева Еркежан – №36 Қазыбек би атындағы жалпы орта мектеп, 9 «А» сынып оқушысы
Ғылыми жетекшісі: Мәдібекова Ғ.М. – х.ғ.к., профессор м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қаласы

Резюме

В статье представлена информация о важности витамина С в жизни человека. Для определения количественного содержания использовался метод йодометрии, основанный на восстановительных свойствах аскорбиновой кислоты. Была определена концентрация аскорбиновой кислоты в составе препарата и в продуктах.

Аскорбин қышқылы адам ағзасындағы тотығу-тотықсыздану процестерін реттеп, түрлі ауруларға қарсы тұру қабілетін күшейтетін, ең маңызды дәрумендердің бірі. Суда еритін дәрумендер қатарына жатады, адамның денсаулығы үшін, әсіресе имундық жүйенің мықты болуы үшін, әрі антиоксидант ретінде қолданылатын қажетті дәрумен болып саналады. Оны 1923 жылы Ч.Г. Кинг қырыққабаттан бөліп алған, ал 1928 жылы А. Сент-Дьерди химиялық жолмен синтездеген. Адам ағзасы аскорбин қышқылын өзі синтездей алмайды, бұл биологиялық белсенді затты тек табиғи өнімдерден ғана ала алады. Оның көп мөлшері итмұрын дәнінің құрамында, цитрустық жемістерде, қызыл бұрыш, қызыл және қара қарақат, алма, қызанақта, ал пияз, салат, қырыққабат, картоп өсімдіктерінде аскорбин қышқылының аз мөлшері анықталды [1]. Қазіргі таңда қымызда (бие сүтінде) көп болатындығы белгілі. Бұл дәруменнің адам ағзасында жетіспеушілі құрқұлақ ауруына (цинга) шалдықтырады [2], сондықтан дәрумендердің, оның ішінде С дәруменінің алатын орыны ерекше, көптеген биохимиялық реакцияларға қатысатын табиғи антиоксидант. Сонымен қатар метаболизм үшін маңызы зор. Суда еритін дәрілер класына жататын аскорбин қышқылы көмірсу алмасуына, коллаген синтезіне, қанның құрамындағы холестериннің құрамына оң әсер етіп, бауыр гликогенінің жинақталуына әсер етеді.

Аскорбин қышқылының инфекциялық ауруларды емдеуде де маңызы зор. Ағзада ұзақ сақталмайтындықтан аскарбин қышқылы адамға қауіпсіз, тәуліктік дозасы 3 г болып табылады. Көрсетілген мөлшерден артық қолдану тек суық тию аурулары, онкологиялық аурулардан арылу үшін рұқсат етілген. Вегетериандық тамақтану тәртібін ұстанатын адамдар ағзасында осы дәруменнің мөлшерін қалыпта ұстауы керек. Аскорбин қышқылының 6 айға толмаған балалардың бір тәулікте

қабылдау дозасы – 20-30 мг, 6-12 айлық балаларға – 35 мг, 2-3 жастағы балаларға - 40 мг,11-14 жастағы баларға- 50мг, 15 жастан асқан балаларға – 60-100 мг.

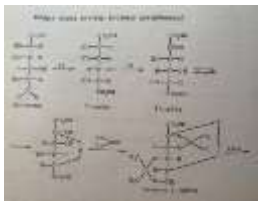

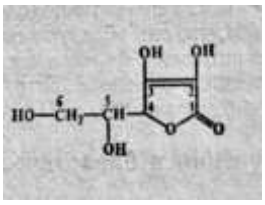

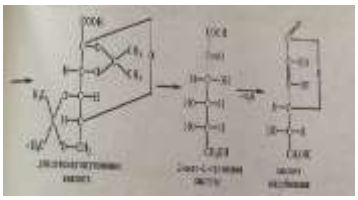

Құрылымдық формуласы келесідей (сурет 1):

Сурет 1 Сурет 2 Сурет 3

Табиғи аскорбин қышқылын алу үшін шикізат ретінде көбінесе итмұрын дәнін және т.б. өсімдіктер қолданады. Ол үшін алдымен өсімдіктердің сулы сығындылары алынып, вакуумда сиропқа айналғанға дейін қоюландырады. Аскорбин қышқылын бөліп алу үшін, спирт пен эфирден тұндырады. Ал тұнған бөлігін хроматографиялық әдіс көмегімен тазалап, қайтадан кристаллдайды.

Техникалық алу жолдары негізінен, D-сорбиттің каталитикалық гидрлеу нәтижесінде түзілетін D-глюкозаның синтезіне негізделген. Синтездеудің негізгі этапы D- сорбитті L-сорбозға дейін ашыту болып табылады (сурет 2,3).

Қазіргі таңда аскорбин қышқылы синтетикалық жолмен алынып, фармацевтикалық препарат ретінде, АҚ Химфарм зауытында өндіріледі. Бірақ, басқа елдерден келген преараттар да өте көп, олар пайдалы дәрумен ретінде аптекаларда қолдануға ұсынылуда. Балаларға дәрігердің рұқсатымен ата-аналары оны дәрумен сияқты әсер ететін қосылыс ретінде беріп жатады. Бірақ тек табиғи өнімдерді қолданғанда ғана пайдалы екенін ұмытпау керек.

Ғылыми жұмыстың мақсаты әртүрлі өндіріс орындарынан шығарылған, аптекаларда сатылымда тұрған аскорбин қышқылының бірнеше препаратын алып сапасын анықтау. Қолданысқа ұсынылған шырындардың құрамындағы С дәрумені мөлшерін зерттеу.

Эксперимент С дәруменінің тотықсызданған (аскорбин қышқылы) және тотыққан (дегидроаскорбин қышқылы) түрінде болуына сәйкес жүргізілді. Аскорбин қышқылын анықтаудың сандық химиялық әдістері оның тотықсыздандырғыш қасиеттеріне негізделген [2]. Талдау кезінде көбінесе С дәруменін сандық және сапалық анықтау үшін йодометрия әдісі қолданылды, онда индикатор ретінде крахмал алынды. Тотығу реакциясының механизміне сәйкес аскорбин қышқылының молекуласы йод молекуласымен эквимолярлық мөлшерде әрекеттеседі. Пайдаланылған йод ерітіндісінің концентрациясын біле отырып, препарат құрамындағы және өнімдердегі аскорбин қышқылының концентрациясы анықталды.

Кристалды иодтың қажетті концентрациясы мен көлеміне байланысты есептелген массасы аналитикалық таразыда өлшеніп алынды. Иод калий иодиді ерітіндісінде ерітіліп, өлшеуіш колбаның белгісіне дейін дистилденген сумен толтырылды. Дәл концентрациясы натрий тиосульфатымен анықталады. Коммерциялық фармацевтикалық препарат аскорбин қышқылының дәл өлшенген 1,5 граммы ұнтақталып, бюкспен алынды. Аналитикалық таразыда өлшенді (сурет

4), көлемі 200 мл өшеуіш колбаға құрғақ құйғыш арқылы салынды, үстінен дистелденген су қосылып, препарат ерітілді.. Көлемі 300 мл титрлеу колбасына 10,00 мл аликвот алынды (сурет 5). Индикатор ретінде жаңа дайындалған 1%-тік крахмал ерітіндісі қолданылды Иодометрия әдісімен титрлеу нәтижесі аскорбин қышқылы препараттардың стандартқа сәйкес екенін көрсетті.

Сурет 4

Сурет 5

Зерттеу барысында С витаминінің максималды мөлшері «Фруто Няня» шырыны құрамында, ең азы «Агуша» брендінің шырынында анықталды (кесте 1). Лимондағы аскорбин қышқылының жоғары мөлшері (77,9 мг) дәрігерлердің лимондар осы дәруменнің көзі болып табылатыны туралы пікірлерін растайды. Жаңа піскен алма шырынында (22,4 мг) С витаминінің төмен болуын осы жемістердің ұзақ сақтау мерзімімен түсіндіруге болады. Осылайша, дұрыс диетаны құру кезінде тағамдағы дәрумендердің мөлшерін ескеру қажет.

Кесте 1 - Анықталған нәтижелер

Талдау жүргізілетін	Талдауға алынған ын мөлшері, мл	Титрлеуге жұмсалған ерітіндісінің көлемі,	100 мл шырын мындағы С менінің мг мөлшері
Лимон шырыны адан сығылған)	20	17,7	77,9
Алма шырыны адан сығылған)	20	5,1	22,4
«Агуша» шырыны а-алмұрт)	20	4,6	20,25
«Сады Придонья» ыны (мультижемісті)	20	22,8	100,3
«Фрукто няня» ыны (балғын алмадан лған)	20	80,8	352,0

Әдебиеттер:

1. Прудникова Е.Г., Хилкова Н.Л., Коношина С.Н. Химические элементы и соединения в растительном мире: Учебное пособие // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2014. № 3-2. С. 228-229.

2. Егорова А.Ю., Мажукина О.А. Химические основы биологических процессов (экспериментальные и теоретические задачи): Учеб.-метод. пособие. Саратов. : Изд-во Сарат. ун-та, 2013. 107 с.

ОӘЖ 911.9

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ТОПЫРАҚТАРЫН ҚОРҒАУ

Ағыбай Нұрбибі – 4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Тажекова А.Д. – г.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Резюме

В данной статье рассматриваются проблемы охраны почв Туркестанской области. Также затронуты аспекты экологизации сельского хозяйства и агропромышленного комплекса.

Топырақтың табиғи құнарлығын қалпына келтірудің бірінші түрі техногендік өндіріске, екінші, үшінші түрлері – тұрақты даму сатысына тура келеді.

Қазір барлық елдерде басты назар ретінде топырақтың экономикалық өнімділігін қалпына келтіруге күш жұмсалады. Бірақ, экономикалық және табиғи өнімділікті қалпына келтіру шығындары мен нәтижелерінің едәуір өзгешеліктері бар. Ылғи экономикалық өнімділікті қалпына келтіруге (арттыруға) бағыт ұстау, экологиялық қолайсыз жағдайлар туғызуы мүмкін. Оны әлемдік тәжірибе көрсетті. Алғаш өнімділіктің өсуі, одан кейін тұрақтануы, тіпті кемуі шығындарды ұдайы арттырып отыруды талап етеді. Сөйтіп, табиғи өнімділіктің кемуінің орнын жасанды өнімділікпен толтырудың тиімділігі ылғи кеміп отырады. Мысалы, КСРО – да 50 – ші және 90 – шы жылдар аралығында ауыл шаруашылығында өнімділікті 2 есе арттыруға жұмсалатын шығындар (механикаландыру, химияландыру т.с.с.) 110 есе артқан [1].

Табиғи өнімділіктің төмендеу шегінің объективті шамасы бар, оған жақындағанда адамдарды жасанды техникалық қуаты, өндіріс күштерінің тиімділігі кемиді.

«Экологиялық шек» деңгейін бөлу шығындарының және қолайсыз жағдайлардың алдын алуға мүмкіндік береді. Қазір көптеген топырақтану саласының ғалымдары жасанды өнімділікті арттыру шаралары табиғи өнімділіктің төмендеуін бүркемелейді, орнын толтырмайды деп есептейді. Кейбір мамандар тыңайтқыштар қолдану бүгінгі күннің құралы, ұзақ мерзімдік шара деп қарауға болмайды, ол топырақтың сапасын жақсартпайды, тек оның өнімділігінің төмендеуін жасырады, оның дәлелі егістіктің қарашірігінің азаюы дейді.

Ауыл шаруашылығын ұтымды ұйымдастырмау, оның ішінде тың көтеру, егістікке жарамсыз жерлерді жырту, өзен арнасын өзгерту, адам әрекеттерінің жерге тигізетін әсерлері, сынақ және әскери полигондар, зымырандар ұшыру, тұздану және тақырлану салдарынан жер қорының едәуір бөлігінің сапасы нашарлаған. Толық емес мәліметтер бойынша 75 млн гектар жер сортаңданған, 77 млн гектар жер эрозияға ұшыраған, жайылымның 69 пайызы шөл және шөлейтті аймақта, олардың 60 пайызының жемдік қоры нашарлаған, 22 пайызын тікенек басқан, 15 пайызы эрозияға ұшыраған, егістіктің едәуір бөлігі қауіпті аймақта сумен қамтамасыз етілмеген. Суармалы жерлердің 23 пайызы сортаңданған, 3 пайызы батпаққа айналған және 5 пайызының құнары шайылып кеткен. Жер жыртудың, өзен арнасын өзгерту нәтижесінде табиғи шабындықтар 30 пайызға қысқарған.

Осы жағдайлар Түркістан облысында жер пайдалануды жақсартуды, ауыл шаруашылығын экологияландыруды талап етеді. Осындай талаптар негізінде облысымызда жер пайдалану ұстанымдары айқындалды. Олар: 1) Түркістан облысы

аумағының тұтастығы және бөлінбейтіндігі; 2) жерді табиғи ресурс, халықтың өмірі мен қызметінің негізі ретінде сақтау; 3) жерді ұтымды пайдалану, топырақтың құнарлығын ұдайы қалпына келтіріп отыру; 4) экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету; 5) жерді нысанды пайдалану; 6) ауыл шаруашылығына арналған жердің басымдылығы; 7) жердің жай – күйі туралы ақпаратпен қамтамасыз ету; 8) жерді ұтымды пайдалану мен қорғау шараларын мемлекеттік қолдау; жерге залал болғызбау, оның зардаптарын жою; 10) жерді ақылы пайдалану [2].

Ауыл шаруашылығын тұрақты дамытудың ең басты міндеті – топырақтың құнарлығын ұдайы, ұлғаймалы түрде қалпына келтіріп отыру. Оны жалғастыру ауыл шаруашылығын экологияландыру бағдарламасында қарастырылады. Онда топырақты эрозиядан қорғау, органикалық тыңайтқыштарды қолдану, агро – орман мелиорациясы, мәдени – техникалық мелиорация, көп жылдық шөптер себу, қышқыл топырақтарды әкпен өңдеу, топыраққа техногендік әсерлерді азайту, топырақ қорғаушы технология қолдану, өсімдіктерді биологиялық әдіспен қорғау, ұтымды ауыспалы егістік және т.б. қарастырылады. Бұл шаралардың жерге теріс әсерлері болмайды. Сондықтан ауыл шаруашылығын химияландыру, минералдық тыңайтқыштар, пестициттер, ауыр техникалар қолдануға қарағанда олар басымдылыққа ие болу керек.

Ауыл шаруашылығын экологияландыру экологиялық, экономикалық және әлеуметтік тиімділіктер береді. Мысалы, эрозияға қарсы шаралар егістіктен алатын өнімдерді 30 пайызға дейін арттырады және ұзақ уақыт нәтижесін беріп отырады. Ауыл шаруашылығын экологияландыру ауаның, судың ластануын азайтады, экологиялық таза өнімдер өсіру және тұтыну халықтың денсаулығын жақсартып, әлеуметтік тиімділікке қол жеткізеді.

Ауыл шаруашылығының инфрақұрылымдарын жетілдіру шикізаттың, өнімдердің ысырабын азайтады. Қазіргі кезде инфрақұрылымдардың жетіспеушілігінен ысыраптың шамасы 20 – 30 пайызға жетеді. Оның орнын толтыруға табиғатқа күш түседі. Есептеулер бойынша ауыл шаруашылық өнімдерінің ысырабын болдырмау тұтынуды азайтпай – ақ пайдаланылатын ресурсты – ауыл шаруашылық жерлерін 30 – 40 пайызға қысқартуға болатынын көрсетті.

Ауыл шаруашылығын экологияландырумен қатар инфрақұрылымдарын жетілдірудің (индустрияландыру) артықшылықтары өте көп. Біріншіден, экологиялық орнын толтыру шығындары азаяды. Екіншіден, қалдықсыз, аз қалдықты технология негізінде шикізатты толық және кешенді пайдалану табиғи ортаны ластауды азайтады. Үшіншіден, ысырап болып, жоғалтылған өнімнің орнын толтыру үшін ресурс игеруді арттыру, яғни табиғатқа жүктемені арттыру қажеті жоқ. Төртіншіден, инфрақұрылымдарға жұмсалған қаржы ауыл шаруашылығының көптеген салаларына қарағанда тезірек қайтарылады.

Агроөнеркәсіп кешендерін экологияландырудың маңызды жақтарының бірі тұтыну өнімдерін арттыра отырып, пайдаланатын жер ауданының бірқалыптылығы немесе қысқаруы. Мысалы, Қазақстанда егістік жер ауқымы 1990 жылы 35,5млк гектарға жеткен болатын, ал 2000 жылы сондай өнімдерді 16,2 млн гектардан алуға қол жеткіздік. Бұрын млрд пұт астықты 23,5 млн

гектар егістіктен алсақ, соңғы жылдары сондай өнімді 12 – 14 млн гектардан алдық. Ауыл шаруашылығында ең маңызды мәселе қанша гектарға егін еккеніміз немесе қанша астық бастырғанымыз емес, тұтынушыға жеткен соңғы өнім мен оның сапасы, нан, май, ет, сүт және т.б. ауыл шаруашылығын экологияландыру және кластердік негізде индустрияландыру өнімдердің ысырабын азайтып, және сапасын жақсартып тұтынушыларды қамтамасыз етудің ең негізгі жолы және табиғат ресурстарын үнемдеп, ұтымды пайдаланудың ең негізгі жолы.

Облыстың жалпы жер көлемі 11724,0 мың га. Суармалы жерді тиімді пайдалану нәтижесінде егіншілік пен мал шаруашылығы дамып отыр. Облыстың табиғи климаттық жағдайының қолайлы болуына байланысты дақылдардың көптеген түрлері егіледі.

Облыс ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру жөніндегі аса ірі аймақтардың бірі. Республикада мақта егісі түгелдей осында. Облыстың мақта егетін аудандарында мақта табыстың басты көзі болып табылады. Ауылшаруашылық алқаптары 10268,9 мың гектарды құрайды, оның 844,9 мың гектары егістік (430,5 суармалы), көпжылдық екпе ағаштар 30,9 га, жайылым 9104,8 мың га және тыңайған жерлер 145 мың га. Өңдейді [3].

Адам өмірі табиғатпен, соның ішінде ауыл тұрғындарының өмірі ауыл шаруашылығымен өте тығыз байланыста.Адам табиғатының әр түрлі ресурстарын (топырақ, өсімдіктер, су, жануарлар дүниесі, ауа т.б.) қолданылғандықтан, оларды дұрыс, тиімді пайдаланбау табиғатқа, ауыл шарауашылық өндірісіне де елеулі зиянын тигізеді.

Топырақ-табиғаттың бірден-бір негізгі байлығы. Ауыл шаруашылқ ластанушылардың әсерінен, жерді берекесіз пайдаланғанымыздан, жер құнарлығы, топырақ қасиеті мен топырақ тизуші процестер өзгеріп, ауыл шаруашылық өнімдердің қоректік құндылығы да төмендеп кетті.

Әдебиеттер:

1. Дюсенбеков З.Д. Проблемы рационального использования потенциала земельных ресурсов Республики Казахстан и его охраны // Земельные ресурсы Казахстана №5 (44), -С.4-10.
2. Темирбеков, А.Т. Түркістан облысы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерін шаруашылықта тиімді пайдалану мәселелері / А. Т. Темирбеков, Даурен Бахытулы Бахыт. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 22 (312). — С. 663-666. — URL: https://moluch.ru/archive/312/70546/ (дата обращения: 07.04.2022).
3. Қожабекова З.Е., Тажекова А.Ж. Түркістан облысының географиясы. Шымкент, ОҚМПУ, 2020ж.-172 б.

ОӘЖ 372.891

ГАЖ - АҚПАРАТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аділ Айман Орынбасарқызы – 4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Тажекова А.Д. – г.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Резюме

В данной статье рассматриваются географические информационные системы (ГИС) как средства внедрения информационных педагогических технологий

География бойынша жалпы орта білім беру стандарты мектепте географияны зерделеу қазіргі уақытта қажетті географиялық деректерді талап етуді, түсіндіруді және көрсетуді қамтамасыз ететін географиялық карталар, статикалық материалдар, қазіргі заманғы геоақпараттық технологиялар сияқты халықаралық қарым-қатынастың "тілдерін" пайдалану кезінде кеңістікте бағдарлану дағдыларын игеруге бағытталуын талап етеді. Географиялық ақпараттық жүйелер картографиялық оқыту құралдарының бір түрі ретінде әдіскерлер н.з. Хасаншина, Л.Н. Макарова және т. б. қарастырады. көп функционалды және жан-жақты оқыту құралы ретінде.

Қазіргі уақытта Географияны оқытуда ГАЖ технологияларын қолдану маңыздылығы мен өзектілігін арттырады, өйткені бұл әр оқушының жеке қасиеттерін ашуға ықпал етеді. ГАЖ әзірлеу және пайдалану Географияны, атап айтқанда, қазіргі заманғы есептеу техникасын пайдалануға негізделген оның картографиялық құрамын зерттеуді дамытудың жаңа кезеңі болып табылады. ГАЖ қолдану бірқатар функцияларды белсендіруге мүмкіндік береді: көрнекі-бейнелі, тәрбиелік, дамытушылық, ақпараттық, насихаттау, сондай-ақ ГАЖ-мен жұмыс істеу кезінде дағдылар мен дағдыларды қалыптастыру. Сонымен, визуалды-бейнелі функция Білім алушыларге сенсорлық қабылдау арқылы географиялық идеялар шеңберін кеңейтуге және байытуға мүмкіндік береді, оқуды қол жетімді етеді, байқау, ойлау және танымдық қабілеттерін дамытады, оқу материалын терең және берік игеруге көмектеседі [1].

ГАЖ-мен жұмыс істеудегі тәрбиелік функцияның рөлі-оқушылардың оқу-тәрбие процесіне ГАЖ-мен жұмыс істеу үшін әртүрлі тапсырмаларды енгізу. Мұғалім экологиялық, эстетикалық тәрбие мәселелерін және т. б. шеше алады.

Даму функциясы оқушылардың ақыл-ойының дамуына ықпал ететін ГАЖ-ны жүйелі, мақсатты пайдалану арқылы көрінеді. Тапсырмалардың біртіндеп және үздіксіз күрделенуі, ГАЖ-мен жұмыс істеудің негізгі әдістерін игере отырып, зерттелетін объектінің қызығушылығының артуына әкеледі, сонымен қатар оқушыны одан әрі мәселелерді шешудің өзіндік шығармашылық тәсіліне итермелейді.

Ақпараттық және насихаттау функциялары ГАЖ-мен жүйелі жұмыс арқылы жүзеге асырылады, өйткені ол кез-келген оқыту құралы сияқты маңызды семантикалық және ақпараттық жүктемеге ие.

Барлық сұралған география мұғалімдері география сабақтарында Tso, атап айтқанда ГАЖ қолдану туралы оң пікірге келеді. Жүргізілген талдау мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

1. География сабағында ТСО және ГАЖ қолдану оқу-тәрбие процесін оңтайландыруға және оқушылардың оқу мотивациясын арттыруға мүмкіндік береді.

2. ГАЖ қолдану оқу процесінде интеграцияланған тәсілді дамытуға, жақсы түсінуге және практикада қолдануға ықпал етеді.

3. ГАЖ-кеңістіктік координаттары бар ақпаратты құрудың, сақтаудың, редакциялаудың және талдаудың цифрлық жүйесі.

Алынған деректер мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді: ГАЖ – бұл Кеңістіктік деректерді жинауды, өңдеуді, иллюстрациялауды және таратуды, қоршаған орта мен қоғамның аумақтық ұйымдастырылуын талдауға, модельдеуге, болжауға және басқаруға қатысты ғылыми, оқу және қолданбалы міндеттерді тиімді (ұтымды) шешу мақсатында деректерді жүйелеуді қамтамасыз ететін ақпараттық-бағдарламалық кешен. Бұл анықтама ГАЖ қасиеттері мен функцияларын мүмкіндігінше толық қамтиды.

ГАЖ даму тарихы осы технологиялардың қалыптасуы мен дамуының төрт кезеңін қамтиды. Жыл сайын геоақпараттық жүйелер өзгерістерге ұшырады және бүкіл әлемде танымал бола бастады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде географиялық ақпараттық жүйелерді, бір жағынан, ақпараттық білім жүйесі ретінде, екінші жағынан, ғылыми зерттеу құралы (құралы) түрінде, үшінші жағынан, ГАЖ индустриясының технологиясы мен өнімі ретінде қарастыруға болады. Сайып келгенде, ғылыми-техникалық даму жағдайында ГАЖ ғылым мен өндірістің бейімделу өнімі болып табылады.

Геоақпараттық жүйелер, ең алдымен, адам үшін жасалады және адам қолданады, сондықтан ГАЖ-ны зерттеу және құру кезінде негізгі назарды техникалық күрделілікке емес, кейіннен дамыған ГАЖ-ны қолданатын адамның (әлеуетті пайдаланушының) қажеттіліктеріне аудару керек.

Пәнаралық Принцип әртүрлі жалпы білім беру пәндерінің материалдарын тарта отырып, Геоинформатика құралдары мен әдістерін зерттеумен анықталады.

Геоинформатика курсында қолданылатын негізгі құжат-электрондық карта. Осы карталарды жасау үшін пайдаланылатын ақпарат әртүрлі жалпы білім беру пәндерінен (география, экономика, тарих, экология, әдебиет және т.б.) немесе мектеп бағдарламасында оқылмайтын білімнің басқа салаларынан алынады. Геоақпараттық технологиялардың көмегімен пәнаралық жоба бойынша жұмыс ұйымдастыруға болады, мысалы, информатика және география, информатика және экономика және т. б. [2]

Мета пәннің принципі Геоинформатика элементтерін енгізуге және оның құралдарын география, информатика, тарих, экономика, экология және т. б. мектеп курстарында пайдалануға негізделген.

Геоақпараттық құралдар жиынтығы мамандандырылған геоақпараттық жүйелерді, соның ішінде мектеп жүйелерін құруға мүмкіндік береді. Тиісті материалды қолдана отырып, мектеп ГАЖ-ны көптеген мектеп пәндерінің курсында қолдануға болады. Бұл жағдайда информатика сабағында, мысалы, ГАЖ ретінде қарастыруға болады

география немесе Тарих сабақтарында атлас немесе мультимедиялық оқулық ретінде мамандандырылған мәліметтер базасы (мәліметтер базасы).

Саралау қағидаты білім берудің базалық деңгейін де, бейіндік деңгейін де қамтамасыз етуге негізделеді.

Кез-келген технологиялық пән сияқты, геоақпараттық технологиялар блоктарға оңай бөлінеді және оқытудың бірнеше деңгейлерін ұйымдастыруға мүмкіндік береді: бастапқы, негізгі, мамандандырылған.

Оқу-танымдық қызығушылық пен іс-әрекетті жандандыру принципі зерттеу дағдыларын, сондай-ақ оқушылардың зияткерлік ерекшеліктерін дамытуға негізделген [3].

ГАЖ-ны оқу процесінде қолдану ішінара ізденіс және шығармашылық сипаттағы өзіндік жұмысты ұйымдастыруға, зерттелетін материалды жалпылауға және шоғырландыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте негізгі бағыт дербес және шығармашылық қызметке қабілетті оқушылардың тұлғасын дәйекті қалыптастыру болып табылады [4].

Сонымен қатар, пәнді оқыту ұстанымдарына сүйене отырып, бірнеше негізгі принциптерді бөліп көрсетуге болады:

Спираль бойынша оқыту принципі. Күрделі тақырыптарды зерттеу барысында бірнеше тәсілдерді қамтамасыз ету қажет, ал әрбір келесі тәсіл бұрын алынған білім мен ілімдерге негізделуі керек. Геоақпараттық жүйелерді зерделеу кезінде спираль бойынша оқыту принципі карталарды немесе маршруттарды құру кезінде айқын көрінеді.

Жағдайларды модельдеу принципі. Бұл принцип нақты жағдайға еліктейтін міндет қойылған жағдайда жүзеге асырылады. Мәселені шешу үшін жағдайдың моделін құру және мүмкін болатын шешімдерді талдау қажет.

Оқытудағы көрнекілік принципі. Ақпараттық технологиялар құралдарын, соның ішінде геоақпараттық құралдарды игере отырып, студенттерге мәтіндік материалдан басқа көрнекі материалдарды ұсыну қажет [5].

Негізгі қағидаттардан басқа, геоақпараттық технологияларды қолданудың әдістемелік тәсілдері де бар. Географияны оқытудың әдістемелік жүйесінде ГАЖ технологиялары оқушылардың білімін, іскерлігін, дағдыларын қалыптастыру мақсатында оқу процесіне енгізілген білім көздерінің әртүрлі түрлері ретінде олардың анықтамасына толық сәйкес келетін "интерактивті оқыту құралдары" санатына жатады. Сондықтан, ГАЖ қолданатын сабақтар үшін оқу-танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру және жүзеге асыру әдістерінің жіктелуі тән Ю.К.Бабанский әзірлеген іс-шаралар. [5]

Әдебиеттер:

1Крейдер О.А. Информационная среда использования ГИС-технологий // Геоинформатика, 2015, - №4, с. 49-52

2Крейдер О.А. ГИС как инструмент экологического образования // Геоинформатика, 2014, - №4, с. 37-42

3Макарова Л.Н. Применение технических средств на уроках географии.//Вопросы Интернет образования, 2016. - № 36. - http://vio.fio.ru/vio_site/cd_site/Articles/archive.htm

4Трубина Л.К., Быкова О.Г. Геоинформационные системы. Методические указания. Учебное пособие./ Под.ред В.В. Малина.Новосибирск: ЦИТ СГГА, 2003. – 46 с.

5Уваров А.Ю. Компьютерная коммуникация в учебном процессе // Пед. информатика. - 1993. - № 1. – С. 34-37

УДК 911.9

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОРНОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

Асхабова А.А. – студентка 4 курса группы 129-88
Научный руководитель: Тажекова А.Д. – к.г.н., доцент
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

Түйін

Бұл мақалада Қазақстандағы тау туризмін дамыту мәселелері мен перспективалары қарастырылады.

Международный туризм в настоящее время является одной из наиболее динамично развивающихся отраслей внешнеэкономической деятельности.

Помимо природных достопримечательностей, Казахстан расположен на Великом Шелковом пути, богат историко-культурными памятниками мирового значения. Организация транзитных туров на Великом Шелковом пути особенно актуальна, так как позволяет Казахстану войти в зону интереса таких стран, как Япония, Малайзия, КНР, Корея, а также государства Европы.

Для развития международного туризма необходимы политические, правовые, экономические и социальные меры. В республике действует концепция развития туризма, в которой отмечено, что туризм способен оказать три положительных воздействия на экономику страны: во-первых, обеспечить приток иностранной валюты и оказать положительное влияние на такие экономические показатели, как платежный баланс и совокупный экспорт; во-вторых, способствует увеличению занятости населения; в-третьих, способствует развитию инфраструктуры страны [1].

Геополитическая ситуация и природно-сырьевые ресурсы позволят увеличить количество туристов, прибывающих в Казахстан по вопросам бизнеса и участия в международных мероприятиях. Это, прежде всего, Алматы, Нур-Султан, Атырау. Инфраструктура вышеназванных центров в основном соответствует международным стандартам. Город Алматы является стратегическим (воздушным, автомобильным, железнодорожным) воротом для республики, и основная миграция происходит именно через этот город. Помимо зданий и отелей, удобных для проведения различных форумов, в городе есть все необходимое для отдыха и развлечений, а также на территории близлежащего города в радиусе 500 км расположены великолепные

рекреационные зоны. Таким же стратегическим регионом становится и город Нур-Султан. Постоянно растущий интерес к городу как молодой столице нашего государства с современным обликом и инфраструктурой служит интенсивному развитию международного и внутреннего туризма в городе

Необходимость развития экологического туризма в Республике Казахстан обусловлена не только экономическими факторами – созданием новых рабочих мест, развитием местных сообществ в отдаленных регионах, но и социальным заказом-необходимостью более целостного, системного подхода к проблемам здравоохранения и использования досуга населения. В настоящее время в Казахстане наблюдается развитие экологического туризма. По данным Агентства Республики Казахстан по статистике, национальными особо охраняемыми природными территориями со статусом юридического лица в 2015 году обслужено 391,6 тыс. человек. доход от посещения туристских групп в 2015 году составил 9,1 млн. долл.[2].

Однако, несмотря на то, что экологический туризм отличается от других видов туризма незначительным воздействием на природную среду и не требует особо развитой инфраструктуры, деятельность в этом направлении сопряжена с серьезными трудностями, связанными с тем, что большая часть рекреационно-туристской инфраструктуры все еще находится в стадии формирования. Экономический потенциал экологического туризма в Казахстане безграничен-Щучинско-Боровская зона, "Сары – Агаш", "Арасан – капал", "Мойылды", "Баянаул", "Жанакорган", "Каспий"-далеко не полный перечень "жемчужин" Казахстана. Однако для его формирования и развития потребуются значительные инвестиции и затраты. Создание необходимой инфраструктуры для экологического туризма позволит обеспечить доступность уникальных уголков природы для туристов. Необходимо создать условия для привлечения инвестиций и частного капитала в целях реализации инвестиционных проектов по таким объектам экологического туризма, как строительство туристского комплекса на Рахмановских ручьях в районе горы Белуха в Восточно-Казахстанской области, создание сети горнолыжных курортов в Алматинской области и другие.

Развитие социального туризма, субсидируемого из внебюджетных источников, в целях создания условий для поездок учащихся, молодежи, пенсионеров, инвалидов, ветеранов войны и труда и иных граждан, государственные и негосударственные фонды, иные благотворительные организации и фонды которых оказывают социальную поддержку при использовании их права на отдых как наименее обеспеченной части населения, является большой экономического потенциала. Таким образом, доступность туристских ресурсов становится важным фактором в развитии туризма. Несмотря на рост числа туристов, что приводит к расширению доступа к туристическим ресурсам и услугам, многие туроператоры еще не осознали важности принятия мер в этом отношении. Поэтому необходимо разработать четкую политику и стратегию содействия обеспечению доступности туристских ресурсов, повысить уровень специальной подготовки персонала в

индустрии туризма, повысить информированность общественности о потребностях туристов-инвалидов и о важности туризма в социально-экономическом развитии.

Воспитательное и патриотическое значение имеет развитие социального туризма, в том числе краеведческого, спортивного, самодеятельного, лечебно-оздоровительного, культурно-познавательного, экологического туризма, семейных путешествий, туризма для престарелых и инвалидов, молодежного и детско-юношеского туризма. В решении всех этих вопросов первоочередную роль будут играть институциональные элементы формирования туристского продукта.

Исходя из этого, для обеспечения репрезентативности к 2020 году планируется довести территорию ООПТ Казахстана до 9,4% территории страны.

В настоящее время функционируют 13 государственных национальных природных парков, 10 государственных природных заповедников, 6 государственных природных резерватов, 50 государственных природных заказников. Кроме того, в республике функционируют 127 геологических, 58 геоморфологических и 19 гидрогеологических объектов государственного природно-заповедного фонда республиканского значения, 5 государственных заповедных зон, 26 памятников природы, 5 государственных ботанических садов республиканского значения и 2 государственных природных парка местного значения [2].

В целях выработки конкретных подходов и общесистемных мер по развитию индустрии туризма разрабатываются и утверждаются государственные программы развития туризма в Республике Казахстан [3]. Целью данных программ является создание конкурентоспособной туристской индустрии для устойчивого роста доходов государства и населения за счет обеспечения занятости населения, увеличения объемов въездного и внутреннего туризма.

Сегодня на европейском и азиатском туристских рынках в качестве нового туристского направления наблюдается большой интерес к Казахстану, что свидетельствует о реальных перспективах увеличения притока иностранных туристов. Согласно данным Агентства Республики Казахстан по статистике, в целом по республике по итогам января-сентября 2018 года количество посетителей по всем видам туризма по сравнению с соответствующим периодом 2017 года увеличилось на 0,5% и составило 10898,9 тыс. человек [3]. В стране около 100 водолечебниц, более 9000 археологических и исторических памятников. Среди туристов популярны охота и рыболовство, в том числе национальные виды охоты. Планируется реализация стратегии продвижения Казахстана как нового и привлекательного туристического направления в Центральной Азии и Евразии. Важное значение придается реализации проектов:

- Создание условий для развития инфраструктуры туризма в городе Алматы и Алматинской области (создание условий для дальнейшего развития

инфраструктуры туризма при АО "Международный центр приграничного сотрудничества "Хоргос" в целях создания индустрии туризма и развлечений, формирования сферы сопутствующих услуг в городе Капшагай);

- В городе Астане и Акмолинской области (создание условий для развития сферы сопутствующих услуг, включая туризм и индустрию туризма);

- Строительство инфраструктуры развлечений в Щучинско-Боровской курортной зоне, экологического туризма в национальном природном парке "Бурабай", строительство этнографического комплекса "село Шебер" с выставочным центром "дворец мастеров");

- Развитие культурно-познавательного туризма по Шелковому пути в Туркестанской области (создание туристских центров в городе Туркестан и Отрарском районе);

- Пляжный и круизный туризм на Каспийском море (разработка проекта и создание условий для подготовки и организации международного круиза по Каспийскому морю с посещением портов России, Дагестана, Азербайджана, Ирана, Туркменистана, обустройство зоны отдыха на мысе Кендерли с целью развития пляжного туризма).

Особое внимание уделяется формированию туристского имиджа страны и продвижению национального туристского продукта на мировой рынок туристских услуг. В настоящее время обеспечивается ежегодное участие Казахстана в крупных международных выставках и ярмарках, проводимых в городах Берлин (ФРГ), Лондон (Великобритания), Мадрид (Испания), Москва (РФ), Пекин (Китай), Токио (Япония), Сеул (Корея). С каждым годом увеличиваются выставочные площади, расширяется представительство туристских организаций Республики, повышается качество рекламно-информационной продукции. В столице Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии - Лондоне действует туристическое представительство Казахстана.

Ежегодно в г. Алматы проводится Казахстанская международная туристская ярмарка – KITF, включенная в календарь мероприятий Всемирной туристской организации (ВТО), ежегодная международная Казахстанская туристская выставка "Нур-Султан-досуг", основной задачей которой является привлечение туристских потоков в центральные и северные регионы страны, привлечение туристских потоков в качестве города III тысячелетия формирование имиджа Астаны.

Литература:

1. Пимакина Н.В. Снежные ресурсы гор и перспективы развития зимнего туризма в Тянь-Шане Казахстана // Проблемы развития туризма и активизация исторического значения: СБ..- Шымкент, 1998.

2. Попов И. В. Рекреационная оценка горных территорий. - Алматы: Эверо, 2020.- С. 98-106.

3. Ашимбаева А. Потенциал развития туризма в Казахстане // Казахстанская правда. 2017. 13 сентября.

ОӘЖ 910.796

ХАЛЫҚТЫҢ КӨШІ-ҚОН ФАКТОРЛАРЫ

Мыңбай Бекзат Мауленұлы – 4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Тажекова А.Д. – г.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Summary

This article discusses the factors of population migration that influence the formation of migration flows.

Көші-қон факторлары - бұл процесс жүретін және оның қарқындылығына, көлеміне, бағытына және басқа параметрлерге әсер ететін әр түрлі әлеуметтік жағдайлар [1].

Көші-қонның белгілі бір факторларының көші-қон процестеріне әсерін қалай реттеуге болатынына байланысты мыналар бөлінеді:

- тұрақты жұмыс істейтін, басқарылмайтын факторлар: аумақтың климаттық ерекшеліктері, жердің географиялық жағдайы (температураның маусымдық өзгеруі, зиянды және қауіпті жәндіктердің, бауырымен жорғалаушылардың және т. б., батпақтану, жер сілкінісі, су тасқыны және т. б.);

- уақытша факторлар – жанама әсермен реттеледі, біртіндеп өзгереді: халықтың жас, жыныстық, этникалық құрамы; жергілікті жердің даму деңгейі;

- реттелетін факторлар: кадр саясаты; белгілі бір әлеуметтік жеңілдіктердің болуы немесе болмауы; жалақыны көтеру; ұлттық саясаттағы өзгерістер; халықтың жұмыспен қамтылуы және өмір сүру жағдайлары.

Көші-қон процестеріне «уақытша» фактор - тұрғындардың тұру ұзақтығы бойынша құрамы көбірек әсер етеді. Мигранттар есебінен халықтың саны жоғары қарқынмен өсіп жатқан аймақтарда отбасылық емес ерлердің үлесі жоғары. Көші-қонның келесі факторлары бөлінеді: оң (тарту); теріс (итеру). Көші-қонды анықтайтын факторлар тарту және шығару факторлары болуы мүмкін. Көші-қон процесінің бірінші кезеңінде қозғалысқа орнатуды алдын-ала анықтайтын факторлармен (сыртқа шығару факторлары) бір уақытта адам қай елге немесе аймаққа қоныс аударғысы келетінін анықтайтын факторлар бар (тарту факторлары) [2].

Егер белгілі бір аймаққа көшу қажеттілігі басым болса, тарту факторлары шешуші болып табылады. Егер кез-келген басқа жерге көшу ниеті басым болса, онда итермелейтін факторлар басым болады. Көші-қон ағындарын құрайтын факторларға өзара әрекеттесуі осы ағындарды алдын-ала анықтайтын объективті және субъективті жағдайлардың әртүрлі комбинациясы жатады. Көші-қонның негізгі факторларына Әлеуметтік және экономикалық факторлар жатады. Олар сонымен қатар мыналарды ажыратады: демографиялық, Климаттық, этникалық, әскери және саяси факторлар көші-қонның объективті факторлары адам үшін маңызды өмір жағдайындағы аумақтық айырмашылықтармен алдын-ала анықталған. Объективті факторлар табиғи (табиғи) факторларға және әлеуметтік (әлеуметтік) факторларға бөлінеді. Көші - қонның табиғи факторларына орографиялық, гидрологиялық, топырақ, климаттық, геологиялық, зоо-және фитогеографиялық факторлар жатады. Олар көші-қон процестеріне тікелей де, жанама да әсер етеді. Табиғи жағдайлар

көптеген өндірістерді дамытудың негізі болып табылады. Көші-қонның әлеуметтік факторларына мыналар жатады: этникалық, демографиялық, социологиялық, Экономикалық, ақпараттық, әлеуметтік-психологиялық факторлар. Әр топтың күрделі құрылымы бар. Жергілікті халықтың біліктілігі төмен және беделді емес жұмыстарды орындауға, жалақысы төмен жерлерде және қолайсыз жағдайларда жұмыс істеуге құлықсыздығы, жұмыс мамандықтары мен кәсіптердің жетіспеушілігі шетелдік жұмыс күшін тарту қажеттілігін анықтайды. Көбінесе мұндай жұмыс күші құрылыста, өндіруші кәсіпорындарда және ауыл шаруашылығында қажет.

Мысалы, Ресейдегі көші-қонға әсер ететін негізгі факторлар (https://spravochnick.ru/sociologiya/migraciya_naseleniya_i_ee_vidy/faktory_i_osobennosti_migracii_naseleniya/):

- көлеңкелі экономиканың дамуы және оның криминализациясы.

-ауыл шаруашылығының құлдырауы, азық-түліктің қажетті мөлшерімен қамтамасыз ете алмайтын шағын фермалар құру.

-идеологиядағы дағдарыс, бірыңғай ұлттық идеяның болмауы.

-мемлекеттің халықтың әл-ауқатын арттыру және құқықтық мемлекет құру міндеттерін қоюы проблемаларды шешпейді. Әлеуметтік саясат, халықты, оның аз қамтылған топтарын әлеуметтік қорғау мәселелерінде мемлекеттің дәрменсіздігі. Әлеуметтік шиеленістің өсуіне және халықтың кедейленуіне тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық қызметтеріне бағалардың жүйелі өсуі, ең жоғары күнкөріс деңгейі және т. б. ықпал етеді.

Қазіргі көші-қон процесінің негізгі ерекшеліктеріне мыналар жатады [3]:

-көші-қон жаһандық сипатқа ие, ол барлық континенттерді қамтыды.

- Еңбек көші-қонының негізгі себебі - экономикалық.

-XX ғасырдың 50-70 жж. дамушы елдерден дамыған индустриялық елдерге бағдарланған көші-қон процестеріне қарағанда XX ғасырдың аяғынан бастап қарама-қарсы процесс байқалады: дамыған елдерден дамушы елдерге еңбек көші-қоны. Бұған трансұлттық компаниялардың дамуы, халықаралық еңбек бөлінісі қағидаттарына негізделген өндірістің қазіргі заманғы технологияларын дамыту ықпал етеді.

- Мигранттар арасында білікті мамандардың үлесі артты. "Мидың ағуы" емес, олардың айналымы – көші-қон бағыттарының әртараптандырылуы. Кәсіби мамандарды тартудың танымал орталығы Америка Құрама Штаттары болып қала береді. Білікті мамандар тек "капиталға" ғана емес, сонымен бірге "капиталдан кейін немесе онымен бір уақытта" қозғалады.

-«Бас аңшылары» деп аталатын халықаралық корпорация пайда болды және дамып келеді.

-Жоғары білім беру жүйесі интеграцияланады. Әлемнің көптеген студенттері АҚШ-та немесе Жапонияда оқуын жалғастыруда және Отанына оралмайды.

-Әлемдік ауқымдағы проблема болып табылатын заңсыз жұмыс күшінің үлесі артты.

-Бұрын метрополия мәртебесі бар елдер өздеріне тәуелді елдерден немесе бұрынғы отар елдерден еңбек күшін импорттауға бағытталған.

-Дәстүрлі көші-қон елдеріне (Канада, АҚШ, Оңтүстік Африка, Австралия) иммиграциялық ағындарда Латын Америкасынан, Азиядан, Африкадан және Кариб бассейнінен иммигранттар басым.

-Әр түрлі елдердің мемлекеттері көші-қон процестеріне белсенді қатысуда: олар келуге рұқсат береді, кету мерзімдерін бақылайды, Халықаралық жұмыс күші нарығындағы мәмілелерді реттейді, басқа мемлекеттерден жұмысшыларды жалдау үшін жалдау және жағдай жасаумен айналысады.

Әдебиеттер:

1. Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие. Под ред. Жанны Зайончковской, Ирины Молодиковой, Владимира Мукомеля - Центр миграционных исследований - М., 2017, 370 с.
2. Денисенко М.Б., Ионцев В.А., Хорев Б.С. Миграциология. - Москва, 1989.-3 с.
3. Долгучиц Л.А., Мельников Н.А. Планеты иммигрантов. – М.: //Молодая гвардия. 2020-200с.

УДК 372.891

ФОРМИРОВАНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ ГЕОГРАФИИ

Отарбаева Сулушаш Махсатқызы – магистрантка группы МПИ 20-15нк
Научный руководитель: Тажекова А.Д. – к.г.н., доцент
Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент

Түйін

Бұл мақалада географияны оқытуда географиялық мәдениеттің қалыптасуы қарастырылады.

Методика обучения географии базируется в первую очередь на знаниях собственно географии, затем – педагогики и психологии.

Методика обучения географии как педагогическая наука представляет собой частную дидактику. Она изучает закономерности обучения географии в общеобразовательных учреждениях. Это наука о целях, задачах, содержании и формах организации обучения этому предмету.

География возникла в глубокой древности и изначально носила описательный характер. Сейчас география – это комплекс фундаментальных географических наук, которые занимаются исследованием, нахождением географических законов и прогнозированием. Она основана на современных спутниковых, геоинформационных системах, системах зондировании Земли, методах анализа в природной и социальной сферах.

Ценность школьной географии заключается в том, что это единственный школьный предмет мировоззренческого характера, формирующий у учащихся комплексное, системное и социально-ориентированное представление о Земле как о планете людей. Это также единственный предмет, знакомящий их с территориальным подходом как особым методом научного познания. Данный

предмет можно отнести к числу тех классических школьных предметов, на которые ложится особая ответственность за формирование у школьников гуманистического мировоззрения, воспитания патриотизма и любви к Родине, умений и навыков ориентации и социально-ответственного поведения в окружающем мире. География занимает уникальное место среди наук, играя роль своего рода «мостика» между естественными и общественными науками, формируя культурные ценности учащихся.

География изначально несет в себе огромный культурологический и гуманистический потенциал, поскольку изучает пространственный аспект человеческой деятельности, роль человека и человечества в географической оболочке.

В повседневной жизни человек, обладающий географической культурой, может оценить перспективы превращения карьера, где добывают минеральное сырье, в водоем, болота – в пастбище или пашню, и т.д. В масштабах своего региона или своей местности знания географии помогут составить прогноз развития малого города, оценить изменения уровня подземных вод, климатических показателей в результате сооружения плотины на реке и создания в результате этого водохранилища.

На глобальном уровне географическая культура позволяет человеку понимать взаимосвязь между активностью солнца и засухами в Сахеле, ледовитостью Арктики и уровнем воды в озерах Африки, изменениями в циркуляции атмосферы (усилении меридионального переноса воздуха) и в климатических показателях территорий, расположенных в умеренных широтах.

Географическая культура – это результат педагогического воздействия, совокупность объективных и субъективных характеристик, основу которых составляет ценностное отношение к географической окружающей среде. Географическая культура характеризуется следующими признаками:

1) научное восприятие окружающего мира;
2) владение языком географической науки (понятиями, терминами, именами, принципами, теориями);
3) знание окружающей географической среды, особенностей ее изменения и состояния;
4) развитое географическое (аналитическое) мышление, связанное с умением определять причинно-следственные связи;
5) развитие пространственных представлений, умение «переложить» географическое знание на карту;
6) экологическая образованность, экологическое сознание, стремление к сохранению и улучшению географической среды и ее составляющих как основы существования общества;
7) умение использовать географические знания и умения на практике, в повседневной жизни;
8) способность видеть реальные географические проблемы своей местности и находить оптимальные решения возникшей географической ситуации;

9) способность оценивать и прогнозировать особенности развития географической среды, составлять реальные краткосрочные прогнозы.

Развитие географической культуры – длительный целостный процесс, в основе которого лежит научное познание окружающего мира, усвоение идеи о том, что *географическая оболочка* (ГО) – качественно своеобразная материальная целостная система взаимопроникающих и взаимодействующих геосфер; в ней все находится в движении, изменении, развитии.

Таким образом, понятие «географическая культура» служит основой построения содержания современной школьной географии. Оно призвано обеспечить формирование духовного мира каждого школьника, приобщить его к ценностям мировой цивилизации.

Основу географической культуры составляет формирование у учащихся *географической картины мира,* которая также формируется на содержании знания о научнойкартине мира.

Формирование у школьников географической картины мира как составной части их географической и общей культуры, относится к сложным методическим проблемам.

Компетенции, которые можно сформировать на уроках географии:

- Ценностно-смысловые компетенции формируют отношение к жизни, правильно расставляют ценностные ориентиры.
- Общекультурные компетенции формируются при изучении этносов, семейных и общественных ценностей, традиций и уклада жизни разных народов.
- Учебно-познавательные компетенции формируются в урочной и внеурочнойдеятельности ученика, когда он добывает знания из окружающего мира во время экскурсий, учится отличать факты от домыслов, пользуется статистической информацией.
- Информационные компетенции предполагают владение современными средствами информации и информационными технологиями. Например, создать презентацию к уроку

или внеклассному мероприятию, показать и проанализировать снимки изучаемых территорий из Космоса.

- Коммуникативные компетенции формируются в процессе общения, включают знание способов взаимодействия с окружающими, навыки работы в коллективе, владение различными социальными ролями.

Литература:

1. Герасимова Т.П. Основы методики обучения начальному курсу физической географии.М. Педагогика. 2003.
2. Крылова О.В. Интересный урок географии./ Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989.-94 с.
3. Зимина А.М. Методические указания к изучению курса «Методика преподавания географии». Москва: Просвещение, 2015.

ӘОЖ

МИКРООРГАНИЗМДЕРДІ ӨНЕРКӘСІПТЕ ҚОЛДАНУ

Жолдасбек А.Д.,Кадірқұл М.А. ,Ниязбек А.Қ. – 1505-39 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Мамыкова Р.У. – б.ғ.к.,доцент м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетті, Шымкент

Резюме

Действие реакций микроорганизмов значительно расширяет возможности современных химических лабораторий. Их реакции включают окисление, восстановление, синтез многих ценных продуктов и выделение физиологически активных веществ: антибиотиков, ферментов, витаминов и др. осуществляет добычу. В медицине, сельском хозяйстве, пищевой промышленности микробные руды используются в качестве реагента в различных химических производствах Большое значение имеют микроорганизмы в процентном соотношении к белку и жиру.

Адам баласы жер бетінде микроорганизмдердің бар екендігін көптеген ғасырлар бойына білмей келген болатын, тек олардың ісәрекеттерін сезіп, микроорганизмдер тудыратын құбылыстарды тіршілік барысында қолдана білген. Мысалы, адам ертеден-ақ ашыту арқылы сусындарды, сіркесуын, шарапты және нанды ашытуды білген. Осылайша ашу процестері бұрынғы кезден адам баласына белгілі екендігі мәлім. Алайда, бұл процестердің химиялық мәнін және ашу микроорганизмдердің көмегімен жүретінін адамзат білмесе де, өздерінің тәжірибелерінде ашытудың әртүрін қолданған. Белгілі франция оқымыстысы, ғалым Луи Пастер ең алғаш химиялық өзгерістер, биологиялық ашу микроорганизмдердің көмегімен болатынын айтқан. Ол шарап, сыра және басқа да өнімдердің ауруларын терең зерттеген. Пастердің пікірі бойынша, мәдени микроорганизмдерді адамдар бұрынғы кезден қолданған, яғни суслоны спиртке, спиртті сіркесуға айналдырып, басқада өнімдер алуға болатынын білген.

Микроорганизмдердің көмегімен өндірісте антибиотик, ақуыз, витамин, фермент және т.б. заттар алынады.Химиялық жолмен ала алмаған күрделі және қымбат өнімдерді биотехнологиялық синтезбен алуға болады.Микрооргнаизмдер табиғатта жүріп жатқан көптеген өзгерістерге тікелей байланысты.Микроорганизмдердің белсенді әрекеттерінің әсерінен, олар күрделі органикалық заттарға айналады,қайтадан табиғаттағы заттар айналымына енеді.Топырақты минералдық заттармен байытуда, яғни азотпен,азот сіңіруші микроорганизмдердің атқаратын қызметі жоғары.Себебі атмосферадағы азоттың топыраққа сіңуі,микроорганизмдердің өмір сүруіне,яғни тіршілігіне тікелей бвйланысты болып келеді.[1]

Қазіргі таңда биотехнология өндірісіне қажетті ферменттер, микроорганизмдер өсіруге арналған әртүрлі құрал-жабдықтар жасалынып шығарылған.Өткен ғасырдың 40-50 жылдары автоматты жа ап шығару,қажетті өнімді өндіру барысындағы биосинтез үдерістерінде тиімді әдістер мен режимдерді қолдану арқылы өндірісті интенсивтендіру,қолда бар және арзан шикізат қорларын пайдалану,өндірістік үдерістерін ЭЕМ және компьютерлік жүйе арқылы басқару сияқты соңғы ғылым мен техника жетістіктерін пайдаланудың маңызы зор.Осындай алға қойылған мақсаттарға жету үшін ,бірінші кезекте,биоинженерлік бағыттағы ізденістердің ауқымын кеңейту үшін қажет

деп есептелінеді.Микроорганизмдерді өндірістік мақсатта өндіру мәселесі олардың түрлеріне байланысты – үздіксіз,үзіліспен және жартылай үздіксіз режимдерінде,оттегі бар (аэробты) және оттегінсіз (анаэробты) ортада жүргізілуі мүмкін.Сондықтан, аталған жағдайларға байланысты,биотехнологиялық мақсаттарға арналған қондырғылардың конструкциялары мен оларда қолданылатын технологиялық үдерістердің өтілуінде де өзгешеліктер болады. [2]

Көптеген микроорганизмдер қоршаған ортадан дәрумендерді синтездеуге қабілетті, сол себепті дәрумені бар болса, табиғи өнім ретінде пайдаланылады, ал басқалары қоректік ортадан немесе клеткадан бөлініп алынатын дәрумен продуценті ретіндеқолданылады.В1(тиамин) ашытқыларда 1 г 5-125 мкг1 мөлшерде кездеседі, мысалы, сыра ашытқысында 60-125 мкг , нан ашытқыларынды 24-29 мкг, торулопсис ашытқысында 5 – 38 мкг мөлшерінде кездеседі.В2 (рибофлавин) дәрумені ашытқылардың әр түрінде бірдей (21-80 мкг) мөлшерде кездеседі.

Адамдар микроорганизмдердің ферментативтік белсенділігін ерте кезден пайдаланған. Ферментті технология болашақта көптеген мәселелерді шешуге, мысалы, тамақпен қамтамасыз ету және қоршаған ортаны жақсартуға көмектеседі. Қазіргі кезде ферменттерді тамақ өнеркәсібінде кеңіненқолданады. Сахароза (инвертаза) – кондитерлік өндірісте қолданылады, сахароза глюкоза мен фруктозаға ыдырайды. Лактоза – лактозасы жоқ сүтті алуда пайдаланылады. Лактозамен өңдегеннен кейін сүт жақсы дәмдік қасиетке ие болады. Амилазаларды астық және картоп крахмалды қанттау үшін, спирт және сыра өндірістерінде, нан пісіруде қолданады. Пектиназалар жемістер мен жидектер шырынын мөлдірлетеді, жүзім, алмұрт, алма шырынының шығымын арттырады. [3]

Әдеби дерек көздеріне сүйене отырып, микроорганзимдердің өндірістегі маңызы өте зор.Себебі жоғарыда аталып өткендей антибиотик,ақуыз,витамин,фермент және т.б. заттар алынады.

Әдебиеттер

1. Ж. Т. Лесова, Х. Х. Макажанова,С. А. Надирова/ және т.б.Тағам және биотехнологиялық өндірістерінің микробиологиялық негіздері: Оқулық. Алматы, 2013ж.- 6-8 бет.
2. Адманова Г.Б. «Биотехнология негіздері» дәрістер жинағы.Алматы: «Medet Group» ЖШС.2021 ж. – 150-152 бет.
3. Ж. Т. Лесова, Х. Х. Макажанова,С. А. Надирова/ және т.б.Тағам және биотехнологиялық өндірістерінің микробиологиялық негіздері: Оқулық. Алматы, 2013ж. – 16-17 бет.

ӨНЕР-БІЛІМ ЖӘНЕ СПОРТ ҒЫЛЫМДАРЫ

ӘОЖ 7.68

Л.ХАМИДИ ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАСЫН ЖИНАУШЫ, ЭТНОГРАФ

Екіағайынды З. -1403-10 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Арыстанова Ш.С. – аға оқытушы, ҚР Мәдениет саласының үздігі
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассказывается о собирателе музыкального наследия нашего народа, этнографе Л. Хамиди

Латиф Хамиди (1906-1983) - композитор, халық әртісі, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты. Ташкент ағарту институтын, 1-ші Мәскеу музыкалық техникумының теориялық-композиторлық факультетін профессор Б.А.Яворскийдің классы бойынша Мәскеу консерваториясы жанындағы Татар опералық студиясын бітірген.

Л. Хамиди көптеген хорлық өңдеу, әндер, романстар, вальстар жазды, солардың ішінде «Қазақ вальсі» және «Бұлбұл» композитордың атын танымал етті. Ол сондай-ақ, патриоттық, тарихи тақырыптарға да музыка жазды. Композитор шығармашылығының қанат жаюы «Абай», «Төлеген Тоқтаров» (А.Жұбановпен бірлесіп жазған), «Жамбыл» операларынан да анық байқалады. Хамиди музыкалық мәдениет тарихында қазақтың халықтық музыкасын жинаушы - этнограф және музыкалық, оқулық басылымдардың авторы ретінде танымал [1].

1933 жылдан Алматы қаласында тұрды. Қазақ КСР-інің халық артисі, еңбексің өнер қайраткері. 1933 жылдан қазақтың халық әндері мен күйлерін жинап, нотаға түсіруге атсалысты.

1935 жылы Семей қаласына барған сапарында М.О.Әуезовтің кеңесімен Абайдың немересі Әрхам Ысқақовтан ақынның «Айттым сәлем, Қаламқас», «Амал жоқ қайттым білдірмей», «Бойы бұлғаң», «Біреуден біреу артылса», «Желсіз түнде жарық ай», «Сен мені не етесің», «Тәңірі қосқан жар едің сен», «Қор болды жаным», «Ішім өлген, сыртым сау», «Қараңғы түнде тау қалғып», «Өлсем орным қара жер сыз болмай ма?», «Сұрғылт тұман» әндерін, Абайдың ән шығармашылығын жақсы білетін әншілерден «Сегіз аяқ» пен «Желсіз түнде жарық ай» әндерінің 2-нұсқаларын, ал, Әуезовтен «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» әнін жазып алды. Сөйтіп, ол ақынның муз. мұрасын түңғыш рет толық нотаға түсіруші болды. Сол жылдарда ол Абайдың «Қор болды, жаным», «Айттым сәлем, Қаламқас», «Көзімнің қарасы», «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын», «Сегіз аяқ» әндерін жеке әншіге, көп дауысты хорға арнап өңдеп, оларға фортепианолық сүйемел жазды. А.Жұбановпен бірлесіп «Абай» операсын (1944) жазды. Ол қазақтың жаңа муз. мәдениетіндегі Абай әндерінің игерілуі, опера жанрындағы ақын бейнесі жөнінде бірнеше мақала жазды. Бұл

мақалалардың көпшілігі «Әндер, романстар, «хорлар» (1957), «Балаларға арналған фортепианолық пьесалар» (1965), «Абай» операсы» (1966) деген кітаптарына енген [2].

Кешегі халық композиторлары Ақан, Біржан, Үкілі Ыбырай, Мәди, Мұхит, Естай, Жаяу Мұса мен Ғазиздердің табиғи өнерін ұлттық операмызға арқау еткен тамаша дарын иелері Евгений Брусиловский, Мұқан Төлебаевтар десек, осы сапта қажырлылық көрсетіп, небір тамылжыған шығармаларын тыңдаушысына жеткізген өнер өкілі, белгілі композитор Латиф Хамиди (1906-1983) еді. Татар жерінде Кайбеиз ауданына қарасты Бували елді мекенінде дүниеге келген.1920- 26 жылдары Ташкенттегі түрік-татар ағарту институтында дәріс алған Латиф дүниенің кілті оқуда екенін түсініп, 1924 - 31 жылдары Мәскеудегі музыка техникумында оқи жүріп мектепте музыка пәнінен сабақ береді. Ал 1933-36 жылдары қазіргі Мұхтар Әуезов атындағы драма театрында көркемдік жетекші қызметін атқарды. 1936-38 жылдары Мәскеу консерваториясының жанынан ашылған татар опера студиясында оқиды. Латиф Хамидидің қазақ жастарымен араласуы кездейсоқ емес-тін. Ташкентте оқып жүрген жастар үнемі бас қосып, көркемөнерпаздар үйірмесінде өз өнерлерін шыңдайтын. Студент шағында Латиф өмірдегі өз бағытын таңдай білді. «Шығыс кештері» деп аталатын жастар орталығында әр ұлттың өкілдері жиналып өз өнерлерін ортаға салатын. Көп дауысты хорды Құрманбек басқаратын. Қазақ музыкасына деген қызығушылық осы кезде басталса, тағы бір оқиға Мәскеуде жүргенде өз әсерін тигізді. Бір күні үлкен мемлекет қайраткері Сейітқали Меңдекешевтің үйіне қонаққа барған еді. Алматыдан театр режиссеры Жұмат Шанин мен ақын Асқар Тоқмағамбетов келген екен. Содан қазақ халқының өнері мен әдебиеті жайлы көп сырласқан Латифке «Қазақстанға барып ұлттық өнеріне септігім тисе» деген ой келеді. Көп ұзамай оқуын бітірген ол Алматыға келіп, қазіргі Құрманғазы атындағы оркестрге дирижерлық етеді. Ән жанрына келгенде «Қазақ вальсі» қазақ музыкасының классикасы деуге болады. Бұнда халық әндерінің де ерекшеліктері қосылған. Жалпы қазақ жерінде вальс ән жанры түрінде қалыптасқан, олай дейтініміз халқымыз ән-әуенге тым жақын, содан да болар», - деген блатын. Латиф Хамиди аз уақыт радиокомитетте хор жетекшісі қызметін де атқарды. «Қазақ вальсі», «Бұлбұл» әндерін жазғанда Күләштің дауыс мүмкіндігіне лайықтап, әншімен ақылдаса отырып жазды. «Елде тыныштық орнасын, біз бұлбұлдай сайрап, өнерімізді өркендетейік, тыңдаушымызды қуантайық! - деп Күләш тілек білдірген соң осы бір әсем әндер көңіл қуанышына айналған-ды. Композитордың жаны сұлу, шығармалары табиғи әсемдігімен ерекше еді. Латиф Хамиди ұстаздық қызметпен музыка училищесінде, консерваторияда сабақ беріп жүргенде әннен алыстап кетті. Оның есесіне оркестрге, әртүрлі аспаптарға арнап көптеген шығармалар жазды. Қазақ радиосының әуе толқынынан насихаттады. Композитордың шығармашылық шыңы - «Абай» операсы еді. Бұл операны Ахмет Жұбанов екеуі бірігіп жазды. 1944 жылғы 19 сәуірде Ақсай демалыс үйінде жазылған бұл шығарма Абай әндерімен әрлендірілді[3]. Латиф Хамиди

Абай әндерін жазушы Мұхтар Әуезовтен үйренді. Мұқаң бұл операның ойдағыдай шығуына көп көмек беріп, басы-қасында болды. Латиф Абайдың ұлы ақындығымен қоса жаңашыл халық композиторы екенін, әнге жаңа екпін, леп қосып, халық әндерінен өзгеше әуен ойластырғанын түсінді. Сондай-ақ, Абайдың басқа ұлттардың да ән-әуенін тыңдап, ғибрат алғанын байқады. Алғаш Абай бейнесін тенор дауысты Қанабек Байсейітов орындаса, кейін баритон дауысты Ришад Абдуллин орындағанда мағынасы ашыла түсті. Ұлы Отан соғысында ерлікпен қаза тапқан композитор Рамазан Елебаевтың жарқын бейнесін сомдау мақсатымен тағы да Ахмет Жұбановпен бірігіп «Төлеген Тоқтаров» операсын жазды. Композитор 1946 жылы бір көріністі «Жамбыл мен Айкүміс» операсын жазса, 1949 жылы төрт көріністі «Жамбыл» операсын аяқтады. Либереттосын жазған Хамит Ерғалиев пен Шаяхмет Құсайынов еді. Латиф Хамидидің «Балбұлақ» опереттасы, симфониялық оркестрге арнап жазған «Татардың би» сюитасы, «Қобыланды» сюитасы мен «Амангелді» маршы, халық аспаптар оркестріне арнап жазған «Керуен», «Қордай», «Домбыра-прима аспабы мен оркестрге арналған концерті, камералық оркестрге арнап жазған «Қазақ тақырыбына сюита», «Полька», «Романс», «Дәулеткерей» күйі тақырыбына пьеса, ұйғыр биі, балаларға арнап жазған көптеген шығармалары біздің алтын қорымызда сақтаулы[4].

Қазақтың ұлттық музыкасын кәсіби деңгейге көтеріліп, қарқынды дамуына үлкен үлес қосқан татар халқының өкілі, Қазақстанның халық әртісі, ұлағатты ұстаз, белгілі композитор Латиф Хамидидің есімі өнер өлкесінде мәңгі жасай бермек.

Әдебиеттер:

1.Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Атамұра» баспасы.
2.Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: Аруна Ltd. ЖШС, 2005
3.Жұбанов. Ән-күй сапары. -Алматы, 1976.
4.Момынұлы П. Қазақ музыкасының қысқаша тарихы. -А., 2002.І-том.

ӘОЖ (37.01.056)

АХМЕТ ЖҰБАНОВТЫҢ МУЗЫКАТАНУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУШІЛІК ЕҢБЕКТЕРІ

Қосалиева А.Н. - 1403-11 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Исабекова Г.Т. – магистр оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматривается творчества Ахмета Жубанова и его исследовательские труды в области музыковедение

Қазақтың көрнекті композиторы, музыкатанушы, дирижері, Қазақ КСР Халық әртісі, Қазақ КСР ҒА академигі, профессоры Ахмет Қуанұлы Жұбановқа биыл 2022 жылдың сәуір күні (1906-1968) 116 жыл толады. Оның есімімен қазіргі қазақ композиторлық мектебінің пайда болуы, ұлттық оркестрлік,

опералық және камералық жанрлардың қалыптасуы байланысты. Ерекше әрі жарқын ұлттық композитор әлемге қазақ халық әндері мен күйлерінің сұлулығы мен ұлы рухани күшін ашты. Композитор оларды ынтамен жинап, "Ғасырлар жолдары" және "Бұлбұл ғасырлар" кітаптарында халық музыканттары туралы айтып берді. Құрманғазы данышпандарын тыңдармандардың кең ортасына ашып, күйші батырдың асқақ есімімен өзінің сүйікті екі ұрпағын: Қазақ халық аспаптар оркестрі және Алматы мемлекеттік консерваториясы деген атаумен атаған. Ахмет Қуанұлы Жұбанов 1906 жылы сәуір айының 29 күні, Қосуақтам шатқалында, Орал облысының Темір уезіндегі Темір-Уркачевск болыстығында (қазіргі Ақтөбе облысы, Мұғалжар ауданы), орта шаруа семьясында дүниеге келді.

Болашақ композитордың әкесі Қуан ауылда ағартушы адам болған. Сонымен қатар, 1870 жылдан бастап Ақтөбе маңында тұрақты тұруға қоныстана бастаған Воронеж, Курск, Тамбов, Харьковтан келген орыс шаруаларымен сөйлесіп, орыс тілінде сөйлеуді және оқуды үйренді. Жұбановтың әкесі балаларына білім беруді армандаған. Жұбанов 1918 жылы Журын қаласында екі жылдық орыс мектебін бітіріп, мұғалімдерді даярлау курстарынан кейін Темір қаласында жұмыс істейді. Бірақ бір минутқа жас жігіт музыка туралы ұмытпайды, теория мен музыкалық сауаттылықты өз бетінше оқиды, әуесқой халық аспаптар оркестрінде ойнайды. Жұбановтың Ақтөбеде өткізген жылдары оның өмірінде ерекше маңызды болды. Мұнда ол Варшава консерваториясын бітірген соң, сол кездегі әйгілі скрипкашы Чернюкпен танысады. А.В.Затаевичтің сол кездегі шығарған "Қазақ халқының 1000 әні" кітабы Жұбановта үлкен әсер қалдырды. "Мен Затаевич жинаған әндер туралы және осы тінтуір тәрізді іздерді оқи алатын, дыбыстар жаза алатын және Затаевич сияқты музыка саласындағы маман болғысы келетін адам туралы көптеген түрлі аңыздарды білді.

Чернюк менің бұл тілегімді ыстық және шын жүректен қолдады. Қысқасы, А.В. Затаевичпен сырттай танысуым оның қазақ әндерінің жинағы арқылы менің алдағы тағдырымның бағытын тоқсан пайызға шешті", – деп еске алады Ахмет Жұбанов. 1932 жылы Ленинград консерваториясының тарихи-теориялық факультетінің түлегі, өнертану академиясының аспиранты Ахмет Жұбановты ұлттық музыкалық білім мен өнерді көтеру үшін Алматыға алып келеді. Алматы музыкалық-драма техникумының (қазіргі Алматы музыкалық колледжі) меңгерушісі болып тағайындалды. Алматы қаласында ол өз өмірінің басты арманын жүзеге асыра бастады. Әлемді қазақ даласының әсем музыкалық шығармаларымен – әндерімен, күйлерімен және аспаптарымен таныстырып және солардың негізінде қазақ халық аспаптар оркестрін құрды. Ол үшін жас музыкант техникумда оркестрлік диапазонның, сап пен дыбыстың талаптарына сәйкес қазақ халық аспаптарын жетілдіру және біріздендіру бойынша эксперименттік шеберхана ұйымдастырды. Жұбановтан шақырылған музыка шеберлері Махамбет Бөкейханов пен ағайынды Романенко домбыра, қобыз, сыбызғы және барабан-дауылпазды жетілдірумен айналысты. Жұбанов еңбектерінің нәтижелері туралы өзінің "Струны столетий" атты кітабында

былай деп жазған: "Республика Халық ағарту комиссариатының алқасында домбыраны көрсету қатысушылардың барлығын таң қалдырды.

Жұбанов техникум жанынан құрылған студенттік домбыра ансамблын 1934 жылы өткен тұңғыш бүкілқазақстандық халық таланттарының слетінде өз өнерін паш етті. Көп ұзамай ҚазЦИК Президиумы домбыра ансамблі негізінде Қазақ ұлттық аспаптар оркестрін құру туралы қаулы қабылдады. Осылайша әлемге әйгілі Құрманғазы атындағы Қазақ мемлекеттік халық аспаптар оркестрі дүниеге келді, оның дирижері және көркемдік жетекшісі болып Ахмет Жұбанов тағайындалды. Ұжымға Ұлттық репертуар жетіспеді, онда Ахмет Қуанұлы халық әндері мен күйлерінің үздік үлгілерін көрсеткісі келді. Осыған байланысты техникумда ол фольклор кабинетін ұйымдастырып, онда Құрманғазы, Дәулеткерей, Абул, Тәттімбет, Қазанғап, Ихлас, Сармалай, Сейтектің әндері мен күйлерін ноталық станға жазған, бұған дейін күйшілер мен әншілердің ауызша жадында ғана сақталған.

Жұбановтың шақыруы бойынша бұл жұмысқа талантты музыкатанушылар қосылды: оларға Ленинградтан шақырылған композитор Евгений Брусиловский, сондай-ақ Латиф Хамиди мен Борис Ерзакович қосылды. Композитор көп жылдар бойы Алматы мемлекеттік консерваториясының Қазақ халық аспаптары кафедрасын басқарды, онда қазақ халық музыкасының тарихы бойынша арнайы курс әзірледі. Кейіннен белгілі музыканттардың бірі-Ахмет Жұбановтың шәкірттері, Нұрғиса Тілендиев, Шамғон Қажығалиев, Рүстембек Омаров т.б. Қазақ кәсіби музыкасына үлкен үлес қоса отырып, ғылыми-зерттеу, музыкалық-қоғамдық, педагогикалық қызметін белсенді шығармашылықпен табысты үйлестірді.

Ол халық мойындаған түрлі жанрдағы көптеген шығармалардың авторы. Олардың ішінде симфониялық шығармалар мен опералар, камералық-аспаптық және хор шығармалары, әндер мен романстар, драмалық спектакльдер мен кинофильмдерге музыка бар. Жас композитор қазақ халық әндерін өңдеумен ғана шектелмеген. Ол қазақ халық аспаптар оркестріне орыс және шетел классик-композиторларының шығармаларын арнады. 1943 жылы Қазақ халық аспаптар оркестрі Глинканың "Руслан мен Людмила" операсынан Черномордың маршы, Жұбанов аспабында Шуберттің "музыкалық сәті" рөлін сомдады. Кейіннен Чайковскийдің "Шыңның ханымы", Римский-Корсаковтың "Патша қалыңдығы", Спендияровтың "Прелюдиялар" және "Қырым эскиздері" операсының үзінділерінің оркестрі құрылды. А.Жұбанов сондай-ақ оркестрге кеңестік кезеңдегі Коваль, Покрасс, Чишко, Ревуцкий және басқа да орыс және украин композиторларының аспаптық шығармаларын, әндері мен хорларына арнады. Осының барлығы оркестр музыканттарының орындаушылық шеберлігін арттыруға және жетілдіруге ықпал етті. Бұл ұжымның одан әрі өсуі, классик композиторлардың шығармашылығын кеңінен насихаттау Жұбановтың қызметі мен тәжірибесінен ажырамайды.

Оның дәстүрлері композиторлар мен дирижерлердің кейінгі ұрпақтарына үлгі болды. Жұбановтың композиторлық қызметі 1938-1940 жылдары екі бағытта дамыды – ол халық әндері мен күйлерін өңдеумен

айналысты және өз шығармаларын жазды. 1939 жылы Ғ.Мүсіреповтің "Қозы-Көрпеш – Баян Сұлу" пьесасына музыка жазды. Композитор М.Ф.Гнесинмен бірге "Амангелді" фильмінің музыкасымен жұмыс істейді. Содан кейін ол М.Ақынжановтың "Исатай-Махамбет", М. Әуезовтің "Абай" драмалық спектакльдеріне музыка жазады. Осы жылдардағы елеулі туындылардың бірі-халық композиторының өмірі мен шығармашылығы туралы "Сары" музыкалық пьесасы. Жұбанов үлкен музыкалық шығармаларды жазуға үлкен шығармашылық ізденіспен келді, халық мұрасының қазынасынан оның ойынша оркестрде өз бояуларын жоғалтпай ең сәтті шырқалған шығармаларды жинақтады.

М. Әуезовтің "Абай" трагедиясына жазылған музыкасы, "Абай" симфониялық поэмасы осы тақырыпқа опера жазды. Жұбанов композитор Латиф Хамидимен 1944 жылы шығармашылық бірлескен авторлықта жазған "Абай" операсы осы жанрдағы қаламның алғашқы сынамасы және қазақ музыкасындағы жаңа сөз болды. Ахмет Жұбановтың бүкіл шығармашылық өмірін оның орасан зор еңбекке қабілеттілігі мен еңбексүйгіштігінің алдындағы тосын сый ретінде елестетуге жеткілікті. Ол ұлттық музыкалық мәдениетке арналған жүздеген ғылыми-зерттеу жұмыстарын, мақалалар мен көркем очерктер жазды. Жұбановтың "Струны столетий", "Соловьи столетий", "Құрманғазы", "Жизнь и творчество казахских народных композиторов", "Музыкальная культура казахского народа", "ан кюй сапар" ("Путешествие по песням и кюям") сияқты шығармаларын халық арасына кеңінен тараған кез келген зерттеушінің үй кітапханасында кездестіруге болады. Жұбановтың еңбектері әдеби жұмыс үшін бұрыннан қажетті дереккөзге айналды. Академик М.С.Сильченконың "Қазақ музыкалық мәдениетінің энциклопедиясы" деп аталған "Жүз жылдық бұлбұлдар" кітабы үшін Ахмет Жұбанов Қаз-КСРО-да Ш. Уәлиханов атындағы сыйлығына ие болды.

Композитор бұл өмірден кеткен соң, оның қызы Ғазиза Жұбанова бұл еңбекті аяқтау үшін қолына алады. Әуелі Х.Ерғалиевтің либреттосы мен А.Жұбановтың жинаған материалы бойынша Ғ.Жұбанова радио-опера жазады. 1986 жылы опера бүтіндей аяқталып, опера театрында қойылды. Бұл туындының авторлары бір әулеттен шыққан композиторлар – А.Жұбанов және Ғ.Жұбанов. А.Жұбановтың шығармашылығының Қазақстан мәдениетінің дамуындағы маңызы зор. Татар халқының композиторы Н.Жиганов былай деп жазған: «Егер, әр композитор А.Жұбанов тәрізді өз халқын сүйсе, онда ол, әр ұлттың мәдениетінің дамуына қосылған үлкен үлес болар еді. Оның бойына ғалымның ақылы мен қарапайым дала қазағының, тау гүлінің, қымыздың жұпар исі аңқып жан-жағына шапағатын шашып тұратын». А.Қ.Жұбанов қазақ ұлттық өнерінің дамуына қосқан үлесі үшін Қазақстанның мемлекеттік сыйлығына ие болды. Ленин орденімен, басқа да ордендер мен медальдармен марапатталған. Ахмет Жұбановтың есімі әрбір Қазақстандыққа таныс, ол музыкаға қатысы бар адамдарға ерекше жақын. Ахмет Жұбановтың қазақ музыка мәдениетіне сіңірген еңбегі зор.

Балалар – біздің қуанышымыз, үмітіміз, болашағымыз. Бүгінгі мектептің алдына қойылып отырғаны – жеткіншек ұрпаққа мәдени, еңбек, адамгершілік және эстетикалық тәрбие берудің сапасын арттыру. Білім алушыларға көркемдік білім беру мен музыкалық тәрбиені халықтың ұлттық мәдени мұрасымен байланыстыра отырып, айтарлықтай жақсартуы. Музыкалық тәрбиені беру арқылы әсемдік сезімін дамыту, көркемдік талғамын тәрбиелеу, өнер шығармаларын сүйіп туған табиғатын, оның байлығын қастерлеп, бағалай білуге қабілеттерін қалыптастыру. Сонымен жүргізілетін жұмыстың мәні аса зор дей келе болашақ жас ұрпақ үшін қажеттілігін мойындай отырып оқу жоспарларын енгізіп, нағыз қазақтың ұлы, дарынды, білімді, перзенттерін дайындауға тиіспіз деп ой түйіндеймін.

Әдебиеттер:

1. Жубанов Ахмет Куанович- Казахская энциклопедия
2.Ахмет Жубанов на unesco.kz
3.Педагог новой формации// Учитель Казахстана 2006

ӘОЖ 37.013

АДАМГЕРШІЛІК МӘДЕНИЕТІ НЕГІЗДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ХАЛЫҚ МУЗЫКАСЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Кәдірбай Әміржан-106-18 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Таубаева Р.К. –аға оқытушы, ҚР Мәдениет саласының үздігі
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматривается роль народной музыки в формировании основ человеческой культуры

Қоғамның негізгі бағыты білімді де дарынды балалар даярлау болса, ал мектептің негізгі көкейкесті мәселелерінің бірі білім мен қатар тәрбие беру, яғни адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру, адамгершілік мәдениеті жоғары деңгейдегі оқушылар тәрбиелеу. Жас ұрпақ бойына батылдық, әділдік, мейірім мен қайырымдылық, ізеттілік пен қамқорлық сезімдерін сіңіруді әр ұстаз, әр пәнде сабақпен ұштастыра жүргізуі қажет.

Адамгершілік мәдениетін қалыптастырудың тиімді тәсілдеріне ұлттық педагогика элементтері де жатады. Қазіргі таңдағы қазақ педагогикасының міндеті - адам бойындағы жақсы қасиеттерді жас ұрпаққа үйрету, ұлтжанды, отансүйгіш, әдептілік, ар-намысы биік оқушылар тәрбиелеу.

Ұлттық тәрбиенің көздері – фольклор, ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге-өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары. Сонымен бірге отбасы тәрбиесінің ұлттық ерекшеліктері, туыстық қарым-қатынас, жеті ата туралы түсінік, перзенттік парыз бен қарыз, ұлттық намыс, ұлттық сана-сезім, ұлттық

адамгершілік, отансүйгіштік, еңбексүйгіштік қасиеттер, ізгілік сынды сапалық белгілер ұлттық тәрбиенің негізгі бағыттары болады.

Қазақтан Республикасы білім беру жүйесінің даму динамикасы, адамгершілік - рухани білім беруде рухани идеал құндылықтарды, ұстаным мен мақсаттарды қалыптастыруды талап етеді.Адамгершілік тәрбиесі жастардың қоғамға, отбасына, еңбекке, білімге, Отанға, жер бетіндегі бейбітшілікке қатынасын қалыптастырады. Осы заманғы адамгершілік тәрбиесі жекелеген бағыттарға емес, адамгершілік құндылықтарға негізделеді. Адам - ең әуелі адамгершілігімен, парасатының биіктігімен көрікті.

Адамгершілік тәрбиесі оқушыларды адамгершілік ұғымы, принциптері, мінез-құлық нормалары жайындағы біліммен кемелдендіреді. Оқушылар оларды оқып үйренумен шектелмей, оқу, тәрбие, еңбек процесінде іске асырғанда адамгершілік олардың сеніміне айналады.

Халық ауыз әдебиетіндегі түрлі ертегілер, эпостық жырлардағы халық батырларының өмірлері, қазақтың тұрмыс-салт жырлары, еңбек пен шаруашылық, аңшылық туралы, әдет ғұрыпқа байланысты туған өлең-жырлар, той бастар, жар-жар, сыңсу, беташар, қоштасу, жоқтау, мақал-мәтелдер, жұмбақ айту, аңыз әңгімелер, батырлар жыры, жыраулар айтатын өсиет сөздер, ақындар қалдырған термелер, айтыс, қыз ұзату т. б. бұл қазақ тарихы. Тарихты үйрену арқылы халықтың дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын үйрену балаға ұлттық тәрбие береді, яғни ол тәрбие негізі.

Өнердің қай түрі болмасын - шешендік өнер, саз, көркем сурет және қолданбалы өнер баланың тәрбиесі үшін аса маңызды.Олар балалар мен жастардың ақыл - ойы мен сезіміне әсер етіп, музыкалық-эстетикалық ләззат берген және танымдық, тәрбиелік маңызға ие болған. Балалардың музыкалық тәжірибесі неғұрлым бай болған сайын, олардың дербес шығармашылық еңбегі жемісті бола түсетіні аян. Себебі көркем әсерлермен шебер байытып отыру балалардың шығармашылық қабілеттерін, олардың әсерлілік құралдарын іздестірудегі белсенділігін дамытуға жәрдемдеседі.

«Жалпы білім беретін мектептердегі музыкалық тәрбиенің басты міндеті-мектепте музыканы үйрету ғана емес, музыка арқылы оқушылардың ішкі дүниесіне, ең алдымен, адамгершілік қасиетіне әсер ету» деп белгілі композитор Д.М.Кабалевский айтқандай [1], мектепте ән сабағы тек оқу-тәрбие құралы деп түсінуге болмайды,сонымен қатар ол ұлттық дәстүрлі өнерді насихаттаушы ретінде жүру керек.Өйткені халық музыка дәстүрлері арқылы оқушылардың бойында жалпы адамгершілік қалыптармен гуманистік, моральдық, қайырымдылық, ізгілік, өзара түсінушілік, ізеттілік, кішіпейілділік, адалдық, сыпайылық тәрізді қасиеттерді сіңіріп, олардың өзара қарым - қатынас мәдениеті мен қоршаған орта мен қарым- қатынасына мән беруіміз керек. Осыларды ескере отырып, халық музыка дәстүрлері арқылы оқушылардың музыка пәнінде адамгершілік мәдениетін қалыптастыруда және әр сабақпен ұштастыру, музыка пәні мұғалімінен ізденістерді талап етеді. Өйткені оқу мен тәрбие тығыз байланысты екені баршамызға мәлім. Халық музыка дәстүрлері арқылы оқушылардың сабақ барысында тәрбиелеуде өзіндік ерекшеліктері бар

күрделі үрдіс. Оқу үрдісіндегі тәрбие міндетін іске асырудағы қиындықтың бірі сыныптағы оқушылардың адамгершілік түсініктерінің әр түрлі болуында және де тәрбие күрделі үрдіс болғандықтан, бір сабақта баланы адалдыққа, қайырымдылыққа, батылдыққа, шындыққа тәрбиелеу мүмкін емес. Ол уақытты және мұғалімнен іздемпаздықты,іскерлікті,біліктілікті қажет етеді.

XXI ғасырдағы тасқындаған толассыз ақпараттар, қоғамдағы күрделі өзгерістер аясында өмір сүріп жатқан жас ұрпақты тәрбиелеудің күрмеуі қиын күрделі мәселелері жеткілікті. Ғаламдану өріс алған қазіргі заманның тәрбие жүйесіне ұлттық тәрбиені дарыту одан да өзекті болып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ халқының ғасырлар бойы жинақтап, уақыт тезінен өткен тәрбие тәжірибесінің ауқымды бір саласы - ата-бабадан мирас болып қалған музыкалық мұрамыз.

Музыка - халық тарихының шежіресі. Музыкада өмір, тіршілік құбылыстары, адамның күйініші, сүйініші, қуанышы мен қайғысы бейнеленеді. Қазақ халқының басынан өткен қилы замандар, тіршілігі мен тағдыры, салт-дәстүрі, өмір сүрген ортасы мен әдет-ғұрыптары музыка арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, тарих айнасына айналды. Халық дүниеге келген сәби қуанышынан бастап, адамзат тіршілігіндегі оқиғаларды, алуан түрлі ойларды ән-әуенмен жеткізе білген. Сондай-ақ тіршіліктің бүкіл тауқыметін, ауыртпалығын көтере жүріп, бесік тербеткен аналар да өздеріне әнді серік еткен.

Орта ғасырдың аса көрнекті ғалымы және философы Әбу-Насыр әл-Фараби «Музыканың адамға емдік қасиетін, жағымды әсерін сондай-ақ, оның адамның жан дүниесіне әсер ететін, тәрбиелік мәні зор» деп тұжырымдаған [2].

Қазақтың аса бай әрі өзіндік сипаттарымен ерекшеленетін музыкалық мұрамыз халқымыздың рухани дүниесінде айрықша орын алады. Қазақтың философиялық-эстетикалық тағылымы, көзқарасы, дүниетанымы, наным сенімі, мінез-құлқы, ой-арманы, көңіл-күйі, отаншыл-азаматтық сезімі, қиял-арман қайғы-қасіреті, ғашықтық сүйіспеншілігі мен батырлық қасиеттері, еркіндікті аңсаған жүрегі, қонақ жайлы кең пейілі және т.б. ұлттық сипаттары тамаша музыка тілімен бейнеленген.

Халқымыздың ұлы перзенті Абай Құнанбаевтың «Артыңа із қалдырғың келсе, кейінгі ұрпаққа адамгершілік нұрын сеп, білімге тәрбиеле, болашағымыз өз ұлт өнері мен мәдениетінің тұнығынан сусындап, тарихын терең түсінетін болсын» деген өсиеті де болашақ ұрпақты өнер-білім арқылы тәрбиелеудің қажеттілігі мен маңыздылығын дәлелдейді [3].

Қорыта айтатын болсақ музыка саласында халқымыздың өткеніне терең үңіліп, сол өнер қазынамызды оқушыларға белгілі бір жүйелі бағытта теориялық және іс-тәжірибеде қолдана білсек, оқушылардың рухани байлығын шығармашылық бағытта тәрбиелей аламыз:

- қазақ халық музыкасының шығу тарихы туралы мәлімет;
- қазақ халық музыкасының тәрбиелік мәнін ашып талдау арқылы;
- қазақ халық музыкасын жеткізуші өнер қайраткерлері туралы мәлімет;

Біз қазақ халқының ұлттық музыкасының шығу тарихы мен зерттелуі туралы оқушыларға мәліметтер бере отырып, қазақ халқының музыка өнерін білудің қаншалықты қажет екенін түсіндіріп, ұлттық музыкаға сүйіспеншілік көзқарас пен құрметтеу сезімін оятуымыз керек.

Әдебиеттер:

1.Кабалевский Д.М. «Воспитание ума и сердца» -М.,1984
2. Әбу Насыр Әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары. -Алматы, Арыс, 2009
3. Құнанбаев А. Шығармаларының толық жинағы. -А., II том, 1994.

ӘӨЖ.391/393

ӘШЕКЕЙ БҰЙЫМДАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ ТАРИХЫ МЕН МАҢЫЗЫ

Гафур М. – 1602-10 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Агулыкова У.А. – аға оқытушы,магистр
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье дан краткий обзор значению ювелирных изделий в древности и в средние века, а также рассматриваются особенности ювелирных украшений казахского народа.

Күнделікті өмірде сәндік бұйымдарды таққан кезде олардың қашан,қалай және не мақсатта пайда болғандығы жайлы,тіпті адамзат баласы алдымен киім киді ме, жоқ әлде әшекейлерді тақты ма, деген сияқты сауалдар бізді толғандырды. Әшекей бұйымдардың шығу тарихы бірнеше мыңжылдықтарды қамтиды.1891ж АҚШ-та Иллинойс штатында осыдан 260-320 млн жыл бұрын жасалынған ұзындығы 25см алтын шынжырдың табылуының өзі зергерлік бұйымдардың адамзат қоғамында көне заманда маңызды роль атқарғандығын білдіреді.Әрине әшекей бұйымдарды тағу діни сенім нанымдармен тығыз байланысты болды,адамдар асыл тастарды ерекше қасиетке ие деп,тұмар ретінде бойына тағатын.Ең қызығы әйелдерден бұрын ер кісілер өздерін әшекей бұйымдармен сәндей бастаған.

Ежелгі заманда тұлғаның таққан әшекей бұйымына қарай оның жасын,шыққан тегін,қай руға жататындығын анықтауға болатын еді.Яғни белгілі бір бұйымды кез келген адам таға алмайтын.Сырғалар бойтұмар ретінде қаралып, Орта Азия халықтарында нәресте қызға туылған соң көп ұзамай тағылса, жүзіктер оны таққан адамның қоғамда алатын орны мен билігін көрсететін.Ежелгі Мысырда мойынға тағатын алқалардың көкіректі жауып тұратындай етіп көлемді жасалуының басты мақсаты ең мағызды болып саналған дене мүшесі-жүректі қорғау еді.Қазіргі таңда асыл тасы бар, тек сән үшін тағылатын түйреуіштердің шығу тарихы тіпті қызық.Оларды ежелгі адамдар үстіне оранған жамылғысын бекіту қажеттілігінен ойлап тапқан.

Уақыт өте әшекей бұйымдарды бірте- бірте діни тұрғыдан гөрі, сәндік мақсатта қолдана бастады. Бірақ сонда да, зергерлік бұйымдардың сән беруден басқа да біз білмейтін құпия сырлары мол болған. Біздің мақсатымыз әр

бұйымды қандай жағдайда таққанын анықтап,астарлы мәнін ашу.Әлбетте ең алдымен қазақ халқының зергерлік өнерінің даму тарихы мен әшекей бұйымдарының ерекшеліктеріне қарастыруды жөн көрдік. Ертеден бері қазақ жерінде қыз-келіншектерді ажарландыра түсү үшін оларға арнап сан-алуан түрлі әшекей бұйымдар жасаған.Халық зергерлері көбінесе білезік,өңіржиек,сақина,сырға,түйреуіш,түйме,шашбау,жүзік сияқты адамдардың өз бойындағы әсемденетін заттарды жасады. Қазақ қыздарының таққан әшекей бұйымдарына қызыға,таң қалған орыс өнер зерттеушілері А.Л.Мелков пен А.Н.Четыркина «Адай әйелдері мен қыздарының кеудеге салынатын өңіржиек,алқалары,шашқа байланатын шашбаулары,күмістен түрлі әшекейлері жасалуы жағынан қолөнердің ғажайып туындысы»-деп мойындады. Қазақ халқында қалыптасқан дәстүр бойынша,қыздар мен әйелдердің әшекейсіз жіруі әдепсіздік болып саналған ,өйткені әшекейді қаралы күнде ғана тақпайды.»Әшекейі жоқ әйел жапырағы жоқ ағашпен тең»-деген аталы сөз бар. Ұлы дала иелері қашанда-» әйел көркі шаш,шаштың көркі шолпы».деп есептеген.Әр бойжеткенді бірінші шашына қарап бағалаған.Сондықтанда ата-аналар қызына шашқа қосатын,жалғайтын,кигізетін сияқты тәрбиелік мәні жоғары зергерлік әсем бұйымдарды таққызған. Шашқа тағатын әшекей бұйымдардың бірі-шашбау.Шашбау аты айтып тұрғандай «Шаштың бауы»-деген мағына береді.Шаштың ұшын бекіту үшін тағылатын бұйым.Шашбау тағып жүру шашы сирек қыздарға көп пайдасын тигізген,себебі шашпен қосып шашбауды бірге өру арқасында шаштары қалың көрінген. Әсем сәнді шолпыларды қыздар мен келіншектерге ғана таққызған,егде әйелдер қарапайымдау түрін таққан.Шолпыдағы шылдырлақтар бірін-біріне тиіп қоңыр үнді дауыс қалдырады Солайша қыз баланың әдебін білген.Қыз бала ер кісінің алдынан шолпысын сыңғырлатып өтсе тәрбиесіз деген,ал сыңғырлаған дауыс шықпас үшін қыз бала бойын тік ұстап жүру керек болаты ал бойын тік ұстаған қыз баланың омыртқалары мен басқада сүйектері тура тік өскен.Шолпы таққан қыздың басы ауырмайды шашы ұзын әрі сулу берік болып өседі,ерте шашы түспейді деп жорамалдаған.Шолпы тек сән үшін ғана емес тәрбиелелік жіне медидциналық жағынанда пайдасы әбден зор. Мерекелік жағдайларға байланысты шекелік таққан.Шекелікті бас киім бауына немесе самай шашқа бекітіледі.Шекеліктер түрлі формада жасаған,тіпті иыққа дейін жетіп тұрған.Соған байланысты «Қыз ұялып тұр»-деген сөздің орнына «Шекелігі түсіп тұр»-деген сөз қалған.

Қазақ әйелдерінің әсем көркіне қосымша сән беріп,жарасымды тағылатын зергерлік бұйымдар түрі-Сырға.Сырғалардың түрлері көп.Солардың бірі Ай сырға.Бұл тылсым табиғат –Айдың қасиеттілігін бейнелеуге деген құштарлықтан туған.Қыз балаға сырғаны бетіңді ажарлы етсін,тіл көзден сақтасын деген ниетпен таққызған. Тұмарды ата-әжелеріміз сәндік үшін және Құран сүрелері жазылған қағазды омырауға тағатын жұмыр түтікше тәрізді жасалған салпыншақ бойтұмар. Омырауға тағатын сәндік бұйым-Алқа.Көбінесе күмістен жасалған.Әйелдердің сән,әсемдік бұйымы. Өңіршені ерлер жейдесі мен әйелдер көйлегінің омырауына әсемдікпен қатар тіл көзден

сақтайды деп сенген .Өрнекпен безендірілген. Қолдың сәні-Білезік.Түрлері өте көп,қос білезік түрлі формада жасалынған..Білезік күмістен жасалған көбінесе,ал күміс тазалықтың белгісі болған.«Асың таза болсын десең,білезік тақ»-деп ата-бабаларымыз тауып айтқан. Жүзік.Жүзіктің түрлері көп таңба жүзік,құдағи жүзік,құс жүзік т.б.Таңба жүзікті көбінесе қазіргі тілмен айтқанда шпиондар таққан,таңба ретінде.Құдағи жүзік,аты айтып тұрғандай құдағилар бір-бірлеріне сый ретінде берген.Құс жүзік.Бұл жүзікті қыз балалар таққан.Жүзікке арабша Жаратушының есімдерін жазған.Құс жүзік деп аталуы өз себебі бар. жүзіктің пішіні құс тұмсықты етіп жасалған себебі «қазақ қыздары құстай еркін болсын»деген. Түйме.Еркісі мен айел кісі бірдей қолданатын бұйым. Түйреуіш.Сезім білдіру үшін қолданылатын бұйым.Яғни ер жігіттер көңіл берген қызына түйреуіш беру арқылы өз сезімін білдірген. Белбеу,аты айтып тұрғандай «белді буу» немесе «белді байлау» беген сөзден шыққан.Белбеуді түрлі әшекей бұымдармен жапсырмалау арқылы сәндеген.

Қорыта айтқанда, қазақ халқының зергерлік өнерінде орын алған әрбір сәндік бұйымның эстетикалық пайдалы мәні мен бірден білінбейтін өзіндік функциялары мен тәрбиелік маңызы болған.

Әдебиеттер

1.За пределами вероятного.Тайное становится явным./ № 1(43) 2001г.
2.Сокровища мира / Под ред. Джанни Гуадалупи. – Астрель: АСТ, 2001.
3.Макаров Л.П. Ювелирные украшения. – М., 2001.
4.Анри де Моран. История декоративно-прикладного искусства. – М.: Искусство, 1982.
5.С. Нелюбов "Символика старинных перстней"
6.Б.С. Владимирский «Камни: тайны и таинства»
7.Қазақтың ою-өрнектері мен зергерлік бұйымдары, «Фолиант» баспасы, Астана – 2008 ж.
8.С.Қасиманов Қазақ халқының қолөнері.Алматы,1995ж.
9.Д.Шоқпарұлы, Д.Дәркембайұлы «Қазақтың қолданбалы өнері»Алматы,2007ж.

ӘӨЖ 378:786.8 (574)

ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКАЛЫҚ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ

Смаилова М.С. – педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Кененбаев С.Н. - аға окытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

В данной статье рассматриваются методы воспитания подрастающего поколения посредством казахского традиционного музыкального искусства

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «жеке тұлғаның ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде қалыптасуы, даму және кәсіби тұрғыда жетілуі үшін жағдайлар жасау» [1] қажеттілігі айтылса, ал Қазақстан Республикасының заңы 1 бөлімінің 2–бабында «Қазақ халқының мәдениеті мен дәстүр–салтын оқып үйрену үшін жағдайлар жасалу қажет» [2] - деп атап көрсетіліп, халықтық мәдениеттің маңызына ерекше көңіл бөлінді. Мәдени- этникалық білім мен тәрбие беру мақсатын көздеген осындай мемлекеттік құжаттар аясында ұзақ

жылдар бойы ескерусіз келген халықтық музыкалық педагогикасы қайта жаңғырып, тәрбие саласында ерекше маңызға ие бола бастады. Мемлекеттік экономикалық және әлеуметтік дамуы өз ұлтымызға тән рухани, мәдени өмірдің өркендеуімен үйлесім тауып, жас ұрпақты салт - дәстүрге, тілге, ұлттық өнерге, өз елінің және әлем халықтарының тарихын құрметтеуге тәрбиелеу жауапты да басты міндеттер ретінде жүзеге асырылуда. Ұлттық тәлім-тәрбие берудің нәтижелілігі мұғалімнің педагогикалық қызметінің дәрежесімен айқындалады. Сондықтан болашақ мектеп мұғалімдерін даярлау барысында халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәлім-тәрбие тәжірбиесін тиімді пайдалану мәселесі басты назарға алынады.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік - мәдени дамуының тұжырымдамасында «Тәуелсіз Қазақстанның әлеуметтік-мәдени даму жолы дегеніміз - ең алдымен адамзат қазыналарына баса назар аудару, прогресшіл халық дәстүрлері мен әдет-ғұрпының толымды түлеуі, гуманитарлық ғылымдарға, өнерге, халықтардың моральдық байлықтарына қайтып оралу, мәдениеттің барлық салаларында ұлттық даралықты сақтау, барлық ұлттық мәдениеттің қазыналары мен дербестігін мойындау» - деп атап көрсетілген болатын [3].

Қазақстанның мәдени дамуының бірден-бір себебі жасөспірімдерімізге білім мен ғылымды жан-жақты меңгертумен қатар, ұлттық мұрамызды қастерлеп, оның ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын табуына үлесімізді қосуымыз қажет. Осыған орай, мектеп оқушыларын ғылыми білімнің қоғамдық қажетті деңгейлерімен қамтамасыз ету, оларды отандық, ұлттық, әлемдік мәдениет арналарынан сусындату қазіргі заман педагогтарының басты міндеті боп саналады.Қазақ халқының дәстүрлі музыкалық өнері - көшпелі өмір салтымен біте қайнасып, сан ғасырлар қойнауынан келе жатқан қайталанбас мол мәдени мұраларымыздың бірі. Жазу-сызусыз, ауызша ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан әнкүйіміз XX ғасыр басында қоғам өміріндегі күрделі өзгерістер нәтижесінде жаңа даму жолына аяқ басты. Халықтың ән өнерінің асқан таланттары: Біржан Қожағұлов, Ақансері Қорамсаұлы, Мәди Бәпиев, Мұхит Мералиев, Жаяу Мұса Байжанов, Естай Беркімбаевтар еді. Бұлардың әншілік дәстүрін бері келе Кенен Әзірбаев, Иса Байзақов, Қосымжан Бабақов, Қуан Лекеров, Манарбек Ержанов, Ғарифулла Құрманғалиев, Жүсіпбек Елебеков т.б. әншілер, композиторлар, орындаушылар дамытты.

Әрбір халықтың өзімен бірге туындап, біте қайнасып келе жатқан киелі мұрасы бар. Адам жанының ішкі толқынысын, сезім шеруінің көпірін таңғажайып үн, әуен, ырғақпен жеткізе білетін қазақтың қара қобызы мен қоңыр домбырасы, сырлы сыбызғысы арқылы пайда болған күйлерді осындай мұра қатарына жатқызуға болады. Қазақтың арғы тегі мен түп-тұқиянына тереңдегісі келген жанның қай-қайсысы да осы музыка аспаптарына көз тоқтатпай өтпейді. Әсіресе, ұлттың рухани әлемі мен жан сұлулығы, ерлігі мен өрлігі, даралығы мен дарындылығын, дархандығы мен даналығын, сан алуан қасиет қабілетін осылардың үн төкпесіне таниды, сезінеді, тебіренеді, тәрбие көреді. [4]

Ұлттық дәстүр мен салт-сана тағылымын жас жеткіншек бойына дарытып, оның жан жүйесін оятуда, өнерге деген ынтасын арттыруда қазақтың қасиетті де, киелі қара домбырасының атқаратын рөлі ерекше. Ұлттық музыка аспабымыздың болашақ жас ұрпаққа дұрыс үйретілуі, саз өнерінің рухани мұра ретінде ел ішінде кең етек алуы жалпы ұлттық мүдде үшін аса қажет, күнделікті қолданыста тұрған ұлы мақсат болып табылады. Музыка ұлттық сананың қалыптасуына ықпал жасаумен қатар, жас жеткіншектің сезімталдығына, адамгершілік үрдісіне, рухани ұғымына да зор үлес қосатыны белгілі. Әсіресе, ұлттық саздың, ұлттық аспаптардың, күйші-сазгер, орындаушылардың өнерлері ең басты рухани бағдаршам болғаны керек-ақ. [5]

Халық арасында өте кең тараған домбыра аспабы - қазақ халқы үшін өте қастерлі дүниелерінің бірі. Оны белгілі ақын Қадыр Мырзәли: «Нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ -домбыра…» деген ойында тұтастай бір ұлттың өзіндік келбетін саз аспабы - домбырамен теңестірген терең философиялық көзқарасы жатыр. Қазақ домбырасыз, домбыра қазақсыз жартылай ұғым болмақ. Бұл - әлдеқашан дәлелденген факті. Міне, осындай көркемдік биік ұғым болып қалыптасқан домбыра, оның пайда болуы туралы түсінігімізді бүгінгі күнге дейін орта ғасырдан бастау алатын, қазақ арасында кең тараған. Домбыра - қазақтың жаны. Ол тар жол, тайғақ кешу жолдарын бастан өткерген қазақ тарихын парақтауға негіз бола алады. Ұлтымыздың болмысына куә болған әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлеріне жан бітіріп, оның құнды қалпын сақтауға негіз болғанын көреміз. Күй тарту - тарихи аясы кең, тағлымы мол өнер. Тылсым табиғатпен біте қайнасып келген домбырадан төгілген күй мен аңыз қатар жүреді. Аңыз арқауында ақиқат бар. Сол аңыз арқылы домбыраның сүйемелдеуімен балалардың бойында ұлттық рух пен эстетикалық таным қалыптастыру басты міндет болып табылады.

Қазақ халқының ешкімге ұқсамайтын бітімі мен болмысын ажалайтын ұлттық қадір-қасиеті аз емес. Соның бірегейі есте жоқ ерте замандарда туып, қалыптасып, дамып жетіліп, бүгінгі күннің қажетіне жарап отырған күй өнері. Күй қай дәуірде де халық өмірінің айнасында дидарының табиғатынан айнымаған өнер. Күй сипатына, түрлеріне, мезгіліне қарай айыра білуге, олардың мазмұнына көтерілген әлеуметтік мәселелерді дұрыс түсінуге тәрбиелеу арқылы естіген күйлерін шынай сезіммен қабылдап, бағалай білу қабілеттерін қалыптастыра отырып, күйшінің өзіне тән орындаушылық ерекшеліктеріне тоқталып, оқушылардың көркемдік талғамын жетілдіру. Күйшілердің ішкі рухани байлығымен сырт пошымының өзара үйлесімдігін атап көрсетіп, олардың сахнада жүріс-тұрысы, тартымды киім - киісі, көпшілік алдында өзін-өзі ұстай білу мәдениетін үлгі-өнеге ету арқылы жас жеткіншектердің, оқушылардың этикалық және эстетикалық тәрбие берудегі рөлі орасан зор. Қазақта неше мың күй болса, оның қосарлана айтылатын сонша аңыз әңгімесі бар. Қобыз, домбыра, сыбызғы, жетіген, шаңқобыз, сазсырнай сияқты музыкалық аспаптарымызда тартылатын мың сан күйдің бірде-бірі себепсіз шықпаған. Бұл аңыз әңгімелер тартылатын күйдің музыкалық мән-мағынасына, әуендік ерекшелігін, иірім қағыстарын дұрыс

түсінуге себепші болуымен бірге, халқымыздың тарихи-әлеуметтік өмірінен мол мағлұмат береді. Күй аңыздары өзінің нақтылығымен, шынайы өмірді арқау етуімен халық тарихының ең бір жанды шежіресі болып табылады. Яғни, күй аңызы тарихнаманың құнарлы бір арнасы екеніне күмән жоқ. Күй аңызы белгілі бір күйді тудырған орта мен жағдай туралы бағалы ақпарат беріп қана қоймайды, күй аңызының ақпараттық ауқымы мен қасиеті[6]

Қазақтың дәстүрлі күйшілік өнері қазіргі кезде еуропалық-классикалық музыкамен ұштасты. Компьютерлік технологияның көмегімен қобыз, домбыра, сыбызғы сияқты музыкалық аспаптарымыздың ғажайып үні мен бай мүмкіндіктеріне көптеген шетелдік тыңдарман-көрермендеріміз сүйсіне қол соқты. Бұл аспаптарды меңгертуде кәсіби білім беретін жоғары оқу орындары мен арнаулы музыкалық колледждер және бастауыш білім беретін музыка мектептері қызмет етуде. Ал, сирек болса да бүгінде халық арасында тартылып жүрген шертер, жетіген, қылқобыз, шіңкілдек, сазсырнай, шаңқобыз, адырна сынды ұлттық аспаптар және ұрып ойналатын шыңдауыл, дауылпаз, асатаяқ, қоңыраулы асатаяқ, жыланбас, мүйіз, тұяқтас, сақпан сияқты аспаптарда екінің бірі ойнай бермейді. «Китаб әл-мусики әл-кабир» (Музыканың ұлы кітабы) деп аталатын еңбегі арқылы бүкіл әлем ғалымдарын мойындатқан, Аристотельден кейінгі «екінші ұстаз» атанған ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фараби музыканың теориясы мен тарихын зерттеумен қатар музыкалық аспаптарды да зерттеп, жік-жікке бөліп берген еді. Ол кейбір музыкалық аспаптардың жаңа түрлерін өзі ойлап тауып, жасап шығарған. Ал, қазақтың музыкалық фольклорын жинауды өзінің алдына мақсат етіп қойған ұлы ғалым Шоқан Уәлиханов халықтық күйлер мен музыка аспаптарын ұмыт қалдырмай, келешекке жеткізу қажеттігін айтады. Көне музыкалық аспаптарды тауып, зерттеп, қазіргі заманауи талаптарға сай етіп өңдеген, сол аспаптарда ойналатын, ұмытылып бара жатқан күйлерді нотаға түсірген Әлкей Марғұлан, Болат Сарыбаев, Уәли Бекенов, Жарқын Шәкәрімдер және шеберлер Имануил Романенко, Қамар Қасымов, Арыстан Ермеков, Оразғазы Бейсенбаевтардың сіңірген еңбектері орасан зор. Халық Қаһарманы, асқан домбырашы, дарынды композитор Нұрғиса Тілендиев өзінің төл перзенті фольклорлық- этнографиялық «Отырар сазы» ансамблінің құрамына көне музыкалық аспаптардың барлық түрлерін қосып, еліміздің алыс түкпірлеріндегі шағын елді-мекендерге дейін қалдырмай жиі аралап, концерт қойып шығатын еді. Ондағы мақсаты, кейінгі ұрпақты бабалардан қалған мол мұралармен таныстырып, оларды жоғалтпай, одан әрі жетілдіріп, рухани азық етуді аманат етіп тапсыру болатын. [7]

Қорыта айтқанда, қазақ халқының басты бір ерекшелігі ол тәрбиелік қасиеті. Қазақ халқының бүкіл салт-санасы, әдет-ғұрпы, мақал-мәтелдері, ертегі, жыр-термелері, ойын-сауығы, жұмбақтары мен жаңылтпаштары айналып келгенде тәрбиелік мәселеге тіреледі. Олар адамгершілікке, көпшілдікке, азаматтыққа баулыған. Қазақтың халық әндері жоғары тәрбиелік мүмкіндіктерімен, азаматтық идеяларының өркениеттілігімен, болмысын әсерлі бейнелеуімен, көркемдік айырмашылығымен болашақ ұрпақтың назарын өзіне аударады. Қазақтың түбі терең тылсым тарихы, бүкіл болмыс бітімі домбыра

пернесінде хаттаулы. Қазақ отбасында тәрбиеленіп, өсіп келе жатқан әрбір ұрпақ домбырадан төгілген күйден нәр алып, эстетикалық, адамгершілік қасиеттерді бойына қалыптастыра білсе, онда біздің дәстүрлі музыкалық өнеріміз биік тұғырдан көрінеді.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы»//Қазақстан мұғалімі
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы»//Қазақстан мұғалімі
3. Қазақстан Республикасының әлеуметтік−мәдени дамуының тұжырымдамасы. Алматы
4. Майгельдиева Ш.М., Байулов Г.Б.//Жастарға ұлттық тәрбие арқылы музыкалық педагогика негізінде тәрбие берудің мүмкіндіктері// III ХҒТК, «Современная наука и инновации», Болашақ, г. Кызылорда, Казахстан, № 20.1 (79.1) 2014ж
5. Қоңыратбай Т. Музыка өнері. – Алматы: «Өлке», 2009.
6. Мергалиев Т., Бүркіт С., Дүйсен О. Қазақ күйлерінің тарихы. – Алматы, 2000.
7. Ахметова Н.К., Самтырова К.Ж.//Қоғам Тәрбие Оқыту Адамгершілік Отбасы Дәстүр Таным Ақын Музыка//Вестник Казахстанско-Американского Свободного Университета(KZ), 2014, Оскемен

ӘОЖ

ЕЖЕЛГІ ӘЛЕМ МУЗЫКАСЫМЕН МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМІ

Төреханова Т.М - 7М01403-11 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Джоламанова Г.Д. – ө.к., аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент

Резюме

Музыка-неотъемлемая часть жизни, она отражает внутренний мир человека, наполняет его радостью и печалью, корни уходят в древность, а ветви опираются на современность.

Музыка адамның ішкі әлеміне қатты әсер етеді. Ол рахат әкелуі мүмкін немесе, керісінше, қатты психикалық алаңдаушылық тудыруы мүмкін, тыңдаушыны ойлануға және оның алдында өмірдің белгісіз жақтарын ашуға итермелейді. Музыка соншалықты күрделі сезімдерді білдіруге берілген, сондықтан оларды кейде сөзбен сипаттау мүмкін емс.

Саналы адам қауымы осыдан 160 000 жыл бұрын Африкада қалыптасып, осыдан 50 000 жыл бұрын басқа да тіршілікке ықпал құрлықтарға тараған деп санайтын болсақ,адамзаттың пайда болуымен музыканың да бір қарапайым түрлері да сол алғашқы қауымда адаммен бірге пайда болған. Ең алғашқы музыкалық аспап - сырнай. Б.з.б. 35-40 мыңжылдық деп болжамдалған көне мүсіндердің қасында табылған.

Музыка функционалды түрде, биологиялық өмір сүру үшін адамға қажет емес оның адамзат тарихындағы пайда болуы мен тұрақты дамуын музыкалық сананың қалыптасуымен түсіндіруге болады Музыкалық сананың пайда болуының алғышарттары: дене, ландшафт, болмыстың мистицизмі, коммуникативтілік, экспрессивтілік, гедонизм Дене-адам денесінің мағынасы кездейсоқ емес, сонымен қатар ырғақты қозғалыстар жасайтын дыбыстар шығару қабілеті.

Ландшафт-музыкалық сананың адам психикасына музыканың белгілі бір түріне бағыттайтын табиғатпен тәуелділігі жазық ландшафт – тегіс әуезді қозғалыстың басым болуы, тау – дыбыстың тез оралуына бағдарлайды.

Мистицизм (сиқыр) музыканың адам мен құдай күштері және кәсіби әлем мен қасиетті әлем арасындағы байланыстырушы буын ретіндегі рөлін анықтайды.

Музыканың коммуникативті функциясы негізгі емес, сонымен бірге айқын көрінеді.

Музыканың гедонизмі, яғни адамға рахат әкелу мүмкіндігі психиканың дамуындағы оның өсіп келе жатқан рөлін анықтайды.

Музыканың экспрессивті функциясын музыкалық сананы қалыптастырудың маңызды шарты деп санауға болады, өйткені музыка адамның эмоционалды өмірінің артықтығын бейтараптандыруға қабілетті. Музыка эмоцияны тікелей білдіретін вербальды емес құбылыс ретінде эмоционалды разрядқа және шамадан тыс психикалық стрессті жеңілдетуге ықпал етеді.

Ежелгі мәдениет ең алдымен діни мәселелерді шешуге бағынышты болды. Діни міндеттер музыкаға да жүктелді. Көптеген елдерде музыканттар храмдардың діни қызметкерлер болған. Қандай да бір аспапта ойнау қабілеті ең жоғары, Құдайдың сыйы болып саналды. Музыканы орындауда импровизация үлкен рөл атқарды ал импровизация қабілеті музыканттың Құдайға деген ең жақын қарым-қатынасы ретінде қабылданды. Ежелгі заманда музыка кәсіби өнер ретінде дамыды. Сол кезде музыкалық аспаптардың негізгі топтары пайда болды: соқпалы, ішекті және үрмелі; жеке және хормен ән айтудың түрлері туды; музыкалық жанрлар мен ладтар туралы алғашқы идеялар пайда болды. Адамдардың алғашқы қоныстану орындарында ежелгі Шығыстың төрт ірі өркениеті дамыды: Египет, Шумер державасы (өзенаралық), Ежелгі Қытай және Ежелгі Үндістан. Алғашқы кезеңнің қарабайыр қамыс құбырларынан басқа алғашқы музыкалық аспаптар ойлап табылды: саз және ағаш үрмелі (Египет, өзенаралық, Қытай); перкуссиялық және қарабайыр Ішекті (Үндістан). Өркениеттің дамуымен, діннің қалыптасуымен, бастапқы мораль мен этикамен қоғамның музыкалық санасы дамиды. Аспаптық музыка, сондай-ақ мифологиялық тақырыптарда ұзақ ән аңыздары пайда болады.

Осы кезеңде (б.з. д. III – II мыңжылдықта) алғашқы музыкалық және білім беру мекемелері пайда болды: Үндістанда Шива мен Ганешке арналған ғибадатханаларда ғибадатханалық музыкалық аспаптарда ойнауды үйрететін және кәсіби бишілерді дайындайтын мектептер болды.

Ежелгі Грецияның музыкасы мен өмірінің рөлі ерекше болды. Онда дамыған музыкалық фольклор, халық-ән жанрлары болды. Музыка жасау да кең таралған, бұл кезде музыканы жасаушылар мен оның орындаушылары – бір уақытта ақындар, композиторлар, әншілер және музыкалық аспапта аккомпаниаторлар ретінде өнер көрсеткен Аспаптарда музыка ойнау дамыды, олардың ішінде лира, кифара және авлос ең көп таралды. Біздің дәуірімізге

дейінгі II ғасырда механик Ктесебий гидравлос – су ағзасын, органның алыс ата-бабасын жасады.

Ежелгі дәуірде аспаптық нотацияның алғашқы үлгілері пайда болды, музыка теориясының негіздері тұжырымдалды (лад, ырғақ, әуен, модуляция, музыкалық форма, музыкалық аспаптар туралы ілім). Музыка саласындағы алғашқы жалпыланған педагогикалық теориялар құрылды: Лизандердің басшылығымен кәсіби кифародия мектебі, полимнекст басқарған Кіші Азиялық авлевтика мектебі. Хор мәдениеті дамыды.

Музыка ежелгі грек философиясында маңызды орынға ие. Алғашқы ілімдердің бірі-пифагоризмде «дыбыстық сфералар» адам жанымен үйлеседі, адамның сыртқы әлеммен үйлесімділігін орнатуға және ауруларды емдеуге ықпал етеді деп айтылды. Осылайша, ежелгі грек философиясында музыкалық психологияның негіздері қаланды.Ежелгі Грецияда Музыка теориясы мен музыка психологиясының негіздері, сондай-ақ жалпы және кәсіби музыкалық білімнің бастауы қаланды.

Ежелгі Римде музыкаға деген көзқарастар ұзақ уақыт бойы татуласқан философиялық ілімдерге әсер етті: стоицизм, эпикуреизм, скептицизм. I ғасырда. е. кеш эллиндік дәстүрлердің әсерінен Платон мен Аристотельдің идеялары, соның ішінде музыка туралы идеялар дами бастады. Жалпы алғанда, ежелгі Римдегі музыка өнері ойын-сауық және ойын-сауық сипатына ие болды және негізінен ауқымды театрландырылған іс-шаралар түрінде жұмыс істеді. Сол дәуірге музыканттар – әншілер мен аспапшылардың алғашқы кәсіби конкурстары кіреді. Император Неронның қамқорлығымен белгілі "грек жарыстары", онда ол өзі әнші және кифаред ретінде өнер көрсетті.

Тәрбиедегі музыканың рөлі Ежелгі Қытайда да үлкен болды. Музыка қытай мәдениетінің элементі ретінде діни және философиялық ілімдердің әсерінен дамыды: буддизм, конфуцийизм, индуизм. Конфуцийшілдік Қытайдың қоғамдық өміріне үлкен әсер етті, оған сәйкес қоғамның барлық элементтерінің қатаң иерархиясы мен бағыныштылығы қажет болды. Бұл дүниетаным кейіннен қытайлардың менталитетін қалыптастыруға қатты әсер етті. Музыкада бұл философия семантикалық детерминизммен сипатталатын пентатоникалық фреймдермен дәл көрсетілген. Пентатоника белгілеген психикалық жағдай ретінде алдын-ала белгілеу тек музыкалық тәрбиемен ғана емес, ежелгі Қытайдағы қоғамның саяси өмірімен де қатар жүрді. Ежелгі қытай философтары мен мұғалімдері музыканың мүмкіндіктерін адамдардың психикасына әсер ету үшін толық пайдаланды деп айтуға болады.

Әдебиеттер:

1.Герцман Е. Антикалық музыкалық ойлау. Л., 1986.
2. Грубер р. и. Ежелгі әлемнің музыкалық мәдениеті. Л., 1937.
3.Музыкалық педагогиканың негіздері: Оқу құралы. Екатеринбург, 1993.
4. Музыкалық білім беру теориясы мен тарихы. Пәннің жұмыс бағдарламасы. Саратов 2016 Денисова Н.И.
5.Музыкалық өнерге кіріспе. 2012
6. Абдуллин Э.Б музыканы оқытудың теориясы мен әдістемесі // Музыкалық білім: Методолого-методическая Дюсембинова Р. К. Музыкалық білім беру педагогикасы. 2006

ӘОЖ 7.68

ЖАС ҰРПАҚҚА ҰЛТТЫҚ ДӘСТҮРЛЕР АРҚЫЛЫ МУЗЫКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Джиеналиева С.- К106-17 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Кененбаев С. Н - аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматриваются способы воспитания подрастающего поколения через национальные традиции

Әрбір жеке ұлт өзін ұлт ретінде танытып, ұрпағына ұлттық дәстүрлер арқылы тәрбие беру арқылы ғана ұлттық болмысын сақтап қала алатыны хақ. Ал жас ұрпаққа ұлттық дәстүрлер арқылы тәрбие берудің қайнар көзі – фольклорлық аспатарды үйретіп-дәріптеу арқылы рухани байлығымызды насихаттау.

Қазіргі кездегі білім мен тәрбие беруді халықтық әдет-ғұрып, салт-дәстүр мен ұлттық өнерін қадір тұтатын, эстетикалық танымы жоғары, рухани бай, шығармашыл тұлға тәрбиелеуге бағытталған оқыту бағдарламалары қажет. Мұндай бағдарламалар пәнді жүргізетін мамандарға теориялық, практикалық тұрғыда шеберлігін арттыруға көмегі зор.

Қазіргі заманда өз оқушыларымызды жан-жақты терең білім алуына, ол білімдерін келешекте өздігінен қажет болатын іскерліктер жүйесімен қамтамасыз етуге, танымдық қызығушылығы мен қабілетін дамытуға, өздігінше шығармашылық тұрғыдан ойлайтын тұлға ретінде тәрбиелеуіміз тиіс. Оқушыларға музыкалық-эстетикалық тәрбие беру негізінде халықтың ауызекі өнері, жұмбақ,жаңылтпаш, ұлттық ойындар, ән-күй тыңдату, өнер қайраткерлерінің шығармаларымен, музыкалық аспаптармен таныстыру мақсаты көзделеді. Музыкалық-эстетикалық тәрбиенің қалыптасып, дамуына халық композиторларының шығармашылығы ерекше орын алады. Халық композиторларының күйлері ұлы оқиғаларды, өмір шындығын, қазақ жерінде болған айтыс-тартысты, жорықтарды, той-думанды, елдің тұрмыс-тіршілік салтын суреттеген[1].

Ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып тараған күйлер мен әндер жас ұрпақты тәрбиелеудің таптырмас құралы болып отыр. Әр ұлт өз ұрпағына ұлттық тәрбие беру арқылы ғана ұлттық болмысын, бейнесін сақтап, дамыта алатыны белгілі. Ал, ұлттық тәрбиенің қайнар көзі фольклорымызда екені даусыз. Музыкалық фольклор халықтың музыкалық мұрасы мен шығармашылығын жинап зерттейтін ғылым саласы, халық мәдениетінің ажырамас бір бөлігі, кәсіби өнердің бұлақ-бастауы. Дәстүрлі мәдениетіміздің ұмыт бола бастаған қай түрін, қай саласын болса да сол фольклорымыздан тауып, ажырата аламыз. Бізге жеткен фольклор – жанр жағынан бай, көркемдігі жағынан кемелденген, әр алуан қызмет атқаратын рухани мұрамыз және күнделікті тіршілігімізде қолданыста болып, мәдени қажеттігімізді атқарып жүрген ұлттық өнеріміз. Бүгінгі заманға ол көп түрлі, көп сатылы руханият ретінде жетіп отыр.

Халқымыздың бірнеше ғасырлар көлемінде жинақталып қалыптасқан бай музыкалық фольклоры бар, ол музыка мәдениетінің тууына себеп болған қоғамдық-әлеуметтік құбылыстарды, халық музыка өнерінің өмірдегі колданысы мен орнын, ауызекі шығармашылығы-авторлық ән-күйлердің табиғатын қарастырады Фольклор-ауыз әдебиеті мен музыка өнерінің бір тұтастығына негізделген ерекше бір сала. Атадан балаға мирас болып келе жатқан музыка өнері,атап айтар болсақ, тарихи әуендер, эпикалық жырлар,тұрмыс салт-жырлары, лирикалық әндер, т.б. міне, осы фольклорымызбен-ақ ұлттық болмысымызды қалыптастыратын тәлім-тәрбие беріп отырғаны тарихи шындық[2].

Қазақ халқының музыкалық фольклоры қазан төңкерісіне дейін зерттеле бастаған, оған айтарлықтай елеулі үлес қосқандар: А.Алекторов,А.Бимбоэс, Г.Гизлер, П.Паллас,П.Тихов, Ш.Уәлиханов, В.Радлов, А.Эйхгорн,т.б. XX-ғасырдың бас кезінде музыкалық фольклор жинауға А.В. Затаевич белсене араласып, "Қазақ халқының 1000 әні" "Қазақтың 500 ән-күйі"атты музыкалық-этнографиялық жинақ шығарды. Бұдан кейін музыкалық фольклор зерттеу ісімен А.Жұбанов, Б.Ерзакович, М.Ахметова, А.Темірбекова, Т. Бекхожина, Б.Қарақұлов, Т.Қоңыратбай, А.Құнанбаева,т.б. айналысты. Әр жылдары Әдебиет және өнер институты мен Алматы консерваториясының (қазіргі Қазақ үлттық консерваториясы) мамандары музыкалық экспедицияларға шығып, қазақ музыкалық фольклорының көркем үлгілерін жинайды. "Қазақтың музыкалық фольклоры","Қазақтың музыкалық фольклоры", Ерзаковичтің "Қазақтың ғашықтық әндері", Бекхожинаның "Қазақтың 200 әні", Қарақұловтың "Қазына", Б.Оспановтың "Даддастаны", Б.Бәйбіжанның "Қазақтың жүз қара өлеңі" атты көлемді жинақтары музыкалық фольклордың бүгінгі жетістіктері. [3].

Мектеп оқушыларының музыкалық-рухани қабылдауын тәрбиелеу мақсатында қазақ фольклоры жанрларын пайдалану, олардың өнер мен өмірдегі әсемдікті түсінуіне, көру мен есту түйсіктерін жинақтауға, танымдық процестерінің дамуына көмектеседі. Сонымен қатар ауыз әдебиеті жанрлары балалардың көркемдік тапқырлығы мен дағдыларын, шығармашылық іс әрекеттерін жетілдіреді. Сол себептен де, қазақ фольклор жанрларын балалардың музыкалық-рухани қабылдауын дамытуда тәрбие құралы ретінде пайдаланған абзал. Музыкалық шығарманы қабылдау процесі үстінде оқушы оны толық тыңдайды, бірақ толық түсінбеуі мүмкін. Сол сәттегі мұғалімнің жан-жақты, нақты, әсем, орынды, қазақ фольклорының түрлерін, атап айтқанда мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, ертегі-аңыздар т.т. көмекке келіп, түсінбеушіліктен толық саналы ұғынуға біртіндеп, дәйекті түрде жүргізілуге бағытталынады. Сабақтағы музыкалық қабылдау ойлаудың күрделі үрдісін талап етеді, соның нәтижесінде ғана бірте-бірте музыкалық бейне сомдалады. Әуендік интонациялар, ырғақтық құрылымдар, өзгермелі құбылмалы даму құрылысы, тембрлік сипат, орынды балалар фольклорын қолдану арқылы ғана музыкалық бейне пайда болады. Мектеп оқушыларының еліне, туған жеріне, табиғатына сүйіспеншілік сезімі мен талғамын, ата-бабаларымыздың сан

ғасырлық қазынасы - балалар фольклорына қызығушылығын арттыра отырып, бойында рухани мәдениеті жоғары адам тәрбиелей аламыз.

Тәуелсіздік туын тіккен жас мемлекетіміздің болашағына тұтқа болар білімді де білгір,білікті,саналы азаматтар даярлау бүгінгі күннің келелі мақсаттарының бірі. Біздің өсіп келе жатқан бүлдіршіндеріміз халық өнерінің шынайы мұрагерлері болуы керек. Асыл өнерді өз қолымен жасай алатын адам ғана ата – бабадан қалған мұраны көбейтіп, байытып келесі ұрпаққа жеткізе алады. Олай болса, ата-бабаларымыздың салт-дәстүрлерін, әдет ғұрпын, әдеби, мәдени бай қазынасын баланың зердесіне орнықтырып, парасатты, музыкалық-эстетикалық талғамы жоғары азамат тәрбиелеп өсіру
баршамызға басты міндет[4].

Қорыта келе айтарымыз, музыка сабағында ән үйретіп, күй тыңдатып, ойын ойнату арқылы халықтық музыкалық фольклорына құрметпен қарауға, ұлттық салт-дәстүрімізді қастерлеуге оқушыларды жас кезінен баулығанда ғана, ол ертеңгі өз Отанының нағыз азаматы болады. Фольклорымыздан нәр алып өскен бала еліміздің елдігіне, егемендігіне еңбек етіп, өркендеуіне үлес қосатын азамат болып қалыптасады. Тәуелсіздік туын тіккен жас мемлекетіміздің болашағына тұтқа болар білімді де білгір, білікті, саналы азаматтар даярлау бүгінгі күннің келелі мақсаттарының бірі. Асыл өнерді өз қолымен жасай алатын адам ғана ата – бабадан қалған мұраны көбейтіп, байытып келесі ұрпаққа жеткізе алады. Олай болса, ата-бабаларымыздың салт-дәстүрлерін, әдет ғұрпын, әдеби, мәдени бай қазынасын баланың зердесіне орнықтырып, парасатты, музыкалық-эстетикалық талғамы жоғары азамат тәрбиелеп өсіру баршамызға басты міндет.

Әдебиеттер

1. Е. Балабеков «Қазақтың музыкалық фольклоры»
2. Б.Ерзакович,З.Қоспақов «Қазақ музыка фольклорының тарихнамасы»
3. П.Момынұлы «Қазақ музыкасының қысқаша тарихы»
4. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтама Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005

ӘОЖ 37.013

ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКАЛЫҚ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Кәдірбай Әміржан-106-18 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Кененбаев С. Н - аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматриваются способы эстетического воспитания учащихся через традиционную казахскую музыку

Оқушылардың адамгершіліктік, этикалық, эстетикалық нормаларын меңгерту міндетін жүзеге асыруда қазақтың дәстүрлі музыкалық өнері арқылы оқушыларға эстетикалық тәрбие берудің орны ерекше.

Қазақтың дәстүрлі музыкалық өнері қазіргі кезде еуропалық-классикалық музыкамен ұштасты. Компьютерлік технологияның көмегімен қобыз, домбыра, сыбызғы сияқты музыкалық аспаптарымыздың ғажайып үні мен бай мүмкіндіктеріне көптеген шетелдік тыңдарман-көрермендеріміз сүйсіне қол соқты. Бұл аспаптарды меңгертуде кәсіби білім беретін жоғары оқу орындары мен арнаулы музыкалық колледждер және бастауыш білім беретін музыка мектептері қызмет етуде. Ал, сирек болса да бүгінде халық арасында тартылып жүрген шертер, жетіген, қылқобыз, шіңкілдек, сазсырнай, шаңқобыз, адырна сынды ұлттық аспаптар және ұрып ойналатын шыңдауыл, дауылпаз, асатаяқ, қоңыраулы асатаяқ, жыланбас, мүйіз, тұяқтас, сақпан сияқты аспаптарда екінің бірі ойнай бермейді[1].

«Китаб әл-мусики әл-кабир» (Музыканың ұлы кітабы) деп аталатын еңбегі арқылы бүкіл әлем ғалымдарын мойындатқан, Аристотельден кейінгі «екінші ұстаз» атанған ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фараби музыканың теориясы мен тарихын зерттеумен қатар музыкалық аспаптарды да зерттеп, жік-жікке бөліп берген еді. Ол кейбір музыкалық аспаптардың жаңа түрлерін өзі ойлап тауып, жасап шығарған. Ал, қазақтың музыкалық фольклорын жинауды өзінің алдына мақсат етіп қойған ұлы ғалым Шоқан Уәлиханов халықтық күйлер мен музыка аспаптарын ұмыт қалдырмай, келешекке жеткізу қажеттігін айтады. Көне музыкалық аспаптарды тауып, зерттеп, қазіргі заманауи талаптарға сай етіп өңдеген, сол аспаптарда ойналатын, ұмытылып бара жатқан күйлерді нотаға түсірген Әлкей Марғұлан, Болат Сарыбаев, Уәли Бекенов, Жарқын Шәкәрімдер және шеберлер Имануил Романенко, Қамар Қасымов, Арыстан Ермеков, Оразғазы Бейсенбаевтардың сіңірген еңбектері орасан зор.

Халық Қаһарманы, асқан домбырашы, дарынды композитор Нұрғиса Тілендиев өзінің төл перзенті фольклорлық- этнографиялық «Отырар сазы» ансамблінің құрамына көне музыкалық аспаптардың барлық түрлерін қосып, еліміздің алыс түкпірлеріндегі шағын елді-мекендерге дейін қалдырмай жиі аралап, концерт қойып шығатын еді. Ондағы мақсаты, кейінгі ұрпақты бабалардан қалған мол мұралармен таныстырып, оларды жоғалтпай, одан әрі жетілдіріп, рухани азық етуді аманат етіп тапсыру болатын [2].

Фольклорлық музыкалық пәндердің негізгі мақсаты: оқушыларға қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары жайында толық түсінік беру; оқушыларды елжандылыққа тәрбиелеу; оқушылардың музыкалық және эстетикалық талғамын дамыту; оқушылардың ұлттық-аспаптық музыкаға деген сүйіспеншілігін арттыру; оқушылардың музыкалық мәдениетін қалыптастырудағы басты педагогикалық шарттарды негіздеу; өмірдің музыка өнерімен байланыстылығын сезінуіне, жеке басының рухани негізін қалыптастыруға ықпал ету; оқушылардың музыкалық қабілетімен (есту, есте сақтау, ырғақ сезімдері) қатар, танымдық, талғамдық қасиеттерін, музыканы қабылдау дәрежесін (музыкалық ойлау, елестету, эмоцияналды түсінуі) қалыптастыру; балалардың фольклорлық музыка аспаптарында ойнауға,

музыкалық білім алуға қызығушылық білдіреген оқшылардың ынтасын арттыру[3].

Сонымен өз бойына адамның музыкалық мұраттарын, оның болмысқа көзқарасының бай тәжірибесін, көркемдік әсерліліктің айшықты құралдарын сіңірген қазақ халық музыкасын мектеп оқушыларына тәрбие берудің тиімді құралдарының бірі болып табылады. Халық музыкасы оқушыларға орасан зор эмоциялық әсер етіп, оларға музыка арқылы тәрбие беру мейлінше нәтижелі болып шығады.

Қорыта айтқанда, оқушы, жастарды өткеннің мұрасына сын көзбен қарап, оны елеп-екшелей отырып, жан-жақты пайдалана білуге тәрбиелеудің маңызы зор. Халқымыздың халықтық-музыкалық шығармашылығын өскелең ұрпаққа насихаттаумен қатар, жеке тұлғаның ой-өрісі, мәдениеті мен өркениетінің дамуына қажеттілігін ескеріп жүрген жөн.

Әдебиеттер:

1. М.Балтабаев «Қазақ халық музыкасы және студент жастар»
2. А.Жайымов, Б.Ысқақов, Ж.Еңсепов «Музыка оқыту әдістемесі»
3. П.Момынұлы «Қазақ музыкасының қысқаша тарихы»

ӘОЖ

СТУДЕНТТЕРДІҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Жусанова Ф.С. – 1402-29 тобының студенті

Ғылыми жетекші: Амидов А.И. – Қаз.ССР-на ЕСЖ, доцент м.а.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент

Резюме:

статья раскрывает актуальность одной из распространённых проблем – охраны и поддержании здоровья студентов современного общества. Эта проблема наиболее чётко отражена в соблюдении основ здорового образа жизни, который фактически необходим студентам существующего информационного общества.

Денсаулық-бұл адамның, атап айтқанда студенттің алғашқы және маңызды қажеттілігі, оның жұмыс істеу қабілетін анықтайды және тұлғаның үйлесімді дамуын қамтамасыз етеді.

Салауатты өмір салты – бұл адамның денсаулықты сақтауға, ағзаның қоршаған орта жағдайларына оңтайлы бейімделуіне, оқу және кәсіби қызметтегі жұмысқа қабілеттіліктің жоғары деңгейіне ықпал ететін күнделікті өмірде белгілі бір нормаларды, ережелер мен шектеулерді сақтау процесі.

Өкінішке орай, соңғы жылдары халықтың, оның ішінде студенттер арасында Денсаулық деңгейінің төмендеуінің теріс үрдістері жиі байқалады. Бұл үдерісте біздің қоғамда салауатты өмір салты қағидаттарын сақтаудың маңыздылығына жеткіліксіз назар аудару маңызды рөл атқарады.

Негізінен денсаулықтың келесі түрлері бөлінеді:

1.Физикалық – бұл оның барлық мүшелері мен жүйелерінің қалыпты жұмыс істеуіне байланысты дененің табиғи жағдайы.

2.Психикалық – мидың күйіне байланысты, ойлау деңгейі мен сапасымен, назар мен есте сақтаудың дамуымен, сондай-ақ эмоционалды жағдайдың тұрақтылығымен сипатталады.

3.Моральдық (әлеуметтік) – белгілі бір қоғамдағы адамның әлеуметтік өмірінің негізі болып табылатын моральдық принциптермен анықталады.

Салауатты өмір салты негіздерін қарастыру кезінде студенттер осы түрлердің әрқайсысына назар аударуы керек.

Студенттердің денсаулығын сақтау және нығайту негізінен студенттердің өмір салтымен анықталады. Қоғамдық сана деңгейінде, мәдениет және білім беру саласында бұған көп көңіл бөлінеді. Көбінесе бұл кейбір мәліметтер мен фактілерді талдау арқылы студенттер тарапынан олардың өмір салтына қатысты тәртіпсіздік пен ретсіздік анықталғандығына байланысты.

Жарқын мысал-студенттердің өмірінде жиі кездесетін және жиі кездесетін жағдайлар: уақтылы тамақтанбау, ұйқының жүйелі болмауы (ұйқыға 6-8 сағаттан аз уақыт беріледі), таза ауада жеткіліксіз болу, жаман әдеттер және жалпы отырықшы өмір салты. Бұл жағдайлар үнемі қайталанады және көбінесе бүкіл оқу кезеңінде, яғни 4-6 жыл.

Жоғарыда аталған барлық фактілерге сүйене отырып, денсаулықты сақтау және сақтау салауатты өмір салтының көптеген компоненттерін қамтамасыз етеді деп қорытынды жасауға болады.

Студенттердің салауатты өмір салты негіздерінің міндетті факторларының бірі-дене жаттығуларын жынысына, жасына, денсаулық жағдайына сәйкес жүйелі және тұрақты пайдалану, бұл күнделікті өмірде де, физикалық жаттығулар мен спортпен ұйымдастырылған және тәуелсіз сабақтарда орындалатын әртүрлі қозғалыс әрекеттерінің жиынтығы.

Дене тәрбиесі, сауықтыру дене шынықтырумен айналысу үздіксіз сипатта болуға тиіс. Салмақты себептерсіз қозғалыс белсенділігінің, дене шынықтырумен және спортпен шұғылданудың көлемі мен қарқынының төмендеуіне жол бермеу керек.

Дене шынықтырумен байланысты физикалық белсенділікті үнемі, үздіксіз дұрыс пайдалану осындай маңызды сипаттаманың – төзімділіктің дамуына және қалыптасуына ықпал етеді.

Денсаулық өлшемі ретінде төзімділік деңгейі денсаулықтың басқа көрсеткіштерімен, мысалы, өнімділік, аурулар мен стресстерге қарсы тұру сияқты өзара байланысты.

Жалпы төзімділік негізінен циклдік жаттығулармен дамиды: серуендеу, жүгіру, велосипед, шаңғы, есу.

Өзін – өзі тәрбиелеу және өзін-өзі жетілдіру-салауатты өмір салтының шарты. Бұл тұжырымдама, ең алдымен, жеке тұлғаның дене шынықтыруын қалыптастыруға бағытталған мақсатты және саналы жұмыс деп түсініледі.

Өзін-өзі жетілдіруге және жеке тұлғаның дене шынықтыруын қалыптастыруға деген мақсат пен тілектің пайда болуы студенттің төзімділік деңгейіне, денсаулығын сақтауға және сақтауға деген ерік-жігеріне ықпал етеді.

Студенттер үшін СӨС – тің маңызды негіздерінің бірі-тиімді және уақтылы тамақтану. Азық-түлікпен адам ағзаны ұлпалардың өсуіне және тіршілік етуіне қажетті энергиямен қамтамасыз ететін барлық қажетті элементтерді алады.

Дұрыс тамақтану – бұл, ең алдымен, адамның генетикалық ерекшеліктерін, жасын, физикалық белсенділігін, климаттық және маусымдық экологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, әртүрлі тамақтану.

Демалыс – денсаулықты сақтаудың негізгі шарттарының бірі, өйткені демалыстың арқасында адам еңбек және оқу іс-әрекеті процесінде жинақталған шиеленісті жеңілдетуге мүмкіндік алады.

Ұйқы – бұл күнделікті демалыстың міндетті және толыққанды түрі. Студент үшін 7,5–8 сағаттық түнгі монофазиялық ұйқының әдеттегі нормасы деп санау керек, бұл, әдетте, ақыл-ой еңбегінің өнімділігіне және психоэмоционалды жағдайға әсер етеді. Ұйқының бұзылуы ұйқысыздыққа, басқа жүйке бұзылуларына әкелуі мүмкін.

Зиянды әдеттер: темекі шегу, алкогольді ішімдіктер мен есірткіні қолдану-денеге зиянды әсер етеді, ақыл-ой мен физикалық өнімділікті едәуір төмендетеді, өмір сүру ұзақтығын қысқартады. Жоғарыда аталған жаман әдеттерден бас тарту – Салауатты өмір салты негіздерінің ішіндегі ең маңыздысы. Егер олардың кем дегенде біреуі болса, салауатты өмір салтын ұстану мүмкін емес, өйткені салауатты өмір салты жаман әдеттерге сәйкес келмейді.

Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, өз денсаулығын сақтау әр адамның, атап айтқанда студенттің тікелей міндеті болып табылады. Ол адам денсаулығының негізгі үш түрінің оңтайлы жағдайын сақтау арқылы жүзеге асырылады – физикалық, психикалық және моральдық, олар салауатты өмір салтын жүргізуге тікелей байланысты.

Ұтымды және уақтылы тамақтану, қозғалыс белсенділігі, жүйелі дене шынықтыру, жаман әдеттерден бас тарту, сондай – ақ тұрақты демалу және тұрақты ұйқы (күніне 7,5 – 8 сағат) - мұның бәрі әр оқушының салауатты өмір салтының 62 негізіне жатады. Өз денсаулығыңызға және салауатты өмір салтын ұстануға мән бермеңіз, себебі ол студентке өзін жақсы сезіну, үлкен жүктемелерді сәтті көтеру мүмкіндігі, қабілеті табысты төтеп беруге үлкен жүктеме, өзіне деген сенімділік, жаңа жетістіктерге ұмтылу, оқу және кәсіби қызметте одан әрі өзін-өзі дамыту.

Әдебиеттер

1. Барчуков И.С. Физическая культура. – М., 2011.

2. Виленский М.Я. Физическая культура в научной организации учебного труда студентов. – М., 2002.

3. Бальсевич В.К. Физическая культура для всех и для каждого. – М.: Физкультура и спорт, 2007

4. Соловьѐв Г.М. Основы здорового образа жизни и методика оздоровительной физической культуры: Учебное пособие. Ч. 1 и 2. Ставрополь: Изд. СГУ, 2007

5. Абызова, А.Р. Здоровый образ жизни студента / А.Р. Абызова, Е.В. Александрова // Актуальные проблемы естественнонаучного образования, защиты окружающей среды и здоровья человека. – 2015.

6. Ярушин, С.А. Здоровье обеспечивающая компетенция в структуре профессиональной компетентности студентов вузов.

7. Гендин, А.М. Студенты о здоровом образе жизни: желаемая ситуация и реальная действительность.

ӘОЖ

СТУДЕНТТІҢ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ДЕНЕ БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Адылбекқызы Ақсезім – 1402-11 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Амидов А.И. – Қаз.ССР-на ЕСЖ, доцент м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент

Резюме:

В этой статье я хотела раскрыть тему влияния физической активности на здоровье современного человека, в частности студента, среди других факторов определить роль физической активности в этом воздействии и выявить закономерности, которые приводят к ухудшению или улучшению здоровья.

«Студенттің денсаулығына дене белсенділігінің тигізетін әсері» тақырыбы бүгінгі күні – бұрынғыдан да өзекті, өйткені қазіргі әлемде статистикаға сәйкес, адам стресс пен ауруға көбірек бейім. Соның ішінде жастарда мұндай аурулар пайда бола бастайды, олар бұрын тек жасы келген үлкен кісілерде көрінетін.

Бұл мақаланың мақсаты оның өзектілігінен туындайды. Мен өзіме міндет қойдым: жастардың денсаулығының нашарлау себептерін түсіну және физикалық белсенділік осы себептердің арасында қандай рөл атқаратынын түсіну.

Алдымен денсаулығымыздың жағдайына қандай факторлар әсер ететінін түсіну керек. Көптеген ғалымдардың көзқарасы бойынша: генетика, медицина деңгейі, экология, өмір салты. Егер біз алғашқы факторларға шынымен әсер ете алмасақ та, тек шектеулі түрде ғана әсер ете аламыз, бірақ онда біз өмір салтын қалыптастыруымызға болады, ол біздің бақылауымызда және көп жағдайда тек бізге байланысты. Салауатты өмір салты – үш негізгі элементті қамтиды: ұйқы режимі, диета, жаттығу режимі. Салауатты өмір салты біздің денсаулығымызды шамамен 25% құрайды, ал физикалық белсенділіктің өзі 8-10% құрайды деп қорытынды жасауға болады, бірақ бұл өте жуық сандар және олар әр адам үшін әр түрлі болады. Бірақ, әр адам қазіргі заманғы шындықта өзінің салауатты өмір салты туралы ойламайды.

21 ғасырдағы адамдардың өміріндегі ақыл-ой еңбегінің рөлі артып басымдық жасап келеді, ал физикалық еңбек жылдан-жылға саяздауда.

Жасыратыны жоқ, замандастарымыздың физикалық белсенділік деңгейі, мысалы, алдыңғы буындаға жастарымызға қарағанда әлдеқайда аз. Бұл прогрессивті ғылыми-техникалық прогресс пен жаһандық компьютерлендіру фактісін ескере отырып, сонымен қатар жұмыс, оқу және жалпы өмір үшін ақыл-ой еңбегінің маңыздылығын арттыра отырған қалыпты жағдай. Егер біз студенттің күн тәртібін қарастыратын болсақ, онда олардың көп уақытын алдымен университетте оқу тобымен, содан кейін үйде отырып білім алушылардың өзіндік жұмысының үлкен көлемін орындайтынын көреміз. Кем дегенде, қандай да бір физикалық белсенділік үйден оқу орнына барар жолда және керісінше көрінеді, бірақ мұнда 2020 жылы пандемияға байланысты оқушылар мен студенттер осы күнге дейін қашықтықтан оқыту форматымен танысты. Оқытудың осы форматында студент күні бойы физикалық белсенділіктің толық болмауында өткізе алды.

Ғалымдардың зерттеулерінен физикалық белсенділіктің болмауы атеросклероз, артериялық гипертензия, жүрек пен мидың созылмалы ишемиясы, инсульт, эндокриндік-метаболикалық бұзылулар, бронхопульмональды жүйенің аурулары және негізінен жүрекке байланысты басқа аурулардың қаупін арттыратынын білеміз. Алайда, аудиториялық сабақтарда жұмыс үстеліндегі студенттердің көпшілігінің дұрыс отырмауын ескере отырып, остеохондроз, сколиоз, остеопороз және т. б. ауруларды қоса есептеуге болады. Мен физикалық белсенділіктің болмауының тікелей салдары болмаса да, осы факторға байланысты пайда болатын депрессия мен неврозды бөлек атап өткім келеді: оқушының оқудан тыс психикалық стресстері мінез-құлқына қатты әсер етеді және көбінесе эмоционалды шамадан тыс жүктемелердің себебі болып табылады, бірақ физикалық белсенділіктің болмауы бұл шамадан тыс эмоциялар екенін білдіреді, бірақ шығуға еш жер жоқ, бұл ішкі мазасыздық пен стреске әкеледі. Менің ойымша, бұл жастардың өміріндегі спорттың жетіспеушілігінің тікелей салдары болмаса да, ең жойқын болып табылады, өйткені біз білетіндей, стресс өте ауыр салдарға әкелуі мүмкін. Менің ойымша, бәрі "Стресс – барлық аурулардың себебі" деген сөзді естуіміз және бұл ішінара миф емес, оны аурудың себептерін зерттеу бойынша көптеген еңбектер растайды. Жүрек, омыртқа, тыныс алу жүйесі аурулары жағдайында спортпен шұғылдану арқылы біз олардың пайда болу қаупін азайтамыз және керісінше. Бірақ егер адам өмірінде өзі ешқандай жолмен күреспейтін тұрақты күйзеліс болса, онда бұл иммунитет пен денсаулыққа қатты зиянды әсер етеді, бұл кез-келген аурудың пайда болуына себеп болады.

Физикалық белсенділік психикалық функцияларға жан-жақты әсер етеді, оларды белсенді және тұрақты күйге келтіреді. Көптеген зерттеулер зейіннің тұрақтылығы, қабылдау, есте сақтау қабілеті, әр түрлі күрделілікті ауызша санау қабілеті, үнемі физикалық белсенділігі бар адамдар мен айналыспайтын адамдардағы ойлаудың басқа аспектілері бойынша жүргізілді. Зерттелген параметрлердің тұрақтылығы әр түрлі шаршау дәрежесінің әсерінен олардың сақталу деңгейіне, сондай-ақ белгіленген уақыт аралығында жұмыс қабілеттілігін сақтау қабілетіне байланысты бағаланды.

Психикалық белсенділік параметрлерінің тұрақтылығы жан-жақты дене шынықтыру дәрежесіне тікелей байланысты екенін анықтауға болады. Ең бастысы, жоғарыда айтылғандай, физикалық белсенділік эмоционалды шамадан тыс болған жағдайда стресспен күресуге көмектеседі.

Дене жаттығулары өмір салтының басқа компоненттеріне қалай әсер ететінін тағы бір түсінгім келеді, өйткені кез-келген жүйеде элементтер өзара байланысты және бір-біріне әсер етеді.

Ең алдымен, спорттық жүктемелердің болуы ұйқы режиміне тікелей әсер етеді, ол адам денсаулығы жағдайында да үлкен рөл атқарады. Адам денесі физикалық шаршаған кезде ұйықтағысы келеді, бірақ психикалық стресс, керісінше, адамды ұйқысыздыққа әкеледі, бұл денсаулықтың нашарлауына әкеледі. Ғалымдар дені сау ересек адамға шамамен сегіз сағат, ал жастарға одан да көп ұйықтаған жөн екенін дәлелдеді, бірақ біздің көпшілігіміз төсекке жатқаннан кейін ұзақ уақыт ұйықтай алмайтындығымызға байланысты аз ұйықтаймыз.

Менің ойымша, ауыр спорттық жаттығулар жасаған кез-келген адам шаршағандығынан бірден ұйқыға кетеді және керісінше, күні бойы тек ақыл-ой жүктемелерімен айналысқан және оның миы шамадан тыс ақпаратқа толы болған кезде, ұзақ уақыт ұйықтай алмайтындығы белгілі. Мұнда біз екі факторды бөліп көрсетіп отырмыз: физикалық белсенділік физикалық шаршауға әкеледі, бұл денені қалпына келтіру үшін ұйқыны қамтиды; физикалық белсенділік стресс пен психикалық жүктемені жеңуге көмектеседі, бұл ұйқыға және сайып келгенде денсаулыққа жағымды әсер етеді.

Физикалық жаттығу салауатты өмір салтының басқа факторына – диетаға әсер етеді. Отырған өмір салтымен дене аз энергия жұмсайды, бұл тәбеттің нашарлауына және одан әрі диетаны бұзуға әкеледі. Физикалық белсенділіктің болуы бізге толық тамақтануды ынталандырады және керісінше физикалық белсенділіктің кемдігінен көптеген студенттер жеңіл тағамдарға қанағаттана салады.

Дегенмен, жаттығулар дұрыс орындалмаған немесе артық болған жағдайда денеге зиян келтіруі мүмкін және тек теріс салдарға әкелуі мүмкін. Мысалы, шамадан тыс жүктеменің ең көп таралған теріс салдарының бірі – бұл ұйқысыздық, физикалық және психикалық шамадан тыс жүктеме жағдайында сіз мүлде ұйықтай алмайсыз және өзіңізге зиян келтіре аласыз, сондықтан кез-келген адам, әсіресе студент психикалық стресстің, физикалық белсенділіктің және демалудың оңтайлы тепе-теңдігін іздеуі керек, бұл өте күрделі және тез процесс емес. Бірақ адам қанша сағат бойы ұйықтап жатқанын және қай уақытта ұйықтау керектігін, оған қандай физикалық белсенділік қолайлы екенін, қандай мөлшерде шамадан тыс жүктемеге әкелмейтінін, қанша уақыт ақыл-оймен жұмыс істей алатындығын және қандай үзілістермен жұмыс істейтінін білгенде, ол өзі үшін тамаша өмір салтын құрғанын, оған қанағаттанғанын болжауға болады және өзінің жағдайын едәуір жақсартады.

Алайда студенттер өз денсаулықтарын ескермейді, олардың физикалық белсенділігі едәуір төмендейді, ал спортпен шұғылдану әдеттен гөрі сирек

кездеседі, өйткені әр студент мотивацияның жоқтығынан өз денсаулығын қадағалап, салауатты өмір салтын ұстанғысы келмейді, өйткені жастықтың әсеріне байланысты студенттердің көпшілігі өздерін жақсы сезінеді. Тіпті бәрін біле отырып жаман әдеттерді, жүктеме мен тынығудың теңгерімсіздігін, ұйқының тұрақсыз режимін және т.б. ескермей, олар ұзақ мерзімді перспективада бұл олардың денсаулығының нашарлауына әкелуі мүмкін екенін түсінбейді.

Соның ішінде, дене шынықтыру пән ретінде мектепте ғана емес, кез-келген жоғары оқу орнында да оқу жоспары үшін міндетті болып қала береді. Оның сабақтарында студенттер жалпы дене шынықтыру деп аталатын кешенді орындайды, ол жарақат алу ықтималдығы төмен қарапайым техникамен негізгі жаттығулардан тұрады және физикалық белсенділік деңгейін кем дегенде төмен деңгейде ұстап тұруға және адамныңептілік, үйлестіру, шыдамдылық, икемділік, жылдамдық, күш сияқты қажетті қасиеттерін жан-жақты дамытуға арналған. Негізінен мұндай кешендер ұсынылған жүрумен, жүгірумен, секірумен, қозғалмалы ойындармен жүктеледі.

Бірақ бұл пәннің басты мақсаты, менің ойымша, ол студенттерге спортқа деген сүйіспеншілікті оятуға және дене жаттығуларын тек оқу сағаттарында ғана емес, сонымен қатар бос уақытында да орындауға үйретуге арналған, бұл кез-келген оқу орны басшылығының жалпы міндеті. Мысалы, біздің Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінде әр түрлі спорттық іс-шаралар үнемі өткізіліп тұрады: үстел теннисінен жарыстар, жалпы дене шынықтыру, ойын спорт түрлері бойынша жарыстар және т. б.. Студенттерге спорттың әр түрлі екенін көрсетуге арналған – футбол, волейбол, теннис, баскетбол ойнай, эстафеталық ойындар немесе күш жаттығуларымен айналысуға болады.

Осының ішінде кез-келген студент өзіне ұнайтын кез-келген спорт түрін табады деп сеніммен айтуға болады. Қазіргі уақытта көптеген қалаларда бар инфрақұрылымды ескере отырып, адамның кез-келген спорт түрін таңдауына ешқандай шектеулер жоқ, сондықтан әркім оны тек өз пайдасы үшін ғана емес, сонымен бірге өз рахатына да шұғылдана алады.

Қорытындылай келе, қазіргі заманғы адамдар, атап айтқанда студенттер жұмыс пен оқу кезінде үлкен ақыл-ой мен психологиялық күйзеліске ұшырайды деп айтуға болады. Мұндай кернеу дененің жалпы жағдайына әсер етеді, ол шаршау, жалығу, шамадан тыс жұмыс және стресстен көрінеді. Мұндай жағдайлардың алдын-алудың тиімді құралы-бұл ең алдымен жүйке кернеуін бәсеңдету және психикалық денсаулықты сақтау әдісі ретінде әрекет ететін физикалық жаттығулар, сонымен қатар салауатты өмір салтының басқа аспектілерін оң жақсартуға ықпал етеді және физикалық денсаулыққа тікелей оң әсер тигізелі.

Осылайша, қазіргі шындықта физикалық белсенділіктің адам денсаулығына әсері қаншалықты зор екендігі айқын болды.

Әдебиеттер

1.Е.В. Колосова, Физическая культура и спорт как профилактика эмоциональныхперегрузок

у студентов, Страховские Чтения. 2020. №28
2.Ильина Н.Л. Влияние физической культуры на психологическое благополучие человека, Ученые записки университета Лесгафта. 2010. №12

ӘОЖ

ФИЗИКАЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІҢ АДАМНЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ҚАБІЛЕТТЕРІНЕ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Сейдалхан Қ. С. – 1402-11 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Амидов А.И. – Қаз.ССР-на ЕСЖ, доцент м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент

Резюме:

В статье рассматривается вопрос о зависимости между физическим и интеллектуальным развитием. Предполагается, что любые проявления двигательной активности могут способствовать улучшению работоспособности головного мозга, что позволяет существенно повысить показатели интеллектуального развития человека. Для подтверждения данной гипотезы было проведено исследование, заключающееся в обзоре литературных источников, содержащих ключевые аспекты данного вопроса, цель которого – обозначить виды физических нагрузок, позволяющих найти баланс между физической и умственной активностью и научиться грамотно и равноценно распределять время для осуществления каждого из них. В результате исследования было доказано наличие прямой зависимости уровня умственных способностей от степени физических нагрузок, установлено, что при грамотном подходе и рациональном распределении времени показатели обоих видов активности всегда будут на высоком уровне.

Тақырыптың өзектілігі. Өздеріңіз білетіндей, адам ағзасында болып жатқан барлық процестер бір-бірімен тығыз байланысты, дәйекті түрде жүзеге асырылады және көбінесе бір-біріне тікелей тәуелді болады, яғни бір процесті бастамай, екіншісін жүзеге асыру мүмкін емес. Психикалық және физикалық белсенділік арасындағы байланыс ерекшелік емес. Бұл тақырып көптеген ондаған жылдар бойы өзектілігін жоғалтпайды. Көптеген ғалымдардың ғылыми еңбектері адамның зияткерлік қабілеттерінің оның физикалық даму деңгейіне тәуелділігі мәселелеріне арналған, олардың саны жыл сайын артып келеді, нәтижесінде пайдалы ақпарат спектрі үнемі кеңейіп келеді, адамдарға физикалық жаттығулардың орындалуы мен логикалық есептерді шешудің өзара байланысын жақсы түсінуге көмектесетін жаңа аспектілерді қамтиды.

Мақсаты: физикалық және интеллектуалдық белсенділік арасындағы байланысты түсіндіру.

Міндеттері.

1.Физикалық даму деңгейі мен интеллект деңгейі арасындағы байланыс сипатын анықтау;

2.Мидың жұмыс қабілеттілігінің физикалық белсенділікке тәуелділігін анықтайтын негізгі механизмдерді бөліп көрсету;

3.Зияткерлік қабілеттерін арттыруға ықпал ететін физикалық белсенділік

түрлерін қарастыру.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу пәні – ақыл-ой қабілеттерінің ауырлық дәрежесінің дене шынықтыру деңгейіне тәуелділігі. Зерттеу әдістері: әдеби дереккөздерге шолу, бақылау, салыстыру.

Нәтижелер мен қорытындылар. Физиология тұрғысынан физикалық және ақыл-ой белсенділігі арасында тікелей байланыс бар – кез-келген зияткерлік жүктеме мидың қарқынды және ұзаққа созылған кернеуімен бірге жүреді, бұл кез-келген объектіні немесе құбылысты зерттеуге назар аудару қажеттілігімен байланысты, бұл қатты шаршауға әкелуі мүмкін [4].

Ақыл-ой әрекетін жүзеге асыру кезінде адам денесі мүмкіндігінше босаңсыған деген пікір бар, өйткені ешқандай физикалық күш қолданылмайды. Алайда, бұл гипотеза қате [4].

Шын мәнінде, ұзақ отыру көптеген бұлшықет топтарының, соның ішінде сөйлеу, назар аудару, ойлау және әртүрлі эмоцияларға жауап беретін жүйке орталықтарымен байланысты бет, мойын және иық белдіктерінің бұлшық еттерінің үлкен кернеуіне әкеледі [4].

Мысалы, компьютерлік пернетақтада үздіксіз жазу немесе теру кезінде саусақтар жоғары кернеуді сезінеді. Нәтижесінде пайда болған жүйке импульстары біртіндеп иық белдеуінің бұлшықеттеріне, содан кейін орталық жүйке жүйесіне (ОЖЖ) өтеді. Мұндай импульстар миды ынталандырады және өнімділіктің жоғары деңгейін сақтауға көмектеседі. Алайда, тапсырма неғұрлым қиын болса, бұлшықет кернеуі соғұрлым күшті болады және шаршау тезірек пайда болады. Психикалық белсенділік деңгейі тез төмендейді, ми жасушаларының оттегімен қанығуы күрт төмендейді, ұйқышылдық, бас айналу, бастың екі самайы және шүйке-желке бөлігінде ауырсыну пайда болады [4].

Жоғарыда аталған жағымсыз белгілердің пайда болуын болдырмау физикалық жаттығуларды орындауға көмектеседі. Мидың белсенділігі дененің физикалық қасиеттеріне тікелей байланысты – төзімділік, жылдамдық және күш, оны ұтымды таңдалған физикалық белсенділіктің көмегімен ғана жасауға болады [2].

Әрине, бұл мәселеге мұқият қарау керек, көптеген факторларды ескере отырып, жеткіліктілік пен дәлдікті сақтау керек: жас, кез – келген аурудың болуы, тамақтану, өмір салты және тағы басқалар [5].

Алдымен жалпы физикалық жағдайды бақылау және дененің жеке мүмкіндіктерін анықтайтын дене шынықтыру деңгейін бағалау қажет. Жиналған деректер негізінде барлық ерекшеліктерді ескере отырып, бірегей сауықтыру бағдарламасы жасалады [5].

Интеллектуалды және физикалық даму арасындағы тепе – теңдікті орнатуға мүмкіндік беретін бірінші және негізгі ереже – бұл жұмыс пен ашық таза ауада демалу ұтымды ауысу, оны ұйымдастыру нұсқалары өте алуан түрлі. Бұл ұзақ серуендеу, велосипед айдау немесе шаңғымен сырғанау, бадминтон, жүзу және басқа да спорттық шаралар болуы мүмкін [1,4].

Сондай-ақ, әртүрлі бұлшықет топтарының кернеуі мен жиырылуын олардың кейінгі созылуымен және біртіндеп релаксациясымен ауыстыру

ұсынылады. Мұндай түрдегі жүктемелерді жүзеге асыру үшін жүгіру немесе коньки тебу қолайлы болуы мүмкін [1].

Белсенді іс-шараларға артықшылық берген жөн, өйткені психикалық стресстен кейінгі физикалық белсенділік әдеттегі пассивті тынығудан екі есе тиімді [3,4].

Бұл жағдайда кәсіби немесе жаттықтырушымен спортпен шұғылданудың қажеті жоқ – тіпті әдеттегі таңертеңгілік жүгіру, йога немесе Лифттің орнына баспалдақпен көтерілу, қимыл-қозғалыс белсенділігін арттырады, шыдамдылық пен басқа да физикалық қасиеттерді дамытады, бұл өз кезегінде ми резервтерін жұмылдыруға көмектеседі және ұзақ мерзімді психикалық стресс пен жүйке кернеуін оңай жеңуге көмектеседі [1,2,3,4].

Зияткерлік жүктемелер арасындағы үзілістерде орындалатын физикалық жаттығуларды олардың күрделілігі мен қарқындылығы ақыл-ой белсенділігінің шиеленісіне барынша сәйкес келетін етіп таңдау керек. Сондықтан, шешілетін тапсырма қаншалықты шаршаса, физикалық белсенділіктің қарқындылығы соғұрлым аз болуы керек [4,5].

Қорытынды. Зерттеу нәтижесінде физикалық және интеллектуалдық белсенділіктің тікелей байланысы анықталды, физикалық белсенділіктің түрлері анықталды, бұл олардың күнделікті іс-әрекетте дұрыс таралуы мен ұтымды үйлесуіне көмектеседі. Келесі қорытындылар жасалды: дене белсенділігі ақыл-ой белсенділігінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді, сондықтан күнделікті режимнің міндетті компоненті физикалық белсенділік болуы керек, оны интеллектуалдық белсенділікпен дұрыс ауыстыру қажет; сонымен қатар, физикалық белсенділіктің спектрі мен олардың қарқындылығы дененің жеке ерекшеліктерін ескере отырып таңдалуы керек – тек осы жағдайда физикалық және психикалық белсенділіктің тепе-теңдігін сақтауға болады.

Әдебиеттер

1. Бачинин В.А. Лечебная физическая культура / В.А. Бачинин. – М.: Дрофа, 2005.

2. Добрынина В.И. Влияние физической культуры на организм человека / В.И. Добрынина. – СПб.: Питер-М, 2005.

3. Драч Г.В. Эффективность физических упражнений / Г.В. Драч. – Ростов н/Д: Феникс, 2004.

4. Пеняева С.М. Влияние физических нагрузок на умственную деятельность // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2019. – № 2-1. – С. 12-16.

5. Попова Е.В. Особенности физической культуры / Е.В. Попова. – М.: Владос, 2003.

ӘОЖ

ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ ӨМІРІНДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ РӨЛІ

Ниязбек А. А. – 1402-31тобының студенті

Ғылыми жетекші: Амидов А.И. – Қаз.ССР-на ЕСЖ, доцент м.а.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент

Резюме:

Физическая культура – органическая часть общечеловеческой культуры, ее особенная и самостоятельная область. Она активно воздействует на жизненно важные стороны

человеческого организма, полученные в виде задатков, которые развиваются в процессе жизни под влиянием окружающей среды.

Дене шынықтыру ұғымын қарастыра отырып, біз оның анықтамасын «Қажетті физикалық қабілеттерді тиімді қалыптастыруға, денсаулық жағдайын оңтайландыруға мүмкіндік беретін дене жаттығулары түріндегі тиісті қимыл-қозғалыс белсенділігі» деп тұжырымдай аламыз [1].

Дене шынықтыру бакалавр мен маманның кәсіби қызметінде үлкен маңызға ие, олардың қызметі жоғары назар аударумен, көрумен, зияткерлік белсенділікпен және айтарлықтай төмен қозғалғыштықпен байланысты. Бұл жүйке жүйе мен бүкіл ағзаның шаршауын жеңілдететін дене шынықтыру, қызметті өнімді арттырады және денсаулықты нығайтады.

ЖОО-да дене тәрбиесі студенттерді оқытудың барлық кезеңінде жүргізіледі. Оқу сабақтары дене тәрбиесінің негізгі нысаны болып табылады. Айта кету керек, ЖОО-да дене тәрбиесінің мақсаты:

1.Студенттерді жоғары моральдық, ерік-жігер және физикалық қасиеттерге, жоғары өнімді еңбекке дайындыққа тәрбиелеу.

2.Студенттердің денсаулығын сақтау және нығайту, ағзаның дұрыс қалыптасуы мен жан-жақты дамуына ықпал ету, оқудың барлық кезеңінде жоғары жұмысқа қабілеттілікті қолдау.

3.Студенттердің жан-жақты дене дайындығы.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 228-V ҚРЗ Заңнамасының және 2020.12.30 № 397-VI енгізілген өзгерістердің негізінде еліміздің жоғары оқу орындарындағы дене шынықтыру "Қазақстан Республикасындағы дене шынықтыру және спорт туралы" Заңға сәйкес жоғары оқу орындарында (университетте) «оқу пәні ретінде ұсынылған және жеке тұлғаны тұтас дамытудың маңызды құрамдас бөлігі» және бұл студенттердің дене шынықтыруының маңыздылығын түсінуге үлкен мүмкіндіктер береді және білім беру, тәрбие, сауықтыру және басқа да функцияларды жаңа қырынан көруге көмектеседі [2]. Бұл заң студенттердің дене шынықтыруын оның білім беру басымдықтарын ескере отырып, әлеуметтік кеңістіктегі іс-әрекеттің жеке, тәуелсіз сегменті ретінде көрсетеді.

Жас студенттерді дайындау үшін оқушылардың дене тәрбиесіне арналған бірегей бағдарламалар қарастырылған, олар кәсіби – қолданбалы дене дайындығы аясында жүзеге асырылады. Дене шынықтырудың қажеттілігі көптеген ғылыми зерттеулермен көрсетілген кәсіби дайындықтың жоғары деңгейімен тікелей байланысты. Ол оқу-тәрбие процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл нормалардың тиімділігі үшін алдымен денені нығайту мақсатын қою керек, содан кейін тек спорттық нәтижеге қол жеткізу керек.

Университеттегі физиологиялық білім беруді бағалаудың негізгі критерийлерінің бірі студенттердің физиологиялық дайындығының динамикасы болып табылады, оларды нормативтердің көмегімен байқауға болады. Қазір физиологиялық мәдениет пен әл-ауқат, өнімділік және еңбек өнімділігі қауымдастығы көбірек сезіледі.

Жоғарыда айтылғандардан басқа, дене шынықтыру мен спорттың көмегімен үйлесімді дамыған тұлға құрылатынын атап өткен жөн. Бұл жоғары мақсаттарға

жету үшін дененің барлық ресурстарын жұмылдыруға көмектеседі, салауатты өмір салтын қалыптастырады.

Сондай-ақ, дене шынықтырудың міндеттері денсаулықты нығайту және сақтау болып табылады. Бұл міндет физикалық жаттығулар мен қимыл-қозғалыс белсенділігінің көмегімен шешіледі. Кәсіби-қолданбалы бағыт, яғни мамандықтың ерекшеліктерін ескере отырып, алынған білімді кәсіби қызметте қолдану.

Өсіп келе жатқан ұрпақтың мойнына түсетін жүктемелер өмір бойы жоғары физикалық жетілдіруді талап етеді және де дене шынықтыру сабақтарының көмегімен қол жеткізуге болады [3].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жоғары білім беру жүйесінде студенттердің денсаулығын сақтау және нығайту туралы нақты қорытынды жасауға болады, арнайы ұйымдастырылған денсаулық сақтау ортасын құру негізінде жүзеге асырылатын, басты міндетті шешуді қамтамасыз ететін – студенттерде салауатты өмір салтының маңыздылығы мен тұрақты түсінігін, мәжбүрлеусіз дене шынықтырумен және спортпен шұғылдану қажеттілігін қалыптастырады.

Литературы:

1. Миногина Е.В., Кузина В.Ю. Физическая культура и спорт // Роль физической культуры и здорового образа жизни для студента: материалы Всерос. науч.-практ. конф. Оренбург, 2017 С. 74-77

2. Закон Республики Казахстан, от 3 июля 2014 года № 228-V ЗРК и с внесенными изменениями от 30.12.2020 № 397-VI в соответствии с законом «О физической культуре и спорте в Республике Казахстан» в высших учебных заведениях.

3. Ярлыкова О. В, Сапронова Е.В. // Физическая культура в жизни студентов: сборник научных публикаций. Железноводск, 2017 С. 141-145

ӘОЖ 130.2

АСАНӘЛІ ӘШІМОВТІҢ КИНО ЖӘНЕ САХНАДА ТҰЛҒАНЫ СОМДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Нышанбек Б.К. 1602-11 тобының студенті

Ғылыми жетекшісі: Мантаева Т. PhD, аға оқытушы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан.

Резюме

Асанали Ашимов советский и казахский актёр, режиссёр театра и кино, сценарист, педагог. Герой Труда Казахстана. Лауреат Государственной премии СССР (1974). Народный артист СССР (1980). В кино Асанали Ашимов дебютировал будучи студентом в фильме «Ботагоз» (1958) по повести Сабита Муканова, где сыграл роль Кенжетая. Его партнершей была тоже дебютантка Гульфайрус Исмаилова, позже ставшая известным театральным художником. После ряда проходных ролей Ашимов запоминается в роли коварного Бекежана в кинодраме по казахскому эпосу «Кыз-Жибек» (режиссёр Султан Ходжиков, 1970).

Әлемдегі мемлекеттер мен ұлттар бір-бірімен экономикасымен, әлеуметтік деңгейімен, технологиялық қуаттылығымен ғана ерекшеленбейді, рухани құндылықтарымен де дараланып тұрады. Кино, театр – әрбір мемлекеттің, ұлттың өмір салтын, тұрмыс-тіршілігін, менталитетін, мәдени болмысын танытатын, мәдени-рухани дамуын көрсететін өнер.

Қазақ қоғамының мәдени даму деңгейі театр, кино өнерімен тікелей байланысты, себебі, өнер халықтың эстетикалық түсінігін, талғамын қалыптастырып, өмір шындығын көркем образдар арқылы көрсетеді. Өнер жастардың өзімен, адамдармен,қоршаған әлеммен ізгілікті қарым-қатынас жасауында, тұлғалық болмыстарын дамытуда үлкен рөл атқарып, адамгершілік құндылықтарды насихаттап жатыр.

«Театрда өнер көрсету – әлемнің барлық елінде бар, мәдени феномен. Адамдар – театрға жан бітіретін өнер иелері. Театрды түсіне алу белгілі бір деңгейді адамның мәдени жетілуінің көрсеткіші.

Театр бойымыздағы дарынды көрсете білуді үйретеді. Ойымыз бен сезімімізді өзге адамдарға жеткізе білу қабілетімізді дамытады.

Театр өзімізді тануға жетелейді. Ол өзіміз бен өзгенің ақылы мен сезімінің мүмкіндігін көрсетеді. Сол арқылы қоршаған ортамыздағы шындық біздің кім екендігімізді және қандай болып қалыптасатынымызды көруге мүмкіндік береді.

Театр тарихқа үңілуге мүмкіндік береді. Шаң басқан оқулықты ақтарып отырып, одан тәлім алуға ұмтылғанша, театрда біз тарихты тірілтіп, көз алдымызға әкелеміз» [1].

Қазіргі заман театры өмірді философиялық тұрғыдан түсінумен тығыз байланысты. Заманымыздағы театрлық жүйелер, формалар мен театр түрлерінің көптігінде қазақ театры халқымыздың эпикалық мұраларымен шектелмей, заманауи тақырыптарды да көрсетуге ұмтылуда.

Қазақ театрында қиын-қыстау уақытта елін жарыққа алып шыққан тұлғалардың галереясы жасалды және театр өнері барда сахнада тұлғалардың болмыс-бітімін, жандүниесін зерттеу ешқашан толас таппасы анық. Тәуелсіздік жылдарында уақыт тасасында қалып, өз деңгейінде бағаланбаған тұлғаларымызды бүгінгі тарих сахнасына алып шығып, театр сахнасында бейнесін жасап, жастардың патриоттық сана-сезімін қалыптастыруда шығармаларын кеңінен насихаттап жатыр.

Қазақ сахнасында әр жылдарда Қорқыт, Абылайхан, Керей мен Жәнібек хан, Кенесары хан, Абай, Мағжан, Сәкен Сейфуллин, Төле би, Қазыбек би, Амангелді батыр, Шоқан Уәлиханов, Ақан сері, Біржан сал, Балуан Шолақ, т.б. бейнесі көркемдік-эстетикалық биіктен көрінеді. Біздің хан, батыр, би, шешен, ақын, жырау және алаштықтар – бойларынан тектілік пен зиялылық, парасаттылық пен тереңдік, ойшылдық пен адамгершілік, ұлылық пен қарапайымдылық, батылдық пен шынайылық сынды кісілік қасиеттер жинақталған, азаматтық позициясы айқын тұлғалар ғана емес, тұтас тарих, себебі, олар тарихты жасаушы.

Қазақ көркем мәдениетінде Асанәлі Әшімовтің шығармашылығы, шығармашылық болмысы, қазақ киносы мен театрына әкелген жаңалығы зерттеп, зерделеуді қажет етеді.

«Әйгілі актер Асанәлі Әшімов Мұхтар Әуезов театрының сахнасында театр сахнасында кесек, көркем бейнелер жасады, тұлғалар образын толыққанды ашып, оларға «мәңгілік өмір» сыйлады. «Еңлік-Кебекте» –Кебек, «Абайда» – Керім, «Қозы Көрпеш-Баян сұлуда» – Қодар, «Юлий Цезарьда»– Цезарь, «Қан мен терде» – Еламан сынды күрделі һәм кесек, ішкі қуаты мықты тұлғалардың образын сомдады. Актер сомдаған тұлғалар намысыңды қайрап, рухтандырады, «Кімбіз? Қайдан келдік? Қайда бара жатырмыз?» деген сұраққа жауап іздетеді» [2].

Ал кинода актер «Қыз Жібекте» – Бекежан, «Атаманның ақырында» – Шадияров, «Транссібір экспресінде» – Қасымханов, «Жаушыда» – Қаражал, «Сіз кімсіз, Ка мырза?» – Ка... бейнесін жасап, олардың болмысын, дүниетанымын, жандүниесіндегі қайшылық пен тартысты шынайы ашады. Ол кинода болсын, театрда болсын әрбір кейіпкерінің тағдырымен өмір сүреді, солар болып күрсініп, солар болып мұңаяды, армандайды. А.Әшімов әрбір кейіпкерінің мінез-құлық ерекшелігін, мақсатын, ойлау жүйесін, өмір сүру дағдысын жете зерттейді. Кейіпкерлері қателікке жол берсе, айыптамайды: қателіктен шығар жол іздейді, оның сәтсіздікке, бақытсыздыққа ұшыраған кейіпкерлері жігерлі, батыл, қайсар, мінезді. Актер мен кейіпкерлерінің арасында ұқсастық, үйлесімділік бар, олар бірін-бірі толықтырып тұрады.

Өнерге деген құштарлық, одан мән іздеу, өнерді ақиқат деп тану –

таланттың болмысы. Мінезді адам ғана өнердің жалынан ұстай алады. Өнер талантты адам үшін – жанның дерті. Өнердің құдіретін терең сезінетін Асанәлі Әшімовтің әрбір рөлі көрерменге ой салады, мәңгілік сауалдарға жауап іздетеді.

«Өнер сахнасы ядролық қаруды қайта-қайта сынақтан өткізетін полигон емес. Ол – қас-қағым ішінде мәңгілікке ләззат сыйлайтын құдірет, оны қайталау мүмкін емес, бұл – сүйініш пен күйініш. Мен не істесем де темірді қызған кезінде және бір-ақ рет соққанды жақсы көремін» [3] дейді бір сұхбатында Асанәлі Әшімов.

Өнердегі эксперимент – жаңаша, өзгеше дүние жасау, актердің, режиссердің түлеуі, «ұйықтап жатқан миларға» сілкініс жасап, уақыт пен кеңістікті өз санасына сыйғызып, өзі өмір сүріп жатқан қоғам мен өнер арасындағы қарым-қатынасқа жаңаша баға беру. Өнер адамының өмірге деген көзқарасын, ойлау жүйесін өзгертеді, сұлулық туралы түсінігін қалыптастырады.

«Ол сахналық импровизациялық тапқырлықтарға ұста. Қиыннан қиыстырып, қиялдан тудырып дегендей, күтпеген жағдайларда, табан астынан әлденелерді ойлап тауып, көрермен қауым түгілі, өзінің сахналас әріптестерін таңғалдыра састырып жатары жасырын емес. Комедияларда болса бір сәрі ғой, тіпті, драмалық, трагедиялық дүниелерде күлкіге түрткі боларлық әрекет нышандарын кірістіріп жүргені. «Қозы Көрпеш – Баян сұлудағы» Қодар –

Әшімов, Жантық– марқұм Молдабеков жекпе-жектері кісі күлерлік алай-түлей іс-әрекеттердің тасқынына айналушы еді. Екі талантты актердің драматург мәтінінің шеңберінен шықпай, ым-ишараттармен, қимыл-әрекеттерімен, қас-қабақ, көзқарастарымен қалжыңдасып, астарлы интонацияларымен әзілдесулері нағыз орындаушылық шеберлік үлгілері еді. Олары нанымды шығатын. Жанр табиғатына тән үйлесімді шындықтар нобайы бұзылмайтын. Трагедия да – өмір көріністері. Оның түгелдей жылап-сықтау мен күрсініс-қайғылардан тұруы мүмкін емес. Көздің жасы мен күлкінің жарыса жүруі табиғи нәрсе. Актер осыны зерек ұғынған» [4].

Асанәлі Әшімов – өмір мен сахнаның, сахна мен қоғамның арасынан үйлесімділік іздейді. Өзінен алдыңғы буынның тектілігі мен кісілігін, парасатымен ойлылығын, ұлылығы мен қарапайымдылығын, образ сомдаудағы ерекшелігін жастарға үлгі етіп, жиі айтады, олардың өнерін насихаттайды. Театрға, киноға, жалпы қазақ өнеріне еңбек сіңірген тұлғалар өнер тарихын ғана емес, қазақтың, тұтас ұлттың тарихын жасады.

Актер де – ет пен сүйектен жаралған пенде, оның да қайғысы мен мұңы бар, өмірінде трагедия орын алса да, сахнада комедиялық рөлді ойнауға тиіс. Асанәлі Әшімов – тағдырлы актер, сахнада трагедиялық рөлдерді ойнап жүріп, кейіпкерінің жанын, мұңын түсінді.

Тұлғалық теориясын негізге алсақ, уақытты адам жасайды, Асанәлі Әшімовтің кейіпкерлері («Абай» – Айдар, «Еңлік-Кебек» – Кебек, «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» – Қозы, «Юлий Цезарь»– Цезар, «Қан мен тер» – Еламан, «Дон Жуанның думаны» – Дон Жуан, «Ымырттағы махаббат» – Маттиас Клаузен, «Апат» – Асан) уақыт пен кеңістікті жасап қана қойған жоқ, эстетикалық-рухани өзгерістер тудырды.

Әдебиеттер

1 Kevin Brown. The Top Ten Reasons Why Theatre is Still Important in Twenty-First Century // 2014 TCG National Conference Crossing Borders. http://www.tcgcircle.org/2014/06/

2 Мантаева Т.С. Асанәлі Әшімовтың көркем шығармашылықтағы тұлғалық бейнесі. // Материали за XIII международна научна практична конференция, Образованието и науката на XXI век 2017. – София Бял ГРАД-БГ, 2017. – С. 86-90.

3 Әшімұлы А. Шығармалары: 7 т. – Алматы: ARNA, 2014. – Т.5. – 14 б.

4 Сығай Ә. Таңғажайып театр: эсселер. – Алматы: Ана тілі, 2014. – Б. 448-449.

ӘОЖ 378.14

«СИНЕЛЬ» ТЕХНОЛОГИЯСЫНДА ТІГІН БҰЙЫМДАРЫН ӘЗІРЛЕУ ЖОЛДАРЫ

Әшім Т.М – 120-18 тобының студенті
Әбіхалық А.Қ-421-17
ғылыми жетекшісі: Битемирова Ш.А- магистр аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье расматривается методы изготовления «синель» технологий швейных в деле. А так же обсуждаение и последовательность изготовления «синель» технологий

Ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде білім беруші ұзтаз инновациялық іс-әрекеттің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі болып отыр.

Сондықтан қазіргі қоғамымызда әр білім беруші ұстаз өз іс-әрекетінде қажетті өзгерістерді әртүрлі тәжірибелер жөніндегі мағлұматтарды жаңа әдіс-тәсілдерді дер кезінде қабылдап,дұрыс пайдалана білу керек.[1]

Қазақтың қол өнерінің өмірге келуі халықпен, көшпелі өмір мен тығыз байланысты 17-18 ғасырда тігіншілік,етікшілік пайда болған.Сауда саттық дамыған кезде әр халықтың өнері араласып ұлттық құрақ түрлері пайда болды. Құрақ дегеніміз ерте заманнан келе жатқан өнер Каирдің «Булат» мұражайында қарақұйрық терісінен құрап тігілген өрнектер әлі күнге дейін сақталған, ал Токио мұражайының бірінде Майома Әдонің 1569-1867 асыл тастар мен түрлі маталардың қиындыларынан құрап тігілген киімі әлі күнге дейін сақталған, демек құрақтар тек кедейлер емес, байдың ханның үйінде де одан жамылғы көрпелер, киімдер тігіп киген.Ғасырлар бойы уақыт елегінен өтіп ұрпақтан-ұрпаққа жеткен ұлттық қолөнер бабалардан қалған мәден мұрамыздың ең асыл құнды қазынасының бірі.Ол келер ұрпақ тәрбиесінде баланың ой санасына жаңа заман талаптарымен үндесе тарап ақыл-ойды асқарға, қиялды-қияға жетелейтін киелі мұра.[2]

Құрақ құрау бұл нағыз өнер, мата қалдықтарын үнемдеп тігудің ерекше түрі.Бұл құрақ елі бүкіл елге белгілі өнердің бірі болып табылады.Құрақ құрау көптеген халықтарға бұрыннан белгілі өнер.

Мақаламызда құрақ түрінің жаңаша технологияда орындалатын Синель технологиясының жасалу жолдарын негісінде сөз қозғайтын боламыз. Бұл құрақтың бір түрі. Осы әдіспен киімде жөндеу жұмыстарын орындауға болады. Мысалы: джинсы немесе басқа тығыз маталардағы сызаттарды өңдеуге. Сондай-ақ оны киімге немесе сөмкелерде, жастықтарды және тағы басқа да сәндік мата ретінде пайдалануға болады. [3]

Синель техникасымен құрақтау: Синельді тігудің өте оңай, болып көрінетін көптеген нұсқаралы бар. Синель техникасы тоқылған жолақтар жиынтығына еліктеу болып табылады. Алдыңғы жағы негізге тігілген түрлі-түсті жолақтарға ұқсайды. Бірақ бұл әсер тікелей тігудің көмегімен емес, осы техниканың кері көмегімен жасалады. Арнайы әдістерді қолдана отырып, джинсы немесе бөз матасына ұқсайтын бірнеше матаны үйлестіре, біркелкі жолақтар тігіп орындалады.

Синельді орындаудың негізгі бөлігі: Өнімнің мақсатына негізделген төменгі қабат тығыз матадан да, жұқа матадан да, жасаулы мүмкін.

Қабаттарды дұрыс орналастыру өте маңызды өйткені олардың мақсаты тек үстіңгі қабаттың пайда болуына көмектесу ғана емес, сонымен қатар матаның көлемі мен құрылымын беру.

Санына қарай қабаттар әртүрлі бірнеше болуы мүмкін, көбінесе 2-ден 6-ға дейін. Бұл қабаттар үшін жұқа және тығыз маталарды қолдануға болады.

Бұл қабаттардың түсі үстіңгі жағына байланысты таңдалады. Көбінесе бұл монофорниялық екі жақты маталар. Маталардың барлығының бір түсте және

әртүрлі реңдерде боялған ретінде пайдалануға болады. Оларды ашық түстен, қанық түске дейін ретке келтіру керек. Егер сіз, матаға түстерді қалай таңдау керектігін білмесеңіз, үстіңгі негізгі түсінен бастаңыз.

Бұл техникада тәжірибе болмаған жағдайда, қажетті нәтижеге бірден қол жеткізу қиын. Сондықтан, бастау үшін мата түсі мен мөлшерімен және үстіңгі қабатпен тәжірибе жасай отырып, үлгілердің аз саны бойынша идеяларыңызды қайталау қажет.

Жібек немесе жібек матасына ұқсас жеңіл матаны таңдасаңыз жақсы нәтижеге қол жеткізе аласыз. Сондай-ақ, кесілгеннен кейін жақсы үлпілдек болатын және бір-бірімен жақсы араласатын маталарды алған дұрыс. Ешбір жағдайда, қатты сетінейтін матаны таңдауға болмайды. Бұндай мата синельдің барлық сұлулығын бұзады.

Матаның түрі, ең алдымен, қабаттардың ретіне байланысты, яғни сіздің жеке қалауыңызға байланысты. Неғұрлым көп қабат жасасаңыз, мата соғұрлым ауыр және өрескел болады. Қалың ауыр маталардан (сурет1 көрсетілген) тұрмыстық бұйымдарды кілемшелер, төсек жапқыштарды жасауға болады.

Сурет 1 Синель техникасында орындалған тұрмыстық бұйымдар

Синель техникасында құрақ тұрін орындауға қажетті құрал-жабдықтар Роликті пышақтар, сызғыштар және арнай щеткалар. Егер сізде,заттар болмаса орнына қайшы пайдалануға болады.

Матаны тігуді бастар алдында маталарды жуып кептіру қажет. Өйткені кейбер маталар шуйды.

Тігін машинасында тігісті орындау алдында, тігіс адымын ең қысқа ұзындаққа немесе үш есе күшейтетін тігіспен тігіңіз.

Мата бетіне сызықтарды 45 немесе 30 градус бұрышпен тігіңіз, барлық сызықтарды бір-біріне параллель және бірдей 1 см-2см-ге дейін қашықтықта сызып алу керек.

Синель техникасында бұйымды әзірлеу үшін қажетті материалдар: Мата, жіп, сызғыш. Маталарды тігу алдында оларды бумен үтіктеп алу қажет. Төменгі қабат басқаларға қарағанда 2-5 см аз болады. Негізді төмен қаратып, қалғанын жоғары қаратып қойып шыққанан соң, синель қабаттарын дәл жіптің бағытына қарай бүктеп 45 градус бұрышты табуып бормен белгілейсіз. 2 сантиметрден артық болмағаны дұрыс.

Тігін машинасын баяу жылдамдыққа орнатып, (бұл қабаттардың біркелкі ілгерілеуін қамтамасыз етеді) барлық қабаттарды сызықтар бойымен тігіңіз. Көлемді қосу үшін қабаттарды тігістер арасында қайшымен кесіңіз. Төменгі қабатты кесуге болмайды! Енді матаны жууып және қабаттарды үлпілдету қажет. Сурет 2 көрсетілгендей Жуылған матаны көлденең күйде құрғатады. Құрғаған Синель құрағын үлпілдетуге болады. Тіпті щеткамен, тіпті тарақпен,

тіпті қолдарыңызбен үлпілдетіңіз ең бастысы синель мүмкіндігінше жұмсақ болуы қажет. Синель технкасындағы құрақтан сөмкелер,жастықтар және пальтолар, джинсы шалбарлар, кілемшелер қалаған бұйымыңызды жасауға болады.

Сурет 2 Синель технологиясында орындалған киім үлгілері мен аксессуарлар

Мақаламызда айтылған ойлар бойынша халық қолөнерінің бай мұраларын жинап, сұрыптай отырып, заманымызға сай лайықты сапалы жаңаша әдіспен оларды ілгері дамыта беруіміз керек. Халық өмірімен тұрмысы мен бірге жетіліп, біте қайнасқан өміршең өнер.Қолнер өзіне тән әлемі, қоршаған ортасы, өзіндік күші бар, ол ешқандай өтпелі құндылықтарға бағынбайды. Өзіне деген тыныштық пен сенім бізге белгілі бір дағдылар мен икемдерге жеткізеді.

Олай болса келешек өскелең маман өзінің күнкөріс тіршілігіне тігін бұйымдарын орындауда тұрмыстық кәсібі етіп, оларды күнбе-күн тіршілік барысынды орынды пайдаланса, әсем бұйымдар жасап өмірде, сән-салтанатта құра біледі. Бұдан білім алушы студенттер халық шығармашылығының қандай түрі болса да, халық өмірімен, сол халықтың қоғамдық өмірімен, қоғамдық тарихымен, күнкөрісімен, кәсібімен тығыз байланысты екендігін көреді.

Әдебиеттер

1.Бакирова Г.А «Оқытудың инновациялық технологиялары негізінде болашақ кәсіптік білім оқытушысының арнайы іскерлігі мен дағдысын қалыптастырудың педагогикалық шарттары»
2.Интернет – журнал «Просвещение» Казахстан:новый формат- Культура Казахстана: национальное возрождение https//agartu.com/

ӘОЖ 378.14

«ДАЛА ҮНІ» АТТЫ ЭНОСТИЛЬДЕГІ ӘЙЕЛДЕР КИІМІНЕ СИПАТТАМА

Әкімжан А.- 2101-19к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Мыңбаева Н.Қ-магистр, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматривается описание женской одежды в этностиле. Изучена история казахской степи при разработке комплекта одежды "Степной голос".

Еліміздің ғылымы мен білім беру жүйесінің алдында тұрған жауапты міндеттердің бірі мемлекет үшін Қазақстанның гүлденуіне, өсіп-өркендеуіне өз

үлестерін қосатын білімді, ғылымды игеретін, қабілетті жастарды тәрбиелеу болып отыр. Мемлекет басшылары болашақта қазақ елінің көсегесін көгертіп, ғылымын көркейтер деген үмітпен жас дарындарға үлкен назар аударуда.

Қазақ халқының қолөнерін дамыту жалпы шығармашылық үрдістің пайда болуына шарт түзуден басталатыны белгілі. Қазақ колөнерін үдерісті зерттеуші ғалымдары Қасиманов С.[1], Ортаев Б.Т. [2], Шырынбаева Г.Қ., [3] Жолдасбекова С.А. [4] оның туындап қалыптасуы, даму жолын қарастырады.

Қазіргі уақытта көптеген қазақ қолөнері өте танымал болып келеді. Киімнің сән дизайнерлері өз жұмыстарында киіз басу техникасы, жіпті өру, түрлі кілем, алаша қолданады, қазақтың ұлттық киімдерін тігу, киімді ұлттық нақыштағы кестелермен безендіреді. Зергерлер қазақтың ою-өрнегімен жаңа топтамалар жасайды. Бедерлі былғары өрнектері бар түрлі аксессуарлар сәнге айналдырады.

Этникалық стиль тартымдылық пен бостандықты көрсету үшін танымал. Бұл үрдіс басқалармен теңдестірілмейді, өйткені ол анық анықтамалармен ерекшеленеді, сонымен бірге әр түрлі ұлттар мәдениетін-этникалық топты қамтиды.

Қазақ даласы-ұлы Түркі елінің қара шаңырағы, осы айтылған сөзге терең мән беретін болсақ. «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақалада *Қазақ ұлтты* мен *Түркі ұлттының* ежелден бауырластық пен достықтың символы екендігіне дәлел. Географиялық жағынан қарастырсақта Қазақ даласы Түркі елдерінің орталығында орналасқан, тарихы мен салт дәстүрлерін сонау ғасырдан-ғасырға жоғалтпастан жалғастырып, қастерлеп құрметтеп келе жатқан «Түркі» тектес халықтардың бірі «Қазақ» ұлтты деп мақтана айта аламыз.

Осы орайда Қазақ даласының өткенінен сыр шертетін, ақиқатты үнсіз дәлелдейтін, сол кездегі дала үнін, күні бүгінге дейін жеткізген қазақтың ұлттық киімдеріне көз жүргіртер болсақ ақиқатты айқын көретініміз сөзсіз.

Мақаламыздың тақырыбына сай «Дала үні» атты этностильдегі әйел киіміне сипаттама беретін болсақ: танымал бағыттың негізгі айырмашылығы - ұлттық костюмнің тән ерекшеліктері бар розарийлік ерекшеліктер. Мұнда ежелгі тайпалар мен халықтар түпнұсқалық ерекшеліктерін жиі көрсетпей, бұрынғы идеялар алынған. Костюмді жасау үшін бағытты тұтастай немесе оның жеке элементтерін пайдалануға болады. Этникалық стиль бірнеше негізгі суб-стильдерге бөлінеді. Әрқайсысы туралы көбірек білейік: этно-африкалық стиль, этно-үнділік стиль, этно елінің, азиялық этно стиль, орыс этникасы. [4]

Этникалық стильдегі киім жиынтығы-Киімнің бұл түрі ең маңызды болып табылады. Этно-стильдегі көйлектер әйелдікке, нәзіктікке және жайлылыққа тамаша үйлеседі. Жібек, мақта, зығыр сияқты табиғи маталар жеңілдік береді және еркін түс-түссіздікті жояды. Дизайнды бірнеше әшекей мен басып шығаруға болады. Жіп, мойын және манжеттердің шетінде ұлттық ою-өрнектің болуы немесе фурнитура арқылы толтырылады.

Әр ұлттың өз тарихы бар. Көптеген адамдар үшін дизайнер мамандығы оңай көрінгенімен, бұл саланың өзіндік қиындықтары мен ерекшеліктері бар,

шыдамдылық пен төзімділікті сынға салатын бұл мамандықта «жеті рет өлшеп, бір рет кес» деген мақалды ұстанбасаң, жасап жатқан жұмысың толығымен құртылуы мүмкін. Қай дәуірде болмасын бұл саланың өз шеберлері болған. Қазақ халқының өткеніне үңілер болсақ қоржын,киіз алаша сынды түрлі қол өнер бұйымдарын көре аламыз, бұл сол дәуірдегі мал шаруашылығымен айналысқанның бір дәлелі бола алады.[1] Түрлі махаббат эпостары мен жырларынан Қазақ қыздарына берген теңеуінен сол кезеңдегі қыздардың сәнді әрі, өз жасына сай ерекшеленгеніне, тіпті шаштарындағы шашбаудың күмістен жасалғанына қарап «Қазақ халқы бай әрі, бейбіт тұрғаны» екені бізге мәлім. 1931-33 жылдардағы болған қайғылы ашаршылық суреттерінен, біз қазақ ұлттының хал-жағдайын бірден түсінеміз себебі жыртық жамау, лас жалаңаяқ болғанымен қазақ әйелдерінің орамалын, жамылғысын тастамағанынан, ары мен намысын бәрінен жоғары қойғаны бәріміздің басымызды игізерлік жайт. Осыдан ақ дала үнінің қазақ киімімен үндесіп жатқанын көре аламыз.

Қазіргі уақытта шет ел стильдеріне еліктеймін деп көптеген азаматтар мен азаматшалар өзінің табиғи болмысын жоғалтуда, араға қанша жылдар салып, қазақ ұлттық киімдері, тек мерекелер мен арнайы жиындарда киілетін болған. Қазіргі таңда отандық дизайнерлер қазақи нақыштармен, өзгертулер арқасында заманауи стильдегі қазақ ұлттық киімдерін көпшілік назарына ұсынуда.

Заманауи стильдегі Қазақ ұлттық киімдеріне деген сұраныс қазіргі таңда күннен-күнге артып келеді бұл біздің үлкен жетістігіміз деп айта аламыз.

Бірақ кейбір дизайнерлердің, сауатсыздығы мен жауапсыздығының кесірінен қазақ ұлттық ою өрнектері мән мағынасын жоғалтуда. Оған мысал: сан ғасырдан жалғасып, өткен өмірімізден сыр шертетін, зерттеліп қалыптасқан ою-өрнектерді, түсі мен түрін қазақ болмысына жат өзгертулермен бұрмалаушылық нәтижесінен туған кейбір дизайнер сымақтардың жұмыстары себеп болып отыр, сонымен қатар ер адам киіміне арналған оюды әйел адам киіміне, балақта тұратын оюды бас киімге, бас киімдегі оюды киім етегіне қою арқылы сауатсыздығын көрсетуде. Ою-өрнекті өзгерту немесе қасиетін төмендету өткенімізді өзгертумен пара-пар, өздеріңіз білетіндей ою-өрнектің қадір қасиетін сақтай отыра, мата бетіне талғаммен түсіру тек нағыз шебердің қолынан келмек.

Әр бір дизайнер ұлттық киім тігер кезде, тек қана шығармашылық қиялына ерік бермей, шығармашылық дарынын қазақ болмысының өткенімен және бүгінімен ұштастыра білуі тиіс. Қазақ халқы киім киер алдында түстеріне де мән берген. Қазақ ұлтты көшпелі халық болғандықтан көбінесе дала түстес яғни сары, қоңыр, жасыл, қызыл т.б түсті киімдерді көп қолданған тек әйел адам жесір қалған кезде бастарына қанық түстен орамал таққан.

Дизайнерлік мамандық адам зат пайда болғаннан бастап келе жатқан сала. Бірақ жылдан жылға атауымен тармағы өзгеруде. Тігіншілікпен суретшілікті ұштастырған бұл- мамандық нағыз қол өнер шеберлерінен бастау

алар алтын ұясы. Қазақ ұлттық киімін тігер алдын, ұлтымыздың өткенін толығымен танып алумыз керек, осымен киімнің түсін, түрін, қолданылатын оюды, киілетін жеріне қарай және кәзіргі заман талабына сай етіп киімнің эскизін сызып аламыз. Эскиз сызу үшін де адам денесінің пропорциясын анықтап алып, кейбір қағидаларды ескере отырып бұйымның эскизін сызамыз. Мата таңдау, матаны пішу, тігу, соңғы әрлеу жұмыстары, оюлар мен тастарын жабыстыру секілді әр түрлі күрделі операциялардан өткеннен кейін ғана бұйымымыз дайын болады. Түрлі көзжауын алатын ұлттық этно-стильді киімнің сан алуан түрінің дамуы, дизайн мамандығы қаншалықты болашағы бар пайдалы мамандық екенін көре аламыз.

Қорыта айтқанда «Дала үні» атты этно стильді ұлттық киім топтамасы қазақ даласындағы сонау дәуірден дәуірге, ұрпақтан ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан, қазақ халқының тұрмыс тіршілігінен сол кездегі дала үнінен хабар шертеді. Болашақ дизайнер мамандығының қыр сыры, қиындығымен ерекшелігі, нағыз дизайнерлердің неге мән беру керектігін айтып тұрғандай.

Әдебиеттер:

1. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері. – Алматы, 1995. – 87 б.
2.Ортаев Б.Т. Болашақ еңбек пәні мұғалімдерін оқушыларды қолөнерге баулуда политехникалық бағыттылықты жүзеге асыруға даярлаудың дидактикалық шарттары. 13.00.01. п.ғ.к. автореф .–Шымкент, 2002.–26б.
3.Шырынбаева Г.Қ. Дәстүрлі қолөнер негізінде жоғарғы сынып оқушыларының эстетикалық мәдениетін қалыптастыру: дисс...пед.ғыл.канд. - Астана, 2008.
4. Жолдасбекова С.А. Костюм композициясы / Оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2007.- 225 б.

IDN { 8020+809.434.2}

PHYSICAL CULTURE AND SPORTS TERMS' DEFINITIONS

Darmenova A.M., student of the group № 1402-41
Scientific supervisor: Baryssova N.T.-senior-teacher,SKSPU, Shymkent

Түйін

Бұл мақалада дене шынықтыру және спорт терминдері қаралады.

Sport (short for the original Old French de sport - "game", "entertainment") is the activity of people (athletes) organized according to certain rules, consisting in comparing their physical and intellectual abilities. Sport is a specific kind of physical and intellectual activity performed for the purpose of competition, as well as purposeful preparation for them by warming up, training. In combination with rest, striving to improve physical health. Sport is designed to improve the physical and mental characteristics of a person.

Sport is sometimes rightly called the "phenomenon of the XX century". Due to its comprehensive, universal nature, sport is not only a highly professional human activity, it is part of the cultural, political, and economic life of a certain country. Sport is an integral part of the tradition and self-consciousness of the people, because the human factor, special attention to a particular person is extremely important in

sports. The phenomenon of sports is in the focus of attention of specialists in various scientific fields, including linguists, who are attracted by the language of sports and its terminology.

Sports terminology is an integral part of the professional language of athletes, coaches, judges is the language of the media. The language of sports is characterized by a number of specific features - simplicity, a wide range of users, dynamism, a weak limitation from the general literary vocabulary, the evaluative nature of names, the presence of a significant number of synonyms and proximity to technical terminology. The most numerous group consists of highly specialized terms used only in certain sports. Professionalism, jargon and nomenclature designations are grouped around sports terminology

Meaning of the word

The definition of "sport" appeared in Russian quite a long time ago. It's no secret that it is an analogue of the English word sport. However, very few people know that it was changed in a foreign language. Originally, the British spoke disport, which in translation meant "play", "entertainment".

If we talk about today's definition of sports in Russian, this word denotes playing competition activity and preparation for it. It is quite logical. The sport itself is based on the use of physical exercises, and its main goal is to achieve better results in one or another industry. In addition, this word implies the disclosure of the athletic potential of a person, an increase in motor activity.

In simple terms, the definition of sport will be a competition, specialization, entertainment and focus on high achievements. That is, for many years the meaning of this concept has not changed, innovations have touched only the list of cultures that are related to sports.

Kinds of sports

According to the Federal Law of the Russian Federation, the definition of a sport a separate sphere of social relations, based on special rules. In this environment of employment, certain sports equipment or equipment that do not require the use of personal protective equipment is used.

Again, in simple terms, the sport is its specific direction.

There are a huge number of types of sporting events. Consider the main sports:

- Game individual (badminton, tennis, squash, golf, chess and others).
- Cyclic (bicycle, swimming, speed skating).
- Game command (basketball, football, paintball, hockey, etc.).
- Combat sports (boxing, aikido, fencing, capoeira).
- Power (bodybuilding, weightlifting, armwrestling).
- Difficult coordination (figure skating, trampoline jumping and gymnastics).
- Extreme (bokeh, kiting, basijjumping, snowboarding, kayaking and others).
- Technical (aeronautics, rally, archery, control of drones).
- Applied (yachting, sailing and horse riding).
- Also today there is cheerleading, zorbing and eSports. All these directions can be attributed to the definition of "sport".

The origin of sport

This trend appeared long before our era. The very first competitions were held in ancient Babylon. Then such sports competitions were timed to worship the gods. The patron of Babylon was Marduk, so in his honor, and sometimes very bloody competitions were held.

A few centuries later, Greece opened the first olympiad. It is believed that it was the Greeks who came up with the definition of sport. Initially, they competed only in archery, fencing, chariot races, wrestling on belts and throwing copies.

Physical culture and sports: definitions are different

These concepts are very often confused. In fact, sport implies a competitive moment. An athlete or gymnast will always compare his results with the achievements of an opponent. The same applies to the Olympic Games - this is a sporting event. The winner gets a medal, and the loser goes to improve his skills.

If it speaks of physical culture, then in it there is no competition component. It is aimed solely at improving health and improving one's body. A person running through the park in sneakers is not necessarily an athlete. However, he follows his health and wants his body to be beautiful. Accordingly, he engages in physical culture.

Goals and objectives of mass sports

As can be seen from the foregoing, the word "sport" is very many-sided. It does not imply specific activities. Knowing the definition and concepts of sports, it will also be useful to learn about such phenomenon as mass competitions.

The tasks of such events fully coincide with the goals of physical culture. Mass sport is a great opportunity for a huge number of people to normalize their health and physical fitness. In this type of exercise, there is also no competitive component. The main goal and task is to strengthen one's health, but at the same time leading oneself to nervous exhaustion. This implies proper nutrition, good sleep and rest.

Taekwondo (TKD) is one of the martial arts and combat sports, which is gaining popularity around the world. In order to prescribe a specific training program, which can elucidate the metabolic demands during the competition, it is paramount to investigate the physiological responses of different forms of competitions (i.e., poomsae and combat). Moreover, it is important to know the physiological stresses associated with a variety of training forms to better orient the training program for enhanced physical performance. Thus, the objective of the present chapter is to present and explain the physiological responses of both specific forms of training and competition, and then to recommend practical applications for the prescription of TKD training programs.

tae kwon do, (Korean: “art of kicking and punching”) Korean art of unarmed combat that is based on the earlier form of Korean self-defense known as *tae kyon* and on karate. The name *tae kwon do* was officially adopted for this martial art in 1955 after that name had been submitted by the South Korean general Choi Hong-Hi, the principal founder of tae kwon do.

Tae kwon do is characterized by the extensive use of high standing and jump kicks as well as punches and is practiced for sport, self-defense, and spiritual development. Training in tae kwon do is carried out by learning individual techniques of kicking, punching, and blocking, which are practiced in combined series of techniques in traditional sets known as hyung. (Proficiency in the graded series of hyung determines rank in the lower grades.) Students also practice basic sparring combinations (id-bo tueryon, "one-step sparring"); these are short, set sequences of attack and counter practiced between partners, after which the students may practice free sparring as opponents. In sparring, blows are stopped just short of contact. Tae kwon do is practiced as a sport by awarding points to correctly executed techniques during free sparring or by judging the quality of performed *hyung*. Tae kwon do became an Olympic medal sport at the 2000 Sydney Games.

References:

1."Explanatory Dictionary of sports terms" compiled by F.P. Suslov,Moscow,2018

2.Таэквондо. Теория и методика. Том.1. Спортивное единоборство, 2007.

3. Ю.К. Гавердовский, Теория и методика спортивной гимнастики. Учебник. Том 1, 978-5-00129-107-7 , 2021

ӘОЖ 371-057.874

ҚАЗАҚ ӨНЕРІНДЕГІ МУЗЫКА ҚАЙРАТКЕРІ КОНСТАНТИН КИРИЛЛОВИЧ ОШЛАКОВТЫҢ БОЛАШАҚ ҰРПАҚҚА ҚАЛДЫРҒАН МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАСЫ

Асқар А.А. 1403-11 тобының студенті

Ғылыми жетекші: Ахметова Ж.О. магистр, аға оқытушы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

Резюме

Музыкальное наследие музыкального деятеля казахского искусства Ошлакова Константина Кирилловича для будущих поколоений

Константин Кириллович Ошлаков 5.11.1916 - 25.8.1987 жылдар аралығында Томск губерниясының Зырянов ауылында дүниеге келді. Константин Кириллович Ошлаков - кеңестік баяншы, педагог, композитор, Қазақ КСР-нің еңбек сіңірген мұғалімі (1961). Қазақстандағы аккордеоншылардың кәсіби орындаушылық мектебінің негізін қалаушы.

Ол шаруа отбасында дүниеге келген. Толық емес мектепті бітірді, 13 жасынан еңбек етті. 1932 жылдан - Шыңғыстай ОЖҚ-ның волонтеры. 1933 жылы мамырда кезекшілік кезінде ол қатты соққыға ұшырады, Томск госпиталінде және көз аурулары институтында емделгеніне қарамастан көру қабілетінен айырылды[1].

Константин Кириллович өз шығармаларында қазақтың халық әндері, билері мен күйлерінің жүз алпыс түрлерін, үш жүзден астам транскрипциясын жариялады.Оның музыкалық шығармалары – қиялдары, марштары мен әндері ең алдымен әуезділігімен, гармоникалық тілінің байлығымен, композициялық толықтығымен ерекшеленеді. Олардың ішінде драмалық әрекетке терең мағына беретін интригаменде ерекшеленіп тұрады.

Өткен ғасырдың қырқыншы жылдарынан бастап Қазақстанда өзінің даму жолын бастаған кәсіби баяндық орындаушылық өнерді осы көрнекті музыка қайраткерінсіз елестету мүмкін емес. Үздік орындаушы- әдіскер, сазгер, ұстаз, оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырушы және түймелік баян орындау әдістемесінің авторы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институтының профессоры, Қазақстанның еңбек сіңірген мұғалімі, Қ.Қ. Ошлаков еліміздің сол кездегі Кеңес Одағының музыкалық біліміне орасан зор үлес қосты. Ошлаковтың туындылары Ресейден, Украинадан және Беларусьтан келген көптеген танымал орындаушылардың репертуарына сән берді[2].

Жас жігерлі музыкант аз уақыттың ішінде Сібірге танымал орындаушы - 1940 жылы Қазақстанға шақырылып, Республика бойынша турлармен саяхаттап, К.К. Ошлаков қазақтың халық әуендерін зерттеп, күйлер мен аккордеонға арналған әндердің алғашқы өңдеулерінің авторы болды. Көп ұзамай ол Қазақстанға кеңінен танымал болды.

Ошлаковпен қазақтың атақты композиторлары – Мұқан Төлебаев, Ахмет Жұбанов, Латыф Хамиди, Евгений Брусиловский жұмыс істей бастады. Олар жас орындаушыға өз туындыларымен бөлісті. Міне, оның репертуарында Л.Хамидидің «Қазақ вальсі», А.Жұбановтың «Тәжік билері», «Гвардия Алға» операсы, Е.Брусиловскийдің «Қазақ маршы», М.Төлебаевтың «Біржан» операсы, Ақан Сері, Тәтімбет, Дәулеткерей, Дина Нұрпейісова, өткен ғасырлардағы қазақтың белгілі ақындарымен жұмыс жасады. Константин Кирилловичті Л.Хамиди және Б.Байқадамовпен ұзақ шығармашылық достық байланыстырды. Ошлаков Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институтында түймелік аккордеон сыныбын, содан кейін музыка факультетін ашты, бұл 1961 жылы болды.

Константин Кириллович Ошлаков бүкіл өмірін баянды сахна өнеріне арнады, соңына дейін өз ісінің патриоты, болашақ пен бүгінгінің әншісі болды.

Маэстроның қолында түймелі аккордеон дыбыстық гүл шоғырының жаңа қырларымен жарқырап, шынымен де қазақша ән айта бастады.

Ал 1941 жылы бүкіл ел Екінші дүниежүзілік соғысқа ұшыраған кезде Константин Кириллович Ошлаков өзі сияқты көзі көрмейтін болашағынан айырылғандай көрінген бұл адамдар үшін қысқа мерзімде жаңа мамандықты игеріп, жаңа өмірдің бар екендігімен, сол арқылы өмір сүруден, жүруден қорықпайды. Константин Кириллович бұл бақытсыздарға кәсіп, яғни өздерін лайықты тамақтандыру мүмкіндігін ғана емес, сонымен бірге олардың болашағына, өз күшіне деген сенімін берді.

Мұндай жұмыстар олардың педагогикалық және әдістемелік әлеуетін арттыруға мүмкіндік берді. Музыкалық аспаптарда ойнауға үйретудің кешенді әдістемесінің бірінші ғылыми-әдістемелік негіздемесі, бұл жағдайда түймелі баян пайда болады.Музыка мектебінде Ошлаков халық аспаптарының сыныптарын ұйымдастыруды жалғастыруда сынып ашады, онда ол кәсіби музыканттар үйірмесінде кеңінен танымал болған Қазақстандағы алғашқы аккордеон оркестрін құрады. Содан кейін өзі басқарған орыс халық аспаптар оркестрі пайда болады. Бірнеше жылдан кейін Ошлаков студенттік оркестрді басқаруды өзінің жас студенті Анатолий Канунниковке береді.

1943 жылы алғашқы Қазақстандық баяншылар оркестрі пайда болды, ол концерттік алаңдарда және жараланған жауынгерлердің алдындағы госпитальдарда сәтті өнер көрсетті. Шамамен сол уақытта Константин Кириллович зағип адамдармен жұмыс тәжірибесіне негізделген "музыкалық аспаптарда ойнауды кешенді оқыту" ғылыми-әдістемелік жұмысына кіріседі, бірақ болашақта Музыкалық білімнің орта буынының студенттерімен ғана емес, сонымен қатар жоғары музыкалық-педагогикалық мекемелерде де кеңінен қолданылады. К. Ошлаковтың оқушылары тамаша базалық музыкалық дайындық алып, республиканың түрлі қалаларында кәсіби музыкалық білім ұйымдастырды, орта және жоғары оқу орындарында Баян және аккордеон сыныптарын ашты. Константин Кириллович, Алматы мемлекеттік консерваториясын бітіргеннен кейін. Құрманғазы, 1957 жылы баян сыныбының ашылуын және оның қабырғасында болуын талап етіп, бұрынғы оқушысын, енді сбм түлегін педагог ретінде ұсынды [3].

Атындағы Мәскеу мемлекеттік музыкалық-педагогикалық институты. Гнесиндер, Федор Легкунец. Баян бүкіл республика бойынша кең етек алды. Оның барлық аймақтарында халық бөлімшесі бар музыкалық мектептер ашыла бастады. Алғашқы орыс халық аспаптар бөлімі Алматы музыкалық училищесінде ашылды. П. И. Чайковский Константином Кирилловичем Ошлаковым. Ол орыс халық аспаптарының алғашқы оркестрін ұйымдастырды. Константин Кириллович әрқашан шәкірттері туралы алаңдады. Осылайша, кейіннен ол өзінің түлектерінің бірі, ал қазір Алматы консерваториясының студенті Анатолий Канунниковты музыкалық училищедегі студенттік оркестрді басқаруға шақырады. А. в. Канунников қайтыс болғанға дейін қырық жылдан астам уақыт бойы бұл оркестрді басқарды, ол біздің қаламыздың мақтанышы болды.

1965 жылы К.Ошлаков композитор Б. Байқадамовпен бірге алдымен баян сыныбын, содан кейін әйелдер мемлекеттік педагогикалық институтының музыка факультетін ашады. Атақты маэстромен бірге оқыған осы университеттің қабырғасынан көптеген танымал музыканттар шықты. Бұл алғашқы қазақстандық дирижер-әйел Р.К. Садыкова, белгілі теоретик Л.С.Быкова, А.Ш.Исагулова.

Константин Кириллович Ошлаков титаникалық жұмысының жиырма жылын "Баян ойнау мектебінің" төрт томдық цикліне арнады. Бұл Кеңес Одағындағы Музыкалық білім берудің бастауыш, орта және жоғары буын жағдайындағы баяншылардың кәсіби дайындығының мәнін егжей-тегжейлі көрсететін жалғыз әдістемелік құрал болды. Константин Кириллович 25 жылы 1987 тамызда гол соққан жоқ. Отбасымен бірге өлгенде, ол шәкірттері туралы ойлануды тоқтатпады және келесі күні оларды қайтадан көруге үміттенді.

Бірақ тағдыр басқаша шешілді, үлкен адамның жүрегі соғуды тоқтатты. Жас народник — музыканттарға Қазақстанның баянды мәдениетін толық әрі байсалды зерделеуді тілегім келеді, оның қалыптасуында Константин Кириллович Ошлаков маңызды рөл атқарды. Қазақстанның кәсіби баянды орындауы мен музыкалық өнерінің тарихына Константин Кириллович Ошлаков тамаша баяншы-виртуоз, көрнекті педагог ретінде ғана емес, сонымен қатар ғалым, әдіскер, зерттеуші, түрлі халық ансамбльдері мен оркестрлерінің қажымас ұйымдастырушысы ретінде де енді[4].

Қортыта келе, П.И. Чайковский және Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институтында Константин Кириллович көптеген шәкірттер тәрбиелеп, оның тынымсыз еңбегінің ізбасарлары болды. Іргелі маманданған олар түймелік аккордеон мәдениетінің көрнекті насихатшылары болды.

Константин Кириллович Ошлаков 1987 жылы 25 тамызда дүниеден өтті. Ол өмірінің 71-ші жылында жүрек талмасынан, үйде, әйелі мен балаларының ортасында, соңғы минутқа дейін шәкірттерін ойлап, ертеңгі күнді қайта көреміз деген үмітпен өмірден өтті. Маған Константин Кирилловичтің шәкірті болу бақыты бұйырды, мен бұл ұлы музыкант пен тамаша тұлғаны ризашылықпен еске аламын, - деп ғылыми жұмысымды қорытындылағым келеді.

Әдебиеттер:

1. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998ж.
2. Педагогика. Жалпы редакция басқарған. Кудлярова А. Алматы 2004ж.
3. Музыка пәнінің оқыту әлістемесі. Жумалиева, Сүлейменова. Астана. Фелмант 2008ж.
4. Алғашқы баян үйрену мектебі. Ә.Нуримов.

ӘОЖ 37.015.323:784.1

ОҚУШЫЛАРДЫ ӨНЕРГЕ БАУЛУДА ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Жолдасбекова К.Ж.- Саз әдебиет пәнінің мұғалімі
№2 Балалар саз мектебі, Шымкент
Смаилова М.С. - педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматриваются эффективные методы вовлечения школьников в искусство.

Музыка тыңдатпайынша, тәрбие беру, балалық шақтың өзінде адамның сүйіп тыңдайтын ән-күйлерінсіз тәрбие беру деген менің басыма қонбайтын нәрсе", – деп В. В. Сухомлинский тәрбие саласында музыканың алатын орнын ерекше бағалап өз пікірін осылай айтады.

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев айтқандай, экономиканың қарқынды дамуы үшін қазіргі нарық қатынасы талаптарына жауап бере алатын, сыни ойлана алатын, шығармашыл адамдар қажет. Әрине, ең алдымен алға үлкен мақсат қойып, сол мақсатқа жету жолында азды-кемді кедергілердің болатыны да белгілі [1].

Дарын мен талант бұл адамның өзінің ерігінсіз ішкі жан дүниесінен шығады. Бала бір ғана сабақтан дарынды болуы мүмкін, немесе керісінше мысалы: математика сабағынан өте дарынды оқушы химия пәнінен төмен болуы мүмкін. Кейде оқушының сабаққа деген ынтасы өте төмен болғанымен, ол баланың өнерге деген қабілеті ерекше байқалып тұрады. Жайқалып тұрған гүлдердің барлығының иісі бірдей сияқты. Бірақ сол иістің де өзі әртүрлі болады. Оқушылар да тура сол сияқты әрқайсысының талабы әртүрлі болады. Баланың дарынын, талантын анықтай алмайсың тек оның ішкі жан дүниесіне үңіле қарап, оны әрі қарай дамытсаң ғана шын дарынды көруге болады. Әрине баланың талантын, дарынын байқайтын үйінде ата-ана болса, мектеп қабырғасында ұстаз. Ата-анамен ұстаз арасында тығыз байланыс болғанда ғана баланың бойындағы ерекше қабілетті байқап, одан әрі жетілдіре түсетіні анық.
Ата-аналар балаларының музыкаға көзқарасын: олардың ән салғанды және дыбыстармен эксперимент жасауды қалай жақсы көретінін, музыкалық аспаптар мен музыка тыңдауға қызығушылық танытатындығын басқалардан бұрын байқайды. Осының барлығы ата-аналарды балаларын музыка мектептеріне беруге итермелейді.

Мектептегі оқушыларға берілетін тәрбие саласының бірі – музыкалық тәрбие. Музыкалық тәрбиенің негізгі мәні, мақсаты сапалық жағынан жеке адамның жан дүниесінің үйлесіп қалыптасуын және рухани байлығын дамыту болып табылады. Музыкалық тәрбие беру де мұғалімнің алдына негізгі үш міндет қойылады.
– музыкалық әртүрлі іс-әрекеттер арқылы оқушының сезімін ояту;
– музыканы сезім арқылы саналы түсінуге баулу;

– музыкалық шығарманы өз шамасына қарай орындай білуге үйретуде орындаушылық дағдыны меңгерту.

Қазіргі жас буын музыка пәнінің мұғалімі оқушылармен жұмыс жасау барысында танымал отандық және шетелдік прогресшіл қайраткерлердің ұсынған жаппай музыкалық білім беру идеясына сүйене отырып, оның мазмұнын жаңартуға тырысады. Музыка арқылы бала тәрбиелік және білімділік қасиеттерді бойына сіңіреді. Ол баланың сезімдеріне тікелей әсер ете отырып, оның моральдық бейнесін қалыптастырады. Музыка баланың жеке басының адамгершілік сезімдерін дамыту үшін қажет, сондықтан мектептерде музыка пәні белгілі бір жүйелі бағытпен жұмыс істейді. Оқушылармен өткізілетін музыка сабақтары шығармашылық күш оятып, әдемілікке деген құштарлығын арттырады. Әсіресе, ғасырдан ғасырға, атадан балаға жалғасын тауып, келе жатқан аса бағалы ән -күйлер, терме, жыр, қисса, толғаулар мектеп жасындағы балалардың ұлттық мәдениетін көтеру мақсатындағы жақсы бағыт – бағдар деп есептеймін.

Музыка - адамзаттың рухани азығы, жан серігі және өзінің көркемдігі, нәзіктігімен адам жанын баурап, олардың жақсы мінезқұлықтарының қалыптасуына септігін тигізеді. Жасөспірімдерді музыка әлемін түсініп қабылдауға, талғампаздығын тәрбиелеуге, эмоциялық сезімталдығына қалыптастыруда білімді, мәдениетті болып өсуіне әсер етуде музыка сабағының алатын орны ерекше. Баланың бойында музыкалық қабілет жас кезінен басталады. Мектеп жасына жеткен бала психологиялық түйсіну мен музыканы көз алдына елестетуді біршама меңгеріп шығады. Оның бойында музыкаға деген өзіндік ой саналық және сезімдік тұрғыдағы қарым-қатынас қалыптасады. Сонымен бірге әуен-саз, өлшем-ырғақ жүйесін есіту тәжірибесі қалыптасып,есте сақтап қалу қабілеті де жинақталады. Баланы музыка тыңдауға, тыңдай отырып оны сапалы түрде қабылдауға баулу музыкалық тәрбие беру жұмысындағы міндеттердің бірі. Өйткені ол оқушының музыкалық мәдениеттілігін қалыптастырудың алғы шарты болып есептеледі.

Музыка мектептерінде оқушылар музыка сабағында алған білімін кеңейтіп, орындау дағдыларын тереңірек меңгеруге мүмкіндік алады. Мектептегі бір сағаттық музыка сабағы оқушылардың музыкалық бейімділігін жете дамыта алмайды. Сондықтан сыныптан тыс жүргізілетін музыкалық жұмыстарға қатысуы арқылы олардың қабілетін дамытуға мүмкіндік туады. Бұл жұмыстардың қай түрі болсын, оқушының музыка сабағынан алған білімін толықтыруы тиіс. Сыныптан тыс жүргізілетін музыкалық-көпшілік жұмыстар оқушыларды барынша көбірек қамтуды, олардың танымын кеңейтіп, музыка өнеріне деген көзқарасын қалыптастыруды мақсат етеді. Осы мақсатқа жету үшін, баланың жас ерекшелігін ескере отырып, оны қызықтыратындай тақырып пен музыкалық материал таңдап алғаны жөн. Ұйымдастыру алдында біршама дайындық әңгіме жүргізіледі. Ұлы Абай өмір шындығын дәл бейнелеу жөнінде поэзия мен музыканың рөлін былайша суреттеді: әсемдік сыры, биік мұратталғандары, көркем шарттары, шығармадағы дарындылық пен шеберлік ән мен күйді орындаудағы дәстүрлер, т.б. мәселелерді көтере келіп,

эстетикалық тәрбиенің негізгі өлшемдеріне ғылыми талдаулар жасады. Ғұлама ғалым Әбу Насыр әл Фараби «Музыкалық идея оны жүзеге асыратындай әрекет ету қабілетінсіз іске аспайды, музыканы көп тыңдау, жаттығу түрлерін бір-бірімен салыстыру, әуенді талдау, әрбір тонның дыбыстық әсерін мұқият есептей білу арқылы музыкалық қабілетті дамытуға болатындығын айта келіп, тәрбиелеу барысында тәжірибе жинақтаудың рөлі зор екенін атап көрсетеді», т.б. өзгерісін бақылап, сезінуге үйретеді. Оқушы эстетикалық сезім мен эмоциялық көңіл күй арқылы қоршаған ортаны әсерлене сезінеді. Оқушы өз жауабын жолдастарының жауаптарымен салыстыра отырып, пікірінің дұрыстығына немесе жаңсақтығына көз жеткізеді. Сол арқылы оның музыка жөніндегі ойы мен талғамы қалыптасады. Музыка шығарманы талдау әңгімелесу әдісі арқылы жүргізіледі. Көркемдік құралын, көркем бейнелердің жасалу жолдарын сабақтың тақырыбы ретінде алынған белгілі бір мәселе төңірегінде талдау оқушы танымын кеңейтіп, сөздік қорының молаюына жол ашады.

Музыка мектебіндегі дарынды балалар арасынан музыкалылықты анықтаудың бір шарты педагогтің мотивациясы болып табылады. Үнемі өздігінен жетілуге ұмтылудың, ересектер тарапынан қатаң талакерліктің, қабілеттерін ашудың немесе, керісінше, оқушының басқа оқушылар секілді еместігін үнемі есіне салып отырудың арқасында тіпті ең талантты баланың өзінің оқуға деген қызығушылығы төмендеп, өзіне ерекше назар аудармау үшін оның топтан ерекшеленбеу тілегі туындауы мүмкін. Бұл жағдайда біз баланың өміріндегі осы сәтті байқау үшін бар күш-жігерімізді жұмсауымыз қажет. Баланың сезімтал жан дүниесін түсіне және қабылдай алатын, оның талпыныстары мен қызығушылықтарын байқайтын, және өзі шығармашылық тұлға және оқушы үшін үлгі болып табылатын тікелей педагогтің өзі де сәтті оқудың кепілі болып табылады. Мұғалімнің ролі зор. Ол тәлімгер де, жетекші де, көмекші де бола алады. Мұғалім музыка мектебі оқушысының әлі ашылмаған шығармашылық әлеуетін байқайтын басқа жағдай да бар.

Музыка- адам өмірінің жан серігі, музыканы сүймейтін адамды кездестіру мүмкін емес, өйткені ол баршаға қажет,оның тілі кім-кімге де түсінікті. Міне, сондықтан музыка мектебінің мұғалімдерінің міндеті-шәкірттерін музыка өнерінің сарқылмас қазынасының ең асылдарын ала білуге тәрбиелеу. Осы негізде айтылған академик А.Жұбановтың «Гимнастика денені қалай түзесе, музыка да адам жанын солай түзейді» деген нақыл сөзі оқушылардың эстетикалық,рухани байлығын кеңейтіп,қанаттандыру керек екенін дәлелдейді.

Әдебиеттер:

1. Музыка әлемінде (Республикалық ғылыми-әдістемелік,педагогикалық журнал) № 6(6) 2004

2. Ұзақбаева С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі. Алматы., 1990

3. Мелдебекова У.И. Бастауыш сынып оқушыларына музыка арқылы эстетикалық тәрбие беру: дис. пед. ғыл. канд. – Түркістан, 2008. – 32 б.

4. Рысбекова Р.М. – Қазақ халық музыкасы арқылы бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беру. – Алматы, 2007. – 30 б.

ӘОЖ 37.013

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАЛАРЫ

Бисенбаев.А.Ғ. - 1403-19 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Досбағанбетова А.Т.-ҚР мәдениет саласының үздігі, доцент м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Summary
In the creative study of music Farabi left along with various works « Great book about music»

Ұлы ғалым, философ, социолог, математик, физик, астроном, ботаник, лингвист, логик, музыка зерттеушісі Әл-Фараби Әбунасыр Мұхаммед ибн Тархан әл-Фараби Оңтүстік Қазақстан өлкесінің көне Фараби, кейіннен Отырар қаласы, Шәуілдір ауылында дүниеге келген. 20жасына дейін сонда оқып , тәрбиеленеді де өсе келе Шығыс елдерін аралап білімі мен ғылымын дамытады. Солардың ішінде араб халифатының саяси-мәдени орталығы Бағдатта, Кайрде, Алеппода, Дамаскіде болып көптеген ғылыми зерттеулер жасайды. Шам шахарында көптеген жылдар бойы тұрып ғылыми салаларды игереді. Фараби бабамыздың асыл ғылыми шығармашылығы дүние жүзі мәдениеті мен ғылыми жаңалықтарына Шығыстың Аристотелі деп танылған. Болашақ ұрпаққа қалдырған ғылыми мұрасы, 160-қа жуық трактаты біздің заманымызға жетіп келіп қазіргі заманымыз жастары үшін ұлы мұра.

Әл-Фарабидің еңбектерінің ішіндегі ең шоқтығы биігі ол-музыка саласы. Негізінен алғанда, Фарабидің өзі -асқан музыкант, аспапта шебер орындаушы болған. Ол жайлы ел арасында мынадай бір аңыз -әңгіме бар:

Шығыс патшаларының бірінің сарайында той-думан қызып, бек-патша, бай-манап, қожа-молдалар жиналып үлкен жиын-тамаша құрып жатқан көрінеді. Оған Фараби де қатысады. Бірақ шарап ішіп елірген қауым Фарабиге ілтипат жасамайды. Шыдамаған Әбунасыр бір шетке шығып, домбырасын қолға алып, аса бір мұңды күй орындайды. Оның мұңдылығы сонша жұрттың бәрі ойын-сауықты тастай салып, уайымға беріліп егіліп жылайды. Енді бір сәт аса бір қуанышты, көңілді күйді ойнай жөнелгенде әлгі жұрт еңселерін бірден көтеріп, балаша билеп, жын қаққандай сақылдап ойнап кетеді. Мұнан соң Фараби бір түрлі жаймашуақ , бір сарынды қоңыр ырғақты күй ойнағанда отырғандар музыка әуеніне елітіп , бірі қалмай ұйықтап қалады. Оларды ұйықтатып тастап Фараби жайына жүріп кеткен екен[1].

Музыка зерттеу саласында Фараби әр алуан шығармаларымен қатар «Музыка туралы үлкен кітап» атты көлемді еңбек қалдырды. Бұл жұмыс музыкалық дыбыстың сипаты мен құрылымынан бастап, музыканың поэзиямен байланысына дейінгі музыканың эстетикалық – теориялық принциптерін шешуге бағытталғын. Музыка зерттеу саласындағы еңбектерінде Фараби музыканың адамға емдік қасиетін, жағымды әсерін жан-жақты дәлелдеді[2].

Фараби жалаң орындаушы ғана емес , аса ұлы музыка зерттеушісі , асқан теоритик болған. Оның «Музыканың ұлы кітабы» деп аталатын көлемді шығармасын бүкіл музыка тарихшылары бірауыздан музыка теориясы жайлы жазылған үлкен еңбектердің қатарына қосуы тегін емес. Мәселен, француздың көрнекті музыка зерттеушісі, осы еңбекті 1930-35 жылдары француз тілдеріне

аударған Р.Эрланже: «…Фарабидің бұл салада кейіннен араб тілінде жазған авторлардан айырмашылығы жер мен көктей» десе , ағылшынның қазіргі музыка зерттеушісі Г.Фармер : «Музыканың ұлы кітабы» Фарабиді орта ғасырлардағы музыка жөнінде жазған ең үлкен автор болды деген пікірімізді дәлелдеп отыр» деп жазған.

Фарабидің пікірінше, музыканың ғылыми іргетасы тәжірибе-бақылау мен физика-математика ғылымдарының қағидаларынан тұрады, ал оның негізгі мақсаты мен адамның эстетикалық мұқтаждығын қанағаттандыруға тиісті, оның бір ұшы поэзияға тіреледі, өйткені поэтикалық тіл мен музыка тілі бір-біріне етене болып қабысқан кезде музыканың әсерлігі мен эфектісі күшейе түседі, яғни музыка ғылым ретінде математикаға жақын тұрса, өнер ретінде поэзияға туыстас.

Кейбір деректерге қарағанда Фараби шығарған әндер осы күнгі Иран, Ирак, Түрік және басқа да Шығыс елдерінде орындалады. Оның өзі жасаған «Канун», «Уд», «Қыпшақ» деп аталған аспаптары болған сияқты. Фарбидің музыка теориясына арнап бірнеше еңбек жазғаны баршамызға мәлім. «Музыканың ұлы кітабы», «Музыка жайлы талдау», «Ырғақтардың классификациясы», «Ғылымдардың шығуы», «Ғылымдардың энциклопедиясы» атты туындыларында музыка ғылымын талдауға арналған тараулар бар. Ғалым музыка ғылымының шығуын материалистік тұрғыдан түсіндіреді[3].

Фараби музыка ілімін жасауда сөз жоқ ертедегі грек оқымыстылары Пифагор, Аристотель, Евклид, Аристоксен, Птоломейдің еңбектеріне сүйенеді. Алайда Фараби бұл авторлардың идеяларын сын көзбен қарап, логикалық сарапқа салып, ғылымның жаңа жетістіктері негізінде қайта талдап шығады. Олардың дұрыс-бұрыс жерлерін дәл басады. Сондықтан да Фараби бұл салада гректерден көп озық кеткен. Мәселен, ежелгі грек ғұламалары аспаптарды зерттеуді тіпті қолға алмаған. Ал, Фараби музыкалық аспаптарды зерттеуді тыңнан бастап, математика мен физиканы жетік білгені сонша , олардың музыка іліміндегі мүлт кеткен жерлерін дәл тауып түзетеді, дамытады. «Мен тек музыка ғылымын бағалаушы ғана емеспін, музыка өнерін бағалаушыдамын, сондықтан да ертедегі гректерге қарағанда, көбірек зерттеуіме, ізденуіме мүмкіндігім болды» деп жазды. Фараби Шығыстың ғылымы мен өнері ескі грек ғылымы мен өнерінің жай ғана көшірмесі болды деп кемітетін буржуазия ниеттес оқымыстылары бұған не дер екен.

Фарабидің музыка саласында жазған «Музыканың ұлы кітабы» атты трактаты құрғақ музыкалық шығарма емес, бүкіл орта ғасырлық ғылымдардың сындарлы ескерткіші. Мұнда ғылымның философиялық мәселелері мол қамтылған, музыканың тәжірибелік және теориялық негізін қалап, музыкалық аспаптарды қалай жүзеге асыру жолдарын көрсетіп береді. Нақтылы айтқанда , Фараби теориялық ғылым жасаудың үш шартын қойып, осы шарттар негізінде музыка теориясын өз бетінше жаңадан жасап шығады. «Музыканың ұлы кітабы»: музыка ғылымына кіріспе, музыка ғылымының негіздері, музыкалық аспаптар, музыкалық композиция атты үлкен –үлкен тараулардан тұрады.

Бұл еңбек IY ғасырда –ақ латын тіліне аударылып, Европада музыка ғылымының дамуына үлкен әсер етті. Мәселен, бұл еңбекте музыканың теориясы мен практикасында қазір қолданып жүрген он екі жарты тондық музыкалық жүйенің бастамасы бар.

«Музыканың ұлы кітабының» бірінші тарауында мелодия, музыкаға бейімділік, практикалық және теориялық музыка, музыканың шығуы, музыкалық білім беру, музыкалық өнер, сезім және ақыл қорытындысы, бастапқы , негізгі принциптер, музыкадағы табиғи нәрселер жайлы айтылады.

Екінші тарауында музыка ғылымының негіздері жайлы баяндаса, үшінші тарауында музыкалық аспаптар жайлы айтылады. Ал төртінші тарауында ырғақ, фонема және фраза, тондар жайлы айтылады.

Фараби бұл еңбекті замандастарының өтініші бойынша жазған, оның себебі жайлы былай дейді:

«Сен ежелден келе жатқан байырғы музыка өнерін білгің келіп, түсінікті әрі жеңіл , жұрттың көдесіне жарайтын кітап жазуды өтінген едің… Сол тапсырманды осы уақытқа дейін орындай алмай келдім. Себебі бұл мәселе жөнінде жазған ертедегі ғалымдардың еңбектерін тегіс, мұқият қарап шығуға тура келді.

Мен қарап шыққан еңбектерде бұл өнердің кейбір жақтары мүлде ескрусіз қалған сияқты. Көпшілік кітаптарда музыка мәселесі , әсіресе, оның теориясы бір-біріне байланыссыз жазылған. Алайда бұл кемшіліктер ертедегі ғалымдар қабілетінің нашарлығынан кетті. Ал енді олардың музыка жөнінде жазған еңбектері не жоғалып кеткен немесе арабшаға нашар аударылған болуы керек. Бұл мәселенің олқы болып отырғанын мен осылай түсіндіре аламын. Міне, сол себептен мен сенің тілегіңді орындауды өзіме борыш санап, осы кітапты жаздым.»

Музыка зерттеушісі Әбунасыр Мұхаммед ибн Тархан әл-Фарабидің әлем өнеріндегі басты жаңалығы музыканың теориясын жасағандығында. Себебі осы уақытқа дейін музыка зерттеушілерінің сөзіне сүйенер болсақ, «Әл-Фараби жасаған музыкалық теория нақты әрі айқын[4].»

Әдебиеттер:

1. К.Кенжетаев. «Асылдар мен ардақтылар» Алматы. Өнер-2002.
2. Ә.Төлебаев. «Өнер үрдісі»
3. М.Ахметова. «Ән өнері және уақыт» Алматы. Өнер-1993.
4. П.Момынов. «Қазақ музыкасының тарихы.» 1

ӘОЖ 372.878

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚОҒАМ ДАМУЫНДАҒЫ БАЛАЛАРҒА МУЗЫКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Абильдаева А.И. – ҚР Мәдениет саласының үздігі, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматриваются проблемы музыкального воспитания детей в развитии современного общества

Адамның рухани іс-әрекетінің басқа түрлері сияқты музыка да адамға өзін түсінуге, Әлемнің сұлулығын көруге және өмірдің мәнін түсінуге үйрену үшін берілген дүниені тану құралы болып табылады. Роберт Шуманн: «Музыка – сезім тілі» деген. Бірақ музыка сезімді білдіруді тек Қайта өрлеу дәуірінің аяғында, 16-17 ғасырлар тоғысында ғана үйрене бастады. Адам өзін ойлауға, сезінуге, жасампаздыққа қабілетті тұлға ретінде сезінген, зайырлы өнердің өркендеп, операның дүниеге келген кезі еді. Адамның құмарлық-эффекттерін көрсету 18 ғасырда музыка өнерінің басты міндетіне айналды, ал романтизм дәуірінде сезімдер мен сезімдер әлемі композиторлардың тақырыптарды, бейнелерді, тіпті құралдарды іздеуде жүгінетін негізгі салаға айналды. білдіру.

Сезім, дыбыс, айналадағы өмірдің, қозғалыстың нобайы... Бірақ ой әлемі музыкаға бағынбай ма? Бетховен: «Әрбір нағыз музыкалық шығарманың идеясы бар», - деді. Әйгілі Бесінші симфониясында айтылған ойды автордың өзі былайша тұжырымдаған: «Қараңғыдан жарыққа, күрес арқылы жеңіске». Әдеби бағдарлама, опера либреттосы, поэтикалық эпиграф немесе авторлық түсініктеме болсын, сөздің музыкаға идеяны жүзеге асыруға көмектесуі міндетті емес. Біз Чайковскийдің 6-шы симфониясының бағдарламасын білмейміз, ол, композитордың өзі айтқандай, оның қиялында болған, Чайковскийдің бейнелі және нақтылайтын үзінді тұжырымдарын өте аз біледі. идеологиялық мазмұны эсселер. Дегенмен, бұл музыканың өмір мен өлім туралы, адам рухының шатасуы, кетудің қайғылы болмай қоймайтындығын түсіну туралы екеніне ешкім күмәнданuы екіталай.

Бастауыш сыныптағы музыка сабағында оқушылар балаларға арнайы жазылған музыкамен қатар, таза балалар музыкалық репертуарынан шығатын шығармалармен – күрделі классикалық өнер туындыларымен кездеседі. Мектеп оқушыларын ұлы өнердің рухани атмосферасына енгізу, оларды орыс, кеңестік және шетелдік музыкалық шығармашылық үлгілерімен кеңірек таныстыру – жалпы білім беретін мектепте музыка сабағының жаңа жүйесін орнату бағдарламасы. Сонымен бірге мектеп оқушыларының музыкалық классиктердің шығармаларын эмоционалды түрде бағыттау және бір мезгілде рефлексияға, мағыналы қабылдауға негізделген қабілеті мектеп оқушыларының музыкалық дамуының маңызды нәтижелерін, олардың мәдениетінің қалыптасу кезеңдерін сипаттайды [1].

Бірақ ойланайық: неге жеті, сегіз, тоғыз жастағы балалардың ұлы музыкалық өнер туындыларын қабылдау қабілеті бар? Шынында да, оқытудың нақты жағдайларын есепке алмай, қарастырылып жатқан мәселені қарастырған

кезде, бұл ұпайға күмән туындауы мүмкін. Дегенмен, қазіргі педагогика мұғалімді оқушының эмоционалдық және интеллектуалдық әлеуетін белсендірудің тұтас жүйесімен қаруландыру арқылы қол жетімсіздік мәселесін едәуір дәрежеде жоюға қабілетті. Мұның бәрі музыкалық таным процесі өтетін формада. Педагогикалық форманың мүмкіндіктері белгілі психологтар Брунер, В.В.Давыдов және т.б. дұрыс атап көрсеткендей, таң қалдырарлықтай кең және көп қырлы.

Классикалық музыканы кіші жастағы студенттердің қабылдауының «мүмкін еместігін» жеңуге көмектесетін «сиқырлы делдалдар» қандай? Қысқаша айтқанда, оларды анықтауға болады: диалектикалық байланыстар - музыка мен балаларды қамтитын көп жақты дидактикалық байланыстар. Байланыстар дәйекті, ретроспективті және перспективалық, байланыстар қарама-қарсы, әртүрлі музыкалық шығармалардың байланыстары бір-біріне жақын, балалық шақ тәжірибесі туралы музыка байланыстары. Бір сөзбен айтқанда, байланыстардың кең әрі байлығы сонша, біртұтас жүйеге салынғанда, өнерді қабылдаудың қалыпты, педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырылмаған жағдайда жас тыңдаушы кіретін байланыстар санымен салыстыруға келмейтін болып шығады.

Бұл ұстанымды бағдарлама материалымен суреттейік. 1-ші сыныпта оқушылар Чайковскийдің, Бетховеннің, Шопеннің, Прокофьевтің, Дунаевскийдің, Хачатурянның Таорческімен және басқа да ірі суретшілердің шығармаларымен кездеседі. Балалардың өз өнерін қандай сапада, қандай дәйектілікпен және қандай контексте меңгергені маңызды. Чайковскийдің кіші мектеп оқушыларына гейді ашатын жұмысы үлкен симфониялық полотнолар туралы емес, олардың үні бойынша «ересектерге» емес, шығармалардың драматургиясына, бірақ ән әуеніне арналған. билер, марштар, оларда композитор балаларға мүмкіндігінше қашықтықта жақын болады. «Щелкунчиктен» марш, «Ұйқыдағы арудан» вальс, «Аққу көлі» биі; Балалар кейінірек 4-ші симфонияның кеңейтілген финалының тілінде оқыған орыс халық әні «Далада болды қайың» орындалу бұл кішкентай мектеп оқушыларын Чайковский шығармашылығымен таныстырудағы алғашқы қадамдар. Дегенмен, бұл нағыз Чайковскиймен («бейімделген», жасанды жеңілдетілгенімен емес) – оның ақындық сұлулығымен, асқақ руханилығымен және сонымен бірге орыс әнімен танысу.

Музыканы оқыту жалпы педагогикалық принциптерге негізделуі мүмкін және болуы керек. Олар бай оқу тәжірибесін көрсетеді. Музыкалық білім беру балалардың бойында қалыптасуы қажет білім, білік, дағдының белгілі бір көлемін қамтиды [2].

Әдебиеттер:

1. Порфирева А.Л. Музыкалық классика және қазіргі заман. М., 2002 ж
2. Султанова, Н.К. Мектеп жасына дейінгі балаларға музыка пәнінен тақырыптық күнтізбелік жоспар: оқу-әдістемелік құрал / Н.К. Султанова, Семей: Интеллект, 2013.- 248б.

ӘОЖ 371-057.874

МУЗЫКАНЫҢ ТӘРБИЕ МЕН БІЛІМ БЕРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Абильдаева А.И. – ҚР Мәдениет саласының үздігі, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматриваются воспитательные и образовательные возможности музыки

Тәрбие – қоғам талабына сай тұлғаның қалыптасуы мен дамуын мақсатты түрде басқару процесі. Тәрбиенің мақсаттылығы тәрбиенің алға қойған мақсатымен анықталады.

Тәрбиенің жалпы мақсаты – өз өмірінде жалпыадамзаттық (намыс, ар-ождан, адамдық ар-намыс, әділеттілік) және мәдени-ұлттық (еңбек, бостандық сүю, т. құндылықтар.

Тәрбие процесінің әртүрлі анықтамалары бар. Себебі, тәрбиенің кең және жалпы ұғым екендігі соншалық, арнайы нақтылауларсыз қандай тәрбие туралы сөз болып отырғанын түсіну мүмкін емес.

Біріншіден, сөздің кең және тар мағынасында білім берудің айырмашылығы бар. Кең әлеуметтік мағынада бұл жинақталған тәжірибені аға ұрпақтан жас ұрпаққа берудің ажырамас процесі. Тәжірибе деп адамзатқа белгілі білім, білік, ойлау құралдары, тұлғааралық және қоғамдық қатынастар – адамның даму процесінде жасалған барлық нәрсе түсініледі.

Тар мағынада тәрбие белгілі бір оқу орнында немесе отбасында болатын процесс ретінде қарастырылады. Ғылым білім мен тәрбиені жүзеге асыруға жан-жақты көмектеседі. Ол арқылы тексерілген және сенімді ақпарат арқылы әлемді тануға бағыт-бағдар бар. Ғылым – қоғамдағы өмірді бастауға, мамандық бойынша білім алуға қажетті негіз [1].

Өнер арқылы бала қоршаған дүниенің көркем бейнесін қалыптастыра алады. Бұл болмысқа, прогреске эстетикалық қатынасты тудырады, жеке тұлғаның әртүрлі аспектілерде толық қалыптасуына көмектеседі: рухани, азаматтық, адамгершілік.

Білім мен тәрбие дін арқылы жүзеге асады. Бұл тәсіл кейбір құбылыстарды ғылыми дәлелдерді қолданбай түсіндіру қажет болғанда өзекті болады. Қазіргі уақытта белгілі діндердің көпшілігі өлімнен кейінгі өмір туралы айтады және белгілі бір адамдардың оған қалай және қандай дәрежеде жететінін түсіндіреді. Дін адамның дүниетанымын қалыптастыруға көмектесетіндіктен тәрбие үшін маңызды.

Ол еріксіз баланың санасына сіңіп, жадында сақталады. Өкінішке орай бұл балаға теріс әсер беріп жатады. Осыны ата-аналар түсінбейтіні қынжылтады. Ішінде бала отырған кейбір көліктерден шыққан дыбыстың күштілігі сондай, сыртта кетіп бара жатқан адамның құлағына ауыр тиеді. Рок музыканың, кез келген ауыр музыканың дүңкілі баланың есту аппаратына, жүрек соғысына қатты әсер етіп жатқанын ата-аналар түсінсе ғой. Баланың мазасызданuына, мінез-құлқына да мұндай музыка қатты әсер ететініні сөзсіз.

Музыкалық тәрбиенің негізгі міндеттерінің кешенді шешімі - жүйелілік және реттілік, бірізділік, қайталау сияқты негізгі педагогикалық принциптерге сүйене отырып, келесі әдіс-тәсілдер мен жұмыс түрлерін қолданамын: мерекелік іс-шаралар, ойын-сауық, ата-аналар жиналысы, әңгімелесу, музыканы мәнерлі орындау, көркем сөз, қимылды көрсету, образды тең еу, ойын, мақал-мәтел, шығармашылық тапсырмалар, импровизация.

Ата-аналарға тағы бір айтып өтетін жәйт – баланың музыка оқу қызметі, музыка іс әрекеті, ертеңгіліктер кезіндегі психологиялық ішкі жан дүниесі туралы. Кейбір ата-ана «Менің балам неге тақпақ айтпады, неге рөл ойнамады?»,- деп реніштерін білдіріп жатады. Менің ұстаздық тәжірибемде байқағаным-кейбір балалар іс-әрекетке қатысқаннан гөрі сырттай бақылағанды ұнатады. Ол – бала ештеңе үйренбей жатыр, болып жатқан іс-әрекетке бей-жайлығы деп түсіну дұрыс емес. Әдетте мұндай балалардың ой-қиялы бай болады.

Олар көрген, сезгенін ішке түйіп, уақыты келгенде ғана ашылады. Ондай баланы дәл қазір айт, дәл қазір қатыс деп қыстап, асықтыруға болмайды деп есептеймін. Мұндай әрекет керісінше әсер етуі ықтимал. Сондықтан ұстаз да, ата-ана да сабырлық танытып, балаға ішкі тәжірибе жинауға, уақыты келгенде ашылуына мүмкіндік беруі керек. Музыка оқу – қызметінің рухани-адамгершілікке тәрбиелеудегі зор ықпалы туралы ойымды Аристотельдің мына сөздерімен қорытындылағым келеді: «Музыка – жанның этикалық жағына белгілі бір әсер етуге қабілетті және музыканың осындай қасиеттері болғандықтан, оны жастарға білім беру пәндерінің қатарына қосу керек. Музыка адамгершілікті арттырады» [1].

Әдебиеттер:

1. Р.Қ. Дүйсембинова «Музыкалық білім беру педогогикасы».- Талдықорған, 2006 ж.
2. Мелдебекова У.И. Бастауыш сынып оқушыларына музыка арқылы эстетикалық тәрбие беру: дис. пед. ғыл. канд. – Түркістан, 2008. – 32 б.

ӘОЖ 37.013

СЫНЫПТАН ТЫС ҰЙМДАРДЫҢ ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ОРНЫ

Смаилова М.С. – педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Кененбаев С.Н. - аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

В данной статье рассматриваются роль и содержание современной внеурочной деятельности в воспитании детей.

Қазіргі жалпы білім беретін мектептегі оқытудың мазмұны мен құрылымы өзгеріп отырған кезеңде сыныптан тыс тәрбие жұмысының алар орны ерекше. Сыныптан тыс тәрбие жұмысы-тұлғаның әлеуметтік қалыптасуын қамтамасыз етуде оған жағдай туғызатын мұғалімдердің

басшылығымен ұйымдастырылған және сабақтың мақсатымен өзара байланысты болып келетін тәрбие жұмысының дербес түрі.

Сыныптан тыс жұмыстардың мазмұны - оқушының теориялық білімін кеңейтіп, толықтыра түседі және оқушылардың жеке қабілетін дамыта түседі. Оқушылардың сыныптағы және сыныптан тыс әрекеттерінің кірігуі қоршаған орта туралы біртұтас түсінік қалыптастыруға, теория мен практика арасындағы байланысты қамтамасыз етуге, оқу-тәрбие үрдісін құруда және оқушы тұлғасын қалыптастыруда үйлесімдікке жетуге, мұғалімдер мен сынып жетекшілерінің педагогикалық шеберліктерін жетілдіруге, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы ынтымақтастықтың дамуына ықпал етеді.

Қазіргі кезде оқыту мен тәрбие беру үдерісінде сабақтан басқа сыныптан тыс жұмыстардың орны ерекше. Білім мазмұнын әлемдік оқыту жүйесіне теңестіру, сонымен бірге қазақ халқының ұлттық ерекшелігінес кере оқытудың маңызы артуда. Сыныптан тыс жұмыстарды мазмұнды жүйелі жүргізу арқылы осы жұмыстар жөнінде оқушылармен үнемі пікірлесіп, ақылдасып, келісе отырып, оқушылардың жеке істер жүргізуіне, еркін ұсыныстар айтуына шек қойылмауы керек. [1]

Біздің дәуірімізде мектеп жастарын тәрбиелеу жолында мектеп өмірінің мектептегі әрбір сабақтың, соның ішінде ән- музыканың , сабақтан тыс көркемөнер үйірмелерін жүргізудің маңызы ерекше болып отыр. Музыкалық тәрбиенің, оның ішінде сыныптан тыс жұмыс жүргізудің мақсаты жастарды білімді, жоғары саналы, өнерлі, жан- жақты етіп тәрбиелеу болып отыр. Бұл орайда балалар мен жасөспірімдер арасындағы музыкалық тәрбие жұмысын жетілдіру мәселесіне зор көңіл бөлінеді.

Сыныптан тыс жүгізілетін музыкалық жұмыстардың оқушылардың өз қалауымен, олардың белгілі бір өнер түріне бейімділігін ескере отырып ұйымдастырады. Осы мақсатта алуан түрлі үйірмелер, қоғамдар, студиялар құрылуда. Олардың ішіндегі музыкалық тәрбие беруде әсіресе көркемөнерпаздар үйірмелері (хор ұжымдары, ансамбльдер, би, драма, фольклаорлық оркестрлер, жеке ән айту т.б.) ерекше орын алады.

Бүгінгі таңда оқушылардың музыкалық - эстетикалық тәрбие мәселесі Қазақстан ғылым педагогтары А.Нұғманова, М.Момынов, С.Ұзақбаев, Ж.Өтемісов, М.Балтабаев т.б еңбектеріне елеулі орын алған.

Музыкалық тәрбие- ұзақ, күрделі әрі сан қырлы процесс. Ол ең алдымен балалардың мектепке дейінгі мекемелерінде басталады. Ал жалпы білім беретін мектепте тікелей ықпал ету- музыка, өнер, эстетика жөніндегі факультативтер,сабақтан тыс уақыттағы көркемөнер үйірмесі арқылы тәрбие беруді жалғастыра түседі. Жыл өткен сайын ортаңғы және жоғарғы сыныптарда балалардың жас ерекшеліктері сараланып, музыка сабағында, әр түрлі елдерде өмір сүрген композитор шығармашылығымен, түрлі музыкалық аспаптармен танысады. Жоғарғы сыныптарда эстетика, бейнелеу өнері, музыка және өнер циклының басқа салалары жөнінде қосымша сабақтар енгізу музыкалық тәрбие беруге шексіз мүмкіндік береді. Сондай- ақ сыныптан тыс жүргізілетін музыка мен эстетика жөніндегі арнаулы сынып

сағаттарының алуан түрлі тақырыптары оқушыларға жан- жақты тәрбие беруге көмектеседі.

Оқушылар тәрбиесін жаңа деңгейге көтерудің тағы бір тиімді тәсілдері лекция- концерттер жүргізу, факультативтік курстар жүргізу. Факультативті курстарды, әсіресе , қазақ ұлттық өнер саласына, мысалы : айтыс, әншілік, жыр- терме және т.б. өнерлерден ұйымдастырған жөн. Лекция-концерт оқушыларды өнердің сан қилы салаларымен, сазгер шығармашылығымен жеке аспапта оындаушы әнші күйшілердің өнер жолдарымен жеке таныстыруға мүмкіндік береді. Сондай ақ музыка сабағынан алған мағлұматтар мен тыңдаған музыкаларымен әрі қарай терең игеруге жағдай жасайды. Қандай тақырып болмасын оның тыңдаушыларға нәзік сезіммен, әдемі мақаммен, өте дәмді де тартымды жеткізе білу-лектордан өте білімділікті, тапқырлықты талап етеді. міне сондықтанда болашақ музыка мұғалімінің институт қабырғасында жүрген кезден ақ бұл өнерге дайындаудың маңызы зор. [2]

Қазіргі таңда оқушыларға отандық және дүниежүзілік мәдениеттің үлгілері арқылы эстетикалық тәрбие берудің маңызы ерекше. Эстетика мен музыка тәрбиесінің ортақ мәселелері, адамды табиғат пен өмірдегі әсемдікті қабылдап бағалауға және түсінуге тәрбиелейді. Көңіл көтеру кештерін дұрыс ұйымдастыру-оқушыларды тәрбиелеудің бірден-бір тиімді жолы, соның бір саласы музыкалық театр ұйымдастыру. Ол үшін балаларды музыкалық спектакльдердің теориясымен практикасымен таныстыру, режиссура негіздерін игерту қажет. Ал мектепте халық аспаптар оркестр жұмысын ұйымдастыру кезеңінде қойылатын басты талап репертуар таңдау. Репертуар бүгінгі өмір деңгейіне сай терең мазмұнда, көркемдік педагогикалық талапты қанағаттандырарлықтай дәрежеде және оқушылардың жас ерекшеліктеріне, аспапта ойнау мүмкіндіктеріне сәйкес болуға тиіс. Демек, жетекші оркестрде ойналатын әрбір репертуарға творчестволық тұрғыдан келіп оның идеялық эстетикалық мәнін көркемдік ерекшелігін дұрыс ашып таныта білгенде ғана оқушылардың музыканы терең сезініп, дұрыс түсіне білу қабілетін ескергені жөн.

Музыкалы мейрамдар мен кештерге қатысушы оқушының музыкалық қабілетін одан әрі дамытуға, әлем туралы білімін тереңдетіп, биік мәдениетке тәрбиелейді. Баланы ұйымдасқан түрде концертке, театрға, түрлі мәдени мекемелерге, музейлерге апару олардың өмірге деген көзқарастарын кеңейтіп, өнерге деген құмарлығын арттырады. Одан басқа оқушымен еңбек, әншілерді кездестіруге немесе олар туралы әңгіме, баяндамаларды әрдайым ұйымдастырып тұрудың мәні зор. Өнерпаздық қабілеттері ұшталып, арман қиялдарына қанат бітеді. Сондықтан жалпы білім беретін қазақ мектептерінде оқушыларды дәстүрімен, өнер атты әлемнің шоқтығы биік жұлдыздары шығармашылығымен таныстыру, олардың ой- пікірін оқу тәрбие ісінің тірегін айналдыру- бүгінгі күннің өзекті мәселесі деуімізге әбден болады. [3]

Сондықтан өскелең ұрпаққа музыкалық тәрбие берудегі біздің алдымыздағы ең басты міндет- оқушыларға көркемдік білім беру мен эстетикалық тәрбиені айтарлықтай толық, өнер шығармалырының , туған табиғаттың сұлулығы мен байлығын түсініп, бағалай білу қасиетін қалыптастыру. Осы мақсатта әрбір оқу пәнінің, әсіресе, зор танымдық және тәрбиелік күші бар әдебиет, музыка өнерінің эстетикалық мүмкіндіктерін жақсы пайдалану қажет.

Қорытындылай келе айтарымыз, оқыту барысында оқушылардың сыныпта алған білімін дамытып, оны ары қарай жетілдіруде сыныптан тыс жұмыстардың маңызы зор. Сыныптан тыс жұмыстардың оқушылардың белсенділігін арттыруда, өзіндік көзқарасының қалыптасуында, білімін жетілдіруде бірден – бір маңызды тәрбие құралы екендігін көріп отырмыз. Сыныптан тыс жұмыстарды дұрыс ұйымдастырған жағдайда оқушылар бойында ұйымдастырушылық, белсенділік дамиды. Бағалы моральдық қасиеттер қалыптасады. Сыныптан тыс оқытуды жүйелі түрде ұйымдастыру, адам тәрбиесіне айтарлықтай үлес қоса алатыны сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Момынұлы П. Қазақ музыкасының қысқаша тарихы. -А., 2002.I-том.
2. М.Балтабаев, Б.Өтемұратова «Елім-ай».-Алматы: «Атамекен» 1993.
3.Майгельдиева Ш.М., Байулов Г.Б.//Жастарға ұлттық тәрбие арқылы музыкалық педагогика негізінде тәрбие берудің мүмкіндіктері// III ХҒТК, «Современная наука и инновации», Болашак, г. Кызылорда, Казахстан, № 20.1 (79.1) 2014ж

ӘӨЖ 378:786.8 (574)

ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКАЛЫҚ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ

Смаилова М.С. – педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Кененбаев С.Н. - аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

В данной статье рассматриваются методы воспитания подрастающего поколения посредством казахского традиционного музыкального искусства

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «жеке тұлғаның ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде қалыптасуы, даму және кәсіби тұрғыда жетілуі үшін жағдайлар жасау» [1] қажеттілігі айтылса, ал Қазақстан Республикасының заңы 1 бөлімінің 2–бабында «Қазақ халқының мәдениеті мен дәстүр–салтын оқып үйрену үшін жағдайлар жасалу қажет» [2] - деп атап көрсетіліп, халықтық мәдениеттің маңызына ерекше көңіл бөлінді. Мәдени- этникалық білім мен тәрбие беру мақсатын көздеген осындай мемлекеттік құжаттар аясында ұзақ жылдар бойы ескерусіз келген халықтық музыкалық педагогикасы қайта жаңғырып, тәрбие саласында ерекше маңызға ие бола бастады. Мемлекеттік экономикалық және әлеуметтік дамуы өз ұлтымызға тән рухани, мәдени

өмірдің өркендеуімен үйлесім тауып, жас ұрпақты салт - дәстүрге, тілге, ұлттық өнерге, өз елінің және әлем халықтарының тарихын құрметтеуге тәрбиелеу жауапты да басты міндеттер ретінде жүзеге асырылуда. Ұлттық тәлім-тәрбие берудің нәтижелілігі мұғалімнің педагогикалық қызметінің дәрежесімен айқындалады. Сондықтан болашақ мектеп мұғалімдерін даярлау барысында халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәлім-тәрбие тәжірбиесін тиімді пайдалану мәселесі басты назарға алынады.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік - мәдени дамуының тұжырымдамасында «Тәуелсіз Қазақстанның әлеуметтік-мәдени даму жолы дегеніміз - ең алдымен адамзат қазыналарына баса назар аудару, прогресшіл халық дәстүрлері мен әдет-ғұрпының толымды түлеуі, гуманитарлық ғылымдарға, өнерге, халықтардың моральдық байлықтарына қайтып оралу, мәдениеттің барлық салаларында ұлттық даралықты сақтау, барлық ұлттық мәдениеттің қазыналары мен дербестігін мойындау» - деп атап көрсетілген болатын [3].

Қазақстанның мәдени дамуының бірден-бір себебі жасөспірімдерімізге білім мен ғылымды жан-жақты меңгертумен қатар, ұлттық мұрамызды қастерлеп, оның ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын табуына үлесімізді қосуымыз қажет. Осыған орай, мектеп оқушыларын ғылыми білімнің қоғамдық қажетті деңгейлерімен қамтамасыз ету, оларды отандық, ұлттық, әлемдік мәдениет арналарынан сусындату қазіргі заман педагогтарының басты міндеті боп саналады.Қазақ халқының дәстүрлі музыкалық өнері - көшпелі өмір салтымен біте қайнасып, сан ғасырлар қойнауынан келе жатқан қайталанбас мол мәдени мұраларымыздың бірі. Жазу-сызусыз, ауызша ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан әнкүйіміз XX ғасыр басында қоғам өміріндегі күрделі өзгерістер нәтижесінде жаңа даму жолына аяқ басты. Халықтың ән өнерінің асқан таланттары: Біржан Қожағұлов, Ақансері Қорамсаұлы, Мәди Бәпиев, Мұхит Мералиев, Жаяу Мұса Байжанов, Естай Беркімбаевтар еді. Бұлардың әншілік дәстүрін бері келе Кенен Әзірбаев, Иса Байзақов, Қосымжан Бабақов, Қуан Лекеров, Манарбек Ержанов, Ғарифулла Құрманғалиев, Жүсіпбек Елебеков т.б. әншілер, композиторлар, орындаушылар дамытты.

Әрбір халықтың өзімен бірге туындап, біте қайнасып келе жатқан киелі мұрасы бар. Адам жанының ішкі толқынысын, сезім шеруінің көпірін таңғажайып үн, әуен, ырғақпен жеткізе білетін қазақтың қара қобызы мен қоңыр домбырасы, сырлы сыбызғысы арқылы пайда болған күйлерді осындай мұра қатарына жатқызуға болады. Қазақтың арғы тегі мен түп-тұқиянына тереңдегісі келген жанның қай-қайсысы да осы музыка аспаптарына көз тоқтатпай өтпейді. Әсіресе, ұлттың рухани әлемі мен жан сұлулығы, ерлігі мен өрлігі, даралығы мен дарындылығын, дархандығы мен даналығын, сан алуан қасиет қабілетін осылардың үн төкпесіне таниды, сезінеді, тебіренеді, тәрбие көреді. [4]

Ұлттық дәстүр мен салт-сана тағылымын жас жеткіншек бойына дарытып, оның жан жүйесін оятуда, өнерге деген ынтасын арттыруда қазақтың қасиетті де, киелі қара домбырасының атқаратын рөлі ерекше. Ұлттық музыка

аспабымыздың болашақ жас ұрпаққа дұрыс үйретілуі, саз өнерінің рухани мұра ретінде ел ішінде кең етек алуы жалпы ұлттық мүдде үшін аса қажет, күнделікті қолданыста тұрған ұлы мақсат болып табылады. Музыка ұлттық сананың қалыптасуына ықпал жасаумен қатар, жас жеткіншектің сезімталдығына, адамгершілік үрдісіне, рухани ұғымына да зор үлес қосатыны белгілі. Әсіресе, ұлттық саздың, ұлттық аспаптардың, күйші-сазгер, орындаушылардың өнерлері ең басты рухани бағдаршам болғаны керек-ақ. [5]

Халық арасында өте кең тараған домбыра аспабы - қазақ халқы үшін өте қастерлі дүниелерінің бірі. Оны белгілі ақын Қадыр Мырзәли: «Нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ -домбыра…» деген ойында тұтастай бір ұлттың өзіндік келбетін саз аспабы - домбырамен теңестірген терең философиялық көзқарасы жатыр. Қазақ домбырасыз, домбыра қазақсыз жартылай ұғым болмақ. Бұл - әлдеқашан дәлелденген факті. Міне, осындай көркемдік биік ұғым болып қалыптасқан домбыра, оның пайда болуы туралы түсінігімізді бүгінгі күнге дейін орта ғасырдан бастау алатын, қазақ арасында кең тараған. Домбыра - қазақтың жаны. Ол тар жол, тайғақ кешу жолдарын бастан өткерген қазақ тарихын парақтауға негіз бола алады. Ұлтымыздың болмысына куә болған әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлеріне жан бітіріп, оның құнды қалпын сақтауға негіз болғанын көреміз. Күй тарту - тарихи аясы кең, тағлымы мол өнер. Тылсым табиғатпен біте қайнасып келген домбырадан төгілген күй мен аңыз қатар жүреді. Аңыз арқауында ақиқат бар. Сол аңыз арқылы домбыраның сүйемелдеуімен балалардың бойында ұлттық рух пен эстетикалық таным қалыптастыру басты міндет болып табылады.

Қазақ халқының ешкімге ұқсамайтын бітімі мен болмысын ажалайтын ұлттық қадір-қасиеті аз емес. Соның бірегейі есте жоқ ерте замандарда туып, қалыптасып, дамып жетіліп, бүгінгі күннің қажетіне жарап отырған күй өнері. Күй қай дәуірде де халық өмірінің айнасында дидарының табиғатынан айнымаған өнер. Күй сипатына, түрлеріне, мезгіліне қарай айыра білуге, олардың мазмұнына көтерілген әлеуметтік мәселелерді дұрыс түсінуге тәрбиелеу арқылы естіген күйлерін шынай сезіммен қабылдап, бағалай білу қабілеттерін қалыптастыра отырып, күйшінің өзіне тән орындаушылық ерекшеліктеріне тоқталып, оқушылардың көркемдік талғамын жетілдіру. Күйшілердің ішкі рухани байлығымен сырт пошымының өзара үйлесімдігін атап көрсетіп, олардың сахнада жүріс-тұрысы, тартымды киім - киісі, көпшілік алдында өзін-өзі ұстай білу мәдениетін үлгі-өнеге ету арқылы жас жеткіншектердің, оқушылардың этикалық және эстетикалық тәрбие берудегі рөлі орасан зор. Қазақта неше мың күй болса, оның қосарлана айтылатын сонша аңыз әңгімесі бар. Қобыз, домбыра, сыбызғы, жетіген, шаңқобыз, сазсырнай сияқты музыкалық аспаптарымызда тартылатын мың сан күйдің бірде-бірі себепсіз шықпаған. Бұл аңыз әңгімелер тартылатын күйдің музыкалық мән-мағынасына, әуендік ерекшелігін, иірім қағыстарын дұрыс түсінуге себепші болуымен бірге, халқымыздың тарихи-әлеуметтік өмірінен мол мағлұмат береді. Күй аңыздары өзінің нақтылығымен, шынайы өмірді арқау етуімен халық тарихының ең бір жанды шежіресі болып табылады. Яғни,

күй аңызы тарихнаманың құнарлы бір арнасы екеніне күмән жоқ. Күй аңызы белгілі бір күйді тудырған орта мен жағдай туралы бағалы ақпарат беріп қана қоймайды, күй аңызының ақпараттық ауқымы мен қасиеті[6]

Қазақтың дәстүрлі күйшілік өнері қазіргі кезде еуропалық-классикалық музыкамен ұштасты. Компьютерлік технологияның көмегімен қобыз, домбыра, сыбызғы сияқты музыкалық аспаптарымыздың ғажайып үні мен бай мүмкіндіктеріне көптеген шетелдік тыңдарман-көрермендеріміз сүйсіне қол соқты. Бұл аспаптарды меңгертуде кәсіби білім беретін жоғары оқу орындары мен арнаулы музыкалық колледждер және бастауыш білім беретін музыка мектептері қызмет етуде. Ал, сирек болса да бүгінде халық арасында тартылып жүрген шертер, жетіген, қылқобыз, шіңкілдек, сазсырнай, шаңқобыз, адырна сынды ұлттық аспаптар және ұрып ойналатын шыңдауыл, дауылпаз, асатаяқ, қоңыраулы асатаяқ, жыланбас, мүйіз, тұяқтас, сақпан сияқты аспаптарда екінің бірі ойнай бермейді. «Китаб әл-мусики әл-кабир» (Музыканың ұлы кітабы) деп аталатын еңбегі арқылы бүкіл әлем ғалымдарын мойындатқан, Аристотельден кейінгі «екінші ұстаз» атанған ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фараби музыканың теориясы мен тарихын зерттеумен қатар музыкалық аспаптарды да зерттеп, жік-жікке бөліп берген еді. Ол кейбір музыкалық аспаптардың жаңа түрлерін өзі ойлап тауып, жасап шығарған. Ал, қазақтың музыкалық фольклорын жинауды өзінің алдына мақсат етіп қойған ұлы ғалым Шоқан Уәлиханов халықтық күйлер мен музыка аспаптарын ұмыт қалдырмай, келешекке жеткізу қажеттігін айтады. Көне музыкалық аспаптарды тауып, зерттеп, қазіргі заманауи талаптарға сай етіп өңдеген, сол аспаптарда ойналатын, ұмытылып бара жатқан күйлерді нотаға түсірген Әлкей Марғұлан, Болат Сарыбаев, Уәли Бекенов, Жарқын Шәкәрімдер және шеберлер Имануил Романенко, Қамар Қасымов, Арыстан Ермеков, Оразғазы Бейсенбаевтардың сіңірген еңбектері орасан зор. Халық Қаһарманы, асқан домбырашы, дарынды композитор Нұрғиса Тілендиев өзінің төл перзенті фольклорлық- этнографиялық «Отырар сазы» ансамблінің құрамына көне музыкалық аспаптардың барлық түрлерін қосып, еліміздің алыс түкпірлеріндегі шағын елді-мекендерге дейін қалдырмай жиі аралап, концерт қойып шығатын еді. Ондағы мақсаты, кейінгі ұрпақты бабалардан қалған мол мұралармен таныстырып, оларды жоғалтпай, одан әрі жетілдіріп, рухани азық етуді аманат етіп тапсыру болатын. [7]

Қорыта айтқанда, қазақ халқының басты бір ерекшелігі ол тәрбиелік қасиеті. Қазақ халқының бүкіл салт-санасы, әдет-ғұрпы, мақал-мәтелдері, ертегі, жыр-термелері, ойын-сауығы, жұмбақтары мен жаңылтпаштары айналып келгенде тәрбиелік мәселеге тіреледі. Олар адамгершілікке, көпшілдікке, азаматтыққа баулыған. Қазақтың халық әндері жоғары тәрбиелік мүмкіндіктерімен, азаматтық идеяларының өркениеттілігімен, болмысын әсерлі бейнелеуімен, көркемдік айырмашылығымен болашақ ұрпақтың назарын өзіне аударады. Қазақтың түбі терең тылсым тарихы, бүкіл болмыс бітімі домбыра пернесінде хаттаулы. Қазақ отбасында тәрбиеленіп, өсіп келе жатқан әрбір ұрпақ домбырадан төгілген күйден нәр алып, эстетикалық, адамгершілік

қасиеттерді бойына қалыптастыра білсе, онда біздің дәстүрлі музыкалық өнеріміз биік тұғырдан көрінеді.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы»// Қазақстан мұғалімі
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы»// Қазақстан мұғалімі
3. Қазақстан Республикасының әлеуметтік−мәдени дамуының тұжырымдамасы. Алматы
4. Майгельдиева Ш.М., Байулов Г.Б.//Жастарға ұлттық тәрбие арқылы музыкалық педагогика негізінде тәрбие берудің мүмкіндіктері// III ХҒТК, «Современная наука и инновации», Болашақ, г. Кызылорда, Казахстан, № 20.1 (79.1) 2014ж
5. Қоңыратбай Т. Музыка өнері. – Алматы: «Өлке», 2009.
6. Мергалиев Т., Бүркіт С., Дүйсен О. Қазақ күйлерінің тарихы. – Алматы, 2000.
7. Ахметова Н.К., Самтырова К.Ж.//Қоғам Тәрбие Оқыту Адамгершілік Отбасы Дәстүр Таным Ақын Музыка//Вестник Казахстанско-Американского Свободного Университета(KZ), 2014, Оскемен

ӘОЖ 37.04-053

ЗАМАНАУИ МУЗЫКА МҰҒАЛІМІНІҢ МОДЕЛІ

Балабекова А.А. – магистр, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Summary

The article discusses the ways of using musical-rhythmic movements in music lessons.

Бұл күнде өз халқының болашағы үшін күрескен, саналы да білімді азаматтарымыз, қазақ жастарын тұңғыш өнер мен білімге үндеген таңдаулы ұлдарының бірі – ЫБырай Алтынсаринді әр уақытта да есте ұстайды.

ЫБырай Алтынсариннің педагогикалық мұралары ұлттық педагогика ғылымының алтын қорына қосылған елеулі үлес болып табылады [1].

Жақсы музыка мұғалімі ең алдымен, өз жұмысының ерекшеліктерін, қиыншылықтарын терең білу жөн. Оның музыкалық-педагогикалық қызметінің негізінде ән айту, аспапта ойнау , дирижерлік іскерліктері жатыр. Сонымен бірге, оқушылардың ішкі жан-дүниесін ұға білетін психолог, еңбек процесін шебер ұйымдастыра алатын қабілеті болуы тиіс. Музыка мұғалімі әр уақытта өзіне де, өзгеге де қатаң талап қойып, оқушыларға үлгілі болуы керек.

Кез-келген мамандықтың өзіндік ерекшеліктері болатын музыка мұғалімінің де өзіне тән «құпиясы» бар. Музыка мұғалімі әрдайым шығармашылық ізденісте жүреді. Өйткені, ол оқу-тәрбиелік жұмыстарын жүргізе отырып, балалардың көзқарастарын, сенім-нанымдарын, талғамдарын қалыптастырады. Ол тек жан-жақты дамыған білімді, өз пәнін жақсы меңгерген маман иесі болып қана қоймай, жеке тұлға болуы тиіс. Музыка өнері арқылы балаларды тәрбиелеуде, оның дүниетанымының, көзқарасының, түсінігінің мәнділігі қажет. Бұл мамандықты қалаған мұғалім әрдайым өзінің музыкалық қызығушылығы мен шығармашылық қабілеттерін жетілдіре түсуі тиіс. Мұғалімнің музыкалық аспапта орындауы, даусымен еркін ән салуы сабақтың қызықты, әрі әсерлі, мазмұнды өтуіне себебін тигізеді. Әсіресе, қажет болған

жағдайда кез-келген тактіні, музыкалық сөйлемді қайта қайталауға ыңғайлы болады. Сонымен қатар балалардың өздерінің орындауға қызығушылығын арттырады. Музыка мұғалімі кез-келген сауатты музыкант ретінде музыкалық әдебиетті, музыканың тарихын, музыка тілінің ерекшеліктері мен заңдылықтарын талдай білуі тиіс.

Сонымен қатар, музыка мұғалімі «Музыка» пәніне арналған бағдарламалардың барлық түрлерімен танысып, оларға талдау жасап, оның ішіндегі қажеттілігін іс-жүзінде қолданып, өмір талабына сай шығармашылық

Мұғалім шығармашылығы, оның ұстаздық шеберлігі, тапқырлығы мектеп табалдырығынан алғаш аттаған күннен бастап қалыптаса бастайды. Өз ісінің білгірі, шебер педагог болу үшін мұғалім өзінің бойындағы жетістіктері мен кемшіліктерді дұрыс бағалап, өзін-өзі тәрбиелеуге міндетті.

Музыка мұғалімі тек музыка пәнінен сабақ беретін маман емес, ол оқушыларды жан-жақты тәрбиелейтін өнегелі ұстаз болып саналады. Ол өзінің күнделікті жұмысында педагогикалық, психологиялық, дидактикалық принцип негіздерінен қолдана отырып, оқушыларды жалаң ән музыкаға үйрету міндетін іске асырумен шектелмей, оларды өнегелік негізге бағыттайтын тәрбиемен айналысады.

Сол себептенде, музыка сабағын беретін мұғалімнің бүгінгі ғылыми-әдістемелік жетістіктермен қаруланып, сабақты жан-жақты етіп жоспарлап өтуінің мәні зор. Осы айтылған мақсаттарды біртіндеп іске асыру үшін, мектеп мұғалімінің қолындағы бағдарламаға сәйкес музыка сабағын өткізуде әдістемелік кеңестерді еске ала отырып, сабақты ұйымдастырудың, жаңа формаларымен әдістерін пайдалану қажеттілікке айналады.

Қазіргі күнде мұғалімнің алдында оқушыларды өз заманымызға сай, мәдени талғамы зор, музыкадан сусындаған , музыкалы талғамы оянған жан-жақты жарасымды жандар тәрбиелеу міндеті тұр. Музыка өнерінің келешегі біздің бірлесе отырып бәтуалы жұмыс жасауға байланысты. Музыка оқытушылары қазір музыканың оқыту ісінде жаңа , жетілген әдістер тау керек деген қорытындауға келеді. Өткен ғасырларда музыкалық тәрбиеге көңіл бөлу мен демалысты неғұрллым жақсы өткізуге бағытталатын.

Музыка тәрбиесін ұйымдастыратын негізгі тұлға музыка мұғалімі, ұстазы, оқытушысы болғандықтан – ол өзінің музыканы таңдап алған мамандығының шебері болуға ұмтылатын, музыканы әдіс-тәсілдерімен қаруланған музыканы аспапты меңгерген өнер иесі болу керек. Мұғалімнің аса сезімталдықпен айтқан әні, әңгімесі балаларды музыканы қалай болса солай тыңдай салуға емес, оны саналы түрде қабылдауға тәрбиелейді [2].

Шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл Фараби: «Ұстаз тумысынан өзіне айтылғанның бәрін жетік түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселерінің бәрін жадында сақтайтын, олардың ешбірін ұмытпайтын, алғыр да зерек ақыл иесі, өте шешен, өнер–білімге құштар, аса қанағатшыл, жаны таза және әділ, жұртқа жақсылық жасап, үлгі көрсететін, қорқу мен жасқануды білмейтін батыл, ержүрек болуы керек» – деген еді. Осы бір қасиетті мамандық иесінің ұрпақ тәрбиесіндегі алар орны ерекше. Демек, білім сапасын көтерудің негізгі

тетігі – ұстаз, сондай-ақ оның теориялық білімі мен кәсіби шеберлігі, шығармашылық қызметі. Жаңа қоғам кеңістігінде жас ұрпаққа жаңаша білім беру жолында түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр. XXI ғасыр ғылым мен білімнің қарыштап дамыған ғасыры деп аталатыны мәлім. Сондықтан қазіргі ұстаз шәкіртіне ғылым негіздерінен мәліметтер беріп қана қоймай, оны дүниежүзілік білім, ақпарат, қатаң бәсеке жағдайында өмір сүріп, жаңа дәуір жаңалықтарымен суарылып отыруға тиісті. Бұл істе нәтижеге қол жеткізу үшін, мұғалім – қоғамдағы болып жатқан тез өзгеріп тұратын әлеуметтік–экономикалық, педагогикалық өзгерістерге тез төселгіш, жаңаша ойлау жүйесін меңгерген, жан–жақты білімдарлығы, тұтас дүниетанымы болуы қажет. Өз пәнінің шеңберінде қалып қойған мұғалім балаға білім, тәрбие берудегі биік мақсаттарға жете алмайтыны анық. Қазақстанның бүгіні мен ертеңі жас ұрпақтың еншісінде. Ал жас ұрпақты жан–жақты, терең білімді, интеллектуалдық деңгейі жоғары етіп қалыптастырудың бірден-бір жолы – оқушыға білімді терең игертудің тиімді әдіс-тәсілдерін іздестіру, шығармашылыққа жетелеу. Бұл жағдайда мұғалімнің терең біліктілігі қажет. Қазіргі заман талабына сай ойшыл, ғылыми-әдістемелік біліммен терең қаруланған, педагогика мен психологияны жетік меңгерген шебер мұғалім қажет.

Білім сапасы - мұғалімдер қызметінің сапасы. Оқушыларға нені үйрету керек екенін мемлекеттік стандарттар, бағдармалар белгілейді. Ал, «қалай оқыту керек?» деген сұраққа жауапты тек мұғалімнің кәсіби даярлығынан, өз ісін жоспарлай, өзінің нақты мақсаттарын болжап, көре алуынан, баланың әрекетін ұйымдастыра алатын шеберлігінен іздеу керек. Қазіргі заманда әлемдік оқу үрдісінің өзегі инновациялық технологиялар екені мәлім. Әлемнің бірнеше елінен сынақтан өткізілген жаңаша оқытудың модульдік, дамыта оқыту, сын тұрғысынан ойлау, деңгейлі саралап оқыту және т.б. технологиялардың стратегияларын мұғалім өз шығармашылығы, ізденісі арқылы оқушы қабілетіне, қабылдау деңгейіне орай іріктеп қолдануды талап етеді. Ақпараттық, оқытудың инновациялық технологиялары арқылы барлық балалар мен жастарға бірдей білім беруге және ол әрбір жеке тұлғаның ерекшеліктерін, өзін-өзі дамытуға қабілеттілігін ескеруге мүмкіндіктерін береді [3].

Қорыта айтқанда, егеменді еліміздің, тәуелсіз мемлекетіміздің жарқын болашағы болып табылатын жас ұрпаққа жаңа заман талабына сай білім беру педагог қауымның мойнына міндеттелген ауыр жүк. Сондықтан да педагогтардың кәсіби дамуы мен олардың жаңа мүмкіндіктеріне жасалатын жағдайлар бір сәтке де толастамауы тиіс және өз біліктілігін арттыру мақсатында мұғалімдердің де тынымсыз еңбек етуі қажет. Себебі, оқушының тұлға ретінде дамуы мен жетілу процесінің шыңдалуына ықпал ететін педагогтардың кәсіби өсуі мен олардың жаңа талаптарға сай әдістемелік дайындығы бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Өйткені, қазіргі білім беру жүйесінде инновациялық өзгерістер болуда және бұл өзгерістердің талаптары да күшейе түсуде. Сондықтан қазіргі заман мұғалімі

білім беру жүйесіндегі барлық, жан-жақты өзгерістер мен жаңалықтарды қабылдай білуі керек.

Әдебиеттер:
1. Мұқанова Б., Төлеубекова Р. Педагогика. Алматы, 2003.
2. Мұғалімнің кәсіби дамуы. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. Астана, 2012.
3. Білімдегі жаңалықтар. Ақпаратты-әдістемелік журнал. №1,2007

ӘӨЖ 371.001.895-057

ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Балабекова А.А. – магистр, аға оқытушы
Досқара А. – 2-курс М1403-10 оқу тобының магистранты
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме
В статье рассматриваются традиционные и интерактивные методы обучения.

«Білім игеру процесінің басты тұлғасы – үйренуші» деген ұстаным бүгінгі күнгі «білім» ұғымының жаңа мағынасы мен түсінігі, жаңашыл таным философиясы мен оның идеяларын ұстанатын біліми жобалар мен технологиялардың басты идеясы. Бұл идея Болонья процесінің негізгі қағидаларына сәйкес келеді. Қазіргі күні еліміздің жоғары оқу орындары өзінің дамуы мен ертеңгі болашағын Болонья процесімен байланыстырады. Таным әрекеттерін ұйымдастырудың арнаулы әдістемесі ретінде интербелсенді оқу/оқыту білім игеру процесіне қатысушылардың (үйренуші мен үйренушілердің) тиімді қарым-қатынасына негізделеді. Ағылшын тілінен келген «interactiv» сөзі де осы ұғымды білдіреді: «inter» дегеніміз «өзара» мағынасында, ал «act» - «әрекет жасау» дегенді білдіреді, яғни интербелсенді әдістер - үйренуші мен үйренушілердің өзара әрекеттесуін оқу/оқытудың негізі деп танитын және сондай қатынасқа жағдай жасайтын әдістер [1].

Басқаша айтқанда, «интербелсенді» дегеніміз біреумен қоян-қолтық қарым-қатынаста болу, онымен бірлесе әрекет жасау, диалог құру. Ал «интербелсенді оқу» дегеніміз өзара қарым-қатынасқа (коммуникацияға) негізделген оқу/оқыту, диалог арқылы үйрену/үйрету, яғни «үйретуші – үйренуші», «үйренуші – үйренуші», «үйренуші - өзімен өзі» форматтарында жасаған қарым-қатынас («әңгіме», «сұхбат», «пікірлесу», «бірлескен әрекеттер»).

Интербелсенді оқу/оқыту білім игеру процесін келесідей ұйымдастыруға ынталы:

1. Барлық үйренушілерге бірлескен таным процесіне белсенді араласуға мүмкіндік жасау.
2. Әрбір үйренушінің өзінің үйренгені мен өз білімі туралы түсініктерін ортаға салып, бірлесе талқылап, олар туралы ой толғауына мүмкіндік жасау.
3. Үйренушілер білімді өздігімен құрастыратын орта құру.

Интербелсенді оқу/оқыту – әрекетпен және әрекет арқылы оқу/оқыту, ал мұндай ұстаным қомақты нәтижелерге жеткізетін ең тиімді жүйе деп есептелінеді, өйткені адамның жадында бірінші мезетте тек өзінің әрекеттері мен өз қолымен жасағаны ғана қалады. Кезінде көне қытай ғұламасы Конфуций былай деген екен: «Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, көрсетсең – есте сақтармын, ал өзіме жасатсаң – үйренемін!» [2].

Дәстүрлі оқытуда ұстаз өзіне мәлім ақиқатты жария қылып, шәкірттерінен өзінің айтқанына ғана иланып, соларды қайталап беруді талап етеді. Мұндай ұстаздың пікірі де біржақты болады: ол басқа көзқарастарды тіпті де қарастырмайды, оның қолданатын әдістері мен тәсілдері жұпыны: өз ұстанымдарын шәкірттеріне сөз арқылы жеткізе білетіндігіне кәміл сенеді, «Мен айтып берсем – оқушы түсінеді» деген қарапайым дидактикалық қағиданы ұстанады.

Алайда мұндай түсінік бүгінгі күні тіпті де ескіріп кеткен. Баяғы патриархалдық заманда емес пе сөздің маңызды да, қасиетті құрал болғаны? Ол кездерде сөзге иланған, сенген, сөзді силаған, сөзге тоқтаған. Ғалымдар тіпті қасиетті кітаптардың алғашында жазылмай, тек ауызша түрде халыққа таратылғанын (мәселен, Таурат мың жыл бойы - біздің дәуірімізге дейінгі X-ғасырдан I-ғасырға дейін қағаз бетіне түсірілген деп есептелінеді) жазудың қасиеті жоқ, ал сөздің құдіреті (сакралдығы) бар деген сеніммен байланыстырады.

Алысқа бармай-ақ қояйық, қазақ қоғамында да сөз құдіретті деп қабылданған емес пе еді?!. Бір ауыз сөз жауларды бітімге келтірген (Қаз дауысты Қазыбектің жоңғар ханына айтқан сөзі), ел ішінде бірлік орнатқан (Бұқар жыраудың керейлерді тоқтатқаны), ел жақсыларын пендешілік әрекеттерден тоқтатқан (бала Сырымның екі рудың көсеміне «Ет сасыса тұз себем, тұз сасыса не себем?» деген дуалы сөздері). «Айтқан сөз – атылған оқ» деген қағиданы ұстанған аталарымыз.

Ал қазіргі күні сөз өзінің бұрынғы қадірін жоғалтқан, бүгінгі қоғам - сөзден әбден жалыққан, айтылған сөздің жауапкершілігін сезінбейтін қауым. Бүгінде сөз – арзан. Сол себепті да сөйлей саламыз, уәдешілміз, айтқан сөздерімізге еш жауап бермейміз, оқытуда да сөзді үйретудің негізгі құралына айналдырғанбыз. Алайда сөздің нәтижелігі шамалы: «Маған айтып берсең – ұмытып қаламын». Шәкірттеріміз де сөзге онша да илана қоймайды. Көп жағдайда сөзіміз айтылған жерде қалып қояды, немесе оқушылардың бір құлағына кіріп, екінші құлағынан шығып кетеді [3].

Интербелсенді оқу/оқыту үйренушілердің оқу процесіндегі белсенді әрекеттерін үйренудің негізгі құралдары мен тәсілдері ретінде таниды. Сондықтан да интербелсенді оқу/оқыту оқу процесінің тиімділігі мен нәтижелігін үйренушілердің есте сақтау дәрежесімен өлшемей, олардың әрекеттерімен бағалайды, тек әрекет арқылы ғана үйрену ықтимал.

Әдебиеттер:

1. Нағымжанова Қ.М. Бастауыш білім берудегі жаңа технологиялар: Оқу құралы - Өскемен, 2005

2. Сарбасова Қ. Инновациялық педагогикалық технологиялар- Алматы, 2006.

3. Мұхаметжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008

ӘӨЖ 37+784-057.874

СЫНЫПТАН ТЫС ЭСТРАДАЛЫҚ ВОКАЛ ЖҰМЫСТАРЫН ЖҮРГІЗУ ЖОЛДАРЫ

Ернишева А.А. – 2-курс 1403-10 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Балабекова А.А. – магистр, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматривается способы проведения внеклассной работы по эстрадному вокалу.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында: «Балалар үйірмесі» қызметін қайта қалпына келтірген жөн. Онда жастарымыз қолөнердің және шығармашылықтың бастапқы негіздерімен танысар еді» деген болатын.

Сыныптан тыс үйірме жұмыстарында оқушылардың қабілеті, икемі, дарыны, жеке ынтасы негізінде ұйымдастырылады және бірнеше салаға бөлінеді. Үйірме жұмыстарының тиімді өтуіне көбіне көп шеберхананың материалдық-техникалық базасы мен мұғалімнің әдіскерлік жағдайдағы сапалы даярлығы өте маңызды. Дайындықсыз өтілетін сабақтарға оқушының қызығушылығы бірінші күннен-ақ төмендеп кетеді. Осыдан жасалатын қорытынды және мұғалімге қойылатын басты талап жан-жақты талап [1].

Сыныптан тыс жұмыстың түрін екіге бөліп қарайды: көпшілік және жалпы. Тәрбиенің міндеттерін шешу үшін сыныптан тыс жұмыстың жалпы түрлерін пайдаланады. Тәрбиенің белгілі бір бағытының өзіндік ерекшелігін бейнелейтін сыныптан тыс жұмыстың арнайы түрін анықтайды. Педагогика ғылымында сыныптан тыс жұмыстардың түрлерін топқа бөлу айқын қалыптасқан жоқ. Дегенмен, мектеп тәжірибесінде сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру түрлерінің жүйесі айқын көрінеді.

Сыныптан тыс жұмыстардың жалпы түріне үйірме жұмысы жатады. Үйірме жұмысы балаларды пәндік, техникалық, спорттық секцияларға біріктіреді. Үйірме жұмыстарының мақсаты – оқушыны ғылым мен техника әлеміне енгізу, жасампаздық қабілеттері мен дарындарын дамыту, оқушылардың тәжірибелік білігі мен дағдыларын қалыптастыру, үйірме жұмыстарында алған білімдерін сабақтарда пайдалануға үйрету. Үйірме жұмыстары оқушылардың әр түрлі және кездейсоқ қызығуына да жауап беруі керек. Үйірме жұмысы жеке пән негізіндегі білім ғана емес, білімнің сан алуан аясын қамтиды.

Барлық үйірмелерде де балалардың белсенді тобы, бастаушылары болады. Үйірме арнайы жоспармен жұмыс істейді.Ол жоспарда сыныптардың оқу бағдарламалары, балалардың қызығуы, жалпы дамуы еске алынады. Үйірме жұмысының ұзақтығы 30-40 минуттай болғаны дұрыс дей келе, ең кемінде

айына бір рет өткені жөн. Нәтижеге жету үшін жұмысты мұқият дайындау керек. Әдетте оқушылардың бәрі үйірме жұмысына қатысқылары келеді. Мұғалім әрқайсысына тапсырма тауып беріп, ұжымдық іске, қызығуына қарай балалар тобына қосуы керек. Оқушыларды әсіресе, аға ұрпақ өкілдерімен байланыстыратын үйірмелердің жұмысы ерекше қызықтырады. Музыкалық, хореографиялық, хор, драма, қуыршақ театры үйірмелері де ерекше орын алады. Мектептерде бұл үйірмелер әрдайым бола бермейді. Оны ұйымдастыруға мұғалім, ата-ана, жұртшылық, қамқоршы өндіріс орны жастары өкілдерін, жоғары сынып оқушыларын тартқаны жөн [2].

Эстрадалық вокал үйірмесінің мақсаты – білім алушының тұлғасын кешенді дамыту, әншілік қызмет дағдыларын қалыптастыру, арнайы вокалдық дағдыларды жетілдіру, әншілік дауыстың негізгі қасиетттерімен дыбыстық аппараттың қызметін үйлестіру және есту дағдыларын дамыту.

Үйірменің ерекшелігі балалардың ән айту бойынша білім, білік және дағдыларды, шығармашылық қызмет тәжірибесін, жеке және ансамбльде орындау тәсілдерін меңгеруіне жалпы дамытушылық бағыты болып табылады. Педагог оқу міндеттерін белгілеудегі икемділік, әр баланы оқыту стратегиясын қалыптастыру мүмкіндіктері есебінен әр білім алушыға жеке тәсілмен келуді іске асыруға жағдай жасайды.

Үйірме білім алушының музыкалық сауаттың қажетті деңгейіне сәйкес вокалдық ән айтуға мүмкіндік беретін білім, білік және дағдыларды меңгеруі, шығармашылық қызметі тәжірибесін алуы, әлем халықтарының рухани және мәдени құндылықтарын меңгеруі, музыкалық білім алуы және музыкалық мәдениетке араласуы, музыка өнері саласындағы негізгі кәсіби білім беру бағдарламаларын әрі қарай меңгерулеріне ықпал ететін білім, білік және дағдылар кешенін қалыптастыруға ықпал ететін жеке қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған.

Білім алушыға қажетті орындаушылық дағдыларды және біліктерді үйрету мазмұны, сипаты және стилі жағынан түрлі көркемдік шығармалармен жұмыс істеу процесінде іске асырылады, ал музыкалық тәрбие беру халық музыкасын, қазақстандық, орыс және шетел композиторларының шығармашылығын үйретуге негізделеді. Үйірмеде білім алушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескереді, білім алушылардың функционалдық сауаттылықтарын дамытуға, негізгі және пәндік құзыреттеріне қол жеткізуге бағытталған.

Педагогтің оқу жұмыс бағдарламасы әдістемелік кеңестің отырысында қарастырылады және білім беру ұйымының басшысы оқу жылы басталғанға дейін бекітеді. Педагог оқу жұмыс бағдарламасы негізінде әр білім алушыға арналған оқытудың жеке жоспарын құрады. Жеке жоспар білім алушының музыкалық және рухани-адамгершілік дамуының үйлесімді процесін сипаттайды. Білім алушының жеке жоспары репертуарлық кең үрдісті, халық, классикалық және композиторлық техниканың элементтері бар заманауи музыканы енгізу арқылы репертуарды жаңартуды және байытуды көрсетеді. Оқу процесінің дұрыс ұйымдастырылуы, білім алушының музыкалық-орындаушылық қабілеттерінің табысты және жан-жақты дамуы толығымен

алғанда жұмыстың мұқият жоспарлануына, репертуардың дұрыс іріктелуіне тікелей байланысты болады. Педагог әрбір білім алушының музыкалық қажеттіліктерін және дарындылық ерекшелігін ескеріп, әрқайсысына жеке репертуарлық стратегия әзірлейді. Педагог музыкалық шығармалардың жеке репертуарлық тізбесін қалыптастырады, шығармаларды жүйеге келтіреді және білім алушының жеке мүмкіндіктеріне сәйкес репертуарды толықтырады. Репертуарлық тізбе қазақ, орыс, шетел музыкасы, көркемдік деңгейі жоғары заманауи композиторлардың балалар мен жасөспірімдерге арналған пьесаларын, мультифильмдерден, балаларға арналған кинофильмдерден алынған танымал әндерді, халық музыкасын қамтиды. Жеке жоспардың міндетті тараулары: вокализдермен, гаммалармен, артикуляциялық, тыныс алу жаттығулармен жұмыс, классикалық және заманауи авторлардың пьесаларын, халық әндерін орындау, халық әндерінің және билерінің өңдеулері, ансамбльдің құрамында жұмыс істеу, ноталарды парақтан оқу және тасымалдау дағдылары [3].

Сонымен, оқушылардың бос уақытын пайдалану үшін, ең алдымен олардың қандай пайдалы іспен шұғылдануды ұнататынын, қабілетін зерттеп біліп, сыныптан тыс жұмыс жоспарын жасағанда ескеру керек. Жеке тұлғаның қалыптасып дамуы үздіксіз сипатта болатыны бізге мәлім. Оның жүзеге асуы тек сабақ жүйесінде ғана емес, сабақтан тыс жүргізілетін әртүрлі тәрбиелік әрекеттермен ұштасады. Ол әдетте сыныптан тыс және мектептен тыс үйірме жұмыстары. Қазақстандағы үйірме жұмыстарын жандандыру мен оқушылардың бос уақыттарын тиімді ұйымдастыруда эстрадалық вокал үйірмесін қолға алып, сауатты жүргізу – біздің міндетіміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Дүйсембінова Р.Қ. Музыкалық білім беру педагогикасы. -Талдықорған, 2006.
2. Меңдаяқова Қ.М., Қарамолдаева Г.Ж. Мектепте музыка тәрбиесін беру әдістемесі. -Алматы, Әл-Фараби., 1997 .-132б.
3. Сапарғалиева Г.Г. Жеке ән салу. -Алматы, 2019. -360б.

ӘӨЖ 373.5.78.01(574)

МУЗЫКА САБАҒЫНДА МУЗЫКАЛЫҚ-ЫРҒАҚТЫҚ ҚИМЫЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ ТӘСІЛДЕРІ

Тинштик Н.Е. – 3-курс 1403-19 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Балабекова А.А. – магистр, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Summary

The article discusses the ways of using musical-rhythmic movements in music lessons.

Қазіргі заманда, яғни технологияның дамыған заманында орнымызда қозғалмай жұмыс жасау мүмкіндігі мол. Бірақ оның да пайдасыз жақтары бар екені бәрімізге мәлім. Себебі мектеп жасындағы балалардың арасында омыртқаның қисаюы, жалпақтабандылық, балалардың қозғалысқа ынтасының жоғалуы, артық салмақтылық т.б. сияқты аурулар көптеп кездесуде.

Сондықтан да мектеп жасындағы балалардың денсаулығын нығайту мақсатында мектеп, мектептен тыс мекемелердегі би бөлімдерінде ырғақты би сабақтары өскелең ағзаның толық дұрыс дамуына көп ықпал тигізетіні анық. Яғни, музыкалық ырғақты қимылдар әсемдікпен қатар баланың бұлшық еттерінің дамуы мен дене сымбатының дұрыс өсуіне тигізер әсері мол. Дені сау баланың көңіл-күйі де жақсы болатыны анық яғни, баланың өз-өзіне сенімділігі мен ерекшелігін сезіну жеке тұлға ретінде қалыптасуына маңызды рөл атқарады. Дәлірек айтар болсақ, бала өсіп дамиды сонымен қатар әуенге сай ырғақты би қозғалыстарына деген қажеттіліктері ұлғаяды.

Сабақ барысындағы ырғақты қимыл – бала үшін қозғалыс арқылы өз-өздерін көрсетудің тәсілі болып табылады. Ал, қазіргі заманғы музыка әуені кең қозғалыстығымен көңілді динамикасымен балаларға жақын. Ырғақты қимылы тек ептілік әдемілік , шығармашылық мүсін ғана емес, баланы жігерлендіреді. Музыка сабағында тек қана ән үйретіліп қана қоймай ырғақтық қиымлдар арқылы денсаулықтары нығайып, ой-өрістері дамиды. Бұлшық ет күштері жақсарып, икемділік, төзімділік қабілеттері дамиды және дене бітімдері түзеліп, сымбаттылыққа тәрбиеленеді, әдемілікке деген құштарлықтары артады, яғни ырғақтық қимыл баланың ішкі барлық ағзаларына әсер етеді. Мысалы ішкі рухани жағдайы өзгеріп, мазасыздықты басып, қандағы кортизоль деңгейін жақсартып, жалпақтабандылық, омыртқа қисаю ауруларының алдын алады сонымен қоса балалардың зияткерлік деңгейінің артуына, оның ойлау жылдамдығына ықпалын тигізе отыра есте сақтау қабілеттерін жақсартады.

Ырғақтық қиымылмен айналысу арқа, іш және аяқ бұлшық еттерін нығайтады әрі бүкіл ағзадағы және буындар мен омыртқадағы қан айналымын, сондай-ақ зат алмасу процесін жақсартады. Сонымен қатар қимыл-қозғалыстың үйлесімділігін арттырып, дене бітімін жетілдіруге, тыныс алу жүйесін жаттықтыруға көмектеседі. Музыкалық-ырғақтық іс-әрекет ырғақ сабақ жұмысының мазмұны болады да, оның нәтижесінде оқушылар музыкаға қосылып, қозғалыс арқылы өзін, яғни «мен» дегенді көрсетеді. Күрделі емес музыкалық формаларды меңгеруі, музыкамен әртүрлі қозғалыстарды – жүгіру, секіру оқушылардың қозғалыс дағдыларын, кеңістік бағдарын және қозғалыс тепе-тендігін жақсартуға көмектеседі.

Ырғақ – оқушының эмоционалдық қалпын және тәртібін қалпына келтірудің жақсы құралы болып келеді. Ырғақтық қимылдар баланың қозғалыс координациясының дамуына көмектеседі. Оқушылар қолдың, бастың, дененің және аяқтың қозғалыстарының үндесуін үйренуін және оларды синхронды орындауға тырысуына сабағымда басты назарға аламын. Музыка ырғағымен қимылдар физикалық дамуындағы ауытқуларды ғана түзете қоймай, сонымен қатар барлық психикалық процестердің жетілуіне көмектеседі. Бойымызды тазалап, қан айналымымызды жақсарту, біздің ойлау қабілетімізбен санамызға оң әсер береді. Сонымен қатар саулықты, салауатты өмір сүруді іске асыратын тәсілдің бірі.

«Адам денесінің жетілуі — оның денсаулығы, егер денің сау болса, онда оны сақтамақ керек, ал егер сау болмаса, онда денді сауықтыру

керек» - деп Әл-Фараби бабамыз айтып кеткендей балалардың денсаулығы мықты болу үшін түлі қимылдармен айналысу керек. Сондықтан мектеп жасындағы балаларға ырғақ қимылдарды үйрету мен баулу маңызды.

Ырғақтық қимылды оқушыларға үйретерде де ақпаратты технологияны қолдану керек. Себебі оқушыларды жалықтырып алмас үшін жаңа қимыл мен қозғалыстарды үйрету керек. Ол үшін интернет желілерінен ырғақ би қимылдарын қарап немесе видеосын түсіріп алып соны көрсету арқылы оқушыларды қызықтырып отыру керек. Интернет материалдарына қарап отырсақ баланың, жалпы адамның денсаулығын нығайтатын және әр түрлі аурулардың алдын алуға көмектесетін жаттығу түрлері көп кездеседі [1].

Би терапиясының адам өміріне, оның ішінде адамның денсаулығына тигізер әсері көп. Қиындықтарға мойымай, бимен айналысып, өзіміздің өмірдегі ең керемет жан екенімізді сезінеміз. Сондықтанда мектеп жасындағы оқушылардан бастап ең болмағанда ырғақ биімен шұғылдану керек. Би сыныптарында осы ырғақ биінің бағдарламасына сүйене отырып, оқушыларды баулу мамандардың міндеті болып есептеледі.

Осы бағытта музыка сабақтарында балалардың бұлшықеттерін жетілдіруге арналған жаттығулармен қатар дене-бітімдерінің сымбатты болып қалыптасуына арналған жаттығуларға көп мән беру керек. Қол мен иық бұлшықеттеріне арналған қолды айналдыру, шынтақты бүгіп, жіберу, сегіздік жасау, қолды арқада біріктіру. Бұл жаттығуларды жасағанда оқушылардың қол буындарының жұмыс жасау қабілеттері артады. Бас пен омыртқаға арналған жаттығуларға: қандай жұмыс болмасын мезгіл-мезгіл тұрып, аяқты нық басып, басты артқа шалқайтады, оңға, кейін солға әртүрлі бағытта айналдырады [2].

Басты міндет – оқыту мен тәрбиелеу. Өз пікірінде көрнекті педагог В.Сухомлинский «Өнер- өнегелі , ақылды адамдарды тәрбиелейтін құрал» деп тәрбие үрдісінде өнерге аса көңіл аудару қажеттілігін қысқа да түсінікті түрде атап көрсетті. Сырлы да сазды әуендерді бүгінгі күн әуендерімен, классикалық музыкамен ұштастыра, шығармашылықпен тақырыпты аша түсіп, оқушыларды музыка әлеміне қызықтыра білу музыка мұғалімінің өз ісінде шеберлігін талап етеді. Оқуға ынтасы барды да, ынтасыздарды да, тәртіптілер мен тәртіпсіздерді де музыка әлеміне қызықтырып, оқушылардың рухани бейнесі, танымын қалыптастыра отырып, қоғамның саналы азаматы етіп шығару ұстаздардың басты мақсаты. Ырғақты би қимылдары, сабақтың тақырыбына байланысты сүреттер салу көбінесе 1-2 сыныптарда қолданылады. 2-сыныптан бастап берілген тақырыпқа суырып-салмалық ойнайды. 1-сыныпта жұмбақтар шешсе, келесі сыныптарда ребустар шешеді, берілген тақырыпқа шығармалар жазады. «Ізденгіш тапсырмалар», «проблемалық ситуациялар» тудыратын сабақтар оқушыларға алған біліміне тиянақтылықпен қарауға үйретеді. Жергілікті жердің жағдайына және өмір сүріп жатқан жердің еркшеліктеріне

байланысты, ұлттық дәстүрлеріне сәйкес мұғалім білім беру ережелерін ескере отырып, сабақтың мазмұнына түрлі өзгерістер енгізуіне болады [3].

Қорыта айтар болсақ, заманымыздың болашағы – жас ұрпақтың ой-өрісін, рухани байлығын, ырғақты би арқылы бүлдіршіндеріміздің денсаулығын нығайтып әсемдікке және де би қозғалыстарын көркем мәнерлі орындауы мен эстетикалық құндылыққа тәрбиелеу, жылдан-жылға жандандыру – музыка пәні мұғалімдерінің, яғни біздің абройлы міндетіміз деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Токпанов А.Т. Бүгінгі күнге дейін. Жалын, 1976.
2. Байсерке М.Б. Сахна және актер. Ана тілі. 1993.
3. Гиппиус С. Актерский тренинг. Гимнастика чувств. М. 2009.

ӘОЖ:78.18.41.01

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ МУЗЫКА САБАҒЫНДА ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Досбағанбетова А. Т.- ҚР Мәдениет саласының үздігі
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Summary

This article discusses effective ways to use new technologies in music lessons

Бүгінгі таңда қоғамымыздың жаңа қарқынмен дамуы, ғылыми-техникалық прогрестердің жетістіктері, еліміздің өркениетті елдер қатарынан көрінуі білім беру жүйесіне де ықпал етпей қойған жоқ. Оқу жұмысын ұйымдастырудың негізгі түрі – сыныптық сабақ жүйесі екені бәрімізге мәлім. Сабақтың қалыптасқан дәстүрлі түрінен басқа, дәстүрлі емес сабақтар түрлері де пайда болуда. Олар көбінесе оқытудың жаңаша әдістеріне негізделіп құрылуда. Бүгінде оқыту жұмысын осылай ұйымдастыру мен әдістің жаңалығы басқа ұстаздардың жаңа жағдайға байланысты оқу-тәрбие процесін шығармашылықпен пайдаланудың негізгі өлшеміне айналуда. Оқытудың жаңа инновациялық әдістері мен пәнге байланысты жаңа технологияларды пайдалануға итермелейді. Қазақстан Республикасында жаңа инновациялық технологиялардың негізінде білім беруді ақпараттандыру саласындағы зерттеу жұмыстары Б. Б. Баймұханов, Е. Ы. Бидайбеков, Д. М. Жүсібалиева, Ж. А. Қараев, Г. З. Қазиев, С. С. Құнанбаева, Г. Қ. Нұрғалиева және өзге де ғалымдардың ғылыми мектептерінде белсенді түрде жүргізіліп келеді[1].

Қазіргі танда білім беруді ақпараттандырудың бірінші жеделдетілген үрдісі ретінде педагогикалық кадрлар дайындығының барлық жүйесін дәстүрлі маман дайындау саласының бай арсеналын сақтай отырып, сондай-ақ оған интеградияланған ыңғаймен келе отырьш, жаңа инновациялық технологияларға көшіру міндеті көзделіп отыр. Білім берудегі инновациялық үрдістер бүгінгі таңда уақыттың басты талабы ретінде қоғамдық дамудың құрамдас бөлігі болып табылады.Еліміздің әлемдік білім кеңістігіне бағдар алуының басты өзегі – өскелең ұрпақтың жаңа білімге деген құндылық бағдарын қалыптастыра отырып, олардың танымдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру және

жан-жақты дамыған, шығармашыл жеке тұлғаны қалыптастыру. Ол да болса, жоғары білім беру жүйесінің Болон процесінің идеяларын толықтай қабылдап, өз жұмысының мазмұнын осы үрдіспен байланыстырумен ерекшеленеді. Оның басты идеясы – оқу нәтижелерін жоспарлау, құрастыру, яғни жоғары оқу орындарының, оның ішінде әрбір оқытушының, әр пәннің міндеті болып танылуда.

Теориялық білімді игерту мен жаңғырту және жаңа жағдайға іс жүзінде лайықтап қолдануға үйреткенде ғана оқушылардың алған білімімен біліктілігі шынайы да нақтылы қалыптасады. Осындай жолмен қалыптасқан білім мен біліктіліктің танымдық маңызы да зор болады,осы бағыттарда сабақты түрлендірп ақпараттық технологияларды пайдалана отырып сабақты жаңаша түрде ұйымдастыру қажет.Интерактивтік тақатмен жұмыс, мультимедиалық көрніспен, жаңаша тапсырмалар арқылы сабақты түрлендіре отырып өткізуді дәстүрге айналдырду керек. Жас ұрпаққа эстетикалық тәрбие беріп, олардың бойына туған өлкесіне, халқына деген адамгершілік пен сүйіспеншілік сезімдерін сіңіруде ұлттық музыка мәдениетінің алатын орны ерекше екендігі белгілі[2]. Халқымыздың осы мақсатын қайта жандандыру мақсатында балаларды қабілетіне қарай, - жыраулық өнерге, терме айтуға , шешендікке тапқырлыққа , айтыс өнеріне үйретуде - ән – саз пәнінің алатын орны орасан зор. Олай болса, оқытумен тәрбиелеудің ой елігінен өтетін әдіс-тәсілдерін жаңашыл педагогтардың тапқан әдістемелерін біліп қана қою жеткіліксіз, оны әркім өз мүмкіндігінше күнделікті сабақта пайдалану қажет. Сонда ғана сабақ нәтижелі болып білім сапасы арттады. Әр мұғалімнің оқытуға, үйретудегі өз тұғырнамасы болу қажет. Музыка пәнінде жаңа әдістерді пайдалану арқылы мектептегі сабақтарды жаңаша ұйымдастыру, мұғалімнің рөлі мен қызметінің артуына жағдай жасау, теориялық, ғылыми – педагогикалық және психологиялық зерттеулерге сүйене отырып, оқушылардың құзыреттілігін қалыптастыру, ақпараттық технологиялар мен инновациялық оқыту әдістері арқылы оқушыларды ізгілікке, елжандылыққа, саналыққа, адамгершілікке, имандылыққа, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу. Инновациялық әдістерді баланың білім деңгейіне және жас ерекшелігіне қарай оқу үрдісінде пайдалану негізгі міндет болып табылады.

Сондай әдіс-тәсілдердің бірі ретінде қазіргі уақытта білім беру жүйесінде болып жатқан түбегейлі өзгерістер оқыту үрдісін озық технологиялармен қамтып жетілдіруді талап етеді. Осы тұрғыда оқытудың жаңа технологияларын жете меңгеріп, оқушылардың психологиялық жас ерекшеліктеріне орай орынды қолданудың мәні ерекше. Жаңа технологияны жетік меңгеру сонымен қатар, музыка мұғалімінің кәсіби шеберлігін дамыту, оның интеллекетуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами қабілетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Болашақ музыка маманының өз пәніне кәсіби дайындық жүйесінің екі міндетінің: музыка мұғалімінің кәсіби қызметінің бұрыннан қалыптасқан тәжірибелерін игеруіне жағдай жасау және

келешекті алдын-алуды қамтамасыз ету арасында қарама-қайшылық айқындалады.

Білім беруді модернизациялаудың объективті қажеттілігі мен оқытушы кадрлардың жағдай арасында, сондай-ақ мұғалімдерді жаңа сапалы деңгейде даярлау, қайта даярлау, біліктілігін арттыру, яғни, музыка мұғалімінің кәсіби шеберлігін дамытуын қажет етеді. Бұл, жаңа технологияны музыка сабағында пайдалану барысында, музыка мұғалімінің тұлғалық бағыттылық, сапалы білім беру, кәсіби біліктілігін, жұмысқа, оқытатын пәніне кәсіби тұрғыдан қарауды қажет етеді. сем де көркем музыкалық әлемнің тылсым құбылыстарын терең түсінуде бірден-бір тиімді көмек көрсететін білім берудегі инновациялық технологияның мүмкіндігі зор десек, білімдегі инновациялық үрдістің нәтижесі теория мен практиканың тоғысында пайда болатын – теориялық та, практикалық та жаңалықтарды пайдалану болып табылады. Мұнда білім жүйесіндегі инновация білім мақсатына жаңашылдықты енгізуді көздейді, оқыту мен тәрбиенің жаңа әдісі мен түрлерін, жаңа мазмұнын әзірлеуге, қолданылып отырған педагогикалық жүйені тарату мен енгізу; білім беру жүйесінің мақсатын, мазмұнын, әдісін, түрлері мен басқа да құрамдас бөліктерін көздейтін жүйелі сипаттағы білім мен тәрбие беруді жүзеге асырады.

Бүгінгі білім беру саласындағы инновациялық технологияның техникалық жаңалықтарының ішіндегі айрықша орын алатын интерактивті тақталар, олар педагогтардың оқу үрдісін көрнекі, анық етеді, сондай-ақ кері байланысты сапалы жүзеге асырады. Интерактивті тақта барлық курсты оқыту үшін таптырмайтын құрал, бұл визуалды ресурс оқытушының жаңа материалдарды білім алушыларға өте тартымды, әсерлі және тез жеткізуіне көмектеседі. Бұл тақта ақпараттарды әртүрлі мультимедиялық ресурстардың көмегімен жеткізуге мүмкіндік береді: қиын мәселелерді жеңіл түсіндіріп, кестелерді, музыкалық туындыларды тыңдаутуда ұтымды да өте ыңғайлы.[3].

Қазіргі кезеңде Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағытталған жаңа талаптарға лайықты музыкалық білім беру жүйесі жүзеге асып келеді. Бұл үрдіс оқу-тәрбие үрдісінің музыка - педагогикалық теориясы мен іс-тәжірибесін мәнді өзгерістермен халықаралық білім беру деңгейіне жетуді көздейді, сапа менеджменті жүйесімен байқалады. Музыкалық білім беру жаңа тәсілдеме, педагогикадағы озық, жаңа технологияларды, жаңалықтарды зерделеп, жетілдіріп, түрлендіріп, дамытып жүзегеасырылуын, жауапкершілігін алға қояды.Музыкалық білім беру мазмұны өмірдің барлық салаларының дамуымен жаңа халықаралық деңгейге сай болу талаптарымен білім мазмұны сапасының артуы заңдылық, салыстырмалы түрде озық ойларды, технологияны зерделеп шығармашылықпен, тәжірибенегізінде музыка - педагогикалық инновациялық технологияныңжетілуі жаңабелеске көтеріледі. Бүгінгі таңда мектеп мұғаліміне қойылатын талаптар артып қана қойған жоқ, түбегейлі өзгерді.

Әдебиеттер

1.Омар Е. Жаңа педагогикалық технологиялар. Алматы,- 2003.
2.Аяғанова Л. Жаңа педагогикалық технология – сабақта//Бастауыш мектеп. №4-2003.

3.Қазанғапова Т., Жанбыршиева Н. Бастауыш мектеп сабақтарындағы инновациялық технология. // Бастауыш мектеп, №4-2006.

ӘОЖ 7.68

ҚАЗАҚ КҮЙЛЕРІНІҢ ТӘРБЕЛІК МАҢЫЗЫ

Махмудов А.Қ. - 1403-10 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Досбағанбетова А.Т.-ҚР мәдениет саласының үздігі, доцент м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматривается воспитательное значение казахских кюев на уроках музыки

Көпғасырлық тарихы бар халық музыкасының терең бір арнасы –күй өнері. Ата-бабаларымыз күй өнері саласында мәңгі өлмес рухани мұра жасап, кейінгі ұрпаққа сарқылмас қазына қалдырды. Аңызымен баяндалып тартылатын бұл күйлер заман өзгергенде сахналық үлгіде сирек орындалды. Себебі, кеңес заманында шаттықты жырлайтын, қоғамды насихаттайтын концерттік күйлер, шығармалар орындалатын болды. Дәстүрлі өнер өз болмысында қарапайым түрде ұрпақтан-ұрпаққа жалғаса отырып, жас буынның талпынысына орай, өзінің баяу дамуымен біздің заманымызға да жетті. Бір ғажабы осы бір қасиетті өнердің дамуына, насихатталуына қоғам тарапынан, өкілетті мамандар тарапынан аса үлкен қамқорлық бола қойған жоқ және де кәсіби өнердің қасында дәстүрлі өнер көркемөнер деңгейінде саналды. Дей тұрғанмен, көп дауысты оркестрге музыка жазып жүрген композиторларымыз үнемі жеке домбыраға күй шығаруды да жалғастырып отырды. Бұл ретте дәстүрлі өнердің ең бір басты ерекшелігі- жеке адамның қайғы-қасіретін, қуаныш сезімдерін дәл жеткізе алатындығын айта кетуіміз шарт. Яғни, бүгінгі таңдағы бағыттың кәсіби музыка өнері мен дәстүрлі музыка мәдениетін бітістіріп тұрған негізгі шарт оның түп-тамыры, табиғаты, өнер бастауы бір екендігінде[1].

Кең байтақ қазақ даласында жүздеген жылдар бойы көшпелі өмір салтын басынан өткеріп, сол өмір салтқа лайық төлтума мәдениет қалыптастырған көшпелілер феноменінің жалпы адамзаттық цивилизацияда алар өзіндік орны бар. Тәңірлік дінді тірек еткен, дәлірек айтсақ, тәңірлік наным-сенімі қоршаған ортаны рухани игеруге мұрындық болған, жыл құсына ілесеи байлық бойынша көшіп қонуды өмір сүрудің тәсіліне айналдырған көшпенділердің ХХ ғасырға дейін жеткен ең соңғы тұяғы – қазақ халқы. Көшпелілік қазақ халқыныңөмір салты ғана емес, ұлттық болмысын қалыптастырушы Дж. Дрэзердің сөзі еске түседі «ұлттық типті әлдекім біржолата белгілеп берген деп ойлаудың мүлде қисыны жоқ, ал оның қалпының тұрақты болып көрінетіні себебі өзін қоршаған ортаға, өзіне ықпал ететін ортаға әлдеқашан бейімделіп болғандығының нәтижесі. Жағдайды өзгертсең-ақ болды, сол сәттен бастап тип те өзгере бастайды»[2].

Кешегі түркі тайпаларының болмысы тек қана өмір салтымен дараланып қоймайды, сол өмір салтпен кіндіктес төлтума мәдениетімен де дараланады.

Бұл орайда, көшпелілердің ең алдымен сөз өнері мәдени-рухани құбылыс ретінде ден қойғызады. Егер, «XX ғасыр табалдырығын аттағанға дейін қазақ халқына ең мол рухани жұбаныш болған өнер түрлері қайсы?» деген сұрақ қойылар болса, онда алдымен сөз өнері, музыкалық өнері және қол өнері тілге оралар еді. Шынында да, халқымыз рухани сұраныстың жүгін үйіп-төгіп осынау үш арнаға теңдеген сияқты.

Көшпелілер үшін өнер тек қана рухани-эстетикалық ләззат беріп қоймаған, сонымен бірге ел қамы, халық тағдырына қатысты істерге қолқанат болып, саяси-әлеуметтік мәселелерді шешудің құралы да бола білген. Қорқыттан бастап Құрманғазыға дейін таза өнер үшін өнер тудырамын деп шабыт тұғырына отырмаған, өзіміздңі үлкенді-кішілі мың сан құбылыстарға құдірет өнер тілімен араласып отырған.

Өнер – көшпелілер өмірінің реттеушісі. Сондықтан дала тұрғындары «өнер алды-қызыл тіл» деп, ердің құнын екі-ақ ауыз сөзбен шешсе, туғаннан өлгенге дейін ажырамас серігі ән мен күй болып, бүкіл қазақ даласы ән салып тұрғандай көрінген. Рухани қазынамыздың ішінен біз музыкалық мұрамызға ден қойып, оның ішінде күй жанрын арнайы әңгіме арқауы етпекшіміз. Осы уақытқа дейін қазақ музыкасының, дәлірек айтсақ, қазақтың музыкалық фольклорының бір ғана қырына баса назар аударылып келгенін аңғаруға болады. Ол ән-күйшілеріміздің таза музыкалық туынды ретіндегі қасиеттері еді.

Яғни, ән-күйлеріміздің әуендік, сарындық ерекшеліктеріне көбірек мән беріліп келді. Ең талдап саз еттік дегенде, сол ән-күйлердің жанрлық сипаты, ішкі құрылыс бітімі, орындалу ерекшеліктері тілге тиек болды.

Алайда, аса бай музыкалық фольклорымыздың екінші қыры, мейлінше мәнді қыры назардан тыс қалғандай. Ол – ән-күйімізді халықтың тарихи-әлеуметтік болмысымен теңдестіре қарау мәселесі. Т.Қоңыратбаевтың жазуынша «күй-қазақтың аспапты музыкасы,адамның белгілі бір сезім сәті. Ол сезімнің қуанышты немесе мұңды немесе қайғылы болуы да мүмкін»-дейді [3].

Қазақ күйлерінің тарихи пайда болу, даму жолдары, күйдің өмір шындығын бейнелеудегі өзіндік ерекшеліктері, қазақ күйлерінің сөз өнері мен міндесіп жататын синкретті сипаты және әрбір күйдің қосарлана айтылатын тарихи-шежірелік әңгімелері сияқты қасиеттері – күй өнерінің көркемдік эстетикалық мәнін саралап түсінудің бірден бір кілті. Кеңес дәуіріндегі: «Музыканың тілі ортақ, музыка – интернациональдық өнер, жақсы музыка кез келген ұлтқа түсінікті» деп келетін пікір ұшқарылау айтылған. Нағыз төлтума музыканың тілі сөйлеу тіліне қарағанда ұлттық болмысына көп жақын.

Тарих зобалаңына тап болып, сырт күштің экспансиясына ұшыраған ұлттың алдымен өмір салты ассимилияға ұшырайды. Сонан соң тұрмыс-тіршілігі, киген киімі, моральдық-этикалық нормалары сырттан ықпал еткен өктем күшке мойын ұсынып еліктейді. Бұл этностар тарихында мың сан рет дәлелденген ақиқат. Демек, ұлттық қасиет пен ұлттық тілді бойына ең мол сіңірген рухани құбылыс деп музыканы айтуға негіз мол. Музыканың тілі сөйлеу тілінен мүлде бөлек. Бәлкім, сөйлеу тіліне, яғни сөзге қарағанда сезімді

бейнелеу мүмкіндігі молдау болар. Себебі, музыканың тіліне белгілі бір этностық биопсихологиялық болмысымен біте қайнасқан символдық, емеуріндік қасиеттер бел алып жатады [4].

Сондықтан, белгілі бір ұлттың музыкалық мәдениетін танып түсіну үшін сырт бітіміне ғана деп қою жеткіліксіз. Бұл қасиетте, бейнелей айтсақ, ару қыздың түрлі түсті фотосын қызықтағандай ғана деңгейде, яғни, музыканың ұлттық тілін түсінбей, қасаң нота жазба бойынша бағалау, жаңағы ару қыздың қылық-қасиетін фотосы бойынша бағалағанмен бара-бар. Музыканы ұлттық таным-түсінікпен тыңдау, бағалағанмен семантикасын ұлттық сезім тілімен жору арқылы ғана оның шынайы парқын бажайлауға болады. Сөз жоқ, мұндай толғам-талаптық кез-келген музыкалық туындының тарихи тегін тектеуді, дүниеге келу себептерін білуді, синкретті қасиеттерін саралап тануды қажет етеді.

Кез келген өнер туындысының тарихи тегі тектелмесе, оның көркемдік қадір-қасиетінің жартылай жұмбақ күйінде қалатыны өз алдына, сонымен бірге ондай өнердің рухани шапағаты да жартылай болып, болашағы бедеулікке ұрынады. Сондықтан да жалпы рухани мұра атаулыны, оның ішінде музыкалық фольклоры да халықтың өткен өмірімен сабақтастыра зерделеп, тарихи-әлеуметтік аспектіде саралап отырудың маңызы айрықша.

Әдебиеттер тізімі:

1.Жұбанов. Қ.Қазақ музыкасында күй жанрының пайда болу жөнінен.Алматы 1990.
2.Бекенов.У Мұрамыз бен мұратымыз /Қазақ әдебиеті.1987.21 шілде96.(19)
3.Қоңыратбаев.Т.Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы.,1991.
4.Ерзакович Б.Г. Қазақ музыка фольклорының тарихнамасы. – Алматы.,1986.

ӘОЖ 7.68

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Досбағанбетова Р.Т. - Музыка пәні мұғалімі, педагог зерттеуші
№ 13 Мукими атындағы жалпы орта мектебі, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматриваются пути формирования музыкальной культуры учащихся на уроках музыки

Жас ұрпақты музыка өнеріне баулып, олардың жан-жақты мәдениетті, білімді, ақылды да сымбатты тұлға етіп тәрбиелеуде мектептің, оның шебер ұстаз - жетекшінің атқарар жүгі мол. Бүгінде білім саласында көптеген өзгерістер, жаңалықтар енгізіліп, авторлық бағдарламалар, әдістемелік жинақтар шығармашылық ізденіспен дамып келеді. Бәрінен де жас ұрпаққа рухани дүниені дұрыс танытатын, адамдықтың, әлемдік мәдениеттің шырқау шыңына бағдарлайтын музыка пәні мұғалімінің орны бөлек. Музыка мұғалімі өз бойына өнердің сан қырын сіңірген сөйлеу мәдениеті, кәсіби-педагогикалық, музыкалық орындаушылық дайындығы жоғары қабілетті, іскер, ізденімпаз

маман болуы тиіс. Бәрімізге аян, музыка балалардың қиялын, талғамын, мәдениетін, өнерге деген сүйіспеншілігін дамытады. Музыка пәнімен байланыста берілетін тәрбие шаралары мазмұны мен көркемдігі арқылы оқушылардың идеялық көзқарасын, қоғамға, Отанға деген сезімдерін қалыптастырады, өмір құбылыстарын дұрыс түсініп, қабылдауға жәрдемдеседі. Жалпы музыкалық білім беру жүйесі жас ұрпақты музыка өнеріне баулып, олардың жан-жақты мәдениетті, білімді, ақылды да сымбатты болып өсу үшін, ең жоғары мүмкіндіктерді қолдануды мақсат тұтады[1].

Музыка өнердің басқа түрлері сияқты, өмір шындығын дәл бейнелеп байыта түседі, оқушыларға рухани нәр береді, яғни біздің еркімізден тыс, өздеріміз байқамай қалатын сәттерде де, ол әрқайсымыздың жан дүниемізді, ойларымызды, сана-сезімдерімізді нұрландыра көркейте байыта түседі.

Музыка мұғалімі – мектептердегі оқушылардың бойына музыка мәдениетін қалыптастырушы маман. Бұл пән шығармашылық ізденімпаздықты талап ететін күрделі жұмыс. Мектептегі оқушы ән-күймен үнемі қатынаста болып (музыка тыңдап), онымен қатар өмір сүрген де ғана музыкалық тәрбие өз мақсатына жете алады. Егер оқушы сабақта ғана музыкамен қатысты болумен шектеліп қалмай, онда музыкалық тәрбие жұмысындағы музыканың ролі тиісінше бағаланып, мектептің күнделікті өмірінде музыка мәдениетінің қалыптасуына үйірмелер, мектепте ұйымдастырылған концерттер, кештер елеулі орын алуы тиіс.

Оқушылар әр түрлі жанрдағы музыканың қай түрін, қандай формасын ұнататынын немесе музыка әуенімен ырғала қозғалуға әуестігін, ән айтуға, күй тартуға талпынатынын, музыка тыңдау арқылы көз алдына бейнелі сурет кескінін елестете әсерленуден ләззат алатынын өз қалауы бойынша таңдай алады. Сөйтіп, музыка пәні арқылы әр оқушының өзіндік дара шығармашылық бағыт-бағдары айқындалады.

Бүкіл өмірінде сақталынып қалатындай музыканың адамдарға әсері ерте жастан қалыптасуы тиіс. Музыкалық іс-әрекеттің барлық нысандары ол балалардың музыкалық тәжірибесі белсенді түрде музыканы қабылдауы, олардың шығармашылық қабілеттерін білімдері мен дағдылары – осылардың барлығы да оқушының музыкалық мәдениетінің дамуының алғы шарттары. Музыкалық қабілетті дамыту, бұл адамның бойында рухани қажеттіліктерді, оның адамгершілік түсініктерін, зерделілігін, идеялық-эмоцияналдық тәрбиені дамыту және тіршілік құбылыстарының эстетикалық бағасын қалыптастыру. Музыкалық тәрбие беруде басты мақсат оқушылар музыкалық мәдениетін қалыптастыру ал оның негізі, тірегі әрине де музыканы қабылдау қабілеті, ол барлық музыкалық іс-әрекеттер барысында жүзеге асады. Соған қарамастан музыканы қабылдау әрекеті басқаша айтсақ, музыка сабағындағы жеке дара музыканы тыңдау іс-әрекеті. Сол себепті, оны әдістемелік әдебиеттерде тыңдау әрекеті – деп қарастырылады. «тыңдау – қабылдау» әрекеті дегеніміз тыңдалған музыкалық шығарманы орындау, түсіну мен дыбыстаудың көркем бейнесін елестете алу немесе сезу қабілеті.

Музыка сабақтарында және оның барлық элементтерінде музыкалық іс-әрекеттер байланысы ерекше көрініс табуға тиісті. Міне, сондықтан да музыка сабақтарында педагогика мен музыкалық іс-әрекеттер одағын жүзеге асыру тәсілдерін жүзеге асыру мұғалімнің аса маңызды әдістемелік міндеттеріне айналады[2].

Музыкалық білімнің заманауи тәжірибесі мен теориясында сабақ «мұғалімнің педагогикалық туындысы» ретінде жиі қарастырылады (М.Н.Скаткина және тағы басқалар). Осыған байланысты музыка сабағы жайында мұғалімнің «музыкалық – педагогикалық туындысы» ретінде айтуға болады. Өйткені мұндай туындылар – оның педагог ретіндегі ғана емес, онымен қоса көп салалы музыкант ретіндегі шығармашылығының нәтижесі екендігіне ешкімнің таласы жоқ. Мұғалімнің музыкалық-педагогикалық ұстанымы, оның музыкаға, музыкалық қызығушылықтар шеңберіне, құндылықтар жүйесіне көзқарасы, музыкалық іс-әрекеттердің барлық түрлеріндегі музыкамен қатынасындағы көпқырлы тәжірибесі.2

Жалпы музыкалық білім жүйесіндегі музыкалық сабақтарда оқушылардың музыкалық мәдениетін қалыптастыратын жеке музыкалық іс-әрекеттері төрт негізгі түрлермен берілген:

• музыкалық-тыңдаушылық;

• музыкалық-орындаушылық іс-әрекет оның екі түрімен хормен ән айту және музыкалық аспаптарда ойнау;

• музыкалық-қабылдаушылық іс-әрекет;

•музыканы шығару мен импровизация түріндегі музыкалық-композициялық шығармашылық.

Оқушыларға әлемдік деңгейде, өркениетті негізде музыкалық білім-тәрбие беру маңызды мәселеге айналып отыр. Сондықтан оқушыларға оқушылардың алатын білім мен тәрбиесінің сапалығын жетілдіруде олардың музыкалық мәдениетін қалыптастырудың ғылыми негіздері үлкен рөль атқарады. Балалар – біздің қуанышымыз, үмітіміз, болашағымыз [3] .

Бүгінгі мектептің алдына қойылып отырғаны – жеткіншек ұрпаққа мәдени, еңбек, адамгершілік және эстетикалық тәрбие берудің сапасын арттыру. Оқушыларға көркемдік білім беру мен музыкалық тәрбиені халықтың ұлттық мәдени мұрасымен байланыстыра отырып, айтарлықтай жақсартуы. Музыкалық тәрбиені беру арқылы әсемдік сезімін дамыту, көркемдік талғамын тәрбиелеу, өнер шығармаларын сүйіп туған табиғатын, оның байлығын қастерлеп, бағалай білуге қабілеттерін қалыптастыру. Сонымен жүргізілетін жұмыстың мәні аса зор дей келе болашақ жас ұрпақ үшін қажеттілігін мойындай отырып оқу жоспарларын енгізіп, нағыз қазақтың ұлы, дарынды, білімді, перзенттерін дайындауға тиіспіз деп ой түйіндеймін.

Әдебиеттер:

1.Сағынтаева П., Шәкірбаева А., Бастауыш кластарға музыка тәрбие беру әдістемесі. – Алматы, 1996.

2.П.Момынұлы, Музыкалы-эстетикалық тәрбие, Алматы 2000 ж

3. Балабеков Е. Қазақтың музыкалық фольклоры: Оқу құралы. – Алматы, 2006. – 157 б.

ӘОЖ (37.01.016)

МУЗЫКА САБАҒЫНЫҢ БІРТҰТАСТЫҒЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Исабекова Г.Т. магистр оқытушы
Досқара А.Т. ОҚМПУ, магистрант
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан.

Резюме

В данной статье рассматривается важность единства музыкальных уроков

Жасөспірімдердің эстетикалық талғамын қанағаттандыра отырып, олардың музыка өнері жөніндегі түсінігін кеңейтуде, ой- өрісін дамытуда заман талабына сай құрылған музыка сабағының маңызы зор. Мектептегі музыка сабағы оқушыларды әсемдік әлемінің таңғажайып сырын терең түсініп, көркемдік атаулыны шынайы сезінуге, одан рухани ляззат, әсер алуға, өмір жайлы ой толғауға, ізгілікті мұрат мақсаттарға жетелеп, өнегелі істерге баулиды. Осы маңызды міндеттерді орындау үшін баланың бойындағы қабілетті дамыту керек. Ал жалпы музыкалық қабілетті дамыту үшін музыка пәнінің мұғалімі «сегіз қырлы-бір сырлы» болуы қажет. Ол - әнші, музыкант, актер, әдебиетші, тарихшы – қысқасы, ғылымның әр саласынан хабардар болғанда ғана, бүгінгі күн талабына сай ұстаз бола алады. Міне, осындай ұстаз дайындау мақсатында педагогикалық оқу орындарындағы музыкалық білім мамандығының маңызы зор [1].

Музыка пәні мектептегі сабақ кестесімен дәстүрлі сабақ типі бойынша өтіп, сабақтың құрылымын, формасын сақтап отырады. Музыка сабағының негізгі бөлімдері:

- Ұйымдастыру
- Өткенді қайталау
- Жаңа тақырыппен жұмыс
- Сабақты бекіту, пысықтау
- Сабақты қорытындылау
- Шығармашылық тапсырмалардан тұрады.

Осы бөлімдердің өздерінде музыка сабағының өзіндік ерекшелігіне байланысты іс-әрекеттер мен жұмыстар жүргізіледі. Музыка сабағын ұйымдастыру мен оның мазмұнына жататын басты да маңызды мәселелердің қатарына музыка сабағының тұтастығы негізін жүзеге асыруды да жатқызуға болады. Д.Б. Кабалевскийдің тұжырымдамасына сәйкес, сабақ тұтастығына қол жеткізуді жорамалдайтын өзектің негізі-оның тақырыбы болып табылады. Д.Б. Кабалевский атап көрсеткендей, музыкалық өнерді тұтастай түсінудегі музыканы жанды түрде қабылдаудың маңызы аса зор. Оқушылар музыканы тыңдауды сабақтың тұтастай уақыты барысында үйренуге міндетті. Л.В. Школярдың пікірінше, «Баланы шығармашылық үрдіске алдын ала дайындау бағдары да сабақтың тұтастығына қол жеткізу тәсілдерінің бірі болып саналады. Осындай алдын ала дайындауға қол жеткізу автормен ұсынылған көркемдік – шығармашылық үрдісін үлгілеудің әдісіне жағдай туғызады. Автордың ойынша, оның әрекетінің арқасында «оқушы өзі өзге адамдар үшін

өнер туындысын қайтадан жасаушы ретіндегі шығарушы – суретші, шығарушы – ақын, шығарушы – сазгер орнына қойылады [2].

Сабақты осылайша ұйымдастыру кезінде оқушы өзінің іс-әрекетінің мағынасына жетуге дайын тұрады және ынталанады, оның өзінде «онда өзінің сол немесе басқа бір құбылысты көруі мен естуін ненің жақсы бейнеде мәнерлеп жеткізе алатындығын табуға және де таңдау, сәйкестендіру, салыстыру қажеттіліктерін сезіну пайда болады. Сонымен қатар бұл жерде осы әдісті музыкалық іс-әрекеттердің кез келген түріне қолдануға болатындығын ескертеді.

Музыкалық білім теориясында музыка сабағының тұтастығына қол жеткізудің көп жағдайда мұғалімнің оған өзіне сабақты «бір демде» өткізуге және сол арқылы сабақтың сезімдік драматургиясын орындауға көмектесетін өзінің шеберлігін, өзінің кәсібилігін, өзінің жан дүниесін қаншалықты деңгейге көтере алатындығына байланысты екендігі де айтылған. Осыған байланысты оқу пәні ретіндегі сабақтың барлық мектеп пәндеріне қойылатын негізгі талаптарға жауап беруге міндеттілігін де есте ұстау қажетті. Сонымен бірге білім алушылардың музыканы өнер ретінде жүзеге асыруға арналған бағытына сәйкес «қайта қайталауларды» жорамалдайды. Бұл өз кезегінде мұғалімінің оқу үрдісін ұйымдастыру мен оның мазмұнындағы музыка сабағының өнер сабағы ретіндегі ерекшелігін есепке алуын қажетсінеді [3].

Балалар музыкамен қатынаста өнермен қатынас деңгейіне дейін жақындауға егер мұндай қатынас тәжірибесі олар үшін дағдылы әрі қажетті болған жағдайда ғана мүмкіндік ала алады. Ал, бұдан түйетініміз, тұтастай алғандағы музыка сабақтарында және оның барлық элементтерінде музыканың өнер ретіндегі ерекшеліктері көрініс табуға тиісті. Міне, сондықтан да музыка сабақтарында педагогика мен музыкалық өнердің одағын жүзеге асыру тәсілдерін Мұндай одақтың қажеттілігін педагог – музыканттардың барлығы бірдей мойындайды. Сонымен бірге музыкалық білімнің заманауи тәжірибесі мен теориясында сабақты музыкалық – педагогикалық туынды ретінде жасауда режиссура маңызды міндет атқарады. Соңғы жылдары көркемдік жиынтықтағы оқу пәндерінде «педагогикалық режиссура», «сабақтың режиссерлік қызметі», «сабақ режиссурасы», «мұғалім мінез-құлқының режиссурасы» сынды ұғымдар айтылып жүр. Бұл ұғымдардың барлығы педагогикалық техниканың режиссура арасындағы жанасулардың көптеген нүктелері жайында дәлелдейді [4].

Сонымен бірге педагогикалық режиссураны қолданылған формалар немесе аяқталған дидактикалық жиынтық ауқымындағы пелагогикалық үрдістің белгілі көркемдік бірлігіне иелік ететін үйлесімді тұтастықты жасау өнері ретінде қарастыру ұсынылады. Режиссураны жүзеге асыру «материалды талқыға салу» бойынша бір біріне ұқсамайтын нақты өткізіліп отырған сабақтағы аталған ойды жүзеге асыру. Ниет-бейне бұл–мұғалімнің қиялында туындаған сабақ ту ралы көркемдік – педагогикалық жинақталған түсінік. Онда сабақ туралы тек жалып және барынша маңызды түсініктер байқалады. Сондай-ақ, бұл-оның негізінде мұғалім өзінің сабағын музыкалық-педагогикалық туынды ретінде жасайтын бастапқы «материалдың» өзі [5]. Жүзеге асыру –

бейнесінде ой – бейнеге тән барлық ерекшеліктер сақталып қана қоймайды, олар төмендегі түрлерде нақтыланады:

- нақты музыкалық материалда;
- әдістемелік тәсілдер мен әдістерді іріктеуде;
- іріктелген музыкалық материалды сол немесе басқа бір музыкалық туындымен қатынастағы балалардың мүмкін болатын әсерлерін көрсетумен сәйкестендіруде;
- қатынас пен іс-әрекет түрлері мен формаларының арақатынасында;
- сабақтың шарықтау шегі, мағыналық және сезімдік шарықтау шегін анықтау мен сезімдік жағдайлардың ауысуында;
- мағыналық кезеңдердің реттілігінде;
- оқушылардың музыкалық оқу іс-әрекеттері түрлерінің әрқайсысындағы белсенділік деңгейі мен оның белсенділігін пайдалану тетіктерінде;
- мұғалімнің өзі мен оның оқушылармен өзара қатынасының стильдері мен сипатындағы әртістіктің нақты көріністерінде.

Осылардың нәтижесінде олардың өздермен жасалған музыкалық-педагогикалық туынды ретіндегі сабақты мұғалімнің естуі және авторлық көруі белгілі түрде түзіледі.Сабақтың музыкалық – педагогикалық композициясы бірінші кезекте мазмұн мен формалар бірлігінен тұрады. Сонымен бірге мұнда сабақтың тұтас құрылымымен бірге оның әр бөлігі, сондай-ақ [6], олардың өзара байланысы туралы айтылып отыр.

Әдебиеттер

1. Ж. Б. Қоянбаев, Р. М. Қоянбаев Педагогика. Астана-1998
2. М. Жұмабаев Педагогика Алматы Рауан -1992
3. С. Ш. Әбенбаев Тәрбие теориясы мен әдістемесі. Алматы Дарын -2004
4. Р.К. Дүйсембінова Музыкалық білім беру педагогикасы. Талдықорған, 2006
5. Э. Б. Абдуллин, Е. В. Николаева Музыка мұғалімінің музыкалық- педагогикалық технологиялары Москва- 2005
6. Сағынтаев П., Шәкірбаева А. Бастауыш сыныптарда музыкалық тәрбие әдістері. Алматы: Рауан, 1996

ӘОЖ (37.01.056)

МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИТТІ ДАМЫТУДАҒЫ МҰҒАЛІМНІҢ РОЛІ

Исабекова Г.Т. магистр оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан.

Резюме

В данной статьи рассматривается роль учителя в развитии музыкальной культуры

Музыка-жалғыз өнер,
адамның жүрегіне терең ену,
жандардың тәжірибесін не бейнелей алады"
Стендаль

Жоғарғы оқу орындарында болашақ мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіру мақсатында оқу-тәрбие процесінің мазмұнын жаңғырту қажеттілігі айқындалды. Осы орайда, қарым-қатынас мәдениеті проблемаларын зерттеу әлеуметтік және мәдени дағдарыспен бірдей көтеріліп отырған өзекті мәселелердің бірі екені белгілі. Жалпы болашақ мамандарда қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселесі "мәдениет", "қарым-қатынас". "қарым-катынас мәдениеті", ұғымдарының бірлігі мен ерекшеліктерін қарастырумен тығыз байланысты. Жеке тұлғаның мәдениетін қалыптастыру және дамыту үшін оның ғылыми әдебиеттерде қайнар көздерін, түпкі нәтижелерін анықтау қажет екені байқалды. Яғни психологиялық, педагогикалық тұрғыдан қарым-қатынас мәдениетінің мәні және құрылымы ашып көрсетілуі тиіс [1]. Философиялық сөздікте "мәдениет - сана мен болмыста адамзаттың әлеуметтік мазмұнына қарай адамның әлеуметтік индивид ретінде дамуы; оның таным, қарым-қатынас, іс-әрекет субъектісі ретінде өмір сүру әдісі; жекелік, шығармашылық, әлеуметтік, адамгершілік, эстетикалық жетілуі" деп көрсетілген. Қарым-қатынас адамда шындықтың объектісін танып білудің нәтижелерін, қатынасын психикалық ерекшелік ретінде түсінуге мүмкіндік береді [2].

Білім беру ұйымдарында музыка өнерін түсінуге үйрету қиын, бірақ менің ойымша, біздің басты мақсатымыз-музыканы сүюге үйрету, рухани нәзік адамды тәрбиелеу, қазіргі әлемдегі осындай әр түрлі ақпарат ағынынан тек сыртқы ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманға сай таба білу және жауап бере алу адамның жүрегі. Бұл баланың өзін эмоционалды түрде білдіруге, өзіндік ерекшелігін көрсетуге, қарым-қатынас қажеттілігін қанағаттандыруға мүмкіндігі бар мектептегі жалғыз пән. Сабақта ұжымда сөйлесуге, эмоцияларын басқаруға, басқа пікірді тыңдауға және қабылдауға, ойлауға және өмірден ләззат алуға үйренеді. Ең бастысы, музыка баланың жан дүниесін байытады, оны жоғары моральдық мазмұнмен толтырады.

Менің ойымша, қазіргі музыка мұғалімінің міндеті-жоғары музыкалық мәдениеттің кеңістігін тарылту және оның бұқаралық санаға әсер ету дәрежесін төмендету жағдайында баланың көкжиегін кеңейту болып табылады. Сабақта шығармашылық атмосфера құру жағдайында, балалар армандауға, балалар музыкалық аспаптарында ойнауға, бір нәрсені аяқтауға мүмкіндік болған кезде

қол жеткізуге болады. Менің ойымша Музыка мұғалімі баланы сабақтан тыс уақытта музыкамен сөйлесуге, бәріне шығармашылықпен қарауға итермелеу керек. Өйткені, қазір бастамашыл, шығармашылық және мобильді адамдар сұранысқа ие. Музыка сабағы өмірдің осы талаптарына толық сәйкес келеді. Мен өз жұмысымда жас балалардың тыңдалған музыка туралы өз әсерлерін еркін білдіретіндігін, олар биде және музыкалық аспаптарда ойнауда импровизацияны жақсы көретінін байқадым [3].

Балалардың жасына қарай бұл қабілет біртіндеп жоғалады, олар қатты, инертті, немқұрайды болады, өйткені олар аз оқиды, концерттерде сирек кездеседі, бір-бірімен аз байланысады. Біздің міндетіміз-ойлауға, сезінуге, эмоционалды өзін-өзі көрсетуге, терең тәжірибеге деген қажеттілікті сақтауға, "жанды жұмыс істеуге", өнерді өмірдің қажетті бөлігіне айналдыруға үйрету. ГЭФ талаптарына сәйкес сабақты ұйымдастырудың әдіснамалық негізі-инновациялық технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырылуы мүмкін жүйелі-белсенді төмендегідей тәсілдер бар:

1.Дамыта оқыту технологиясы. Қандай да бір жағдай анықталды. Диалог-әңгіме түрінде мұғалім мен оқушылар өздерінің білімі мен дағдыларын қолдана отырып, оны қалай жеңуге болатындығын талқылайды, музыка әлемінде бұрын белгісіз болған жаңа нәрсені ашады.

2.Ойын технологиясы. Ойын шығармашылықты жақсы ынталандырады. Ойын әдістерінің ішінде мен қолданамын: музыкалық бұрылыстарды, балалар әндерін сахналау, есту қабілетін дамытуға арналған ойындар, ырғақ сезімі, импровизация. Қиял, идеяның тікелей көрінісі, жеңілдік атмосферасы-ойын іс-әрекетінің мәні.

3.Сыни ойлау технологиясы. Сыни тұрғыдан ойлау-бұл білім алу, талдау, бағалау, өз пікірін дамыту тәсілі.

4. Жобалау технологиясы. Сабақта шығармашылық қабілеттерін дамыту сабақтан тыс уақытта білім алушылардың шығармашылық, тәуелсіз іс-әрекетінде жүзеге асырылатын логикалық жалғасын табуы керек. Сабақтан тыс жұмыстарға серпін беру керек [4]. Сабақтан кейін шығармашылық даму мүмкіндігі білім алушыларға мектеп үйірмелерінде: хор, би және сыныптан тыс жұмыстарда "ертегіге бару" сабағында беріледі, онда балалар шығармалардың мазмұнымен танысып қана қоймай, сонымен қатар нақты образдарды қайта жасайды, оқиғаны терең сезінуге үйренеді.ертегі кейіпкерлері арасындағы қарым-қатынас орнатады. Мұндай театр импровизациялары балалардың қиялын, жадын, балалар шығармашылығының барлық түрлерін дамытуға ықпал етеді [5].

Мәдениет компоненті ретінде - білім өз кезегінде мәдениеттің тасымалдаушысы, оның өмір сүруінің, сақталуының, кеңеюінің басты шарты. Этикалық сөздікте мәдениет рухани өмірдің барлық формаларын біріктіру деген сөз. Педагогикалық бағытта әдебиет дегеніміз—адамдардың бірлескен ғылыми, моральдық-әлеуметтік, көркем және техникалық құндылықтар жасаудағы қарым-қатынас жиынтығы адам тұлғасына бағытталған өзін-өзі танып білу немесе рухани белгісі. Мәдениеттің қалыптасуына В.С.Библер

ерекше мән береді. Оның пікірінше, мәдениет - адамдардың қарым-қатынасы мен бір кезеңдегі болмысы, санасының, ойлауының формасы, қайта жаратылу жолдары. Мәдениет иесі деп танылатын тұлғаның өзегі оның руханилығы болып есептеледі. Рухани даму негізінде адамдарға қызмет ету, жақсылық жасау, өзін-өзі тұрақты жетілдіріп отыру арқылы объектіден субъектіге айналуға деген қажеттілік жатыр. Сондықтан жоғары мәдениетті мұғалімнің ерекше сапасы - оның өзін-өзі дамытуға қабілеттілігінде жатыр. Оған қолы жеткен педагог өз оқушыларының шығармашылықпен өзін-өзі дамыту стратегиясын болжай, түзете алады [6].

«Мәдениетті адам» ұғымы педагогикалық тұрғыдан алғанда, адамдардың абыройын жоғары ұстау, өзін-өзі сыйлау, өз күшіне өзі сену, жалтақтамау, сондай-ақ басқалардың пікірін сыйлау секілді бір-бірімен байланысты қасиеттерді тәрбиелеу деп түсінуге болады. Біздің зертеу жұмысымыз үшін жалпы педагогикалық теориялық және әдіснамалық негіздерін қалаған, сонымен қатар тәрбие аспектілерін зерттеген ғалымдар С.Ұзақбаева, А.А.Қалыбекаева, Ж.Асанов, Т.М.Әлсатов, М.Балтабаев, Қ.Бөлеев, С.Ғаббасов, Р.Қ.Дүйсенбиева, Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ.Қалиев, К.Ж.Қожахметова, Ж.Ж.Наурызбай, Ә.Табылдиев, Қ.Ералин, Қ.Болатбаев, және т.б. оқу-тәрбие процесіне байланыстардың теориялық маңыздылығын атап өткен. Қазақ халқының педагогикалық-психоогиялық негіздері А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин, К.Б.Жарықбаев, А.Көбеев, Қ.Бөлеев, Б.А.Альмуханбетов еңбектерінде қарастырған. Эстетикалық білім мен тәрбие беру мақсатында көрнекті ғалымдар Әл-Фараби, Қ.А.Иассауи, Ж.Баласағұни, Ө.Тілеуқабылұлы, Ы.Алтынсарин, Ә.Диваев, М.Көпеев, А.Байтұрсынов, Ш.Құдайбердиев, С.Көбеев, Ж.Аймаутов, М.Жұмабаев еңбектерінде жарық көрген. Уақыт талабына сай әлеуметтік өзгерістер мен қоғамдағы өндірістік қатынастардың дамуы оқу-тәрбие талабы жаңғырып, өзгеріп, дамып отыруына әсер етіп отыр [7]. Бұл тұрғада философиялық, педагогикалық және психологиялық тақырыптағы ғылыми зерттеулер кеңінен арналған. Педагогикалық-психологиялық, ғылыми-теориялық жағынан негізделген әдістемелік мазмұны әлі де тапшы.

Сондықтан бұл мәселе тереңірек зерттеуді қажет ететін, өзекті мәселе екенін дәлелдейтін жағдай. Қазіргі таңдағы жаңа педагогикалық технолгиялар және қазақ ұлттық педагогикасы негізінде оқушылардың музыкалы эстетикалық талғамын қалыптастырудың маңыздылығы және нәтижелігі арта түседі, егер:

-қазақ ұлттық педагогикасы арқылы оқушылардың музыкалық білімін дамыту ерекшеленсе;

-музыка пәні мұғалімінің ғылыми теориясы мен педагогикалық идеяларын қазақ ұлттық негізде ұштастыратын болса;

- қазақ ұлттық педагогикасын дамыту талдаулар.

Оқу-тәрбие үрдісінде қазақ ұлттық педагогикасы құралдары арқылы оқытуда сабақ мазмұндарын халық педагогикасымен байланыстырып демократиялық бағытта оқушыларының музыкалық білімін дамыту басты

идеяға алынды. Қоғамдық құбылыс ретінде мәдениет ұрпақтан ұрпаққа мирас болып қалатын құндылық. Сол себепті мәдениетті игеру - өзара бағыттаушы үрдіс. Мәдениет дайын ақпаратты жай қабылдау барысында емес, тұлғамен қарым-қатынас орнату немесе сөйлеу кезінде беріледі. Мәдениет бұл қашанда ынтымақтастықтағы шығармашылық, мәдениетті жеткізу құралы – қайталанбас тұлға және тұлғалық қарым-қатынас субъекті [8]. Мәдениет және іс-әрекет тарихи қалыптасқан қатынас категориясы. Мәдениет «іс-әрекеттің әмбебап сипаттамасы», бағыттылықпен приоритетті түрлерді айқындап, бейне тудыру мен тірегі, ал адам ондағы субъект. Ғалымдардың пікірінше мәдениет адамның өзгеруі мен шығармашыл тұлға ретінде қалыптасуы (Е.М.Бабасов және т.б.). Музыкалық білім беру ісін мәдениет моделі ретінде дамыту мақсаты оның үйлесімділігі мен тұтастығын қамтамасыз етеді. Музыкалық білім беру саласындағы зерттеулер осы бағытты айқындайды. Мұндай бағытқа Н.А.Терентьева мынадай сипаттама береді: бұл интегративті тәрбие беру жүйесі, музыкалық жасампаз да ізгілікті мәнін рухани практикалық тұрғыда тану үрдісі, ол тұлғалық құндылықтар ұстанымдарды мәдениетпен қоғамға деген эстетикалық қатынастарға теңестіру [9]. Демек, музыкалық білім беру тұжырымдамасындағы мәдениет өз табиғатында әмбебапты, өйткені онда әртүрлі көркем өнер бағыттары мен ағамдар ұштасқан, ол өз мезгілінде музыка өнерінің коммуникативтік қызметін айқындайды (О.А.Апраксина, т.б.).

Басқаша айтқанда мәдениет тұжырымдамасы көркемдеу эмоциялау тәсілдері мен жолдарын анықтап, саналы да бағытты әрекеттер заңдылықтарын айқындап, оқыту мен тәрбие беру үрдісін танытады да тұлғалық іс-әрекетті дамыта отырып, өнердегі шығармашылықтың бастамасы болмақ [10]. [Музыка әлемінде №2, 2006. «Проблемы муз.пед.образования» А.Момбек.]. Бұл зерттеу жұмысымызда біз «мәдениет» ұғымның мәселелері мен музыка мен өмірдің байланысы, ұқсастық және айырмашылық, музыкалық материалды іріктеу және т.б. тәрбиелеу мазмұнының құрылымы, музыкалық құралдар арқылы оқушылардың музыкалық мәдениетін қалыптастыру ұстанымын қарастырдық.

Әдебиеттер:

1. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. - М, 1987
2. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. - М., 1996
3. Сейтешов А.П. Профессиональная направленность личности: теория и практика воспитания. - Алматы, 1990. - 332 с.
4. Орынбеков М.С. Казахстанская философия в канун XXI века. -Алматы, 1998.
5. Әділбекова Х.К, Қазіргі қоғамдағы мұғалімнің рөлі. - Алматы, 2003.
6. Дүйсембекова Ш.Д. Мұғалімнің жеке тұлғасы және оның кәсіби мәдениеті. - Семей, 2005.
7. Ахметкәрімов. Қ. Мұғалімнің кәсіптік мәртебесі және беделі туралы ой. //Қазақстан мектебі. - Алматы, №9, 2003.
8. Ұзақбаева С. Балаларға музыкалық-эстетикалық тәрбие беру. Алматы. Мектеп. 1988
9. Дүйсенбінова Р.К Музыкалық білім беру педагогикасы. Талдықорған -2006
10. Н.Р. Белова, Т.П. Кононович. Мягкая игрушка. – М.: Рипол Классик, 2007.

УДК 37.013

ЖАНР ПОЭМЫ В ТВОРЧЕСТВЕ КАЗАХСКИХ КОМОЗИТОРОВ

Маликаждарова А., гр. 1403-31,
Научный руководитель – **Куленова И.М**., к.филос.н., и.о.доцента
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

Түйін

Мақалада Қазақстан композиторларының симфониялық және фортепианолық шығармашылығындағы поэма жанрының қалыптасу мәселелері қарастырылады.

Поэма – как один из самых распространенных жанров европейской музыки, складывается в эпоху Романтизма. Отсутствие строгих закономерностей, эмоциональность высказывания привлекает композиторов. Создателем этого жанра по праву считается Ф. Лист, обозначивший термином «симфоническая поэма» целый ряд крупных инструментальных сочинений. Различные по характеру и тематике, поэмы Листа имеют общие для данного жанра черты: все они произведения программные, написанные в свободной одночастной форме с четкой сквозной логикой развития единой музыкально-поэтической идеи.

Поэма – это музыкальный жанр,получивший признание у казахских композиторов. Импровизационность, лежащая в основе традиционной казахской музыки, свобода и полетность мысли, изображение бескрайних степей Казахстана, подражание звукам природы, возможно, показать с помощью жанра музыкальной поэмы. Все эти предпосылки послужили созданию целого ряда музыкальных поэм казахских композиторов для разных составов исполнителей. К поэме обращаются основоположники казахской музыки: Е.Брусиловский, А.Жубанов, М. Тулебаев, К.Кужамьяров, Н.Мендегалиев. Эстафету в развитии жанра поэмы продолжают и представители молодого поколения композиторов: А.Раимкулова, Ж.Тезекбаев, Б.Баянхунов.

В поэмах казахстанских композиторов присутствует незримый рассказчик. В композиции имеются эпический зачин и заключение-эпилог, обрамляющие основной раздел. Именно с зачина начинается фортепианная “ Легенда о домбре” Н.Мендыгалиева. В Казахстане композиторская музыка начинает развиваться в 30-е годы. XX столетия.Первые симфонические произведения появляются в 1943 году. Это было сложное для страны военное время. В эти годы содержание многих поэм были посвящены крупным историческим личностям, Родине. Например: “ТулегенТохтаров”, Б.Ерзаковича, “Амангельди“, В.Великанов, “Лирическая поэма памяти Абая“,Е.Брусиловского, “Казахстан“, М. Тулебаева. Для казахских музыкальных поэм избирались сюжет народных сказаний и легенд: (Аксак Кулан)Г.Жубанавой, (Ризвангуль(имя девушки)) К.Кужамьярова, образы великих героев “ Амангельды“ В.Великанова. В поэмах композиторы стремились сочетанию музыкальных форм с фольклором.

При помощи цитирования фольклора достигнута яркая национальная определенность и конкретность образов в лирической “поэма памяти Абая“

Е.Брусиловского, с которой начинается история жанра в казахской музыке. Это произведения является не просто портретом великого поэта-мыслителя, но и новым симфоническим “прочтением“ творчества Абая. Характеристикой образа казахского философа, его музыкальным символом служит мелодия казахской народной песни “Видел я, буря сломила берёзу “.

Казахстанские композиторы создают поэмы непрограммного типа. Этот вид многочислен в камерной музыке. Например, поэма для камерного оркестра К.Кужамьярова, поэма для скрипки и фортепиано В.Великанова.

Казахстанские композиторы широко использовали свободное претворение особенностей народной музыки. К сочинениям того типа относятся поэмы М.Тулебаева, передающие общее представление о родных степях и просторах. Это торжественные поэмы “Казахстан“ и “Той“.Поэмы М.Тулебаева отмечены органичным синтезом эпического и лирического начала, характерного для данного жанра.

Жанр поэмы занял особое место в казахской фортепианной музыке. Поэма-соната “памяти Абая“ для фортепиано, посвящена великому акыну и философу Абаю Кунанбаеву. В репертуаре пианистов Казахстана есть поэма “Легенда о домбре“ Н.Мендегалиева. Национальным характером проникнута поэма – уран(гимн) Е.Брусиловского.

Для поэм казахстанских композиторы избирают разные исполнительские составы. В творчестве казахских композиторов имеются симфонические вокально-хоровые и камерные поэмы. “Поэма о жизни” Е.Брусиловского написана для струнного оркестра, есть и поэмы для сольных инструментов, поэмные сочинения для фортепиано и скрипки. Первые поэмы для казахских народных инструментов появились после возникновения оркестра в 30-е годы прошлого столетие. Главной в позиции поэмы среди других видов музыки объясняется спецификой жанра, его свободой. Произведения казахских композиторов опираются на народные сказания, легенды, исторические сюжеты, образы, которые раскрываются по-новому в разных художественных развитиях. Поэма в казахской музыке с казахскимижанрами-жыром, кюем-легендой, дастаном. Так как поэма-жанр поэтический, характерная черта в музыке её программность. Повышенный эмоциональный фон поэмы, её драматический накал, исследователь О.Соколов объясняет наличием конфликта в поэмных повествованиях, «Трагическим столкновением героя с объективными жизненными обстоятельствами».

Жанр поэмы в Казахстана трактуется как лирико-эпический. Особенность его проявляется в национальном колорите образного содержания, в использовании тематизма казахского фольклора и народных инструментов.

Литературы

1.Досаева. А.Ж Казахская фортепианная музыка. Алма-Ата, 1991
2.Измайлова.ЛЕркегалиРахмадиев. Астана: Елорда, 2000
3.Кетегенова.Н. Жанр симфонической поэмы в творчестве М.Тулебаева. Алматы, 1999
4.Карина. К.Кужамьярова. М:Сов, композитор, 1980

5.Соколов.О. Морфологическая система музыки и её художественные жанры. Нижний Новгород, 1994

ӘОЖ

ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТӘСІЛ НЕГІЗІНДЕ ЕРКІН СТИЛЬДЕГІ ЖЕТКІНШЕК КҮРЕСКЕРЛЕРДІҢ ДАЙЫНДЫҒЫ

Алтынхан Н.С., Рсымбетов М.Б.
Магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Испандиярова А. М.

Резюме

Спорт создает не только большие возможности для физического развития и спортивной зрелости, но и привлекательность занятий спортом, высокую потребность в физических и психических силах, широкие возможности для развития индивидуального сознания и духовного облика. Конечный результат достижения воспитательных целей зависит не только от самого вида спорта, но и от социальной направленности всей системы воспитания и развития. В этом образе воспитательный потенциал спорта не решается сам по себе, он реализуется через систему воспитательно-ориентированных отношений, накопленных в сфере спорта. В составе социально-педагогической системы спорт является действенным средством физического воспитания, а в результате борьбы становится важной составляющей трудовой и воинской службы. Точно так же казахская борьба имеет большое значение в развитии спорта в стране.

Күресті бабаларымыз қастерлеген, ақсүйектер спортына балаған. Кешегі XIII ғасырда Шыңғысханның жарысына енген ережеде күрестен елдің жеңімпаз балуанына сол кездегі ең жоғары, талантты әскери қолбасыға берілетін “Тархан” атағымен бара-бар құқықтар берілген. Оған орасан зор сыйлықтардан бөлек бас балуанның тоғыз ауыр күнәлары кешірілетін “пайза”, яғни рұқсатнама берілген. Мұндай зор атаққа б.д.д. 539 жылы даңқты Кир патшаның Вавилонды алу жеңісіне арналған әлемдік спорт ойындарында сақ патшайымы Тұмар (Томирис) ханымның жұбайы, қасиетті сыр бойын жайлаған елдің ұланы, Рүстем күрестен грек, парсы балуандарының жауырындарын жер иіскетіп, әлемдік бас балуандықты жеңіп алған [1]. Нақтылы дерек көздерінен алынған бұл мәлімет біздің халқымыздың әлемдік Халықаралық жарыстағы жеңісі болуы мүмкін. Қазіргі заманғы танымал спортшыларымыз олимпиада ойындарының әлем біріншіліктерінің жеңімпаздары Жақсылық Үшкемпіров, Шәміл Серіков, Дәулет Тұрлыханов, Қабден Байдосов, Амангелді Ғабсаттаров, Мәлік Нәдірбековтер өздерінің даңқты жолдарын қазақ күресінен бастаған. Қазақ күресінің үздік әдіс-тәсілдері орыстың “самбо” күресінің негізгі үлгісіне енген. Күреспен шұғылданған жас жеткіншектер, дзю-до, еркін күрес, грек-рим күресі сияқты олимпиада ойындарына енген күрес түрлерін тез меңгеруге алғы шарт жасайды. Күресті әлемнің 60 елі мойындап отыр. Күресу қазақтың қанымен келген, жүрегіне жақын спорттың асылы. Мұнда ұлттық рух, туған топырағына, еліне деген сүйіспеншілік, ел намысы үшін өз ар намысын құрбан ету сияқты патриотизм бар.

Қазіргі таңда елімізде қазақ күресін әлемдік бәсекеге лайықты спорт түрі деңгейінде дамыту басты мақсатқа айналып отыр. Күш пен әдіс-тәсілдерді бір сөзбен айтқан да, күш болмаса әдіс-тәсілдің, әдіс-тәсіл болмаса күшті

қолданудың бәрі бекер болғаны және жеңіске жетудің жүзеге асырылуы да мүмкін емес. Сондықтанда қазақ күресімен шұғылданбас бұрын маман жаттықтырушы шұғылдануға талап білдірушілердің денсаулық жағдайын медициналық тексеруден өткізуі тиіс. Жақсы балуан дайындап шығару үшін жанкештілікпен тер төгіп, тиянақты жаттығумен үздіксіз жаттығу жасау қажет. Білікті бапкер оқыту-жатығу жүйесін күнделікті жүйелі түрде жетілдіре отырып, әр шұғылданушыны үлкен жүктемелерді меңгеруге дайындауы тиіс. Яғни, бұл кілем үстіндегі белдесулер жоғары қарқындылықта өтетін болғандықтан ұзақ уақыттар жүйелі түрде жаттығу қажет [2]. Осы заманғы белдесулерде жаттықтырушылар мен мамандар назарының шапшаңдық, күш және қарқынды төзімділікті дамытуға аударылуы өмір тәжірибелерінен туындаған қажеттілік. Жылдамдық-күш қызметі жұмыстарын орындаумен байланысты балуандардың бұлшық еттері жақсы дамыған болуы тиіс. Жаттықтырушылар оқу жаттығу сабақтарында жалпы және арнайы дамыту жаттығуларын іріктеп, таңдап алуы қажет. Әсіресе мойын білігі, иық иіні, шынтақ, тізе мен аяқ басы буындарының бұлшық еттерін дамытып, бекітуге ерекше назар аударуы тиіс. Сондықтан да қазақ күресімен шұғылданушы жасөспірім балуанға әдіс-тәсілдерді жетілдіруге бағытталған жұмыс жасауы үшін, алдымен қозғалыстың үйлесімді әрекеттерін үйреніп, оны одан әрі жетілдіру, қозғалыс шапшаңдығын дамыту және оны дағдыға айналғанша жетілдіруді қамтамасыз ету, және оның негізінде жекелеген әдіс-тәсілді және қозғалыс әрекеттерін көп рет қайталау кезеңі жатыр. Әрбір жаттығуды қайталау сыртқы үйлесімді орындалу бейнесімен өтілген алдыңғыларына ұқсас болғанымен, барлық уақытта өзінде жаңа үйренген, жаңа бөліктің мазмұнын береді. Атап айтқанда, мұнда жаңа қозғалыс әрекетінің біртіндеп қалыптасуының кепілі, кілті жатыр. Тұтас қайталау кезеңін мақсатқа сәйкес шартты түрде екіге бөлеміз:

1) Қозғалыс (икемділігін) біліктілігін қамтамасыз ету.

2) Қозғалыс (икемділігін) біліктілігін жетілдіру.

Қозғалыс біліктілігінің пайда болу сатысы қозғалыс икемділігінің негізгі түрінің бірінші бастапқы қалыптасуын қамтамасыз етеді, ал әрекетті орындау қозғалыс икемділігінің қалыптасуының өзіне тән белгісі. Жоғары сатыдағы қозғалыс біліктілігіне кезегімен өтетін қозғалыс дағдысын қалыптастыруды қамтамасыз ету жатады. Міндетке сәйкес педагогикалық жүйенің бұл кезеңі келесі екі сатыға бөлінеді:

1) Қозғалыс дағдысының пайда болуы;

2) Қозғалыс біліктілігінің жоғары тәртібінің қамтамасыз етілуі [3].

Жетілдіру кезеңінде барлық әдістер кешені қолданылады, алайда бүтіндей үйрету, жарыстық және ойындық әдістері әр түрлі үйлестікте және түрлері басты орын алады. Бір уақытта көру және есту бағдарларын пайдалану көлемі тарылады, бірақ қозғалысты сезіну рөлі артады. Балуандардың күресу тәсілдерін жетілдіруде оқытып үйретудің екінші және үшінші кезеңінің

негізінде қозғалыс әрекетін көп рет қайталау жүйесі жатыр. Соңғы кезең үшін қайталау мәселесінің ерекше маңызы бар: көп рет қайталаған дұрыс, бірақ көп қайталау шексіз емес, ол ақылға сыятындай дәрежеде шектелуі тиіс.

Қазақ күресі тәсілдерінің жалпы негізі балуанның әдіс-тәсілдік, сол сияқты жан-жақты дайындығы және ерік күші мүмкіндіктерін шебер пайдалану болып табылады. Мұның өзінде жарыстардағы нақты жағдайларда қарсыласының ерекшеліктері де есепке алынады. Күрестің әдіс-тәсілідері әдіспен қоса алғанда балуанның спорттық шеберлігінің негізі болып табылады. Балуандар мен жаттықтырушылардың бірлескен шығармашылығы арқасында күрес тәсілдері ұдайы жетіліп, арта түседі. Әдіс-тәсілерді ұдайы жетілдіріп, байыта түсу әдіс-тәсілдік шеберлікті арттырудың міндетті шарты. Егер балуан белдесу барысында ең болмағанда бір жаңа әдіс қолдана алатын болса, онда соған сай оның әдіс-тәсілдік әрекетінің аясы да кеңи түседі. Балуандардың әдістік-тәсілдік дайындығының жан-жақты болу қажеттілігі жөнінде айтқанда, біз олардың әр түрлі топтағы бағдарламаларды мінсіз меңгере алулары, шабуылға шыққанда жиі қолданылатын әдістерге қарсы тәсілдер қолданулары, сондай-ақ қарсыластың барлық шабуылдарынан қорғана алулары қажеттігін есте ұстау қажет Егер балуан қандай болмасын бір қарсыласының негізгі әдісінен қорғана алмайтын болса, оның әлсіз жерін біліп қалған қарсыласынан сөзсіз жеңіліп қалатындығын күні бұрын ақ айтуға болады. Жоғарыда айтып кеткендей балуанның әдіс-тәсілдік мүмкіндіктері көбінесе оның дене күші қабілетіне байланысты. Жаттығу кезінде балуандардың ет қызметін ғана бақылауға алып қоймай, олардың қан айналым және жүйке жүйесіне де мән берген дұрыс. Тыныштық күйде жүрек соғу жиілігі балуандарда минутына 60-65 рет. Жүрек көлемі жоғары дәрежелі балуандарда Ю.А.Борисова және Г.С.Туманян зерттеулерінің нәтижелері бойынша орта есеппен 953 $см^3$-ты құрайды. В.Л.Карпманның мәліметтері бойынша балуандарда бұл көрсеткіш 953$см^3$-қа тең (жеке спортшыларда 719-1248 $см^3$). Балуандарда жүрек көлемі дене салмағына және бой ұзындығына байланысты. Жүрек соғу жиілігі балуандарда белдесу кезінде жұмыстың қуатына байланысты минутына 170-200 ретке жетеді. Балуандарда жаттығу сабақтарында жүрек соғу жиілігін телеметриялық тіркеу қарсыласын лақтыру кезінде жүрек ырғағы минутына 180-190 ретке дейін өсетінін көрсетеді. Балуанның тәсілдік жағынан даярлануы әдістік әрекеттерді, айқастарды жүргізудегі, сондай-ақ жарыстарға қатысқандағы біліктілігіне, шеберлігіне және дағдыларына байланысты [4]. Спортшы күресудің әдіс-тәсілдерін спорттық жаттығу ұстанымына сай ұдайы зерттеп, жүйелі және дәйекті түрде жетілдіріп отыруы тиіс. Әдіс-тәсілдерді меңгеріп, жетілдіру жолында жұмыс жүргізгенде жаттығушылардың сол материалдың мәніне қаншалықты терең бойлағандығының маңызы үлкен. Сондықтан-да күрес әдіс-тәсілдеріне үйреткенде жаттығушылардың шығармашылық белсенділігі мен инициативасын ұдайы арттыру, өзінің әрекеттерін сын көзбен және бүге-шігесіне дейін талдау, әдіс-тәсілдік тәжірибесін тұжырымдау қабілетін дамыту қажет. Егер балуан тапсырманы немқұрайды орындай салатын болса, белсенділік және инициатива көрсетпесе, бұрын жинақтаған

тәжірибесін пайдаланбаса, ондай спортшы бәсекелерде жоғары нәтиже көрсете алмайды, яғни күрделі әдіс-тәсілдік міндеттерді өз бетінше шешуге оның қабілеті жетпейді. Өзі жоспарлаған әрекеттерінен қандай болса да ауытқыса (ал мұның өзі жарыста жиі кездеседі), спортшы саса бастайды, қиын жағдайдан амал тауып шыға алмайды, сөйтіп жеңіліп қалу қаупіне ұшырайды. Инициативасы мол, шығармашылық оймен қимылдайтын балуан тез арада әдіс-тәсілдік тәжірибе жинақтап, оны ұдайы байыта береді. Егер жаттықтырушы балуанды оның өресі жетеді деген барлық жағдайда да өз бетінше шешім қабылдай алатындай етіп үйретсе, егер оны жарыстардағы белдесулерде және жарыстарда кездесетін қиын жағдайлардан өз бетінше жол тауып шығуға баулыса, онда оның шығармашылық белсенділігі артып, спорттың шеберлігі шыңдала түседі. Осы мақсатпен балуанның өздегенін шығармашылық жұмыс істеу формасын (әдебиеттерді оқу, үйде әртүрлі тапсырмаларды орындау) кеңінен қолданған жөн [5].

Сонымен қатар, күреспен шұғылданушыларды күнделікті және жарыстарға қатысқандығы жайлы күнделігіне жазып жүруге үйретіп, дағдыландыру керек. Егер жаттығу сабақтары кезінде видео қойылымдар (фильмдер), сондай-ақ жеке жарыстар хроникасы, кинограмма, т.б пайдаланылатын болса, әдіс-тәсілдерді меңгеру және жетілдіре түсу едәуір оңай болады. Сондай-ақ жарыстарға көрермен ретінде қатысу, аса күшті шеберлердің, қарсыластарының жаттығуын көру де едәуір пайда береді. Осының барлығы палуанға әртүрлі әдістік және тәсілдік әрекеттерді тереңірек талдауға, сөйтіп оны бүге-шігесіне дейін білуге, ол жөніндегі өзінің түсінік аясын кеңейте түсуге мүмкіндік береді. Тәсілдік даярлықтың әртүрлі әдістері мен құралдарын жаттығып жүргендердің жеке басының ерекшеліктерін ескере отырып пайдаланғанда ғана балуандардың қажетті сапаларын дамытуда жеңістікке жетуге болады. Қазіргі заманғы өскелең өмір талабы жағдайында спорт түрлерінен, оның ішінде қазақ күресінен болашақ жаттықтырушы мамандар даярлауда болашақ мамандар дене шынықтыру мен спорттың теориясы және әдістемесі, анатомия, физиология, биохимия, дене жаттығуларының биомеханикасы, спортменеджменті, педагогика және психология сияқты қатарлас пәндерін оқып, білуі және олармен спорттық жаттығуды үйлестіруі тиіс. Әрбір отанын сүйетін, елінің патриоты, кәсіпкер азаматтар қазақ халқының ізгі дәстүрлерінің бірі, ұлттық қазақ күресін дамытуға ат салысуы тиіс. Сондықтан қазіргі таңда ұлттық қазақ күресінің көсегесін көгерту, сонымен бірге әлем мойындайтын спорт түріне дәрежесіне жеткізу үшін жан-жақты кәсіби дайындықтан шеберлік дағдыларын меңгерген білікті мамандар дайындау – дене мәдениеті ЖОО педагогикалық ұжымдарының басты міндеті.

Қазақ күресін дамытуда мына төмендегі міндеттерді қарастырдық:

1. Қазақ күресімен шұғылданатын балуандардың күш қабілеттерін дамытудың ғылыми-педагогикалық негіздерін саралау;

2 Қазақ күресімен шұғылданатын балуандардың күш қабілеттерін дамыту дайындығының әдістемелік бағдарларын көрсету;

3. Жоғары оқу орны студенттерінің болашақ қазақ күресінен жаттықтырушылық мамандығына кәсіби бейімделуін ұйымдастырудың педагогикалық іс-шараларының негіздерін қалыптастыру;

4. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, болашақ қазақ күресінің жаттықтырушысы мамандарын даярлаудың үйлесімді жүйесін жасаудың ғылыми-практикалық әдістемесін дайындау [6].

Жоғары оқу орындарында, балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері бөлімдеріндегің және жалпы білім беретін орта мектептеріндегі спорт секцияларындағы оқу-жаттығу сабақтары оқу-тәрбие процесінің бөлінбейтін бөлігі болып есептеледі, сондықтан, қазақ күресі арқылы олардың дене мәдениетін қалыптастыру, жаттықтырушылық қызметінде жоғарғы оқу орнын оқыған жылдарында меңгерген шеберлік дағдыларын біліктілік пен дағдыларын іс жүзінде қолдану, дәрежелі спортшылар даярлауда педагогикалық шеберліктерін жетілдіру өскелең өмір талабы.

Президентіміздің болашақ ұрпаққа салауатты өмір салтынна сихататтауы бізге Үлкендем беріп, өз күшімізді аямай балаларға спорт өнерінің талай қырын танытып, келекшекте өз Отанына деген сүйіспеншілігін арттыратын, халқының намысын қорғайтын азамат тәрбиелеу осы қағидаға бар күшімізді салуға бел байлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жандарбеков Б. «Томирис». «Жалын» баспасы 1989ж.
2. М.Болғанбаев.Қазақтың ұлттық СПОРТ түрлері. - Алматы1985ж
3. Қазақша күрес (Ұжымдық жинақ) Алматы: Қ.А.Зақпарат 2002-32 бет.
4. Г. Ильясова Спорт түрлерінің физиологиясы (оқу құралы) - Түркістан 2004ж.
5. С.М.Вайцеховский. Жаттықтырушы (книга). «физкультура и спорт»
5. С.М. Вайцеховский. Жаттықтырушы (книга). “Физкультура и спорт” баспасы, – А., 1971.
6. Ә.К.Әбділлаев. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. Кентау 2007ж.

ӘОЖ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОЛИМПИАДАЛЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Басынбеков Қ. М., Алтынхан Н. С.
Магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Испандиярова А. М.

Резюме

Возникновение физической культуры и спорта в Казахстане относится к глубокой древности. Археологические исследования и письменные данные показывают, что в начале новой эры на территории современного Казахстана существовали древние поселения. Имели свою культуру и письменность древние тюрки - тюргеши, огузы, карлуки, кимаки, кипчаки и другие. Конечно, по тогызкумалаку стали проводить соревнования всадников и лучников.

Оңтүстік Қазақстан облысындағы көне қалашықты (б.з.б. 3-4 ғғ.) қазу кезінде тоғызқұмалақ ойнауға арналған мүсіншелер табылды. Тараз қаласының маңында жартастағы суреттердің арасынан тоғызқұмалақ ойынына арналған тақтайшаның бейнесі табылды. Ал Тамғалытас трактінде садақшылар мен салт аттылардың жартастағы суреттері бар. Шамасы, сол кездің өзінде-ақ ежелгі түріктер ерекше мән берген дене тәрбиесінің халықтық жүйелері болған сияқты, өйткені олар басқа нәрселермен қатар жақсы физикалық және психологиялық дайындықты қажет ететін жауынгерлер мен мәңгілік саяхатшылар болған. Сірә, бұл ұлттық спорт түрлерінің алғашқы бастамалары болса керек, өйткені олар негізінен табиғатта қолданылған, бұл көне түріктердің көшпелі өмірінде өмірлік маңызы болды.

Археологиялық олжалар – көшпелілердің жүйрік аттарды дайындаудың жоғары деңгейіне қол жеткізгенінің дәлелі, ол жан-жақты зерттелген және тексерілген әдістеме, көп жылдық тәжірибе негізінде пайда болды. Ал жарыстың ойын-сауықтары қоғамның барлық мүшелеріне қуаныш пен ләззат әкелді. «Тарих атасы» Геродот, Плутарх, Страбон, Византиялық Менандр Протектор, қытайлық Сюань Цзянь, Ибн Хуакалдың араб деректерінен, саяхатшылар Маркодан олардың физикалық жетілдіруге мән бергені туралы көптеген растауларды табамыз. Поло, Рубрук, Карпини, жерлесіміз Әбілғазы мұрасында.

668 жыл. Шығыс Рим империясының астанасы Византияда император Юстинианның төрт жылдық билігінің салтанатты мерекесі ұзақ сапардан жүзі тозған қатал шабандоздардың басып кіруімен күтпеген жерден үзілді. Шабандоздардың басшысы: «Біз Тұран елінен келген елшілерміз.

Біз түркілер қағанымыз Бумынның хабарын әкелдік. Біздің сапарымыздың мақсаты – Шығыстың Батыспен елдеріңіз арқылы саудасы». Осы кезден бастап, аңыз бойынша, Жібек жолы Қытайдан қазақ даласы, Византия арқылы және одан әрі Еуропаға өте бастады.

Содан кейін Юстиниан өзінің вассалы соғды сатрапы Маниахты түріктерге жібереді. Маниах қайтыс болғаннан кейін Земарх Византия елшісі болады.

Земарх қаған Бумынға (Дизабул) келгенде, билеушінің штаб-пәтеріндегі ордасы Алатау тауының етегінде болатын. Земарх былай деп жазады: «Қағанның қол астындағылар – тамаша атқыштар, шабандоздар, ыстыққа да, суыққа да бірдей төзімді жауынгерлер».

18 ғасырда қазақ даласын аралаған ағылшын көпестері Томпсон мен Гогга, неміс этнографы Паллас, грек географы Георги, швед ботанигі Фальк, грек Берденес қазақтардың тұрмыс-тіршілігін, қай жерде төлегенін жан-жақты сипаттаған. дене тәрбиесіне көңіл бөлу. Жануарлардың астрагалдарын қолданатын ойын («асық-алчики»), тоғызқұмалақ ойнауға құштарлық, ат спорты ойындары – аламан бәйге, сайыс, қыз-қу, көкпар кейіннен ұлттық спорт түріне айналды. Олар көшпелілердің физикалық ғана емес, психикалық және рухани дамуының да өсіп келе жатқан қажеттіліктерін айғақтады. Бұл ойындар мен дене жаттығуларының барлығы қазақтардың ұлттық дене тәрбиесі жүйесіне енді [4, б.672].

Қазіргі Қазақстан территориясында 5-6 ғасырларға қарай экономикалық және әлеуметтік қатынастарда дамыған бірқатар ірі қалалық елді мекендер пайда болды. Олар ең жоғары таңға 9-11 ғасырларда жетті. Ол кезде мұнда әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни, Исмаил Жаухари және т.б. сияқты ұлы ғалымдар мен ойшылдар еңбек етті, олардың сыртқы әсерлермен себепті байланысы қарастырылды. Әл-Фарабидің идеяларын Шығыстың тағы бір көрнекті философы және табиғат зерттеушісі Әбу-Әли Ибн-Сина одан әрі тереңдетіп, тереңдетіп дамытты. Оның «Медицина ғылымының канонында» бұл дене шынықтыру жүйесі ретінде, оның негізгі міндеті адам денсаулығын жақсарту болуы керек еді. Ол бұл мақсатқа жетудің ең жақсы құралы ретінде дене жаттығуларының халықтық түрлері: күрес, жұдырық тарту, садақ ату, жаяу жүру, атқа міну деп есептеді. Әбу-Әли Ибн-Сина адам денесінің физикалық және психикалық күйінің ажырамас байланысы туралы ойларын білдірді. Сол уақыттан бері атақты ойшыл ақынның «Құтағду білік» атты философиялық-дидактикалық поэмасының үш нұсқасы сақталған. Онда көшпелілердің өмірі мен аңшылық әдеттері туралы мәліметтер бар. Ал көшпелілер арасында бату аулау, өздеріңіз білетіндей, шаруашылық мақсатта ғана емес, сонымен бірге дене шынықтыру, далалық іс-шараларға және болашақ ұрыс жекпе-жектеріне дайындық, күш-қуатты, төзімділік пен ептілікті тәрбиелеудің бір түрі болған. Сол кезде түптеп келгенде қалыптасқан ең көне спорт түрлері қазақша күрес – белбеу күресі, аламан бәйге – алыс қашықтыққа жарысу, қымыз алу – жерден әр түрлі ұсақ заттарды толық шабу, жамбы ату – нысанаға садақ ату, сайыс – спорт түрлері. найзалар мен шыңдарда қоршау, қыз қуу-қыз қуып жету, көкпар мен шөвген (ат поло). Көшпелілер арасында тоғызқұмалақ және жануарлардың астрагалдарын қолданып ойнау – асықтар (алшықтар), жекпе-жек түрлері: жұдырықтасу (жұдырықтасу), аударыспақ (жауынгерлік салт аттылар) т.б.

«Шығыс ренессансының» гүлдену кезеңі кейінгі ғасырларда үзіледі.

Қазіргі Қазақстан территориясы, бір жағынан, өздерінің өмір сүру кеңістігін кеңейтуге ұмтылған ірі тайпалық бірлестіктердің көші-қон процестеріне байланысты үздіксіз соғыстар өрісіне айналуда: бұл селжұқтар және моңғол шапқыншылығы, монғолдардың шабуылы.

Екінші жағынан, рулық дворяндардың аралық күресі. 17 ғасырдың аяғы мен 18 ғасырдың басы аралығында Қазақстанның аумағы мен халқы, оның тарихы, мәдениеті, тұрмысы мен дәстүрі Ресей мен бірқатар Батыс Еуропа елдері ғалымдарының зерттеу және зерттеу нысанына айналды. Сол кезден бастап Қазақстанда дене шынықтыру мен спорттың дамуының дәлелдері көбірек болды. Біз оларды көптеген орыс ғалымдарының еңбектерінде кездестіреміз: академиктер С.Крашенинников, И.Фальк, этнограф П.Паллас, тарихшылар В.Татищев пен А.Левшин, Н.Бичурин, Е.Тявашев, А.Еврейнов және т.б. қазақтардың тұрмыс-тіршілігіне тоқталып, олар даланың дене тәрбиесінің табиғаты бойынша бәсекеге қабілетті ашық ойындарға негізделгенін көрсетті. Бұған көп ғасырлық өмір салты, атап айтқанда оның әскери көшпелі құрамдас бөлігі ықпал етеді. Осыдан жылқы культі, өйткені ол көшпелілер шаруашылығының ұтқыр негізі болып табылады. Ат ойындарында

ол шабандозмен бірге белсенді қозғалыс процесіне қатысты. Ойындардың әрқайсысының өз тақырыбы мен идеясы бар мотивациялық сюжеті болды. Олардың бәсекеге қабілеттілігі бәсекелестердің күш-қуатын, ептілігін, тапқырлығын, төзімділігін дамытуға ықпал етті.

19 ғасыр мен 20 ғасыр басындағы қазақтың ірі ағартушылары Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсарин, Ешмұхамед Букин, Ахмет Байтұрсынов, Халел Досмұхамедов, Әлихан Бөкейханов, Сәбит Мұқанов өз еңбектерінде жас ұрпақтың дене тәрбиесіне үлкен көңіл бөлді. Олар адамның физикалық дамуы белсенді психикалық әрекетке әсер етеді, халықтың өзіндік сана-сезімін оятуға ықпал етеді деп есептеді.

Қазақстан Ресейге түпкілікті қосылғаннан кейін далалық өлкеде дене шынықтыру мен спорттың дамуы олардың Ресей империясындағы теориясы мен тәжірибесінің дамуымен қатар жүрді, бірақ өзіндік ерекшелігін жойған жоқ.

19 ғасырдың 70-жылдарында ерлер гимназиялары мен мектептеріне жаңа пән – гимнастика енгізілді. Қазақстанда алдымен Орынборда, кейін Петропавлда 19 ғасырдың соңы мен 20 ғасырдың басында спорт қоғамдары құрылды, олардың мақсаты балалардың дене шынықтыруын дамыту, кейінірек спорт қызметкерлері клубтары болды. Дәл сол кезде Қазақстанда ұлттық спорт түрлерінің үздіксіз дамуымен қатар конькимен жүгіру мен велоспорт, гимнастика, шахмат, футбол, т.б. жанкүйерлер секциялары пайда бола бастады.

Сонымен қатар, Қазақстанда бұқаралық спорттың жаппай дамуы бірқатар факторлармен тежелді. Патшалықтың отаршылдық саясаты түпкі халықтың білім алуына түбегейлі жолды жауып тастады. Қазақ балалары ауыл мектептерінде оқытылды. Бұл негізінен діни мәтіндерді жаттаумен байланысты болды. 1917 жылдың басына қарай ұлан-ғайыр өлке аумағында орыс және орыс-қазақ мектептерінде 19 мыңнан сәл ғана астам бала оқыды, жоғары оқу орындары болмады, арнаулы орта оқу орындары жоқтың қасы. Спорт мектептері туралы не айтамыз: бүкіл Түркістан өлкесінде 1917 жылға дейін дене шынықтыру және спорт нұсқаушыларын дайындайтын бір ғана оқу орны – бірінші дүниежүзілік соғысқа дейін Ташкентте ашылған семсерлесу және гимнастика мектебі деп аталатын оқу орны болды. Оқу ақысы жоғары болғандықтан, қабылдау өте аз болды.

Сонымен, Қазақстанда 20 ғасырдың бірінші үштен бірінде жаппай дене шынықтыру қозғалысының қалыптасуы аса қиын жағдайда өтті [4, 17 б.]. Ең үлкен қиындық спорт кадрларын жүйелі түрде дайындаудың жоқтығы болды. Бұл туралы мұрағат құжаттары да айтылады. Сонымен, Семейдегі бөлімшесінің деректері бойынша 1920 жылы Семейде үш, Павлодарда екі, Өскеменде бір ғана дене шынықтыру нұсқаушысы болған. Басқа қалаларда да осындай үлгі байқалды.

Осыны ескере отырып, 1920 жылдары Семей, Орынбор, Қостанай, Орал, Петропавл, Ақтөбе және Алматы қалаларында әскерге шақыруға дейінгі дайындық және спорт нұсқаушыларын дайындайтын қысқа мерзімді курстар ашылды. Кейіннен Орынбор курстары дене шынықтыру нұсқаушыларын

дайындайтын 1,5 жылдық мектеп болып қайта құрылды. Алматыда ең алғашқы спорттық бейінді арнаулы орта оқу орындары ашылды: 1932 жылы – Қазақ республикалық дене шынықтыру техникумы, 1934 жылы – балалар спорт орта мектебі.

Бірінші кезеңде Қазақстандағы дене шынықтыру қозғалысының дамуы Всеобучтың басшылығымен жүрді, оның қызметінде дене шынықтыру әскерге шақырылғанға дейінгі жастарды әскери қызметке дайындаудың міндетті элементі болды.

1920 жылдан бастап жергілікті органдары жанынан алғашқы дене шынықтыру кеңестері құрыла бастады. Олардың міндеті жастармен дене шынықтыру және спорт жұмыстарын жүргізу бойынша ұйымдар мен бөлімдердің қызметін біріктіру болды. Дене шынықтыру кеңестері әскери спорт клубтарын құруға қатысты, олар өз мәні бойынша негізгі бұқаралық спорт ұйымдары мен барлық жергілікті дене шынықтыру жұмыстарының орталықтарына айналды. Спорттық гимнастика, гір тасын көтеру, семсерлесу, классикалық күрес, волейбол және басқа да спорт түрлерінен көрнекі спорт командалары дайындығы жоғары ұл-қыздардан алынды.

Қазақ спорт қозғалысының дамуының маңызды кезеңі 1923 жылы Республиканың Дене шынықтыру Жоғарғы Кеңесінің құрылып, бұл жұмысты мемлекеттік деңгейге қоюы болды. Қазақстандағы дене тәрбиесін алғашқы ұйымдастырушылар Г.Белоглазов, М.Гуннер, Д.Мурашко, В.Баканов, В.Зимин, М.Жайшыбаев, Е.Колокольников, Х-М. Мұңайтпасов, Х.Мұхамбетжанов және т.б.

Қабылданған шаралар 20-жылдардың ортасында-ақ республикада әртүрлі бұқаралық спорт түрлерінен, соның ішінде халықтық қолданбалы спорт түрлерінен облыстық чемпионаттарды тұрақты түрде өткізуге мүмкіндік берді.

Дене шынықтыру мен спортты кеңінен насихаттауға үлес қосқан теміржолшылар, «Авангард», «Кузнец», «Динамо» және басқа да спорт ұжымдары өткізетін көрнекі спартакиадалар кең өріс алды. 1920 жылдардың ортасында спорттық жарыстардың географиясы айтарлықтай кеңейді. Футбол, баскетбол, теннис, волейбол, жеңіл атлетика, велоспорт және ат спорты, классикалық күрес, ату, бенди, қазақша күрес, қала бойынша облыс біріншіліктері өткізіле бастады. Әйелдер арасында дене шынықтыру мен спортты кеңінен насихаттау мақсатында жеке жарыстар өткізіле бастады: 1925 жылы әйелдер арасында жеңіл атлетикадан Семейде біріншілік ұйымдастырылды, осындай жарыстар Алматы, Петропавл және республиканың басқа да кейбір қалаларында да өткізілді.

Әдебиеттер:

1.Концепция развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025/ Указ Президента Республики Казахстан от 11 января 2016 года № 168 – Республиканский центр правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан, - 2016.

2.Спортивный Казахстан: Энциклопедический справочник/Авторы составители: О.Жолымбетов, А.Кульназаров, -Алматы: Издательство «Арыс», 2004. - С.672, С.394, С.395, С.672, С.17, С.23, С.28.

3. Основы Олимпизма: пер. с англ./Энди Миа, Беатрис Гарсиа. - М.: ООО «Издательство «Рид Медиа», 2013. – С.192, С.15, С.16, С.17, С.18, С.19, С.20, С.21, С.22, С.28, С.30, С.119, С.130 (Библиотека Российского международного олимпийского университета).

4. Олимпийская хартия. Официальный текст [http://www.olympic.org/Documents/olympic_charter_en.pdf]. (Дата обращения 1.11.2017).

5. http://www.olympic.org/ - официальный сайт Международного Олимпийского комитета

6. Томилин, Константин Георгиевич (1947-). Олимпийское движение и профессиональный спорт [Электронный ресурс] : учебное пособие / К. Г. Томилин. - Сочи: СГУ, 2012-.

ӘОЖ

10-14 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚИМЫЛ ҚОЗҒАЛЫС ДАЙЫНДЫҒЫН, ДЕНЕСІНІҢ ДАМУЫН АНЫҚТАУ ЖОЛДАРЫ

Каратаев Т. О., Мамутов А. А.,
Магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Испандиярова А. М.

Резюме

На занятиях по физическому воспитанию у обучающихся формируется физическое и спортивное мышление, готовность совершенствовать свои технические навыки, ориентироваться на время, пространство и игровые условия, творческий подход к решению спортивно-игровых задач. Все это обеспечивает им потребность в поддержании крепкого здоровья, организованной двигательной активности, включении занятий физической культурой и спортом в повседневную жизнь.

Дене тәрбиесі – балалардың мақсатты, сауатты ұйымдастырылған және жоспарланған дене шынықтыру және спорттық іс-әрекеттерінің жүйесі. Дене тәрбиесінің тәрбиелік критерийі – баланың жас ерекшелігіне сай денесінің дамуы: қимыл-қозғалыс сапасы, іскерлік пен дағды, ептілік, төзімділік, жүгіру, тарту, жаттығуларды орындау кезіндегі жүктемеге төтеп беру. Сонымен қатар, дене шынықтырумен жүйелі түрде айналысу, жеке бас гигиенасын ұқыпты ұстау, еңбек пен демалысты нақты ұйымдастыру, тән мен жанның бос уақытын өткізу, зұлымдыққа төзбеу принципін ұстану, дене шынықтырудың сұлулығын түсіну, т.б.

Бастауыш мектеп жасында балалардың бойы, дене мүшелері, әсіресе аяқтары тез өседі. Бала жылына екі келі салмақ қосады.

Бұл жаста сүйектер тез қатая бастайды. Бірақ сүйек ұлпасы әлі де органикалық заттарға бай, минералды тұздарға кедей. Сондықтан сүйектер икемді, күшті, әлі толық қатаймаған, шеміршекті болады. Осы ерекшеліктерді ескере отырып, біз жас оқушыларға минималды статикалық жүктемені береміз. Биіктікке секіру, ауыр секіру жаттығуларын бермеуге тырысу керек [1].

Дене шынықтыру мұғалімінің мақсаты:

- Кіші жастағы оқушылардың күш-қуатын арттыру, барлық бұлшықет топтарының үйлесімді дамуын қадағалау, түзу, дұрыс дене қалпын

қалыптастыру, күшті бұлшықет белдеуін құру. Бұлшықет пен сүйек дамуының комбинациясын қарастырыңыз. Ол үшін балаға дұрыс күн тәртібін белгілеңіз.

Мақсат:

- Бастауыш сынып оқушыларын қалыптастыруда сабақта таңертеңгілік жаттығулар мен сергіту жаттығуларының маңызы мен қажеттілігін ашу. Жаттығулардың барысы, орны, түрлері, ерекшеліктері туралы мәлімет беру.

- Балалардың денсаулығын нығайтудағы дене тәрбиесінің рөлін, бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесі пәнінің қажеттілігін, мақсаты мен міндеттерін анықтау.

- оқушылардың дене денсаулығын сақтау, олардың физиологиялық дамуына, азаматтық қасиеттерінің дамуына, қоғамдастық, достық сезімдерінің пайда болуына және ерік-жігерінің қалыптасуына ықпал ету қажеттігін атап өту.

- Балалардың салауатты қоғам болып қалыптасуы мен алдыңғы қатарлы мемлекеттің дамуындағы денсаулығының маңыздылығын, олардың салауатты өмір салтын ұстанатын азамат болып өсуін бастауыш сыныптан бастап қалыптастыру қажеттігін атап өту.

Міндеттері:

- оқушыларды Отанын, халқын сүю рухында тәрбиелеу. Оқушыларды дене шынықтыруға, спортқа, мектептегі тәрбие міндеттерін шешуге бағытталған іс-әрекетке ынталандыру.

- дене шынықтыру сабақтарын сапалы өткізу және бағдарламада жоспарланған материалдардың толық өтуін қамтамасыз ету. Мектеп кестесіне әлеуметтік-сауықтыру шаралары кіреді (мектепке дейінгі дайындық, сабақ кезіндегі «үзілістер», сабақтар арасындағы үзілістер, ұзартылған күн тәртібімен дене жаттығулары).

- Дәрігерлермен байланыста болу. Оқу жылының басында барлық оқушыларды міндетті медициналық тексеруден өткізу. Оқушыларды оқу топтарына бөлу (дайындық, негізгі және арнайы медициналық топтар).

Ескерту. Оны барлық оқушыларға жария етпеу керек.

Олардың денсаулығы мен физикалық дамуын бақылаңыз. Сондықтан осы мәліметтерге сәйкес дене тәрбиесін ұйымдастыру.

- дене шынықтыру сабақтары мен сыныптан тыс жұмыстардың санитарлық-гигиеналық талаптарға сәйкестігін қадағалау.

Жалпы білім беретін және кәсіптік мектепті реформалаудың негізгі бағыттарына сәйкес дене шынықтыру кіші жастағы оқушылардың денсаулығын жан-жақты нығайтады, оларды белсенді өмірге, Отанды қорғауға дайындайды. Бастауыш мектептегі дене шынықтыру сабағының міндеттері:

- оқушылардың денсаулығы мен дене дайындығын нығайту;

- жаттығулар мен ойындар туралы түсінік алу және оларды орындаудың гигиеналық талаптарын білу;

- қозғалыстың негізгі әдістеріне дұрыс негіз қалау арқылы оқушылардың жалпы икемділігін арттыру;

- Қозғалыс сапасын арттыру және денені дұрыс құрастыру;

- Денені дұрыс ұстауды, жаттығуларды тез, әдемі және тиімді орындауды үйреніңіз:

- дене шынықтыруға, спортқа деген ынтасын арттыру:

Бұл мақсаттарға жету үшін дене тәрбиесі жүйесінің барлық түрлері қолданылады. Олардың ең маңыздылары дене шынықтыру сабақтары, сауықтыру шаралары (мектепке дейінгі гимнастика, тамақтану, үзілістер мен сабақтар мен ойындар) және мектептен тыс спорттық іс-шаралар және ГТО кешенінің жас ерекшеліктеріне сәйкес түрлері. Бұл кезде моторикасын жетілдіру үшін үй тапсырмасы да қайталанады. Бастауыш сынып оқушылары да өздері таңдаған мектеп үйірмелеріне қатысады.

Омыртқаның байланыстары мен бұлшық еттері әлсіз, омыртқа арасындағы шеміршек қалың болып келеді. 7 жаста барлық омыртқа айқын білініп тұрады. Қыздарда 7-11, ер балаларда 7-13 жас арасында омыртқаның денесі мен эпифиздерінің арасында жұқа болса да шеміршекті қабат сақталады. Омыртқаралық шеміршектер қалың болғандықтан омыртқалар әлі де өседі, олар 14-15 жаста бекіп, қатаяды. Омыртқа өте икемді, бірақ оқыс жағдайларда қисайып кетуі мүмкін. Сондықтан да осы жас кездерінде әр түрлі омыртқа қисаюлары: скалиоз, лордоз, кифоз байқалады. Омыртқа эпифиздерінің сүйектенуі 18-20 жаста аяқталады.

Балалардың бұлшық ет тканьдарында су көп те, белоктық заттар аз болып келеді. 7-8 жастағы балалардың бұлшық ет тканьдары олардың жалпы салмағының 27%-ын алады. Салыстырмалы түрде қарасақ 18 жастағыларда 40% болады. Бұлшық еттер әлсіз болады, әсіресе, арқа және іш бұлшық еттері ұсақ бұлшық еттерге қарағанда жақсы дамыған. Бұл кезде бала бұлшық еттерінің жұмыс қабілеттілігі төмен болады. Осы бұлшық ет жүйесі ерекшеліктеріне байланысты ұзаққа созылатын статикалық-қозғалыссыз жаттығулар, біржақты жүктемелер, қайта-қайта бір түрлі қозғалыстар беруге болады. Жүктемелерді әр бұлшық еттер тобына ауыстырып беріп, денені үйлесімді дамыту қажет. Жаттығуларды үлкен амплитудамен кіші бұлшық ет тобына көбірек беру керек.

Бастауыш сынып оқушыларының жүректері үлкен, қан тамырларының іші кең, қабырғалары созылмалы болып келеді. Жүрек соғу жиілігі жиі, минутына 50-90 рет соғу төңірегінде болады. Жүректің бұлшық еттері әлсіз, созылмалы. Жүректің жиырылуы кезінде шамамен 25-33 мл қан жүректің сол жақ қарыншасынан қолқа тамырына айдалады. Мұны қанның систоликалық көлемі дейді. Жүрек-қан тамыр жүйесінің осы ерекшеліктеріне байланысты ұзақ қатаю, зорланып ұзақ көтеру, ұзақ тарту, ауыр нәрсе көтеру, қарсылықты жеңу жаттығуларын аз беруге тырысу қажет. Олар орындай алмайтын, бұлшық еттерін қатайтатын көп күш керек ететін, жүрек соғу жиілігі көп жиілеп кететін жаттығуларды байқап беру қажет. [2]

«Бастауыш білім берудің жалпы білім беретін оқу бағдарламалары баланың жеке басын қалыптастыруға, оның жеке қабілеттерін, оқу ісіндегі ірі талпынысы мен алғырлығын: негізгі мектептің білім беру бағдарламаларын кейіннен меңгеру үшін оқудың, жазудың, есептеудің, тілдік қатынастың,

шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі көрсетудің, мінез-құлық мәдениетірің берік дағдыларын дамытуға бағытталған.» Осының бәрін қалыптастыруда, әрине, баланың дені сау болуы керек. Сондай ақ білім туралы заңда « Білім беру ұйымдарында білім алушылардың, тәрбиеленушілердің науқастануын болдырмау, денсаулығын нығайту тән саулығын жетілдіру, салауатты өмір салтына ынталандыружөніндегі қажет шаралардың орындалуы қамтамасыз етіледі» делінген. [3]

Бастауыш мектепте басқа пәндермен қатар дене шынықтыру жөнінен де жүйелі білім, тәрбие беріліп, балдыргандардың дені сау болып өсуіне ерекше көңіл бөлініп қамқорлық жасалуы керек деп санаймын. Онда аптасына дене шынықтыруға бөлінген 3 сағаттық сабақтан басқа , сабақ үстіндегі және сабаққа дайындалу кезіндегі сергіту сәті мен таңертеңгілік бойжазу жаттығуы және ойын – саяхаттарын өткізіп отыру керек. Мұның өзіндік себептері бар. Мектеп жасына дейінгі балалар үнемі қозғалыста болады: жүгіреді, жүреді, ойнайды, әйтеуір, қозғалыста болады.

Ұйқыдан тұрғаннан түнгі ұйқыға жатқанға дейн бала әдетте 6 сағаттан артық қозғалыста жүреді. Ал мектеп табалдырығын аттағаннан бастап олардың жүріс – тұрысы, қозғалысы, таза ауада болатын уақыты әлдеқайда азаяды, тіпті ұйқысы да бұзылады. Сөйтіп, олардың қозғалыс белсенділігі 50 пайызға дейн кемиді де, ағзаның дұрыс өсуіне кері әсер етеді. Әрине, жұмасына өтетін 3 сағат дене тәрбиесі сабағы ағзаның күнделікті қозғалыс қажеттілігін қамтамасыз ете алмаейды. Ендеше, балалардың күнделікті дене қозғалысының орнын толтырған күнде ғана бүлдіршіндерді дені сау етіп тәрбиелей аламыз. Осыған орай не істеу керек деген сұрақ туады.

Мектеп табалдырығын аттаған бірінші сынып оқушысы мектеппен қалай танысса, дене тәрбиесі сабағымен де солай танысуы қажет. Мектепте жалпы дене шынықтыру – сауықтыру жұмыстарының басқа пәндермен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар. Оқушылар спорт залына, алаңға арнайы киіммен ғана шығуға болады десек, бұл оларға қойылатын – алғашқы басты талап.[4]

Дене шынықтырумен шұғылданудың бастамасы таңертеңгілік бойжазу жаттығулары болып табылады. Таңертеңгілік бойжазу жаттығуларын қанша уақыт аралығында өткізуге болатындығын дәл кесіп айту қиын. Себебеі әркім уақытын өзінше пайдаланады. Бір оқушы 20 минут уақытын кетірсе, екіншісі 30-40 минут жасайды. Сондықтан таңертеңгілік бойжазу жаттығуларын өткізу - әркімнің өз қалауы бойынша жүргізіледі. Дегенмен де 15-20 минуттан кем болмағаны дұрыс.

Әдебиеттер:

1. Дүйсембин Қ., Алиакберова З. Жасқа сай физиология және мектеп гигиенасы. – Алматы, 2003.

2. Холодов Ж. К. Кузнецов В.К. Практикум по теории и методике физического воспитания и спорта. – М.: Академия. 2001. – 143 с.

3. Қасымбекова С.И., Телеугалиев Ю.Г., Тайжанов С. Программа по физической культуре для 5-11 классов – Алматы, 2000ж. – 47 с.

4. Каражанов Б.К. Основные понятия теории и методики физической культуры и спорта. - Алма-Ата КазИФК, 1991ж.

5. Холодов Ж.К., Кузнецов В.К. Теория и методика физического воспитания и спорта. – М.: 2002. – 478 с.
6. Евсеев Ю.И. Физическая культура.– Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. –381 с.

ӘОЖ

15-18 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ДАЙЫНДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ ОҚУ-ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНДЕ ИНТЕГРАЛДЫ БАҚЫЛАУДЫҢ МАЗМҰНЫ

Мамутов А.А., Басынбеков Қ.М.
Магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Испандиярова А. М.

Түйін

15-16 жастағы футболшылардың физикалық және функционалдық көрсеткіштеріне негізделген бір жылдық оқу-жаттығу циклінде дене дайындығын кешенді бақылау бағдарламасы әзірленді және сынақтан өтті, бұл құралдар мен әдістерді орынды таңдауға мүмкіндік береді. спортшылардың спорттық формасының ағымдағы деңгейін ескере отырып, дайындықты қамтамасыз ету.

Жас футболшылардың жылдық оқу-жаттығу процесін жоспарлау көпжылдық спорттық дайындықтың маңызды элементі болып табылады. Дене жаттығуларын ұтымды таңдау, олардың түрленуі, мөлшерлеуі оқу мақсаттарына жетуді қамтамасыз ете отырып, жоспарда қойылған міндеттерді сәтті шешуге мүмкіндік береді.

Футболда ойыншыға жылдамдық пен бағыттың, қозғалыс әдісінің өзгеруіне байланысты көптеген қозғалыс әрекеттерін орындау қажет болғандықтан, жүрек-тамыр жүйесі мен тірек-қимыл аппаратының жағдайы ерекше маңызға ие, бұл тікелей техникалық дайындық деңгейіне байланысты [1- 3].

Спорттық форманың деңгейін бақылаудың объективті әдістерін, арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану жаттықтырушылар құрамының оқу-жаттығу процесі шеңберінде спорттық форма көрсеткіштерін сапалы жақсарту үшін қажетті мәліметтерді алуды ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұған физикалық қасиеттер мен техникалық дағдылардың даму деңгейін егжей-тегжейлі бағалауға мүмкіндік беретін әзірленген және сыналған сынақтар батареясын қосу қажет.

Дегенмен, жасөспірімдер спортындағы оқу-жаттығу жиындары кезінде барлық мамандар заманауи технологияларды жүйелі түрде пайдалана бермейді. Бұл ретте жас футболшыны спорттық даярлық стандарты бойынша жасы 14 жастан бастап, одан әрі жоғары спорттық шеберлік кезеңіне ең төменгі жастан бастап спорттық шеберлікті арттыру кезеңіне ауыстыру. 16 жасты құрайтын қабылдау шегі дене жаттығуларының құрамына және дене белсенділігінің дозасына өте мұқият қарауды талап етеді. Сондай-ақ, осы жас кезеңінде жыныстық жетілуге байланысты дененің табиғи жетілуі әлі де жалғасуда және физиологиялық өсуді және дененің функционалдық жүйелерін қайта құрылымдауды арттыру жаттығулар мен бәсекелестік жүктемеге «қосу» мүмкін екенін ерекше атап өткен жөн. дене қасиеттерінің даму деңгейі туралы

объективті деректердің болмауы, спортшының жағымсыз салдарға әкелу мүмкіндігін резервтеу.

15–16 жас аралығындағы футболшылардың оқу-жаттығу процесіне дене дайындығы деңгейін кешенді бақылауды енгізу және оның негізінде дене шынықтыру жаттығуларын таңдау және оларды қолдану әдістемесі бойынша әдістемелік ұсыныстарды қалыптастыру. ойыншылардың спорттық формасы қазіргі уақытта спорт теориясы мен әдістемесінің маңызды міндеті болып табылады [4, 5, 8].

Спорттық шеберлікті арттыру кезеңінде футболшыларды дайындаудың жылдық жоспарына кешенді бақылауды енгізудің тиімділігіне зерттеу жүргізу үшін эксперименталды топ құрылды, оның құрамына 35 спортшы – 15 адам кірді. 2005 жылы туғандар, 20 адам 2004 жылы туған

Әдеби дереккөздерді талдау [6] спорттық шеберлікті арттыру сатысында футболдан бір жылдық оқу-жаттығу циклін жоспарлау кезіндегі негізгі ойларды анықтауға және келесі түрлері мен түрлерін қамтитын кешенді бақылау бағдарламасын құруға мүмкіндік берді:

- 10 тестілеуден тұратын батареяны қамтитын педагогикалық тестілеу (доппен және допсыз шабтлмен жүгіру, бір жерден ұзындыққа және үш қарғып секіру, биік старттан 15 және 30 метрге жүгіру және қозғалыста, тұрған жерден алға еңкейу, лақтыру) доп диапазон бойынша), жедел және ағымдағы бақылау түрінде жүзеге асырылды;

– сараптамалық бағалау, өзін-өзі бақылау күнделіктерін талдау (ағымдық және кезеңдік бақылау түрінде);

– медициналық-биологиялық бақылау (антропометрия, биоимпедансометрия, пульсометрия), психологиялық бақылау (жедел, ағымдағы және кезеңдік бақылау түрінде);

– бәсекелестік белсенділікті талдау.

Алынған нәтижелерді бағалау кезінде футболшылардың рөлі, еңбек өтілі, жарақаттар мен аурулардың болуы/болмауы [7, 9], өзін-өзі бақылау күнделіктерін талдау ескерілді.

Педагогикалық тестілеу айына бір рет стадионда өткізілді.

Тестілеу сынақтарындағы көрсеткіштерді жақсартуға жалпы дене шынықтыру құралдарының тізбесін оқыту процесінде жылдамдық-күштің әртүрлі бағыттары бар жеке сыныптарды бөліп көрсету, икемділікті,ептілікті, шыдамдылықты дамыту үшін және үлкен дене жаттығуларын қолдану арқылы кеңейту ықпал етті, әр түрлі дене жаттығуларының саны: таспамен, жгутпен, толтырылған доптармен, арнайы жүгіру және секіру жаттығулары [7]. Бір қызығы, спортшылар бір жастан кіші болатын екінші топшада салыстырмалы көрсеткіштер алынды, негізгі айырмашылық тек алға иілу сынағында ғана болды, оның мәндері жарыстың басы мен аяғында зерттеу аздап ерекшеленеді.

Физикалық қасиеттер деңгейінің жоғарылауы, өз кезегінде, дене жүйелерінің функционалдық мүмкіндіктерінің жоғарылауын дәлелдеді. Алайда, осы жас ерекшеліктерін ескере отырып, кешенді бақылау кезінде бірнеше екпін жасалды, бірінші кезекте жас ойыншылардың жүрек-қан тамырлары жүйесінің

жоғары кернеуіне байланысты, кешенді бақылау бағдарламаларын әзірлеуде, оқу-жаттығу және жарыстық іс-шаралар кезінде оның белсенділігін бақылауға айтарлықтай көңіл бөлінді.

2005 жылы туған спортшылардың кіші тобындағы жүрек соғу жиілігін бақылау деректері, жүрек бұлшықетінің белсенділік деңгейі туралы ақпаратты алудың тиімді құралы болып табылатын POLARTEAMPRO жүйесін жаттығу процесінде жүйелі түрде қолдану негізінде алынған. Зерттеудің соңында дозада, қолдану тәртібінде және дене шынықтыру бағдарламаларын орындау сапасында уақтылы енгізілген өзгерістерге байланысты спортшылардың максималды және субмаксимальды аймақтарда өткізетін уақыты 10-ға қысқарғанын көруге болады. және тиісінше 13,7%. Екінші кіші топта дайындық деңгейін арттырудың келесі мәндері атап өтілді - максималды қуат аймағында болу 14-тен 5,6%-ға, субмаксимальды аймақта 15,8-ден 8,4%-ға дейін төмендеді.

Өзін-өзі бақылау күнделіктерін жүйелі түрде (аптасына бір рет) талдауды жүргізу жаттықтырушылар құрамын ойыншылардың дене белсенділігіне төзімділігі туралы ақпаратпен қамтамасыз етті және аппараттық әдістердің объективті деректерімен бірге жеке құрастыруға бағытталған оқыту бағдарламалары мүмкіндік берді. Әр үш апта сайын жүргізілетін сараптамалық бағалау ойыншылардың моторикасының сапалы жақсарғанын растады.

Жоғарыда аталған процедуралар мен әдістерден басқа, қолданылатын интеграцияланған бақылау бағдарламасында функционалдық жағдайдың индекс жүйесі - Rufier және Quetelet және функционалдық сынақтар белсенді түрде қолданылды, бұл да дене шынықтыруды басқаруды оңтайландыруға ықпал етті.

Жылдық оқу-жаттығу циклінде дене дайындығын кешенді бақылау бойынша әзірленген және қолданбалы бағдарлама қысқы маусымда жоспарланған көрсеткіштерге қол жеткізуге ғана емес, сонымен қатар жалпы және арнайы дене дайындығы деңгейін арттыруға мүмкіндік берді. 15 жастағы футболшылар үшін - 8-ден 3-ші қатарға дейін, 16 жастағылар үшін - 4-тен 2-ге дейін клубтық лига рейтингіндегі позициясын айтарлықтай жақсарту.

Нәтижелер:

1. Дене қасиеттерінің даму деңгейін кешенді бағалаумен үйлестіре отырып, дене дамуын жүйелі түрде бақылау жаттықтырушы-жаттықтырушы ұжымға оқу-жаттығу құралдары мен әдістерінің мазмұны мен мөлшерлемесіне оқу-жаттығу процесінің сапасын жақсарту үшін қажетті өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді. пайдаланылады.

2. Кешенді бақылауды қолдану нәтижесінде алынған мәліметтер ойыншылардың дайындық деңгейін сипаттайтын мәліметтер қорын қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл келешекте жаттықтырушыға оқу-жаттығу процесін жоспарлауға толығырақ жақындауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1.Контроль физической подготовленности теннисистов 6–14 лет: метод. рекомендации / А.П. Скородумова [и др.]. М., 2018. 64 с.

2. Максименко А.М. Теория и методики физической культуры и спорта. М.: Физическая культура, 2009. С. 14–34.
3. Никитушкин В.Г. Комплексный контроль юных легкоатлетов. М.: Физическая культура, 2013. 240 с.
4. Оценочные шкалы показателей физической подготовленности теннисистов, тренирующихся на этапе начальной подготовки и тренировочном этапе: метод. письмо / А.П. Скородумова [и др.]. М.: ФТР, 2017. 16 с.
5. Платонов В.Н. Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и ее практическое применение. Киев: Олимп. лит., 2014. 624 с.

ӘОЖ

ВОЛЕЙБОЛ ОЙЫНШЫЛАРЫН ТЕХНИКАЛЫҚ ДАЯРЛАУ ЖӘНЕ ОЙЫН ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Рсымбетов М. Б., Каратаев Т.О.
Магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Испандиярова А. М.

Резюме

С момента своего «изобретения» игра в волейбол переживает бурное развитие. Это выражается и в растущем количестве волейболистов, и в растущем числе стран-членов Международной федерации волейбола. По своей распространённости эта игра занимает ведущее положение на миро-вой спортивной арене. Игра в волейбол стала не только чисто спортивной, но и происходит развитие волейбола как игры ради отдыха, игра в волейбол стала средст-вом организации досуга, поддержания здоровья и восстановления работо-способности.

Волейбол - ең танымал ойындардың бірі. Волейболдың массивтік, шын мәнінде танымал сипаты ойын ережелерінің қарапайымдылығы мен жабдықтың қарапайымдылығына негізделген оның жоғары эмоционалдылығымен және қолжетімділігімен түсіндіріледі. Дене шынықтыру құралы ретінде волейболдың ерекше артықшылығы оның спецификалық сапасы – жүктемені өздігінен мөлшерлеу мүмкіндігі, т.б. ойыншының дайындығы мен ол алатын жүктеме арасындағы сәйкестік. Бұл волейболды барлық жастағы адамдар үшін қолжетімді ойынға айналдырады [1].

Волейболды дамытудың алдыңғы кезеңдерімен салыстырғанда жоғары білікті волейболшылардың техникалық дайындығында айтарлықтай өзгерістер болды. Қазіргі волейбол қызмет көрсетудің айтарлықтай өсуімен сипатталады. Секіруде күшті қолдану қарсылас команда ойыншыларының допты қабылдауын қиындатады және шабуыл әрекеттерін ұйымдастыруды қиындатады. Секірудегі қуат қазіргі уақытта осы ойын техникасының барлық түрлерінің ең кең таралғаны болып табылады. Сонымен қатар, бақылаулар көрсеткендей, әлемнің жетекші командаларының ойыншылары (Ресей, Югославия, Бразилия, Италия) допты торға жақын жіберген кезде «қысқартылған» қызметпен секірудегі күштік қызмет көрсетуді тактикалық түрде біріктіреді.

Жоғарыдан қызмет алу жағдайларының көбею үрдісі байқалады. Себебі, матчтардың төрешілері қызмет көрсетуші жіберген допты қабылдауды

орындауға аса қатаң талаптар қоймаған. Бақылаулар көрсеткендей, жоғарыдан қабылдау көбінесе қарсыластың жоспарлау сервисімен немесе әлсіз «аудармамен» қолданылады. Жоғарыдан қабылдау қорғаныста ойнағанда да жиі қолданыла бастады. Қазіргі уақытта кездесудің төрешілері қорғаныста ойнау кезінде қателерді тіркемейді, ойыншыларға доптарды дененің кез келген бөлігімен шағылысуға мүмкіндік береді. Шабуыл соққыларының әртүрлі түрлерінің техникасында айтарлықтай өзгерістер жоқ. Қазіргі волейболда бұрынғыдай жол бойындағы шабуыл соққылары, аудармалы соққылар және алдамшы соққылар жиі кездеседі және олардың арақатынасы айтарлықтай өзгерген жоқ.

Шабуылдағы жетекші командалардың волейболшыларының техникалық-тактикалық әрекеттерін (ТТӘ) талдау сервисті жақсы қабылдағаннан кейінгі шабуылдардың басым көпшілігі жылдам екінші пастардан орындалатынын көрсетті. Бұл тенденция сайттың барлық аймақтарынан жасалған шабуылда ТТӘ үшін тән. Екінші қарқынның шабуылдаушыларын қолданумен 3-аймақта комбинациялар санының азаюы байқалады. Заманауи волейболға тән ерекшелігі сайттың тереңдігінен шабуылдар үлесінің артуы болып табылады. Шабуылдардың 30%-ы 3-аймақтан жасалды, қазіргі уақытта олардың үлесі азайып, ұлттық құрамалардың ойындарында және чемпионатында 23%-ды құрайды. Осылайша, әлемнің жетекші командалары және 3-аймақтан бірінші және екінші қадамдармен шабуылдарды аз пайдаланады. Бұл тенденция қазіргі волейболдағы блокаторлардың «созылу үшін» 3-аймаққа және байланыстырушы ойыншыларға жиі топтастырылуымен байланысты. «қарсыластың блогы көбірек тор жиектерін қолдануға мәжбүр. Сонымен қатар, көптеген волейболшылардың дене ұзындығы 200 см-ден асады, бұл олардың блокта ойнауын жеңілдетеді.

Спорт теориясы бойынша зерттеулер жас спортшылардың дене қасиеттерін дамыта отырып, жалпы жан-жақты дайындық олардың спорттық нәтижелерінің өсуіне оң әсер ететінін көрсетеді. Дегенмен, спорт шеберлігінің өсуімен оның спорттық көрсеткіштерге жетудегі үлесі бірте-бірте азайып келеді.

Дене шынықтырумен байланысты зерттеулер әр түрлі спорт түрлерінде барлық дене қасиеттерін жан-жақты дамытудың қажеті жоқ, тек спорттық құрал-жабдықтардың нақты мәселелерін шешуде маңызды рөл атқаратындарын көрсетті [2].

Волейболшының ойын әрекетінде төменгі аяқ бұлшықеттерінің жиырылу қабілетінің жылдамдық-күш көрсеткіштерінен көрінетін секіру қабілеті маңызды қасиет болып табылады. Соққы-баллистикалық қозғалыстарға қабілеттілік қолдар мен иық белдеуінің динамикалық күшінің дамуымен байланысты.

Сенсомоторлы волейболшылардың маңызды қасиеті - бұлшық еттердің түйсіктерін және дифференциациясын жұқа білу. Волейболшылардың сенсомоторлық дағдыларының және қимыл әрекетінің сапалық көріністерінің негізгі қасиеттерінің бірі нысананың дәлдігі болып табылады.

Дәлдіктің процедуралық сипаты алаңның айналасындағы нақты қозғалыстарда, бөгеу кезінде орын таңдауда, шабуыл соққысы кезінде жүгіруде және тойтарыс беруде, ал соңғысы доппен барлық әрекеттесулерде: пас беруде, соққыда, қызмет көрсетуде, тосқауыл қоюда көрінеді.

Волейболшының моторлық қабілеттерінің бұл кешені белгілі бір сипатқа ие және психомоторлық дағдылардың әртүрлі көріністерімен тығыз байланысты: зейіннің көлемі мен көру аймағымен қозғалатын объектіге реакцияларды нақтылау, терең көру дәлдігі, тактильді және бұлшықет-түймелік. артикулярлық сезімталдық.

Мысалы, волейболда қуатты тұтыну тұрғысынан диаметральді қарама-қарсы қозғалыстар бар: шабуыл соққысы жарылғыш күшті қажет етеді; доптың берілуі жұқа дифференциациямен және бұлшықет кернеуінің біртіндеп жоғарылауымен байланысты. Әлбетте, спорттың бір түрінен де күштің сапалық көріністерін дамытуға басқа әдістемелік көзқарас қажет. Осыған ұқсас тенденция, әрине, волейболшының басқа физикалық қасиеттері мен психомоторлық қасиеттерінің дамуында да бар. Сондықтан арнайы дене шынықтыру жаттығулары туралы айтатын болсақ, белгілі бір қозғалыс қасиеттерін дамытуға дайындық жаттығуларын нақты спорттық қозғалыстармен байланыстыру орынды.

Секіру қабілетін дамыту волейболшының дене тәрбиесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Секіру мүмкіндігі жамбас және балтыр бұлшықеттерінің, аяқтың иілу және иілгіш галлюцис ұзын бұлшықеттерінің жылдамдығы мен созылу күштерінің үйлесімімен байланысты. Бұл жағдайда үлкен жүктеме табанның, төменгі аяқтың және тізе буынының буындарына, сондай-ақ бұл буындардың жұмысын қамтамасыз ететін бұлшықет-байланыс-суір аппаратына түседі. (Покровский В.И.) Волейболшылардағы жарақаттардың көпшілігі дәл осы буындарда болатыны кездейсоқ емес. Осыған байланысты көптеген дамыту жаттығулары профилактикалық-күшейткіш және жарақаттан қорғау болып табылады. Атап айтқанда, табан және сирақ буыны үшін өкше, саусақтар, аяқтың сыртқы және ішкі доғаларымен жүру сияқты жаттығулар жүйелі түрде жасалуы керек. Бұл жаттығулар жүйелі түрде қайталанады және қарқынды біртіндеп арттыру арқылы жүзеге асырылады. (Зациорский В.М., 1981.)

Оң (сол) қолдың соққы қозғалысының күшінің дамуы жеңу режимінде соққы қозғалысын имитациялайтын резеңке және амортизаторлармен динамикалық жаттығуларды қайталап және көп сериялы орындау арқылы қамтамасыз етіледі. Дәл осы мақсатта әр түрлі салмақ пен өлшемдегі толтырылған шарлар екпінді лақтырылады. Ерекше әсер екі толтырылған шармен жұптастырылған жаттығулар арқылы қол жеткізіледі. Бұл кезде серіктестердің бірі допты екі қолымен жоғары траектория бойынша, ал екіншісі жалпақтауымен басынан асыра лақтырады. Бұл шарлар ауада соқтығысып қалмас үшін жасалады. Біраз уақыттан кейін серіктестер рөлдерді өзгертеді, содан кейін демалып, тағы бір лақтыру сериясын қайтадан орындайды. Теннис доптарын лақтыру, алысқа тас лақтыру да қолданылады.

Күшті дамытуды соққылық қозғалыс техникасымен байланыстыратын негізгі жаттығу – қабырғадан кері серпілген доппен еденге соғу, ілініп тұрған допты соғу және допты тор арқылы соғу.

Волейболшының ерекше жылдамдық-күш төзімділігін дамыту шабуыл және қорғаныс әрекеттерінің фрагменттерін имитациялайтын көп сериялы интервалдық жаттығуларда жүзеге асырылады. Мұндай жаттығулар нетто және қысқа демалу аралықтарында бірнеше соққылармен қорғаныстағы қарқынды жаттығуларды кезектестіріп тұрады. Сериялар саны мен демалыс ұзақтығы волейболшының функционалдық дайындығының деңгейіне байланысты өзгеруі мүмкін.

Арнайы төзімділікті дамытуға және техникалық және тактикалық дағдыларды жетілдіруге арналған интегралды жаттығулардың жақсы құралы - қысқартылған құрамдағы ойындар.

Допты дәл қайтару немесе оны дәл беру үшін төменгі және әсіресе жоғарғы берілістерге қажетті күш-жігерді саралау дәл беру қажет болған барлық доп жаттығуларында дамып, жетілдіріледі [3].

Дене дайындығы деңгейін бақылау сынақтар мен тиісті өлшемдердің көмегімен жүзеге асырылады.

Әдебиеттер:

1. Волейбол. Правила соревнований. - М., 1988.
2. Гринштейн А. Ю Волейбол. — М., 1997.
3. Донской Д.Д. Законы движений в спорте. М.: Физкультура и спорт, 2008.
4. Железняк Ю.Д. 120 уроков по волейболу. - М: Физкультура и спорт, 2005
5. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена. М.: Физкультура и спорт, 2010.
6. Зимкин Н.В. Физиологическая характеристика силы, быстроты и выносливости. М.: Физкультура и спорт, 2016.
7. Кулинко Н.Ф. История и организация физической культуры. - М., 1982.
8. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. / Под ред. В.В. Столбова- М., 1999.

ӘОЖ

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Ажмұхан А.О. – 1402-10 оқу тобының студенті

Ғылыми жетекші: Айдарбеков К.Д. – магистр, аға оқытушы. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент.

Резюме

В этой статье обсуждается влияние физической культуры на человеческий организм и вопросы, связанные с пассивной физической активностью.

Дене шынықтыру және спорт – қоғамның және әрбір адамның жеке мәдениетінің ажырамас бөлігі. Соңғы жылдары дене шынықтыру тек автономды әлеуметтік факт ретінде ғана емес, адамның тұрақты сапасы ретінде де жиі айтылады.

Дене тәрбиесі адамға өмірінің барлық кезеңінде қажет. Балалық және жасөспірімдік кезеңде олар дененің үйлесімді дамуына ықпал етеді.

Ересектерде олар морфофункционалды жағдайды жақсартады, тиімділікті арттырады және денсаулықты нығайтады. Егде жастағы адамдарда осымен қатар жасқа байланысты келеңсіз өзгерістер кешіктіріледі. Жүйелі түрде дене шынықтырумен айналысатын барлық жастағы адамдарға бос уақытын тиімді пайдалануға көмектеседі, сонымен қатар әлеуметтік және биологиялық зиянды әдеттерден бас тартуға ықпал етеді.

Біздің еліміздегі дене тәрбиесінің міндеттерінің бірі – адам ағзасын жан-жақты, жүйелі түрде дамыту. Адам мықты, епті, еңбекке төзімді, дені сау, шыңдалған болуы керек.

Тұрақты дене жаттығулары немесе спортпен шұғылдану физикалық үрдістердің белсенділігін арттырады, ағзадағы зат алмасуды және энергияны жүзеге асыратын механизмдерді жоғары деңгейде ұстайды.

Недостаточная двигательная активность или нарушение двигательной функции негативно влияет на организм в целом.

Тұтастай алғанда қозғалыс белсенділігінің жеткіліксіз мөлшері немесе дененің қозғалу функцияларының бұзылуы денеге теріс әсер етеді. Физикалық жүктемені дұрыс пайдаланбау айтарлықтай ағзаға зиян келтіруі мүмкін, сондықтан денеге жүктеме дәрежесін таңдағанда, әр бір жаттығушыны жеке қарастыру қажет. Адамдар дене қозғалыстарын шектеумен өмір сүре алады, бірақ бұл бұлшықет атрофиясына, сүйек күшінің төмендеуіне, орталық жүйке, тыныс алу және басқа жүйелердің функционалдық күйінің нашарлауына, дененің тонусы мен өмірлік белсенділігінің төмендеуіне әкеледі. Демек, дене шынықтыру мектепке дейінгі, мектеп және басқа да білім беру түрлерінің барлық дерлік бағдарламаларына енгізілген.

Дене жаттығуларымен жүйелі түрде айналысатын адамдарда адамның барлық жүйелері мен мүшелерінің әлеуеті айтарлықтай артады. Дене шынықтыру қан айналымын жақсартады, жүрек бұлшықетінің жұмысын ынталандырады, бұлшық еттердің қанмен қамтамасыз етілуін арттырады, олардың жұмысын жүйке жүйесі арқылы реттеуді жақсартады. Дене шынықтыру және спорт процесінде жүрек соғысы азаяды, жүрек қызметі күшейіп, үнемді жұмыс істей бастайды, қысым қалыпқа келеді. Мұның бәрі ағзадағы метаболизмді жақсартуға ықпал етеді. Ученые установили, что восстановительные процессы происходят после интенсивных физиологических потерь. Ғалымдардың айтуынша, қарқынды физиологиялық шығындардан кейін қалпына келтіру үрдістері жүреді. Физикалық белсенділік кезінде пайда болатын бүйрек үсті безінің гормондары жүрекке жақсы әсер етеді.

Дене шынықтыру қан тамырларының кеңеюіне ықпал етеді, олардың қабырғаларының тонусын қалыпқа келтіреді, тамақтануды жақсартады және қан тамырларының қабырғаларында метаболизмді арттырады. Мұның бәрі қан тамырлары қабырғаларының серпімділігін арттыруға және адам ағзасының маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын жүрек-тамыр жүйесінің қалыпты жұмыс істеуіне әкеледі. Сондай-ақ, қалыпты физикалық белсенділік бүйректерге оң әсер етеді: олар стресстен ажыратады, бұл олардың жақсы жұмыс істеуіне әкеледі.

Жүзу, жүгіру, шаңғы тебу, велосипед тебу сияқты дене жаттығуларының түрлері қан тамырларына әсіресе пайдалы әсер етеді. Тұрақты жаттығулар артикулярлы-байланысты аппаратты қауіпсіз нығайтуға көмектеседі. Ұзақ уақытқа созылған қалыпты физикалық белсенділік байламдар мен буын тіндерін серпімді етеді, болашақта оларды жыртылудан және созылудан қорғайды.

Кез келген әрекет барысында адам шаршап, шамадан тыс шаршайды. Дегенмен, дене жаттығуларының тіпті қысқа мерзімді кешендерін жүзеге асыру физикалық және психикалық өнімділікті тиімді қалпына келтіруге, сондай-ақ нейро-эмоционалды шамадан тыс жүктемені жоюға әкеледі.

Сондай-ақ жүйелі дене шынықтырумен айналысу халықтың аурушаңдығын күрт төмендететінін, адам психикасына – оның ойлауына, зейініне, есте сақтауына оң әсер ететінін, тұлғалық қасиеттерді, атап айтқанда табандылықты, ерікті, еңбексүйгіштік, ұжымшылдық, қоғамшылдық, белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастырады.

Дене шынықтыру және спортпен айналысатындарды адамгершілікке, мәдениеттілікке тәрбиелеу жүзеге асырылады. Бұл даму адамда оның басқа адамдарға, қоғамға, өзіне деген қатынасын қалыптастыратын және әдетте адамгершілік тәрбиесі деп аталатын әлеуметтік құнды қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған. Бұл қасиет тұлғаны анықтауда ең маңызды болып табылады. Оның мазмұнын қоғамдағы негізі болып табылатын адамгершілік нормалары анықталады.

Дене шынықтырумен және спортпен шұғылданудың бірнеше жолы бар: спорттың кез келген түрі бойынша спорт секциясына қатысу, жұмыс немесе тұрғылықты жері бойынша сауықтыру топтарының сабақтарына қатысу және өз бетінше жаттығулар жасау. Спорт секцияларының көптігі әркімге өзінің талаптары мен қалауына сәйкес таңдауға мүмкіндік береді және әркім өзін тамаша физикалық пішінде ұстаудың тамаша жолын табуға мүмкіндік береді.

Оқуды бітіргеннен кейін әрбір адам кем дегенде интегралды немесе химиялық формулаларды есте сақтауы керек емес, ал тұрақты, жақсы әзірленген физикалық жаттығулар бағдарламасы адамның денсаулығын сақтауға және ұзақ жылдар бойы өнімді жұмыс істеуге көмектеседі. Қазіргі балалардың өмір салты отырықшы, көбіне олар бос уақытын пассивті түрде өткізеді, ал спорттық құрал-жабдықтардың орнына гаджеттермен сүйемелденеді.

Қозғалыс қан айналымының белсендірілуіне, барлық мүшелерге оттегінің келуіне, өсіп келе жатқан ағзаның барлық жүйелерінің үйлесімді дамуына оңтайлы жағдай жасайды және эмоционалдық тұрақтылықтың қалыптасуына ықпал етеді. Жүйелі дене шынықтыру және тұрақты теңдестірілген дене жаттығулары бала мен жасөспірім ағзасына ерекше пайда әкеледі, метаболикалық үрдістердің белсендірілуіне әкеліп соғады және неғұрлым өнімді ақыл-ой жұмысын қамтамасыз етеді.

Мектеп бағдарламасының негізгі міндеті – мектеп оқушыларына олардың денсаулығын нығайту, салауатты өмір салтын сақтау және ағзаның

функционалдық жағдайын жақсарту үшін дене шынықтыру сабақтарын өз бетінше ұйымдастырудың маңыздылығы мен қажеттілігін үйрету.

Жалпы, дене тәрбиесі балаларды, жасөспірімдерді, тіпті ересектерді тәрбиелеудің өте маңызды бөлігі деп айта аламыз. Дегенмен көп адамдар мұны түсінбейді. Бірақ, спортпен «байыпты және тыңғылықты» айналысатын адамдар соның арқасында ғана өздеріне сеніп, өмірде жетістікке жеткеніне сенімді. Расында да, спорт арқылы қазіргі өмірдің негізгі қағидасы – «тек өз күшіне сену» жүзеге асады. Бұл сіздің жеке қасиеттеріңізге, еңбексүйгіштікке, амбицияға, шыдамдылыққа, бастамашылдыққа және күшті ерік қасиеттерге ғана сүйене отырып, табысқа жетуге болатынын білдіреді. Спорттың арқасында адамдарда төзімділік, жақсы реакция, жылдамдық пен шыдамдылық, сонымен қатар қоршаған ортаның көптеген жағымсыз факторларына төзімділік пен шыдамдылық дағдылары қалыптасады.

Әдебиеттер

1. «Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы»
2. «Мектептегі дене шынықтыру» журналы, № 1-2, 2004 жыл
3. «Валеология дене тәрбиесі спорт» журналы Алматы, 2012 М.И. Адамбеков, М.Ш. Тұяқбаева, Е.Қ. Уанбаев
4. Жалпы білім беретін мектептерде дене тәрбиесі сабағын жүргізу әдістемесі (Әдістемелік ұсыныстар ,2012 ж.)

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ӘОЖ

ТҮРКІСТАН ЛЕГИОНЫНДА УАҚЫТША БОЛҒАН ҚАЗАҚСТАН ӘСКЕРИ ТҰТҚЫНДАР ТАРИХЫ, ТАҒДЫРЫ

114-18 топ Тарих мамандығының бітірушісі,
Қадыркұлұлы Ерасыл

Резюме

Данная статья посвящена изучению истории Туркестанского легиона, состоящего из советских тюркоязычных военнопленных по инициативе руководства Третьего Рейха в период Великой Отечественной войны.

Менің диплом жұмысымның тақырыбы «Фашистік Германияның қамауға алған қазақстандық әскери тұтқындар: Түркістан Легионында уақытша болған қазақстандық әскери тұтқындар тарихы, тағдыры» деп аталады. Осы тақырып бойынша ізденістер тек Тәуелсіздік алғаннан кейін ғана басталыпты. Әрі тың тақырып екен. Сондықтан да жетекші Бахадыр Айтай ағайдан осы тақырыпты алдым. Сонымен, адамзат тарихына көз жіберсек, үздіксіз ғасырлар бойы тіршілік үшін күрес болғандығы анық. Әр заманның соғысу себебі де, мақсат - мүддесі де, тіпті соғысу әдіс - тәсілдері де сол қоғамның даму деңгейлеріне қарай түрліше болды. Жұмыр жердің тарихында адамзат талай қоғамды, талай «қылышынан қан тамған» кезеңдерді өз қолдарымен жасап табиғат жаратылысына қарсы келді.

Ұлы Отан соғысы барысында тұтқынға түскен Орталық Азия елдерінің өкілдерінен фашистер жағында құрылған жасақты «Түркістан Легионы» деп атапты[1]. Кеңестік тарихнамада Түркістан легионының тақырыбы біржақты баяндалған. Олар «отан сатқындары» деген тұжырымға келген дейді зерттеуші А.Кәкен[1]. Жалпы екінші дүниежүзілік соғысқа қатысты ақиқаты ашылмай жүрген бір ақтаңдақ – «Түркістан легионы». Әлі күнге дейін бір байламға келмеген ақтаңдақ екен. Бұл тақырыпта сан алуан зерттеулер жасалды. Әлі жасалып та жатыр. «Түркістан легионы» дегенде Мұстафа Шоқай есімі қоса аталады. Алайда, «Түркістан легионы» құрылған тұста Мұстафа Шоқайдың ауруханада жатқандығы туралы дерек бар. Франциядағы ауруханада жатты»[1] дейді зерттеуші.

Президент Қ.Тоқаев: «Қуғын сүргін мен ашаршылық құрбандарын ақтау» жайлы 2020 жылы 24 қарашада арнайы қаулы қабылдады [2]. Осы қаулының орындалуы аясында Түркістан Легионында болғандарды ақтау ісі жүргізіліп жатыр екен[3].

Жалпы, Ұлы Отан соғысы жылдарында фашистік Германия жағында Финляндия, Франция, Испания, Словакия, Хорватия, Босния, Косово, Румыния, Венгрия, Украина, Латвия, Литва, Эстония елдерінен және Ресейден шыққан ірі ұлттық жасақтар қызмет етті. Солардың бірі - Орталық Азия және Қазақстаннан шыққан түркі тектес жауынгерлерден құралған Түркістан Легионы болатын.

Шын мәнінде бұл не легион? Діттегені не? «Немістердің ұйғаруынша бұған өзбектер, қазақтар, түрікмендер, дүнгендер, тәжіктер, қырғыздар, бел-уждар, ирандар, қашқарлықтар, шұнғандар, тараншылар, құрамалар және шығыс татарлары енді онымен қатар «кавказ-мұсылман, солтүстік капқаз-дық, грузин, армян, еділ-татар» легиондары құрылғандығы да айтады ғылыми жетекшім Б.Айтай[3]. Енді мәселенің басын анықтап алу үшін "Түркістан ұлттық комитеті", "Түркістан легионы","Түркістан ұлттық кеңесі" деген атаулардың мән-маңызына тағы да бір назар аударғанымыз абзал[1] деп көрсетеді А.Кәкен.

Кеңестік заманында құпия болған құбылыстың бірі – фашистермен соғыстың алғашқы айларында тұтқынға түскен кеңес солдаттарының саны. Кейінгі жария болған деректер бойынша, 4 миллионнан асып жығылады екен[5] оқулықта көрсетілуінше. Тарихта дұшпан жағындағы осыншама адамдардың тұтқынға түскен кезі тарихта болмаған ахуал екен. Солардың бірі Түркістан Легионы туралы жаңаша көзқарас қалыптастыру бүгінгі тәуелсіздігіміздің арқасында мүмкін болып тұр. «Түркістан легионы» Екінші дүниежүзілік соғыстың ақтаңдақ беттерінің қатарына кіреді. Қиын-қыстау күндерде осынау құрылым сапында болған азаматтардың басым көпшілігі әлі толық ақталған жоқ. Бірақ оларға тағылған айып кеңестік көзқарасқа негіз-делген еді. Ал тәуелсіз Қазақстанның заңдары да, XXI ғасырдың талаптары да, соғысқа берілген баға да бөлек. Ендеше жазықсыз жапа шеккен саяси тұтқындарды ақтайтын мезгіл жетті. Соған осы ізденіс жұмысым арқылы үлес қоссам деймін. 1940 жылы жасалған «Барбаросса» жоспарына сай Германия қысқа мерзім ішінде мысалы 6 - 8 апта ішінде Архангельск - Еділ - Астрахан шебіне шығуды көздеді. Бұл қауырт соғыс – блицкригтің негізгі мақсаты еді. «Бар-баросса» жоспарын жасағанда КСРО - ны «көптеген ұлттардың жасанды әрі әлсіз бірлестігі», «ішкі бірліктен айырылған этникалық конгломерат (қоспа)» ретінде қарастырылды.

Белгілі тарихшы Көшім Есмағамбетов өзінің «Егемен Қазақстан» газетінде жарияланған «Соғыс тұтқындары» атты зерттеу мақаласында[6]. Сонымен қатар, Түркістан Легионын басқарған Баймырза Хайт өзінің «Түркістан XX ғасырда» деген еңбегінде [7] Германия жағында 181.402 түркістандық соғ-ысты» десе, «неміс формасын киген кеңес түріктерінің саны 250 мыңдай болды деп жазады» деп көрсетеді К.Есмағамбетов неміс деректеріне сүйеніп [6]. Десек те қазақтардың легиондағы санының қанша болғандығы толық анықталмапты. Татар тарихшысы И.Гилязовтың «Легион Идель-Урал» монографиясын атап көрсетуге болады [8]. Орыс тарихшылары С.Дробязко, О.Романов, К.Семеновтың «Иностранные формирования Третьего рейха» деген көлемді кітабы[9] гитлершілердің құрған Шығыс легиондары туралы көп мағлұмат береді.

Неміс ғалымы Рольф – Дитер Мюллердің «На стороне вермахта. Иностранные пособники Гитлера во время «крестового похода против большевизма» [10] деген кітабы ақиқат тұрғысынан мол мағлұмат береді. Ол орыс тіліне аударылып та басылды.

Стамбулдағы Мимар Синан университетінің профессоры қазақ ғалымы Әбдіуақап Қара Орта Азия мен Қазақстанның, Түркияның тарихына қатысты зерттеулер жасады. Ол алғашқы еңбегінің «Қазақтардың Шығыс Түркістаннан Анадолыға босуы және Оспан Таштан" деп аталғандығын атап өтті. Ал, Мұстафа Шоқай жайындағы докторлық диссертациясы кейін кітап болып жарық көріпті. Түркия Жазушылар Одағы 2002 жылы биография саласында үздік шығарма деп жоғары бағалап жүлде берген екен. Әбдіуақап Қара негізінен екі тілде қатар қалам тербейді. Алайда, қазақша мақалалары Қазақстанда газет-журналдарда басылып жатқанымен, алғашқы кітаптары түрік тілінде жарық көріпті. Ал, 2004 жылы «Мұстафа Шоқай» [11] туралы еңбегі қазақ тіліне аударылып, Алматыда басылып шығады.

Саясаттанушы Бақыт Садықова Франция жерінде қимыл жасаған Түркістан батальондарының кейбір жауынгерлері туралы француз және неміс құжаттарын жариялады [12]. Белгілі ғалым Гүлжаухар Көкебаева өзінің көлемді монографиясында [13] бірінші және екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі Германия мен Ресей – КСРО жағындағы тұтқындардың жалпы мәселесін қарастырды. Ресей тарихшылары да бұл мәселеге назар аударуда.

1969 жылы Алматыда «Жазушы» баспасынан «Үлкен Түркістанның күйреуі» деген құжатты повесть жарияланды[14]. Бұл еңбек көпшілікке бірден таралып кетті. 6 мың тиражбен шыққан бұл кітапқа сұраныстың күшеюіне байланысты бірнеше жылдан соң ол екінші рет сондай тиражбен қайта басылып шықты. Тіптен мыңдаған сондай тиражбен орыс тіліне аударылып басылды. Кітаптың авторы сол кездегі КСРО Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің жауапты қызметкері, Қостанай облыстық басқармасының бастығы болған полковник, әрі белгілі жазушы Серік Шәкібаев болыпты[15]

Кеңестік кезеңдегі идеология қалыптарынан шықпай, «Түркістан легионына», немістер құрған Түркістан Ұлттық Комитетіне адамдар не себепті кіргенін ескермеуінде жатыр. КСРО әскерлері не себепті соншама адамдарын тұтқынға душар етті, олар соғысқа дейін кеңес үкіметі тарапынан ашаршылық пен репрессия қырғынын, қудалауды бастарынан өткергені туралы бір ауыз сөз айтпайды. Ал фашизм идеологтары бұл – мәселені өздерінің үгіт-насихатына барынша ұтымды пайдаланып, КСРО-ға қарсы құрылған легиондарға адамдарды тарта білді деп көрсеткен екен.

Қазақтың ұлы баласы М.Шоқай, татар ұлтының өкілі Ғ.Идриси, жас өзбек эмигранты У.Каюмхан және басқалары лагерьлерді аралап, Түркістан азаматтарынан легион құруға араласқаны тарихи шындық. М.Шоқайдың Франциянның Шығыс тілдері институтында сақталған жеке архив қорының көшірмесі 2000-шы жылдардың бас кезінде Алматыдағы Орталық архивке берілгені мәлім. Онда М.Шоқайдың тұтқындағы қазақ, өзбек, қырғыз және басқа ұлт өкілдерімен кездесуде жасаған тізімдерінен үзінді сақталған. Бұл материалдар негізінде К.Л.Есмағамбетовтің «Әлем таныған тұлға» көп-томдық еңбегі жарық көреді[16].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1 А.Кәкен « Түркістан легионы. Деректі талғам. Алматы «Рауан».- 2000.

2 Қ.Тоқаев "Саяси қуғын-сүргін және заңсыз қудалау құрбандарын ақтауды толық аяқтау" туралы қаулысы/ Егемен Қазақстан газеті. 24 қараша 2020 жыл.
3 Б.Айтай «Түркістан Легионы туралы не білеміз? Мақала / Оңтүстік Қазақ-стан» газеті 2013 жыл 20 желтоқсан
4 Қазақстан тарихы оқулық. 5 томдық. 4 том. -Астана. «Фолиант». 2010. 564б.
5 К.Есмағамбетов «Соғыс тұтқындары» мақала / Егемен Қазақстан газеті. 2009, 21 қараша.
1. 6 Б.Хайт «Түркістан XX ғасырда» XX ғасырдағы Түркістан. Дармштат. 1956 (неміс тілінде).
7 И.Гилязов . Легион «Идель−Урал». Представители народов Поволжья и Приуралья под знаменами «Третьего рейха». Казань, 2005
8 С.Дробязко, О.Романов, К.СЕменов. Иностранные формирования Третьего рейха Издательство: АСТ, Астрель, Харвест Серия: Историческая библиотек . Москва.- 2011
9 Рольф – Дитер Мюллер «На стороне вермахта. Иностранные пособники Гитлера во время «крестового похода против большевизма. 2012.-412с.
10 Абдуаһаб Қара «Мұстафа Шоқай». Алматы.- «Дәуір».- 2004.
11 Б.Садықоваа История Туркестанского легиона в документах
Алматы: Кайнар, 2002. — 248 с
12 Г.Көкебаева «Түркістан легионы» мақала / "Қазақ тарихы", 1997, №2,30-31б.
13 Шакибаев С. «Үлкен Түркістанның күйреуі». - Алма-Ата, «Жазушы», 1969. 278б.
14 Есмағамбетов К.Л. Әлем таныған тұлға. «Дайк-пресс», 2008. -с. 444- 447.

ӘОЖ 342.413

ҚР МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ. ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІК.

Жекембек А.Е. -115-18 тобының студенті
Рахматулла М.Д. – 1507-10а тобының студенті
Ғылыми жетекші: Арыс А.С. – заң ғылымдарының магистрі аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Педагогикалық Университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

Рассматривается система государственного управления в Республике Казахстан, ее особенности, а также административное право и административная ответственность.

Мемлекет — белгілі бір аумаққа иелік етіп, сол жердегі халықтың еркін дамуына мүмкіндік беретін, қоғам табиғатынан туындайтын ортақ істерді атқаруға қажетті басқарудың жоғарғы дәрежеде ұйымдасқан жүйесі, саяси билік ұйымы болып табылады. Мемлекеттің өзіндік басқару құрылымы, органдары, Конституциялық құжаттары, сонымен қатар өзіне тән тілі, рәміздерінің болуымен ерекшеленеді. Қазақстан Республикасы – 1991 жылы 16 желтоқсан күні өзінің тәуелсіздігін алған уайырлы, унитарлы, Президенттік басқару жүйесі бар құқықтық, демократиялық мемлекет болып табылады.

Алғашқы конституция 1993 жылы қаңтарда қабылданды. 1995 жылы тамыз айында жаңа конституция қабылданды; 1998 жылы оған түзетулер енгізілді. Жаңа конституция бойынша Қазақстан — демократиялық құқықтық унитарлы мемлекет, оның тәуелсіз үш билік тармағы бар.

Олар: атқарушы, заң шығарушы жән сот биліктері. Атқарушы билікті президент басқарады, ол 40 жастан асқан, Республика аумағында соңғы 15 жыл тұрған және мемлекеттік тілде, яғни қазақ тілінде еркін сөйлей алатын

азаматтыры арасынан 5 жылға сайланады. Заң шығарушы билікті қос палаталы парламент атқарады (Сенат - 47 депутат және Мәжіліс - 107 депутат). Сот билігін Конституциялық сот пен жергілікті соттар жүйесі атқарады; сот төрелері қызметіне Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Конституциялық заңдарға сәйкес тағайындалады және тұрақыты түрде толық өкілетілікке ие болады.

Әкімшілік құқық – мемлекеттік басқарушы органдардың басқарушы-жарлықшы қызметін реттейтін құқықтық нормалар жиынтығы. Әкімшілік құқығы құқық жүйесі салаларының бір түрі ретінде, қоғамдық қатынастады реттейтін, мемлекетті басқару қызметі үрдісінде пайдаланылатын мемлекеттік аппараттың тәртіптелген жұмысын қамтамасыз ететін құқық.

Әкімшілік құқықтық нормалар дегеніміз – заң шығарушы, атқарушы органдар орнататын, рұқсат етілген іс-қимылды және атқару билігіндегі қоғамдық қатынастарды реттейтін ережелер.

Әкімшілік билікті үшке бөліп қарастырылады.

Жалпы түсінік: Заң шығарушы орган.

Ең жоғарғы заң шығарушы орган — парламент, ол екі палатадан тұрады — Сенат пен Мәжіліс. Сенаттың қызмет ету мерзімі – 6 жыл, оны жарты құрамы әрбір 3 жыл сайын қайта сайланып тұрады. Сенаттың 47 мүшесінің 32-сі облыстардың, Республика астанасы мен республикалық маңызы бар қалалардың өкілетті органдарының мүшелерінен сайланса, сонымен қатар әрбір әкімшілік аумақтан 2 адамнан тағайындалады, ал 15-ін ел президенті тағайындайды. Мәжілісте 107 депутат тағайындалады, жалпы сайлау нәтижесінде 5 жыл мерзімге сайланады: 98 – бірмандатты аумақ бойынша, ал 9 – Қазақстан Халықтары Ассмаблеясымен. Парламент президенттің ұсынысымен конституцияға өзгерістер енгізеді, бюджетті, үкіметтің бағдарламалары мен есептемелерін бекітеді, заңдарды қабылдайды, соғыс пен бітімгершілік сұрақтарын шешеді, референдумдарды енгізеді, халықаралық келісімдерді ратификациялайды және т.с.с. Сонымен қатар Сенат президенттің ұсынысымен Жоғарғы сотты белгілейді, президент тағайындаған бас прокурорды және Ұлттық Қауіпсіздік комитетінің төрағасын бекітеді, жергілікті үкіметтік органдарды таратады.

Атқарушы билікті Қазақстан Республикасының Үкіметі атқарады. Оның басында парламенттің келісімімен президент тағайындайтын премьер-министр тұрады. Ол атқарушы органдар жүйесін басқарады және олардың қызмет атқаруын қамтамасыз етеді. Қазіргі кезде төмендегі салалар бойынша республиканың мынадай орталық атқарушы органдары бар:

- Экономика салалары бойынша;
- Әлеуметтік мәдениет салалары бойынша;
- Әкімшілік саяси қызмет салалары бойынша.

Сот билігінің жоғарғы органы болып Жоғарғы сот пен Конституциялық кеңес болып табылады. Қазақстанда Жоғарғы сот пен жергілікті (облыстық, аудандық, қалалық) соттар қызмет етеді. Сонымен қатар арнайы соттар да құрылуы мүмкін, белгелеі бір орын алған жағдайға байланысты, мыс., әскери,

салық соты. Сот төрелерін Жоғарғы соттың төрағасының келісімімен президент тағайындайды. Барлық соттардың қаржылық қамтамасыз етілуі республикалық бюджет есебінен жүреді. Конституциялық сот 15 адамнан тұрады. Оларды президент пен парламенттің қос палатасы әрқайсысы 5 адамнан тағайындайды. Олардың өкілеттіліктері 13 жылға созылады.

Әкімшілік құқық бұзушылық – құқыққа қарсы, кінәлі (қасақана немесе абайсыздықта жасалған) жеке адамның немесе заңды тұлғаның әрекеті немесе әрекетсіздігі. Әкімшілік құқық бұзушылық азаматтардың, қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне зиян келтіретін және құқыққа қарсы әрекет боып табылады. Әкімшілік құқық бұзушылықтың белгілері: құқыққа қарсылығы, кінәлілігі, әкімшіліктік жазалану. Сонмен қатар әкімшілік құқық бұзушылықтың мынадай құрамы қарастырылған, бұл заңдық элементтердің жиынтығы, солар болған жағдайда әрекет әкімшілік құқық бұзушылық болып саналады да әкімшілік жауаптылық туындайды. Бұл элементтер әкімшілік құқық бұзушының обьектісі, субьекті, обьективтік және субьективтік жақтары.

Әкімшілік жауаптылық – өкілетті мемлекеттік органның немесе лауазымды тұлғаның әкімшілік құқықтық нормаларда қаралған, құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі жеке адамдарға немесе заңды тұлғаларға қолдануынан көрінеді.

Әкімшілік жаза – әкімшілік құқық бұзушылық үшін қолданылатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Мынадай түрлерден тұрады: Ескерту жасау. Әкімшілік айыппұл салу. Әкімшілік құқық бұзушылық жасау құралы немесе оның тікелей обьектісі болған заттың өтемін төлеп алып қою. Әкімшілік құқық бұзушылықтың обьектісі болған затты, әкімшілік құқық бұзушылық жасау салдарынан алынған кірістерді, ақшаны және бағалы қағаздарды тәркілеу. Арнаулы құқығынан айыру. Лицензиядан, арнаулы рұқсаттан, біліктілік аттестатынан (куәлігінен) айыру немесе қызметінің белгілі бір түріне не белгілі бір іс- әрекеттер жасауға оның қолданылуын тоқтата тұру. Жеке кәсіпкердің қызметін тоқтата тұру немесе оған тыйым салу. Өз бетімен салынып жатқан немесе салынған құрылысты мәжбүрлеп бұзып тастау. Әкімшілік қамауға алу. Шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды ҚР- ның шегінен әкімшілік жолмен кетіру.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасы өзіндік тәуелсіздігін алған, егеменді мемлекет. ҚР – ның басқару жүйесі, әкімшілік жүйесі, әкімшілік жауапкершілік түсініктері зерттеліп қарастырылды. Сонмен қатар әкімшілік жаза түрлері толық нақтыланды.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, - 30.08.1995 жыл;
2. ҚР Әкімшілік кодексі, Алматы 2015 жыл
3. ҚР. Қылмыстық кодексі, Алматы 2013. 1997 жылғы 16 шілде №167-1
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27.12.1994жыл. Жалпы бөлім.
5. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350

ӘОЖ 351.759.51

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҚ ҚАРЫМ - ҚАТЫНАСТЫҢ ТАРАТЫЛУ ДЕҢГЕЙІ

Рахматулла М.Д., Айтмахан Д.Т. – 1507-10а тобының студенттері
Ғылыми жетекші: Арыс А.С. – заң ғыл. магистрі, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Педагогикалық Университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

Рассматривается распространенность коррупционных практик, а также затенение экономических интересов коррупционеров при изучении коррупции.

Сыбайлас жемқорлық – бұл нақты заңдық анықтамасы жоқ әлеуметтік құбылыс және кез келген құбылыс іспетті ол өзіне тән белгілермен сипатталады, әрі өз дамуында үлкен әлеуетке ие. Сыбайлас жемқорлықтың ерекше белгісі - ол қылмыс субъектілерінің өз қызмет бабын, құқықтық мәртебесін және қызмет мүддесіне қайшы әрі құқық пен ар-ожданның қалыптасқан нормаларына қайшы орналасқан лауазымның беделін пайдалану жолымен істелінеді. Осы әрекеттер мүліктік не өзге пайда табуға және қандай да бір мүдделер мен қажеттіліктерді қанағаттандыруға тікелей бағытталған. Мыс., саяси сыбайластықты саясаткерлердің, саяси үміткерлердің немесе олармен байланысты адамдардың сайлауды дайындау және өткізу, белгілі бір мемлекеттік лауазымға тағайындау немесе бекіту кезіндегі іс-әрекеттері ретінде анықтауға болады. Мемлекеттік билік және басқару органдарында жемқорлық қылмыстардың тікелей нысаны мемлекеттік қызметтің беделін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық – мемлекеттік құрылымдардың экономика аясында қылмысты құрылымдармен біте қайнасуы, сондай-ақ мемлекеттегі лауазымды адамдардың, қоғамдық және саяси қайраткерлердің сатылғыштығы, парақорлығы. Өзінің қызметтік мәртебесі мен өкілеттіктерін жеке, топтық және өзге де бейқызметтік мүдделер үшін пайдалану жолымен жеке игіліктерді алу әрекетінен көрініс табады. ҚР Қылмыстық кодексінің өкілеттіктерді теріс пайдалану (228-бап), коммерциялық сатып алу (231-бап), қызмет өкілеттігін теріс пайдалану (307-бап), билікті немесе қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану (308-бап), пара алу (311-бап), қылмыстық жалғандық жасау (314-бап) туралы лауазымдық қылмыс нормалары ең алдымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес нормалары болып табылады. Қазақстанда сондай-ақ сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық, тәртіптік, әкімшілік жауапкершілікті реттейтін арнайы нормативтік-құқықтық актілер де қабылданды. саяси сыбайластықты саясаткерлердің, саяси үміткерлердің немесе олармен байланысты адамдардың сайлауды дайындау және өткізу, белгілі бір мемлекеттік лауазымға тағайындау немесе бекіту кезіндегі іс-әрекеттері ретінде анықтауға болады. Мемлекеттік билік және басқару органдарында жемқорлық қылмыстардың тікелей нысаны мемлекеттік қызметтің беделін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады[1].

Сыбайлас жемқорлық мәселесін зерттей отырып, сыбайлас жемқорлық мүдделі топтардың экономикалық мүдделерінің көлеңкелі ықпал ету түрі ретінде осы мәселеге қатысты төмендегідей түйін жасауға болады.

Біріншіден, барлығы мойындағандай, сыбайлас жемқорлық – саясаттың ажырамас бөлігі болып табылады. Өйткені лауазымдық тұлғаның игіліктерді бөлуге құқығы бар жерде, мүдделі тұлғалар тарапынан үнемі әлеуметтік үқсастық жасау мүмкіндігі болып тұрады. Яғни, игілік деп біз тек қана материалдық ресурстарды меңзеп тұрмаған болармыз, сонымен қатар оған лауазым иесінің түрлі әрекеттерге тыйым салу немесе рұқсат ету тағы басқа құқығы да жатады.

Екіншіден, сыбайлас жемқорлық жоғары деңгейге көтерілуі бұл мәселеге шындап көңіл бөлуді талап етеді. Заманауи жемқорлықпен күресу шаралары тек қана репрессивтік сипатта болмауы қажет, заңнамалардың да жетілдіруіне баса назар аударған жөн.

Үшіншіден, осы қоғамдық зауалға қарсы қоғамның бірігуі жемқорлықпен күрестің жеңісіне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Толығырақ қарастыратын болсақ, сыбайлас жемқорлықты терең зерттеуге толық қол жете қойған жоқ. Іс жүзінде, анық дүниенің өзіне өмір күнделікті өзгерістер енгізіп отыр. Болашақта көлеңкелі әрекеттер сыбайлас жемқорлықтың жаңа түрлерін туындатуы әбден мүмкін. Қоғам мен мемлекеттің алдындағы басты міндеті – осы қылмыстың деңгейін неғұрлым азайту болып табылады.

Жемқорлықты болдырмау үшін, халықтың пікірімізше, экономикалық, құқықтық және саяси сипаттағы шаралар кешенін қабылдау керек, олар:

1. Сыбайлас жемқорлықтың сайлау үдерісіне ықпалын азайту. Сайлау рәсімінің тазалығы және ашықтығы, ең алдымен – сайлау науқандарын қаржыландыру.
2. Заң шығару органдарына сыбайлас жемқорлықтың ықпалын кеміту. Ол үшін депутаттарды қылмысты жауапқа тарту рәсімін ықшамдау керек. Конституция мен елдің заңдарына сүйене отырып, партия қызметіне мемлекет тарапынан бақылауды күшейту. Партиялардың құрылуын қолдау қажет, үміткерлердің сайлаушылар алдында жауаптылығын арттыру, оларға ашық түрде өздерінің үміткерлерін таныстыру, саяси әлеуметтік тетігіне ие болу және олар үшін жауап беру.
3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жүргізуші кадрлардың біліктілігінің жеткіліксіздігі, сондықтан олардың жұмысын жетілдіру, ішкі сатқындардан тазарту – ең алдыңғы міндеттердің бірі.

Бұл мәселені шешу үшін:

1. Ең алдымен құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жалақысын көтеру;
2. Құқық сақтау органдарын заманауи техникамен қамтамасыз ету деңгейін көтеру, қазіргі заман талабына сай ақпараттық технологияларды енгізу қажет.
3. Жемқорлыққа қарсы ведомстволық бағдарламалар қабылдау. Әр ведомствоға өздерінің ерекшеліктеріне сай, сыбайлас жемқорлық қылмыстар құрылымы және жемқорлыққа қарсы күресті жүзеге асыру тәсілдері бар. Олардың әрқайсысына сырттан мамандарды тарту арқылы ерекше бағдарламалар жасау керек. Ведомстволық сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламаларды әрбір үш-бес жылда жаңартып отыруды тәжірибеге енгізу

қажет. Осы салаға алуан түрлі сыбайлас жемқорлықты жұқтырған мемлекеттік экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларға ревизия жасау да жатады.

4. Насихат және хабардарлық. Бұл шаралар кешені төмендегі бағыттар бойынша жүзеге асырылуы тиіс:

- басқа елдердегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы табысты бағдарламаларды зерттеп, игеріп, үлгісін тарату;
- аймақтардың, ірі кәсіпорындардың, салалардың, билік тармақтарының шешімдерін және олардың өкілдерінің әрекеттерін бір-бірімен салыстырып отыру, сыбайлас жемқорлық деңгейінің көрсеткіштерін бұқаралық ақпарат құралдарында тұрақты жариялау және пайдалану;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бағдарламасын жүзеге асыру жөнінде тұрақты ақпарат беріп тұру.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жемісті нәтиже беру үшін мынадай ұсыныстар ескерілуі тиіс:

1. жемқорлыққа қатысты азаматтардың адами ұстанымын қалыптастыру;
2. құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби біліктілігін арттыру;
3. мемлекеттік қызметшілердің ар-ождан ұстанымы олардың мәртебесіне сай болуы;
4. мемлекеттік қызметкерлердің табысын және олардың заңға сәйкестігіне шынайы бақылау жүргізу;
5. қылмыстық жолмен тапқан пайда мен мүлікті тәркілеудің тиімді тәртібін енгізу;
6. мемлекеттік билік және басқару органдарында жемқорлыққа қарсы әрекет ету мақсатында қоғам мен мемлекет осы мемлекеттік қызметшілерге беретін жеңілдіктерді заңда нақты белгілеу.

Қорытындылай келе, сыбайлас жемқорлық – ол белгілі тарапта заңды бұзу арқылы жүзеге асырылатындығы көрсетілді. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлықтың таратылу деңгейін анықталып, тигізетін зардаптары, шешу жолдары, алдын алу шаралары толығымен қарастырылды. Белгілі бір шешімдер талқыланып, ұсынылды.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. 2001 ж. 30 қаңтардағы №155 Кодексі. //Егемен Қазақстан. - 2001 ж.. – 2002ж. 12 шілдедегі. - №158 - 159.
2. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» 1998 ж. 2 шілдедегі №267 - 1 Заңы. //Казахстанская правда. - 1998 ж. 9 шілдедегі. - №132.
3. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» өзгерістер мен толықтырулар еңгізілген Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» 2007 ж. Заңы..
4. Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Экономикалық және сыбайлас жемқорлық қылмысқа қарсы күрес жөніндегі агентігінің (қаржы полициясы) Ережесі туралы» 2004ж. 29 қаңтардағы - №100 Қаулысы.
5. Ағыбаев А.Н. Ответственность должностных лиц за служебные преступления. Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 304 с.
6. [1] https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%8B%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%BB

%D0%B0%D1%81_%D0%B6%D0%B5%D0%BC%D2%9B%D0%BE%D1%80%D0%BB%D1%8B%D2%9B

ӘОЖ - 94.574

ҚАҢЛЫ МЕМЛЕКЕТІНІҢ КӘСІБІ МЕН ҰЙ ТҰРМЫСЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ДЕРЕКТЕР НЕГІЗІНДЕ

Социалова Д.- В-ЖМҚа-03-21 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Беккулова А.А.- аға оқытушы, магистр
Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматривается бытовые хозяйства Кангюйского государства.

Қаңлылардың тайпалық бірлестіктердің бірі – Сырдарияның төменгі жағын мекендеген тохарлар. Олар біздерге Жетіасар мәдениеті көптеген саналатын ескерткіштерді мұраға қалдырған. Хорезм археологиялық этнографиялық экспедициясының 1947-1951 жылдардағы зерттеулері тохарлар мәдениетінің апоснантар мен саноравантар мәдениетімен түбегейлі астары бар. Қазақ тілінде Жетіасар – жеті қала дегенді білдіреді. Ал шындығында олардың саны жиырмаға жетеді. Бұл комплекстің ірі ескерткіші Алтынасар трапецияға ұқсас бейнелі құрлыстардан тұрады. Ол 16 гентар алаңды алып жатыр. Оның бір мысалы – қазіргі Қазалы ауданының территориясында Жангент немесе Янгикент атты қаланың орны бар. Ол бір кездері сәулетті орталық болған. Ертедегі қала орнын қазу кезінде табылған археологиялық олжалардың ішінде XV – XVI ғасырларда жасалған әшекейлі аспалы шамның сынықтары да бар. 1899 жылы Түркістан археология әуесқойлары үйірмесінің мүшесі – В.А. Каллаур ертедегі қала орнына (төменарық станциясы Жауақорған ауданы) алғашқылардың бірі болып зерттеу жұмысын жүргізді. Ашынас қаласы жайлы. Археологтардың дәлелдеуінше бұл қаланың (Бірқазан станциясы маңы, Сырдария ауданы) тұрғындары оғыздар болған. Коллуар бес қақпалы қорған құрлысын және оның маңындағы бекіністер қалдықтарын сақтайды. [1]

Қаңлылар жеріндегі металл өндіріс жұмысының орталығы – Шаш – Илан аймағындағы қоныстар. Ежелгі Құлата қаласы металл өңдеудің ірі орталығы. Қаңлыларда сүйек ұқсату жұмысы дамыған, сүйектен пышақ, қанжар, семсерлерге қиын жасалған. Қаңлы әйелдері арасында қолөнердің жүн өңдеу кжұмысыбі жақсы дамыды. Қаңлылардың материалдық мәдениеті негізінен қоныстар мен обалардың орнынан табылған заттар бойынша анықталып отыр.

Орталық Сырдария аймағында (Шаш, Отырар, Қаратау) тараған қаңлы материалдың мәдениеті тарихи әдебиеттерде Қауыншы, Жетіасар, Отырар – Қаратау мәдениеті делінсе, ал I мыңжылдықтың басынан бастап Сырдарияның төменгі ағысында бұлармен тектес Жетіасар мәдениеті де қалыптасады. Жетіасар мәдениетінің ескі жұрттары көлемінің кеңдегімен, орналасуының айрықшалығымен және материалдық мәдениетінің ерекшелігімен сипатталады.

Кангюй мемлекеті мен оның иеліктерінің орналасу мәселелерінің тарихы И.Бичуриннен басталады, ол оның орналасқан жерін Сырдария өзенінің солтүстік жағындағы далалар деп белгіленген. «Шицзи» тексіне Давань жайлыхикаяда берген түсініктемесінде ол кангюй илігі қазір қазақтың ұлы жүзі мен Орта жүзі көшіп жүрген Сырдарияның солтүстік жағындағы далаларды алып жатыр деп атап өткен. [2]

Ежелгі қаңлылардың салттық әдет – ғұрыптарына өлікті жерлеу рәсімдері мен діни дәстүрлері, ұлтық ойын сауық өнерде жатады.

Қытай жылнамаларында жазылып, сақталған деректер негізінде автор ойын - сауыққа қатысты бірер қызықты мағлұматтарды да келтіреді. Қаңлылар қытайлар үшін ойын – сауық мәдениеті, музыкалық аспаптары, ән - әуен шығару, оларды орындау өнері дамыған ел саналған. Қытай жылнамаларында: «Қаңлыларда үлкен және кішкене барабандар, пипа, бес ішекті аспап, яғни жетілген және басқа аспаптары бар» деп жазылған.2

Осыны қорыта келе Н.Мұқамедқанұлы «Осы тарихи жазба деректерден қаңлы елінің ойын - сауық өнері сол кездегі жоғарғы өреге жетіп өзінің көркемдігімен қытай патшалығы ордасынан орын алғандығын, сондай – ақ Қытай елінің ән –би өнерінің дамуына игі ықпал жасағандығын байқауға болады»- деп түйіндейді . [3]

Дін - әрбір халықтың рухани ғұмырының басты тірегі. Түркі тайпалары ұзақ тарихында талай діндерді басынан кешірген. Олар кезінде Көк Тәңір мен шамандық нанымға сеніп, басиді. Пұтқа да табынд, христиан – несторлан діндеріне де мінәжат етіп келді. Тіпті кейде бір қабылдап, екіншжұмысын жалғастырып, синкретикалық (қос дінділікке) құбылысқа ұшыраған кезеңдері де болды. Түркі тайпаларының бір жағы пұтқа табынып жатқанда, екінші жағы Көк тәңірге жалбарынды. Бір қазақтың өзі қазірге дейін «Тәңір жарылқасын!», «Құдай сақтасын!», «Алла бұйырса!», «Жасаған нем жар бола гөр!» деп сыйынып жүрген жоғарғы иелерінің санамызда қатар сақталуынан болса керек.

Б.А.Ливинский – б.з. I ғасырында Кангюй мемлекетінің жерінде Будда храмдары кездесетін еді және Шығыс Түркістанда будда дінін уағыздаушы кангюйлер болды деп көрсетеді. Отырардан Vндістанға барып, онда будда дінінің негіздерін жетік меңгеріп, одан кейін Қытай елінде Будда храмын ашып ол дінді уағыздап таратушы қаңлыдан шыққан ұстаз діндалардың болғаныда қытай тарихында аталады.

Ислам дінінің жері Сырдарияның орта және тзменгі саласындағы қаңлыларға X ғасырда да жете қойған жоқ болатын. Кейбір араб деректеріне сүйеніп, В.В.Бартоғьдтың айтуына қарағанда, мысалы, Жент, Сығанақ қалаларындағы қыпшақтармен қаңлылар XII ғасырдың тек екінші жартысында ғана онда да Хорезм патшалығымен тығыз қарым – қатынаста болуының арқасында ғана ислам діні қабылданған көрінеді.

Тағы сол ғалым «Сыр бойына мұсылмандық қаман келді? деген сауалға байланысты Ислам XII ғ Қазақстанның Батыс өңіріне өте бояу тараса, Шығыс өңірінде жеделдеу тарады. Маңғыстау түбегі, Каспи бойы, Сыр бойы XII ғасырда мұсылман дінінің алғы шебі болатын: Сыр бойындағы Сығанақ

мұсылман иелігінің орталығы ...» деп көрсетіледі. Осы кезде (XIIғ) Қыпшақ иелігі Хорезмшах Текешке 1181 ж өзінің бағынышты екеннің мойындайды. Мұның бір себебін ислам дініне байланысты деп жобалаған жөн.

Бір кездерде кангюйлер мекендеген аудандардан археологтар қоныстар мен қорымдар тапты. Бұл ескерткіштер қауынмы, отырар – қаратау, жетіасар археологиялық мәдениеттеріне жатқызылды.

Қауыншы мәдениеті таралған өңірде Шәушіқұм, Жамантоғай, Төребайтұмсық қорымдары зерттелді. Сол кездегі отырар – қаратау, жетіасар мәдениеттеріне жататын басқа зираттардағы сияқты, өліктер киімімен жеке пайдаланылатын заттарымен қоса жерленген. Қабірлерге тамақ салып, су құйылған керамика ыдыстар бірге салынған. Еркектердің қабірлерінен қару – жарақ (семсерлер, қанжарлар, жебелердің ұштары, садақтардың сүйектен жасалған бастырмалары), әйелдердің қабірлерінен көбінесе әшекей заттары моншақтар, айналар, сырғалар, киімге тігілген қалақшалар табылды. Жерлеу жарақтарынан жасалған талдау қабірдің мерзімін біздің заманымыздағы I мыңжылдықтың бірінші жартысыдеп белгілеуге негіз береді. [4]

Археолог, т.ғ.д., профессор А.Н. Подушкин 1998 жылдан бастап ғылыми айналымға енгізіп отырған Арыс мәдениеті Қаңлы мемлекеттілігінің негізгі археологиялық ескерткіштерін қамтып, олардың жерлеу салтынан ерекше археологиялық деректер береді. Арыс мәдениетіне тән өлікті жерлейтін қабірдің катакомбалық құрылысы Сырдариянының орта ағысындағы қауыншы–жун мәдениетінің зираттарында, төменгі ағысындағы Түгіскен зиратында, Оңтүстік Оралдағы сармат пен Солтүстік Кавказдағы сармат-алан зираттарында кездеседі. Егерде катакомба, отырықшы этностардың идеологиялық наным-сенімінің эволюциясымен байланысты пайда болған болса, ал сарматтар, көшпелі тайпалар болса, онда Арыс мәдениетінің аталмыш кезеңдерін жасауға қатысқан азиялық сарматтар мен Солтүстік Кавказдағы сармат-аландардың зираттарындағы молалар не себепті катакомбалы? Катакомба, отырықшы этностармен байланысты болғандықтан логика бойынша көшпелі сарматтарда қабірдің мұндай құрылысы болмауы тиіс . [5]

Әдебиеттер

1. Д.Талеев. Ежелгі ескерткіштер зерттеу күтеді. Қазақстан тарихы 1994 жыл, N 1 20 бет
2. Мұхамедхан Н. Қаңлы мемлекеті. «Жұлдыз» 2000жыл N7 -142 бет-153 беттер
3. С.Жолдасов «Шежірелі Оңтүстік» Алматы 2002 жыл 11 бет.
4. К.Байпақов, А. Нұржанов «ұлы Жібек жолы және ортағасырлық Қазақстан» Алматы, 1992 жыл 49-59 бет.
5. К.Сыздықов, С.Жолдасов «Ата қоныс» Шымкент 1992 жыл 18 бет.

ӘОЖ - ӘОЖ: 94:336.7 (574)

ТЕМУРИДТЕР МЕМЛКЕТІНДЕГІ АҚША АЙНАЛЫМЫ

Бергалиева З.- В-ЖМҚа-03-21 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Беккулова А.А.- аға оқытушы, магистр
Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматривается денежные отношения и вопросы в государстве Темуридов.

Орта Азия нумизматкасының тарихын зерттеген атақты нумизмат – ғалым Е.А.Давидовичтің зерттеулері бойынша XIII ғасырдың соңғы ширегі мен XVII ғасырға дейінгі төрт ғасырдан астам уақыт бойында алтын ақшалар соғу ісінің қарқыны төмен болған. Арагідік іске қосылып отырған алтыннан ақша соғу ісінің арасында кей кездері онжылдықтар, кей кездері одан да ұзақ уақыт аралығында алтыннан бірде-бір ақша соғылмаған кезеңдер болып тұрған. Біз қарастырып отырған XV ғасыр да алтын ақша шекімесінде белсенділігімен ерекшеленбейді. Е.А.Давидович Орта Азияның IX-XVIII ғғ. ақша айналымындағы алтын ақша шекімесінің түрлі кезеңдердегі қарқынын:

1 - Күнімізге жеткен жекелеген алтын ақшалар мен көмбелердің сандарына қарағанда IX-X ғғ. Орта Азияда алтын ақша шекімесінің қарқыны төмен болған.

2 - XI-XIII ғғ. жағдай өзгерді. Бұл кезеңде Орта Азияда алтын ақша соғу ісі қарқынды жүрді. Оның негізгі көрсеткіші – ақшалар беттеріне түсіріліп отырған ақша сарайлары атауларының көбеюі. Бұл кезеңде Бұхара, Вахш, Дихистан, Мерв, Мерв ар-Руз, Отырар, самарқан, Серахс, Термез, Ходженд, Хорезм ақша сарайларында алтын ақшалар соғылып отырған. Қараханидтер тұсында XII ғасырдың екінші жартысы мен XIII ғ. қарқынды жүрді. Мұхаммед бин Текеш (1200-1220 жж.) пен Шағатайлар ұлысында алтын ақша шекімесі қарқынды жүрді.

3 - XIV-XVII ғғ. аралығындағы уақытта алтын ақша соғу ісі кей кезеңдерде аз мөлшерде соғылып отырса, кей кезеңдерде мүлдем тоқтап отырды.

4 - XVIII ғ. алтын ақшалар Бұхарада қарқынды түрде соғылып отырған деп бағалайды [18].

Әмір Темір атымен соғылған алтын ақшалар өте сирек кездеседі. Хорезмде 781-783/1379-1382 жж. аралығында Темір Гураганның атымен соғылған алтын ақшалардың 12 түрі соғылып отырғандығы жайлы мәліметтер бар. Олардың беттерінде бұған дейінгі кезеңдерде соғылып отырған алтын ақшалардағыдай динар атауы берілмеген. Сол дәуірге тән көптеген жазба деректерде алтын ақшалар ашрафи атауымен берілген [19]. Әмір Темірден кейінгі билеушілер тарапынан соқтырған алтын ақшалар да өте сирек кездеседі. Қазіргі таңда Шахрух пен Сұлтан Хусайнның атымен соғылған ақшалар ғана белгілі. Сұлтан Хүсейн атымен соғылған ақша бетінде ақша атауы ашрафи деп көрсетілген. Дегенмен, Темір әулеті билігінің соңғы кезеңдеріндегі Гераттың жағдайы жайлы баяндаған Васифи бір бай адамның дүниесін суреттеуде оның бес сандық күміс және екі сандық алтын ақшадан (ашрафи) тұратын қоры болғандығын айтады. Бұл жазба ескерткіш Темуридтер дәуірінде алтын ақшалардың шекімесі жоғарыда айтылып өткендей аз көлемде емес,

айтарлықтай мол көлемде соғылып отырғандығын көрсеткендей. Дегенмен, қазіргі таңда белгілі болып отырған сол дәуірдің алтын ақшаларының өте аз мөлшерде кездесуі алтын шекімесінің қарқынының төмен болғандығына дәлел болғандай. Алтын құнды металл болғандықтан оның айналым ауқымы ешқандай территориялық, уақыттық шектеуге бағынбайтындығы белгілі. Васифидің еңбегінде көрсетілген екі сандық алтын ақша Темуридтер мемлекетінен тыс жерлерде, немесе алдыңғы кезеңдерде соғылған ақшалар қоры болуы да мүмкін. [1]

Е.А.Давидович Темуридтер мемлекетінде танга термині тек күміс ақшаларға ғана қолданылғандығын, ал, алтын ақшалар, ашрафи деп аталғандығын атап өтеді. Жазба деректерде ақша түрлерін сипаттауда көп жағдайда олардың соғылған металлдары жайлы ешқандай қосымша түсініктемелер берілмейді. Танга сөзінің астарында тек күміс ақшаларды, ал, ашрафи сөзімен, тек, алтын ақшалар айтылып отыратындығы түсінікті болғандығын айтады [2].

Қазақстан территориясының оңтүстік бөлігі тарихтың қай кезеңінде болса да адамзат өркениетінің дамуына орасан үлес қосып отырған өте белсенді өлкелер қатарынан орын алып отырғандығы белгілі. Мұндағы ақша-сауда қатынасы да Қазақстанның басқа өлкелеріне қарағанда ертерек іске қосылған. Бұған, әрине оңтүстік Қазақстан жерлерінің географиялық тұрғыда тиімді орында орналасуы себеп болғандығы белгілі. Ұлы Жібек жолының бойымен өтіп отырған барлық өркениет өкілдері бұл жерлерде өз белгілерін қалдырып отырды. Әмір Темірден кейін мыс ақшалардың прокломациялық мүмкіндіктерінен гөрі, оның ішкі саудадағы рөлі артты. Бұл жағдай да мемлекеттегі ұсақ сауданың қарқынды дамуы әсерінен орын алған жәйт. Билеушілер аттары тек құнды металдардан соғылған ақшалардың (негізінен күміс ақшалардың) беттеріне ғана түсірілетін болды.

XV ғасырда мемлекеттің әлеуметтік өмірінің барлық салалары; қолөнерде, сауда-саттықта, архитектура, шаруашылығында қарқынды даму байқалды. Осыған орай, мемлекеттің ішкі сауда айналымында мыс ақшалар маңызды орынға ие болды. Ұланғайыр мемлекеттің бір басынан екінші басына дейінгі жерлерде соғылған мыс ақшалар ешқандай тоскауылсыз айналымда жүрді. [3]

Темуридтер мемлекетіне қатысты тиындардың көпшілігінің беттерінде үстінен қайта шекімелер (надчекан) түсіріліп отырған. Ақша-сауда қатынасының өркендеп дамыған тұсы – XV ғ. тиындар беттеріне үстінен қайта шекіме бедерлерін түсіріп отыру арқылы айналымда жүрген ақшалардың көлемін реттеп отырған. Одан бөлек, тиындар беттеріне үстінен қайта шекімелер түсіру арқылы мемлекеттің қазынасына қосымша табыс та түсіп отырған. Үстінен қайта шекімелер түсірілген ақшалар үстіне мұндай белгілер түсірілмеген ақшалардан жоғары құндылықта жүрген. Осылайша эмитент осы операциялар арқылы қазынаны толтырып отырса, екіншіден, айналымды ақша артықшылығынан арылтып отырған. Үстінен қайта шекіме іздері тек негізгі номиналдағы тангаларға түсіріліп отырған.

Төмен құндылықтағы ақшаларға қатысты мұндай операциялар жүргізілмеген.

Ортағасырлық Сайрам қаласында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде табылған күміс ақшалар көмбесінің құрамында Сайрам қаласында үстінен қайта шекіме ізі түсірілген ақшалар өлкенің күміс ақшалармен жүргізілетін ірі сауда-қатынастарынан да шеткері қалмағандығын көрсетіп отыр [4].

Қазақстанның оңтүстігіндегі ортағасырлық қала орындарында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары ғалымдардың XV ғасырда тауар-ақша қатынасының қарқынды түрде дамыған деген ойларын растап қана қоймай, бұл процесске Қазақстанның оңтүстік аумағындағы қалалардың да белсене араласқандығын көрсетіп берді. Аумақтағы ортағасырлық қалаларда жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстары нәтижесінде темуридтер нумизматикасында бұған дейін беймәлім болып келген тың жаңалықтардың ортаға шығуына мүмкіндік берді. [5]

Отырар, Ясы-Түркістан, Сауран, Сайрам қалаларының XV ғ. нумизматикасына жасалған шолу жұмыстарының нәтижесінде көшпелі мәдениет пен отырықшы мәдениеттер арасындағы шекаралық аймақта орналасқан бұл қалаларға мемлекет билігінің жіті назар қойып отырғандығы аңғарылды. Өңірде темуридтер кезеңінде соғылған ақша түрлерінің көптеп табылып отыруы, аумақтың мемлекет өмірінде маңызды орынға ие болғандығына дәлел бола алады. Сонымен қатар, бұған дейін және кейінгі ортағасырларда өлкенің сауда қатынасы тек алмастыру әдісімен ғана жүрді. Саудада ақша қызметін тек тауар ғана атқарды деген жаңсақ пікірлерді жоққа шығарып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бурнашева Р.З., Смагулов Е.А., Туякбаев М.К.. Клады и монеты Туркестана. – Алматы: Баур, 2006. – 204 с.

2 Давидович Е.А.. Клады древних и средневековых монет Таджикистана. Москва: Наука, 1979. – 462 с.

3 Настич В.Н. К периодизации монетной чеканки Отрара и ее роли в денежном хозяйстве города и области // Ближний и средний восток. Товарно-денежные отношения при феодализме. Москва. 1980. С.168

4 Бурнашева Р.З. Отрар, Отрарский оазис, и Южный Казахстан. Нумизматические исследования по денежному делу южноказахстанских городов YII-XYII вв. Алма-Ата: Наука, 1989. – 78 с.

5 Петров П.Н., Байпаков К.М., Воякин Д.А. Монетное дело и денежное обращение Монгольской империй, в государствах Чагатаидов и Джучидов на территорий Казахстана. Алматы: Хикари, 2014 – 264 с.

ӘОЖ 342.41 (574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕРІ

Абдрасил Б.Д. С-СтДқ 11.01-21 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Сатаев А.Т.-п.ғ.м.
ОҚМА АҚ жанындағы медициналық колледжі

Резюме

В этой статье рассматриваются конституционные права человека и граждан и проблемы их осуществления

Қазақстан Республикасындағы адам және азаматтық конституциялық міндеттері.

Адам және азаматтың міндеттерінің конституциялық-құқықтық институты тұлғаның конституциялық-құқықтық қатынастардың субъектісі ретіндегі міндеттер көлемін бекітеді.

Адам және азаматтың негізгі міндеттері жалпыға ортақ сипатқа ие, тұлғаның нақтылы мәртебесіне қатысты емес және жоғары, конституциялық деңгейде бекітіледі. Конституциялық міндеттер тиянақталған талаптар тізімін құрайды, оларды орындаудан тұлғаның қоғам алдындағы, азаматтың мемлекет алдындағы жауапкершілігі көрініс табады.

Конституция "әркім" және "азамат" терминдерін пайдалан отырып, адам және азаматтың конституциялық міндеттерін белгілейді. Конституция "әркім" ұғымын қолданған кезде Қазақстан Республикасының азаматтарымен қоса республика аумағына тұрақтаған шетелдіктерді және азаматтығы жоқ тұлғаларды есепке алады.

Әркімнің конституциялық міндеттері мыналар болып табылады:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтау;
- басқа тұлғалардың құқықтары, бостандықтары, ар-ожданы мен қадір-қасиетін құрметтеу;
-Республиканың мемлекеттік рәміздерін құрметтеу:
- заңды түрде белгіленген салықтарды, алымдарды және өзге де міндетті төлемдерді төлеу.

Азаматтардың конституциялық міндеттеріне мыналар енгізіледі:

- Қазақстан Республикасын қорғау және әскери қызет атқару;
- тарихи және мәдени мұралардың сақталуына қамқорлық жасау;
- тарих пен мәдениет ескерткіштерін қорғау және оларға ұқыпты қарау;
- табиғатты сақтау және табиғат байлықтарына ұқыпты қарау.

Конституцияда адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бастандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатында қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі
мүмкін деп белгіленген. Ұлтаралық татулықты бұзатын кез келген әрекет конституциялық емес деп танылады.

Бір қарағанда конституциялық міндеттер соншалықты көп емес сияқты көрінуі мүмкін, дегенмен олар қоғам мен мемлекеттің қалыпты дамуы үшін қажетті негізгі, маңызды салаларды қамтиды.

Заңдылық режимі құқықтық деп танылған мемлекеттің тұрақтылығы, тәртібінің бұлжымайтын негізі болып табылады. Осыған байланысты әркімнің Қазақстан Республикасы Конституциясы мен заңдарын сақтауы конституциялық түрде бекітілген (34-б.).

Кез келген қоғамдағы құқық тәртібінің негізі Республика аумағында тұрып жатқан азаматтардың және басқа кез келген адамдардың құқыққа сай мінез-құлық әрекеті екендігі даусыз. Құқық мәдениетіне тәрбиелеуге басқа тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын, абыройы мен ар-намысын құрметтеу жөніндегі конституциялық талап ықпал етеді.

Өркениетті қоғамның өзіндік бір ерекшелігі баршаның өздерінің салықтық міндеттерін ерікті түрде орындауы болып табылады. Нарықтық катынастарға көшу, кәсіпкерлік және басқа да экономикалық қызмет нысандарына кең жол ашу мемлекет есебінде болмайтын көптеген кіріс көздерінің пайда болуына әкеп соғады. Аталған себептерге орай заңды түрде белгіленген салықтарды, алымдарды және басқа да міндетті төлемдерді төлеу міндетіне конституциялық мәртебе берілген (35-б.).

Әркімнің конституциялық міндетіне Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерін құрметтеу міндеті жатады (34-б. 2-т.).

Қазақстан Республикасы азаматтарының конституциялық міндеттері Отанды қорғауда көрініс тапқан, ол оның әрбір азаматының қасиетті борышы және парызы болып табылады. Республика азаматтары әркери қызметті заңда белгіленген тәртіп пен түрлер бойынша аткарады.

Республикада азаматтардың міндеттеріне табиғатты сақтау және табиғат байлықтарына ұқыпты қарау міндеті де енгізіледі (38-б.). Табиғатты қорғау заңдылықтары азаматтардың табиғат байлықтарын пайдалану кезіндегі мінез-құлықтарын белгілейді.

Аталған конституциялық-құқықтық норманың мазмұнына зарарлы және есепсіз пайдалану салдарынан апатты жағдайға жеткен қоршаған ортаны қалыпқа келтіру жөніндегі мемлекеттің міндеттері де кіреді.

Қазақстан Республикасының қызметі принциперінің бірі қазақстандық патриотизм болып табылады, ол Қазақстан тарихын білу, Республиканың мәдени мұраларын зерттеп-тану міндетін алдыға тартады. Қазақстандық патриотизммен тарихи және мәдени мұралардың сақталуына қамқорлық жасау, тарихи және мәдениет ескерткіштерін қорғау жөніндегі азаматтардың конституциялық міндеттері тығыз байланысты (37-б.).

Қазақстан Республикасындағы шетелдік азаматтардың және азаматтығы жоқ тұлғалардың құқықтық мәртебесі.

Қазақстан Республикасының аумағында республиканың азаматтарымен қатар шетелдіктер және азаматтығы жоқ тұлғалар тұрады.

Шетелдіктердің және азаматтығы жоқ тұлғалардың құқықтық жағдайы Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қазақстан Республикасы

Президентінің 1995 жылғы 19 маусымдағы "Қазақстан Республикасындағы шетелдік азаматтардың құқықтық жағдайы туралы" заң күші бар Жарлығымен реттеледі.

Қазақстан Республикасында шетелдік азаматтар деп Қазақстан Республикасының азаматы болып табылмайтын және басқа мемлекеттің азаматтығына тиесілілігі жөнінде дәлелдемесі бар тұлғалар танылады (Жарлықтың 2-бабы).

Қазақстан Республикасының адам құқықтарын бұзудың құрбаны болған шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ тұлғаларға баспана беру құқығы бар. Саяси баспана беру туралы мәселені Қазақстан Республикасының Президенті шешеді.

Саяси құқықтар мен бостандықтар. Саяси құқықтар мен бостандықтар мемлекеттік билікті жүзеге асыру процесінде қоғамдық қатынастар жүйесіндегі азаматтың құқықтық жағдайын белгілейді. Бұл ретте саяси құқықтар мен бостандықтардың табиғи сипаты Қазақстан Республикасында биліктің бірден-бір бастауы Қазақстан халқы болып табылады деген қағидадан келіп шығады. Азаматтарға кең ауқымды саяси құқықтар мен бостандықтар берілген.

Саяси құқықтардың ең маңыздысы азаматтардың белсенді және бәсең сайлау құқығынан тұратын сайлаушылық құқық субъектісі болып табылады.

Саяси құқықтар қатарына азаматтардың мемлекет ісін басқаруға қатысу құқығы жатады (33-6. 1-т.). Азаматтар бұл құқықты әр қилы жүзеге асырады. Ең алдымен олар оны тікелей, басқаша айтқанда республикалық референдумға, мемлекеттік маңызы бар мәселелер бойынша жалпыхалықтық дауыс беруге, сайлауға қатысу жолымен жүзеге асырады. Сонымен бірге
мемлекет ісін басқаруға қатысу құқығы өкілді органдардың қызметінен де өз орнын табады: азаматтар сайлаушылар ретінде өз депутаттарына ықпал ете алады.

Азаматтардың белсенділігін танытудың, қоғам мүдделеріне ынтасын арттырудың бір құралы олардың мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына тікелей өзі жүгінуге, сондай-ақ жеке және ұжымдық өтініштер жолдауға құқығы барлығы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі. Цензураға тыйым салынады. Әркімнің заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алуға және таратуға құқығы бар. Қазақстан Республикасының мемлекеттік
құпиясы болып табылатын мәліметтер тізбесі заңмен белгіленеді. Конституция Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге жол бермейді (20-б. 3-т.).

Саяси құқықтар қатарына жатқызылатын Қазақстан Республикасы азаматтарының маңызды конституциялық құқықтарының бірі бірлесу бостандығы құқығы болып табылады (23-б.).

Қоғамдық бірлестіктерді азаматтар белгілі бір міндеттерді жүзеге асыру үшін өз күштерін біріктіру мақсатында құрады. Дегенмен әскери қызметшілер, ұлттық қауіпсіздік органдарының, құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен судьялар үшін шектеулер бар, олар партияларда,
кәсіптік одақтарда болмауға, қандай да бір саяси партияны қолдап сөйлемеуге тиіс (23-б. 2-т.).

Республика конституциясы азаматтардың бейбіт жиналуға, жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар өткізуге құқығын таниды (32-б.) және оларды еркін өткізуді қамтамасыз етеді. Дегенмен бұл құқықты пайдалану мемлекеттік қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, денсаулық сақтау, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүдделері үшін заңмен шектелуі мүмкін екендігі ескертіледі.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Конституциясы. Алматы ЖШС «Баспа», 1995-64б
2.«Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 7 қазандағы 1998 жылғы Қазақстан Республикасының Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. - 1998. - №20.
3.Амандыкова С.К. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: Оқу құралы. - Астана: Фолиант, 2001, -174б.

ӘОЖ 821.512.122

КӨНЕ ӨЛШЕМДІК АТАУЛАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ

Ердосқызы Ә. – 10 сынып оқушысы
Ғылыми жетекші: Атеева Ж.Т. – М.Х.Дулати атындағы үш тілде оқытатын 8 мамандандырылған гимназиясының қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Шымкент, Қазақстан

Резюме

В статье проанализированы национальный характер и история происхождения древних единиц измерения. В статье определены причины классификации древних единиц измерения по их мотивационным признакам и истории их возникновения.

Қоршаған ортадағы қандай да бір затты, нәрсені немесе құбылысты танып біліп, атау тағып, таңбамен бекіту оның уәждік мән-мазмұнымен белгіленеді. Атауға негіз болатын уаж ұғымының тілдік санасында қабылданған соң, сөз мағынасын құраушы негіз болады. Сөз мағынасы – ұғымның барлық белгілерін емес, басты, негізгі, анық, айқын, нақты, қажетті белгілерін ғана қамтиды. Яғни кез келген сөз белгілі бір ұғымның негізгі бір белгісін қабылдау арқылы қалыптасады. Сөздердің мағынасының қалыптасуына белгілі бір мотивация әсер етеді. Тілдегі лексикалық жүйелер белгілі бір халықтың өмір-тіршілігіне, ұлттың рухани жан дүниесіне, әлеуметтік-экономикалық жағдайына, мәдениетіне, моральдық-психологиялық, жай-күйіне байланысты қалыптасқан факторларға байланысты жүзеге асады. Тіліміздегі көне өлшем бірліктердің қалыптасуына, аталуына себепші негіз болған уәждік белгілері бойынша уәждік топтарын төмендегідей бірнешеге бөліп қарастырамыз:

1.Соматикалық (дене мүшесі) ұғымдармен байланысты туындаған өлшем бірліктер, яғни дене мүшесіне байланысты туындаған өлшем бірліктер: елі, қары, қарыс, сере қарыс, кере қарыс, сүйем, сынық сүйем, табан, бармақ, шынтақ, құлаш, құшақ, уыс, белуардан, тобықтан, қызыласықтан, қол созым, т.б.

2. Құрал-сайман атауларына байланысты: арқан бойы, найза бойы, құрық бойы, қамшы бойы, тұсау бойы, шідер бойы, тізгін бойы, балта сабындай, оқ бойы, арқан бойы;

3.Төрт түлік малдың жайылымына, шабысына, жүрісіне байланысты: ат шаптырым жер, құнан шаптырым жер, тай шаптырым жер, түйе көш жер, қозы көш жер, бойдақ қой ауылындай жер, қозы өрісіндей жер, қозы көген жер, қой өрісіндей жер, бие бауындай жер;

4.Ас-тағамдар мен сақталған ыдысына байланысты: бір саба қымыз, бір қарын май, бір табақ ет, бір қап ұн, бір асым ет, бір тілім нан, бір ұрттам су, бір шымшым тұз, бір салым шай, мес-мес қымыз, астау-астау көже, самуырын-самауырын шай, қап-қап бидай, табақ-табақ ет, бір табақ ет, бір торсық айран, бір күбі іркіт, бір тегене сорпа, бір астау көже, саба-саба қымыз, қарын-қарын май, дорба-дорба қатық, қозы қарын май;

5. Киіз-матаға байланысты: көйлектік шыт, туырлықтық киіз, т.б.

6. Тәулік, уақытқа байланысты: күндік жер, сәскелік жер, түстік жер, бір түндік жер, апталық жер, айшылық жер;

7. Үй іші адамдарының көлем мөлшеріне байланысты: бір топ жан, бір ауыл, бір тайпа ел, бір қауым ел, рулы ел, дүйім ел, қалың ел;

Қазақ халқының өзіндік дүниетанымы қалыптасқан. Халық мәдениетінің сан ғасырлық мәдениеті бар. Көне өлшем бірліктердің халық өміріндегі орны зор болған. Көне өлшем бірліктердің түрлерінің әр түрлілігі ұлттық ерекшеліктеріміздің бірден-бір негізі. Ғылыми жұмысты толықтырып, болашақта тақырып бойынша зерттеу жұмыстарын жан-жақты жүргізуге тырысамын.

Ата-бабаларымыз басқа халықтар сияқты қоршаған ортадағы заттардың, нәрселердің, құбылыстардың түрін, түсін, көлемін, аумағын, санын, салмағын өзінің ментальдық таным-түсінігінше саралай білген. Ал бұл сан алуан қасиеттер күнделікті тұрмыс-тіршіліктің тәжірибесі негізінде өмірге келгені ақиқат. Осындай асыл қазыналарымыздың бірі деп – тіліміздегі өлшемдік ұғымды білдіретін лексикалық бірліктерді атауға болады. Бұл лексикалық бірліктер тіліміздің сөздік қорының ауқымды бір қабатын құрайды.

Байырғы қазақ өлшемдері – қазақ халқының тұрмыс-салт ерекшеліктеріне, кәсіптік қажеттілігіне байланысты қалыптасқан өлшем бірліктері. Қазақтардың көне заманнан бастау алатын халықтық өлшем жүйесіне ұзындық, қашықтық,аумақ, көлем, салмақ, уақыт, мезгіл өлшемі түрлері кіреді. Мысалы, ***«бір қыдыру жер», «түстік жер», «айшылық жол»*** деген сөз тіркестері қашықтықты білдіреді. Шығыс халықтарының көбісінде ең кіші салмақ өлшеміне арпа дәні алынған. Кейбір жазба әдебиеттерде сақталған мәліметтер бойынша арпа

дәні алтын мен асыл тастардың салмағын теңеуге арналған қазыналық өлшем ретінде қолданылған. Оған қарағанда бір арпа дәні шамамен 45 мг болған. Басқа жерде осы арпа дәні ұзындық өлшемі ретінде де пайдаланылған. Ал арпаның алты дәнінің еніне тең өлшем бармақ деп аталған

Сондай-ақ уақыт мөлшерін болжауға Күннің, Айдың немесе басқа да аспан шырақтарының көкжиекпен салыстырғандағы орны алынған. Егін шаруашылығымен айналысатын аймақтарда уақыт мөлшерін судың белгілі бір ыдыстан ығысып шығу мерзімі бойынша анықтаған. Жетілдіріле келе бұл ыдыстар су сағатына айналған. Мұндай бірліктердің басым көпшілігі адамның көзбен шамалауымен, жұмсалған күш сезімімен, белгілі бір қашықтықты жүріп өту мерзімімен мөлшерленген. Сондықтан халық арасында жылқыға байланысты **«ат шаптырым жер», «бие сауым уақыт», «екі елі қазы»** тәрізді қашықтықты, уақытты, қалыңдықты білдіретін өлшемдік мәні бар сөздер жиі айтылады.

Халық арасында сұйықтықты (*қымыз, шұбат,т.б.*) сақтайтын көнек, жанторсық, торсық, мес, саба тәрізді мал терісінен жасалған ыдыстар сол сұйықтықтың мөлшерін шамалауға жиі қолданылған. Мысалы, торсыққа жеті – сегіз аяқ (*литр*) қымыз сыйса, местің сыйымдылығы екі жарым – үш торсыққа тең.

Әлем бейнесінің небір құпия сырларын ұғынып түсінуге әрқашан қадам жасаған әрбір халықтың ғасырлар бойындағы жеткен жетістіктері бүгінгі күнге жеткен мол қазына. Бұл асыл қазынаның қоймасында ұлт табиғатын танытатын дүниетанымы, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, тілі, діні, мінез-құлқы жататыны сөзсіз. Қазақ халқы да осынау ықылым заманнан бері қарай осындай өзіндік болмыс бітімімен ерекшеленеді. Ата-бабаларымыз басқа халықтар сияқты қоршаған ортадағы заттардың, нәрселердің, құбылыстардың түрін, түсін, көлемін, аумағын, санын, салмағын өзінің ұлттық таным-түсінігінше саралай білген. Ал бұл сан алуан қасиеттер күнделікті тұрмыс-тіршіліктің тәжірибесі негізінде дүниеге келгені ақиқат. Осындай асыл қазыналарымыздың бірі деп – тіліміздегі өлшемдік ұғымдарды білдіретін лексикалық бірліктерді атауға болады Бұл лексикалық бірліктер тіліміздің сөздік қорының ауқымды бір қабатын құрайды.

Әлем бейнесінің небір құпия сырларын ұғынып түсінуге әрқашан қадам жасаған әрбір этностың ғасырлар бойындағы жеткен жетістіктері бүгінгі күнге жеткен мол қазынасы. Бұл асыл қазынаның қоймасында этнос табиғатын танытатын дүниетанымы, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, тілі, діні, психологиясы жататыны сөзсіз. Қазақ халқы да сонау ықылым заманнан бері қарай осындай өзіндік болмыс-бітімімен ерекшеленеді.

Ата-бабамыз ежелден басқа халықтар сияқты қоршаған ортадағы заттардың, құбылыстардың түрін, түсін, көлемін, аумағын, санын, салмағын өзінің ұлттық таным-түсінігіне байланысты саралай білген Осындай асыл қазыналарымыздың бірі – тіліміздегі өлшемдік ұғымды білдіретін лексикалық бірліктерді атауға болады.

Әдебиеттер:

1 Күркебаев Кенжетай Құрманбайұлы «Қазақ тіліндегі өлшемдік атаулардың этнолингвистикалық сипаты», Алматы, 2003. – 150 б.

2 Құралұлы А. «Ұлттық дүниетаным», «Өнер» баспасы, 1997. – 120 б.
3 Тілеубекұлы Т. «Сандар әлеміне саяхат», Қарағанды, Болашақ-Баспа, 1999. –180 б.
4 Жанпейісов Е.Н. «Этнокультурная лесика казахского языка», Алматы: Наука, 1989.– 282 с.
5 Аққошқаров Е. «Халық арасына кең тараған байырғы өлшемдер», Қазақ тілі мен әдебиеті.
– Алматы, 2000. №11.

UDC 338

ECONOMY AND ECONOMIC POLICY OF KAZAKHSTAN

Sharifova S.K.- student of 1703-20 group
Scientific supervisor: Berdybekova A.L., PhD in Economics, senior lecturer
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Түйін

Бұл мақалада біз экономика деген не, оның біздің өмірімізде қандай маңызы бар екенін анықтаймыз. Мемлекетіміздің экономикасы мен экономикалық саясатымен танысайық.

Economy-a set of relations formed in the system of economic activity of society, as well as production, distribution, exchange and consumption. [1]

For the first time in a scientific work, the word "economy" appeared in Xenophon in the fourth century BC, calling it "natural science". The main function of the economy is to constantly create benefits that are necessary for people's lives and without which society cannot develop. The economy helps meet human needs in a world of limited resources.

Kazakhstan's economy is the largest in Central Asia. Since January 1, 2015, the Republic has been a member of the Eurasian Economic Union.[2]

According to the OECD Organization for International Economic Cooperation and development, Kazakhstan's economy has gone through a long period of steady growth over the past few decades with a steady increase in gross domestic product per capita. This has contributed to improving the socio-economic living conditions of the country's citizens, reducing poverty and increasing market activity. The main engine of the country's development was the large-scale export of mineral and energy resources. Thanks to him, before the fall in oil prices in 2014, Kazakhstan's economy had a positive balance of foreign trade.

Such dependence on the country's external demand for oil and gas and Natural Resources is considered as a potential threat and obstacle to the development of its scientific, technical and innovative potential in the medium and long term. Due to the low level of economic diversification, a significant part of the labor force in Kazakhstan is still employed in agriculture. One of the ways to achieve economic diversification is to replace the national industry with the production of high-cost goods. As predicted by the government of the country, this will increase labor productivity and extend the period of moderate economic development in the long term.

The concept of economic development is of great importance.[3] It includes structural changes in the economic structure that lead to changes in social, cultural, scientific, technical, political and other areas of society's life. The study of the principles of economic development is one of the tasks of economic theory. Science considers the laws of functioning of various economic systems, which can be formed by both one subject and their groups. Another feature of modern economic development is the presence of market relations. They form certain properties of economic systems: subjects strive for personal gain. Each subject acts individually and independently. The determining factor of the market is demand.

Systemic economic changes in Kazakhstan over the years of independence can be combined into several stages. [4]

The first stage covers the period from 1992 to November 1993 - the beginning of a radical transformation of economic relations in the absence of its own currency. The economy of the Republic at this stage largely depended on the decisions taken in Russia, and there were practically no mechanisms of influence of the Government of Kazakhstan on macroeconomic policy. Inflation has reached a high level. The Consumer Price Index for December last year was 3,060% at the end of 1992 and 2,265% at the end of 1993.

The second stage of market transformations in the country began in November 1993 with the introduction of the national currency and the formation of its own macroeconomic policy. It was characterized by the creation of a regulatory framework regulating relations in the field of taxation, budget and banking, foreign economic activity, including attracting foreign capital and Customs, developing markets and market infrastructure. As a result of the implementation of a strict anti - inflationary policy, the first significant results of financial stabilization were achieved, bringing the Consumer Price Index (to December last year) to 1258% in 1994, 160.3% in 1995 and 128.7% in 1996, strengthening the tenge exchange rate, reducing the budget deficit, stabilization, etc.

The third stage of economic transformations (1998-2003).) is characterized by the relative stability of the positive dynamics of the main macroeconomic indicators. At the same time, the global and Russian financial crises of 1998-1999 had a negative impact on the progressive development of the economy of Kazakhstan. Due to the unfavorable world price environment for goods exported by the Republic, as well as the reduction of external demand for Kazakhstan's products, in 1999 there was a decrease in the country's GDP, and in 2002 the national currency underwent a significant devaluation. The dependence of the Republic's economy on fluctuations in prices on world commodity and commodity markets and the economic situation in other states was clearly shown. The issues of development of the manufacturing industry, support for domestic producers and small businesses, deepening structural reforms of the economy aimed at overcoming the raw material orientation of the economic complex were updated.

Kazakhstan is deeply integrated into the global economy. [5] The dynamic changes taking place there also have an impact on Kazakhstan. The country should carefully monitor the fluctuations of the world economy and make the necessary adjustments

to its economic and financial policy in a timely manner. Often faced with these processes, including those of a negative nature, our state is gaining relevant experience. The crises of the country in recent decades have learned their harsh lessons and do not allow themselves to relax or relax on the achievements of their achievements.

In fact, no country in the world can get rid of economic shocks and financial shocks. The main thing is to get out of these negative processes optimally, not to lose the accumulated, to preserve the achievements achieved, to ensure the stability of national economies, to draw appropriate conclusions, to restore economic growth.

Әдебиеттер:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0
3. https://spravochnick.ru/ekonomika/ponyatie_ekonomicheskogo_razvitiya/ekonomicheskoe_razvitie_kazahstana/
4. https://kazedu.com/referat/116869/1
5. https://news.ivest.kz/59146545-ekonomicheskaya-politika-kazahstana-na-sovremennom-etape

УДК 811.111

THE STATE OF THE ENGLISH LANGUAGE AS A MULTINATIONAL

Галустян Д.М. – студентка группы М 1703-81

Научный руководитель: Абрамова Г.И. - к.ф.н., доцент

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

Түйін

Әлемде көптеген елдер бар, олардың тұрғындары сөйлейтін тілдер одан да көп. Және бұл жағдайда біз жүз-екі емес, бірнеше мыңға жуық туралы айтып отырмыз. Жер тұрғындары бір-бірін қалай түсіне алады? Бірақ бұл мақсатқа ұлты мен тұрғылықты жеріне қарамастан бәрімізге бір-бірімізбен сөйлесуге мүмкіндік беретін халықаралық тілдер қызмет етеді. Солардың бірі ағылшын тілі. Оның үстіне ағылшын тілі бүкіл адамзат үшін халықаралық қатынас тілі болып табылады. Түрлі нұсқаларына және әр ұлт үшін өзіндік ерекшеліктерінің болуына қарамастан, ағылшын тілі біздің жер шарындағы ең танымал тіл болып қала береді.

Modern British language, firstly, is heterogeneous, and secondly, is far from classical English, which existed 3 centuries ago. Within the British version, there are three language types: conservative English (conservative - the language of the royal family and parliament), the adopted standard (received pronunciation, RP - the language of the media, it is also called BBC English) and advanced English (advanced - the language of youth). The latter type is the most mobile, it is he who actively incorporates elements of other languages and cultures. Advanced English is most susceptible to the general trend towards language simplification. Changes occur primarily in vocabulary, one of the most mobile parts of the language: new phenomena arise that need to be called, and the old ones acquire new names. New

vocabulary comes in the British youth language and from other variants of English, in particular American.

The language of the educated population of London and the south-east of England over time acquired the status of a national standard (RP). It is based on “correct English” - the language of the best private schools (Eton, Winchester, Harrow, Rugby) and universities (Oxford, Cambridge). This is the classic, literary English, which is the basis of any course of English in linguistic schools for foreigners.

Canadian, Australian and New Zealand versions of English are perhaps the closest to classic British. Due to their geographical isolation, these countries were not strongly influenced by other languages and cultures. Almost all Europeans took part in the formation of American English, while Australia, New Zealand, Canada, and South Africa were inhabited mainly by the British. It was there that English retained a more or less classical appearance. The differences are mainly again in phonetics - in particular, in melody. This is a more even, "neutral" pronunciation, replacing "complex" sounds with simpler ones, for example, interdental in the words that, think ordinary. The Irish, in addition, do not save sounds between consonants, add neutral ones: for example, film sounds like a "film". "Irish English is more musical, tuneful - that comes from Celtic; Australian is characterized by a slower rhythm and an even intonation scale". But America has created an almost new language: the changes affected not only phonetics and vocabulary, but also the most stable part of the language - grammar. Therefore, it is natural that disputes are conducted mainly around two versions of the English language - British and American.

Unlike the British version, American English is more flexible, open to change and easy to read. In particular, that is why it has become more widespread in the world. This is the language of a new generation without a certain nationality and place of residence, brought up on popular culture. The English language of modern youth is more or less common thanks to a common culture, rock music, tight communication and those ideals and idols that, starting with Elvis Presley, remain common spiritual food.

The most obvious factor in rapidly accelerating the progress of the universal lifestyle is the widespread use of the English language. Language is the greatest agent of homogenization, the very wave with which any culture is transmitted. Since English is becoming the main international language of communication, the consequences of this phenomenon are obvious: the cultures of English-speaking countries will be dominant and influential throughout the world. English is primarily the main language for the British and Americans, one of the two official languages of Canada, Ireland, Malta, the official language in New Zealand and Australia, it is spoken by the population of some countries in Africa and Asia (Pakistan, India, etc.), including as official languages.

English is on its way to becoming the first universal world language. And this is confirmed by a number of facts: it is the native language for 500 million people in 12 different countries of the world. This is significantly less than about 900 million people speaking Mandarin Chinese. However, another 600 million people speak

English at a decent level and use as a second language. And also several hundred million possess some knowledge of the English language, which in turn has a semi-official or official status, and this is in about 62 countries. But there may be as many people who speak different dialects of the Chinese language as English speakers, English is undoubtedly more widespread on a geographical basis, and in fact is more universal than Chinese. Its distribution is growing rapidly. Currently, there are approximately 1.5 billion people who speak English.

You can repeatedly hear that the English language is mixed: this applies equally to its vocabulary and grammar. In the grammatical structure of the English language, it is difficult to isolate the elements by which it owes the influence of the Norman-French dialect from those elements by which it owes its own development. In addition to the vocabulary borrowings already indicated, it should be noted the flow of Italian, Latin, Dutch, Spanish, Arabic and other words that were assimilated in the Renaissance, the era of flourishing trade capital. To such foreign words, it is necessary to add a certain number of words of indigenous languages, which entered the language due to the expansion of the colonial power of English capital: canoe - American Indian boat, jungle - Indian jungle, taboo - Polynesian taboo - ban and others. In fact, English has a huge and rich lexical “baggage”: Webster’s complete vocabulary has approximately 425,000 words.

Such lexical abundance according to its etymology is distributed as follows: words of Latin-French origin - 55%, words of Germanic origin - 35%, words of Italian, ancient Greek, Portuguese, Spanish, German, Dutch, etc. origin - 10%. The situation is different if we turn to the "living" dictionary. With regard to the oral dictionary, only assumptions exist, and for the written dictionary, such work has already been done by individual writers and scientists. The overall result for writing was 85% of German words to the total number of words in the text. For example, writers such as Shakespeare - 86% of German words, Chaucer - 90%, Tennyson - 90%.

The percentage of German words in scientific prose is reduced to 75–80. Worldwide, English is the most taught language, but it does not replace other languages, but complements them. About 300 million Chinese learn English, provided that it is more than the entire population of the United States of America. In fact, in 90 countries around the world, English is either widely studied, or is a second language. In the administrative district of the People's Republic of Hong Kong, students in nine out of ten secondary schools study English. In France, students in public secondary schools are required to study German or English for four years, and most - at least 85% - choose English. Students in Japan must study English before graduating from high school for six years. In some countries, learning foreign languages for children is necessary, for example, in Russia, where most people choose English. In Sweden, Norway, and Denmark, children are also required to learn English. Not taking into account the UK, from all European countries, Holland ranks first in the number of people who know English. An interesting fact is that for some time since Portugal joined the European Community, the demand for English lessons exceeded and even replaced the demand for French lessons. “Teachers, young

professionals, students, government officials, and business people in most countries are experiencing a general shortage of materials and technology in English," says Charles Wick, former director of the United States News Agency. The agency promotes English language courses in more than 100 countries in 200 cultural centers. USIA sponsored English classes for 450 thousand people.

English is the official language of Great Britain, it is known and spoken by the vast majority of Britons; but in northern and central Wales, a quarter of the population speaks Welsh or Welsh, in western Scotland a small portion of the population speaks Scottish (Scottish) or Gaelic, and in Northern Ireland they also speak Irish (Irish or Erse). Ireland is divided into two parts. Six counties of Ireland are part of the United Kingdom under the name Northern Ireland (The Northern Ireland). And in the Republic of Ireland - the Irish language (Erse) is the official language of the country. In the Scottish Highlands and the Western or Hebrides (Western Isles) you can still hear the ancient Scottish language - Gaelic (Gaelic). In the northwestern region of Scotland, Gaelic and Gaelic culture prevailed for longer. The ethnic composition of the UK: the British - 81.5%, the Scots - 9.6%, the Irish - 2.4%, the Welsh (Welsh) - 1.9%, other nationalities - 4.6%.

English prevails in the transport sector, in the media. English is the language of communication on international airlines; it is the language of travel. Dispatchers and pilots at all international airports speak English. The importance of the English language in the modern world is also confirmed by the words of Warner Sims, an employee of the American Maritime Border Service: "if the ships had to communicate verbally, they would find a common language, which probably would be English." The five largest broadcasters around the world: NBC - CBC, BBC, ABC and CBC - attract a significant audience of approximately 500 million people using broadcasts in English language. It is also the language of satellite television. English obscures the earliest dominant European languages for centuries. For example, he replaced French as the language of diplomacy, English as the official language of international aid organizations such as Save the Children, Oxfam, NATO, UNESCO, and the United **Nations.**

Литература:

1 Bryson B., Reflection: English and How it got the way. - New York, 2016. -654 p.

2 Grant W., Manual of modern English. - London: Hard Press Publishing, 2016. - 285 p.

3 Crystal D., The Cambridge Encyclopedia of English Language. - 2nd Edition: Cambridge University Press, 2018. – 119 p.

4 Britain D., New-dialect formation and sociolinguistic refunctionalisation: reallocation as an outcome of dialect contact. - London, 2015. - Pp. 245 - 256.

5 Carter R., Cornbleet S. The Language of Speech and Writing. - London: Routledge, 2015 - 241 p.

ӘОЖ 323(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН БОЛАШАҚ ДАМУЫНЫҢ АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Кудратуллаева.К.Д., Русланқызы.Ә– 1703-51 тобының студенттері
Ғылыми жетекші: Жаппарбекова А.Т. – магистр, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент

Резюме

Данная статья посвящена теме способы развития деятельности молодого поколения в Казахстане. В статье представлены последние предпринятые шаги и результаты развития молодых в политике и в общественной жизни.

Қазіргі XXI ғасырда біз ғылымның, ақыл-ойдың, инновацияның, цифрландыру мен креативті бастамалар кезеңінің куәгеріміз. Соңғы отыз жылда елімізде көптеген прогресстер болды, соның ішінде: жастардын білім алуында, ғылыммен айналасуында жағдай жасалынды, бүгінде Қазақстандық түлектер өз елімізде ғана емес, кез келген шетелдік елдің жетекші оқу орындарында білім алуда. Бұл жастардың білім сапасын арттыруға жағдай жасалып, әлемнің озық елдерінің катарына қосылуды мақсат-бағдар еткен, индустриялық-инновациялық мықты экономикалық бағдар ұстанған мемлекеттің жастар капиталына басты көңіл бөлу белгісі болып табылады. Ауыспалы әлемде бәсекеге қабілетті маман даярлау, оларға жақсы жағдай жасау елдің басты мақсаты болып табылады. Еліміздегі өсіп келе жатқан ұрпақтың білімін және ғылымын дамытудағы мақсаты –жастарға терең білім беру және қандай да бір салада білікті маман болуына мүмкіншілік беру.

Қазіргі таңда 2020-2025 жылдар аралығына арналған ғылымды дамыту мен білім беру жүйесіне мемлекеттік бағдарлама қабылданды. Бұл жобаға сәйкес 2025 жылға тамам ғылым саласына қаржы бөлу көлемі ішкі жалпы өнімнің 1 пайызын құрайтын болады. Осыған орай мемлекет тарапынан жас ғалымдарды қолдау мақсатында гранттар тағайындау, докторантура мен тағылымдамаларға арналған гранттар арттыру, жас ғалымдардың жобаларын іске асыруға шетелдік ғалымдарды тарту, білім мен ғылым болашағы нәтижелі болуына бағытталған нақты қадамдар екені рас.

Бүгінгі күні ғылымды цифрландыру мәселесі көкейкесті. Қазақ елінің ғылымының бірыңғай ақпараттық жүйесінің құрылуы саласында жаңа белестердің ашылуына, жас ғалымдардың тәуелсіз зейіндерін құруға, зерттеулерге қатысуға мүмкіншілік береді. Нәсихат беру және де ғылымның жаңа бір деңгейге көтерілуі, қолдау нәтижесінде Қазақстанды ғылым саласындағы жетістіктер мемлекеті ретінде табылуына әкеледі.

Егеменділіктің мықты тірегі– дарынды жастар[2], олардың белсенділігін арттыру жолдары көп. Жастардың басым бөлігі тәуелсіз Қазақстан елінде дүниеге келген. Сондықтан да жастардың саясатқа белсенді болғаны өте маңызды. Алайда, қазіргі кезде жастардың көп бөлігі саясатқа белсенділік танытпайды. Мұндай саяси көз-қарас жас ұрпақтың мүлдем саясатқа қызығушылығының жоқ екенін білдірмейді. Жастар әлеуметтік желіде, тұрмыстық деңгейде саяси белсенділік танытады. Ал бұқаралық деңгейде біз белсенділікті байқай алмаймыз. Менің ойымша, мемлекет бұл маңызды

мәселеде жас ұрпаққа көңіл бөлуі жөн. Мемлекет идеологиясы әрқашан да актуалды болып саналған. Көбінесе, мемлекеттің болашағы болып табылатын жастарды тәрбиелеуде мемлекеттік идеологияның орны ерекше. Себебі, идеология қоғамды біріктіруші, бағыттаушы және реттеуші қызметін атқарады. Жастардың белгілі бір мақсатқа жету жолында бірігіп бағытталуы мемлекеттің болашағын айқындайды. Олай болса, бізге жастардан ертеңгі мықты саясаткер тұлғалар шығуы үшін қандай идеология қажет? Қазіргі жастардан ертеңгі мықты саясаткер тұлғалар шығуы үшін ұлттық мүддені көздейтін мемлекетшіл идеология қажет. Демек болашақ саясаткер ұлттық мүддені жеке мүддеден жоғары орынға қоя білуі қажет. Осыны жастар бойына сіңіру керек. Жалпы ұлттық идеология елімізде жоқ деген пікірге мен келісе алмаймын. Еліміз егемендік алған жылдардан бері жүргізіп отырған сыртқы және ішкі саясат, құқықтық база, атқарылып жатқан шаралардың барлығы да мемлекеттік идеологияның бір бөлігі. Осы саяси-құқықтық қызмет арқылы қоғамды басқарады және бағыттайды. Атап айтқанда, қабылданған стратегиялар (Қазақстан-2030 және 2050) мемлекеттік идеологияның маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қытай реформаторы Дэн Сяопиннің «шындықты іс жүзінде іздеу» [1] деген басты қағидасы біздің елімізде идеологияның бар екенін дәлелдейтіні мәлім. Сондықтан да болашақ саясаткерлерді жастар арасынан қалыптастыруда идеология іздеудің қажеті жоқ. Шыныменде, жастар онсыз да саналы түрде мемлекеттік идеология негізінде тәрбиеленіп жатыр.

Мемлекет басшысы Қасым Жомарт Тоқаев өткен 2019 жылы «Жастар жылы» деп жариялаған болатын. Оның халыққа арнаған жолдауы маған еліміздің азаматы әрі патриоты, Президенттік жастар кадрлық резервінің мүшесі ретінде көп ой салды. Мұнда мемлекет басшысы болашақ жастардың қолында екенін және оны жүзеге шығаруда оларға көп мүмкіншілік керектігін айтып өткен болатын. Сондықтан да мемлекетіміз біз жастар үшін көп мүмкіншіліктер жасап беруде.

ЫІбырай атамыз айтқандай – Кел балалар оқылық ,
Оқығанды көңілге ықыласпен тоқылық.
Оқысаңыз балалар шамнан шырақ жағылар,
Тілегенің алдыңнан іздемей-ақ табылар.[3] – демекші Қазақстан Республикасының болашағын дамытуда біз жастар, бізге берілген көп мүмкіншіліктерден пайдаланып, аянбай еңбек етуіміз керек. Қазір мектеп табалдырығынан бастап балаларға жақсы білім алуға зор мүмкіншіліктер жаратылған. Ауыл мектептерінде де сынып бөлмелері заман талабына сан жабдықталған. Мұнда оқушылар мектептің өзінде ақ интернет желісінен жақсы пайдалану үшін барлық жағдайлар жасалған. Мемлекет басшысының тағы бір біз үшін жаратқан мүмкіншілігі 7 сыныптан бастап Назарбаев мектебіне ауысып білім алуға мүмкіншілк бар. Назарбаев мектебінде жастардың белсенділігін арттыру үшін мүмкіндіктер өте көп. Қазіргі жаңартылған білім мазмұны да біз жастар үшін өте қолайлы болды десем қателеспеймін. Жаңартылған білім мазмұнында жастарды еркін пікірлеуге және өз ойын анық жеткізуге үйретеді. Оған қоса, 2021 жылдан бастап балалар мен

жасөспірімдерді бұқаралық спорт түрлеріне белсенділігін арттыру мақсатында тегін спорт секциялары мен үйірмелер ашу мақсат етілген болатын. Алматы қаласында бұл іс шара үшін 3,2 млрд теңге қаржы бөлінді.

Жастардың белсенділігін арттыру үшін мемлекеттік гранттарда, жылдан жылға көп бөлініп отыр. Жақсы білім алып Мемлекет грантын иеленген балаға тағы мемлекет тарапынан мемлекеттің стипендиялар ажыратылуы біз жастар үшін жаратылған зор мүмкіншілік деуге болады. Ол жастардың білім алуға деген қызығушылығы арттыра отырып, Қазақстан Республикасының дамуына өз үлесін қосуға ынталандырады. Қазақстанның ертеңі мен ұлт тағдырына қатысты сондай басым бағыттардың бірі- елдің ертеңгі егісі, ұлттың болашағы, мемлекеттің арқа сүйер тірегі жастарды қолдау саясаты. Елімізде жастарды жалпы қоғамдық үдерістерге қосу мақсатында ынталандыру іс-шаралары іске асырылып, олардың өзін – өзі көрсетуі мен өз армандарын жүзеге асыруы үшін мемлекеттік деңгейде кешенді саясат жасала бастады. Деніміз сау, ой-өрісіміз кең, ұрпағымыз саналы болсын!

Әдебиеттер:

1. https://edu.e-history.kz/ru/publications/view/828
2. “Егемен Қазақстан” газеті, 2020
3. https://abai.kz/post/38322

ӘОЖ 316.2

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ӘСЕРІ

Русланқызы Ә., Юнусова С.У. – 1703-51 тобының студенттері

Ғылыми жетекші: Тилеубаева Г.У. – магистр оқытушы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматриваются такие актуальные вопросы, как влияние и зависимость подрастающего поколения от социальных сетей. В работе приводятся данные по статистике пользования социальными сетями и исследование по опросному листу над студентами.

XXI ғасыр – жоғарғы ақпараттық технологиялар заманы. Ақпарат іздеу, жұмыс қарау, дос табу, онлайн білім көзін алу және тағы да басқа күнделікті әрекеттерді кәдеге асыру үшін шынайы өмірге қарағанда, виртуалды түрде жүзеге асуы басым. Әлеуметтік желі — ақпарат алмасу, қарым-қатынас жасау және уақыт үнемдеу құралы. Қазіргі жастардың көп бөлігі өз өмірлерін сымтетіксіз немесе интернет желісіз елестете алмайды, яғни олардың ең сенімді құралдарына интернет айналды.

Қазіргі таңда әлемнің 57%-ы бетпе-бет сөйлесудің орнына, әлеуметтік желі арқылы «әңгімелесуде». Ал сіз ғаламторды жиі қолданасыз ба, интернет желісінде отырғанды ұнатасыз ба? Ұйқыдан тұрған соң ноутбугіңізді қосып, поштаны тексеремісіз? Бұл сұраққа жоғарғы оқу орындағы білім алатын студенттер ойланбастан "әлбетте, ия" деп жауап қайтарады. Себебі, студенттердің басым бөлігі күнделікті әлеуметтік өмір жаңалықтарын интернет

арқылы біліп отырады. Күннен күнге жасөспірімдердің көзбе-көз әңгімелесуі азайып, әлеуметтік желілер қолданысы көбейіп келе жатыр. Ғаламтор жүйесі 10 жыл бұрын пайда болғанымен, қазіргі таңда ғаламторды қолданбайтын адамдары табу қиындыққа соғады.

Бүгінгі күнде “Instagram”, “Одноклассники”, “Facebook”, “Telegram” атты әлеуметтік желілер өте танымал болып келеді. Ғаламтор адамның физикалық денсаулығы жағынан да ықпалын тигізеді. Мысалы, 15жастағы жасөспірім бір күнде 4 сағатын экран алдында өткізетін болса, ол физикалық күшке тек 1 сағат қана уақытын бөледі. Статистикаға жүгінетін болсақ, Қазақстанда интернет қолданушылардың 61,4 пайызы “Instagram” желісінде, ал 23,2 пайызы "Telegram" желісін қолданады екен. Бұл көрсеткіш жастардың қай әлеуметтік желіде қаншалықты отыратынын көрсетеді. Мыңдаған ата-аналар бұл процесстің әсері қауіпті екенін айтуда. Өйткені, 10-20 жас аралығындағы жасөспірімдер әлеуметтік желіге тәуелді болып қала алады. Ал бұл болса жасөспірімдерге маңызды әлеуметтену процесі жүреді, яғни дүниетанымы мен психикасы қалыптастыратын маңызды кезең болып саналады.[1]

Әлеуметтік желілердің жастар арасындағы алатын орнын зерттеу барысында біз әлеуметтік сауалнама жүргіздік. Бұл социологиялық зерттеу Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің филология факультеті 1703-41,1703-61,1703-11-4 топтарының аралығындағы студенттерге жүргізілді. Іріктеменің жалпы көлемі 30 адамды құрады. Зерттеу онлайн түрдегі сауалнама ретінде жүргізілді. Зерттеуге қатысқан респонденттердің демографиялық жағдайын суреттейтін болсақ: барлығы әйел адамдар. Олардың жас аралық айырмашылығы - 17 мен 18 жас аралығы.

Зерттеудің сұрақтары студенттердің әлеуметтік желіні қаншалықты жиі, қандай себептермен пайдаланатыны және оларға деген ата-анасының көзқарастары сынды сұрақтарға бағытталды. Нәтижесінде, көптеген студенттер бір күнде 5 сағаттан астам уақытын әлеуметтік желілерге жұмсайтыны белгілі болды. Бұл өз қатарында әлеуметтік желілердің өте көп пайдаланатындығын білдіреді. Сонымен қатар, студенттердің әлеуметтік желіні көптеп пайдалануына дерлік барлық ата-аналары қарсы еместігін білдік. Онымен қоса, 90% студенттер "Әлеуметтік желісіз өміріңізді елестете аласыз ба?" деген сұраққа "жоқ" деп жауап берген. Бұл дегеніміз - ғаламтор жастардың өмірінің бір бөлігіне айналып кеткен деген мағынаны білдіреді.

Көптеген ғалымдардың зерттеулері бойынша, әлеуметтік желілер психикалық депрессияға, белсенділіктің төмендеуіне әкеліп соқтырғанын айтады. Twitter, Instagram, YouTube, Facebook, ВКонтакте сияқты әлеуметтік желілерден жасөспірімдер өздеріне мүлде керексіз жарнамалар мен жаңалықтарды көрудің арқасында ойламаған зиянды әрекеттерге барып жатыр және желілерге болған тәуелділік артып келеді. Осы жағдайлардың барлығы жасөспірімдік уақытта баланың дұрыс ойлауына, даму барысына кері әсерін тигізіп, агрессия тудырып жатады. Кейбір жағдайларда, тіпті, қауіпті психологиялық аурулардың тууына себепші болады.[2] Венгр ғалымдарының зерттеулеріне сүйенетін болсақ, сол елдегі әрбір мектептен алынған сауалнама

нәтижесінде балалардың өзін-өзі бағалауы мен күйзеліс ауытқуларының деңгейі мәлім болды. Нәтижеде, жасөспірімдердің 4,5%-ы әлеуметтік желіге тәуелді деңдейде екендігі байқалды.[3]

Қазіргі таңда жасөспірімдердің шынайы өмірлеріне деген қызығушылықтары азайып, ондағы қиыншылықтардан өздерін алшақ ұстай отырып, керісінше, әлеуметтік желілердегі өз белсенділіктерін арттыру барысында шыдамдылық таныта отырып, желіні аптасына 30 сағаттан көп қолданып жатыр. Оның нәтижесінде, соғұрлым оның сыртқы келбетіне болған сенімсіздігі арта түсуде. Сонымен қатар, интернет пен әлеуметтік желілерді көп уақыт бойы қолдану білім сапасының төмендеуіне де әсерін тигізеді. Сол себепті, олардың жақсы жақтарын өзімізге алу, пайдалану бүгінде өзекті мәселеге айналған.[4]

«Таяқтың екі ұшы болады»,- демекші, әлеуметтік желілердің пайдалы жақтары да аз емес. Мысалы, желілер арқылы жарияланған соңғы жаңалықтар мен оқиғаларды біліп отырамыз, көңіл көтеретін әндер, өлеңдер, сурет, фильм мен мақалалар табуға болады. Онымен қоса, білім беретін деректі фильмдер мен түрлі кітаптар, лекция, мақалалар тауып, өз пайдамызға жарату мүмкіндіктері бар.

Қорытындылай келе, қазіргі таңда әлеуметтік желінің жасөспірімдердің психологиясына кері әсерін тигізіп жатқандығын, желілердің жастарды шынайы өмірден алыстатып жатқанын, күрделі күйзелістерге әкеліп, агрессия тудыратындығын айтқымыз келеді. Алайда, бұл әлеуметтік желіліердің мүлдем тигізер пайдасы жоқ дегенді білдірмейді. Тек, ғаламторда өзімізге керекті ақппаратты ғана қарап, қалған уақытты өзімізге пайда тигізер іспен айналысуға, ақыл-білімді дамытып, өмірге деген құлшыныстыарттырып, шынайыөмірге шынайы көзбен қарауды үйренейік! Деніміз сау, ой-өрісіміз кең, ұрпағымыз саналы болсын!

Әдебиеттер:

1. https://massaget.kz/blogs/13955/
2. Ақтөбе газеті – 2016ж
3. https://massaget.kz/layfstayl/tehno/sholu/11974/
4. https://bilim-all.kz/article/15034-Aleumettik-zhelinin-aseri

ӘОЖ 94(574)

ТӘУЕЛСІЗДІК – ҚАСИЕТТІ СӨЗ!

Русланқызы Ә., Юнусова С.У. – 1703-51 тобының студенттері
Ғылыми жетекші: Агулыкова У.А. – аға оқытушы,магистр
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье проведен общий обзор историческим событиям сопутствующим получению независимости нашей республики. В статье обращено внимание на исторических личностей боровшихся во благо народа против как колониальной политики царизма, так и тоталитарного режима советской власти, и на то, что пришлось пережить казахскому народу на пути обретения независимости.

Тәуелсіздік – аса қасиетті сөз! Осынау құдыретті сөздің астарына үңілетін болсақ, ата-бабаларымыздың ғасырлар бойғы армандары, азаттық жолында құрбан болған қаншама қаһармандардың ерлік істері есімізге түсетіні анық. Кез-келген халық үшін өзінің мемлекетін құру арман екендігі сөзсіз. Мемлекеттің ғұмыр кешуіне қауіп төнетін болса, оны сақтап қалуы, я қайтадан жаңғыруы үшін күрес басталады. Осындай мұңды оқиғалар қазақтың басынан аз уақытта өткен жоқ. XV ғасырларда құрылған Қазақ хандығы үш ғасыр өте келе, қазақтың саяси қоғамынан шеттетіліп, халық Ресейге, кейіннен, Кеңес империясының құрамына біріктірілді. Алайда, жеке мемлекетті жаңғырту туралы ойлар әрқашанда халқымыз үшін бір шамшырақ ретінде қала берді.

Қазіргі таңда Қазақстан – бейбітшілік пен ынтымақтастықтың мекені. Осы дәрежеге жету үшін қаншама ауыртпашылықты басынан өткізіп, сол бір қилы замандарда талай жол кешіп, талай боздақтар елімізді тастап кетуге мәжбүр болды. Ол кездері басына ауыр азап келіп, тау, су кешіп жүрген бабаларымыздың басына егемендік тумайтындай көрінген еді. Талай-талай боздақтар өз отанының, жерінің топырағын сағынумен өтіп кетті ғой! Халықтың, мемлекеттің толықтай даму тарихына көз жүгіртетін болсақ, азаттық, егемендік пен бостандық алу үшін біршама күрестердің болғанын аңғаруға болады. Онымен қоса, тәуелсіздікті қолға алғаннан кейін де оны сақтап, қалыптастырып, өскелең ұрпаққа аманат етіп қалдыру – ұлы борышымыз болып табылады. Міне, халқымыздың сан жылдар бойы аңсап келген арманы жүзеге асқан Қазақстан тәуелсіздігіне бүгінде 30 жыл толды! Ал соған жету барысында қаншама жылдар бойы күресіп келдік. Шынымен, атам қазақ бірлік болмайтын жерде тірлік те болмайтынын бекер айтпаған. Бірлікте болмай, патшаның бізді отарлап, қинап жатқан кезінде ғана, халық кешегі өзінің еркін өмірін қолдан ұшырып алғандығын аңғарды. [1]

Қазақтың бейбіт өмірі, тәуелсіздігі үшін тарихымызда айтарлықтай орын алатын көтерілістер аз емес. Олардың қатарына Сырым Датұлы, Кенесары Қасымұлы, Махамбет Өтемісұлы мен Исатай Тайманұлы бастаған және 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістерді жатқызуға болады. Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай батырлардан бастап, Иса, Досан, Шотан батырлар, елімізді қорғауды ұрандап, өздерін құрбан ете отырып, елдің құрметіне ие болған ата-бабаларымыз қаншама. Батыр бабамыз Кенесарының көтеріліс жасаудағы бар мақсаты – өз елінің тәуелсіздігін алу еді. Сол бір тәуелсіздік үшін сын сағаттардарда өзінен гөрі елін жоғары қойып, өз өмірін қиды. Кенесары ханның қозғалысын Наурызбай, Ағыбай, Жоламан, Басығара батырларымыз да қолдап, қолпаштап отырды. Біраз жыл жалғасқан бұл соғыс халқымызда әлі де дұшпанға нық тұра алатын батырлар бар екендігін дәлелдеп берді. Ереуіл атқа ер салып, қаншама жер жастандырған, қан төгіп, жер шалдырған, садақ-қару ұстатып жауға қарсы шабуға рух берген де сол ұлы азаттық жолы болатын! Тәуелсіздік жолындағы күрес бірқалыпты болған жоқ, ол су толқыны сияқты халықта қайта-қайта жарға әкеліп соқтыра беретін. Осыған байланысты 1916 жылдағы ұлт-азаттық көтеріліс те белең алған. Расында ол одақтың шығысының барлық жерін қамтыды. Сонау Оңтүстік

Америка, Африка, Азия жерлеріндегі азаттық көтерілістерінен кем түспеді. Осы сәтте, қазақ хылқының басындағы нәубетін жеңіп шығуға А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ә.Бөкейханов сынды зиялылар зор ықпалын тигізгенін атап өткен жөн. Уақытша үкіметтің оңайлықпен автономия бермейтіндігіне көзі жеткен Ә.Бөкейханов кадет партиясынан шығып, 1917 жылы «Алаш» партиясын құрған болатын. Оның басты мақсаты – егемендікке ие болу еді. 1930 жылдағы Созақ, Шұбартау көтерілістерінің қай қайсысын алып қарасақ, бәрі де отаршылдық езгіге қарсы бағытталған болатын. Қандай кезеңде болмасын, отансүйгіштік сезімнің барша халыққа тиесілі және биік екендігі баршамызға мәлім. Сол себепті де, елге деген асқан махаббат, жоғары сүйіспеншілік, ана жерге болған қадірлі, асқар сезімдер – көптеген ерліктердің, ғажап батырлықтың бастамасы, белгісі болып табылады. [2]

Қазақ даласы қилы тағдырды басынан кешірді, небір қиыншылықтардан өтті, олардың ішінде: аштық, қуғын-сүргін, ұжымдастыру, жала жабу, геноцид, жаппай қазақ елін қанау және тағы да басқа Кеңес үкіметі ұйымдастырған зұлымды істер орын алды. «Ақтабан шұбырынды», «Қазан төңкерісі», «Желтоқсан төңкерісі» секілді оқиғалар тарихта ауыр азап ретінде қалды. Сол кезде қазақтар ашаршылыққа ұшырамағанда қазақтың халық саны жүз миллионға жетер ме еді. Кеңес үкіметінің мақсаты - қазақтарды жою және жерлерін өз меншігі ретінде алу болатын. Алайда, қазақтардың ата-бабалары өте мықты және рухты көшпелі батырлар халқы болатын. Сондықтан да, Кеңес үкіметінің қолынан бүкіл қазақты өлтіру келмеді. XIX және XX ғасырдан большевистік-шовинистік аппаратқа және патша отаршылдарына, Кеңес үкіметіне қарсы шамамен 400-ге жуық көтерілістер болған. Бұның өзі қазақ елінің рухты және шыдамды екеніне дәйек болып табылады. 1986 жылғы 17-18 желтоқсандағы болған саяси көтеріліс болды, себебі КП Орталық Комитетінің Пленумының басшысы ретінде Г.Колбин сайланды. Желтоқсанда алаңға шыққан жастар қазақ елінің азаттығын қалап, «Қазақ елін қазақ басқарсын!» деген басты талаптарына тоталитарлық жүйе құлақ аспаған болатын. Қазақ жастары үлкен белсенділік көрсетті.[3] 16 жасар Л.Асанова: “Қазақтар! Кіріптарлық құлдықта өмір сүргеніміз жетеді! Біз еліміз тәуелсіздігін жеңіп алған кезде ғана азат бола аламыз!” деп ұрандатқан болатын. Тәуелсіздік жолында басқа да миллиондаған қазақтар өз өмірінен айырылды. Сондықтан да, тәуелсіздік біз үшін ең қымбат дүние. Тәуелсіздік ешқандай аспаннан түскен құдірет немесе сыйға тартылған сыйлық емес. Азаттық жолы әрқашанда азапты. Тәуелсіздіктің өзі емес, тек жарқын елесі үшін қаншама батыр бабаларымыз бен дана дала абыздары ат үстінде пида кетті, түрмеге тоғытылды, Сібірге итжеккенге айдалды, атылды, асылды, суға бүркелді. Азаттық үшін алысқан ата-бабаларымыздың есімін ұмытпау – біздің парызымыз.

Ал енді елеулі жыл –1991 жыл. Әрбір алып империя күндердің бір күні құлайды. 1991 жылы 21 желтоқсанда аталған 11 республиканың басшылары КСРО-ны ыдыратып, ТМД-ны құру туралы келісімге қол қойды. 1991 жылғы желтоқсанның 10-ы Республика Жоғарғы Кеңесінің сессиясында Қазақ

Кеңестік Социалистік Республикасы Қазақстан Республикасы деп өзгертілді. «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Заң қабылданды. Осы күні Қазақстан өз тәуелсіздігін жариялады. Сонымен, 1991 жылғы 16 желтоқсан - Республиканың тәуесіздік алған күні болып тарих сахнасына енді.[4] Тәуелсіздік жолында өмірлерін қатерге тігіп, құрбан болған Алаш зиялыларының арманы орындалды!

Әдебиеттер:

1. Аяған Б.Ғ., Әбжанов Х.М., Махат Д.А. Қазіргі Қазақстан тарихы. – Алматы, 2010.
2. Сұлтанов Қ. Серпінді кезең. — Астана: Елорда, 2005.
3. Абрахманов С. Тәуелсіздік шежіресі. — Алматы: Атамұра, 2006.
4. Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күні // http: kk.wikipedia.org/wiki
5. http://e-history.kz

ӘОЖ

TRILINGUALISM AND POLYLINGUALISM IN KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abdumalik Aiaulym Bolatqyzy С-МiҚ-9.03-21
Research supervisor: Anapiyaeva Gulnara Tursyngazievna.
SKMA of JSC Medical College

Түйін

Қазақстан Республикасының қазіргі қоғамында қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеруге бағытталған үштілділік саясаты жүргізілуде. Берілген мақалада Қазақстандағы үштілділік пен көптілділік мәселелері мен перспективалары және оның жүзеге асырылуы қарастырылған

Language is one of the most important necessities in human life, and is also one of the main symbols of any independent country. This is a means of our social activity, with the help of which we exchange, absorb, receive new information. Language proficiency since ancient times has been a huge talent of civilized society. But in connection with the rapid development of the economic, political, educational spheres, our era requires polingualism from us. Language is the pillar of the state, the spiritual wealth of the people, the past and the future. No matter what people they are, others will know them through language. The state language is one of the main symbols of an independent country. Any civilized country has its own national language, such as the Flag, Coat of Arms, Anthem, borders. But the Kazakh language is not only the language of the Kazakh people, but also the state language is our common language. The language of citizens living in Kazakhstan, perceiving it as their homeland, considering themselves patriots of Kazakhstan

Learning in three languages is a time requirement. The main goal is the development and formation of a cultural personality who speaks several languages, capable of social and professional definition[2].

Today, speaking several languages is a necessary skill and requirement of our time. Priority, of course, is given to the Kazakh language, as the state language, the Russian language, as the language of interethnic communication and the English

language is - as the international language. Polylingual personality is an active medium of several languages, which is a personality of speech - a complex of psychophysiological properties that allow an individual to perform speech activities simultaneously in several languages; communicative personality - a combination of abilities for verbal behavior and the use of several languages as a means of communication with representatives of different linguistic societies; vocabulary or ethnosemantic personality - symbiosis of worldviews, values, behavioral experience, integrated in the lexical system of several languages. [3]

Trilingualism is the demand of time, it helps people to expand their knowledge, skills, and develop mutual understanding between people, and the degree of proficiency in languages is one of its main criteria. Trilingualism as an important direction in the development of mankind has long been recognized. Today it is impossible to imagine that somewhere else there are countries whose people would speak only one language. No one will doubt popular wisdom: "How many languages do you know - so many times you are human." The great Kazakh poet, writer, philosopher Abay Kunanbaev at one time called on Kazakhs to study Russian. He understood that through the Russian language and Russian culture, the Kazakh people would be able to join world literature.

These provisions have already been successfully implemented in schools where instruction is provided in Kazakh, Russian and English. This contributes to the development of communication skills of students. In addition, teaching in three languages, and, as a result, proficiency in them is almost perfect, will contribute to the inclusion of students in the culture and traditions of different peoples. And this is something other than the formation of a polylingual and multicultural personality. In turn, multilingual education is a purposeful, organized, normalized three-way process of teaching, education and development of the individual as a polylingual person based on the simultaneous mastery of several languages. The programme of multilingual education provides for the creation of a new model of education that promotes the formation of a competitive generation with a knowledge of language culture. Knowledge of Kazakh, English and Russian languages will give young people the key to world markets, science and new technologies, will create conditions for the formation of a worldview for constructive cooperation on the basis of inclusion in ethnic, Kazakh and world cultures. It should be noted that the multilingual education program introduced in Kazakhstan is unique and implies parallel and simultaneous learning in three languages, unlike Western contries.

The concept of expanding the sphere of functioning of the State language and increasing its competitiveness is aimed at improving the quality of teaching the State language, ensuring its functioning in all spheres of public life, and increasing its role as a factor in strengthening patriotism and interethnic harmony. The concept of language policy of the Republic of Kazakhstan defines the Russian language as the main source of information in various fields of science and technology, as a means of communication with near and far abroad. At the same time, integration into the world economic space is not possible without knowledge of world languages, in particular English.

Trilingualism is the key to a successful career. Learning a foreign language for a career contributes to business communication skills, partnership cooperation, and increased competitiveness in the labor market. Proficiency in languages is one of the key to success on the path to life, allows you to rise a step higher, cover more vast spaces of communication, get acquainted with the national characteristics of the culture and traditions of the peoples of other countries. Today, knowledge of several languages becomes a mandatory requirement not only of foreign, but also of Kazakh employers. Fluency in a foreign language, along with good professional skills, will allow the specialist to get a decent job and build a successful career. Knowledge of several languages will enrich and expand the boundaries of our lives. This is one of the important bricks of the foundation on which our whole life is built.

In the modern world, knowledge of a foreign language is the norm for active and purposeful people, if you communicate freely in several languages, it will increase your life prospects. Of course, learning the language is not easy. However, everything is possible in our world, the main thing is strong faith in your own strength. As the English proverb says: "When there is a will, there is a way. Knowledge of languages gives us the opportunity to build a confident future. We're building our own tomorrow.

Literature:

1.Nazarbayev N.Ə. Təuyelsizdik dəuiri. - Astana, 2017. - 508 b.
2.Послание Н.А.Назарбаева народу Казахстана
3.Kapitonova T.I., Moskovkin L.V., Schukin A.N. Methods and technologies of training. M.: Courses, 2008.-312 p.
4.Concept of development of education of the Republic of Kazakhstan till 2015
5.Selevko G.K. Pedagogical technologies based on activation, intensification and effective management of UVP.M., 2005.-215 s.
6.https://www.nur.kz/family/school/1618075-trekhyazychie-kak-propusk-v-bolshoy-mir/

ӘОЖ

ЖАЛЫНДЫ ЖАСТАР – ЖАРҚЫН БОЛАШАҚ!

Налибаева К.Д С-МІҚ-9.01.20 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Ахтаева К.Б.-оқытушы
ОҚМА АҚ жанындағы медициналық колледжі

Резюме

Слова великого Абая: “Человек может опередить другого человека только при помощи разума и науки” сегодня актуальны в процессе формирования поколения конкурентоспособными в соответствии с законами прогресса мировой науки. Ведь образованное поколение - будущее нашей страны. В современном мире, где процветает независимая страна и процветает культура, только образованная молодежь возвышает нашу нацию, поднимает нашу страну на небеса. На сегодняшний день общество оказывает большое влияние на то, чтобы молодежь получала качественное образование, воспитывалась и становилась мудрым гражданином. Нельзя забывать, светлое будущее Казахстана будет формироваться только с образованной молодежью!

Кез келген мемлекеттің болашағы білімді жастар. Бүгінгі жас – болашақ Қазақстанның жанды бейнесі. Бүгінгі жас – ертеңгі ел тізгінін ұстайтын тұлға.

Қазір алдыңғы толқын аға буынның орнын басар, ізін жалғастырар артында өсіп келе жатқан жастар екені даусыз. Еліміздің ендігі дамуы мен өркендеуі, келешегі жастарға тікелей байланысты.

Тұңғыш Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының биыл «Жастар жылын» жариялап, Жарлыққа қол қоюы еліміздің тарихында ұлт Көшбасшысы мен мемлекет тарапынан жастарды қолдауға жасалған теңдессіз қадам деп білемін. Қарап отырсаңыз, биыл тұтас бір жыл жастарға арналып отыр. «Осы кезеңде қандай нәрсеге баса назар аударған дұрыс? Біз, жастар өзгеріске қалай дайындалуымыз керек? Мемлекет пен қоғамға пайдамыз тию үшін не істеуіміз керек?» деген сауалдарды мақсаты бар әр жас азамат өзіне қою керек.

Иә, ақын, педагог М.Жұмабаев айтпақшы мына қоғам «Арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, қырандай күшті қанатты» жалындаған жастарға иек артады, соларға сенеді. Еліміздің өсіп өркендеуі үшін, жас мамандардың ойының ұшқырлығы, тың идеялары өте маңызды. Қандай мамандық иесі болса да, өз істеріне жауапкершілікпен қараған адамның, жетер жетістігі де өте көп болмақ. Иә, 2019 жыл «Жастар» жылы болып бекітілді. Яғни бұл дегеніміз, жастарға деген сенімділік пен оларға қолдау көрсету. Болашағының жарқын болып, ойлаған арманын іске асырып, алдына тың жоспар қоя білген әр жас маман буынға осы жыл таптырмас мүмкіндіктердің бірі. Мен де жас маман ретінде, елімнің болашағы үшін еңбек етемін. Таңдаған мамандығымның арқасында, көп нәрсені біліп және әлі де ізденіп келемін.

Ізгілік пен ізденісті тұмар қылған мен жан-жақты білімділікті, шәкіртке деген шуақты көзқараспен қарауды, әр оқушының бойына үңілуді, олардың жан дүниесін түсінуді, мүмкіндік беруді үйреніп келемін. Үнемі шәкірттеріммен тығыз байланыста болып, олардың ойымен санасып, көкейіндегі арманын тыңдап, сол бойынша бағыт-бағдар беріп, дұрыс жол нұсқап, екінші анасы ретінде көмектескенім үшін өзімді ерекше бақытты сезінемін.

Мен – жас маманмын: соның ішінде ұстазбын! Кешегі балғын бөбектен «адам» деген жаратылысты тәрбиелеп шығудан абыройлы іс жоқ шығар тегінде. Даналықтың қайнар көзі — білім. Даналыққа жету жолы қиын да ұзақ...

Ұстаз – ол көшбасшы. Жаңа қоғам мұғалімі – рухани бай, әлеуметтік жетілген, шығармашыл тұлға. Өз ісінің маманы, педагогикалық әдіс – тәсілдердің қолданудың хас шебері. Әрдайым жеке бас дамуына ұмтылатын, болып жатқан заман талабына тез бейімделе алатын жаңа қоғамның дара тұлғасы болу керек. Бүгінде жаңа өмір жолын бастаған жас мамандар арасында педагогикалық мамандықты таңдаған менің қатарластарым жыл сайын көбейіп келеді. Бұл болашаққа жасаған ой-жоспарыңды қиялдатады, көңілге қуаныш ұялатады.

Ағартушы-педагог Мағжан Жұмабаев: «Ұлттың ұлт болуы үшін бірінші шарт – тілі болуы» деген еді. Ал, жазуымыздың латын әліпбиіне көшуі өте дер кезінде қозғалған бастаманың бірі деп едім. Өйткені, тарихтан белгілісі, бұған дейін де қазақ халқы латын қарпін қолданды. Мен алдағы уақытта және

болашақта әлем әдебиеті мен қазақ әдебиетін байланыстырып, Абай бастаған әдебиет асылдарының туындыларын ағылшын тіліне аударып, оны әлемге танытқым келеді.

Мектеп ұжымының, оның ішінде мектеп басшысы Гүлбаршын Жақимқызы маған деген ниеті де, пейілі де тіпті ерекше болды десем артық айтқандық емес. Міне, ұйымшыл ұжымның бірлігінің арқасында көп нәрсені үйреніп, өзімнің шәкірттерге сапалы білім беріп жүргенімді мақтаныш етемін. Елбасымыздың жас мамандарға деген қамқорлығына ,әрине, бәріміз шексіз ризамыз.

«Жастар жылы» – жастарға арналған зор мүмкіндік, онда бастау алатын «Жас маман» бағдарламасы жастарға кездесетін қиындықтарды еңсеруге көмектеседі. Жастарға әлеуметтік көмек көрсету, жастар саясатын жүзеге асыру мақсатында да игілікті шаралар қолға алынып жатқаны қуантарлық. Әрбір маманның өз жұмысы, сол жұмысының қиындығы мен қызығы бар.

Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев жастарға: «Біз тәуелсіздікті алдық, ұстадық. Тәуелсіздікті алу бар да, сақтау бар. Енді сендер сақтаңдар» деді. Бұл – аманат. Аманатқа сай жастар бар, бірақ, олардың қатарын көбейтуіміз керек. Елбасымыз «Қазақстанның болашағын жастарға сеніп тапсыруға болады» деді. Сондай-ақ, болашақта жастардың білім алуына және арнайы жеңілдіктер қарастырылған бағдарламалармен үй алып, еңбек етуіне қолайлы жағдай жасалатынын жариялады. Оған дейін жастарды қолдап жатқан әртүрлі жобалар мен бағдарламалар аз емес. Бір-екеуін тілге тиек етсек: «Болашақ» бағдарламасы мен «Дипломмен ауылға» жобаларын айтуға болады.

Еліміз «Болашақ» бағдарламасы бойынша қаншама талантты, білімді, вундеркинд жастарды шетелдерде оқытты. Оның астарында дамыған елдерді көзімен көрсін, ой түйсін, шешім қабылдасын, Отанына шын мәніндегі патриот болып оралсын деген аталық тілек, философиялық түйін жатыр деп ойлаймын. Қазақтың жолбарыс жүректі батыры, Бауыржан бабамыз: «Жиырма жас – тарихи ерліктер жасайтын жас. Осыған әрқашанда әр азамат әзір болу керек» дейді. Енді соған жастардың атсалысып, белсенді болатын уақыты келді. Мұғалім – ол көшбасшы. Жаңа қоғам мұғалімі – рухани бай, әлеуметтік жетілген, шығармашыл тұлға. Өз ісінің маманы, педагогикалық әдіс – тәсілдердің қолданудың хас шебері. Әрдайым жеке бас дамуына ұмтылатын, болып жатқан заман талабына тез бейімделе алатын жаңа қоғамның дара тұлғасы болу керек. Себебі: мұғалім жаңаша ойлайтын, жоғары білімді шығармашыл тұлғаның қалыптасуы мен дамуына жауапты. Иә, біздің ауданымыздың жас мамандарынан осындай қабілет пен қасиеттерді кезіктіруге болады.

Біздің Елбасымыз биылғы Жолдауында 2019 жылды «Жастар жылы» деп жариялап отыр. Н.Ә. Назарбаевтың өз сөзімен айтатын болсақ, Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап жастар мәселесі мемлекеттің ең басты назарында. Әсіресе, «Болашақ», «Жасыл Ел», «Дипломмен ауылға», «Жастар тәжірибесі», «Рухани жаңғыру» сияқты көптеген мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылуда.

Неліктен Президент жастарға қолдау көрсетпекші? Менің ойымша, жастар, яғни мына біздер - өз Отанымыздың келешегіміз, арқа сүйер тірегіміз. Сонда жасампаз Қазақстанның жастары қандай болу керек деген сұрақ туындайды. Әрине, ең алдымен білімді болуы тиіс деген пікірдемін. Өйткені мына жаңа заманда елдің күші өскелең ұрпақтың терең білімімен өлшенеді. Қазақта мақал да бар емес пе: «Білекті бірді жығар, білімді мыңды жығар» деген. Дәл айтылған. Елінің өркенін өсіргісі келетін әр қазақстандық білімді болуға міндетті. Себебі оқимын, жаңалық ашамын дегендерге барлық жағдай жасалған. Мысалы, білім, ғылым, ақпараттық технологиялар жетістігі орасан зор, олар үнемі қарқынды даму үстінде.

Бүгінгі күнде біз білім кемесі мектепте оқып, сауатымызды артып жүрген оқушылармыз. Ұлағатты ұстаздарымыз жаңартылған бағдарлама бойынша бойымызға білім нәрін құюда. Біздермен қоса, мұғалімдеріміз де жаңа форматта оқытуға дағдыланып, еңбектеніп жатыр. Басында таңсық болғанымен, біздер үшін бірте-бірте жаңаша оқу қызықты болды. Түсінген балаға бұл жаңаша оқу көптеген мүмкіндіктерге жол ашады. Ойыңды еркін жеткізе отыра, біліміңді жан-жақты толықтырасың, ізденесің, ғылыми жобаларға қатысасың. Сөйте-сөйте мектепті бітіріп, жоғары оқу орнына түсетін уақытта сен шешіле сөйлейтін, жаңаша ойлай алатын азаматқа айналасың. Ал біле-білгенге терең білім – ол Тәуелсіздігіміздің тірегі. Сондықтан да, Елбасы Н.Ә.Назарбаев өскелең ұрпақ пен жастардың жарқын болашағы үшін, елімізде барлық жағдайды жасап, тіпті халықаралық деңгейдегі университет құруды да ұсынды. Сондай-ақ сапасыз жоғары оқу орындарын азайтып, керісінше шетелдік оқу орындарымен серіктестікті нығайтуды тапсырды.

Еліміздегі осындай мүмкіндіктер бар уақытта біз Елбасының артқан жауапкершілігін дұрыс қабылдап, мемлекетіміздің нығая түсуіне өз үлесімізді қосайық дегім келеді. Бар күші-жігерімізді, біліміміздің, оқығанымызды Отан игілігіне жаратайық!

Әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Нұрлы жол – болашаққа жол» атты Қазақстан халқына Жолдауынан (Астана, 2014 жылғы 11 қараша)
2. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Сыни тұрғыдан ойлау. Даму технологиясы. SPb.: «Дельта» альянсы. - 2003 ж.
3. Журнал «Тәрбиеші және бала» 2001ж.
4. Лабзина А. Я., Васильченко Е, В. Обслуживающий труд. –М.: Просвещение, 1981 ж.
5. Колюткин Ю.Н., Муштавинская И.В. Білім беру технологиялары және педагогикалық рефлексия. SPb.: SPb GUPM. - 2002, 2003 жж.

ӘОЖ 323(574)

«ҚАЗАҚСТАН-2050 СТРАТЕГИЯСЫ» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЯСИ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ

Саден.Ә.Н., Садық Ж.Қ. - 1703-51 тобының студенттері
Ғылыми жетекші: Жаппарбекова А.Т. – магистр оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

Стратегия «Казахстан-2050» является основным стратегическим документом социально-экономического развития страны. В статье говорится об уровне освещения текущих социально-экономических явлений в обществе в Стратегии «Казахстан-2050».

Егеменді еліміздің бүгінгі күнге дейінгі тарихында көптеген қиындықтар мен кедергілерді еңсеріп келгені бізге мәлім. Бірнеше ғасыр артқа шегініп қарайтын болсақ, «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» оқиғасынан басталатын халқымыздың тәуелсіздік жолындағы зұлмат замандарды басынан өткеріп келгені баршамызға аян. Тәуелсіздік жолында қаншама халқымыз құрбан болды. Сан сапырылыс пен талайлы тауқыметті бастан кешкен қазақ халқының тарихында ашаршылық ешқашан ұмытылмайды. XX ғасырдың басында ашаршылық қазақты үш рет айналып соқты.Сонау Жер-ананы өрт шарпыған соғыс жылдары да елімізді әлсіреткені белгілі. Нәтижесі жеңіспен аяқталған бұл соғыс жылдарынан кейін де халқымыздың басына туған қиындықтар азаймады. Халқымыздың тұтастығы, саясаты мен экономикасы бірнеше жылға шегеріленіп, артта қалды. Осындай замандардан кейін бас көтеріп, бірлікте болған халқымыз ақырындап жаңа өмірге қадам баса бастады. Соның ішінде еліміздің тәуелсіз елге айналуы ең үлкен жетістігіміз деп айта аламыз.

Халқымыз арман еткен тәуелсіздіктің ақ таңы атып, елді одан ары дамыту мен көркейту үшін бірқатар реформалар мен саяси маңызы бар бағдарламалар жасалынды. Атап айтсақ, Қазақстанның даму жолындағы ең ауқымдысы – «Қазақстан 2050» Стратегиялық бағдарламасы. Елбасы «Қазақстанның 2050 Стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауын 2012 жылы 14 желтоқсанда еліміздің Тәуелсіздігінің 21 жылдығына арналған салтанатты жиында жариялаған болатын. Оның басты мақсаты – мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру.Стратегиялық бағдарламада әлеуметтік өркендеудің жаңа межесі ретінде 2050 жылға дейінгі уақыт аралығын қамтиды. Сондай-ақ, 2050 жылға қарай әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіруді межелеп отыр.[1]

Стратегияның жеті басымдықтарына тоқталар болсақ, ұлттық экономика, инновациялық экономикаға көшуді іске асырудың және жаңа индустриялық қоғамға өтудің нақты қадамдары, заманауи білім беру жүйесі, еліміздің демократиясын дамыту, ұлттық патриотизм бағыттарын қамтиды. Бұл бағдарлама саясат пен экономикаға жаңа серпін берген жоба болды. Стратегияның әр басымдылықтарына мән берілген. Елдің басты құрылымы саясат болғандықтан, Стратегияның алғашқы басымдылығы «Жаңа бағыттың экономикалық саясаты – пайда алу, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым алу принципіне негізделген түгел қамтитын экономикалық прагматизм» бағытына арналады. Онда жаңа кадр саясаты, бюджет, салық

саясаты, ақша – кредит, мемлекеттік және сыртқы қарызды басқару саясаты, ауыл шаруашылығын дамыту барысындағы жүйелер және табиғи ресурстарды басқару, инфрақұрылымды дамыту сатыларынан тұрады. Республиканың алдында сапалы жаңа міндет – Қазақстанға 2050 жылға қарай әлемнің дамыған елдерінің қатарынан көрінуге мүмкіндік беретін азаматтардың әл-ауқатының деңгейіне қол жеткізу. Өзін толық ақтап шыққан қазақстандық даму моделі, еліміздің осындай жетістіктерге жетуіне септігін тигізеді. Күшті әлеуметтік саясат, қоғамдық тұрақтылық пен ұлтаралық келісім – қазіргі Қазақстанның іргетасы. Ұзақ мерзімді перспективада екі стратегиялық бағыттың серпінді дамуы: ел мен аймақтың жаһандық нарықтарға интеграциялануы, сондай-ақ баламалы энергияға көшу арқылы энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету Қазақстанға тұрақты даму тұжырымдамасын барынша тиімді іске асыруға мүмкіндік береді. Қазіргі әлемде ел экономикасына жеке инвестицияларды кеңінен тартуға, мемлекеттің гүлденуіне әсер ететін маңызды шарттардың бірі аймақтық қауіпсіздік болып табылады. Сондықтан Қазақстан Орталық Азия аймағындағы қауіпсіздікті жақсартуға бар күшін салуда. Әлбетте, жаһандық экономикалық үдерістерге толық ену үшін көлік пен транзитті қоса алғанда, жақсы жұмыс істейтін инфрақұрылымның болуы қажет. Қазіргі таңда Қазақстанның тікелей қатысуымен өңірде бірқатар инфрақұрылымдық жобалар жүзеге асырылуда. Бұл жобаның аяқталуы республиканың экономикалық өсу мүмкіндіктерін кеңейтіп қана қоймай, 2050 жылға қарай инфрақұрылымды дамыту міндеттеріне сәйкес елдің транзиттік әлеуетін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді. Көлік-логистикалық нысандарды құру біздің еліміздің және бүкіл өңірдің жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексіне әсер етіп, кейіннен осы рейтингте жоғары орындарды иеленуге мүмкіндік береді. Еуропалық Одақ, Жапония, Корея, АҚШ және Канада сияқты «жасыл» экономика көшбасшыларының қолдауымен Қазақстан мен Орталық Азия елдері экономика саласындағы озық технологияларды алып, енгізіп қана қоймай, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық сипаттағы мәселелерді шешуге көптеген жолдармен үлес қосады. Олар жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі, азаматтардың әл-ауқатының артуы, адам ресурстарын дайындау және тағы басқалары. Осылайша қалыптасқан мемлекеттің жаңа жолы басталады.

Бұл-болашақтың жобасы. Онда әлеуметтік қауіпсіздік, азаматтардың әл-ауқаты мен әл-ауқаты қоғам мен мемлекеттің тұрақтылығы мен өркендеуіне кепілдік береді. Экономиканың жаңа саласы бойынша Елбасының алдымызға қойып отырған мақсаттарын жүзеге асыру қолымыздан келетініне толық сенім артуға болады деп есептейміз. Тек әрнәрсеге тиянақты да оң көзқарас қалыптастыруымыз керек. Елбасымыз 2050 жылға дейін Қазақстан қаншалықты деңгейде дамитынын, еліміздің алдында қандай мақсаттар тұрғанын, кездесетін қиындықтарды жеңу жолдарын нақты белгілеп берді. Бізді жарқын болашақ күтуде, оған Елбасымыздың мына сөздері дәлел болады: «Біздің Отанымыз – ортақ, тілегіміз – бір, мақсатымыз – жалғыз. Ол – жері гүлденген, елі түрленген, дамуы жедел, ұрпағы кемел Мәңгілік Қазақстан! «Саусақ ашса – қылдырық, жұмса – жұдырық» екенін көкейге берік түйе

отырып, ұлы мақсаттарға бірге сапар шегейік, қымбатты отандастар! Бірлігіміз берік, тірлігіміз серік болсын! Еліміз жарқырап, жайнай берсін!» [2]

Әдебиеттер:

1. Айбын. Энциклопедия. / Бас редакторы Б.Ө.Жақып. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. ISBN 9965-893-73-X
2. .Қазақстан -2050 Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты.- Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.-//Егемен Қазақстан,№828-831 (27902), 15 желтоқсан, сенбі 2012,Б.1-8
3.Гусарова А. «Казахстан-2050»: прицел на будущее // Казахстанская правда. 2013.
4. https://www.akorda.kz

ӘОЖ 94 (574)

1931-1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚҚА БАЙЛАНЫСТЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚ САНЫ ТУРАЛЫ ДЕРЕКТЕР

Манзу Б.Қ. М1601-11 тобының магистранты
Ғылыми жетекшісі:Алдаберген М. Н. т.ғ.к доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

В данной статье приведены данные об изменении численности казахского населения от голода в далекие 1931-1933 годы. Используя эти данные, были собраны сведения о благосостоянии населения того времени. Также, используя источники данных, мы можем узнать перечень основных событий, произошедших в СССР в XX 30 г..

Ашаршылық қазақ халқы үшін ең қорқынышты апаттардың бірі болып табылады. Біз тәуелсіздікке қол жеткізгелі, көптеген жылдар бойында отаршылдық санамызды өзертуге тырысып жатырмыз. Кеңес заманында айтуға тыйым салынған, тарихи фактілерді қарап отырып, сол кезеңдегі жағдайды талдағанымыз жөн.

Қазақ даласындағы ашаршылық туралы көптеген ғалымдар зеріттеген болатын. Мысалы айтып кетсек: Омарбеков Т, Алекесеенко А. Н, Тәтімов М. Осындай ғалымдардың еңбектерін пайдалана отырып, 1931-1933 жылдардағы «Ашаршылық» жөніндегі деректерді саралап баға бере алатын боламыз.

Егер тарихқа көз жүгіртсек, XX ғ Қазақстанда ірі тарихи оқиғалар көптеп болып отырған. Өткен ғасырдың бірінші жартысы-қазақ халқының өміріндегі негізгі оқиғалар болып отырған. Әсіресе қазақ тарихының ең қорқынышты беттері 20-30 жылдардағы ашаршылық немесе "Ұлы жұт"апаты соған дәлел болып келеді. Осы мәселемен айналысатын ғалымдар жүз жыл ішінде Қазақстанда үш ірі ашаршылық орын алды, оларды үш кезеңге бөлінеді деп есептейді:

—1919 — 1922 жылдардағы аштық (1,5 млн адам)
—1931 — 1933 жылдардағы аштық (2,5 млн адам)
—1946 жылдары болған аштық.

Шетел және Ресей ғалымдары аштықтың себебі ауа-райының қолайсыз болуы, құрғақшылық, егіннің шықпауынан немесе жұқпалы аурулардың таралуы сияқты асыра сілтеулерді іздейді. Ашаршылық кезінде қаншама қазақ халқы құрбан болған. Оған мұрағаттар қорында сақталған көптеген ресми құжаттар

дәлел бола алады. Ұлт зиялылардың бірі М.Тынышбаевтың есебі бойынша" Қазақстанда 1917 жылы 2 910 000 қазақ тұрған, ал М. Г. Сириус жүргізген 1924 жылғы санақ бойынша қазақтар саны 1965 443 адамға жеткен " [1, 260-бет]. Ал белгілі ғалым-демограф М. Татимовтың есебі бойынша " 1931-1933 жылдары ашаршылық Қазақстанда өмір сүрген 2,5 млн адамның, оның ішінде 2,3 млн қазақ пен 200 мың өзге ұлт өкілдерінің өмірі қиылды. Келімсектер арасында аштықтан қайтыс болғандар саны 10% - ға жетті, қазақтар арасында бұл көрсеткіш 52-53% - дан асты. Осыдан келіп, тұрғылықты қазақтардың 17-18% - ы Қазақстаннан біржола қоныс аударған болатын", - делінген өз жерінде қазақ халқының саны осы кезеңде 70% - ға дейін азайды [2,17 Б.]. Тағы бір естелігінде ағамыз М.Тәтімов былай деп жазды: "Мен 1879, 1926, 1939 жылдардағы халық санағының нәтижелері бойынша деректерді қарап. 1939 жылы 1939 жылғы халық санағында қазақ халқы санының едәуір артқаны тіркелді. Содан кейін, болжанғандай, озбырлық" орыс емес ұлттардың құртқысы келгені туралы жасырмағанын байқаймыз.

Қазақстандық тарихшы А. Н. Алексеенконың еңбектері Қазақстанның ауыл халқының табиғи және көшіп-қону қозғалысын, халықтың өсу динамикасын және оның ұлттық құрамын зерттеуге бағытталған болатын. Сондай-ақ 1920-1930 жылдардағы ашаршылық және оның демографиялық салдары, жаппай қоныс аудару, көшіп-қону, 1930-1940 жылдардағы шетелдік халықтардың депортациясы туралы мәселелер қарастыралған болатын [3, 32 бет]. Демек, ғалымдардың түрлі есептеулері мен түзетулерге негізделген зерттеулеріне сәйкес, 1930 жылдары қазақ халқының ашаршылықтан өлімі 1 миллион 840 мыңды немесе халықтың 47,3 пайызын құрады.

XX ғасырдың 30-шы жылдарының басында осындай қатыгез аштықты жүзеге асырған Ф. Голощекин жаппай ұжымдастыру идеологиясының негізін қалаушы, сондай-ақ Қазақстандағы "Кіші Қазан" революциясының негізін салушылардың бірі болған. Голощекин ісі-бұл жүйені енгізу тұрғысынан жаппай кеңес беріп және қазақ халқының дәстүрлі көпғасырлық экономикасын өзгертуге тырысты.

Қазақтың белгілі қайраткері Тұрар Рысқұлов қазақ халқының өтпелі процесінің ауқымы туралы жазды. Сталин, В.Молотов (1933). 9 қаңтар) Киелі кітапта:"...Туған жерінен кетіп, Қазақстанның көршілес жерлерге көшкен қазақтардың мекенін алынған соңғы шамамен алынған деректер бойынша: қазіргі есеп бойынша Еділ бойы - 40 мың, Қырғызстан - 100 мың, Батыс Сібір - 50 мың, Қарақалпақстанда - 20 мыңға дейін, ал Орта Азияда-30 мың қазақ. Ауғандықтар елді мекеннен Қалмақияға, Гуамға, сияқты аудандарға және басқа да шет аудандарға қоныс аударған болатын. Тағы, аштықтың салдарынан қазақ жеріне бірнеше жұқпалы аурулар таралып, өлім саны артты. Шаруалардың наразылығы халықтың едәуір бөлігінің көтерілісіке әкеліп соқты. Егер 1931 жылғы 1 желтоқсандағы Қазақстан бойынша ОГПУ-дың саяси құпия бөлімінің деректеріне қарап отырсақ, онда 1929-1931 жылдар халық көтерілістер белсенді көрініс тапқан уақыт болғанын атап өткен абзал. Ресми деректерге сүйенсек, осы жылдар аралығанда "оның 54-і 1929 жылы, 241 - і 1930 жылдың

соңында, 77 - і 1931 жылы. 1929 жылы көтерілісшілер санын есепке алғанда Қазақстанда 31 топ көтерілісшілер болды, оған 351 адам қатысты, 1930 жылы-85 топ, 1925 адам, ал 1931 жылы-80 топ, 3192 адам қатысты. Осы уақыт ішінде барлығы 5468 адам қатысқан көтерілісшілердің 196 тобы қаза тапқан болатын" [5, 126 бет]."

Сонымен қатар, Қазақстан Халық Комиссарлары кеңесінің төрағасы Ораз Исаевтың 1932 жылы тамызда И. Сталинге жазған хатында көтеріліс, Алтайдан Маңғыстауға дейінгі үлкен аймақты қамтып, яғни бүкіл Қазақстанда болғаны айтылған. Қазақ даласындағы ірі көтерілістер ошақтары: Созақ, Ырғыз, Қарақұм, Адай, Абыралы, Шыңғыстау, Шұбартау, Балқаш, Жетісу, Қордай.

Жалпы есептеулерге келетін болсақ, 1930 жылдан 1933 жылға дейінгі кезеңде қазақ халқы санының азаюы байқалды. Белгілі тарихшы Талас Омарбековтың есебі бойынша: "Қазақстанның ауыл шаруашылығы халық комиссариатының деректері бойынша 1930-1932 жылдары Қазақстандағы ауыл халқының кемуі 1 миллион 831441 адамды құрайды. Алайда, 1933 жылғы ақпарат мұнда нақты көрсетілмеген. Қазақстан халық санағы департаменті басшысының орынбасары Н. Мацкевич, 1933 жылы қысқартылған ауыл халқының саны 1 миллион адамды құрады. 70,5 мың адам, Д. у. е. барлығы 1930-1933 жылдары ауылдық жерлердегі халық саны 2 миллион адамға күрт азайды. 900 мыңға жуық" [5, 208 бет].

XX ғасырдағы елеулі ашаршылық-адамзат тарихындағы ең қорқынышты кезеңдердің бірі, ол 7 миллион адамның өмірі құрбан болды. Ол кезде ашаршылық қазақ жерін ғана емес, Ресей, Украина, Белоруссия елдерін де қамтыды. Алайда қазақ тілі осы жасанды саясаттан зардап шеккендердің бірі болып табылады.Ұжымшылдық науқандар ашаршылық алдында баяғыда қалыптасқан көшпелі қазақ экономикасын дүр сілкіндіріп, өмір негіздерін жойды

Қорыта келе, тарихшылардың айтуынша, ашаршылық орын алған 1932 жылы дүниеге келген 10 қазақтың біреуі ғана аман қалған. Жыл сайын әрбір қазақ шаңырағын шайқалтқан ашаршылық мәселесіне байланысты көптеген зерттеу жұмыстары жазылып келеді. Осы тақырыпты халық арасындада насихаттап жатқан азаматтар қатары жылдан-жылға артып келеді. Себебі аштықтың қасіреті ешқашан ұмытылмайды және ел туралы естелік халық жадында мәңгі қалады.

Әдебиеттер

1. Омарбеков Т. «Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері» Алматы: «Өнер», 2003.— 552 бет

2. Тәтімов М. «Қазақ әлемі (Қазақтың саны қанша?) — Алматы: Атамұра, 1993.— 160 б.

3. Алексеенко А.Н. Население Казахстана. 1920–1990 гг. — Алматы: Ғылым, 1993. — 125 с.; Алексеенко Н.В., Алексеенко А.Н. Население Казахстана за 100 лет (1897–1997 гг.). — Усть—Каменогорск, 1999.

4. Омарбеков Т. «20–30 жылдардағы Қазақстан қасіреті» Алматы: Санат —1997 ж. —320 б.

5. «Қазақстандағы ашаршылық: халық қасіреті және тарих тағылымы»: Халықаралық ғылыми конференция материалдарының жинағы.31 мамыр — 1 маусым 2012жыл/ Б.Ғ. Аяғанның жалпы редакциясымен. — Астана. Мемлекет тарихы институты, 2012 — 400бет

УДК:330

ФИНАНСОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ.

Выполнила: Ушакова М.А. – студентка группы 170290
Научный руководитель: Бердыбекова А.Л. – к.э.н., старший преподаватель
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

Түйін

Бұл мақалада дәрежені арттыру стратегиясы талқыланады Қазақстан Республикасы халқының қаржылық сауаттылығы, экономиканың түпкі себептері халықтың білімсіздігі, өз қаржысын ұтымсыз басқарудың салдары. Осы мәселелер бойынша шешім қабылдаудың жолдары мен шаралары ұсынылған.

Каждый человек думает, что он знает все о финансовой грамотности и может правильно управлять своими деньгами. Поэтому почти все считают, что не нуждаются в финансовом самообразовании. И результат этого бездействия можно увидеть в статистике.

По данным портала Информбюро:

"Общая задолженность по всем потребительским кредитам превышает 4 трлн тенге. Должниками являются более 27% населения Казахстана, более 55% экономически активного населения страны, то есть каждый шестой из десяти работающих человек имеет долги по потребительским займам, не считая задолженности по другим видам займов, таким как ипотечные займы, автокредитование, бизнес-кредиты и так далее", – сказала Ольга Перепечина. [1]

Наверняка, многие из этих людей когда-то хотели создать большой бизнес, сформировать пассивный доход и многое другое. Но по причине нежелания рационально управлять доходами, их затея не увенчалась успехом. Кто может дать гарантии, что на их месте не можете оказаться Вы?

1. Теперь перейдем к тому, что такое финансовая грамотность.

Интернет предлагает следующую формулировку:

«Финансовая грамотность – совокупность знаний о финансовых рынках, особенностях их функционирования и регулирования, профессиональных участниках и предлагаемых ими финансовых инструментах, продуктах и услугах, умение их использовать с полным осознанием последствий своих действий и готовность принять на себя ответственность за финансовые решения». [2]

Но мы попытаемся понять, что же именно входит в это понятие, более понятным языком.

1) Контроль личных финансов

Цель финансово грамотного человека, да и любого человека в целом, чтобы доход превышал расход. Соответственно под контролем наших финансов мы будем подразумевать именно это.

Например, если ваш доход 50 000 тенге в месяц, ваша задача в том, чтобы ваши ежемесячные затраты не превышали данную сумму. Но здесь есть один нюанс: «жить в ноль», то есть сколько заработал, столько и потратил. Это также не совсем верный подход.

Как вы считаете, при каком условии жить в ноль будет означать, что человек умело пользуется собственными финансами? Только при условии, что он до этого момента жил в минус. То есть, зарабатывал 50 000 тенге, а тратил, допустим, 60 000 тенге, тем самым установил контроль за собственными финансами, и ему удалось «выйти в ноль», применяя новые знания, которые показали свой результат.

Получается, если человек применив определенные алгоритмы учета финансов, смог сдвинуть свои доходы с «мертвой точки», значит можно считать, что он начал осваивать финансовую грамотность. В будущем появится возможность откладывать определенную сумму от дохода, которую может положить в банк, инвестировать или вложить в свое небольшое дело.

Как начать контролировать личные финансы?

- Необходимо понять, сколько денег вы тратите ежемесячно на различные нужды.

Как правило, мы всегда знаем точную цифру наших доходов, а вот цифру расходов знают далеко не все.

- Доскональная запись всех расходов.

Это поможет понять, какие траты необходимы, а от каких можно отказаться в пользу роста дохода. В наше время существует множество полезных приложений и программ, которые помогут вести учет расходов и доходов. Вам останется только записывать цифры и выбирать элемент, программа сама будет все считать. Овладение основными экономическими определениями и умение их применять на практике дает возможность человеку правильно управлять своими денежными средствами. Другими словами, вести учет прибыли и затрат, избегать ненужной задолженности, распределять собственный бюджет, создавать накопления. А также ориентироваться в трудных продуктах, предлагаемых финансовыми институтами, и покупать их на базе осмысленного выбора. Стоит заметить, что от общей степени финансовой грамотности народонаселения государства в различных аспектах зависит ее экономическое развитие. Невысокий уровень таких познаний приводит к негативным исходам не столько для покупателей денежных услуг, но сколько и для страны, частного сектора и общества в целом. Следовательно изучение и внедрение программ пропорционально росту финансовой грамотности народонаселения. Это принципиальная установка государственной политики во многих развитых государствах, например в Англии, Америке и Австралии.

Глубина осведомленности населения по части финансов способствует коллективной и экономической стабильности в стране. Взлет финансовой грамотности приводит к понижению рисков лишней задолженности людей по потребительским кредитам, сокращению рисков афер со стороны недобросовестных участников рынка и прочих не менее неблагоприятных явлений. В нашем государстве финансовая грамотность находится на невысоком уровне. Лишь незначительная доля людей ориентируется в услугах и продуктах, предлагаемых экономическими институтами.

Финансовое образование молодежи способствует принятию подходящих и грамотных решений, приводит к минимуму риски и этим самым способно приумножить экономическую надежность состояния молодежи. Невысокая степень финансовой грамотности и недостающее представление в области личных финансов может привести не только к банкротству, но и к неразумному планированию выхода на пенсию, уязвимости к финансовым мошенничествам, чрезмерным долгам и социальным проблемам.

В заключении хотелось бы сказать, что достаточный уровень финансовой грамотности важен каждому человеку не только для достижения его собственных экономических целей, но и для обеспеченья жизненного цикла. Какой бы ни была конкретная цель, выигрышем от финансовой грамотности будет продвижение уровня жизни и уверенность в будущем, прочность и благополучие экономики и общества в целом.

Литература.

1. https://informburo.kz/novosti/olga-perepechina-27-kazahstancev-imeyut-dolgi-po-potrebitelskim-kreditam-92357.html
2. 2.https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F_%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C

ӘОЖ 336

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАНК ЖҮЙЕСІН ДАМЫТУ МЕН НЫҒАЙТУ

Сатенбаева А.Е.-1703-20 тобының студенті

Ғылыми жетекші: Бердыбекова А.Л.-э.ғ.к., аға оқытушы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматривается история и этапы развития казахстанских банков в контексте их коммерциализации и научно обосновывается стратегия развития по созданию стабильной, гибкой и эффективной банковской инфраструктуры в стране.

Мемлекеттік салалық банктерді қайта құру және КСРО Мемлекеттік банкінің республикалық бөлімшелеріне егеменді мемлекеттердің орталық банктерінің функцияларын беру, сондай-ақ 1991 жылы алғашқы коммерциялық банктерді құру нәтижесінде екі деңгейлі банктер республикада банк жүйесі қалыптасты. Жаңа банк жүйесінің бірінші деңгейін Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі және оның республиканың облыс орталықтарындағы филиалдары көрсетеді. Банк жүйесінің екінші деңгейін бұрыннан бар мамандандырылған банктердің негізінде құрылған және жеке және заңды тұлғалардың бастамасымен жаңадан ұйымдастырылған банктер көрсетеді. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басы Қазақстан Республикасында әртүрлі қаржылық ұйымдар: коммерциялық банктер және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар санының қарқынды өсуімен сипатталды [1.]. Атап айтқанда, ол кезде тек 200-ден астам коммерциялық банктер болды.Кейін олардың көпшілігі қаржылық дәрменсіз болып шықты.

Екінші деңгейдегі банктердің жалпы санының азаюымен бір мезгілде банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар санының өсуі байқалады, сондықтан 1993 жылы олардың саны небәрі 5 бірлік болса, 2012 жылы олардың жалпы саны 117 бірлік. 1993 жылы қарашада теңге айналымға енген кезде Қазақстанның банк жүйесі елеулі реформаны бастан өткерді: екі деңгейлі банк жүйесі жұмыс істеді, барлық мамандандырылған банктер акционерлік банктерге айналды, орталық банкке Ұлттық банктің функцияларының саны. Осының барлығы өз ұлттық валютасына және Қазақстанның өзіндік ақша-несие саясатына көшуіне үлкен септігін тигізді. 1996 жылы желтоқсанда қабылданған Екінші деңгейлі банктердің халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына көшу бағдарламасы банк жүйесін одан әрі нығайтуға бағытталды. Осы Бағдарламаға сәйкес Қазақстандағы барлық жұмыс істеп тұрған банктер 2000 жылдың соңына қарай капиталдың жеткіліктілігі, өтімділігі, активтердің сапасы, басқару деңгейі, бухгалтерлік есеп, ақпаратты енгізу және беру бойынша халықаралық стандарттарға жетуі тиіс болды .

2000 жылдың басында 16 банк жеке тұлғалардың мерзімді депозиттеріне ұжымдық кепілдік беру (сақтандыру) жүйесіне де қатысушылар болды. Халықтың жинақтарын банктерге белсенді түрде тарту, сайып келгенде, банктер жүргізетін белсенді операциялар көлемінің ұлғаюына, олардың бәсекеге қабілеттілігінің артуына, банктік қызметтердің құнының төмендеуіне және сайып келгенде, олардың республика тұрғындарының жалпы санына қолжетімді болуына әкелді. . 2000 жыл ішінде бұл жүйеге қатысушы банктердің саны 18-ге дейін өсті, ал қазір 50-ге жетті. Халықтың депозиттерін қорғау жүйесі де жетілдірілді – 2000 жылғы сәуірде банк заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді, бірақ жеке тұлғалардың депозиттік шоттарына қатысты банктік құпия.

Азаматтардың банктердегі депозиттерін қорғауға бағытталған шаралар кешені халықтың банк жүйесіне деген сенімінің артуына әкеліп соқты және олар ақшаны «шұлықта» сақтауды қойып, отандық банктерге басымдық адамдардың санасында өзіндік «бұрылыс» пайда болды. жинақтары үшін.

Қазіргі уақытта қаржы секторы негізгі реформалар заңнамалық тұрғыдан жүргізілген, тұтастай алғанда нормативтік-құқықтық база құрылған деңгейде. Реформаның басында қойылған міндеттер қазірдің өзінде орындалды. Бүкіл қаржы нарығын реттеу функцияларының Қазақстан Ұлттық Банкіне толық берілуіне байланысты қаржы секторының даму жолдарын кешенді түрде айқындау міндеті туындады. Қазіргі уақытта қаржы секторы негізгі реформалар заңнамалық тұрғыдан жүргізілген, тұтастай алғанда нормативтік-құқықтық база құрылған деңгейде. Реформаның басында қойылған міндеттер қазірдің өзінде орындалды. Бүкіл қаржы нарығын реттеу функцияларының Қазақстан Ұлттық Банкіне толық берілуіне байланысты қаржы секторының даму жолдарын кешенді түрде айқындау міндеті туындады. Осы тұрғыда Қазақстанның қаржы секторының Еуропалық Одақ стандарттарына көшуі кез келген инвесторға немесе қатысушыға түсінікті «ойын ережелері» болатын нарықты қалыптастырады. Қазақстанның Ұлттық банкі Еуропалық Орталық банк сияқты

ақша нарығын реттеу механизмін қолданады. ЕО стандарттарын таңдау Қазақстанның тауар айналымының 80%-ға дейіні не ЕО мүше елдермен, не болашақта оған қосылуы мүмкін елдермен (Ресей, Түркия, Украина) жүзеге асатындығымен де алдын ала анықталған. Алдағы уақытта ел экономикасына Еуроаймақтың ықпалы бірте-бірте басым болады. Бұл жағдайда Қазақстан мен Еуропалық Одақ елдерінің қаржы жүйелері арасындағы қарым-қатынастардың тереңдей түсетіні сөзсіз. Осы Тұжырымдамаға сәйкес 2007 жылға қарай теңге толығымен айырбасталатын валютаға айналды, ал қаржы нарықтары ЕО стандарттарына сәйкес болды. 2004 жылы шоғырландырылған негізде қаржы нарығын қадағалауды жүзеге асыратын тәуелсіз бірыңғай реттеуші орган құру, қаржы институттарында тәуекелдерді басқару жүйелерін енгізу жоспарланған болатын. Үш деңгейлі несие жүйесі белсенді түрде дамитын болады. Ол банктерден, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардан және микрокредиттік ұйымдардан тұратын болады. Нормативтік құқықтық базаны жетілдіруді, ипотекалық несиелендіруді дамытуды және жинақтау жүйесін құруды жалғастыру жоспарлануда[2].

Бүгінгі Қазақстан экономикасындағы дағдарыстық үдерістер Қазақстанның банк секторындағы жағдайды айтарлықтай қиындатады. Сенімді пайда алу мүмкіндіктері салыстырмалы түрде азаяды. Банк серіктестері мен клиенттерінің қаржылық қиындықтары, төлемеу дағдарысы банктердің жағдайын қиындатады, ал олардың ең аз тұрақтысы банкроттыққа әкеледі. Сенімді пайда табу мүмкіндіктері салыстырмалы түрде қысқарады. Банк серіктесі мен клиентінің қаржылық қиындықтары, төлем дағдарысы банктердің жағдайын нашарлатады, ал олардың ең кішісі банкроттыққа әкеледі. Ірі банктер Қазақстан экономикасының «локомотивтері» ретінде стратегиялық қаржылық және өндірістік альянстарды құра отырып, басым секторлардағы жобаларды қаржыландырудың белгілі бір әлеуетін жинақтауда. Ірі банктердің экономикалық қажетті немесе өзіндік және әлемдік бәсекеге қабілетті өндіріске инвестиция салуға қызығушылығы артты. Банк секторын дамытудың маңызды бағыттары республика бойынша филиалдар желісін кеңейту, жақын шетелдің банк мекемелерімен байланыс орнату, Азияның қаржы нарығына шығуға ұмтылу болды. Банк секторындағы өзгерістердің динамизмі өсуде, бұл несие нарығының тұрақсыздығымен, банкаралық бәсекелестіктің күшеюімен, банк институттары арасындағы стратификациямен байланысты.

Қазақстанның банк жүйесін жетілдіру жұмысы енді ғана басталды, оны бүкіл қоғам: банкирлер де, мемлекет те, баспасөз де, тұрғындар да қолға алса ғана біз тез әрі оң нәтижеге қол жеткіземіз. Банк жүйесі нарықтық экономиканың маңызды және ажырамас құрылымдарының бірі болып табылады. Банктер мен тауар өндірісі мен айналысының дамуы тарихи түрде қатар жүрді және бір-бірімен тығыз байланысты болды[3]. Сонымен бірге банктер ақшалай есеп айырысуларды жүргізу, экономиканы несиелендіру, капиталды қайта бөлуде делдал қызметін атқара отырып, өндірістің жалпы

тиімділігінайтарлықтай арттырады, қоғамдық еңбек өнімділігінің өсуіне ықпал етеді.

Қорыта айтқанда, Банктер бір экономикалық ауданның немесе бір елдің атрибуты емес, олардың қызмет аясының географиялық та, ұлттық шекарасы да жоқ. Бұл орасан зор қаржылық қуаты, айтарлықтай ақша капиталы бар планеталық құбылыс.Банктер біздің өмірімізге мықтап енді. Олар бұқараның назарынан тыс қалып, экономиканың өмірлік белсенділігін қамтамасыз етеді. Дегенмен, бұл олардың мәселелері мен шешілуі және қамтамасыз етілуі қажет қажеттіліктері туралы ұмытуға себеп емес. Тек осылай ғана нарықтық механизмдердің тиімді жұмыс істеуі үшін қажетті құрамдас – банк жүйесінің дамуы мен жұмыс істеуіне қолайлы жағдай жасауға болады

Әдебиеттер:

1. Тинасилов М.Д. Сақтандыру ісінің қаржылық негіздері. Оқу туралы. - Алматы: Ред. ҚазҰТУ,
2. Е.Ф. өңдеген. Жуков. Несие капиталының дүниежүзілік нарығы. Оқу құралы. – Мәскеу: Экономикалық білім, 1993 ж
3. Ред. Лаврушина О.И. Банк ісі. Оқулық. - Мәскеу: Банк және биржалық ғылыми-кеңес орталығы, 1992 ж.

ӘОЖ 334

ҚАЗІРГІ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМЫТУ

Сұлтанбекқызы Қ.-1703-20 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Бердыбекова А.Л., э.ғ.к., аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Педагогикалық Университеті, Шымкент

Резюме

В этой статье мы разберемся, что такое развитие малого и среднего бизнеса.

Шағын және орта бизнесті дамытуда Елбасы Жолдауын негізге ала отырып, осы саланы дамытудың тиімді жолдары пайдаланылды. Қазақстан «Қазақстан 2050» Стратегиясының экономикалық блогында әлемнің ең дамыған отыз елінің қатарына енуі үшін ұлттық экономиканы көтеру, яғни кәсіпорындардың, фирмалардың, компаниялардың жағдайын жақсарту, қолайлы орта, пайда, несие жүйесі. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың ұйымдастырушылық аспектілерін талдау нарықтық экономикаға көшкен елдерде бағдарламалық-мақсаттық тәсілдің қалыптасқанын көрсетті. Ол бірнеше негізгі міндеттерді шешеді: орталықтандырылған қолдаудың ашықтығын арттыру; Шағын кәсіпкерлікті қоғамның басымдықтарында шоғырландыру және ұлттық экономиканы дамытудың қабылданған бағыттары мен мақсаттарының ортақ жүйесімен экономиканың осы секторын дамытуға кешенді көзқарас.

Шағын кәсіпкерліктің шаруашылық жүргізуші субъектілері тұтынушылар нарығында және өнімі төмен сала жеңетін нарықта үнемі бәсекеге түседі. Егер кәсіпорынның өнімі саланың өнімінен жоғары болса, олар банкротқа ұшырайды. Уақыт өте келе кейбір кәсіпорындардың өнімділігі артады, ал басқалары өндіріледі. 19 ғасырдың екінші жартысы шағын кәсіпорындардың өнеркәсіптік өндіріс құрылымдарының картельдердің, концерндердің,

треттердің, корпорациялардың пайда болуына әкелді. Олар аз уақыт ішінде белсенділік танытып, кейбір ұйымдарда жетекші орынға ие болды және олардың кез келген мемлекеттің экономикасындағы рөлі өзінің маңызын жоғалтты. [1] «Қазақстан 2050» Стратегиясының экономикалық блогында Қазақстанды әлемнің ең дамыған отыз елінің қатарына қосу мақсатында ұлттық экономиканы ынталандыру, яғни кәсіпорындар, фирмалар, компаниялар үшін қолайлы жағдай жасау. Ұлттық экономиканың жетекші күші кәсіпкерлікті жан-жақты қолдау. Шағын және орта бизнестің өсіп келе жатқан дамуы дұрыс қаражатпен қамтамасыз етуді, атап айтқанда экономиканың осы секторындағы несие ресурстарының ағынын арттыруды, оларды пайдалану тиімділігін арттыруды талап етеді. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, экономиканың және қызмет көрсетудің нақты секторларында шағын кәсіпкерлікті несиелендіруді дамыту және кеңейту халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, еңбек белсенділігін арттыру және оның әлеуметтік мәселелерін шешу үшін қолдау көрсету үдерісін қалыптастырады. [2] Кәсіпкерліктің пайда болуы мен дамуы экономиканың өсуіне әсер ететін факторлардың бірі болып табылады.Қордың өкілдік желісін кеңейтіп, өңірлердегі кәсіпкерлікті қолдауға бағытталған жұмысты жандандыру қажет. Осыған орай, Қазақстанның жаһандық экономикалық тенденцияларға сай дамушы, әлемде жаңа әрі озық атауы бар, әлемдік экономикада шағын орынға ие болуы және экономикаға тез бейімделуге қабілетті мемлекет болуын қамтамасыз ететін мақсаттар мен бағдарламалар жүзеге асырылды. жаңа экономикалық жағдайлар. Ұсынылып отырған бағыт Қазақстанның экономикалық даму қағидаттарына, ұзақ мерзімді басымдықтарға және оларды іске асыру стратегияларына негізделген. болды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының «Банктер және банк қызметі туралы» Заңына сәйкес банктердің шағын кәсіпкерлік субъектілерін несиелендіру саласын ұлғайту.

«Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы аясында шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдаудың келесі түрлері көрсетілген: Несиелер бойынша пайыздарды төлеу шығындарын субсидиялау; Несие кепілдігі; өндірістік (индустриалды) инфрақұрылымды дамытуды қолдау; бизнесті қолдау қызметтері (консалтингтік қызметтер, заң қызметтері) және бухгалтерлік қызмет көрсету және т.б.); персоналды оқыту. «Бизнестің жол картасы 2020» бағдарламасының барлық үш бағыты бойынша жалпы сомасы 105,1 млрд теңгені құрайтын 235 өтінім мақұлданды. Отандық кәсіпкерлік жаңа экономикалық бағыттың қозғаушы күші болғандықтан, оны дамытуға көп көңіл бөлу керек. 2030 жылға қарай шағын және орта бизнестің экономикадағы үлесі кем дегенде екі есеге артуы тиіс. Бизнес мәдениетінің деңгейін көтеру және кәсіпкерлікті ынталандыру маңызды. Кәсіпкерлікті дамытуға жасанды кедергілер жасайтын шенеуніктерге жауапкершіліктің жаңа, қатаң жүйесін енгізу қажет. Кәсіпкерлікті қолдауға арналған мемлекеттік қызметтердің бірінші бағыттары қаржылық, несиелік және инвестициялық саясат болып табылады. Бұл бағыт бастапқы сипаттама болып табылады. Мемлекеттік кәсіпорындарды қаржылық-несиелік қолдау қомақты шығындарды қажет

ететіні, ал мемлекеттік бюджеттің ресурстары шектеулі екені белгілі. Бұл кезеңде ресурстарды үнемдейтін механизмге көшу қажетті және маңызды болады. [3] Шағын кәсіпкерліктің табысты дамуының негізгі алғы шарттары: басымдық сандық көрсеткіштерден сапалық көрсеткіштерге ауысты, яғни өнімге, қызметке, инновацияларға рұқсат етілген кәсіпорын көлемінің маңыздылығы. Бұл жағдайларда сала алпауыттары шағын фирмалардың икемділігінен, олардың нарықтағы кез келген өзгерістерді тез сезінуіне, тұтынушылық сұраныстағы азғантай өзгерістерді тез сезінуге және тұтынушылардың қайта пайда болған қажеттіліктерін қанағаттандыруға байланысты жоғалтады; ғылыми-техникалық прогрестің жаңа кезеңін, шағын кәсіпкерліктің көлеміне сәйкес келетін жабдықты ұсынды; тұтынушылар психологиясындағы өзгерістер. Стандарттан бас тартты, бірдей киім кигісі келмеді, сол жиһазды, көлікті және т.б. сатып алғысы келмейді. Сұранысты саралау және тұтынушыларды жекешелендіру жүргізілді.

Шағын кәсіпкерлікті дамытудың құқықтық шарттарын жетілдіруде кәсіпкерліктің құқын қорғау жөніндегі заңдарды түсіндіретін аймақтарда арнайы семинарлар жүргізу, кәсіпкерлер арасында анкета жүргізу, фермерлер, шағын және орта кәсіпкерлік бизнес өкілдері, шаруашылық субъектілерінің басшылары үшін еңбек туралы, монополияға қарсы заңдар жөнінде түсініктемелер беруді ұйымдастыру қажет. Кәсіпкерлікті ақпараттармен және мамандармен қамтамасыз ету үшін кәсіпкерлік негізін жастарға үйрету, ақпараттық-түсіндірме және әдіснамалық көмек көрсету, шағын кәсіпкерлікті тіркеу, қаржыландыру және салық салу курстарын бизнес-инкубаторларда ұйымдастыруда өз жалғасын табуы керек.

Өнеркәсіпте, саудада, құрылыста, көлікте шағын кәсіпкерлікті қолдаудың инфрақұрылымын дамытуда, жалпы алғанда, экономиканың барлық салаларын жандандыру, қолөнерді, туризмді дамыту шараларын әзірлеу және жүзеге асыру маңызды рөл атқаруы тиіс.

Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы Қазақстан Халқына Жолдауында былай делінген:

“Мемлекеттік кәсіпорындар әлі де болса көптеген салада басымдыққа ие, жеңілдіктерді жеке дара пайдаланады.Біз бұл проблемаларды шеше бастадық.Мәселен, Мемлекеттік басқару тұжырымдамасында квазимемлекеттік секторды қысқарту және оның тиімділігін арттыру, жұмысының ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар қарастырылған.Реформалар жөніндегі жоғары кеңес жекешелендірудің жаңа жоспарын мақұлдады. Енді оны қатаң бақылау қажет.

Бұдан басқа да мәселелер бар. Атап айтқанда, жекелеген ұлттық компаниялар мен мемлекеттік кәсіпорындар шығынға батып жатыр.”

Әдебиеттер:

1. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.: Жамбыл Тараз 19 желтоқсан 2012 жыл.

2. «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» 2013 жылғы 15 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы.

3.Абирбекова С., Кембаева С. «Қазіргі кезеңдегі шағын және орта бизнесті дамыту мәселелері»

ӘОЖ 338

ӘЛЕМНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Баққара А.Ж.-1703-20 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Бердыбекова А.Л.-э.ғ.к., аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В этой статье мы узнаем о развитии мировой экономики и ее роли в жизни общества. Выявляем современные тенденции экономического развития

Экономикалық жаһандану (интернационализация, дүниежүзілік шаруашылыққа интеграция) – әлемдік экономикамен салыстырғанда жаһандық экономиканың жедел өсуі. Егер халықаралық сауданың, капиталдың, жұмыс күшінің және білімнің халықаралық қозғалысының өсу қарқыны әлемдік экономиканың өсу қарқынынан асып түсетін болса, экономикалық жаһандану жүріп жатыр деп айта аламыз. Экономикалық жаһанданууды ұлттық экономикалардың барған сайын ашық экономикаларға айналуы ретінде де анықтауға болады. Бұл, сайып келгенде, әлемдік экономиканың өнімдер мен ресурстардың бірыңғай нарығына айналуына әкелуі мүмкін.

Трансұлттық корпорация (Ұлтаралық корпорация)– жаһанданудың негізгі қозғалтқышы. Шын мәнінде, әлемдегі барлық ірі компаниялар оларға айналды, өйткені олар тауарлар мен қызметтерді экспорттаумен қатар, әдетте бұл өнімдерді шетелде өндіруге белсенді қатысады, егер бұл экспортқа қарағанда тиімдірек болса. Дәл ТҰК әр түрлі елдерде әртүрлі өндіріс түрлері орналасқан құн тізбегінің жасаушылары болып табылады. Трансұлттық банктер ТҰК-ның бір түрі ретінде қаржылық емес ТҰК-ларды өздерінің шетелдік қызметінде ілесіп қана қоймайды, сонымен қатар жаһанданууда үлкен тәуелсіз рөл атқарады, бағалы қағаздар мен несиелердің елдер арасында үлкен ағындарын жылжытады. ТҰК-ның экономикалық жаһанданууға қатысуы трансұлттықтандыру деп аталады.

Ұлттық экономикалардың сыртқы әлемге ашылуын олардың сыртқы экономикалық байланыстарының барлық нысандарынан байқауға болады. Мұны ұлттық экономиканың жаһандану көрсеткіштері дәлелдейді, олардың ең қысқа жиынтығы келесідей көрінеді:

-сыртқы саудада бұл экспорттық квота және импорттық тариф. Бірінші көрсеткіш экспортқа шығарылатын өнімнің республикада өндірілген барлық өнімге қатынасын сипаттайды және ұлттық есеп жүйесінен алынады. Жеңілдетілген түрде ол МЖӘ(Мемлекеттік Жекешелік Әріптестік) бойынша экспорттың ЖІӨ-ге (жалпы ішкі өнім) қатынасы ретінде есептеледі (тауарлар мен қызметтер әлемдік бағамен экспортталады, сондықтан әлемдік бағалар бойынша ЖІӨ-мен корреляциялануы керек). Екінші көрсеткіш ұлттық нарықтардың шетелдік бәсекелестерге ашықтығын сипаттайды[1].

- ұлттық экономика үшін шетел капиталының маңыздылығы бірқатар көрсеткіштермен, соның ішінде шетел капиталының импорты мен ЖІӨ арасындағы қатынаспен дәлелденеді. Бұл көрсеткіш құлдырау және баяу жылдарда төмендейтінін және ірі экономикалардың кішігірім елдерге қарағанда капитал импортына тәуелді емес екенін ескеріңіз.
- халықаралық еңбек миграциясын барлық халықаралық көші-қоннан айыру статистикалық тұрғыдан қиын, бірақ иммигранттардың бүкіл халықтағы үлесін пайдалануға болады. Неғұрлым репрезентативті көрсеткіш елдегі экономикалық белсенді халықтың жалпы санындағы тұрақты және уақытша жұмысқа келгендердің үлесі болады, бірақ әдетте ол тек бағалау арқылы беріледі.

Экономикалық теорияда оның барлық негізгі бағыттарының қатысуымен белсенді түрде дамыған және әсіресе аз дамыған елдердің жаһандануы талқылануда. Неоклассикалық және әсіресе аз дамыған елдердің жаһандануына неолибералдық көзқарас аз дамыған елдер экономикасын дамыған елдердің үлгісімен қайта құру қажет деген іргелі идеяға негізделген. Бірақ бұл идеяны жүзеге асыру жиі сәтсіздіктермен келеді, сондықтан жаһандану теоретиктерінің ерекше назарын аударады. Бұл идея аз дамыған елдерде реформалау бойынша ұсынымдар жиынтығы түріндегі ең алдымен халықаралық экономикалық ұйымдар арқылы жүзеге асырылады - алдымен бұл «Вашингтон консенсусы» деп аталатын жиынтық болды, содан кейін «Вашингтоннан кейінгі консенсус» деп аталады[2].

Бұл әсер көп қырлы және жалпы алғанда оң. Постиндустриализация адамдардың физикалық қиын және/немесе монотонды еңбекпен, шығармашылық еңбекпен барған сайын аз байланысты болуына және сонымен бірге олардың кірістерінің жоғарылауына әкеледі. Бірақ экономиканың түпкі мақсаты – әлеуметтік әл-ауқатты арттыру. Осыған қарамастан, кез келген үлкен үдеріс сияқты, постиндустриализация проблемаларды тудырады - индустриясыздандыру, ҒЗТКЖ-дан әрқашан тиімді емес қайтарым, ақпараттың жеткіліксіз қорғалуы, білім сапасының жеткіліксіздігі, сондай-ақ қаржылық капиталдың шамадан тыс жинақталуы.

Дамыған елдерде мемлекеттік шығыстардың жалпы ішкі өнімдегі үлесі ұзақ өсімнен кейін (1870 ж. 8%, 1913 ж. – 9%, 1920. – 15%, 1937. – 21%, 1960. – 18%, 1980. – 44%) біртіндеп өсті. алдыңғы қатарлы дамыған алты елдің ЖІӨ-дегі мемлекеттік шығындарының орташа арифметикалық көрсеткішіне қарағанда тұрақтанды (1990 ж. – 46%, 2000 ж. – 44%).Біздің ғасырда бұл үлес төмендеді, кейін соңғы экономикалық дағдарыс кезінде секірді (2009 жылы дамыған жеті жетекші елде 46%-ға дейін), бірақ кейін қайтадан төмендей бастады (2013 жылы 43%-ға дейін және ХВҚ болжамы бойынша). , 2018 жылы 41,5%-ға дейін).

Мемлекеттік шығыстарды тұрақтандыру тенденциясы (бірақ ол дағдарыс кезіндегі өсу және өсу кезінде олардың төмендеуімен қатар жүрсе де) дамыған елдерде мемлекеттік шығыстардың негізгі бөлігін – олардың бюджеттерінде, үштен екі бөлігін қысқарту мүмкін еместігімен түсіндіріледі. шығыстар осы

елдер үшін негізгі капитал – адам капиталын өндіретін әлеуметтік-мәдени салаға түседі. . Мұндағы мемлекеттік шығындарды азайту мемлекеттік сектордың бір бөлігін жекешелендіру, мемлекеттік басқару мен қорғанысқа жұмсалатын шығындарды азайту арқылы мүмкін болады. Либерализация өтпелі экономикасы бар елдерде белсендірек болды. Оларда өткен ғасырдың аяғында мемлекеттік шығындар күрт қысқарды, бірақ олар ағымдағы ғасырда тұрақтанды. Мемлекеттік шығындар (мемлекеттік сектордың көлемімен бірге) мемлекеттің экономикаға араласуының маңызды, бірақ жалғыз көрсеткіші емес. Кәсіпкерліктің мемлекеттің араласуынан еркіндік дәрежесі (фирмалардың өз таңдауы бойынша тауарларды өндіру және өткізу үшін экономикалық ресурстарды пайдалану құқығы) өте маңызды. Бүкіл әлемде жеке бизнеске мемлекеттің араласу деңгейі өспейді де, кемімейді де.

Әлемде ішкі экономиканы ырықтандырудың келешегі қандай? Мемлекеттік шығыстардың айтарлықтай қысқаруын күту қиын болуы мүмкін – бұған үй шаруашылықтары, тіпті одан да көп фирмалар толық қамтамасыз ете алмайтын адам капиталына постиндустриалдық қоғамның қажеттілігінің артуы кедергі болып отыр. Керісінше, ұлттық экономикаларды ырықтандыру жеке кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеуді қысқарту жолымен жалғасады, яғни. кәсіпкерлік еркіндігін арттыру. Сыртқы экономикалық ырықтандыруға келетін болсақ, бұл жаһанданудың алғышарты – мұндай ырықтандырусыз ұлттық экономикалардың жаһандануы мүмкін емес еді. Демек, сыртқы экономиканы ырықтандыру көрсеткіштері (нәтижелері) жаһанданумен бірдей. Дамыған елдерде сыртқы экономикалық ырықтандыру ішкі экономиканы ырықтандыруға қарағанда ертерек, сонау 1950-1960 жылдары басталды. және бүгінгі күнге дейін жалғасуда[3].

Қорыта айтқанда, сыртқы экономикалық ырықтандыруға келетін болсақ, бұл жаһанданудың алғышарты – мұндай ырықтандырусыз ұлттық экономикалардың жаһандануы мүмкін емес еді. Демек, сыртқы экономиканы ырықтандыру көрсеткіштері (нәтижелері) жаһанданумен бірдей. Дамыған елдерде сыртқы экономикалық ырықтандыру ішкі экономиканы ырықтандыруға қарағанда ертерек, сонау 1950-1960 жылдары басталды. және бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Дамыған елдерде ол кейінірек басталып, ырықтандыру деңгейі төмен. Себеп - олардың халықаралық бәсекеге қабілеттілігі төмен, бұл аз дамыған елдерді протекционистік шектеулерді жоғары деңгейде ұстауға мәжбүр етеді. Сондықтан әлемде сыртқы экономиканы ырықтандыру перспективалары алдыңғы қатарлы аз дамыған елдердің – БРИКС, Мексика, Аргентина, Түркия, Иран, Индонезия және басқалардың бәсекеге қабілеттілік деңгейінің қаншалықты жоғарылайтынына көбірек тәуелді болады

Әдебиеттер:

1. Келтірілген. жазған: Стиглиц Дж.Ю. Жаһандану: алаңдататын тенденциялар. Пер. ағылшын тілінен. Мәскеу, 2003, 7 б.

2. Колодко Г.В. Әлем қозғалыста. Пер. поляк тілінен. М., 2009. Б.160.

3. Валлерштейн І. Әлемдік жүйелер мен қазіргі әлемдегі жағдайды талдау. Ағылшын тілінен аударма. М., 2001. Б.14.

ӘОЖ

ҚР ЕҢБЕК КОДЕКСІ БОЙЫНША ДЕМАЛЫС УАҚЫТЫ

Маликов М.М., аға-оқытушы.E.mail:muhtar_71m@mail.ru
Оңтүстік Қазақстан Медицина Академиясы
Ташболат Камшат В-ЖМҚБ-01-21 тобының студенті.
E.mail: kamshat.tashbolat.04@mail.ru

Түйін

Мақалада ҚР Еңбек кодексі бойынша ,еңбек демалысы кімдерге беріледі,қалай берілетіндігі жайлы егжей-тегжейлі баяндалады. ҚР Еңбек Кодексі бойынша демалыс уақыты, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес белгілі бір жұмыс уақытын жасап аяқтаған азаматтар мен азаматшаларға уақытша демалыс берілуі тиіс болып табылады.

Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және осы Кодекстен, Қазақстан Республикасының заңдары мен Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

2. Осы Кодексте көзделген жағдайларды қоспағанда, Қазақстан Республикасының басқа заңдарына еңбек қатынастарын, әлеуметтік әріптестік пен еңбекті қорғау қатынастарын реттейтін нормаларды енгізуге тыйым салынады.

3. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Кодекстегіден өзгеше ережелер белгіленген болса, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайларды қоспағанда, халықаралық шарттар еңбек қатынастарына тікелей қолданылады.

Демалыс уақыты - бұл жұмысшының қызметтік міндеттерін атқарудан бос кезеңінде өз қалауынша пайдалана алатын уақыты.

Демалыс уақытының бізде аранайы түрлері белгіленіп,бөлінген

1. жұмыс күні кезеңіндегі үзілістер - демалыс және тамақтану үзілісі;
2. ішкіауысымдықжәнеарнайыүзілістер;
3. күнделіктідемалыс (ауысымаралық);
4. демалыскүндері (аптасайынғыүзіліссіздемалыс);
5. мейрамкүндері;
6. еңбекдемалыстары.

Осы аталған демалыстардың ішнде ерекше тоқталып өтетінім еңбек демалысы .Еңбекдемалысы

Еңбекдамалысы - бұлжұмысшыныбелгілібіркезеңдеоныңорны (қызметі) мен орта айлықжалақысынсақтайотырыпнемесеәлеуметтікмақсаттажылсайынғыүзіліссіз демалысқабосату.

Еңбек демалысының түрлері

Жұмыскерлерге демалыстың келесі түрлері беріледі:

- төленетінжылсайынғыеңбекдемалыстары;

- әлеуметтікдемалыстар.

Жылсайынғыеңбекдемалысыжұмыскердіңдемалу,
еңбеккеқабілеттілігінбұрынғықалпынакелтіру,
денсаулығынәріжекеқажеттіліктерінқамалу үшінкөзделгенәріайқынкүнтізбелік күндерінежұмысорынның (мамандығының) сақаталуыменәрі орта айлықтөлеміменберіледі.

Жұмыскерлерге келесі төленетін жыл сайынғы еңбек демалыстары беріледі:

- негізгі төленетін жыл сайынғы еңбек демалысы;
- қосымша төленетін жыл сайынғы еңбек демалысы.

Әлеуметтік демалыстың орнында жұмыскерді айқындалған мезгіліне аналықтың жайлы шарттарын жасау, өндірістен босатылуынсыз және де басқа әлеуметтік мақсаттар үшін арналған уақыт саналады.

Жұмыскерлерге әлеуметтік демалыстардың келесі түрлері беріледі:

- жалақысысақталмайтындемалыс;
- оқудемалысы;
- баланыңтууынабайланысты,
  жаңатуғанбаланыасырапалуынабайланыстыдемалыс;
- баланыңүшжасынакелгенінедейінжалақысысақталмайтындемалыс;
- біржылішіндеүшжұмыскүніненаспайтынкөлемдескринингтікзерттеулерде нөтугеарналғандемалыс;
- кеміндеүшжұмыскүнікөлемінде он екіаптағадейінжүктілігібойыншамедициналықесепкеқоюғаарналғандемалыс.

Еңбек демалысы жұмыс берушінің актімен рәсімделеді.

Жыл сайынғы негізгі төленетін еңбек демалысының мезгілі.Негізгі жыл сайынғы төленетін еңбек демалысы Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілермен, еңбек, ұжымдық келісім-шарттар мен жұмыс берушінің актілерінде қосымша күн қарастырылмаса, жиырма төрт күнтізбелік күнге беріледі.

Жыл сайынғы ақы төленетін қосымша еңбек демалыстары

Қосымша ақылы еңбек демалыстары келесі жұмыскерлерге беріледі:

1. ауыр жұмыстарды, зиянды (аса зиянды) және (немесе) қауіпті жұмыстардағы жұмысшыларға алты күнтізбелік күннен кем емес демалысы ауыр жұмыстарды, зиянды (аса зиянды) және (немесе) қауіпті жұмыс шарттары бар жұмыстардың тізімі бойынша;
2. Бірінші және екінші топ мүгедектеріне он бес күнтізбелік күннен кем емес ұзақтықта.

Жіберуші тараптың жұмыскерлеріне жыл сайынғы ақы төленетін қосымша еңбек демалыстары қабылдаушы тараптың өндірістік объектілерін еңбек жағдайлары бойынша аттестаттау нәтижелерінің негізінде беріледі.

Жұмыскерлердің өзге санаттарына жыл сайынғы қосымша демалыс беру және оның ұзақтығы Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленуі мүмкін.

Еңбек, ұжымдық шарттарда жұмыскерлерге үздіксіз ұзақ жұмысы, маңызды, күрделі, жедел жұмыстарды, сондай-ақ өзге де сипаттағы жұмыстарды орындағаны үшін көтермелеу сипатындағы жыл сайынғы ақы төленетін қосымша демалыстар белгіленуі мүмкін.

Жыл сайынғы еңбек демалыстарының ұзақтылығы мерекелерсіз күнтізбелік күндерімен ауысу графиктері мен қолданылатын жұмыс тәртіптеріне қарамастан есептеледі.Жыл сайынғы төленетін еңбек демалыстарын ұсыну тәртібі және кезеңін анықтау.Жыл сайынғы ақылы еңбек демалысы жұмыскерге бірінші әрі кейінгі жұмыс жылдары үшін екі жақтың келісімі бойынша төленеді.Жұмыс жылы жұмыскердің бірінші күнінен бастап он екі күнтізбелік күндерін құрайды.Жұмыс беруші мен жұмыскердің арасындағы келісімі бойынша жыл сайынғы ақылы еңбек демалысы бөліктерге бөлінуі мүмкін. Бұл ретте жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалысы бөліктерінің бірі күнтізбелік он төрт күннен кем болмауға тиіс.

Жыл сайынғы еңбек демалысының ақысы оның басталуынан үш күннен аспай төленеді, ал демалыс тәртібіне қарамастан – оның берілуінен үш жұмыс күнінен аспай.

Әдебиеттер:

1. https://egov.kz/cms/kk/articles/employment_relations/vremya_otdiha
2. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000251__
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Өзгертулер мен толықтырулар енгізілген. Астана. Елорда. 2010.

ӘОЖ

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК

Жолымбек Аяулым Қайратбекқызы, 1 курс «Жалпы медицина» мамандығы , Шымкент қ,Қазақстан,zholymbek.ayaulym@mail.ru

Маликов Мухтар Маратович, аға оқытушы,Оңтүстік Қазақстан Медицина Академиясы Шымкент қ,Қазақстан, muhtar_71m@mail.ru .

Түйін

Мақалада экологиялық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершіліктің түрлері жайлы баяндалған.

Экология заңдарын бұзу - белгіленген экологиялық тәртіпті бұзатын және табиғи ортаға зиян келтіретін, заңға қайшы келетін кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік.

Экологиялық тәртіп – адамның өз өмірі мен денсаулығы үшін қоршаған ортаның қолайлы болуына құқығын қамтамасыз етудің, қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделері үшін айналадағы табиғи ортаны қорғаудың, адам қызметінің осы ортаға зиянды ықпал жасауына жол бермеудің, табиғи тепе-теңдікті сақтау мен табиғатты ұтымды пайдаланудың ережелері мен негізгі түпкі бастамаларының жүйесі.

Табиғи ортаға зиян келтіру - табиғи объектілеріне, оның адам өмірі мен денсаулығына қолайлы болуына немесе табиғатты пайдалануда заңсыз залалды әрекеттер жасаудың экологиялық және экономикалық салдарынан туындайды.

Экологиялық салдарға табиғи ортаның таза болмауы, бұзылуы, адам қызметіне және денсаулығына табиғи ортаның қолайлы болмауы жатады.
Экономикалық салдарға табиғи қорлардың сарқылуы, бұзылуы, табиғаттан алынатын табыстардың азаюы немесе болмауы, табиғатты қалпына келтіру шығындары жатады.

Экологиялық заңдарда құқықтық жауаптылықтың әкімшілік, азаматтық, тәртіптік түрлері көрсетілген.

Экологиялық әкімшілік жауаптылық – экология құқығына қарсы қасақана немесе абайсыз жасалған әкімшілік жауаптылық көзделген кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік.

Экологиялық азаматтық – құқықтық жауаптылық – экологиялық құқыққа қарсы қасақана немесе абайсызда жасалатын кінәлі әрекет пен әрекетсіздіктің салдарынан табиғат объектілерінің меншік иесіне, иеленушілері мен пайдаланушыларына келтірген зиянды өтеу.
Экологиялық тәртіптік жауаптылық – экологиялық құқыққа қарсы қасақана немесе абайсызда жасалатын тәртіптік жауаптылық көзделген кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік.

Экологиялық құқық бұзушылықтың түрлеріне:

1) Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын мүліктік жауапкершілікке әкеп соғатын бұзушылық;
2) Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар;
3) Экологиялық қылмыстар жатады.

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын бұзу Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылыққа әкеп соғады.

Экологиялық құқық бұзушылықтар жасаған тұлғалар өздері келтірген залалды Экологиялық Кодекске және Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілеріне сәйкес өтеуге міндетті.

Мынылардың:

1) Табиғи ресурстарды жою мен бүлдірудің
2) Табиғи ресурстарды өз бетімен және ұтымсыз пайдаланудың
3) Қоршаған ортаны өз бетімен ластаудың, оның ішінде авариялық, келісілмеген жаппай шығарындылар мен төгінділердің, өндіріс және тұтыну қалдықтарын орналастырудың
4) Қоршаған ортаны нормативтен тыс ластаудың салдарынан қоршаған ортаға, азаматтардың денсаулығына, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің мүлкіне келтірілген залал өтелуге тиіс.

Экологиялық құқық бұзушылық жасаған тұлғалардың жеке тұлғалардың денсаулығына келтірілген зиянды, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің мүлкіне келтірілген залалды өтеуі ерікті түрде немесе Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес сот шешімі бойынша жүргізіледі.

Зиян жәбірленушінің еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесі, оның емделуіне және денсаулығын қалпына келтіруге жұмсалған шығындар,

аурудың күтіміне байланысты шығындар, өзге де шығыстар мен жоғалтулар ескеріле отырып, толық көлемде өтелуге тиіс.

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын бұзу салдарынан қоршаған ортаға келтірілген залалды өтеу ерікті түрде немесе жүргізілу тәртібі Экологиялық кодекске сәйкес айқындалатын залалды экономикалық бағалау негізінде сот шешімі бойынша жүргізіледі. Тұлғаның залалды жою не оның орнын толтыру туралы міндеттемесі кепілхатта жазылуға тиіс.

Қызметі қоршаған ортаға жоғары қауіптілікпен байланысты жеке және заңды тұлғалар, егер зиянның еңсерілмейтін күш немесе жәбірленушінің теріс пиғылы салдарынан туындағанын дәлелдей алмаса, жоғары қауіп көзі келтірген зиянды өтеуге міндетті.

Зиянды өтеу қоршаған ортаға зиян келтірген тұлғаның өз қаражаты немесе сақтандыру төлемдері есебінен құндық нысанда жүзеге асырылуы мүмкін.

Зиянды өтеудің құндық нысандарына қоршаған ортаның зиян келтірілгенге дейінгі жай-күйін қалпына келтіруге, табиғи ресурстарды молықтыру жөніндегі іс-шараларды орындауға, талапкерге, алынбай қалған пайданы қоса алғанда, өзге шығындарды өтеуге арналған ақшалай қаражат жатады.

Тараптардың келісімімен сот шешімі бойынша зиян жауапкерге қоршаған ортаны қалпына келтіру жөніндегі міндеттерді жүктеу жолымен заттай нысанда өтелуі мүмкін.

Зиянды өтеудің заттай нысандарына қоршаған ортаның зиян келтірілгенге дейінгі жай-күйін қалпына келтіру, жойылған не бүлінген табиғи ресурстың орнына оған құны тең ресурс беру жөніндегі шаралар жатады. Зиянды заттай нысанда өтеу келтірілген зиянды өтеудің тәртібін, талаптарын, мерзімдері мен көлемін регламенттейтін шарт және келісім жасасу жолымен жүргізіледі.

Зиянды өтеудің өңдіріліп алынатын сомасы мемлекеттік бюджетке, ал Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген жағдайларда жәбірленуші тұлғаға аударылады.

Әдебиеттер:

1. «Экология және қоршаған ортаны қорғау». Ұ.Б.Асқарова. (Алматы, 2007). 2. Қ.Н. Жалмишова. «Экологиялық білім және тәрбие». Шымкент., 2006. 3. Құқық негіздері – Қ.И.Оспанов, толықтырылған 3- басылымы, Алматы “Жеті жарғы”,2010 ж.

ӘОЖ 94(575)

ҚАЗАҚСТАНДА САЯСИ ҚУҒЫН СҮРГІННІҢ БАСТАЛУЫ ЖАЙЛЫ ДЕРЕКТЕР

Серікқызы А – 1602-19 тобының студенті
Сейлхан Әсемай - Ө.Жәнібеков атындағы № 19 жалпы білім беретін мектептің 7 сынып оқушысы
Ғылыми жетекшісі: Алдабергенова М.К. доцент м.а. PhD
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Түйін

Мақалада Қазақстандағы саяси қуғын-сүргіннің басталуы жайлы деректер беріледі. Сонымен қатар Қазақстандағы тоталитарлық жүйенің қалыптасуы және саяси қуғын-сүргіннің орын алуы жайлы мәліметтер келтіріледі. Ұлт зиялыларын айыптаудың және жазалаудың басталуы, тәуелсіз Қазақстанда саяси қуғын-сүргін жылдарының зерттелуі жайлы деректер зерделенеді.

Тоталитарлық мемлекеттік жүйеге тән рухани сала құндылықтарын қалыптастыру үшін Кеңес өкіметі алғашқы күндерден бастап мәдени революция міндеттерін шешумен айналысты. Халықтың сана сезімін Коммунистік партия белгілеген идеологиялық ұстанымдармен сәйкестендіру әрекеті үздіксіз жүргізілді. Қазақстандағы білім беру жүйесі, ғылым және мәдениет мекемелері мемлекет пен партия тарапынан қатаң бақылауға алынды. Тоталитарлық жуйе халықтың қоғамдық, экономикалық және саяси өмірін ұжымдастырады. Қазақстанда коғамдық құрылыстың тоталитарлық моделін бекіте түсу 20-30-жылдары үзіліссіз жүргізілген саяси қуғын-сүргін шараларына ұласты. 1931-1933 жылдар аралығындағы аштық кезеңінде 2 млн қазақ және 200-250 мың басқа ұлт өкілдері өлді. Аштықтан және қуғын сүргіннен 1 млн адам Қазақстаннан қашып кетті. Мемлекеттің күштеу саясаты шаруалардың наразылығын тудырды. 1929-1931 жылдарда 400-ден аса қарулы көтерілістер болды, оған 800 мыңға жуық адам қатысты. Ірі ошақтар ең қатыгез жолмен реттеуші әскермен басып – жаншылып отырды. Көтеріліске қатысқаны үшін ОГПУ органдарымен 5551 адам сотталды, олардың 883-і атылды. Осылайша Кеңес үкіметі уәде берген молшылықтың орнына ел үлкен аштық пен көптеген репрессияларға ұшырады.

XX ғасырдың басындағы ұлттық сананың оянуы халықтың саяси әлеуметтік ұйымдасуына, өмір тәжірибесіне, жаңа дәуір өзгерістерін қабылдау қабілеттеріне де елеулі әсер етті. Қоғамдық-саяси көзқарастың қалыптасу барысын бүгінгі күннің тұрғысынан қарасақ, ең негізгі қозғаушы күш ұлттық зиялылар тобы екенін көреміз. Олар қоғамдағы жүріп жатқан процестерді терең түсіне отырып, әлеуметтік өзгерістер кезеңінде белсенділік танытты. Қазақтың озық ойлы азаматтарын ойландырған үш мәселе: жер мәселесі, оқу-ағарту мәселесі, патшалық ағартушылық саясаттың қыспағы салдарынан өзін-өзі билеуден қалған елді өркениет жолына шығарып, азаттық әперу еді. 1930 жылдары Кеңес Одағында социалистік қатынастар қалыптасып, сталиндік тоталитарлық жүйе толық орнықты. 1928 жылы Кеңес үкіметінің басшылығына келген И. Сталин 1929 жылды «ұлы бетбұрыс» жылы деп атады.

1925 жылы қыркүйекте Қазақстанға басшылық қызметке Ф.И.Голощекиннің келуі елде орын алып отырған жағдайды одан бетер ушықтырды. Ол Қазақстанды кеңестік өзгерістерден тыс қалған деп санап, онда «Кіші Қазан» төңкерісін жүргізу саясатын ұстанды. Оның жүргізген саясаты ұлт зиялыларын жаппай қуғындауға ұласты. Голощекин өзіне қарсы шыққандарды қызметтерінен алып, республикадан қуды, олардың көзін жоюды қолға алды. Ұлт зиялыларының өкілдері ұлтшыл бастамашылармен байланыс және Кеңес үкіметін құлатуға ұмтылғандары үшін айыпталды, қуғын-сүргінге ұшырады. 1922 жылы басшылық қызметтегі «Алаш» партиясының бұрынғы мүшелері орындарынан қуылып, ал 1924 жылы бірқатар қазақ коммунисі республикадан Орталыққа шақыртылып алынды. Қазақстандағы 1920-1940 жылдардағы қоғамдық-саяси жағдайдың күрделілігі В.И. Лениннің ізбасарлары И. Сталин мен Л.Троцкий және басқалардың арасындағы билік, көсемдік үшін тайталаспен ерекшеленді.

Аштық пен жаппай қуғын-сүргін, тоталитарлық режимнің жазықсыз адамдарды қуғындауы мен күштеп жер аударуы осы жылдардағы басты оқиғалар болды. 1928 жылдың соңында «буржуазияшыл ұлтшылдар» атанған «Алашорданың» бұрынғы қайраткерлерінің бәрі тұтқындалды. «Алаш» партиясының өкілдерін қудалау мақсатында кез келген айла-шарғы пайдаланылды. Баспасөзде олардың атын қаралайтын мақалалар жарияланып, тікелей арандату әрекеттері жасалды, олардың отбасы мүшелері, жақындары тұтқындалды. Оларға «буржуазияшыл-ұлтшылдар» деген айып тағылды. Сол жылы 44 алашордашы тұтқындалып, оның ішінде Ж. Аймауытов, Ә. Байділдин, Д.Әділев ату жазасына кесіліп, үкім орындалады. Ал қалғандары түрмеге қамалады. Ұлт зиялыларының екінші тобы 1930 жылдың қыргүйек-қазан айларында тұтқындалып, оның 15-і Ресейге жер аударылды. 1937-1938 жылдары атылды. 1936-1938 жылдары Қазақстанда 25833 адам партиядан шығарылып, олардың 8544-іне «халық жауы» немесе «халық жауының сыбайластары» және т. б. айыптар тағылды. Танымал қазақ зиялылары, Алаш қайраткерлері саяси қуғын-сүргінге ұшырады. Олардың отбасы мүшелері де жазықсыз қудалау көрді.

«Халық жауларының» көпшілігінің тағдыры КСРО Жоғарғы Сотының Әскери алқасының мәжілістерінде, «екілік» пен «үштік» атанғандар мен НКВД-ның ерекше кеңестерінде құпия жағдайда шешіліп жатты. Большевиктік режим осылайша қазақ ұлт-азаттық қозғалысының басында тұрған зиялылар тобын, олар қалыптастырған азаттық идеологиясын жойып тынды.

Тәуелсіздік алғаннан кейін 1993 жылы 14 сәуірде жаппай қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы ҚР Заңы қабылданды. Ал, ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 1997 жылды Жалпыұлттық татулық пен саяси куғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы, сондай-ақ 31 мамыр – саяси саяси қуғын-сүргін және ашаршылық құрбандарын еске алу күні деп жариялады. Жалпы, зерттеушілер деректеріне сүйенсек, 1927-53 жылдары Қазақстан бойынша 125 мыңнан бастам адам қуғын-сүргінге ұшыраған. Олардың 25 мыңы атылды. Осы қуғын сүргін жылдарында бүкіл елде 953 лагерь болған. Қазақстанда ГУЛаг-

тың 20-дан астам лагері орналасқан. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев еске алу күніне орай жасаған үндеуінде «Кеңес заманында өмір сүрген халықтарға «үлкен террордың» орасан зор қасірет әкелгені есімізде. Зұлмат жылдарда Қазақстанға КСРО-ның түкпір-түкпірінен бес миллионнан астам адам жер аударылды», - деп тарихи әділдікті қалпына келтіру жұмыстарын аяқтап, саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау үшін арнайы мемлекеттік комиссия құруды тапсырды.

Қорыта айтқанда, қазақ халқына тәуелсіздік оңай жолмен келген жоқ. Кеңестік тоталитарлық жүйеге қарсы тұрған, осы кезеңдегі ел қамын ойлаған ұлт зиялылары талай тар жол, тайғақ кешулерді, қуғын-сүргін, ауыр азапты бастарынан өткізді. Соғыстан кейінгі интеллигенцияға қарсы сталиндік қуғын-сүргін қоғамда ауыр із қалдырды. Түрмеге қамау, жер аудару, партия қатарынан және қызметінен босату тәрізді жазалаулар орын алды. Мұның өзі, әсіресе, қазақ интеллигенциясын жалтақ, жасқаншақ, тіптен екіжүзді етіп қалыптастырудың жаңа кезеңіне апарды. Бұрын өзінің халқына қызмет ету рухында тәрбиеленген интеллигенцияның орнына енді партияға ғана қызмет етуді ойлайтын интеллигенцияның жаңа буыны қалыптаса бастады. Сталинизм осылайша ұлттық интеллигенцияны рухани тұрғыдан тоздырып жіберуге негіз қалап берді. Тәуелсіз Қазақстан тарихнамасында бұл мәселе елеулі орынға ие болды. Қазіргі тәуелсіз Қазақстанның еркін, демократиялық ел болып, басқа мемлекеттермен тең, қатар дамуы үшін туған халқымыздың өткен тарихын терең зерттеп, жан-жақты біліп, оны жаңа буынның санасына сіңіру қажет.

Әдебиеттер

1. Омарбеков Т. XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері; Көмекші оқу құралы. Алматы Қазақпарат, 2001.404б; Зобалаң. Алматы; Санат, 1994 - 272 б.

2. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. - Алматы; Санат, 1995. - 368б.

3. Махат Д. Қазақстанның қоғамдық-саяси өмірінде оңшылдық» және ұлтшылдыққа айыптау: тарихы және салдары: (1925-1930): Т.ғ.қ Алматы. 2000- 151б.

4. Егемен Қазақстан. 2020 https://egemen.kz/article/237340-31-mamyr-sayasi-qughyn-surgin-dgane-asharshylyq-qurbandaryn-eske-alu-kuni

UDC 339

NOWADAYS SUPPLY AND DEMAND IN KAZAKHSTAN

Yersin A.K. – student of 1703-10 group
Research supervisor: Berdybekova A.L.-Doctor PhD
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Түйін:

Ұсыныс пен сұраныстың заңы, икемділігі қарастырылады. Нарықтағы тепе-теңдік қарастырылады. Қазіргі кездегі Қазақстандағы ұсыныс пен сұраныс өнімдері қарастырылады.

Demand and supply are the most important elements of a market economy. Demand is the need of a consumer secured by money or demand with solvency. In terms of value, demand is the consciousness of these necessary goods.

The law of demand is a reflection of the inverse relationship between the price of a commodity and the volume of demand, ie when the price of a commodity falls,

the consumer buys it in large quantities. If the price of a commodity increases, the demand for it decreases.

According to the Law of Demand, the demand curve is presented as a downward slope, consumers buy more goods, although prices almost always fall. Just as supply curves show marginal cost curves, demand curves are defined by marginal utility curves. [1]

The demand curve is a graphical representation of the law of demand, the points on this line show the ability of the consumer at a given time to buy a product at what price and in what quantity.

Today, the Kazakhstan's economy has become a developed, stable and systematically developing country. "Kazakhstan has been developing on the principles of a market economy since the first days of independence.

It is based on basic principles such as private property, free enterprise and market pricing. In some cases, there is a mandatory administrative tool to intervene in the market - the establishment of marginal prices. He had to be contacted last year when the pandemic broke out. At that time, due to the global turmoil, prices rose around the world. These measures have been implemented: the domestic market has been provided with food, there is no shortage"

In our Kazakhstan market demand is formed under the influence of many factors. Demand is affected by non-price factors other than prices:

1. Consumer income. As income grows, so does consumer demand.

2. Number of consumers. As the number of consumers grows, so does the demand.

3. Consumer preferences (likes, dislikes, new types of goods)

4. Changes in the prices of interchangeable and complementary goods.

If the goods complement each other, then an increase in the price of one product will lead to a decrease in demand for another product.

– If the goods are interchangeable, then an increase in the price of one product leads to an increase in demand for another product.

5. Expectations of future changes: changes in inflation and deficit conditions will lead to an increase in current demand.

Supply is the quantity of goods that a manufacturer prepares to sell on the market at a given time and price. The law of supply is a direct relationship between the price and the quantity of goods sold, that is, as the price of a commodity increases, so does the number of goods it prepares for sale (when other conditions are constant) and vice versa.

The supply curve is a graphical representation of the law of supply, ie the points of this line show how much goods sellers offer in the market due to changes in prices over time.

In our country the supply is influenced by non-price factors other than price:

1. Cost of resources. An increase in the price of resources leads to a decrease in supply.

2. Technology. Improvements in technology will lead to an increase in supply.

3. Prices for interchangeable and complementary goods.

4. Expect changes in inflation and deficit in the future.

5. Level of competition

6. Taxes and subsidies. An increase in the tax rate leads to a decrease in supply, and a subsidy leads to an increase in supply.

7. The supply is also affected by the time interval in the development of production. In the short term, the manufacturer can not change the volume of supply.

Demand and supply depend on many factors and they change as these factors change. The meaning of flexibility stems from such interactions.

Flexibility is an indicator that determines the percentage change in supply and demand in response to a 1% change in a particular factor. This indicator is determined by the ratio of percentage change.

Income elasticity of demand - this indicator shows the percentage change in demand for this product, which changes by 1% of consumer income. This factor determines the quality of the product. Due to the presence of interchangeable and complementary goods, changes in the price of one product affect the change in demand for another product. To determine this relationship, the indicator of cross-elasticity of demand is used.

Demand is a solvent need, the amount of money that buyers can and are willing to pay for the goods they need. Of course, if the price of a commodity falls, buyers who can buy more goods for the same amount will win, and sellers will win at a higher price.

The buyer offers the highest maximum price, the asking price, ready to buy the goods. The price will not rise above that price, because the buyer has no other money. Sometimes there is a relationship between the market price of a good and the monetary expression of demand for it. This relationship is called the "demand graph" or "demand curve". [2]

Considering the "demand curve", we can identify the factors that affect the volume of demand. It should be noted that the quantity of purchased goods is not determined only by prices. In addition, there are four main factors. First, the average income of buyers and population growth. Second, the size of the market. Third, the price and usefulness of other goods, such as substitute goods.

Ibn Taymiyyah, a Syrian scholar, wrote: "If the demand for a good increases and its support decreases, its price increases. However, if the demand for a commodity increases and the desire of the sellers decreases, the price of that commodity decreases.

The phrase "supply and demand" was first used by James Dunham-Stewart in his 1767 book. Adam Smith used the phrase in his book The Welfare of Nations in 1776, and David Ricardo published a chapter in his 1817 work, Principles of Political Economy and Taxation, entitled The Impact of Supply and Demand on Prices. [3]

Export is the concept of selling goods and services in international trade to other countries.

Import is the purchase of goods, products or services from another country or from a market outside its own market.

The main export goods from Kazakhstan are: crude oil, copper and cathodes made of copper, ferroalloys, natural gas, ore and iron concentrates, copper ores and concentrates, wheat, uranium, oil products and etc.

The growth of imports in Kazakhstan is due to an increase in imports of the following goods: passenger cars, computers, lead ores and concentrates, vaccines, serums, blood and etc. Major imports: refrigeration equipment, air or vacuum pumps, compressors and fans, telephones, retail-weighted medicines, pipe fittings, cars, aircraft, centrifuges, equipment and devices for filtering liquids and gases.

Over the past two years, the state has actively pursued a policy of import substitution in Kazakhstan, as a result of which domestic enterprises are working at full capacity, creating new jobs and increasing business activity in a particular sector of the economy. By protecting existing and emerging industries, the state is expanding the country's export potential, allowing domestic producers to expand the range of products and enter foreign markets.

Kazakhstan is in demand and competitive in the world market due to the high quality of copper, lead, zinc and cadmium.

Currently, the main source of economic development is the use of the country's raw material potential.

In conclusion Kazakhstan is the largest fuel and energy region. European countries account for the bulk of Kazakhstan's exports. The main consumers of Kazakhstan's exports among European countries are Switzerland, Italy, Poland and Germany. Exports to European countries are growing due to sales of oil, ferroalloys, metallurgical products, wheat. The volume of supplies of Kazakh products to the countries of the Asian region has increased, where one of the main consumers is Chinese industry.

Reference

1. "Marginal Utility and Demand". Retrieved 2007-02-09
2. Thomas M. Humphrey, 1992. "Marshallian Cross Diagrams and Their Uses before Alfred Marshall," Economic Review, Mar/Apr, Federal Reserve Bank of Richmond, pp. 3–23.
3. "Microeconomics - Supply and Demand". Retrieved 2014-12-31.

UDC 338

SOCIAL PRODUCTION AND ITS STRUCRURE

Omirzakova.M.K. – student of 1703-10 group
Research supervisor: Berdybekova A.L.-Doctor PhD
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Түйін:

Қоғамдық өндірісте адамдар қажеттіліктері және оның түрлері қарастырылады. Өндіріске әсер ететін факторлардың түрлері және олардың маңыздылығы қарастырылады. Және экономикалық ресурстармен оның қоғамдық өмірдегі маңыздылығы айтылады.

A need is the desire of people to own and use goods that have a certain utility.

Economic need is a driving force that forces people to actively act in order to meet their needs. Depending on the level of satisfaction of needs, new needs are born. Its structure, quantity, quality, changes. The continuous growth of needs has been

confirmed by numerous data on the economic evolution of people. Every 10 years, the range of consumer goods and services doubles. This economic pattern is called the law of competence growth.

Types of needs:

1. Primary (lower) needs are the needs that people need first of all for their existence. These include full clothing, housing, etc.
2. Secondary (upper) needs. The secondary (higher) need is the needs that arise in connection with the spiritual state of a person, his social environment, the level of intelligence. These needs are also called alternative (preferred) needs. For example: books, fashionable clothes, expensive things, as well as cultural needs in education.

Economic goods are things and things for the purpose of satisfying needs. Someone can have them endlessly. (For example: air). They are called free goods, the other limited ones are called economic goods.

Economic goods consist of things (goods) and services. The difference between services and natural goods:

1. their production and consumption occur simultaneously
2. they cannot be inherited.
3. they cannot be stored or stored.[1]

Economic resources and factors of production

The production process is necessary for the survival of society. Resources for the production of economic goods, i.e. the social opportunities of society, are used in the production process. Resources are a set of elements of so-called production that can be used in the process of creating material and spiritual goods and services. It has the following types:

1) natural resources -elements of nature used by people as a means of livelihood;
2) material resources-a set of elements intended for processing, processing in the production process;
3) labor resources-the able-bodied part of the population;
4) financial resources - monetary income generated by economic entities and the state.

In the production of goods, the following factors influence production: land, labor, capital, entrepreneurial ability.

Factors affecting production:

1. Earth-natural resources
2. Labor - labor resources
3. Capital-financial resources
4. Entrepreneurial ability

The earth is considered as a natural factor. It does not relate to the result of human activity. This group of factors of production includes natural resources and useful ores that can be used in the production process. Arable lands and forests are added to this category.

Labor is intellectual or physical actions aimed at the production of goods and the provision of services. The totality of a person's abilities corresponding to her

education, professional training, work, and health constitutes human capital. The higher the skill and morality of a person's work, the greater his capital, and, accordingly, income (wages). Investments in human capital are currently the most profitable for society and pay off quickly.

Entrepreneurial activity is a special factor of production. This factor requires extensive use of activity, enterprise, consciousness, responsibility, risk in the organization of production. Entrepreneurial ability is a special kind of human capital. This is an action applied to the creation of goods and services, assuming the coordinated, adequate functioning of all factors of production with each other. The peculiarity of this type of human resources is that, risking danger, the availability of opportunities for losses, they introduce into the production process, based on a commercial basis, a new type of manufactured products, advanced technologies, effective forms of business organization.

They perform their actions by communicating with each other and complementing each other. [2]

In the process of satisfying the need, social production is divided into two spheres:

1. Structure of social production: Industry, agriculture, logistics, trade, catering, construction, water management, etc.
2. Material production intangible production: healthcare, education, transport, communications, culture, credit institutions, public institutions, government bodies

Economic interest is a form of the emergence of economic consumption. Consumerism is a determinant of a recognized need, having a special form in accordance with the development of personality and culture. [3]

Production, which is constantly repeated and resumed, is called reproduction (reproduction).

Types of reproduction:

1. Simple reproduction
2. increasing reproduction.

Simple reproduction is the repetition of the production process in an unchanged state without interruption. Increasing reproduction is a repetitive continuous modernization of the production process.

Types of expanded (increased) production:

1. extensive-production develops through quantitative reproduction of factors.
2. intensive-production develops as a result of the improvement of equipment and technology.
3. mixed-production develops as a result of quantitative reproduction of factors and improvement of equipment and technology.

The method of technological production is a set of means of labor, materials, technologies, capacities, information and organization of production necessary for the development of social production. [4]

In conclusion, the labor force associated with the deepening of the social division of labor gradually acquires a social character, preserving and developing its individuality. Thus, the total labor force appears. The use of labor is possible only on

the basis of certain public actions. This happens as a separate factor of production. The labor force is the main, creative force in society. As the whole history of social development shows, the role of a separate factor is increasingly increasing in the development of social production, especially related to the intensity of the scientific and technical process, both legal and legal. The main factors of production: labor, capital, land and entrepreneurial activity. Labor is a purposeful human activity, with the help of labor, a person changes nature, adapts it to himself in order to compensate for his needs. One of the basic conditions of human existence is also work. It is not for nothing that they say that a man is a work that made a man a man.

References:

1. Zhakenova B. K., fundamentals of Management.Astana.: Folio, 2007 pp. 15-19.
2. S. Tonkin.Fundamentals of marketing.Astana: Folio,2008
3. S. S. Sakhariev, A. S. Sakharieva " new stage - economic theory "(textbook), Almaty" Daneker " 2004.
4. Strategy "Kazakhstan-2030".

UDC 338

SEVERAL TYPES OF PRICING IN THE MARKET

Yergesh N.Y. – student of 1703-10 group
Research supervisor: Berdybekova A.L.-Doctor PhD
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Түйін:

Нарықтық экономикадағы баға механизмі, оның пайда болу, қалыптасу, даму негіздер қарастырылады. Нарықтағы адамдар арасындағы бәсекелестік туралы және жалпы бәсеке ұғымының негіздері қарастырылады.

One of the main elements of the market mechanism is the price. The market price is formed as a result of competition between producers and consumers themselves. This is influenced by many other factors besides competition. All market participants depend on the overall market price at different levels, especially since supply and demand quickly deviate from normal conditions under the influence of market prices. Therefore, knowledge of the formation, formation of market prices and the laws of their fluctuations can serve as a basis for each firm to consistently receive income and improve the direction of production. It is no exaggeration to say that this is the importance and significance of pricing in each industry, in each sphere and for each type of product. [1]

The subject of pricing is included in the curriculum of many specialties in higher educational institutions. The main tasks of this discipline are: production, sale of goods, formation of value, production of gross domestic product and national income, its distribution and use, types of prices, determination of their basic principles and calculation methods.

Price is the estimated value of consumption from the point of view of producers and sellers. Three situations are important in this definition.

First, the price is related to the consumer price of a product, and not to the socially necessary labor costs included in it.

Second, the price is not related to consumers, but to the prices offered by producers or sellers of goods. When making a decision, the consumer takes into account the price of the consumer value of the product, and it should not exceed the maximum limit determined by the influence of factors.

Third, the size of the price depends on how close the product or its suppliers are to consumers. Therefore, any intermediate sales channels between producers and consumers increase the value.

The lower price level that a company requests for its product is determined by production costs. The company tries to set a price that not only replaces production costs, distribution costs, and sales costs, but also brings sufficient profit for risk and effort. In the price formation strategy, costs are considered as an important element. Many companies strive to achieve very low costs in their industry, because they can set a low price and, as a result, increase sales and profits. [2]

There are two types of costs – constant and variable.

Fixed costs are expenses that are independent of the volume of production. For example, monthly rent and promotion fees, loan interest payments, and employee fees are not related to production volumes.

Variable costs directly depend on the volume of production.
The sum of fixed and variable costs at a certain level of production is valal costs.

Firms approach the problem of pricing in different ways. In small firms, prices are set by managers. In large companies, division managers and product range managers deal with the problem of pricing. But even in these cases, top managers, in addition to determining the general direction and purpose of pricing policy, in most cases approve the prices offered by the leaders of the lower echelon. In industries where the price factor plays a crucial role (iron mining companies, aerospace production, oil companies, etc.), firms often create price-forming departments that set favorable prices or provide assistance to other departments on this issue.

Depending on the types of market, the seller has different levels of freedom when forming prices. Economists distinguish four types of markets, each offering its own conditions for price formation.

1. The market of pure competition consists of many sellers and buyers of similar commodity products, for example, wheat, copper, securities. No individual buyer or seller can have a great influence on the price level of everyday goods on the market. The seller does not even ask for a price higher than the market price, because buyers can buy the necessary volume of goods from this market without any obstacles at the market price. Sellers do not even ask for a price lower than the market price, because they can sell all their goods at the market price.

In this market, marketing research, product preparation, pricing, advertising and marketing incentives will be minimal, but not completely zero.

2. The market of monopolistic competition is formed by buyers and sellers who conclude agreements not at uniform market prices, but at a wide range of prices.

The presence of a price range is due to the ability of sellers to offer buyers different variants of goods. Real products differ from each other in quality, character, and exterior decoration. The difference may also be in the services performed in

addition to the product. Buyers are willing to pay different prices for different products because of the difference in offers. In order to make some difference, in addition to the price, sellers try to prepare different offers for different customer segments and make extensive use of the experience of assigning brand names to products, advertising, and personal sales methods. Due to the large number of competitors, the impact that their marketing strategy will have on each firm will be lower than that of the oligopolistic market. [3]

3. The oligopolistic market consists of a large number of sellers who are very sensitive to each other's pricing policies and marketing strategies.

Goods can be either identical (steel, aluminum) or not identical (cars, computers).

There were not many sellers, as it was very difficult for new entrants to enter the market. Each seller immediately reacts to the strategy and movement of the competitor. If any steel smelting company reduces its price by 10%, buyers will immediately start switching to this company. Other steel producers, taking into account this situation, should either lower prices, increase the number of services performed, or increase the volume. Oligopolists cannot always be sure that by lowering prices, they will achieve long-term results. On the other hand, if an oligopolist Raises Prices, his competitors may not follow him. In such a situation, it must either restore the price to its previous level, or be ready for the transition of its customers to the side of competitors.

In the case of a pure monopoly, there is only one seller on the market. In each special case, the price tag is formed differently. The state monopoly can pursue different goals with the help of pricing policy. It is very important for buyers of the product, but if they cannot buy it at full price, they can set its price below the cost. The price can only be intended for reimbursement of expenses, or for a good income. A very high price can also be set in order to reduce consumption in general.

In conclusion, methods used to create product prices in the field of commercial marketing.

Most of the methods used in marketing pricing are based on costs and the current price level.

A special place in the study of the capabilities of the enterprise is occupied by the analysis of commodity products on a commercial basis and the determination of competitive capabilities of manufactured products. Marketing Research in this direction is associated with determining the positions of product groups in the general product nomenclature (production program) of the firm.

References:

1. Akhmetova K. A." marketing activities of the company " – Astana, 2011.
2. Nurgaliyev U. N." fundamentals of entrepreneurship " – Karaganda, 2002.
3. Kotler " Fundamentals of Marketing – - 2000

UDC 336

COSTS AND REVENUES OF THE FIRM

Almakhan E.E. - 1703-10
Research supervisor: Berdybekova A.L.-Doctor PhD
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Түйін:

Фирманың шығындары мен табыстары баға белгілеу механизмі, оның пайда болу, қалыптасу, даму негіздері қарастырылады. Фирманың адамдар арасындағы бәсекелестік және жалпы бәсекелестік ұғымының негіздері қарастырылады.

No enterprise can exist independently, it is directly related to the economy as a whole, on the one hand — the market of the factor of production, on the other - the market of sales. Therefore, the economy of the enterprise should be studied by the market in which individual enterprises interact with other economic structures. Thus, it considers the economic process as a general and in the interests of a separate enterprise.

The economy of the enterprise is closely related to micro and macroeconomics. Microeconomics is a branch of economic science that covers industries, enterprises, families, that is, individual economic phenomena. Studies commodity and financial markets in these areas, banks, various firms and enterprises, and much more. Microeconomics also studies how individual goods determine the volume of production and their prices, how taxes affect the savings of the population, and so on. "I'm sorry," he said. Macroeconomics also studies national income, gross product, analyzes the impact of Government Budget Policy, National Bank monetary policy on economic development, inflation, unemployment rate, etc. [1]

The level of macroeconomic analysis refers to the sectors of the national economy as a whole or their constituent parts. By studying these areas, Macroeconomics sets itself the task of showing the general picture of the structure of the economy and the relationship between the sectors of the national economy.

The national economy of each country is called Macroeconomics. Kazakh macroeconomics is a mixed eonomics. In a mixed economy, economic mechanisms are widely used, as the need to manage non-state enterprises at the macro level and the change in the role of organization and management at the micro level require a wider use of the economic mechanism. After all, in a mixed economy, when planning the volume of production, the state

"Firm" - multi-profile production. For example, the Italian company "Fiat" produces not only cars, but also sea vessels, etc.

At the beginning of the XIX century, the French zкonomist Jean Baptiste (1767-1832) formulated the Basic Rules of economic activity of the enterprise. "To increase profits, production costs must be reduced."

This classic Rule worked without rejection in conditions of free, mature market competition. This situation is explained by the fact that the economic activities of industrial firms at that time, the range of products produced and sales markets were relatively stable. In the stagnant market, firms struggled for a certain share in this market. The firm's strategic goal was to increase its share of sales by reducing prices and production costs. [2]

This era, the era of free competition, is known as the era of price competition in theoretical economics. At the same time, the company came forward with a lower price for such a product than its competitors.

1.2.the problem of costs, their structure and reproduction of the firm's profit.

In the course of economic activity of the firm, residual and starting costs are generated in the structure of fixed production costs. As you know, the company's fixed costs include rental of equipment, taxes, and administrative expenses. Fixed costs do not depend on the volume of products produced.

Residual costs are part of the fixed costs that occur with the sale of products and the cessation of production. The longer the downtime of economic activities, the smaller the volume of residual costs. In this case, the firm has the opportunity to get rid of various contracts and agreements on hiring labor and renting out buildings.

Start-up costs are part of the fixed costs associated with the resumption of production and the sale of products.

Start-up costs-production and sales volumes may remain unchanged. If it is necessary to increase the production capacity (equipment and Costs of the firm and their types.

The quantity of goods produced by a firm on the market depends directly on the cost of its production and the prices at which these goods are sold on the market. The conclusion from this is that knowledge of the costs of production and sale of goods is one of the main aspects of the efficiency of the enterprise in economic management.

Costs are the costs of factors of production in monetary form for which a firm produces and carries out its commercial activities. Costs that set clear limits in the production process and determine their significance and practical significance. The company's costs are divided into 3 types, depending on the production attribute:

- costs associated with the production and sale of cost-effective products. These are current expenses that cover cash proceeds from sales through variable capital turnover.
- costs of increasing and updating production. As always, this is a new or reviving product. [3]

In conclusion, rational use of material resources: introduction of resource-saving technological process, quality control of raw materials, materials, semi-finished products from contractors mechanization and automation of production, application of advanced high-performance technologies reduction of depreciation costs of fixed assets replacement and modernization of obsolete equipment ways to reduce the cost of production.

Reference:

1.https://www.stud24.ru/organization-economy/

2.https://helpiks.org/5-21728.html

3.https://stud.baribar.kz/25560/firmanynh-shyghyndary-zhane-olardynh-turleri/

UDC 339.13

ANALYSIS OF PROMOTION CHANNELS OF LINGUISTIC SERVICES IN FOREIGN MARKETS, USING THE EXAMPLE OF CHINA

Khudaiberganova M.Sh- student of 1504-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L – PhD in Economics
South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Түйін.

Қазіргі уақытта лингвистикалық қызметке байланысты процестерге көбірек көңіл бөлінуде. Сондықтан бұл мақалада Қытай мысалында лингвистикалық қызметтерді сыртқы нарықтарға жылжыту арналарын зерттеу талданады.

The Chinese economy continues to actively develop educational services markets in order to popularize its learning technologies, its language and culture in the international field. It is proposed to conduct a study of the channels used to promote language services, taking China as an example. So, the main consumers of China's linguistic services in the international markets are the countries of Asia and Europe. It is important to note that a program has been adopted at the state level to support foreign students using linguistic services. Given China's dynamic industrial and commercial development, the country needs a steady supply of skilled labor. Therefore, industrial, construction and engineering corporations that have access to international markets are considered one of the effective channels for promoting linguistic services. On the one hand, the Chinese see users of language services as foreign consumers. On the other hand, they evaluate them as a potential workforce, since working conditions in China for qualified specialists are much better than in some other countries. The Republic of China is actively cooperating with foreign universities, offering students a full-fledged study of the Chinese language. An example is China's cooperation with Moscow universities. They are offered profitable Chinese language programs in combination with travel services, which allow not only to visit China, but also to practice using the Chinese language. [1]

According to statistics, the demand for learning Chinese in Russia is growing year by year, it successfully competes with English. And given the close ties between Russia and China, the need to learn the Chinese language is becoming increasingly acute. China actively promotes its language services by participating in exhibitions and other similar events. All this takes place in the form of a unique presentation of Chinese culture. The main task of those who enter foreign markets is to interest visitors. The emergence of interest in a potential client allows you to use original marketing moves to complete a transaction. Cooperation agreements have been concluded between several Russian and Chinese universities. Under such agreements, at least 6,000 Chinese students study in Russia, and about 1,500 Russian students visit China as part of experience exchange programs and take linguistic training courses. [2]

The interest in Chinese culture and the high quality of language services encourage Russian students to learn Chinese. At the same time, not only students, but also teachers use linguistic services. Round tables are constantly held between

Russian and Chinese specialists in the field of education, there are programs for the exchange of experience. In 2015 alone, at least 300 teachers from Chinese universities and universities visited Russia. As a rule, China uses the weaknesses of competitors to promote language services. Thus, only in the period from 2015 to 2017, at least 40 commercial institutions providing linguistic services were closed in Russia.

The vacated niche is now actively occupied by representatives of China.

The main advantage of the promoted Chinese language services comes down to high quality, affordable price, wide opportunities for applying language knowledge both in practice and in the framework of experience exchange programs between universities and international corporations. Another channel for promoting linguistic services is programs for obtaining additional higher education in a foreign language. In particular, the popularity of studying abroad among Russian students is now growing. Many of them consider China not only as a country for additional education, but also as a country where they can stay permanently. The internship program abroad is actively developing. This applies mainly to metropolitan universities, as well as universities in St. Petersburg. Within the framework of this program, Russian students get a unique opportunity to do an internship abroad in Chinese companies. At the same time, students receive high-quality linguistic services that they need for a full-fledged internship and gaining experience in practical activities. Cooperation between the institutes of international languages, culture and political science is actively developing. In this regard, China is cooperating with Russia and a number of European countries. The main feature of the Chinese educational market is that it is autonomous and open. Maintaining healthy competition allows us to actively promote linguistic services to foreign markets. [3]

Separately, it should be said about retraining and advanced training programs for practitioners. Cooperation agreements have been signed between China, Russia, Germany, France and a number of other countries, which open up prospects for Chinese companies to enter foreign markets for language services. One of the effective ways to promote their language services China considers online advertising. [4]

On the one hand, it allows you to conduct an advertising campaign within the framework of an economical budget, to convey important information to potential consumers. On the other hand, it allows you to speak with potential consumers in their own language. With the growing interest in global social media, the Chinese market is actively promoting through targeted social media advertising, personalized mailing to potential consumers, and through the creation of dedicated social media communities. Almost any language services company from China has official groups in all global social networks. Potential clients are offered support in their native language, effective marketing tools in the form of trial lessons, free materials, and opportunities for learning in their own time.

It should be noted that not only Chinese commercial companies, but also universities take part in the advertising of linguistic services. This allows

maintaining the optimal level of awareness of students and other categories of recipients of linguistic services. [5]

In addition, China is actively promoting its language services in international forums and other events.Such unobtrusive advertising of language services has a positive effect. China also actively participates in educational exhibitions in foreign markets, this allows you to present new learning technologies and find consumers of your services. The Chinese authorities themselves are interested in promoting educational services, active support of local universities and their inclusion in the rankings of the best educational institutions allows the potential audience to be convinced of the quality of positioned linguistic services.

List of used literature:

1. Aidrus I. A. World market of educational services: Textbook / I. A. Aidrus, V. M. Filippov. — M.: RUDN, 2015. — 194 p.
2. Arefiev A.L., Sheregi F.E. Foreign students in Russian universities. Section one: Russia in the international education market. Section two: Formation of a contingent of foreign students for Russian universities [electronic resource] / Ministry of Education and Science of the Russian Federation. — M.: Center for Sociological Research. — 228 p.
3. Arefiev A.L. Status and prospects for the export of Russian education: Monograph. - M.: RUDN, 2015. - 112 p.
4. Gorshkova L. Yu. Features of the regulation of the market of educational services by developed and developing countries // Scientific Review. Series 1. Economics and law. Scientific and analytical journal. — 2016, No 3–4. - from. 133–138.
5. Drozhzhina D.S. Studying the adaptation of foreign students: a discussion about methodology // Empirical research. — 2014. Universitas. Volume 1. No 3. - p. 33–47.

UDC 338

MARKET AND MARKET ECONOMY

Meirbekova A.S. – student of 1504-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L. - PhD in Economics
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Түйін:

Тауар өндірісі мен тауар айырбасы негізіндегі шаруашылықтың ерекше тәсілі ретінде нарықтың пайда болуы мен дамуының шарттары қарастырылады. Нарықтық экономиканың ерекшеліктері экономикалық жүйенің бір түрі ретінде талданады, мұнда ақша экономиканың шаруашылық жүргізуші субъектілері арасындағы байланыс құралы болып табылады, нарықтың ескерілмейтін жағымды және жағымсыз жақтарын көрсетеді.

The market is a form of organization of commodity economy. This is an objective phenomenon of an economy based on commodity production and commodity exchange. Every person who makes any purchases is connected with the market. Therefore, the changes taking place in the market are of interest and affect almost everyone.

The main feature of the market organization of economic activity is that in most cases it does not allow one person to interfere in the activities of another. The

consumer is limited from coercion on the part of the seller by the presence of other sellers with whom he can also enter into a transaction. The seller is limited by the dictates of the consumer by the presence of other consumers to whom he can sell his goods.

Market formation is a long historical process. The main conditions that made the market objectively necessary are the following:

1) social division of labor. It originated in ancient times. History knows three major stages (types) of the social division of labor. The first stage is the separation of cattle breeding from agriculture, the second is the separation of handicrafts from agriculture, and, finally, the third stage is the emergence of the merchant class. Subsequently, individual industries began to fragment, the specialization of production dependent on the basis of the isolation of ever new types of labor activity, which contributed to a significant increase in labor productivity.

2) economic isolation of producers. Commodity exchange, called into being by the social division of labor, necessarily presupposes a striving for equivalence. None of the participants in the exchange wants to lose, so they all strive to get an equivalent (equivalent) amount of another product in exchange for their goods. For the first time, the economic isolation of producers arose historically on the basis of private ownership of the means of production.

The effective functioning of a market economy presupposes a number of principles, non-compliance with which not only significantly reduces its effectiveness, but also leads to negative socio-economic consequences.

1. Economic freedom of a commodity producer. It is expressed in his right to independently determine the volume and structure of his production, set prices for his products, choose partners for production, economic and trade activities, etc. Attempts to non-economic restriction of economic freedom commodity producers contradict the nature of a market economy.

2. The right to be the owner of all types of movable and immovable property. The presence of the maximum number of owners and the variety of forms of ownership is a condition for the social stability of society. The right to be an owner is possible only if society guarantees protection, support and equality of all types and forms of ownership. It also implies the right to commercial use of property and to receive income from such use. Economic competition between all forms of ownership is a necessary element of the self-propulsion mechanism of a market economy.[1]

The market, which originated several millennia ago, developed naturally. It has gone through a difficult path of development, adapting to changing conditions, thus proving its viability. In this sense, the market economy can be seen as an achievement of human civilization. It is the most efficient form of social production that existed before it.

However, it was a big mistake to consider the market as an ideal mechanism, devoid of negative aspects and contradictions. The market mechanism is focused primarily on making a profit. Therefore, it cannot effectively solve the tasks facing society (social security, environmental protection, development of science, culture,

etc.). In general, the market is controversial. Along with the positive aspects, it also has a number of negative aspects, such as:

• the tendency to establish equilibrium, which is embedded in the market mechanism, makes its way through the constant violation of this equilibrium. The result of the spontaneous nature of this process is a significant loss of social labor. Private entrepreneurs cannot accurately determine public needs and demand trends. Therefore, the already materialized outlays of labor turn out to be superfluous;

• Spontaneous fluctuations in prices give rise to the instability of the position of production participants. As prices fall, a certain number of producers are pushed out of the industry. For entrepreneurs, this can mean ruin, and for workers, unemployment;

• The market guarantees the right to income, but does not ensure the redistribution of income between the rich and the poor (competition redistributes income only between the rich). In such conditions, employees have to make decisions themselves in order to change their financial situation. According to P. Samuelson, the market system reproduces significant inequality;

• The market does not have an economic mechanism for environmental protection. Only legislative acts of the state can force entrepreneurs to invest in the construction of various types of treatment facilities and the creation of environmentally friendly industries;

• The market cannot regulate the use of resources that belong to all mankind. Powerful countries seek to seize these resources;

• the market does not create incentives for the production of goods and services for public (collective) use (roads, dams, street lighting, public transport, education, science, healthcare, etc.);

• the market is subject to unstable development with its inherent inflationary and other negative processes;

• Quantitative and qualitative discrepancy between the supply of labor and the needs of entrepreneurs in it gives rise to chronic unemployment in countries with market economies. This leads to a decrease in the standard of living of the working people, the loss of society from the inactivity of people capable of working and the need to support them at the expense of the workers, increased economic differentiation in society, exacerbation of social conflicts, etc.;

• The market is focused not on the production of socially necessary goods, but on satisfying the needs of those who have more money. Therefore, some people have to starve due to low income, while others have the opportunity to receive excessive income. “Although the market provides a high degree of freedom to participants in economic activity,” write A. Blomkvist, P. Wonnacott, “it can give the weak and defenseless no more than the freedom to starve to death” [2].

The presence of significant shortcomings in the market mechanism leads to the need to regulate it through state intervention in the economic life of society.

Summing up, the economy must solve the problem of satisfying all the needs of society, and not only those presented on the market by demand (defense, science, health care, water supply, combating epidemics, natural disasters, etc.). Social needs,

as a rule, are not profitable, that is, purely market needs, although they are subject to mandatory satisfaction. Here the market is powerless, it is not able to solve many vital tasks of society. The market as such is not a panacea for society. The market mechanism is not capable of self-regulation, and the market economy cannot independently avoid an economic downturn with all the ensuing consequences. The global financial and economic crisis of 2009–2010 is a clear confirmation of this.

List of used literature

1.Schumpeter, J. Theory of economic development / J. Schumpeter. - M., 1982.
2.Macroeconomics / A. D. Smirnov [and others]. - M.: Somintek, 1992. - S. 31.

UDC 347.61

FUNDAMENTALS OF FAMILY LAW IN KAZAKHSTAN AND OPPORTUNITIES FOR ITS DEVELOPMENT

Khudaiberganova M.Sh- student of 1504-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L –PhD in Economics
South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Резюме.

В данной статье исследованы основы семейного права. Проанализированы различные научные подходы к семейному праву и юридическая практика на примере зарубежных стран. Выявлены основные проблемы и системы казахстанского семейного права и определены пути совершенствования законодательства в данной области.

Family law is a branch of law that regulates personal non-property - property relations in marriage and family relations.Each country has its own characteristics and established approaches, which are established by the norms of laws, both national and international. Based on this, our study is aimed at determining the issue of the availability and quality of family law in the Republic of Kazakhstan, since this issue is still debatable, in terms of the independence of family law as a separate branch in the science of civil law and its role in creating effective norms for the institution of the family.

It should be noted that there are, regarding family law, different opinions on the part of domestic and foreign civilists. Family law is not an independent branch of law, for example, according to O.S. Ioffe . While M.V. Antakolskaya, we note that "family law can be considered as a sub-branch of civil law, but it certainly has significant intra-branch specificity".There was another opinion, according to which family law is complex, but this approach is considered unacceptable in the modern period.

In many countries of the world there is no such branch as family law at all; in them, the civil law method usually acts as a method of legal regulation of family relations. The family-legal method is imperative-permissible: according to which permissibility is manifested in whether norms authorizing family relations prevail in family law and endowing certain rights to participants in these legal relations, however, the content of these rights is determined imperatively, or unambiguously .

In the Republic of Kazakhstan, family law is defined by the norms of constitutional law, in terms of paragraphs 1,2,3 of Art. 27 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan: are under the protection of the state - marriage and family, motherhood, fatherhood and childhood; the natural right and duty of parents is the care and upbringing of children; and the duty of full age and able-bodied children to take care of their disabled parents [1].

Family law is based on the Code of the Republic of Kazakhstan "On Marriage (Matrimony) and Family", 2011 [2] (previously the Law of the Republic of Kazakhstan "On Marriage and Family", 1998) was in force, which regulates marriage and family relations that are important for family members and society as a whole and ensures the protection of their rights and interests.

At the same time, it should be noted that the family legislation of Kazakhstan is not limited to the norms of this Marriage Code, but also contains a number of legal acts, among which the following laws are considered the most significant:

— Decree "On the procedure for resolving issues related to the spelling of surnames and patronymics of persons of Kazakh nationality" ;

— Law of the Republic of Kazakhstan "On the Rights of the Child" ;

— Law of the Republic of Kazakhstan "On family-type children's villages and youth homes";

— Law of the Republic of Kazakhstan "On the prevention of delinquency among minors and the prevention of child neglect and homelessness" .

In addition, it is important to note that family law issues are important and permanent legislation, while the Marriage Code and the Civil Code of the Republic of Kazakhstan strictly stipulate that they cover family and marriage relations, in terms of reverse legislation. This approach indicates that in Kazakhstan the principle of subsidiary civil legislation applies to family relations.

In the Republic of Kazakhstan, the fundamental principles of family law are: monogamy; voluntariness; recognition of a marriage concluded only in the bodies of the registry office; equality of spouses in the family; resolution of intra-family issues by mutual agreement, and others. And in general, the state family policy of Kazakhstan is identified, to a greater extent, with the measures of social protection of children, disadvantaged families, single mothers, young families, while the concept of family policy covers many more areas.

In order for all areas of family and marriage relations to come under the attention of the state, it was necessary to form in our country the very concept of family policy at the legislative level, which will immediately receive the basis for legal regulation, as one of the areas of social policy of any state. For example, Ireland, where the Constitution stipulates that "the state undertakes to protect with particular care the institution of marriage, on which the family is based, and, moreover, to protect it from various attacks" .

The Kazakh legislator is also gradually addressing the issues of creating the institution of the family, according to the main directions clearly reflected in the Concept of Family and Gender Policy until 2030 (2016) [3], where it is noted that the strengthening of the institution of the family in the Republic of Kazakhstan will be

carried out through the formation of family relations which are based on equal partnership. It is determined that the issues of creating a positive image of the family and marriage, family education, through the organization of cultural and educational mass events and the preservation of the continuity of generations, will become one of the main directions of the state social policy. For this, a decision was made - in order to form and strengthen the institution of the family, to improve the country's legislation in order to ensure in the sphere of family relations:

- equality of rights and opportunities for women on an equal basis with men;
- protection of childhood and motherhood;
- increasing the responsibility of parents for the upbringing of their children. This suggests that there are problems in these industries.

Only in the current year of 2018, for example, changes and additions were made to the Code of the Republic of Kazakhstan On Marriage (Matrimony) and Family" [4], in part:

- give an official definition of benefits and social guarantees for large families , supplementing this paragraph with a more complete content of a large family, which makes it possible to expand the volume of benefits and guarantees.This is a family that has 4 or more minor children living together, including children who study full-time, in organizations of all types of education, after they reach 18 years of age until the time of graduation (but not more than 23 years) .

In conclusion , when reforming family law, the legislator should take into account the norms of traditional family values, within the framework of the principles desired in society (for example, allowing or not allowing "same-sex marriages"). An effective family law should not be aimed at the suppression of offenses in this area, but at the positive regulation of family relations, which provides for the principle of a framework legal regulation of family law norms, the effect of which establishes separate legal norms not only to influence the family externally, but by correlating it the admissibility of arbitrary interference in family affairs, defining the framework of intra-family relations to ensure a kind of criterion of conscientious behavior in the family on the part of all its members, society and the state.

List of used literature:

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan. Constitution of 30.07, 95, as of 10.03.17: http://adilet. zan. kz/rus/docs/K950001000
2. Code of the Republic of Kazakhstan "On marriage (matrimony) and family", 2011: http://online. zakon. kz/Document/?doc_id=31102748
3. On approval of the Concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2016 No 384.
4. On the introduction of amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of social security. Law of the Republic of Kazakhstan dated July 2, 2018 No. 165-VI ZRK.

UDC 339

REGULATION OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS.

Alikberova M. O. student of the group - 2301-80
Supervisor: Berdybekova A.L. - candidate of economic sciences; Senior Lecturer
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Резюме

В этой статье мы разберемся, что такое международные экономические отношения, о задачах и функциях, о методах регулирования международных экономических отношений.

The development of human civilization is closely related to the development of economic activity. Over the past historical period, national economies have transcended the boundaries of states and united into a world economy. This formation is a set of national economies, natural and legal persons, public and private organizations and institutions united by a single complex system of international economic relations.

International economic relations are called relations between subjects of economic activity from different countries on the basis of the territorial division of labor and international specialization. [1]

International economic relations (ties) are a multilevel and diverse system. The most frequently mentioned forms of international relations are as follows:

1. International trade;
2. Movements of capital, goods and services, labor force;
3. Creation of joint ventures;
4. Exchange of scientific and technical information and training of specialists;
5. International credit and financial relations;
6. International economic integration.

The main reason of formation of international economic relations was unequal distribution of natural conditions and resources. During the formation of the world economy this circumstance caused the geographical (territorial) division of labor. Later the geographical division of labor evolved into international economic specialization. One of the first types of international economic relations was international trade.

International economic relations help to solve a number of problems. They promote the movement of resources and goods, Thanks to them the cost of production is reduced, the development of technology and production is accelerated, and the quality of life of the population is improved. On the basis of specialization, cooperation of national economies develops and integration of the world economy takes place.

The further development of the economy requires the coordination of activities of national economies and international enterprises and organizations. Since international relations involve currency transactions, currency regulation is necessary to maintain economic stability and security of each individual state.

The main task of regulating international economic relations is the formation of legal norms and conditions for international cooperation of subjects of economic activity and the definition of economic benefits.

Methods of regulation of international economic relations can be conventionally divided into political, economic and propaganda. Political methods are represented by the decisions of heads of governments, interstate agreements on the basis of national legislation and norms of international law and political decisions of heads of states. As a rule, they are of the nature of direct influence on the activities of economic entities.

Economic methods have character of influence through economic leverage. It can be customs privileges or quotas, import or export restrictions. Besides, foreign investments and state orders play an important role. Financial assistance and lending (e.g., IMF) are provided by established international organizations.

Propaganda methods of regulating international relations include the use of the media, international cultural relations, international tourism. These methods allow to influence the mass consciousness of people, form their worldview and views on many international events and processes. [2]

Despite the fact that in the modern world multilateral methods of legal regulation of international economic relations, both through the conclusion of multilateral treaties and the creation of international organizations, are becoming increasingly widespread, local, bilateral means of ensuring mutual trade and economic relations of states remain fully relevant. [3]

The events of the last century and the beginning of the 21st century have clearly demonstrated that the joint efforts of the entire world community are necessary to overcome such modern threats. The role of international law, its supremacy in the system of interstate relations is even more increasing. "The United Nations Millennium Declaration" defines this direction as one of the main ones, whereby states in their relations with each other must fulfill their obligations in good faith, i.e., in accordance with the letter and spirit of the international treaty. Under this Declaration, UN members have made commitments to the Millennium Development Goals of peace and security; development; environmental protection; human rights, democracy and governance; protection of the vulnerable; meeting the needs of Africa; and strengthening the UN. Some of the goals, especially in the area of development, were specific, with numbers and timelines (mainly 2015 and 2020).

Thus, we can conclude that as a result of increasing globalization, regionalization, integration, and transnationalization of the economy, the old, inter-state regulatory mechanism has changed. The center of gravity of economic relations between countries is shifting from bilateral to multilateral economic cooperation. More importantly, this mechanism is no longer all-encompassing. The circle of subjects of the world economy and world economic relations has expanded. In addition to nation-states, economic entities operating in the territory of many countries (regional groupings and integration associations, TNCs, TNBs, global companies) play an increasingly active role in international economic relations (IEO). International economic and financial organizations that regulate various spheres of world economic activity have become influential subjects of the world economy. Tremendous changes are taking place in the functions of these organizations. They are caused by the adjustment of regulatory activities to the conditions of increased

interdependence of states of the modern world, the close intertwining of different spheres of national and world economy.

Used literature:

1. Dergachev V.A. International economic relations. http://dergachev.ru/book-10/index.html
2. Handbook https://spravochnick.ru/ekonomika/ekonomicheskoe_regulirovanie_i_ego_vidy/regulirovanie_mezhdunarodnyh_ekonomicheskih_otnosheniy/
3. Encyclopedia of Economics. https://economy-ru.info/page/24616314408418807715613024122004322006521408 0015/

UDC 347.454

INTERACTION OF CIVIL AND LABOR LAW

Meirbekova A.S. – student of 1504-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L. - PhD in Economics
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Резюме:

Объектом исследования являются вопросы взаимодействия двух отраслей права: гражданского и трудового. Ученые поднимали вопросы взаимодействия в своих работах, однако, должного ответа о межотраслевых связях гражданского права с иными отраслями права до сих пор не получено. Между тем существует необходимость в обеспечении баланса гражданско-правового и трудоправового регулирования общественных отношений, облекаемых в договорную форму и связанных с трудовой деятельностью человека. В данной статье имеется авторское представление о взаимодействии гражданского права с трудовым правом, анализируется договорное регулирование, межотраслевые связи. Существует некая неисследованность проблематики взаимодействия отраслей права в отечественной цивилистике. Сочетание разноотраслевых элементов является показательной областью научного анализа межотраслевых связей гражданского права.

The law enforcement mechanism requires the interaction of norms of a different legal nature, and the closest connection can be traced between the norms of civil and labor law. The fact is that labor law, as a complex independent branch of law, is secondary to civil law, and therefore labor relations in the field of contractual regulation, in our opinion, are subject to intersectoral legal regulation. The sphere of contractual regulation of relations for the performance of work and the provision of services is to some extent common for the two branches of law and thus serves as the basic basis for inter-industry relations of these industries [1].

Here we can talk about the interaction of civil and labor law. An employment contract is an institution of private law, and the question of the application of civil law norms arises within the framework of contractual regulation of two branches of law. As the researchers point out, when applying the norms of civil law, it is necessary to “observe certain rules and set limits that would prevent the application to labor relations of means of civil law regulation that contradict their essence, that is, those features that determined the allocation of an employment contract as a separate type and the range of which has expanded in modern research” [2].

A number of authors, with various reservations, spoke in favor of the application of civil law to labor relations.Others denied the possibility of applying the norms of civil law to labor relations. Some researchers believe that for this “a number of civil law definitions and principles should be revised” .

Three main approaches can be distinguished. The first is that civil law does not regulate labor relations, since this is not directly provided for by law and there is labor legislation. The second is that civil law regulates labor relations and takes precedence over labor legislation. The third is that civil law regulates labor relations in the manner of an intersectoral analogy of the law only in the event of a gap in labor law and with other restrictions [3].

Regarding the second approach, we can agree that civil law regulates labor relations. However, labor law as an independent branch of law still cannot be in a subordinate position before civil law. Labor law has separated from the structure of civil law, however, in view of the fact that labor law is a complex branch of law, we believe that labor relations are subject to intersectoral legal regulation, and in this case, we are more inclined towards the third approach. The implementation of the second approach in practice is fraught with a violation of the labor rights of workers, guarantees of these rights, since labor law protects the rights of workers to a greater extent than civil law, it has a “social orientation”. However, even in the third approach there is some doubt that the application is possible only in the case of a gap. We must not forget that the current Labor Code of the Russian Federation contains a number of norms, where it directly refers to civil law. To this it should be added that civil law mechanisms, constructions, concepts and categories are used in labor law, which may not be directly disclosed in labor legislation, but are disclosed in civil law. So, in Art. 236 of the Labor Code of the Russian Federation establishes a mechanism for paying interest in case of violation by the employer of the established deadline for paying wages, vacation pay, payments upon dismissal and other payments due to the employee. In fact, it is a way to recover damages. There is also a presumption of guilt of the employer or the onset of liability regardless of guilt (Article 236 of the Labor Code of the Russian Federation), as well as a presumption of guilt of the entrepreneur or his liability regardless of guilt in civil law (Article 401 of the Civil Code of the Russian Federation (hereinafter referred to as the Civil Code of the Russian Federation). As an example, you can also cite the norm of Article 20 of the Labor Code of the Russian Federation, where the legislator speaks of civil capacity. terminology "that takes place in the branches of law we are considering. L. E. Kuznetsova names two options for the interaction of branches of law when applying the norms of one branch to relations with another: direct and indirect. We agree with her position and believe that the application of civil law norms to labor relations are possible in two ways.

This work will help not only to verify the feasibility and effectiveness of the construction of a labor agreement in the context of new economic conditions, detect the correlation between a labor agreement with related civil agreements, but also analyze the need for and the expediency of civil regulation of relations in this sphere.

It will also help to harmonize civil and labor means of regulation of these social relations (implement so-called “collision law regulation).

List of used literature

1.Safin R.R. Interindustry relations of civil law in the implementation of contractual regulation of relations for the performance of work and the provision of services // Bulletin of Economics, Law and Sociology.
2. Kuznetsova L.E. Application of civil law norms to labor relations by analogy: Dis. cand. legal Sciences. Barnaul, 2004. 188 p.
3. Ershova E.A. Civil law - the source of labor law? // Labor law. 2004. No. 12. S. 18-25.

УДК 336.

THE MODERN CONCEPT OF MONEY

Dekhantayeva S. - student of the group: 1702-80
Scientific supervisor: Berdibekova Ayman Lesbekovna – Candidate of Economic Sciences, senior lecturer
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent city

Түйін

Мақалада қазіргі ақшаның материалдық табиғаты мен несиелік сипаты негізделеді. Олар өз функцияларын орындауға қатысты репродуктивті процестерге қатысушылар ретінде мемлекет, шаруашылық жүргізуші субъектілер және жеке тұлғалар арасындағы қоғамдық қатынастар жүйесін көрсететін экономикалық категория ретінде қарастырылады. Ақша экономикалық қатынастардың объектісі, мақсаты, құралы және құралы ретінде зерттеледі.

The history of money shows that they have gone a long way of evolution. They were and still remain an essential form of market economy, fulfilling the role of a universal equivalent.

Despite the differences in the approaches of different scientific schools, the opinion has taken root in modern economics that money is generated by commodity production and, according to most domestic and foreign scientists, no social contracts or government edicts create money. Money is a natural, objective consequence of the development of commodity production and the improvement of economic relations [1].

K. Marx characterized the essence of money as a system of materialized social relations. According to his theory, money is a special commodity that spontaneously emerged from the commodity world, a universal equivalent, a specific form of value of all other goods — "crystallization of exchange value". "A commodity that functions as a measure of value, and therefore also, directly or through its substitutes, and as a means of circulation, is money." According to the Marxist point of view, "the essence of money as an economic category finds expression in the unity of its three properties: universal direct exchangeability; an independent form of exchange value; an external material measure of labor" [2].

The study showed that the definition of the essence of money depends on which concept or theory the author adheres to. Recently due to the practical use of an

exclusively modern version of the quantitative theory of money in the monetary regulation system, many domestic scientists, following the practitioners, have made a sharp transition to the position of the quantitative theory of money. Therefore, the main part of the definitions of the essence of money by domestic scientists is based on this theory.

For example, A.G. Gryaznova defines money as an economic category in which social relations are manifested and with the participation of which social relations are carried out. The essence of money is that money serves as a necessary active element and an integral part of the economic activity of society, relations between various participants and links of the reproductive process, including the distribution of the gross national product. O.I. Lavrushin characterizes money from two sides: as a reproductive category reflecting the totality of social relations, and as a set of binding relations, which is reflected in the credit nature of modern money. "First of all, we note that money expresses certain industrial relations. It is not only a commodity, a thing, an obligation, but also a set of economic relations between people in the process of social production and the movement of a social product from production to consumption." [3].

V.V. Ivanov and B.I. Sokolov define money much more simply, based on their main property — liquidity, as "generally recognized maximum liquid wealth (a generally recognized highly liquid asset) with instant liquidity when paying for transactions. Money is the standard of liquidity for all representatives of the commodity world."

Analyzing the positions of domestic and foreign scientists regarding the essence of money, it should be noted that modern money has a complex socio-economic nature, since, using the terminology of K. Marx, it reflects completely different production relations.

Money is a product of social development, and therefore has a material nature. From the point of view of the form of existence, they have a credit character and act in the form of credit money, one of the varieties of which is deposit money. And in this complex positioning, they are the primary basis of the market system of economic management, determine the trends in the development of modern economic and social relations, the nature and dynamics of the process of social reproduction.

Modern money is simultaneously an object, a goal, a means and an instrument of economic relations. As an object of economic relations, money reflects the well-established system of social relations between people inherent in a market economy. They evolve together with the system of productive forces and production relations, that is, with the mode of production. At each stage of the development of economic relations, money acquires new essential characteristics and its own specific features.

As the goal of economic activity, money mediates the receipt and expresses the income of various groups of participants in the market process — from an investor to an employee. And in this sense, they act as a means of realizing economic interests.

As accounting units, a means of payment and a means of circulation, money performs a technical function, acting as an instrument mediating economic and

monetary turnover. Therefore, modern money should be considered as an economic category reflecting a complex system of social relations between the state, business entities and individuals as participants in reproduction processes regarding the establishment of price ratios between individual goods, payments and settlements, accumulation of financial resources and capital flows both within the country and abroad.

Literature

1. Simmel G. The Philosophy of Money / ed. by D. Frisby. Second enlarged ed. London, New York: Routledge, 1995. 511 p.
2. 2. Krasavina L.N. Problems of money in economics // 2001.
3. 3. Money, credit, banks: textbook / edited by Prof. O.I. Lavrushin. 8th ed., reprint. and additional M.: KNORUS, 2009. 560 p.

UDC 339

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЖЫ

Жамалхан Г.Н. – 1703-10 тобы
Ғылыми жетекші: Бердыбекова А.Л.- п.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Педагогикалық Университеті, Шымкент

Резюме:

Описываются различные формы международного финансирования, которыми может обладать Промышленно-торговая компания. Каждая из этих форм имеет специальные характеристики, определяющие их сравнительные достоинства и недостатки. Конкретизация этих специфических характеристик, характерных для различных форм международного финансирования компании, служит основой для правильного выбора финансовыми менеджерами компании соответствующего инструмента заимствования.

Қаржы жүйесінің ерекшелігі, ол тек бір елде немесе өңірде ғана қалыптаспайды, сонымен қатар халықаралық ауқымда да, яғни ұлттықтан жоғары, интернационалдық немесе жиі аталатындай – халықаралық қаржы жүйесі) ретінде көрінеді.

Қаржы ресурстары халықаралық қаржы институттары мен ұйымдарының қызметі процесінде қалыптастырылады және пайдаланылады. Оларды қаржылық қамтамасыз ету жалпыланған (мысалы, БҰҰ бюджеті) немесе мақсатты (нақты іс-шаралар мен бағдарламалар үшін) болуы мүмкін қорлар арқылы жүзеге асырылады. Бұл институттар мен ұйымдардың қаржылық ресурстары екі жолмен қалыптасады: жекелеген елдердің жарналары есебінен және үкіметтерге несие беру, оларды қайтару және пайыздарды төлеу арқылы. [1]

Халықаралық қаржы ағындары елдер арасында келесі түрде қалыптасады:

А) ақша ағындары-тауарлар мен қызметтердің экспортынан валюталық кірістердің түсуі және импортталатын тауарлар мен қызметтерге ақы төлеу; бұл ағындар шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржысын көрсетуі мүмкін, бірақ олар әртүрлі елдерге тиесілі болғандықтан, елдер арасындағы ақша ағындарының қозғалысын көрсетеді;

б) екі жақты болып табылатын несие ағындары: бір жағынан несие беру, екінші жағынан оны өтеу және пайыздарды төлеу. Осылайша, ағындар негізінде елдер арасындағы қаржы ресурстарының қозғалысы пайда болады.

Оларды бөлу бір жағынан, валюта бағамымен, екінші жағынан, Кедендік тарифтермен және ережелермен реттеледі.

Ұлттық валюта жүйесі-халықаралық төлем айналымын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін валюта ресурстары қалыптасатын және пайдаланылатын елдің ақша жүйесінің бөлігі. Ұлттық валюта жүйелерінің негізінде әлемдік валюта жүйесі біртіндеп қалыптасты, ол өзінің дамуында 4 кезеңнен өтті.

I. Париж валюта жүйесі 1867 жылдан бастап.

Алтын монета стандартының жүйесі-әрбір ұлттық валюта үшін алтын мазмұны заңмен бекітілген. Валюта бағамы тиісті Алтын стандарттар негізінде белгіленді. Бұл стандартты жүйе монеталарды алтынға еркін айырбастауды білдірді, монеталарды шығаруға рұқсат етілді.

II. Генуя валюта жүйесі 1922 жылдан бастап. Алтын валюта стандарты кезеңі

II. Генуя валюта жүйесі 1922 жылдан бастап. Алтын валюта стандарты кезеңі

Алтын монеталарды еркін нақыштауға тыйым салынады. Алтын кейбір халықаралық есептеулерде қолданылады. Алтынмен қатар халықаралық есептеулерде алтын стандарты бар елдердің валюталары қолданылады.

III. Бреттон-Вудс жүйесі 1944 жылдан бастап. Осы жүйеге сәйкес валюта бағамдары валюталық тепе-теңдік негізінде белгіленеді. Барлық ұлттық валюталар долларға байланысты болды, қатысушы елдердің орталық банкінің бағамын көтеру үшін олар валюталық интервенцияларға жүгінуге мәжбүр болды. Бұл кезде Халықаралық Валюта Қоры мен Халықаралық Қайта Құру және даму банкі пайда болады.

IV. 1976 жылдан бастап Ямайка валюта жүйесі. Қалқымалы немесе коллегиялық курстардың тәжірибесі. [2]

Бұл жүйенің артықшылығы төлем баланстарын теңестіру үшін қажетті валюта бағамдарының ұзақ мерзімді икемділігін және халықаралық сауда мен қаржыны ынталандыру үшін қысқа мерзімді тұрақтылықты қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл жүйенің кемшіліктері: белгіленген валюта бағамдарынан бас тарту, бұл инфляцияны тежеу тетіктерінен бас тартуды білдіреді; "еркін жүзу"режимін енгізу кезінде валюта бағамдарының тұрақсыздығы мен күрт өзгергіштігі.

Халықаралық валюта қатынастарының маңызды ұғымдары мен сәттерін қарастырыңыз.

Ұлттық валюта - бұл басқа елдермен халықаралық есептеулерде қолданылатын белгілі бір елдің ақша бірлігі. Резервтік валюта-сыртқы экономикалық операциялар бойынша есеп айырысу үшін пайдаланылатын жетекші елдердің ұлттық ақша-кредит қаражаты.

Резервтік валюталарға мыналар жатады:

АҚШ доллары; Неміс маркасы; Жапон йенасы; Фунт стерлинг; Швейцариялық франк.

Жабық валюта-бір елдің шегінде ғана жұмыс істейтін және басқа шетел валюталарына айырбасталмайтын ұлттық валюта.

Валюта айырбастау және мемлекеттер арасындағы есеп айырысулар валюта бағамы негізінде жүзеге асырылады. [3]

Валюта бағамы-басқа елдің валютасының ақша бірліктерінде көрсетілген осы ұлттық валютаның ақша бірлігінің бағасы.

Валюталық паритет-валюта бағамының негізі болып табылатын екі валюта арасындағы заңды түрде белгіленетін арақатынас.

Валюта бағамдары жүйесінің үш нұсқасы бар:

1. Мемлекеттің оларды өзгертуге араласуын көздейтін қатаң бекітілген валюта бағамдарының жүйесі.

2. Ұлттық валютаны айырбастау бағамы сұраныс пен ұсыныспен айқындалатын икемді (өзгермелі) валюта бағамдарының жүйесі.

3. Реттелетін валюта бағамының жүйесі.[4]

Үкіметтің валюта бағамын реттеу жөніндегі шаралары оны ұлттық валюталарының девальвациясын немесе ревальвациясын жүзеге асыруға итермелейді.

Девальвация-үкіметтің өз елі валютасының айырбас бағамын төмендету жөніндегі мақсатты іс-қимылы.

Ревальвация-Үкіметтің Ұлттық валютаның айырбас бағамын арттыруға бағытталған әрекеті.

Қорытындылай келе, әлемдік қаржы жүйесі - бұл әлемдік ақшаның жұмыс істеуіне байланысты және елдер арасындағы әртүрлі шаруашылық байланыстарға қызмет көрсететін экономикалық қатынастар (сыртқы сауда, капиталды әкету, пайданы инвестициялау, қарыздар мен субсидиялар беру, ғылыми-техникалық алмасу, туризм, мемлекеттік және жеке аударымдар және т.б.). Халықаралық қаржы жүйесінің дамуы мен тұрақты жұмыс істеуі өндірістік күштердің өсуімен, әлемдік нарықтың құрылуымен, халықаралық еңбек бөлінісінің тереңдеуімен, әлемдік экономикалық жүйенің қалыптасуымен, дамыған және тұрақты халықаралық қаржы институттарынсыз өмір сүре алмайтын экономикалық байланыстардың интернационализациясымен байланысты.

Әдебиеттер:

1. Бабич А. М., Павлов Л. Н. Қаржы. Ақша айналымы. Несие: Оқулық. – М.: бірлік-ДАНА, 2000.
2. Ван Хорн Дж. К. қаржыны басқару негіздері: ағылшын тілінен ауд./ Бас ред. серии я.в. Соколов. – М.: Қаржы және статистика, 1997.
3. Әлемдік экономика және Халықаралық экономикалық қатынастар / Ю.Ф. Симионов, б. п. Носко, А. А. Гильяно. – 2-ші басылым. - Ростов н / ж: Финикс, 2005.
4. Ақша мен несиенің жалпы теориясы: университеттерге арналған оқулық / ред. Е. Ф. Жукова. – 3-ші басылым. – М.: бірлік-ДАНА, 2002.

ӘОЖ 351.858-05381(574)

THE ROLE OF YOUTHS IN NATIONAL DEVELOPMENT

Akhylbek Galiya Akhylbekkyzy
Research supervisor:Akhtayeva Ayman Bizhigitovna
SKMA of JSC Medical College

Резюме

Молодежь – наиболее мобильная, гибкая, энергичная часть общества, и именно она должна стать движущей силой новой экономики страны. Необходимы современные знания, упорный труд и молодежная инициатива. Только при условии самоотдачи, старательности и рачительности молодежи, возможности казахстанской экономики могут обернуться для нее подлинными благами.

Государство совершенствует работу по обеспечению молодежи гарантиями в сфере труда и занятости. Особое внимание уделяется участию молодежи в реализации программы Президента страны по форсированной инновационной индустриализации экономики, модернизации сельского хозяйства, повышению уровня государственной службы и развитию малого и среднего бизнеса.

Youths are like the backbones of institutions and have the propensity to change the dynamics so as to have a new paradigm shift in society. Youths are nation's strength; their characteristic energy and capabilities support the body politic. They also form a sensitive age group that harbours dreams for important social changes. The development of nations is fully dependent on the abilities of youths. The power of youths must be positively utilized in all areas like health, education, technology, business, trade, etc. and integrated with moral value education to spread peace and welfare throughout the country.

According to the Concise Oxford Dictionary of Current English, youths are described as the period between childhood and full manhood. It is the period between childhood and adulthood, described as the physical period and psychological development from the beginning of puberty to maturity and early adulthood. In Liberia, one is considered youth when he/she is between the ages of 15-35 years according to "The Revised National Youth Policy (2009-2017)". Youths become dynamic in actions and play distinct roles in building a nation. This which society must see as a tool to creating a smooth developmental atmosphere in order to set the gateway to national growth and development at its altitude. Youths must have the ability to make choices that support the pursuit of educational goals and the development of life skills necessary for national and even local leadership positions.

Ignoring maximum commitment and engagement of youths in national development today will have dire consequences. To better understand how to move the youths forward towards national development, there must be a careful examination of rationale for expanding the youths frontier for active participation in national development. If youths are greatly involved in national development, it gives a clear picture that their potentials as change agents in mostly civil society is being highly recognized.

We as young people in this our modern social, political, economic and ethnic dispensation must work to discover our hidden talents, work out our ideas in every walk of life and set our thoughts on the parachute of development so as to build our nation. On the other hand, we must be given the necessary opportunities. We have a voice that must be given greater say and/or attention in an effort to make our

contributions in the way we are governed and allow us to play greater role in national leadership and governance so that at all times, we are properly equipped to assume the mantle of authority which is inevitably on its way.

However, the prevailing circumstances in our country have extenuated the potentials of youths as agents of social change. We have understood that these challenges range from the economic and social to cultural. The sensitivity of our youths has been greatly challenged due to their entrapment into the treacherous triangle of poverty, illiteracy and unemployment. And this is what those who studied Sociology referred to as "attitudes of fatalism, resignation and acceptance of the situation". The persistence of these social problems has created an environment where youths are cheaply available for manipulation by self-seeking politicians. Poverty, illiteracy, sexism, and unemployment are interrelated circumstances that generate human needs and therefore constitute a state of deprivation.

In order for our youthful generation to achieve the above listed qualities and deny acceptance to fail our nation, there is a great need that we as a people give our youths the opportunity to develop their capacities through balanced education and exposure. To help guide them stay away from crime, we are to help them through trainings and vocational knowledge that will make them relevant as a means of getting them involved in leadership at different levels of society and not only government.

The vision of our country lies in the hands of our youths. They are filled with tremendous and towering ambitions. It will be a great wastage of human resources if these youths are not given an opportunity to exercise their talent. This beautiful land needs these youths in order for our soil to become a brighter one.

The primary role of young people is to get a good education in order to become better citizens of tomorrow. They need to learn skills to do the job that their country's economy needs. They also need to know how to read, write, think, understand, analyse, and discuss the issues their country faces. The entire success of the nation depends on the youths. However, in order for continuous success to take place; it is the Government's responsibility to provide the youth with proper facilities for, getting equipped with the knowledge of the modern era.

Youth is the spring of life. It is the age of discovery and dreams. They have the power to transform the nation into a better place. They also have the ability to lead their fellow citizens into the right direction. Youths are fighters. They fight for an identity in society, equality, the homeless, bullying, unemployment, exploitation, poverty and other problems which the world faces today. All of them hopes for a world full of opportunities, so great minds can conquer them and become better individuals. They need good morals and values to handle conflicts in a positive way.

We have aspiring doctors, entrepreneurs, scientists, and who knows; maybe the next president.

About ninety percent of the people who reside in villages are illiterate. The reason is their utter ignorance and lack of initiative to lead them in the right direction. Someone has to pull them up. Here also, the young people can be of immense help.

The role of the youth is the most important in today's time. They have underplayed themselves in the field of the politics. Youth are strong forces in social movements.

Youths are problem solvers. Our nations need them to resolve most of our problems. The nation is facing a lot of problems, and I believe that the youths are capable of solving them. They just need to be given a chance to prove themselves. Youths have the power to unite individuals in the six ethnic groups. Racism is an ongoing issue around the world. Individuals are fighting against each other because of the complexion of their skin and the texture of their hair. Religion is another issue, the youths can convince their fellow man to live in peace and love. All of us are one and we should not allow these little differences to push us away from each other.

The youths are our life and nation. They will make our country proud. The country will be recognized. The youths just need the support from their fellow citizens and they will perform their duties.

In conclusion, the role of the youth in the nation building is crucial. They are problem solvers, have a positive influence on other young people and the nation, and are extremely ambitious. They have the ability to create an identity for themselves and move the nation forward. However, they will not be able to do this without the support of their Government and fellow youths. So the youths can make their beautiful land flourish and shine in success.

References:

1. Furlong, Andy (2013). Youth Studies: An Introduction. Routledge. p. 4. ISBN 978-0-415-56479-3.
2. Vandegrift, Darcie (2015). "'We don't have any limits': Russian young adult life narratives through a social generations lens". Journal of Youth Studies.
3. Woodman, Dan; Wyn, Johanna (2015). Youth and Generation: Rethinking Change and Inequality in the Lives of Young People. SAGE publication. p. 124. ISBN 978-1-4462-5905-4.

Journal of Youth Studies website Archived April 13, 2007, at the Wayback Machine. Retrieved 5/20/07.

4. Vulnerable Children and Youth Studies Archived July 13, 2007, at the Wayback Machine. Taylor and Francis website. Retrieved 5/20/07.
5. SAGE Publications. "Journal of Early Adolescence". Retrieved 29 December 2008.

UDC330

ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE SHADOW ECONOMY

Khanaeva S.M. - Student group 1702-70
Research supervisor:Berdybekova A.L.-Doctor PhD
South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Түйін:

Бұл жұмыстың «Көлеңкелі экономиканың рөлі мен маңызы» тақырыбы қазіргі қоғам үшін маңызды және өзекті, өйткені кез келген елдегі кез келген экономикалық жүйе заңды және заңсыз, көлеңкелі экономикалық қызметтің бірлігі болып табылады. Заңсыз, жасырын экономика заңды экономикамен қатар қызмет етеді және кейбір елдерде іс жүзінде заңды

экономикадан кем түспейді. Көлеңкелі экономиканың ауқымы әртүрлі болуы мүмкін, бірақ бірде-бір мемлекет одан толық арыла алмады.

One of the most important and relevant topics today is the shadow economy[1]. It, to one degree or another, is inherent in any economic system (administrative-command and market). It will never be possible to completely destroy the shadow economy. However, the state is obliged to reduce its scale (especially the most dangerous forms for society: drugs, human trafficking, weapons, etc.), since the shadow economy is a significant obstacle to sustainable positive socio-economic development. The shadow economy does not seek to comply with national interests; moreover, it makes the national economy hostage to the corporate and personal interests of certain groups (clans) of people. For a real reduction in the shadow economy, it is important to know the objective foundations for its emergence and development mechanisms, the current state of the economic situation. All this determines the relevance of the present study.

Back in the 60s of the 19th century, Western countries paid attention to shadow phenomena in the economy. In the second half of the 80s of the XIX century, the problem of the shadow economy began to be actively exaggerated in the USSR due to the fact that the government of the country needed to debunk the myth of the incorruptible nature of the Soviet system. In recent years, the shadow economy has become one of the important factors in the destabilization of the economic and social life of society, which can no longer be neglected. The problem of the shadow economy is becoming a nationwide, and not just a departmental problem of law enforcement agencies, since the shadow sector of the economy has reached a scale that threatens the national security of the country.

Despite the fact that the shadow economy makes up a significant part of legal economic activity, Russian legislation lacks such concepts as “shadow economy”, “shadow capital”, which hinders the solution of the problems of criminal prosecution for the legalization of proceeds from crime. There are various interpretations of shadow phenomena in the economy. To define them, such terms as “shadow”, “criminal”, “black”, “destructive”, “informal”, “illegal”, etc. are used. In the article we will use the concept of “shadow economy”.

To date, there is no clear comprehensive definition of this concept. The dominant in the economic literature is a purely legal concept of the shadow economy, based on the relationship of economic phenomena to the regulatory system of regulation and based on the following criteria: - evasion of official registration and, therefore, state control over economic activity; - the illegal nature of the activity. The shadow economy is a complex socio-economic phenomenon, covering the entire system of social economic structures, economic relations of society. This is, first of all, the sector of social reproduction uncontrolled by society in order to extract excess income (surplus profit) to meet the personal and group needs of a small part of the country's population. The main reasons for the existence of the shadow economy are: - high transaction costs of legal business. In an effort to reduce these costs, entrepreneurs are leaving the legal economy for the shadow economy; - imperfect legal system.

Unreasonably onerous requirements, forcing them to deal with inefficient, corrupt institutions, increase transaction costs, which also pushes entrepreneurs out of the legal economy; - Excessive stratification of society by income[2]. People living in poverty with high unemployment or underemployment go into the shadow economy to survive; - reduction of the working day, official work bans for certain categories of the labor force, etc. The shadow sector of the economy consists of three blocks: informal economy, fictitious economy, underground economy. The informal economy includes all economic activities which are allowed, but where the production of services and goods not recorded by official statistics takes place, in order to hide these activities from taxation. The fictitious economy is a registry, theft, speculative transactions, bribery, etc. The underground economy refers to the types of economic activities that are prohibited by law.

The positive impact of the shadow economy is that it:

- creates additional employment, which is especially important for labor-surplus regions;
- feeds the legal economy with its resources, using informal income to purchase goods and services in the legal sector. Criminal (“laundered”) capitals are taxed, etc.

\

- enables consumers to receive goods and services at lower prices, etc.

To bring production "out of the shadows", to intensify the investment process and, as a result, to accelerate economic growth, it is necessary; reduce the tax burden, eliminate administrative barriers to business development, support domestic entrepreneurship in the system of international competition, legalize capital received as a result of certain types of shadow business, form healthy ethical foundations for entrepreneurship and public service.

The functions of the shadow economy can be considered at the micro and macro levels. At the micro level, they manifest themselves through the role of the shadow market and shadow business entities. The shadow market performs a number of functions:

The price-maker sets prices for shadow goods and services.

Informing brings information about goods and services in the shadow economy to consumers and shadow entrepreneurs using the price mechanism.

The regulator distributes shadow capital among the spheres of the shadow economy, depending on the degree of their profitability.

The intermediary establishes links between shadow businessmen and consumers of their goods and services from the primary source or through shadow intermediaries.

The incentive encourages shadow businessmen to use new ways of illegally increasing shadow profits, reducing costs and avoiding responsibility.

Destructive destroys resources in the legal sector of the economy as a result of:

1) development of shadow business based on human vices;

2) their transfer to the shadow sector, for example, using various tax evasion schemes.

To counteract the development of shadow economic relations, the following measures can be proposed to reduce the level of the shadow economy:
- reduce the tax burden, which will become an incentive for small entrepreneurs and large companies to leave the parallel sector of the economy;
– offer benefits to small and medium-sized businesses;
— refinement of the current legislation aimed at combating corruption, as well as tightening measures against corrupt persons;
— development of a regulatory document protecting property rights based on the experience of foreign countries;
— strict control over public procurement and orders;
- support for large private companies that are about to go bankrupt in order to prevent a further increase in unemployment;
-to intensify the fight against monopolies.

It was discussed that the target indicators reflecting the progress in counteracting the shadow economy, taking into account the real possibilities of monitoring them when calculating the level of the shadow economy. During the course, a draft list of key indicators consisting of 10 indicators was discussed and approved. Four of the approved indicators measure illegal activities (poaching, drugs, smuggling and counterfeit products). To achieve them, preventive work, active interaction and the suppression of organized forms of crime are required. Also, three indicators cover tax, customs fees and non-cash payments.

A phased annual forecast for a decrease in the level of the shadow economy has been approved until 2025. The Comprehensive Action Plan to Combat the Shadow Economy for 2021-2023 was approved.

Analyzing the above, concluded that the shadow economy can be defined as a system of special economic relations that develop between individuals, groups of individuals, institutional units for the production, distribution, redistribution, exchange and consumption of material goods and services.

Literature

1. S. Coyle, drugs and economics. Non-traditional introduction to economics: monograph. / Coyle, Diana. - M.: Alpina Business Books, 2019. - 384 p (https://works.doklad.ru/view/xXVw9KF8TW8.html)

2. Kenny, Thomas Sold Socialism. Shadow economy in the USSR / Thomas Kenny. - M.: Algorithm, 2020. - 1000 p (https://primeminister.kz/ru/news/a-smailov-provel-soveshchanie-po-snizheniyu-urovnya-tenevoy-ekonomiki-30112347)

UDC:336

THE CONCEPT OF MONEY AND THEIR ROLE IN THE ECONOMY

Abzal A.S. - student of the group 1702-90
Scientific adviser: Berdybekova A.L. - Ph.D., Art. teacher
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Түйін

Бұл мақалада ақшаның функциялары, қасиеттері мен түсінігі және олардың мемлекеттің қаржылық қызметіне әсері қарастырылады. Ақша кез келген қаржы жүйесінің ажырамас және маңызды бөлігі болып табылады. Ақша төлем құралы, құн қоймасы және есеп бірлігі қызметін атқарады және экономиканы өзгертуге үлкен әсер етеді.

In modern society, money plays a very large and diverse role. The role of money is determined by their value in the form of a general equivalent, since the allocation of a particular commodity to this role is the law of production and circulation of the commodity. Money acts as a means of exchange of goods, it is in continuous connection with commodity production. Based on this initial position, it can be noted with certainty that money is an integral part of a developed commodity economy. Money constantly affects the conditions of economic life and the economic processes taking place in society. Money generates the movement of a large mass of goods and services, as well as the movement of funds between suppliers and consumers through the financial and credit system.

The role of money in the modern economy is defined in the form of cost measurement and control of labor costs in the form of wages, remuneration, i.e. measures of labor and consumption; as a means of controlling the quantity and quality of labor, as well as a means of stimulating and increasing labor productivity. Therefore, the role of money in the modern economy is very important. Therefore, money is relevant. Money is an alternative that reflects the value of goods and products. Although it is referred to differently in each state, it is primarily used as a measure of value in trading. So, in the UK, monetary measurement is called in Hungary - forint, in Germany - mark, in Kazakhstan - tenge, in China - yuan, in Russia - ruble, in Uzbekistan - som, in Kyrgyzstan - som, in Turkmenistan - manat, in the USA - dollar. In addition, some monetary measurements occur in the ratio of the money of several states. Initially, various tribes and peoples used goods as money, which were the main objects of domestic and foreign trade. For example, among some peoples, cattle, furs, salt, tea were replaced by money. In many places of the boundless Kazakh steppes, which were not under the rule of the Russian Empire, sheep or healthy sheep were used as a universal equivalent for internal trade. This happened before the beginning of the 20th century. [1]

There is evidence that even in earlier times, the monetary dimension, valuable furs, played in the bidding process. Information about it is contained in the works of some scientists. For example, the candidate of philological sciences V.Vakurov writes that in early Russia, instead of money, valuable furs were used, including the fur of the marten animal, as a universal alternative. In this regard, he claims that the word “kun” appeared in the Russian language, which was used in the

meaning of money. The word "marten" is associated with fur, which is called "marten". And in this marten - "susar". There are two species of this animal in Kazakhstan. It is a South Ural suar and a mountain suar of Central Asia. On the Kazakh land there is a beast called "Kundyz". A fur called Beaver was in place of money. The word "value" comes from the word «Kundyz». Before, when there was no money, there was an exchange trade. People exchanged the goods they needed for two. Money was invented because the value of two convertible goods was not equal.

Livestock was a very common exchange commodity among the nomads. "Pecus" in Latin means "cattle", "pecunia" means "money". This example testifies to the close contact of the peoples of Europe with nomadic pastoral tribes. With the advent of time, they began to make money from metal. Their quality depended on the gold content. Since the pure gold coin was issued by the Persian king Darius, it was called "darik". [2]

Money has several properties and functions. Money properties:

Stability - the value of money should be at the same level today and tomorrow. In those times when the value of money fluctuated, the population put it aside in the hope that the value will rise, or immediately sent it to depreciate tomorrow. In both cases, this negatively affects the economy. Therefore, money must have the property of stability.

Compact - Nowadays, money is small in volume, and people need to be light to carry around, for example, if it is in the shape of a ball, stone, table, then people will not be able to take it with them or will not fit in their pocket or purse, therefore, money will have the property of compactness.

The material chosen to create money must be strong enough, durable. In this regard, in many countries, high-quality papers are used to create money. For example, if made from ordinary paper or a napkin, then the money will come off from one touch to the hand and become worthless. Homogeneity - types of money that have any price should be the same in value. If one hundred tenge of paper money in the form of one hundred tenge coins is worth more than one, this will complicate the situation. For example, in thousands of tenge in circulation, the value of a thousand tenge issued with a modified image will be the same. Both are used in parallel in circulation.

Divisibility - money can be divided into several parts. Ten thousand tenge can be crushed, but a sheep or a camel cannot be separated. So the money can be split up and then consolidated again. And if the money had not been fragmented or consolidated, then people would not have kept ten thousand tenge, five thousand tenge.

Recognizability - money should have a distinctive sign that is difficult to fake and quickly recognizable. If there were no such signs on the money, then people could fake a fake. Our existing tenges have features that are visible to the naked eye and recognizable to the fingertip. Secondly, banks have devices that deprive money of counterfeit money. Therefore, you need to be able to distinguish money from fake. Electronic money - more electronic money- plastic cards- are now in use than are

available. They are easy to use and safe. In case of an accident, you can call the bank and close the card. Then no one will be able to use your card money. Often used abroad. When visiting shops, supermarkets, getting the necessary goods, you can pay by card, not cash. [3]

The national currency RK tenge was put into circulation on November 15, 1993. It took two years to create the tenge. The first tenge came from the British firm "Harrison". On the pages of the tenge were presented pictures of the great personalities of Kazakh history. Tenge of a new sample in 2006. Released November 15th. Tenge is the national currency accepted on the territory of the Republic of Kazakhstan for all types of payments. [4]

Summing up the article, the role of money in a market economy is to create and expand mechanisms for the formation of monetary savings, mobilize all financial resources and transfer them to investors for efficient use in reproduction. Thus, the social role of money in the economic system lies in the fact that they are a link between independent subjects in a market economy. Money is used as a means of cost accounting and control of goods, services, inventory items over the results of economic and financial activities. The role of money in the economy is defined as a means of monitoring the fulfillment of contractual obligations between the subjects of economic relations for the purchase and sale of goods, services, i.e., the liability of suppliers and buyers increases in relation to the better organization of production and trade activities through money.

Thus, money plays a very important role in the economy: by reducing these transaction costs, the economy moves easily, stimulating specialization and division of labor. [5]

Literature:

1.https://www.investopedia.com/terms/m/money
2.https://www.investopedia.com/articles/07/roots_of_money.asp
3.https://opentextbc.ca/principlesofeconomics/chapter/27-1-defining-money-by-its-functions/ **4.https://astanatimes-com.turbopages.org/kazakhstan-a-historical-overview-of-the-tenge/**
5.https://en.everaoh.com/the-essence-of-money/

UDC:336

INVESTMENT AND BUSINESS PLANNING

Koishybai Zh.T.- student of the group 1702-90
Scientific adviser: Berdybekova A.L. - Ph.D., Art. teacher
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Түйін

Тақырыптың өзектілігі инвестициялардың экономикалық даму жолын анықтайтын маңызды экономикалық категориялардың бірі болып табылатындығына байланысты. Инвестициялардың рөлі жоғары, өйткені олардың арқасында әлеуметтік капиталды жинақтау жүзеге асырылады, өндірістік мүмкіндіктерді кеңейту базасы кеңейеді.

Investments are the costs of accumulating funds in production, increasing inventories, increasing capital stocks in the economy.

Investment policy is the policy pursued by the state in connection with the development of its economy and the improvement of the economic well-being of the population. A set of economic decisions that reflect the ways of efficient use of capital investments, their concentration in key areas, and ensuring balance in social production. If the investment policy is decided correctly, the size of the national income per each amount spent will increase, and the harvest will increase. The investment policy should ensure the correct use of capital investments and funds.

Currently, capital investments are directed not at the construction of new production facilities, but at their technical re-equipment, reconstruction and further increase in capital expenditures for production. In the transition of the market to the economy, the investment policy should be directed towards greater production of consumer goods and satisfaction of demand. [1]

The level of investment affects the value of the national income of society, many macro-proportions of the national economy depend on the movement of investments. Keynesian theory says that the state of investment and savings (ie the source or reservoir of investment) is determined by various processes and conditions.

Investments (capital investments) on the territory of the country determine the growing reproduction process. The construction of new enterprises, the construction of houses, the construction of roads, the creation of new jobs depend on investment processes or the creation of capital. Investment also affects the volume of employment. Primary employment investments in the long run activate increased reproduction, create new investments and new jobs, and increase national incomes.[3]

Investments are a system of economic decisions that determines the volume, structure and directions of long-term investments of an economic object, within a region, country, and beyond with the aim of developing production, entrepreneurship, making a profit, and achieving other final results. In the planning system, the business plan is the generally accepted structure of professionalism in the form of organizing various activities. In the conditions of the market economy, a business plan is called a business plan, which defines the goals and ways for the subjects (enterprises) to achieve success in the production or provision of services. A business plan is drawn up for 3-5 years. Drawing up a Business plan is necessary for entrepreneurs to know:

Firstly, the preparation of a business plan allows enterprises to take into account all the nuances in the process of activity, identify strengths and weaknesses and, thus, choose an effective direction. At the same time, it helps to achieve the planned result, identify problems that have arisen and determine a set of measures to eliminate them. Thus, he finds the answer to the question "what, for whom it is necessary to produce". 3 Thirdly, the entrepreneur does not always have the funds necessary to implement a business idea. To interest colleagues, get the right loan or attract investors - they need to draw up a complete business plan.

The main part of the work on the preparation of the Business Plan should be received by the head of the ship or the person who is going to start a new business. One of them must necessarily invite specialists in those industries that are necessary for the business plan, take into account their opinions and assessments, and also involve their subordinates. [2]

Depending on the characteristics of the sectors of the economy and specific conditions (volume of production, types of products and services), there may be differences in the structure and structure of the plan, should be of the same type.

According to the structure of the Business Plan, they can be separated from each other, but must be of the same type.

Many entrepreneurs put the business plan first in the financing process. Because when an entrepreneur cannot find the necessary funds, distrust of everything else arises. With De-gen, although finding finance was a major challenge, it is one of many problems.

In general, entrepreneurs who understand that the main role of a business plan is the ability to find monetary bases create inconvenience for themselves. After all, the plan generated by such a thought deviates from reality. [3]

The main thing is that the business plan should be written at the most objective level. Well, a plan written by out-of-school indicators is like a deceptive situation for sources of loans and investors.

The business plan should be drawn up by the entrepreneurs themselves, this work would be very useful if they used the professional knowledge of accounting, consultants, and also took into account the comments of those who are not directly involved in this process. The fact is that problems that entrepreneurs consider trifling can be wide-ranging in the eyes of professionals.

Stakeholders (investors, banks) sincerely study and study the business plan aimed at implementing the project. Therefore, the preparation of plans should have a clear focus, and professional ones can become a link in this process. At the same time, it is necessary to prepare specific answers to incoming wood from interested smokers, and even better, if these answers are visible in the business plan itself. If an entrepreneur is good at their job, writing a business plan is not a very difficult task. However, there are difficulties in determining the comparative assessment of generalized information. In such a situation, the help of leading experts. [4]

Both manufacturing enterprises and those who work in production develop a business plan. In addition, the sources of financing (banks, investors) studying the plan are professional consultants, persons of interest (interest). Generally speaking, there are two types of funding sources:

- plantings that give loans
− investors.

The interest of suppliers lies in the ability of entrepreneurs to return their profits. Whether the entrepreneur has achieved great success or not, he is not interested in the lender, he is only interested in the fact that the money in due time (interest, etc.) will not pay off.

Investors are interested in receiving large-scale net profits as a return on their investments.

Therefore, large investors are ready to take a big risk if there is an opportunity to get a voluminous net profit.

After all, an investment is an investment. Investments are the costs of accumulating funds in production, increasing inventories, increasing capital stocks in the economy. New enterprises, construction of houses, construction of roads, construction of new jobs depend on investment processes.

Investments involve long-term public and capital investments in private industries within the country and abroad for the purpose of generating income.[5]

In conclusion, the purpose of the Investment Fund of Kazakhstan is to provide financial support to private sector initiatives in the non-primary economic sector through equity and uncontrolled participation in the authorized capital of enterprises in Kazakhstan and abroad. Investments are projects aimed at increasing the country's economy and improving the social situation of the population.

Literature:

1. https://www.twirpx.com/file/3247650/
2. https://www.econ.msu.ru/elibrary/is/bef/
3. https://tochka.com/info/glossary/
4. https://libraryiksu.kg/public/assets/upload/books/
5. https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001096_

ӘОЖ 94(574)

АРХЕОЛОГ Х.АЛПЫСБАЕВ ПАЛЕОЛИТ ДӘУІРІНІҢ ЗЕРТТЕУШІСІ

Жұмат Ә.Е. – 1601-11к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Алдаберген.М.Н. - т.ғ.к.доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматривается роль и место археолога Х.Алпысбаева в исследовании эпохи палеолита в территории Казахстана.

Хасан Алпысбаев (6.11.1928, Павлодар облысы Баянауыл ауданы — 30.4.1978, Алматы) — ғалым, Қазақстандағы тас дәуірі археологиясының негізін қалаушы, алғашқы қазақ археологтарының бірі. 1950 жылы Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университетін бітірген. 1958 ж. **«Позднепалеолитическая стоянка Костенки – II»** тақырыбында канд. Диссертация қорғады. Алпысбаев өмірінің соңына дейін Қазақстан ҒА Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнология институтында қызмет атқарды. 1957—1960 жылы Қаратау палеолит отрядын, 1974 жылы Оңтүстік Қазақстан кешенді археологиялық экспедициясының тас дәуірін зерттеумен шұғылданатын отрядын басқарды. Қаратау өңірінен 200-ден аса тас дәуірі тұрақтарын тауып, ғылыми айналымға енгізген. Отырар алқабындағы Жаңашілік, Маятас, Шілік, Тасқотан, т.б. көптеген ескерткіштерді ашып, зерттеген. **«Қазақстан тарихы көне заманнан қазіргі кезге дейін»** атты

жариялымның авторларының бірі. Оңтүстік Қазақстан өңірі ежелгі адамдар мәдениетін сипаттайтын ірі ошақтардың бірі болғандығын ғылыми тұрғыдан дәлелдеген.[1]

Х.А.Алпысбаев Қазақстанның оңтүстігінде, Қаратау шатқалдарында, Сырдария алқабында тас ғасыр ескерткіштеріне жеделдете зерттеу жүргізді. 1979 жылы жарыққа шыққан монография сол жұмыстың нәтижесі болатын, онда палеолиттік Бөріқазған, Кемер, Қызылрысбек, Тоқалы, Дарбаза тұрақтары мен басқаларының материалдары жарияланды. [2., 21 б]

Бұл мақсатқа жетуде үңгірлік ескерткіштердің де зор маңызы бар. Олар төменгі және орташа биіктіктегі таулы аймақтарда ұшырасады. Әзірге олардың зерттелуі өте мардымсыз. Қазба жұмыстары азды-кемді жүргізілгендері Бұқтырмадағы Пещера, Қаратаудағы Үшбас қана. Х.А.Алпысбаев монографиясындағы Хазартеке, Мақпал-Талапты үңгірлері палеолитпен мерзімделгенімен, олар туралы нақты мәлімет жоқтың қасы [3., 25].

1957 жылы ҚазКСРҒА Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археолгия және этнография институты Кіші, Үлкен Қаратауды зерттеу мақсатында тас ғасыры ескерткіштерін зерттеу отрядын құрды. Оған Х.А.Алпысбаев басшылық жасады. Палеолит дәуіріне деген қажеттілік 1957 жылы шыққан «Қазақ ССР тарихы» деген ұжымдық еңбектің 1-томында көрінген болатын. Томда палеолит пен неолит дәуірлерінің бірлі-жарымды ескерткіштері ғана аталып өтті [3., 28 б].

Жалпы, Х.А.Алпысбаев Қаратау өлкесінен 200-ден астам тас дәуіріне жататын орындарды ашып, ғылыми айналымға енгізді [3., 29 б].

Келесі маусымда әлемге әйгілі болған шелль-ашель кезінің тұрақтары – Бөріқазған мен Тәңірқазған ашылған еді. Бұлар Жамбыл облысы Талас ауданындағы Кемер тауының оңтүстік шеткейінен табылған. Бұл обьектілерден алынған құралдарды Х.А.Алпысбаев төртке бөледі:1- екі немесе бір жақты шабатын қарулар; 2-шапқылар; 3-Көне шомбал тас жаңқалары; 4-тұрпатсыз ірі томпақ-өзектастар. Бұл тұрақтарды кезеңдеу геологиялық қатпар ауыспағандықпен де расталынады. [3., 29 б]

Қаратау палеолит отряды осы жылы күзде Арыстанды-Боралдай (Оңт.Қазақстан) өзен алаптарында жаңа палеолит орындарын ашты: Шақпақ, Үсіктас, Қарасу, Алғабас, Кеңестөбе, Боралдай мекендерінен әр дәуірді қамтитын оннан астам обьектілер барлау жұмыстары нәтижесінде белгілі болды. Шолақтау қаласынан солтүстік-батысқа қарай 36 шақырым жерде 6 мустьелік, Байқадам ауылынан 22 шақырым оңтүстік-шығыста Шабақты 2, Қаратау қаласынан 35 шақырым солтүстікке қарай Ұзынбұлақ-1,2 және Бүркітті стансасынан 4 шақырым шығысқа қарай Бүркітті- 1,2,3 секілді тас дәуірінің обьектілері де осы маусымда ашылған еді. Аталған тұрақтар арасынан Боралдай кешендерін Х.А.Алпысбаев Тәжікстандағы Гиссар аңғарының палеолитімен жақындастырды. Бүркітті кешендері кейінгі кезеңдері ерте голоценге немесе мезолит дәуіріне жатқызылып жүргендігін айта кеткен жөн [3., 29-30 б]

1958 жылы ашылып, ұзақ уақыт материалдары жарық көрмеген ескерткіштер де бар. Олар: Дегерез, Дарбаза, Сүлейменсай, Дәуренбек. Бәрі – Қаратау жотасының солтүстік-шығысында Дегерез, Дарбаза, Сүлейменсай, Дәуренбек. Бәрі – Қаратау жотасының солтүстік-шығысында. Дегерез Жарғымбай төбешігінде орналасқан. Дегерез материалдарына Дарбаза ауылынан 8 шақырым солтүстік-шығыста жатқан Дарбаза-3 материалдары ұқсас. Екеуінің кейбір заттары ашель-мустье уақытына келіңкірейді. Х.А.Алпысбаев бұл дәуірге Сүлейменсай-1, 4, 31-34 орындарын да жатқызады. [3., 31-32 бб]

Ақкөл тұрағы Жамбыл қаласынан 170 шақырым солтүстік-батыста. Алаңқайдан ежелгі адам жасаған 117 тас бұйым жиналған. Аққөлден алынған бұйымдарды Х.А.Алпысбаев типологиялық жағынан былайша топтастырады: екі жақты шапқы құралдар; унифастар; қол шапқылар; тас жаңқасынан жасалынған құралдар; өңдеу іздері жоқ тас жаңқалар. Осы бұйымдарды зерттеуші талдай келе, обьектіні шелль-ашель уақытымен кезеңдеген. [3., 32 б]

Қызылрысбек – Жамбыл облысындағы Аққөл ауылынан 18 шақырым оңтүстікте орналасқан. Типологиялық жағынан Қызылрысбек бұйымдары төмендегідей басты-басты топқа жіктеледі: екі жағы өңделген чоппинг-тул; өзектас тәріздес құралдар; унифастар; тас жаңқалар. Оларды Х.А.Алпысбаев ашель-мсутье уақытымен мерзімдейді. [3., 33 б]

1971 жылы ашылған үңгірлік тұрақ – Сарыүңгір. Ол Өгемнің жоғарғы ағысында Х.А.Алпысбаев тұрақты мустье дәуіріне жатқызады [3., 34 б].

1973-1974 жылдары Х.А.Алпысбаев көптеген ескерткіш орындарын ашып, зерттеді. Олардың арасында Жамбыл облысы Талас ауданынлдағы Қызылкіндік, Жаңатас, Көктал, Байқадам ескерткіштерін атап өтуге болады. Мерзімі – шелль-ашель [3., 34 -35 бб].

«О находках индустрии каменного века в Каржантау и Караоба» деген мақаласында Х.А.Алпысбаев Сусынген, Жалпақсу – 1,2,3, Жалғызарша-1,2, Қияқты, Өгем, Қаржантау, Жаужүрек, Шағалысай, Жиенқұм, т.б. мәдени орындар жайлы сөз өрбіте келе соңғы тұраққа қатыст «Орталық Қазақстанның неолит мәдениеті кейінгі палеолит дәуінің тас индустриясымен генетикалық байланыста» деге қорытындыға келеді. Бірақ автор тас индустриясының генезисін ашық көрсетпеген. Мұны жасауға алғашқы Х.А.Алпысбаев талпынған еді [3., 35 б].

1977 жылы Ертістегі ГЭС құрылысына байланысты ҚазКСР ҒА Ш.Ш.Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография исниитуты Шүлбі археологиялық экспедициясын ұйымдастырды. Жетекшісі – Х.А.Алпысбаев. Экспедициясының палеолит отряды тас дәуірінің жиырмадай орындарын белгіледі [3., 51 б].

Кейінгі кезең – мустьлік кезеңде тас өңдеудің жаңа техникасы ойлап табылды, бірақ ұсақ малтатас та қолданыла берді. Оңтүстік және Орталық Қазақстан жерінде ескерткіштер көп кездеседі. Олардың бірі 1958 жылы Х.А.Алпысбаев тауып, кейіннен Ш.Ш.Уәлихановтың есімімен аталған көп қабатты тұрақ болып табылады [2., 77 б].

Ал Х.А.Алпысбаев **«Индустрия палеолита Южного Казахстана»** деген мақаласында бұйымдарды типологиялық жағынан мынадай топтарға бөледі: екі шеті өңделген шабатын құралдар; қол шапқылар; дөңгелек құралдар; өзектас тәрізді бұйымдар; тас жаңқасынан жасалған құралдар; тас жаңқалары. Автор бір уақытта, бір территорияда көршілес бірнеше ордалар өмір сүрді, бірақ әрқайсысының өзіне тән техникалық дәстүрі және тас құрал-саймандары болды деген пікір айтады. Оның мұндай тұжырымын Шоқтас пен Қошқорған ескерткіштерінде жүргізілген қазба жұмыстары да растай түседі [3., 93 б].

Әдебиеттер

1. https://kk.wikipedia.org/wiki/Хасан_Алпысбаев
2. **Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін).** Бес томдық. 1-том. - Алматы: Атамұра, 2010. -544 бет.
3. **Таймағамбетов Ж.Қ., Байгунаков Д.С.Қазақстанның тас дәуірі (зерттелу тарихы мен негізгі мәселелері):** -Алматы: Қазақ университеті, 2008. -266 б.

ӘОЖ 94(574)

ҚАЗАҚСТАН АРХЕОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ Х.АЛПЫСБАЕВТЫҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ

Жұмат Ә.Е. – 1601-11к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Алдаберген.М.Н. - т.ғ.к.доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматривается роль и место ученого Х.Алпысбаева в достижении археологический науке в территории Казахстана.

Қазақстанда тас дәуірінің алғашқы тұрақтарын геологтар 1950 жылы Қаратау жотасында ашқан. Тас дәуірінің алғашқы тұрақтарын геологтар ашқаннан кейін ҚазКСР тарих, археология және этнология институты. Ш.Ш. Уәлиханов 1957 жылы Қаратау жотасын зерттеу үшін тас ғасырының жасағын құрды. Отрядқа тас ғасыры бойынша көрнекті маман Х.А. Алпысбаев басшылық етті. Жоғарыда аталған отрядтың ғылыми зерттеулері барысында тас дәуірі бойынша алғашқы жұмыстары жарияланды. Х.А. Алпысбаев Қазақстан Палеолит мектебінің негізін қалаушы. [1]

Тарихтың жасалуына ықпал еткен және есімі жаңа ашылуларда бар адам, белгілі тарихшы-ғалым, ұйымдастырушы, тас дәуірінің алғашқы ғалымы археолог Хасан Алпысбайұлы Алпысбаев (1928-1978 ж) . [1]

Қазақстан археологиясының 50-жылдардың орта шеніндегі аса жарқын жаңалықтарының бірі Оңтүстік Қазақстандағы Қаратауда ежелгі палеолиттік тұрғын жайдың табылуы болды. Оларды геолог Г.Я.Ярмак пен археолог Х.А.Алпысбаев тапқан еді. Бұл жаңалық Қазақстан археологиясындағы жаңа бағыттың – палеолитті зерттеудің негізін қалады. [2., 20 б]

Өткен ғасырдың 50-ші жылдары ортасындағы Қазақстан ежелгі палеолит ескерткіштерінің ашылуы археологиясының назар аударалық жаңалықтарының бірі болды. Олардың бірнеше орындарын Г.Я.Ярмак пен Х.А.Алпысбаев

Қаратаудан тапқаннан бастап отандық археологияда палеолиттанудың негізі қаланды. Соңғы аталған ғалымның **«Некоторые вопросы изучения памятников каменного века а Казахстане»** атты мақаласында революцияға дейінгі және кеңестіу дәуір кезіндегі тұрақтардың зерттелу тарихы қысқаша баяндалды. Сонымен қатар бұл археолгтың 1979 жылы жарық көрген **«Памятники нижнего палеолита Южного Казахстана»** деп аталатын монографиясында әлемге танымал Бөріқазған, Тәңірқазған, Кемер, т.б. тұрақтардың материалдары зерттелді әрі жан-жақты қарастырылды. Еңбектің алғашқы тарауында Қазақстан палеолит ескерткіштерінің зерттелу тарихы, Орта Азиядағы аталмыш дәуірге жататын маңызды тұрақтардың ашылуы, басқа сала мамандарының палеолит орындарын іздестірудегі қол жеткізген жетістіктері сараланған. Х.А.Алпысбаевтың отандық палеолиттануға қосқан үлесі Д.М.Костина мен Т.В.Савельева өздерінің «Археологический исследования в Южном Казахстане (1970-1980)» деген еңбектерінде жоғары бағалады. Онда Х.А.Алпысбаевтың 1970 жылдары жүргізген қазба жұмыстарына шолу жасалып, Қазақстан жеріндегі ерте палеолиттің әлемдің палеолит мәдениеттерінің ажырамас бөлігі ретінде қорытынды жасалынды. [3., 28-29 бб]

Х.А.Алпысбаев Қазақстанда тас ғасыры тарихының зерттелу хронологиясын өткен ғасырдың 40-шы жылдар аяғы мен 50-ші жылдар басын меже ретінде алып, екі кезеңге жіктеді. Оның пікірінше, алғашқысында кездейсоқ табылған олжалармен қатар тұрақтардың да ашылуы, кейінгісіне жүйелі түрде жұмыстардың жолға қойылуы тән. Бұл пайымдауды Ж.Қ.Таймағамбетов те қолдаған. Бірақ кейінірек ол Қазақстанда палеолит екстерткіштері зерттелмеген мерзімді 3 кезеңге бөлді. Бұл ғалымның тұжырымдауынша, бірінші кезең XX ғасырдың басынан – 50-ші жылдар аралығындағы археологиялық материалдардың алғашқы шоғырлануымен сипатталалынады. Екінші кезең – 50-80-ші жылдардағы уақытты қамтиды да, ол кезде оған академиялық мекемелер тас ғасыры саласына бағытталған ізденістер жүргізеді. Үшіншісі – 80-ші жылдардан бергі уақыт, бұл кезде проблемалар кең уақымда қойылған және кешендік жұмыстарға негізделгендігімен ерекшеленеді. [3,. 9-10 бб]

Соңғы зерттеушілер Х.А.Алпысбаевтің Қараүңгірде 1959, 1973 жылдарда жүргізген қазба жұмыстарына, 1992 жылы Қазақстан-Ресей археологиялық экспедициясы атқарған зерттеулер тарихы баяндалып барлық артефактыларға ғылыми деңгейде талдау жасалынды. Ескерткіш материалдары Орталық Азиядағы тұрақ коллекцияларымен салыстырылып, соны тұжырымдар айтылды. Дегенмен, қай дәуір болмасын жетекші ғалымдар өз ізденістерінде зерттелу тарихына көп тоқтамай әрдайым әрбір археологиялық нысанның коллекциясын өздігінше сипаттауға, тас бұйымдардың техникалық-типологиялық сараптамасын жасауға, ескерткіш хронологиясы мен оның қай кезеңге жататындығын анықтауға басты назар аударады. [3.,12 б]

Қазақстандағы палеолиттану ғылымының іргетасын Х.А.Алпысбаев қалады деуге толық негіз бар. Оған 1998 жылы күзде Түркістан қаласында

өткен «Каменный век Казахстана и сопредельных территорий» атты Х.А.Алпысбевтың туылғанына 70 жыл толуына арнлаған халықаралық конференция материалдары да дәлел. Конференцияда ғалымның өмірі мен ғылыми қызметі жайлы, археолгияға қосқан үлесі жөнінде Ж.Қ.Таймағамбетовтың «Хасан Алпысбайұлы Алпысбаев», О.Смағұлұлының «Хасан Алпысбаев төл тарихымыздың «қақпасын» қалады», А.Г.Максимованың «Хасанның соңғы күндері», Н.О.Алдабергеновтың «Тасты таңдап сөйлеткен», Н.Г.Панның «Көне дүниенің қажымас зерттеушісі» және басқа да ғалымдар баяндамалары естеліктері тыңдалды. Палеолиттанушы жазған «Памятники нижнего палеолита Южного Казахстана» атты еңбектің ғылыми маңыздылығына қатысты әсіресе О.Смағұлұлы айтып өткен пікірі ден қоюға тұрарлық деп есептеуге болады. [3., 28 б]

Х.А.Алпысбаев өмірден ерте кетуіне байланысты аталмыш тұрақ материалдарын ғылыми талдаудан толық өткізе алмаған еді. Оның зерттеулерін 1983 жылы Ж.Қ.Таймағамбетов қайта жандандырды. Жұмыс қорытындылары толығымен 1990 жылы баспадан жарыққа шыққан «Палеолитическая стоянка им.Ч.Ч.Валиханов» атты монографияда жарияланған болатын. Онда Ш.Уәлиханов атындағы тұрақ материалдарының негізінде Қаратау жотасындағы палеолит ескерткіштерінің де коллекциялары ыждахаттылықпен талданып, жүйеленді. Тұрақтан Х.А.Алпысбаев бес мәдени қабат ашса, алтыншысы осы жылдары Ж.Қ.Таймағамбетов ашып еді. 2002 жылы бұл тұрақтағы жұмыстарды біріккен Қазақстан-Ресей археологиялық экспедициясы қайта жалғастырған болатын. 2003 жылдан бастап қатарынан бірнеше жыл бұл ескерткіште Қазақстан тас ғасырын зерттеумен шұғылданатын археологиялық экспедициясы жетекшісі – Ж.Қ.Таймағамбетов, отряд басшысы Д.С.Байгунаков, Ғ.Т.Бексейітов зерттеулер жүргізіп келеді. Бүгінгі таңда алынған мағлұматтар толығып, бұрынғы пайымдаулар қайта жаңғыртылды. [3., 30-31 б]

Х.А.Алпысбаев 1957 жылы ашқан Тұрлан асуынан табылған палеолит орнына онымен бірге кейінірек Н.Н.Костенко мен А.К.Бойко да зерттеулер жүргізеді. [3., 33 б]

Отандық археологтар еңбектерінде бұрын Хасан Алпысбаев бастаған тас дәуірінің ғылыми ізденіс көші бүгінгі күні өзінің ерекше жалғасын табуда. Әсіресе Қазақстан -Ресей біріккен археологиялық кешендң экспедициясы жоғары деңгейде республика аумағында жұмыс жүргізуде [3., 37 б].

Қорыта алғанда, Х.А.Алпысбаев пен А.Г.Медеов өз ізденістерінде біріншіден, республика аумағы өте ерте кезде адамзат баласының мекені болғандығын дәлелдеді, екіншіден еліміздің аумағында ерте мәдениет орындары Орталық, Оңтүстік Азиядағы ежелгі тас дәуірімен үндесетіндігін анықтап берді, үшіншіден, Қазақстан палеолит кешендері шоғырланған аймақтардан табылған тас құралдары еліміздің жерінен өте шалғайда мәлім болған палеолиттің ең ерте кезіне жататын қарулардан кем түспейтіндігін ашып көрсетті.

Әдебиеттер

1. https://articlekz.com/article/18133

2. **Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін).** Бес томдық. 1-том. - Алматы: Атамұра, 2010. -544 бет.
3. **Таймағамбетов Ж.Қ., Байгунаков Д.С.Қазақстанның тас дәуірі (зерттелу тарихы мен негізгі мәселелері):** -Алматы: Қазақ университеті, 2008. -266 б.

UDC 338

ECONOMIC ASSESSMENT OF DAMAGE FROM ENVIRONMENTAL POLLUTION

Babaeva A.B. – student of 1505-10 A group
Scientific supervisor: Berdybekova A.L. – PHD in Economic
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent.

Түйін

Экономикалық залал-экономиканың өндірістік және өндірістік емес саласы объектілерінің, оның инфрақұрылымының бүлінуіне (бүлінуіне) және өндірістік және кооперативтік қатынастардың бұзылуына байланысты материалдық шығындар мен шығындар.

Economic damage - material losses and costs associated with damage (destruction) of objects of the production and non-production sphere of the economy, its infrastructure and violations of production and cooperative relations.[1]

Pollution is the introduction of a harmful or poisonous substance or material into the environment. Pollution means the presence of undesirable materials in the natural environment, which most often occurs in connection with human activity. In particular, soil, water and air are polluted.[2]

Economic assessment of pollution damage is necessary for the formation of a mechanism for paid environmental management. The amount of pollution payments directly depends on the amount of damage. In addition, the amount of damage is required to determine the costs of natural capital by the enterprise and the formation of its environmental status, affecting the provision / withdrawal of benefits, subsidies. Economic assessment should be carried out for all types of damage, including social and moral, since there is no other way to measure such damage yet, and damage that has not been measured does not require compensation.

There are two methods of economic assessment of pollution damage: the direct calculation method (recipient method) and indirect assessment (enlarged method).

The recipient method of economic assessment of pollution damage consists in summing up the losses incurred by each recipient (affected by pollution). All losses, including moral losses, must be translated into monetary terms. The sum of all losses will amount to the amount of damage from pollution. Damage assessment sing the recipient method takes place in three stages:

Losses are determined in kind for each recipient. Losses are translated into value terms. All losses are summed up and the result is the amount of damage.[2]

Economic assessment of damage from environmental pollution by physical factors. Physical factors include: noise and its sources, as well as, to a certain extent, sources of ionizing and non-ionizing radiation, "regular" emissions and discharges of radioactive substances and some other types of adverse effects on environmental

parameters. According to them, there is no system of payments for environmental pollution, deployed control services in the system of the Ministry of Natural Resources of the Russian Federation, sufficiently complete reporting and adequate reflection in official annual reviews of the state of the environment. They do not receive due attention from federal and local authorities, including legislative bodies, and services regulating the regulatory framework for the activities of government agencies, legal entities and individuals, urban planning practices, and so on. Some attention is paid to issues related to "regular" RV emissions, but there are no payments for these emissions, and reporting is still largely departmental and closed to this day[3].

Inattention to the sources of the damage caused is largely explained by the fact that they do not leave persistent changes in environmental parameters purely externally.

However, scientists are developing methods of economic assessment of damage. Thus, to calculate the economic assessment of the damage caused to human health by high noise levels, a formula is used that allows taking into account the number of people living in the discomfort zone, the percentage of the city-forming group, the average annual output per worker, the percentage of labor productivity reduction and the norm of the total usable area.

The increase in the car fleet in Russia leads not only to chemical pollution of the atmospheric air, and an increase in the noise load on the environment, but also to a significant increase in the vibration load. Railway transport and metro trains make a significant contribution to the vibration load. At present, the negative consequences of the vibration impact of motor transport on the historical development of cities are manifested. There is also a methodology for the economic assessment of damage from vibration effects on the environment.

The problem of aerosol emissions of RV into the atmosphere, electromagnetic radiation (video pollution) still waiting for his research.

The economic assessment of damage to biological resources (animals or plants) is carried out on the basis of changes in the number of each of the types of biological resources, taking into account the damage fee for each species.[3]

The method of assessing economic damage. One of the types of cost criteria for assessing the environmental hazard of an enterprise is environmental payments.

Charging for pollution performs a number of economic functions: stimulating, accumulating, distributing and controlling. The fee encourages enterprises to reduce harmful emissions, provides a mechanism for achieving project indicators, as well as the modern level of technology, which is aimed at ensuring the structural restructuring of the economy as a whole.

The system of environmental payments is based on the following principles:

- payments must correspond to the economic assessment of pollution damage;
- the company's fee for environmental pollution should compensate for the corresponding part of the environmental damage caused in the region;

- it should be profitable for the company to spend money on environmental protection measures, since the corresponding amount will be deducted from the pollution fee.

The main document regulating the procedure for determining the amount of payments for pollution is the "Instructional and methodological guidelines for collecting fees for environmental pollution".[4]

In conclusion, it should be noted that environmental pollution damages the environment with physico-chemical and biological substances that have a harmful effect on humans and the natural ecosystem. All quantitative, qualitative and complex changes that contradict natural phenomena and patterns and undermine its normal state lead to environmental pollution. Environmental pollution sometimes occurs under the influence of natural phenomena, mainly as a result of human activity. Environmental pollution is divided into natural and anthropogenic. Natural pollution is formed due to strong natural processes (volcanic eruptions, landslides, floods, fires, etc.), anthropogenic pollution - due to human economic activity. Anthropogenic pollution includes emissions into the environment in excess of a certain amount of industrial, household waste and various toxic substances, improper use of natural objects. A striking example of environmental damage is the nuclear explosions that occurred at the Semipalatinsk test site, the environmental conditions of the Aral Sea region (ecology of the Aral Sea region), etc.

Literature:

1. https://intuit.ru/studies/courses/3524/766/lecture/30304#
2. https://nangs.org/news/ecology/8-vidov-zagryazneniya-okruzhayushtey-sredy
3. Significant Issues of Nuclear Energy Investment Decisions for Energy Importer Countries
4. Evaluation of Ecological Economics in the Context of Ontology, Epistemology and Methodology

UDC 342

ANTI-CORRUPTIONS MEASURES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Babaeva A.B. – student of 1505-10 A group
Scientific supervisor: Berdybekova A.L. – PHD in Economic
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent.

Түйін:

Сыбайлас жемқорлық - бұл мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың, сондай-ақ соларға теңестірілген адамдардың лауазымдық өкілеттігін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып не мүліктік пайда алу үшін олардың өз өкілеттіктерін өзгеше пайдалануы, жеке өзі немесе делдалдар арқылы заңда көзделмеген мүліктік игіліктер мен артықшылықтар алуы, сол сияқты бұл адамдарға мүліктік игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы беру арқылы оларды сатып алу. жеке және заңды тұлғалардың аталған игіліктер мен артықшылықтарды пайдалануы.

Corruption is the acceptance, not provided for by law, personally or through intermediaries of property benefits and advantages by persons performing state functions, as well as persons equated to them, using their official powers and related opportunities, or other use of their powers to obtain property benefits, as well as

bribery of these persons by illegally granting them individuals and legal entities of the specified benefits and advantages.

Corruption-related offenses (corruption offenses) are - acts involving corruption or creating conditions for corruption, which entail administrative and criminal liability established by the legislation of the Republic of Kazakhstan.

The relevance of the fight against corruption lies in the fact that it should be comprehensive. Consolidated efforts are needed not only by the State, but also by the entire civil society in all regions of the country. The result will be when the fight against corruption, firstly, becomes a permanent and unrelenting function of the state, and secondly - the subject of vigilant and vigilant control by society.

One of the priority tasks of building a democratic society today is the fight against corruption. The relevance of the fight against corruption lies in the fact that it should be comprehensive. Consolidated efforts are needed not only by the State, but also by the entire civil society in all regions of the country. The result will be when the fight against corruption, firstly, becomes a permanent and unrelenting function of the state, and secondly - the subject of vigilant control by society[1].

In the 100 steps put forward by the President of the country N. Nazarbayev for the implementation of five institutional reforms, special attention is paid to the issues of combating and intolerance to corruption. The Head of State also set the task of forming an anti-corruption culture and behavior, strengthening public control, as well as eliminating the causes and

Since the first days of independence, the fight against corruption has been one of the key priorities of the state policy of our republic. Kazakhstan was the first of the CIS countries to adopt the laws "On Combating Corruption" (1998) and "On Public Service" (1999), and created a special state body to combat corruption. Last year, the Anti-Corruption Strategy of Kazakhstan for 2015-2025 was adopted, which, in accordance with the best international practice, provides for practical measures and mechanisms to combat corruption. It contains new mechanisms and tools to improve the effectiveness of the state anti-corruption policy.

However, despite the measures taken, the high level of corruption in the country continues to be a serious problem. In the context of the implementation of the large–scale objectives of the Strategy "Kazakhstan-2050" and the goal of Kazakhstan's entry into the top thirty most developed countries in the world, it is necessary to qualitatively improve the effectiveness of anti-corruption in the country.

Currently, together with experts, the Ministry is developing the necessary methodological manual on anti-corruption education in educational institutions. In addition, it is planned to introduce a topic on the formation of anti-corruption behavior into the content of the standard program of the discipline "Fundamentals of Law" for all levels of education[2].

Also, in order to increase the transparency of the work of higher education institutions, work is underway to create a special online portal in order to create an atmosphere of intolerance to corruption in universities.

Currently, together with experts, the Ministry is developing the necessary methodological manual on anti-corruption education in educational institutions. In

addition, it is planned to introduce a topic on the formation of anti-corruption behavior into the content of the standard program of the discipline "Fundamentals of Law" for all levels of education.

Also, in order to increase the transparency of the work of higher education institutions, work is underway to create a special online portal in order to create an atmosphere of intolerance to corruption in universities.

The fight against corruption is carried out on the basis of: equality of all before the law and the court; Ensuring clear legal regulation of the activities of state bodies, legality and publicity of such activities, state and public control over it.

In order to implement these measures, in my opinion, educational work plans should be developed annually in each educational institution, which must necessarily include items on the legal education of students. In addition, meetings of students and teachers with law enforcement officials should be organized[1].

In order to prevent and prevent corruption offenses, the following measures should be carried out:

- creation of a disciplinary commission;
- creation of a commission for the prevention of corruption offenses;
- compliance with the Code of Honor of a teacher approved by the Academic Council of an educational institution;
- election of an ombudsman from among students to protect the rights and legitimate interests of students on an alternative basis;[3]

In conclusion, it can be said that the facts of corruption offenses, as well as the reasons that led to this offense, should be brought to the attention of all subjects of the educational process in order to familiarize and prevent the activities of education workers.

The organization of work in this direction is one of the most important priorities, since the realization of our dream of becoming one of the 30 most successful countries in the world directly depends on it. The analysis of the development of countries shows that the greatest successes in improving the standard of living of people, the welfare of society, and economic growth indicators are achieved by those countries that have been able to achieve serious success in the fight against this evil – corruption.

Therefore, we are confident that the successful implementation of the Anti-Corruption Strategy will create a solid foundation for achieving the goals of the Strategy "Kazakhstan-2050".

Literature:

1. The Republic of Kazakhstan. Government. On combating corruption, the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 2, 1998 No. 267-1, with amendments and additions as of 16.01.2013 [Electronic resource] // Information system "Paragraph" / "Infotech Company&Service". –Almaty:,
2. Alaukhanov E. Anti-corruption legal policy. –Almaty: Zan adebieti, 2009. -254s.
3. Ashitov Z. The people are a great force in the fight against corruption // Themis. No.8, – Almaty: 2012. –pp.16-17.

UDC 341

CHILDREN'S RIGHTS AND SOME PROBLEMS IN RUSSIA

Sailau E.N.- student of the 1505-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L. - PhD in Economics
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Түйін:

Ресей Федерациясының заңнамасы мен құқық қолдану тәжірибесінде халықаралық шарттарда бекітілген баланың құқықтары жарияланады және жүзеге асырылады. Мақаланың мақсаты – бала құқықтарын жүзеге асыруға байланысты кейбір проблемаларды нақтылау. Мақалада қарастырылып отырған мәселе бойынша қазіргі азаматтық ғалымдардың көзқарастары берілген.

In a legal society, any citizen is endowed with the rights and freedoms granted to him from birth, which must be recognized, respected and protected by the State, judicial protection must be provided to citizens, guaranteeing the full range of rights and freedoms. Since this circumstance is not limited by any exceptions, persons under the age of 18 also have a set of such rights.The 1959 Declaration of the Rights of the Child established that every child, without any distinction or discrimination, has the full range of rights. In development of this provision, the Convention on the Rights of the Child was adopted in 1989, which proclaimed the basic rights of the child, namely:

- the right to life and healthy development; - the right to a name;
- the right to citizenship;
- the right to know your parents;
- the right to care for parents and to live together with them;
- rights and obligations towards the children of their parents.

The Convention recognizes the child as a subject of law and sets before the signatory States the task of preparing children for independent life, normal development and formation of their personality in accordance with universal values.The protection of children's rights in the Russian Federation is implemented by the norms set out in the Constitution of the Russian Federation, the Family Code of the Russian Federation and a number of other normative legal acts. Thus, the Constitution of the Russian Federation, in accordance with generally recognized norms of international law, guarantees the rights and freedoms of a person and citizen of the Russian Federation, declares the principle of state support for motherhood, fatherhood and also takes motherhood, childhood and family under the protection of the state, which creates a socio-economic basis and a legal basis for the normal education, upbringing and development of children.The Family Code of the Russian Federation is aimed at strengthening the family, building it on mutual love and respect for its members, mutual assistance and mutual responsibility, the inadmissibility of interference in family affairs and the unrestricted exercise and protection by family members, including children, of their rights. The law affects the complex of legal, social, housing and other rights of the child, determines the responsibility of persons guilty of violating the rights of children and causing them harm.The main burden of protecting the legitimate rights and interests of the child falls on parents, and in education, health, social development, as well as in the law enforcement sphere, etc. on employees and specialists[1].The Presidential

Commissioner is also called upon to protect the rights of children on the rights of the child, whose position is established by the Decree of the President of the Russian Federation dated 01.09.2009 No. 986 on the Commissioner for the Rights of the Child under the President of the Russian Federation in 2009, and the commissioners for the rights of the child in the regions. So, in the Russian Federation, the proclaimed and realized rights of children are intended to promote both the individualization of the individual; the preservation of physical integrity and the inviolability of the inner world.But the current legislation contains a significant number of gaps that do not allow to fully protect the rights of children.Thus, every child in the Russian Federation has the right to know his parents, but in the case of adoption, the family legislation explicitly provides for a norm regulating the secrecy of adoption, which limits the above-mentioned right. Persons guilty of disclosing the secret of adoption without the consent of the adoptive parent are criminally liable in accordance with Article 155 of the Criminal Code of the Russian Federation. [2]In the domestic legal science, the question of the correlation of a child's right to know his parents and the secrets of adoption is discussed. A number of scientists propose to introduce open adoption by analogy with some Western countries, others are categorically against it. We believe that disclosure of the secret of adoption is a violation of the norm provided for by the Constitution of the Russian Federation in order to protect the privacy of citizens. The secret of adoption is designed to protect the interests of the child, providing him with comfortable psychological conditions for staying in the adoptive parents' family. According to specialists, the process of raising a child and his adaptation in the family is better if the child is not aware that he is not a native. In this regard, we consider it right to adopt a decision on the issue of the secrecy of adoption by adoptive parents, guided by their internal beliefs, the psychophysiological characteristics of adoptive parents and usynov- lenny, the specifics of the family situation. In our country, the abolition of the secrecy of adoption is premature and contrary to the interests of orphans and children left without parental care[3].One of the vital rights of the child, ensuring his normal development, as well as physical and mental health, is the right to a place of residence. The child, being dependent on his parents, does not have the opportunity to independently defend his rights, and because of his small age and financial incapacity to provide himself with housing. Therefore, parents should ensure the realization of this right, and the State should create the necessary guarantees for parents to fulfill this duty. Nevertheless, in the practice of law enforcement there are cases of violations of the rights of the child to housing. This, in particular, occurs when the child and the parent - the owner of the dwelling are separated, since according to the Housing Code of the Russian Federation, only children living together with him belong to the members of the family of the owner of the dwelling.This provision of the Housing Code of the Russian Federation is criticized in legal, although a number of scientists hold the view that a child who remains after the dissolution of marriage to live with a parent who does not have a living space in the property, and receives alimony from another parent, cannot be considered a family member his own.It seems fair to support the first point of view due to the fact that the divorce of parents

does not entail the termination of legal ties with children, which also applies to the right to housing. Due to the presence of blood ties and kinship, the fact of the existence of family relations cannot depend on cohabitation or separation, or the presence or absence of kinship feelings between parents and children.

Summing up, the solution to this issue may consist in granting the guardianship and guardianship authorities the right to control, which provides for the authority to verify the transaction that follows the alienation of immovable property and to apply to the court with a request to declare such a transaction invalid in the event of a violation of the rights of the child. Another proposal for the solution to the problem is to consider a transaction for the alienation of immovable property of minors as a transaction made under a suspensive condition.Thus, the legislation and law enforcement practice of the Russian Federation proclaims and implements the rights of the child, fixed in international treaties. The degree of protection of the rights of the child depends on the circumstances and characteristics of each case, the presence of already caused or potential harm to the welfare of the child.

List of used literature

1. Bespalov Yu. F. Theoretical and practical problems of the implementation of family rights of the child in the Russian
Federation: Dis. ... Dr. jurid. Sciences. M., 2002. S. 75.
2. Budaychieva B. S. The legal status of former family members and their minor children in the light of the new
Housing Code of the Russian Federation // Gaps in Russian legislation. 2009. No. 1. S. 111.
3. Egorova O. A. Implementation of the housing rights of the child:
Problems of theory and practice: Abstract of the thesis. dis. ... cand.
legal Sciences. M., 2008. S. 10.

UDC 330

ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE IN RUSSIA

Sailau E.N.- student of the 1505-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L. - PhD in Economics
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Түйін:

Бұл мақала кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі түсінігін анықтауға арналған. Ұйымның экономикалық қауіпсіздігіне әсер ететін негізгі шарттар, факторлар мен қауіптер тұжырымдалған. Мақалада кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігінің жағдайы туралы қорытынды жасауға болатын критерийлер сипатталған.

Currently, the issues of ensuring the conditions of financial well-being of enterprises are coming to the fore.The development of the organization is influenced by such factors as the unstable political and socio-economic situation in the country, interethnic, regional, territorial conflicts, imperfection of legislation, criminalization of society, fraud, corruption and others.In modern conditions, the problem of economic security is urgent, since enterprises operate in conditions of various external and internal risks, and the competitive economic environment hides numerous threats. This circumstance requires the subjects of enterprise management to build a comprehensive system aimed at increasing the level of economic security.

The current crisis situation and the processes of modernization of the country make it necessary to conduct purposeful activities in the field of ensuring the economic security of enterprises.In order to define the concept of "economic security of an organization", it is necessary to characterize the terms "security", "economic security" and determine what their essence is.From the Law of the Russian Federation of March 5, 1992 N 2446- I "On security": Security is the state of protection of vital interests of the individual, society and the state from internal and external threats [1]. The main objects of security according to the law are: the rights and freedoms of the individual, the material and spiritual values of society, the constitutional system, sovereignty and territorial integrity of the state.Security is a multi–valued concept that characterizes, first of all, security and a low level of risk for a person, society or any other subjects, objects or their systems [2]. The term "safety" according to the etymology of the word means "absence of danger".

There is no clear definition of the term "economic security" in Russian legislation. The State strategy of economic security of the Russian Federation, approved by Decree of the President of the Russian Federation No. 608 of April 29, 1996, has the goal of an economic security strategy. Ensuring such development
an economy in which acceptable conditions would be created for the life and development of the individual, socio-economic and military-political stability of society and the preservation of the integrity of the state, stable opposition to the influence of internal and external threats [2]. The economic security of the organization is also important, because enterprises are objects of economic relations. Enterprises are created to achieve certain goals that are of an economic nature.The concept of "enterprise security" is inextricably linked with such concepts as "sustainability", "development", "vulnerability" and "manageability".The economic security of an organization is its ability to develop and operate in a constantly changing internal and external environment, which characterizes its stability [3]. Economic security – 1) the state of the economy, ensuring a sufficient level of social, political and defense existence and progressive development of the Russian Federation, invulnerability and independence of its economic interests in relation to possible external and internal threats and impacts; 2) the state of legal, economic relations, organizational ties, material and intellectual resources of the enterprise, which guarantees the stability of its functioning, financial and commercial success, progressive scientific, technical and social development. Threats to economic security mean events that, directly or indirectly, can negatively affect the economic security of an organization in the present or near future.There are three main external sources of threat:the first is the unfavorable economic policy of the State for the organization. Manipulations of the latter in order to regulate the economy of the accounting system, the exchange rate, the rates of the customs tariff, taxes, etc. may in some cases contradict the production, commercial and financial policy of the enterprise.The second source of external threat to the commercial activity of the enterprise is the actions of other economic entities. First of all, we are talking about unfair competition.The third external source of threats is crisis phenomena in the global economy. They "spill over" from country to country through the channels of foreign

economic relations.The specified list reflects the variety of threats to the enterprise, which indicates the broad nature of the activity necessary to ensure the economic security of the organization [3]. Ensuring economic security is a guarantee of the country's independence, a condition for the stability and effective functioning of society, and the achievement of success. This is explained by the fact that the economy is one of the vital aspects of the activities of society, the state and the individual, and, consequently, the concept of national security will be an empty word without assessing the viability of the economy, its strength under possible external and internal threats. Therefore, ensuring economic security is among the most important national priorities.

In other words, the term economic security of an organization means the state of protection of vital interests of an enterprise from internal and external threats, in order to ensure its stability and progress in the present and future. The conditions influencing the results of economic activity can include: the state of the business environment, the presence of local raw materials and energy resources, the development of motor transport and other communications, market occupancy, the state of competitors, the presence of free labor resources, the level of their professional skills, the level of social social and political tensions, the orientation of the population to productive labor, the standard of living of the population, its solvency, criminal composition and many others.To assess the level of economic security of a particular organization, it is necessary to analyze the data of the accounting balance sheet and the report on financial results.One of the indicators characterizing the financial stability of an enterprise is its solvency. The assessment of solvency is carried out on the basis of the characteristics of the liquidity of current assetsTo assess the risk of liquidity, it is necessary to calculate the relative indicators characterizing the visibility and structure of the balance of the organization. The change in the share of fast-selling assets and the share of hard-to-sell assets also reflects the trends in the economic security of the enterprise.Profitability reflects the level of profitability or profitability. Profitability indicators are relative indicators in which the amount of profit is compared with some other indicator reflecting the economic conditions, for example, with the amount of revenue from sales, the amount of equity, etc. High profitability indicators have a positive effect on strengthening the level of economic security of the organization.To analyze the type of financial stability, it is necessary to calculate financial coefficients in dynamics, which in turn allows us to assess the level of economic security [4].

Summing up, it should be noted that the level of economic security of an organization is directly proportional to its financial condition and market position. Also, its level depends on many factors, both internal and external. Therefore, when analyzing the economic security of an organization and developing measures to improve it, it is necessary to take into account many points.

List of used literature

1. On security [Electronic resource]: Federal Law of the Russian Federation dated 05.03.1992 No. 2446-1 (as amended on June 26, 2008) // Consultant Plus. Access mode: http://www.consultant.ru
2. On the state strategy for the economic security of the Russian Federation

(Basic Provisions) [Electronic resource]: Decree of the President of the Russian Federation of 04.29.1996
No. 608 // Consultant Plus. Access mode: http://www.consultant.ru.
3. Gordienko, D.V. Fundamentals of the economic security of the state [Text]: a course of lectures / D.V. Gordienko. - M .: Finance and statistics, INFRA-M, 2009.
4. Dvoryadkina, E.B. , Novikova N.V. Economic security [Text]: textbook. allowance. - Yekaterinburg, 2010.

UDC 349

ECOLOGICAL PROBLEM IN KAZAKHSTAN

Uzakbay A.D.– student of 1505-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L. - PhD in Economics
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Түйін:

Қазіргі әлемде экологиялық проблемалар өзінің қоғамдық мәні жағынан алдыңғы қатардағы мәселелердің біріне айналды. тіпті ядролық соғыс қауіпі де оның көлеңкесінде қалып қойды. Адамның шаруашылық іс - әрекетінің қауырт дамуы, айналадағы ортаға үдемелі, көбіне білдірушілік сипатта әсер етуде.

During the Soviet period, serious damage began to be inflicted on the environment of Kazakhstan. Currently, the country is facing an urgent need to eliminate the Soviet legacy of mismanagement in the field of ecology. Between 1949 and 1991, the Soviet government conducted about 70 percent of all its nuclear tests in Kazakhstan, mainly in the northeastern part near the city of Semipalatinsk (now Semey). About 500 nuclear explosions occurred both above ground and underground near Semipalatinsk, while more than 40 nuclear explosions occurred at other test sites in Western Kazakhstan and in the Kyzylkum Desert. More than 1 million residents of Kazakhstan were exposed to dangerous levels of radiation because the Soviet government did not evacuate or even warn the nearby population. In the late 1980s, Kazakhs held mass demonstrations calling for an end to nuclear testing, and in 1991, the Government of Kazakhstan put an end to this practice. However, test sites and possibly even underground aquifers (aquifers of rocks, sand or gravel) remain heavily polluted. The Nevada-Semipalatinsk organization, which led the campaign against nuclear testing in the 1980s, turned its attention to teaching residents of contaminated areas how to avoid nuclear contamination. One out of every three children born in the Semipalatinsk region has mental or physical disabilities, and about half of the population suffers from a deficiency of the immune system.

Present-day Kazaknstan faces a few ecological problems, such as radiation pollution, the shrinking of the Aral Sea, desertification of former agricultural land, air and water pollution.[1]

Environmental 'hot spots' in Kazakhstan

The Aral Sea has shrunk by less than half of its former size since the early 1960s, when the Soviet government initiated a campaign to increase cotton yields in the arid lands of Central Asia. Excessive irrigation significantly reduced the inflow of water into the Aral Sea, and the Aral coastline began to retreat rapidly. This has caused serious environmental problems in the Aral Sea basin, including the

destruction of wildlife habitat as a result of desertification (a process in which previously habitable or arable land turns into a desert). The Aral Sea crisis is also associated with a number of health problems, including respiratory infections and parasitic diseases. Efforts to overcome the crisis have focused on preventing further reduction of the Aral Sea, mainly because the damage is so severe that it is almost irreversible.

Another big issue is that most of Kazakhstan's water supply is polluted by industrial and agricultural runoff and, in some places, radioactivity. The Aral Sea has shrunk to three separate bodies of water. The reduction in the Aral Sea's water surface has brought climate change and agricultural soil has been damaged by salt deposits and eroded by wind. Plants in industrial centres pollute air and water.But the good news is that now there are ecological organizations and ecological movements in the country that are involved in creating environmental laws and monitor their implementation.Among the most serious aspects of the catastrophic ecological legacy of the Soviet Union are the consequences of nuclear and biological tests in Kazakhstan (and not only there) and the drying up of the Aral Sea.Since 1968, the water level in the Aral Sea, which covers the territory of both Kazakhstan and Uzbekistan, has fallen by about 16 meters. Now the sea is divided into two parts, which were previously connected by a small channel. This is the result of a reduction in the inflow of water from the two rivers Amu Darya and Syr Darya, which, in turn, is the result of intensive irrigation practices in all former Central Asian republics of the Soviet Union. The consequences for the region are catastrophic:

– The balancing influence of the Aral Sea on the regional climate has been reduced, which directly led to more extreme temperature fluctuations and storms.

– Salt, pesticides and herbicides (the latter are formed as a result of intensive agriculture, especially cotton production) are transferred from the dried-up former seabed, which leads to desertification and an increase in salt levels in areas beyond those directly affected by falling water levels.6 As a result, more and more people have to give up more sources of drinking water.

– Traditional sectors of the economy, such as fishing and agriculture, are disappearing, while investors are reluctant to invest resources in this structurally weak and environmentally problematic area.

– Infant mortality rates in the Aral Sea region are the highest anywhere in the former Soviet Union.[2]

The situation in the northern part of the Aral Sea is currently improving somewhat.8 It is separated from the southern part by a dam, ensuring that only it benefits from a slightly larger inflow of water from the Syr Darya. However, it is extremely doubtful, given the continued drying of the southern half, whether this stabilization will lead to a sustainable improvement in the environmental situation. In view of the vast irrigated areas and the economic and social interests associated with them In the republics of Central Asia, there is little reason to expect any increase in the inflow of water, especially from the Amu Darya.

In conclusion, we note that in Kazakhstan, in addition to very large-scale environmental problems, the damage caused by each manufacturing enterprise is very

large. Each small production facility leads to the life of local residents, where it is located, to the pollution of the nature of the region.Nature is our mother. Keeping it clean, protecting and shaping the ecological environment are necessary for our country, the future of man. Therefore, environmental struggle is the basis of the struggle for life.Degradation of lands and landscapes, shortage of water resources, ecological problems of reservoirs, pollution of atmospheric air and soils of settlements, reduction of biological diversity are also relevant.Land and mineral resources, agricultural land, degradation is inevitable. This is evidenced by the deflation of land in large areas. The decrease in the fertility of irrigated lands, thinning of the humus layer in the soil cover, is the most frequently observed phenomenon in the cultivated areas of the steppes of Kazakhstan. The list of environmental problems of Kazakhstan's regions is quite large - pollution of atmospheric air, surface waters and an imperfect waste management system. According to the environmental monitoring of atmospheric air, by the end of 2021, out of 45 industrial cities and megacities, 10 cities belong to a high level of atmospheric air pollution. These are the cities of Nur-Sultan, Almaty, Karaganda, Temirtau, Atyrau, Aktobe, Balkhash, Ust-Kamenogorsk, Zhezkazgan and Shymkent. The total volume of emissions of pollutants amounted to 2.5 million tons.The greening of society, or, in other words, the goal of social ecology, on the one hand, is to increase people's responsibility for the purity of nature. That is, environmental protection is the right and duty of every citizen.

Literature

1.Bozshataeva G. T., Ospanova G. S. "Ecology". Almaty 2002
2. T.A. Alimbaev, Zh.S. Mazhitova, et al., IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 663 (2019)

UDC 330

ECONOMIC EDUCATIONAL SYSTEM IN KAZAKHSTAN

Uzakbay A.D. – student of 1505-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L. - PhD in Economics
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Түйін:

Қазақстанда мектептегі білім беру жүйесі едәуір жетістіктерге қол жеткізді. Бастауыш, негізгі және орта біліммен жүз пайыз қамту қамтамасыз етілген, бірақ қабылданған оқушылардың санында географиялық орналасқан жері, әлеуметтік-экономикалық мәртебесі мен жынысы бойынша айырмашылықтар байқалады.

The economics of education is the study of economic issues relating to education, including the demand for education, the financing and provision of education, and the comparative efficiency of various educational programs and policies. From early works on the relationship between schooling and labor market outcomes for individuals, the field of the economics of education has grown rapidly to cover virtually all areas with linkages to education.

Education is the main priority direction and main development indicator in all civilized countries of the world. After all in fact, the countries complete systems of

public values and an education system. Kazakhstan has made a significant progress in reforming its higher education system and moving towards a market-driven system. Since independence education reforms and changes have had a huge impact on Kazakhstan's education system.

The education system in Kazakhstan is undergoing continuous modernization and reforms due as it needs to adapt to the changing socio-economic conditions in the country and the world. Education is recognized as one of the main priorities in the long-term strategy "Kazakhstan - 2050", which is reflected in a number of basic documents and government programs.

In the 90s of the last century, the quality of education in the country showed a steady downward trend. The economic development triggered the educational reforms. Since 1999, the transition has been made to a new system of education that corresponds to the international classification recommended by UNESCO.

At the present stage of development the Kazakhstan education and science system strives to make high-quality education accessible for every citizen. The State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011–2020 and the National Export Strategy of Kazakhstan for 2018–2022 are being implemented, the strategic development plan of Kazakhstan has been updated and extended until 2025, some changes and additions have been made to the Law on Education (2007, 2015), etc.Education system of Kazakhstan, the following main areas of development of all levels of education are defined: pre-school education and training, secondary, post-secondary, technical and vocational, higher and postgraduate education.[1]

Preschool education and training. The government of Kazakhstan took the problem of pre-school education seriously as its absence had a negative impact on the readiness of children for further education. Public and private investments in the reform of preparatory education have led to a rapid increase in the number of pre-school institutions (and one in three is going to be inclusive). All preschool education and training institutions are gradually introducing the elements of a multilingual education program

Secondary education.Education is being digitized under the state program “Digital Kazakhstan” (2017) and the Kundelik electronic journal and diary is being introduced. Based on the experience of the Nazarbayev Intellectual School (NIS) the content of education is updated stage-by-stage for transition to 12-year education in schools and the introduction of training in three languages (Kazakh, Russian, English). The state compulsory education standard is being tested. At the same time, a model of per capita normative funding has been developed and is being tested to stimulate successful private and public schools. Graduates of specialized schools for mentally retarded children are awarded certificates with a special series that ensure equal college enrollment opportunities for all applicants.

Technical and vocational education.The changes are made at all levels of education. In the past years much attention was paid to secondary education being the largest education sector. Today the government solves a number of tasks to improve the quality of education in colleges and to enhance the competitiveness of Kazakh

universities. To date, there are 824 colleges and 130 universities (national, state, private, non-civil and other HEIs) in Kazakhstan.New educational programs are being introduced according to international standards. Annual regional and national WorldSkills Kazakhstan championships allow students to integrate into the international movement and contribute to the training quality improvement. Students with special educational needs take part in the Abilympics and DeafSkills international competitions of professional skills at the expense of the colleges.Professional standards are being improved in priority majors of economic sectors, covering all levels of qualifications. The professional standards are developed by associations of employers and approved by the National Chamber of Entrepreneurs. Flexibility of the standards of technical and vocational education, post-secondary education will enable educational organizations to change the content of curricula according to the requirements of employers and to introduce dual training. In 2019, a project was launched to provide an opportunity for graduates of 46 colleges to continue their studies in higher education institutions under new conditions: they will be transferred based on the results of assessment due to the unified system of credit-module training.

Higher and postgraduate education.In accordance with the requirements of the Bologna process, there is a three-tier model of skilled staff training in Kazakhstan: Bachelor's-Master's-PhD programs based on the system of academic credits. At the postgraduate level, according to international experience, postdoctoral programs have been introduced to develop the scientific career of Kazakh scientists. Almost 30% of all students enrolled in Kazakhstan universities receive state educational grant. In the 2018-2019 academic year, 20,000 grants were additionally allocated, besides 53,000 grants that are provided annually. However, the MES RK significantly increased the requirements for Kazakh universities, depriving them of licenses for unclaimed majors, which led to the profilisation of universities in the main areas of education.High demand for studying abroad is supported by state educational policy. One of the most common initiatives in the internationalization of higher education is the Bolashak scholarship established in 1993. It is aimed at helping talented young people to receive high-quality education abroad. The scholarship covers all expenses related to education, including tuition fees, travel expenses and accommodation. The program requires that all participants in the program, upon completion of their studies, go back to Kazakhstan and work in the republic for five years. [2]

The most popular host countries are the UK, USA, Germany and Russia.In total, the Bolashak program has signed agreements with 33 countries and 200 educational organizations around the world..Higher and postgraduate education in Kazakhstan is integrated with science and industry. In order to strengthen universities' research potential and engage leading scientists of the Research Institute in teaching activities, the education and science integration project has been implemented since 2014. More than 9,000 agreements with foreign partners have been signed in the field of education, science, quality assurance, youth policy, academic mobility and the development of joint or dual programs.The reforms carried out by the Government of the Republic of Kazakhstan are aimed at the development of internationalization of

Kazakh higher education, competitiveness enhancement and quality of education improvement.The changes in the educational system of Kazakhstan are an objective necessity caused by the dynamics of the development of science, economics and technology. To achieve a strategic goal, the country develops the continuing education model integrated into the global educational market, providing flexible multi-level specialists training in accordance with the labor market needs.

Economic education in higher educational institutions of the country is one of the most important vectors of the development of the educational system as a whole.With the existence of an already formed training base, it is important to create new areas of such training that will correspond to the target tasks of the development of the state as a whole.

Finally, the most important thing in the evaluation system of the updated education is the learning process itself, thanks to which the student, having learned to evaluate himself, sees the advantages and disadvantages of his education and understands how to develop further.

Literature

1. Kusainov A (2016). The crisis in secondary education.
2. Yelbayeva Z. & Mynbayeva A. (2017). School policy of Kazakhstan in conditions of globalization.

УДК: 339

ОЦЕНКА ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ КОМПАНИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Выполнила: Ибадуллаева А.Ш.- студентка группы 170290
Научный руководитель: Бердыбекова А.Л. – к.э.н., старший преподаватель
Южно- Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

ТҮЙІН

Ғылыми мақалада интеллектуалды ақпараттық технологияларды пайдаланатын компаниялардың қаржылық тәуекелдерін бағалау мүмкіндіктерін зерттеу нәтижелері берілген. Таңдалған мәселе бойынша жұмыстың өзектілігі қазіргі Ковид-19 пандемиясының дағдарысы жағдайында Қазақстанның көптеген шаруашылық жүргізуші субъектілері сыртқы ортаның қаржылық тұрақтылығына теріс әсеріне тап болуымен байланысты

Тиісінше, қаржылық тәуекелдерді бағалауда интеллектуалды ақпараттық технологияларды қолдану арқылы кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығының нашарлау тәуекелдерін оңтайландыру және азайту жолдары мен шешімдерін іздеу қажет. Мақалада Ковид-19 пандемиясының әсері және компанияның қаржылық тәуекелдерін бағалау тәртібін жетілдірудің өзектілігіне ағымдағы жағдайлар талданады. Ұйымдардың қаржылық тұрақтылығына теріс әсер ететін негізгі факторлар анықталды.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын оңтайландыру және жақсарту шеңберінде қаржылық тәуекелдерді бағалау процедурасының практикалық рөліне талдау жүргізілді. Компанияның қаржылық тәуекелдерін бағалау тәртібін жетілдіру аясында интеллектуалды ақпараттық технологияларды қолданудың үлгілі механизмі сипатталған. Мақала қорытындысында автор интеллектуалды ақпараттық технологияларды пайдалану компанияның қаржылық тәуекелдерін бағалау тәртібін жетілдіруге ықпал ететінін анықтады.

2021 turned out to be an extremely difficult year for enterprises of the Kazakhstani economy. This is due to the continued spread of coronavirus infection, which is why unstable environmental conditions are being formed. Various factors that create threats lead to disruption of the operating cycle of business activities of economic entities. The degree of impact of financial risks on the economic security of organizations is increasing, which requires the development of measures and the adoption of mechanisms aimed at minimizing their impact.

2022 is likely to be just as difficult. In addition to the crisis of the Covid-19 pandemic, new threats are added, related both to the geopolitical situation and to the dynamics in financial markets. Accordingly, a number of different risks appear that negatively affect the activities of enterprises and ensure their financial stability and solvency.

In particular, the problem of increasing financial risks in the domestic space manifests itself in the period of the last year, when, due to the coronavirus pandemic, there is a negative manifestation of various kinds of economic threats that have an impact on the financial stability of a business.

In addition, in the current conditions of the Russian economy, the financial stability of an organization is negatively affected by the following external factors, such as [1]:

1. A high level of market competition between business entities, especially in legacy markets where demand is not increasing, and the volume of production leads to a glut of products and a decrease in their value in the eyes of sales representatives and consumers.
2. Lack of sustainable norms and tools for protecting the rights and interests of entrepreneurs. The private capital of investors is exposed to unnecessary financial risks. There is a problem of corruption in public authorities, tax and customs regulation, which reduces the level of the investment climate within the country's economy.
3. Lack of a full-fledged market model of competition policy in certain sectors of the Russian economy. There are sectors and areas of economic activity where there are companies with the participation of state capital, which is why their competitive positions are much higher, and non-market regulatory mechanisms can be applied to competing private enterprises.

A rather urgent problem of the manifestation of financial risks in modern conditions is the process of their influence on the economic security of enterprises, which forms the following categories of threats [2]:

1. Decreased liquidity of assets and balance sheet of the organization.
2. Loss of solvency in the performance of its obligations to financial counterparties and business partners.
3. Obtaining a financial loss based on the results of the reporting period.
4. Overdue terms of accounts payable and securing their obligations to creditors.
5. Probability of bankruptcy of the organization and liquidation of commercial activities.

As a result, due to the onset of financial risks, a threat is formed to ensure the stability of the enterprise. Possible loss of its solvency and failure to fulfill obligations to counterparties and creditors, which leads to the liquidation of the business

Range of financial risk outcomes:

0 to 0.3 - Low financial risk

From 0.3 to 0.5 - Acceptable financial risk

0.5 to 0.7 - High financial risk

From 0.7 - Critical financial risk

If the range of financial risk results is from 0.5 and higher (i.e., high and critical indicators), then, accordingly, an important condition for the effective management of the financial stability of an enterprise is the use of risk management mechanisms, which are divided into two key groups [3]: risks and self-insurance of risks.

An important issue in assessing financial risks is the use of reliable and relevant information, since the objectivity of the results obtained depends on its quality. Based on the current problems in the analysis and assessment of risks in the finances of Russian companies, there is a need to use intelligent information technologies in automating processes that ensure effective management and assessment of financial risks.

In our opinion, one of the examples of the use of intelligent information technologies in assessing the financial risks of a company is Big Data technology. Big Data technologies are technologies that allow you to process a large amount of unstructured data, systematize them, analyze and identify patterns where the human brain would never notice them [4].

The effectiveness of using this technology in assessing the financial risks of a company is as follows:

- improving the quality of financial risk assessment;
- the speed of detection and response of the risk management system to possible threats of the external environment increases;
- the number of occurrences of threats that affect financial stability is reduced;
- optimization of labor and financial costs in risk management;
- an uninterrupted process of assessing financial risks offline is ensured.

Another example of the use of intelligent information technologies in assessing the financial risks of a company is machine learning.

A characteristic of machine learning in the risk management system is that this method allows the use of artificial intelligence technology, which, thanks to automatic information processing, determines the factors that threaten the company's financial stability. In the future, these factors make it possible to identify errors that lead to the emergence of financial risks. Based on the learned errors, the machine learning technology is improved and next time it performs more efficient automatic information processing [5].

Thus, as a result of the conducted scientific research, it can be concluded that the use of intelligent information technologies contributes to the improvement of the

procedure for assessing the company's financial risks. Thus, conditions are provided for increasing the financial stability of the business.

Литературы:

1. Машкова А.И. Проблемы и пути обеспечения экономической безопасности предприятия // Modern Science. 2020. № 3-1. С. 113-118.
2. Гупало-Хведзевич В.Д. Управление финансовыми рисками и методы их нейтрализации на предприятии // Вестник Науки и Творчества. 2016. №5 (5).
3. Штеле Е.А., Гусева М.А., Руди Л.А. Методика оценки эффективности инвестиционных проектов с учетом рисков // Вестник СибАДИ. – 2016. – № 6(52). – С. 135-140.
4. Митрович С. Рынок «больших данных» и их инструментов: тенденции и перспективы в России // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2018. Т. 9. № 1. С. 74–85.
5. Коротеев М.В. Обзор некоторых современных тенденций в технологии машинного обучения // E-Management. 2018. №1.

УДК 331

ӨҢІРЛІК ЕҢБЕК ӨНІМДІЛІГІН ӨЛШЕУДІҢ ТИІМДІ ҚҰРАЛЫ

Рысбек Р.Д - 1402-10 тобы студенті

Ғылыми жетекші: Бердыбекова А.Л э.ғ.кандидаты аға оқытушы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педогогикалық университеті, Шымкент

Резюме:

В статье показано, что интегральные оценки наиболее точно отображают изменение РПТ, которая является важнейшим элементом развития экономики в целом

Экономикалық дамуды талдау кезінде өлшеу әдістері экономиканың жалпы жағдайын зерттеу және аналитикалық бағалау. Бұл мәселенің шешімі экономикалық дағдарыстарды болжауға, сондай-ақ өсу нүктелерін анықтауға мүмкіндік береді экономика, мемлекеттік басқарудың ұлттық деңгейінде де, аймақтық деңгейде де. Қазірдің өзінде 19 ғасырдың аяғында доктринасы бірнеше біріктіру негізінде салынған экономикалық барометрлер туралы олардың көрсеткіштері негізінде интегралдық өлшемді алуға мүмкіндік беретін кейбір белгілер дене [Нейман-Шпаллар мен Де Фовильдің еңбектерінде болды біріктіру арқылы экономикалық барометрді құру мәселесін көтерді экономиканың әртүрлі салаларын сипаттайтын мысалдар. Табу әдісі алынған экономикалық өмірдегі ауытқулар мен өзгерістердің сандық көрінісі. [1]
Индекс-сандардың атауы. Бұл әдісті пайдалану өткен ғасырдың басында бірқатар әдістемелік мәселелерді шешуге қатысты:

- бақылау объектісін таңдауды қалай негіздеуге болады, ол үшін экономикалық
- аспан барометрі;
- Индекс-сандардың қандай шекараларын таңдау керек;
- жеке элементтерді қандай өлшем бірліктерде қабылдау керек;
- өзгеру үшін экономикалық барометрдің құрамына қандай элементтерді енгізу керек
- байқалмайтын, бірақ бар жасырын мәндегі өзгерістерді анықтау
- біз өлшеуге болатын бірқатар басқа шамаларға әсер ету, оларды мәжбүрлеу
- бірге өзгерту;

- жеке индекс-сандар үшін салыстыру негізін қалай негіздеу керек;
- жеке индекс-сандарды жалпы индекс-сандарға қалай біріктіруге болады және
- олардың салмағын қалай өлшеуге болады.

Алғашқы бес сұрақ зерттеу мақсатына байланысты шешіледі, ал соңғысы
Сұрақ жалпы ғылыми қызығушылық тудырады. Нейман-Шпалларт орташа мәндерді пайдаланды шамалар, маңыздылық коэффициенттерін, яғни салмақтарды қолданудан бас тарту. Кімге Джулин мен Бабсон осындай қорытындыға келді. Бабсон орташа мәнді пайдалануды ұсынды жеке индекс-сандарды жалпылау үшін геометриялық. Джевонс дәлелдеді Жылдан тәуелсіз нәтиже беретін геометриялық орта екенін қағазға түсіреді, жеке индекс-сандарды есептеу үшін негіз ретінде алынады. Сонымен қатар, ол экстремалды ауытқулардың әсерін азайтады (Джевонс, 1866). 1923 жылы Уоррен Персонс «Гарвард барометрін» әзірледі - эко Орташа өлшенген арифметикалық мәнді қолданатын АҚШ номикасы Кеңестік Ресейде дамудың жалпылама көрсеткішін құрудың бастамашысы В.И. Ленин Жетекші Наркомфиннің нарықтық институтының nye M.V. Игнатьев, Н.С. Четвериков, А.Л. Вайнштейн және басқалары сипаттайтын жинақталған индекс техникасын әзірледі. [2]
Қазіргі ғылыми тәжірибеде интегралдық көрсеткішті құру әртүрлі әдістер қолданылады: сараптамалық әдістер, үлгіні тану әдістері, кластерлік талдау, факторлық және компоненттік талдау әдістері, балл қою. Аймақтық еңбек өнімділігін (РПТ) зерттеу жағдайында сонымен қатар таксиметриялық (Бурцева, 2020) және индекс (Смирнова, Постнова,2020) әдістері.
Бұл жұмыста еңбек өнімділігін өлшеу үшін оны пайдалану ұсынылады құрастыру кезінде біріктірілген интегралдық индекстерді құру математикалық және статистикалық әдістер кешенін пайдалануға негізделген тәсіл.
Әрбір интегралдық көрсеткішті құру процесі мыналарды қамтиды: таңдау және бағалау мәліметтер, мәліметтерді өңдеу, жинақтау. Бұл ретте көрсеткіштерді таңдау және бағалау теориялық және практикалық критерийлерге негізделген.
Теориялық критерийлер: қосу үшін экономикалық негіздеменің болуы
бір немесе басқа көрсеткіш; зерттелетін экономикалық сипаттаманың жеткілікті тереңдігі процесс; өңірлік жағдайларға көрсеткіштердің максималды сәйкестігі
Тәжірибелік критерийлер: көрсеткіштің жариялану жиілігі (жалпы жылдық деректер оқу мерзімі); мәліметтерді жинаудың уақтылығы мен жүйелілігі; жан-жақтылық аймақтар (кемінде 80%); деректер тұрақтылығы (қайта қараудың ең аз қаупі немесе болашақта деректерді ауыстыру).[3]
Қортындылай айтсақ барлық көрсеткіштер арасындағы байланысты көрсететіндіктен көрсеткіштер, алынған мәндер әрбір жеке көрсеткіштің үлесін сипаттайды
RPT интегралдық индексінің жалпы мәнінде zator. Жеке көрсеткіштерді таразылау әр жылдың көрсеткіштері бойынша біз динамиканың толық бейнесін аламыз

RPT. Жеке көрсеткіштердің салмақтарын анықтау үшін қолданылатын әдістеменің негіздемесі RPT операторлары [18] берілген (Райская, Сергиенко, Френкель, 1997).

Әдебиеттер

1. Смирнова Е.А., Постнова М.В. Еңбек өнімділігін интегралды бағалау // Разан мемлекеттік аграрлық университетінің хабаршысы. - 2020 ж. - No 1 (57). - в. 123-128. – doi: 10.12737/2073-0462-2020-123-129.
2. Райская Н., Сергиенко Я., Френкель А. Инфляциялық процестерді зерттеу. өтпелі экономиканың шарттары // Экономика сұрақтары. - 1997. - No 10. - б. 41-51.
3. Абдрахманова Г.И., Вишневский К.О., Гохберг Л.М. Сандық көрсеткіштер экономика: 2019. / Статистикалық жинақ. - М.: NRU HSE, 2019. - 248 б.

УДК: 339

НЕЙРОМАРКЕТИНГ: ВЛИЯНИЕ НА ПОДСОЗНАНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЯ

Выполнила: Нурметова Л.Ш.- студентка группы 170290

Научный руководитель: Бердыбекова А.Л. – к.э.н., старший преподаватель

Южно- Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

Түйін

Қазіргі әлемде дамыған экономикалық елдердің әрбір ірі компаниясы өзінің нейромаркетингтік зерттеулерін жүргізуге тырысады. Осылайша, менің ойымша, бұл зерттеу тақырыбы әсіресе өзекті. Нейромаркетинг ұсынатын құралдарды дұрыс қолдана отырып, таңқаларлық нәтижелерге қол жеткізуге болады, оның ішінде жоғары сатылым деңгейіне, тұтынушылардың қызығушылығы мен адалдығына қол жеткізуге болады.

Нейромаркетинг собрал все методы воздействия на людей, дабы побудить их покупать еще больше. Эйл Смидс в 2002 году совместил два слова: нейробиология и маркетинг. Данный термин обрисовывает прибыльное внедрение открытий нейробиологии. При помощи исследования мозга стояла задачка изучить покупателя и увеличить реализацию товаров.

Приведем пример: если вы прогуливались по популярным магазинам, то, наверное, отмечали, как в одном — уютно и хорошо, а в ином — обыденные продукты смотрелись непрезентабельно, и возникало желание поскорее удалиться.

На витрине фрукты смотрятся вкусными и сочными, но дома, вы видите, собственно, что они твердые и невкусные.

Бывало ли, что вы заходили в популярный магазин одежды и взамен одной рубашки уносили еще и брюки с футболкой? Но ведь вы совсем не планировали их брать.

Нейромаркетинг использует глубокое понимание мозговой активности. Для изучения привлекаются физики, химики, арифметики, чтобы изучить влияние разных эффектов на мозг, собрать как можно больше информации и получить то, что действительно работает.

Еще в прошлом веке Эрнст Дитчер внес предложение бренду Betty Crocker перестать добавлять яичный порошок в консистенции для пирога. И это

действительно сработало: домохозяйки во время готовки сами клали яйцо. Это придавало им больше уверенности, ведь они думали, что результат зависит от них. Женщины стали больше верить продукту, и бренд добился значимого успеха.

Онлайн-бутик Rue La La играет по иным правилам. На его веб-сайте отражается время до закрытия магазина, а сам он открывается несколько раз в неделю. На платформе творится ажиотаж: клиенты сметают всю обувь, которую выставляют на витрину. В чем секрет? В дефиците. Под каждым товаром надпись «Остались последние», алый таймер вверху, бесплатная доставка и большая скидка. У покупателя зажигается тревожный сигнал: всего одна, только здесь, да еще и по скидке, когда можно еще будет приобрести — непонятно, придется дожидаться, а может и вообще не будет. Подсознание срабатывает быстрее, чем мозг успевает проанализировать необходимость покупки. Шопинг идет безотчетно. [1]

Цвета в нейромаркетинге

Продукт с удачно выбранным цветом продается всегда. Цвет играет роль при оформлении интернет-магазина: кнопки, шрифты, рамки, изображения, фон. Его делают уместным так, чтобы он не конфликтовал с окружающими оттенками. Обычно ассоциация с брендом приходит без упоминания наименования или же логотипа. Это работа цвета.

Приблизительно ¼ мозга обрабатывает визуальную информацию. Изучения демонстрируют, что покупатели дают оценку окружающей среде, товару или другому человеку в течение 90 секунд после первого взгляда, и 62-90% этого анализа — только о цвете.

Как манипулируют с помощью звуков

Изучения работы мозга показывают, что, когда покупатель прослушивает музыку и считает ее приятной, в организме вырабатывается гормон, повышающий склонность к приобретению.

В магазинах чаще всего включают активную известную музыку, чтобы покупатели быстрее ходили между прилавками, приближаясь к кассе, чтобы оплатить товар.

Воздействие на вкус

Труднее всего воплотить в нейромаркетинге влияние на вкус. Это связано с разными предпочтениями. Где с этим можно столкнуться: супермаркеты, в которых проводятся бесплатные дегустации.

Аромамаркетинг

У аромата есть супер-способность вызвать чувственный отклик, и когда он применяется верно, то есть возможность поднять настроение и сделать клиента счастливым. Изучения показывают до 40% улучшения настроения при воздействии приятного запаха. Люди расположены расходовать больше времени там, где они испытывают себя хорошо. Запахи задерживают их.

Влияние на осязание

Наша кожа дает важную информацию для обдуманного принятия решения. Магазины Apple являются отличным примером сенсорного

маркетинга, разрешая покупателям применять, чувствовать и пробовать технику. Покупатель собственными руками оценивает качество и работоспособность техники, что упрощает процесс приобретения и увеличивает доверие к бренду.

Воздействие через свет

Свет — так же двигатель продаж. На покупателя влияет интенсивность и оттенок освещения. Теплый свет применяют, чтобы выделить теплые оттенки, например, в булочной. Холодные таким же образом подчеркивают холодные. И освещение в первом и во втором случаях отличается. При ярком комфортном свете возрастает яркость предметов, а клиент пребывает в хорошем настроении, в несильной возбужденности. Это применяется в магазинах детской одежды или же игрушек, где очень важно передать атмосферу веселья и праздника. А достигается это методом яркой освещенности.

Каждый предприниматель ищет свой идеальный вариант и придерживается его, зная, как сильно это проецируется на продажи и на возвращение покупателей.

Таким образом, нейромаркетинг — мощнейший инструмент в рекламе, влияющий на все ощущения человека: на зрение, вкус, обоняние, слух, осязание. При помощи открытий нейробиологии и медицинских препаратов ученые занимаются сбором информацию о желаниях и реакциях людей на продукт или его дизайнерские составляющие. С учетом приобретенных сведений изготовители меняют продукт, при этом делая его еще более привлекательным. Далее он отправляется в магазин со специально атмосферой для покупателя: приятные запахи, оттенки цвета, хорошее освещение, приятная музыка. Все сделано с задачей овладеть чувствами, которые отреагируют гораздо быстрее, чем наше сознание. Вторжение в личное пространство с задачей получения информации для больших продаж не внушает доверия, но может помочь сделать лучше товар.

Литературы:

1. Lee N., Broderick A. J., Chamberlain L. What is ‘neuromarketing’? A discussion and agenda for future research //International Journal of Psychophysiology. — 2007.
2. Morin C. Neuromarketing: the new science of consumer behavior //Society. — 2011.
3. Ariely D., Berns G. S. Neuromarketing: the hope and hype of neuroimaging in business // Nature Reviews Neuroscience.
4. Krugman H. E. Brain wave measures of media involvement //Journal of Advertising Research.
5. Льюис Д. Нейромаркетинг в действии. Как проникнуть в мозг покупателя: Манн, Иванов и Фербер; М. 2015

ӘОЖ 338

ТРАНСҰЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ ЭКОНОМИКАДАҒЫ АЛАТЫН ОРНЫ

Мыңбосын Н.Қ.-1703-20 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Бердыбекова А.Л. -э.ғ.к., аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В этой статье мы узнаем, что такое транснациональные корпорации и вклад мировых и казахстанских транснациональных корпораций в экономику

Трансұлттық корпорация дегеніміз не? Қандай жаһандық ірі корпорацияларды білесіз? Шетелдік компаниялардың еліміздегі филиалдары жайында…

Трансұлттық корпорация – ТҰК, бірнеше елдердегі өндірістік бөлімшелерге иелік ететін компания, яғни корпорация. Басқа дереккөздер бойынша трансұлттық компанияның анықтамасы келесідей: халықаралық бизнесі маңызды компания; шетелдік активтері олардың жалпы көлемінің шамамен 25-30%-ын құрайтын және екі немесе одан да көп елдерде филиалдары бар компания[1].

Трансұлттық корпорациялардың алғашқы прототиптері Жаңа дүниенің отаршылдық дамуы басталған XVI-XVII ғасырларда пайда болды. Алғаш 1600 жылы Үндістанның байлығын «игерту» мақсатында құрылған және 1858 жылға дейін жұмыс істеген Британдық Ост-Үнді компаниясы болды. Аталған компанияның негізін салушылар арасында тек ағылшын көпестері ғана емес, голланд көпестері мен неміс банкирлері де болды. 20 ғасырға дейін мұндай отаршылдық компаниялар өндірісті ұйымдастырумен айналыспай тек саудамен ғана айналысқандықтан, капиталистік экономикада шешуші рөл атқарған жоқ. Олар 19 ғасырдың аяғында пайда болған «нақты» ТҰК-ның ізашарлары ғана болып саналды. Бұл кезде еркін бәсекелестік ірі монополиялық фирмалардың белсенді дамуымен ауыстырылып, олар капиталды жаппай экспорттауды жүзеге асыра бастады. Екі жылдан кейін 1602 жылы Голланд Ост-Индия компаниясы құрылды. Жетекші ғалымдардың пікірінше, бұл жер бетіндегі алғашқы квазимемлекеттік өкілеттіктерге ие ең ірі халықаралық акционерлік корпорация болды. Сонымен қатар соғыс жүргізуге, саяси дауларға қатысуға, монеталарды соғуға, колониялар құруға қауқары жетті.Бастапқыда ТҰК-ның ең ірі салалық тобы шикізат компаниялары болды. 1973 жылғы мұнай дағдарысы мұнай трансұлттық корпорацияларының рөлінің күрт өсуіне әкелді, бірақ 1980-ші жылдары «мұнай аштығының» әлсіреуімен олардың ықпалы төмендеді, автомобиль және электр трансұлттық корпорациялары үлкен мәнге ие болды. Ғылыми-техникалық революцияның дамуымен жоғары технологиялық қызмет көрсету секторының фирмалары бірінші орынға шыға бастады. ТҰК әлемдік өнеркәсіп өндірісінің шамамен 50%-ын береді. ТҰК әлемдік сауданың 70%-дан астамын құрайды және бұл сауданың 40%-ы ТҰК ішінде жүзеге асады, яғни олар нарықтық бағамен емес, нарықтық қысымсыз бас корпорацияның ұзақ мерзімді саясаты бойынша қалыптасатын трансферттік бағалар деп аталатын бағамен жүзеге асады. ТҰК кейбір елдердің бюджеттерінен асып түсетін өте

үлкен бюджеттерге ие. Әлемдегі ең ірі 100 экономиканың 52-сі трансұлттық корпорациялар, қалғандары мемлекеттер. Олардың аймақтарда үлкен ықпалы бар, өйткені олардың қаржылық ресурстары өте кең, қоғаммен тығыз байланыста.Трансұлттық корпорациялардың негізгі бөлігі АҚШ та, Еуропалық Одақ елдерінде және Жапонияда тіркелген. ТҰК-ны Қазақстан экономикасына белсенді түрде енгізу ел басшылығы шетелдік инвесторларды – ірі трансұлттық корпорацияларды тартуға басты назар аударған 1994-1997 жылдары басталды. Еліміздің басты артықшылығы теңізге шыға алмайтынымызға қарамастан, біз Қытай, Ресей сияқты ірі нарықтармен шектесетініміз. Біз Қытай мен Еуропа арасындағы «Жібек жолында» тұрмыз. Мемлекетіміз табиғи ресурстарға бай, ал бұл дегеніміз Қазақстанның ТҰК үшін құндылығы ең алдымен шикізат өндірумен байланысты.Әлемдік экономикада ТҰК қызмет етуінің оң жақтарымен қатар, олар жұмыс істейтін елдердің де, олар орналасқан елдердің де экономикасына кері әсері бар екенін атап өткен жөн. Трансұлттық корпорациялардың қабылдаушы елдердің экономикасына олардың ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін ықпалының келесі негізгі жағымсыз белгілерін атап өту қажет:

- халықаралық еңбек бөлінісінің жүйесіндегі келешегі жоқ бағыттарды қабылдаушы елдегі компанияларға таңу мүмкіндігі, қабылдаушы елдің ескірген және экологиялық қауіпті технологиялардың қоқыс алаңына айналу қаупі;

- шетелдік фирмалардың өнеркәсіптік өндірістің ең дамыған және перспективалық сегменттерін және қабылдаушы елдің ғылыми құрылымдарын басып алуы, ұлттық бизнестің ығыстырылуы;

– инвестициялық және өндірістік процестерді дамытудағы тәуекелдердің артуы;

– ТҰК ішкі бағаларды қолдану есебінен мемлекеттік бюджет кірісінің төмендеуі[2].Жаһандық корпоративтік салық ел қазынасын толтыра ма? Ағымдағы жылдың қазан айында Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы оған мүше елдер табысы 750 миллион еуроны құрайтын фирмалар үшін 15 пайыздық ең төменгі корпоративтік салықты жаһандық енгізу туралы келісімге келгенін хабарлады. Біз штаб-пәтері орналасқан елдерден салықтың бір бөлігін төлеуді олар жұмыс істеп, пайда тауып жатқан мемлекеттерге аудару туралы айтып отырмыз. Бұл салықты енгізу Қазақстан бюджетінің кіріс бөлігіне қандай әсер етеді... ҰЭМ бұл шара бірінші кезекте ірі трансұлттық корпорациялар негізгі қызметін жүзеге асыратын және олар тіркелген елдердің кірістеріне әсер етеді деп санайды. Қазіргі уақытта Қазақстанда корпоративтік табыс салығының мөлшерлемесі 20% деңгейінде белгіленген. Яғни, ол әлемдік ең төменгі корпоративтік салықтан жоғары. Сонымен қатар, G20 келісімдері тіркелген жеріне қарамастан белгілі бір елде тапқан табыстан салық төлеуді қарастырады. Қазақстанда шетелдік компаниялар табыс алған кезде төлем көзінен корпоративтік табыс салығы салынады. Яғни, Қазақстанда тапқан табыс қазірдің өзінде ұсталған салықтар бойынша қарастырылған[3]. Отандық ТҰК ретінде тілге тиек етіп «Қазхром» ТҰК» АҚ-ын айтуға болады. «Қазхром» тау-кен металлургиялық трансұлттық компаниясы болып табылады. 1995 жылы

іргетасы қаланған және бас штабы Ақтөбе қаласында орналасқан. Қазіргі уақытта әлемдегі алпауыт хром шикізаты мен ферроқорытпа өндірушілердің бірі болып табылады. 2017 жылы компания Қазақстанның ірі жекеменшік корпорацияларының рейтингінде бірінші орынды иеленді. 2006 жылдың желтоқсан айынан бастап «Қазхром» табиғи ресурстарды өндірумен және өңдеумен айналысатын көпсалалы компания Eurasian Resources Group (ERG) құрамына кіреді. 2019 жылы «Қазхром» БҰҰ Жаһандық шартына қосылып, оның 10 қағидатын, оның ішінде экологиялық жауапкершілікті таратуға бастамашылық ету және экологиялық таза технологияларды дамыту мен таратуды ынталандыру міндетін қолдады. «Қазхром» 2030 жылға қарай өзінің инфрақұрылымы мен қызметін тұрақты даму қағидаттарына сәйкес, ресурстарды жоғары тиімділікпен және таза және экологиялық таза технологиялар мен өндірістік процестерді көбірек енгізу арқылы жаңғыртуды міндеттеді.

Қорытынды ойды президент Қасым-Жомарт Кемелұлының Қазақстанның халқына Жолдауында баяндалған экономикалық түйінмен : “Экономикамызға тікелей инвестиция тарту ісін жалғастырудың жаңа тәсілі ретінде Стратегиялық инвестициялық келісім ұғымы енгізілді. Квазимемлекеттік секторды оңтайландыру үшін нақты шараларды қолға алдық. «Бәйтерек» және «ҚазАгро» холдингтерін біріктірдік. Еншілес компаниялар екі есе азайды, олардың штат санын бір жарым есе қысқарттық. Жаңа, қуатты даму институтын құрдық” - аяқтаймыз[4].

Әдебиеттер:

1. Экономика транснациональной компании: Учеб. пособие для вузов / А. И. Михайлушкин, П. Д. Шимко. — М.: Высш. шк., 2005. С. 24.
2. Градобитова Л.Д., Исаченко Т.М. Транснациональные корпорации в современных международных экономических отношениях. М., «Анкил», 2002.
3. https://inbusiness.kz
4. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы/ Пандемиядан кейінгі кезеңдегі экономикалық даму.

УДК 336

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАРЖЫ ЖӘНЕ НЕСИЕ ЖҮЙЕЛЕРІ

Акилова Д.Т. - 1702-70 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Бердыбекова А.Л.-э.ғ.к
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,Шымкент

Резюме

В этой статье рассматривается, что такое финансовая система и кредитная система. Финансовая система — форма организации денежных отношений между всеми субъектами воспроизводимого процесса по распределению и перераспределению совокупного общественного продукта. Кредитная система — совокупность кредитных отношений, существующих в стране, форм и методов кредитования, банков или других кредитных учреждений, организующих и осуществляющих такого рода отношения.

Қаржы жүйесі - белгілі бір қоғамдық-экономикалық формация шеңберінде өмір сүретін қаржы мекемелерінің жиынтығы; тар мағынада алғанда — мемлекеттің қаржы мекемелері жүйесі, яғни өзара байланысты

салалар (кәсіпорын, сақтандыру қаржысы мен мемлекеттік қаржы) мен буындардың (қаржы мекемелерінің, салық жүйесінің құрылымдық бөлімшелері, т.б.) жиынтығы. Әрбір ірі салалардың ішінде буындар болады, оның үстіне қаржы қатынастары субъект қызметінін сипатына қарай топтастырылады.

Қазақстан Республикасынын қаржы жүйесі бюджет жүйесінен, бюджеттен тыс қорлардан, түрлі меншік нысанындағы кәсіпорындардың қаржысынан, қаржы институттарынан (қаржы қызметін жүзеге асырушы, реттеуші ұйымдар, мекемелер, қаржы министрлігі, қазынашылық, ұлттық банк, салық инспекциясы, салық полициясы (қаржы полициясы), кор валюта биржалары, қаржы-несие мекемелері) және қаржы үдерістерінің барысына қажетті шарттар жасайтын қаржы құралдары тұрады. Қаржы жүйесінің тұрақтылығы мен орнықты дамуы ұлттық экономика дамуының қажетті шарты болып табылады.[1]

Қазіргі несие жүйесі ұзақ тарихи дамудың нәтижесі және ол рыноктық экономиканың талаптарына сай өзгеріп отырады. Егер институционалдық жағынан қарасақ несие жүйесі валюта – қаржы мекемелерінің кешені, оны мемлекет экономиканы реттеп атқару үшін белсенді пайдаланады. Несие жүйесі қоғамдық ұдайы өндірістің барлық механизмін қамтып, өндірістің шоғырлануы мен капиталдық орталықтануын күшейтіп, бос ақша қаржыларын елдің экономикасына қолдануға септігін тигізеді.

Батыс елдеріндегі бүгінгі несие жүйесі мынадай маңызды процестердің әсерімен қалыптасты: банк капиталының шоғырлануы мен орталықтануы, несие – финанс жүйелерінің мамандануы мен кредит жүйесінің функционалдық құрылымы күрделенуі, банк және өнеркәсіп монополиясының қосылуы мен бірігуі, банктік істердің интернационалдануы, трансұлттық банктер мен финанс топтарының пайда болуына әкеледі.

Қазіргі кредиттік жүйеде мынадай негізгі үш буын бар: орталық банк, коммерциялық банк, маманданған несие финанс институттары.

Кредиттік жүйеде жетекшілік орынды банк атқарады, ол капитализмінң бастапқы сатысында XYIII – XIX ғасырларда коммерциялық банктерден бөлініп шықты. Тек орталық банкке ғана мемлекет ақша шығаруға ерекше монополдік құқық берді. Көптеген орталық банктер бірден мемлекет институттар болып құрылды, басқалары екінші дүниежүзілік соғыстан кейін мемлекет иелігіне айналды. Бірқатары осы күнге дейін аралас мемлекеттік жеке меншік негізінде жұмыс істейді. Мысалы: АҚШ – тың федералдық – резервтік жүйесі бұрынғы КСРО – да орталық банк – КСРО Мемлекеттік банкі болды. Қазақстанда қазір Ұлттық банк осындай рөл атқарады.

Орталық банктер көптеген қызметтер атқарады, солардың ішіндегі бастылары:

- банкнот эмиссиясы
- мемлекеттік алтын – валюта резервін сақтау
- басқа несие беретін мекемелердің резервтік қорларын сақтау
- экономиканы ақша – несие арқылы реттеу

- коммерциялық банктерде несие беру және мемлкеттік мекемелерге кассалық қызмет көрсету
- есепшот жүргізу және ақша аудару операциялары
- несие беретін мекемелердің қызметіне бақылау жасау.

Есептеулер бойынша ең жоғары көрсеткіш «Fortebank» АҚ-на тиесілі. Рейтинг бойынша екінші орында — «Қазақстанның Халық Банкі» АҚ2016 жылы үшінші орында — сенімділік тұрғысынан «Kaspi bank».Банктердің экономиканы кредиттеу көлемі бір айда 1,9%-ға ұлғайып, 2021 жылғы шілденің соңында 16 016,5 млрд теңге болды (жылдық көрсеткіш бойынша 15% болды). Заңды тұлғаларға кредиттер көлемі бір айда 7 151,7 млрд теңгеге дейін 0,2%-ға төмендеді, жеке тұлғаларға кредиттер көлемі 8 864,7 млрд теңгеге дейін 3,7%-ға ұлғайды. Ұлттық валютадағы кредиттер көлемі бір айда 14 107,2 млрд теңгеге дейін 2,3%-ға ұлғайды. Олардың құрылымында заңды тұлғаларға кредиттер шамамен өзгерген жоқ, жеке тұлғаларға кредиттер 3,7%-ға өсті. Шетел валютасындағы кредиттер көлемі 1 909,3 млрд теңгеге дейін 1,0%-ға азайды. Олардың құрылымында заңды тұлғаларға кредиттер 0,9%-ға, жеке тұлғаларға кредиттер 7,5%-ға төмендеді. 2021 жылғы шілденің соңында теңгемен кредиттердің үлес салмағы 88,1% (2020 жылғы желтоқсанда – 87,0%) болды. Ұзақ мерзімді кредиттердің көлемі бір айда 13 737,7 млрд теңгеге дейін 2,1%-ға, қысқа мерзімді кредиттердің көлемі 2 278,7 млрд теңгеге дейін 0,7%-ға ұлғайды. Шағын кәсіпкерлік субъектілерін кредиттеу 2021 жылғы шілдеде 2 837,3 млрд теңгеге дейін 4,1%-ға (корпоративтік сектор кредиттерінің жалпы көлемінен 39,7%) ұлғайды. Корпоративтік сектордың салалары бойынша бөлуде банктердің экономикаға берген кредиттерінің неғұрлым елеулі сомасы өнеркәсіп (корпоративтік сектордың жалпы көлеміндегі үлесі – 31,5%), сауда (21,3%), құрылыс (7,2%) және көлік (5,7%) сияқты салаларға тиесілі. 2021 жылғы шілдеде банктік емес заңды тұлғаларға ұлттық валютамен берілген кредиттер бойынша орташа алынған сыйақы мөлшерлемесі 11,6% (2020 жылғы шілдеде – 12,0%), жеке тұлғаларға - 18,2% (16,7%) болды.

Қаржылық қатынастар сфераларының әрқайсысының ішінде буындар бөлінеді оның үстіне қаржылық қатынастарды топтастырып, мақсатты ақшалай қорлардың құрамы мен арналымына белгілі бір әсер ететін субъект қызметінің сипатына қарай жүргізіледі. Бұл белгі кәсіпорындар мен ұйымдар қаржысы сферасында мынадай буындары белуге мүмкіндік береді: коммерциялық кәсіпорындар мен ұйымдардың қаржысы; коммерциялық емес ұйымдардың қаржысы. [2]

Қаржы жүйесінің әр буыны өз кезегінде буыншаларға (ондағы қаржының өзара байланысының ішкі құрылымына сәйкес) бөлінеді. Мәселен, салалық бағыныштылығына қарай коммерциялық негізде жұмыс істейтін кәсіпорындар (ұйымдар) қаржысының құрамына өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, сауда, көлік, құрылыс және т.б. кәсіпорындарының қаржылары, ал меншік нысанына қарай - мемлекеттік, кооперативтік, акционерлік, жекеше және басқа кәсіпорындардың қаржылары болып мүшеленеді.

Сонымен қорытындылай келе, қаржылық қатынастарды ұйымдастырудың нысандары мен олардың сыртқы көрінісі әр түрлі болады. Бұл мағынада қаржы құрамы туралы айтуға болады. Қаржылық қатынастардың сфералары мен буындары өзара тығыз байланыста болады және елдің біртұтас қаржы жүйесінің құрамын құрайды.

Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауында, біз ақша-несие саясатына деген сенімді арттыруға тиіспіз. Сол себепті Ұлттық банктің құрамынан Ақша-несие саясаты комитетін құру туралы шешім қабылданды.

Әдебиеттер:

1.Қаржы-экономика сөздігі. — Алматы: ҚР Білім және ғылым министрлігінің Экономика институты, «Зияткер» ЖШС, 2007. ISBN 978-601-215-003-2

2. Құлпыбаев С., ЫнтыкбаеваС.Ж., Мельников В.Д. Қаржы: Оқулық / - Алматы. Экономика, 2010- 522 бет ISBN 978-601-225-169-2

УДК 80

DEVELOPING MEANINGFUL READING IN ENGLISH LESSONS

Убаева Г.Х. – студентка группы М 1703-81

Научный руководитель: Абрамова Г.И. - к.ф.н., доцент

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

Түйін

Жыл сайын мәтіндік ақпарат көлемі артып келеді. Бұл факт бізді қабылдаудың, ақпаратты өңдеудің жаңа тәсілдерін, оқуға үйретудің жаңа тәсілдерін іздеуге мәжбүр етеді. Бүгінгі таңда мектепте мәтінмен жұмыс істегенде ақпаратты жылдам қабылдауға дайындыққа баса назар аудару керек. Ақпаратты өз бетінше меңгеріп, жинақтай білу жеткіліксіз, ұжымдық білім негізінде шешімдер дайындалып, қабылданған кезде ақпаратпен жұмыс істеудің мұндай технологиясын үйрену керек.

Observations of modern students suggest that many students do not like to read even in their native language. But the ability to read thoughtfully and understand the content of the proposed texts contributes to the comprehensive holistic development of a person, the formation of the spiritual world of man, creating conditions for the formation of his need for continuous improvement. According to many researchers, reading in a foreign language as a type of speech activity and as a mediated form of communication, is the most necessary way of intellectual development for most people. Students need to master reading at such a level that it can be the basis for improving other speech activities such as writing and speaking. And in practice we are facing a burning question, what methods and techniques without compulsion to introduce students to reading in a foreign language, how to make reading lessons interesting and entertaining.

The problem of understanding the meaning of the text is especially significant nowadays when many students who grew up in the modern computer world are not able to understand not only the essence of a classical literary text, but also to correctly grasp and reproduce the wording of the task for the text. Therefore, it is very important to achieve the following components of reading a text:

a) performance, i.e. the pupil's readiness to absorb information from the text; b) the teenager's ability to reflect on what he or she has read and to give his or her own

evaluation of the text. It is the ability to process textual information in a meaningful way that guarantees effective socialisation these days.

The reading process consists of three phases. The first is the perception of the text, the discovery of its content and meaning, a kind of deciphering, when individual words, phrases, sentences add up to the overall content. In this case, reading involves: looking through, establishing the meaning of words, finding correspondences, and recognizing facts. The second is the extraction of meaning, the explanation of the facts found through the use of existing knowledge, the interpretation of the text. This involves ordering and classifying, explaining and summarising, distinguishing, comparing and contrasting, grouping, analysing and summarising, relating to one's own experience, reflecting on context and conclusions. The third is the creation of one's own new meaning, that is, the appropriation of the new knowledge gained as one's own as a result of reflection

In scientific literature, "meaning reading strategies" are understood as different combinations of techniques that students use to perceive graphically designed textual information and process it into personal and meaningful attitudes in accordance with the communicative and cognitive task.

When working with any text, there are three main stages: pre-textual, textual and post-textual. There are certain techniques and strategies for working at each stage of reading.

Stage 1. Work with text before reading.

The main task in the first stage is to be able to motivate students to read the text. The goal is to be able to develop students' ability to guess or predict the content of a text by its title, the name of the author, the illustration of the text. One important rule should be remembered: all preparatory work on a text must not touch its main content, otherwise students will get bored reading it because they will not find anything new in it.

Stage 2. Work with the text while reading.

The aim of the textual stage is to understand and evaluate the text. The main task in this stage is considered to be to ensure full comprehension of the text. This is the comprehension stage where students become familiar with the text. This stage includes tasks that students perform while reading the text. This is where communicative reading skills are developed.

Stage 3. Work with the text after reading.

The aim of this stage is to understand the correspondence or difference between one's initial understanding and that of the author. The way in which the student has understood the meaning of the text. The main objective here is considered to be the full understanding of this text. This stage should be called reflection. Here our task is to teach children to make full monological and dialogical statements, that is, to be able to express their thought or dialogue clearly and competently. At this stage we need to use the text content to develop the pupils' ability to express their thoughts both orally and in writing.

Strategies for meaningful reading include those aimed at developing students' critical thinking. Critical thinking refers to a system of judgement that is used to

analyse things and events and draw valid conclusions, allowing for informed judgements, interpretations and the correct application of findings to situations and problems. There are situations where one has to adjust one's own beliefs or even abandon them if they contradict new knowledge

One of the methods is the "Six Hats. The Six Hats strategy involves six different types of thinking. Each coloured hat indicates a role, a certain type of thinking and activity. The white hat is impartial facts, information. Wearing the white hat, students state facts, figures without any emotion or subjective evaluations.

The yellow hat represents positive, positive thinking. Pupils in this group identify only positive sides to their arguments. The black hat represents disadvantages.

Wearing a hat of this colour, pupils identify contradictions, shortcomings and their reasons, naming only negative traits. Red hat - emotions. When wearing the red hat, the pupils in the group name the emotions that arose in connection with the subject under study, specify what they are associated with, how the emotions change, and identify the link between the changes in the emotional state and the phenomena in question. The green hat represents creativity and the blossoming of new ideas, the search for new facets in the material being studied. Wearing the green hat, the students present their project, their idea to the rest of the groups. They suggest things which could be improved. The blue hat is about organisation and management. It is reflection, looking for generalisable parallels, general conclusions. When putting on the blue hat, the students in the group summarise and analyse the information received and evaluate the work of each creative group in terms of the goal set for the group. The hat is very easy to put on and take off. It is always important, in all situations, to be able to apply all the resources of one's thinking, to be able to change the type of thinking and activity depending on the task at hand.

Critical thinking techniques, as well as strategies for developing meaningful reading, aim to develop a thoughtful reader who analyses, compares, contrasts and evaluates familiar and new information.

Given the peculiarities of today's pace of life, it is clear that access to information and the ability to process it effectively is one of the main criteria for success. Today, as a teacher, I see it as one of my main tasks to teach students how to find and use information competently. It is important to be able to learn and relearn quickly at any age, to develop one's potential and to expand one's existing abilities.

Литература:

1. Vasilieva L.S. How to teach children to read correctly. - Saratov: Lyceum, 2005.

2. Salnikova T. P. Methodology of teaching reading - M.: TC Sphere. 2001

3. Smetannikova N.N. Teaching Reading Strategies in Grades 5 - 9: How to Implement the FSES. Teacher's Guide / N. N. Smetannikova. - Moscow: Balass, 2011.

4. Smetannikova N.N. Strategic approach to teaching reading. - Moscow: School Library, 2005. – 512 p.

5. Galskova N. D. Theory of teaching foreign languages. M.: Academia, 2004. –333 p.

6. Rogova G.V. Methodology of Teaching English Language Moscow: Prosveshcheniye, – 285 p.

ӘОЖ 336

АҚША-ЭКОНОМИКА САЛАСЫНЫҢ БІР БӨЛШЕГІ

Жұлдызбек А.М.-1703-20 тобының студенті
Ғылыми жетекші:Бердыбекова А.Л.- э.ғ.к., аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В этой статье мы разберемся, что такое деньги и насколько они важны в нашей жизни,знаем функции, свойства и пользу денег.

Ақша-экономика саласының бір бөлшегі.Ақша дегеніміз не? Ақша-бүкіл тауарларға айырбастауға мүмкіндігі бар қағаз не тиын түріндегі тауар болып саналады.Сонау ақша тарихын талқыласақ,әр елдің ақшаларына ұлы ғалым,қоғам қайреткерлері мен тұлғалар суреті басылып шығарылған.1993 жылғы 15 қараша-еліміздің ұлттық валюта күні болып жарияланды.ҚР-да ақша өндеп шығару көп өзгеріске ұшарады.Осы уақытқа дейін Қазақстан ақшасының төрт топтамасы басылып шыққан.Ұлыбритания елінде ең алғашқы ақшамыз басылып шыққан-ды.Тұңғыш ақшамыздың топтамасында «Портреттік серия» жүзеге асырылды.Алаш ұлтымыздың тұлғалары(Шоқан Уалиханов,Әл-Фараби, т.б)бейнеленді.Екінші топтамасында ұлтымыздың ақшасы Қазақстанда басылымға енді. «Әл-Фараби»деп аталған бұл топтама көпке шыдамады.

Яғни,сапасы жарамай тез бүгілгіш,жыртылғыш болды.Ал,үшінші топтама еліміздің көркі болған Бәйтерек көрінісімен 2006 жылы басылды.Дизайнерлер Алаш ұлтының тарих-тағдырымен қоса,сәулет өнері мен елбасымыздың алақанын бейнелеп,жарыққа шығарды.Төртінші топтама 2011 жылы басылып,қазіргі күнге дейін қолданыста жүр[1].

Ақшаның қызметтері қандай жағдайға байланысты бөлінеді? Ақшаның қызметтері:айналым құралы-ақша кез-келген жағдайда айналым үстінде болуы шарт.Себебі адамдар,белгілі иеліктер,сонымен қатар мемлекетте ақшаны айналымға бермей сақтаған жағдайда елде көтеріліс болатыны ақиқат.Ол айналымда болғанда өседі яки,сатып алу және сату жоғары деңгейге көтеріледі.

Құн өлшемі-тауармен өте тығыз ақша үнемі оның құнын өлшейді.Мысалы,он сағыз жүз теңге болса,саудада біз салыстыра отырып сағызды ауыстырып,айырбасты орнатуымыз керек.

Төлем құралы-қоғамда еш ауыртпашылықсыз қызмет көрсетуді, сатылымдағы кез-келген тауарды өз қажетіне алуы.Бұл дегенміз,барлығын ақшамен өтеп,төлеу.

Қорға жинақтау құралы-жинақтау арқылы ақшаны өсіріп,көбейту.Банкетер арқылы ақшаны сақтап,жинақтау.Немесе белгілі бір пайызбен қосып алу қызметі(депозит)бойынша көбейтіп ақшаны алу.

Қазақстан Республикасының статистикасы бойынша ең төменгі жалақы 60 мың теңге көлемін құрауды атап өтті. Шағын бизнестің жалпы салмағы бойынша 34%-дан 25 %-ға төмендегені дұрыс.

Ал,енді ақшаның қасиеттеріне тоқталар болсақ, Ақшаның қасиеттері:тұрақтылық қасиеті-бүгін,ертең,келешекте ақша құны бір қалыпта,деңгейде болғаны дұрыс.Оның құны өзгеріп елде инфляция болады деп жұрт сақтап немесе сол сәтте жаратып жіберген.Ал бұл экономика

саласына екі уақиғада бұрыс болып табылады.Осы жағдай үшін ақша өз қалпын сақтай отырып,ақша тұрақтылығы қасиетін жоғалтпау қажет.

Жинақылық қасиеті-ақшаның пішіні,реңі,көлемі қоғам үшін өте ыңғайлы болуы шарт.Егер қолдануға,өзімен алып жүргенге ауыр болса,қоғам үшін қиындық тудырар еді.Сол себепті ақша жинақылық қасиетін сақтағаны абзал.

Көпке шыдау қасиеті-жасалынған материал сапасы өте жоғары деңгейде,көпке шыдайтын сапа болуы.Елде тез жыртылып не сынып қалатын ақша шығарылған болса,ол жарамсыз болып табылады.

Біртектілік қасиеті-бұл құнға байланысты.Мысалы,ақша болған екі жүз теңге,қазіргі таңда тиын түрінде.Бірақ,құны сақталған.

Бөлінгіштік қасиеті—біз ақшана көп бөлікке бөле аламыз.Бес мың теңгені бөліп,ұсақтай аламыз,ал жылқы яки басқа затты бөле аламаймыз.Сол себепті ақша бөлініп,ұсақталып,қайта қалпына келтіруге болады.Осы жағдай ушықпасын деп бес,он,жиырма мың деп бөлек ақша бастырылып шығарылған.

Танымдылық қасиеті-өтірік жасалған ақша.Жалған ақша шын ақшаның құнын жоғалтуына әкеліп соғуы мүмкін.Айрықша белгілері бар болуы қажет.Егер Ұлттық банк белгі қоймаса,әр адам өзі жасайтын еді.Жалған ақша мен шын ақшаны ажырата білу үшін танымдық қасиеті болуы керек.

Ақша-жалпы қоғамда маңызды орны бар тауар және негізгі айырбастау құралы болып табылады.

Еліміздің тәуелсіз екенінің тағы бір көрінісі- ақшамыз, валютамыз, бұл теңгенің жарық көруі, қолданыста болуы. «Тарихын білмеген опасыздың ісі» сондықтан да, тарих зерттегеніміз дұрыс-ақ. Бізге парыз етілгендей әр қазағым Ұлттық валютамыздың шығу-тегін жетік білгені артық етпес. Қоғамда өте күрделі де маңызды тауардың бірі болған ақша қолданыс арқылы айналым үстінде.Ақша тарихи түрде тауарлық ақшаны қалыптастыратын жаңа нарықтық құбылыс болып қалыптасқан, бірақ қазіргі заманғы барлық дерлік ақша жүйелері қағаз ақшаға негізделді[2].

Ақша – адамның жасампаздық күшінен пайда болған тауар, адам болмысының шынайы өмірлік әрекеті.

Ақшаның мәні - бұл экономикадағы транзакциялыайырбастау құралы болып қызмет атқаратын мақсат үшін жарияланған экономика бірлігі саналады. Ақшаның транзакциялы құнды түсіру жұмысын, атап айтқанда тілектердің қосарлы сәйкестігін қамтамасыз етеді.

Бұл экономикалық айырбастау болып, келісімшарт бойынша қабылданылған тауар болды. Бұл бағалар мен құндылықтарды білдіретін орта. Ол адамнан адамға және елден елге айналымда жүреді,сауданы жеңілдетеді,сонымен қатар ол байлықтың негізгі өлшемі.

Ақша қоғамда үлкен рөл атқарады,бұл ақиқат. Мысалы, бизнесте, белгілі бір иелікте, адамдардың жұмысында, тіпті білім беру саласында да рөлі ерекше. Ақша адамдарға білім сапасын көтеруге, бизнесте табысты болу мүмкіндігін көтеруге және жұмыс өнімділігін жоғары деңдейде көтеруге көмектеседі.

Ақша бақытты сатып ала алмайды, бірақ біздің және біздің жақындарымыздың қауіпсіздігін сақтауға септігі мол. Қоғамға үй, тағам,

денсаулықты сақтандыру орталығының төлемі және жоғары оқу, өмірімізде мүмкіндік жасайтын бүткіл заттарды төлеу үшін ақша қажеттілігі туындайды.

Ақша өмір сүру үшін қажет тауарлар мен қызметтерді алу үшін қажет болғандықтан, жеке қаржыны түсіну өте маңызды[3].

Ақшаның бар немесе жоқтығын әркім әртүрлі қабылдайды, бірақ олардың күтпеген жерден жоғалуы немесе пайда болуы адам психикасына қатты әсер етеді. Кейбіреулер тіпті ақша проблемаларының, құмар ойындардың немесе тіпті ұрлықтың белгілі бір түрлерін дамытады. Сонымен қатар, ақшаны елемеуге болмайды, өйткені қазіргі әлемде ол мансап құруға және табысқа жетуге, жайлы өмір сүруге ұмтылатындар үшін маңызды құрал болып табылады.

Көп ақша табу үшін үлкен мотивация керек. Байлық ақшамен жұмыс істеуді білетін, басымдықты шеберлікпен белгілейтін, ақша ағындарын басқара алатын және шығындарды бақылай алатын адамға беріледі.

Қорыта айтқанда, Қазақстан Республикасының президенті Қасым-Жомарт Тоқаев айтқандай: “Экономиканы дамытуға тың жаңа идеялар мен жаңа әрекеттер қажет”.Ал, ақша бұл - жай ғана қағаз емес, өзінің атқаратын қызметтері мен қасиеттері бар, мемлекет аралық айырбастау құралы болып саналады. Экономиканың деңгейі жоғары болуы үшін, халық ақшаны дұрыс пайдалана білуі қажет. Тауарлардың құн шамасының өлшемі үшін қолданылатын ақша өлшемі-валюта деп аталады. Ақша бұл баға өлшемі болып табылады, ұсынылады және тауарды не қызметті жеңіл айырбастауға болатын универсалды теңдік. Ол нысана ретінде ерекше әрі құнды қағаз болуы мүмкін.

Әдебиеттер:

1. https://lenta.inform.kz/kz/26-zhylda-tenge-kalay-ozgerdi_a3585572
2. https://u-s.kz/publ/10319-asha-degenmz-ne.html
3. https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/8869/

ӘОЖ

XIX ҒАСЫРДЫҢ II ЖАРТЫСЫ XX ҒАСЫРДЫҢ I ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН БАСПАСӨЗІНІҢ ДАМУЫ

Буралхиева Алина Сейтжанқызы -114-18 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі Жадраева Г.А. –тарих ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены развитие прессы Казахстана II половина 19 века-I половина 20 века.

Бұл кезең қазақ баспасөзінің енді-енді ғана дүниеге келіп, халықтың арасына тарай бастаған кезеңі, әрі халықтың тар жол тайғақты кезеңі. Осындай аласапыран кезеңде халық тағдыры мен қоғам өмірінің шындығын бүкпесіз

батыл жариялаған қазақ баспасөзінің қызметі орасан зор болды.XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың I жартысы қазақ баспасөзінің атқарған қызметтері, міндеттері, көздеген мақсаттары бір жарым ғасырға таяу ұмыры бар қазақ баспасөзі халқымыздың тағдырымен біте қайнасып, бірге жасасып келеді. Осы мезгіл ішінде түрлі кезеңдерді бастан кешіп, біресе алға басып дамыса, енді бірде жүрісін баяулатып, тіпті тоқыраған тұстары да болмай қалған жоқ. Бір кереметі, қандай жағдайда да қоғамдық ойдың қозғаушы күші қызметін адал атқарып келеді. Оған тарих куә 28,б.37.Ұлтымыздың кейінгі жүз жылдан аса тарихының сырлы шежіресі – қазақ баспасөзі XIX ғасырдың екінші жартысында «Түркістан уалаятының газеті», «Дала уалаятының газеті» болып патшалы Ресей үкіметінің үкімімен дүниеге келді. Бұл басылымдар отарлаушы елдің жыртысын жыртып, жырын жырлау мақсатында шығарылғанымен, шын мәнінде, сол шеңбермен тұйықталып қалмай, ұлтымыздың жоғын түгендеу бағытын да едәуір көп еңбек сіңірді. Баспасөз – халықтың қоғамдық - әлеуметтік ой-пікірін оятуға, мәдени - әдеби дүниетанымын қалыптастыруға, кеңейтуге әсер ететін бірден – бір құрал.

Қазақстанның қалаларында патшаның жергілікті әкімшілік орындарының ресми органдары болып табылатын газеттер шыға бастады. «Облыстық ведомстволармен» қатар қазақ тіліне аударылып, Орынборда «Торғай» газеті, Омбыда «Дала уалаяты» газеті, сондай-ақ Оралда, Астраханьда және басқа кейбір қалаларда шығарылған газеттер де Қазақстан өмірімен байланысты болды.

XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың I жартысындағы қазақ баспасөзі патша үкіметінің екіжүзді мақсатына қарамастан, Қазақстандағы мәдениеттің дамуына елеулі әсер етті. Патша үкіметінің заңдарын, жарлықтарын жариялап, оның реакцияшыл, отаршылдық саясатын уағыздай отырып, сонымен қатар бұл газеттер өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту мәселелерін көтеруге мүдделі болды. Газет беттерінде мал шаруашылығы жайлы, мектептер, егіншілік туралы және сауда туралы жазылып тұрды, қазақ халқының тарихына, тіліне, ауыз әдебиетіне, этнографиясына, Қазақстанның археологиясы мен пайдалы кен байлықтарына арналған мақалалар басылып отырды.

Алдымен аударма ретінде шығып, бірте - бірте дербес газет дәрежесіне дейін жетіп, қазақ тілінде шығарылған «Түркістан уалаяты» газеті (1870-1882) мен «Дала уалаяты» газеті (1888-1902) қазақ баспасөзі тарихының алғашқы бет ашарлары деп есептелінеді. Бұл газеттер патша үкіметі қойған міндеттер мен мақсаттарға, оның отаршылдық саясатын жүзеге асыруға, Қазақстанда капиталистік қатынастарды орнықтыруға қызмет еткенімен, объективтік тұрғыдан қарағанда қазақтың тілі мен жазба әдебиетін қалыптастыруда, ұлттың мәдениеті мен экономикасының тарихын жазу жөнінде белгілі дәрежеде айтарлықтай роль атқарды.

Бұл газеттер қазақ халқының қамын ойлап, оның әлеуметтік-шаруашылық және мәдени - ағарту тілектерін ескергендіктен шығарылған жоқ, патша үкіметінің отаршылдық саясатын күшейте түсу, оның бұйрық - жарлықтарын

жергілікті халықтардың ана тілінде жариялап, сөзсіз орындаттыру, сондай-ақ оның ресми көзқарастарын халық арасына кең таратып, қол астындағыларды шексіз бағындырып ұстау мақсатын көздеді.

Халқымыздың саяси - әлеуметтік, әдеби, мәдени ой – пікірін оятып, қалыптастыруға септігін тигізген “Түркістан уалаяты газеті”, қазақ баспасөзінің көне бастаушы басылымы болып саналады.

“Түркістан уалаятының газеті"(“Туркестанская туземная газета”) 1870 жылы Ташкент қаласында өзбек, қазақ тілдерінде шыға бастады. Газет о баста Түркістан генерал – губернаторының органы – “Туркестанские ведомоти” газетіне қосымша ретінде жарық көрсе де көп ұзамай жеке газетке айналды. Бұл жалпы Орта Азия халықтарының тұңғыш газеті еді. Газет өзінің үкімет бекітіп берген бағдарламасы бойынша жергілікті халықтарға қатысты Түркістан генерал – губернаторы мен облыстық әскери губернатордың бұйрықтарын, сот орындарының шешімдері мен сауда хабарларын Ресей мен өзге мемлекеттердегі ірі – ірі оқиғаларды, шаруашылық жаңалықтарын жазып отырды. Алайда газет бара - бара өз бағдарламасынан едәуір тысқары шығып, қазақ халқының мәдениетіне, тарихына, әдебиетіне қатысты материалдарды жиі жариялады.

Газет айына төрт рет, екі тілде (өзбек, қазақ) он үш жыл бойы үзбей шығып отырды. 1883 жылы Түркістан генерал – губернаторының бұйрығы бойынша, газетті қазақ тілінде шығару тоқтатылып, ол аптасына бір рет өзбек тілінде шығатын газетке айналды. Біраз уақыттан кейін, 1885 жылдан бастап газет өзбек және орыс тілдерінде шыға бастады. Жалпы бұл газет 47 жыл бойы, 1918 жылға дейін шығып тұрды. Дегенмен, газет негізінде өзбек тілінде шыққанымен осы 1883 жылдан кейін де қазақ тіліндегі мақалалар мен қазақ елі жайындағы мағлұматтар жиі жарияланып тұрды.

19 - ғасырдың 60 – жылдарының орта кезінде Қазақстанның Ресейге қосылуының аяқталуына байланысты газет бетінде қазақ елінің экономикасындағы прогрестік өзгерістер егіншілік пен отырықшылықтың бұрынғыдан гөрі дами бастауы жағдайындағы мағлұматтар көбірек орын алған. Солардың бірінде егін шаруашылғының пайдасы жөнінде айтылып келеді де, Жетісу облысының таулы жерлерінде егін өсірген Ларионов дегеннің тәжірибесі жергілікті халыққа үлгі ретінде ұсынылады. (1882.№8).

Газет беттерінде қазақ елінің басқа елдермен қарым – қатынасы, экономикасын өркендетудегі темір жолдың рөлі, алғашқы телеграф сымын жүргізу, почта қатынастарын қалыптастыру жөніндегі мәліметтер аз емес.

Қазақ баспасөзінің іргетасын қалаған «Түркістан уалаяты газетінің» соңын ала Орта Азия халықтарының тіліндегі газет – журналдар шыға бастады. Соның бірі «Дала уалаяты газеті» еді .

1888 жылдан 1902 жылға дейін Омбыда шығып тұрған «Акмолинские областные ведомости» газетінде қосымша ретінде орыс және қазақ тілдерінде жарық көрген «Дала уалаятының газеті» халқымыздың әдебиеті мен мәдениетін, тұрмыс – тіршілігін қалың жұртқа танытудағы бірден – бір басылым болды. Орыс тілінде «Особые прибавление к Акмолинским

областным ведомостям» деген атпен шыққан осы газет 1894 жылдан бастап орыс тілінде «Киргизская степная газета» деген атпен жарық көре бастады. Жалпы бұл газет 1888 жылдан бастап 1902 жылы наурыз айында басылып, содан кейін «Сельскохозяйственный листокқа» айналды.

«Дала уалаятының газеті» басқа жергілікті газеттерге қарағанда, қазақ бұқарасының тұрмысын, оның шаруашылық жағдайларын, мәдени тіршілігін толығырақ көрсетіп отырған газет болды. Бұрынғы Сібір әкімшілігіне қараған Семей, Ақмола, Тобыл, Жетісу қазақтары өнер – білім жаңалықтарын алғаш рет осы газеттен оқу мүмкіндігіне ие болды. Газет қазақ жұртшылығын орыс халқының әдебиетімен таныстырды. XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ ағартушылары мен ақын жазушылары аңсаған ілім-білімге үндесу XX ғасырдың бас кезінде біршама нәтижесін беріп, алдыңғы қатардағы азаматтарды, елді ояту, азаттыққа ұмтылу мақсатына жетеледі. Осы зиялылар арасында ел бағытын айқындар сара жолды жаңылмай нұсқап, адастырмас даңғылға алып шығуға ұмтылған жаңа тұлғалар шоғыры қоғамдық өмір өрінде көріне бастады. Сол көш бастаушылардың ең танымалысы - Ахмет Байтұрсынов.Ол 1913 жылы «Қазақ» газетінің ашылуын ұйымдастырды, оның редакторы ретінде, қызмет атқарды. Аталмыш газетті редакциялап жүргенде бірнеше мәрте әкімшілік жолымен айып тартып, тұтқындалды. «1917 жылдың соңына дейін редактор болып істедім», - деп жазады А.Байтұрсынов өз өмірбаянында. А.Байтұрсынов ұйымдастырған «Қазақ» атты тұңғыш би ресми ұлттық газеттің патша әкімшілігінің көңілінен шыға бермегендігін, қазақтың мұңын мұңдап, жоғын жоқтаған сара жолы, өзіндік көзқарасы бар, саяси бедері айқындалған беделді басылым екенін тарих растайды.

Орыстың революцияшыл-демократиялық баспасөзі мен публицистикасы мен журналистикасының негізін қалады. Орыс баспасөзінің әсерінде қазақ тілінде «Қазақстан», «Серке», «Қазақ», «Алаш», «Бірлік туы», «Сарыарқа», «Ұлан», «Үш жүз», «Тіршілік» және т.б. газет- журналдар шығып, қазақ халқының дүниетанымына әсер етіп, көзқарастарын кеңейтіп, прогрессивтік ағартушылық бағытта үлкен қызмет атқарды.

Патша самодержависінің отаршылық саясатын батыл әшкерлеп, пролетариатты оған қарсы әзірлеуде аса маңызды рөл атқарған газеттер Лениндік «Искра» , «Новая жизнь», «Орал», «Трудавая жизнь», «Степная жизнь» еңбекшілердің саяси оянуы туралы үнемі хабарлап, бұл фактілерге айқын большевиктік баға беріп отырды, сөйтіп ұлт-азаттық қозғалысқа жергілікті партия ұйымдарының дұрыс басшылық етуіне жөн сілтеді.

1915 – 1918 жылдары Уфадағы Рама медресінде оқып жүрген қазақ жастары Б. Майлиннің ұйымдастыруымен «Садақ» журналы шықты. 1913 жылы «Елім» газеті. Росиядағы революциялық қозғалыстың жаңадан өрлеуі және дүниежүзілік бірінші империалистік соғыс кезінде большевиктік баспасөз, демократиялық бағыттағы қазақ баслымы Қазақстан еңбекшілерін самодержавиеге қарсы аттанысқа орыс пролетариаты, оның серігі еңбекші шаруалармен бірлесіп шығуын әзірлеуде елеулі қызмет етті.

XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың I жартысындағы қазақ

баспасөзінің саяси-қоғамдық және әлеуметтік мәні орасан күшті. Біз бітіру жұмысында, әсіресе қазақ қауымы үшін қызмет көрсеткен «Қазақ» газеті мен «Айқын» журналының қызметіне ерекше тоқталдық.

Ахмет Байтұрсынов, М. Дулатов, Әлихан Бөкейханов, М. Тынышпаев сияқты қазақтың біртума талаптар шоғырын осы газеттер арқылы үзеңгі қағыстыра мәдениет майданына шығуы ұзақ уақыт отар болып келген елдің қордаланып қалған келелі мәселелерін көтерді.

Қорыта келгенде, XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың I жартысындағы қазақ баспасөзі – қазақ халқының қоғамдық - әлеуметтік ой – пікірін оятуға, мәдени - әдеби дүниетанымын қалыптастыруға, кеңейтуге едәуір әсер еткен рухани құрал қызметін атқарды.

Жалпы баспасөз атаулыға тән төл ерекшелік үгіт – насихат қызметін атқару барысында салмақтанады. Сондықтан да болар әр жылдары жарық көрген басылымдар – еліміз тарихының әр күні, айы мен жылының жылнамасы іспетті.

Әдебиеттер:

1. Әшірбаев Б. Баспасөз дамуының қазіргі шындығы оның түп-төркінін тануда. / Б.Әшірбаев // Қазақ әдебиеті. – 2000. -№11. – 5-6 бет..
2. Игенсартова Ә.Тәуелсіз Қазақстан баспасөзі. / Ә. Игенсартова. – Алматы: Санат, 1997. – 120бет
3. Қозыбаев С. Әлем баспасөзі тарихынан. / С. Қозыбаев, А. Рамазанова, Қ. Аллаберген. – Алматы: Санат, 1998. – 300 б.

ӘОЖ 621.039

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АТОМ ЭНЕРГЕТИКАСЫН ДАМЫТУДЫҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ

Барлыбаева А.Қ., Бекешова С.Г.– МПИ-20-9нк тобының магистранттары
Ғылыми жетекші: Тасболат Б. –г.ғ.д., доцент
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы предпосылок строительства АЭС на территории Республики Казахстан

Электр энергетикасы бірінші кезекте - өнеркәсіптің, техникалық және технологиялық дамудың қозғаушы күші.

Бүгінде Қазақстан уран өндіру бойынша әлемде бірінші орынды алады және әлемдік барланған уран қорының 19% - ы елімізде шоғырланған, қорлар көлемі бойынша екінші орын алады. Қысқа уақыт ішінде Қазақстан атом энергетикасы саласын дамытудың жоғары деңгейіне көтере алады. Қазақстан атом энергетикасы және ядролық физика саласында іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізу үшін инфрақұрылымы бар дамыған уран өндіруші және қайта өңдеуші өнеркәсіпке ие.

Қазақстан аумағында барлығы 129 уран кен орындары мен кеніштері белгілі. Уран кен орындары 6 уран провинциясына біріктірілген: Шу-Сарысу, Сырдария, Солтүстік Қазақстан, Іле, Каспий маңы, Балқаш маңы.

Уран қорларының көпшілігі (шамамен 65%) неғұрлым прогрессивті, экологиялық қауіпсіз және экономикалық тұрғыдан тиімді – жерасты шаймалау әдісімен өңдеуге жарамды [1].

Қазақстанда атом электр станциясын (АЭС) салу мәселесі соңғы 20 жыл бойы талқыланып келеді. Кезінде, АЭС салу мен оның құрылысын іске асыру мәселесі талқылаулардан кейін халықтың наразылығына ұшырап сарапшылар тарапынан да қолдау таппады.

Атом электр станциясы туралы ақпараттың алғашқы бастамасы 1997 жылы болды, сол кезде ҚР Білім және ғылым министрі В.Школьник Маңғыстау атом энергия комбинатының (МАЭК) орнына жаңа АЭС салудың маңыздылығын атап өтті. Алайда, бүгінгі күні дәл осындай орын АЭС құрылысына байланысты барлық ақпараттық жағдайларда талқылау түйіні болып табылады.

Уақыт өте келе, 2006 жылы атом электр станциясын салу мәселесі қайтадан өзекті бола бастады. Батыс аймақ Қазақстан үшін стратегиялық маңызды болып табылады, өйткені онда мұнай-газ кен орындарының басым бөлігі орналасқан. Алайда, өңірде әлі күнге дейін электр энергиясы мен тұщы су тапшылығы мәселесі шешілмеген күйінде қалып отыр. Осылайша, атом электр станциясын салу арқылы Үкімет екі мәселені шешу мүмкіндігіне ие болар еді, бірақ бұл жолы да жоспар орындалмады және 2009 жылы тоқтатылды [2].

АЭС салуға бірнеше сәтсіз әрекеттен кейін, 2014 жылдан бастап Үкімет өз көзқарастарын кеңейтіп, атом энергетикасын дамытатын басқа елдермен де ынтымақтастық мүмкіндіктерін қарастыра бастады. Әлеуеті сәйкес келетін орындар ретінде Курчатов қаласы және Балқаш көлінің жанында орналасқан Үлкен елді мекені таңдалды.

АЭС салу бойынша әріптес елдер мәселесі бір мағыналы емес болды және толық шешілмеді. Қазақстандық АЭС өз әзірлемелерін орнату үшін талпынған елдер арасында бірінші кезекте жапондық Toshiba компаниясы және француздың Areva компаниялары болды. Алайда, Ресеймен АЭС құрылысындағы Меморандумға және жапон тарапымен осыған ұқсас құжаттарға қарамастан, құрылыс жөніндегі келіссөздер ештеңеге алып келген жоқ. 2016 жылдың қараша айында энергетика министрі мәселеге «уақытша нүкте» қойып, Қазақстанда энергетика бағытында бүгінгі таңда электр энергиясының артық екені байқалғанын және олардың болжамдары бойынша, кем дегенде таяудағы жеті жыл ішінде (2023 жылға дейін) АЭС салу жоспарланбайтынын айтты [3].

Соңғы кездегі талқылаулар негізінде Алматы облысындағы Үлкен елді мекені лайықты деп саналды. Балқаш көлінің жақындығы да, дамыған электр беру жүйесінің болуы да Үлкен елді мекенін таңдауда басты себеп болды. Сондай-ақ, Қазақстан билігі өкілдерінің сындарлы риторикасы байқалады. Үкімет қоғамдық пікірге ашық назар аударады және халықтың АЭС құрылысына қарсы ішкі қарсылығын түсінетінін айқын көрсетті. Яғни, бұл

сұраққа назар аудару керектігінің бірқатар «қолдау» және «қарсы» дегендей дәлелдері бар екені айтылды.

Бірінші кезекте, атом электр станциясын салу пайдасына ел аумағында уранның үлкен қорының болуы ойнайды. Дүниежүзілік ядролық қауымдастықтың деректері бойынша Қазақстан 800 мың тоннадан астам уран қоры расталған әлемде екінші орында тұр. Уран бойынша әлемнің энергетикалық қорларын салыстырмалы талдауда қазақстандық үлес шамамен 14% - ды құрайды [4].

Сонымен қатар, 2018 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанда уран өндіру 22 мың тонна деңгейіне жақындады. Оның 15 мың тоннасы шет мемлекеттерге экспортталды. Жоғарыда аталған көрсеткіштерді ескере отырып, қисынды сұрақ туындайды – Қазақстан неліктен атом энергетикасының әлеуетін пайдаланбасқа?

Қазақстан уран өндірісі мен экспорты бойынша әлемде көшбасшы болумен қатар, елде көптеген жылдар бойы уран өндірумен және өңдеумен айналысатын «Қазатомөнеркәсіп» компаниясы бар.

Уран қорының нақты болуынан басқа, Қазақстанда Ресей, Жапония және Франция сияқты елдерде оқыған өзінің білікті мамандары бар.

Екіншіден, атом электр станцияларын салу Қазақстанның әлемдік аренадағы ұстанымын нығайтады. Бұл үдеріс бірнеше жолмен жүреді. Біріншісі, экономиканың өсуін білдіреді. Экономиканы дамыту энергетикалық ресурстарды әртараптандыру, жаңа жұмыс орындарының пайда болуы, ғылыми және инновациялық зерттеулердің өсуі және жоғары технологиялық өнімдер экспорты көлемінің тиісінше өсуі есебінен жүзеге асырылатын болады. Сонымен қатар, алған белестерді нығайту Қазақстанның ядролық отынды өндіретін, ең бастысы пайдаланатын дамыған елдермен бір сатыға шығуы арқылы жүзеге асырылады. Бұл өз кезегінде ел беделінің индикаторларының бірі болып саналады.

Үшіншіден, атом энергиясының үлесін ұлғайту көмірді тұтынуды және оның қоршаған ортаға кері әсерін төмендетуге мүмкіндік береді. БҰҰ шеңберінде 2015 жылғы климаттың өзгеруі туралы Париж келісіміне сәйкес климаттың өзгеруін болдырмау мақсатында парниктік газдар шығарындыларының көлемін азайту қажет.

Қазақстан Республикасының ауқымына қайта орала отырып, орташа статистикалық сападағы көмірден келетін зияннан басқа, елде өндірілетін көмірдің жылу бөлуі төмен, ылғал үлесі жоғары, күл мен күкірттің үлкен көлемінің болуы бар екенін атап өту маңызды. Атмосфералық шығарындылардың нормаларымен жұмыс жасай отырып, Қазақстандағы жағдайды Еуропалық Одақпен салыстыруға болады [4,5]. Осылайша, зиянды заттар шығарындыларының таралуы айқын және көмір өнеркәсібі үлесінің біртіндеп төмендеуін тек Қазақстанның ғана емес, жалпы әлемнің мүдделерімен байланысты қажеттілік деп атауға болады.

Атом энергетикасын қалыптастыру кез-келген мемлекет үшін, елдегі ғылыми-техникалық әлеуеттің деңгейіне қарамастан, ауқымды, қымбат және

өте қиын үдеріс болып саналады. Осыған байланысты атом энергетикасын құру мен дамытуға талпынып отырған мемлекеттер үшін басқа тәжірибесі мол және озық технологиясымен көрінетін елдер мен компаниялардың іс-әрекетіне сүйену өте қажет деп есептейміз. Атом энергетикасын құру жөніндегі жұмыстарды дамытуда Қазақстанның халықаралық ынтымақтастық әлеуетіне және ядролық инфрақұрылымы қалыптасқан елдердің тәжірибесі міндетті және құнды болу керек.

Қорыта айтқанда, бүгінгі таңда Қазақстанда атом энергетикасы мен атом элетр станцияларын салу мен дамытуға барлық табиғи, экономикалық-әлеуметтік және саяси алғышарттар бар деп есептейміз.

Әдебиеттер:

1. Человек. Энергия. Атом / Научно-публицистический журнал №1 (21) 2014. – 81 с.

2. Келсигазина Р.Е., Дуйсен А.Ж. Перспективы развития атомной энергетики в Казахстане // Международный студенческий научный вестник. –2015.–№3-4.

3. URL: https://eduherald.ru/ru/article/view?id=14101

4. Атомная энергетика в Казахстане и мире. 20 Октябрь 2021, - 6с.

5. Роман Якуткин. Энергетика Казахстана. В ожидании чуда./ Журнал «KAZAKHSTAN» №5-6, 2008, - 8 с.

ӘОЖ 911.37

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛДЫҚ ЕЛДІ МЕКЕНДЕР МЕН ЖЕРЛЕРДІҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ (ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА)

Жанысбаева А.Ә., Торғаутова А. – МПИ-20-9нк тобының магистранттары

Ғылыми жетекші: Тасболат Б. – г.ғ.д., доцент

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент

Резюме

Данная статья посвящена вопросам и проблемам становления и развития сверхбольших сел Туркестанской области

Қазақстан Республикасы, оның ішінде Түркістан облысының да, экономикасын дамытудың басым бағыттарының бірі ауылды елді мекендерді дамыту болып табылады.

Қазақстанда соңғы онжылдықтарда байқалған демографиялық және көші-қон процестері екі қарама-қарсы қайшылықтарға алып келді. Солтүстікте, ауылды елді мекендерде халық саны азайып ауылдап жойылып жатса. Оңтүстікте керісінше, ауылдардың саны артып, олардағы халық саны еселеп өсе бастады. Яғни солтүстікте мәселе анық және билік тарапынан қолдау көрсету шаралары қабылдануда, ал оңтүстіктегі өте ірі ауылдар мәселесі сарапшылар көңілін аудара қойған жоқ. Бірақ мәселе айқын, оны қазір болмаса да кейінірек шешу керек [1].

Кез келген мемлекеттің қызметінде ауылдық елді мекендер маңызды рөл атқарады. Мемлекет селолар мен ауылдарды дамытуға айтарлықтай көңіл бөлуі керек, өйткені бұл аумақтардың «жойылуы» орны толмас негативті жағдайларға алып келеді. Қала халқының шамадан тыс көбеюі, экологиялық проблемалар, қала өмірінің қарбалас ырғағынан тұрғындардың шаршауынан

туындаған әлеуметтік мәселелер – бұл мемлекет тап болуы мүмкін жағдайлардың аз ғана бөлігі. Дегенмен, қазіргі уақытта ауылдық аумақтарды дамыту әлі де бірқатар қиындықтармен бетпе-бет келуде, олардың негізгілері халықтың жаппай кетуі, агроөнеркәсіптік кешеніндегі шағын бизнестің тартымдылығының төмендеуі және елді мекендердің әлеуметтік және көлік инфрақұрылымының нашарлығы болып табылады [1].

Ауыл шаруашылығы өндірісінің басқа салалардан айырмашылығы және оның ерекшелігі ауыл шаруашылығының тек өндіріс саласы ғана емес, сонымен бірге ел халқының үлкен массасы үшін өмір сүру саласы болып табылатындығында. Ауыл экономикасы мен ауылдық елді мекен бір-бірімен тығыз байланысты: ауылдық елді мекендер тарихи түрде ауылшаруашылық қызметі негізінде қалыптасып, соңғысының дағдарысымен өмір сүруін тоқтатты. Қазақстанның жаңа тарихы тек осы заңдылықты растайды: ауыл шаруашылығы өндірісіндегі дағдарыс халықтың кетуіне және ауылдық елді мекендердің өмірін қамтамасыз ету жүйелерінің күйреуіне әкелді.

Бүгінгі таңда, Қазақстан ауыл халқының және еңбек ресурстарының айтарлықтай үлесі бар аумақ ретінде қарастырылады, бұл үрдіс ұзақ уақыт бойы сақталып келеді және олардың өмір сүруіне қалыпты жағдай жасау үлкен маңызға ие. Көпжылдар бойы жалғасқан (жартысынан астамы шағын, халқы 500 адамнан аз, онда ауыл халқының 9,8% тұратын) ауылдық елді мекендер желісін ұсақтату үрдісі ауылдық елді мекендердің әлеуметтік дамуы мен орналасуын қиындатты, бұл еңбекке қабілетті халықтың, әсіресе жастардың ауылдан қалаға кетуіне және халықтың урбануына әкелді. Ауылдық жерлерде өмір сүру деңгейі мен сапасы арасындағы әлеуметтік-экономикалық диспропорциялар әлі де сақталуда. Қазір Қазақстан Республикасы халқының 42 пайызы ауылдық жерлерде тұрады. Агроазық-түлік секторының даму ерекшеліктерін және ауыл шаруашылығы қызметінен түсетін кірістердің өсуін ескере отырып, ауыл тұрғындарының бар артықшылығы халықтың өмір сүру деңгейінің өсуін тежеу себептерінің бірі болып табылады, бұл елдің тұрақты дамуын жоспарлауға кедергі келтіреді [2].

Қазақстанның даму мақсаттарының шеңберінде еліміз азаматтардың өмір сүру жағдайын жақсартуға және әл-ауқатын арттыруға бағытталған бірқатар міндеттерді шешуге міндеттенді. Бұл саланың өзектілігі мен басымдылығы халықты экономикалық келешегі бар және қолайлы аймақтарға шоғырландыру арқылы ауылдық елді мекенді оңтайландыру негізінде ауылдың өмірін қамтамасыз ету үшін қалыпты жағдай жасау жөніндегі шараларды қабылдауға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды іске асырумен расталады және ауылды дамытуды интеграциялау арқылы ауыл әлеуетінің өсуін қамтамасыз ету.

Әрине аталған мәселелердің бір ғана жағы Түркістан облысына тән емес. Ол облыста халықтың көп бөлігінің ауылды елді мекендерде тұруы. 2020 жылдың 1 қаңтарына Түркістан облысында 2018116 адам тұрса оның 405539 – і қалаларда, ал 1612577 – і ауылдарда тұрды (республикалық маңызы бар Шымкент қаласын есептемегенде), яғни ауыл халқының үлесі 75 пайыздан

жоғары деген сөз [3]. Бірақ, республикамызға тән әлеуметтік-экономикалық және тағы басқа да мәселелер Түркістан облысына да әбден қатысы бар. Сол себептен де оларды зерттеу мен келеңсіз жағдайларын төмендету зерттеліп отырған аймақтың да шешуін күтіп тұрған мәселелердің қатарына жатады. Аталғандардың кейбірін талдап саралап көрейік.

Олардың негізгілерінің бірі, ауыл шаруашылығы өндірісін реформалау, оны нарықтық экономикаға көшіру, ауылшаруашылық әлеуетінің өсуін бағалау үшін маркетингтік стратегияларды қолдану Түркістан облысының ауыл халқының шамадан тыс көптігі мәселесін алға қойды. Өндірілетін ауыл шаруашылығы өнімдерін теңгерімді тұтыну үшін ішкі нарықтың сыйымдылығы жеткіліксіз. Оны өндіруден түскен табыс ауыл тұрғындарының ең төменгі күнкөріс деңгейін қамтамасыз етуге әлсіз екені айқындалды. Аграрлық сектор соңғы уақыттағы қолайлы ауа райы жағдайларына қарамастан, экономиканың жоғары тәуекелді және рентабельді емес саласы болып қала береді. Сыртқы және ішкі нарықтардың сыйымдылығын ескере отырып, XX ғасырдың алдыңғы онжылдығының аяғына қарай сенімді деректерге сәйкес ауыл шаруашылығы өндірісінің болжамды өсімі 10%-дан сәл артық болады. Сонымен бірге аграрлық секторда табыстың өсуін арттыру мүмкіндіктері шектеулі деп айтуға болады. Осыны ескере отырып, ауыл тұрғындарының шамадан тыс көбеюі және ауыл тұрғындарына лайықты өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету мәселесі өзекті болуда.

Қарастыратын екінші мәселе, Түркістан облысында ауылды елді мекендер өте тығыз орналасқан. Олардың басым бөлігі (облыста 836 ауылды елді мекен бар) тауалды жазықтарында, өзен аңғарларында және ірі жолдар бойында орналасқан. Ауылдардағы халық саны мың адамнан бастап 22 мың (2019 жылдың 1 қаңтарына Абай елді мекенінде 21221 адам болды) адамға дейін өзгереді. Мұндай аймақтарда демографиялық жағдай өте күрделі және артық халық санына алып келеді. Бұл үдерістің салдары: халықтың реттеусіз көшіп-қонуы, еңбек ресурстарының шектен тыс артық болуы, жұмыссыздық және т.б. Соңғылардың басым болуы аймақта әлеуметтік-экономикалық шиеленісті күрт жоғарылатуы ықтимал.

Үшінші мәселе, қазіргі күнде ауылды елді мекендерде Түркістан облысының жекеменшік мал шаруашылығының хаосты ретсіз дамуы. Соңғы 20 жылда облыста мал басы 3 есеге өсіп, 6 миллионнан асты. Бір ғана мысал келтірейік, облыстың орта аудандарының бірі – Келес ауданы. Ауданда қазіргі таңда барлығы 600-ден астам шаруа қожалығы бар. Тағы 12 мыңға жуық отбасы жеке аулаларында мал ұстайды [3]. Сонымен егін шаруашылығымен айналысатын жеке қожалықтар бар. Аталғандың барлығы жерге түсетін жүктемені ұлғайтады. Яғни қоршаған ортаның табиғат компоненттері біртіндеп болса да деградацияға ұшырайды. Ауданы үлкен емес табиғи ландшафттар күннен-күнге «шаршауда». Осы және климаттың құрғақтануы арқасында әртүрлі шиеленістерге алып келуде. Ол демографиялық үдерістерге де кері әсерін тигізуде.

Еліміздің оңтүстігіндегі кейбір ауылдардың аса көп халқына қатысты туындайтын бірнеше сұрақты көтеруге болады. Біріншіден, жер саясаты мәселелерін көтеру қажеттілігін тудырады. Екіншіден, еліміздің оңтүстігіндегі бүкіл ауылдық аумақтардың демографиясы – үлкен табиғи өсім, жас құрамы – жұмыспен қамту мәселесін шиеленістіреді. Түркістан облысының аса ірі ауылдарында да халық санының жоғары өсу қарқыны байқалады, халықтың жалпы санындағы жастардың пропорционалды емес үлкен үлесі еңбек нарығына қысым жасайды, бірақ сонымен бірге халықтың айтарлықтай кетуі байқалмайды, керісінше, оның тығыздығы өсуде. Жалпы алғанда, жоғарыда айтылғандай аймақта демографиялық үдерістердің алдын алып, қалыптасқан келеңсіз жағдайларды уақытылы анықтап оларды шешу керек деп есептейміз [4].

Әдебиеттер:

1 Департамент статистики Туркестанской области, 2018. Демографический ежегодник ЮжноКазахстанской области. 2013 – 2017. Статистический сборник.

2 https://strategy2050.kz/ru/news/za-poslednie-20-let-chislennost-skota-v-turkestanskoy-oblasti-uvelichilas-v-3-raza-mskh-rk

3 https://24.kz/ru/news/social/item/523547-k-ocherednoj-zasukhe-gotovyatsya-v-turkestanskoj-oblasti

4 Джаксылыков С. Сверхбольшие села юга казахстана и государственная политика развития сельских территорий. Алматы, 2019. – 32 с.

ӘОЖ 913 (574)

ШАРДАРА ҚАЛАСЫНЫҢ АУЫЗ СУ МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Мусабекова А.Т. 2 курс География білім беру бағдарламасының студенті
Ғылыми жетекшісі: Турданова М.С. магистр, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент,

Резюме

В статье рассматривается проблема питьевой воды г. Шардары. Проблема питьевой воды актуальна на сегодняшний день. Так как уровень качества воды в городе ухудшается из-за загрязнения существующего водозабора и изношенных водопроводов, в статье описаны причины и необходимость рассмотрения путей предотвращения этого процесса.

Шардара қаласы - еліміздің оңтүстігіндегі Түркістан облысының оңтүстік – батыс бөлігінде, Сырдария өзенінің сол жағалауында орналасқан Шардара ауданының орталығы. Кеңестер одағының әр түкпірінен келген білімді жас кадр мамандар бас қосу арқылы 1967 жылы 15 қазанда сыйымдылығы 5 млрд. 700 млн. м³ Шардара бөгені мен Су электр станциясының құрылысын аяқтады [5, 130б.].

Шардара – Түркістан облысындағы тұрғындары су қоймасындағы ашық суды пайдаланатын жалғыз аудан. 2021 жылдың жаз айларында соңғы 15-20 жылда алғаш рет су қоймасындағы су Сырдарияның тайыздығынан сыни деңгейге – сорғы станцияларының деңгейінен төмен түсті. Себебі, Шардара су қоймасынан Мақтаарал және Жетісай аудандарының шаруаларын вегетациялық

кезеңде суармалы сумен қамтамасыз ету үшін қосымша көлемде су алынды. Бұл Шардара тұрғындарының фильтр арқылы сумен қамтамасыз ету мүмкіндігін жоққа шығарды. Нәтижесінде 30 мың қала тұрғыны ауыз судың жетіспеушілігіне ұшырады. Сонымен қатар ауыз судың да сапасының күрт төмендеуіне алып келді.

Біріккен Ұлттар Ұйымының соңғы жылдардағы мәліметтеріне жүгінсек, әлем халқының жартысына жуығы су тапшылығын сезінеді. Сарапшылардың айтуынша, жер бетінде 780 миллионнан астам адам таза ауыз суға тапшы болып келеді. Ал 1,7 миллиард адам тұщы су көздеріне зәру.

Бұл проблема Қазақстан үшін де бейтаныс емес. Әсіресе, ауылдық елді мекендерде ауыз сумен қамтамасыз етуде өткір мәселелер байқалады. Қазірдің өзінде Қазақстанның көптеген ауылдары үшін ауыз судың қолжетімділігі күрделі мәселе болып отыр.

Экологтар атап өткендей, жер үсті суларының ластануы мен сарқылу процесі жалғасуда, оның басты себебі – шаруашылық-ауыз су қажеттіліктері үшін тұщы суды тұтыну көлемінің жылдан-жылға артуы және тиісінше тазартылмаған су төгінділерінің көлемінің артуы немесе су қоймаларындағы жеткіліксіз тазартылған ағынды сулар. Атап айтатын болсақ, Сырдария өзені Қазақстанға дейін үш мемлекет арқылы: Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан мемлекеттері арқылы ағып келеді. Бұл фактор да судың ластануына әсерін тигізеді.

Судың сапасына ең үлкен әсер өнеркәсіптің, энергетиканың, ауыл шаруашылығының, көліктің және коммуналдық шаруашылықтың қарқынды дамуында көрінетін антропогендік әрекет. Бұл ретте негізгі ластау көздеріне: өндірістік және тұрмыстық ағынды сулар, диффузды ластаушы көздер (минералды тыңайтқыштар, пестицидтер) жатады. Тазартудың қажетті дәрежесі болмаған жағдайда мұнай өңдеу, химия, целлюлоза кәсіпорындарынан және қағаз, металлургия, тоқыма және басқа да салалардың қалдықтарынан келеді [2,43б.].

Шардара қаласының ауыз су мәселесіне тап болуының тағы бір себебіне тоқталар болсақ, бұл қалалық сумен қамтамасыз етуші басты су қақпасының (Водозабор) ескіріп, құрылғыларының өз деңгейінде жұмыс жасамауымен тікелей байланысты. Ауыз су 1983 жылы салынған магистральдық су тарту құрылғылары мен магистральдық су құбыры арқылы беріледі. Су қоймадағы судың деңгейінің күрт төмендеуінен сорғылар мен фильтрлерге су деңгейінің жетіспеуінен құрылғылардың жұмыс жасау принципі одан сайын нашарлай түсті.

Қалалық бас су тазарту қондырғысы сонау кеңес заманында салынып, қазір тозығы жеткен. Қолданыстағы техника әлдеқашан өндірістен шығарылған, ол ешбір зауытта жоқ.

Дегенмен де, тағы бір мәселе туындады. Водозаборды күрделі жөндеуден өткізу алдағы жылдары қажетті су көлемінің Сырдарияда болатынына кепілдік бермейді. Сондықтан Шардарадан 40 шақырым жердегі Тама-Тастанбек көзінің жер асты суларының қорына геологиялық зерттеулер жүргізілді. 100 жылға

созылатын ауыз судың бар-жоғы туралы сараптамалық пікірлер бар. Осы көзден су алуды қамтамасыз ету үшін жобалық-сметалық құжаттаманы әзірлеуге жергілікті бюджеттен 30 миллион теңге бөлінді.

Қазақстан Республикасы,Ұлттық экономика министрлігінің бұйрығымен 2015 жылғы 16 наурызда № 209 бекітілген заңға сәйкес:

1. "Су көздеріне, шаруашылық-ауыз су мақсаты үшін су жинау орындарына, шаруашылық-ауыз сумен жабдықтауға және суды мәдени-тұрмыстық пайдалану орындарына және су объектілерінің қауіпсіздігіне қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар" санитариялық қағидалары [3].

Су қабылдау пункттерінде алынатын су сынамаларының саны мен жиілігі

№	Көрсеткіш түрлері	Жерасты су көздері үшін	Жерүсті су көздері үшін
1	2	3	4
1	Микробиологиялық	4 (жыл мезгілдері сайын)	4 (жыл мезгілдері сайын)
2	Паразитологиялық	Сынама алынбайды	4 (жыл мезгілдері сайын)
3	Органолептикалық	4 (жыл мезгілдері сайын)	4 (жыл мезгілдері сайын)
4	Жалпылама көрсеткіштер	4 (жыл мезгілдері сайын)	4 (жыл мезгілдері сайын)
5	Органикалық және бейорганикалық заттар	1	2

Жер асты сулары. Басқа суларға қарағанда адам баласы үшін жер асты суларының маңызы өте зор. Біріншіден, олар жер бетінде сулары жоқ жерлерден табылады. Екіншіден, олардың су ағынының көлемі бірде азайып, бірде көбеймейді, яғни ылғи бірқалыптан өзгермейді. Үшіншіден, бұл сулар жер астында аққандықтан өтеді де сүзіліп, тазаланады. Сол себепті жер асты суы өте таза болады. Жер бетінде суы жоқ немесе шөл жерлерде жер асты суының маңызы тіпті ерекше.

Ауыз су тек 1000-1500 м тереңдікке дейін ғана кездеседі. Әрі қарай минералдық және термальдық жылы сулар болады [4, 30б.].

Шардарадан 40 шақырым жерде **Тама-Тастанбек** жер асты суларының қорына геологиялық зерттеулер жүргізілді. 100 жылға созылатын ауыз судың бар-жоғы туралы сараптамалық пікірлер бар. Жоғары сапалы ауыз су қорына бай: тәулігіне 18 мың текше метрге дейін пайдалануға болады.

Ауыз су мәселесі қай жерде болмасын әрқашан да өзекті мәселе болып келеді. Себебі, су- тіршіліктің қайнар көзі! Тұрғындардың сапалы, гигиеналық талаптарға сай ауыз сумен қамтамасыз етілуі адамдардың денсаулығы үшін өте маңызды. Сол себепті ауыз су мәселесін шешу барысында жер асты суларын толыққанды зерттей отырып тиімді пайдалану, су тазалағыш көрсеткіштерін үнемі жіті бақылау және суды үнемді пайдалана білу шараларын ұйымдастыру қажет.

Әдебиеттер:
1. Состояние использования водных ресурсов Южно-Казахстанской области. Кокшетау, 2000. 214 б.
2. Охрана водных ресурсов. И.И.Бородавченко, Ю.С.Васильев, Москва «Колос», 1979. 43-44б.
3. https: // adilet.zan.kz
4. Жер асты суларын пайдалану. Тұяқбаев Н.Т.Алматы: 1983. 30-33б. Шардарадағы іздер/Абдуллаева Қ. Шымкент: Жебе, 2008.-144б.
5. Шағалалы Шардара. Құрастырған Ж.Мұханов. Алматы: «ARNA-B», 2009.-520б.

ӘОЖ 37.01

ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА ЛОГИКАЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ ӨМІРГЕ БЕЙІМДЕУ ЖОЛДАРЫ

Таскараева Қ.А. аға оқытушы., **Турданова М.С.** магистр, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент

Резюме

Рассмотрена роль и эффективность использования логических заданий на уроках географии. Описана эффективность использования заданий PISA в соответствии с обновленной образовательной программой.

География сабағында PISA тапсырмаларын қолдану арқылы оқушылардың кеңістік, қоршаған әлемді және оған адамның іс-әрекетінен қосылатын өзгерістерді түсінуге және географиялық тұжырымдамалар мен географиялық мәселелерді талдауға, ойластыруға, шешуге және түсінік беруге мүмкіндік туғызады. Оқушылардың күнделікті өмірде туындаған көптеген мәселелерді шешу үшін алған білім және біліктілік қабілеттерін қолдана алуға әсер етеді. География сабағында PISA тапсырмаларын қолдану арқылы жаңа тақырыпты жылдам, өз бетімен игеріп, дұрыс түсінетін, кездескен мәселелерді шеше алатын, істің мағынасын терең және нақты түсінуге тырысатын байқағыштық қасиеті жақсы дамыған, сауатты сөйлеп, білімді игерген, оны практикада асыратын, картаның тілін, теориялық білімді меңгеріп, географиялық құбылыстар мен үрдістердің жүруін болжай алатын жеке тұлғаны қалыптастыру. Мұғалім арнайы тапсырма дайындап, оны сабақта қолдану арқылы оқушының зерттеушілік, ізденушілік дағдысы қалыптасады және өмір сүруге бейімделеді [3].

Оқушылардың шығармашылық қабілетін, сабаққа деген ынтасы мен бейімділіктер жүйелі түрде дамытуға жағдай жасау арқылы арнайы қабілеттілікті жоғары деңгейге жеткізуге болады. PISA зерттеулерінің әдісімен тест тапсырмаларын құрудағы қиындықтарды шешу жолдары ретінде мына мәселелерді атап өткен жөн:

1. Оқушыларға тапсырмаларды 6 кезеңді Блум таксономиясы негізінде құрып, ондағы білу, түсіну, қолданудан гөрі синтез, анализ, бағалауға мән беру;

2. Стандарт талаптарына сай берілген тапсырмаларды орындаумен қатар оқушының өмірде қолдана алатындай тапсырмалар құрастыруға көңіл бөлу;

3. Оқушының логикалық ойлауын, сыни тұрғыдан ойын жеткізуді жүзеге асыру үшін, білім беруде сабақтың құрылымын өзгерту, яғни оқытудың белсенді стратегияларын қолдану, оқушының сабаққа деген ынтасын арттыру үшін әр 10 мин сайын жағдаятты өзгертіп отыру;

4. Оқушыға тапсырма берген кезде оның алгоритмдерін алдын-ала ескерту;

5. Тапсырманы зейін қойып, орындауға және эксперименттік есептер, зертханалық шағын зерттеу жұмыстарын орындата отырып, өзінің орындаған жұмысының дұрыстығына көз жеткізу, өзін-өзі бағалауға үйрету.

Осы іс-әрекеттерді орындаған жағдайда оқушыға жоғары деңгейде білімін қалыптастыруға жол ашылады. Ол үшін мұғалімдердің жан-жақтылығы, шығармашылығы, білімі жоғары деңгейде болуы керек.

География сабақтарында PISA тапсырмасының ерекшелігі - көбінесе шарттар мен сұрақтар дербес ретінде белгіленіп, бір қарағанда бір-бірімен байланысты емес. Жағдай мен сұрақтарды байланыстыру - оқушының міндеті. Мұндай "байланыстыру" үшін жеке тәжірибені, қосымша ақпаратты тарту қажет, контекстпен жұмыс істеу қажет. Осы жерден PISA тапсырмаларының дизайны - олар көбінесе нақты өмірлік практикадан алынған жағдайды сипаттайды. Яғни, географиялық тапсырмалардың шарттары да, сұрақ формасы да пәндік жағдайға байланысты болмайды. Керісінше, өмірлік жағдайды пәнге аудару және тапсырмалардың күрделілігін құрайды. Әрбір тапсырма - шешім талап ететін жағдайға жеткізуі тиіс.. Тапсырмалардың сұрағы мен шарттары жеке тәжірибемен, басқа бөлімдерден қосымша ақпаратпен сәйкес келеді, демек, PISA тапсырмалары интеграцияланған болып табылады. PISA форматындағы жекелеген тапсырмалар жасөспірімдердің танымдық қызығушылығын, ойлау дербестігін, зерттеу іскерлігін қалыптастыру мақсатында сабақтың әртүрлі кезеңдерінде танымдық тапсырмалар ретінде қолдануға мүмкіндік береді [4].

PISA түріндегі құзыреттілік-бағытталған тапсырмаларды орындау кезінде оқушылардың географиялық білімді әртүрлі жағдайларда қолдану қабілеттерін қалыптастыруға басты назар аударылуы тиіс. Мысал ретінде, «Географиялық зерттеу әдістерінің түрлері» тақырыптары бойынша PISA тапсырмаларының ерекшеліктерін қарастырайық:

Арман Шымкент қаласынан Нұр-Сұлтан қаласына сағатына 100 км жүретін жеңіл көлікпен сағат 12:00 де жолға шықты. (Шымкент пен Нұр-Сұлтан қаласының арақашықтығы – 1000 км)

Қанат Алматы қаласынан Нұр – Сұлтан қаласына сағатына 184 км жүретін пойызбен сағат 14:00 де жолға шықты (Алматы мен Нұр-Сұлтан қаласының арақашықтығы – 920 км) Кім бірінші барады?

Оқушы жауабы: Арман 1000:100=10 сағатта жетеді. Ол сағат 12:00 шықса, кешкі сағат 22:00 жетеді.

Ал, Қанат 920:184=5 сағатта жетеді. Ол сағат 14:00 шықса, 19:00 жетеді. Демек, Қанат бірінші барады.

Кім бірінші барады?

Осы тапсырмаларды орындау арқылы оқушыда:

- топографиялық карта бойынша арақашық пен бағыттарды анықтау және білу дағдысы қалыптасады;
- топографиялық карта негізінде күрделі тапсырмаларды орындай алу, талдау жасай алу дағдысы шыңдалады;
- күрделі мәселелерді шешу дағдысы қалыптасады;
- график, сурет және картаның көмегімен логикалық ойлау дағдысы;
- суретті, картаны пайдалана отырып мәтін құру дағдысы қалыптасады;
- картографиялық сауаттылық қалыптасады;
- өмір сүруге бейімделеді.

Осындай PISA тапсырмаларын құрастырып, сабақта қолдану арқылы оқушылардың географияға деген қызығушылығының артуына ғана әсер етіп қоймайды, сонымен қатар, мәтінді көзбен жүгірту арқылы басты элементті анықтауға, ізденіс аймағын тарылтуға, қажет ақпаратты ажырата алуға ықпал етеді. Мәтіндегі ақпарат элементтерін бірге байланыстыру, автор ой түйінінен қорытынды шығаруға, мәтіндегі басты ой немесе автор ойы туралы қорытынды жасап өз ойын зерделеуге, әлем туралы өзінің көзқарастарымен мәтінде берілген пікірді салыстырып, басқа ақпарат көздерінен алған біліммен мәтіннен алған ақпаратты байланыстыру арқылы бағалауға, түсінуге дағдыланады.

PISA сынақтары форматындағы тапсырмалар мұғалімге бір уақытта бірнеше міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

оқушылардың жазбаша құзыреттілігінің даму деңгейін бағалау, яғни оқушы мәтінде қаншалықты түсіну және одан қажетті ақпаратты ала алады;

пән білімі мен біліктілігінің даму деңгейін бағалау;

- жалпы оқу іскерліктері мен дағдыларын дамыту деңгейін бағалау (интеллектуалдық, танымдық, жазбаша және ауызша сөйлеу мәдениеті және т.б.).

- қазіргі әлемде өмірге бейімделу үшін қажетті білім алу және қызмет тәсілдерін таңдау қабілетін бағалау, яғни стандартты емес жағдайларда нәтижелі әрекет ету;

- зерттеу құзыреттілігін дамыту арқылы пәнге танымдық қызығушылықты қалыптастыру;

- әр оқу пәні мен жалпы білім беруге қатысты оқушылардың прогресін салыстыруға ықпал етеді;

- ағымдағы және күтілетін нәтижелер арасындағы айырмашылықтарды төмендету жолдарын анықтайды.

Қорыта айтқанда, PISA зерттеулерінің әдісімен география сабақтарында логикалық тапсырмаларды тиімді пайдалану оқушылардың ойлау қабілетін дамытудың басты шарты болып табылады. Логикалық тапсырмаларды оқушылардың біліктілігіне қарай деңгейлеп бере отырып, тапсырмалардың орындалу барысында жүйелі түрде күрделендіру арқылы оқушылардың логикалық ойлауын сапалы арттыруға болады. Қазіргі мектептерде сабақтан тыс уақытта немесе қосымша сабақтар кезінде оқушыларға кез-келген пәннен

логикалық тапсырмаларды беру арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға болады. Логикалық ойлауды дамыту, болашақта дұрыс, жылдам ойлайтын және кез-келген жағдайда дұрыс шешім қабылдай алатын ұрпақты тәрбиелеудің негізі болып табылады.

Әдебиеттер:

1.Муканова С.Д. PISA оқушылардың жетістіктерін халықаралық бағалау бағдарламасы. https://edu.mcfr.kz/article/322-pisa-oushylardy.

2. Ожикаева С.Б. PISA Халықаралық зерттеу бағдарламасы әдіс-тәсілдері арқылы оқушылардың функционалдық-сауаттылығын дамыту жолдары. http://oqu-zaman.kz/?p=6445

3. Давыдова М.И. География пәні бойынша оқушылардың өз бетімен орындайтын жұмыстары.Алматы, Мектеп. 2016ж.

4. И.В. Белевич. Географияны оқыту методикасы. Практикалық жұмыстар. Алматы. 2017ж.

ӘОЖ 37.01

ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰН ТАЛАПТАРЫ МЕН ТИІМДІЛІГІ

Таскараева Қ.А. аға оқытушы., **Турданова М.С.** магистр, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент

Резюме

В статье описывается специфика обновленного содержания и образовательного процесса в Казахстане. Изложены требования к обновленному содержанию и навыки, которые должны быть сформированы у ученика и учителя в соответствии с требованиями времени.

«Біз әлемдік стандарттар
деңгейінде сапалы білім беруге
қол жеткізуіміз керек»
Н.Ә.Назарбаев

Бүгінгі таңда қазақстандық білім беру жүйесінің алдында білім сапасының бәсекелестігін арттыру шынайы өмірлік кезеңдерге бейімдендіру мәселелері тұр, өйткені адам қоғамда түрлі өмірлік мәселелерге байланысты дұрыс шешімдер қабылдау үшін жоғары кәсіптік пен зияткерлік әрекеттерді қажет ететін жағдайларда заман талабына сай өмір сүріп, қызмет етуде.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының мақсаты - білім мазмұнының жаңаруымен катар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді.

Жаңартылған білім беру мазмұнына көшудің бірден бір бағыты оқытудың дәстүрлі репродуктивті стиліннен оқушының танымдық және өзіндік ойлау белсенділігін қамтамасыз ететін сындарлы дамыта оқыту моделіне көшуді көздейді, бұл оқыту өз кезегінде тұлғаның адамгершілік-рухани дамуына әсер етіп, өзін-өзі тануға, өзінің қажетіліктерін анықтап, өзіндік іске асыру дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім беру бағдарламасының маңыздылығы оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын

тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АКТ-ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, белсенді әдістер, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары) қолдану болып табылады. Сондықтан болар қазіргі таңда оқу үрдісін технологияландыру өзекті мәселе әрі талап десекте болады. Білім саласындағы жаңаша педагогикалық технологияларды енгізудің артықшылықтары туралы жиі мәселелер қарастырылып жатыр.

Нәтижесінде мұғалімдер оны игеруде, қолдануда, кейбір көрсеткіштерге қол жеткізуде, бірақта әліде ашылмаған мәселелер мен атқарар жұмыстар жеткілікті. Себебі қазіргі таңда цифрландыру бағыты да қосылуда. Осындай мәселелерді шешу үшін, еліміздің барлық өңірінде бірлескен орта құру арқылы белсенді оқыту барысында, пәнаралық байланысты іске асыруда және оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру үшін мұғалімнен нәтижеге жетуге бағытталған сабақ мақсатын құру, оқу материалын меңгеруді ұйымдастыру үшін оқу үрдісін құру, сабақ мақсатына сай оқу материалын дайындау, психологиялық ахуал атмосферасын құру мен қолдау, оқушыларды өзіндік білім алуға, өзін өзі тануға, өзін өзі іске асыруға дайындау, қойылған мақсаттарға жетуге бағытталған нәтижелерді бағалау дағдылары талап етіледі.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының енгізілуіне орай тек оқушы бойында өзгеріс байқалмайды мұғалімде жаңарып, білімі мен біліктілігі күшейіп әрдайым ізденісте болуы тиіс. Аталған дағдыларға сәйкес мұғалім келесі құзыреттіліктерге сай қызмет жасауы тиіс: арнайы құзыреттілік - өзінің кәсіби қызметін дамыту үшін даму траекториясын жобалау; әлеуметтік құзыреттілік - кәсіби қызметте бірлескен (ұжымдық, топтық) кәсіби қызметтестік жүргізу және кәсіби қарым-қатынаста басқару қабілеттерін көрсету; білімдік құзыреттілік - кәсіби білім, білік және дағдыны меңгеру, субьектілік пен кретивтілікті дамытуға ынталану, педагогикалық және әлеуметтік психология негіздерін қолдану қабілеті тек осы қабілеттер мен құзыреттіліктерді педагог өз бойында қалыптастырғанда ғана кәсіби даму дағдысы шыңдалып өмір ағымына оқушыларды дайындауға бейім орта қалыптастыра алады. Жаңартылған мазмұн әрбір мұғалім бойынан ерік пен жүгерді талап етеді.

Еліміз үшін маңызды болып табылатын ең басты функционалдық сауаттылық пен белсенділік, шығармашыл тұрғыда ойлауға және шешім қабылдай алуға, кәсіби жолын таңдай алуға қабілеттілік, өмір бойы білім алуға дайын тұруы болып табылады. Бұл функционалдық дағдылар мектеп қабырғасында қалыптасады.

Қазіргі кезде елімізде оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруға зор мүмкіндіктер бар. Функционалдық сауаттылық - бұл, білім мен адамның көпжоспарлы іс-әрекеті арасындағы біріккен және тұлғалық қалыптасуының көрсеткіші өсіп келе жатқан ұрпақтарының ой-өрісін дамыту мақсатында жүзеге асырылады. Қазіргі таңда оқушының өзін-өзі дамытуға,

алған теориялық білімдерін өмірмен байланыстыруға, оны қолдана білуге бағытталған жұмыстарға көп көңіл бөлінуде [1].

Осы орайда PISA (Programme for International Student Assessment) – халықаралық зерттеудің мақсаты 15 жастағы жасөспірімдердің математикалық, жаратылыстану мен оқудағы сауаттылығын бағалау болып табылады. Зерттеудің негізі мектептің бағдарламасын меңгеру ғана емес, жеке тұлғаның дамуындағы білімін, дүниетанымын шыңдау, әртүрлі өмірлік жағдайларда шешім қабылдай алатын қабілеттерін дамытуға бағыттау. Халықаралық зерттеулерге Қазақстанның қатысуындағы мақсаты – оқушылардың оқу жетістіктерінің бақылау-бағалау жүйесін реформалау, халықаралық стандартқа сәйкес білім мазмұнын оңтайландыру, қазақстандық білім сапасын бағалау жүйесін құру болып табылады. Қазақстан халықаралық тәжірибеге негізделген жаңа сапалы білім беру саясатын құра отырып, PISA салыстырмалы зерттеулеріне қатыса бастады. Зерттеу оқушылардың қалыпты өмір үшін меңгерген дағдыларының құндылығын, іс-қимыл сауаттылығын барынша ауқымды мағынада өзектендіреді. PISA шеңберінде 15 жасар оқушылардың ересек өмірге қадам басуға дайындығы бағаланады. Ол үшін білім саласының мамандарына жоғары білімді берумен қатар, оқушылардың ой-өрісін дамытуға, логикалық ойлануға, сыни көзқарас қалыптастыра отырып, функционалдық сауаттылыққа баулу құзіреттіліктерін қалыптастыруды міндеттейді. Яғни, аса маңызды бұл жобада оқушылардың оқудағы жетістіктерін сыни бағалаудың бірегей үлгісін ұсынады және PISA бағалауы үш бағыт бойынша өткізіледі:

- Оқу сауаттылық;
- Математикалық сауаттылық;
- Жаратылыстану ғылымдарындағы сауаттылық.

Жаратылыстану-ғылыми сауаттылық дегеніміз – физика және астрономия, география, биология және химия саласынан алған білімдерін қоршаған әлемді ұғыну үшін және адам өмірде тап болатын жағдайларда шешім қабылдау үшін қолдану қабілеті болып табылады [2]. География сабағында PISA тапсырмаларын қолдану арқылы оқушылардың кеңістік, қоршаған әлемді және оған адамның іс-әрекетінен қосылатын өзгерістерді түсінуге және географиялық тұжырымдамалар мен географиялық мәселелерді талдауға, ойластыруға, шешуге және түсінік беруге мүмкіндік туғызады. Оқушылардың күнделікті өмірде туындаған көптеген мәселелерді шешу үшін алған білім және біліктілік қабілеттерін қолдана алуға әсер етеді. PISA түріндегі тапсырмаларды орындау барысында пәнаралық ақпаратты тарту бағдарламалық материалды терең және мағыналы меңгеруге ықпал етеді, оқушылар құбылыстар, процестер арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтаудың практикалық іскерліктерін меңгереді және жетілдіреді. Бұл ретте фактілерді, теорияларды, заңдарды ұғынуға, география, физика, химия, биология, экология бойынша алған білімдерін нақтылау және тереңдету үшін қолайлы жағдайлар жасалады.

Әрине жазылғандардың бәрі де қойылатын талаптар мен тұжырымдар, бұл бәрімізге де бұрыннан мәлім, осы талаптардың бәрі де ұлы ғұлама әл-

Фарабидің сөзінде ертеде де айтылып кеткен: «Ұстаз... жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселердің бәрін жадында жақсы сақтайтын, ешнәрсені ұмытпайтын... алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі..., мейлінше шешен, өнер-білімге құштар, аса қанағатшыл, жаны асқақ және ар-намысын ардақтайтын, жақындарына да, жат адамдарына да әділ..., жұрттың бәріне.., жақсылық пен ізгілік көрсетіп.... қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ержүрек болуы керек».

Әдебиеттер:

1.Муканова С.Д. PISA оқушылардың жетістіктерін халықаралық бағалау бағдарламасы. https://edu.mcfr.kz/article/322-pisa-oushylardy.

2. Ожикаева С.Б. PISA Халықаралық зерттеу бағдарламасы әдіс-тәсілдері арқылы оқушылардың функционалдық-сауаттылығын дамыту жолдары. http://oqu-zaman.kz/?p=6445

3. Давыдова М.И. География пәні бойынша оқушылардың өз бетімен орындайтын жұмыстары. Алматы, Мектеп. 2016ж.

ОӘЖ

ҚАЗАҚТЫҢ БІР ТУАР ҰЛЫ ТҰЛҒАСЫ ҚАЙРАТ РЫСҚҰЛБЕКОВ

Умурзакова Гулбону Баратбойқызы -114-18 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі Жадраева Г.А. –магистр, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

Резюме

Статье посвещается жизни отважного сына Казахского народа, который пал жертвой во имя равенствои национального освобождения своего народа.

1986 жылдың 16-18 желтоқсанында Қазақстанда болған қозғалыс халқымыздың тарихына мәңгіге хатталады. Ондаған жылдар бойы қордаланып қалған келеңсіздіктер - қоғамдық және мәдени салаларды қамтыған өрескел кемшіліктер, ұлт мәсеінің қатты шиеленісуіне республика жастарының ызасын келтіріп, оларды күрес жолына түсуге еріксіз алып келеді. Міне, сондықтан желтоқсан оқиғасының қайта зерделеу өзекті деп ойлаймын.

Желтоқсан көтерілісі құрбандары Қ. Рысқұлбеков, Е.Сыпатаев, С.Мұхаметжанова, К.Молданазарова, М.Әбдіқұлов, Л.Асанова сынды ержүрек қазақ жастары бар.Желтоқсан қозғалысында елін - жерін , халқын жан жүрегімен сүйген, ұлтының азаттығы мен теңдігі жолында шыбын жанын құрбан еткен атпал азаматтар аз емес. Сондай азаматтардың бірі - ұлтының басына сын сағат туғанда жас болса да бас бола білген, әділетсіздікке қарсы тұрып, азаматтық мінез танытқан «Халық қаһарманы»- Қайрат Рысқұлбеков.

Қайраттың есімі бүгінде «әр казақ - менің жалғызым» дейтін ел жүрегінен ойып тұрып орын алған.Қайрат Рысқұлбеков 1966 жылы наурыздың 13- де жамбыл обылысының Мойынқұм ауданының Бірлік ауылында кіндік қаны тамып жарық дүниеге келген Қайрат.Мектеп қабырғасында жақсы тәрбие алып, еңбекте шыңдалған.Әскери борышын адал атқарып келгенен кейін Алматыға келіп архитектура-құрылыс институтына түседі. Бірақ,1986 жылғы желтоқсан оқиғасы тап болып, намыс буған жас ағамыз араласып кетеді.Қазақ қыздарын шашынан сүйреп, айуандықпен тепкілеп, кейбіреулерін, тіпті, қанипезерлікпен

көк мұзға отырғызуға дейін барды.Көтеріліс қатыгездікпен жанашылғаннан кейін 1987 жылдың қаңтарында ішкі істер органының қызметкерлері «Алматыда бір төбелеске қатысты» деген себеппен Қ.Рысқұлбековті Мойынқұм ауданынң орталығында тұратын нағашысы - М.Асанбаевтың үйінде демалып жатқан жерінен ұстап әкетеді. Кейіннен, көпщілікке мәлім болғанындай, тергеушілер әрекеттерімен Қ.Рысқұлбековке неше түрлі айла - шарғылар қолдана отырып, онын С.Савицкийдің өліміне кінәлі етеді.1987 жылы басында ауылына барғанда, артынан келген милиция қызметкерлері ұйықтап жатқан жерінде қолына кісен салып алып кеткен. Сол куннен мол кетіп,институтқа да,еліне де, туған жеріне де, үй-ішіне де қайтып оралмады. Қайраттың жазған хаттары мен өлеңдерінен өміргеқұштар, өзін жөнсіз өлімге қия қоймайтын жанның арман-ойы, сезімтал сергектігі, болашаққа сенімі, ата-ана, бауырларына сүйіспеншілік ыстық сезімі, биік рухы қаулап өсіп келе жатқан жас жусанның исіндей аңқып тұр.

Оның түрмеде отырып жазған өлеңдері, ой толғамдары, күнделіктері, үйіне жолдаған хаттары қазіргі уақытта сақталып тұр.Қайрат түрме қапасында отырып біраз өлең жазып та үлгерді. Оның «Түрме жыры», «Өкініш», «Ақтық сөз», деген өлеңдерін оқығанда көңілің толқып, жаның күйзеліп, жүрегің сыздап қоя береді. «Ақтық сөз» атты өлеңіндегі мына жолдар

«Күнәдән таза басым бар,
Жиырма бірде жасым бар,
Қасқалдақтай қаным бар,
Бозторғайдай жаным бар,
Алам десең, алыңдар!
Қайрат деген атым бар,
Қазақ деген затым бар,
«Еркек тоқты – құрбандық»,
Атам десең атыңдар!».

Осындай азамат оның жан тазалығын, жазықсыз пәктігін паш етіп тұрған жоқ па.

Қайрат жазықсыз болса да тамұқ тұзағында отырғанын, оған жасалған жан түршігерлік қысымды, қорқытып - үркітуді, қинауды, ақыры 1988 жылдың 21 мамырында белгісіз жағдайда оның дүниеден өткенін білгенде исі қазақ азаматтарының қабырғасы қайысып, белі бүгіліп - ақ кетті. Ашу - ызаға булықты. Әсіресе, анасы Дәметкеннің, әкесі Ноғайбайдың, бауырлары Есентай, Гүлнара, Талғат, Гүлшат, Клара, Мерует, Алтайдың - бүкіл бір шаңырақ адамдарының жаны егіліп, көзі жасқа толған сәті қандай аянышты, қандай зіл батпан қасырет.

М.Шаханов «айтқандай хат ату жазасын 20 жылға ауыстырған үкімді естіген кезде ыза үстінде жазылған... хат кейін оның өлімі ұйымдастырылды деп айтуға толық негіз бар»[3].

Қ. Рысқұлбековтың хаты жарық көргеннен кейін жанашыр жұрттың хаты ағылды. Алматы тұрғыны Кәменова Айгүл Жұмабайқызы «Өркен» газетіне жолдаған хатында былай деген: «Құрметті редакция! Сіздердің «Өркен»

газетінде жарияланған желтоқсан оқиғасының жазықсыз құрбаны Рысқұлбековтың хатын оқып, жаным түршікті. Бір үйдің тірегі, арыстай азаматқа жазықсыз жала жауып, асыл жарын жесір, екі сәбиін жетім еткен, ата - анасының жүрегіне жазылмас жара салғандар жауапқа тартылуы тиіс деп оилаймын» 15 желтоқсан 1990ж. Бұл көпшілік қауымның талабы десем өтірік айтқан болмаспын.

Қайраттың туған жеріндегі ел - жұрттың талап - тілегін ескере отырып Мойынқұм аудандық Кеңесінің атқару комитеті 1991 жылға көкектің 11- нде қарар қабылдады. Соған орай қыршын кеткен жерлестерінің семейде қалған мәйітін ашқызып, шетел сот сарапшыларына тексертіп, туған жері Бірлік ауылына алып келіп, жерлеп, басына ескерткіш орнату ойластырылды. Ол үшін қаражат керектігі түсінікті. Сондықтан Жамбыл облысы Мойынқұм аудандық агроөнеркәсіп банкісінен 000704302 есеп - шоты ашылған. Алғашқылар болып «Желтоқсан» ұлттық демократиялық қозғалысының кейбір өкілдері осы есеп - шотқа ақшалай қаражаттарын аударған. Басқалардан да түсіп жатты [1].

Ел - жұрт арыстай азаматын ұмытқан ба тегі. Қайрат есімі бұл күнде ерліктің, батырлықтың символына айналды. Оның аты, қаһармандығы, ұлттық ар - намыстың беріктігі ел есінде. Соның белгісі мыналар емес пе: Жетісайдағы орталық саябаққа оның есімі берілді, Жамбыл облысындағы Байзақ ауданының Жамбыл атындағы көше Қайраттың атымен аталды. Ал Семей қаласының маңындағы Қ.Рысқұлбековтың денесі жерленген жерге 1991 жылғы қыркүйектің 28 жұлдызында мәрмәр тастан жасалған ескерткіш орнатылды.Атын да, затын да жасырып, түлкі бұлаңға салып арын да, халықын да сатпады. Өлімге қасқая қарап, мәрттік танытты. Қорқу қаперінде жоқ. Сөйтіп, Қайрат ағамыз , сіз жеңіп шықтыңыз. Сіздің рухыңыздан, аруақты қасиетіңнен қорыққан қорқаулардың қолдары дірілдеп, іштері күйіп атауға дәттері дауаламады. Олар жеңіледі, сіз жеңдіңіз. Сіздің есіміңіз жалпақ елге әйгілі. Сіз мәңгі тірісіз.

Қорыта айтқанда. Куллі әлемді дүр сілкінткен 1986 жылға Алматыдағы желтоқсан оқиғасы қазақ топырағына ұлттық санасын намыс жетелген жаңа әрі қайсар буынның келгенін әйгіліледі. Қазақ республикасының 70 жылға жуық уақыт аясында Орталықтың әкімші саясатынан іште беріш боп қаиқан ашу - ызасын тұңғыш рет осы буынның мінезі арқылы сыртқа шықты және бұл қайта құру кезеңінің ұранына сай бүкіл Совет Одағындағы жаңа демократиялық қозғалыстың басы болды.

Егер Орталықта осы оқиға барысында кеткен әділетсіздіктер мен кемшіліктер кезінде терең талданып, адал бағасын алғанда еліміздің басқа жерлеріндегі ұлттық негізінде қым - қуыт шиеленіскен жағдайлардан щығудың кілті табылған болар еді. Бірақ амал қанша.....

Әдебиеттер:

4. Желтоқсан құрбандарын жоқтау. Алматы:Жалын,1992 ж
5. Желтоқсан шындығы. Алматы , 1991ж
6. Тоқтар Бейісқұлов Желтоқсан ызғары, Алматы «Мерей», «Қазақстан» 1994 ж
4. Табей К. Қайсар рухты қазақ Қайрат Рысқұлбеков.- Алматы, 1994.-5,6б

УДК 339.13

ЗНАЧЕНИЕ АНАЛИЗА РЫНКА В МАРКЕТИНГЕ

Тургунбаева Н.Х. – студент группы 1702-70
Научный руководитель: Бердыбекова А.Л.- к.э.н
Южно-Казахстанский Государственный Педагогический Университет, Шымкент

Түйін

Бұл мақалада нарықтың маркетингтік талдауы, ашылмаған сегменттерді анықтау және нарық мүмкіндіктерін іздеу мақсатында оның құрылымын зерттеу қарастырылады. Нарықты талдаудың негізгі мақсаты ұсынылатын өнім тұрақты сұранысқа ие және бәсекелестік ортада сатылуы мүмкін деген болжамды растау үшін жеткілікті материалды қамтамасыз ету болып табылады.

Существует множество вариантов анализа рынка с различным числом этапов и различным содержанием этих этапов. Выбор варианта анализа рынка производится исходя из специфики стоящих перед маркетологом задач, а также особенностей спроса и конкуренции. Поэтому для проведения анализа рынка нельзя просто взять и заполнить некий готовый шаблон.

Маркетинговый анализ – это существенный момент в работе менеджера по маркетингу. Подробный анализ дает возможность оперативно отыскать незанятые рыночные ниши, выбрать максимально подходящий целевой рынок, лучше осознать потребительские потребности.

Прежде чем начать анализ, следует конкретизировать цели исследования рынка. Необходимо прояснить следующие составляющие:

Стандартный алгоритм анализа рынка обычно состоит из нескольких основных этапов, которые могут реализовываться в разной последовательности:

1. Продукция фирмы: анализ развития рынка и доли продукции фирмы в сегменте;
2. Структура рынка: анализ конъюнктуры и маркетинговой емкости рынка, оценка рыночных тенденций;
3. Потребитель: анализ спроса, основных потребностей на рынке, пристальное маркетинговое изучение поведения и ожиданий целевой аудитории;
4. Целевой сегмент: анализ перспективности сегментов рынка для выбора поля деятельности;
5. Свободные ниши: маркетинговый анализ рыночных сегментов для выявления свободных рыночных ниш и новых источников сбыта;
6. Соперники: анализ деятельности соперников для выявления конкурентного превосходства продукции и поиска слабых мест фирмы;
7. Цены: маркетинговый анализ ценовых позиций соперников, а также нынешней ценовой структуры в отрасли.[1]

Характеристика товара – подразумевает описание сферы применения товара, его потребительских свойств и особенностей. Анализ этих параметров проводится в форме таблицы на основе объективных параметров (вес, цена, свойства и т.д.) или через оценку в номинальных шкалах (по балльной системе). В качестве источников информации используются экспертные

оценки, фокус-группы и потребительские конференции. Цель характеристики товара: сформировать торговое предложение, сформулировать преимущества товара с точки зрения потенциальных потребителей.

Определение ёмкости рынка – подразумевает описание целевых групп потребителей продукции (тип, потребность, территория), степень насыщения рынка и оценку платёжеспособного спроса. В качестве источников информации используются данные государственной статистики, консалтинговых организаций и торговых посредников, а также метод наблюдения. Цель определения ёмкости рынка: спрогнозировать потенциал и структуру продаж, выявить характер потребительского спроса.

Анализ конкуренции – подразумевает анализ маркетинговых стратегий и тактики конкурентов, исследуется занимаемая ими доля целевого рынка. Анализ этих параметров проводится в табличной форме путём количественной (в рублях, штуках и т.д.) или качественной (в процентах) оценки. В качестве источников информации используется наблюдение или экспертные заключения торговых посредников. Цель анализа конкуренции: выявить особенности конкуренции на рынке, учесть опыт работы конкурентов и избежать нерационального расходования средств. ***Определение товарных границ рынка*** – подразумевает расчёт рыночной доли товара в сопоставлении с товарами (аналогами и заменителями) конкурентов. В качестве источников информации используется данные государственной статистики, консалтинговых организаций и торговых посредников, а также метод наблюдения. Цель определения товарных границ рынка: выявить занимаемую долю рынка и определить потенциал её расширения за счёт доли рынка конкурентов.

Определение географических границ рынка – подразумевает анализ сферы влияния потенциальной инфраструктуры сбыта. Зная эту сферу влияния, методом исключения можно определить ту часть рынка, которая не охвачена существующей инфраструктурой сбыта. В качестве источников информации используются готовые внешние источники информации и внутренняя статистика предприятия. Цель определения территориальных границ рынка: выявить возможности и потенциал сбыта существующей на целевом рынке инфраструктуры (торговых посредников).[2]

Сегментация рынка — процесс разбивки потребителей или потенциальных потребителей на рынке на различные группы (или сегменты), в рамках которых потребители имеют схожие или аналогичные запросы, удовлетворяемые определенным комплексом маркетинга. Критически важный аспект маркетинга, предназначенный для превращения различий между товарами в стоимостные различия, которые могут быть сохранены на протяжении всего жизненного цикла продукта.

Сегментация потребительского рынка может быть произведена по нескольким признакам: географическому, демографическому, психографическому, поведенческому, при этом каждому из этих признаков присущи свои переменные. Иногда компании для получения всеобъемлющей информации о покупателях выделяют сегменты на основе совокупности признаков.

Сегментация по географическому признаку — разделение рынка на различные географические единицы (переменные): регион, область, район, размер города, плотность. После подобной сегментации компания должна решить, где её маркетинговые усилия будут наиболее эффективны.

Сегментация по демографическому признаку — разделение рынка в соответствии с такими переменными как: возраст, пол, размер семьи, жизненный цикл семьи, род занятий, уровень дохода, образование, национальность, вероисповедание. Сегментация по демографическому признаку наиболее часто используется компаниями в маркетинговых исследованиях, это объясняется тем, что реакции покупателей на тот или иной товар в наибольшей степени зависят именно от демографических переменных.

Сегментация по отношению к товару — выделение групп покупателей на основе их знаний, квалификаций как пользователей и их реакций на товар. Переменные подобного сегментирования: интенсивность потребления (малая, средняя, высокая), степень готовности к покупке (ничего не знает, знает кое-что, информирован, заинтересован), статус пользователя (непользователь, бывший пользователь, потенциальный пользователь) степень лояльности (отсутствует, средняя, сильная, абсолютная), полезность покупки (экономия, удобство, престиж).

Сегментация по стилю потребления — выделение групп покупателей на основе данных о потреблении связанных товаров, позволяющих наилучшим образом прогнозировать потребность в продвигаемом товаре и/или отклик на промоакции. Это возможно, поскольку шаблоны потребления определяются привычками, каждая из которых определяет потребление набора связанных товаров и услуг, в результате по потреблению одних товаров можно предсказывать потребность в других[3].

Сегментация по психографическому признаку — на основе ценностей, интересов, отношений, особенностей личности и образа жизни.

В заключение хочется отметить, что в ходе маркетингового исследования рынка выбираются и согласовываются с заказчиком наиболее оптимальные методологии по сбору информации о рынке,которые будут использоваться в дальнейшей работе. Это позволяет максимально точно оценить его объем и получить наиболее достоверную информацию по рыночным долям основных игроков и их торговых марок. По итогам 2020 года, когда впервые были введены локдауны и жесткие ограничительные меры, связанные с пандемией коронавируса, экономика Германий сократилась на 4,6%. По данным ведомства, рост ВВП страны в 2021 году был на 2% ниже по сравнению с показателем за 2019 год, что является свидетельством того, что

экономика еще не вернулась к уровню, наблюдавшемуся до пандемии.При этом дальнейшие перспективы развития экономики остаются неопределенными. Комбинированный подход при проведении маркетингового исследования позволяет получить максимально полную информацию по целевым рынкам и изучить маркетинговую среду. Клиенты должны понимать, что маркетинговое исследование требуют профессионального подхода и применения множества методов.

Литература

1. https://vvs-info.ru/helpful_information/poleznaya-informatsiya/marketingovyy-analiz-rynka/
2. http://www.aup.ru/articles/marketing/49.htm
3. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B3%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BA%D0%B0

УДК 339

ТОВАРООБОРОТ КАЗАХСТАНА С РОССИЕЙ В 2021 ГОДУ

Аматниязова З. К. – 1703-80

Научный руководитель: Бердыбекова А.Л. – к.э.н., старший преподаватель

Южно-Казахстанский Государственный Педагогический Университет, Шымкент

Түйін:

Мақалада Қазақстан мен Ресей арасындағы 2021 жылғы тауар айналымы қай тәрізде болған.Қазақстан өнімдерін сатып алушы негізгі елдерментауар айналымы қандай жүріп жатыр. Қазақстанның ең басты өнімдері.Не үшін Ресей Қазақстанның басты сауда серіктесі.

Торгово-экономические отношения между Российской Федерацией и Республикой Казахстан характеризуются высоким уровнем глобального партнерства. При этом сотрудничество в отраслях топливно-энергетического и горно металлургического комплексов, сельского хозяйства, транспорта и связи, автомобильной, машиностроительной, обрабатывающей, химической и аэрокосмической промышленности осуществляется особенно активно и масштабно.

Казахстан является одной из крупнейших экономик стран бывшего Советского Союза (после России и Украины). И в то же время страна является одним из основных экспортеров в регионе. Среди стран-участниц СНГ можно четко выделить 3 экспортоориентированные страны – это Россия, Казахстан и Азербайджан. Остальные импортируют больше товаров, чем экспортируют (что свидетельствует об отрицательном сальдо торгового баланса). С 2011 по 2021 год объем долларового экспорта из Казахстана сократился почти в 2 раза, но основная причина – девальвация национальной валюты. Самый явный скачок заметен в 2015 году.[1]

Основные страны-покупатели продукции Казахстана — это Китай, Италия, Россия, Нидерланды и Турция.

Италия приобретает в Казахстане нефть, Китай — покупатель газа и меди. Россия закупает в основном железные руды и стальной прокат. Турция импортирует преимущественно нефть, медь и алюминий. Нидерланды — нефть и нефтепродукты (мазут в частности). Казахстан закупает товары у следующих стран: Россия, Китай, Германия, США и Турция.

В России Казахстан закупает в основном черные металлы (преимущественно полуфабрикаты, из которых уже потом делают прокат), кокс из каменного угля (необходим как топливо при производстве стали), различное оборудование, транспорт, пластмассы.

Казахстан является сырьевой экономикой, которая весьма зависит от экспорта нефти, газа и металлов. Нефтегазовый сектор формирует около 40-45% доходов бюджета Казахстана (для сравнения, доля нефтегазовых доходов России составляет около 30%).

По данным finprom.kz, товарооборот между Казахстаном и Россией в январе-июне 2021 года составил $10,7 млрд, что на 26,7% больше, чем годом ранее. Импорт из Российской Федерации в Республику Казахстан составляет основную часть товарооборота - 69,6% или 7,5 млрд долларов США, рост на 19,2% в год.

С января по июнь 2021 года товарооборот между Казахстаном и Россией составил 10,7 млрд долларов США, что на 26,7% больше, чем годом ранее. Импорт из Российской Федерации в Республику Казахстан составляет основную часть товарооборота - 69,6% или 7,5 млрд долларов США, рост на 19,2% в год.

Экспорт из Казахстана составил 30,4% или $3,3 млрд, увеличившись на 48% в годовом исчислении.

В свою очередь, из Казахстана за полгода отправили в Россию 39 тыс. тонн пшеницы, 11,5 тыс. тонн риса, 128,2 тыс. тонн портландцемента, 4,6 млн тонн железных руд, 41 тыс. тонн природного газового конденсата, 27,3 тыс. тонн удобрений, 12,4 тыс. кв. м керамических плит, 26,8 тыс. тонн алкогольных и безалкогольных напитков.

В Казахстане успешно реализуется более 50 крупных проектов при поддержке таких российских компаний, как «АвтоВАЗ», «Билайн», «Газпром», «Газпром нефть», «Евраз», «ЕвроХим», «КАМАЗ», «Кировский завод», «Лукойл», «Мечел», «Полиметалл», «Росатом», «Роскосмос», «Ростех», «Ростсельмаш», «Русал», «Русагротранс», «Русская медная компания», «Соллерс», «Трубная металлургическая компания», «Фармстандарт», «Яндекс», «1С», «Вайлдберриз» и др. На казахстанском рынке функционируют «дочерние» структуры «Сбербанка», «Банка ВТБ», «Альфа-Банка», имеются представительства «Газпромбанка» и «Россельхозбанка», оказывают финансовые услуги «ХКФ Банк», «Ингосстрах» и «ВТБ Медицинское страхование». С 2016 г. в Нур-Султане осуществляет свою деятельность офис Российского экспортного центра. В июле 2020 г. на базе ТОО «Росгеогаз» (дочерняя компания АО «Росгеология»), имеющего лицензию Министерства

энергетики РК на выполнение геолого-геофизических услуг, создано совместное с казахстанцами предприятие АО «Росгео».

Объем инвестиций со стороны России в Казахстан увеличился на 10,2% за год, до 12,3 млрд долларов на 1 апреля текущего года.

Для сравнения: на 1 апреля прошлого года объем обязательств резидентов Казахстана перед инвесторами из России составлял 11,2 млрд долларов — на 3,9% меньше, чем годом ранее.

Большая часть инвестиций пришлась на обрабатывающую промышленность: 3,6 миллиарда долларов. Значительная часть инвестиций пришлась на сферу торговли и ремонта автомобилей, а также финансовую и страховую деятельность.

Валовой приток прямых инвестиций из России в Казахстан в первом квартале текущего года. составил 384,1 млн долларов США, т.е. на 3,8% меньше, чем годом ранее. В прошлом году эта цифра составила 295,2 млн долларов, увеличившись за год на 24,5%.

Количество действующих российских предприятий в РК на 1 августа 2021 года составило 7,8 тыс. компаний, плюс 4,1% за год. Из них 48,1% предприятий работало в сфере торговли и авторемонта. Другими популярными сферами стали строительство, а также профессиональная, научная и техническая деятельность.

Объем торговли между двумя странами в текущем году может превысить отметку в 23 млрд долларов, сообщает информационный ресурс премьер-министра РК.

На стадии реализации и проработки находится 30 совместных крупных проектов в сфере промышленной кооперации, торговли, строительной индустрии, фармацевтической, нефтехимической и лёгкой промышленности на общую сумму 5,3 млрд долларов.

Последние 4 года структура торгового баланса между Россией и Казахстаном остается стабильной. Россия — основной поставщик для Казахстана с долей от 35 до 42% в импорте за анализируемый период. Наиболее существенные группы товаров за 11 мес. 2021 г. — это легковые автомобили, кокс из каменного угля, нефтепродукты (в основном это газойли, моторное масло и прочие смазочные материалы, керосин), золото и полуфабрикаты из железа и стали.

Россия, в свою очередь, регулярно входит в пятерку крупнейших покупателей казахстанской продукции. За 11 месяцев 2021 года в топ-5 товарных категорий, реализуемых Казахстаном в Россию, вошли железная и драгоценная руды, различные виды стального проката. [3]

Как показывает опыт, важно налаживать отношения, в первую очередь, со странами-соседями. Знать и понимать друг друга — вот самая прочная основа для взаимного учета интересов государств-соседей. Таким образом, для Казахстана Россия — ключевой торговый партнер, через которого, предположительно, проходит значительный транзит товаров в страну.

Литературы:

1. .https://ru.wikipedia.org/wiki/Казахстанско-российские_отношения
2. Объем взаимной торговли России и Казахстана[Электронная версия] [Ресурс: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/2018/Analytics_I_201810.pdf]
3. Отчёт о внешней торговле между Россией и Казахстаном в 2021 году: товарооборот, экспорт, импорт, структура, товары, динамика.

УДК 339

ТОРГОВЛЯ: ЗНАЧЕНИЕ, ВИДЫ И ИХ ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Эржанова .А.М.- студентка группы 1705-80

Научный руководитель: Бердыбекова А. Л. – к. э. н., старший преподаватель

Южно-Казахстанский Государственный Педагогический Университет, Шымкент

Summary

The article reveals the essence of trade and its significance. The concepts of wholesale and retail trade are defined. The question of the distinctive features of these types of trade is also considered and studied.

Торговля — отрасль хозяйства и вид экономической деятельности, направленный на осуществление купли-продажи, обмена товаров, а также связанные с этим процессы: непосредственное обслуживание покупателей, доставка товаров, их хранение и подготовка к продаже.

Торговля является одной из главных отраслей народного хозяйства страны.

Торговая деятельность имеет большое значение в жизни общества, исполняя роль связующего звена от сферы производства до сферы потребления.

В связи с этим, торговая организация представляет собой важное звено экономики и от успешности её работы зависит общее экономическое состояние страны.

Со стороны предпринимательства, торговля – это сфера деятельности, направленная на получение дохода, в которой объектом деятельности является товарообмен, купля-продажа товаров, а также дополнительные услуги по обслуживанию покупателей в ходе продажи товаров и т.д.

На сегодняшний день с развитием рыночных отношений, торговля считается одним из наиболее прогрессивных видов деятельности, которая затрагивает все слои населения. Кроме того, торговля предоставляет рабочие места значительной части трудоспособного населения.

Также можно выделить и важнейшие функции торговли:

- реализация произведенной потребительской стоимости;
- доведение товаров до потребителей; сохранение баланса между предложением и спросом;
- снижение издержек обращения в сфере потребления, с помощью усовершенствования технологии продаж и пр.;
- маркетинговые исследования и решения [0].

Вследствие этого, основная функция торговли – это реализация товаров.
Торговая деятельность подразделяется на оптовую и розничную торговлю.
Оптовая торговля - вид торговой деятельности, связанный с приобретением и продажей товаров для использования их в предпринимательской деятельности (в том числе для перепродажи) или в иных целях, не связанных с личным, семейным, домашним и иным подобным использованием.
Розничная торговля - вид торговой деятельности, связанный с приобретением и продажей товаров для использования их в личных, семейных, домашних и иных целях, не связанных с осуществлением предпринимательской деятельности [2].
Имеются также иные отличия оптовой и розничной торговли, помимо конечного использования товаров. Так, например, при розничной торговле, покупателю достаточно выдать кассовый или товарный чек, а при оптовой деятельности покупка или продажа должна быть подтверждена документально иначе.
При оптовой торговле между продавцом и покупателем оформляется договор купли-продажи или договор поставки. Заплатить покупатель может безналичным расчетом или наличными денежными средствами. Документом, который подтверждает расходы покупателя, является товарная накладная.
Если организация-продавец работает на общей системе налогообложения, то также необходимо выписать счет-фактуру. Помимо этого, при доставке закупленного товара автотранспортом оформляют товарно-транспортную накладную [3].
ООН предупредила, что мировая торговля товарами и услугами замедлится в 2022 году после резкого роста в 2021 году и возвращения к уровням, существовавшим до COVID-19.
Объем мировой торговли достиг рекордного уровня в 28,5 триллиона долларов в 2021 году, что на 25 процентов больше по сравнению с предыдущим годом и на 13 процентов больше по сравнению с 2019 годом, до того, как началась пандемия COVID-19, говорится в докладе Конференции Организации Объединенных Наций по торговле и развитию.
Заглядывая в будущее, он прогнозирует, что рост замедлится в течение первого квартала 2022 года, сохраняя объем торговли на уровне, аналогичном последним трем месяцам 2021 года.
Сохраняющаяся инфляция в США и опасения, связанные с сектором недвижимости Китая, являются причинами анализа.
«Поскольку эти тенденции, вероятно, ослабнут, ожидается, что тенденции в международной торговле нормализуются в течение 2022 года», - говорится в докладе.
В то время как основной рост мировой торговли пришелся на первую половину 2021 года, прогресс продолжился во второй половине года.
После относительно медленного третьего квартала рост торговли снова ускорился в четвертом квартале, когда торговля товарами увеличилась почти на

200 миллиардов долларов, достигнув нового рекорда в 5,8 триллиона долларов, говорится в отчете.

Торговля услугами выросла на 50 миллиардов долларов и достигла 1,6 триллиона долларов, что чуть выше уровня, существовавшего до пандемии за тот же период.

В целом, можно сделать вывод о том, что торговля - это отрасль экономики, которая проводит операции купли-продажи или обмена товаров. Торговлю можно представить, как дорогу для движения товара от производителя к конечному потребителю. Промежуточных продавцов в перемещении товара может быть несколько, и цель каждого из них - получить наибольшую прибыль. Торговля играет главную роль в обеспечении всего населения всеми необходимыми ресурсами. И сфера торговли занимает важное место в условиях рыночной экономики.

Литература:

1. Памбухчиянц, О. В. Организация торговли : учебник / О. В. Памбухчиянц. – 3-е изд. – Москва : Дашков и К°, 2021. – 294 с.– Режим доступа: https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=621685
2. Об основах государственного регулирования торговой деятельности в Российской Федерации [Электронный ресурс] : Федеральный закон от 28.12.2009 № 381- ФЗ // Консультант - Плюс: правовая система. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_95629/b819c620a8c698de35861ad4c9d9696ee0c3ee7a/
3. Чернухина, Г. Н. Организация торговли : учебник / Г. Н. Чернухина. – Москва : Университет Синергия, 2016. – 193 с. – Режим доступа: https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=455417

UDC 336

MONEY AND MONEY CIRCULATION

Anarmatova M.B.- 1703-10
Research supervisor: Berdybekova A.L.-Doctor PhD
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Резюме:

В данной работе рассматривается происхождение и сущность денег. Что такое деньги, функции и виды денег.Рассматриваются основные вопросы и исследования процесс создания денег, а также денежное обращение, денежный оборот, типы денежных систем и денежная система. Средство накопления и средства обращения.

Money plays an extremely important role in a market economy. The market is impossible without money, money circulation. Monetary circulation is the movement of money that mediates the turnover of goods and services. It serves the sale of goods, as well as the movement of the financial market. In this paper I will talk about money circulation, types of monetary systems and monetary policy.

Money is one of the greatest human inventions. The origin of money is connected with 7-8 thousand BC, when primitive tribes had surpluses of some products that could be exchanged for other necessary products. Historically, cattle,

cigars, shells, stones, and pieces of metal have been used - with varying success-as a means of facilitating exchange. [1]

But in order to serve as money, an object must pass only one test, in my opinion: it must receive general recognition from both buyers and sellers as a means of exchange. Money is determined by society itself; everything that society recognizes as circulation is money. Indeed, money is a commodity that acts as a universal equivalent, reflecting the value of all other goods.The development of crafts and especially the melting of metals has somewhat simplified the matter. The role of intermediaries in the exchange is firmly fixed for metal ingots. Originally it was copper, bronze, iron. These exchange equivalents expand the scope and stabilize, thereby turning into genuine money in the modern sense. [2]

As the social wealth increases, the role of the universal equivalent is assigned to precious metals (silver, gold), which, due to their rarity, high value with small volume, uniformity, divisibility and other useful qualities, were, one might say, doomed to play the role of monetary material for a long period of human history.Money, like any other concept, has its own essence.

The essence of money is manifested through:

1) universal direct exchangeability;
2) independent exchange value;
3) the external material measure of labor.

Money has certain functions. Functions of money:

A measure of value. Money acts as a measure of value. Society finds it convenient to use a monetary unit as a scale for measuring the relative values of various goods and resources.

Means of payment. Money acts as a means of payment. This function of money manifests itself, first of all, in servicing payments outside the sphere of commodity turnover. These are taxes, social payments, interest on the loan.

Means of circulation. Money acts as a means of circulation of goods turnover service. First of all, money is primarily a means of circulation today, money can be used when buying and selling goods and services. As a means of exchange, money allows society to avoid the inconveniences of barter exchange. And by presenting a convenient way of exchanging goods, money allows society to take advantage of the fruits of geographical specialization and division of labor between people.

Means of accumulation (savings). Money serves as a means of saving. Since money is the most liquid asset, it is the most convenient form of wealth storage.

World money. The “world money" function is money in the system of international economic relations. Money plays an extremely important role in a market economy.

The market is impossible without money, money circulation.Monetarycirculation is the movement of money that mediates the turnover of goods and services. It serves the sale of goods, as well as the movement of the financial market. [3]

In conclusion Money is the most important element of the economy.

Their role is manifested, first of all, as a result of setting the price of goods.

Money is of great importance in the process of money circulation, when it performs the function of a medium of circulation and a means of payment.

Acting as the universal embodiment of wealth, money also performs the function of accumulation.

Reference:

https://works.doklad.ru/view/nbsnTM1VNOs.html
https://stud.kz/referat/show/107462
https://kpfu.ru/docs/F1996048700/N1_Posb.pdf

УДК 336

2. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ АНАЛИЗА ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

Анаркулова Д.Г. – студентка группы 1702-70
Научный руководитель: Бердыбекова А.Л.- э.г.к
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет

Түйін :

Мақалада коммерциялық ұйымдардағы ақша ағындарын талдаудың ерекшелігі қарастырылады. Қазіргі уақытта ақша қозғалысының көптеген анықтамалары бар. Отандық және шетелдік авторлар бұл ұғымды кейбір айырмашылықтармен түсіндіреді. Мақалада «ақша ағындары» түсінігіне көзқарастар жүйеленген және ақша ағындарының мәнін барынша толық ашатын өзіндік анықтамасы,АҚШтағы ақша ағымдары қалай өзгергендігі туралы ұсынылған.

Денежный поток (англ. Cash Flow), или поток денег, поток платежей, кэш-фло, кэш-флоу — с овокупность распределенных во времени поступлений (притока) и выплат (оттока) денежных средств, генерируемых хозяйственной деятельностью предприятия, независимо от источников их образования. Денежный поток представляет собой разницу между денежными поступлениями и выплатами организации. Грамотное управление денежными потоками способно снизить потребности в капитале, ускорив его обороты, а также выявить финансовые резервы внутри предприятия и тем самым снизить объемы внешних займов.

Для осуществления большинства финансово-хозяйственных операций коммерческие организации генерируют денежные потоки в виде поступления и расходования денежных средств[1]. На сегодняшний день в научной литературе по экономическому и финансовому анализу существует множество определений денежных потоков. Отечественные и зарубежные авторы трактуют данное понятие с некоторыми различиями.

Проанализировав результаты исследования зарубежных и отечественных экономистов, можно выделить два основных направления к трактовке понятия «денежные потоки».

В 2018 году свободный денежный поток увеличился до 4,9 млрд долл. США, в первую очередь вследствие увеличения денежных средств, полученных от

операционной деятельности, а также снижения капитальных вложений. Денежный поток от операционной деятельности за 2018 год увеличился в четыре раза до 6,5 млрд долл. США. Основными факторами роста стали увеличение показателя EBITDA и сокращение оборотного капитала в 2018 году (против роста в 2017 году). Благодаря мероприятиям по оптимизации долгового портфеля проценты уплаченные снизились на 14% до 551 млн долл. США. В 2018 году капитальные затраты снизились на 22% и составили 1,6 млрд долл. США, преимущественно в связи с завершением реализации проекта по реконструкции Талнахской обогатительной фабрики, Читинского проекта и проектов добычи и обустройства Пеляткинского газоконденсатного месторождения.

Объем денежных потоков в США вырос на 294239 USD млн. (294.239 млрд. USD) в январе 2022 Максимальное изменение достигало 317000 USD млн., а минимальное -194622 USD млн.

Впервые понятие денежных потоков встречается у зарубежных экономистов.

Так, по мнению Ж. Ришара, «денежный поток» трактуется как разница между поступлением и выбытием денежных средств, другими словами, денежный поток – это статистический показатель на определенную (отчетную) дату. По мнению американского экономиста Дж. К. Ван Хорна «денежный поток» - это приток и отток денежных средств за определенный период времени, то есть в данном случает данное понятие определяется как динамический показатель . Заслуженный деятель науки, доктор экономических наук Бланк И.А. дает следующее определение денежным потокам: «Совокупность распределенных по отдельным интервалам рассматриваемого периода времени поступлений и выплат денежных средств, генерируемых его хозяйственной деятельностью, движение которых связано с факторами времени, риска и ликвидности».

Доктор экономических наук Бочаров В.В. определяет денежный поток, как множество распределённых во времени выплат (оттоков) и поступлений (притоков), понимаемых в широком смысле. В качестве элемента денежного потока могут выступать доходы, расходы, прибыль экономических субъектов [2]. Кандидат экономических наук Савицкая Г.В. описывает Денежный поток как непрерывный процесс движения денежных средств во времени.

Таким образом, обобщая вышеизложенные трактовки, можно представить термин «денежный поток» как совокупность денежных потоков и денежных оттоков и их эквивалентов за определенный период времени в процессе осуществления операционной, финансовой и инвестиционной деятельности экономического субъекта.

Основными элементами денежными потоками являются:

денежный приток в виде поступления денежных средств на расчетный счет и кассу организаций;

денежный отток в виде расходования денежных средств;

сальдо, равное разнице денежного притока и денежного оттока.

Важным условием эффективной деятельности коммерческих организаций является не только достаточный объем денежных средств, но и умелое управление денежными потоками для обеспечения ликвидности и платежеспособности. Даже если коммерческая организация заработала по итого года прибыль, у нее вполне может не быть свободных денежных средств для оплаты своих краткосрочных обязательств. А значит, эффективность ее деятельности нельзя характеризовать положительно.

По уровню управления можно выделить следующие виды денежных потоков:

денежный поток в целом по организации;

денежный поток по отдельным структурным подразделениям, филиалам;

денежный поток по отдельно взятым хозяйственным организациям.

Анализ движения денежных потоков – это процесс определения значений, поступивших и израсходованных денежных средств, с целью анализа финансовой стабильности и рентабельности экономического субъекта.

Можно выделить следующие задачи анализа денежных потоков:

определение источников поступления денежных средств от операционной, финансовой и инвестиционной деятельности экономического субъекта;

определение направлений расходования денежных средств от операционной, финансовой и инвестиционной деятельности;

определение способности экономического субъекта вовремя выполнять свои обязательства перед кредиторами и учредителями;

оценка состава, структуры, направлений движения денежных средств;

оценка влияния факторов, оказывающих воздействие на чистый денежный поток (прямым и косвенным методом);

расчет уровня достаточности поступления денежных средств.

Важным этапом управления денежными потоками является анализ коэффициентов, рассчитанных на основе показателей движения денежных средств. Аналитиками предложено достаточно много коэффициентов, раскрывающих связь денежных потоков со статьями баланса и отчета о прибылях и убытках и характеризующих финансовую устойчивость, платежеспособность и рентабельность компаний. Многие из этих коэффициентов аналогичны показателям, рассчитываемым с использованием показателей прибыли или выручки.

Эффективность работы предприятия полностью зависит от организации системы управления денежными потоками. Данная система создается для обеспечения выполнения краткосрочных и стратегических планов предприятия, сохранения платежеспособности и финансовой устойчивости, более рационального использования его активов и источников финансирования, а также минимизации затрат на финансирование хозяйственной деятельности. Главная роль в управлении денежными потоками отводится обеспечению их сбалансированности по видам, объемам, временным интервалам и другим существенным характеристикам.

Таким образом, роль анализа денежных потоков состоит в грамотной оценке возможности экономического субъекта организовать управление денежными потоками так, чтобы в случае необходимости в распоряжении организации было достаточное количество денежных средств. Важность и значение управления денежными потоками на предприятии трудно переоценить, поскольку от его качества и эффективности зависит не только устойчивость предприятия в конкретный период времени, но и способность к дальнейшему развитию, достижению финансового успеха на долгую перспективу.

Литературы:

1. Бланк И.А. Управление денежными потоками / И.А. Бланк. - Киев: Эльга ; Ника-Центр, 2007. - 752 с.

2. Бочаров В.В. Управление денежным оборотом предприятий и корпораций: Учебник / В. В. Бочаров. - М.: Финансы и статистика, 2012. - 144 с.

UDC:339

COMPETITION AND COMPETITIVE FIGHT, ITS METHODS AND ROLE IN THE ECONOMY

Syrlybay D.D- student of the group 1702-90

Scientific adviser: Berdybekova A.L. - Ph.D.in economics

South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Түйін.

Таңдалған тақырыптың өзектілігі, бәсекеніңжалпы бір мағыналы түсіндірмесі жоқ ол экономикалықкатегорияларға қатысты. Экономикалық ойдың қалыптасуымен дамуымен «бәсекелестік» ұғымының мазмұнындаәртүрлі аспектілер көрініс тапты. «. «Бәсекелестік» түсінігінің экономикалық мазмұнын түсінудің бірнешетеориялық тәсілдері бар.

Competition is a kind of competition and rivalry among themselves in order to survive in the market of construction firms. Competition is born from the sovereign right of each subject of business relations to realize their economic potential.

Competition between entrepreneurs is the promotion of new, more efficient construction products and services, new ideas, new projects, and much more. It is thanks to this competition that life becomes richer and more interesting, and the economy moves forward at a rapid pace. Competition is the basis for the viability of a market economy.

Ex-president N.Nazarbayev in 2004 in the Message "for a Competitive Kazakhstan, For a competitive economy, for a competitive population" noted: "We must identify all promising Kazakh, large-scale regional and regional clusters.

For the development of entrepreneurship in market competition in the business system, its legal framework, understanding of the socio-economic significance, the adoption of the law “On the development of entrepreneurship with freedom of

economic activity of the Republic of Kazakhstan" opened. In 2003, the State Strategy for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2003-2015 was adopted. The strategy forms the state economic policy of Kazakhstan for the period up to 2015 and is aimed at achieving sustainable development of the country by diversifying the sectors of the economy away from the raw material direction of development.[1]

The main objects of competitive and export-oriented goods.

The state policy in the field of competition is aimed at solving the problems of preventing, limiting, excessive concentration and the growth of unfair competition. The main directions of competition policy:

- by establishing monopoly prices, unreasonably reducing the production and supply of monopoly goods and services, introducing concessions in contracts, preventing other enterprises from accessing commodity and financial markets, suppressing the actions of monopolists to create, reorganize, liquidate market entities and their associations, buy out shares (shares , shares) in the authorized capital of market entities to prevent excess by market entities occupying a dominant position;

- the conclusion of unfair competition and anti-competitive agreements aimed at establishing uniform prices and tariffs, dividing the market on a territorial basis, limiting the access of potential competitors to the market or collusion between the subjects of competition in the market, eliminating or limiting competition by suppressing concerted actions between competitors;

- prevention of unreasonable interference of state bodies in business activities

The competitiveness of the industry is characterized by the presence of technical, economic and organizational conditions that ensure the production and sale of high-quality products to meet the requirements of a specific consumer group.[2]

The competitiveness of an enterprise depends on a number of factors:

− competitiveness of the company's goods in the domestic and foreign markets;

− type of goods produced;

− market capacity (annual sales volume);

− ease of entry into the market;

− homogeneity of the market;

− competitive positions of enterprises that operate in this market;

− competitiveness of the region and the country.[3]

Competitive strategy is the concept of the company's actions aimed at achieving the established deadlines for the sale of construction products. Initially (based on

subjective interests), the goal of a construction company is to obtain a priority for obtaining high profits with sole ownership in the market for the sale of construction products and services.

The third group does not come into confrontation with the representatives of the first and second groups: "accompanying" people save energy and money, keeping some distance along the path laid by the leaders after large and strong firms.

The second group has the potential to attack, and the monopolistic sentiments of its representatives play a rather important role in relation to who made it to the final and among themselves. The offensive of the positions of leaders can be of a massive (diversified) nature, and, therefore, be in many directions at once (advertising, prices, updating construction products, etc.) or flanking, that is, carried out along one of the directions.

The first group is forced to repel the attacks of other leaders and leaders and use the techniques of massive and flank attacks. Depending on the market situation, leaders can use flank defense to repel flank attacks, and line defense to repel mass attacks by creating heterogeneous barriers.[4]

In conclusion,if Kazakhstan wants to enter the 30 developed countries, it can have only one way - the creation of a developed market economy. Market mechanisms and competition in the economy are a key condition in this direction.

In his September message this year, the head of state noted that competition policy is of paramount importance today, within the framework of which there is a need to create a strong and independent body for the protection and development of competition. The message also said that the denationalization of the economy plays an important role in the development of equal competition in Kazakhstan.

The coverage of state aid to agriculture in Kazakhstan is very low. For example, according to official statistics at the end of 2019, there were 1,638,561 personal subsidiary farms, 219,449 peasant or farm enterprises and 17,403 agricultural enterprises in Kazakhstan. At the same time, at the end of 2019, loans from the KazAgro national holding accounted for more than 85% of all loans to the agricultural sector, and such concessional lending covered only 79.7 thousand agricultural enterprises and farms.

On November 10, 2020, the head of the National Bank spoke at a government meeting, where he reported on the implementation of anti-crisis (preferential) credit state programs. In particular, he said that as of November 6 this year, banks approved 487 applications for the amount of 447.6 billion tenge under the preferential state program "Economy of Simple Things" (the average loan size is 919 million tenge!). Under another anti-crisis program of concessional lending to business entities, under which small and medium-sized businesses should mainly be refinanced, 1,522 applications were approved in the amount of 421 billion tenge (the average loan amount is 277 million tenge!).

At the same time, at the end of 2019, there were 383,240 small businesses in Kazakhstan, 2,758 medium-sized businesses and 996,550 individual entrepreneurs. That is, small businesses and individual entrepreneurs simply dropped out of the anti-crisis state programs of concessional lending. Also, again, there is no guarantee that the most efficient enterprises have received preferential loans.

Literature:

1.https://secondhandivanovo.ru/en/daily/konkurentnaya-borba-strategii-metody-i-klyuchi-k-pobede-metody-konkurentnoi-borby.html
2.https://www.simonandschuster.co.uk/books/Strategic-Cost-Management/Shank-Govindarajan/9781439150368
3.https://www.jstor.org/stable/40227238
4.https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00482137/document

UDC 342.9

CORRUPTION INDEX IN KAZAKHSTAN FIGHT AND MEASURES CAUTION

Irismetov A.N. – Student of 1504-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L – Doctor PhD in Economics
South Kazakhstan state pedogogical university, Shymkent

Түйін:

Бұл мақалада біз Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық индексімен және онымен күресу жолдары тұралы талқылаймыз.

In the Republic of Kazakhstan, the fight against corruption is based on the basic principles, which are set out in Article 5 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 2, 1998 No. 267-I "On the fight against corruption". The country has developed and adopted a number of legal acts that contribute to the prevention and fight against corruption, including in order to fulfill the international obligations assumed. In particular, in this article we want to note the following recent changes undertaken at the state level. By the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 6, 2014 “On measures to further improve the public administration system of the Republic of Kazakhstan”, in order to improve the system for combating economic and corruption crime, the Head of State decided to establish the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs and Combating Corruption (hereinafter referred to as the Agency) as a state body directly subordinate and accountable to the President of the Republic of Kazakhstan. In addition, it was decided to abolish the Agency of the Republic of Kazakhstan for combating economic and corruption crimes (financial police) with the transfer of its functions and powers to prevent, detect, suppress, disclose and investigate corruption crimes and offenses to the newly formed Agency, and economic and financial crimes and offenses to the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan [1].

On July 3, 2014, the Head of State signed a new Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, aimed at modernizing the criminal law in order to strengthen the fight against crime in modern conditions, increase the level of protection of the rights of citizens, the interests of the state. The new Criminal Code comes into force on

January 1, 2015. Thus, Chapter 15 is devoted to corruption and other criminal offenses against the interests of the public service and public administration, which includes 11 elements of crime. Deprivation of ranks, ranks, ranks and state awards, as well as deprivation of the right to public service are introduced as mandatory additional types of punishment for corruption crimes. At the same time, prohibitions are provided for the use of the following institutions in relation to corruption crimes - conditional conviction, exemption from criminal liability, parole, replacement of punishment with a milder form. It is envisaged to strengthen criminal liability for corruption crimes, in particular, the novelty of the new Criminal Code is the introduction of multiple fines, the use of confiscation of property, lifelong deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, which will increase the effectiveness of preventing corruption as a socially dangerous phenomenon. Indeed, at present, corruption causes significant material damage to the state. On August 13, 2014, an expert discussion of the draft Anti-Corruption Program for 2015-2025 was held in Almaty. Currently, this project is being actively discussed, a lot of comments have been provided, many, having read the project, have come to the conclusion that while the submitted document contains many declarative norms, there are few practical steps that will allow these norms to become a reality in our lives. The draft document provides for the wide involvement of civil society, business communities in anti-corruption activities, strengthening control over the activities of state bodies and the corporate sector, improving anti-corruption legislation, monitoring the quality of public services, reducing the level of the shadow economy, creating a culture of rejection of corruption in society and models of anti-corruption behavior at all levels of education and upbringing [2].

Based on the experience of foreign countries, the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 23, 2012 No. 1077 “On approval of the Rules for encouraging persons who reported the fact of a corruption offense or otherwise assist in the fight against corruption” was adopted. According to the above rules, persons who report the fact of a corruption offense or otherwise assist in the fight against corruption are given incentives in the form of a one-time monetary reward. Encouragement in the form of a monetary reward is set from 30 MCI to 100 MCI, depending on the severity of the act. Incentives can also be established in the form of awarding a diploma or an announcement of gratitude. The incentives are financed from the republican budget.[3]

Very important in the fight against corruption is the transparency of the activities of officials, and minimizing contact with them with the help of modern technologies. A striking example is the idea of creating an electronic government in Kazakhstan, the idea of which was announced in the annual Address of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2004. It should be noted that on all Web sites of state bodies there is a section "Issues of combating corruption" in order to educate the citizens of the country. I would like to note that the Republic of Kazakhstan needs fundamental changes, both in the structure of the state apparatus and in the mechanisms for developing state policy. The reform itself requires the involvement of representatives of civil society structures and the civil decision-

making process at the earliest stages. In addition, it is necessary to bring national legislation in line with international obligations assumed.[4]

In conclution it seems that the concept of corruption and the establishment of its manifestations should be based on an understanding of the social essence of this phenomenon. The essence of corruption is that it violates the established order of the state apparatus. Corruption has become in our society one of the most dangerous factors that directly affect the individual, society and the state in an extremely negative way - this is, firstly. Secondly, the world community is concerned about the spread of corruption, the seriousness of the problems and threats it creates to the stability and security of society, the links between corruption and organized crime, and that corruption is transnational in nature. The growth of the corruption index in Kazakhstan for 2020-2021 in the CPI ranking against the backdrop of a public health emergency and threats to the stability of democratic institutions testifies to the country's progressive work in combating corruption. The world community positively assesses the activities of the leadership of Kazakhstan, which has adopted a package of measures to support the population and businesses during the pandemic, as well as amendments to increase responsibility for corruption and digitalization of public services. However, along with this, the authorities of Kazakhstan allowed violations of democratic freedoms related to transparency and access to financial information on health care costs, unreasonable restrictions on the activities of journalists, human rights activists and representatives of civil society.

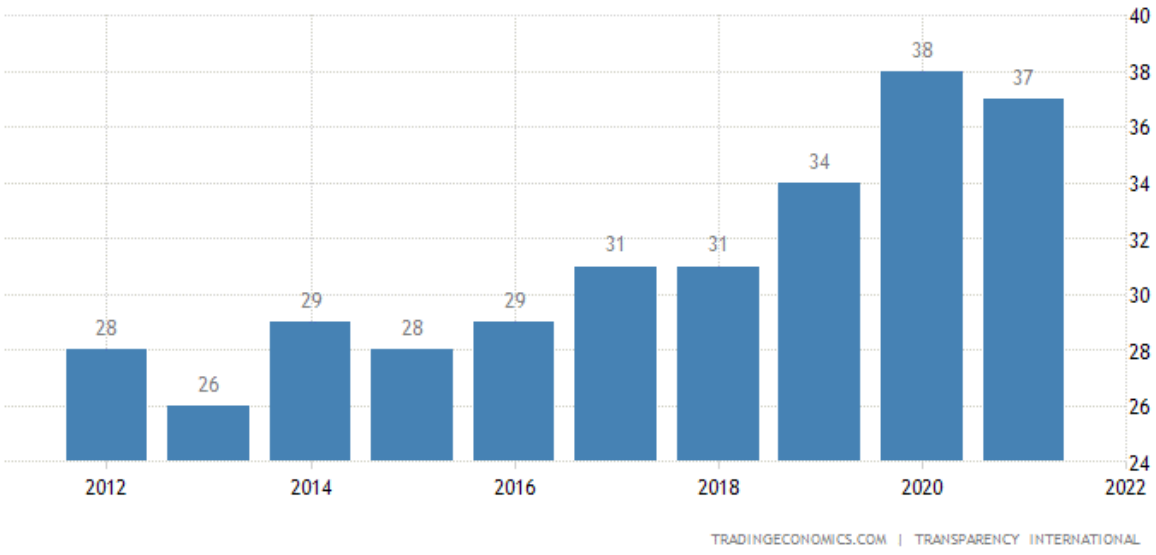

References

1. S. I. Ozhegov and N. Yu. Shvedova Explanatory Dictionary of the Russian Language. - 4th ed. - M., 1997. - 1303 p.

2. Message of the President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nation N.A. Nazarbayev to the People of Kazakhstan "Strategy "Kazakhstan-2050": New political course of the established state" (Astana, December 14, 2012) // http://www.akorda.kz (as of December 14, 2012).

3. Criminology / Ed. I. I. Rogova, K. Zh. Baltabaeva. - Almaty: Norma-K Publishing House LLP, 2004. - 339 p.
4. Samatova G. B. Criminology: a course of lectures. - Almaty: NITs KOU, 2008. - 56 p.

UDC 351

REGULATION OF DOMESTIC TRADE IN KAZAKHSTAN

Irismetov A.N. – Student of 1504-10A group
Research supervisor: Berdybekova A.L – Doctor PhD in Economics
South Kazakhstan state pedogogical university, Shymkent

Түйін:

Бұл мақалада біз сауданың не екенін және оның ішкі нарық экономикасына әсері мен елдің мезоэкономикасына әсерін талқылаймыз.

Methods of state regulation of international trade in Kazakhstan can be divided into two groups: tariff and non-tariff.

1. Tariff methods are reduced to the use of customs duties - special taxes that are levied on products of international trade. Customs tariffs are a fee charged by the state for the clearance of goods and other valuables being transported abroad. Such a fee, called a duty, is included in the price of the goods and is ultimately paid by the consumer. Customs taxation involves the use of import duties to hinder the importation of foreign goods into the country, export duties are used less frequently.
2. According to the form of calculation, fees are distinguished:

a) ad valorem, which are charged as a percentage of the price of the goods;
b) specific, charged in the form of a certain amount of money from the volume, weight or unit of goods.[1]

The most important purposes of using import duties are both the direct restriction of imports and the restriction of competition, including unfair competition. Its extreme form is dumping - the sale of goods on the foreign market at prices lower than those existing for an identical product on the domestic market.[2]

GATT - the predecessor of the WTO - made its decisions at the negotiations rounds of all members of this Agreement. There were eight in total. The most significant decisions that have guided the WTO in regulating the MT to date were taken at the last (eighth) Uruguay Round (1986-1994). This round further expanded the range of issues regulated by the WTO. It included trade in services, as well as a program to reduce customs duties, intensify efforts to regulate the MT with the products of certain industries (including agriculture) and strengthen control over those areas of national economic policy that affect the country's foreign trade.

It was decided to escalate customs duties as the degree of processing of goods increases while reducing duties on raw materials and eliminating them for certain types of alcoholic beverages, construction and agricultural equipment, office furniture, toys, and pharmaceutical products - only 40% of world imports. The liberalization of trade in clothing, textiles and agricultural products continued. But customs in Kazakhstan is duties are recognized as the last and only means of regulation.[3]

In the field of anti-dumping measures, the concepts of "legitimate subsidies" and "eligible subsidies" were adopted, which include subsidies aimed at environmental

protection and regional development, provided that their amount is not less than 3% of the total value of imports of goods or 1% of its total cost. All the rest in Kazakhstan are classified as illegal and their use in foreign trade is prohibited.
Among the issues of economic regulation that indirectly affect foreign trade, the Uruguay Round included requirements for a minimum export of goods produced at the joint venture, the mandatory use of local components, and a number of others.
The regional level of trade and services in Kazakhstan is regulated within the framework of economic integration groupings, in which restrictions on mutual trade in services are lifted (as, for example, in the EU) and restrictions on such trade with third countries may be introduced.
The national level of regulation concerns foreign trade in services of individual states. It is implemented through bilateral trade agreements, which may include trade in services. A significant place in such agreements is given to the regulation of investments in the service sector.
In the field of anti-dumping measures, the concepts of "legitimate subsidies" and "eligible subsidies" were adopted, which include subsidies aimed at environmental protection and regional development, provided that their amount is not less than 3% of the total value of imports of goods or 1% of its total cost. All the rest of Kazakhstan are classified as illegal and their use in foreign trade is prohibited.
Among the issues of economic regulation that indirectly affect foreign trade, the Kazakhstan Round included requirements for a minimum export of goods produced at the joint venture, the mandatory use of local components, and a number of others.
GATT recognizes as the only acceptable means of regulating the MT customs tariffs, which are iteratively (from round to round) reduced. Currently, their average level is 3-5%. But here, too, there are exceptions that allow the use of non-tariff remedies (quotas, export and import licenses, tax incentives). These include cases of application of agricultural production regulation programs, violation of the balance of payments, implementation of regional development programs and assistance.
A serious incentive to success in the global market is sufficient competition in the domestic market. The artificial dominance of enterprises through government support, from Porter's point of view, is a negative solution, leading to waste and inefficient use of resources. The theoretical premises of M. Porter served as the basis for the development of recommendations at the state level to increase the competitiveness of foreign trade goods in Australia, New Zealand and the United States in the 90 s of the twentieth century.[4]

In conclution the important role of prices in economic life in Kazakhstan is determined by the fact that they are the basis of all economic dimensions, have a significant impact on costs and results activities of all economic entities: both business structures and household farms, and the economy as a whole. Prices determine the effectiveness of foreign economic activities.Their role is especially great in a market economy, where free prices act the main regulator of the proportions of social reproduction, economic relations. Prices are also an important object of state regulation, thanks to which the state implements its policy in market conditions. Therefore, mastering the modern pricing methodology, taking into account.

References

1. Satybaldin, A.A. (Eds.). (2016). *Ekonomika Kazakhstana: hlobalnye vyzovy i novaia realnost [The economy of Kazakhstan: global challenges and a new reality]*. Almaty: Institut ekonomiki KN MON RK [in Russian].
2. Bliahman, L.S., & Abishev, A.A. (Eds.). (2008). Konkurentosposobnost. Ekonomicheskie issledovaniia [Competitiveness]. Almaty: Ekonomika [in Russian].
3. Sultanov, B.K. (Eds.). (2005). Stratehiia ekonomicheskihh reform v Respublike Kazakhstan [Strategy of economic reforms of the Republic of Kazakhstan]. Almaty: Kazakhstanskii institut stratehicheskikh issledovanii pri Prezidente Respubliki Kazakhstan [in Russian].
4. Lohmann, B. (2014). Strukturnye izmeneniia kak usloviia perekhoda k ustoichivomu razvitiiu [Structural changes as conditions for the transition to sustainable development]. Proceedings from Structural changes and development of society: *XI mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferentsiia – International Scientific and Practical Conference*. (412 p.). Almaty [in Russian].

УДК 332

ВЛИЯНИЕ “ХАЛЛЮ” НА ЭКОНОМИКУ ЮЖНОЙ КОРЕИ

Құлтай А. Е. – студентка группы 1703-80
Научный руководитель: Бердыбекова А.Л. – к.э.н., старший преподаватель
Южно-Казахстанский Государственный Педагогический Университет, Шымкент

Түйін:

Мақалада ұлттық бренд және бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру құралы ретінде «Халлюдың» пайда болуы және одан әрі дамуы қарастырылады. Оңтүстік Корея әлем елдері үшін «корей толқыны» негізінде табысты, тиімді, бәсекеге қабілетті елдің имиджін қалай құрды. «Корея толқынының» Оңтүстік Корея экономикасына әсері қандай болды.

Южная Корея является уникальной страной с точки зрения экономического роста. За 1960-2010 ВВП на душу населения по паритету покупательной способности вырос в 25 раз и сегодня составляет 36,6 тыс. долл. Сейчас Корея — высокоразвитая страна, член «Большой двадцатки», 11 экономика мира по размеру. Это высокоразвитая индустриально-аграрная страна, которая заслуженно занимает одно из лидирующих мест в мире. Но свою популярность среди молодежи всего мира Южная Корея обрела и до сих пор распространяет свою культуру благодаря “Халлю” (корейская волна), которая также внесла большой вклад в экономику страны.

“Корейская волна”, “Халлю”(韓流, кор. 한류 халлю) – это всеобщее увлечение южнокорейской массовой культурой, которая включает в себя дорамы (корейские сериалы), k-pop (корейская поп музыка), национальную кухню, туризм. Начавшее свое распространение в конце 1990-х гг. в странах Юго-Восточной Азии термин «Халлю» или же “корейская волна” начал использоваться в 1999 г. китайскими журналистами, которые были удивлены скоростью роста музыкальной и развлекательной индустрии Южной Кореи в Китае.

В современной Южной Корее явление халлю представляется национальным брендом, с которым связаны государственная политика, идеология, бизнес, имидж страны и народа. [1]

«Халлю» принес огромные поступления в бюджет. Совокупный доход, которые принесла только продажа различного товара, связанная с корейской музыкой в 2004г. составил 2,14 млрд что составило 0,2% от ВВП страны. В сравнение, одна из крупнейших авиакомпаний Южной Кореи “Korean Air” ежегодно приносит около 0,7% дохода от ВВП страны. [2]

Все началось в Китае, где особую популярность и влияние имела корейская дорама «Что же такое любовь», в Японии сериал «Зимняя соната». Постепенно, от сериалов и музыки интерес перерос к культуре Южной Кореи, кухне, одежде, косметике и технологиям. Следовательно, Халлю поднял уровень туристической деятельности в Южной Корее. Большая часть туристов приезжают в страну, чтобы посетить места съемок их любимых сериалов. Посетить рестораны и бутики, которые выбирают их кумиры. Поэтому, раз в неделю из Сеула в провинцию Канвондо отправляется «Туристический поезд Халлю». Маршрут рассчитан на поклонников сериалов и организован железнодорожной корпорацией Кореи. Причиной создания этого поезда стала высокая популярность дорамы “Зимняя соната”. Каждую неделю любителей воспользоваться этим поездом бывает сотни, а ежегодно превышает десятки тысяч.

Одним из самых важных аспектов “корейской волны” является корейская поп музыка или же k-pop, которая привлекает в корейскую культуру сотни тысяч людей, если не миллионы. Главным проводником корейской музыки является группа BTS, которая имеет невероятную популярность и влияние во всем мире. Корейские и мировые бренды соревнуются за возможность интегрировать участников группы в свои рекламные компании. По данным Korea Times, до релиза своего последнего альбома «Love Yourself: Tear» (который вышел на 7-е место «Billboard 200» сразу после выхода) группа ежегодно получала примерно $842 000 от рекламных контрактов, но с 2018 года эта сумма выросла минимум в 1,5 раза. Сейчас в портфеле группы несколько брендов — корейский банк KB Kookmin Bank, смартфон LG Electronics G7, Coca-Cola, Puma, Smart School Uniform, Lotte Duty Free и VT Cosmetics. «Эффект BTS» повышает узнаваемость корейского бренда на мировом рынке и укрепляет его имидж, считают рекламодатели. В 2018-м BTS подписала контракт еще с одной компанией-чеболем — Hyundai Motor на рекламу их нового кроссовера Palisade. После выхода рекламы возникла очередь на эту модель на полгода вперед, а тем, кто выбрал эксклюзивный дизайн авто — Prestige Trim, пришлось его ждать около 10 месяцев. За два месяца после анонса автомобиля число заказов на него достигло 59 000, и это притом что в Корее в 2017 году было всего 54 498 внедорожника, а Hyundai планировали продать лишь 25 000 машин. [3]

K-pop артисты становятся проводниками Южной Кореи в мировой политике. В 2018 году группа выступала с речью на церемонии запуска

программы ЮНИСЕФ Generation Unlimited. В 2020 в видеообращении к странам-членам ООН музыканты предложили поддержку молодым людям во всём мире, которые столкнулись с кризисом в области здравоохранения. K-pop группы EXO и CL выступали на церемонии закрытия Зимних Олимпийских игр в Пхёнчхане в 2018 году. Возросшее влияние корейской культуры отмечал даже Барак Обама в рамках Азиатской конференции лидерства в 2017 году. В 2019 году EXO встречались с Дональдом Трампом во время его визита в Сеул.

Большой вклад в распространении корейской волны принесла также киноиндустрия. Так, Фильм «Поезд в Пусан» получил международное признание благодаря интересной теме и сильной сюжетной линии и был продан в более чем 160 стран Северной и Южной Америки, Европы и других регионов мира, принеся прибыль в размере свыше 52 млн. долларов США. А фильм «Паразиты» кинорежисера Пон Чжунхо получил награду «Золотая пальмовая ветвь» на 72-м Каннском кинофестивале в 2019 г., а затем на 92-й церемонии вручения кинопремии «Оскар», состоявшейся 9 февраля 2020 г. в театре «Долби» в Лос-Анджелесе, США, эта кинолента была удостоена нескольких призов, включая награды в номинациях «Лучший фильм», «Лучший режиссер», «Лучший оригинальный сценарий», «Лучший международный полнометражный фильм». Впервые в истории Американской киноакадемии в категории «Лучший фильм» «Оскар» получил фильм не на английском языке «Паразиты». Наряду с «Золотой пальмовой ветвью» Каннского кинофестиваля фильм завоевал самые престижные награды в Европе и Северной Америке, и это способствовало еще большему распространению Корейской волны и в киноискусстве.

“Халлю” изначально воспринималось как хороший инструмент продвижения, популяризации корейской культуры, но никто не мог предположить, что оно будет иметь огромный успех и сыграет немаловажную роль в развитии Южной Кореи. Таким образом, “Халлю” стало важной экономической стратегией на государственном уровне, на которую каждый год выделяются большие финансы для большего развития и распространения по всему миру.

На основании проделанного исследовании, можно сделать вывод: важную роль в успехе «Корейской волны» и привлечении огромного числа туристов в страну, а также потребителей к корейским товарам играют следующие выводы: высокая степень актуальности по сравнению с другими продуктами подобного характера на международном рынке; синтез восточной и западной культур, что делает «Халлю» доступным для широкого круга лиц; высокая степень адаптивности различных сфер, участвующих в экономике; создание положительного и притягательного образа артистов.

Литературы:

1. “Зарождение и развитие феномена “корейской волны” в Южной Корее”. А. С. Шмакова, К. А. Винокурова
2. Гармаханов М.Ц. Политическое и экономическое влияние корейской волны в начале XXI в. Вестник Бурятского Государственного Университета. 2013. № 8. С. 78–80.

3. “Корейская волна: как музыканты из Южной Кореи зарабатывают $57 млн в год”

ӘОЖ 94(547)

Н.ТӨРЕҚҰЛОВТЫҢ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Ділдахан Э.Е. - -130-28 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Орынбасарова Г.Ж. – т.ғ.к., аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент

Резюме

В данной статье исследована деятельность Н.Торекулова, занимавшего пост посольства

Дипломатия – жалпы адамзаттың әлеуметтік-мәдени, қоғамдық-саяси болмысының, қоғамның сыртқы халықаралық қатынас индустриясы өндірісінің нәтижесі. Елбасы Н.Ә. Назарбаев дипломатиялық істі бағалай келіп: «...дипломаттың миссиясы құрметті де, жауапты. Елші мемлекет атынан сөйлейді,ол ұлттық мүдделерді қорғайды. Елші болу – дипломат қызметінің шырқау шыңы және айрықша жауапкершілік. Елші ең жоғарғы өлшемдерге сәйкес болуы тиіс...», - деп көрсетеді [1, p 436].

Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Ұлы тұлғаларды білмейінше, бірде-бір дәуірді дұрыстап тану мүмкін емес. Адам тарихының айнасынан біз тарих көшінің жүрісін ғана аңдап қоймаймыз, оның рухын, тынысын сезінеміз. Сондықтан да халқы мен елінің алдындағы өздерінің перзенттік парызын айқын да анық түсінген, қандай қиын-қыстау жағдайда оны адал орындаудан жалтармаған адамдар қай дәуірде өмір сүрсе де, дүйім жұртының нағыз азаматы болып қала бермек. Тарихтың қай кезеңінде болсын олар өз ұлтының бетке ұстар мақтанышы болып келген» деп, нақты атап өткен болатын. Осы тұста, мемлекет және қоғам қайраткері, отандық тарихта қазақ хандары мен белгілі тарихи тұлғалардың жүргізген дипломатиялық саясатының бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан дипломатиясында алар орны ерекше.Осындай, қазақтан шыққан тұңғыш дипломат - Нәзір Төреқұлов болды. Ол, XX ғасыр басында тарих толқынымен сахнаға шыққан,дүниетанымы демократиялық бағытта қалыптасқан мемлекет және қоғам қайраткері болды. Н.Төреқұловтың қазақтан шыққан тұңғыш кәсіби, білікті дипломат, елші және оның есімі сол кезде, көзі тірісінде-ақ халықаралық деңгейде танылып, жоғары бағаланған. Кеңестік дәуірде сыртқы саясат пен дипломатиялық жұмыс орталықтан басқарылғаны баршамызға мәлім. Сыртқы саясат ведомствосы мен шетелдегі елшіліктерде негізінен орыс, украин, белорустар, бірнеше кавказдықтар, ортаазиялықтар қызмет атқарды, ал қазақ ұлтынан ілуде біреу, екеу ғана болмаса, өте аз елшілер болды [2, 208 б.].

Ол туралы С.Батыршаұлы: «Жетпіс жылдың ішінде тек бірнеше қазақ елші дәрежесіне жетті, олардың бірі - Нәзір Төреқұлов болды. 1928-1936 жылдары сол кездегі ең жоғары дипломатиялық атақ – КСРО Бас консулы, Төтенше және өкілетті өкіл деген лауазыммен Кеңес Одағының Сауд Арабиясындағы Елшісі қызметін атқарды. Қазақтан тұңғыш шыққан жоғары мәдениетті, білімді, сегіз тілді жетік меңгерген өкіл өзінің ақыл-жігерімен

Джиддада тіркелген Батыс Европа елдері дипломаттарының тілін тауып, туындаған мәселелерді Кеңес үкіметінің пайдасына шешіп отырды» деп атап көрсетті. Екі мемлекеттің өзара қарым-қатынасындағы жемісті тұстар, Нәзір Төреқұловтың дипломатиялық миссиясы кезеңіне тура келеді. Ол дайындаған көптеген талдамалық құжаттар, анықтамалар және есептер кеңестік-саудтық қатынастардың қалыптасуы мен дамуының толық көрінісін береді, сол кезеңдегі арабтар арасындағы саясаттың және ірі державалардың Таяу Шығысқа ықпал жүргізу үшін бәсекелестігінің мәнін ашады. Оның НКИД-тің орталық аппаратымен жүргізген дипломатиялық хат-хабарлары саяси талдау жасай білудің тереңдігімен, жоғары саяси шеберлігімен ерекшеленеді.Мемлекетінің мүддесін шет елде биік деңгейде қорғау, жоғары деңгейде елші ретінде төңірегіндегілерді түсіне білу, сол мемлекеттің басшылығымен терезесі тең келісім жүргізу, көрегендік, шешендік өнер, осы қасиеттердің барлығы Нәзір Төреқұлов бойынан табылды [3, 240 б.].

Нәзір Төреқұлов шебер дипломат ретінде өз мемлекетінің беделін лайықты дәрежеде ұстап тұру, оның саяси, сауда-экономикалық, басқа да мақсаттарын табанды түрде қорғау және аса қажетті ақпараттарды дер кезінде ой елегінен өткізе білу сияқты салаларды терең меңгеріп, осыларды өз қызметінде бұлжытпай орындап отырды. Ол сол кезеңде өзі төтенше және өкілетті елшісі болып отырған Кеңес Одағының беделін көтеруге күш салды, әр түрлі дәрежедегі келіссөздерді біліктілікпен жүзеге асырып отырды. Әсіресе кеңестік сауда жүйесінің өміршеңдігін дәлелдеп, оған жасалған шетелдік қысымға шектеу салды, сол арқылы елшіліктің сараптау жұмысының арнасын жаңа жолға қоюы асқан шеберліктің үлгісі болғандығын айта аламыз. Елдің тәуелсіздігі мен ұлтының болашағы үшін күрескен ірі тұлғалардың бүкіл адамзат дамуындағы үлесі мол. Бұл орайда, Елбасы Н. Назарбаевтың қазақтың қайраткер тұлғалары жайында: «Егер XX ғасырдың тарихына зер салатын болсақ, оның алғашқы отыз жылында-ақ қазақ зиялыларының аса көрнекті қайраткерлерінің тұлға танытып үлгілерінен байқаймыз. Сол айтулы есімдердің білімдарлық, азаматтық тәлімдері кейде көріне бермейтін де арналар бар. Оның бағасын ұрпақтары, қазақ зиялылары беруге тиіс», деп [4, 51 б.] қазақтың тарихи тұлғаларына айтқан пікірі де қоғамда алған орны мен олардың ұлт үшін жасаған еңбектерінің маңызын аша түседі.

Жалпы қорыта келгенде,Қазақстанның қазіргі заманғы мемлекеттілігінің бастауында тұрған аса көрнекті тұлға, нағыз елжанды, ардақты азаматтарының бірі Нәзір Төреқұловтың да ұлтымыздың әлемдік кеңістікте өзіндік орнын иемденуге қосқан үлесін атап өтуге тиіспіз. Өткен ғасырдың басында егемен ел болу үшін өлшеусіз тер төккен алаш қайраткері Нәзір Төреқұловты ұлтымыздың арасынан шыққан тұңғыш дипломат тұлғалардың бірі, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері ретінде тануға тек еліміз дербес саясатын жүргізе бастаған соңғы кезде ғана мүмкіндік туды.Еліне, жеріне, халқына халықаралық саясатта да, қазақ тарихы мен руханияты үшін де қаншама құнды мұра қалдырған Н.Төреқұловтың есімі уақыт өткен сайын жас ұрпақтың жадында жаңа қырларынан көріне бермек [5, 240 б.].

Халықаралық дәрежедегі дипломатиялық саясатты жүргізуде өзіндік үлесі бар, көрнекті саяси қайраткер және дипломатияның іргесін қалаушы ретіндегі тарихта орны ерекше тұлға.Қазақ дипломатиясының жаңа шежіресінің негіздері, Қазақ елінің қоғамдық-саяси өміріндегі басқа да көптеген ірі құбылыстар тәрізді ұлы Петр реформасы кезеңінде қаланды. Қазіргі күні баспасөзде Қазақстанның дипломатиялық қызметінің қам-қаракеті мен мемлекетіміздің сыртқы саясатта ұстап отырған бағытына байланысты мәселелер ашық түрде талқыланып, пікірталас жүріп жатыр.Халықаралық қатынастардың тағы бір қыры жөнінде айтар болсақ, бүгінде дипломатия міндеттері төтенше қиындай түскен заман туды. Өйткені ол жаңа, бұрындары өз құзырына бағынбайтын, мәселені әскери қарусыздандыру, экология, космос, теңіздер мен мұхиттар тәрізді кең көлемдегі халықаралық-құқықтық реттеуге мұқтаж салаларға тез кіріп, араласа бастады.Ресми дипломатияның өз іс-қызметінің тетіктерінде де айтарлықтай өзгерістер жүріп жатыр. Онда экономикалық ынтымақтастық пен халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді дамытуға бағытталған көпқырлы дипломатияға басым мән берілген. Дипломатия тарихшылар мен саясаттанушыларға ғана емес, сонымен бірге социологтар мен психологтарға және мемуарлар мен естеліктер жазатын журналистерге ықпал ететін нысанға айналды.Әлемдік қауымдастықтың қазіргі халықаралық қатынас жүйесіне жедел қарқынмен кірген тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясат бағытының нысанасы елбасы Н. Назарбаевтың бірнеше тілде жарық көрген “Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуы стратегиясы” атты ең алғашқы көлемді мақалаларының бірінде белгіленіп берілген. Қазақстанның сыртқы саясаты концепциясының көптеген практикалық аспектілері Президенттің әлемдік қауымдастық көсемдерімен өткізген көптеген екі жақты кездесулері барысында іріктеліп алынған.Қазақстан дипломаттарының ірікең ауқымды және аймақтық мәселелерді шешуге “бірден” араласуына тура келгендігінің мәні зор. Басқа да шетел дипломаттарынан айырмашылығы, Қазақстанның сыртқы саяси ведомствосының қызметкерлеріне халықаралық істерде ерекше қарқынды екпінмен “өз жолымен” жүріп, шын мәнінде, бір мезгілде көптеген бағыттар бойынша деңгейлес шығуға тура келеді.

Әдебиеттер:

1. Signitzer B., Wamser C. Public Diplomacy: A specific Governmental Public Relations Function// Public Relations Theory II / ed. C. Botan, V. Hazelton. –Mahwah, 2006. – P. 436

2. Назарбаев Н.Ә. Ғасырлар тоғысында. – Алматы, 1996. – 208 б.

3. Назарбаев Н.Ә. Сындарлы он жыл. – Алматы: Атамұра, 2003. -240б

4. Мансұров Т. Нәзір Төрекұловтың Арабия дастаны. Москва, 2001.51б.

5. Дүйсенов Сейітқали. Нәзір Төрекұлов - мәмілегер. //Қазақ тарихы,2002.-240б

UDC330

BALANCE OF PAYMENTS

Satimov S.S- Student group 1702-60
Research supervisor:Berdybekova A.L.- PhD in Economics
South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Түйін:

"Төлем балансы" елдің басқа елдермен халықаралық сауда және қаржы операцияларының барлық спектрін көрсетеді және осы ел мен басқа елдер арасындағы жыл ішіндегі барлық экономикалық мәмілелердің (транзакциялардың) қорытынды жазбасын білдіреді. Ол елдегі валюталық түсімдер мен осы елдің басқа елдерге төлейтін төлемдері арасындағы қатынасты сипаттайды.

The balance of payments is a statistical report that reflects all economic transactions between residents and non-residents that occurred during the reporting period[1].The balance of payments is built on the basis of the "double entry" principle, in which each transaction is reflected twice - on the credit of one item and the debit of the other. The sum of all credit transactions must match the sum of debit transactions, and their total balance must be zero. However, in practice this balance is not achieved. This is because data characterizing different aspects of the same transaction are taken by balance of payments compilers from different sources. An economic transaction between a resident and a non-resident is the interaction of two institutional units, which is carried out by mutual agreement or by operation of law and is accompanied by an exchange of economic values or a transfer. The transaction involves the exchange of economic values and therefore consists of two economic flows, one in each direction. Transfers are the transfer of real or financial resources from one unit to another without receiving any value equivalent in return.An institutional unit is a resident of the economic territory of the country that is the center of its predominant economic interest (as a rule, an institutional unit is considered a resident if it carries out economic activities in this territory for a period of one year or more). Institutional units are grouped into institutional sectors. The balance of payments distinguishes: the central bank, banks, government, other sectors, which are divided into two subsectors - (1) other financial institutions (except banks) and (2) non-financial institutions, households and non-profit institutions serving households. Data in the balance of payments is grouped into three accounts: the current account, the capital account, and the financial account.The current account reflects the flows of goods, services, primary and secondary income between residents and non-residents on a gross basis. The capital account covers transactions in non-produced non-financial assets and in capital transfers between residents and non-residents. The financial account reflects the acquisition by residents of foreign financial assets and the incurrence of liabilities by residents towards non-residents. Financial transactions are recorded on a net basis, which means netting, i.e. acquisition less disposal of financial assets and liabilities separately. The financial account is grouped by functional categories, institutional sectors, financial instruments and maturities (for debt instruments). Overdue debt is accounted for together with the financial instrument for which it arose. The current account balance

reflects the difference between savings and investment in the economy. The balance of transactions with goods and services is one of the components of GDP (when calculated using the final consumption method). The balance of the current account and capital account represents the net lending or net borrowing of the country's economy in relation to the rest of the world and is conceptually equal to the balance of the financial account. The difference between them arising in practice is a statistical discrepancy and is reflected in the balance of payments in the item "Net errors and omissions". Structure and characteristics of the balance of payments The balance of payments data is formed in several presentations with different groupings of data and their level of detail. The main aggregates are a set of main components of the balance of payments recommended in the BPM6, as well as a number of components additionally highlighted in the financial account, which are of analytical interest for characterizing the economy. In this presentation, indicators, in contrast to the analytical presentation, are grouped according to the SNA and other systems of macroeconomic statistics.Standard components. The list of components for this presentation is defined by the International Monetary Fund and is standard for all countries when submitting data to the IMF. It is the most detailed and includes the standard components themselves, help articles, and additional articles. Standard components are integral components of the system that are taken into account when calculating totals and balancing indicators. Reference articles are part of the standard data reporting form, but they are not included in the calculation of totals.Additional items are components that are not part of the standard submission form (not mandatory), but are compiled depending on specific economic conditions. In this presentation, additional articles appear in italics. The analytic presentation is a reorganization of the standard presentation of balance of payments statistics that makes a basic distinction between (1) reserve assets and closely related items (IMF loans, exclusive financing) and (2) other transactions. In the balance of payments, the Reserve Assets are taken out as the final balance from the financial account.

Factors affecting the balance of payments:

1. Uneven economic and political development of countries, international competition.

2. Cyclical fluctuations of the economy. Fluctuations, ups and downs of economic activity in the country are expressed in the balance of payments, since its foreign economic operations depend on the state of the domestic economy. Fluctuations in the balance of payments caused by the mechanism of industrial cycles contribute to the transfer of intra-economic cyclical processes from one country to another. The growth of production causes an increase in imports of fuel, raw materials, equipment, and with a slowdown in economic growth, the import of goods decreases. Exports of goods, capital, and services are more responsive to changes in global market conditions. With sluggish economic development, the export of capital usually increases. With the accelerated development of the economy, when profits grow, credit expansion in the country increases, the interest rate increases, the rate of capital export

3. The growth of foreign government spending. A heavy burden on the balance of payments is external government spending, which pursues a variety of economic and political goals. 4. Militarization of the economy and military spending. The indirect impact of military expenditures on the balance of payments is determined by their impact on production conditions, economic growth rates, as well as the scale of withdrawal of resources from civilian industries that could be used for investment, in particular in export industries. If the export industries are loaded with military orders, and the funds that can be used to expand the export of goods are directed to military purposes, this leads to a reduction in the country's export opportunities. The arms race causes an increase in imports of military-strategic goods, including many types of raw materials (oil, rubber, non-ferrous metals), in excess of normal peacetime needs.
In the first quarter of 2021, the dynamics of the turnover of Russia's foreign trade in goods improved.
• Reduction of export of goods compared to the same period of the previous year in the 1st quarter
2021 turned out to be less significant than in the fourth quarter of 2020, due to the growth of physical
volumes of deliveries, including deliveries of Russian gas due to increased demand
catfish in Europe due to cold weather. Exports were also supported by a favorable price
new conjuncture in the international market.
• Imports recovered quickly compared to the same period last year
due to the growth of business activity in the manufacturing industries in Russia2.
In the first quarter of 2021, its annual growth was provided to a greater extent by investment
promotional goods.
• As a result, with a noticeable expansion of imports and a slight decrease in exports, trade surplus and current account surplus decreased
compared to the same period last year. At the same time, the contraction of the trade surplus
th balance sheet was partly offset by a reduction in the deficit in the balance of services, mainly
by reducing imports under the item "Trips".
• Net private sector lending to the rest of the world has narrowed and shaped
mainly due to the buildup of foreign assets with almost unchanged foreign
strange obligations.
• Reserve assets in 1Q 2021 increased due to transactions reflected in payment
balance sheet, represented mainly by the purchase of foreign currency within the budget
leg rule. Reduction in international reserves due to negative revaluations
due to the strengthening of the US dollar and the decline in the world price of gold during the first quarter
la 2021 was more significant. As a result, the level of international reserves decreased
stagnated but remained high at $573 billion by April 1, 2021

Conclusion: the balance of payments is a statistical report on all international transactions of residents of a country with non-residents for a certain period of time. It reflects the ratio between the volume of goods and services received by a given country from abroad and provided abroad, as well as changes in the financial position of the country in relation to abroad[2]. The dynamics of the balance of payments is an important indicator for the government of any country when conducting economic policy, especially in the currency, monetary and tax spheres. In accordance with the principles of building a balance of payments, it is always balanced. The concept of a negative or positive balance is applicable only to its individual parts. Usually, within the overall balance of payments, the balance of trade, the balance of current operations, the balance of capital movements and the balance of official settlements are allocated. The balance of payments is a reflection of the country's foreign economic relations, the degree of its integration into the world economy, has individual characteristics for each country, which is a consequence of its economic policy , economic development and national identity, is the object of state regulation. It is strongly influenced by the international situation. The relaxation of international tension has a positive effect on the balance of payments.

Literature

1.Krasavina L. N. International monetary and credit and financial relations [Text]/: Finance and Statistics, 2011. – 606 p.https://cbr.ru/statistics/macro_itm/svs/meth_com_bop/
2. "Balance of payments – the newest stage (2006-2007)" - S.M. Borisov, Doctor of Economics.Money and Credit, No.12/2007, 20 – 27c.http://economy.polbu.ru/plateznyj_balans.htm

УДК: 339

ОЦЕНКА ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ КОМПАНИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Выполнила: Ибадуллаева А.Ш.- студентка группы 170290
Научный руководитель: Бердыбекова А.Л. – к.э.н., старший преподаватель
Южно- Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

ТҮЙІН

Ғылыми мақалада интеллектуалды ақпараттық технологияларды пайдаланатын компаниялардың қаржылық тәуекелдерін бағалау мүмкіндіктерін зерттеу нәтижелері берілген. Таңдалған мәселе бойынша жұмыстың өзектілігі қазіргі Ковид-19 пандемиясының дағдарысы жағдайында Қазақстанның көптеген шаруашылық жүргізуші субъектілері сыртқы ортаның қаржылық тұрақтылығына теріс әсеріне тап болуымен байланысты
Тиісінше, қаржылық тәуекелдерді бағалауда интеллектуалды ақпараттық технологияларды қолдану арқылы кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығының нашарлау тәуекелдерін оңтайландыру және азайту жолдары мен шешімдерін іздеу қажет. Мақалада Ковид-19 пандемиясының әсері және компанияның қаржылық тәуекелдерін бағалау тәртібін жетілдірудің өзектілігіне ағымдағы жағдайлар талданады. Ұйымдардың қаржылық тұрақтылығына теріс әсер ететін негізгі факторлар анықталды.
Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын оңтайландыру және жақсарту шеңберінде қаржылық тәуекелдерді бағалау процедурасының практикалық рөліне талдау жүргізілді. Компанияның қаржылық тәуекелдерін бағалау тәртібін жетілдіру аясында

интеллектуалды ақпараттық технологияларды қолданудың үлгілі механизмі сипатталған. Мақала қорытындысында автор интеллектуалды ақпараттық технологияларды пайдалану компанияның қаржылық тәуекелдерін бағалау тәртібін жетілдіруге ықпал ететінін анықтады.

2021 turned out to be an extremely difficult year for enterprises of the Kazakhstani economy. This is due to the continued spread of coronavirus infection, which is why unstable environmental conditions are being formed. Various factors that create threats lead to disruption of the operating cycle of business activities of economic entities. The degree of impact of financial risks on the economic security of organizations is increasing, which requires the development of measures and the adoption of mechanisms aimed at minimizing their impact.

2022 is likely to be just as difficult. In addition to the crisis of the Covid-19 pandemic, new threats are added, related both to the geopolitical situation and to the dynamics in financial markets. Accordingly, a number of different risks appear that negatively affect the activities of enterprises and ensure their financial stability and solvency.

In particular, the problem of increasing financial risks in the domestic space manifests itself in the period of the last year, when, due to the coronavirus pandemic, there is a negative manifestation of various kinds of economic threats that have an impact on the financial stability of a business.

In addition, in the current conditions of the Russian economy, the financial stability of an organization is negatively affected by the following external factors, such as [1]:

1. A high level of market competition between business entities, especially in legacy markets where demand is not increasing, and the volume of production leads to a glut of products and a decrease in their value in the eyes of sales representatives and consumers.
2. Lack of sustainable norms and tools for protecting the rights and interests of entrepreneurs. The private capital of investors is exposed to unnecessary financial risks. There is a problem of corruption in public authorities, tax and customs regulation, which reduces the level of the investment climate within the country's economy.
3. Lack of a full-fledged market model of competition policy in certain sectors of the Russian economy. There are sectors and areas of economic activity where there are companies with the participation of state capital, which is why their competitive positions are much higher, and non-market regulatory mechanisms can be applied to competing private enterprises.

A rather urgent problem of the manifestation of financial risks in modern conditions is the process of their influence on the economic security of enterprises, which forms the following categories of threats [2]:

1. Decreased liquidity of assets and balance sheet of the organization.
2. Loss of solvency in the performance of its obligations to financial counterparties and business partners.
3. Obtaining a financial loss based on the results of the reporting period.

4. Overdue terms of accounts payable and securing their obligations to creditors.
5. Probability of bankruptcy of the organization and liquidation of commercial activities.

As a result, due to the onset of financial risks, a threat is formed to ensure the stability of the enterprise. Possible loss of its solvency and failure to fulfill obligations to counterparties and creditors, which leads to the liquidation of the business.

Range of financial risk outcomes:

0 to 0.3 - Low financial risk

From 0.3 to 0.5 - Acceptable financial risk

0.5 to 0.7 - High financial risk

From 0.7 - Critical financial risk

If the range of financial risk results is from 0.5 and higher (i.e., high and critical indicators), then, accordingly, an important condition for the effective management of the financial stability of an enterprise is the use of risk management mechanisms, which are divided into two key groups [3]: risks and self-insurance of risks.

An important issue in assessing financial risks is the use of reliable and relevant information, since the objectivity of the results obtained depends on its quality. Based on the current problems in the analysis and assessment of risks in the finances of Russian companies, there is a need to use intelligent information technologies in automating processes that ensure effective management and assessment of financial risks.

In our opinion, one of the examples of the use of intelligent information technologies in assessing the financial risks of a company is Big Data technology. Big Data technologies are technologies that allow you to process a large amount of unstructured data, systematize them, analyze and identify patterns where the human brain would never notice them [4].

The effectiveness of using this technology in assessing the financial risks of a company is as follows:

- improving the quality of financial risk assessment;
- the speed of detection and response of the risk management system to possible threats of the external environment increases;
- the number of occurrences of threats that affect financial stability is reduced;
- optimization of labor and financial costs in risk management;
- an uninterrupted process of assessing financial risks offline is ensured.

Another example of the use of intelligent information technologies in assessing the financial risks of a company is machine learning.

A characteristic of machine learning in the risk management system is that this method allows the use of artificial intelligence technology, which, thanks to automatic information processing, determines the factors that threaten the company's financial stability. In the future, these factors make it possible to identify errors that lead to the emergence of financial risks. Based on the learned errors, the machine learning technology is improved and next time it performs more efficient automatic information processing [5].

Thus, as a result of the conducted scientific research, it can be concluded that the use of intelligent information technologies contributes to the improvement of the procedure for assessing the company's financial risks. Thus, conditions are provided for increasing the financial stability of the business.

Литературы:

6. Машкова А.И. Проблемы и пути обеспечения экономической безопасности предприятия // Modern Science. 2020. № 3-1. С. 113-118.
7. Гупало-Хведзевич В.Д. Управление финансовыми рисками и методы их нейтрализации на предприятии // Вестник Науки и Творчества. 2016. №5 (5).
8. Штеле Е.А., Гусева М.А., Руди Л.А. Методика оценки эффективности инвестиционных проектов с учетом рисков // Вестник СибАДИ. – 2016. – № 6(52). – С. 135-140.
9. Митрович С. Рынок «больших данных» и их инструментов: тенденции и перспективы в России // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2018. Т. 9. № 1. С. 74–85.
10. Коротеев М.В. Обзор некоторых современных тенденций в технологии машинного обучения // E-Management. 2018. №1.

UDC 332

INDUSTRIALIZATION OF GLOBAL ECONOMY

Abdimazhitov S.A -student of 1703-80

Research supervisor: Berdybekova A.L- Doctor PhD

South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Түйін

Біздің қазіргі әлемдегі индустрияның әсері қарастырылады. Әлемдік деңгейде индустрия саласындағы зерттеу және біздің экологиямызға, экономикамызға шолу. Қазіргі әлемдегі Индустрия түрлері.

Our society getting changed and mostly time. According a most of world consequences of industrialization. When the Industrial Revolution started in the 18th century, the Most of majority of people lived in the countryside. But, the growth of cities resulted with the growth of industry, and urbanization continues to increase rapidly in permanent times. According to Oxford scientists Ashton “by 2008, for the first time in human history, more people in the world lived in cities than in rural areas” (“World Population”). Also There was the not easy process has also resulted in progressive modern technological innovations that generations of people have grown expected to—such as steam engines, railroads, cars, modern appliances, and computers. Also, according to Oxford university press “Average life expectancy has more than doubled in industrialized nations, while average incomes have increased even more. To be sure, industrialization has improved life in many ways for many people.” (Ashton, Industry).[1]

The Developing techniques and technologies in agriculture influenced wave for change. Increasing amounts of food were produced over the century, providing that enough was available to meet the needs of the ever-growing population. A surplus of cheap agricultural labor led to severe unemployment and rising poverty in many rural areas. As a result, many people left the countryside to find work in towns and cities.

So the scene was set for a large-scale, labor intensive factory system. (Matthew White, “Industrial revolution “).[2]

In mostly child labor was mostly popular in working for industrial factories instead of studying in the school. Obviously, they had very difficult conditions and low minimum wage. They work so hard to keep their family and get some food for their family “They were paid 1/10 of what men were paid. It’s not surprising, then, that children were heavily employed in the first factories in history. There were so many benefit s of industrialization like developing Technologies and reducing the number of unemployment. Unfortunately, there were some negative sides of the developing these kind of infrastructure. So many Health problems and Child Labor acts where small kids working in the factories. For instance, there were kids who did not attend to the school but work in factories to support their family. There was mention about that the influence of Industry reduced the amount of unemployment. But still there were poor people in USA and Europe. Because in these countries were capitalist countries. Soviet Union was not capitalist country. The leader of Soviet Union Lenin said every citizen of communist country will be equal and provide transportation, foods, healthcare, education was free. Only citizens work for government and they sometimes get awards and follow communist country’s strict laws. [3]

As the summarizing all progressive developments through countries and talking about in point of view variety kind of experienced workers and scientists. In conclusion, industry changed our world incredibly. Because all the time the most of jobs does machines which were programed by human. We started to create industry to make products more easily produce and have become more wealthy countries and competitive than countries surrounded. Successful inventors affect to discover new subject like computers, atom bombs, chemicals.there were some negative aspects of the discoveries. It almost harmed our nature and took down millions of people live. That type of actions took place in world war. The impact of the industry rapidly increased the new types of illness such as cancer, blood pressure, asthma.

In conclusion, the nature is getting struggled by CO2. This kind of gas is reproduced by factories. Actually, most of factories put enormous effort to represent their products and sell more. Thankfully, industrial factories filled their cells with workers and reduce the number of unemployment. The mostly time and depending on each county had different rules for workers.

For instance, In Ex-Soviet Union people work for factories and government. Apparently, government provide everything such as healthcare, education, foods, transportation, houses.

People started become less competitive because there were not any point to compete because government is paying for you. Actually, there were plans that was given to workers to complete in specific time of period. According to Capitalism, there were big gap between rich and poor people. And sometimes owners of factories had unfair rules and less salaries for workers. The often abuse the rights of human.

List of used literature

1.Frader, Laura L. The Industrial Revolution: A History in Documents. Oxford: Oxford University Press, 2006. Print. Book

2.White, Matthew “Industrialization in USA” https://www.bl.uk/georgian-britain/articles/the-industrial-revolution. Georgian Britian .
3., Ludwig. "Facts About The Industrial Revolution." FEE, Inspire, Educate, Connect.. 31 Jan 2013. <http://www.fee.org/the_freeman/detail/facts-about-the-industrial-revolution/>

УДК 339

КИТАЙ – ОДНА ИЗ ВЕДУЩИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДЕРЖАВ В МИРЕ

Умирзакова А.Ж. – студентка группы 1705-80
Научный руководитель: Бердыбекова А. Л. – к. э. н., старший преподаватель
Южно-Казахстанский Государственный Педагогический Университет, Шымкент

Түйін

Бұл мақалада біз Қытайдың экономикасы және оның әлемдік экономикадағы рөлі жайлы жайлы мәселені қозғаймыз.Қытай экономикасының дамуы мен тежелуіне әсер ететін факторлар жайлы білеміз.

Заметный и постоянно растущий интерес в мире вызывают экономические преобразования в Китае, которые продолжаются примерно два десятилетия. Интерес к этой стране не случаен. Китай обладает большой территорией, является крупнейшей страной по численности населения; занимает вторую строчку в мировом рейтинге по ВВП и считается конкурентом США в этом отношении. Так Китай ожидает рост ВВП в 2022 году на 5,5 %.

Несмотря на то, что экономический рост улучшил положение подавляющего большинства населения, разрыв в уровне жизни между сельским и городским населением все усиливается. Велико и социальное неравенство среди городского населения.

На Китай приходится около половины мирового производства стали, алюминия и цемента. Он лидирует в мире по добыче угля, марганцевых, свинцово-цинковых, сурьмяных и вольфрамовых руд. На территории КНР ведётся в значительных масштабах добыча также нефти и газа. В Китае находится 37 % мировых запасов редкоземельных металлов; в результате значительных инвестиций в 80-х годах прошлого века в добычу этих ископаемых сегодня Китаю принадлежат 90 % их мировой добычи. Китай является крупнейшим в мире производителем абсолютного большинства видов промышленной продукции. КНР является крупнейшим мировым автопроизводителем, ежегодно выпускающим автомобилей больше, чем бывшие лидеры США и Япония вместе взятые.Китай стал мировым лидером вместо США по числу построенных и строящихся небоскрёбов.

Китайский ВПК производит все виды оружия, включая ядерное и термоядерное, подводные лодки атомные и с баллистическими ракетами, межконтинентальные баллистические ракеты. Китай достроил купленный у Украины авианосец и заложил строительство ещё нескольких авианосцев.Китай последовательно проводит курс на базовую продовольственную самодостаточность страны, удерживая её в основном на уровне выше 90 %, что способствует успешному решению проблем продовольственной безопасности в стране, которая кормит почти одну

пятую населения Земли при использовании менее 9 % мировых пахотных земель.

Высокие темпы развития стали результатом замедления экономики в 2020 году, когда под влиянием пандемии коронавируса ВВП вырос на 2,3%, что стало рекордно низким показателем за последние 45 лет. В январе-марте 2020 года - на пике пандемии коронавируса в Китае - ВВП страны упал на 6,8%, поставив антирекорд. Во втором квартале 2020 года, после снятия коронавирусных ограничений, китайская экономика начала восстанавливаться и росла весь оставшийся год. Так, рост ВВП Китая в четвертом квартале прошлого года был всего на 0,6% ниже роста в первом квартале нынешнего. В марте объем промышленного производства в Китае повысился на 14,1% по сравнению с тем же периодом прошлого года, а розничные продажи выросли на 34,2%.Благодаря строгим мерам по сдерживанию коронавируса и оказанию помощи предприятиям ВВП страны стабильно демонстрировал рост. И, несмотря на неудачное начало 2020 года, Китай смог преодолеть пандемию и поднять свою экономику. [1]

Так, в 2021 году ВВП Китая увеличился на 8,1% в годовом исчислении. В 2022 году целевой показатель дефицита бюджета запланирован на уровне около 2,8% ВВП, сообщил в докладе о работе правительства на сессии премьер Госсовета КНР Ли Кэцян. В прошлом году дефицит составил около 3,2% ВВП. Планом предусмотрено, что инфляция в 2022 году не должна превысить 3%, а уровень безработицы, рассчитанный на основе выборочных исследований в городах и поселках, должен удерживаться в пределах 5,5%.

Если говорить об обороне Китая, в этом году рост расходов Китая на нужды обороны предусмотрен на уровне 7,1%, до $229,5 млрд. В 2021 году военные расходы выросли в годовом исчислении на 6,8%, до $209 млрд. В 2020 году рост составил 6,6%. Увеличение ассигнований на оборону мировые эксперты прогнозировали в связи с активизировавшейся политикой и действиями американской администрации в отношении Тайваня, а также расширением военного присутствия США в Индо-Тихоокеанском регионе. Серьезную озабоченность в Китае вызвало также создание США, Великобританией и Австралией нового военного союза (AUKUS). По мнению Пекина, это не только не способствует миру и стабильности в регионе, но и создает угрозу национальной безопасности Китая. [2]

Одной из проблем является снижение объема трудоспособного населения из-за проводимой до недавнего времени политики ограничения рождаемости, которая была принята правительством Китая еще в конце 70-х годов. Считается, что к 2050 году число населения пенсионного возраста достигнет 30% населения народа. Так как численность трудоспособного населения имеет решающее значение для быстрого экономического роста, снижение этого показателя влечет за собой экономические трудности. Особенно ощутима потеря конкурентных преимуществ, если учитывать производительность труда, по которой Китай существенно отстает от развитых стран, прежде всего, от США. [3]

Не менее важна для развития экономики Китая антикоррупционная кампания. Это ответ руководства страны на острую социальную проблему. В Китае для коррупционеров существует жестокий вид наказания, как смертная казнь. Этот закон был принят в апреле 2016 года, правда если сумма похищенного имущества (или взятки) превышает 3 млн юаней (около 460 тыс. долларов). При этом чиновники, боясь обвинения в коррупции и последующих оргвыводов, опасаются принимать какие-либо решения, что гасит экономическую активность. [4]

По объёму инвестиций в научные исследования Китай сейчас занимает второе место в мире. Государственный фонд естественных наук Китая увеличил свой финансовый бюджет на 2022 год до 33 млрд юаней /5,2 млрд долларов США, что на 6,8 процентов больше, чем за прошлый год. NSFC, являющийся основным источником финансирования фундаментальных и передовых исследований в Китае, в 2021 году профинансировал 48 800 программ с общим объемом инвестиций более 31,2 млрд юаней, сообщили в четверг в администрации фонда. Китай поставил перед собой грандиозную задачу — к 2045 году превратиться в ведущую мировую космическую державу. Освоение космоса — это показатель устремлений государства и уровня его экономики и технологий.

Подводя итоги, Китай - несомненно, одна из ведущих держав в мире по экономике. Как следует из отчета Центра экономических и деловых исследований (CEBR), Китай в 2028 году, на пять лет раньше предполагавшегося срока, перегонит Америку и станет ведущей экономикой мира. При нынешнем темпе роста экономики Китая это вполне возможно. Экономика Китая отличается от других своими быстрыми темпами роста. Это происходит благодаря иностранным инвестициям, которые поступают в страну.

Литература :

3. 1. Экономика Китая показала рекордный рост на фоне улучшения ситуации с коронавирусом
https://www.bbc.com/russian/news-56770610
2. Китай установил план по росту своей экономики в 2022 году на уровне 5,5%
https://www.interfax.ru/business/826438
3. Китай в мировом хозяйстве в контексте глобализации
https://mirec.mgimo.ru/upload/ckeditor/files/mirec-2017-1-samburova-mironenko.pdf
4. 4. Экономика Китая: настоящее и будущее
https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomika-kitaya-nastoyaschee-i-buduschee

УДК339

ҚҰРЫЛЫС ҚЫЗМЕТІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ

Маматкаримова С.Б-1702-70 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Бердыбекова А.Л.-э.ғ.к
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,Шымкент

Summary

This article discusses what construction services are. Construction economics is a science that studies the economic patterns of construction development and its efficiency. In addition, the organization of logistics in construction, the structure of fixed and working capital of construction, ways to increase labor productivity in construction, cost reduction, profitability ratios and reserves, wages, material incentives and incentives, pricing systems, construction financing system, research. Financial activities of construction organizations.

Құрылыс экономикасы — құрылыс дамуының экономикалық заңдылықтарын, оның тиімділігін зерделейтін ғылым. Құрылыс экономикасы құрылыстың шаруашылықтағы орнын, оның басқа салалармен өзара байланысын, даму деңгейі мен қарқынын, құрылыстың экономикалық және ұйымдық құрылымы мен құрылыс-құрастыру ұйымдарын басқару жүйесін, құрылысты жоспарлау тәртібі мен тәсілдерін, құрылыс өндірісін ұйымдастырудың неғұрлым тиімді түрлерін экономикалық жағынан негіздеп, талдау жұмыстарымен, құрылыс маркетингісімен шұғылданады. Сонымен қатар құрылыстағы материалдық-техникалық жабдықтау ісінің ұйымдастырылуын, құрылыстың негізгі және айналым қорларының құрылымын, құрылыста еңбек өнімділігін арттыру, өзіндік құнды кеміту, пайдалылықты өсіру факторлары мен резервтерін, еңбекке ақы төлеу, материалдық көтермелеу мен ынталандыру, баға белгілеу жүйелерін жетілдіру жолдарын, құрылысты қаржыландыру жүйесін, құрылыс-құрастыру ұйымдарының қаржы қызметін зерттейді. Құрылыс экономикасында құрылыстарға сапалық талдау жасаумен бірге сандық талдау, ұйымдық-техникалық шешімдердің тиімді нұсқасын таңдау және экономикалық нормативтердің ғылыми негізделген жүйесін жасау үшін әртүрлі көрсеткіштердің арасындағы сандық байланыстарды анықтау маңызды рөл атқарады. Осыған орай, Құрылыс экономикасында зерттеудің экономикалық-математикалық тәсілдері және электронды-есептеуіш техникасы кеңінен қолданылады. Құрылыс экономикасы басқа экономикалық ғылымдармен, сондай-ақ құрылыстың өндірістік-техникалық жағын зерттейтін ғылымдармен тығыз байланыста дамиды.[1] Экономикалық қатынастар өзге қоғамдық қатынастарды айқындайды, олардың негізі болып табылады. Тауар өндірушілердің қызметтерін үйлестіру әдістерінің жиынтығы *экономикалық жүйені* құрайды. Экономикалық жүйе қарастырылып отырған қоғамда қалыптасқан шаруашылық тетіктерін, заңдарды, экономикалық институттары, меншіктік қатынастарды біріктіреді. Экономикалық жүйе өзінің басты мақсаты ретінде — қандай тауар өндіріп, қызметтің қай түрін көрсету керектігін; қандай технологияныпайдаланып, қалай өндіруді, кім үшін өндіріп, кімге қызмет көрсету қажет деген мәселелерді шешеді. Бұл мәселелерді шешу

әдістеріне байланысты экономикалық жүйелер: дәстүрлі, командалық және нарықтық болып жіктеледі.

Құрылыс нарығының қазіргі күйін тап басып айту қиынырақ. Бір қарағанда тұрғын үй нарығы қарқынды жұмыс істеуде. Оңды-солды ырғалып жатқан крандар мен биік ғимараттың әр қабатында жыпырлап жүрген жұмысшыда есеп жоқ. Бірақ үй бағасы, оның ішінде құрылыс материалдарының қымбаттауы нарыққа қысым жасайды. Бұл салушылардың да, алушылардың да көңіл-күйін бұзбай қоймайды. Оның үстіне нарыққа келетін, келуі тиіс жаңа трендтер де бар.Құрылысшылар одағы төрағасының орынбасары Айдар Мусиннің айтуынша, жаңа технологиялардың жаңғыруы – материалдар пайдалану көрсеттехнологияларды.

– 3D басып шығару материалдарды пайдалануды 60 пайызға азайтса, 80 пайыз уақытты үнемдейді. Басып шығару материалы ретінде қиыршық тас, өндірістік қалдықтар, цемент пен қатайтқыш қоспасы қолданылады. Бұл кезде артық шығын болмайды.Бұл кезде артық шығын болмайды. Үйлерді басып шығару кезінде тек қана қажетті құрылыс материалдары ғана пайдаланылады, – дейді спикер.Ал құрылысшылар одағының бас-шысы Талғат Ерғалиев қазір сала-да маман тапшылығы орын алып отыр--ға-нына алаңдаушылық білдірді. Оның айтуынша, құрылыс секторында шамамен 242 мың адам жетіспейді. Соның салдарынан Қазақстан жыл сайын 500 млрд теңге жоғалтады. Өйткені әр күнгі жұмыс күшінің жетіс-пеу-шілігі саланы шығынға батыра түседі. Қажетті еңбек ресурстарының бол-мауынан ел экономикасы жылына 1,5 трлн теңгені ала алмай отыр.

«2022-2023 жылдары еңбекке қабі-летті жастағы халықтың үлесі же-р-гілікті минимумда 59,4 пайызға же-те-ді. Бұл көрсеткіш 2035-2036 жылдары 61,2 пайызға дейін жетеді және 2050 жылы 57,8 пайызға азаяды» деген еді орталық.

Германияның құрылыс индустриясы негізгі құрылыс индустриясындағы сатылымдарды есептейді.2021 жылы 143,5 миллиард еуродан 2020 жылы 143 миллиард еуродан кейін (номиналды +0,5 пайыз)

Жоғары артта қалу 2022 жылы 5,5 пайызға номиналды өсімге сәйкес 151 миллиард еуроға дейін сатылымға мүмкіндік береді.

Құрылыс жұмыстарының бағасының жылына орта есеппен 4 пайызға өзгеруін ескерсек, бұл нақты 1,5 пайызға өскенін білдіреді.

Қызметкерлер саны бойынша сала 10 000-нан 915 000-ға дейін одан әрі өсуді күтуде.

Жалпы, қауымдастықтар 2021 жылы тұрғын үй сатылымы 55,4 миллиард еуроға жетеді деп күтеді, бұл 2020 жылмен салыстырғанда екі пайызға жоғары. 2022 жылы олар одан әрі өсуді 59,3 миллиард еуроға дейін күтеді, бұл номиналды түрде жеті пайызды құрайды. «Біз мақсатты өршіл деп санаймыз, өйткені бұл жыл сайынғы құрылыстың аяқталуының кенеттен шамамен 30 пайызға ұлғаюын білдіреді», - деді Каст.

ҚР Инвестициялар және даму министрлігінің мәліметі бойынша құрылыс материалдары өнеркәсібі өңдеу өнеркәсібінің 6%-ын алып жатыр. Республикада

құрылыс өнімдерін өндірумен 29 мыңнан астам қызметкері бар 2 мыңға жуық кәсіпорын айналысады.

Биылғы жылы құрылыс индустриясының өсімі келесі өнімдер бойынша өндіріс көлемін ұлғайту есебінен қамтамасыз етіледі: темір-бетон бұйымдары 16%-ға, кірпіш 15%-ға, цемент 11%-ға, құрылыс ерітінділері 13%-ға, жылу оқшаулағыш материалдар 12,5%-ға. , гипсокартон 11%-ға. Ағымдағы жылдың 16 наурызында өткен ҚР Үкіметінің отырысында осындай сандар айтылды. [2]

Сонымен қорытындылай келе,құрылыс экономикасы құрылыстарға сапалық талдау жасаумен бірге сандық талдау жасайды. Экономикалық нормативтердің ғылыми негізделген жүйесін жасау үшін әртүрлі көрсеткіштердің арасындағы сандық байланыстарды анықтау маңызды рөл атқарады. Осыған орай, Құрылыс экономикасында экономикалық-математикалық тәсілдері және электронды-есептеуіш техникасы кеңінен қолданылады. Құрылыс экономикасы басқа экономикалық ғылымдармен, сондай-ақ құрылыстың өндірістік-техникалық жағын зерттейтін ғылымдармен тығыз байланыста дамиды.

Әдебиеттер

1. Қаржы-экономика сөздігі. — Алматы: ҚР Білім және ғылым министрлігінің Экономика институты, «Зияткер» ЖШС, 2007. ISBN 978-601-215-003-2
2. «Қазақстан»: Ұлттық энцклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, ISBN 5-89800-123-9, I том

UDC330

THE ESSENCE, GOALS, BASIC PRINCIPLES AND FUNCTIONS OF MARKETING

Suleimanova Z.T- Student group 1702-70

Research supervisor:Berdybekova A.L.PhD in economics

South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Түйін

Бұл жұмыстың тақырыбы "маркетингтің мәні, мақсаттары, негізгі принциптері мен функциялары" Маркетинг-бұл сатып алушы үшін құнды тауарлар мен қызметтердің еркін бәсекелестік алмасуын қамтамасыз ету арқылы адамдар мен ұйымдардың қажеттіліктері мен тілектерін қанағаттандыруға бағытталған әлеуметтік процесс. өнімдерді құру және оларды бөлісу арқылы жеке адамдар мен адамдар тобы өздеріне қажет нәрсені алады.

According to the definition of the American scientist F. Kotler, marketing is a type of human activity aimed at meeting needs and requirements through exchange. [1]The initial idea underlying marketing is the idea of satisfying human needs and needs (physical needs and needs for food, clothing, warmth, security, social needs and needs, the need for knowledge and self-expression, etc.). The needs of people are unlimited, but the resources to satisfy them are limited. So a person will choose those goods that give him the greatest satisfaction within his capabilities. Demand is a need backed by purchasing power. It is not difficult to enumerate the demand of a particular society at a particular point in time. However, demand is not a reliable indicator, as it changes. Changes in choice are affected by both price changes and income levels. A person chooses a product whose combination of properties provides him with the greatest satisfaction for a given

price, taking into account his specific needs and resources. Human needs, wants and demands are satisfied by goods. In a broad sense, a product can be understood as everything that can satisfy a need or need and is offered to the market in order to attract attention, purchase, use or consumption. An exchange is the act of receiving a desired object from someone with an offer of something in return. The market in marketing is understood as a set of existing and potential consumers of goods (sales market). A key aspect of marketing is mindset. He suggests that when making marketing decisions, the manager should look at everything through the eyes of the consumer. Therefore, these solutions should be those that the consumer needs and wants. The American Marketing Association (AMA) defines marketing as follows: Marketing is the process of planning and inventing, pricing, promoting and realizing ideas, goods and services through an exchange that satisfies the goals of individuals and organizations. There are four components to this definition: 1) management action (foresight, goal setting and planning, meeting demand); 2) a set of controlled elements of marketing activities (product (idea), price, distribution (implementation) and promotion); 3) objects with the help of which demand is satisfied and goals are achieved (goods, services, ideas, organizations, people, territories); 4) the method of meeting demand (exchange).[2]Thus, the previous definition can be briefly expressed as follows: "Marketing is the management of the satisfaction of demand through trade."

Marketing goals can be:– maximum consumption;– achieving maximum customer satisfaction – providing the widest possible choice;- maximizing the quality of life. From the point of view of enterprise management, the following marketing goals can be distinguished: - increase in income; - growth in sales volumes; – increase in market share; – creation and improvement of the image, fame of the enterprise and its products.Marketing management is understood as the analysis, planning, implementation and control of activities designed to establish and maintain exchanges with target customers in order to achieve certain goals of the enterprise. [3]The following tasks of marketing activities in the enterprise can be distinguished:1. Research, analysis and assessment of the needs of real and potential consumers of the company's products in areas of interest to the company. 2. Marketing support for the development of new products and services of the company 3. Analysis, evaluation and forecasting of the state and development of markets in which the enterprise operates or will operate, including research into the activities of competitors. 4. Participation in the formation of the strategy and tactics of the market behavior of the enterprise. 5. Formation of the assortment policy of the enterprise. 6. Development of the pricing policy of the enterprise. 7. Development of a policy for the distribution of goods of the enterprise. 8. Marketing communications. 9. Service.

International investment as a phenomenon emerged at the end of the XIX century, and in the initial period portfolio investments exceeded direct ones. In the USA, the ratio of foreign investments to GNP was 7.3% in 1914, and 7.5% in 1968, therefore, with the increase in GNP growth, foreign investments also increased in parallel. The multinationalization of French firms in the same year 1914 was very weak. Saint-Gobain-Pont-a-Monsoon was the only French company with an industrial branch abroad. After 1914, multinationalization regularly increased, although in 1929-1950 there was a slowdown in this process. Since the mid-50s, out of 457 foreign industrial branches of 21 French groups, 18% were established in 1956-1964, and 67% - in 1965-1970. The first phase of the multinationalization of European companies (until the 60s) was characterized by capital investments necessary to obtain agricultural, mining and energy raw materials for the economic development of European countries.

The UK is one of the best countries in the world to start a marketing career. At the same time, it is not necessary to have a higher education, as many people think. It is important to have suitable hard and soft skills, be able to work in a team and have at least a minimal background in advertising. The presence of a diploma is not necessary at all. And in the texts of most vacancies, you will not find mandatory requirements for higher education. Preferably, maybe, but definitely not. As for international corporations, there you may need a specialized education, and sometimes an MBA to move up the career ladder. But this training, in a number of companies, can be paid for by the employer himself. The doors of not only local, but also foreign employer companies are open

to graduates of British universities and top business schools. The bad news is that there is quite a big difference between the salaries of men and women in the UK. 11,9% the average wage difference between men and women in 2019 according to data received from 10.4 thousand employers By the way, the salary in the country is always counted in a year, not in a month.A novice specialist earns from 19,000 pounds (approximately 1,656,000 rubles). More experienced specialists earn from 25,000 to 40,000 pounds per year (from 2,178,000 rubles to about 3,500,000 rubles). And marketers with extensive experience — more than 40,000 pounds a year.Create and But make no mistake right away: life in the UK is quite expensive: travel on the London underground costs about 5 pounds (about 500 rubles), and the minimum rent for an apartment starts from 200 pounds per week (18,000 rubles).

According to the results of a study in the USA, it turned out that more than half of the representatives of the age category from 16 to 34 years show the greatest loyalty, believing that brands have a strong influence on them, playing a significant role in their lives. Most of all, this category appreciates the attention of brands to them, their desire to attract consumers to participate in the development and promotion of the company. Only about 35% of consumers aged 34 to 54 and 27% of the age group over 55 hold a similar opinion .In the XXI century . the role of the brand has become so great that it has become very common to create separate organizations and divisions that directly specialize in creating and promoting a specific trademark and forming the correct vision of products by consumers.Advertisement. The influence of modern technologies has forced companies to switch to advertising on the Internet in many ways, but traditional advertising methods have not been ignored, which have undergone significant changes. Thus, the main modern characteristic of advertising has become its creativity and uniqueness. The creators of advertising have stopped paying too much attention to the transmission of information about the product, more emphasis is placed on creating such advertising that will be distributed independently. Outdoor advertising has achieved great success in achieving this goal.Radio advertising has less success at the moment, since the criteria for creating a successful radio advertisement have remained unchanged. Print advertising in newspapers is in a similar position, giving way to leaflets and advertisements in glossy thematic magazines. Regarding advertising techniques in magazines, it is worth pointing out their progress. The creators of advertising began to actively experiment with the texture of paper, its shapes, thickness. Moreover, free samples of goods began to be placed in magazine advertising, which attracted special attention of customers.

Advertising on television is still popular, but revenues from its implementation are declining. So, in 2013, they brought companies $ 47.88 billion, while in 2012 their profitability was $ 49.71 billion.

In conclusion , marketing affects the life of each of us. This is a process in which goods and services that provide a certain standard of living are developed and made available to people. The practical activity of marketing has a great impact on people acting as buyers, sellers and ordinary citizens. Its goals are such as achieving the highest possible consumption, achieving maximum consumer satisfaction, providing consumers with the widest possible choice, and maximizing the quality of life. Many believe that the goal should be precisely to improve the quality of life, and the means to achieve it is the application of the concept of socially ethical marketing. Interest in this activity is increasing as an increasing number of organizations in the field of entrepreneurship, in the international sphere, realize how marketing contributes to their more successful performance in the market.

Literature

1. Kotler F. Fundamentals of marketing: a tutorial. - 2018 (https://scholar.google.ru/)
2. Pankrukhin A.P. Marketing: a textbook for students - M .: 2007. (https://auspublishers.com.au/ru/nauka/conference_article/3796/view)
3. Tsakhaev R.K., Murtuzalieva T.V., Aliev S.A. "Basics of Marketing": 2005 (https://auspublishers.com.au/ru/nauka/conference_article/3050/view)

UDC 330

INFLATION IN KAZAKHSTAN

Oserbai E. J.–student of 1402-10 group
Scientific adviser: Berdybekova A. L. - Ph.D. in economics
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Түйін

Бұл мақалада біз жаһандық инфляцияның не екенін және оның біздің өміріміздегі қаншалықты маңызды екенін түсінеміз, инфляцияның түрлерін және оның пайдасы мен зиянын білеміз.

What is inflation?Inflation is a steady increase in the general price level of goods and services. At the same time, some goods may noticeably rise in price, others may become cheaper, and still others may not change in price at all.

Basically, prices for goods and services depend on supply and demand in the market, and some prices are regulated by the state. For example, if farmers have a good harvest of vegetables, the prices of tomatoes and potatoes will fall. If the state at the same time raised excise taxes on alcohol, the price of alcohol will go up sharply. At the same time, the general level of prices can rise only slightly. High or rapid inflation is a steady increase in prices up to 50%. This is bad, because it causes concern in the markets: citizens and companies can not plan for the future, that is, it is impossible to predict demand. Hyperinflation is a sharp rise in prices several times at once. This usually happens during global crises.

How is inflation measured?

In Kazakhstan inflation is measured in the same way as in most countries of the world. They take the so-called consumer basket - a set of products, goods and services that make up the average set of people or families. In particular, about 500 goods and services - for example, food, clothing, utilities, household appliances, cars.

At the same time, one must understand that someone never eats meat and does not drive a car. And someone, on the contrary, cannot live without meat and the car changes every year. The consumer basket represents the average consumption of all inhabitants of the country[1].

Some of these goods people often buy: bread, vegetables, meat, gasoline. Others, such as cars, are rarely purchased, but these costs are very high compared to the costs of the same bread, vegetables and meat. Thus, when calculating the consumer basket, the car occupies larger shares in it than bread.

The cost of this conditional basket varies from month to month. This change is inflation.

In 2022,the income of 5.1 million Kazakhstanis will increase - Tokayev signed the budget.This year, inflation in Kazakhstan reached a record level. Previously, prices did not rise by 8.5 percent. According to the government's socio-economic development forecast, next year inflation will drop to 4-6 percent, which means that food prices should fall. However, some economists say that this forecast is unrealistic. There are several reasons for this. And the tenge is likely to depreciate again.

In February 2022, the inflation rate in Russia was 1.17%, which is 0.18 more than in January 2022 and 0.39 more than in February 2021. At the same time, inflation since the beginning of 2022 amounted to 2.17%, and on an annualized basis - 9.16%. In 2022, Russia ranks 1st in terms of inflation in the world.

In January 2022, goods and services in the consumer market on average became more expensive by 0.9%, according to the report of the State Committee of Uzbekistan on Statistics. In annual terms (relative to January 2021), the increase in prices in the consumer sector amounted to 9.8%.

Why is it said that inflation will fall if prices rise?

Inflation is always a rise in prices. When inflation is low, prices rise very slowly, but they rise. Inflation is falling, which means that the consumer basket is growing more slowly than in previous years.

What types is inflation?

Low - up to 6% per year. Such inflation benefits both consumers and businesses. It also allows the economy to develop. At this level, many countries are trying to contain inflation.

Average - from 6 to 10% per year. This is dangerous because it can get out of hand and lead to high inflation.

High - from 10 to 100% per year. This creates instability in the market, people and companies cannot plan their future.

Hyperinflation - prices rise by hundreds and thousands of percent, especially in difficult situations when people refuse money and switch to barter. Hyperinflation usually occurs during severe crises and wars.

Deflation is negative inflation. That is, prices do not rise, on the contrary, they fall. Deflation stops economic development. Consumers stop buying in the hope that the product will become cheaper. Because of this, companies will cut production.

Why is inflation rising?

Inflation can rise for many reasons:

Increased demand. All of a sudden, people are buying more and more of certain products. For example, when cell phones were available, everyone wanted to use a cell phone. Mobile operators did not have time to immediately adapt to high demand: there were not enough towers and free frequencies. Therefore, the cost of mobile communication was very high. Any shortage will lead to a sharp rise in prices. But with the additional capacity of operators, prices began to fall.

Weakening of the national currency. If the foreign exchange rate rises, imported goods automatically become more expensive. This will also lead to higher inflation[2].

High inflation expectations. When people and companies expect prices to rise sharply, they often begin to change consumer behavior: they buy goods for future use and save less. After all, it is more profitable to buy cheaper today than to pay more tomorrow. For their part, companies are beginning to raise prices for their products. For example, a cheese producer expects milk prices to rise. In order to cover the cost of future raw materials, he begins to raise the prices of goods in

advance. All this increases inflation. It turns out a vicious circle: everyone is waiting for prices to rise, and prices are rising because people are waiting for it.

What's wrong with high inflation?

High inflation is always bad. And for the economy, for business, for the financial market, of course, for people. People make clear financial decisions: get rid of money, spend it as quickly as possible, invest in valuable goods, real estate, buy foreign currency. Savings and deposits will be ineffective, and bank customers will withdraw money from their accounts.

In conclusion, inflation is the depreciation of paper money due to its release into circulation in amounts exceeding the needs of trade, which is accompanied by an increase in prices for goods and a decrease in the solvency of the population". "In the case when the flow of goods slows down for some subjective or objective reasons, then the solvency of the population falls. And also when entrepreneurs try to recoup their losses by not paying salaries to their employees. On the other hand, trade turnover is slowing down and entrepreneurs who sell goods are trying to raise prices, thinking that they have reached their planned profit - then this leads to inflation in the economy, to a fall in the solvent exchange rate of the money which reflects the corresponding dynamics of the power of the economy as a whole" [3]

Firstly we need to return the section on cooperation and collective ownership to the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, which was previously there. But then it was completely removed, as a result of which the established cooperatives cannot work on the basis of the current provisions of this document prepared for private ownership. That is, it is necessary to return collective property to the Constitution for the organization of full-fledged local self-government, and cooperative property for the organization of full-fledged, effective cooperatives.

References:

1.https://www.economicsdiscussion.net/essays/inflation-essays/essay-on-inflation-types-causes-and-effects/17400
2.https://www.123helpme.com/topics/inflation
3.https://www.economicshelp.org/macroeconomics/inflation/

ӘОЖ

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІҢ ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ

Жанай Д. – 1511-21 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Тилеубаева Г. – магистр, оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Summary.

In the modern world of globalization, the role of social networks is the one of the most important issues. It is clear that the social network is not only a tool of the internet, but also a tool that has become widespread and takes place in our society, where people communicate with each other. It has useful and harmful aspects that it receives in the mainstream society.

Кіріспе. Қазіргі қарыштап тұрған заманда бүкіл әлем бойынша өзгерістер сағат сайын өсуде. Сол бір екпінге ілесіп отыру үшін адамзат баласы көптеген

дүниелерді ойлап табуда. Сонымен қатар, сол ойлап табылып жатқан дүниелер әлеуметтік өмірге яғни біздің қоғамға өз пайдасын да зиянын да әкеліп, өзгеріске ұшыратып отыр. Бұл бір жаһандық өзекті мәселердің бірі болып табылады. Сондай-ақ қанша пайдасы болса да үлкен дүнилердің сонша зияны бар екеніне күмән келтіре алмаймыз. Солардың қатарында, технология қарқындап дамуда. Айталық, адамзат баласының өмірлік бөлшегі болып келе жатқан негізгі құралдардың бірі – әлеуметтік желі болып табылады.

Әлеуметтік желі жиынтығы әлеуметтік қатынастар арқылы адамдарды байланыстыратын Дүниежүзілік өрмек [1, 11]. Бұл әлеуметтік желі - жер бетіндегі қаншама адамның күнделікті хабарын, жағдайын тіпті жаңалықтарын бөлісіп, қарым –қатынас құрайтын сайттар бірлестігі деп айтсақта қателеспейміз. Белгілі бір желілерді қолданып отыратын тек қана жастар ғана емес, сонымен қатар барша адамзат баласына қызмет етуде. Дегенменде, негізгі белсенді қолданушылар қатарына жасөспірімдерді жатқызуға болады. Мысалы, статистикаға дәлел келтіретін болсақ, Америка халқының 90-95% интернет желісін қолданса, олардың 85%-ы жас жеткіншектер екен. Тіпті ғаламтор желісінің кеңінен таралғанына тағы бір дәлел: 1970-ші жылдардың соңында алғашқы электронды хабарландыру тақталары қолдана бастады.

Қазақ халқының керемет ағартушысы Ыбырай Алтынсариннің бір өлең шумағынан

«Айшылық алыс жерлерден,

Көзіңді ашып-жұмғанша,

Жылдам хабар алғызды [2]», – деп келетін жолдарынан ұлы педагогтың дамып жатқан технологияның өлшеусіз салмағы бар екенін айтып кеткен. Әсіресе әлемнің түкпір түкпірінен байланыс жасауға улкен мүмкіндік беретін әлеуметтік желінің қыры мен сыры да өте көп. Жалпы айта кетсек, баршамыз әлеуметтік желіге тәуелдіміз, яғни онсыз өмір сүру қалай айтсақта, күрделі, себебі ұшы қиыры жоқ, тоқтаусыз технологияның көлеңкесі болып кетіп бара жатқан бейне көрінеді. Сол бір технологияның пайдасы мен зияны соншалықты адамзат өмірінде ойып тұрып орын алып отырғанына сенімсіздік танытпаймыз.

Жоғары да аталғандай әлеуметтік желінің орны ерекше. Бүгінде Facebook, Twitter, Instagram т.б. әлеуметтік желілер кеңінен етек алуда. Дегенменде, бұл желінің зияны, зардабы, яғни пайдасыз жақтары аз емес екенін талдап көз жеткізетін болсақ болсақ:

Біріншіден әрбір адамзат баласының денсаулығына зиян келтіруі. Ғалымдардың зерттеулері бойынша дүниежүзі халықтарының 10%-ы әлеуметтік желіге тәуелді, тәуелділігі соншалық тіпті, интернет желісін кәдуілгі тағам, су, күн энергиясы сияқты қажет етеді [3]. Сол бір тәуелдінің әсерінен жастар әсіресе жасөспірімдер әлеуметтік желінің ажырамас бір бөлігі болып келеді. Бұл өскелең ұрпақтың денсаулығына өлшеусіз зиян келтіруде. Айтатын болсақ, күні - түні ұйықтамай ғаламтор желіде отырып, басына да, көзіне де тіпті жүйке жүйесіне де көптеп зардабын тигізуде. Бұл бір дәлелденген дүние болып табылады. Сонымен қатар ми қатты шаршайды, көру нашарлайды, зейіннің шоғырлануы төмендейді.

Екіншіден әлеуметтік желінің зиян жағы – адам виртуальды қарым-қатынасқа үйренгендіктен, шынайы қарым-қатынас жасау дағдысын жоғалтады. Интернет пайдаланушының қаншалықты шынайы өмірден алыстағаны тіпті өздеріне де білінбей кетіп барады. Өкініштісі, шынайы өмірден қарағанда әлеуметтік желінің тұтынушылары көбірек ғаламторды қолданып, өздерінің коммуникациялық дағдыларын өшіруде. Тіпті шынайлықты, эмоцияны, мінез-құлықты виртуаль тұрғыдан береді. Оның қаншалықты шынайы әрі сенімді екеніне дәлел жоқ. Мысалы келтіретін болсақ, жалған ақпараттардан немесе виртуальды кейіпкерлерден кейін алданып қалған әрбір жасөспірім, адамға деген сенімділік, адалдылық қасиеттерін жоғалтып алуы ықтимал. Сонымен қатар, АҚШ ғалымы Нью-Йорктегі Закер Хиллсайд ауруханасының психиатры доктор Скотт Кракуэр: «Әлеуметтік медианы көп қолдану ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынасқа кері әсер етіп, серіктестер арасындағы қызғанышты арттырады», - дейді. Әлеуметтік желілердің арқасында сіз жақын адамыңызбен өткізе алатын көп уақытыңызды жоғалтасыз. Сол ғаламтордың қызығына қатты түсіп кеткен адам баласы отбасын да, жақын адамдарын да естен шығартып жіберетіні айдан анық

Үшіншіден – сауатсыздықтың өршіп бара жатқаны. Әрбір әлеуметтік желі тұтынушылар дайын тұрған ақпаратты тіпті материалдарды тез арада көшіріп алуда. Сол бір дайын дүниеден кейін жастардың сөздік қоры азаяды, көбінесе грамматика мен тыныс белгілерінің ережелерін сақтамайды, тіпті мәтінді түсініп, оны ауызша талдап айта алмайды. Бұл да бір өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Тіпті кейбір адамдар өздерінің ой пікірлерін анық, мағыналы түрде жеткізуге де қиналады. Сонымен қатар, жастар энциклопедиялық деректерді, кітаптарды қарап оқуға деген құштарлығы азаю үстінде. Алайда, бұл бір қарқындап тұрған ғаламтор желіні қаншалықты тиімді қолдану қолданбау - адамның өзіне байланысты екенін айта кетсекте артық емес.Негізі осы бір айтылған мәліметтерде яғни ақпараттарда әлеуметтік желіні пайдаланушылардың қалай тұтынатына да байланысты.

Расымен әлеуметтік желіні пайдаланушылар да біркелкі емес. Бұл тұста желінің өзіндік пайдалы жақтары да бар десекте болады. Мысалға келтіретін болсақ:

Біріншіден, жеке тұлға ретінде өз-өзін дамытуға арналған бірде бір негізгі аспектілердің бірі – әлеуметтік желіні қолдану болып табылады. Заман ағымына қарай әрбір жеке тұлға дамып отыру қажет. Сол қасиетті қалыптастыруға көмектесетін - ғаламтор. Өйткені, шетел тілдерін үйренуге оны өз қалауымен өзінің уақытын саралаумен ойластырылған яғни жоспарланылған дағдыларды қалыптастыруға қол ұшын беретін әлеуметтік желі деп айтсақ қайтелеспейміз.

Тек қана шетел тілін үйрену ғана емес, қатты жақсы көріп оқитын кітаптарды,мақалаларды, ақпараттарды,құлақтан кіріп бойды алатын әуендерді, пайдалы кеңес беретін видеоларды немесе жақсы позитив беретін фильмдерді тез арады таңдап алып, таңдау жасауға ықпал ететін әлеуметтік желі екені рас.

Бұл маңызды әрі пайдалы аспектілерді әрбір жастарымыз үлгі ретінде алатына сеніміз мол.

Екіншіден, өз бизнесіңді дамытуға үлкен үлес қосуға көмектесетін әлеуметтік желі. Әлемге әйгілі Microsoft негізін қалаушы Билл Гейтстің пікірінше, «егер сіздің бизнесіңіз интернетте болмаса, онда сіз бизнесте жоқсыз»- деп әлеуметтік желінің бизнесте алатын орны тым ерекше әрі пайдалы екендігін дәлелдеген[4]. Бұл тұста өзіңіздің шығармашылықпен айналаса отырып, қаражат табуға тез әрі жылдам тұтынушыларды жарнама арқылы таба алуға мүмкіндік береді. Желіні тұтынушылар өзінің бизнесін жүзеге асыру үшін тез арады жарнама немесе сілтемелер арқылы қызметін жоғарлатуға көмектеседі. Бұл жерде әлеуметтік желінің пайдалы жақтары санаулы екенін айтсақта болады.

Қорыта айтқанда, болашақ ұрпақтар әлеуметтік желіге барынша тәуелді болудың қажеті жоқ. Себебі шынайы өмірдің көркі мен көрінісі көз алдымызда ғайып болып кетуі әбден мүмкін. Сонымен қатар барынша әлеуметтік желінің тек жақсы әрі пайдалы жақтарын алып, өмірлік жолда қолдана білгеніміз абзал. Жалпы, желіні сауатты әрі саналы түрде қолданатын болсақ және өлшеммен берген уақытты тек пайдалы, сапалы дүниелерге арнаған жөн деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

1. Айова штатындағы компьютерлік ғылымдар кафедрасы. Архивтелген түпнұсқа (PDF) 2011 жылғы 13 маусымда. Алынған 2011-06-11

2. Интернет ресурсы: https://kk.wikipedia.org/wiki/ЫБырай_Алтынсарин.

3. Интернет ресурсы: https://bugin.kz/1667-aleumettik-dgelininh-paydasy-men-ziyany

4. Интернет ресурсы: https://oilar.kz/topic_list/807/internet

ӘОЖ 372.8:91

ТҰҢҒЫШ ДӘРІГЕР ҚЫЗ

Дархонова Д.О. – 1511-19 тобының студенті

Ғылыми жетекші: Абилаханова А.М. - аға оқытушы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассказывается о жизни дочери первого казахского врача Аккагаз Досжановой.

Ерлермен тізе қоса, өз елінің байрағын биіктерге самғатқан Әлия, Мәншүк, Хиуаз сияқты қазақтың қайсар қыздарының бірі Аққағаз Досжанова туралы біреу білсе біреу білмес.Ол қазақ қыздары арасынан топ жарып шыққан, медицинаның тұңғыш қарлығашы.

Қазақ халқының тұңғыш дәрігер қызы - Аққағаз Досжанова 1893 жылы Ақтөбе

уезіне тиесілі Бөрте болысында, беделді отбасында туған. Аққағаз анасынан ерте айырылып қалып, ағасы Сағындық Досжановтың қолында тәрбиеленеді.

Сағындық Досжановтың өзі де Алаш ардақтыларының бірі. Осындай жанның тәрбиесін алған Аққағаз Досжанова қарапайым қыз болып қалып кетпеуі мәлім еді. Дәрігер мамандығын таңдауына да ағасы Сағындық ықпал етті.

Алаштанушы Күлпаш Ілиясованың айтуынша, дәрігер қыз қырғыз, өзбек, татар, орыс тілдерін сауатты, таза сөйлеген. Оның білімді, сауатты тарихи тұлға ретінде қалыптасуына себепкер болған ағасы.

Аққағаз Досжанова Орынбор гимназиясына оқуға түсіп, 1914 жылы үздік бітіреді.

Ол туралы, сол уақыттағы "Оренбургский вестник" газеті мақала арнап, гимназияда үздік оқыған тұңғыш қазақ қызы туралы жазады. Гимназияны үздік аяқтаған зерек қыз, Мәскеудегі әйелдер курсына оқуға түседі. Ол уақытта Аққағаз Досжанованың қатарластарының арасында өзге ел түгіл, өз елінде білім ала алмай жүргендері қаншама еді. Сондықтан да, болашақ дәрігер қызды ерлік танытты деп айтсақ қате болмас. Талантты қыз Мәскеуде 4 жыл оқып, саяси өмірге араласа бастайды. Мұсылмандық сеъздерге қатысып, мұсылман қыздардың мұң-мұқтажын айтып сөз сөйлейді. Қоғамдық шараларға белсене қатысып жүрген дәрігер қыз денсаулығына мән бермей, науқастанып қалады. Мәскеудегі профессор Плетневке көрінгенімен де, науқасынан айыға алмады. Сол себепті, 1918 жылы фельдшерлік оқуын аяқтай алмай, "Сестра милосердия" куәлігін алып елге қайтуға мәжбүр болады. Туған жеріне келген Аққағаздың денсаулығы орнына келе бастайды. Оқуын аяқтай алмай қалғанына көңілі толмай, бір жарым жылдан кейін Мәскеуге қайта оралады. Аққағаздың өміріндегі ең ауыр кезең 1917 жылы Қазан төңкерілісі еді. Ол шайқас даласына аттанып, жараланған халықтың жанын сақтап қалу үшін барын салады.

Аққағаз Досжанова Ташкентке келіп, "Түркістан Мемлекеттік Университеті" медицина факультетіне құжаттарын тапсырады. Аққағаз Ташкентте жүрген кезде

Ата-анасынан айырылған жетім балаларға көмектесіп, тек қана жанашыр емес мейірімді де екенін дәлелдейді. 1922 жылы Аққағаз Түркістан Мемлекеттік университетін аяқтап, тұңғыш дәрігер қыз атанады. Ташкенттегі қазақ зиялылары бұл қуанышты Сұлтанбек Қожановтың үйінде дастархан жайып тойлайды. Осы дастарханда Түркістан Республикасы Халық комиссарлары Кеңесінің төрағасы Тұрар Рысқұловқа осындай талантты қазақ бойжеткеніне құрмет көрсетіп арнаулы қаулы қабылдау туралы ұсыныс айтылады. Ұсыныс қабылданып, Аққағаздың артынан еріп, "Түркістан Мемлекеттік Университеті" медицина факультетінде оқып жүрген қыздарға Аққағаз Досжанова атындағы шәкіртақы тағайындалады.

Оқуын бітіріп, ақ халатты абзал жан атанған Аққағаз Досжанова өмірінің соңына дейін гинеколог және педиатр болып халқына адал қызмет етті. 1932 жылы Шымкент қаласында өкпе туберкулезынан көз жұмды.

Қазақ қыздары арасында алғаш білімге ұмтылып, нағыз дәрігер атанған, таланттылығы арқасында Алаш ардақтыларының құрметіне ие бола білген Аққағаз Досжанова ел есінде мәңгі жасайды. Бүгінгі күнде қазақ халқының тұңғыш дәрігер қызы - Аққағаз Досжанова лайықты құрметтіліп, жасаған істері ұрпаққа насихатталып келеді.Өзі туып өскен Ақтөбе қаласының орталығындағы көшеге батыр қыз Аққағаз Досжанованың есімі берілді.

Әдебиеттер:

«Алаш» қозғалысы. Алматы, 2008. ISBN 9965-32-715-7.

«Қазақ әдебиеті» газеті.
https://www.wiki.kk-kz.nina.az/.

ӘОЖ 94(574)

МҰХАМЕДЖАН ТЫНЫШБАЕВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІРІ

Ділдан Б. - 130-28 топ суденті
Ғылыми жетекші: Орынбасарова Г.Ж. -т.ғ.к., аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье описывается общественно-политическая деятельность видного казакхского деятеля Мухамеджана Тынышбаева в начале XX века.

Мұхамеджан Тынышбайұлы (1879-1937) - қазақтың көрнекті саяси және қоғам қайраткері, алаш қозғалысының негізін салушылардың бірі, Алаш Орда үкіметінің мүшесі және оның төреғасының орынбасары, тарихшы - ғалым, қазақтан шыққан тұңғыш теміржол қатынастарының инженері. Ұлыстың мерейі, елдің ертеңі үшін қызмет етіп, Кеңес үкіметінің қанқұмар солақай саясатының құрбаны болған асыл азаматтарымыздың бірі. Қайраткердің өмірі мен тұлғалық қалыптасу кезеңін зерттей, отырып бүгінде сонау Түрксібтен бастау алған қазақ теміржолына үлес қосқан қазақтан шыққан тұңғыш инженер Мұхамеджан Тынышбайұлының сіңірген еңбегі зор екенін айта аламыз.

XIX-XX ғасырдың басында Ресей империясының толыққанды колонияға айналуына байланысты ұлттық зиялылар қауымдастығы құрылды, оның ұлттық рухы әлсіреп, туған халқының саяси, рухани және экономикалық қайта өрлеу қажеттілігін түсінді. Туған өлкенің тағдыры мен оның болашағы үшін аянбай еңбек еткен зиялы қоғам қайраткерлерінің ішінде жоғары техникалық білім алған қазақ жастарының алғашқысы темір жол инженері және тарихшы, ірі қайраткерлердің бірі Мұхамеджан Тынышбаев болды. Ол туралы көптеген мақалалар мен зерттеулер жазылды. "Мұхамеджан Тынышбаевтың өмірі мен қызметі (1879-1938)" атты зерттеуінде М.Тынышбаевтың өмірі мен оның Қазақстанның қалыптасуы мен өркендеуіне қосқан үлесі туралы жан-жақты баяндалады [1, 15 б.].

Мұхамеджан Тынышбаевтың өмірбаянына келетін болсақ, ол 1879 жылы 12 мамыр күні Жетісу облысы Лепсі уезі, Мақаншы – Садыр болысына қарасты Жыланды тауының баурайында мал бағумен күнелткен Әлдекеұлы Тынышбай отбасында дүниеге келген. Қазір бұл өңір Алматы облысы, Сарқанд ауданы, М.Тынышбаев ауылы (1993 жылдан бастап) деп аталады. М.Тынышбаевтың әкесі - Әлдекеұлы Тынышбай Лепсі уезінің биі болған. Ол ел ішінде беделді, қайсар мінезді жан болған. Азамат соғысы жылдарында, қарт Тынышбай қызылдар қолынан қаза табады. М.Тынышбаевтың анасы Мәдиям да (кейбір деректерде Шахизадабану депте көрсетіледі) туралы нақты деректер аз. Ол кісі 1932 жылғы аштықта қайтыс болса керек. М.Тынышбаевтың өзімен бірге туған бауырлары да көп болған. Алайда, М.Тынышбаев әулетінің басындағы зобалаң, олар туралы нақты мәліметтер табуды қиындатып отыр. Бір адамның өміріндей салтанат құрған Кеңес үкіметі, бұл әулетті жоқ қылады [1, 18 б.].

Сол кезде жас Мұхамеджан 1890 жылы Верный (Алматы) қаласындағы ер балалар оқитын гимназияның 2 жылдық дайындық сыныбы бар, негізгі оқу курсы 8 жылдан тұратын осы бір білім ұясына оқуға түседі. Ол гимназияға түскен күннен бастап бар ықыласын білім алуға жұмсап, он жыл бойы өз қатарластарының арсында алды болып, сыныптан сыныпқа бірінші дәрежелі мақтау грамотасымен көшіп, аталған гимназияны 1900 жылы алтын медальмен бітіріп шығады. Мұхамеджан Тынышбаевтың білімін көтеруде, жетілдіруде парасатты ұстазы М.В.Вахрушевтің көмегі зор болады. Ұстазының қолдауымен Мұхамеджан Санк-Петербургке келіп, байқау емтихандарын жоғары бағаларға тапсырып, өзі қалаған Александр-І атындағы Петербург Жол Қатынасы инженерлерін даярлайтын жоғарғы оқу орнына 1900 жылы студент болып қабылданды [2, 25 б.]. М.Тынышбаев Петербург қаласында 1900-1906 жылдары болды. Бұл жылдар нағыз тарихи оқиғалар толы болумен ерекшеленеді. Осы жерде әр түрлі мәдени-әдеби кештерге, салтанатты жиындарға, саяси жиналыстарға қатысып, білімін толықтырып, шын мәніндегі зиялы азамат болып қалыптасып, рухани дүниесін байтады. Әсіресе, институттың соңғы курстарында оқып жүріп қоғамдық-саяси жұмыстарға белсене араласып, туған халқының ауыр тұрмысын, мүшкіл қалдерінің нашарлығынна алаңдап баяндамалар жасайды, мақалалар жариялайды, патша өкіметінің жоғарғы орғандары мен әкімшілік басшыларына арыздарда жазады. М. Тынышбаевтың саяси көзқарастарының қалыптасуына 1905 жылы басталған бірінші орыс революциясы айтарлықтай әсер етті. Осы Ресейдегі І – буржуазиялық-демократиялық революция кезеңінде М. Тынышбаев 1905 жылы автономистердің І-сьезінде «Қазақтар және азаттық қоғалыстары» деген тақырыпта баяндама жасап, патша тарапынан жүргізіліп отырған отарлау саясатының тонаушылық сипатын ашып көрсетіп, соның салдарынан қазақ халқының жағдайының қиындап бара жатқанын ашына айтады [2, 26 б.].

Тынышбаев бүкіл қазақ тарихының арғы бергі деректерін Шығыс, батыс саяхатшыларының, парсы деректерінен, сонымен қатар орыс ғалымдарының және бұған дейін жазылған қазақ ғалымдары мен аңыздарды салыстыра отырып қарастырады. Сол жылдары Ташкенттен шыққан қазақ тарихына, қазақ хандарына, ескі қалалардың орындарына, қазақ шежіресіне, үш жүздің құрамына кіретін үлкен-үлкен рулардың таңбаларына және көптеген еңбектерін жариялаған. Тынышбаев қазақтың ел басқарған хандарының атқарған қызыметін сол кездері осы хандарға байланысты шыққан географиялық атаулардың шығуында толық келтіреді. Оның одан кейінгі жылдарда жазылған бірақ жарыққа шықпай мұрағат қорларында қалып қойған еңбектерінде саралайды [2, 54 б.].

Сонымен қатар Шоқан Уалихановтың еңбектеріндегі қазақ тарихына байланысты еңбектерді саралайды соның ішінде «қазақ» сөзінің ер жүрек, батыр деп айтқанын, сондай-ақ қазақты алаштан яғни ақарыс, жанарыс, бекарыстан таратады [2, 116 б.].

Мұхамеджан Тынышбаевтың бүкіл шежіреге қатысты деректерін зерттеп-зерделеп жүрген Әбділдабек Салықбай түп деректерді қарап онда бүкіл

қазақтың үш жүзінің яғни ұлы жүз, орта жүз және кіші жүздің бүкіл руларының қайдан шыққанын олардың қай кезде кімдермен араласқандарына дейін саралап өз ана тілімізге аударылған. Онда бүкіл қазақ руларының еш жақтан ауып келмегенін олардың осы жерде бұрыннан автохонды халық екендігіне тағыда нықтай түседі. Онда Тынышбаевтың шежірені жазған кезінде бұған дейінгі еңбектердің барлығын саралап қорытып жазған дейді. Өзіне дейінгі жазылған Мұхамед Хайдар Дулатидың «Тарихи-Рашидин», Захираддин Бабырдың «Бабырнамасын», Әбілғазы Бахадурдің «Түрік Шежіресін», Ұлықбектің «Сұлтандар шежіресін», Бейбарыс пен Халдунның «Қыпшақ шежіресін» сонмен қатар Шәкәрім Құдайбердіұлының «Қырғыз, түрік һәм хандар шежіресінің» барлығын талдап сараптап жазған деп көрсетеді [3, 28 б.].

М.Тынышбаев Уақытша Үкіметтің 1917 жылғы 6-сәуіріндегі қаулысымен Түркістан өлкесін (Самарқанд, Сырдария, Ферғана, Закаспий, Жетісу обылыстары мен Хиуа, Бұхара) басқаратын Түркістан комитетіне мүше болып тағайындалды. Түркістан комитеті құрылған күннен бастап өлкедегі ең негізгі мәселенің бірі – Жетісуда қалыптасқан ауыр жағдайды шешуге кірісті. Бұл мәселені алғаш көтеріп, оны іске асыруға барынша күш салған М.Тынышбаев болды. Жалпы, М.Тынышбаевтың 1917 жылғы қоғамдық-саяси қызыметі өте күрделі, сан-салалы болды. Ол Жетісу өлкесінде іс сапарда жүріп, сонымен бірге ақпан төңкерісі әкелген әлеуметтік саяси өзгерістерді өмірге енгізуге зор үлес қосты [4, 43 б.].

Ол қуғын-сүргіннің тоқтамайтынын жақсы түсініп, баласы мен зайыбын Қазақстаннан тыс жерге, Уфа қаласына Әмина Ибрагимқызының туыстарына жібереді. Өзі Батыс Қазақстанның территориясы арқылы Ташкентке, үлкен қызы Фатанад-бануға келеді. Бірақ Ташкентте көп болмай, Қандығаш-Гурьев (Атырау) темір жол құрылысына жұмысқа орналасады. Бірақ денсаулығының нашарлауына байланысты Ташкенге қайтып оралады. Мұндада ол Ішкі Істер Комиссариятының қармағынан құтылмайды. Ақыры оны 1937 жылы 21 қарашада Өзбек ССР-і Ішкі Істер Халық Комисариаты тұтқынға алады. Бұнда оған тағылған басты айып 1917 жылы Қоқан қаласындағы Түркістан Автономиясын басқарғандығы болды. Осы жаланы арқалаған М.Тынышбаев 1938 жылы 20 сәуірде атылады [5, 36 б.].

Міне, осындай 100 жылда біртуар қазақ азаматтары саяси қуғын-сүргінге қарамастан, болашақ ұрпақ үшін қазақтардың аяғына тұрып, өз мемлекетінің туын көтеру үшін жанын аямады. Біз олардың өмірі мен қоғамдық қызметі әр қазақ баласына үлгі болып, патриоттық рухты көтереді деп ойлаймыз. Олай болса, Ұлы Даланың тарихи тұлғаларын қадірлей білейік!

Әдебиеттер:

1. Жүгенбаева Г.С. Мұхамеджан Тынышбаевтың өмірі мен қызметі (1879-1938). – Алматы: ҚазККА, 2000. - 228б.

2. Тулбасиева С.Қ. Мұхамеджан Тынышбаевтың ғылымға келген жолы және шығармашылық мұрасы. (Тарих ғылымдарының кандидатық ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертациясы) – Алматы: 2004. -141 б.

3. Өмірзақ Озғанбай, 1905-1912ж.ж. Ресей Мемлекеттік Думасы. Алматы: 1996. -374 б.

4. Нұрпейіс К. Бетпе-бет // Егемен Қазақстан. -2001. – 26-қыркүйек

5. Қазақ газеті. -1917 ж. №236.

ӘОЖ 94 (574)

С.САДУАҚАСҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Бахтиқызы М. - 130-28 топ суденті
Ғылыми жетекші: Орынбасарова Г.Ж. -т.ғ.к., аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье описывается творческая деятельность видного казахского деятеля Смагула Садуакасович в начале XX века.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басы Қазақстанның мемлекет тарихында шешуші және тағдыршешті кезең болғаны баршаға мәлім. Шынында да, Ресейдің империялық саясатының, содан кейін Кеңестік Ресей жүргізген реформалардың нәтижесінде қазақ жерлері, соның ішінде қазақ халқы жойылудың алдында қалып, бытыраңқылыққа айналды. Кейінірек, 1924 жылы орын алған Орта Азия республикаларының ұлттық-мемлекеттік межеленуі нәтижесінде қазақ жерлерінің бірігуі, ұлттық бірліктің мәнін жаңғыртуы кезінде елім, жерім дейтін көптеген азаматтар дүниеге келді.

Осындай азаматтардың бірі Смағұл Сәдуақасұлы болды. С.Сәдуақасов - жастайынан елді басқаруға қатысқан, қиын-қыстау кезеңде ұлт пен жердің бірлігі мен мызғымастығын сақтауға үлес қосқан нағыз азамат. Сол үшін де Смағұл Садуақасұлы өз дәуірінде қызыл империяның саясатына сай келмей қудалауға ұшыраған.

С. Садуақасов шығармашылық қызметін, мемлекеттік қызметпен қоса атқаруда зор үлгі көрсете білді. Ол мемлекеттік биліктің түрлі қызметтерінде болуына қарамастан «Еңбекшіл қазақ», «Кедей сөзі», «Еңбек туы», «Еңбекші қазақ» газеттері мен «Қызыл Қазақстан» журналының шығуында жауапты қызметтер атқарды [1, 19 б.].

Әдебиетті дәуірлеу және белгілі бір қалам қайраткерін сол дәуірдің өкілі екенін дәлелдеу оп-оңай нәрсе емес. Смағұлды ұлтшылдық дәуір өкілі екенін көрсететін бірден-бір айғақ – соңында қалған аманат мұрасы. Сондай-ақ оның саналы ғұмырында ұлттық мұрат жолында еңбек еткен кезінде Ғ.Тоғжанұлы, С.Сейфоллаұлы, С.Мұқанұлы сынды тұстастары айтқан болатын. Мысалы Ғаббас Тоғжанұлы 1928 жылы жазған бір мақаласында Смағұл Садуақасұлы жөнінде былай дейді: «Смағұл әдебиет туралы ұлтшылдық «қисындарынан» айныған смес. Ол әдебиетті ұлтшыл жазушыларсыз көзіне елестете алмайды…Смағұл әдебиет мәселелерінде ұстанған бағытына түбегейлі сенімді. Сондықтан ленинизм, партия жолын місе тұтпайды. «Бүкірді көр ғана түзейді» деген. С.Садуақасұлы хақында да осыны айтуға болады [1, 27 б.].

С.Саудақасұлының қазірше бізге белгілі болып отырған алғашқы әдеби сын еңбегі 1918 жылы қазан айының соңында орыс тілінде жазылып, 1919 жылы "Центросибирь" кооперативтор бірлестігі одағының үні - "Трудовая Сибирь" журналының 1-санында жарияланды. "Киргизская литература

(историко-критический очерк)" деп аталатын осы зерттеуінің соңына қаламгер "С.С.С-овъ" деп қол қойыпты. Омбы облыстық мемлекет архивінің "Центросибирь" одағына қатысты арнайы қолында "Трудовая Сибирь" журналының 1919 жылғы 1-санының қаламақы тізбесі тіркеліпті. Онда "Киргизская литература" еңбегінің авторы Смағұл Садуақасұлы екені анық жазылған. Зерттеу 1918 жылы қазан айының аяғында дүниеге келді деуіміздің себебі: қаламгер тексте "Жас азамат" газетінің әзірше 8 саны шықты" дейді, ал бұл басылымның № 8-і 1918 жылы 25 қазанда, №9-ы қарашаның басында басылған. «Қазақ әдебиеті» еңбегінің жанрын қаламгер "тарихи-сыни әліптеме» (историко-критический очерк) деп белгілепті [2, 29 б.].

Шынында да, мақала А.Байтұрсынұлының "Әдебиет танытқышындағы" әліптеменің талаптарына толық жауап береді. "Қазақ әдебиеті" әліптемесінің мазмұнын шартты түрде іштей былайша жіктеуге болады: 1. Әдебиеттің қазақ өміріндегі орны. 2. Суырып-салма өнерінің (ауыз әдебиеті) болмыс-бітімі. 3. Жазба әдебиетінің қалыптасуы. 4. Қазіргі (18-жылдардағы) әдебиет. 5.Қосымша бүгінгі қазақ баспасөзі туралы ақпар-дерек.

Садуақасұлының ХХ-жылдардағы әдеби сын еңбектерінде өмір жүзіне шыға алмаған "Алқаның" идеяларын негіздеу, оларды ел арасында кең, тарату ойлары басты желіні құрайды. Қаламгердің осы бағыттағы туындыларының бірі "Бейімбеттің- өлеңдері" деп аталады. Ол 1925 жылы шыққан Б.Майлыұлының өлеңдер жинағын дәйектеме ретінде басылған. Кезінде оны осы жинақтан алып, "Лениншіл жас" журналы да, "Жас қайрат" газеті де жариялаған. Мақаланың жазылу себебін замандастарының (С.Мұқанұлы, т.б.) естелігінен ұғуға болады. Яғни, 1925 жылы таңтарда республиканың, бас газеті "Еңбекшіл қазақтың" редакторы боп тағайындалған С.Садуақасұлы " орталықтан жырақ Қостанайда жүрген "Ауыл" газетінің қызметкері Б.Майлыұлын астанаға, шақыртып, өзіне орынбасар етіп, көпке мәшһүр қылады [2, 48 б.]. Смағұлдың әдебиетшілік көрегеңділігі - сыншы ретінде оны жазып-сызып жүрген замандас жиырма қаралы ақын-жазушының арасынан тауып алғандығында, шығармасындағы жеміс берер дәнді нұсқағандығында. Осы қабілетінің арқасында ол Бейімбетпен қатар Жүсіпбек пен Мүхтарды танып, , кешікпей-ақ бұларды баспа жүзіңде жұртшылыққа мәлім етті. Сын - мидың жануы. Сын ойларды қосып, адамның пікірін, қайрап отырады. Сынсыз жазылған сөз қайралмаған пышақ сықылды", - дейді ол сынның не екені турасында. Әрине, сын женінде қазақ оқығандары, соның ішінде қалам қайраткерлері әр қилы пікірлі айтқан, оны әр нәрсеге балаған. Бірақ ақыл-ойды шыңдайды, миды жанады дегенді Смағұл алғаш айтқан еді [3, 56 б.].

Садуақасұлын 20-жылдардағы әдеби процес білімді сыншы ретінде танытқаны бірегей еңбегі «Әдебиет әңгімелері». Бұл мақала қазақ әдебиетіндегі 1925-1927 жылдарғы айтыс-тартыстың барысында дүниеге келген біліктілігі жағынан ерекше сындардың бірі. Егер осы кезде біржақтылығын анық көрсете бастаған өкімет идеологияның барлық тетік- буындарын қолына мықтап ұстағанын ескерсек, "Әдебиет әңгімелері" санатындағы сындарды жазылуы, қоғамдық пікір тудыруы әлімсақтан келе жатқан есерлік пен естіліктің,

бұзықтық пен түзіктіктің арасындағы текетіресті еске салады. Әкімішілік - әміршілік жүйе осы күресте қай шепке шыққаны белгілі, бірақ Ж.Аймауытұлы, Қ.Кемеңгерұлы, Д.Ысқақұлы, А.Байтасұлы, С.Садуақасұлы, Ж.Сәрсенбіұлы сияқты үркердей ғана азаматтардың әдебиет пен мәдениет, жалпы рухани дүние хақында айтқан пікірлері жеңіліс тапты деу өбестік [4, 26 б.].

Қазақ ой-санасының табиғи жетілуіне үсті-үстіне жасалынған қастандықтың, түптеп келгенде оны ұйымдастырушылардың діттегені - жас қазақ ұлтын (бұл ғылымда дәлелденген нәрсе) ұлт ретінде жою болса, мұнысы дүниені жаратқан құдірет заңына қайшы келгендігін тарихтың өзі дәлелдеді. Тарихи маңызы бар сол айтыста кімнің жен айтқанын, кімнің жеңгенін енді білгендейміз. "Әдебиет әңгімелері" өлең-жыры дамып, көркем сөзі қалыптаса бастаса да сыны жетілмеген әдебиеттің "ауруын жасырмай айтқан" еңбек Сынның күш-қуаты неде? Ескі мұра тек мансұқталуға тиіс пе? Ақын-жазушының ақындығы мен жазушылығы немен өлшенеді? Әдебиеттің ұлттық бет-бедері оның кемшілігі ме? Жалпы әдебиеттің мақсат-міндеті не? Бұл әдеби сын мақаласында С.Садуақасұлы, міне осы сұрақтарға жауап іздеп, ілгерідегі туындыларындағы ойын өрбітеді [5, 41 б.].

С. Садуақасұлының қысқа ғұмыры, елі мен жері үшін мәнді өткені мәлім. Оның әсіресе Қазақ АССР-нің Түркістан АССР-гі өкілетті өкілі болып қызмет етуін атап өту қажет. Себебі, Қазақстан үшін Түркістан республикасы өте маңызды өлке болатын. Қазақтар көп қоныстанған республиканың оңтүстік шығыс, оңтүстік облыстары Түркістан республикасының құрамында болатын. Осы екі республикадағы қазақтардың байланысын төмендетпеуге, ондағы қазақтардың жағдайын бақылаудағы қызметін ескеру қажет. Әсіресе, 1924 жылы орын алған Орта Азия республикаларын межелеу саясаты басталғанда ұлт зиялыларымен бірге қазақ жерлерінің Қазақ АССР-нің құрамына қайтаруда көп үлесін қосты

Қай халық болмасын басқа халықтардың әдебиетімен, мәдениетімен қарым – қатынаста болып, бір-біріне ықпал тигізу арқылы байып, алға басып отырады. Смағұл Садуақасұлының асыл мұраларын бүгінгі ұрпаққа таныстырып, табыстау - ғазиз жанды білетін әр адамның парызы.

Әдебиеттер:

1. Қамзабекұлы Д. Смағұл Садуақасов туралы. Алматы, 1996 ж.
2. Нұрғали Р. Әуезов және Алаш. Алматы, 1997 ж.
3. 20-30 жылдардағы қазақ әдебиеті. Алматы, 1997 ж.
4. Садвакасов Смагул. http//www.biografia.kz.
5. Омарбеков Т.О. Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері. Көмекші оқу құралы. – Алматы: Өнер,2003 ж – 552 бет.

УДК 336

ДЕНЬГИ И ИХ РОЛЬ В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА

Таджибаева А. З. – 1703-80
Научный руководитель: Бердыбекова А.Л. – к.э.н., старший преподаватель
Южно-Казахстанский Государственный Педагогический Университет, Шымкент

Түйін:

Мақалада ақша және оның құны туралы,ақшаның түрлері қарастырылады. Криптовалюта және оның тарихы, және оның елдегі құндылығы талқыланады. Биткоин және оның қазіргі уақыттағы маңыздылығы. Ақшаның негізгі функциялары қандай.

Когда-то давно у древнего человека появилось желание обменяться полезными вещами с соседом. Сначала племена просто отдавали что-то и получали ценности в ответ. Но у каждого предмета своя стоимость, и определить, сколько мер зерна нужно отдать за хороший нож, не так уж просто. Так появилась идея использовать особенные предметы в качестве универсальной платы. Сначала это были ракушки, камни, шкуры животных, но вскоре на первый план вышли драгоценные металлы, блестящие и красивые. Из них люди начали делать монеты

Деньги – это универсальное средство обмена различных товаров и услуг между собой, а также мера измерения. Так же как в килограммах измеряют вес, в литрах жидкости, количеством денег измеряют ценность того или иного товара и услуги, а также в деньгах измеряется заработная плата, или по-другому ценность различных специалистов.

В современном мире, особенно в странах с рыночной экономикой, нет более значимой экономической сущности, чем деньги. Без денег невозможна работа предприятий, выполнение социальных программ, обеспечение быта, функционирование государства. Уберите деньги и рыночная экономика рухнет. Натуральный обмен (бартер) давно в прошлом. Сегодня сфера обращения имеет дело с огромными объемами товаров и миллионами транзакций. И только такой высоколиквидный всеобщий эквивалент стоимости как деньги может обеспечить работу сложных рыночных механизмов.[1]

В рыночной экономике деньги играют огромную роль. Без них невозможен рыночный обмен. Деньги выступают в роли всеобщего эквивалента, который можно обменять на любой другой товар. При этом главное свойство денег — их абсолютная ликвидность. То есть скорость и легкость обмена денег на другие активы — наивысшая.

Деньги — товар особого вида, служащий всеобщим эквивалентом для всех остальных товаров.

Деньги обладают стоимостью. При этом выделяют следующие виды стоимости денег: Реальная (внутренняя) — стоимость выпуска (эмиссии) денег, то есть затраты на материал и производство денег; Представительная — отражает уровень доверия населения к деньгам и органу их выпустившему ; Номинальная — указана на самих деньгах, их номинал. Если номинальная стоимость совпадает с реальной, то это полноценные деньги. Если номинальная стоимость ниже реальной — неполноценные деньги. Деньги обладают

определенными свойствами, и только та ценность, что удовлетворяет им всем, может претендовать на статус денег. Более наглядно это будет показано в разделе про историю возникновения денег. Основные свойства денег (требования к денежному материалу): качественная однородность — отдельные экземпляры денег должны быть одинаковыми (например, все рублевые монеты — одинаковые); прочность — деньги должны быть достаточно прочными, чтобы долгое время участвовать в обороте, без потери своей формы. Современные монеты чеканят из прочных металлических сплавов, а банкноты выпускают из специальной бумаги устойчивой к сгибанию и истиранию; сохраняемость — возможность длительного хранения денег без потери ими своих физико-химических или иных свойств; делимость и объединяемость — деньги должны быть способны к размену и объединению в более крупные денежные единицы; компактность — достаточно высокая стоимость при небольшом объеме и массе; узнаваемость — каждый должен быть способен легко и быстро узнать деньги и определить их номинал; безопасность — наличие защиты от подделки, хищения и пр.

Также различают следующие виды денег:

1. Наличные деньги — монеты и банковские билеты (казначейские билеты и банкноты). Наличные деньги в обращение выпускает (эмитирует) только центральный банк государства.

Монеты — металлические деньги, банкноты — бумажные. Монеты, как правило, служат разменными деньгами. Банкноты предназначены для более крупных покупок.

2. Безналичные деньги — средства на банковских расчетных счетах, банковские вклады (депозиты) и депозитные сертификаты, государственные ценные бумаги, электронные платежные системы. Сюда же можно отнести криптовалюту, с нечетким юридическим статусом, но большим потенциалом.[2]

В XXI в. мир увидел первую криптовалюту — Биткоин. В 2008 году описание принципов ее работы (протокол) выложил в Интернет Сатоси Накамото (англ. «Satoshi Nakamoto»), а в 2009 была завершена разработка программы-клиента и сгенерированы первые биткоины. Сатоси Накамото — это псевдоним, настоящее имя создателя или создателей биткоина до сих пор неизвестно.

Биткоин (англ. «Bitcoin» от «bit» — бит, и «coin» — монета) — полностью децентрализованная платежная система, эмиссия и транзакции в которой происходят без участия регулятора , а все данные хранятся в защищенном криптографическими методами открытом реестре — блокчейне. Каждый биткоин (сокращенно BTC) делится на 100 миллионов частей, которые в честь создателя называют сатоши. Общее количество биткоинов ограничено 21 миллионом. Эмиссия (выпуск новых денежных единиц) происходит следующим образом. Особые участники платежной сети, используя специальное программное и аппаратное (ASIC-процессоры) обеспечение, формируют новые блоки данных о транзакциях с биткоинами, производя

сложные математические вычисления. Участник, первым нашедший верное решение, получает награду — определенное количество эмитированных биткоинов и комиссию за проведение транзакций, а сформированный им блок заносится в блокчейн. Такая деятельность называется майнинг. Стоит отметить, что со временем сложность майнинга экспоненциально возрастает, а величина награды уменьшается.

Криптовалюта в целом обладает рядом преимуществ: высокая надежность (все данные о транзакциях хранятся в блокчейне, и их практически невозможно изменить), конфиденциальность, высокая скорость обработки транзакций, низкая или даже нулевая комиссия, простота хранения и перевода денег, умные контракты (например, автоматическая оплата после получения товара). Конечно, биткоин или отдельные альткоины не обладает всеми этими плюсами. Универсальной и совершенной криптовалюты (пока) не создано.[3]

Сущность денег проявляется наиболее полно в единстве их функций. Можно выделить следующие основные функции денег:

1. Деньги, как мера стоимости — деньги позволяют измерять стоимость товаров. В данном случае речь идет не столько о реальных, сколько об идеальных (представляемых мысленно) деньгах.

2. Деньги, как средство обращения — деньги выступают в качестве посредника при обмене товаров.

3. Деньги, как средство накопления — деньги могут формировать богатство. При этом они изымаются из сферы обращения и превращаются в ценности (золото, недвижимость, ценные бумаги), способные сохранять покупательную способность в будущем, противостоя инфляции.[4]

Основные мировые валюты (world Currencies) широко используются при создании золотовалютных резервов, динамика их курсов тесно взаимосвязана.На сегодня сновные валюты - это доллар США, евро, фунт стерлингов, японская йена, швейцарский франк, австралийский и канадский доллар. В Казахстане национальная валюта - тенге.

Минфин РК сообщил о поступлениях и тратах Национального фонда за февраль 2022 года. Всего поступило 924 миллиарда тенге, из них использовали 566 миллиардов, передает kaztag.kz.

Таким образом Национальный фонд Казахстана за февраль пополнился на 358 миллиардов, или 1,3%. Всего в фонде на 1 марта было 27,51 триллиона тенге.

Средства Нацфонда на начало отчетного февраля 2022 года составляли 27,15 триллиона, на конец февраля – 27,51 триллиона, – следует из отчета о поступлениях и использовании Нацфонда на 1 марта 2022 года, опубликованного Минфином.

Согласно отчету, поступления в Нацфонд за месяц составили 924 миллиарда, использование средств – 566 миллиардов.

Подводя итоги можно сказать, что деньги — важнейший компонент рыночной экономики, без которого ее существование невозможно. Оборот товаров возможен только благодаря наличию денег. При этом денежная

система развивается и трансформируется: от металлических денег к бумажным, от бумажных к электронным. Какие деньги будут в будущем? Увидим.

Литературы:

1. Деньги // Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Деньги (дата обращения: 30.03.2015)
2. Грибов А. Ю. Деньги как экономическая и стоимостная категория // Персональный сайт Грибова. URL: http://www.gribov.ru/money_economic_cost_category.html (дата обращения: 30.03.2015)
3. Криптовалюта // Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Криптовалюта (дата обращения: 20.11.2020)
4. Функция мировых денег // Энциклопедия Экономиста. URL: http://www.grandars.ru/student/finansy/mirovye-dengi.html (дата обращения: 30.03.2015)

УДК 336

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ЯНВАРСКИХ СОБЫТИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Рахатова В. Р. – студентка группы 1703-80

Научный руководитель: Бердыбекова А.Л. – к.э.н., старший преподаватель

Южно-Казахстанский Государственный Педагогический Университет, Шымкент

Түйін:

Мақалада Қазақстанның 2021 жылғы экономикасы туралы айтылған.Қаңтар оқиғасының елімізге келтірген зардаптары және оның себептері. Елдегі экономиканы бір қалыпты жағдайына келтіру үшін жүргізілген іс-шаралар. Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаевтың қаңтар оқиғасына байланысты айтқан жолдауы туралы.

Социально-экономическая ситуация в Казахстане весьма не однозначная.

С одной стороны, по данным Всемирного банка, Казахстан занимает десятое место в мире по доле невозобновляемого природного капитала (нефть,газ, металлы, минералы) в совокупном богатстве страны — около 27% (для сравнения, у России доля ресурсного богатства примерно в два раза ниже — с этой точки зрения российская экономика более диверсифицированная).

А с другой стороны, к факторам, которые сдерживают инвестиционный рост казахстанской экономики, следует отнести высокий уровень коррупции, несовершенство и слабую независимость судебной системы, констатирует Российский экспортный центр. После ухода Нурсултана Назарбаева с поста президента Казахстана в стране был образован Высший совет по реформам, однако амбициозных преобразований за это время не сложилось.

В результате чего, незадолго до Нового года минимальный размер оплаты труда в Казахстане (пересчитанный в доллары) составлял менее $100 в месяц — это даже меньше, чем в Кении или Пакистане, отмечает глобальный главный экономист «Ренессанс Капитала» Чарли Робертсон. МРОТ в стране не повышался с 2018 года, и его увеличение с 1 января 2022 года на 41% (до примерно $137) кажется запоздалым решением, рассуждает он.[1]

Возмущение в Казахстане, начались 2 января 2022 года после резкого повышение цен на сжиженный газ. Протесты появились в газдобывающем городе Жанаозене, а 3-4 января перекинулись на Алма-Ату и другие города страны. И 4-5 января протесты переросли в массовые беспорядки, в том числе поджоги правительственных зданий, избиение военных, мародерство в больших торговых центрах и прочих маркетах.

В Казахстане объявили чрезвычайное положение: на протяжении нескольких дней происходили отключения Интернет и были заморожены цены на сжиженный газ. Президент Касым-Жомарт Токаев принял такие меры, как отправив правительство Аскара Мамина в отставку и сам возглавил Совет безопасности Казахстана вместо Нурсултана Назарбаева.

По данным на 15 января 2022 года 4353 человека были ранены, в морги были доставлены 225 погибших, в их числе были сотрудники силовых ведомств. Сумма ущерба от беспорядков в Казахстане на 14 января оценивалась в размере 94,4 млрд тенге, наличие ущерба отмечено в 9 регионах Казахстана, основная часть ущерба- 92,4 млрд тенге принадлежит городу Алма-Ата, где был основной массовый беспорядок.

Потери экономики Казахстана после событий в январе 2022 года исчисляются десятками миллионов долларов. Власти объявили о масштабных выплатах предпринимателям, пострадавшим от беспорядков в январских событиях.

На данный момент ситуация в стране стабилизировалась, однако в ходе беспорядков был нанесен ущерб частному бизнесу и экономике Казахстана в целом.

В ходе беспорядков по стране пострадал 351 объект недвижимости, из них 45 зданий госорганов и 306 коммерческих объектов. Здания пострадали в восьми регионах: городах Алма-Ата и Шымкент, а также в Алматинской, Жамбылской, Кызылординской, Атырауской, Актюбинской и Восточно-Казахстанской областях.

По предварительной оценке, общие затраты на ремонт и восстановление пострадавших зданий составят 28,8 млрд тенге ($66 млн). Это сумма без учета восстановления резиденции главы Казахстана в Алма-Ате. Здание будет восстановлено силами управления делами президента, уточнили в министерстве.[2]

“Мы не ожидаем, что трагические январские события окажут существенное влияние на годовой экономический рост, так как экономическая активность была нарушена временно и только в отдельных регионах. Пострадавшим, в том числе МСБ, ИП и населению, оказывается необходимая помощь”,- сказал первый вице-министр Тимур Жаксылыков на встрече с послами иностранных государств в Казахстане.

По его словам, в прошлом году экономический рост вышел на динамичную траекторию. Реальный ВВП составил 4%, превысив первоначальный прогноз в 3,1.

Он подчеркнул, что в настоящее время Миннацэкономики активно участвует в разработке программы действий правительства на 2022 год по реализации инициатив президента. В документе будет конкретизирована работа правительства по стимулированию инклюзивного экономического роста, обеспечению макроэкономической стабильности и развитию предпринимательства.

Также разрабатываются программа повышения доходов населения и предложения по кардинальному реформированию субъектов квазигосударственного сектора.

Жаксылыков подчеркнул, что принятый министерством оперативный план мероприятий по стабилизации социально-экономической ситуации в стране содержит ряд неотложных и краткосрочных мер. Они призваны обеспечить безопасность и всестороннюю поддержку граждан и субъектов предпринимательства, а также стабилизировать социально-экономическую ситуацию в стране. [3]

Также в среду, 16 марта, президент РК Касым-Жомарт Токаев обратился с посланием к народу Казахстана:

“…Мы ставим перед собой амбициозные цели.

Вместе мы начали построение Нового Казахстана.

В прошлом году наша страна достигла важного рубежа – 30-летия независимости. По историческим меркам это небольшой период.

Под руководством первого президента Нурсултана Абишевича Назарбаева мы прошли большой путь, добились значимых успехов, но можем потерять все, если не сохраним единство. Потрясения начала года со всей очевидностью подтвердили это.

Январские события всколыхнули общество. Наш народ столкнулся с беспрецедентным вызовом, когда под угрозой оказались целостность страны. В эти дни мы глубоко осознали непреходящую ценность Независимости, поняли, насколько важны мир, стабильность и согласие.

Благодаря единству мы отстояли свое государство. Предприняты своевременные меры, дали решительный отпор террористам...

К сожалению, во время январских событий из-за преступных действий радикалов и террористов погибло много наших соотечественников. Еще раз выражаю глубокие соболезнования их родным и близким. Мы сделаем все возможное, чтобы такая трагедия никогда больше не повторилась.

Наш долг – привлечь к ответственности всех бандитов и террористов, причастных к этим кровавым преступлениям. Мы должны вынести важные уроки из январских событий.

Мы не должны больше позволить нарушить мир и спокойствие в нашей стране, поставить под угрозу ее безопасность”.[4]

Таким образом ВВП Казахстана по итогам 2021 года вырос на 4% относительно 2020-го. Об этом 8 февраля 2022 года сообщил президент республики Касым-Жомарт Токаев на расширенном заседании правительства.

По его словам, власти ожидали рост казахстанской экономики на 3,7-4% по итогам 2021 года. В 2022-м ожидается ее подъем на 4%, сообщил премьер-министр республики Алихан Смаилов.

Надо учитывать уроки январских событий 2022 года: не доводить людей до отчаяния. Идея Нового Казахстана, принадлежащая Президенту Токаеву, ведет к обновлению и модернизации на пути создания сильного государства.

Литературы:

1. https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Экономика_Казахстана
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Протесты_в_Казахстане_(2022)
3. https://ru.sputnik.kz/20220214/yanvarskie-sobytiya-ne-okazhut-suschestvennogo-vliyaniya-na-ekonomiku-kazakhstana---minekonomiki-22776863.html
4. https://forbes.kz/process/poslanie_tokaeva_k_narodu_kazahstana/?utm_source=forbes&utm_medium=mlt_articles

UDC 338

TOURISM BUSINESS IS THE MAIN BRANCH OF THE ECONOMY

Mynbosyn N.K. - student of the group -1703-20

Research supervisor: Berdybekova A.L. - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer

South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Түйін

Бұл мақалада біз туристтік агенттік ұғымына анықтама беріп, туризм бизнесінің экономиканың басты саласы екендігін анықтаймызжәне туризм функцияларын ажыратамыз

Tourism (French tourisme, tour - walk, travel) - a person in his spare time to travel and walk to another place for leisure and recreation, to take risks, to see. Depending on the time and distance, it is called a walk or a trip. Tourism plays a key role in the world economy[1]. According to the World Tourism Organization, it accounts for one-tenth of the world's gross domestic product, more than 11 percent of international investment, and provides tourism for every ninth job in world production. Tourism is divided into two: 1)domestic (national) tourism; 2)international (foreign) tourism. We can consider travel agencies as an executive function of the tourism business.

What is a travel agency? How do they work for the country's economy? What are the effective tourism programs in Kazakhstan?

A travel agent is an organization or an individual entrepreneur engaged in the sale of tours formed by a tour operator. The travel agent purchases tours from the tour operator and sells the tourist product to the buyer, or acts as an intermediary between the tourist and the tour operator for a commission provided by the tour operator. Travel agents do not own the means of service and act as intermediaries between the tourist service enterprise and the buyer of the tourist voucher, promoting and implementing the tourist product. At present, tourism is directly or indirectly creating value in the economy, providing employment, personal income, government revenue, etc. Much attention is paid to the role played by or influenced by influence. Modern tourism is a sector of the world economy that does not know the recession. According

to foreign economists, 100 thousand tourists spend an average of at least 350 thousand dollars or $ 17.5 per person per hour during two hours in the city. . Thus, the sale of raw materials is a kind of economic stalemate, and the development of tourism is a long-term, cost-effective future. Tourism has three positive effects on the country's economy:

1. Ensures the inflow of foreign currency and has a positive impact on economic indicators such as the balance of payments and total exports.

2. Helps to increase employment. According to the WHO and the World Tourism and Travel Council, for every job created in the tourism industry, there will be 5 to 9 jobs in other industries. Tourism directly or indirectly contributes to the development of 32 sectors of the economy.

3. Promotes the development of the country's infrastructure[2].

President Nursultan Nazarbayev stressed the importance of tourism development for Kazakhstan today. Nazarbayev noted in his message to the people on the basis of the "Kazakhstan 2030" Program. Under this program, the most promising areas in terms of capacity and competitiveness until 2015 include agriculture, forestry and forestry, light and food industries, housing and infrastructure, as well as tourism. Tourist activity in the Republic of Kazakhstan is regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan "On tourist activity in the Republic of Kazakhstan", hereinafter the Law. In accordance with the norms of the Law, organized forms of tourism are recognized as international and domestic tourism.International tourism includes:

1) outbound tourism - travel in the territory of the Republic of Kazakhstan by persons not permanently living in its territory;

2) outbound tourism - travel of citizens of the Republic of Kazakhstan and persons permanently living in the Republic of Kazakhstan, in other countries.

Tourist services - services that are important to meet the needs of the tourist during the tourist trip and in connection with this trip. These services include accommodation, transportation, meals, excursions, tourism instructors, guides (guide-interpreters) and other services provided depending on the purpose of the trip. A license is issued for the right to carry out tourist activities. The license is valid throughout the territory of the Republic of Kazakhstan. After obtaining a license, the applicant must obtain a certificate for tourist services within seven months from the date of issuance of the license, and then submit copies to the licensor.

Today there are a lot of tourist programs. One of them is a popular “Work and Travel” program. The main purpose of this international program for students is to show the way of life of the people of the United States through work and travel. The duration of the program is five months, including 4 months of work and 1 month of travel. Usually spend the summer. Types of work in the field of services: restaurant, shop, hotel, outdoor, national and entertainment walks. Shymkent, the third largest city in the country, has more than forty travel agencies. Increasingly, travel agents are turning to Instagram to showcase the beauty of tours, it’s more profitable to sell them. Today, most users of this social network choose a place to relax, various gifts and

entertainment on Instagram. For owners of the travel business, this is a great platform where you can promote the agency and increase profits.

Yulia Yakupbayeva, Deputy Chairman of the Board of NCE RK Atameken, said during the conference that it is necessary to develop organized tourism in Kazakhstan. What benefits will Kazakhstan get from the development of tourism? First, tourism can generate foreign exchange and have a positive impact on economic indicators such as the balance of payments and total exports. Secondly, it helps to increase the employment of the population. Thirdly, it contributes to the development of the country's infrastructure. Astana and Almaty are positioned as centers of business tourism, Almaty - as a center of international mountain tourism. The cluster East Kazakhstan should be responsible for the development of ecological tourism, and the cluster South Kazakhstan - cultural tourism. In turn, the Western Kazakhstan cluster intends to become the center of cultural and beach tourism[3].

According to the Tourism Development and Travel Industry Index, compiled by experts from the World Economic Forum, Spain is the most developed country in terms of tourism. Spain is not a country where tourism was developed only yesterday. However, it is not easy for any country to overtake countries such as France, Germany, the United States and Italy. Spain, France and Germany are in the top three. There are no CIS countries in the top ten. And Switzerland is in the top ten, with an area of only one or two districts of the country.

Thus, the travel agency is a low-margin business that is under historical threat. Of course, it will be years and years before a significant percentage "leaves" agency offices for the Internet. There will also be a need to organize complex and individual tours, which for true professionals is both bread and butter. Finally, even in times of crisis, tourism is growing in all countries, and, apparently, will continue to grow.

Finally, let's get back to history. In the Soviet Union, tourism was accessible to few - party and KGB control hindered the development of international tourism, but nevertheless, even at that time there were several network formations. First of all, these are Intourist and Sputnik. But with the change of regime, these firms turned out to be not very competitive in the outbound tourism market, however, today Intourist has partially regained its lost positions. In the nineties, private traders entered the market. In the late nineties there was a request for consolidation, and at the same time the first networks appeared. The crisis of 1998 contributed to the very rapid growth of the "Last Minute Shop Chain".

References:

1. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, VIII том

2. UNWTO (7 мамыр 2012). International tourism receipts surpass US$ 1 trillion in 2011. Пресс-релиз. Тексерілген 15 маусым 2012.

3. Kazakhstan to develop its tourism industry. Environment. Tengrinews.kz. En.tengrinews.kz (18 June 2014). Дата обращения: 27 мая 2016.

ӘОЖ

ЭКОЛОГИЯ, БІЗДІҢ БОЛАШАҒЫМЫЗ

Құрманәлі А.Ә-1507-21 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Султанова Г. Ф.-аға оқытушы, магистр
Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент

Түйін

Жақсы экология адам ағзасына оның қалыпты жұмыс істеуі үшін қажеттітабиғи элементтердің ғана енуінің негізгі шарты болып табылады.Адам денсаулығы мен экологияның байланысы анық және күмәнсіз: қоршаған ортаның жақсы экологиялық жағдайы денсаулыққа жақсы әсер етеді, ал нашар экология көбінесе денсаулықтың нашарлауына, иммунитеттің төмендеуіне және әртүрлі ауруларға әкеледі.

In the coming age of high rates of all types of material production, the problem of nature protection has acquired exceptional importance on our planet. Environmental problems today are one of the most important and global.

At present, the anthropogenic impact of man on the natural environment reaches such a level that natural regulatory mechanisms are no longer able to independently neutralize many undesirable and harmful consequences. Changes in the environment differ from place to place both in the nature of the transformation and in the degree of alteration. On a global scale, they can be reduced to the difference between developed and developing countries.

The unequal level of socio-economic development of developed and developing countries affects the nature of the impact on the environment. Developed countries serve as the main consumers of resources, especially energy resources, since they concentrate the main industrial and energy potential of the planet. Due to poverty, dependence on the export of raw materials, rapid population growth, developing countries cause degradation of the planet's land and forest resources and non-renewable resources. The similarity between the two types of countries is that their environmental impact is extremely negative. Man, the environment and pollution of the natural environment are concepts that are closely related to each other. Active environmental pollution has led to a global environmental problem.

According to his forecasts, the depletion of the planet's resources is approaching, a famine is approaching that will take billions of human lives.

Since the passion and ability of invention is inexhaustible, the more people there are, the more inventors there will be and the civilization will flourish more brightly. Over the past decades, the consumption of many primary products has declined. Worthy of attention are his assertions that each crisis pushed human thought, and the history of civilization, starting from the Stone Age, is the history of overcoming crises. However, the real facts do not give room for optimism.

The results of the activities of the international organization will contribute to the implementation of the problem of the transition of mankind to a different type of civilization - to an ecological society, in which the main goal will be the preservation of ecological balance, the preservation of the reproductive abilities of the natural environment; – a broad system of environmental education will contribute to the formation of a new type of consciousness, a new type of culture

The problems of nature conservation are inseparable from other major problems of our time, such as the exploration of outer space and the resources of the World Ocean, the search for new sources of energy and food, the fight against diseases, the elimination of hunger and poverty in some developing countries, etc. But their complete and successful solution is possible only if the age-old dream of mankind is realized - the achievement of stable peace throughout the world. Only in peacetime are concerted actions of various states possible to preserve the purity of the environment.

Only optimal, peaceful relations between people can serve as a guarantee of optimal relations between society and nature. The task of nationwide importance should be the creation in the country of a well-functioning, effective system of environmental education and upbringing, the functioning of which should contribute to the formation of a caring attitude towards all nature among the population. All people should understand that they live not only for today, they should think about the future, about what natural environment will be left to our children (descendants) .

Used literature

Ecology. Textbook. - Almaty Economics, 2002 Kazakh Economic University named after T. Ryskulov

Biekenov K., Sadyrova M. Explanatory dictionary of sociology. - Almaty: 2007. M.Sh. Alipov. Ecology and sustainable development. Almaty 2012

ӘОЖ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТАРИХИ ЖӘНЕ ӘУЛИЕЛІ ЖЕРЛЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ

Айдынқызы Ақнар, Мейірхан Іңкәр - 11 сынып оқушылары.

Ғылыми жетекші: Рымжанова А. Е.

Талдықорған қаласының физика-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

Резюме

Қазақстан Республикасының тәуелсіздікке қол жеткізуі, ғылыми технологиялық заманға аяқ басып, жедел түрде дамуды негізгі мақсат ретінде алдыға қоюға мүмкіндік берді. Қазіргі замандағы Қазақстан «қуатты саяси, экономикалық, әлеуметтік және демократиялық қайта құрулар, көп ғасырлық тарихымыздың қойнауында өткен заманның ешбір кезеңінде болмаған мүлде жаңа үрдіс, тың құбылыс жағдайында дамып келеді» Қуаныш Сұлтанов (Саяси қайраткер, ҚР саяси Академиясының академигі).

Жаһандану және тоқтаусыз даму заманында ілгері дамудың алғы шарттарының бірі – халықтың рухани кемелденеуі болып табылады. Рухани Жаңғыру: Болашаққа Бағдар мақаласында айқындалғандай, Жаңа Тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты - ұлттық кодты сақтай білу, ал ұлттық кодтың түбірі халықтың рухани кемелденуінде, мәдени құндылықтарын және тарихын сақтап, жаңғырта алуында.[3] Сонымен қатар, халықтың рухани дамуы - Мәңгілік Ел 2050 жалпы ұлттық идеясының негізгі жеті құндылықтарының бірі болып табылады. Қазақстанның дамуын қамтамасыз ететін шаралардың басым бөлігі осы мақсатты негіз ретінде алуда.[1] Қазақстанда орын алып жатқан рухани даму процесстері мен оның таралуын, әулие мекендердің ел дамуына ашатын мүмкіндігін, өзге елдер мысалында айқындауға болады.

Сауд Арабиядағы Мекке қаласы әлемдік деңгейдегі діни орталықтардың, мемлекет дамуында маңызды рөл атқаратындығының басты көрінісі болып табылады. Әр жылда, қасиетті Рамазаннан кейін, Меккеге қажылық ету айы басталады. Осы уақыт аралығында қалаға тұрғылықты адамдар санынан 7 есе көп туристтермен, қажылық етушілер келеді. Осының әсерінен 2019 жылы, 8 миллионға жуық туристтер санымен, келушілер саны бойынша әлемдік рейтингте 19-шы орынға шыққан.[4] Бұл жаһандық ағымға қарамастан, халықтың рухани құндылықтарын сақтап қана қоймай, бәсекеге қабілетті мемлекет болудың жарқын мысалы болып табылады. Сонымен қатар бұл өмір сапасының жақсаруына ықпалын тигізді. Осылай, Сауд Арабия елінің өкіметі 2020 жылы инфраструктура мен туризм салаларына кем дегенде 35 миллиард АҚШ доллары көлемінде инвестиция жасайтыны жайлы айтып өткен.[4] Сонымен қатар, Франция елінде, Париж қаласында орналасқан, Нотр-Дам - әлемде ең танымал шіркеу болып саналады. 2011 жылы Нотр Дамға 70 миллионнан астам туристтер келіп, Нотр Дам туристтер саны бойынша Эйфель Мұнарасын (7 миллион турист) озып, Париждегі ең танымал туристтік орынға айналды.[6] Осындай үлкен туристтік ағым арқасында, Франция еліне жыл сайын 60 миллиард долларға жуық шетелдік инвестиция келуі де. Осыған қоса, Франция елі, әлеуметтік даму бойынша әлемде 15 орынды ұстап отыр.Бұл арқылы, діни нысандардың туризм саласында ғана емес жалпы мемлекеттің экономикасының дамуына ықпал ете алатындығын байқауға болады.[5]Жоғарыда келтірілген өзге дамыған мемлекеттер мысалында, Қазақстан алдында туризм мен рухани жаңғыру жолында ашылатын мүмкіндіктерді бағалауға болады. Тәуелсіздігіне тек 30 жылдан астам ғана уақыт болғанына қарамастан, еліміз отаршылық кезеңінде ұмытылып, жойылған тарихи құндылықтарды, кейінгі жылдар аралығында қайта жаңғыртып, еліміздің рухани дамуына бет бұрды.

Қазақстанның туристтік орталығына айналу мүмкіндігі бар - әулиелі орындар жыл арта зерттеліп, еліміздің ілгері даму потенциалын арттыруда. Қазақстан ішінде ерекше танымал киелі орындарға Арыстан баб кесенесі (XX ғасыр басындағы сәулет ескерткіші), Қожа Ахмет Яссауи кесенесі, Айша Бибі кесенесі, Ақ Бура ата бейіті және Укаш ата құдығы жатады.[2] 2018 жылдың қорытындысы бойынша, Алматы облысының өзінде Жаманты бұлақтары, Тұздыкөл, Қора шатқалы, Шыңғысханның тұрағы сынды 41 киелі микрообъектілер тізімі жаңарды. Дәлірек айтсақ, Республикасының Қытаймен және Қырғызстанмен шекарасындағы ең жоғарғы нүкте – «Хан Тәңірі» шыңы, Жаркент қаласында орналасқан, «Жаркент мешіті» кешені, Ақсу ауданындағы Қапал ауылының орталығында орналасқан, көне заманнан келе жатқан, тастан қаланып салынған ескі зираттардың астын үңгіп, тас қабырғаларды жарып шығып, тамшылардан құралып ағып жатқан қасиетті бұлақ «Тамшыбұлақ» сынды 17 макрообъектілер енгізілген болатын. [7]

Қазақстанда орналасқан тарихи орындармен әулие әмбелердің бейіттері ел арасында ерекше танымалдылыққа ие болуы, мемлекеттің болашақта даму жолында үлкен потенциалы бар екендігін анықтайды. Киелі орындарға бару,

қысқа уақыт аралығында, мемлекет тұрғындарының тағы бір мәдени демалу, уақыт өткізу жолы ретінде қалыптаса бастады. Олардың танымалдылығының артуы жоғары кіріс пен сол аймақтардағы дамуға әкеледі. Мұндай өзгеру, мемлекет басшылығының киелі орындарға назар аударып, туристтік жер критерийларына сәйкес жағдайларының жасалуына мүмкіндік береді. Мысалы, Маңғыстау облысында орналасқан Бекет ата жер асты мешітіне апарар жол 2010 жылы жаңадан салынып, пайдалануға берілген. Ал 2016 жылы Қазақстан мен түріктік компания біріге отырып, мешітте реставрациялық жұмыстар жүргізді. Осындай келтірілген жағдайлардың арқасында, тарихи орындар мен әулие әмбиелерге қажылық етудің әлеуметтік маңызы, әсіресе рухани құндылықтарды дамытудағы рөлі артады. Тарихи орындармен әулие әмбелер орналасқан жерлерге инвестициялар жасау және оларды негізгі туристтік аймақтар ретінде қорғанысқа алу, “Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру” мақаласында айтылған мақсаттарға жетудегі кілт құралға айналады.

Тарихи орындардың жарнамалануы ішкі туризмнің де дамуына жол ашады. Бұл тарихи және рухани құндылықтардың дәріптеліп, өскелең ұрпақтың ұлтымыздың көне заманнан келе жатқан әдеп-ғұрпын бойына сіңіріп өсуіне ықпал етеді. Тарихи тұлғалардың ерен еңбегі мен кейінгі ұрпаққа қалдырған өсиеті, жаһандық ағыммен қатар келетін батыс мәдениетінің әсерінен ұлттық құндылықтардың жоғалуының алдын алады.

Тарихи нысандарға келушілер санының өсімі тек елдің рухани кемелденуінде ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның негізгі экономикалық дамуының бірнеше векторларына пайдалы әсерін тигізе алады. Осы векторлардың бірі Қазақстан экономикасының туристтік саласы. Керекті мөлшерде инвестицияларды тартып, сол инвестицияларды тиімді қолданған жағдайда, тарихи орындар орналасқан қалалармен облыстардың инфрастуктурасын дамытуға үлкен мүмкіндіктер ашылады, сонымен қатар бұл жұмыспен қамту деңгейінің артуына да алып келеді. Мысалы, Қожа Ахмет Яссауи кесенесі Қазақстанның Юнеско тізіміне кірген мәдени мұра бола отырып, әлемдік деңгейдегі маңызы жоғары тарихи нысан болып табылады. Бұл, мемлекетіміз үшін табысты жоба мен инвестициялар тартушы құрал рөлін атқара алады. Қазіргі кезде, Түркістан қаласы еліміздің ылғары дамушы мегаполистерінің біріне айналып, Керуен-Сарай секілді мәдени - туристтік орталықтарымен танылады.

Тарихи орындарға бара отырып, халық рухани азық ала алады. Бұл осы тұлғалар мен олардың ұрпақтарының бойында рухани жаңғыру үдерісін жүргізіп, патриоттық сезімдерді оятады. Осының арқасында, Қазақстанда туындап жатқан кейбір күрделі мәселелер өз шешім таба алады. Сондай мәселелердің бірі «Ми ағымы» терминімен белгіленген, құзіреттіліктері жоғары, жас мамандардың шетелге көшіп кетуі.

Рухани жаңғыру бағдарламасының қадамдарын орындау мақсатында тарихи нысандарды пайдалану ел дамуының ең негізгі шарты болып қана қоймай, жастардың бойындағы патриоттық сезімді оятатын бірден-бір құрал болып табылады.

Әдебиеттер:
1. Қазақстан 2050 стратегиясының негізгі порталы. Н. Назарбаев «Мәңгілік ел» ұлттық идеясын әзірлеу және қабылдау жұмысын жүргізуді тапсырды 17 Қаңтар, 2014. https://strategy2050.kz/news/5146/
2. Тәуелсіз Қазақстан Республикасының даму тарихы, 10 Желтоқсан 2018. https://e-history.kz/kz/contents/view/2419
3. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 12 сәуір 2017. http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
4. «Радио Свобода» Ресей радио арнасының сайты. Ақпарат алынған мақала 2019 жылдың 4-ші шілдесінде жарыққа шыққан. https://www.svoboda.org/a/30035223.html
5. Әлемдік даму банкінің ресми парақшасы. 2019 жыл. https://gtmarket.ru/organizations/world-bank/info
6. 2012 жылы 7 шілдеде жарыққа шыққан, Нотр-Дам туралы ақпарат берілетін орысша вебсайт. https://www.gq.ru/travels/notr-dam-samoe-populyarnoe-mesto-parizha
7. Қазақстанда орналасқан кейбір негізгі кесенелер туралы ақпарат берілген. https://www.kondor-tour.kz/turkestan_svyashenii_kazakh
8. Рухани жаңғыру жобасының ақпараттық порталы. 2019 жыл, 21 тамыз. https://egemen.kz/article/kieli-zherler-terenh-zerttelude

ӘОЖ

ГУМАНИТАРЛЫҚ БЕЙІНДЕГІ СЫНЫПТАРДА ФИЗИКАДАН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ибрай Ұлжан Есембайқызы- 126-18 оқу тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Рахашев Бақытғали Құрманәліұлы- ф.м.ғ.к.
Оңтүстік қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

Мақалада гуманитарлық бейіндегі сыныптарда физиканы оқытуда оқушылардың сыныптан тыс жұмыстарын ұйымдастыру мәселелері баяндалады.

Физиканы оқыту барысында мұғалімнің басқаруымен оқушылардың негізгі сабақтан тыс уақытта істейтін қосымша жұмыстары физика пәні бойынша сыныптан тыс жұмыстар болып табылады.

Оқыту үдерісінің әртүрлі әдістерін дұрыс таңдап, оқушылардың сана-сезімі мен ой-өрісін, ойлау қабілетін жан-жақты дамыту маңызды. Сыныптан тыс сабақтар балалардың физикаға деген қызығушылығын арттырып, қоршаған ортаны танып-білуге, шапшаңдыққа, жылдам есептеуге, салыстыру мен талдай алуға, зейінді шоғырландырып, есте сақтау қабілетін дамытуға, табанды, жігерлі болуға баулиды. Мұндай жұмыстарды жүргізгенде ұстаз төмендегідей мақсаттарды жүзеге асыруды нысанаға алады:

-Оқушылардың физика-техникалық білімдерін жетілдіру, толықтыру, кеңейту, тереңдету, дамыту;

-Балалардың өз бетінше жұмыс істеуге деген ынтасын оятып, шығармашылық, конструкциялық қабілеттерін шыңдау;

-Жасөспірімдерді оқулықпен, ғылыми-танымдық, қызықты әдебиеттермен өз бетінше жұмыс істей алуға дағдыландыру;

-Жас жеткіншектерге ғылыми, практикалық, патриоттық, эстетикалық, жан-жақты тәрбие беру.

Балалардың сабақтан тыс уақыт қорының болуы олардың тұлға болып қалыптасуына, рухани мықты болуына, өмірде белсенді болуына өз септігін тигізеді.

Жас жеткіншектермен сабақтан тыс жұмыстар ұйымдастырудың да өзіндік талаптары бар. Атап айтқанда, оқушыларды олардың жеке қызығушылығы мен қабілетіне қарай тарту, оқу мен сабақтан тыс жұмыстарды ұйымдасқан бірлікте жүргізу, пайдалы бағытын, пәнге деген қызығушылығын жеңіл тілмен түсіндіретін әдебиеттер арқылы арттыру, балалардың ата-аналарымен тығыз қарым-қатынаста болу.

Физика пәнінен сабақтан тыс оқу-тәрбиелік тапсырмаларды талдау барысында жұмыстардың негізгі мақсатын айқындап, жүйелеп алу шарт.

Мектеп оқушылары қызықты физика ғылымының негізгі бағыттарын қоғамдық дамудың талаптарына сай терең, жете білуі маңызды. Оқушылардың «физикалық білімімді одан әрі дамытып, өмірлік мақсатыма сай ұштастырсам» деген ынтасының болуы және оны өмірде қолдана білуі қажет. Бұндай ынтаны оқушыларда тек физика пәнінің сабағында қалыптаса қоймайды. Ол сабақ аясына сыймайтын түрлі жұмыс форматтарын, әдістерді талап етеді. Физика пәні сабағында жоспар бойынша бекітілген тақырыптарды оқытуда қатаң сақталатын уақыт талабы мұғалім мен шәкірттің ынтасын шектеп қояды. Сол себептен сабақ барысында тақырып толық қамтылмай, тақырып өзегі ашылмай қалатындықтан сабақтын тыс уақытта оқып-үйрену абзал.

Физика пәнінен сабақтан тыс жұмыстарды жүргізудің басты принциптерінің бірі – физика сабақтарымен тығыз байланыста өтілуі. Мұндай байланыстың екі жағы бар: 1) сабақтан тыс жұмыстарда балалардың физика сабағынан алған білімі мен қабілеті – тірек, негіз болады. 2) сабақтан тыс жұмыстардың бар саласында ғылымға қызығатын және тәжірибеде қолдануға ынтасы зор жеткіншектердің физика ғылымына деген сүйіспеншілігін бұрынғыдан да арттырып, терең білім беруге қажеттілік тудыру.

Қазіргі кезде оқытылып жатқан физика пәні басқыштық принцип негізінде жасалған. Бұл принцип бойына физика пәнінің барлық бөлімдері өз күрделілігіне қарай екі бөлікке бөлініп өтіледі де, оның оңайы бірінші басқышта, яғни 7-9 сыныптар аралығында, ал күрделі тақырыптар 10-11 сыныптарда оқытылады. Қазіргі таңда жалпы орта мектептерде 10-сынып оқушылары қоғамдық-гуманитарлық және жаратылыстану-математика бағыттарына 9-сыныптың соңында өздерінің қалаулары бойынша осы аталған бағыттарға бөлініп, оқытылады. 10-сыныпта қоғамдық-гуманитарлық бағытта оқитын оқушыларға физика пәні аптасына 1 сағат, ал жалпы 34 сағат бөлінген. Ал, 10- сыныптың жаратылыстану бағыттындағы оқушыларға физика пәні аптасына 2 сағат, жалпы 68 сағат бөлінген. Бағдарлама оқу материалдары физикалық теориялар негізінде жинақталған. Қоғамдық-гуманитарлық

бағытына негізделген оқу материалдары оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетінің ерекшелігіне байланысты және оларда теориялық ойлау элементтерін, танымдағы теорияның рөліне, теория мен эксперименттің бір-бірімен байланысына байланысты әдіснамалық білім жүйесін қалыптастыруға, физиканың дамуын қоғаммен байланыстыру және оның мәдениетінің дамуымен байланыстыруға, тарихи тұрғыдан қарауға мүмкіндік туғызады.

Физиканы 10-11 сыныптарда оқытудың негізгі мақсаттары мынадай болады: оқушының бойында техниканың әр алуан салаларының, биологиялық және химиялық құбылыстардың негізінде физика және оның заңдары жататындығы туралы білімдерді, физиканың зерттеушілік пен зерттеу әдістері сипатындағы білімдерді құрастыра білу және кәсіби маңызды тәжірибелік біліктіліктерді қалыптастыру болып саналады.

Гуманитарлық бейіндегі оқушыларға физиканы меңгерту үшін негізгі сабақ аздық етеді. Бұл жағдайда оқушылардың пәнді оқып үйренуге деген қызығушылығы болмаса, қанша жерден өмірде көріп жүрген физикалық құбылыстардың барлығы дұрыс жазылған әдістемелік құралды қолдарына берілсе де оң нәтиже беруі неғайбыл. Яғни, ең алдымен ұстаздың басты міндеті өз біліктілігіне сәйкес оқушылардың пәнді оқып үйренуге қызығушылығын ояту. Сондықтан қоғамдық- гуманитарлық бейіндегі сыныптарда оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру өзекті мәселердің бірі. Аталған мәселені шешудің бірі физика пәні бойынша сыныптан тыс жасалатын жұмыстардың жүйелі түрде ұйымдастыруы.

Қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы сыныптарда физика пәнін оқыту әрі қарай жоғары оқу орындарына түсу үшін ұлттық бірыңғай тесттілуге қатыспайтын оқушыларға пән бойынша мемлекеттік стандарттарға сәйкес білім беруді, физиканың құбылысыстары мен принциптері туралы қажетті деңдейде білуіне негізделеді. Тіптен, кейбір оқушылар қоғамдық-гуманитарлық бағытта білім алып жатса да, ұлттық бірыңғай тесттілеуде физика пәнін таңдауы әбден мүмкін. Себебі, ұлттық бірыңғай тестітеуде оқушылардың қай бағытта білім алғаны, қандай пән таңдайтыны маңызды емес. Оның барлығы оқушының таңдауы негізінде жүреді. Сондай жағдайларда оқушылардың физикадан алған білімдері маңызды рөл атқарады.

Қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы сыныптарда арналған физиканы оқыту әдістемесінің жоқтығы, базистік оқу жоспарында физика пәніне бөлінген сағат санының (аптасына 1 сағат) аздығы бұл пәнге ерекше көңіл бөлуді қажет етеді.

Оқушылардың қабілеттері мен пәнге деген көзқарасына қатысты психологтардың зерттеулерін талдай келе, қоғамдық-гуманитарлық бағытта оқитын оқушылардың шығармашылық белсенділігі және байқағыштығы, әсерлілік сынды жеке қасиеттерін жинақтайтын эстетикалық көзқарас, жадында көркем бейнелердің сақталуы, шығармашылық елестетуі, сезімталдық пен мәнерлі сөйлеу қасиеттері тән екеніндігін айта аламыз. Сондықтан, қоғамдық-гуманитарлық бағытта оқитын оқушылардың осы аталған қасиеттеріне негізге ала отырып, физика пәнінен оқу-әдістемелік құралдарды дайындауды жөн көрдік.

Сыныптан тыс жасалатын жұмыстардың түрлері өте көп. Олардың ішінде пікір-талас, факультативті сабақтар, түрлі үйірмелер, семинарлар, қызықты сайыстан, кездесулер және физикалық декадаларды атап өтсек болады. Бұлардың әрқайсысының орындалуы әртүрлі, өзіндік ерекшелігі болғанымен, барлығында бір мақсат.

Диплом жұмысын орындау барысында қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы сыныптарда пәннің мазмұндық ерекшеліктерін ескере отырып, оқушылармен сыныптас жұмыстардың қандай түрлерін ұйымдастыру тиімді болатындығын саралай келе, әр тарауды қорытындылау пысықтау мақсатында сыныптан тыс жүргізілетін іс-шаралардың сценарилері дайындалды.

Шымкент қаласындағы А.Сейдімбет атындағы №80 IT лицей-мектебінде 31.01.2022ж-25.03.2022ж аралығында кәсіптік практика кезінде 9-сыныптар арасында аталған мәселелер бойынша бірқатар іс-шаралар ұйымдастырылды. Олардың бірі «Физика озаты» атты интеллектуалды сайыс. Бұл іс-шара мектеп оқушылары арасында үлкен қызығушылық тудырды.

Әдебиеттер:

1. Жүсіпқалиева Ғ.Қ.,Джумашева А.А., Құбаева Б.С. «Мектепте физика курсын оқытудың теориясы мен әдістемесі» Орал қаласы, 2012
2. Б.А. Кронгарт, Д.М. Қазақбаева, У.Қ. Тоқбергенова «Физика» оқулығы 10-сынып қоғамдық-гуманитарлық бағыт, мектеп баспасы

UDC330

SUBJECT OF MACROECONOMICS

Nurash M.E- Student group 1702-60
Research supervisor:Berdybekova A.L.-PhD in Economics
South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Түйін:

Макроэкономика да микроэкономика сияқты экономикалық теорияның бір саласы. Грек тілінен аударғанда «макро» сөзі «үлкен» (тиісінше «микро» «кіші» дегенді білдіреді), ал «экономика» сөзі «үй шаруашылығы» дегенді білдіреді.

For the first time the term "macroeconomics" was used in his article in 1933 by the famous Norwegian scientist - economist-mathematician, one of the founders of econometrics, Nobel Prize winner Ragnar Frisch. However, the meaningful modern macroeconomic theory originates from the fundamental work of the outstanding English economist, representative of the Cambridge School, Lord John Maynard Keynes. In 1936 he published his book "The General Theory of Employment, Interest and Money", in which Keynes laid the foundations of macroeconomic analysis. The significance of Keynes's work was so great that the term "Keynesian revolution" appeared in the economic literature and a Keynesian macroeconomic model or Keynesian approach appeared as a counterweight to the traditional, the only classical approach to the study of economic phenomena that existed until that time, i.e. microeconomic analysis (classical model).[1]

Unlike microeconomics, which studies the economic behavior of individual (individual) business entities (consumer or producer) in individual markets,

macroeconomics studies the economy as a whole, explores problems common to the entire economy, and operates with aggregate quantities such as gross domestic product, national income, aggregate demand, aggregate supply, aggregate consumption, investment, general price level, unemployment.

The main problems that macroeconomics studies are: economic growth and its pace; economic cycle and its causes; the level of employment and the problem of unemployment; the general price level and the problem of inflation; the level of the interest rate and the problem of money circulation; the state of the state budget, the problem of financing the budget deficit and the problem of public debt; balance of payments and exchange rate problems; problems of macroeconomic policy

All these problems cannot be solved from the standpoint of microeconomic analysis, i.e. from the level of an individual consumer, an individual firm, and even an individual industry. Precisely because there are a number of such general or macroeconomic problems, there is a need for the emergence of an independent section of economic theory, an independent discipline - macroeconomics. The importance of studying macroeconomics is as follows:

it does not just describe macroeconomic phenomena and processes, but reveals patterns and dependencies between them, explores cause-and-effect relationships in the economy;

knowledge of macroeconomic dependencies and relationships allows us to assess the current situation in the economy and show what needs to be done to improve it, and, first of all, what politicians should do, i.e. allows to develop the principles of economic policy;

knowledge of macroeconomics makes it possible to foresee how processes will develop in the future, i.e. make forecasts, anticipate future economic problems.

There are two types of macroeconomic analysis: ex post analysis and ex ante analysis. Ex post macroeconomic analysis or national accounting, i.e. analysis of statistical data, which makes it possible to evaluate the results of economic activity, identify problems and negative phenomena, develop an economic policy to solve and overcome them, and conduct a comparative analysis of the economic potentials of different countries. Ex ante macroeconomic analysis, i.e. predictive modeling of economic processes and phenomena based on certain theoretical concepts, which allows you to determine the patterns of development of economic processes and identify cause-and-effect relationships between economic phenomena and variables. This is macroeconomics as a science.

In its analysis, macroeconomics uses the same methods and principles as microeconomics. Such general methods and principles of economic analysis include: abstraction, (the use of models to study and explain economic processes and phenomena); combination of methods of deduction and induction; a combination of normative and positive analysis; the use of the principle "ceteris paribus", the assumption of the rationality of the behavior of economic

foreign sector. This Program for the Development of Statistical Activities of the Bank of Russia in Field of Macroeconomic Statistics for 2021–20251(hereinafter referred to as the

is a continuation of the Strategy for statistical activities of the Bank of Russia in the field of
macroeconomic statistics for 2016-2020 and defines the goal, objectives, key
Chevy principles and main directions of statistical activity of the Bank of Russia
in the specified area of state statistics (hereinafter referred to as the statistical ness)
Toward the end of 2020, the situation in the Kazakh economy began to improve and in the 4th quarter
showed the minimum reduction for the year at the level of 2.1%. At the same time, indicators
how construction, telecommunications and agriculture surpassed pre-crisis levels. Overall for
Kazakhstan's GDP shrank by 2.6%, and for the first time in the last two decades, the
recession. Increased state injections (a package of anti-crisis measures in the amount of about
further strengthening of its role in the economy, while simultaneously increasing inflationary pressure, against the background of which
inflation peaked at 7.5% since 2017. The exchange rate of the national currency against the
external and internal factors strengthened in Q4 by 2.0% to 420.71 tenge per US dollar
At the end of 2021, we forecast a 3% increase in GDP, expect inflation at 6.5% and
the exchange rate of the national currency at the level of 430 tenge/$.
Improvement of the macroeconomic situation in the final quarter of the crisis year. In the 4th
2020, the situation in the economy began to change for the better due to the increase in world
oil, the easing of quarantine measures, double-digit growth in nominal wages and business
restrictions. As a result, in the 4th quarter, GDP contracted by only 2.1% compared to a fall
4.4% in the third quarter, and the contraction of the economy as a whole by the end of the
external unfavorable situation, the volume of investments in the extractive industry decreased
as a result, total investment in the economy declined for the first time in almost 10 years. Oil
decreased by 5% last year to a four-year low, resulting in industrial
production decreased by 0.7% after three years of continuous growth. Above pre-crisis levels
indicators in construction (+11.2%), telecommunications (+8.6%), food trade
(+7%) and agriculture (+5.6%). The most significant decline was recorded in the transport
industry (-17.2%) due to a significant reduction in the volume of passenger traffic.

Large-scale measures support the economy have stimulated increases. According to in 2020
d. against the backdrop of the economic downturn, the state budget lost revenues, excluding
trillion (~3.5% of GDP). In turn, support for the economy led to an increase in state budget
25%, as a result, the state budget deficit rose sharply to 3.5% of GDP and led to an increase
of GDP (<24% of GDP in 2019). Despite the crisis, there was a significant increase last year
nominal wages, which is mainly due to the increase in wages of state employees, whose
increased by almost 15% over the year. Large-scale infusions have mitigated the negative,
but led to an increase in prices for consumer goods and services, as well as an increase in the.
Surge of inflation to the level of 7.5%. Last year was full of reasons for the growth of
pressure - the weakening of the national currency, increased government spending (24% of
2019), increased regulated tariffs (+3.5% vs -2.7% in 2019) and market hype
food. Together, these factors outweighed the impact of suppressed household demand. By
year inflationary pressure increased sharply, and the rate of price growth in the 4th quarter 2.6%, beating a fairly high Q1 figure of 2.3%.[2] Annual inflation has significantly exceeded

In Conclusion: macroeconomics is a section of modern economic theory that studies the economy as a whole, as well as its most important components (business, public sector,
The subject of macroeconomic theory is the study of macroeconomic phenomena that are not associated with any one sector of the economy, but are relevant to all sectors of the economy and should receive a general (macroeconomic) explanation.It should be noted that some macroeconomic issues relate to the economy of the country, and some may have implications for a number of countries (for example, global oil or financial crises).

Literature

1.Petrikova E. M. Macroeconomic analysis of external and internal indicators of the country [Text] / Finance. - 2011. - No. 6. - S. 24 -26.
2 Macroeconomics: Textbook. - 3rd ed. / Under the general editorship of D. e. n., professor A.V. Sidorovich. - M.: Moscow State University. M.V. Lomonosov, Delo i Servis Publishing House, 2000. - 416p.

ӘОЖ 364.02

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР ҚЫЛМЫСТЫНЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЖАҒДАЙЛАРЫ

Есжанов Баубек Ержанұлы – 123-18 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Ортаева А.С. – PhD, аға оқытушы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме.

Статья посвящена вопросам уголовного права и криминологии одной из сложных проблем является выявление причин возникновения, возникновения преступлений несовершеннолетних.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы мәселесі әрқашан халықты алаңдататын мәселе, себебі бүгінгі жасөспірімдер ұлтымыздың, еліміздің ертеңгі болашағы болып табылады. Соңғы жылдары елімізде кәмелетке толмағандардың қылмыстылық көрсеткіштеріайтарлықтай төмендеген жоқ

Кәмелет жасына толмағандар арасындағы қылмыстарға алып келетін мінез-құлықты қалыптастыру мен бекітуге отбасылық институттардың бұзылулары, жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық даму ерекшеліктері және оларды отбасы мен білім беру мекемелерінің тәрбие және педагогикалық тәжірибесіндегі есепке алудың тиімділігі, жасөспірімдер мен жастардың бейресми топтарының рөлі, әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамудың жағымсыз тенденциялары сияқты факторлар әсер етеді. Баланың адам ретінде, тұлға болып қалыптасуы ең алдымен отбасына байланысты. Жаңұя бала өмірінің жағдайын реттейтін орта болғандықтан, ол әртүрлібаланы дұрыс жолға бағыттайтын, оны жат қылықтардан жиркендіретін, өмірдегі тірек,басқаратын күш және де алғашқы тәрбиелік орта болып келеді. Бала үшін отбасы маңыздылығын А.М. Решетина «Баланы адам ретінде қалыптасуының бастамасы ең кіші әлеуметтік орта – отбасында жүзеге асады» деп атап көрсеткен. Дәл осындай пікірді М.С. Нәрікбаев, С.Х.Жадыбаевтар да қолдаған. [1]

Кәмелетке толмаған қылмыскердің жеке басын қалыптастыру шарттарының бірі отбасылық қолайсыздық, теріс отбасылық жағдай болып табылады: отбасында қалыпты адамгершілік ортаның болмауы, ата-анасының немесе туыстарының маскүнемдігі, олардың моральды мінез-құлқы және т. б. Бүгінгі күні балалардың құқықтарын қорғау саласындағы проблемалық мәселелер артта қалып отыр. Осылайша, бірнеше жыл бойы Қазақстанда қолайсыз отбасылардың көрсеткіші тұрақты.

Жыл сайын есепте шамамен 10-12 мың жағдайы нашар отбасы тұр, онда 15 мыңнан астам бала тұрады. 2018 жылдың соңында ішкі істер органдарының есебінде 9 137 жайсыз отбасы тұр, онда 14 049 бала тәрбиеленуде [2].

«Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі №591 Заңымен «тұрмысы қолайсыз отбасы - кәмелетке толмағандардың ата-анасы немесе заңды өкілдері оларды тәрбиелеу, оқыту, бағып-күту жөніндегі өз

міндеттерін орындамайтын және (немесе) олардың мінез-құлқына теріс әсер ететін отбасы» (1-б. 10-т.) деп айқындалған [3].

2018 жылы жүргізілген кешенді социологиялық зерттеу нәтижесінде, кәмелет жасқа толмағандар үшін ең маңызды бес құндылық индексі келесідей орын алған: ата-ана – 88%, денсаулық – 80%, қауіпсіздік – 47%, отбасы және дәстүрлер – 36%, сапалы білім – 27%. Бұл жерде кәмелетке толмағандар үшін отбасының маңызы зор екенін, жанұядағы жалпы келеңсіз жағдайлар отбасы тәрбиесінің бұзылуына, оның тәртіп жағынан құлдырауына, құқық бұзуға дейін әкелетінін көрсетіп отыр. Осылайша, кәмелетке толмағандар қылмысының себептік кешенінде негізгі элементтердің бірі ата-аналардың балаларды тәрбиелеуден жалтаруына,отбасының ыдырауына, оларға қатыгездікпен қараумен байланысты отбасылық қолайсыздықтар болатыны сөзсіз.

Ресми мәліметтерге сүйенсек, Қазақстанда бүгінде 92 мыңнан астам бала қамқорлықсыз қалды, оның тек 30%- ы жетім, ал қалғандары ата-аналары тірі, бірақ ата-ананың құқығынан айырылғандар немесе өздері өз балаларынан бас тартқандар. Осындай балалардың саны үнемі өсуде. Кәмелетке толмағандармен қатыгез (барлық балалар жарақаттарының 70% астамы отбасылық-тұрмыстық сипаттағы) қарымқатынас көріністерінің өсуі байқалады Алдын ала есептеу нәтижесі зорлық-зомбылық әрбір төртінші отбасында кездесетінін көрсетеді. 37 Қатыгез қарым-қатынастан сақтану үшін көптеген балалар жанұясынан, балалар үйлері мен интернаттан кетеді, ал осы балалардың 10%-ы осындай қарым-қатынастың нәтижесі өлім болып табылады. Суицид жағдайлары жиі кездеседі [2].

Алғашқы әлеуметтендіру институты ретінде отбасы кәмелетке толмағанның жеке басын қалыптастыру процесінде негізгі рөлге ие. Алайда, әлеуметтік өмірді ұйымдастырудың нысандары мен тәсілдерінің тұрақсыздығы жағдайында, бүгінгі күні біздің қоғамда орын алып отырған жағдай оның мүмкіндіктері төмендейді. Оған қоса, қалыпты өмір сүріп, салауатты өзара қарым-қатынасты сақтау қабілетін жоғалтқан отбастарыкриминогендік немесе жанжалды ортаға жиі айналып жатады, қылмыстық сана мен мінез-құлықты қалыптастыру көзіне айналады. Осындай сипаттарға ие бола отырып, отбасылық қолайсыз кәмелетке толмағандар қылмыстылығының өсуіне, сондай-ақ оның жас шегінің он төрттен он екі жасқа дейін төмендеуіне әсер етеді

Кәмелетке толмағандар қылмысының маңызды себебі халықтың кедей жіктерінің әлеуметтік-экономикалық жағдайының нашарлауы болды. Елдің барлық халқы тұрмысы нашар деп айтуға болмайды, себебі бұл олай емес. Бірақ кедейлер мен байлардың арасындағы алшақтық айтарлықтай ұлғайды, халықтың кедей жіктерінің жағдайы жиі өтімсіз болады,бұл кәмелетке толмағандардың қылмыстылығына ең теріс әсер етеді.

Басқа фактор-бұл отбасындағы теріс процестер. Өкінішке орай, отбасы жиі мүмкіндігі болмағаннан емес, кәмелетке толмаған адамға қажетті көмек көрсеткісі келмейді немесе істей алмайды. Сондай-ақ, оның мінез-құлқын

бақылап, оған қамқорлық жасай алмай, ақырында, оны жақсы көре алмай жатады.

Бұл жағдайда материалдық қамтамасыз ету факторының іс жүзінде маңызы жоқ. Өйткені, бала үшін бәрін жасап, толық қамтамасыз етіп отырған отбасы: оның мінез-құлқы мен оқуын қадағалайды, оның қалауын және тіпті қыңыр сезімдерін қанағаттандырады, шет тілдерін меңгеруге, спортпен шұғылдануға және т. б. мүмкіндік береді. Алайда, бала үшін ең маңызды бала мен ата-ана арасындағы қарым-қатынаста махаббат, эмоциялық жылылықты қамтамасыз ете алмайды. Баланың отбасынан бас тартуы, отбасынан кетуі орын алады, олар да (кәмелетке толмаған), отбасы да мұндайды мойындауы да сирек кездеседі.

Баланы отбасымен қатыгез қарым-қатынас жасағанда, ұрғанда, қорлағанда, үйден қуып шығарғанда, тамақтандырмағанда, ешқандай қамқорлық көрсетпейді. Ал әлеуметтік-экономикалық жүйені түбегейлі реформалау жағдайында отбасының әлеуетті мүмкіндіктері, оның өміршеңдігі, құндылықбағдарлары мен әлеуметтік ұстанымдары, балаларға білім беру мен тәрбиелеуге көзқарасы күрделі өзгерістерге ұшырайды, бұл көбінесе бейімделу мүмкіндіктерімен және жаңа жағдайларға бейімделудің табыстылығымен байланысты.

Әдебиеттер:

1. Жадыбаев С.Х. Правопорядок и поведение несовершеннолетних, Алма-ата, 1982

2. Доклад о положении детей в Республике Казахстан в 2018 году. https://ru.egemen.kz/article/203211-doklad-o-polodgenii-detey-v-kazakhstane-v2018-godu

3. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі №591 Заңы// «Әділет» Қазақстан Республикасынормативтік құқықтық актілерінің 94 ақпараттық-құқықтық жүйесі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591

ӘОЖ 364.04

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРЫН ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Байетова Асел Тузелбекқызы – С1801-10ж тобының студенті

Ғылыми жетекші: Досбенбетова А.Ш. – п.ғ.д. профессор

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме.

В настоящее время Трудный ребенок в семье, конфликтные ситуации становятся все более актуальной и масштабной проблемой. Важную роль в решении таких проблем играет поддержка социального педагога многодетной семье.

Қазіргі уақытта көптеген отбасылар қоғам талап ететін функцияларды толық орындау үшін көмек пен қолдауды қажет етеді. Мұндай көмекті толық емес және көпбалалы, жалғыз басты отбасылар, әскери қызметкерлер, мүмкіндігі шектелген балаларды бағатын, асыранды бала бағатын, мүгедек ата-

аналары бар, студенттік, қашқындар, мигранттар, жұмыссыздар т.б. отбасыларқажет етеді.

Отбасы қоғамдағы негізгі әлеуметтік институттардың бірі болып табылады. Ол әрқашанда қоғам назарында болады. Қазіргі уақытта кейбір ғалымдардың айтуынша, отбасы дағдарыстан өтуде. Оның жаңа үлгісі пайда болды. Отбасылық қарым-қатынас өзгеруде. Әсіресе, отбасындағы өзгерістердің көпшілігі – экономикалық жағынан дамыған Батыс елдерінде. Ресей мен Қазақстанның нарыққа өтуі некелесу мен бала тууға қатты әсер етті. Ажырасулар көбейіп, ол да отбасындағы туып көбеюшілікті азайтты. Отбасы адамды қорғайды, сондықтан да оны нығайту керек. Отбасы жасы толмаған балаларға және қарт адамдарға қамқорлық етеді, өмірдің қиын жағдайларында көмек көрсетеді, ауырған кезде қолдайды. Отбасы мүшелері бір-біріне көмек етеді. Отбасы сүйіспеншілік сезіммен бірігеді.

Отбасының бірнеше түрлері болады:

Отбасының нуклеаралық түрі көп. Онда ата-анасы мен балалар немесе баласыз жұбайлар.

Кең отбасында ата-анасы мен балаларға тағы басқа туысқандары қосылады, мысалы ата-анасы мен әжесі.

Толық емес отбасы бір ата-анадан баладан тұрады, мысалы жалғыз басты ана.

- Мүгедектер отбасы.
- Мүгедек баласы бар отбасы.
- Балалы студенттер отбасы.
- Девианттық отбасы.
- Жұмыссыздар отбасы[1].

Бұл бойынша әлеуметтік жұмыс күнделікті отбасылық проблема, отбасындағы позитивті қатынасты дамыту және бекіту, ішкі ресурстарды қалпына келтіру, әлеуметтік-экономикалық қол жеткізген жағымды нәтижелерді және әлеуметтендіруші потенциалды тұрақтандыруға бағытталуы тиіс.

Осыған орай әлеуметтік қызметкер төмендегідей функцияларды орындайды:

- диагностикалық (отбасы ерекшеліктерін, оның потенциалын зерттеу);
- қорғаушылық (отбасын құқылық қорғау, әлеуметтік кепілдікпен қамтамасыз ету, оның құқылары мен бостандығын жүзеге асыру үшін жағдайлар жасау);
- әлеуметтік-психолого-педагогикалық (отбасы мүшелерін психолого-педагогикалық ағарту, жедел психологиялық көмек, профилактикалық қолдау және патронаж);
- ұйымдастырушылық-коммуникативтік (қарым-қатынасты, біріккен іс-әрекетті, демалыс, шығармашылықты ұйымдастыру);
- прогностикалық (мекен-жайлық көмектің нақты бағдарламасын жасау және жағдаятты модельдеу);

- координациялық (отбасылар мен балаларға көмек департаментерінің, халыққа әлеуметтік, реабилитациялық орталықтар мен қызметтердің, білім беру мекемелеріндегі әлеуметтік педагогтардың, жағымсыз отбасылармен күресетін ішкі істер органдарының күштерін біріктіру, байланысты ұйымдастыру және қолдау).

Балалар мен жасөспірімдерді әлеуметтік бейімдеу олардың басқа адамдармен араласудан алған әлеуметтік тәжірибесі көп болған сайын табысты жүреді. Көпбалалы отбасы нақ осындай мүмкіндікті береді. Үлкен отбасының мүшелерін бақылау, жақын адамдардың қателіктері мен жетістіктерін талдау, олармен эмоциялық жақындық қоршаған ортаны неғұрлым қағылез қабылдауға ықпал етеді. Баланың өмірінің алғашқы күнінен бастап енетін отбасындағы саналуан әлеуметтік рольдері (ол бірмезгілде немере, ұл, іні, қарындасқа аға, іниге аға, аға, жиен, ағай т.с.с.), сондай-ақ отбасы тіршілігінің басқа да жағдайлары өмірдің ең саналуан жағдайларына беріктік пен икемділікке бейімделуді дамытады. Бұл қасиеттер қазір адамға ең қажеттілері. Ертеңгі күннің бұлыңғырлығы, негізгі әлеуметтік институттардың дағдарысы жеке тұлғаға деген ерекшеліктік (бәсекеге қабілеттілік), интерналдылық (өз бетіндік, белсенділік), коммуникабельділік және басқа көптеген талаптарды қалыптастырады[2].. Нақ осындай қасиеттерді көп балалы отбасы дамытады да.

Аталған жұмыстың мақсаттылығы мен тиімділігі «Отбасы» мектептік әлеуметтік бейімдеу бағдарламасын жүзеге асыру арқылы қамтамасыз етіледі. Бүгінгі күнгі аса маңызды проблема – түйткілді отбасылардың саны ұлғаюы және отбасының тәрбиелік міндетінің әлсіреуі. Сондықтан мектеп отбасына бала тәрбилеуге көмектесуді күшейтуі тиіс. Отбасымен жұмыстарда педагогтар келесі қағидаларды басшылыққа алады:

1. Отбасын зерттеудің объективті сипаты.

2. Отбасының барлық мінездемелерін зерттеуге кешенді ұстаным.

3. Отбасының өзіндік ерекшеліктерін анықтау және оларды оның тәрбиелік әлеуетін күшейтуге пайдалану.

4. Шынайы ахуалды талдау.

5. Отбасын зерттеудің екіжақты сипаты.

6. Баланың жеке тұлғасын, оның тәрбиелілігін бірдей зерттеу арқылы отбасындағы тәрбие қызметін зерттеу.

7. Отбасына оптимистік ұстаным жасау.

8. Отбасы мен қоғамның тәрбиелік мүмкіндіктерін іс жүзіне асырудың зерттеумен бірлігі.

9. Отбасы тәрбиесінің пайдаланылмаған резевтерін анықтау.

Біз әлеуметтік педагог пен мұғалімнің жұмыстарының айырмашылықтары бар екенін анықтадық, ол мұғалім көбіне сыныппен немесе топпен жұмыс істейтініне, ал әлеуметтік педагог жеке-жеке баламен, жасөспіріммен, ал егер топпен болса, онда шағынымен жұмыс істейтіндігіне байланысты. Отбасымен жұмысты да ол нақты отбасының ерекшелігін ескере отырып, жеке-дара және тұлғалық ұстанымдарды пайдалану арқылы құрады. Әлеуметтік педагогтың негізгі бағыты – баланы, жасөспірімді әлеуметтік қорғау, оған әлеуметтік және

медициналық жәрдем беруге ықпал ету, оны оқытуды ұйымдастыруға көмектесу, мектепте, отбасында, қоғамда бейімдеу және оңалту. Осы міндеттерді шешу үшін әлеуметтік педагог баланың эмоциялық-психологиялық жағдайы мен материалдық жағдайын зерттейді, дағдарыс қаншалықты тереңдеп енгендігін анықтайды, оны еңсеру жолдарын жоспарлайды. Балаға қиын сәттерде қолдау жасау – оңай іс емес. Ең алдымен рухани қолдау жасау, оны өз өміріндегі барлық өзгерістер жақсы нәрсеге алып келетініне сендіру керек; содан соң балаға дағдарысты ахуалдан шығу жолдарын табуға көмектесу керек, шешім жасап, оны бірге әрі ретімен жүзеге асыру керек. Отбасымен жұмыстың табысты болуы үшін әлеуметтік педагогқа басқа мамандармен, әлеуметтік қорғау қызметтерімен байланысу қажет. Ол кәсіби тұрғыда жақсы дайындалған болуы тиіс, білімді, эрудициялы болуы, айтарлықтай жоғары деңгейде педагогикалық шеберлік пен ұйымдастырушылық қабілеттерге ие болуы тиіс.

Әдебиеттер:

4. Халитова І. «Әлеуметтік педагогика» 86-98 бет
5. П.С. Ахметова, Ғ.Т. Бижанова «Әлеуметтік мәдени орта – бейімделу медиаторы» // Қазақстан мектебі-2007жыл;

ӘОЖ 364.27

ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кадыкенова Жанна Тасыбаева – С1801-10ж оқу тобының студенті
Ғылыми жетекші: Қаражігітова К.Н. – п.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме.

В статье рассматриваются особенности развития культуры общения старшеклассников на основе общечеловеческих и национальных ценностей

Білім берудің мақсаттарының бірі – оқушыны адамдармен бірге өмір сүруге үйренуге көмектесу. Адамдармен өмір сүру үшін басқаны қабылдау мен түсінуге, оған құндылық ретінде қарауға, топта, сыныпта, отбасында, әлеуметте, әлемде өмір сүру дағдыларын меңгеруге үйренеді. Осыған байланысты балалардың әлемдегі өзара бағыныштылықты түсіну сезімін ояту және қолдау, оларды қарым-қатынаста кикілжіңнің алдын-алуға үйрету аса маңызды болып табылады. Коммуникацияда ең негізгісі – басқа адамды құндылық ретінде сезіну. Басқаны қабылдау, түсіну, оған көмектесу сияқты адами сапалар коммуникативті мәдениетке тән.

Әл-Фараби, Ж.Баласағұн, Қ.А.Яссауи сынды ойшылдардың адамдар арасындағы қарым-қатынас мәселесіне, мәдениеттілік, оның қалыптасуындағы тәрбиелік істердің маңызына ерекше назар аударған. Мәселен, Әл-Фарабидің адамгершілік-этикалық тұжырымдамасының негізі – адам өзі қабылдаған білімі мен білігі, қарым-қатынас мәдениетін негізінде бақытқа жету, қоршаған дүниеде жан-жақты жетілуі. Ол «Бақытқа жету жайында» деген трактатында:

«Мінезділік-бақытты болудың басты шарты. Кейбір адамдар қолындағы бақытынан оп-оңай айырылып қалады, тіпті бақытсыздаққа ұшырайды. Оны мұндай күйге түсіретін нашар мінезі» - дейді. Яғни, мұнда мінез-құлық мәдениетінің маңыздылығын бас көрсетіп тұр. Сонымен қатар, Әл-Фараби: «адамды өз мінезіндегі теріс қылықтарды жеңуге үйрету және оң әдеттерді қалыптастыруға қабілетті ету, ол үшін адамға жас кезінен этикалық тәрбие беру арқылы жетуге болады», - деп қарым-қатынас мәдениетін ерте кезден-ақ бастау қажеттігін айтып кеткен [1]

Білім мен мәдениеттің компоненті, оның бөлінбейтін бөлшегі іспетті адамзаттық дүниетаным мен сана-сезімін жетілдірудің ерекше жолы – қарым-қатынас. Ұлттық құндылықтарға негізделген қарым-қатынас мәдениеті оқушылардың саналы көзқарасын, ізгілікті қарым-қатынас орнатуына, рухани-адамгершілік құндылықтарының қалыптасуына, жүйелі іс-әрекет жасауына мүмкіндік береді.

«Жасөспірім» сөзі тәуелді балалық шақпен өздік және жауапкершілікті үлкен өмірге ауысудың фазасы ретінде белгіленеді. Бұл бір жағынан денелік, соның ішінде жыныстық жетілудің аяқталғандығын білдірсе, екінші жағынан - әлеуметтік жетілуге қол жеткізуді білдіреді. Жасөспірім өзіне деген ішкі қарым–қатынасын қалыптастыруға басқа адамдарға деген қарым–қатынысқа, және де моральдық құндылықтарға талпынады.

Жоғары сынып оқушысы – балалық шақпен ересектік арасында жатқан адамның дамуы мен жетілуінің белгілі бір кезеңі. Жоғары сынып оқушылары – бұл жасөспірімдік жас кезеңі. Жасөспірімдік – бұл тұлғаның әлеуметтік-адамгершілік кемелденуінің алағашқы кезеңі. Жасөспірім кезеңінде балада жыныс мүшелерінің жетілуі, сана-сезімнің артуы, айналасымен қарым-қатынасының жаңа мазмұнға ие бола бастауы, іс-әрекетінің күрделене түсуі, моральдық-этикалық түсініктер және т.б. қалыптаса бастайды. Ол 15 – 18 жас аралығын қамтиды, яғни сәйкесінше 9, 10, 11-сынып оқушылары болып табылады. [2]

Жасөспірімнің жолдастарының назарын өзіне аударуға, олардың ынтасын туғызып, жақсы көрінуге ұмтылуы түрліше болып көрінуі мүмкін: бұлардың өз қасиеттерін тікелей көрсетуде ересектер қоятын талаптарды орындамау да болуы, сондай-ақ қиқаңдап, сайқымазақтану, күлдіруге тырысқан іс-әрекеттер, өтірік-шыны аралас әр түрлі жайларды айту болуы мүмкін. Е.Я.Мелибурданың жүргізген зерттеуінде жеткіншектердің қырсық мінез көрсетуінің бір себебі өз жолдастарының назарын аудару екендігін дәлелдеген.

Жасөспірімдер жеке басының қасиеттері жағынан қоғамшыл болып келеді. Балаларға өмір мен іс-әрекеттің ұжымдық әдістері ұнайды, олар қоғамдық жұмыстарға ұмтылып, жақсы көреді. Бұл жұмыстар жеткіншектердің қарым-қатынасы үшін мазмұнды негіз жасап, ынта көрсетіп, белсенділік, дербестік білдіруге мүмкіндік береді. Кез келген іс-әрекетте олар әншейін қарап тұрушы болмай, белсене қатысушы болғанды жақсы көреді.

Жасөспірім қоршаған әлемдегі өз орнын табуға қандай күш салып бағытталса да, барлық өмір мәнділігін тануға интеллектуалды дайын болса да,

ол көп нәрсені білмейді, өйткені ол өзін қоршаған адамдарды және рухани өмір тәжірибесін білмейді.

Жоғары сынып жасындағы оқушылардың жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар негізінде қарым-қатынас мәдениетін дамытуда жас ерекшелігіне сай мынадай жаңа құрылымдардың маңызы зор деп есептейміз:

- білімді қажетсінуі және жаңа әсерлерге деген қажеттіліктері;
- тұлғаның жоғары эмоциялық-мотивациялық аясы;
- қарым-қатынасқа түсуге даярлығы;
- әлеуметтік әрекеттерді және әлеуметтік рөлдерді меңгерудегі жетістіктері.

Жоғары сынып оқушыларының қарым-қатынас мәдениетін құндылықтар негізінде дамытуда төмендегідей міндеттерді жүзеге асыру тиіс:

- жоғары сынып оқушыларына қазіргі уақыт талабына сай, қоғамымыздың саяси дамуына жауап беретін жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар жөніндегі таным-түсініктерінің жиынтығын меңгерту (білімдік, ақпараттық);
- оқушылардың өздеріне қалыптасқан дүниетанымдық қағидалар негізіндегі қоғамның әлеуметтік құндылық идеяларына бағытталған ұлттық құндылық бағалауын дамыту (қатынас, эмоциялық);
- жоғары сыныптың оқу-тәрбие үдерісінде жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды меңгеруінің нәтижесі ретінде оқушылардың қарым-қатынас мәдениетін дамыту (әрекеттік).

Әрбір тәрбиенің негізі жеке оқушының мінез-құлқы мен тәрбиесіне келіп тіреледі. Қарым-қатынас мәдениетін дамыту үшін рухани-адамгершілік құндылықтарды оқушының бойына дарытуда мұғалім олардың жас ерекшеліктерін, ұлтын ескере отырып, қызығушылығын арттыруы тиіс. Тәрбие үрдісінде әртүрлі әдіс-тәсілдерді пайдалануға болады. Жоғары сынып оқушылары үшін интеллектуалдық ойындар, пікірталастар, ғылыми конференциялар, брифингілер, кездесулер, өз бетінше орындалатын шығармашылық жұмыстар: өлең жазу, реферат, мұрағаттық зерттеулер сияқты іздену технологиясына сәйкес жұмыстар жүргізген тиімді.

Қазіргі таңда мектеп оқушыларын тәрбиелеу мәселесінде адамның ішкі жан дүниесін, рухани әлемін танып, дымытып жетілдіру бағытында жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар арқылы ізденістер жасап жатқан ғалымдар бар. Мәселен, Қазақстандық ғалымдар білім мен тәрбие беруді дамытуда жалпыадамзаттық және ұлттық құндылық тенденцияларына ғылыми-теориялық, әдіснамалық бағытта әр қырынан зерттеу (Г.А. Уманов, Н.Д. Хмель, Қ.Б. Жарықбаев, А.А. Бейсенбаева, С.А. Ұзақбаева, Т.Спабекова және т.б.) жүргізіп келеді. [3]

Ұжымдағы қарым-қатынастардың әлеуметтік-психологиялық негізін оқушының қабылдаған құндылықтары құрайды, яғни оқушының өмірі мен қызметіне, оның жеке басы мен мінез-құлқына аса маңызды және мәнді болып саналатын қасиеттер енеді.

Қарым-қатынас мәдениеті қалыптасу деңгейін, оның сапасын өлшеп көрсету өте қиын. Өйткені тек қана іскерлік, қолданбалы, тәжиребелік

мәселелердің тиімді шешілгені қарым-қатынастың барлық қатынасқан субъектілері үшін оң жағдайда жүргенін көрсетуі мүмкін. Сондықтан іс-шаралар нәтижесі гуманистік, адамгершілікті сақтау негізінде, басқаларға психологиялық қысым, зорлық көрсетпей жүргізуге байланысты болғанда ғана қарым-қатынас мәдениеті сақталғаны анық байқалады.

Әдебиеттер:

1. Қазақ даласының ойшылдары (IX-XII ғ.ғ.) – Алматы: Ғылым, 1995.- 160б.
2. Тұлғалық педагогика. С.Б.Бабаев 91-93бб. 2011
3. Мектептің жоғары сатысына арналған өзін-өзі тану бойынша бағдарлама, Авторлары: М.Ж.Жадрина, Ғ.З.Байжасарова, Ж.Б. Қажығалиева, Б.А.Әрінова, Р.О. Ізғұттынова, Ж.Ж. Әкімбаева, А.С. Сейтақов. 2009ж.

УДК 930.1(574)

ПЕРИОДИЗАЦИЯ ИСТОРИИ В РЕКОНСТРУКЦИИ ПРОШЛОГО

Марина Г.А.

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет,
Шымкент, Казахстан

Түйін:

Мақалада тарихи кезеңдерді оқиғалар мен құрылымдар бойынша бөліп көрсетудің әртүрлі тәсілдеріне негізделген тарихты кезеңге бөлу мәселелері көтеріледі. Олардың алуан түрлі нұсқалары, оларды таңдау принциптері және бастапқы негіздемесі келтірілген.

Исторические периоды издавно базировались на событиях, которые отделяли их друг от друга. Существовали и различные способы выделения исторических периодов, которые были основаны на содержании событий или по структурам. Возможно поэтому при моделировании истории всегда учитывались многообразие подходов по единому принципу. Делалось это для облегчения деления на однотипные интервалы. Поэтому за основу такой единицы использовалось понятие «век», значение которого исторически видоизменялось.

В толковом словаре В. Даля слово «век» дается в нескольких значениях т определяется как «срок жизни человека или годности предмета», как бытие вселенной в ее нынешне порядке», как «столетие», как «продолжительная пора, время чего-либо, замечательное чем-либо»[1].

А в этимологическом словаре М. Фасмера значение слова «век» определяется как «сила, жизнь», «столетие», «деятельный, активный», «упорный, стойкий», «побеждать»[2]. Поэтому перечисленные значения могут быть заключены как в одном слове, так и в разных.

В греческом языке для обозначения «века» использовалось слово «эон», его употребление в эпоху античности использовалось в значении «срок жизни человека», «вечность», а с конца VIII – начала VII в. до н.э. в значении «поколение», т.е. его значение постепенно менялось и протвопоставлялось земному значению[3]. Следует учесть и то, что в русском и других романо-германских языках для обозначения отрезков исторического времени

использовалсь такие слова греческого происхождения, как «период», «стадия», «фаза», «цикл» и др.

В Римскую эпоху семантика слова «век» обозначалось словом «aevum» и означало «вечность», «время жизни», «возраст», «время», семантика которых зависела от контекста. Например, от этого берут начало понятия «жестокий век», «золотой век», «серебрянный век».

Римский философ и историк III в. до н.э. Censorinus (Цензорин) использовал термин «saeculum» в значении «естественный век», который отсчитывался от момента основания города и до смерти последнего человека, родившегося в начальном году. Другое значение этого термина «продолжительность жизни человека» использовалось как срок жизни последнего человека, родившегося в год смерти первого долгожителя, и составляла от 100 до 120 лет[4]. Компилятивный характер труда составляет его ценность, ибо Цензорин использовал труды – Светония и Варрона.

Во французском и английском языках для обозначения срока жизни человека используется слово «age», а в немецком языке «alter», «zeit», этимология которых означает «возраст», «срок жизни», «время». Термин «век» как столетие обозначался на французском языке словом «siècle», на английском «centure» - сто(centuria – воинское подразделение из 100 человек) и немецком «jahrhundert» - столетие. Слово «столетие» может использоваться в расширительном смысле, не связанном с периодом в сто лет, особенно на французском языке он применялся как «испокон веков», «век Людовика XIУ». Таким образом, исходное значение «века» связано с человеческой жизнью и использовалось начиная с древности для структуирования социального времени. Постепенно исторические века стали утрачивать человеческие признаки и превратились в цифровые столетия.

Одним из древних способов членения времени по историческим периодам является жизнь глав рода или прямых наследников, которые имели место в архаических культурах. Этот способ периодизации отложился в первых протоисторических текстах. В развитых и дифференцированных обществах этот способ трансформировался в счет времени по периодам правления власти имущих государств. В качестве примера можно назвать Иудейское пятикнижие, генеологию Гекатия Милетского и др.

В древних цивилизациях периоды правления считались важными единицами времени, возможно поэтому сохранились списки царей Вавилонии, Ассирии начиная от династии Хаммурапии до начала УII в.в. до н.э., списки царей Месопотамии с середины III в. до середины II тысячелетия до н.э., списки римских и византийских императоров, правителей различных стран средневековой Европы, а также пап, епископов, аббатов католической церкви. Эпоха нового времени продолжила этот список вплоть до современных президентов. Поэтому в истории хорошо сохранились имена и периоды правления властителей.

Периоды правления как исторические единицы времени следует отличать от экономических периодов, которые представляют собой календарные

единицы времени с определенной продолжительностью и называемые по имени лица, занимавшего в этот период соответствующую должность. Например, это лимму в Ассирии, архонты в Греции или консулы в Риме. Значит таким способом маркировали календарные отрезки времени. Исторически периоды правления всегда различались по своей продолжительности.

Деление истории по периодам правлений привело к формированию концепции стадий исторического развития, т.е. когда стадии, периоды правления представляют собой структуирование истории по однотипному критерию. Это позволило отделять временные отрезки друг от друга, а вступление на престол нового правителя рассматривалось как событие, придававшей последующей истории качественно новый характер, как качественная единица времени.

В истории по сей день используют идентификацию по имени правителя. Например, сталинские времена, брежневская эпоха. В некоторых случаях период правления получает наименование «век», который обозначает благополучные периоды. Например, век Людовика XIУ во Франции(1643-1715 гг.), викторианский век в Англии (1837-1901 гг.).

Период правления европейских монархов именуются «веками», ставших символами абсолютизма. Например, Елизавета I (Тюдор) в Англии(1558-1603 гг.). Порой их царствование называют не веками, а эпохами. Например, эпоха Петра I и его реформ. Таким образом, «века» в качестве обозначения периода правления не имел широкого распространения, но был способом периодизации истории и не вызывал разногласий в датировках.

На ранних этапах формирования исторической периодизации можно увидеть использование более длительных чем период активной человеческой жизни(поколения), однородных единиц времени. Например, Евангелия от Матфея построена на периодизации, которая развивалась от вехозаветного деления истории как по событиям, так и по поколениям[5].

Некоторые авторы пытались делить историю на равные отрезки с фиксированным числом поколений. Например, попытка Иохима Флорского разделить ветхозаветную и новую историю на отрезки по 12 поколений[6].

В эпоху гражданских войн и принципата Августа в истории общества на основе возрастов человека появляются и соответственные возраста римского мира, как детство, отрочество, зрелость, старость. Римские историки Цицерон, Т. Варрон, А.Флор, Аммиан Марцелинн и др[7].

А.И. Немировский и М.Ф. Дашкова анализируя схему датировки Луция Арнея Флора, описанной в «Двух книгах римских войн» и в других переводах отмечают, что они сильно различаются. Это свидетельствует о ненадежности хронологических построений на вторичных источниках[8].

Периодизация Флора была принята римскими историками, которые выделяют 5 основных периодов: 1) до первого консульства(509 г.до н.э.); 2) до первой Пунической войны(264 г. до н.э.; 3) до Цезаря Августа (27 г. до н.э.); 4) до Северов(193 г. до н.э.); 5) до падения Западной Римской империи(476 г.). Первые четыре периода соответствуют классической схеме периодизации ис

тории Европы. Если в этой периодизации четвертый год датировать не 193 г., а 235 г., то все периоды будут примерно равны 250 годам: 244, 245, 237, 261, 241 – это периоды детства, отрочества, зрелости, старости.

Августин Блаженный в У веке использовал идею флоровской периодизации по возрастам или векам (aetas) к библейской истории. Как известно, в христианском варианте в качестве делителей были использованы значимые события иудейской традиции(сотворение мира, рождение Авраама, начало царствования Давида и др.) и к ним было добавлено Рождество Христово[9].

В работах Исидора Севильского[10] и Беды Достопочтенного[11] используется августиновская схема шести веков, которая была датирована разными способами и связаны с различиями между Септуагинтой(на которую опирался Исидор) и древнееврейской Торой(которой следовал Беда).

В средние века на основе различных вариантов периодизации Исидора и Беды создавались множество периодов, которые отличались лишь продолжительностью отдельных веков. В новое время периодизация по августинским векам или возрастам перестала применяться, но сама модель представляющая развитие человека с соответствующей сменой возрастов жизни перекочевала из теологии в историософию, и продолжает использоваться по сей день.

Еще одна периодизация, восходит к Гесиоду[12], который описал историю упадка человечества в поэме «Труды и дни» в виде последовательной смены пяти веков: золотого, серебряного, бронзового, века героев и железного века. Смена веков в истории человечества была связана у него со сменой поколений. Позже идея поколений отошла на задний план, но концепция дожила до сегодняшних дней. Понятие золотой век с одной стороны ассоциируется со счастливым, благодатным временем, как утраченный мир прошлого, а с другой стороны, пропагандистским и утопическим, а золотым веком объявляется настоящее.

В сочинениях римских философов и писателей концепция золотого века ассоциируется с прошлым, а римские императоры свое правление оценивали как время наступления золотого века. Император становится источником и распорядителем времени. Начиная с III века обращенные к императору речи должны были начинаться с восхваления его золотого века. Эта традиция была прервана в средние века, в связи с господством христианской эсхатологии, хотя в эпоху Ренессанса она снова обретает популярность[13].

В современной трактовке «золотой век» употребляется скорее как метафора, для обозначения субъективно определяемого периода, расцвета какого-либо явления. Например, золотой век капитализма. Все концепции «веков» используют в настоящее время как метафору и врятли могут рассматриваться как научные понятия.

Литературы

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.1-4/[сочинение] В.Даля. – 2-е издание, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. -

Санкт-Петербург; Москва:издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1880-1882.-Т.1:А-З.-1880.-[4],LXXXIV,723 с.
[URL]https://www.prlib.ru/search?f%5B0%5D=field_book_author%3A120996.
2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 4-х томах.Том 1.-Москва: Прогресс, 1986.- С.286.
3. Савельева И.М., Полетаев А.В. Знание о прошлом: теория и история. Т.1: Конструирование прошлого. – СПб: Наука, 2003. – С. 536.
4. Белкин М.В., Плахотская О. Словарь «Античные писатели». - СПб.:«Лань», 1998. [URL]: http://niv.ru/doc/dictionary/ancient-writers/index.htm#:~:text=;
Цензорин (Censorinus) О дне рождения («De die natali).-[URL] https://ru.wikipedia.org/wiki/.
5. Евангелие от Матфея. Родословие Иисуса Христа [URL] https://ru.wikipedia.org/wiki/.
6. Флорский И. [URL]https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/
7. Немировский А.И. Рассказы по истории Древнего мира. 10 - 11 класс – Москва:Дрофа, 1996. 271-275 с.
8. А. И. Немировский, М. Ф. Дашкова. Луций Анней Флор — историк древнего Рима. Воронеж:Воронежский университет, 1977. 168 стр. -
[URL]: https://ru.wikipedia.org/wiki/;
Анней Флор. Две книги римских войн. Пер. А. Немировского, М. Дашковой // Малые римские историки. Пер. с лат. М.: Ладомир, 1996. С. 99—191.
9. Августин. О Граде Божием XXII, 30. [URL]: https://bible.by/lib/author/augustine/.
10. Исидор Севильский О знамени́тых мужа́х (лат. De viris illustribus). - [URL]: https://ru.wikipedia.org/wiki.
11. Беда Достопочтенный. Церковная история народа англов. - [URL]: https://www.vostlit.info/Texts/rus5/Beda/de_natura_rerum.phtml?id=4709#:~:text=%D0%A0%D0
12. Гесиод. Труды и дни. Москва:Лабиринт, 2001.—С.104—201. http://ancientrome.ru/antlitr/hesiod/index.htm.
13. Штаерман Е. М. Социальные основы религии Древнего Рима / ответственный редактор д.и.н. Е. С. Голубцова. — М.: Наука, 1987. — С. 257-258.

UCD 338

QUALITY MANAGMENT OF LOGISTICS SERVICES

Kurbanaieva K.T. - Student group 1702-70
Research supervisor:Berdybekova A.L.- PhD in economics
South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Түйін:

Бұл мақалада клиенттердің логистикалық қызметтерге қанағаттануы талданады; дегенмен, олардың сапасына көп көңіл бөлінеді. Бұл қызмет қызмет көрсету индустриясының бөлігі болып табылады, оның негізгі функциясы — бұл қызметтің пайда болуы тұтынушылық сұраныстан және оны танудан-клиенттердің қанағаттануынан туындайды. Клиенттердің қанағаттануы бәсекелестік артықшылықтарға ие болғысы келетін логистикалық компаниялар үшін өте маңызды.

Quality control is one of the aspects of logistics management that is rarely applied, partially applied or completely ignored, despite the fact that quality management plays an important role in logistics. Why is quality management of considerable importance in logistics? One of the reasons is the need to demonstrate the ability to provide products, services that meet consumer requirements, as well as regulatory requirements. Logistics is by no means a measure of the quantitative and

throughput capacity of an enterprise, it is a mechanism that ensures customer satisfaction, which is why quality management plays one of the key roles in logistics. Inevitably, in the absence of quality management , many systems may function incorrectly, just as some operating systems may simply be absent.

It is obvious that logistics service quality management is used for efficient operation and productivity improvement. [1]

As competition in the service sector is constantly growing, the ability of companies to respond to customer needs and ensure their satisfaction is becoming increasingly important. Customer satisfaction depends on various factors, such as perceived quality of service, customer mood, emotions, social interaction, feedback from others and other specific subjective factors. Customer satisfaction is usually considered as a positive opinion about the service after its completion. In other words, it is an assessment of the results of the process. Thus, we can say that, in general, the quality of service can be defined as services that must meet the expectations and meet the requirements of customers. [2]

As in the production environment, a strong quality system is based on the foundation of ISO 9001 standards and can include many different management tools, but as practice shows, the best result can be obtained when using these tools together, as part of continuous improvement. A thorough analysis of operations usually shows opportunities for improvement, as well as engineering support, can help analyze processes and identify problem areas. Thus, investments in quality can have a significant return. "One of the most difficult issues in service logistics is to determine the quality of services. The quality of services in the International Standard of the ISO 9000 Quality System is interpreted as "a set of properties and characteristics of a service that give it the ability to meet conditioned or anticipated needs.

At this stage, constant monitoring of changes in consumer requirements and the use of approaches such as questionnaires, structured interviews, focusing on individual groups, etc. is required. In addition to continuous study of consumer requests, monitoring of changing market priorities is necessary.This standard also provides general methods for building a quality system that guarantees customer satisfaction, and defines the concept of a quality system as "a set of organizational structures, procedures, processes and resources necessary for the implementation of administrative quality management." Since the quality of services is defined as their compliance with the requirements of consumers, these requirements must be formulated and measured using a system of indicators. Then their deviation for the worse from the required values will mean that the service is of inadequate quality. For the logistic optimization of the service, it is necessary to accurately assess the quality of services using a system of indicators ranked according to their significance for consumers, and to minimize negative discrepancies between the expected consumers and the actual values of the quality of services." [3].

A successful logistics service quality management program requires significant management attention, but the return on investment will serve as a reward. Along with the use of tools, the logistician must remember the key things necessary in

normal logistics processes that support the control system. Documentation required from the supplier: certificate of conformity, certificate of origin, invoices, etc., which the supplier must provide. In case of non-compliance, the supplier must replace the products and will have to support all costs associated with this replacement. In conclusion, it is worth saying that in order to avoid waste and use resources in a cost-effective and sustainable way and to ensure high consumer value in the form of the best quality at the lowest possible cost, it is becoming increasingly important for most organizations and is applied to both industrial companies and service industries. Therefore, it is important to combine logistics and quality management so that organizations can best solve increasingly complex tasks for production and society today and in the future. [4]

Logistics services in Germany 2021

They offer their clients a delivery address in Germany, a warehouse, a logistics partnership, excellent knowledge of infrastructure and a wealth of experience that help them build and develop a business in Germany. Whether you are a growing manufacturer, distributor or online trading company, MY Germany provides you with a warehouse and order processing service that will allow your business to be organized and grow faster in Europe. Strategically located in the center of Germany, our modern warehouse, integrated with the order processing and distribution service, will allow you to manage the entire delivery process from order to delivery to the end user – efficiently, seamlessly and at acceptable prices for your company.

Logistics services in France 2021

France is the fifth largest importer of logistics services in the world and the sixth largest exporter. Their import into the country in 2010 was estimated at $605706 million, and exports – at $520661 million. Approximately 61% of French exports are to EU countries, 10.8% to Asia, 9.3% to America, 7.3% to non–EU European countries, 7% to African countries and 3.9% to the Middle East. Logistics services provide the following amounts of added value to the French economy: road cargo transportation – 12.5 billion rubles. euro, air transportation – 4.5 billion. euro, freight operations – 6 billion. euro, vehicle rental – over 2 billion. euro, sea transportation – 1 billion. euro. The main French enterprises of the industry in 2010 had the following turnover: “CMA CGM” – 10200 million euros, “Geodis” – 6563 million euros, “Bollore Logistics” – 4643 million euros, “Geopost” – 3398 million euros, “Gefco" – 3351 million euros, "Air France – KLM Cargo” – 3200 million euros.

Logistics services in the UK 2021

The transport and logistics company "Accel Trans Ltd." offers you a range of services for the organization of air, road, rail and sea transportation in the following areas:
Railway transportation:

- container, wagon shipments from/to: Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Ukraine, some regions of the Russian Federation, China, Turkey.
- export, import, transit through China through the border. Dostyk / Alashankou, Zabaikalsk crossings.

- provision of railway codes for the territories of the CIS countries, Europe and China.

Air transportation - chartering in all directions

Multimodal transportation - Export, import from/to: South Korea, China, Malaysia, UAE, India, Bangladesh, Turkey, Europe Additional services: - return of empty containers from Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan to China. - round-the-clock tracking of containers /wagons by rail

Logistics services in the USA 2021

Matson Logistics is known as an organization providing a full range of services and support throughout North America (USA, Mexico, Canada and abroad). Customers praise their innovative solutions, financial stability and stability.

They offer intermodal transportation at the national and international levels, long-distance/regional cargo transportation.

Matson offers seasonal as well as specialized warehousing and value-added packaging services.

In conclusion**,** the theory of logistics, consistently developing in an applied way, develops new directions and opens up new contexts that arise along the lines of the interface of sciences in response to the needs of economic and managerial practice. From a business perspective, logistics is an integral management tool that is able to achieve strategic goals of business organization due to efficiency, as well as the accompanying flows of information and financial resources. But in order for the logistics service to work well, it is necessary to train the employees of the organization. It is necessary to work on the development of a single standardized logistics terminology. Specialists of functional divisions of the company should speak the same language, operate with similar terms and understand each other.Logistics service is a set of intangible logistics operations that ensure maximum satisfaction of consumer demand in the process of managing material and information flows, in the most cost –effective way

Literature:

1. Quality management of logistics service // Studme.org https://studme.org/1209061314290/logistika/upravlenie_kachestvom_logisticheskogo_servisa (Accessed 23.02.18)
2. Dybskaya V.V. Formation of a logistics service system and quality management of service in the distribution network // Scientific and Analytical Journal LOGISTICS and Supply Chain Management No. 4(51) August 2012 (Accessed 23.02.18) https://cyberleninka.ru/article/n/biznes-planirovanie-kak-osnova-investitsionnogo-proektirovaniya/viewer
3. Vokhmyanina A.V. Organization and quality management of logistics service // CYBERLENINKA https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-i-upravlenie-kachestvom-logisticheskogo-servisa (Accessed 23.02.18)
4. Sergeev V.I. Quality management of logistics service // Grebennikon https://grebennikon.ru/article-4nw0.html (Accessed 23.02.18)

UDC330

TURNOVER IN RUSSIA

Abubakirov S.M – Student group 1702-60
Research supervisor:Berdybekova A.L.-
PhD in Economics
South Kazakhstan state pedagogical university, Shymkent

Түйін:

Мақалада бөлшек сауда кәсіпорнының айналымын анықтайтын ұғым мен факторлар қарастырылған. 2021 ж Россияда Тауар айналымының барлық факторларын кең және қарқынды деп бөлу қажеттілігі ұсынылды, олардың талдауы сауда кәсіпорындарының басшыларына күтпеген проблемалардан аулақ болуға, сату нарығындағы негізгі өзгерістерді қамтамасыз етуге және бөлшек сауда жоспарына қажетті түсіндірулер енгізуге мүмкіндік береді.

Retail sale is an act of exchanging money for goods and services that is beneficial for the parties involved in it. The consumer, when exchanging, seeksto purchase the goods (services) of good quality that he needs, and the retailer- profit. In the process of making an act of purchase and sale, the consumer receives a certain psychological satisfaction, strengthens or increases his social status. Retail trade organizations can be classified by product categories and groups that predominate in the assortment (grocery, household, building materials stores, specialized); by methods of trade (through the counter, self-service); on the basis of the store belonging to one or another owner; by location (walking distance, located in places of citywide significance).

Retail trade performs the following functions: purchase of goods, their transportation and storage; risk taking, financial activities, market information and obtaining market information, making the purchased products marketable, selling goods and after-salescustomer service [1]. Retail trade occupies an important place in the commodity distribution system. It provides an opportunity for the buyer to purchase the goods (services) he needs with minimal effort and time by choosing from the available assortment, close to places of residence or work, in quantities convenient for consumption. The interior of stores often facilitates the purchase. The social significance of a retail chain is to meet the material, social and household needs of members of society, to raise the standard of living of the population, to create favorable conditions for the comprehensive development of the individual. The social aspect of retail trade finds its manifestation in the amount of free time of workers.

Accordingly, retail trade is one of the most significant
sectors of the economy for society [2].

The quantitative indicator of retail trade measurement is retail turnover.

Retail turnover is a quantitative indicator that characterizes the volume of sales. It expresses the economic relations that arise at the final stage of the movement of goods from the sphere of circulation to personal consumption by exchanging them for monetary income [3].

In accordance with the Instructions on accounting for retail turnover, inventories in retail trade, retail turnover is the sale of food and non-food products to the population

for cash and non-cash payment (by bank plastic cards, electronic cards, transfers of funds from bank depositors' accounts, bank loans, etc.) by
retail and catering organizations; organizations of other branches of the economy that have a retail and catering network on their balance sheet; organizations that do not have a retail network, but sell goods to the public; individual entrepreneurs; individuals who sell agricultural products in markets. The total retail turnover is attributed to the most important indicators of the economic development of the state. Its growth reflects the proportions between
production and consumption, population demand and supply of goods, retail
sales and money circulation.
The retail turnover of the enterprise is one of the main indicators by which the economic activity of trade enterprises is evaluated. The turnover affects the financial condition of the enterprise, profit, gross income, circulation costs, profitability, etc. Therefore, the analysis of retail turnover is of great importance in the work of a trading enterprise.
The main tasks of the analysis of retail turnover should include:

1. checking the fulfillment of plans (forecasts) of turnover, meeting customer demand for individual goods;
2. study, quantitative measurement and generalization of the influence of factors on the implementation of the plan and the dynamics of retail turnover, a comprehensive assessment of the trading
activity of the enterprise;
3. identification of ways and opportunities for the growth of trade turnover, improving the quality of customer service, the efficiency of the use of economic potential (all types of resources);
4. development of optimal management solutions for the development of retail turnover of a trading enterprise [4].

The development of retail turnover is influenced by both external and
internal factors.
Inconclusion, the Federal Customs Service of Russia presented data on the results of foreign trade for the past year. The results were predictably high, due to the low base of 2020 and a significant increase in prices for raw materials in 2021. As restrictions eased due to the coronavirus pandemic and business activity resumed, the demand and price for energy resources increased, which is onfirmed by high indicators at the end of the year.
According to the Federal Customs Service of Russia, in 2021, Russian foreign trade turnover increased by 37.9% year-on-year and reached $789.4 billion. Russia's trade turnover at the end of the year not only exceeded the level of the pandemic 2020, but also exceeded the results of the pre-crisis 2018-2019.

Russia's exports in 2021 grew by 45.7% year-on-year and amounted to 493.3 billion dollars, which is caused by the low base of 2020 and significant global inflation, which was observed throughout 2021. Exports mainly increased due to an increase in the supply of fuel and energy goods abroad (54.3%) in value. In physical volume,

supplies remained at the level of 2020. The growth of export supplies in value terms is observed in all sectors of the Russian economy. In physical volume, the indicators remained either at the same level or decreased.

Literature

1. Bazhenov Yu. K. Retail trade in Russia : Monograph / Yu. K. Bazhenov. M.: INFRA-M, 2020. 239 p.
2. Valevich R. P. Economics of trade: studies. manual / N. S. Sheleg [et al.]; under the general editorship of N. S. Shelega, R. P. Valevich. Minsk: Vysh. shk., 2012. 559 p.
3. Zabrodskaya N. G. Entrepreneurship. Organization and economics of small enterprises: Textbook / N. G. Zabrodskaya. M.: University textbook: SIC INFRA-M, 2014. 263 p.
4. Ivanov G. G. Trade organization Management: Textbook / G. G. Ivanov, I. S. Lebedeva,

UDC: 338

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ СОВЕТСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Выполнила: Равшанбекова Д.Р.- студентка группы 170290
Научный руководитель: Бердыбекова А.Л. – к.э.н., старший преподаватель
Южно- Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

Түйін

Бұрынғы КСРО экономикасы көптеген пікірталастар туғызады: сарапшылар қарама — қарсы пікірлерді ұстанады-оның сыртқы қолдаусыз толық қабілетсіздігінен бастап, өсу қарқыны бар нақты экономикалық ғажайыпқа дейін. Кез-келген теорияның пайдасына қандай дәлелдер болмасын, бір нәрсе сөзсіз: КСРО барлық көтерілістермен, құлдыраумен және курстардың өзгеруімен әлемде АҚШ-тан кейінгі екінші орынды иеленді.

При оценке состояния экономики СССР всегда стоит учитывать, что в разные периоды её темпы и основные направления менялись в зависимости от условий и видения тех, кто находился у власти — подчас радикально. В целом историю становления СССР как одного из мировых экономических лидеров можно разбить на три основных этапа:

- ранний период (первые десять лет с момента революции, жизнь при военном коммунизме и НЭП);
- период роста (наращивание мощи, ВОВ и дальнейшее восстановление);
- поздний период (смена курса, реформы и перестройка).

Несмотря на разные системы управления, в экономике СССР на всех этапах прослеживались характерные моменты:

- мобилизационный тип: вся система действует с единой целью — сохранить целостность страны;
- централизованное управление — планы и задачи спускались сверху;
- низкая доля частной собственности — все производства принадлежали государству;
- отсутствие конкуренции — практически во всех отраслях монополизация была на уровне 100%.

Среди мировых держав по объёму экономики Советский Союз долго удерживал второе место, сдав позиции Японии только в 1988 году. Он лидировал во многих отраслях промышленности: добыче газа, нефти, кокса и железной руды, производству военной и сельскохозяйственной техники, оборудования для металлообработки, минеральных удобрений, древесины. Максимальные объёмы выпускаемого товара сохранялись за сталью, чугуном, сливочным маслом, обувью и шерстью. Половина запусков космического оборудования приходилась на Страну Советов. Не менее выдающимися были обороты картофеля, добыча морепродуктов и драгметаллов, поголовье скота, железнодорожное развитие. [1]

Главное, что нужно сказать о советской экономике - это то что все ее минусы являются следствие ее плюсов.

Плановость

Вполне очевидно, что Плановость являлась главным плюсом советской экономики, но мало кто отдает себе отчет в том, что эта же Плановость была и главным минусом.

Итак, плюсы плановости.

Отсутствие перепроизводства и связанных с ним кризисов. Определение в плановом порядке приоритетных направлений развития и обеспечение их материально-техническими и трудовыми ресурсами.

Минусы плановости.

Главный минус плановость- это оплата за продукцию ДО ЕЕ ФАКТИЧЕСКОГО ИЗГОТОВЛЕНИЯ. Иначе говоря, продукция УЖЕ оплачена в момент включения ее в план - под нее в плане выделены ресурсы, в том числе и деньги на заработную плату тех, кто ее будет изготавливать. Производителя вообще не заботит сбыт этой продукции - покупатели уже включены в тот же план.

Поэтому вовсе не обязательно делать продукцию КАЧЕСТВЕННО - она УЖЕ ОПЛАЧЕНА.

Отсюда - необходимо ДОПОЛНИТЕЛЬНО планировать проверку качества.

Другой минус - неповоротливость плановой экономики, неспособность адекватно реагировать на изменение экономической обстановки. Для начала аналитические органы должны отследить эти изменения и выдать рекомендации органам планирования, потом органы планирования должны включить эти рекомендации в план и обеспечить их ресурсами. Что само по себе не назовешь эффективным управлением. [2]

Экономические стимулы направлены на выполнение планов, а не на эффективность.

Формы собственности на средства производства

В СССР существовало всего две формы собственности - Общенародная и Колхозно-кооперативная. В Общенародную, которая управлялась государством и поэтому зачастую совершенно неправильно называлась Государственной (ОБХСС - Отдел по Борьбе с Хищениями Социалистической Собственностью)

входило все, что не являлось Личной и Колхозно-кооперативной собственностью.
К примеру ЗЕМЛЯ являлась именно Общенародной собственностью, а колхозы получали только ПРАВО ПОЛЬЗОВАНИЯ.
В Личной собственности БЫЛО ЗАПРЕЩЕНО иметь средства производства.
Плюсы советских форм собственности.
Несомненно, что главным плюсом таких форм собственности была способность К СВЕРХКОНЦЕНТРАЦИИ РЕСУРСОВ как финансовых и материальных, так и трудовых. Эта способность была, по сути, решающим фактором в победе в ВОВ.
Минусы советских форм собственности.
Однако эти формы собственности одновременно являлись и главным тормозом развития советской экономикой. В некоторых случаях вообще доходило до абсурда - чтобы передать станок с одного завода на другой требовалось личное разрешение Сталина. Даже колхозы-миллионеры, имея огромные деньги на счетах в Банке, не имели возможности тратить их по своему усмотрению.
Более того наличие денег у предприятий нисколько не означало, что ими можно воспользоваться в каких-либо целях - в плановой экономике ничего нельзя приобрести если это не внесено в план. Нет ничего лишнего выставленного на продажу - только через планово-выделенные фонды. [2]
Отсутствие безработицы и конкуренции
Отсутствие безработицы - это одно из самых важных СОЦИАЛЬНЫХ достижений советской экономики. А конкуренция в принципе невозможна при плановой экономике.
Однако Ленин сразу же после Революции уже в декабре 1917 года осознает, что эти достижения являются откровенными минусами для экономики и пишет свою книгу «Как нам организовать соревнование».
На протяжении всего периода существования СССР вопрос развития форм соцсоревнования был одним из главных вопросов советской экономики.
Одной из таких форм было СТАХАНОВСКОЕ ДВИЖЕНИЕ. [3]
Другой не менее «популярной» было «плановое снижение расценок» - при чем даже не все экономисты осознавали, что это была одна из форм замены конкуренции.
Еще одной формой замены конкуренции было ограничение заработной платы «сверху» - установка «потолков». Однако это была и наименее эффективная форма - поскольку именно введение «потолков» привело к неконтролируемому росту заработной платы в позднем СССР и возникновением внутренней инфляции. Стремительно развивалось несоответствие между количеством денежной массы и ее товарным наполнением - возникновением всеобщего дефицита.
Главным же «пострадавшим» от отсутствия достой формы замены конкуренции стала такая экономическая категория как Повышение Производительности Труда. Поэтому не смотря на огромный творческий потенциал советских

людей, большинство их изобретений не нашло применения в плановой экономике и уплыло за границу.
Одним из самых известных таких изобретений была «Технология непрерывной разливки стали». Ее изобрели в СССР, но внедрили на Западе и уже СССР покупал ее как чужую.
Второе - это КОМПЬЮТЕРНЫЕ технологии. Так же изобретенные в СССР, но квалифицированные как «несовместимые с коммунистической идеологией». [4]
Распределение общественных благ
Каждый гражданин СССР выступал в двух ипостасях - как часть СОВОКУПНОГО СОБСТВЕННИКА и как ПРОДАВЕЦ РАБОЧЕЙ СИЛЫ на Рынке Труда.
Соответственно этим качествам происходило и Распределение Общественных Благ.
Одна часть распределялась ВСЕМ СОБСТВЕННИКАМ ПОРОВНУ, независимо от трудового вклада.
В нее входили медицина в том числе и профилактическая - дома отдыха, санатории, пионерские лагеря и прочее, образование, товары первой необходимости, медикаменты, жилье. А вторая по принципу социализма «от каждого по способности - каждому по труду». Она состояла из ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЙ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ.
К сожалению, и здесь не обошлось без минусов главный из которых ПЕРЕПРОИЗВОДСТВО СПЕЦИАЛИСТОВ С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ. И как следствие, обесцениванием интеллектуального труда - инженеров, учителей, врачей и так далее.
Противников утверждения о том, что в Советском Союзе жилось прекрасно, немало. Но вряд ли они назовут хотя бы один недостаток системы здравоохранения в СССР. Главной особенностью советской медицины являлась профилактическая направленность, позволявшая предупредить многие серьезные болезни, диагностировать их на раннем этапе.
В советскую эпоху было создано немало государственных учреждений, которые работали на нужды здравоохранения. Это были не только больницы, но и санатории, лечебницы. Системе здравоохранения требовались огромные финансовые вложения. И она получала их.
Неоспоримым преимуществом медицины в СССР была простота получения врачебной помощи. Не было никаких полисов, необходимости в предварительной записи. Каждый гражданин был вправе получить квалифицированную помощь, к тому же бесплатную.
Главное событие в общественной жизни двадцатых годов - приказ о ликвидации безграмотности. В эти годы происходило активное создание государственных учреждений. Программа по ликвидации безграмотности ориентирована была на граждан от 16 до 50 лет. Начальное образование мог получить любой человек, независимо от социального положения. [4]
В первое десятилетие существования Советского Союза был проведен комплекс мер, направленных на перестройку идеологической и культурной

жизни общества. Этот процесс начался после Октябрьской революции. На вопрос о том, какие были плюсы и минусы культурной революции в СССР, представители разных социальных слоев ответят по-разному.

Священнослужители в таких преобразованиях вряд ли видели положительные стороны. Церковь была отделена от государства, от школы. Из системы образования удалили предметы, которые имеют какое-то отношение к религии. Главной задачей культурной революции стало внедрение в широкие массы основ марксистско-ленинской идеологии.

Изменения, конечно, коснулись и вузов. Советское образование было качественным, в этом сложно сомневаться. Недостатком его стало наличие предметов и дисциплин, имеющих прямое отношение к официальной идеологии. Таким наукам отдавалось первостепенное значение. Ни одну работу студенты или аспиранты не могли написать без включения цитат основателей марксизма-ленинизма. [4]

Таким образом, в Советской экономике были как плюсы, так и минусы, но можно сделать общие выводы:

- Советская экономика - это первый опыт построения СОЦИАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ ЭКОНОМИКИ.
- Отсутствие опыта построения таких экономик не могло не приводить и приводило к много численным ошибкам.
- Одной из таких ошибок было утверждение Николая Бухарина - «Экономические законы при социализме - это решения партии».
- Неподъемность взятых на себя руководством СССР задач по равномерному развитию всех республик, входящих в СССР и оказание «братской помощи» всем зарубежным «друзьям», привело к сверхэксплуатации и обнищанию РСФСР и народа.
- Все это вкупе с предательством советских «элит» и привело к развалу СССР.

Литературы:

1. Б. А. Введенский и др. Союз Советских Социалистических Республик. 1917-1967.
2. Ханин Г. И. Советское экономическое чудо: правда или вымысел? // Журнал «Свободная мысль», 2003
3. В. П. Дьяченко. История финансов СССР. — М.: «Наука», 1978.
4. СССР в цифрах … (по годам): краткий статистический сборник. — М., 1960—1991.

УДК 338

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Халматова Р.Ш. - студентка группы 1705-80

Научный руководитель: Бердыбекова А. Л. – к. э. н., старший преподаватель

Южно-Казахстанский Государственный Педагогический Университет, Шымкент

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан экономикасының трансформациясы, оның маңызы, нарықтық экономиканың атқаратын қызметтері, трансформация түрлері қарастырылады. Соның ішінде Қазақстандағы трансформациясының өту кезеңдері, оның әлеуметтік-экономикалық салдары талданады.

Социально-экономические последствия перехода от командно-административной экономики к рыночной имели место во всех странах постсоциалистического пространства, в том числе и в Казахстане. Наиболее остро они ощущались на начальном этапе рыночных реформ в период с 1991 по 2001 годы. Реформы привели к резкому снижению количества рабочих мест, росту безработицы, снижению уровня жизни населения, инфляционному росту цен и росту бедности. В этом случае и простой народ, и ученые, и политики, и руководители внезапно растерялись. Последнее объясняется, во-первых, отсутствием собственного опыта реализации рыночных реформ, во-вторых, недостаточным пониманием научно-теоретических основ проблем, связанных с новыми изменениями.

Российский ученый В. Стародубровский в одной из своих публикаций пишет: «Если говорить о самых принципиальных выводах, то их два. Первый: альтернативы переходу на рынок нет. Второе: нет прямого, легкого, безболезненного пути к рынку».[1]

Президент Касым-Жомарт Токаев выступил с Посланием народу Казахстана 16 марта 2022 года. Глава государства озвучил свое обращение на совместном заседании палат Парламента в Нур-Султане.

Послание Президента было посвящено реализации новой программы политических реформ и ряда социально-экономических мер, которые предстоит осуществить в ближайшее время. "Сегодня все замыкается на Президенте. И это неправильно",- считает Касым-Жомарт Токаев.

Токаев напомнил, что покинет пост председателя партии Amanat и фундамент Нового Казахстана должен базироваться на гармоничном сочетании политических и экономических реформ".

По мнению главы государства, рост влияния ограниченных элитных групп и снижение доходов большинства населения стали серьёзной угрозой безопасности, что может привести к экономическому, социальному, а затем и к политическому расколу общества.[2]

Объективная необходимость трансформации экономики, в первую очередь следует общая логика перехода от исторически доказанной и экономически неэффективной административно-командной модели к относительно эффективно функционирующей социально-ориентированной, либерально-капиталистической модели организации экономической жизнедеятельности общества.

Каждая из переходных постсоциалистических экономик пережила период трансформационного кризиса. Все эти страны в большей или меньшей степени зависят от глубины и амплитуды падения структурных изменений, наступили негативные социально-экономические последствия. Так, если в странах Центральной и Восточной Европы и странах Балтии продолжительность кризисного спада в среднем составляет 3,8 года, а глубина падения ВВП достигает 22,6% и достигает посткризисного уровня до 1997 года в течение последующих 4 лет; то в странах СНГ наступил достаточно длительный кризисный период (9 лет), то уровень снизился в среднем более чем на 50%. [3]

В процессе трансформации экономики используются два основных типа развития: скачкообразно-революционное и эволюционно-реформаторское.

Первый тип-шоковый, второй-градуалистический. Третий тип основан на слиянии первых двух видов и называется гетеродоксальным. Разработан в 1970-х годах Международным валютным фондом (МВФ) и форма МСП, которая использовалась для проведения рыночных реформ в развивающихся странах, а затем в Казахстане и постсоциалистических странах, основана на «шоковой терапии».

В соответствии с этой концепцией доступ к кредитным ресурсам МВФ и иностранным инвестициям был связан с необходимостью выплаты этими странами огромных внешних долгов западным странам.

Тип МСП предусматривает следующие меры:

- либерализация экономики, то есть освобождение ее от государственного регулирования;
- разгосударствление производства путем изменения отношений собственности и проведения ускоренной приватизации;
- обеспечение финансовой стабилизации;
- институциональные преобразования в области норм права и формирования рыночной инфраструктуры;
- создание открытой экономики, то есть обеспечение свободного выхода прямых производителей на внешние рынки, сокращение тарифов и т.д.

Тем не менее, казахстанские экономисты отмечают, что, несмотря на наличие серьезных проблем, второй этап реформирования экономики на третьем этапе является позитивным считает, что он заложил основу для стабилизации и формирования макроэкономических тенденций.

Третий этап реформирования экономики начинается с 1997 по 2000 год. Характеризуется относительной стабильностью положительной динамики основных макроэкономических показателей (увеличение ВВП, объема промышленного производства, инвестиций). Вместе с тем, мировой и российский финансовый кризис негативно отразился на поступательном развитии экономики Казахстана. В результате неблагоприятной конъюнктуры мировых цен на экспортируемые Республикой товары, а также снижения внешнего спроса на казахстанскую продукцию наблюдалось снижение ВВП страны. Наблюдается зависимость экономики Республики от колебаний цен на мировых товарно-сырьевых рынках и экономической ситуации в других государствах. Актуальными стали проблемы развития обрабатывающей промышленности, поддержки отечественных товаропроизводителей и малого бизнеса, углубления структурных реформ экономики, направленных на преодоление сырьевой направленности хозяйственного комплекса.

Значительно расширилась нормативно-правовая база экономических процессов, принят ряд программных документов, способствующих развитию наиболее важных отраслей экономики, приняты меры по приближению хозяйственной среды к развитым рыночным стандартам. В Республике Казахстан одним из первых среди республик бывшего СССР стала

осуществляться структурная перестройка отдельных, наиболее важных, прежде всего социальных, отраслей экономики.

Четвертый этап начинается с 2003 года и характеризуется началом успешного функционирования институтов рыночной экономики.

Создан и набирает силу частный сектор экономики, налоговое, торговое и инвестиционное законодательство. Все это обеспечивает свободное перемещение товаров и капитала. [4]

В результате осуществления ряда кардинальных шагов в области формирования рыночных институтов и механизмов хозяйствования Казахстан в темпах реформирования экономики стал обгонять страны Центральной Азии. Целенаправленная реализация поставленных задач по экономической трансформации национального хозяйства, направленных на сохранение территориального, экономического и идеологического единства государства, возможна только при государственной экономической политике.

Литературы

1.Бижанов А.Х. Республика Казахстан: экономическая модернизация общества переходного периода. Алматы, 2017

2. Послание Президента Токаева

Источник:https://tengrinews.kz//amp/

3.Машан М.С. Экономическая система Казахстана: трансформация, адаптация, целедостижение. Алматы, 2021

4.Ишмухамедов А. Проблемы становления и развития экономической науки в Казахстане. Алматы, 2019

UDC338

BUSINESS-PLANNING IN THE MODERN BUSINESS ENVIRONMENT

Irisdavlatova D.A. student of group 1703-80

Research supervisor:Berdybekova A.L.- PhD in economics

South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Түйін:

Бұл мақала кәсіпкерліктің заманауи және жылдам дамуын анықтау құралы ретінде бизнес-жоспарды зерттеуге арналған. Бизнес-жоспарды әзірлеу және кез-келген бастамада жетістікке жету бойынша бірқатар практикалық ұсыныстар ұсынылған. Жоспарлау барысында қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін не және қалай жасау керектігін анықтау болжанады.

Every person in his life is engaged in planning, setting goals for himself, determining ways and means to achieve them. The subject of planning can be education, professional career, home construction, recreation or travel organization, etc. A characteristic feature of modern organization management is increased attention to strategic aspects of management and strategic planning.

Business planning is designed to solve this problem. This technology, which originated in the 70-80s of the XX century in the USA, is used both to create a new business and to develop an existing one. With the transition to a market economy, business plans began to gain popularity in all companies, and business planning began to be considered not only as a professional activity, but also as a scientific

discipline. This fact is confirmed by the release of a significant amount of practical and scientific literature covering various issues of business planning. A feature and at the same time a difficulty in studying this course is that in business planning, creativity closely echoes routine operations related to detailed calculations and integration of various aspects of a business plan (marketing plan, production plan, etc.).Planning is one of the primary elements of any management cycle. For example, the management cycle of the Shewart — Deming PDCA looks like this. [1]

There are many definitions of planning. In a general sense, it refers to the process of setting goals and determining what needs to be done to achieve them. The essence of the planning process is revealed in detail in the following definition: "Planning is a future-oriented, regularly repeated process of processing information and decision-making carried out on the basis of systematic preparation, which is carried out both at the level of the system (enterprise) as a whole and its individual elements (structural units, functional subsystems, individual employees). The result of planning is a plan or a system of plans."[2]

Today, business planning is still one of the most painful points of Russian management. This is caused by a number of reasons.

Firstly, strategic planning in market conditions, focused on customer satisfaction, is in itself a rather complex intellectual work. During the development of plans, a systematic vision is required, as well as the creation and use of an information base, analytical data processing, future design, constant activity and involvement in the planning process of all planning participants (especially top management), their creative approach to assessing the market situation and consumer opportunities.

Secondly, the very organization of the planning process and its implementation are not an easy task, since they require a flexible combination of centralization and decentralization in planning, creating conditions for the participation of specialists from various departments (economists, planners, financiers, production workers, salesmen, suppliers, marketers, etc.). All this is accompanied by organizational problems and indicates about the presence of communication difficulties associated with planning processes.

Thirdly, there are problems of a socio-cultural nature. Directive planning complicates the business planning process, since a number of restrictions (deadlines, cost) "descend" from above without justification.

Fourth, unlike the developed countries of the West, the conditions for the formation of business planning in Russia have their own specifics. This makes it difficult to use foreign methodological developments, since these methods often do not correspond to the economic, economic, legal and other conditions of Russian business. Thus, the development of new organizational forms and methods of business planning at Kazakhstani enterprises becomes vital. Entrepreneurs should learn to look into the future and prepare it purposefully, 12 anticipating dangers and using opportunities that open up in the external environment.[3]

By task execution time. The timing within which the plan is being built is important here.

Short—term planning - calculated for a period of up to a year.

It can contain a plan for a day, week, month, quarter. The most common type, as it is used both in everyday life and in the enterprise.

Medium—term planning is used in government agencies, enterprises and firms.

It is usually calculated for a period of one to five years.

Long—term planning - here the calculation is for a period of five years or more.

It is often used in science and economics to solve strategic tasks.

According to the content of the plan

This means tactical, strategic and process planning.

A strategy is a long—term plan that defines the main vector of the company's actions. This includes market research, target audience, workflow optimization, and so on.

Tactics is planning, in which conditions are created for solving the tasks set during strategic planning.

Calendar planning — implies the distribution of strategic and tactical steps by specific dates and other indicators.

Business planning is one of the types necessary to assess the effectiveness of planned activities. This is a detailed plan, which includes all the main indicators of the organization and business.

Simple Planning tips:

1. Decide on the method. The types described above are not suitable for everyone, so you should take into account the characteristics of your body and the rhythm of life, as well as the level of perseverance and concentration on tasks.

2. Make planning a habit. Regardless of the method, try to bring the process itself to a habit. This helps to streamline not only everyday life, but also the process of achieving global goals. Planning also develops strategic thinking and foresight.

3. Formulate goals clearly. A common mistake is the construction of blurry plans. Learn French, achieve success at work, travel a lot — all this refers more to desires, and goals need to be specified in as much detail as possible. "Enroll in French language courses next month", "plan a trip to country N next year", "develop a product promotion strategy" and so on.[4]

Business planning in America. American firms usually use two types of planning: long-term or strategic planning and annual financial planning.

Strategic planning is carried out, as a rule, by a small group of specialists at the top management of the firm and focuses on the development of long-term decisions made by the firm based on an economic analysis of the market situation.

Current or annual planning is based in American firms on the indicators of the strategic plan. The annual plan (budget) is an operational document according to which the department determines the planned volume of production for the current year, makes plans for the use of labor, capital investments, and the release of new types of products.

Features of national forecasting and planning in Japan

The peculiarity of national forecasting and planning in Japan is the use of a system of socio-economic forecasts, plans and scientific and technical programs as a tool for government regulation of the market economy. The issues of forecasting and planning of socio-economic processes are dealt with by the Economic Council formed under the Government, the Department of Economic Planning, the Ministry of Foreign Trade and Industry (MTP), the Department of Science and Technology. In Japan, five-year plans are being developed-programs that are indicative in nature. They are developed on the instructions of the government, in which the most important strategic goals are formulated.

In conclusion the variability of the external environment, the company is forced to quickly and effectively change its plan taking into account the market situation. The need to maintain flexibility and the ability to choose adequate actions in a changing world does not mean that the company will be able to act without having any approved plan. Also, all enterprises are forced to work today in conditions of increased competition, and therefore they must think about strengthening key success factors and creating their competitive advantages. At the same time, issues of strategy development and implementation, flexible and continuous business planning play an important role here. Finally, in order to increase the efficiency of planning, an appropriate business culture is needed that contributes to the effective organization and implementation of the planning process in practice.

List of used literature

1. Lobanova T.P. Modernization of production of industrial enterprises of the Rostov region on the basis of strategic and indicative planning T.P.

2. Lobanova, D.M. Zozulya, A.E. Safronov // Eurasian Union of Scientists. 2015. No.61 (15). p. 5053. 3.Lobanova T.P. Business Plan: educational and practical manual T.P. Lobanova, L.V. Myasoedova, T.A. Gramotenko, etc. –M.: "Book service", 2004. -96 p.

3.T. Berry. A simple business plan / Entrepreneur. URL: https://www.entrepreneur.com/article/78610 (accessed: 02/21/2017).

4. https://trends.rbc.ru/trends/education/609d2b299a79478b4123bce4

ӘОЖ 911.37

АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМЫТУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ
(Түркістан облысы мысалында)

Жанысбаева А.Ә. – МПИ-20-9нк тобының магистранты
Мырзакерімов Н.Б. - МПИ-20-15нк тобының магистранты
Нұртілеуова С.Р. магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент
Байболат Тасболат. г.ғ.д. доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент

Резюме

В данной статье освящены проблемы сверхбольших сел на примере Туркестанской области и пути их решения

Ауыл - бұл қолөнердің егіншіліктен бөлінуі нәтижесінде пайда болған тарихи қалыптасқан, нақты, әлеуметтік-аумақтық қоныс аударатын

қауымдастық, негізінен ауылшаруашылық жұмыстарымен айналысатын адамдарды қоныстандырудың алғашқы нысандарының бірі, қаладан белгілі бір аумақта аз шоғырлануымен және халықтың аздығымен ерекшеленеді. Жеке фактордың тікелей әсерімен әлеуметтік-мәдени және өндірістік-экономикалық жағдайлардың жиынтығы белгілі бір ауылдық ортаны құрайды. Ауыл тек ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілердің аумағы ғана емес, сонымен бірге белгілі бір заңдарға, ережелер мен дәстүрлерге, сондай-ақ адамдардың өмір сүру жағдайларына сәйкес жұмыс істейтін өте күрделі әлеуметтік-экономикалық құрылым ретінде әрекет етеді [1].

Бұл зерттеуде Түркістан облысы үшін күрделі мәселелердің бірі, ауылдық округтер деп саналатын бір немесе бірнеше жинақы орналасқан ауылдардан жинақталған, жалпы халық саны 20000-нан астам адам шоғырланған елді мекендер - өте үлкен ауылдар, мәселесі қарастырылады. Түркістан облысындағы ауылдар мен ауылдық округтердің халық саны он мыңнан асып кетеді (Қарабұлақ, Ақсукент, Абай, Қазығұрт және т.б.). Бірақ олар жоғарыда айтылған үкімет талаптарына сәйкес болмағандықтан ауылды елді мекендер болып саналады. Сондықтан бірнеше ондаған мың халқы бар ауылдарды өте үлкен деп атауға болады [1,2].

2009 жылға қарай Түркістан облысының барлық ауыл халқының жартысынан астамы (56%) 10 мыңнан астам халқы бар ауылдарда тұрды.

Урбанизацияланған аумақтарға айналмаған өте үлкен ауылдар, тек осы бағытта қозғалатындар, келесідей қарастырылуы керек, неғұрлым либералды экономика жағдайында қалыптасқан елді мекендер қаланың мәртебесін алу үшін өндірістің орналасуын айқындайды және олардағы халық тығыздығын арттырады. Мұндай ауылдар елдің урбанизациясына әлеуетті серпін береді (Шымкент қаласы мысалында көруге болады).

Ауылдық аумақтарды дамыту саласындағы қолданыстағы саясат мұндай елді мекендердің урбанизациясын жандандыру болып саналады. 10 000 адамнан астам халқы бар облыстың ауылдық округтерінің көпшілігі аталған бес ауданда орналасқан, олар жақында ұсақталғанға дейін халық саны мен тығыздығы бойынша ең үлкен аудандар болды. Өйткені соңғы жылдары мемлекеттік статистиканы Сарыағаш және Мақтаарал аудандары көрсетіп отыр, 2018 жылы олардың құрамынан шыққанға дейін болған шекаралардағы аудандар Келес және Жетісай аудандары бөлінді.

Халықтың ұқсас шоғырлануын елдің оңтүстігінде байқауға болады. Алматы облысы Алматы қаласымен бірге 2009 жылғы санақ бойынша оңтүстік облыстар халқының 43%-ы құрады, оның көп бөлігі Түркістан облысына тиесілі болды — ол 34% еді. Яғни, оңтүстіктегі халық санының өсуінің ең көп үлесі (абсолютті шамада) , тиісінше, бүкіл елдің көп бөлігі екі облыста шоғырланған — Алматы мен Түркістан облыстары және Алматы мен Шымкент қалаларында, бірақ олар жеке әкімшілік бірліктерге бөлінгенімен, географиялық тұрғыдан осы облыстардың шегінде болды [3].

Егер бір деңгейге төмен түсетін болсақ, Түркістан облысын көруге болады, ол халықтың шоғырлану деңгейі әртүрлі аудандардан тұрады,

кейбіреулерінде халықтың негізгі бөлігі шоғырланған. Сондықтан, елдің демографиялық өсуі ауылдық жерлердің кейбір аумақтары болып табылады, мұнда халықтың тығыздығы жоғары, олардың қатарына үш аудан кіреді (бөлінуге сәйкес, 2018 жылғы өзгерістерге дейін қабылданған) - Сайрам, Сарыағаш, Мақтаарал [3].

Үлкен ауылдар санының өсуі келесі екі саннан жақсы байқалады, мысалы халық санағы бойынша: 1999 жылы елде халқы 10 000 адамнан астам 77 ауылдық округ болса, 2009 жылға қарай олардың саны 141-ге дейін өсті.

Түркістан облысының халқын қоныстандыру картасы мынаны көрсетеді: үлкен ауылдардың көпшілігі салыстырмалы түрде жоғары жерлерде шоғырланған және ауылдық жерлерде халықтың тығыздығы жоғары. Түркістан облысындағы ең үлкен 10 ауылдың 4-і Сайрам ауданында орналасқан.

Халқы 10 000 адамнан асатын 42 ауылдың 26-сы үш ауданда орналасқан — олар, Сайрам, Сарыағаш және Мақтаарал. Дәл осы тұрғындар орналасуында үлкен елді мекеннің пайда болу ықтималдығы жоғары. 2014 жылы (Сайрам ауданының едәуір бөлігін Шымкент қаласының шекарасына қосқанға дейін) облыстың ауыл халқының жартысынан көптеуі (52%) үш ауданға тиесілі болды —Сайрам, Сарыағаш және Мақтаарал.

Өте үлкен ауылдық округтердің халқы екі факторға байланысты өсуде: жоғары туу деңгейі және ауылдық жерлерден халықтың қалаларға жаппай кетпеуі негізінде [3].

Түркістан облысында бала туу деңгейін жақсы елестету үшін статистикалық мәліметтерді келтірейік. 2013-2017 жылдар аралығында Түркістан облысында жылына орта есеппен 81000 бала дүниеге келді, бұл ел бойынша жалпы санның шамамен 20,5%. Егер, тек ауылды елді мекендерді есепке алсақ, онда облыстың үлесі одан да көп болады: яғни ол көрсеткіш осы кезеңде жылына орта есеппен 44000 — ға жуық бала дүниеге келді деген сөз - бұл елде ауылдық жерлерде туылғандардың төрттен бірі еді. Жылына орта есеппен балалардың туылуы Түркістан облысының ауыл халқының тұрақты табиғи өсімін қамтамасыз етеді, екіншіден, облыс шегінде ауылдан қалаға көші-қонның теріс сальдосының ұлғаюы, сондай-ақ облыстан тыс жерлерге көшпелі көші-қонның өсуі де әсер етеді. Басқаша айтқанда, ауыл тұрғындары облыс ішінде немесе облыстан тыс жерлерге көбірек көшеді. Бірақ аса ірі ауылдарда бірнеше басқаша жағдай байқалады.

Мұнда басқа көші-қон ағындарын қалыптастыратын факторлар бар, олар кейбір ауылдар халқының өте үлкен ауылдарға дейін ұлғаюының негізгі себебі болды. Оларға мемлекеттік ынталандыру саясаты кіруі керек этникалық қазақтарды репатриациялау, атап айтқанда оларды жинақы қоныстандыру тетіктері. Мысалы, Шымкент маңындағы Шұбарсу ауылдық округінің пайда болып, дамуы жаңа саясат негізінде қалыптасты. Аталған елді мекенде екі халық санағы арасындағы кезеңде (1999 және 2009 жж.) тұрақты халық саны 0-ден 16 350 адамға дейін өсті. 2018 жылға қарай халық саны 21000 адамнан асты. Қазір бұл халықтың едәуір бөлігі ауылдық округті этникалық қандастар - қазақтар құрайды.

Ауылдық аумақтарды дамыту проблемалары және шешу жолдары бағдарламасы жинақталған проблемаларды ішінара шешуге мүмкіндік береді және ауылдық аумақтарды одан әрі дамыту үшін қолайлы жағдай жасайды.

Ауылдық елді мекендердің қызметі белгілі бір дәрежеде олар өндіретін өнімді жеткізу арқылы азық-түлік және азық-түлік емес өнімдер нарығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жыл сайын әр түрлі шаруашылық нысандарындағы кәсіпорындардан ауылшаруашылық өнімдерін жеткізу артып келеді.

Тағы да бір айтатын жәйт, қоғамның этнографиялық әртүрлілігін дамытуға және сақтауға ауылдың ерекше үлесін атап өткен жөн. Өйткені, жекелеген аумақтар мен елді мекендердің әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері қалалық жағдайларға қарағанда ауылдық құрылымдарда жақсы сақталған [6].

Көптеген сарапшылар біздің мемлекетіміздің экономикалық дамуының қазіргі кезеңінде ауылдық елді мекендерді дамытудың екі жолын қолайлы деп санайды. Бұл салалық тәсіл, оның шеңберінде ауылдық аумақтарды дамытудың негізі агроөнеркәсіптік кешенді және жалпы ауыл шаруашылығын орнықты дамыту болып табылады.

Әдебиеттер

1 Асылбеков М.Х., Козина В.В. Народанаселение Казахстана в условиях суверинетета. – Алматы: Тарих тағылымы, 2010. – 152 с.

2 Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2005 - 560 б.

3 Кошанов А. Урбанизация и социальные проблемы территориального развития /Общество и экономика, № 2, 2019. – С. 6-18

4 ҚР 2009 ж. Халық санағы қорытындылары, 2019 ж. Статистикалық жинақ мәліметтері

УДК 336

БЮДЖЕТНОЕ ФИНАНСИРОВАНИЕ

Тынысбай Асемай - Студент группы 1402-10

Научный руководитель: Бердыбекова А. Л - Кандидат э.н. старший преподаватель

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент

Түйін

Мақалада инновациялық қызметті қаржыландырудың екі нысаны: тікелей және жанама жағдайында бюджеттік қолдаудың шетелдік тәжірибесі көрсетілген. Шет елдердің көпшілігінде бюджет мемлекеттің инновациялық саясатын қаржыландырудың, қолдаудың және ынталандырудың негізгі құралы болып табылатыны атап өтілген. Инновацияны бюджеттік субсидиялаумен салыстырғанда шет мемлекеттерде инновацияларды бюджеттік қаржыландыру құралдарының бірі ретінде салықтық жеңілдіктер қарастырылады.

Деньги являются важнейшим элементом экономики. Их роль проявляется, прежде всего, в результате установления цены товара. Большое значение имеют деньги в процессе денежного оборота, когда они выполняют функцию средства обращения и средства платежа. Выступая в качестве всеобщего воплощения богатства, деньги выполняют также функцию накопления.

При переходе к рыночной экономике значение денег существенно возрастает. Расширяется сфера применения денег, повышается роль денег в усилении заинтересованности работников, менеджеров и собственников в результатах деятельности предприятия, в повышении эффективности производства, экономном использовании имущества и ресурсов. Деньги становятся незаменимым инструментом в системе управления предприятия.

Деньги играют важную роль в функционировании органов государства. Успешная их деятельность по удовлетворению социальных и других нужд общества предполагает получение для этого дохода и целесообразное их расходование. Используя денежные инструменты, государство способно оказывать позитивное воздействие на экономическое развитие страны, осуществлять антициклическое регулирование национального хозяйства.

Важную роль деньги играют в экономическом взаимоотношении с другими странами. Они используются для оценки и определения выгодности внешнеэкономических операций, а также для расчетов по таким операциям.

Международные финансы являются частью мировой экономики и представляют собой совокупность экономических отношений по распеределению и перераспеределению финансовых ресурсов в мировом масштабе: финансовых ресурсов стран, финансовых организаций, международных организаций и международных финансовых центров мира. Международные финансы связаны с распределением ресурсов, используемых в международных экономических отношениях, т. е. в отношениях между резидентами и нерезидентами. Финансовые ресурсы мира находятся в обращении и образуют мировой финансовый рынок (МФР).

Структура мировых финансов:

1) финансовая помощь:
   - межгосударственные кредиты и гаранты;
   - кредиты и гаранты международных организаций;
2) мировой финансовый рынок (мировые рынки капитала):
   - валютный спот-рынок;
   - рынок деривативов;
   - рынок долговых и долевых ценных бумаг;
   - кредитный рынок, рынок банковских кредитов.

В составе международных финансов можно выделить:

1) публичные финансы, субъектами которых являются:
   - суверенные государства;
   - нации и народы, борющиеся за создание самостоятельного государства;
   - межгосударственные организации; • государственные образования;
   - вольные города.
2) частные финансы, субъектами которых являются:
   - национальные и иностранные физические и юридические лица государства;
   - созданные физическими и юридическими лицами государства.

По срокам обращения финансовых активов выделяются следующие сегменты мирового финансового рынка:

- валютный (краткосрочный) рынок;
- рынок капитала (долгосрочный).

Границы между различными сегментами мирового финансового рынка размыты, так что вполне возможно перемещение части мировых финансовых ресурсов с одного сегмента на другой. Выделяются следующие признаки классификации мирового финансового рынка:

1) характер участия субъектов в операциях, согласно которому участники рынка делятся на:
   - прямых (непосредственных) – тех, кто заключают сделки за свой счет и за счет и по поручению клиентов, косвенных участников, не заключающих самостоятельных сделок;
   - косвенных (опосредованных);
2) цели и мотивы такого участия.

Согласно международной практике, экономию бюджетных средств, направляемых на финансирование сферы НИОКР, обеспечивает множественность механизмов расходования этих средств — направлений (объектов, приоритетов) финансирования, форм госбюджетной поддержки организаций-исполнителей, проектного и конкурсного финансирования научно — исследовательских и инновационных проектов. При некоторых расхождениях между тремя господствующими в современном мире моделями организации инновационной деятельности (американской, японской и смешанной), их объединяет четкое распределение финансирования на две формы — прямую и непрямую (косвенную) и два уровня выделения средств — федеральный и региональный [1,2].

Прямое бюджетное финансирование сводится к участию государственных структур в финансировании и выполнении научных исследований и разработок. В большинстве зарубежных стран бюджет выступает основным инструментом финансирования, поддержки и стимулирования инновационной политики государства [3]. Так, из бюджетов различных уровней в зарубежных странах финансируется порядка 20 — 50% расходов на науку, при этом для фундаментальных исследований этот показатель гораздо выше — от 50 до 75%. Полностью из бюджета покрываются расходы на фундаментальную науку в университетах, расходы на исследования оборонного характера в государственных лабораториях и по контрактам в частном секторе, а также затраты на создание сложных и дорогостоящих экспериментальных установок (ускорители, телескопы, космические станции и т.п.).

За последние 20 лет доля затрат на науку в общей сумме бюджетных расходов в большинстве развитых стран увеличивается : 6-7% в США, 4-5% в Германии, Великобритании, Франции, Италии, 3-7% в Японии. Формируются научные бюджеты, призванные финансировать, в том числе инновационные оборонные научно-исследовательские разработки, которые занимают высокий удельный вес в структуре их расходов: в США (58% в 2013 г.), в

Великобритании (43%), во Франции (37%). В то же время фундаментальные исследования необоронного характера находятся на первом месте в Японии (54%), Германии (51%), Канаде (38%) и Италии (47%). В уровне государственной поддержки инновационной деятельности частного сектора США имеются большие отраслевые расхождения. В частности, в аэрокосмической и химической промышленности 25% научных затрат финансируется за счет собственных средств компаний отрасли, а 75% обеспечивается федеральным бюджетом. Однако в других отраслях эта пропорция принципиально иная, и доля самофинансирования НИР иногда составляет 95-100%.

Интересен опыт Японии, где частные компании в сфере НИР практически не получают прямой государственной финансовой поддержки (около 1%, для сравнения в США — 34%, Франции — 22, Великобритании — 17%), но характеризуются высокими результатами коммерциализации инновационных разработок. В Японии за счет бюджетных средств финансируются НИР только в университетах и государственных компаниях, а частный сектор получает поддержку посредством налоговых льгот. Взаимодействие государственного и частного секторов НИР с целью перелива средств из госбюджета в корпорации обеспечивается рядом организационных механизмов, в которых принимают участие все ветви власти, а также аппараты специализированных агентств. Главный инструмент размещения госзаказа на научно — исследовательские работы, входящие в федеральные программы — контракты и проекты. Эти инструменты наиболее полно разработаны в США, выступая частями федеральной контрактной системы, с помощью которой обеспечивается размещение различных федеральных заказов.

Функционирование федеральной контрактной системы затрагивает все уровни федерального правительства, начиная от президента, Конгресса и федеральных министерств и заканчивая региональными подразделениями этих органов власти, а также представителями государства на фирмах — исполнителях заказов. Одним из распространенных методов повышения результативности использования финансовых инструментов во многих странах является перераспределение научного бюджета в пользу малых инновационных компаний. Традиционно сформированная в западных странах концентрация бюджетных средств в небольшом круге больших корпораций сегодня уже рассматривается как фактор торможения научно — технического прогресса. Использование налогового стимулирования, как одного из инструментов бюджетного финансирования инноваций в зарубежных странах, по сравнению с бюджетным субсидированием имеет ряд преимуществ, таких как:

– требует меньшей бюрократической работы на всех уровнях государственной власти, не привязано к необходимости ежегодного утверждения ассигнований в рамках бюджетного процесса;

– сохраняет автономность и ответственность частного сектора за выбор направлений научных исследований и разработок.

Во всех странах, где введены налоговые льготы, их результаты были оценены положительно как в плане активизации инновационной деятельности, так и экономии бюджетных средств. Подтверждение этому — бессрочное продление действия льгот, которые вводились как временные меры, лишь на 2-3 года. В целом же при сравнении масштабов и роли налоговых льгот для развития инновационной сферы разных стран достаточно сложно выявить наиболее эффективный механизм их применения. Каждое государство, используя определенный набор инструментов, старается решить свои стратегические задачи, спектр которых очень широк — от укрепления оборонной мощи страны до роста конкурентоспособности национальной экономики. Однако общим для всех стран моментом выступает здесь поиск рационального сочетания прямых бюджетных субсидий и налоговых льгот в целях экономии средств государственного бюджета. За последние 10 лет правительства европейских стран приняли ряд новых программ развития нововведений, упор в которых сместился с прямых на косвенные инструменты стимулирования инновационной деятельности. Государство применяет широкий арсенал мер для расширения новаторской работы, в особенности в малых и средних фирмах, при этом за последние 20 лет усилилось значение именно непрямых (косвенных, «скрытых») мероприятий поддержки инновационной деятельности. При этом к прямым мерам, наряду с описанными механизмами снижения «цены» заемного капитала (применение общих систем субсидирования или льготного налогообложения НИР), можно также отнести увеличение доступности к нему (включая использование венчурного капитала и развитие фондовых рынков). В странах Европейского Союза, в отличие от США, наибольшее распространение получили низкопроцентные займы как средство стимулирования инновационной деятельности. В последние годы в инновационной политике большинства западноевропейских стран возрастает роль и значение стимулирования как исследовательской, так и технологической (внедренческой) кооперации, где государство выступает брокером между сферой НИР и частными фирмами. В Великобритании, Германии, Бельгии, Дании, Португалии созданы различные центры кооперации университетов и промышленности, междисциплинарные центры, инновационные центры в целях передачи технологий малому и среднему бизнесу. Зачастую, такие центры кооперации функционируют на региональном уровне. Локомотивом развития перспектив сотрудничества в создании конкурентоспособных инноваций в зарубежных странах выступает государство, содействуя расширению сотрудничества фирм и исследовательских учреждений. Для этих целей создается новый механизм прогнозирования — «предвидение», с помощью которого определяются области стратегически важных исследований и технологий, способных принести наиболее значимый социально-экономический эффект. Такая практика используется в Великобритании, Германии, Нидерландах, Венгрии, а также в США, Японии и других странах. Сегодня единственным значимым дополнением или альтернативой бюджетным субсидиям следует считать лишь налоговые льготы. Но при этом, в условиях

ужесточения бюджетного дефицита прямые методы государственного финансирования инноваций все больше вытесняются непрямыми инструментами их стимулирования. Самым эффективным механизмом финансирования инновационной деятельности является венчурный капитал. Мировая практика выделяет несколько типов венчурных организаций, осуществляющих финансовую поддержку НИОКР. Среди них сеть «центров преимущества», трансфера технологий и бизнес — инкубаторы. В ряде стран имеются государственные венчурные фонды, а также фонды фондов (SITRA в Финляндии, SBIC в США), деятельность которых охватывает все этапы создания и внедрения инноваций. Однако обязательной предпосылкой становления национальной системы венчурного финансирования является наличие разветвленной модели государственного финансирования. Таким образом, на современном этапе экономического развития поддержка нововведений приобретает все более внешний (инфраструктурный, скрытый) по сравнению с прямым финансированием характер. Мировой опыт перехода к инновационной экономике демонстрирует и необходимость дополнения общенациональной стратегии инновационного развития региональной компонентой, и важность модернизации экономики страны путем стимулирования инновационной деятельности в ее отдельных регионах.

В заключение хочется сказать, бюджетное финансирование – это безвозвратное, целевое предоставление денежных средств учреждениям, организациям, предприятиям для реализации их главной деятельности из соответствующих бюджетов в согласии с утвержденной сметой расходов по ведомству, министерству, управлению в целом или в согласии со сметой расходов организации, учреждения или предприятия в частности. Бюджетное финансирование распространяется преимущественно на государственные объекты и строится на принципах: целевого применения средств, обоснованности величины расходов, финансирования исполненных работ, проверки выполнения финансовой дисциплины.

Литературы

1. Мотова М. А. Производство инновационной продукции в секторах промышленности/ М. А. Мотова, Т. И. Чинаева, Е. И, Ларионова, Л. В. Клепикова // Инновации и инвестиции. 2015. № 8. С. 13

2. Инновационное развитие: проблемы и решения: монография / под ред. М.А. Эскиндарова, С.Н. Сильвестрова. М.: Анкил, 2016.- 216 с.

3. Попова Е. В. Актуальные вопросы инновационного развития России / Е. В. Попова // Инновации,2016. №10. С. 19-26

UDC 339

THE ESSENCE OF WORLD TRADE ORGANIZATION

Risbek R.D – Student of group 1402-10
Research supervisor: **Berdybekova A.L.** PhD in economics
South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

Түйін:

Бұл мақалада біз әлемдік сауданың түрлері ел экономикасына әсерін және оның пайыдалы аспектісін талқылайтын боламыз.

The World Trade Organization (WTO) is an international economic organization that regulates international trade in accordance with the principles of liberalism, which began operating on January 1, 1995. Initially, 77 countries joined the WTO, but as of November 30, 2015, it had 162 members. Among the former Soviet countries are Lithuania, Latvia, Estonia, Georgia, Armenia, Moldova, Kyrgyzstan, Ukraine, Russia and Kazakhstan. The share of WTO countries is 95% of world trade, which covers almost the entire world market, except for Russia. And about 30 countries have expressed interest in joining the organization, which today has observer status.The main task of the WTO is to create opportunities for uninterrupted international trade. according to official data, in 2021 the volume of e-commerce in the world will reach 4.3 trillion US dollars. This is 27.6% more than in 2019 ($ 3.4 trillion). In addition, the volume of e-commerce in retail trade is growing every year. Thus, in 2019 this figure was 13.6%, in 2020 it reached 18% [1]

Founded at the initiative of developed countries, the organization is believed to promote economic growth and people's livelihoods in international trade. Today, the world trading system must comply with five key principles:

- Provision of non-discrimination in trade, ie no country has the right to impose restrictions on exports and imports to any country;
- Reduction of trade barriers, or elimination of factors hindering the entry of foreign goods into the market of any country, which include, first of all, customs duties and import quotas, in other words, volume restrictions on imports;
- Stability and predictability of the trade agreement, which guarantees that foreign companies, investors and governments will not change the current terms of trade suddenly and voluntarily;
- Stimulation of competition in international trade, ie the elimination of "unfair" approaches to equal competition of firms from different countries, the use of export subsidies (state sponsorship of exporting firms), dumping prices in order to gain new sales markets;
- Concessions in international trade for less developed countries. This article contradicts the above principles, but it was necessary to attract vulnerable developed countries to the world economy. It is obvious that these countries will not be able to compete with developed countries in the first place, so it would be "fair" to provide special benefits to less developed countries.
- The Government of Kazakhstan considers accession to the WTO as one of the priorities of the country's foreign economic policy. The working group on Kazakhstan's accession to the WTO includes 38 countries of the organization,

with 14 countries participating in the negotiations on the release of goods on the market, and 10 countries on the market of services.

- ❖ Negotiations are being held at the WTO Secretariat in Geneva on a multilateral and bilateral basis. Today, the Kazakh delegation is negotiating in four main areas:
- ❖ Negotiations on access to the commodity market provide for the definition and coordination with the WTO member states of the maximum level of binding of import customs duties, which Kazakhstan will have the right to use after joining the organization;
- ❖ The purpose of negotiations on entering the market of services is the conditions of entry of foreign suppliers to the Kazakh market;
- ❖ Special multilateral negotiations on agriculture, in addition to the tariff aspect, provide for the internal support of agriculture and the coordination of the amount of export subsidies;
- ❖ Negotiations on systemic issues in order to determine the measures to be taken by law to fulfill its obligations as a member of the WTO;

Following the results of 14 rounds of bilateral negotiations with individual countries, Kazakhstan has reached the final stage of negotiations on entering the commodity market. To date, it has managed to establish a dialogue with countries such as the United States, the European Union and Canada, discussing in detail the tariff obligations. It also laid the foundation for further intensification of the negotiation process on entering the services market.

To date, Protocols on the completion of bilateral negotiations with Georgia, Pakistan, Turkey, the Sultanate of Oman, Korea, Japan, Cuba, Mexico and the Kyrgyz Republic and a Memorandum of Understanding have been signed between the Ministry of Industry and Trade and the Ministry of Industry and Technological Development.[2]

One of the most important events in the cooperation between Kazakhstan and the WTO was the visit of the WTO Secretary General S. Panichpakdi to Kazakhstan in August 2004. It should be noted that the WTO leadership usually does not organize a special visit to one country, but, according to the established practice, visits several countries. During the visit, the head of the organization met with President Nursultan Nazarbayev and a number of ministers to understand the common position of Kazakhstan on the commitments to the WTO agreements.Currently, the process of Kazakhstan's accession to the World Trade Organization is at an important stage. In terms of negotiations, the most important for Kazakhstan are five countries, namely the United States, the European Union, Canada, Australia and Bulgaria.Difficulties in reaching an agreement in the negotiation process stem from the fact that in entering the market of goods and services they often set very strict requirements that do not affect the real commercial interests, and even undermine the economic security of the country. To address these issues, a schedule of negotiations and official meetings on Kazakhstan's accession to the WTO has been developed. In this regard, the foreign agencies of the Ministry of Foreign Affairs are doing everything possible to

strengthen the political influence of individual countries that are members of the WTO. [3] In summary, according to official data, in 2021 the volume of e-commerce in the world will reach 4.3 trillion US dollars. This is 27.6% more than in 2019 ($ 3.4 trillion). In addition, the volume of e-commerce in retail trade is growing every year. Thus, in 2019 this figure was 13.6%, in 2020 it reached 18%

References

1. Braudel F. Material civilization, economy and capitalism of the XV-XVIII centuries. Peace time. - M., 1992.
2. Hopkins T.K., Wallerstein I. Notes on structural transformations //http://www.tuad.nsk.ru/~history/Author/ Engl/W/WanersteinI/hopwal-w.htm
3. Battler A. Contours of the world in the first half of the XXI century and a little further (theory) // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. - 2002.

ӘОЖ

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ОҢТҮСТІГІНДЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМЫТУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қамбар А.Н. – 1506-10 тобының магистранты

Ғылыми жетекші: Тажекова А.Д. – г.ғ.к., доцент м.а.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

В статье изучены теоретические и практические основы эколого-географических проблем развития сельского хозяйства на юге Туркестанской области, проведен сравнительный анализ научно-исследовательских работ и данных по данной теме, сформулированы предложения и выводы, касающиеся основных направлений и проблем устойчивого развития сельского хозяйства Туркестанской области.

Оңтүстік Қазақстан Орта Азияның нақ ортасында орналасқан, сол себепті онымен табиғи ғана емес, тарихи да ұқсастығы мол. Ұлы Отанымыздың бір бөлігі, еліміздің халық шаруашылығы кешенінің бір буыны болып табылатын бұл өлке жедел дамып келе жатқан Қаратау-Жамбыл территориялық кешенінің экономикалық орталығына айналып отыр. Оңтүстік Қазақстан еңбекшілері өндіргіш күштердің ғылыми-техникалық прогресіне, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдетуге сүбелі үлес қосуда.

Жалпы, халық саны жағынан облыс республика бойынша ең ірі аймақтардың бірі, бүгінгі таңда облыста 2,8 млн адам тұрады. Бүкіл еліміз үшін облысымыз стратегиялық маңызға ие. Облыс экономикасының негізі – агроөнеркәсіптік кешен, яғни, оның аймағындағы қосымша құны жоғары ауыл шаруашылық өнімдерін қайта өңдейтін шағын және орта кәсіпорындарды дамыту болып табылады. Айтып өткендей, облыста көптеген ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіруге, жыл бойына жемшөп қоры ретінде жайылымдарды пайдалануға қолайлы климаттық жағдайлар - мал шаруашылығының дамуына да ықпалын тигізеді.

Бүгінгі нарық жағдайында күн тәртібінде тұрған мәселелердің бірі, экономиканың аграрлық секторын неғұрлым заманауи етіп, индустриялық секторды дамыту міндеті тұр. Бұл тұрғыда облыс әкімдігі ауыл шаруашылық

өнімдерін өсіру, қайта өңдеу, дайындау, сақтау, жаңа агротехнологиялармен жабдықтау, тамшылатып суару және жылыжайлар салу бойынша көптеген жобаларды ендіре отырып, жақсы бағыттарға ие болуда.

Айтып өткендей, аймақтың жер бедерін Батыс Тянь-Шань тау жүйелері, Арал маңы мен Мойынқұм құмдары, батпақты-тасты Бетпақдала құрайды. Облысымыздағы табиғи-климаттық жағдайдың қолайлылығы, өсімдік шаруашылығының көптеген өнімін жоғары түрде өндіруге мүмкіндік береді. Мысалы, Италия кәсіпорындары Оңтүстік Қазақстандағы "Қапланбек" совхозында өсірілетін күлгін түсті мускаттың өнімін жинамай тұрып, түбірінен сатып алады.

Оңүстік Қазақстан облысының климаттық жағдайы біркелкі таралмаған. Еліміз дүниежүзілік мұхиттардан шалғай орналасуына байланысты, Түркістан облысы шұғыл-континентті және құрғақтылығымен ерекшеленеді. Биік таулардың оңтүстікте көлбеу жатуы, ал солтүстігінде таулардың аласалығы суық ауаның еркін кіруіне әсер етеді. Климаттық құрамына географиялық ендіктің де әсері мол. Оңтүстік Қазақстан күні тропиктегіден төмен, бірақ күннің анағұрлым ұзақтығы, аспанның ашықтығы есебінен мұнда жылы температураның жалпы қосындысы экватордағыдан жоғары. Бұл – фотосинтез мүмкіндігі де жоғары деген сөз, яғни, жеміс-жидекте қант көп мөлшерде жинақталады.

Түркістан облысының оңтүстік өңірі ауыл шаруашылығымен байланысты алуан түрлі экологиялық проблемаларды бастан кешуде. Топырақтың сарқылуы, тыңайтқыштар мен пестицидтерді пайдалану салдарынан топырақ пен судың ластануы және олардың қайталама тұздануы сияқты кейбір маңызды проблемалар Қазақстанға бұрынғы кеңестік кезеңнен мұра болып қалды. Алайда, отыз жылдық өтпелі кезеңнен кейін бұл проблемалардың көпшілігі шешілген жоқ, керісінше жаңалары пайда болды. Шөлейттенуден туындаған нақты проблемалар кейінірек осы тарауда қарастырылады.

Жер пайдалану және өндіріс әдістерімен байланысты проблемалар

Бұрынғы Кеңес Одағының ескі жоспарлы басқару жүйесі тың жерлерді пайдалануды күшейтуді көздеді, нәтижесінде 35 млн.гектардан астам егістік жерлер пайда болды. Оның ішінде соңғы он жылда 14 млн.га жер қараусыз қалған. Қолданыстағы жерді пайдалану әдістерін өзгерту жөніндегі ұлттық бағдарлама 14 млн. гектардың 10-ын қайта пайдалануға бағытталған, оның 2 млн.жуығы өңделетін болады, ал 7 млн. гектардан астамы жайылымға айналады.

Конституция бойынша жер мемлекеттің меншігі болып қала берсе де, 1991 жылдан бастап мемлекеттік шаруашылықтардың көпшілігі жекешелендірілді. Алайда жекешелендірудің басты проблемаларының бірі техниканың болуына байланысты (тракторлар, комбайндар). Экономикалық ресурстардың жоғалуы білікті мамандардың мәртебесіне де әсер етті, өйткені ауылшаруашылық мамандары жиі жұмысынан айрылды. Адами ресурстардың жоғалуын ауылшаруашылық жүйелерінің тиімділігін арттырудағы басты кедергілердің бірі деп санауға болады.

Суару және тұздану мәселелері

Суармалы егістік жерлер шамамен 2,35 миллион га аумақты алып жатыр (барлық егістік жерлердің шамамен 10%), олар негізінен елдің оңтүстігінде және оңтүстік-шығысында орналасқан. Суармалы дақылдар (күріш, мақта, жүгері, темекі) Сырдария өзенінің төменгі ағысында өсіріледі, онда жауын-шашын мөлшері 120-дан 122 мм-ге дейін өзгереді. Жалпы, суармалы жерлердің 76% - ы жер үсті суару жүйелерін пайдаланады, ал 24% - ы жасанды жаңбыр сияқты басқа жүйелерді қолданады. Сонымен қатар, суармалы жерлердің тек 4% - ы ғана тұзданудың алдын алу үшін қажетті дренаж жүйесімен қамтамасыз етілген.

Тұздану проблемасы оның қайтымсыз сипатына байланысты маңызды экологиялық проблемалардың бірі болып табылады. Табиғи тұздардан туындаған тұздану мен суарудан туындаған тұзданууды ажырату қажет. Екіншісі негізінен ауылшаруашылық жоспарлаудың жетілмегендігінен немесе еритін тұздардың жоғары концентрациясы бар суды пайдалану, суарудың сәйкес келмейтін технологиялары, дренаждың болмауы немесе оның қанағаттанарлықсыз жағдайы сияқты әрекеттерден туындайды. Өкінішке орай, суландыруға арналған су сапасын бақылаудың және тұзды жерлерді мониторингілеудің жеткіліксіз болуына байланысты Қазақстандағы проблеманың көлемін айқындау мүмкін емес, бірақ суармалы жерлердің барлығы дерлік тұзданудың Елеулі проблемасына тап болады деп болжауға болады.

Химикаттарды пайдалануға байланысты проблемалар

Экономикалық себептерге байланысты соңғы он жылда тыңайтқыштар мен өсімдіктерді қорғайтын заттарды пайдалану көлемі төмендеді. Жер иеленудің жаңа шарттары мен учаскелерді бөлу фермерлерге қажетті шығындарды өз мойнына алуға мүмкіндік бермейді. 1996 жылы минералды тыңайтқыштарды пайдалану көлемі 1990 жылғы деңгейден тек 2,1% – ды, ал Органикалық заттар-4,7% - ды құрады. Егіннің 99% - ы тыңайтқыштарды немесе қорғаныш заттарды қолданбай өсірілетіндіктен, кірістілік толығымен табиғи жағдайларға байланысты. Алайда, 2018 жылы азот тыңайтқыштарын қолдану көлемі өсті.

Түркістан облысының ауыл шаруашылығын тұрақты дамыту үшін облыстың физикалық - географиялық жағдайы өте қолайлы. Түркістан облысында негізінен суармалы егіншілік жақсы дамыған. Таулы бөктерлерде суарымсыз жаңбыр арқылы егін алуға да болады. Облыс бойынша техникалық дақылдар, бақша дақылдары, картоп, жүзім өндіру істері ауыл шаруашылығының негізі болып табылады.

Мемлекеттік аграрлық сектордағы басты бағыт нарықтық тұтқаларды пайдалана отырып, ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін өндірісте тұтынушы сұранысына қажетті өнімдерін өндіруге жұмылдыру болып табылады. Ал тауар өндірушілерді тарту мен ауыл шаруашылығы өндірісін мамандандыру, нарық жағдайына орай орналастыру мен тиімділігін арттыруда мамандандырудың негізгі түрлерін қолдану қажет.

Ауыл шаруашылығын қандай әлеуметтік - экономикалық тұрғыда жаңғыртқан және мамандандырудың қандай үлгілерін пайдаланған тиімді екендігін шешу күрделі мәселе болып табылады. Сондықтан да жоғарыдағы айтылған жағдайларды тұжырымдай келе, келешекте ауыл шаруашылығының қиындығы үшін тауар өндірушілер мен өңдеуші кәсіпорындар, банк мекемелерін өзара кооперативтендіру оң жемісін беруде. Бұл дегеніміз, ең басты аграрлық саланың проблемасын шешер еді. Олар: өнім өндірудегі мезгілдік жұмыстарды (күзгі егіс, көктемгі жер жырту мен өңдеу, себу т.б) қажетті қаржымен қамтамасыз етеді; ауылды материалдық техникалық жабдықтармен, жанар-жағар маймен, негізгі қажетті тұқыммен, тыңайтқышпен дер кезінде қамтамасыз етілуіне кепіл бола алады; өндірген өнімді сатуға, агробизнеске қатысты барлық мүшелеріне тиімді жолмен пайда алады.

Әдебиеттер:

1 Калиева А. Е., Проблемы и перспективы Казахстана на продовольственном рынке таможенного союза//Казахстан – Спектр. – 2014. - №1(67). – 84-94 с.

2 Раицкий К. А. Экономика предприятия. – М.: Дашков и К, 2002.

3 Қазақстан Республикасы статистикалық агенттігінің ресми сайты. http://stat.gov.kz/

UDC336.338

BUSINESS - PLANNING THE BASIS OF INVESTMENT PROJECT

Shadiyeva . D. Sh - Student group 1702-70

Research supervisor:Berdybekova A.L.- PhD in economics

South Kazakhstan state pedagogical university,Shymkent

Резюме:

В статье показано значение бизнес-плана для организации инвестиционного планирования предприятия, раскрываются цели и задачи бизнес-плана.

Each entrepreneur, starting his activities, must clearly imagine the future demand for financial, material, labor and intellectual resources, sources of their receipt, as well as be able to clearly calculate the efficiency of the use of resources in the process of the firm's work. In a market economy entrepreneurs will not be able to achieve stable success, unless they clearly and effectively plan their activities, constantly collect and accumulate information about the state of the target markets, the position of competitors, as well as about their own prospects and opportunities. With all the diversity of forms of entrepreneurship there are key points, applicable in almost all areas of business and for different firms and necessary in order to prepare for and bypass the potential difficulties and dangers, thereby reducing the risk of achieving their goals. One of which is the problem of attracting investment. To do this, it is necessary to reason and justify the design of projects (proposals) that require investment. For these and some other purposes a business plan is used [1]. Business plan is an effective tool for planning project-investment activities in accordance with the needs of the market in a changing external environment. Firstly, it is important for the management of the firm, as it concentrates the strategy of success, allows to avoid mistakes already in the process of planning, revealing the problems that were

previously ignored. Secondly, the business plan allows you to assess the material and financial situation of the company and the compliance of human and material resources to the goals. Thirdly, business plan is one of the main documents for raising funds for business development [2].

A business plan is a final document that contains a comprehensive and detailed substantiation of the characteristics of an investment project and an assessment of the effectiveness of its implementation.

Business plans are developed:

- for various innovative objects or processes related to the design or creation of new types of products (services) and their delivery to the market;
- for the reconstruction of enterprises and the expansion of production, improvement of technology and organization of production;
- improving the quality of goods and labor productivity.

They substantiate a certain socio-economic goal, as a rule, having a completed result: profit growth, increase in market share, satisfaction of customers' requirements, acceleration of product turnover, creation of new jobs and other.

The main objectives of a business plan are as follows:

1 Justification of economic feasibility and directions of development of the investment object.

2 Determination of sources and necessary volumes of financing of the selected project, which creates the basis for attracting investors and other business partners to co-finance its implementation.

3 Calculation of the expected financial results from the project implementation - the most important task of the business plan, which determines the effectiveness and, accordingly, the expediency of financial investments in the implementation of the business plan.

4 Selecting a team of employees to implement the investment project.

5 Availability of a business plan allows the project participants (stakeholders, such as managers, shareholders, business partners, creditors, investors, public administration authorities) to comprehensively assess the overall state of affairs, clearly define the achievement of the planned, goals and results.

The circle of users of a business plan is very wide. First, the developers of the investment project themselves, when they have to think through and solve specific issues related to the establishment of production, development of a marketing complex, organization of management and control, search for partners and sources of funding, etc. Secondly, they are employees of enterprises who can take part in the preparation of a business plan. Familiarity with the document allows them to get a clear idea of the strategic directions of development, as well as tactical techniques. On this basis, each specialist determines his range of work responsibilities in solving the overall problems of the enterprise; Thirdly, these are potential investors. To develop a project it is necessary to attract capital from outside, which requires convincing potential investors in the high degree of reliability, perspective, elaboration and payback period of the project. It is this task that a business plan

should solve [3]. In order for the business plan could fully perform its functions, it must meet a number of requirements: include all information about the project, which is of interest to the investor; be based on real facts and justified proposals; have a complete character, i.e. contain a strategy for achieving the objectives; be comprehensive, i.e. contain production, marketing, organizational, financial support; have a prospective nature, i.e. make it possible to develop further plans to maintain continuity. Fulfillment of all requirements is possible only if the conditions for its implementation are created. The structure of the business plan for an investment project is not regulated by law, so each company develops its own approaches and structure of the business plan, which will depend on the goals, objectives, the object of entrepreneurship, as well as the scale and value of the investment project .Assessment of the effectiveness of an investment project contains indicators of economic efficiency (net present income, return on investment index, internal rate of return on investment, payback period). Its content should not diverge from the data presented in other sections .The most important projected elements, on the basis of which companies make a financial plan, are the volume of sales and cost of sales (services). On the basis of the profit and loss statement, the balance plan and the cash flow statement, the analysis of financial resources and the choice of the financing scheme of the investment project are carried out. Costs and revenues associated with the project should be measured on a post-tax basis (after deduction of income tax) to reflect the amount of real income and costs. In domestic practice, three indicators are more often used to assess the effectiveness of investments: the net present value of the project (the amount of discounted income on the project), the internal rate of return, the payback period of costs. We should not dwell on any single indicator, because each of them has its own advantages and disadvantages. The calculation of the net present value of the project allows you to select projects that maximize the value of the enterprise, and also takes into account the different cost of money over time. However, using this method does not clearly identify the risks of the project, the reserves of "strength" of the calculations. Calculation of the internal rate of return creates clear criteria for decision-making, takes into account cash flows throughout the life cycle of the project.

Unfortunately, the current methods of evaluation do not take into account the cost of money over time, the difference in income over time within the payback period. It is reasonable to conduct a break-even analysis during the financial evaluation of a project, which demonstrates what the sales volume should be in order for the company to be able to fulfill its monetary obligations in time without financial injections from the outside.

The break-even point calculation helps to:

1) determine the critical sales volume for the organization, after which it is possible to make a profit;

2) to carry out financial analysis of business plan of investment project;

3) to evaluate entrepreneurial risk.

Breakeven point is calculated as the ratio of fixed costs to the difference of unit production and variable costs per unit production.

As part of the policy aimed at the transition from the raw material export orientation of the Russian economy to the priority use of high technology, support for nuclear power, which allows a significant reduction in mineral fuel consumption and expansion of the use of knowledge-intensive technologies, is of particular importance.

The most important advantage of nuclear power is its ability to reproduce the fuel base, which will make it possible to solve problems related to the resource supply of the national economy, as well as to settle a number of international conflicts arising from oil and gas fields. Thus, the development of the industry will be an important contribution to overcoming the looming energy crisis.

The major accident at the Fukushima nuclear power plant in Japan has once again called into question the feasibility of nuclear power technology, and has also led many nations to review their nuclear energy strategies. For example, Germany decided to completely abandon nuclear power plants by 2022 and switch to alternative energy. Nevertheless, the governments of most of the countries that operate such facilities have stated that they will continue to invest in the industry, while tightening environmental standards. This decision is largely dictated by the need to reduce the consumption of hydrocarbon fuels, which cause significant harm to the environment.

According to the IAEA's latest estimates, despite changes in national nuclear power development programs and stricter safety requirements for nuclear power plants, more than 130 new power units will be commissioned worldwide by 2030.In 2030 more than 130 new power units will be put into operation in the world, and their use will increase the share of nuclear power in the world energy balance from 16 to 30%. Russia is one of the countries which has declared the continuation of developments in the field of nuclear power engineering and currently has 10 operating nuclear power plants on its territory operating 31 power units of total capacity of 23.2 GW, and building of 7 new plants is carried out including one PATPS-type plant, and in future it is planned to build 10 more plants whose projects are at the stage of development . It should also be noted that Russia is one of the main exporters of nuclear technologies; 40 years of experience in building NPPs abroad and extensive innovative activities in this field ensure its leading position in the global market. Back in the Soviet era, Russian engineers built 31 nuclear power units abroad, in Bulgaria, Hungary, the Czech Republic, Slovakia, Finland, and other countries. At present ROSATOM participates in NPP construction projects in Iran (Bushehr NPP), Bulgaria (Belene NPP), Turkey (Akkuyu NPP), India (Haripur and Kudankulam NPP), Ukraine (Khmelnitsky NPP), Slovakia (Mochovce NPP) and China (Tianwan NPP). In addition, the corporation plans to begin construction of two power units in Vietnam in 2014, and to launch the first nuclear power plant in Venezuela by 2020 .The development of investment projects in the field of nuclear power technology is a very complex task. It requires careful planning and solving a wide variety of problems, from preparing financing schemes and selecting qualified personnel to complying with rules and restrictions related to the ownership of nuclear materials.

The following table summarizes the main sections that must be included in a business plan for building a nuclear power plant and putting it into commercial operation.

Trade and economic relations between Germany and France. Germany is France's main trading partner, acting as its largest buyer (exports of €68.6 billion in 2017) and largest supplier (imports of €85.8 billion in 2017). On trade, Germany is less dependent on France. After losing the lead to the U.S. in 2015 among Germany's trading partners, France dropped to fourth place in 2017 (7.3% share of trade) after China (8.1%), the Netherlands (7.7%) and the U.S. (7.5%). As in 2016, our country was still the third largest supplier (6.1%) and the second largest buyer of Germany (8.2%).The French and German economies are extremely interconnected and complementary. Germany is home to 2,737 French companies (that is, 30% of French subsidiaries located in the euro zone) employing 363,000 people and with a turnover of 147 billion euros, according to the National Institute of Statistics and Economic Research (INSEE). In contrast, there are 3,200 German companies in France, with 310,000 employees and a turnover of 141 billion euros.

Summarizing all of the above, we emphasize that business planning is the basis of investment design. From the legal point of view, a business plan is not a mandatory document for the operation of an enterprise. Nevertheless, civilized business, more and more entrenched in the consciousness of domestic entrepreneurs, dictates the need for business plans in any industry, regardless of scale, forms of ownership and organizational-legal forms of those or other production structures. Of particular importance business-plan of the enterprise acquires when making management decisions in conditions of enterprise restructuring, anti-crisis management. Thus, any investment decision should help to increase the value of the organization, and the main conditions for investment success are the careful collection of necessary information, forecasting the prospects of market conditions on the objects of interest to the investor.

Literature

1 Hosking A. Entrepreneurship course: a practical guide. – M.: International relations, 2004.
2 Business plan: method. materials. 5th ed., supplement. / R.G. Manilovsky, L.S. Yulkina, N.A. Kolesnikova [et al.] / ed. ON THE. Kolesnikova, A.D. Mironov. – M.: Finance and statistics, 2007.
3 Dashkov L.P., Danilov A.I., Tyutyukina E.B. Entrepreneurship and business. – M.: IVTs "Marketing", 2005.
4 Investment management: textbook. / N.D. Guskova, I.N. Krakovskaya, Yu.Yu. Slushkina [and etc.]. – M.: KnoRus, 2010.
https://cyberleninka.ru/article/n/biznes-planirovanie-kak-osnova-investitsionnogo-proektirovaniya/viewer

УДК 339

МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И ЕГО СТРУКТУРА

Муратбек М.С. – студентка группы 1705-80
Научный руководитель: Бердыбекова А. Л. – к. э. н., старший преподаватель
Южно-Казахстанский Государственный Педагогический Университет, Шымкент

Summary

In this article we will talk about the global economy and its structure.

Экономическое сотрудничество между людьми стало закладываться примерно 10 тысяч лет назад. Мировое хозяйство представляет собой единство

двух подсистем: национальных хозяйств в их совокупности и международных экономических отношений, связывающих их в целостную систему. Эффект такой системы хозяйств намного выше, нежели сумма эффектов их изолированного функционирования без связей и отношений друг с другом.[1]

При первом рассмотрении мировое хозяйство

выглядит как конгломерат из примерно 230 государств и территорий. Они весьма существенно различаются по размерам территории, населению, экономической мощи, уровням жизни и

технологического развития и т.д. Различают:

1) индустриальные или развитые страны;

2) страны с переходной экономикой;

3) развивающиеся страны.

Индустриальные страны – промышленно развитые страны Северной

Америки, Европы и Тихоокеанского бассейна с высоким уровнем доходов. На их основе сформировались три конкурирующих «центра силы» мирового хозяйства, которые вовлекают в свои орбиты и другие государства мира: североамериканский, японский и западноевропейский.

Страны с переходной экономикой – государства Центральной и Восточной Европы и бывшего СССР, переходящие от централизованно планируемой к рыночной экономике. Они претерпели реформирование экономики, а именно разгосударствление и приватизацию, изменение системы цен, денежно-финансовую реформу, либерализацию внешней торговли и т.д.[2]

Страны с переходной экономикой занимают в современной мировой экономике промежуточное положение. С одной стороны, по многим экономическим и социальным показателям (таким как валовой продукт на душу населения, покупательная способность населения, «качество жизни» и т.д.) они занимают место в ряду развивающихся стран. С другой стороны, они имеют относительно развитые индустриальные экономики, располагают достаточно солидным научно-техническим и человеческим потенциалом.

Развивающиеся страны – неоднородная группа из более чем 130 стран, различают следующие подгруппы:

1. Новые индустриальные страны (НИС): страны Азии и Латинской Америки. Первые взяли на вооружение экспортно-ориентированную стратегию индустриализации и совершили впечатляющий экономический скачок.

Азиатские НИС во многом повторили японскую хозяйственную модель, адаптировав многие хозяйственные методы Японии.

2. Страны – экспортеры нефти: страны Ближнего Востока и Северной Африки, Венесуэла. Уровень жизни населения высок благодаря нефтедолларам, которые справедливо распределяются по принципу «природной ренты». Новая тенденция – смена консервативного руководства поколением молодых правителей, получивших светское образование в Европе и открытых для внедрения новшеств, ценностей западной цивилизации. Идет поиск новых, не связанных с нефтью источников доходов, попытка перейти от доиндустриального общества сразу к постиндустриальному.

3. На другом полюсе развивающегося мира все более явственно проглядывает группа так называемых наименее развитых, беднейших стран (НРС). Иногда эту часть периферии называют «четвертым миром». По нынешней классификации ООН к НРС относятся 48 государств Африки, Южной и Восточной Азии, Карибского бассейна, Ближнего Востока и Океании. Характеризуются низким уровнем производительных сил и многонаселенностью.[3]

Таким образом, мы имеем две основные формы международных экономических отношений:

1. Международная торговля – обмен товарами и услугами между государствами. При этом в качестве покупателей и продавцов могут выступать отдельные лица, частные предприятия, государственные структуры. Ввозимые в страну товары образуют ее импорт, а вывозимые – экспорт. Сумма импорта и экспорта каждой страны составляет ее внешнеторговый оборот. Разница между совокупным экспортом и импортом называется сальдо торгового баланса. Оно может быть положительным и отрицательным. Степень включения страны во внешнеэкономические отношения характеризуется отношением стоимости экспорта к стоимости ВВП. Объем экспорта в расчете на душу населения характеризует степень открытости экономики данного государства.
2. Международный рынок капиталов – помещение за границей средств, приносящих их собственнику доход с большей нормой прибыли, чем в своей стране. Природа капитала интернациональна, он всегда устремляется туда, где ожидается большая прибыль. Примечательно, что в России главным мотивом является не максимизация прибыли, а сохранение имеющегося капитала. Капитал вывозится в двух основных формах: в виде инвестиций (предпринимательский) и в виде займов (ссудный).

В последующем развитии системы мирового хозяйства выделяются три основных этапа (периода):

1. Период между двумя мировыми войнами – 20-30-е годы XX в., которые характеризовались кризисными явлениями в развитии мирового хозяйства. Они проявлялись в общей неустойчивости экономических связей, дезин- теграции хозяйства западных стран. Начало этому периоду было

положено Первой мировой войной и революцией в России. Перевод национальных эко- номик на военные рельсы, физическое уничтожение огромных производствен- ных и людских ресурсов в ходе войны, разграбление захваченных территорий нарушили прежние хозяйственные связи, привели к сокращению объема промышленного производства промышленно развитых стран и мира в целом.

2. Период конца 40-х – 80-е гг. XX в. После Второй мировой войны про- изошла глубокие изменения структуры мировой экономики в связи с образова- нием социалистического хозяйства, развивавшегося на иной социально- экономической основе, характеризуемой огосударствлением промышленности, сферы услуг, коллективизацией сельского хозяйства, централизованной систе- мой управления.

3. Период последнего десятилетия XX в., продолжающийся в настоящее время. Этот период можно считать началом новой эры развития мирового хо- зяйства. По сравнению с прежним периодом возросла степень формирования международных, а в ряде случаев — планетарных производительных сил, уси- лилось экономическое взаимодействие и взаимозависимость.

Литература:

1. Мокичев С.В., Малаев В.В., Котенкова С.Н., Галлямова Д.Х., Мокичев С.Д. Экономическая теория. Часть II.
https://kpfu.ru/docs/F417973755/Tema.12.pdf
2. Макроэкономика
https://kpfu.ru/docs/F815027643/1_Panmir.pdf
3. Энциклопедия по экономике
https://kpfu.ru/portal/docs/F1001979507/lekcii.MEiMEO.pdf.

ӘОЖ 473.25

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САНА МЕН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Мырзатай М.Т. – МПИ-20-15нк тобының магистранты
Қатықбай Б. - ЕП-18-21к тобының студенті
Нұртілеуова С.Р. магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент

Summary

This article discusses the problems of environmental education at school and environmental protection

Қоршаған ортаның ластануы-қазіргі кезде адам баласын алаңдатып отырған аса маңызды мәселелердің бірі. Соңғы жылдары табиғат байлықтарын пайдаланудың салдарынан адамзаттың табиғатқа тигізетін әсер, ықпалы өлшеусіз өсуде. Адам баласының табиғатпен үйлесімді байланысын қалыптастыру үшін экологиялық білімнің маңызы зор. Табиғатты қорғауда өтілетін тақырыптарға байланысты әр түрлі әдістерді қолданып, сабақты түрлендіріп отыру керек.

Табиғат - адам тәрбиешісі. Табиғат бөлшектері: жан-жануарлар дүниесі, өсімдіктер әлемі, өзен-сай, биік таулар, сағым тербеген сары дала бәрі-бәрі адамдардың ойына сана, денесіне - қуат, бойына - күш, өнеріне-шабыт, көңіліне - қанат береді.

Ерте заманнан бері адамзат өзінің тіршілігіне қажетті заттардың бәрін табиғат қазынасынан алып келді. Сондықтан табиғат байлығын тоздырмай, ортайтпай, қайта қорландырып, нәрлендіріп, молайтып отыруымыз керек [1].

Қазіргі кезде адам табиғат байлықтарын өз керегінше алып пайда қылып жаратып қана қоймай, олардың табиғи түріне ірі-ірі өзгерістер еңгізуде.

Сондықтан қазір адамзат алдында тұрған көкейкесті мәселенің бірі қоршаған ортаның тиімді қарым-қатынасының негізгі ұстанымдарын қайта қарау, туған табиғатты аялап, оны қорғаудың экологиялық жолдарын ұтымды шешу. Адамзат тарихы табиғат тарихымен тікелей байланысты. Қазіргі кезде адам мен табиғаттың дәстүрлі өзара әрекетінің салдары үлкен экологиялық мәселеге айналуда. Адамды қоршаған ортаға қамқорлықпен қарауға дағдыландыратын экологиялық тәрбиені мектеп жасынан бастау қажет.

Бүгінгі таңдағы мектеп мұғалімдерінің аса жауапты міндеттерінің бірі оқушылардың санасына қоршаған ортаға деген сүйіспеншілікті қалыптастырып, сол арқылы туған өлке табиғатының байлығын сақтау және молайта түсуге бағытталған сезімдерін тәрбиелеу.

Оқушыларды экологиялық білім мен табиғатты қорғауға тәрбиелеу, олардың жалпы ой-өрісін арттыру үшін балаларға арналған көркем әдебиетті тек сабақ үстінде ғана пайдалану жеткіліксіз. Сыныптан тыс жүргізілген жұмыстан мұғалім оқушылардың әрқайсысының қандай қабілеті бар екенін байқайды.

Қазіргі кезде ізгілендіру мен демократияландыруға бағытталған білім стандарттарын, оқытудың озық технологияларын экологиялық білім негіздерін оқыту үрдесіне енгізу білім беру жүйесін дамытудың негізі [2].

Экологиялық сана мен экологиялық мәдениетті мектеп жасынан қалыптастырып, кәсіпкерлік және нарықтық шаруашылықтың заңдылықтарымен оқушыларды міндетті түрде таныстыра отырып, экологиялық білім негіздерін ұғындыру кезінде жеке тұлғаның шығармашылық ойлау қабілетінің дамуын қарастыру қажет. Экологиялық біліктілікті терендетуге жаңа саналық деңгейде экологиялық тапсырмалар, шығармашылық жұмыстар жүргізу, оқушылардың өз бетімен ізденіп, жұмыстарына талдау жасауына өз септігін тигізеді.

Оқыту мақсатына сай және белгілі бір жас ерекшеліктеріне қарай оқу материалдарын меңгеру психологиясы, дайындығы, қызығушылығы ескерілуі кажет. Оқушылардың экологиялық сауатылығын, мәдениетін, «танымдық белсенділігін арттыруға мұғалімнің білімі мен педагогикалық шеберлігі үлкен ықпал етеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 31 бабында "...мемлекет адамның өміріне және денсаулығына қолайлы жағдай жасап қоршаған ортаны қорғау мақсатын көздейді " делінген [3].

Қазіргі уақытта экологиялық тәрбие беру жер бетінің әрбір тұрғынын қамтуға тиісті бүкілхалықтық мәселеге айналып отыр. Қоршаған ортаны қорғау мен оның байлығын тиімді пайдаланудың Қазақстан Республикасының Конституциясынан орын алуы, арнаулы өкіметтік қаулы-қарарларының қабылдануы, экологиялық тәрбие беру қажеттілігінің күннен-күнге арта түсуі бала бақшадан бастап жоғары оқу орындарына дейінгі тәрбие орындарында оқу-тәрбие жұмыстарының әр түрлі формалары мен әдістерін пайдалануды міндеттеген, Мұның мәні оқушыларды табиғатқа ұқыпты қарауға үйретіп, оның байлықтарын үнемді пайдаланудың маңызды мәселе екенін ұғындыру, табиғатқа дұрыс қарым-қатынас жасау жөніндегі қажетті біліммен, икемділік, дағдылар мен қаруландыру [2,3].

"Жалпы білім беретін мектептерде табиғат қорғау жұмыстарын күшейту туралы" оқыту үрдісінде экологиялық тәрбие берудің маңаздылығының ашып көрсетілуі оқушылардың табиғатқа жауапкершілік қатынасын тәрбиелеу ісіне қозғау салады. Қазіргі әлемдік экологиялық мәселелерде туындап отырған кезеңінде оқушылардың табиғатқа-жауапкершілік қатынасын қалыптастыру қажеттілігі, оқыту әдісін ізгілендіру,экологияландыру міндетін алға қойып отыр. Ал бұл міндет осы салада нақты зерттеуді және оларды теориялық және тәжірибелік түрғыда негіздеуді қажет етеді.

Экологиялық тәрбие беру жұмысы отбасында, бала бақшасында, мектепте, орта арнаулы және жоғары оқу орындарында үздіксіз жүргізілген жағдайда ғана адам санасында табиғатты қорғау, оның байлықтарын сақтау жөніндегі тиянақты көзқарасты қалыптастырып, жүйелі білім беруге болады.

Оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие беру мәселесі барынша күрделі, сан қырлы және өте маңызды болғандықтан, алдыңғы катарлы философтердің, психологтердің, педагогтердің назарын ерекше аударып отыр.

Экологиялық білім беру мынадай үш мәселені шешуі тиіс.

1.Адекватты экологиялық көріністерді формалау, яғни "адам табиғат" жүйесінің өзара байланыстары туралы көріністер.

2.Табиғатпен қарым-қатынасты формалау.

3.Табиғатпен қарым-қатынастағы әдеп, дағдылар мен біліктіліктер жүйесі мен стратегиясын формалау.

Оқушыны табиғатқа жауапкершілікпен қарауға баулу - күрделі әрі үзақ мерзімді қажет ететін үрдіс. Оның нәтижесі анықталған білім мен біліктерді игеру ғана емес, табиғи ортаны жақсартуға, қорғауға қажетті талап пен дағдылардың, эмоциялық қатынастардың дамуы болуы тиіс [4].

Экологиялық тәрбие беру тәсілдерінің қазіргі кезде жиі қолданып жүрген тәсілдерінің бірі – пән мазмұнын экологияландыру. Бұл - мектеп оқушыларына оқытылатын пәндер негізінде экологиялық білім мен тәрбие беру деген сөз, яғни пәнді оқыту барысында бұрыннан оқытылып келген тақырыптардың мазмұнын қосымша экологиялық мәліметтермен толықтыра баяндау.

Оқыту мақсатына сай және белгілі бір жас ерекшеліктеріне қарай оқу материалдарын меңгеру психологиясы, дайындығы, қызығушылығы ескерілуі кажет. Оқушылардың экологиялық сауатылығын, мәдениетін, «танымдық

белсенділігін арттыруға мұғалімнің білімі мен педагогикалық шеберлігі үлкен ықпал етеді.

Әдебиеттер

1 Бейсенова А.С, Шілдебаев Ж.Б. “Қазақстанда экологиялық білім берудің қазіргі жайы”. Абай атындағы АлМУдің мерекелік жинағы. Алматы, 2003. – Б. 7-11, 163.

2 Бейсенова А, Самакова, Т.Есполов. «Экология және табиғатты тиімді пайдалану». Алматы 2004. 328 бет.

3 Қазақстан Республикасында 2010 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. 2004 ж. Бекітілген.\\ Қазақстан мұалімі. Б. 5-6.

4 Бейсенова Ә.С. Қазақстан географиясы, - Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ:Ұлағат баспасы, 2014-416 б.

УДК 930.1

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В РЕКОНСТРУКЦИИ ПРОШЛОГО

Марина Г.А.

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет,
Шымкент, Казахстан

Түйін:

Мақалада өткенді қайта жаңғыртуға қатысты кеңістік пен уақыттағы тарихи жады мәселелері қарастырылған. Есте сақтау және қайта құру мәселелеріне әдістемелік тәсілдер талданады.

Граница между современным и несовременным определяется прежде всего событиями[1]. Важнейшая характеристика времени – это наполненность событиями, которые совершаются в конкретном пространстве социальных взаимодействий и символических практик. Крупное событие рассматривается и как процесс и как результат развертывания микрособытий во времени и в пространстве. Из-за их разномасштабности и разновременности эти происшествия не могут быть выстроны в последовательную цепь событий. Порой события недавнего, а нередко и прошлого оказывают существенное влияние на жизнь и действия индивидов и групп.

Если события подвергаются процедурам деконтекстуализации, стереотипизации и символизации, то современная историография одновременно опирается в интерпретации событий на процедуру их многоуровневой контекстуализации и вынуждена выстраивать сложные модели репрезентации, особенно в случае так называемых эпохальных событий, которые историки рассматривают как источник множества последующих событий. Поль Рикёр в своей книге «Память, история, забвение»[2] изучение дистанции между памятью и документальным доказательством начал с выяснения с историческим временем и географическим пространством, а затем перешел от исторического пространства-времени к высказываниям о прошлом, в которых память экстериоризируется в свидетельство. «“Здесь” и “там” прожитого пространства восприятия и действия, а также “до” прожитого времени памяти объединены вместе в систему местопребываний и дат, из которой исключена соотнесенность с здесь и с абсолютным теперь живого

опыта»[3]. И, как не преминул отметить Рикёр, именно «в связи с этим живым опытом в истории впервые возникло понятие места памяти (lieu de mémoire), до того, как в нашем обиходе успешно закрепились последующие значения этого выражения»[4]. От ближнего пространства человека анализ ведет ко все более отдаленным мирам. Нужно оценить значение этого устойчивого акцентирования местных условий, конкретной локализации действий, стремления «вернуть» работу историка «на землю» (по аналогии с полевыми исследованиями антропологов) в свете критических выступлений в адрес социальной истории и «новой истории», а также комплекса теоретических предпосылок и практиустановок набиравшей все больше сторонников микроистории (в разных ее версиях). С развитием микроисторических исследований, актуализируется выбор масштаба рассмотрения объекта, от чего зависят результаты его познания в так называемой “другой социальной истории”, а по сути – истории социокультурной. В микроисторическом анализе на уровне индивида в конфигурации его жизненного пути обнаруживается «новый подход к социальному через нить частной судьбы», а «за этой судьбой проступает все единство пространства и времени, весь клубок связей, в которые она вписана»[5]. Важно, как перейти от «истории случаев» к обобщению на макроуровне. Локальность является удобным местом для исследования важных социальных изменений и решения значимых проблем. Пространственно-временные координаты причудливым образом переплетаются в исторической проблематике совместного существования и неразрывной последовательности смены поколений, связующей биологические ритмы человеческих жизней и разноуровневые ритмы социальной жизни множества сообществ в их дифференцированных пространственно-коммуникативых средах, а также ритмы исторического процесса в его культурно-цивилизационном и глобальном измерениях. Именно в этом пространстве-времени делаются специфические открытия, накапливается новое знание»[6]. В “пространстве истории” происходят совмещение и перекличка двух пластов времени: во-первых, это «время, современное историку» (оно присутствует на всех этапах работы исследователя) и, во-вторых, время, когда происходили изучаемые исторические явления (открывается в результате углубления анализа). Сегодня, когда история все чаще рассматривается как особая форма памяти, «пласты времени» видятся неотъемлемыми элементами сложной коннективной структуры, в двух измерениях – социальном и темпоральном[7]. Иисторическая событийность уже рассматривается не только и даже не столько коротком (ситуационном) времени, а в сложной, нелинейной связи с другими событиями в границах фиксированных интервалов длительного времени. Это означает, что в некоторой пространственновременно́й точке развитие перешло в свою новую стадию[8]. В рамках конкретного исторического исследования проводится сопоставление многих данных и их содержательная интерпретация в ограниченных пространственно-временных диапазонах (хронотопах), в которых само событие (в своей собственной процессуальности) и его продолжительный смысловой след (память) включаются в сложную диалектику

с преемственностью структур и длительным временем культуры, которая выступает как трансляция из поколения в поколение духовного и интеллектуального опыта человечества в рамках определенного пространственно-временно́го диапазона. Самым ярким проявлением пространственного поворота, отразившим происходившие в мире и науке перемены, стало формирование междисциплинарного исследовательского поля глобальной истории, в центре внимания которой оказались коммуникативные процессы, связанные с глобализацей, но воспринимаемые в глубокой ретроспективе и охватывающие развитие взаимосвязей в мире по крайней мере за последние полтысячелетия. Глобальная история, стремящаяся на новом теоретическом уровне охватить человечество как некую структуру в историческом развитии взаимосвязей ее отдельных частей, может быть понята и как осмысление процесса мировой интеграции через живое взаимодействие локальных и национальных культур[9]. Проблема связанности историй ставится в самых разных контекстах: в ряде случаев речь идет о путях преодоления конфликтогенных форм культурной памяти, о связанности и продуктивном взаимодействии разнонаправленных версий памяти членов глобального сообщества о событиях прошлого, т. е. связанными оказываются не только исходные явления (социальные действия в прошлом), но и их противоречивые образы в актуальном настоящем. Для перекрестной истории характерен многомерный и динамичный подход, учитывающий сложность конфигураций объектов, их подвижность и интерактивность и исключающий доминирование линейных схем и простых причинных связей[10]. Если классическая историография ставила перед собой задачу «достичь “объективного” образа прошлых событий», то диалоговая парадигма перекрестной истории соединяет проблемы интерпретации культурных взаимодействий в истории и в сознании историка[11]. На место изучения структур ставится исследование взаимодействий между факторами и их результатов, а следовательно – событий и их образов, запечатленных в коллективной и культурной памяти. Поэтому важной и актуальной задачей представляется взаимообогащение новых макроисторических моделей и новой событийной истории как подхода к изучению исторического события в соотнесении с социально-пространственными характеристиками и культурными реалиями изучаемой эпохи. Интерпретация события в новых модификациях событийной истории опирается на соотнесение внутреннего содержания и структуры события с его «внешней стороной», или с широко понимаемым историческим контекстом, а точнее контекстами – как синхронными (на разных уровнях), так и развернутыми во времени. Мощным ограничителем выступает сформированная в массовом сознании память о критических событиях прошлого, в том числе о «великих исторических событиях», которые в исторической науке служат вехами-маркерами периодизации национальной и мировой истории. «Время обретает форму с помощью исторического повествования»[12]. Усиление коммуникативного, диалогического познавательного идеала современного гуманитарного знания требует разработки эффективной методики

комплексного характера, способной выстроить исторический нарратив новой событийной истории в рамках моделей культурного диалога, реализуемого в конкретном хронотопе истории.

По мнению Л.П. Репиной, для формирования исторической памяти важны три процесса:1) забвение прошлого (потери возможности воспроизведения, а иногда даже узнавания ранее запомненного); 2) различные интерпретации фактов и событий; 3) актуализация(воспроизведение и узнавание) прошлого, связанного с текущими проблемами[13, с.11]. Работают и основные правила запоминания: чем глубже переработка и осмысление обществом исторических событий, тем лучше они запоминаются и лучше помнятся.Эту задачу выполняет наука и искусство, реагируя на текущие события и перемещая их образы в хранилища долговременной памяти – документы.

В информационном плане историческая память обладает выременной и пространственной структурой, она мифологична по своему содержанию, эмоционально окрашена.Историческая память вариативна и имеет страновые(государственные), национальные, социальные и возрастные особенности, но вместе с тем содержат общие координаты, символы и образы, объединяющее общество, обеспечивающее его ментальное единство.

Принято выделять индивидуальную и коллективную(групповую, страновую, национальную,локальную, глобальную) историческую память[14]. Коллективная память включает индивидуальную, как обобщенный образ этих представлений, принимаемый и узнаваемый всеми. Различие заключается в том, что если формирование индивидуальной памяти происходит на основе саморегулирования, часто неосознанного и слабо контролируемого человеком, то коллективная память – это контролируемое явление, она поддается корректировке, управлению и манипулированию.Этот эффект хависит от того, как автор использует инструменты забвения, актуализации и интерпретации.

Историческая память социально детерминирована, она формируется из разных источников, в том числе опирается на личный опыт, т.е. включает субъективный аспект, связанный с личными особенностями восприятия, интерпретации исторического опыта, особенно событий живой истории, свидетелем и участником которой был человек. Собственный опыт фрагментарен, поэтому уникален и охватывает относительно непродолжительный отрезок исторического времени, а значит не может составлять основу исторической памяти. Он должен накладываться, вписываться в формируемое обществом историческое информационное пространство, дополнять его. Личный опыт выполняет функции контроля и верификации исторической информации, транслируемое другими каналами.

Основу исторической памяти человека и общества формирует та коммуникативная и информационная среда, в которой он находится: система образования, масс-медиа, контролируемые идеологией и рынком. Основным фактором, заинтересованном в контроле за исторической памятью выступает власть. Большое значение приобретает формируемое обществом историческое

пространство, представленное местами памяти, а также празниками, годжовщинами и другими механизмами актуализации и стимуляции исторической памяти.

Реконструкция исторической памяти, как исследовательская проблема, предполагает решение нескольких взаимосвязанных задач:1) выделение основных информационных каналов(источников и механизмов) формирования исторической памяти сообщества; 2)составление карты памяти, ее символьного ряда и пространственной иерархии образов(центральной и переферийной); 3)рекнострукция и интерпретация исторических образов, их анализ и дешифровка.

Таким образом, изучение исторической памяти, является оотражением растущего интереса сообщества к не вполне традиционным сюжетам, связанным не с описанием исторических событий, а с восприятием их современниками, потомками, историками, неисториками.

Литературы

1. Рикёр П. Память, история, забвение. Ч. 2 : История. Эпистемология. Гл. 1 : Фаза документирования : память, занесенная в архивы. М. : Изд-во гуманитарной литературы, 2004. С. 203–254.
2. Рикёр П. С.205.
3. Рикёр П. С.206.
4. Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального // Одиссей. Человек в истории. Ремесло историка на исходе XX века. 1996. М. : Coda, 1996. С. 113.
5. Гуревич А. Я. Территория историка // Одиссей. Человек в истории. Ремесло историка на исходе XX века. 1996. С. 106–107.
6. Ассман Ян. Культурная память : Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М. М. Сокольской. М. : Языки славянской культуры, 2004. С. 15.
7. Хвостова К. В. Актуальные проблемы современной эпистемологии и методологии истории // Диалог со временем. 2017. Вып. 59. С. 5–17.
8. Репина Л. П. Преодолевая границы государств и цивилизаций : макроисторические опыты современной историографии // Реконструкции мировой и региональной истории : от универсализма к моделям межкультурного диалога / под общ. ред. Л. П. Репиной. М. : Аквилон, 2017. С. 7–71.
9. Werner M., Zimmermann B. Beyond Comparison : Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity // History and Theory. 2006. Vol. 45, № 1. P. 30–50.
10. Вернер М., Циммерман Б. После компаратива : histoire croisee и вызов рефлексивности // Ab Imperio. 2007. № 2. С. 59–90.
11. Assmann J. Globalization, Universalization, and the Erosion of Cultural Memory // Memory in a Global Age. Discourses, Practices and Trajectories / eds. A. Assmann, S. Conrad. New York : Palgrave Macmillan, 2010. P. 121–137.
12. Досс Ф. Как сегодня пишется история : взгляд с французской стороны // Как мы пишем историю? / отв. ред. Г. Гаррета, Г.Дюфо, Л. Пименова. М. : РОССПЭН, 2013. С. 32.
13. Репина Л.П. История исторического знания. Историческое сознание и историческая память.- Москва,2004, с.11.
14. Хальбакс М. Коллективная историческая память [Электронный ресурс] / пер. С французского М. Габовича // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – Москва, 2005.

ӘОЖ

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ МЕН ДАМУ ТАРИХЫ (1995-2021

114-18 топ Тарих мамандығының
бітірушісі **Оразбердиев Мерген**

Резюме

В статье будут рассмотрены этапы создания и развития Ассамблеи народа Казахстана. Рассматривается как институт регулирования межнациональных отношений в стране

Менің диплом жұмысымның тақырыбы «Қазақстан халқы Ассамблея-сының қалыптасу мен даму тарихы» деп аталады. Менің ұлтым түркмен, Түркменстаннан келгенмін оқуға. Осында үйлендім. Маған осы Ассамблея-ның (*әрі қарай-КХА*) қызметі қызық болып көрінген еді. Содан соң Айтай Бахадыр ағайдан осы тақырыпты алып зерттеп, жаздым.

Қазақстанның дамыған 30 елдің қатарына қосылу өте қиын әрі асқан жауапкершілікпен еңбек етуді талап ететін міндет. Сол міндеттерді жүзеге асыруда Қазақстан Халқы Ассамблеясының да атқарар міндеті аса зор» деп көрсетіліпті тарихи очеркте[1,9-б].

Ежелгі қазақ жеріне тағдырдың тәлкегімен келген әртүрлі халықтар мен алуан діни сенімдегілердің бір мемлекетте бейбіт қатар өмір сүруінің бай да біргей тәжірибесі жинақталған екен.

Бүгінгі әлемде халықтардың өзара қарым-қатынасының қайшылықты үрдісі жүріп жатыр, олардың арасындағы байланыстар кеңеюде. Сонымен бірге әлемнің жекелеген аймақтарында өзге мәдениет және өркениет өлшемдерін қабылдамау орын алып отыр. Дәлірек айтқанда, көшіп барған сол елдің тілін білмесең, мәдениетіне құрметпен қарап, үйлесімділік танытпасаң сен ол жерде жатсың. Е.Тоғжановтың жазуынша «Қазақ халқы тарихи тұрғыда қалыптасқан этностық, мәдени және тілдік әралуандығына қарамастан, олардың дамуына қамқорлықты тұрақты жасап келеді...» [2] деп жазыпты. Бұрынғы президент Н.Назарбаевтың «Тәуелсіз Қазақстан біздің ең қымбат, ең асыл құндылығымыз» атты мақаласында [3] «Қазақстанда қазір этномәдени бірлестіктердің саны тұрақты өсуде, қазір олар 800-ден асады, оның ішінде 28-і республикалық, 15 тілде газет-журнал, 8 тілде радиобағдар-ламалар 7 тілде телебағдарламалар шығады. Білім беру толықтай өзбек, тәжік, ұйғыр және украин тілдерінде жүргізілетін 88 мектеп жұмыс істейді. 108 мектепте 22 этностың тілі жеке пән ретінде жүргізіледі. Осымен қатар, балалардан басқа үлкендер де 30 этнос тілдерін оқуға мүмкіндік алған 195 этно-білім беру кешендері, жексенбілік және лингвистикалық мектептер ашылды. Қазақ және орыс театрларын қоспағанда елімізде тағы төрт ұлттық – өзбек, ұйғыр, корей және неміс театрлары жұмыс істейді. Әр жыл сайын Қазақстан этностарының тілдерінде бірнеше ондаған жаңа кітаптар жарық көріп отырады» деп жазыпты.

Этносаралық келісім елдің тұрақты әрі демократиялық бағытта дамуының маңызды факторы. ҚХА-ның құрылуы ұлттық саясаттың іс жүзінде институционалдық деңгейге көтерілгендігін көрсетеді. Институционалдық

деңгейге көтерілген ұлттық саясат дегеніміз-алдына айқын мақсаты бар ұйым құра отырып, өзіндік ережелер мен нормаларды қалыптастыру, бүкіл қоғам-дық ұйымдармен үйлесімді қарым-қатынас орнату негізінде жүргізілетін саясат. ҚХА әлеуметтік институт ретінде этносаралық қатынастарды үйлес-тірудің тиімді тетіктерін қалыптастырудың сапалық тұрғыда жаңа негізін қалап отыр. Этносаралық және дінаралық келісімді нығайту ісінде мемле-кеттік саясат пен қоғамдық бірлестіктер арасында өзара серіктестік қарым-қатынасты орнықтыруда.

Этносаралық және конфессияаралық қатынастар саласында қазақстандық диалог әлем өркениеті алдындағы ерекше маңызға ие құбылыс. Өйткені, ҚХА толерантты азаматтық қоғамды нығайтып, мемлекеттік саясат пен қоғамдық бірлестіктер қызметін ел мүддесі үшін тоғыстыратын алаңға айнал-ды.

ҚХА-ның құрылу тарихына қысқаша тоқталайық, 1991 жылғы Оралдағы казактардың сепаратистік әрекеті елде ұлтаралық араздықты қоздырып жібере жаздады [4] зерттеуші М.Мухамбетов. Ұлтаралық қатынас нәзік әрі шиеліністі екендігі мәлім. Кез-келген тәуелсіз мемлекет алдымен ұлтаралық қатынасты ретке келтіруі тиіс. Сол үшін де Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Назарбаев алғаш рет 1992 жылы желтоқсанда өткен Республика халық-тарының І-Форумында Қазақстан халықтарын біріктіретін қоғамдық ұйым құру идеясын жариялады[5]. 1995 жылы 16 ақпанда ұлттық мәдени орталықтарының жетекшілерімен кездесу өткізді. Осы жылы 1 наурызда ұлтаралық қатынастар саласындағы ауқымды құқықтық мәртебеге ие - Қазақстан халқы Ассамблеясы (*ол кезде Қазақстан халықтары Асссамблеясы деп аталатын*) құрылды[6]. Ассамблея мемлекеттік басқару деңгейіндегі ұлттық саясатты жетілдіруге белсенді түрде атсалысты. Ассамблея Президент жанындағы ұжымдық орган ретіндегі, ал облыстық бөлімдері әкім жанындағы орган ретіндегі мәртебеге ие болды.

ҚХА 1995 жылдан бастап өз дамуында үш маңызды белесті бастан кешірді. Біріншісі, 1995-2000 жылдар аралығы. Бұл жылдары азаматтық келісімді үйлестіру, этносаралық бірлікті сақтауға аса мән берілді.

Екіншісі, 2001-2008 жж. Ассамблея қызметінің жандану кезеңі, мұнда барлық этностардың мәдениеті мен тілін дамыту бағытында елеулі істер тындырылды. Үшіншісі, 2008 жылдан бастап, ҚХА ның дамуында сапалық тұрғыда жаңа кезең басталды. Басты оқиға Парламент мәжілісіне 9 депутаттың сайлануын атауға болады. Оларды тұңғыш президент Н.Назарбаев «достықтың елшілері» деп атапты. ҚХА ның мәртебесі мен құзыреті күшейтілді. 2008 жылғы 20 қазанда Қазақстан Республикасының «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңына қол қойылды[2,8-12] деп көрсетеді. Осы заң этносаралық қатынастар саласындағы негізгі принциптерді айқындай отырып, Қазақстан халқы Ассамблеясы мен оның құрылымдарының мәртебесін заң деңгейінде бекітті. Ол Ассамблея мен этномәдени орталықтар тарапынан көтерілетін бастамалар мемлекеттік деңгейдегі қолдауға ие болады деген сөз. Айталық, Ассамблея сессияларына зер сала қарасақ, 1995 жылы сәуірде ҚХА алғаш рет ҚР Президентінің өкілетілігін 2000 жылдың 1 желтоқсанына дейін ұзарту

жөніндегі жалпыхалықтық референдум өткізу туралы бастама көтерді. Сонымен қатар, 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституцияның қабылдануына да үлкен қолдау білдірді. Екінші рет 2015 жылы ақпанда ҚР Президентігіне сайлау мерзімінен бұрын өткізу туралы бастама көтерді. Бұл бастамалардың барлығы жүзеге асты. Сонымен қатар, жыл сайын Рухани келісім күні, Құрбан айт, Пасха, Рождество секілді мерекелер Ассамблеяның ықпалымен мереке күндері болып күнтізбеге енді[7] деп көрсетеді зерттеуші Д.К.Рустембеков.

2008 жылы ақпанда ҚХА жетекшілігінде бірқатар өзгерістер жүргізілді. ҚХА төрағасының орынбасарлығына Е. Тоғжанов тағайындалды. Оның екі орынбасары республикалық этномәдени орталықтардың өкілдерінің тағайындалады. Орынбасарлар жылсайын өткізілетін сессияда ауыстырылып отырады. Мұндай ауыспалы тәртіп барлық этномәдени орталық өкілдерінің кезекпен Ассамблеяға жетекшілік жасауға мүмкіндік береді. Ассамблея еліміздің халықаралық байланыстар қызметіне де белсенді атсалысады. Айталық, Ассамблея Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымының 2009-2011 жылдардағы «басқарушы үштігіне мүшелікке» енді.

Ассамблея жанынан Ақсақалдар алқасы құрылды. 2011-2020 жылдарға арналған тілдердің қызметі мен дамуының мемлекеттік бағдарламасы әзірленіп, қабылданды.

ҚХА сан алуан этностарды азаматтық тұрғыда топтастырудың қуатты құралдарының біріне айналды. Этностардың мәдениетінің қайта жаңғыруы мен дамуына елеулі үлес қосып келеді. Айталық, Наурыз мейрамы, корей, татар, неміс, өзбек мәдениетінің фестивалдарі жалпыхалықтық сипатқа ие. 1996 жылдан бері 1 мамыр Қазақстан халқы бірлігі мерекесі ретінде атап өтілуде.

Ассамблеяның ең жоғары органы Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясы болып табылады. Сессияны Қазақстан Республикасының Президенті қажеттілігіне қарай, жылына бір рет шақырады. Одан бөлек Ассамблеяның ақсақалдар Кеңесі, Ассамблея Хатшылығы, облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) ассамблеялары жұмыс істейді. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентіне Ассамблеяны өмір бойы басқару құқығы берілген.

Ассамблея кеңесі заң жобаларын сараптамадан өткізу, мемлекеттік тіл мен барлық халықтардың тілін және мәдениетін дамыту, отансүйгіштікті қалыптастыру, халықаралық байланыстар жүргізу секілді жұмыстарды да жүзеге асырады.

Ассамблеяның елеулі жетістіктерінің бірі - ұлтаралық қатынастардың сая-си мәнге ие болуына жол бермеді. 2010 жылы сәуірде Қазақстанның Ел Бір-лігі Доктринасы қабылданды. Қазақстанның Ел Бірлігі Доктринасы – халық-тың, уақыт талабына сәйкес, бірігу қажеттігін түсінуіне негіз. Болашаққа бірігіп ұмтылудың серпіні. Дегенмен, доктринаны жасау жобасына «Толеранттылық негіздері» атты факультативтік курс әзірлеп, оны мектептер мен ЖОО орындарына енгізу қажеттігін Елбасы айтқан болатын. Бұл мәселе оңды шешімін әлі де таппай келеді.

Ассамблея өткізген барлық 21 сессияда да Президент Н.Ә.Назарбаев баяндама жасап, өз баяндамасында ұлтаралық татулық пен келісімді нығайта беру бағытында ізденістерді жалғастырудың қажеттілігіне баса назар аударып отырды. ҚХА үлгісінде Ресей мен Қырғызстанда халық Ассамблея-лары құрылды.

Қазақстан халқы Ассамблеясының 20 жылдық торқалы тойы республикалық деңгейде мерекеленді. Осы ҚХА-ның XXI сессиясында Ұлт көшбас-шысы - Н.Ә.Назарбаев: «Ассамблеяның өміршеңдігінің ең басты ерекшелігі - ол этностық топтардың қызметін бақылаумен айналысатын ұйым ғана емес, сонымен қатар еліміздегі барлық ұлт пен ұлыстың мүдделерін бір арнаға тоғыстырушы, барлық азаматтардың этностық, діни ерекшеліктеріне қарамастан құқығы мен бостандығын сақтаушы толыққанды саяси институтқа айналды..» деп айтты. Сонымен қатар, Мәңгілік Ел атану үшін рухани келісімнің айрықша жеті жоғары мәдени қағидатын көрсетті. Олар: 1. Діни тұрақтылық, 2. Ортақ жауапкершілік, 3.Мемлекеттік тілді өзге ұлттардың меңгеруі, 4.Конфессияаралық толеранттылық пен ішкі тұтастық, 5.Барлық ұлттың өмір сүру сапасын арттыру, 6. Әр ұлт пен ұлыстың мәдениеті мен өнерін дамыту және 7. Этномәдени бірлестіктердің жұмысына серпін беру.

Ассамблеяның 9 депутаттан тұратын тобының құрамына бүкіл парламент-тік партияның өкілдері болып табылатын 25 мәжілісмен кірді.

2014 жылдың өзінде ғана Ассамблея 10 мың іс-шара ұйымдастырып, оларға 3,5 миллион-нан астам адам қатысыпты. Көптеген өңірлерде Достық үйлері құрылып, жұмыс істеуде. Мемлекет басшысының тапсырмасымен Астанада «Бейбітшілік және Келісім сарайы» салыныпты. Мұнда жыл сайын Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясы, әлемдік жіне дәстүрлі діндер съездері, өзге де маңызды іс-шаралар өтеді. Қазақстандағы діни фактор өзінің сан-алуандығымен ерекшеленеді. 17 діни конфессия өкілдері шоғырланған, 3200 ге жуық мешіттер мен шіркеулер, ғибадат үйлері құлшылық етушілер үшін қызмет көрсетеді. Оған 5 миллионға жуық қазақстандықтар ғибадат ету үшін жүйелі қатынайды екен[7,93б].

Қорыта айтқанда ҚХА ның діни фанатизм, діни экстремизм және ксено-фобия дерттерінің алдын-алуға бағытталған сенушілерді толерантылыққа тәрбие-леуде ісшаралар жүргізіп отыратындығын атап кеткен орынды.

Ассамблеяның тағы бір ерекшелігі, этностық топ өкілдерінің мүдделерін жоғары заң шығару органы - ел Парламентінде білдіре алу болып табылады. Ассамблеяны 2020 жылға дейін дамыту Тұжырымдамасы жүзеге асырылуда.

Ассамблея дүниеге келген 20 жылдан бері атқарған қызметі мен жүріп өткен сара жолы қазақстандық этносаралық және конфессияаралық келісім үлгісінің әлемдік қауымдастық алдында беделді ұйымға айналып, ел қоғамының құрамдас бөлігіне айналғанын көрсетті.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, Қазақстан халқы Ассамблеясы бүгінде көпұлтты қазақстандықтардың береке-бірлігі мен ынтымағын жарастырған татулық темірқазығына айналды деуге негіз бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан халқы Ассамблеясы : тарихи очерк./ Е.Л.Тоғжанов, Г.В.Кан, В.С.Коробков, Н.У.Шаяхметов. - Алматы: Раритет, 2010. -328 б.

2 Тугжанов Е. Л. Институт Ассамблеи народа Казахстана в контексте социальной модернизации. // Право и государство. - 2013. - №1. -С. 8-12.

3 Назарбаев Н. Тәуелсіз Қазақстан біздің ең қымбат, ең асыл құндылығы-мыз!. - // Ақиқат. - 2010. - №11. - С. 4-10.

4 Мухамбетов М. А. Ассамблея согласия, мира и прогресса / М. А. Мухамбетов, М. А. Киянский, К. Т. Толебаев. - Уральск, 2004.

5 Назарбаев Н. Әрқашан бірге, әрдайым алда болайық. Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясында сөйлеген сөзі. // Егемен Қазақстан. 2006. 25 қазан

6 Ұлттық келісім - Қазақстанның тұрақтылығы мен дамуының негізі. - Астана, 1999.

7 Рустембекова Д. К. Қазақстандағы этносаралық қатынастардың саяси-құқықтық негіздерінің кейбір мәселелері // Каз ҰУ хабаршысы. Заң сериясы . - 2014. - №1. - Б. 93-97.

ОӘЖ 911.37

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ХАЛЫҚ САНЫНЫҢ ДИНАМИКАСЫ

Абибулла Ұлбосын Эсаналиқызы – 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Тажекова А.Д. – г.ғ.к., доцент

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Резюме

В данной статье рассматривается динамика населения Туркестанской области.

2018 жылдың басында Түркістан облысы халқының саны 1977,0 мың адамды құрады. 2009 жылғы халық санағының нәтижелерімен салыстырғанда ол 111,2 мың адамға немесе 5,96% - ға өсті [1].

Кесте 1

Түркістан облысының 2010-2018 жылдардағы халық санының динамикасы

Жылдар	Жыл басындағы халық саны (мың адам)	Өткен жылғы халық санының өсуі	
		мың адам	%
2010	1896,6	–	–
2011	1938,5	41,9	2,21
2012	1978,8	40,3	2,08
2013	2016,4	37,6	1,90
2014	2050,5	34,1	1,69
2015	1929,9	-120,6	-5,88
2016	1954,6	24,7	1,28
2017	1966,3	11,7	0,60
2018	1977,0	10,7	0,54

2014 жылы әкімшілік-аумақтық қайта құрулар нәтижесінде Түркістан облысы халқының саны едәуір (120,6 мың адамға) қысқарды, бұл Ордабасы, Төле би және әсіресе Сайрам аудандарының халқы санының қысқаруына әкелді.

Жазудан кейінгі кезең ішінде Түркия облысы халқының өсуі жыл сайын абсолютті де, салыстырмалы түрде де қысқарды. Егер 2010 жылы ол 41,9 мың адамды немесе 2,2% – ды құраса, 2017 жылы-тиісінше 10,7 мың немесе 0,5% - ды құрады.

Түркістан облысының халқы негізінен ауылдық. 2018 жылдың басында ауыл тұрғындарының үлесі 80,3% – ды, ал қала тұрғындарының үлесі 19,7% - ды құрады. Түркия облысындағы ауыл халқының үлесі Қазақстан Республикасының барлық облыстары арасында ең жоғары және әзірге өсу тенденциясын көрсетті. Алайда, ауыл халқының санының абсолютті де, салыстырмалы өсуі де жыл сайын төмендейді: 2017 жылы салыстырмалы өсу 2015 жылмен салыстырғанда екі есе аз болды.

Түркістан облысында қала халқының өсуі 2016 жылдың басына дейін жалғасты, бірақ 2016 және 2017 жж. оның төмендеуімен ауыстырылды. Қала тұрғындарынан айырмашылығы, ауыл тұрғындарының саны өсуде (жалғыз ерекшелік 2014 ж. Болды, ол кезде әкімшілік-аумақтық қайта құруларға байланысты ауыл тұрғындарының саны едәуір азайған).

Кесте 2

Түркістан облысының қала және ауыл халқы санының динамикасы 2010-2018 жж.

Жылдар	Жыл басындағы халық саны (мың адам)		Өткен жылғы халық санының өсуі			
			мың адам		%	
	қала	ауыл	қала	ауыл	қала	ауыл
2010	373,7	1522,9	–	–	–	–
2011	378,7	1559,8	5,0	36,9	1,33	2,43
2012	382,9	1595,9	4,2	36,1	1,11	2,32
2013	386,0	1630,4	3,1	34,5	0,82	2,16
2014	387,1	1663,4	1,1	33,0	0,28	2,02
2015	389,2	1540,7	2,1	-122,7	0,53	-7,38
2016	391,5	1563,1	2,3	22,4	0,59	1,46
2017	389,7	1576,6	-1,8	13,5	-0,45	0,86
2018	388,8	1588,2	-0,9	11,6	-0,23	0,73

2010-2017 жылдары тұрғындар санының ең көп салыстырмалы өсуі Созақ (17,4% - ға) және Сарыағаш (17,2% - ға) аудандарында, Арыс (17,4% - ға) және Кентауда (16,5% - ға) болды. Облыс орталығы-Түркістан қаласында осы кезеңде халық санының салыстырмалы өсімі 13,8% - ды құрады. Облыстың барлық үш қаласында соңғы жылдары қысқарғанымен, халық санының жыл сайынғы өсуі орын алды.

Халық санының өзгеру компоненттері. Түркістан аймағы халқының оң динамикасы тек оның табиғи өсуімен қамтамасыз етіледі. Көші-қон балансы теріс және 2016 жылға дейін ол үнемі өсіп отырды. Егер 2010 жылы халықтың көші-қон шығыны 8 мың адамды құраса, онда 2016 жылы - 34,2 мың адам, яғни. 4,3 есе көп. 2010 жылы табиғи өсім халықтың көші-қон шығындарынан 6,2 есе асып түсті, 2012 жылы басымдық төрт есе, 2013 жылы үш есе болды. Және қазірдің өзінде 2016-2017 жж. халықтың табиғи өсімі көші-қонның төмендеуінен үштен біріне ғана артты.

Кесте 3

2010-2017 жылдардағы Түркістан облысы тұрғындарының өзгеру компоненттері

Жылдар	Халық санының өсуі (адам)				Халықтың көші-қон шығынының табиғи өсуімен өтеу (%)
	жалпы	табиғи	миграциялық	әкімшілік-аумақтық қайта құрулар	
2010	41911	49899	-7988	–	624,7
2011	40328	50021	-9693	–	516,1
2012	37604	50121	-12516	–	400,5
2013	34086	50938	-16852	–	302,3
2014	-120665	48200	-22527	-146338	214,0
2015	24744	47209	-22465	–	210,1
2016	11741	45945	-34204	–	134,3
2017	10690	43113	-32423	–	133,0
Жалпы 2010-2017	80439	385446	-158668	-146338	242,9

Түркістан облысының барлық қалалары мен аудандарында 2010-2017 жж. халықтың табиғи өсімі мен көші-қонының төмендеуі байқалды.

Соңғы жылдары бірқатар қалалар мен аудандарда халықтың көші-қон шығыны алдыңғы жылдармен салыстырғанда едәуір жоғары болды, ал кейбір жағдайларда ол табиғи өсіммен толық өтелмеді, т.а. халықтың азаюы байқалды (Арыс қаласы, Мақтаарал және Отырар аудандары - 2017; Бәйдібек және Қазығұрт аудандары - 2016 ж. және 2017 ж., Ордабасы ауданы - 2016 ж., Шардара ауданы - 2015-2017 жж.).

Осылайша, Түркістан облысының да, Шымкент қаласының да халқы өсуде. Алайда, егер бұл Шымкентте табиғи және көші-қон өсуіне байланысты орын алса, онда Түркістан облысында табиғи өсімнің халықтың динамикасына тигізетін оң әсері ішінара 2016-2017 жылдары едәуір өскен теріс көші-қон балансының көмегімен «сөндірілді». Нәтижесінде, Түркістан облысы тұрғындарының салыстырмалы түрде өсуі Шымкент қаласына қарағанда айтарлықтай аз [2].

Әдебиеттер:

1. Қазақстанның демографиялық жылнамасы. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі. Нұрсұлтан. 2019.

2. «Қазақстан Республикасындағы халықтың қоныстануы саласындағы жағдайды талдау». БҰҰ-ның Қазақстандағы халықтың қоныстануы саласындағы қорының (ЮНФПА) техникалық қолдауымен әзірленген 2019 ж.есеп.

ОӘЖ 372.891

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ

Кәрібай Аслан Әсетұлы – 4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Тажекова А.Д. – г.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ.

Резюме

В данной статье рассматривается практическая значимость применения игровых технологий в обучении школьной географии, а также классификация географических игр.

Жасөспірімде сіздің жеке кеңістігіңізді құру, ересектікке деген құштарлық, қиялдың, өнертабыстың күшті қалыптасуы, стихиялық жаппай ойындардың пайда болуы қажет.

Үлкен мектеп жасындағы ойынның ерекшеліктері командаға өзін-өзі растау, әзіл-оспақ бояуы, митингке деген құлшыныс, сөйлеу белсенділігіне назар аудару болып саналады.

Оның негізіне қандай себептер енгізілгеніне байланысты ойындарды жіктеудің көптеген түрлері бар.

Ойын өтетін жерге сәйкес олар сабақ және сабақтан тыс болып бөлінеді.

Дидактикалық мақсатқа сәйкес Ойындар жаңасын зерттеуге, білім мен дағдыларды тексеруге, нығайтуға және жалпылауға бөлінеді.

Оқу іс-әрекетін ұйымдастыру формасына сәйкес-жеке және корпоративті.

Төменде ойындардың жіктелуі екі белгіге негізделген: әрекет сипаты мен мазмұны:

Академиялық ойындардың имитациялық және мүліктік емес болып бөлінуі оларды құру және пайдалану технологиясымен байланысты. Егер ойынды пайдалану кезінде зерттелетін процесс модельденсе немесе кейбір шындық еліктелсе, онда мұндай ойындар еліктеуге жатады.

Рөлдік имитациялық ойындар (саяхат, экспедициялар және т.б.) мұғалімнен оқушыларды ерекше зерттеуді, рөлдерді орындауға арнайы дайындықты талап етеді.

Рөлдердің кейінгі түрлері танымал [1]:

1. Әдебиетте, баспасөзде сипатталған кез - келген тарих идеясының тұлғаларындағы көріністер (драматизация). Мысалы, Свир қорығының құрылу тарихы табиғатты қорғау саласында белгілі.
2. Нақты тарихтан тыс шығу. Мысалы, егер қорықтар мен қорықшалар саны азайса, табиғатпен не болар еді?
3. Басқа әрекеттер: басқа адамның әрекеттерін түсінуге тырысу (мысалы, АЭС директоры және т.б.) ойында оның көзқарастарын қабылдау (әдеттегі әрекет пен ойлау тәсілдері) және оның іс-әрекетінің мән-жайларына көшу арқылы.
4. Қазіргі жағдайға көшу. Мысалы, Волгодон танкерінің апатынан кейін қара және Балтық теңіздеріндегі жануарларды сақтау туралы баспасөз мәслихаты.
5. Аумақты тұрғын үй кешенін салу үшін пайдалану немесе орман-саябақ аймағын сақтау және т. б. туралы мәселені шешудің бұрылыстарымен

байланысты болуы мүмкін белгілі бір сценарий бойынша Имитациялық ойын немесе әрекетті ойнау.

6. Жеке (жеке) сыну кезіндегі жалпы тақырып. Мысалы, табиғи процестермен танысудың жалпы міндеті қайта құрылады: ата-аналар мектеп оқушысына қоршаған әлемді жақсы білуге қалай көмектесе алады.

7. "Қала тұрғындары су қоймаларын, атап айтқанда су ішетіндерді ластайды"сияқты әлеуметтік жағдайларды тікелей зерттеу

8. Рөлді орындауда жаттығу. Мысалы, Шерлок Холмстың Корольдік орман саябағындағы лосенканы өлтіруді тергеудегі әрекеттері.

Рөлдік ойындар пәндік білімді жақсартуға ғана емес, өзін-өзі көрсету қабілеттерін алуға, оқушылардың өзін және басқа адамдардың ұстанымдарын түсінуге арналған. Мұнда оқыту нақты өмірден алынған рөлді "ойнау" мүмкіндігі арқылы жүзеге асырылады.

Рөлдік жағдайды еркін ойнау атмосферасын құру үшін кейбір маңызды сәттерді есте сақтау қажет.

Біріншіден, бұл сөгіс пен сынның ерекшелігі. Рөлдерді ойнаған кезде оларды орындаудың әртүрлі, аз немесе аз нәтижелі жолдары бар, бірақ "дұрыс" және "дұрыс емес", "жақсы" және "жаман" жолдар бола алмайды. Мұғалім жігіттерден ешкімге күлмеуін сұрауы керек.

Екінші мәселе-мұғалімнің жағдайды ойнауға толық қатысуы: мұғалім Қос рөл атқаруы керек: бір жағынан, ол көбінесе оқушылармен бірге рөлді тікелей ойнайды, ал екінші жағынан, болып жатқан оқиғалардың объективті бақылаушысы болып қала береді және дамудың жалпы бағыты үшін жауап береді.өзара әрекеттесу процесі. [2]

Рөлдік ойындар мазмұнының кезеңдері:

Бірінші кезең. Дайындық. Мақсаттарды белгілеу; жағдайды таңдау; ойынды фрагменттерге бөлу; мақсаттарды, әдістер мен әрекеттерді анықтау; ойын ережелерін әзірлеу және әр қатысушы үшін рөлдерді анықтау және т. б.

Екінші кезең. Ойынды ұйымдастыру, жүргізушілерді таңдау.

Үшінші кезең. Ойын өткізу.

Төртінші кезең. Ойын нәтижелерін талдау.

Іскерлік ойын жеке, құрылымды рөлді орындау нұсқасы. Қиын жағдайларда әрекет ету дағдыларын топтық оқытудың өте перспективалы және тиімді түрі. Қатысушылардың әлеуметтік шындықтың кез-келген аспектілерін модельдейтін арнайы сценарий бойынша әрекеті, бұл оқу аудиториясындағы қоғамдық өмірдің көптеген көтерілістерін еліктеуге мүмкіндік береді. Жеке ойыншылар жалғыз әрекет ету арқылы мақсатқа жете алмайды. Маңызды мақсаттарға жету үшін жеке қатысушылардың күш-жігерін, ресурстарын біріктіруді талап етеді. 9-10 сыныптарда өткізу өзекті.

Іскерлік ойын-бұл оқушылардың белсенді белсенділігінің күшті стимуляторы. Топтың мақсаттарына жету әр қатысушының белсенділігіне, басқалармен және мұғаліммен өзара әрекеттесуді жоспарлау және жүзеге асыру қабілетіне байланысты.

Ойын шешім қабылдау, жағдайларды талдау және "кері байланыс" дағдыларын дамытатын динамикалық процесс, ұзақ мерзімді іс-әрекеттерді жоспарлау, осылайша бұрын жинақталған білім мен жеке тәжірибені шығармашылық қолдануға ықпал етеді.

Қоршаған ортаны қорғау ойыны үшін ойын іс-әрекетінің ерекше құнды жағы-бұл жалпы жүйе мен уақыт шеңберіндегі табиғи және әлеуметтік процестердің динамикалық көбеюі.

Іскерлік ойын мазмұнының кезеңдері

Бірінші кезең. Дайындық. Рөлдік ойынды жоспарлау, ұйымдастырушы қажет:

1) жағдайды ойнату үшін материалды іріктеп алу; үлестірме материалды дайындау: ойынның сипаттамасы, әдістемелік ұсынымдар және т. б.;

2) оқушылардың рөлдері мен топтарын белгілеу;

3) деректемелер, анықтамалық материалдар дайындау;

4) ойын нәтижелерін шешу және пайдалану.

Екінші кезең. Ұйымдастырушылық.

Үшінші кезең. Оқушылардың өзіндік жұмысы (топтарға және кіші топтарға бөлу).

Төртінші қорытынды кезең. Топтар арасындағы пікірталас.

Географиялық білімді игеру, географиялық дағдыларды игеру, танымдық қызығушылықтарды, оқушының жеке басының зияткерлік және шығармашылық қасиеттерін дамыту, әлемге эмоционалды және құндылық қатынасын тәрбиелеу, күнделікті практикада алған білімі мен дағдыларын тиімді жүзеге асыру қабілетін қалыптастыру, егер оқу іс-әрекеті ойын технологиясы аясында жүзеге асырылса, жеке тұлғаға бағытталған және дамытушылық оқыту қағидаттарына негізделген болса, сәтті болады [3].

Әдебиеттер:

1. И.В. Душина, Е.А.Таможня «Методика и технология обучения географии» М.:-2014
2. М.Е. Сергеева «Игровые технологии на уроках географии 5-9 классы» М.:-2017
3. Теоретический и научно- методический журнал «География в школе»1-2018

ӘОЖ 94 (574)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГРЕК ДИАСПОРАСЫНЫҢ ТАРИХЫ

Исмаилова Ж.Б М1601-11 тобының магистранты

Ғылыми жетекшісі:Алдаберген М. Н. т.ғ.к доцент

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

В этой статье рассматривается история греков, депортированных в Казахстан. Приведены сведения с использованием данных о причинах, этапах депортации на казахскую землю, о состоянии и качестве жизни греков.

Қызу қанды, нәзік жанды,шыдамды... Ежелгі дәуірдің данышпаны Демосфеннің пайымдауынша бұл тек гректерге ғана тән мінез.

Грек диаспора өкілдері АҚШ, Ресей, Германия, Ұлыбритания секілді әлемнің ірі мемлекеттерінде өмір сүреді. Диаспора антикалық заманнан бері, Жерорта

теңізі мен Қара теңіз жағалауында отарлау жүргізіліп жатқан кезде қалыптаса бастады.

Гректер ұлан-ғайыр қазақ жеріне қалайша аяқ басқан деген сауалға жауап іздеп көрелік.

Кеңес үкіметі кезінде гректер репрессияның екі толқынын бастан өткерді. Бірінші рет оларға 1937-1938 жж ұлтшылдық және ұсақбуржуазияшылар деген айып тағылды. Бес жыл өткен соң олар тағы да қуғынға ұшырайды. Солтүстік Кавказдан (1937, 1938 ,1942 жж), Қырымнан (1944 ж), Грузия мен Абхазиядан (1949 ж) Кеңес үкіметіне дұшпан болғандарға жақтасты деген айыппен олар жаппай Қазақстан мен Сібірге күштеп қоныс аударылды.1942 жылы гректердің бір бөлігі Краснодар өлкесінен депортацияланды, кейінірек 1944-1949 жж Ресейден тағы бір көші-қон толқыны келді.Тарихшы ғалым, профессор Г.Қадырқұлованың дерегінше, жалпы алғанда, 24 670 грек жер аударылды. Қазақстанда 20-шы жылдардың ортасында 157 грек болған. Олардың саны 40-шы жылдары депортацияға байланысты күрт өскен.

Социалистік Кеңес Одағы заманда мекендеген халықтардың қай-қайсысы болсын сталиндік зорлық-зомбылықтан,геноцид пен этноцидтен, саяси қуғын-сүргіннен аман қалған жоқ.

Адам өзіне тағылған қылмысты жасағанына немесе жасамағанына қарамастан,заңсыз қуғын-сүргінге ұшырады.Мемлекет бастапқыда жер аударылған барлық халықты мәжбүрлі жағдайға қойды.Құқықтық сенімсіздік,барлық қоныстанушылардың осалдығы олардың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуымен қатар жүрді.1945 жылдың 8 қаңтарында «Арнайы қоныс аударушылардың құқықтық жағдайы туралы» қаулы шықты,онда арнайы қоныс аударушылар комендanттың рұқсатынсыз Ресейдің арнайы комендатура қызмет көрсететін аудандарынан тыс жерлерге кете алмайтын болды.Барлық қоныс аударушылар қоғамдық-пайдалы еңбекпен айналысуға міндетті болды.

Қазақстан саяси,әлеуметтік эксперименттер полигоны ғана болған жоқ, оның салдарынан қазақ халқының жартысы қаза тапты.Қазақстан большевиктер билік үшін қауіпті деп есептеген басқа халықтар мен әлеуметтік топтарды жер аудару орнына да айналды.Қоныс аударушы халықтардың басым бөлігі Қазақстанға көшірілді.Қазақстан еркінен тыс кеңестік халықтар түрмесіне айналды. Билік 1920 жылдардың аяғы мен 1930 жылдардың басындағы саяси қуғын-сүргін және ашаршылықтан қаза тапқан миллиондаған қазақстандықтардың орнын толтырғысы келді»,-дейді саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық оңалту жөніндегі мемлекеттік комиссияның мүшесі Сабыр Қасымов.Оның айтуынша,үлкен аумақтар мен дала және қатал климат лагерьлер ашу үшін ыңғайлы болды.

1944 жылы мамырда 50 эшелонға тиелген татар ұлт өкілдері түгелдей Қырым АКСР-інен қуылды.Депортация барысында Қазақстанға 4501 татар,7 мың болгар мен гректер әкелінді.Депортацияға ілінген месхеттік түріктер Грузияның оңтүстік-батыс аудандарынан 1944 жылы қарашада Қазақстанға

өкелінді.Жалпы,1943-1944 жылдары Қазақ КСР-іне 109,3 мың отбасы арнайы қоныстандырылды.

Гректердің негізгі бөлігі Қазақстанға 40-шы жж. келді. Тұрғылықты мекен еткен жерлері – Грузия, Қырым, Азов теңізінің жағалауынан жер аударылды. Қазір 60-тан асқан гректердің көбісі Қазақстаннан тыс жерлерде, ал жастары Қазақстанда туылған. Қазақстанға жер аударылғаннан кейін бірнеше жыл бойы гректер, басқа ұлт өкілдері секілді (немістер, поляктар, кәрістер, шешендер, ингуштар, түріктер, қалмықтар және т.б.) арнайы қоныс аударылғандар мәртебесіне ие болып, өзінің азаматтық құқықтарында шектелген еді. 1956 ж. гректерден арнайы қоныс аударылғандар мәртебесі алынды, бірақ оларға бұрынғы тұрған жерлеріне қайтып оралуға тыйым салынды.

Бұл Сталин басқарған жылдардағы қатал жазалау операцияларының бірі, болашақтың барып тұрған қатерлі нышандарының өзі еді.Аталмыш шараны қоғамның көз алдында, тіптен соғыс талаптарына сілтеме жасаумен де анықтауға болатын еді.Сондықтан да ол қандай да бір болмасын ресми мәлімдеулерсіз жүргізілді.Арада 12 жыл өткен соң ғана, ол туралы Хрущев өзінің атақты «құпия баяндамасы» арқылы партияның XX съезінде айтқанда ғана, барып жариялылыққа ұласты».

Қазақстанның тәуелсіздік алуы тек қазақ халқы тарихының ақтаңдақ беттерін ғана ашып қойған жоқ.1990 жылдан бері атамекендерінен қуылып,күштеп қоныс аударылған,бүгінде екінші отанында тұрақтап қалған басқа да ұлт өкілдерінің өткен тарихының көлеңкелі тұстарының шынайы беттері ашылды.Айтулы мәселеге орай еліміздегі жер аударылған халықтардың тарихын жазуға үлес қосқан көрнекті ғалым,академик М.Қ.Қозыбаев болды.Еліміздегі күштеп көшірілген халықтарды атамекендерінен жер аудару саясатының жасырын ұйымдастырып,орындалу барысын қашан және қанша адамның Қазақстанға қалай орналасқанын,еңбек армиясына қатынасуын нақты деректермен талдау жасай отырып дәлелдеген Қ.С.Алдажұмановтың зерттеулерінің мазмұны мен маңызы тереңдігімен ерекшеленеді.Арнайы қоныс аударушылардың күштеп қоныс аударуы, олардың сандық,ұлттық,жастық құрамы,материалдық-тұрмыстық жағдайы жөнінде нақты деректермен талдау жасаған Э.А.Касперович болды.

Қорыта келе қоныстанғандардың көп бөлігі ауылшаруашылықты аудандарда тұрды,олар құрылыс жұмыстарына,өндіріс жағдайларына бейімделмегендіктен өздерінің тапқан-таянғандарын жеткізе алмады. Сондықтан олар өздерінің киім-кешектерін (халық шаруашылық комитеті бөлген) сатуға мәжбүр болды.1944 жылдың 28 тамызында Петровск атындағы зауыттағы қоныстанушыларды бұзылған балық етімен тамақтандырған. Әсіресе қарттардың, мүгедектердің,көп балалы әйелдердің материалдық-тұрмыстық жағдайы өте ауыр болды.

Әдебтеттер

1. https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/8906/-22.11.2016 ж
2.Қазақстан –құт-береке мекені: Алматы. «Сын» баспасы ЖШС,2011 ж-232

3 Қазақстан: бірлік және келісім мекені: Фотокнига.Жинақты құрастырған Түймебаев Ж.Қ.- Алматы: «Издательство Золота Книга» ЖШС,2020 ж-320 б.
4.Боффа Дж. История Советского Союза. Т.2. М., 1994, 172-173-бб.;
5.Бугай Н.Ф. Иосиф Сталин – Лаврентию Берия: «Их надо депортировать». –М.: Дружбы народов, 1992.с.286;
6.Бугай Н.Ф. Л.Берия – И.Сталину: Согласно вашему указанию (о депортации народов в республику Средней Азии и Казахстана) – М.: АИРО – XX, 1995 с.319;
7.Земсков В.Н. Срецпоселенцы в СССР 1930-1960. – М.: Наука. 2003 с.306;
8.Коммунизм жолы. 1975 №142;

ӘОЖ 03.81.33

ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЯСИ ТОПОНИМИКА ТАРИХЫ

Әбдірахман М.Е. – Тарих педагогын даярлау мамандығы
1601-10 тобының магистранты
Ғылыми жетекшісі: Сыздықова Г.М. – ф.ғ.к., доцент
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент

Резюме

Переименование политически некорректных названий стало реальностью наших дней. Переименовывается все, что кого-то может оскорбить или обидеть. Все это зародилось в США. Там давно исчезли географические названия со словами «скво», «редскин», «негро» и так далее. Словом «скво» белые называли индейских женщин. Это слово, как и слово «краснокожий», ныне считается неполикорректным. Когда-то эти слова были общеупотребительными и не вызывали споров, но все меняется.

Қоршаған ортадағы объектілердің барлығының дерлік өз атаулары бар. БҰҰ сарапшылар тобының анықтамасы бойынша, географиялық атау деп Жер шарындағы объектіге қатысты атауды айтады. Географиялық атау Жер бетіндегі белгілі бір жерді, объектіні немесе ауданды атау үшін ұдайы қолданылатын жалқы есім болып табылады. Аталған объектілерге жататындар:

- елді мекендер (мысалы, қалалар, кенттер, ауылдар, деревнялар),
- әкімшілік бірліктер (мысалы, штаттар, кантондар, облыстар, аудандар, округтар),
- табиғи объектілер (мысалы, өзендер, таулар, мүйістер, кәлдер, теңіздер),
- жасанды құрылыстар (мысалы, бөгендер, әуежайлар, жолдар),
- жергілікті халық айрықша мән беретін (кейде діни), шекарасы анық ажыратылмайтын жерлер мен аудандар (мысалы, жайылымдар, балық ауланатын аудандар, қасиетті жерлер) [1, 125 б.].

Топонимикалық саясат – бұл адам түсінігіне, халық санасына әсер ететін өте үлкен саяи құрал. Қазақстандағы саяси топонимикаға келетін болсақ, ол бірнеше ірі кезеңдерден тұрады.

Көне түркілік және орта ғасырлық көшпелі өркениеттің пайда болуы, дамуы, сәтсіздікке ұшырауы және қайта жандануы болып табылады. Және бұл кезең Қазақстан топонимикасы үшін өте маңызды, шешуші рөл атқаратын кезең, қазақ топонимикасының шығу тегі, іргетасы (фундаменті) болып табылады. Қазақ топонимикасы өз ішінде бірнеше бөліктерден тұрады.

1. Прототүркілік кезеңнің әсері;

2. Кең-байтақ Түркілік мәдениетінің әсері;

3. Ислам діні мен араб мәдениетінің әсері;

4. Моңғол шапқыншылығының (азат етуінің) және көшпелі өркениеттің қайта жануының әсері;

5. Қазақ хандығының қалыптасуы мен қазақ халқының бай мәдениетінің пісіп-жетілуі кезеңі;

6. Патшалы Ресей мен Кеңес Одағының әсері;

7. Тәуелсіз Қазақстанның топономикалық саясатта қайта жандануы;

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздік жылдарында дербес топонимикалық саясат жүргізіп келеді, елімізде топонимияны дамытуға ықпал ететін бірқатар заңнамалық құжаттар мен бағдарламалар қабылданды. Олардың ішінде "Қазақстан Республикасындағы тіл туралы Заң" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1997 жылғы 11 шілдедегі №151 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 2 шілдедегі № 401 қаулысы (үшінші бағыт – ономастиканы жетілдіру), терминологиялық лексиканы біріздендіру міндеті, терминологиялық лексиканы Президенті, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті-Елбасы Н. Назарбаевтың 2017 жылғы 12 сәуірдегі "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" бағдарламалық мақаласы аясында жүзеге асырылып жатқан "Туған жер" бағдарламасы географиялық атауларды зерттеу үшін негіз болып табылады [2, 20-21 б.].

Топонимдер – бұл қазақ халықның тарихи-географиялық құбылыстарының кеңістіктік көрінісінің тілдік көрінісі. Қоршаған ортаның табиғи (ландшафтық) ерекшеліктерінің әртүрлілігі, шаруашылық қызметтің әртүрлілігі, бірнеше этностардың аумағында қоныстану белгілі бір жерде аумақтық топонимикалық жүйенің қалыптасуына ықпал етеді. Топонимикалық зерттеулер соңғы онжылдықта географияның маңызды бағыттарының бірі болды. Бұл бағыт Топонимика ғылымындағы зерттеулерді географиялық деректермен толықтыруға, топонимдердің семантикалық жүктемесін анықтауға географиялық негіз жасауға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы географиялық атаулар саласындағы лингвистер - Э. Қойшыбаев (1967), А.Әбдірахманов (1959), В. Н. Попова (1966), Е. Керімбаев (1988), т. Жанұзақ және т. б. оның ономастика мәселелері жөніндегі жұмыстарына үлкен үлес қосты.

Топонимика – бұл көптеген тарихи мәселелерді шешетін арнайы ғылымдардың бірі. Кеңес Үкіметі ғылым академиясының топонимика бағыты – С.Б. Веселовскийдің идеяларымен дәріптелді. Және коммунистік саяси идеологияда қатаң түрде дәріптелді. Нақты мәселелер бойынша (отарлау тарихы, жер иеленушілік эволюциясы, феодализм кезеңіндегі Ресейдің қоғамдық-саяси дамуы мәселелері) ол бұл дереккөздің тарих үшін маңызын көрсетті, топонимика мен шежіренің байланысын ерекше атап өтті. Тарихи топонимика тарихи географияның бір бөлігі ретінде саналды, филологтардың

зерттеуі үшін топонимикалық мәліметтерді пайдаланғанда бұрмалаулар мен ерікті жалпылауларға жол бермеу қажеттігіне тарихшылардың назарын аударды [3, 190 б].

Географиялық атаулар аталған объектінің, адам есімінің немесе оның қызметінің ерекшелігінің көрінісі болып табылады. Уақыт өте келе нысан атауының мән-мағынасы өшеді, ұмытылады, топонимика өзінің географиялық мәнін – жердегі объектілерді бекітуді сақтайды.

Сонымен топонимдердің негізгі қызметі белгілі бір аумақтағы объектілердің атауы, яғни олар географиялық объектілердің нақты мекенжайлары болып табылады. Функциясы бойынша біз О.С.Ахмановаға ілесе отырып, «тіл бірлігінің (элементінің) сөйлеуде қайта жаңғыртылудағы мақсатын, атқаратын қызметін» түсінеміз [4, 506 б.].

Әдебиеттер:

1 К. Д. Каймулдинова, Топонимика: Оқулық. Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.- 267 бет.

2 Беленкая В.Д. Топонимдер тілдің лексикалық жүйесінің бір бөлігі ретінде. - М.: Мәскеу баспасы. 1969 жыл, - 188 б.

3 Веселовский С.Б. Деректану және феодализм кезеңіндегі Ресей тарихы бойынша еңбектер. М., 1979 жыл, 206 б.

4 Ахманова О.С. Тілдік терминдер сөздігі. - М.: УРСС редакциясы, 2004 жыл, - 571 б.

УДК 81’255

ПЕРЕВОД КАК ОСОБЫЙ ВИД МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ И МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Таукебаева Р.Б.
Кандидат филологических наук, доцент ЦАИУ, Шымкент

Резюме

Данная статья посвящена проблемам перевода как особого вида межъязыковой и межкультурной коммуникации. В ней рассматриваются вопросы взаимосвязи языка и культуры, определяющие перевод как акт коммуникации не только лингвистического характера, но и культурной основы.

Ключевые слова: перевод, межъязыковая коммуникация, межкультурный акт, компетенция, переводчик, язык, текст

Түйін

Бұл мақала тіларалық және мәдениетаралық қарым-қатынастың ерекше түрі ретінде аударма мәселелеріне арналған. Мақалада аударманы лингвистикалық сипаттағы ғана емес, сонымен бірге оны мәдени негіздегі қарым-қатынас актісі ретінде анықтайтын тіл мен мәдениеттің өзара байланысы ретінде көрсететін мәселелер қарастырылады.

Кілт сөздер: аударма, тіларалық қатынас, мәдениетаралық акт, құзыреттілік, аудармашы, тіл, мәтін

Любой язык, являясь главным и совершенным средством человеческого общения, живым инструментом обмена мыслями, выполняет различного рода и содержания сложные функции, так как представляет собой гибкую, особо организованную систему. Общеизвестно, что существует огромное количество языков в мире и каждый из них обладает как общими, схожими с другими

языками чертами, так и индивидуальными признаками, которые присущи только данному отдельному языку. В связи с этим феноменом, любой язык предполагает два вида системной языковой деятельности: 1) изучение иностранного языка, которое направлено на развитие языковой, речевой, учебно-познавательной и социокультурной компетенции; 2) развитие перевода как одного из видов речевой деятельности, которая на данном этапе включает не только языковые, но и культурологические проблемы. «Перевод – это общественная функция коммуникативного посредничества между людьми, пользующимися разными языковыми системами, реализующаяся в ходе психофизической деятельности билингва по отражению действительности на основе его индивидуальных способностей интерпретатора, осуществляющего переход от семиотической системы к другой с целью эквивалентной, т.е. максимально полной, но всегда частичной передачи системы смыслов, заключенной в исходном сообщении, от одного коммуниканта другому». [1]

Основной проблемой перевода родного языка (языка оригинала) на иностранный язык является передача их содержательных особенностей, которые отражаются на многих уровнях в процессе межъязыковой и межкультурной коммуникации. Следует отметить, что «отношения оригинала и перевода многоплановы, особенно релевантны два типа отношений: сравнительное лингвистическое качество текстов (семантико-стилистический аспект) и характер отображения в них реальной действительности (когнитивный аспект). В процессе перевода максимально наглядно проявляются универсально-лингвистические проблемы, характеризующие взаимодействие между языковыми и когнитивными структурами». [2]

Перевод как акт межъязыковой и межкультурной коммуникации, по определению А. Швейцера, представляет собой, «...однонаправленный и двухфазный процесс межъязыковой и межкультурной коммуникации...; процесс, характеризуемый установкой на передачу коммуникативного эффекта первичного текста, частично модифицируемый различиями между двумя языками, между двумя культурами и двумя коммуникативными ситуациями...» [3]

Безусловно, что язык любой национальности является богатой и многогранной знаковой системой, которая всесторонне отражает культуру данного народа, общества и страны, в целом. В процессе взаимодействия различных народов неизбежно возникает проблема перевода, где перевод осуществляет принятие существования социо-культурных и языковых различий, которые создают новый уровень восприятия других культур и помогают адаптации к новым языкам и культурам. Вопросам взаимосвязи языка и культуры, определяющих перевод как разновидность межкультурной коммуникации было посвящено множество научных трудов ученых-лингвистов и переводоведов (В. Верещагин, В. Костомаров, В. Маслова, С. Тер-Минасова, О. Леонтович, В. Красных и др.)

Надо отметить, что национальный язык и перевод функционируют в различных национально-языковых коммуникативных пространствах, но в

процессе взаимодействия они предстают как взаимосвязанные явления («единое смысловое пространство»), благодаря таланту и огромному языковому потенциалу перводчика, являющегося связующим звеном между двумя языками в контексте двух культур. «Переводчик должен отлично понимать и чувствовать как свою культуру, так и культуру языка на который и с которого осуществляется перевод, понимать различия между культурами, подбирать эквивалент для языкового явления, который непосредственно отражает особенности чужой культуры, сглаживает острые углы между участниками межкультурной коммуникации, подбирая наиболее корректный, но в то же время точный перевод» [4]. Известно, что интеграция в «родную» и «новую» культуру является своего рода объединением иноязыка и инокультуры с собственно-национальными языковыми и культурными ценностями, ибо любой язык с множеством его аспектов всесторонне отражает социокультуру данного этноса.

Рассматривая перевод как средство и особый вид межъязыковой и межкультурной коммуникации, следует отметить, что роль и деятельность переводчика тесно связана с восприятием устного или письменного текста на национальном языке и «перекодированием» (переводом) его на другой «иноязык». Перекодирование (перевод) должно быть максимально приближено к языку оригинала с учетом критериев адекватного перевода: 1) высокий уровень смысловой близости (схожести) перевода оригиналу; 2) созвучие текстов оригинала и перевода в жанрово-стилистическом отношении; 3) способность текста-оригинала и текста-перевода создавать «коммуникативный эффект», учитывая различные речевые ситуации и языковые явления. Вышеперечисленные критерии особо актуальны для лингвистической и коммуникативной концепции феномена перевода как акта межъязыковой коммуникации. В процессе исследования проблем перевода, необходимо отметить, что с точки зрения теории межкультурной коммуникации при переводе «...сопоставляются не только два языка, но и две культуры в широком понимании этого слова, а ситуативный контекст коммуникации воспринимается как часть культурного мира...; что в межкультурной коммуникации собеседники, принадлежащие различным лигвокультурам, по-разному декодируют высказывания, а это значит, что коммуникативная функция языка, заключающаяся в передаче значения не всегда или не в полном объеме достигает своей цели... »[5]- констатирует ученый-переводовед Е.Белик. Следовательно, можно сделать определенный вывод о том, что адекватный перевод заключается не только в знании родного и иностранного языков, но и в существующей системе культурных представлений, ценностей и лиц, участвующих в самом процессе коммуникации. Этот аргумент подтверждает мысль о том, что перевод – это акт не только лингвистического характера, но и культурной основы, то есть это есть акт коммуникации на границе различных культур, где культурный контекст является наиболее значительным, влияющим на коммуникацию. При изучении смысла языковых и культурных элементов (слова, текста, коммуникативного поведения и др.) выясняется, что они должны согласовываться с культурным контекстом, в котором употребляются.

Относительно текстового материала наблюдается тенденция отказа от поиска единственного правильного смысла текста. «Текст часто имеет обширный диапазон возможностей своей интерпретации, обладающей множеством смыслов... Чем больше сходства между системами и культурами двух языков, тем компетентнее переводчик, тем реальнее будет передача правильного смысла текста и, соответственно, тем более продуктивным будет перевод при межкультурной коммуникации...» [6]

Резюмируя вышесказанное, следует отметить следующие утверждения (выводы): 1) перевод – процесс межкультурного и межъязыкового взаимодействия представителей различных культур и языков, это процесс объяснения языкового и культурного «кода» другим коммуникантам; 2) перевод – это взаимодействие языков и культур различных этносов, которое способно качественно обогатить язык и культуру, создавая, своего рода, единое культурно-языковое пространство; 3) роль переводчика, как блестящего знатока языка, слова и культуры переводимого текстового материала, занимает исключительную позицию в «преодолении дистанции» между языками и культурами различных этносов.

Литература:

1. Гарбовский Н.К. Теория перевода. – МГУ. – 2004.-544 с.
2. Азимов Э.Г. , Щукин А.И. Новый словарь методических терминов и понятий. Теория и практика обучения языкам. – М.: ИКАР.- 2009. – 448 с.
3. Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. – М.:Наука. -1998.-215 с.
4. Кириллова Е.Б. Перевод как процесс межъязыковой и межкультурной коммуникации // Межд.сборник научных статей «Актуальные вопросы переводоведения и практики перевода», вып.9. – Нижний Новгород: «Альба». – 2019.- стр. 51-59.
5. Белик Е.В. Перевод как разновидность межкультурной коммуникации // журн. Преподавтель XXI век, МГПУ, №2 . – Москва- 2013.-с. 290.
6. Там же, с. 292.

МАЗМҰНЫ

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ	
Жолтай Г.И., Мәдібекова Ғ.М МЕТАЛДАР ТАҚЫРЫБЫН ЖАҢА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ОҚЫТУ.....	3
Қаныбек Г.Қ., Сартаева Х.М. ӨРНЕКТІ ҚАРА-ШҰБАР ЖЫЛАННЫҢ – ELAPHE DIONE PALLAS, 1773 БИОЛОГИЯСЫ	6
Әмірбек А.,Мырзалиева З.К. ТҰРҒЫНДАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН БАҒАЛАУДЫҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	9
Ходжанова Ж.Б, Тұрмахат Г.Қ. , Тұрабай Н.Ә. СУДЫҢ ЕРЕКШЕ ҚАСИЕТТЕРІ.СУДЫҢ БІЗ БІЛМЕЙТІН ЕРЕКШЕ ҚАСИЕТТЕРІН АНЫҚТАУ.....	12
Жанатбекова А.Ж.,Мауленкулова М.Д. Тұрабай Н.Ә. ЖОҒАРЫ САТЫДАҒЫ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ӨСУ ПРОЦЕСТЕРІНЕ МУЗЫКАНЫҢ ӘСЕРІ.....	14
Айтуарқызы С. ,Бейсекұл А.Қ. Тұрабай Н.Ә ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР.....	16
Алпыс Ә.А. Бердібек Б.Н. ,Тұрабай Н.Ә «ҚОРҚОР (КАЛЬЯН) ҚҰРАМЫНЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ПАЙДАСЫ МЕН КЕЛТІРЕР ЗИЯНЫ».....	18
Равшанбекова О. Э. Текебай А. Б. , Тұрабай Н. Ә. ТРАНСГЕНДІ ЖАНУАРЛАРДЫ АЛУ ӘДІСТЕРІ.....	21
Раимқұл А.Б. Әбдіғапбар П.С. ,Әбдіғапбар П.С. , Мәдібекова Ғ.М.АНАЛИТИКАЛЫҚ ХИМИЯ ПӘНІНІҢ САПАЛЫҚ АНАЛИЗ КУРСЫН АРАЛАС ОҚЫТУ МАҢЫЗЫ.....	23
Хасимбекова У.М., Кеңесбай А.Қ., Мәдібекова Ғ.М. «АНИОНДАРҒА САПАЛЫҚ АНАЛИЗ» ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МАҢЫЗЫ.....	26
Ибинова Яхшигул Пулатбекхужакызы , Ибрагимов Раскул ОҚУШЫЛАРҒА МАТЕМАТИКАДАН БІЛІМ БЕРУДЕ ЖОБАЛАУ ӘДІСІН ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ,ҚАЗІРГІ ЖАЙ КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУЫ	29
Алишерова М. Қозтай А.Қ., Тұрабай Н.Ә. ХАРА БАЛДЫРЛАР.БАЛДЫРЛАРДЫҢ ТАБИҒАТТАҒЫ ЖӘНЕ АДАМ ӨМІРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ.....	33
Әбдіғаппар А.Е, Бегенова Ж.А, Мұхаметалы Ж.Е., Мамыкова.Р.У АЗОТТЫҚ ТЫҢАЙТҚЫШТАРДЫҢ ӨСІМДІКТЕРГЕ ӘСЕРІ.....	36
Керімбай Ә.М., Мәдібекова Ғ.М. МЕКТЕПТЕ МЕТАЛДАР ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ПАЙДАЛАНУ.....	38
Жарылқасын Ә.С., Мәдібекова Ғ.М. ҚЫШҚЫЛ-НЕГІЗДІК ТИТРЛЕУ ЗЕРТХАНАЛЫҚ САБАҒЫНДА ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	40
Kalaubek S.M., Baymakhanova G.M. APPLICATION OF GAME METHOD IN THE STUDY OF ORGANIC CHEMISTRY.....	43
Адина Айдана, Мәдібекова Ғ.М. ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСІН ПАЙДАЛАНЫП ХИМИЯЛЫҚ БАЙЛАНЫС ТҮРЛЕРІ ТАҚЫРЫБЫН ӨТКІЗУ.....	45
Айботаева А.Д., Мамыкова Р.У.	

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ.....	48
Каримова С., Мамыкова Р.У. ПОЛЬЗА ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ.....	49
Сманова Н.Ж, Бимырза Т.Б, Таубек Ж.Қ.,Тұрабай Н.Ә. ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ГЕО-ЭКОТУРИЗМІН АУМАҚТЫҚ БАҒАЛАУ ОҢТҮСТІК АЛТАЙДАҒЫ ТҰРАҚТЫ ТУРИЗМНІҢ БОЛАШАҒЫ.....	52
Әзімхан А.А., Тұрғынова А.О., Алимбекова А.О.,Тұрабай Н.Ә СӘНДІК ӨСІМДІКТЕР ӘЛЕМІ.....	54
Шығанбай А.Ж., Қожабекова З.Е. ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУДА ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУҒА МОТИВАЦИЯ.....	56
Бейсен Ә.Қ., Керімбаева К.З. АДАМ АҒЗАСЫНА АУЫР МЕТАЛДАРДЫҢ ӘСЕРІ.....	59
Дихан М. Б., Тұрабай Н. Ә. ЖҮГЕРІ ДАҚЫЛЫНЫҢ ФИЗИОЛОГИЯСЫ.....	60
Тынабек Б.Ғ., Арзимат А.Д., Мәдібекова Ғ.М. БІРІНШІ АНАЛИТИКАЛЫҚ ТОП КАТИОНДАРЫ.....	63
Орынхан И.М, Утегенов Б.Д ДӘРІЛІК ҚҰРАЛ-ЖАБДЫҚТАРДЫҢ САПАСЫН,ТИІМДІЛІГІН ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІГІН ФАРМАКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ДИАЛЕКТИКАЛЫҚ САБАҚТАСТЫҒЫ.....	66
Әбутәліп А.Ә., Пазылбек С.А. ЕРІТІНДІДЕГІ ЕКІ КОМПОНЕНТТІ ҚОСПАНЫҢ ҚҰРАМЫН СПЕКТРОФОТОМЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ ӘДІСІМЕН АНЫҚТАУ.....	68
Тажиғұл Г.М., Орынбасар Балауса, Алдабергенова М.К. ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҰЖЫМДАСТЫРУ ЖАЙЛЫ ДЕРЕКТЕР.....	71
Эрметова З. Ш., Ходжанова К. К., Мәдібекова Ғ. ТОТЫҒУ-ТОТЫҚСЫЗДАНУ ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ.....	74
С.Ж. Әбдіжаппар, З.С. Әбіш СЕКСЕУІЛ ТУЫСЫНЫҢ БИОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ **.....**	77
Сапарбек Т., Битемирова А.Е. СЫНИ ТҰРҒЫДАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП «АРОМАТТЫ КӨМІРСУТЕК БЕНЗОЛ» ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУ.....	81
Ушкенова Ә.Т., Есенгелді А.Ә., Мәдібекова Ғ.М. ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҰМЫСТАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ.....	84
Оңғарбек А.О., Битемирова А.Е. ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА КВЕСТ ӘДІСІН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП , ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ОЯТУ.....	87
Чимкатова Нилуфар, Мәдібекова Ғ.М. ТЫҢАЙТҚЫШТАР ТАҚЫРЫББЫН ОҚЫТУДА СЫНИ ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ.....	90
Қонысбек Н.Е., Утегенова Г.А. ӨСІМДІКТЕРДІ МИКРОКЛОНДЫҚ КӨБЕЙТУ КЕЗІНДЕГІ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ЖАҒДАЙЫ.....	93
Қонысбек А.Е., Утегенова Г.А. ҚАЗАҚСТАНДА ӨСЕТІН POLYGONUM L. ӨСІМДІКТЕРІНІҢ ЭФИР	

МАЙЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ БАКТЕРИЯҒА ҚАРСЫ ЖӘНЕ САҢЫРАУҚҰЛАҚТАРҒА ҚАРСЫ БЕЛСЕНДІЛІГІ.....	96
Әлі С.М., Мәдібекова Ғ.М. ЕКІНШІ АНАЛИТИКАЛЫҚ ТОП КАТИОНДАРЫНЫҢ ҚАСИЕТТЕРІ.....	99
Рахматулла М.Д., Айтмахан Д.Т., Суебай Ардақ , Мәдібекова Ғ.М. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	102
Абдубек А.О., Укебай С.Н., Төлепберген Асхат, Мәдібекова Ғ.М. ПЕСТИЦИДТЕРДІҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ РӨЛІ.....	105
Қасымбек А.О., Таджиева Т.Е.,Каликулов Амиржан, Мәдібекова Ғ.М. ТҰРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ҚАЙТА ӨҢДЕУ.....	107
Қонысбек Н. Е., Утегенова Г.А. ӨСІМДІКТЕРДІ МИКРОКЛОНДЫҚ КӨБЕЙТУ КЕЗІНДЕГІ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ЖАҒДАЙЫ.....	110
Мырзатай А.Ә., Төлепберген Ғ.М.,Мәдібекова Ғ.М. ТЫҢАЙТҚЫШТАР.....	113
Рысбай З., Битемирова А.Е. ХИМИЯДАН БІЛІМ БЕРУДЕ АКТ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	116
Байболат А.А.,Қозыкеева Р.А. ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА КӨРНЕКІЛІК ПРИНЦИПТІ КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯ АРҚЫЛЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕМЕСІ.....	119
Махсут А.М., Мәдібекова Ғ.М. АС ТҰЗЫ ҚАСИЕТТЕРІ.....	123
Бурибаева М.Ф., Рахишева Еркежан, Мәдібекова Ғ.М. АСКОРБИН ҚЫШҚЫЛЫНЫҢ ДӘРУМЕН РЕТІНДЕ МАҢЫЗЫ	126
Ағыбай Нұрбибі, Тажекова А.Д. ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ТОПЫРАҚТАРЫН ҚОРҒАУ.....	129
Аділ Айман Орынбасарқызы, Тажекова А.Д. ГАЖ - АҚПАРАТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ.....	132
Асхабова А.А., Тажекова А.Д. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОРНОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ.....	135
Мыңбай Бекзат Мауленұлы, Тажекова А.Д. ХАЛЫҚТЫҢ КӨШІ-ҚОН ФАКТОРЛАРЫ.....	139
Отарбаева Сулушаш Махсатқызы, Тажекова А.Д. ФОРМИРОВАНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ ГЕОГРАФИИ.....	141
Жолдасбек А.Д.,Кадірқұл М.А. ,Ниязбек А.Қ., Мамыкова Р.У. МИКРООРГАНИЗМДЕРДІ ӨНЕРКӘСІПТЕ ҚОЛДАН.....	144
ӨНЕР-БІЛІМ ЖӘНЕ СПОРТ ҒЫЛЫМДАРЫ	
Екіағайынды З., Арыстанова Ш.С. Л.ХАМИДИ ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАСЫН ЖИНАУШЫ, ЭТНОГРАФ.....	146
Қосалиева А.Н.,Исабекова Г.Т. АХМЕТ ЖҰБАНОВТЫҢ МУЗЫКАТАНУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУШІЛІК ЕҢБЕКТЕРІ.....	148
Кәдірбай Әміржан, Таубаева Р.К. АДАМГЕРШІЛІК МӘДЕНИЕТІ НЕГІЗДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ХАЛЫҚ МУЗЫКАСЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ.....	152
Гафур М., Агулыкова У.А.	

ӘШЕКЕЙ БҰЙЫМДАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ ТАРИХЫ МЕН МАҢЫЗЫ	155
Смаилова М.С., Кененбаев С.Н. ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКАЛЫҚ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ.....	157
Төреханова Т.М., Джоламанова Г.Д. ЕЖЕЛГІ ӘЛЕМ МУЗЫКАСЫМЕН МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМІ.....	161
Джиеналиева С., Кененбаев С. Н. ЖАС ҰРПАҚҚА ҰЛТТЫҚ ДӘСТҮРЛЕР АРҚЫЛЫ МУЗЫКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ.....	164
Кәдірбай Әміржан, Кененбаев С.Н ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКАЛЫҚ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ.....	166
Жусанова Ф.С., Амидов А.И. СТУДЕНТТЕРДІҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ.....	168
Адылбекқызы Ақсезім, Амидов А.И. СТУДЕНТТІҢ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ДЕНЕ БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ.....	171
Сейдалхан Қ.С., Амидов А.И. ФИЗИКАЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІҢ АДАМНЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ҚАБІЛЕТТЕРІНЕ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ.....	175
Ниязбек А.А., Амидов А.И. ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ ӨМІРІНДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ РӨЛІ	177
Нышанбек Б.К., Мантаева Т. АСАНӘЛІ ӘШІМОВТІҢ КИНО ЖӘНЕ САХНАДА ТҰЛҒАНЫ СОМДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	179
Әшім Т.М ., Әбіхалық А.Қ., Битемирова Ш.А. «СИНЕЛЬ» ТЕХНОЛОГИЯСЫНДА ТІГІН БҰЙЫМДАРЫН ӘЗІРЛЕУ ЖОЛДАРЫ.....	182
Әкімжан А., Мыңбаева Н.Қ. «ДАЛА ҮНІ» АТТЫ ЭНОСТИЛЬДЕГІ ӘЙЕЛДЕР КИІМІНЕ СИПАТТАМА	185
Darmenova A.M., Baryssova N.T. PHYSICAL CULTURE AND SPORTS TERMS' DEFINITIONS.....	188
Асқар А.А., Ахметова Ж.О. ҚАЗАҚ ӨНЕРІНДЕГІ МУЗЫКА ҚАЙРАТКЕРІ КОНСТАНТИН КИРИЛЛОВИЧ ОШЛАКОВТЫҢ БОЛАШАҚ ҰРПАҚҚА ҚАЛДЫРҒАН МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАСЫ.....	191
Жолдасбекова К.Ж., Смаилова М.С. ОҚУШЫЛАРДЫ ӨНЕРГЕ БАУЛУДА ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ	195
Бисенбаев.А.Ғ., Досбағанбетова А.Т. ӘЛ-ФАРАБИДІҢ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАЛАРЫ.....	198
Абильдаева А.И. ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚОҒАМ ДАМУЫНДАҒЫ БАЛАЛАРҒА МУЗЫКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	201
Абильдаева А.И. МУЗЫКАНЫҢ ТӘРБИЕ МЕН БІЛІМ БЕРУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	203
Смаилова М.С., Кененбаев С.Н. СЫНЫПТАН ТЫС ҰЙМДАРДЫҢ ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ОРНЫ.....	204
Смаилова М.С., Кененбаев С.Н. ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКАЛЫҚ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕ БЕРУ	

ЖОЛДАРЫ.....	207
Балабекова А.А. ЗАМАНАУИ МУЗЫКА МҰҒАЛІМІНІҢ МОДЕЛІ.....	211
Балабекова А.А.,Досқара А. ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ.....	214
Ернишева А.А., Балабекова А.А. СЫНЫПТАН ТЫС ЭСТРАДАЛЫҚ ВОКАЛ ЖҰМЫСТАРЫН ЖҮРГІЗУ ЖОЛДАРЫ.....	216
Тинштик Н.Е., Балабекова А.А. МУЗЫКА САБАҒЫНДА МУЗЫКАЛЫҚ-ЫРҒАҚТЫҚ ҚИМЫЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ ТӘСІЛДЕРІ.....	218
Досбағанбетова А.Т. ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ МУЗЫКА САБАҒЫНДА ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ.....	221
Махмудов А.Қ., Досбағанбетова А.Т. ҚАЗАҚ КҮЙЛЕРІНІҢ ТӘРБЕЛІК МАҢЫЗЫ.....	224
Досбағанбетова Р.Т. МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	226
Исабекова Г.Т.,Досқара А.Т. МУЗЫКА САБАҒЫНЫҢ БІРТҰТАСТЫҒЫНЫҢ МАҢЫЗЫ.....	229
Исабекова Г.Т. МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИТТІ ДАМЫТУДАҒЫ МҰҒАЛІМНІҢ РОЛІ.....	232
Маликаждарова А., Куленова И.М. ЖАНР ПОЭМЫ В ТВОРЧЕСТВЕ КАЗАХСКИХ КОМОЗИТОРОВ.....	236
Алтынхан Н.С., Рсымбетов М.Б. ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТӘСІЛ НЕГІЗІНДЕ ЕРКІН СТИЛЬДЕГІ ЖЕТКІНШЕК КҮРЕСКЕРЛЕРДІҢ ДАЙЫНДЫҒЫ.....	238
Басынбеков Қ. М., Алтынхан Н. С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОЛИМПИАДАЛЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ.....	242
Каратаев Т. О., Мамутов А. А. 10-14 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚИМЫЛ ҚОЗҒАЛЫС ДАЙЫНДЫҒЫН, ДЕНЕСІНІҢ ДАМУЫН АНЫҚТАУ ЖОЛДАРЫ.....	247
Мамутов А.А., Басынбеков Қ.М. 15-18 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ДАЙЫНДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ ОҚУ-ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНДЕ ИНТЕГРАЛДЫ БАҚЫЛАУДЫҢ МАЗМҰНЫ.....	251
Рсымбетов М. Б., Каратаев Т.О. ВОЛЕЙБОЛ ОЙЫНШЫЛАРЫН ТЕХНИКАЛЫҚ ДАЯРЛАУ ЖӘНЕ ОЙЫН ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ.....	254
Ажмұхан А.О., Айдарбеков К.Д. ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ.....	257
ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР	
Қадырқұлұлы Ерасыл ТҮРКІСТАН ЛЕГИОНЫНДА УАҚЫТША БОЛҒАН ҚАЗАҚСТАН ӘСКЕРИ ТҰТҚЫНДАР ТАРИХЫ, ТАҒДЫРЫ.....	261
Жекембек А.Е., Рахматулла М.Д. , Арыс А.С. ҚР МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ.ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІК.....	264
Рахматулла М.Д., Айтмахан Д.Т. , Арыс А.С.	

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҚ ҚАРЫМ - ҚАТЫНАСТЫҢ ТАРАТЫЛУ ДЕҢГЕЙІ.....	267
Социалова Д ., Беккулова А.А. ҚАҢЛЫ МЕМЛЕКЕТІНІҢ КӘСІБІ МЕН ҰЙ ТҰРМЫСЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ДЕРЕКТЕР НЕГІЗІНДЕ.....	270
Бергалиева З., Беккулова А.А. ТЕМУРИДТЕР МЕМЛКЕТІНДЕГІ АҚША АЙНАЛЫМЫ.....	273
Абдрасил Б.Д., Сатаев А.Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕРІ.....	276
Ердосқызы Ә., Атеева Ж.Т. КӨНЕ ӨЛШЕМДІК АТАУЛАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ.....	279
Sharifova S.K.,Berdybekova A.L. ECONOMY AND ECONOMIC POLICY OF KAZAKHSTAN.....	282
Галустян Д.М.,Абрамова Г.И. THE STATE OF THE ENGLISH LANGUAGE AS A MULTINATIONAL.....	284
Кудратуллаева.К.Д., Русланқызы.Ә.,Жаппарбекова А.Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН БОЛАШАҚ ДАМУЫНЫҢ АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	288
Русланқызы Ә., Юнусова С.У., Тилеубаева Г.У. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ӘСЕРІ.....	290
Русланқызы Ә., Юнусова С.У.,Агулыкова У.А. ТӘУЕЛСІЗДІК – ҚАСИЕТТІ СӨЗ!.....	292
Abdumalik Aiaulym Bolatqyzy, Anapiyaeva Gulnara Tursyngazievna TRILINGUALISM AND POLYLINGUALISM IN KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	295
Налибаева К.Д., Ахтаева К.Б. ЖАЛЫНДЫ ЖАСТАР – ЖАРҚЫН БОЛАШАҚ!.....	297
Саден.Ә.Н., Садық Ж.Қ., Жаппарбекова А.Т. «ҚАЗАҚСТАН-2050 СТРАТЕГИЯСЫ» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЯСИ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ.....	301
Манзу Б.Қ., Алдаберген М. Н. 1931-1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚҚА БАЙЛАНЫСТЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚ САНЫ ТУРАЛЫ ДЕРЕКТЕР.....	303
Ушакова М.А., Бердыбекова А.Л. ФИНАНСОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....	306
Сатенбаева А.Е., Бердыбекова А.Л. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАНК ЖҮЙЕСІН ДАМЫТУ МЕН НЫҒАЙТУ.....	308
Сұлтанбекқызы Қ., Бердыбекова А.Л. ҚАЗІРГІ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМЫТУ.....	311
Баққара А.Ж., Бердыбекова А.Л. ӘЛЕМНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ.....	314
Маликов М.М., Ташболат Камшат ҚР ЕҢБЕК КОДЕКСІ БОЙЫНША ДЕМАЛЫС УАҚЫТЫ.....	317
Жолымбек Аяулым Қайратбекқызы, Маликов Мухтар Маратович ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК	319
Серікқызы А., Сейлхан Әсемай, Алдабергенова М.К. ҚАЗАҚСТАНДА САЯСИ ҚУҒЫН СҮРГІННІҢ БАСТАЛУЫ ЖАЙЛЫ ДЕРЕКТЕР.....	322

Yersin A.K., Berdybekova A.L. NOWADAYS SUPPLY AND DEMAND IN KAZAKHSTAN.....	324
Omirzakova.M.K., Berdybekova A.L. SOCIAL PRODUCTION AND ITS STRUCRURE.....	327
Yergesh N.Y.,Berdybekova A.L. SEVERAL TYPES OF PRICING IN THE MARKET.....	330
Almakhan E.E., Berdybekova A.L. COSTS AND REVENUES OF THE FIRM.....	333
Khudaiberganova M.Sh.,Berdybekova A.L . ANALYSIS OF PROMOTION CHANNELS OF LINGUISTIC SERVICES IN FOREIGN MARKETS, USING THE EXAMPLE OF CHINA.....	335
Meirbekova A.S., Berdybekova A.L. MARKET AND MARKET ECONOMY.....	337
Khudaiberganova M.Sh.,Berdybekova A.L. FUNDAMENTALS OF FAMILY LAW IN KAZAKHSTAN AND OPPORTUNITIES FOR ITS DEVELOPMENT.....	340
Alikberova M.O.,Berdybekova A.L. REGULATION OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS.....	343
Meirbekova A.S.,Berdybekova A.L. INTERACTION OF CIVIL AND LABOR LAW.....	345
Dekhantayeva S., Berdibekova Ayman Lesbekovna THE MODERN CONCEPT OF MONEY.....	347
Жамалхан Г.Н. , Бердыбекова А.Л. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЖЫ.....	349
Akhylbek Galiya Akhylbekkyzy, Akhtayeva Ayman Bizhigitovna THE ROLE OF YOUTHS IN NATIONAL DEVELOPMENT.....	352
Khanaeva S.M. ,Berdybekova A.L. ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE SHADOW ECONOMY.....	354
Abzal A.S., Berdybekova A.L. THE CONCEPT OF MONEY AND THEIR ROLE IN THE ECONOMY.....	358
Koishybai Zh.T.,Berdybekova A.L. INVESTMENT AND BUSINESS PLANNING	360
Жұмат Ә.Е., Алдаберген.М.Н. АРХЕОЛОГ Х.АЛПЫСБАЕВ ПАЛЕОЛИТ ДӘУІРІНІҢ ЗЕРТТЕУШІСІ.....	363
Жұмат Ә.Е., Алдаберген.М.Н. ҚАЗАҚСТАН АРХЕОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ Х.АЛПЫСБАЕВТЫҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ.....	366
Babaeva A.B., Berdybekova A.L. ECONOMIC ASSESSMENT OF DAMAGE FROM ENVIRONMENTAL POLLUTION.....	369
Babaeva A.B., Berdybekova A.L. ANTI-CORRUPTIONS MEASURES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	371
Sailau E.N., Berdybekova A.L. CHILDREN'S RIGHTS AND SOME PROBLEMS IN RUSSIA.....	374
Sailau E.N., Berdybekova A.L. ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE IN RUSSIA.....	376
Uzakbay A.D., Berdybekova A.L. ECOLOGICAL PROBLEM IN KAZAKHSTAN.....	379
Uzakbay A.D., Berdybekova A.L. ECONOMIC EDUCATIONAL SYSTEM IN KAZAKHSTAN.....	381
Ибадуллаева А.Ш., Бердыбекова А.Л.	

ОЦЕНКА ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ КОМПАНИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	384
Рысбек Р.Д., Бердыбекова А.Л. ӨҢІРЛІК ЕҢБЕК ӨНІМДІЛІГІН ӨЛШЕУДІҢ ТИІМДІ ҚҰРАЛЫ.....	387
Нурметова Л.Ш., Бердыбекова А.Л. НЕЙРОМАРКЕТИНГ: ВЛИЯНИЕ НА ПОДСОЗНАНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЯ.....	389
Мыңбосын Н.Қ., Бердыбекова А.Л. ТРАНСҰЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ ЭКОНОМИКАДАҒЫ АЛАТЫН ОРНЫ.....	392
Акилова Д.Т., Бердыбекова А.Л. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАРЖЫ ЖӘНЕ НЕСИЕ ЖҮЙЕЛЕРІ.....	394
Убаева Г.Х., Абрамова Г.И. DEVELOPING MEANINGFUL READING IN ENGLISH LESSONS.....	397
Жұлдызбек А.М., Бердыбекова А.Л. АҚША-ЭКОНОМИКА САЛАСЫНЫҢ БІР БӨЛШЕГІ.....	400
Буралхиева Алина Сейтжанқызы , Жадраева Г.А. XIX ҒАСЫРДЫҢ II ЖАРТЫСЫ XX ҒАСЫРДЫҢ I ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН БАСПАСӨЗІНІҢ ДАМУЫ.....	402
Барлыбаева А.Қ., Бекешова С.Г., Тасболат Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АТОМ ЭНЕРГЕТИКАСЫН ДАМЫТУДЫҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ.....	406
Жанысбаева А.Ә., Торғаутова А.,Тасболат Б. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛДЫҚ ЕЛДІ МЕКЕНДЕР МЕН ЖЕРЛЕРДІҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ (ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА).....	409
Мусабекова А.Т., Турданова М.С. ШАРДАРА ҚАЛАСЫНЫҢ АУЫЗ СУ МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	412
Таскараева Қ.А., Турданова М.С. ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА ЛОГИКАЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ ӨМІРГЕ БЕЙІМДЕУ ЖОЛДАРЫ.....	415
Таскараева Қ.А., Турданова М.С. ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰН ТАЛАПТАРЫ МЕН ТИІМДІЛІГІ.....	418
Умурзакова Гулбону Баратбойқызы , Жадраева Г.А. ҚАЗАҚТЫҢ БІР ТУАР ҰЛЫ ТҰЛҒАСЫ ҚАЙРАТ РЫСҚҰЛБЕКОВ.....	421
Тургунбаева Н.Х., Бердыбекова А.Л. ЗНАЧЕНИЕ АНАЛИЗА РЫНКА В МАРКЕТИНГЕ.....	424
Аматниязова З. К., Бердыбекова А.Л. ТОВАРООБОРОТ КАЗАХСТАНА С РОССИЕЙ В 2021 ГОДУ.....	427
Эржанова .А.М., Бердыбекова А. Л. ТОРГОВЛЯ: ЗНАЧЕНИЕ, ВИДЫ И ИХ ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ	430
Anarmatova M.B., Berdybekova A.L. MONEY AND MONEY CIRCULATION.....	432
Анаркулова Д.Г., Бердыбекова А.Л. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ АНАЛИЗА ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ.....	432
Syrlybay D.D.,Berdybekova A.L. COMPETITION AND COMPETITIVE FIGHT, ITS METHODS AND ROLE IN THE ECONOMY.....	437
Irismetov A.N., Berdybekova A.L. CORRUPTION INDEX IN KAZAKHSTAN FIGHT AND MEASURES	

CAUTION.....	440
Irismetov A.N., Berdybekova A.L. REGULATION OF DOMESTIC TRADE IN KAZAKHSTAN.....	443
Құлтай А. Е., Бердыбекова А.Л. ВЛИЯНИЕ “ХАЛЛЮ” НА ЭКОНОМИКУ ЮЖНОЙ КОРЕИ.....	445
Ділдахан Э.Е., Орынбасарова Г.Ж. Н.ТӨРЕҚҰЛОВТЫҢ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ.....	448
Satimov S.S.,Berdybekova A.L. BALANCE OF PAYMENTS.....	451
Ибадуллаева А.Ш.,Бердыбекова А.Л. ОЦЕНКА ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ КОМПАНИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	454
Abdimazhitov S.A., Berdybekova A.L. INDUSTRIALIZATION OF GLOBAL ECONOMY.....	457
Умирзакова А.Ж., Бердыбекова А. Л. КИТАЙ – ОДНА ИЗ ВЕДУЩИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДЕРЖАВ В МИРЕ.....	459
Маматкаримова С.Б.,Бердыбекова А.Л. ҚҰРЫЛЫС ҚЫЗМЕТІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ.....	462
Suleimanova Z.T.,Berdybekova A.L. THE ESSENCE, GOALS, BASIC PRINCIPLES AND FUNCTIONS OF MARKETING.....	464
Oserbai E.J., Berdybekova A. L. INFLATION IN KAZAKHSTAN.....	467
Жанай Д., Тилеубаева Г. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІҢ ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ.....	469
Дархонова Д.О., Абилаханова А.М. ТҰҢҒЫШ ДӘРІГЕР ҚЫЗ.....	472
Ділдан Б., Орынбасарова Г.Ж. МҰХАМЕДЖАН ТЫНЫШБАЕВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІРІ.....	474
Бахтиқызы М., Орынбасарова Г.Ж. С.САДУАҚАСҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ.....	477
Таджибаева А.З., Бердыбекова А.Л. ДЕНЬГИ И ИХ РОЛЬ В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА.....	480
Рахатова В. Р., Бердыбекова А.Л. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ЯНВАРСКИХ СОБЫТИЙ В КАЗАХСТАНЕ.....	483
Mynbosyn N.K., Berdybekova A.L. TOURISM BUSINESS IS THE MAIN BRANCH OF THE ECONOMY.....	486
Құрманәлі А.Ә.,Султанова Г.Ф. ЭКОЛОГИЯ, БІЗДІҢ БОЛАШАҒЫМЫЗ.....	489
Айдынқызы Ақнар, Мейірхан Іңкәр, Рымжанова А. Е. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТАРИХИ ЖӘНЕ ӘУЛИЕЛІ ЖЕРЛЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ.....	490
Ибрай Ұлжан Есембайқызы, Рахашев Бақытғали Құрманәліұлы ГУМАНИТАРЛЫҚ БЕЙІНДЕГІ СЫНЫПТАРДА ФИЗИКАДАН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	493
Nurash M.E., Berdybekova A.L. SUBJECT OF MACROECONOMICS.....	496
Есжанов Баубек Ержанұлы, Ортаева А.С. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР ҚЫЛМЫСТЫНЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЖАҒДАЙЛАРЫ.....	500

Байетова Асел Тузелбекқызы, Досбенбетова А.Ш. КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРЫН ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ МАҢЫЗЫ.....	502
Кадыкенова Жанна Тасыбаева, Қаражігітова К.Н. ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	505
Марина Г.А. ПЕРИОДИЗАЦИЯ ИСТОРИИ В РЕКОНСТРУКЦИИ ПРОШЛОГО.....	508
Kurbanaieva K.T. , Berdybekova A.L. QUALITY MANAGMENT OF LOGISTICS SERVICES.....	512
Abubakirov S.M., Berdybekova A.L. TURNOVER IN RUSSIA.....	516
Равшанбекова Д.Р., Бердыбекова А.Л. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ СОВЕТСКОЙ ЭКОНОМИКИ.....	518
Халматова Р.Ш., Бердыбекова А. Л. ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА	522
Irisdavlatova D.A., Berdybekova A.L. BUSINESS-PLANNING IN THE MODERN BUSINESS ENVIRONMENT.....	525
Жанысбаева А.Ә., Мырзакерімов Н.Б., Нұртілеуова С.Р., Байболат Тасболат АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМЫТУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ(ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА).....	528
Тынысбай Асемай, Бердыбекова А. Л. БЮДЖЕТНОЕ ФИНАНСИРОВАНИЕ.....	531
Risbek R.D., Berdybekova A.L. THE ESSENCE OF WORLD TRADE ORGANIZATION.....	537
Қамбар А.Н., Тажекова А.Д. ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ОҢТҮСТІГІНДЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМЫТУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	539
Shadiyeva . D. Sh., Berdybekova A.L. BUSINESS - PLANNING THE BASIS OF INVESTMENT PROJECT.....	542
Муратбек М.С., Бердыбекова А. Л. МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И ЕГО СТРУКТУРА.....	547
Мырзатай М.Т., Қатықбай Б., Нұртілеуова С.Р. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САНА МЕН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	549
Марина Г.А. ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В РЕКОНСТРУКЦИИ ПРОШЛОГО.....	552
Оразбердиев Мерген ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ МЕН ДАМУ ТАРИХЫ (1995-2021)**.....**	557
Абибулла Ұлбосын Эсаналиқызы, Тажекова А.Д. ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ХАЛЫҚ САНЫНЫҢ ДИНАМИКАСЫ.....	561
Кәрібай Аслан Әсетұлы, Тажекова А.Д. ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ.....	564
Исмаилова Ж., Алдаберген М. Н. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГРЕК ДИАСПОРАСЫНЫҢ ТАРИХЫ.....	566
Әбдірахман М.Е., Сыздықова Г.М. ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЯСИ ТОПОНИМИКА ТАРИХЫ.....	569
Таукебаева Р.Б.	

ПЕРЕВОД КАК ОСОБЫЙ ВИД МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ И МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	571